

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Διδακτορική Διατριβή

*«Εργαζόμενα παιδιά Ρομά από Αλβανία και παιδιά Ρομά από Ξάνθη
στην Αθήνα: Οι αντιλήψεις τους για την εργασία τους στο δρόμο,
κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν και η σχέση τους με το σχολείο»*

Εξεταστική Επιτροπή

Παπαδιαμαντάκη Παναγιώτα (Επιβλέπουσα)

Καρακατσάνη Δέσποινα (Συμβουλευτική και Εξεταστική επιτροπή)

Φερόνας Ανδρέας (Συμβουλευτική και Εξεταστική επιτροπή)

Βεντούρα Αικατερίνη (Εξεταστική επιτροπή)

Ανδρούσου Αλεξάνδρα (Εξεταστική επιτροπή)

Κουλούρης Νικόλαος (Εξεταστική επιτροπή)

Βιδάλη Σοφία (Εξεταστική επιτροπή)

Αφροδίτη Προκόπου

Κόρινθος

2021

Περίληψη

Το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο έχει παραμεληθεί ερευνητικά στην χώρα μας. Τα εργαζόμενα παιδιά στους δρόμους της Ελλάδας καθίστανται κοινωνικά αόρατα. Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση των προσωπικών αντιλήψεων των εργαζομένων Ρομά παιδιών για τις εργασιακές τους δραστηριότητες στους δρόμους της Αθήνας και το νόημα που αποδίδουν σε αυτές, τους κινδύνους που διατρέχουν και την σχέση τους με το σχολείο.

Η έρευνα βασίστηκε στην υιοθέτηση μιας εθνογραφικής προσέγγισης, όπου μέσω επιτόπιας έρευνας που διεξήχθη σε δύο ΜΚΟ της Αθήνας, μελετήθηκαν τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον. Η έρευνα στηρίχτηκε σε ένα «καλάθι» ερευνητικών μεθόδων, περιλαμβάνοντας παραδοσιακές ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται με ενήλικες και παιδοκεντρικές συμμετοχικές ερευνητικές μεθόδους, που κρίνονται ως κατάλληλες για χρήση με παιδιά. Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 54 εργαζόμενα Ρομά παιδιά, εκ των οποίων τα 44 παιδιά είναι Έλληνες Μουσουλμάνοι Ρομά της Ξάνθης, ενώ 10 παιδιά είναι Αλβανοί Ρομά. Επίσης, στην έρευνα συμμετείχαν 4 νεαροί Μουσουλμάνοι Ρομά ενήλικες, 3 Μουσουλμάνοι Ρομά γονείς, 12 επαγγελματίες, 2 διευθυντές δημοτικών σχολείων και 1 εκπαιδευτικός.

Για τα περισσότερα εργαζόμενα Ρομά παιδιά, η εργασία τους στο δρόμο φέρει το νόημα του καθήκοντος της συνεισφοράς στο οικογενειακό εισόδημα και η εργασιακή τους δραστηριότητα είναι προϊόν απαίτησης ή προσδοκίας των γονέων τους. Κάποια άλλα παιδιά εσωτερικεύουν την απόφαση για εργασία ως δική τους. Ένας συνδυασμός μίας ποικιλίας παραγόντων στρέφει τα παιδιά να εργαστούν στους δρόμους, ενώ η εργασία τους δεν συνδέεται αποκλειστικά με τον παράγοντα της φτώχειας. Τα παιδιά εντοπίζουν στις εργασιακές τους δραστηριότητες θετικές και αρνητικές πτυχές.

Τα εργαζόμενα παιδιά κάνουν χρήση του φυσικού χώρου του δρόμου για την ικανοποίηση ποικίλων αναγκών τους, ενώ προσλαμβάνουν το δημόσιο χώρο του δρόμου με έναν διαφορούμενο τρόπο, αναγνωρίζοντας ότι περιλαμβάνει οφέλη, αλλά ταυτόχρονα και σοβαρούς κινδύνους. Η παρουσία τους στο δρόμο, προκαλεί την αρνητική στάση του κοινού, με αποτέλεσμα τα παιδιά να στιγματίζονται.

Τα εργαζόμενα παιδιά εντοπίζουν ποικίλους κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο, όπως: απαγωγή, σεξουαλική κακοποίηση, σωματική βία, σύλληψη από την αστυνομία, ληστεία των εισπράξεων τους και των προσωπικών τους αντικειμένων, αυτοκινητιστικά ατυχήματα, φυσικά ατυχήματα και τραυματισμούς, εμπλοκή σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες. Τα παιδιά αναπτύσσουν στρατηγικές αντιμετώπισης των κινδύνων όπως: η συνοδεία τους από συγγενικά πρόσωπα ή φίλους, η εκτεταμένη προσωπική εμπειρία τους, η υπευθυνότητα, η αντεπίθεση και η άσκηση σωματικής βίας.

Για την πλειονότητα των εργαζομένων παιδιών, η εργασία τους στο δρόμο επηρεάζει αρνητικά την σχολική τους φοίτηση. Παράγοντες που σχετίζονται με την κουλτούρα των Ρομά, αλλά και η ανεπάρκεια του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος αποκαλύπτονται ως εξίσου σημαντικοί ανασταλτικοί παράγοντες. Το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση παραβιάζεται.

Λέξεις-Κλειδιά: εργασία, δρόμος, εργαζόμενα Ρομά παιδιά

Abstract

The phenomenon of working children on the streets of our country has been neglected by researchers. Working children on the streets of Greece become socially invisible. The purpose of the research is to explore the personal perceptions of Roma working children about their working activities on the streets of Athens and the meaning they attach to them, the dangers they run and their relationship with school.

The research was based on the adoption of an ethnographic approach, where through field work research conducted in two NGOs in Athens, Roma working children were studied within their natural setting. The research was based on a "basket" of research methods, including traditional research methods used with adults and child-centered participatory research methods, which are considered as suitable for use with children. A total of 54 working Roma children participated in the research, out of which 44 children are Greek Roma Muslims from Xanthi, while 10 children are Albanian Roma. Moreover, 4 young Roma Muslim adults, 3 Roma Muslim parents, 12 professionals, 2 primary school principals and 1 teacher participated in the research.

For most working Roma children, their street work carries the meaning of the duty to contribute to the family income and their working activity is the outcome of their parents' demand or expectation. Some other children internalize the decision to work as their own. A combination of a variety of factors turns children to work on the streets, while their work is not exclusively associated with the factor of poverty. Children identify positive and negative aspects in their working activities.

Working children make use of the physical space of the street to meet their various needs, while they perceive the public space of the street in an ambiguous way, recognizing that it includes benefits, but at the same time serious dangers. Their presence on the street, causes the negative attitude of the public, resulting in children being stigmatized.

Working children identify a variety of dangers while working on the street, such as: abduction, sexual abuse, physical violence, arrest by the police, robbery of their earnings and personal belongings, car accidents, physical accidents and injuries, involvement in illegal and harmful activities. Children develop risk management strategies such as: being accompanied by relatives or friends, their extensive personal experience, responsibility, counterattack and physical violence.

For the majority of working children, their street work affects negatively their school attendance. Factors related to Roma culture, but also the inadequacy of the Greek educational system are revealed as equally important inhibiting factors. The right of the children to education is violated.

Keywords: *work, street, working Roma children*

Ευχαριστίες

Για την διεκπεραίωση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, κα Παπαδιαμαντάκη Παναγιώτα, η οποία επέδειξε εμπιστοσύνη προς το πρόσωπο μου και δέχτηκε να αναλάβει την επίβλεψη της διατριβής μου, ύστερα από την σημαντική απώλεια του επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Καρύδη Βασίλη.

Θα ήθελα ακόμα να ευχαριστήσω την καθηγήτρια, κα Καρακατσάνη Δέσποινα και τον αναπληρωτή καθηγητή, κ. Φερόνα Ανδρέα, που αποτελούν μέλη της Τριμελούς Επιτροπής Αξιολόγησης.

Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω για την πολύτιμη συνεργασία τα μέλη του προσωπικού των δύο ΜΚΟ, στους οποίους διεξήχθη η παρούσα έρευνα και κυρίως τα παιδιά που έλαβαν μέρος σε αυτό την ερευνητικό ταξίδι.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου για την συμπαράσταση, την κατανόηση και την υπομονή που επέδειξαν σε όλη την διάρκεια αυτής της δύσκολης ερευνητικής διαδρομής.

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	1
Abstract.....	2
Ευχαριστίες.....	3
Λίστα Πινάκων.....	9
Λίστα Διαγραμμάτων.....	10
Λίστα Εικόνων.....	11
Συντομογραφίες.....	12
Εισαγωγή.....	13
Σκοπός της Έρευνας.....	14
Συμβολή της Έρευνας.....	16
Δομή της Διατριβής.....	17
1^ο Κεφάλαιο: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση.....	20
1.1 Παιδιά του Δρόμου-Ορισμοί.....	20
1.2 Παιδική εργασία-Ορισμοί.....	25
1.3 Χείριστες μορφές Παιδικής Εργασίας-Σύμβαση Νο 182 της ΔΟΕ.....	28
1.4 Θεωρήσεις για την παιδική εργασία-Κατασκευές της παιδικής εργασίας.....	35
1.5 Παγκοσμιοποίηση παιδικής ηλικίας και εργασία.....	39
1.6 Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας.....	43
1.7 Παιδιά του Δρόμου-Μετατόπιση Υποδείγματος.....	47
1.8 Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.....	49
1.9 Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και Παιδιά του Δρόμου.....	53
1.10 Τα Άγραφα Δικαιώματα των Παιδιών του Δρόμου.....	57
1.11 Σύνοψη.....	59
2^ο Κεφάλαιο: Παιδική Εργασία ανά τον Κόσμο.....	64
2.1 Έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας.....	64
2.2 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Περιφέρεια.....	68
2.3 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Ηλικία.....	70
2.4 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Φύλο.....	72
2.5 Κατανομή της Επικίνδυνης εργασίας κατά Περιφέρεια.....	73
2.6 Κατανομή της Επικίνδυνης εργασίας κατά Ηλικία.....	75
2.7 Κατανομή της Επικίνδυνης εργασίας κατά Φύλο.....	77

2.8 Καταναγκαστική Εργασία των παιδιών.....	78
2. 9 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Τομέα	79
2. 10 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Θέση στην Απασχόληση	81
2. 11 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Εθνικό Εισόδημα.....	82
2. 12 Παιδική εργασία και Εκπαίδευση	84
2. 13 Έκταση του φαινομένου των Εργαζομένων παιδιών στο δρόμο.....	85
2. 14 Εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο ανά τον κόσμο	90
2. 15 Παράγοντες που εξηγούν τις εμπειρίες των παιδιών του δρόμου.....	92
Μικροσκοπικές-Μακροσκοπικές Προσεγγίσεις.....	92
2. 16 Μακροσκοπικοί Παράγοντες.....	93
2. 17 Οικογένεια.....	96
2. 18 Μικροκοινωνιολογικές και Ψυχοκοινωνικές προσεγγίσεις.....	98
2. 19 Η ψυχοκοινωνική Ταυτότητα: Ψυχολογικές και ψυχο-παθολογικές προσεγγίσεις	101
2. 20 Φύλο	102
2. 21 Σύνοψη	103
3ο Κεφάλαιο: Παιδική Εργασία στην Ελλάδα.....	105
3.1 Ιστορικότητα της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα.....	105
3.2 Παιδική Εργασία και Ελληνική Νομοθεσία	106
3.3 Το φαινόμενο της Παιδικής Εργασίας στην Ελλάδα	117
3. 4 Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στο «δρόμο» στην Ελλάδα.....	128
3. 5 Οι Ρομά στην Ελλάδα-Σύντομη Επισκόπηση	135
3. 6 Έλληνες Μουσουλμάνοι Ρομά της Ξάνθης στην Αθήνα	142
3. 7 Αλβανοί Ρομά	144
3. 8 Σύνοψη.....	145
4ο Κεφάλαιο: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση- Νόημα Εργασίας και Κίνδυνοι	149
4.1 Νόημα της Εργασίας.....	149
4.2 Έρευνες σχετικές με τα ευρήματα της έρευνας	153
4. 3 Κίνδυνοι των Εργαζόμενων Παιδιών στο Δρόμο	158
4. 4 Σύνοψη.....	167
5ο Κεφάλαιο: Μεθοδολογία Έρευνας	169
5. 1 Ποιοτική Προσέγγιση	169
5. 2 Φιλοσοφικά Παραδείγματα	172
5. 3 Οντολογική Θέση	175
5. 4 Επιστημολογική Θέση	176
5. 5 Εθνογραφία.....	178

5. 6 Κουλτούρα.....	181
5. 7 Εναλλακτικές Ερευνητικές Προσεγγίσεις.....	182
5. 8 Επιλογή Ερευνητικού Πλαισίου-Απόκτηση Πρόσβασης και Άδειας-Επιλογή Δείγματος	185
5. 9 Δειγματοληψία και Περιγραφή Δείγματος.....	188
5. 10 Παραγωγή Δεδομένων	191
5. 10. 1 Συμμετοχική Παρατήρηση.....	193
5. 10. 2.Συνεντεύξεις.....	197
5.10.3 Οπτικές Μέθοδοι-Εικόνες και Φωτογραφίες.....	203
5.10. 4 Ομάδες Εστίασης	204
5.10. 5 Παραγωγή φωτογραφιών από τα συμμετέχοντα παιδιά.....	209
5.10. 6 Σημειώσεις ερευνητικού πεδίου.....	212
5.10.7 Γραπτές πηγές	214
5.11 Ανάλυση Δεδομένων	216
5.12 Διασφάλιση της Ποιότητας της Έρευνας.....	221
5.13 Ερευνητικός Αναστοχασμός.....	227
5.14 Ο Εθνογραφικός ρόλος	231
5.15 Ο ρόλος των συναισθημάτων.....	234
5.16 Δεοντολογικά Ζητήματα.....	236
5.17 Σύνοψη	243
5.18 Προφίλ συμμετεχόντων Ρομά παιδιών, νεαρών Ρομά ενηλίκων και Ρομά γονέων	244
6ο Κεφάλαιο: Οι Προσωπικές Αντιλήψεις των Ρομά Παιδιών για την Εργασία τους στο Δρόμο.....	251
6.1 Παράγοντες που δίνονται από τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά για την εργασία τους στο δρόμο	251
6.2 Παράγοντες που δίνονται από τους νεαρούς Ρομά ενήλικες για την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία	256
6.3 Παράγοντες που δίνονται από τους συμμετέχοντες Ρομά γονείς για την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική ηλικία τους	259
6.4 Επαγγελματίες: Παράγοντες που σπρώχνουν τα παιδιά να εργαστούν στο δρόμο	260
6.5 Συνοδεία Παιδιών κατά την Εργασία τους στο Δρόμο.....	266
6.6 Ημερήσιες Εισπράξεις των Εργαζομένων Παιδιών	268
6.7 Πως τα εργαζόμενα παιδιά και οι νεαροί Ρομά ενήλικες διαθέτουν ή διέθεταν τα χρήματα από την εργασία τους.....	273
6.8 Ευχάριστες πλευρές που τα παιδιά εντοπίζουν στην εργασία τους.....	276
6.9 Δυσάρεστες πλευρές που τα παιδιά εντοπίζουν στην εργασία τους.....	280

6.10 Νεαροί Ρομά ενήλικες: οι απόψεις τους για τις ευχάριστες και δυσάρεστες πλευρές της εργασίας τους κατά την παιδική τους ηλικία	285
6.11 Τι τα εργαζόμενα παιδιά θα επιθυμούσαν να αλλάξουν στην εργασία τους	287
6.12 Είναι η δουλειά «καλό πράγμα»; Οι προσωπικές αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για την εργασία στο δρόμο	291
6.13 Νεαροί Ρομά ενήλικες: Είναι η δουλειά «καλό πράγμα»; Οι προσωπικές αντιλήψεις τους	296
6.14 Ρομά Γονείς: Είναι η δουλειά «καλό πράγμα»; Οι προσωπικές αντιλήψεις τους..	300
6.15 Συζήτηση	302
6.16 Σύνοψη	320
7ο Κεφάλαιο: Εργαζόμενα Ρομά Παιδιά- Αντιλήψεις και Χρήσεις του Χώρου του Δρόμου	323
7.1 Ο δρόμος ως πεδίο κοινωνικοποίησης.....	323
7.2 Ο δρόμος ως πεδίο ψυχαγωγίας, διασκέδασης και παιχνιδιού	332
7.3 Ο δρόμος ως πεδίο προσωπικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας	339
7.4 Ο δρόμος ως πεδίο κινδύνων, βίας και θυματοποίησης.....	347
7.5 Συζήτηση	356
7.6 Σύνοψη	363
8ο Κεφάλαιο: Κίνδυνοι των Εργαζομένων Ρομά Παιδιών στο Δρόμο	364
8.1 Κίνδυνοι κατά την εργασία στο δρόμο. Οι προσωπικές απόψεις των παιδιών	364
8.1.1 Απαγωγή	365
8.1.2 Σεξουαλική κακοποίηση. Ομοφυλοφιλική παρενόχληση.....	367
8.1.3 Χρήστες ναρκωτικών ουσιών.....	370
8.1.4 Αστυνομία	373
8.1.5 Εμπλοκή σε Παράνομες και Βλαβερές Δραστηριότητες: Εμπόριο διακίνησης Ναρκωτικών Ουσιών, Κλοπές.....	375
8.1.6 Παράσυρση από Διερχόμενο Όχημα-Φυσικά Ατυχήματα	376
8.1.7 Σωματική Βία	377
8.1.8 Ληστεία Χρημάτων και Προσωπικών Αντικειμένων	378
8.2 Νεαροί Ρομά Ενήλικες: Οι απόψεις τους για τους κινδύνους που διέτρεχαν κατά την εργασία τους στο δρόμο.....	380
8.3 Στρατηγικές των συμμετεχόντων παιδιών και νεαρών ενηλίκων για την αντιμετώπιση των κινδύνων	384
8. 4 Σχέσεις των Εργαζομένων Ρομά Παιδιών με τους Πελάτες	389
8. 5 Νεαροί Ρομά Ενήλικες και οι σχέσεις τους με του Πελάτες	393
8.6 Εργαζόμενα Ρομά Παιδιά: Κίνδυνοι που απειλούν την Υγεία τους.....	395
8.7 Ρομά Γονείς: Οι αντιλήψεις τους για τους κινδύνους που ενέχει η εργασία των παιδιών στο δρόμο	400

8.8 Επαγγελματίες: Οι προσωπικές απόψεις τους για τους κινδύνους που διατρέχουν τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο	404
8. 9 Καριέρα στο δρόμο-Ο Παράγοντας της αυξανόμενης Ηλικίας	410
8.10 Κίνδυνοι για την Υγεία των Εργαζομένων Παιδιών: Οι απόψεις των επαγγελματιών	412
8. 11 Οι προσωπικές αντιλήψεις των Επαγγελματιών για το γεγονός ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο αισθάνονται ότι κινδυνεύουν παρόλο που συνοδεύονται	415
8. 12 Συνθήκες διαβίωσης των εργαζομένων Ρομά παιδιών	418
8. 13 Συζήτηση	425
8. 14 Σύνοψη	441
9^ο Κεφάλαιο: Εργαζόμενα Ρομά Παιδιά και η Σχέση τους με το Σχολείο.....	444
9.1 Φοίτηση των Συμμετεχόντων Εργαζομένων Ρομά Παιδιών στο Σχολείο	444
9.2 Οπτική των Παιδιών: Άτακτη Φοίτηση-Καθυστέρηση στην έναρξη Φοίτησης – Διακοπή Φοίτησης – Μη Φοίτηση	448
9.3 Άτακτη Φοίτηση	448
9. 4 Καθυστέρηση στην Έναρξη Φοίτησης.....	450
9. 5 Διακοπή Φοίτησης.....	451
9. 6 Μη Φοίτηση-Πλήρη Αποχή από το Σχολείο.....	454
9.7 Φιλοδοξίες Σταδιοδρομίας.....	457
9.8 Νεαροί Ρομά Ενήλικες –Η σχέση τους με την εκπαίδευση.....	462
9.8.1 Η Περίπτωση του Τασίμ (21 ετών).....	462
9.8.2 Η Περίπτωση της Ντεριάν (21 ετών).....	464
9.8.3 Η Περίπτωση του Αϊχάν (21 ετών)	467
9.8.4 Η Περίπτωση του Αρίφ (19 ετών)	469
9.9 Οπτική Γονέων.....	472
9. 10 Οπτική Επαγγελματιών και Εκπαιδευτικών.....	476
9. 11 Μη φοίτηση στο Γυμνάσιο.....	485
9. 12 Προτάσεις Επαγγελματιών και Εκπαιδευτικών για την επίτευξη της τακτικής φοίτησης των Ρομά παιδιών στο σχολείο	487
9. 13 Συζήτηση	488
9. 14 Σύνοψη	500
10. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	502
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	508

Λίστα Πινάκων

Πίνακας 1	70
Πίνακας 2	71
Πίνακας 3	73
Πίνακας 4	78
Πίνακας 5	83
Πίνακας 6	121
Πίνακας 7	124
Πίνακας 8	126
Πίνακας 9	198
Πίνακας 10	199
Πίνακας 11	200
Πίνακας 12	200
Πίνακας 13	201
Πίνακας 14	205
Πίνακας 15	205
Πίνακας 16	206
Πίνακας 17	206
Πίνακας 18	207
Πίνακας 19	210
Πίνακας 20	245
Πίνακας 21	248
Πίνακας 22	249
Πίνακας 23	269
Πίνακας 24	271
Πίνακας 25	272
Πίνακας 26	395
Πίνακας 27	445
Πίνακας 28	447

Λίστα Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1	66
Διάγραμμα 2	66
Διάγραμμα 3	68
Διάγραμμα 4	69
Διάγραμμα 5	71
Διάγραμμα 6	72
Διάγραμμα 7	74
Διάγραμμα 8	75
Διάγραμμα 9	76
Διάγραμμα 10	77
Διάγραμμα 11	80
Διάγραμμα 12	80
Διάγραμμα 13	81
Διάγραμμα 14	82
Διάγραμμα 15	84
Διάγραμμα 16	85
Διάγραμμα 17	119
Διάγραμμα 18	122
Διάγραμμα 19	123
Διάγραμμα 20	125

Λίστα Εικόνων

Εικόνα 1	325
Εικόνα 2	326
Εικόνα 3	326
Εικόνα 4	327
Εικόνα 5	327
Εικόνα 6	328
Εικόνα 7	329
Εικόνα 8	330
Εικόνα 9	330
Εικόνα 10	331
Εικόνα 11	334
Εικόνα 12	334
Εικόνα 13	335
Εικόνα 14	335
Εικόνα 15	336
Εικόνα 16	336
Εικόνα 17	337
Εικόνα 18	337
Εικόνα 19	338
Εικόνα 20	338
Εικόνα 21	341
Εικόνα 22	341
Εικόνα 23	342
Εικόνα 24	343
Εικόνα 25	343
Εικόνα 26	344
Εικόνα 27	344
Εικόνα 28	345
Εικόνα 29	345
Εικόνα 30	346
Εικόνα 31	351
Εικόνα 32	352
Εικόνα 33	352
Εικόνα 34	353
Εικόνα 35	353
Εικόνα 36	354
Εικόνα 37	354
Εικόνα 38	355
Εικόνα 39	355
Εικόνα 40	356

Συντομογραφίες

ΔΟΕ : Διεθνής Οργανισμός Εργασίας

ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΜΚΟ : Μη Κυβερνητικός Οργανισμός

ΜΜΕ : Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Σ.Ε.Π.Ε.: Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας

AIDS: Acquired Immune Deficiency Syndrome

ILAB: International Labour Affairs Bureau

ILO: International Labour Organization

IPEC: International Programme on the Elimination of Child Labour

UNICEF: United Nations Children Emergency Fund

UNHCR: United Nations High Commissioner for Refugees

WHO: World Health Organization

Εισαγωγή

Η παιδική εργασία έχει επικρατήσει κατά μήκος του χρόνου και των ηπείρων (Tuttle, 2011). Η ιστορία των παιδιών που εργάζονται σε μεγάλο βαθμό παραμένει ανείπωτη (Stella, 2000). Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα η ιστορία της εργασίας συνηθιζόταν να θεωρείται ως η ιστορία των ενηλίκων εργαζομένων ανδρών. Μάλιστα, κατά την διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών δημιουργήθηκε χώρος στην ιστορία της εργασίας για τις γυναίκες που εργάζονται. Επομένως, το ζήτημα της παιδικής εργασίας έχει παραμεληθεί από την ιστοριογραφία. Ακόμα και στον 19^ο αιώνα, εξαιτίας της φτώχης υπάρχουσας βιβλιογραφίας, οι ιστορικοί απαιτείται να προσφύγουν στους σύγχρονους τους, προκειμένου να αντλήσουν πληροφορίες. Η βιβλιογραφία είναι ακόμα φτωχότερη για τις περιόδους πριν από τον 19^ο αιώνα. Σε όλη την διάρκεια της ιστορίας της ανθρωπότητας τα περισσότερα παιδιά έχουν εργαστεί. Στις κοινωνίες της αρχαιότητας, παρατηρείται ότι τα παιδιά κοινωνικοποιούνταν μέσω της μάθησης δεξιοτήτων και τεχνών, έως ότου προετοιμαστούν πλήρως για την ενηλικίωση τους. Επομένως, η διαφορά μεταξύ των ενηλίκων και των παιδιών σχετικά με τα καθημερινά επαγγέλματα ήταν σταδιακή. Η εργασία που εκτελούνταν από τα παιδιά δεν συνιστούσε μόνο μια αναγκαία πρόσθετη εισφορά σε μια χαμηλής παραγωγής ισορροπία ή σε έναν υποτελή τρόπο παραγωγής όπως είναι ο φεουδαρχισμός, αλλά η εργασία υπήρξε και μια σημαντική πτυχή της κοινωνικοποίησης τους. Αποτελούσε ένα μεγάλο μέρος της προετοιμασίας και της εκπαίδευσης των παιδιών για την ενήλικη ζωή. Τα παιδιά μάθαιναν δεξιότητες που ήταν απαραίτητες για την επιβίωση τους στο μέλλον είτε μέσω της μαθητείας σε κάποιον τεχνίτη είτε μέσα από την εργασία στο πεδίο (Lieten and Nederveen-Meerkerk, 2011).

Στην Ελλάδα διαπιστώνεται σήμερα η παρουσία ενός σημαντικά υψηλού αριθμού παιδιών, τα οποία δραστηριοποιούνται οικονομικά στους δρόμους τόσο των αστικών κέντρων των μεγαλουπόλεων, όσο και των επαρχιών (Δασκαλάκη, 2009, Ρήγα, 2003). Τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, καθίστανται φυσικά ορατά σχεδόν σε όλους τους δημόσιους χώρους, αλλά και σε διάφορους χώρους ψυχαγωγίας και εστίασης. Παρόλα αυτά, παρατηρείται ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο καθίστανται στην χώρα μας κοινωνικά αόρατα. Η ανασκόπηση της υπάρχουσας ελληνικής επιστημονικής βιβλιογραφίας, φανερώνει ότι το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στην χώρα μας, όπως και το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στο δρόμο, βρίσκεται στο περιθώριο της έρευνας. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως έλλειψη ενδιαφέροντος από ανθρωπιστικές οργανώσεις ή από ερευνητές και πανεπιστημιακούς. Παρόλα αυτά, «το στοίχημα της μείωσης της ανεργίας αποτελεί κορυφαίο θέμα για την πολιτική και δεν πρέπει να επιβαρυνθεί με «γκρίζες ζώνες» (ΑΡΣΙΣ 2007a, σελ: 1). Μάλιστα, φαίνεται ότι στην περίοδο της οικονομικής κρίσης που η Ελλάδα διανύει, η συζήτηση επί του θέματος παραμελείται ακόμα περισσότερο. Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας και ειδικότερα των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, αποτελεί αναμφισβήτητα μια κοινωνική πραγματικότητα, η οποία μολονότι δεν

συγκεντρώνει την απαιτούμενη προσοχή, είναι ιδιαίτερα ανησυχητική (ΑΡΣΙΣ, 2009). Η βιβλιογραφική επισκόπηση αποκαλύπτει ότι η έρευνα στον ελλαδικό χώρο που να επικεντρώνεται στην διερεύνηση του φαινομένου της παιδικής εργασίας στο δρόμο, αλλά και της παιδικής πορνείας και της εξαναγκαστικής εργασίας είναι ελάχιστη ή ανύπαρκτη (ΑΡΣΙΣ, 2007b, Altanis and Goddard, 2004). Η Ελλάδα σε πολλές επίσημες στατιστικές αναφορές εμφανίζει έλλειψη στατιστικών στοιχείων όσον αφορά την έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας (ΑΡΣΙΣ, 2007b). Η απουσία συστηματικής καταγραφής του φαινομένου των εργαζομένων παιδιών στην χώρα μας, έχει ως αποτέλεσμα να καθιστά την εκτίμηση της κλίμακας του φαινομένου της παιδικής εργασίας δυσχερή και κατ' επέκταση και την αντιμετώπιση του. Οι στατιστικές που κατά καιρούς δίνονται απεικονίζουν την απασχόληση των παιδιών σε περιβάλλοντα νόμιμης εργασίας και δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστες. Η ανοχή που επιδεικνύει το ελληνικό κράτος απέναντι στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας και της παιδικής εργασίας στο δρόμο, αλλά και ο παράγοντας της φτώχειας θεωρούνται ως βασικά αίτια του φαινομένου.

Σκοπός της Έρευνας

Η παρούσα διδακτορική διατριβή πραγματεύεται το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα και επικεντρώνεται στο φαινόμενο των παιδιών που συναντώνται να εργάζονται και/ή ζουν στους δρόμους της Αθήνας. Κύριος σκοπός της έρευνας είναι να διαφωτιστούν και να έρθουν στο προσκήνιο οι προσωπικές αντιλήψεις και απόψεις των εργαζομένων Ρομά παιδιών για την εργασιακή τους δραστηριότητα στο δρόμο και τα ποικίλα νοήματα που αποδίδουν σε αυτήν.

Παραδοσιακά η παιδική ηλικία και οι ζωές των παιδιών έχουν αποκλειστικά μελετηθεί μέσα από την σκοπιά των ενηλίκων κηδεμόνων τους, με αποτέλεσμα το παιδί να τίθεται εκτός της ερευνητικής διαδικασίας και να καθίσταται αντικείμενο (Christensen and James, 2008b). Η διεθνής βιβλιογραφική επισκόπηση, μαρτυρεί ότι περιορισμένες είναι οι έρευνες που διερευνούν τα προσωπικά κίνητρα και τις προσωπικές φωνές των παιδιών για την εμπλοκή τους σε διάφορα είδη εργασίας και το νόημα που επενδύουν σε αυτές. Συνεπώς, η εργασία των παιδιών καθίσταται ορατή μόνο ως πρόβλημα ή καθίσταται αόρατη (James et al, 1998). Επιπλέον, έχει βρεθεί ότι οι αντιλήψεις των παιδιών για τις εργασιακές τους δραστηριότητες μπορεί να διαφοροποιούνται από τις αντιλήψεις των ενηλίκων (Frederikesen, 1999). Η σημασία της κατανόησης των ποικίλων νοημάτων που τα ίδια τα παιδιά αποδίδουν στην εργασία τους έχει υπογραμμιστεί κατά την διάρκεια των τελευταίων ετών. Η προώθηση του συμφέροντος του παιδιού, απαιτεί οι προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών για τις καταστάσεις που βιώνουν να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη (Woodhead, 1998).

Η παρούσα έρευνα βασίζεται στη νέα κατεύθυνση που έχει ακολουθήσει η κοινωνική μελέτη της παιδικής ηλικίας, την *νέα κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας*, όπου η παιδική ηλικία γίνεται αντιληπτή ως κοινωνική κατασκευή και τα παιδιά αναγνωρίζονται ως κοινωνικοί δρώντες στις καθημερινές τους ζωές, έχει ως αφετηρία

ότι η παιδική εργασία συνιστά κοινωνική κατασκευή και υπηρετεί την *παιδοκεντρική* θεώρηση της παιδικής εργασίας, η οποία βασίζεται στις αρχές και το πνεύμα της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και αναγνωρίζει τα παιδιά ως κατόχους ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επίσης, η έρευνα εναρμονισμένη με την μετατόπιση του επιστημονικού υποδείγματος για την εργασία και έρευνα με τα παιδιά του δρόμου, βάσει του οποίου τα παιδιά κατασκευάζουν νοήματα για τους χώρους του δρόμου που χρησιμοποιούν και συνιστούν ενεργούς παράγοντες και κοινωνικούς συντελεστές στις ζωές τους, στόχευε να δώσει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στα συμμετέχοντα παιδιά, προκειμένου οι προσωπικές τους κατανοήσεις και νοηματοδοτήσεις να αποτελέσουν το θεμέλιο στην ερμηνεία της πραγματικότητας που βιώνουν.

Η έρευνα επιχειρεί να απαντήσει στα ακόλουθα τρία ερευνητικά ερωτήματα:

- 1) Πώς τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά που εργάζονται και/ή ζουν στο δρόμο αντιλαμβάνονται την εργασία τους;
- 2) Σε τι είδους κινδύνους τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο εκτίθενται;
- 3) Ποια είναι η σχέση τους με το σχολείο;

Για τον αποτελεσματικό χειρισμό των ερευνητικών ερωτημάτων, η έρευνα βασίστηκε στην υιοθέτηση μιας ποιοτικής εθνογραφικής ερευνητικής προσέγγισης, αξιοποιώντας μία ποικιλία ερευνητικών μεθόδων για την παραγωγή των δεδομένων. Η έρευνα προχώρησε στον συνδυασμό παραδοσιακών ερευνητικών μεθόδων που υιοθετούνται με ενήλικες όπως, την συμμετοχική παρατήρηση και ατομικές συνεντεύξεις με παιδοκεντρικές ερευνητικές μεθόδους που θεωρούνται κατάλληλες για χρήση με παιδιά όπως, την μέθοδο των ομάδων εστίασης και ενσωμάτωσης εικόνων και την παραγωγή φωτογραφιών από τα συμμετέχοντα παιδιά.

Σύμφωνα με την μετατόπιση του επιστημονικού υποδείγματος σχετικά με την εργασία και έρευνα με τα παιδιά του δρόμου, τα παιδιά θα πρέπει να ενθαρρύνονται να συμμετέχουν στις μελέτες που αφορούν την διερεύνηση των προσωπικών εμπειριών και ζώων τους, καθώς η ενεργή συμμετοχή τους στην έρευνα αποτελεί δικαίωμα τους και οι προσωπικές τους αντιλήψεις θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και να γίνονται σεβαστές (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Βασική μου πρόθεση σε όλη την διάρκεια αυτής της ερευνητικής διαδρομής, ήταν η ενθάρρυνση της συμμετοχής των παιδιών και η ενεργή εμπλοκή τους στην ερευνητική διαδικασία, με σκοπό να αποκαλυφθούν οι προσωπικές τους νοηματοδοτήσεις και αντιλήψεις και να διερευνηθούν εις βάθος οι προσωπικές τους απόψεις για τις εργασιακές τους καταστάσεις. Για τον λόγο αυτό, αξιοποιήθηκαν παιδοκεντρικές ερευνητικές οπτικές μέθοδοι, οι οποίες αντικατοπτρίζουν τον ενεργό ρόλο της συμμετοχής των παιδιών στην παρούσα έρευνα και αποδεικνύουν ότι τα συμμετέχοντα παιδιά αντιμετωπίζονται ως ειδικοί των εργασιακών τους εμπειριών και καταστάσεων και ως υποκείμενα με δικαιώματα. Έχει παρατηρηθεί ότι οι συμμετοχικές τεχνικές αποτελούν ένα πολύτιμο ερευνητικό εργαλείο που παρέχει την δυνατότητα οι προσωπικές αντιλήψεις, τα κίνητρα και τα ενδιαφέροντα των παιδιών να έρθουν στο προσκήνιο (Ο' Kane, 2008). Έτσι, τα

συμμετέχοντα εργαζόμενα Ρομά παιδιά ανέλαβαν πρωτοβουλίες, απέκτησαν αυτονομία και υπήρξαν πρωταγωνιστές στην παρούσα μελέτη, κάτι που αποτελούσε και τον βασικό στόχο της έρευνας.

Συμβολή της Έρευνας

Η παρούσα έρευνα προσθέτει σημαντική γνώση για τις εργασιακές εμπειρίες και καταστάσεις των Ρομά παιδιών που εργάζονται στους δρόμους της Αθήνας, και για τους ποικίλους τρόπους που αντιλαμβάνονται την εργασιακή τους δραστηριότητα και τα ποικίλα νοήματα που αποδίδουν σε αυτήν. Μέχρι σήμερα, όπως αναφέρθηκε το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στους δρόμους της Ελλάδας, παραμένει ένα κρυμμένο φαινόμενο, που έχει ερευνητικά παραμεληθεί. Παρά το γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός παιδιών συναντάται να εργάζονται και να περιπλανώνται σε καθημερινή βάση, σε διάφορους δημόσιους χώρους στα αστικά κέντρα των μεγαλουπόλεων της Ελλάδας, πουλώντας μικρο-αντικείμενα ή επαιτώντας, το φαινόμενο της εργασίας των παιδιών στο δρόμο, βρίσκεται ουσιαστικά στο περιθώριο της έρευνας, καθιστώντας τα παιδιά αυτά «αόρατα». Όπως αναδεικνύεται από την βιβλιογραφική επισκόπηση, οι ερευνητές που εστιάζουν στην μελέτη του φαινομένου των παιδιών που εργάζονται στην Ελλάδα είναι ελάχιστοι, με αποτέλεσμα να υπάρχει έλλειψη γνώσης και κατ' επέκταση έλλειψη κατανόησης αυτού του πληθυσμού των παιδιών και των αναγκών του. Ορισμένες από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί είναι ποσοτικές και προσφέρουν πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό αυτών των παιδιών στους δρόμους, ενώ ελάχιστες είναι οι ποιοτικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί για την διερεύνηση των εργασιακών καταστάσεων των παιδιών, των προσωπικών τους κινήτρων, αντιλήψεων και νοημάτων που αποδίδουν στην εργασία τους, τους κινδύνους στους οποίους εκτίθενται και την σχέση τους με το σχολικό θεσμό.

Επομένως, υπάρχει μια βαθιά έλλειψη γνώσης και μεγάλο ερευνητικό κενό σχετικά με τις αντιλήψεις που έχουν τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο για τις εργασιακές ζωές και εμπειρίες τους. Η παρούσα ερευνητική μελέτη, αποτελεί μία ενδιαφέρουσα προσθήκη στο ερευνητικό κενό που διαπιστώνεται. Σύμφωνα με την μετατόπιση του επιστημονικού υποδείγματος, τα παιδιά παύουν να αντιμετωπίζονται ως παθητικοί δέκτες, αλλά αποτελούν ενεργούς κοινωνικούς συντελεστές και ικανούς δρώντες που κατασκευάζουν τα δικά τους νοήματα. Η παρούσα ερευνητική μελέτη, έδωσε φωνή σε αυτά τα παιδιά, αντιμετωπίζοντας τα ως ειδήμονες των εργασιακών εμπειριών τους, και συνέβαλλε οι προσωπικές τους αντιλήψεις και η προσωπική τους οπτική σκοπιά για τις εργασιακές τους δραστηριότητες, να διαφωτιστούν και να έρθουν στο προσκήνιο.

Επιπρόσθετα, τα ευρήματα αυτής της μελέτης, αποτελούν μία χρήσιμη παρακαταθήκη για τους επαγγελματίες και ειδικούς που συνεργάζονται με αυτό τον πληθυσμό των παιδιών, προκειμένου να αποκτήσουν περαιτέρω γνώση και να κατανοήσουν καλύτερα τις προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών, αλλά και την ποικιλομορφία που χαρακτηρίζει τις καταστάσεις τους και τις ζωές τους. Ακόμα, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας,

αποτελούν επίσης μία πολύτιμη παρακαταθήκη για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, έτσι ώστε λαμβάνοντας υπόψη τις προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών, να προβούν στην υιοθέτηση κατάλληλων μέτρων και αποτελεσματικών στρατηγικών για την αντιμετώπιση του φαινομένου της εργασίας των παιδιών στο δρόμο.

Ακόμα, τα ευρήματα της παρούσας ερευνητικής μελέτης, συνεισφέρουν, επίσης, στην κατανόηση της υπό συζήτηση φύσης της παιδικής ηλικίας. Παρατηρείται ότι έχει υπάρξει ευρεία διαφωνία όσον αφορά την φύση της παιδικής ηλικίας. Δεδομένου ότι αυτή η μελέτη εστιάζει ταυτόχρονα και στην ευαλωτότητα, αλλά και στην ανθεκτικότητα των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, τα ευρήματα αυτής της έρευνας μπορούν να ρίξουν περαιτέρω φως στις ακαδημαϊκές συζητήσεις για την φύση της παιδικής ηλικίας.

Δομή της Διατριβής

Στο **πρώτο κεφάλαιο** παρουσιάζονται οι ορισμοί που έχουν αποδοθεί στα παιδιά που εργάζονται/και ή ζουν στο δρόμο και οι ορισμοί που αποδίδονται στην παιδική εργασία. Στην συνέχεια, γίνεται αναφορά στην Σύμβαση Νο 182 της ΔΟΕ για την απαγόρευση και την εξάλειψη των χειρίστων μορφών της παιδικής εργασίας. Επίσης, παρουσιάζονται οι τέσσερις κατασκευές της παιδικής εργασίας κατά την Judith Ennew. Στην συνέχεια, γίνεται αναφορά στην παγκοσμιοποίηση της παιδικής ηλικίας και την εργασία και παρουσιάζεται η νέα κατεύθυνση στην κοινωνική μελέτη της παιδικής ηλικίας που αποκαλείται νέα *κοινωνιολογία ή νέες κοινωνικές μελέτες της παιδικής ηλικίας*. Ακολουθεί αναφορά στα χαρακτηριστικά της μετατόπισης του υποδείγματος που έχει σημειωθεί στην εργασία και την έρευνα με τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο. Τέλος, παρουσιάζεται η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η επίδραση των άρθρων της Σύμβασης στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο και γίνεται αναφορά στα άγραφα δικαιώματα των παιδιών του δρόμου.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** παρουσιάζονται οι παγκόσμιες τάσεις της παιδικής εργασίας και της επικίνδυνης εργασίας κατά περιφέρεια, ηλικία, φύλο, τομέα της εργασίας, θέση στην απασχόληση, εθνικό εισόδημα. Επίσης, παρουσιάζεται η έκταση του φαινομένου των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο ανά τον κόσμο, οι δυσκολίες εκτίμησης του αριθμού τους και αποκαλύπτεται βάσει βιβλιογραφικής επισκόπησης, ότι το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στους δρόμους συναντάται τόσο στις χώρες του Νότου όσο και στις χώρες του Βορρά. Ακόμα, γίνεται λόγος για τους παράγοντες που εξηγούν τις εμπειρίες των παιδιών που ζουν/και ή εργάζονται στο δρόμο και παρατίθενται οι διαφορετικές σκοπιές και προσεγγίσεις που υιοθετούνται στην μελέτη των αιτιών του φαινομένου.

Το **τρίτο κεφάλαιο** εστιάζει στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα. Το κεφάλαιο ξεκινά με μια συνοπτική αναφορά στην ιστορικότητα της παιδικής εργασίας στην χώρα μας, βάσει της ιστορικής αναφοράς του Ρηγίνου. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η ελληνική νομοθεσία για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας και

ακολουθεί βιβλιογραφική επισκόπηση του φαινομένου της παιδικής εργασίας, όπως και του φαινομένου των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο στην Ελλάδα, με παράθεση σχετικών ερευνών. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με τους Ρομά στην Ελλάδα, με ειδική αναφορά στις πληθυσμιακές ομάδες των Ελλήνων Μουσουλμάνων Ρομά της Ξάνθης και των Αλβανών Ρομά που διαμένουν στην Αθήνα.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο** πραγματοποιείται επισκόπηση των βιβλιογραφικών πηγών σχετικά με τις προσωπικές αντιλήψεις και το νόημα που τα εργαζόμενα παιδιά επενδύουν στις διάφορες εργασιακές δραστηριότητες που επιτελούν και γίνεται παρουσίαση ευρημάτων διαφόρων σχετικών ερευνών. Επιπλέον, πραγματοποιείται βιβλιογραφική αναδίφηση αναφορικά με τους ποικίλους κινδύνους που τα εργαζόμενα παιδιά αντιμετωπίζουν σε καταστάσεις δρόμου.

Το **πέμπτο κεφάλαιο** περιγράφει την μεθοδολογία της μελέτης και τις ερευνητικές μεθόδους που υιοθετήθηκαν. Επεξηγούνται οι λόγοι που επιλέχθηκε ποιοτική ερευνητική προσέγγιση, γίνεται παρουσίαση της οντολογικής και επιστημολογικής θέσης της μελέτης και αναλυτική περιγραφή των ερευνητικών μεθόδων παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων. Επίσης, στο κεφάλαιο, εξετάζονται ζητήματα διασφάλισης της ποιότητας της έρευνας και πραγματοποιείται συζήτηση των δεοντολογικών ζητημάτων. Ακολουθεί υποενότητα με την περιγραφή του προφίλ των συμμετεχόντων Ρομά παιδιών, νεαρών Ρομά ενηλίκων και Ρομά γονέων.

Στο **έκτο κεφάλαιο** παρουσιάζονται τα ερευνητικά δεδομένα σχετικά με τις προσωπικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών για την εργασιακή τους δραστηριότητα στο δρόμο και το νόημα που αποδίδουν σε αυτήν. Παρουσιάζονται οι παράγοντες που παρακινούν την εργασία στο δρόμο, από την σκοπιά των συμμετεχόντων παιδιών, των νεαρών Ρομά ενηλίκων, των Ρομά γονέων και επαγγελματιών. Επίσης, περιλαμβάνονται δεδομένα για τις οικονομικές απολαβές των εργαζομένων παιδιών και εκθέτονται οι προσωπικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων για τις ευχάριστες και δυσάρεστες πλευρές των εργασιακών εμπειριών τους και οι προσωπικές αξιολογήσεις τους για την εργασία στο δρόμο.

Το **έβδομο κεφάλαιο** παρουσιάζει και συζητά τις προσωπικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών για το φυσικό χώρο του δρόμου, που αποτελεί το εργασιακό τους περιβάλλον και εξετάζει τις χρήσεις του χώρου του δρόμου από την οπτική των συμμετεχόντων παιδιών. Πραγματοποιείται παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων που προέρχονται από τις συνεντεύξεις, τις ομάδες εστίασης και τις παιδοκεντρικές ερευνητικές οπτικές μεθόδους που αξιοποιήθηκαν, όπως: η ενσωμάτωση της χρήσης εικόνων στις ομάδες εστίασης και η παραγωγή φωτογραφιών από τα συμμετέχοντα παιδιά.

Το **όγδοο κεφάλαιο** ενασχολείται με την απάντηση στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα και εκθέτει τις προσωπικές απόψεις των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών για τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο και τις στρατηγικές

που βασίζονται για τον χειρισμό των επικίνδυνων καταστάσεων. Παρουσιάζονται, επίσης, οι προσωπικές απόψεις των συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων, των Ρομά γονέων και επαγγελματιών. Ακόμα, εκθέτονται οι αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για τις σχέσεις τους με το ευρύ κοινό και παρουσιάζονται ερευνητικά δεδομένα για τις συνθήκες διαβίωσης τους.

Το **ένατο κεφάλαιο** παρουσιάζει ερευνητικά δεδομένα που αφορούν την σχέση των εργαζομένων Ρομά παιδιών με το σχολικό θεσμό. Παρουσιάζονται οι προσωπικές οπτικές των συμμετεχόντων παιδιών για τους παράγοντες της προβληματικής σχέσης τους με το σχολείο. Ακολουθεί η παρουσίαση των προσωπικών αντιλήψεων των νεαρών Ρομά ενηλίκων και Ρομά γονέων, υπό την μορφή μελετών περίπτωσης. Επιπλέον, παρουσιάζεται η οπτική των συμμετεχόντων επαγγελματιών και εκπαιδευτικών.

Το **δέκατο κεφάλαιο** περιλαμβάνει τα συμπεράσματα της παρούσας έρευνας.

1^ο Κεφάλαιο: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

1.1 Παιδιά του Δρόμου-Ορισμοί

Η αναδίφηση της βιβλιογραφίας φανερώνει ότι κατά καιρούς έχουν δοθεί διάφοροι ορισμοί για τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους. Ωστόσο, οι ορισμοί που έχουν αποδοθεί στα παιδιά του δρόμου βρίσκονται υπό αμφισβήτηση και συνεχή εξέλιξη.

Σύμφωνα με τους Scanlon et al, (1998) ο Henry Mayhew ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «παιδιά του δρόμου» όταν έγραψε το βιβλίο *London Labour and the London Poor* το 1851. Ωστόσο, ο όρος άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως μόνο μετά το έτος των Ηνωμένων Εθνών του Παιδιού το 1979. Πιο πριν, τα παιδιά του δρόμου είχαν χαρακτηριστεί ως άστεγα, δραπετές ή εγκαταλελειμμένα παιδιά. Οι περισσότεροι ορισμοί που αφορούν τα παιδιά που βρίσκονται στο δρόμο, βασίζονται σε δύο διαστάσεις: την επαφή με την οικογένεια και την παρουσία στο δρόμο (Scanlon et al, 1998).

Τα Ηνωμένα Έθνη πρότειναν τον ακόλουθο ορισμό για το παιδί του δρόμου: «κάθε αγόρι ή κορίτσι ... για τον οποίο/ποία ο δρόμος... έχει γίνει ο τόπος κατοικίας του/της και/ή πηγή βιοπορισμού και ο οποίος/ποία προστατεύεται, εποπτεύεται ή κατευθύνεται ανεπαρκώς από υπεύθυνους ενήλικες». (Thomas deBenitez, 2011, σελ: 9). Το Συμβούλιο της Ευρώπης, (1994) πρότεινε έναν παρόμοιο ορισμό για τα παιδιά του δρόμου. Πολλές προσπάθειες έχουν καταβληθεί για την κατασκευή μιας τυπολογίας. Η πλειονότητα των προσπαθειών αυτών προέρχονται από τη Βόρεια Αμερική (Jones, 1988, Palenski and Launder, 1987).

Ο ορισμός που χρησιμοποιήθηκε ευρέως προέρχεται από την UNICEF. Η UNICEF, (1986) πρότεινε μια τρίπτυχη τυπολογία «των παιδιών που ζουν και εργάζονται στον δρόμο», εστιάζοντας σε μία ενιαία μεταβλητή: το βαθμό επαφής με την οικογένεια. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τα παιδιά κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες: τα «παιδιά-σε υψηλό-κίνδυνο», «τα παιδιά-στο-δρόμο» και τα «παιδιά-του-δρόμου». Η πρώτη κατηγορία, «τα παιδιά-σε-υψηλό κίνδυνο», η οποία αποτελεί και την μεγαλύτερη κατηγορία, αναφέρεται σε παιδιά που έχουν τακτική επαφή με τις οικογένειές τους. Τα παιδιά αυτής της ομάδας ζουν στο σπίτι της οικογένειάς τους, αλλά στερούνται κοινωνικής προστασίας και επαρκούς γονικής επίβλεψης. Το οικογενειακό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένο.

Η κατηγορία «παιδιά-στο- δρόμο», αναφέρεται στα παιδιά που έχουν περιστασιακή επαφή με την οικογένεια τους. Αυτά τα παιδιά βρίσκονται στο δρόμο κυρίως επειδή εργάζονται, προκειμένου να συνεισφέρουν στο εισόδημα της οικογένειάς τους. Διατηρούν κάποια επαφή με την οικογένεια τους, αλλά δεν παρουσιάζουν τακτική σχολική φοίτηση. Η τρίτη κατηγορία «παιδιά-του-δρόμου», αποτελείται από παιδιά για

τα οποία ο δρόμος έχει γίνει το σπίτι τους. Αυτά τα παιδιά δεν διατηρούν τακτική επαφή με τις οικογένειες τους. Μια υποκατηγορία των παιδιών του δρόμου, σύμφωνα με την τυπολογία της UNICEF, είναι τα «εγκαταλελειμμένα παιδιά». Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται δραπέτες, οι πρόσφυγες, τα ορφανά που δεν διατηρούν επαφή με σημαντικούς φροντιστές. Οι οικογενειακοί δεσμοί έχουν διακοπεί λόγω εκτόπισης, θανάτου ή εγκατάλειψης (Lalor, 1999). Η κατηγορία «παιδιά- του- δρόμου» και η κατηγορία «εγκαταλελειμμένα παιδιά», αντιπροσωπεύουν την μειονότητα του πληθυσμού των παιδιών στο δρόμο (Blanc, 1991, Patisson, 1999).

Μια διαφορετική προσέγγιση υιοθετήθηκε από τους Adams et al, (1986). Οι άστεγοι νέοι κατατάσσονται σε «δραπέτες» που έχουν εγκαταλείψει το σπίτι τους, λόγω των κοινωνικών συγκρούσεων και οικογενειακών προβλημάτων, σε «παραπεταγμένους» αυτοί που είναι στους δρόμους, είτε λόγω γονικής ενθάρρυνσης να φύγουν από το σπίτι ή παρεμποδίζονται να επιστρέψουν στο σπίτι και τρίτον ως «κοινωνικά απορριφθέντες» εκείνοι που έχουν εγκαταλειφθεί από την οικογένεια τους και την κοινωνία. «Τα παιδιά εκτός τόπου» είναι ένας άλλος όρος που έχει υιοθετηθεί, ο οποίος παραπέμπει σε παιδιά που ζουν ή εργάζονται στους δρόμους χωρίς την επίβλεψη κάποιου ενήλικα και δεν βρίσκονται σε χώρους που θεωρούνται κατάλληλοι σύμφωνα με τις Δυτικές έννοιες της παιδικής ηλικίας, όπως είναι η οικογένεια και το σχολείο (Ennew and Connolly, 1996).

Οποιοσδήποτε σκέφτεται να συνεργαστεί με τον συγκεκριμένο πληθυσμό παιδιών έρχεται αντιμέτωπος με το πρόβλημα του ορισμού τους. Σύμφωνα με τον Glauser (1990), ο όρος «παιδιά του δρόμου» είναι ένας γενικός όρος που περιλαμβάνει τα παιδιά που έχουν υιοθετήσει μια ιδιαίτερη σχέση με το δρόμο. Ο όρος αυτός υποδηλώνει ότι η συγκεκριμένη ομάδα παιδιών αποτελεί ένα ομοιογενές φαινόμενο. Ομοίως, η Invernizzi (2001) προβάλλει τον ισχυρισμό ότι ο συγκεκριμένος όρος παραβλέπει την ετερογένεια και τις διαφορετικές εμπειρίες και διαφορετικές πραγματικότητες των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους. Τα χαρακτηριστικά των παιδιών που ζουν και εργάζονται στο δρόμο διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ των χωρών, ηπείρων, πόλεων και μερικές φορές ακόμη και μέσα στις ίδιες αστικές περιοχές. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατόν να γίνουν γενικεύσεις σχετικά με το «τυπικό» παιδί του δρόμου. Επιπλέον, ο όρος «παιδιά του δρόμου» εστιάζει στην διάσταση του χώρου, και επικαλύπτεται με άλλους όρους, όπως «δραπέτες» και «άστεγα» παιδιά (Altanis and Goddard, 2004).

Οι όροι «παιδιά του δρόμου», «παιδιά στο δρόμο», υιοθετούνται συχνά από τους διεθνείς οργανισμούς, τους ΜΚΟ, τους κυβερνητικούς φορείς και τα ΜΜΕ. Ωστόσο, η χρήση των όρων αυτών μπορεί να οδηγήσει στο στιγματισμό και την διάκριση των συγκεκριμένων παιδιών (Invernizzi, 2001). Μάλιστα τα ΜΜΕ έχουν την τάση να παρουσιάζουν τα παιδιά του δρόμου είτε ως παραβάτες και ως θύματα εγκατάλειψης είτε ως ψυχικά τραυματισμένα παιδιά. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά στιγματίζουν τα παιδιά και παράλληλα περνούν το μήνυμα ότι δύσκολα θα επανενταχθούν στην κοινωνία (Μακρυνιώτη, 2003). Σύμφωνα με τους όρους αυτούς, υποδηλώνεται ότι τα

παιδιά βρίσκονται στο δρόμο και συνδέονται με την παραβατική συμπεριφορά (Invernizzi, 2001). Ο συγκεκριμένος όρος παιδιά του δρόμου δεν αντικατοπτρίζει και άλλες πτυχές της ταυτότητας των παιδιών, οι οποίες δεν συνδέονται απαραίτητα με τον δρόμο (Dallare, 1996). Επομένως, ο όρος ξεχωρίζει τα παιδιά και ενθαρρύνει αρνητικές κοινωνικές αντιδράσεις από την πλευρά του κοινού, των αρχών και των ΜΚΟ, προκαλώντας τόσο συμβολική όσο και πραγματική βία (Ennew, 1995, Rizzini, 1996). Μια περαιτέρω επέκταση της κατηγορίας των παιδιών του δρόμου υποδηλώνει ότι ο δρόμος έχει αντικαταστήσει το σπίτι της οικογένειας τους και αποτελεί τον κύριο τόπο διαμονής των παιδιών. Έτσι, αυτά τα παιδιά που επιστρέφουν στο σπίτι το βράδυ, είτε περιλαμβάνονται είτε αποκλείονται από την κατηγορία αυτή, σύμφωνα με το πώς ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται τον κύριο τόπο διαμονής (Invernizzi, 2001).

Επιπλέον, παρατηρείται ότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις παιδιών που δεν μπορούν να συμπεριληφθούν στις υποκατηγορίες μεταξύ των «παιδιών-του-δρόμου» και «παιδιά-στο-δρόμο» (Glauser, 1990). Για παράδειγμα, κάποια παιδιά μένουν κατά τη διάρκεια της νύχτας στο δρόμο, επειδή είναι πιο βολικό για αυτά να εργαστούν. Επιπλέον, το πέρασμα από τη μία κατηγορία στην άλλη είναι συχνό. Επιπρόσθετα, όχι μόνο η απουσία των υπεύθυνων ενηλίκων και η παρουσία στο δρόμο καθορίζουν την εμπειρία του παιδιού, αλλά και πολλά άλλα στοιχεία (Connolly and Ennew, 1996). Ακόμα, γίνεται μια διάκριση από τους συγγραφείς μεταξύ των εγκαταλελειμμένων παιδιών (που δεν έχουν εναλλακτική λύση, παρά να ζουν στο δρόμο) και των παιδιών του δρόμου (που παίρνουν την απόφαση να είναι στο δρόμο). Έτσι, και οι δύο κατηγορίες δείχνουν ότι τα παιδιά ζουν στο δρόμο (Invernizzi, 2001). Η εφαρμογή ορισμένων όρων όπως «εγκαταλελειμμένα παιδιά» σε μερικά από τα παιδιά του δρόμου, επεκτείνεται στο σύνολο των παιδιών του δρόμου με αποτέλεσμα, να αναπτύσσεται μια παραπλανητική εικόνα της πραγματικότητας των παιδιών (Glauser, 1990).

«Ένας μεγάλος αριθμός πηγών, ακόμη και αν μπορεί να χρησιμοποιούν υποκατηγορίες όπως τα παιδιά «του δρόμου» και τα παιδιά «στο δρόμο», δεν προχωρούν σε περαιτέρω και πιο ακριβείς ορισμούς και συνεχίζουν να αναφέρονται και στις δύο ως παιδιά του δρόμου. Εκτός από μια επακόλουθη έλλειψη ακρίβειας της κοινωνικής πραγματικότητας, αυτή η έλλειψη σαφώς καθορισμένων διαφορών μεταξύ των υποκατηγοριών, έχει συνέπειες στις αντιλήψεις των ανθρώπων για το πρόβλημα. Το μέγεθος του μπορεί να διαπιστωθεί στους άγριους αριθμούς που δίνονται για τα παιδιά του δρόμου χωρίς σαφή ένδειξη του ποια ακριβώς είναι τα είδη των παιδιών που μετρήθηκαν» (Glauser, 1990 σελ: 142). Επιπλέον, η χρήση τέτοιων όρων μπορεί να βλάψει τα παιδιά. Για παράδειγμα, ένα παιδί που αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα θα μπορούσε να αποκλειστεί από την προστασία και την ιδρυματική φροντίδα, διότι το παιδί δεν περιλαμβάνεται εννοιολογικά στον ορισμό που αναγνωρίζει τα παιδιά ως δικαιούχους περίθαλψης σε μια δεδομένη κατάσταση (Glauser, 1990).

Επίσης, λόγω του γεγονότος ότι ο όρος «παιδιά του δρόμου» προκαλεί μεγάλη συναισθηματική δραματοποίηση η εστίαση στρέφεται στον πληθυσμό στο δρόμο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, το τοπικό πλαίσιο ή άλλοι πληθυσμοί παιδιών, όπως τα

εκδιδόμενα παιδιά ή τα παιδιά που εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί χωρίς να αμείβονται, και τα οποία ζουν κάτω από παρόμοιες συνθήκες, να αγνοούνται (Connolly and Ennew, 1996). Σύμφωνα με τον Dallare, (1996) ο διαχωρισμός του φαινομένου των "παιδιών του δρόμου" από το γενικό πλαίσιο ζωής τους, έχει ως συνέπεια οι δομικές επιδράσεις να αγνοούνται. Αυτό λαμβάνει χώρα ιδίως όταν η προσοχή εστιάζεται στους παράγοντες της οικογένειας και στους κινδύνους που υπάρχουν στους δρόμους. Έτσι, αγνοούνται οι πηγές που το παιδί βρίσκει στο δρόμο, η εργασία που επιτελεί εκεί, καθώς και οι αντιδράσεις του παιδιού στις εξαιρετικά δυσχερείς συνθήκες.

Ένα πρόσθετο πρόβλημα είναι ότι οι ίδιοι όροι υιοθετούνται σε διεθνές επίπεδο και αναφέρονται σε πολύ διαφορετικές καταστάσεις και τύπους παιδιών (Glauser, 1990). Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η παρουσία των παιδιών στο δρόμο γίνεται αντιληπτή και αντιμετωπίζεται με διαφορετικό τρόπο από τις διάφορες χώρες και κοινωνικές ομάδες. Έχει παρατηρηθεί ότι ανάμεσα στους διάφορους πολιτισμούς και κοινωνίες δεν υπάρχει μια ενιαία αντίληψη της παιδικής ηλικίας και ότι τα παιδιά βιώνουν διαφορετικές παιδικές ηλικίες (Invernizzi, 2001). Επιπλέον, η έμφαση που δόθηκε στο πρόβλημα των παιδιών του δρόμου, είχε ως αποτέλεσμα να απολήξει σε ένα είδος εμπορίας μεταξύ των ΜΚΟ. Οι ΜΚΟ άρχισαν να ανταγωνίζονται μεταξύ τους σχετικά με την άμεση παρέμβαση τους. Αυτό υποδηλώνει ότι τα παιδιά που είναι στους δρόμους μετατρέπονται σε ένα είδος πελάτη και ότι μια εμπορική σχέση αντικαθιστά τις σχέσεις βοήθειας και της εκπαίδευσης και με αυτόν τον τρόπο η παρέμβαση διαστρέφεται (Ennew, 1996). Επομένως, σύμφωνα με τον Glauser (1990), ορισμοί, όροι και έννοιες, όπως «τα παιδιά –στο-δρόμο» και «τα παιδιά-του δρόμου», δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα στερούνται ακρίβειας και όταν εφαρμόζονται στην πράξη δημιουργούν σύγχυση.

Έχει παρατηρηθεί ότι οι κοινωνικές νόρμες και ανάγκες, όπως τα κυρίαρχα συμφέροντα και η ανάγκη για διατήρηση της ομαλότητας ασκούν ισχυρή επίδραση, στην έννοια των «παιδιών του δρόμου» (Glauser, 1990). Η Invernizzi (2001) ισχυρίζεται ότι το γεγονός ότι υπάρχουν πολλαπλοί ορισμοί απαιτεί σύνεση, ιδίως όταν σύγκριση των αποτελεσμάτων λαμβάνει χώρα σχετικά με την έκταση του φαινομένου και του καθορισμού των αιτιών του ή την αξιολόγηση των συνεπειών της ζωής στον δρόμο. Ο ορισμός της UNICEF δημιουργήθηκε με τη Λατινική Αμερική κατά νου, όπου μελέτες αποκαλύπτουν ότι το 80% με 90% των παιδιών του δρόμου έχουν κάποια επαφή με την οικογένεια τους. Παρόλα αυτά, ο ορισμός αυτός δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε ορισμένες χώρες όπως η Ινδία, όπου συχνά ολόκληρες οικογένειες ζουν στο δρόμο (Scanlon et al, 1998).

Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι καταστάσεις δεν είναι ομοιογενείς, αλλά σε μεγάλο βαθμό ετερογενείς, οποιοδήποτε ορισμοί που βασίζονται σε αντικειμενικά κριτήρια, όπως η απουσία των υπεύθυνων ενηλίκων ή οι διανυκτερεύσεις στο δρόμο, προφανώς δεν μπορούν να αποτελέσουν μια αποτελεσματική προσέγγιση. Το φαινόμενο μπορεί καλύτερα να εξεταστεί αν η εστίαση βρίσκεται στην «σχέση με τον δρόμο», όπως η ταυτότητα των παιδιών, οι δραστηριότητες τους και να μην προσεγγίζεται από την

οπτική του «ανήκοντας στο δρόμο» (Invernizzi, 2001, σελ.: 84). Οι εμπειρίες των παιδιών δεν απεικονίζονται από τους συνήθεις ορισμούς. Κατά συνέπεια, απαιτείται μια ανακατασκευή των εννοιών που θα οδηγήσει σε μια βαθύτερη κατανόηση των επιδράσεων που εμπλέκονται, έτσι ώστε οι ανάγκες των παιδιών να ικανοποιηθούν. Εξαιτίας των δυσκολιών που ο όρος «παιδιά του δρόμου» δημιουργεί, παρατηρείται μια λιγότερο συχνή εμφάνιση του στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (Invernizzi, 2001).

Από το τέλος της δεκαετίας του 1990, οι ερευνητές προχώρησαν στην κατασκευή άλλων τυπολογιών, λαμβάνοντας υπόψη άλλες διαστάσεις της ζωής στο δρόμο όπως: τις οικονομικές δραστηριότητες των παιδιών, την ενσωμάτωση στην κουλτούρα του δρόμου, αλλά και τα πεδία του δρόμου (Thomas deBenitez, 2011, Scanlon et al, 1998). Η ορολογία συνεχίζει να εξελίσσεται, αναγνωρίζοντας τα παιδιά ως ενεργούς κοινωνικούς δρώντες, των οποίων οι ζωές δεν μπορούν να οριοθετηθούν μόνο από το δρόμο. Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού υιοθέτησε τον όρο «παιδιά σε καταστάσεις δρόμου», αναγνωρίζοντας ότι τα παιδιά εμπλέκονται σε πολυάριθμες δραστηριότητες στο δρόμο, ενώ το Ψήφισμα 16/12 του Συμβουλίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αναφέρεται σε παιδιά που εργάζονται και/ή ζουν στο δρόμο. Η καινούρια ορολογία που αναπτύσσεται δίνει έμφαση στις σχέσεις και στις συνδέσεις με το δρόμο, εστιάζοντας στις επιλογές που κάνουν τα παιδιά στην ανάπτυξη των σχέσεων τους με το δρόμο, αλλά παράλληλα και σε άλλες συνδέσεις που έχουν με άλλα περιβάλλοντα όπως τις οικογένειες τους, τα σχολεία και τις γειτονιές. Έτσι, χρησιμοποιείται και όρος «παιδιά με συνδέσεις στο δρόμο». Τα περισσότερα παιδιά έχουν κάποιες συνδέσεις με το δρόμο, αλλά δεν στηρίζονται στους δημόσιους χώρους για την ανάπτυξη τους (UNHR, 2011). Οι όροι «παιδιά σε καταστάσεις δρόμου» και «παιδιά με συνδέσεις στο δρόμο», εξακολουθούν να ανταγωνίζονται τους παλιότερους όρους. Έτσι, ο λαβύρινθος της προσπάθειας ορισμού των παιδιών παραμένει ζωντανός (Jadot, 2013).

Στην έρευνα σήμερα συναντώνται τρεις ευρείες προσεγγίσεις όσον αφορά τους ορισμούς: α) αποδοχή ή περαιτέρω ανάπτυξη της τυπολογίας της UNICEF β) εναλλακτικοί όροι ή ορισμοί που βασίζονται στην αναγνώριση των παιδιών ως ενεργούς κοινωνικούς συντελεστές που λαμβάνουν για παράδειγμα όρους όπως παιδιά που έχουν ως σημείο αναφοράς το δρόμο, που διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στην ζωή τους ή νέοι του δρόμου ή άστεγοι ή παιδιά σε καταστάσεις δρόμου γ) απόρριψη της αντιμετώπισης των παιδιών ως κοινωνικό πρόβλημα. Κάποιοι ερευνητές είναι αντίθετοι στο να οριστεί και να ταξινομηθεί ο πληθυσμός των παιδιών αυτών, καθώς οδηγεί σε στιγματισμό των παιδιών και σε εξυπηρέτηση συμφερόντων συγκεκριμένων τομέων της κοινωνίας (Thomas deBenitez, 2011).

Σήμερα τα παιδιά του δρόμου γίνονται αντιληπτά ως μία κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία που στην πράξη δεν συνιστούν έναν ομοιογενές πληθυσμό, καθιστώντας την χρήση του όρου δύσκολη στην διεξαγωγή έρευνας και την ανάπτυξη προγραμμάτων παρέμβασης και χάραξης πολιτικής (UNHR, 2011).

1.2 Παιδική εργασία-Ορισμοί

Η παιδική εργασία καλύπτει ένα μεγάλο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας. Στις προβιομηχανικές οικονομίες αποτελούσε ένα βασικό εγγενές τμήμα τους. Δεν υφίστατο η έννοια της παιδικής ηλικίας (0- 18 ετών), με αποτέλεσμα να θεωρείται φυσιολογική η συμμετοχή των παιδιών σε δραστηριότητες όπως το μάλωμα των μικρότερων παιδιών, η γεωργία και το κυνήγι. Η παιδική εργασία σε αυτές τις κοινωνίες συνέβαλλε σημαντικά στην επιβίωση της ομάδας, αλλά ταυτόχρονα απομάκρυνε τα παιδιά από τη σχολική φοίτηση. Άλλωστε την περίοδο αυτή, κυριαρχούσε η αντίληψη ότι οι γνώσεις και οι δεξιότητες μεταβιβάζονται μέσω της άμεσης καθοδήγησης των ενηλίκων ή την μαθητεία σε αυτούς (Diamond, 2012).

Ο όρος παιδική εργασία πρωτοεμφανίστηκε πριν από 150 χρόνια (Fyfe and Jankanish, 1996). Παρόλα αυτά είναι ιδιαίτερα γενικός, λόγω των πολλαπλών δραστηριοτήτων που καλύπτει αυτή η μορφή εργασίας. Αφορά την εργασία των παιδιών, προκειμένου να παράγουν ένα αγαθό με σκοπό το κέρδος άλλου. Για αυτή την εργασία μπορεί είτε να αμείβονται είτε και όχι. Υπάρχουν όμως και αντιλήψεις σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ολλανδία, σύμφωνα με τις οποίες τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να εργάζονται αν το έχουν ανάγκη ή το επιθυμούν (Liebel, 2004).

Έχει διαπιστωθεί ότι ο όρος «παιδική εργασία» δεν μπορεί να οριστεί με τρόπο που να γίνεται παγκόσμια αποδεκτός (Ennew et al, 2005, IPEC and Edmonds, 2009). Οι ορισμοί και οι έννοιες που αποδίδονται είναι ποικίλοι και συχνά ακαθόριστοι. Ο όρος «εργασία» έχει πολλές καθημερινές έννοιες γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα να περιπλέκεται η χρήση του. Αναλυτικότερα, ο όρος μπορεί να αναφέρεται σε οποιοδήποτε είδος σκόπιμης δραστηριότητας, στην εργασία στον επίσημο τομέα ή μπορεί να αναφέρεται ακόμα και στις οικιακές καθημερινές δουλειές. Τα παιδιά εμπλέκονται σε όλα αυτά (Ennew et al, 2005). Σύμφωνα με τους Ennew et al (2005, σελ: 35) «είναι ίσως περισσότερο πρακτικό να προωθηθεί ομοφωνία γύρω από το περιεχόμενο της ως εργασία που είναι ασυμβίβαστη με το συμφέρον του παιδιού».

Μερικοί από τους τρόπους που ο όρος «παιδική εργασία» συνήθως χρησιμοποιείται στην βιβλιογραφία είναι: α) οικονομική συμμετοχή από τα παιδιά β) πλήρης απασχόλησης εργασία που εκτελείται από τα παιδιά γ) εργασία που είναι επιβλαβής για τα παιδιά δ) εργασία που παρεμβαίνει στην εκπαίδευση ε) εργασία οποιαδήποτε τύπου που επιτελείται από τα παιδιά ζ) εργασία που εκμεταλλεύεται τα παιδιά η) εργασία που παραβιάζει τους εθνικούς νόμους για την παιδική εργασία θ) εργασία που παραβιάζει τα διεθνή πρότυπα/κανόνες ι) μισθωτή απασχόληση κ) πλήρης αμειβόμενη εργασία (Myers, 2001). Διαφορετικοί ορισμοί έχουν ως συνέπεια να οδηγούν στην δημιουργία διαφορετικών πολιτικών. Διαφορετικές χρήσεις του όρου ουσιαστικά σκιαγραφούν διαφορετικές αξιολογημένες καταστάσεις και γεγονότα. Κατά συνέπεια, όλοι όσοι προχωρούν σε εκστρατείες για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας δεν αναφέρονται όλοι στο ίδιο πράγμα (Ennew et al, 2005).

Παρά το γεγονός ότι τα παιδιά μπορούν να θεαθούν να εργάζονται σε όλο τον κόσμο, οι δραστηριότητές τους δεν εκλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο, αλλά με ποικίλους τρόπους. Αυτό έχει ως συνέπεια, να αποδίδονται στην παιδική εργασία πολλαπλοί και συχνά ανταγωνιστικοί μεταξύ τους ορισμοί. Ο προσδιορισμός της παιδικής εργασίας ουσιαστικά αποτελεί ένα κράμα του τι κάνουν τα παιδιά και των αντιλήψεων για την αξία και την φύση αυτών των δραστηριοτήτων. Μάλιστα, η διαδικασία του προσδιορισμού της παιδικής εργασίας καθορίζεται τόσο επιστημονικά όσο και πολιτισμικά και πολιτικά. Κατά συνέπεια, είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποδειχθεί ότι κάποιος ορισμός πλεονεκτεί έναντι οποιουδήποτε άλλου. (Ennew et al, 2005). Σύμφωνα, με τους Ennew et al (2005, σελ:28),«αυτό υποδηλώνει ότι με οποιοδήποτε τρόπο και αν χρησιμοποιείται ο όρος δεν συνιστά μια αντικειμενική τεχνική περιγραφή ενός μοναδικού παρατηρήσιμου συνόλου ανθρώπινων σχέσεων, αλλά μάλλον μια ρητορική ταμπέλα που αναμειγνύει την περιγραφή με αρνητικές κρίσεις».

Έχει διαπιστωθεί ιστορικά ότι η ορολογία που έχει υιοθετήσει η ΔΟΕ χαρακτηρίζεται από έλλειψη ακρίβειας για το τι συνιστά η παιδική εργασία. Ειδικότερα, πολλοί διαφορετικοί ορισμοί έχουν υιοθετηθεί από το 1919 από την ΔΟΕ, των οποίων συχνά η επεξεργασία τους μεταφερόταν στις τοπικές κυβερνήσεις (Morrow, 2010). Επίσης, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι και η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού προδίδει μία έλλειψη ωριμότητας στο συλλογισμό του συγκεκριμένου θέματος και παραμένει σε ένα επίπεδο γενικότητας. Ειδικότερα, η Διεθνής Σύμβαση μπορεί να κάνει αναφορά στην παιδική εργασία, ωστόσο από την μια πλευρά δεν προσδιορίζει με σαφήνεια ποια θα πρέπει να θεωρείται ως εργασία στην οποία ένα παιδί δεν θα πρέπει να υπόκειται, και από την άλλη πλευρά επίσης δεν παρέχεται κανένας σαφής προσδιορισμός σχετικά με το ποιος θα πρέπει να θεωρείται ως παιδί (Schlemmer, 2000).

Γίνεται σαφές ότι πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα είναι αυτά που καθοδηγούν τις συγκεκριμένες επεξεργασίες των ορισμών, και όχι η ευημερία των παιδιών (Morrow, 2010). Ειδικότερα σύμφωνα με τον Myers (1999) το ζήτημα του ορισμού της παιδικής εργασίας είναι πολύ σημαντικό. Και αυτό γιατί ουσιαστικά πρόκειται για πολιτικό ζήτημα. Κατά συνέπεια, απαιτείται συναισθηματικά υπεύθυνη επιλογή στόχων και αξιών. Η συζήτηση για το τι σημαίνει ο όρος παιδική εργασία αποτελεί αντανάκλαση της ουσιαστικής διαφωνίας γύρω από το ποιο είναι το κοινωνικό πρόβλημα που θα πρέπει να υιοθετηθούν στρατηγικές για την εξάλειψή του. Τα συμφέροντα επίσης είναι μεγάλα για τις κύριες ομάδες των ενδιαφερομένων που διαιρούνται με βάση τις κύριες θέσεις που υιοθετούν (Myers, 1999). Το πρόβλημα του ορισμού της παιδικής εργασίας λίγα χρόνια πριν είχε τυπικά διατυπωθεί σαν μια επιλογή μεταξύ της «παιδικής εργασίας που είναι επιβλαβής για τα παιδιά» και της «οικονομικής φύσης της παιδικής εργασίας». Σύμφωνα με τον πρώτο ορισμό, που αντιπροσωπεύει την οπτική των περισσότερων οργανισμών που ασχολούνται με τα εργαζόμενα παιδιά, η παιδική εργασία γίνεται αντιληπτή κυρίως ως εργασία που έχει επιζήμιες συνέπειες για τα παιδιά ή το συμφέρον τους. Επικεντρώνεται στον διαχωρισμό των παιδιών από τις ζημιές του εργασιακού χώρου και όχι στον διαχωρισμό των παιδιών από την ίδια την

εργασία απαραίτητα. Ο δεύτερος ορισμός, αντανακλά την οπτική των εργατικών σωματείων, της ΔΟΕ και των καταναλωτικών ομάδων σύμφωνα με την οποία τα μικρά παιδιά θα πρέπει να απέχουν από οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα. Με βάση αυτή την οπτική ο κύριος στόχος συνίσταται στην μη εισαγωγή των παιδιών στο εργατικό δυναμικό τουλάχιστον μέχρι την εφηβεία τους. Η Σύμβαση της ΔΟΕ (No 138) για το κατώτατο όριο ηλικίας αντανακλά αυτή την αντίληψη. Από πολιτικής σκοπιάς, έχει μεγάλη σημασία για το αν ο κοινωνικός στόχος συνίσταται στην συνολική αποχή των παιδιών από την εργασία ή στην προστασία των παιδιών από τις ζημιές που επιφέρει η εργασία τους (Myers, 1999).

Πολλοί είναι οι συγγραφείς που έχουν προχωρήσει στην επισήμανση ότι η παιδική εργασία συνιστά ένα κατασκευασμένο φαινόμενο, αποτέλεσμα του σύγχρονου καπιταλισμού και όχι ένα φυσικό φαινόμενο (Morrow, 2010, Ennew et al, 2005, Schlemmer, 2000). Οι κοινωνικές κατασκευές που αναπτύσσονται για την παιδική εργασία ποικίλουν με βάση τα ιδιαίτερα συμφέροντα των κυρίαρχων ομάδων (Morrow, 2010). Επομένως, δεδομένου ότι η παιδική εργασία συνιστά μια κοινωνική κατασκευή δεν μπορεί να υπάρξει ένας μοναδικός και σωστός ορισμός της. Κατά συνέπεια, για την κατανόηση της παιδικής εργασίας απαιτείται να εξεταστούν πρώτα οι τρόποι με τους οποίους η παιδική εργασία κατασκευάζεται ως πρόβλημα από ποικίλους συντελεστές και σε διαφορετικά πλαίσια (Ennew et al, 2005). Επιπλέον, ο Schlemmer (2000) αναφέρει ότι το θέμα του ορισμού της παιδικής εργασίας παρεμποδίζεται και από την τάση που χαρακτηρίζει τις ειδικές υπηρεσίες και τους διεθνείς οργανισμούς για λογιστική. «Η παιδική εργασία όλοι φαίνεται να θεωρούν ότι συνιστά οτιδήποτε μπορούμε να μετρήσουμε» (Schlemmer, 2000, σελ: 7).

Επίσης, επιπλέον δυσκολίες προκύπτουν όταν επίσημοι ορισμοί εξισώνουν την εργασία των παιδιών με την «οικονομική συμμετοχή». Ο όρος οικονομική συμμετοχή σχετίζεται με τον οικονομικό υπολογισμό του ακαθόριστου εγχώριου προϊόντος στο οποίο υποτιμούνται ή παραγνωρίζονται συνεισφορές που γίνονται από τα παιδιά, τους παράνομους εργαζομένους, τις γυναίκες και τους εργαζόμενους που απασχολούνται στην μη αμειβόμενη αγροτική παραγωγή, σε δραστηριότητες που υπάγονται στον ανεπίσημο τομέα και σε οικιακές εργασίες. Κάτω από αυτήν την οπτική, η παιδική εργασία γίνεται αντιληπτή ως οικονομική συμμετοχή από εργαζόμενους που βρίσκονται κάτω από το κατώτατο όριο ηλικίας για απασχόληση όπως ορίζεται από ποικίλες Συμβάσεις της ΔΟΕ περιλαμβάνοντας και την Σύμβαση 138 της ΔΟΕ. Αυτές οι συμβάσεις έχουν αποτελέσει τα διεθνή κριτήρια σύμφωνα με τα οποία τα Εθνικά Υπουργεία Εργασίας απαιτείται να θέσουν εθνικούς κανόνες και νόμους για την παιδική εργασία ακόμα και αν αποκλείονται πολλές συνηθισμένες δραστηριότητες που τα παιδιά θεωρούν ως εργασία (Ennew et al, 2005).

Επίσης, το θέμα της εκπαίδευσης συνεισφέρει στην σύγχυση και δυσκολία που υπάρχει στο να διαμορφωθεί ένας ορισμός της παιδικής εργασίας. Το θέμα της εκπαίδευσης συνδέεται άρρηκτα με την παιδική εργασία και μάλιστα παρατηρείται ότι θίγεται σε πολλά έγγραφα. Συγκεκριμένα, ένας μεγάλος αριθμός μελετών, υπογραμμίζει ότι τα μικρά κορίτσια συχνά εργάζονται, προκειμένου να πληρώσουν τα δίδακτρα για το

σχολείο τους. Δεδομένου ότι πολλά παιδιά επιθυμούν να συνεχίσουν την φοίτηση τους στο σχολείο ή να ξεκινήσουν να φοιτούν στο σχολείο, αλλά ταυτόχρονα πρέπει να εργάζονται είτε για την επιβίωση των οικογενειών τους ή για την προσωπική τους επιβίωση, είτε για να μπορούν να πληρώσουν τα έξοδα του σχολείου, απαιτείται να λάβουν χώρα προσπάθειες που στοχεύουν στην προσαρμογή των σχολικών ωρών στις ανάγκες των εργαζομένων παιδιών, και ομοίως στην προσαρμογή των ωρών εργασίας που θα οδηγήσει στον συνδυασμό της επίσημης ή ανεπίσημης εκπαίδευσης με την εργασία (White, 1996). Επίσης, το θέμα της εκπαίδευσης και του ρόλου που μπορεί να έχει στην πρόληψη της οικονομικής εκμετάλλευσης των παιδιών, αν και έχει συζητηθεί, δεν έχει ερευνηθεί σε μεγάλο βαθμό (Miljeteig, 1999).

Επιπλέον στην Αγγλική γλώσσα υπάρχει η λεπτή διάκριση μεταξύ των λέξεων “labour” (δουλειά) και “work” (εργασία). Εντούτοις, η διάκριση αυτή δεν συναντάται και σε άλλες διεθνείς γλώσσες και πολύ περισσότερο σε τοπικές γλώσσες. Κατά συνέπεια, προκαλείται σύγχυση όταν εκστρατείες που καταδικάζουν την παιδική δουλειά (child labour), μεταφράζονται από την αγγλική γλώσσα και παρουσιάζονται να αποσκοπούν στην εξάλειψη όλης της παιδικής εργασίας (child work). Ως αποτέλεσμα, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε τοπικά κεκτημένα δικαιώματα, κάτω από τον ισχυρισμό ότι η απαγόρευση της παιδικής εργασίας, έρχεται σε αντίθεση με το τοπικό έθιμο και συνιστά μια επιβολή των αξιών του Βορρά. Εξαιτίας του γεγονότος ότι η παλιά διχοτομία “child labour” (παιδική δουλειά) και «child work» (παιδική εργασία), θεωρείται κατά πολύ ακατέργαστη για τον συλλογισμό των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων του να εργάζεται κανείς, και προκειμένου εν μέρει να αποφευχθεί η σύγχυση που δημιουργείται προτείνεται σε μερικούς κύκλους η αποφυγή της χρήσης της λέξης “labour” (δουλειά), και αντί αυτού να αναφέρονται διαφορετικές μορφές και χαρακτηριστικά της εργασίας των παιδιών. Εντούτοις, παρόλο που αυτή η προσέγγιση αποτελεί την περισσότερο ακριβή εναλλακτική που είναι διαθέσιμη δεν είναι πάντοτε χρήσιμη. Και αυτό γιατί ο όρος «child labour» (παιδική δουλειά), όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, παρουσιάζει ευρεία χρήση με οποιαδήποτε έννοια, με αποτέλεσμα να γίνεται δύσκολη η αποφυγή του (Ennew et al, 2005).

1.3 Χείριστες μορφές Παιδικής Εργασίας-Σύμβαση Νο 182 της ΔΟΕ

Η αναζήτηση για την εύρεση ενός λειτουργικού ορισμού της παιδικής εργασίας, που θα μπορούσε ευρέως να συμφωνηθεί είχε ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Σταδιακά, αναδύθηκε μια γενική ομοφωνία ότι μερικές μορφές και συνθήκες της παιδικής εργασίας είναι τόσο υποτιμητικές και επιζήμιες, που οι κυβερνήσεις, οι ΜΚΟ και οι διεθνείς οργανώσεις μπορούν να συμφωνήσουν ότι είναι μη αποδεκτές και να προχωρήσουν θέτοντας σε προτεραιότητα δράσεις για την εξάλειψη τους (Ennew et al, 2005, Miljeteig, 1999). Το Μάρτιο του 1996, η ΔΟΕ προχώρησε στην απόφαση της συμπερίληψης της παιδικής εργασίας στην ατζέντα του Διεθνούς Συνεδρίου Εργασίας

το 1998, με σκοπό την υιοθέτηση μιας διεθνούς Σύμβασης, για την απαγόρευση και την εξάλειψη των πιο δυσβάσταχτων μορφών της παιδικής εργασίας (White, 1999). Έτσι, το 1999, πραγματοποιήθηκε η υιοθέτηση της Σύμβασης Νο 182 της ΔΟΕ, στην οποία εισήχθη η φράση «*χειρίστες μορφές της παιδικής εργασίας*», με σκοπό να δηλωθεί αυτή η μη αποδεκτή εργασία και να κωδικοποιηθεί αυτός ο κοινός σκοπός (Ennew et al, 2005).

Στο άρθρο 3 της Σύμβασης 182της ΔΟΕ, προσδιορίζονται οι χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας (ΔΟΕ, 2003):

1) « Όλες οι μορφές δουλείας ή άλλων παρόμοιων πρακτικών, όπως η πώληση και το δουλεμπόριο παιδιών, η προσωπική δουλεία λόγω χρέους και η δουλοπαροικία, καθώς και η καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, συμπεριλαμβανομένης της καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής επιστράτευσης παιδιών για την χρησιμοποίησή τους σε πολεμικές συρράξεις».

2)«Η σεξουαλική εκμετάλλευση του παιδιού, η προμήθεια ή προσφορά παιδιού με σκοπό την πορνεία, την παραγωγή θεαμάτων ή υλικού πορνογραφικού χαρακτήρα»

3)«Η χρήση, προμήθεια ή προσφορά παιδιού με σκοπό παράνομες δραστηριότητες, ιδίως την παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, όπως περιγράφονται στις οικείες διεθνείς συμφωνίες»

4) «Η εργασία που λόγω της φύσης της ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτελείται είναι πολύ πιθανόν να βλάψει την υγεία ή την ασφάλεια ή την ηθική των παιδιών»(ΔΟΕ, 2003, ILAB, 2017)

Μπορούν να διακριθούν δύο κατηγορίες χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας:

«Αυτές που στο παρόν ορίζονται ως «άνευ όρων χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας...οι οποίες αντιβαίνουν σε τέτοιο βαθμό στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα του παιδιού, ώστε απαγορεύονται χωρίς κανέναν όρο για όλα τα άτομα της ηλικίας κάτω των 18 ετών».

«Οι επικίνδυνες χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας, όπως ορίζονται από τις εθνικές νομοθεσίες, οι οποίες μπορεί να εντάσσονται σε νόμιμους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας αλλά παρ' όλα αυτά είναι καταστροφικές για το εργαζόμενο παιδί». (ΔΟΕ, 2003)

Η Σύμβαση 182 της ΔΟΕ για την απαγόρευση και την εξάλειψη των χειρίστων μορφών της παιδικής εργασίας, ουσιαστικά συνιστά μία επίσημη αναγνώριση και ενσωμάτωση της αρχής της διαφοροποίησης μεταξύ των περισσότερο και λιγότερο ακραίων μορφών της παιδικής εργασίας (White, 1999). Αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια επίλυσης των φαινομενικά ατελείωτων συζητήσεων σχετικά με τον ορισμό της παιδικής εργασίας (Ennew et al, 2005). Επιπρόσθετα, αναγκάζει τις διάφορες ομάδες και τις καμπάνιες κατά της παιδικής εργασίας, να προχωρήσουν σε πιο συνετή εξέταση σχετικά με το τι ακριβώς είναι αυτό που θέλουν να καταργήσουν και επίσης η συγκεκριμένη Σύμβαση

μπορεί να θεωρηθεί ως μια απόπειρα συμφωνίας, όσον αφορά την καθιέρωση προτεραιοτήτων και την επικέντρωση των παρεμβάσεων στις πιο σοβαρές μορφές κακοποίησης (White, 1999).

Η Σύμβαση 182 μολονότι εστίασε στην εξάλειψη των χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας, έχει δεχτεί κριτική για διάφορες παραλείψεις και αδυναμίες. (Manunga, 2013). Παρατηρείται ότι όπως και με την περίπτωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η διαδικασία σχεδιασμού της Σύμβασης 182 της ΔΟΕ, κατέληξε σε μια σκόπιμα ακαθόριστη διατύπωση που αποσκοπούσε στην παγκόσμια επικύρωση της (Ennew et al, 2005). Και οι δύο Συμβάσεις αν και εξ 'ορισμού δεσμεύονται στην αναζήτηση διεθνών αρχών, ουσιαστικά, παρατηρείται και στις δύο η συμπερίληψη πολλών σχετικών και υποκειμενικών εννοιών. Παραδείγματα συνιστούν η έννοια «χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας», επίσης η έννοια της «εκμετάλλευσης» (άρθρο 32 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού), «επικίνδυνη» ή «βλαβερή» εργασία «που είναι δυνατόν να βλάψει την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική των παιδιών» (και στις δύο συμβάσεις) και ακόμα η αντίληψη του «συμφέροντος του παιδιού» (άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού). Προκειμένου, να κατανοηθούν ή να εφαρμοστούν όλες αυτές οι έννοιες κρίνεται απαραίτητο, να ληφθούν ορισμένες αποφάσεις. Ωστόσο, όλες οι αποφάσεις ή η πλειοψηφία των αποφάσεων δεν μπορούν να βασιστούν σε καθαρά τεχνικούς ή επιστημονικούς όρους (White, 1999).

Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι αφού προσδιορίζονται στην Σύμβαση 182 κάποιοι σχετικά διαφορούμενοι και αναμφισβήτητοι στόχοι για την άμεση εξάλειψη της παιδικής εργασίας (κυρίως την πορνεία, την δουλεία και την εμπλοκή των παιδιών στην διακίνηση ναρκωτικών), η Σύμβαση υποχρεώνει τις κυβερνήσεις να προσδιορίσουν με ακρίβεια ποιες επιπλέον μορφές εργασίας είναι επιζήμιες ή επικίνδυνες για τα παιδιά μέσα στα πλαίσια της εθνικής νομοθεσίας και κανονισμών (White, 1999). Ουσιαστικά, δεν γίνεται απόπειρα να προσδιοριστεί με ακρίβεια ποιες είναι οι επικίνδυνες μορφές εργασίας και σε διεθνές επίπεδο (Morrow, 2010). Φαίνεται επομένως, ότι πρόκειται για μια απόπειρα ενσωμάτωσης σχετικιστικών αρχών σε μια διεθνούς πλαισίου άσκηση, και ίσως να έχει παραμεριστεί το θέμα του πολιτισμικού σχετικισμού. Ωστόσο, η υιοθέτηση αυτής της προσέγγισης αφήνει αναπάντητα πολλά ερωτήματα. Αρχικά, το πρώτο ερώτημα που τίθεται είναι το πώς μπορεί να επιτευχθεί η ειδική διαδικασία που θα οδηγήσει σε ομοφωνία σε τοπικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, ποιος θα έπρεπε να εμπλακεί, καθώς και με τον τρόπο που θα έπρεπε να εμπλακεί. Δεύτερον, το πρόβλημα του πολιτισμικού καθορισμού δεν μπορεί να λυθεί αυτόματα μέσα από την μετατόπιση της λήψης αποφάσεων από το διεθνές σε εθνικό επίπεδο (White, 1999).

Επιπλέον, σύμφωνα με την Morrow (2010), η Σύμβαση 182 της ΔΟΕ ουσιαστικά αναφέρεται σε οικονομικές σχέσεις, οι οποίες μπορεί να σχετίζονται ή να μην σχετίζονται με τα παιδιά, όπως είναι η δουλεία, η προσωπική δουλεία λόγω χρέους, η πώληση και το δουλεμπόριο. Η πώληση, η καταναγκαστική εργασία, η εργασία λόγω χρέους που απαγορεύονται κάτω από τον διεθνή νόμο για όλους τους εργαζομένους συνιστούν τρόπους οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας και της εργασιακής

δύναμης που ουσιαστικά επιφέρουν τις χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας (Ennew et al, 2005). Επομένως, όπως παρατηρεί η Morrow (2010), η συγκεκριμένη Σύμβαση δεν σχετίζεται με μορφές παιδικής εργασίας.

Επιπλέον, στην υποπαράγραφο 4 (d) της Σύμβασης 182 ορίζονται χωρίς ακρίβεια οι επικίνδυνες χειρίστες μορφές της παιδικής εργασίας. Στην Σύσταση της ΔΟΕ No 190, δίνονται κάποια ευρεία κριτήρια για τον προσδιορισμό των επικίνδυνων χειριστων μορφών: εργασία που εκθέτει τα παιδιά σε σωματική, ψυχολογική ή σεξουαλική κακοποίηση, εργασία που λαμβάνει χώρα σε ανθυγιεινό και επικίνδυνο περιβάλλον, εργασία που περιλαμβάνει πολλές ώρες κατά την διάρκεια της μέρας ή της νύχτας. Ωστόσο, αντί να δημιουργείται κατάλογος των διαφορετικών μορφών της εργασίας, θα ήταν περισσότερο λειτουργικό και χρήσιμο, η επικέντρωση να βρίσκεται στις επιδράσεις που ασκούν οι διάφορες μορφές εργασίας στο παιδί (Ennew et al, 2005). Ακόμα, και η «ελαφρά τύπου εργασία», μπορεί να προβεί επικίνδυνη για τα παιδιά που είναι εξαντλημένα. Έτσι, η Σύμβαση εστιάζει στις χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας και φαίνεται να παραμελεί άλλες μορφές εργασίας, όπως η ελαφριά εργασία. Αν και οι χειρίστες μορφές παιδική εργασία πρέπει άμεσα να αντιμετωπιστούν, παράλληλα απαιτείται να επανεξεταστούν και άλλες μορφές εργασίας όπως η ελαφριά (Manunga, 2013).

Επιπλέον, η διάρκεια της εργάσιμης μέρας ή νύχτας μπορεί να αποτελεί κίνδυνο τόσο για τα παιδιά όσο και για τους νέους. Επίσης, η εργασία που δεν είναι επικίνδυνη για τους ενήλικες δεν μπορεί να σημαίνει ότι δεν είναι επικίνδυνη και για τα παιδιά αφενός διότι ο εξοπλισμός και τα εργαλεία που περιλαμβάνονται δεν συνιστούν το κατάλληλο μέγεθος ή τύπο για χρήση από ένα παιδί ή έναν έφηβο, αφετέρου γιατί, το περιβάλλον στο οποίο η εργασία λαμβάνει χώρα έχει συγκεκριμένες επιδράσεις στα αναπτυσσόμενα σώματα των παιδιών. Επίσης, η εκτέλεση καθηκόντων που μπορεί να είναι ελαφρά για κάποια παιδιά καλά σιτισμένα και εύρωστα, μπορεί να είναι επιζήμια για άλλα παιδιά που είναι υποσιτισμένα και με καθυστερημένη ανάπτυξη (ΔΟΕ, 2003). Επιπρόσθετα, πέρα από το γεγονός ότι οι επικίνδυνες χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας μπορούν να προβούν επιβλαβείς, μπορούν επίσης να προκαλέσουν μόνιμη κοινωνική ζημία. Και αυτό γιατί κάποια από τα περισσότερο κοινωνικά αποκλεισμένα παιδιά τείνουν να είναι εργαζόμενα (Ennew et al, 2005).

Οι Ennew et al, (2005) ισχυρίζονται πως ακόμα και οι άνευ όρων χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας, απαιτούν περαιτέρω προσδιορισμό. Ειδικότερα, για την παιδική οικιακή εργασία και την παιδική πορνεία, απαιτείται η συλλογή ίσως περισσότερων λεπτομερών πληροφοριών για την ανάπτυξη μέτρων που αφορούν προγράμματα παρέμβασης. Έχει παρατηρηθεί ότι οι διάφορες δράσεις προγραμμάτων πηγάζουν από ποικίλες θεωρήσεις. Η περίπτωση των παιδιών που εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί είναι αρκετά ιδιόμορφη. Υπάρχει η αντίληψη ότι η παιδική εργασία που λαμβάνει χώρα μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο, συνιστά ένα ακίνδυνο κομμάτι της κοινωνικοποίησης του παιδιού (Schlemmer, 2000). Όπως συμβαίνει και με την παιδική πορνεία, πρόκειται ουσιαστικά για εργασία σε ανεπίσημο τομέα και συνιστά μια κρυμμένη μορφή της παιδικής οικονομικής εκμετάλλευσης (Ennew et al, 2005).

Τα παιδιά που εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί υφίστανται ψυχοκοινωνικούς κινδύνους, όπως είναι η έλλειψη αυτοεκτίμησης και η αποξένωση (Blagbrough and Glynn, 1999). Τα παιδιά αυτά συνήθως χωρίζονται από τους γονείς τους. Ζουν συχνά σε μεγάλες αποστάσεις από αυτούς, και συνήθως έχουν επαφή με κάποιο «θείο»-ανεπίσημο κηδεμόνα, η σχέση με τον οποίο μπορεί να είναι εκμεταλλευτική. Ψυχοκοινωνικά το παιδί απομονώνεται και υπόκειται σε διακρίσεις. Έτσι, πλήττεται η αυτοεκτίμηση του, η ικανότητα του για κοινωνικοποίηση και δημιουργία φίλων. Μάλιστα όταν το παιδί υφίσταται λεκτική ή σωματική κακοποίηση, οι συνέπειες είναι πιο σοβαρές. Σε μία έρευνα στην Κένυα διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά που εργάζονταν ως οικιακοί βοηθοί έπασχαν συχνά από πονοκεφάλους, διατροφικές διαταραχές, προβλήματα ύπνου, κούραση και θλίψη (Black, 1997).

Επιπρόσθετα, στην περίπτωση για παράδειγμα που η παιδική οικιακή εργασία συσχετίζεται με το δουλεμπόριο παιδιών ή με την εργασία λόγω χρέους και άλλες εξαναγκαστικές μορφές, τότε η οικιακή εργασία μπορεί να θεωρηθεί ως «άνευ όρων εργασία». Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση που τα παιδιά μπορούν να φοιτήσουν στο σχολείο και δεν υπόκεινται σε κακοποίηση, η παιδική οικιακή εργασία μπορεί να περιγραφεί ως επικίνδυνη, εκτός και αν υπάρχουν ψυχοκοινωνικές αποδείξεις που πιστοποιούν την θεωρούμενη βλάβη. Επομένως, απαιτούνται περισσότερες λεπτομερείς αποδείξεις για τους κινδύνους που μπορεί να εμπλέκονται σε πολλές μορφές εργασίας (Eppew et al, 2005).

Υπό το φως επικίνδυνων ή βλαβερών πτυχών που ενέχουν οι εργασιακές δραστηριότητες των παιδιών έχει λάβει χώρα μια διάκριση μεταξύ work (εργασίας) και labour (δουλειάς) (Invernizzi, 2001). Ωστόσο, προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι δεν είναι εφικτό να τραβηχτεί μια ξεκάθαρη γραμμή μεταξύ του child labour (δηλαδή των μορφών παιδικής εργασίας που έχουν επιβλαβή, εκμεταλλευτικό χαρακτήρα) και του child work (των μορφών εργασίας που είναι σχετικά μη επιζήμιες και σε ορισμένες περιπτώσεις ωφέλιμες, δηλαδή τις περισσότερες αποδεκτές μορφές εργασίας) και κατά συνέπεια, οι έννοιες αυτές παραμένουν μη ικανοποιητικές (Invernizzi, 2001, White, 1996). Έχει διαπιστωθεί, ότι οι περισσότερες προσπάθειες που έχουν λάβει χώρα με σκοπό την τοποθέτηση μιας τέτοιας διαχωριστικής γραμμής, είναι πολύ ακαθόριστες και γενικές για χρήση. Μάλιστα, στην περίπτωση που προσπαθούν να είναι συγκεκριμένες και χειροπιαστές αποβαίνουν αντιφατικές και δεν εναρμονίζονται με τις προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών (White, 1996).

Ειδικότερα, σύμφωνα με τους Boyden et al (1998), είναι πολύ δύσκολο να εκτιμηθούν οι επιδράσεις που ασκεί η εργασία στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών. Μάλιστα, η δυσκολία αυτή συνδέεται και με την ψυχοκοινωνική ετερογένεια που χαρακτηρίζει τον ίδιο τον πληθυσμό των παιδιών που επιδίδονται σε πανομοιότυπες δραστηριότητες (Invernizzi, 2001). Καθίσταται εμφανές μέσα από έναν επεκτεινόμενο όγκο εμπειρικών αποδείξεων, ότι μεγάλη ποικιλία χαρακτηρίζει την κοινωνική οικολογία της εργασίας που εκτελείται από τα παιδιά. Έχει διαπιστωθεί ότι σε διαφορετικές κουλτούρες ή σε διαφορετικές καταστάσεις, παρόμοια είδη εργασίας,

συχνά έχουν διαφορετικές επιδράσεις είτε στα παιδιά είτε στην κοινωνία (Boyden et al, 1998).

Δεδομένου, λοιπόν, ότι η παιδική εργασία συνιστά ένα ετερογενές φαινόμενο και όχι ένα ομοιογενές πρόβλημα ή μια κατάσταση μοναδική, και δεδομένου ότι οι καταστάσεις που εργάζονται τα παιδιά είναι πολύ διαφορετικές και ποικίλες, η αξιολόγηση μιας οποιασδήποτε συγκεκριμένης κατάστασης προϋποθέτει την εξέταση πολλών παραγόντων. Συνεπώς, γίνεται εμφανές ότι λύσεις σε διεθνές επίπεδο δεν μπορούν να δοθούν. Αυτό σημαίνει πως εκτός από τις εργασιακές καταστάσεις που εντάσσονται στην επίσημη αγορά εργασίας και περιλαμβάνουν σχέσεις εργοδότη-εργαζομένου θα πρέπει να εξεταστεί κριτικά και ο ανεπίσημος τομέας εργασίας. Ειδικότερα, η οικιακή εργασία, η εργασία εντός του οικογενειακού πλαισίου, η γεωργία, η οικογενειακή επιχείρηση και οι εργασιακές καταστάσεις όπου δεν υπάρχουν κανονισμοί, αποτελούν εργασιακές καταστάσεις που εντάσσονται στον ανεπίσημο τομέα και συνιστούν ένα άλλο πεδίο που χρειάζεται να ερευνηθεί περαιτέρω (Miljeteig, 1999). Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι τα παιδιά βρίσκουν ενδιαφέρον στις εργασιακές τους δραστηριότητες, κάτι το οποίο σηματοδοτεί το γεγονός ότι τα παιδιά δεν υφίστανται απλώς τις ζημιές της εργασίας. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να υπάρξει αξιολόγηση και των δύο παραμέτρων (Invernizzi, 2001). Έχουν προταθεί δύο μοντέλα για την μελέτη των θετικών και αρνητικών πτυχών που ενέχει η εργασία για τα παιδιά (Myers, 1999).

Συγκεκριμένα, ο White (1996) προτείνει ότι ίσως πρέπει να υπάρξει συλλογισμός ενός συνεχούς των εργασιακών καταστάσεων των παιδιών από το χειρίστο στο καλύτερο. Στο ένα άκρο του συνεχούς, βρίσκονται οι μη αποδεκτές μορφές εργασίας για τις οποίες η μόνη λύση είναι η διάσωση ή η απομάκρυνση των παιδιών που εμπλέκονται σε αυτές, καθώς δεν μπορούν να υπάρξουν προσπάθειες βελτίωσης αυτών των μορφών. Έπειτα, ακολουθούν εκείνες οι μορφές παιδικής εργασίας που ναι μεν στην παρούσα τους μορφή έχουν επικίνδυνο και επιζήμιο χαρακτήρα, ωστόσο υπάρχει η δυνατότητα να καταστούν λιγότερο επικίνδυνες μέσω της κοινής πίεσης της νομοθεσίας. Οι μορφές αυτές είναι δυνατόν να συνδυαστούν με την συνέχιση της εκπαίδευσης ή την σχολική φοίτηση. Εν συνεχεία, συναντώνται οι ουδέτερες μορφές εργασίας που δεν έχουν ούτε ιδιαίτερα ωφέλιμες επιδράσεις για τα παιδιά ούτε ιδιαίτερα επιβλαβείς. Τέλος, ακολουθούν οι μορφές παιδικής εργασίας που έχουν ωφέλιμες και θετικές επιδράσεις. Με τον τρόπο αυτό, σκιαγραφούνται τόσο οι θετικές όσο και οι αρνητικές πτυχές της εργασίας, όπου η εξέταση τους θα βοηθήσει σε μια συνολική αξιολόγηση και εκτίμηση (White, 1996, White, 1994). Η πρόταση του White συνάντησε ευρεία αποδοχή και μάλιστα λήφθηκε υπόψη από πολλούς οργανισμούς που ασχολούνταν με θέματα παιδικής εργασίας, όπως είναι ο International Working Group on Child Labour και η UNICEF (Myers, 1999). Ένα άλλο μοντέλο προτάθηκε από τους Hobbs and McKechnie (1997), λίγο αργότερα. Το συγκεκριμένο μοντέλο προχωρεί στην ανεξάρτητη εξέταση των ωφέλιμων και των επιζήμιων πλευρών της εργασίας των παιδιών, και εν συνεχεία προκειμένου να επιτευχθεί ο καθορισμός του ποια πλευρά είναι η επικρατέστερη, αντιστάθμιση των δύο πλευρών λαμβάνει χώρα.

Προκειμένου, να οριστούν οι «επικίνδυνες» χειρίστες μορφές της παιδικής εργασίας απαιτείται αφενός επιθεώρηση του εργασιακού χώρου και αφετέρου ακριβείς πληροφορίες για την επαγγελματική υγεία (Ennew et al, 2005). Παρά το γεγονός ότι κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα έχει υπάρξει πλούσια βιβλιογραφία για την παιδική ανάπτυξη και μια πολύ μεγάλη σειρά εργαλείων για την μέτρηση της, εντούτοις παρατηρείται μια έλλειψη ενδιαφέροντος για τις διαμορφωτικές επιδράσεις των εργασιακών εμπειριών των παιδιών από τους ειδικούς της παιδικής ανάπτυξης. Μάλιστα, αυτό είναι άξιο περιέργειας καθώς ένας τεράστιος αριθμός παιδιών ανά τον κόσμο περνάει περισσότερο χρόνο στην εργασία από ό,τι στο σχολείο (Myers, 1999). Κατά συνέπεια, υπάρχει παντελής έλλειψη πληροφοριών όσον αφορά την επαγγελματική υγεία καθώς και την επιθεώρηση επαγγελματικού χώρου, ιδιαίτερα στον Νότο (Ennew et al, 2005). Το μεγαλύτερο κομμάτι της βιβλιογραφίας που αφορά την παιδική επαγγελματική υγεία, βασίζεται σε μεμονωμένες περιπτώσεις (Berger et al, 1991). Επιπλέον, οι επιθεωρητές εργασίας χαρακτηρίζονται από ανεπαρκή προσανατολισμό όσον αφορά αφενός τα σχετικά θέματα δικαιωμάτων και αφετέρου τις αναπτυξιακές ανάγκες των παιδιών (Ennew et al, 2005).

Εργαλεία ειδικά προσαρμοσμένα στο πεδίο, τα οποία έχουν σχεδιαστεί με σκοπό να χρησιμοποιηθούν από τους επιθεωρητές εργασίας μπορούν να προβούν πολύ χρήσιμα και να φέρουν στο προσκήνιο περισσότερες χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας σε σχέση με αυτές που θεωρούνταν αρχικά ότι υπάρχουν (Ennew et al, 2005). Για παράδειγμα, στις Φιλιππίνες αναπτύχθηκε ένα διαγνωστικό εργαλείο σχετικά με την εκτίμηση των κινδύνων και αποδείχτηκε ότι κάποιες εργασιακές δραστηριότητες, όπου προηγουμένως θεωρούνταν ακίνδυνες, στην πραγματικότητα, συμβαίνει το αντίθετο. Συγκεκριμένα, η καλλιέργεια λαχανικών σε μια οικογενειακή επιχείρηση αποδείχτηκε ότι είναι επικίνδυνη (Subida, 1997). Στην Καμπότζη, επίσης, αναπτύχθηκε ένα παρόμοιο διαγνωστικό εργαλείο που προχωρεί σε διαχωρισμό ανάμεσα σε «παιδική εργασία» ή «ελαφρά εργασία», «παιδικές δουλειές», «επικίνδυνη παιδική εργασία», «ημι-επικίνδυνη παιδική εργασία», και «χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας». Αξιολογικούς δείκτες αποτελούν οι προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών (Ennew et al, 2005).

Ένας τρόπος για τον χειρισμό της δυσκολίας που υπάρχει στο να οριστεί η παιδική εργασία και οι χειρίστες μορφές της, είναι να εξεταστούν οι προσωπικές γνώμες και τα κριτήρια των εργαζόμενων παιδιών. Μέσα από την συμμετοχή τους προστίθεται μία άμεση οπτική, η οποία συχνά παρατηρείται ότι είναι απύσχα (Ennew et al, 2005, Miljeteig, 1999, Myers, 1999). Ειδικότερα, από διάφορους ερευνητές επισημαίνεται η σημασία της πλήρους συμμετοχής των παιδιών και των οικογενειών τους για τον σχεδιασμό αποτελεσματικών παρεμβάσεων (Ennew, 2000, Hobbs and McKechnie, 1997, Tolfree, 1998, Woodhead, 1998). Παρόλα αυτά, οι κυβερνήσεις δεν φαίνονται ιδιαίτερα προσανατολισμένες προς αυτή την κατεύθυνση (Myers, 1999). Επιπλέον, το παράδειγμα των εργαζομένων παιδιών στο Μπαγκλαντές αποδεικνύει ότι οι μορφές εργασίας που ορίζονται από τους οργανισμούς ως πρόβλημα στην ουσία συνιστούν λύση στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά και ιδίως τα κορίτσια (White,

1996). Ωστόσο, για να μπορέσει να επιτευχθεί κάτι τέτοιο απαιτείται η χρήση επιστημονικών τεχνικών συλλογής και ανάλυσης δεδομένων σε συστηματική βάση, καθώς και η μετατόπιση από την καταμέτρηση των παιδιών στην εξέταση και καταμέτρηση των κινδύνων (Ennew et al, 2005).

Πιθανότατα, δεν είναι εφικτή η ανάπτυξη μιας ομάδας σαφών διεθνών κριτηρίων και ξεκάθαρων στόχων για τον διαχωρισμό μεταξύ επιζήμιων, μη αποδεκτών, θετικών και ουδέτερων μορφών εργασίας. Ωστόσο, σε αντίθεση με το διεθνές επίπεδο κάτι τέτοιο είναι πιο εύκολο να επιτευχθεί στην πράξη, σε τοπικό πλαίσιο (White, 1996). Οι Bequele and Myers (1995, σελ: 26-27) υποστηρίζουν χαρακτηριστικά: «Η εμπειρία αποδεικνύει ότι οι ερωτήσεις αυτού του είδους δεν έχουν γνήσια τεχνική λύση...Αυτό που έχει σημασία είναι να ληφθούν χειροπιαστές, εφικτές αποφάσεις σχετικά με το ποια προβλήματα παιδικής εργασίας απαιτούν άμεση προσοχή, και ότι αυτές οι αποφάσεις θα πρέπει να χαίρουν τουλάχιστον μια μικρής ποσότητας κοινωνικής αξιοπιστίας και γνησιότητας. Ευτυχώς, το καθήκον του καθορισμού των παιδιών σε υψηλό κίνδυνο, συνήθως αποδεικνύεται ευκολότερο στην πράξη από ότι στην θεωρία...είναι μια ερώτηση που επιβιώνει με περισσότερη επιτυχία στην πράξη από ότι στη εκ των προτέρων διανοητική αγωνία».

1.4 Θεωρήσεις για την παιδική εργασία-Κατασκευές της παιδικής εργασίας

Το θέμα της παιδικής εργασίας παρά το γεγονός ότι ακόμα δεν βρίσκεται στην κορυφή της ατζέντας, ωστόσο έχει παρατηρηθεί ότι έχει μια αυξανόμενη θέση στην συνείδηση του κοινού. Στην διάρκεια των τελευταίων ετών, έχουν λάβει χώρα συνέδρια, τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά προγράμματα, εκδηλώσεις, όπως και ειδικές αναφορές σε περιοδικά και άρθρα εφημερίδων, σχετικά με το ζήτημα της παιδικής εργασίας. Αυτή η εκδήλωση ενδιαφέροντος οφείλεται στις προσπάθειες που έχουν γίνει από σχετικές διεθνείς αρχές και διάφορους ΜΚΟ. Παρά το γεγονός, ότι κάποιος μπορεί να επισημαίνουν το περιορισμένο πλαίσιο και την αδυναμία των διαθέσιμων μέσων και παρά το γεγονός ότι κάποιος μπορεί να επιχειρηματολογήσουν ότι οι αναφορές των ΜΜΕ δεν ανταποκρίνονταν πάντοτε στις ευθύνες τους, αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός ότι το θέμα της παιδικής εργασίας συνιστά πλέον ένα πολύ πιο ορατό πρόβλημα (Schlemmer, 2000).

Η πρόσφατη αύξηση του ενδιαφέροντος της διεθνούς κοινωνίας για το θέμα της παιδικής εργασίας, συνοδεύτηκε από μια αυξανόμενη ποικιλία αντιλήψεων σχετικά με την φύση του προβλήματος και την αντιμετώπιση του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να έρθουν στο προσκήνιο νέες ιδέες, συντελεστές και αξίες. Νέοι συντελεστές εισάγουν στο θέμα της παιδικής εργασίας οπτικές και πληροφορίες, που προηγουμένως είτε δεν ήταν διαθέσιμες είτε παραγνωρίζονταν. Κατά συνέπεια, η διεθνής συζήτηση γύρω από το θέμα της παιδικής εργασίας σταδιακά εξελίσσεται σε ένα περισσότερο επιτηδευμένο και περίπλοκο θέμα. Επομένως, η ποιότητα της συζήτησης εμπλουτίζεται όλο και

περισσότερο. Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η ποικιλία των απόψεων είναι λιγότερο διακριτή στα προγράμματα και τις πολιτικές που υιοθετούνται, και περισσότερο εμφανής σε σεμινάρια και δημοσιεύσεις (Myers, 1999).

Ο White (1996), ισχυρίζεται ότι η παγκοσμιοποίηση έχει πολλές επιπτώσεις όσον αφορά την εμπλοκή των παιδιών στην εργασία, και γενικότερα στον τρόπο συλλογισμού επί του θέματος. Διαπιστώνεται μια αυξανόμενη διάσταση απόψεων που πηγάζει από καμπάνιες και πολιτικές για το ζήτημα της παιδικής εργασίας, καθώς και από αντιλήψεις για τα δικαιώματα των παιδιών που αποτελεί ένα άλυτο πρόβλημα όταν η παιδική εργασία έρχεται στο προσκήνιο (Miljeteig, 1999, White, 1996). Ειδικότερα, υπάρχουν οι υπέρμαχοι της άποψης της κατάργησης όλων των μορφών της παιδικής εργασίας, και ιδίως της εργασίας που εκτελείται κάτω από τα συγκεκριμένα όρια ηλικίας (Miljeteig, 1999, White, 1996). Επιπλέον, υπάρχουν οι υποστηρικτές της άποψης ότι η υποχρεωτική εκπαίδευση αποτελεί την κύρια λύση του προβλήματος. Επιπρόσθετα, ένας αυξανόμενος αριθμός ατόμων αρνείται να δεχτεί ως επιβλαβείς όλες τις μορφές παιδικής εργασίας. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των τελευταίων, κάποιες μορφές εργασίας θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως φυσικό κομμάτι της κοινωνικοποίησης των παιδιών, ακόμα και αν δεν συνιστούν αναγκαιότητα για καθαρά λόγους επιβίωσης. Αναλυτικότερα, ισχυρίζονται ότι η μάθηση συγκεκριμένων μορφών εργασίας, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την μελλοντική επιτυχία (Miljeteig, 1999).

Επίσης, υπάρχει η άποψη που βασίζεται στην παιδοκεντρική προσέγγιση και αποσκοπεί στον αγώνα ενάντια της παιδικής εκμετάλλευσης, παρά στον αποκλεισμό των παιδιών από την αγορά εργασίας. Οι υπέρμαχοι αυτής της αντίληψης, κάνουν λόγο για την ανάγκη ενδυνάμωσης των εργαζομένων παιδιών στον χώρο εργασίας τους και την υποστήριξη τους, μέσω προστατευτικών μέτρων (White, 1996). Από την άλλη πλευρά, κάποια εργαζόμενα παιδιά τόσο στο Βορρά όσο και στο Νότο κάνουν λόγο για το δικαίωμά τους στην εργασία, με σκοπό την απόκτηση χρημάτων και την συμμετοχή τους στην εκπαίδευση (Miljeteig, 1999).

Καθίσταται εμφανές, ότι η ύπαρξη μιας τέτοιας ποικιλίας θέσεων και η προσπάθεια συμπερίληψης τους στην ίδια θεώρηση, καθιστά ακόμα περισσότερο σύνθετο το χειρισμό του προβλήματος της παιδικής εργασίας (Miljeteig, 1999). Ωστόσο, απαιτείται η αναζήτηση ενός κοινού εδάφους. Ο προέχων στόχος θα πρέπει να είναι όχι ο αποκλεισμός των παιδιών από την αγορά εργασίας, αλλά ο αγώνας ενάντια της εκμετάλλευσης των παιδιών (White, 1996).

Η Judith Ennew, που αποτελεί διακεκριμένη ερευνήτρια στο χώρο της παιδικής εργασίας και ειδικότερα του φαινομένου της εργασίας των παιδιών στο δρόμο, έχει εντοπίσει τέσσερις ξεχωριστές κατασκευές της παιδικής εργασίας, που ασκούν ιδιαίτερη επίδραση και συναντώνται συχνά. Οι κατασκευές αυτές είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένων αντιλήψεων και ονομάζονται: **«ανθρώπινο κεφάλαιο»**, **«αγορά εργασίας»**, **«κοινωνική ευθύνη»** και **«παιδοκεντρισμός»**. Οι διάφοροι οργανισμοί και φορείς παράγουν και αναπαραγάγουν αυτές τις κατασκευές (Ennew et al, 2005).

Κάθε κατασκευή ορίζει και αντιπροσωπεύει μια διαφορετική αντίληψη της πραγματικότητας (Myers, 2001). Στην συνέχεια, παρουσιάζονται οι τέσσερις κατασκευές της παιδικής εργασίας που έχει επισημάνει η Ennew Judith (Ennew et al, 2005).

Η «**αγορά εργασίας**», αποτελεί την πιο ευρέως γνωστή και παλιά θεώρηση. Σύμφωνα με αυτή την θεώρηση, η παιδική εργασία γίνεται αντιληπτή ως η συμμετοχή των παιδιών σε κάτι που αποκλειστικά απευθύνεται σε ενήλικες. Επομένως, στόχος είναι η κατάργηση της παιδικής εργασίας, μέσω της αφαίρεσης ή του αποκλεισμού των παιδιών από την αγορά εργασίας. Οι κύριοι τρόποι για την επίτευξη αυτού του στόχου, είναι η άσκηση της κρατικής εξουσίας υπό την μορφή της νομοθεσίας, όπως είναι η παροχή υποχρεωτικής δημόσιας εκπαίδευσης, διώξεις για νομικές παραβιάσεις, νόμοι σχετικά με το κατώτατο όριο ηλικίας, επιθεωρήσεις των εργασιακών χώρων από τους κυβερνητικούς φορείς. Με βάση αυτή την νομικού τύπου προσέγγιση, η παιδική εργασία προσπαθεί να εξηγηθεί μέσα από την θεωρία του αδύναμου που πέφτει θύμα εκμετάλλευσης του δυνατού. (Ennew et al, 2005, Miljeteig, 1999). Τα παιδιά θεωρούνται ως απόλυτα εξαρτώμενα από τους ενήλικες, και ιδίως από τις κρατικές δράσεις για την προστασία τους. Επίσης, δεν θα πρέπει να επιτρέπεται στα παιδιά να εργαστούν μέχρι την ολοκλήρωση της βασικής τους εκπαίδευσης, καθώς η εκπαίδευση και η εργασία έρχονται σε σύγκρουση (Ennew et al, 2005, Miljeteig, 1999). Η άποψη αυτή κυριάρχησε τυπικά στα Εθνικά Υπουργεία Εργασίας, στα Εργατικά σωματεία, στην ΔΟΕ και στο νομικό επάγγελμα (Ennew et al, 2005).

Το «**ανθρώπινο κεφάλαιο**», συνιστά μία δεύτερη συνηθισμένη κατασκευή της παιδικής εργασίας. Πρόκειται για μια θεώρηση που συναντάται στα εκπαιδευτικά συστήματα, στους φορείς οικονομικής ανάπτυξης, στην Τράπεζα του Κόσμου, στις Περιφερειακές και Εθνικές Τράπεζες ανάπτυξης και στο Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών. Αποτελεί ένα πρόσφατο σχετικά φαινόμενο και έχει κυρίως επηρεαστεί από την ορολογία στην οποία προβαίνουν οι οικονομολόγοι. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η παιδική εργασία θεωρείται ότι συνιστά προϊόν υπανάπτυξης και ότι τόσο η εργασία όσο και οι συνθήκες εργασίας υπονομεύουν την υγεία, τις δεξιότητες και τις γνώσεις που απαιτούνται να αποκτήσουν τα παιδιά για την ενήλικη ζωή τους, προκειμένου να συνεισφέρουν τόσο στην προσωπική τους ευημερία όσο και στην εθνική οικονομική ανάπτυξη. Για τον λόγο αυτό, δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων. Δεν προβάλλεται καμία ένσταση να είναι τα παιδιά οικονομικά ενεργά, με την προϋπόθεση όμως ότι το «ανθρώπινο κεφάλαιο» τους, καλλιεργείται κατάλληλα για παράδειγμα μέσω μαθητειών (Ennew et al, 2005, Miljeteig, 1999)

Σχετικά με την τρίτη θεώρηση της «**κοινωνικής ευθύνης**», τα παιδιά μελετώνται μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής ανάπτυξης, παρά της οικονομικής. Σύμφωνα με την θεώρηση αυτή, η παιδική εργασία συνιστά πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού, δεδομένου ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός των παιδιών έχει προηγηθεί. Έτσι, κάτω από αυτό το πρίσμα, η παιδική εργασία αντανακλά τον κοινωνικό αποκλεισμό που απολήγει σε εργασία που καταπιέζει, αποξενώνει και εκμεταλλεύεται τα παιδιά. Η

κοινωνική κατάρρευση της οικογένειας, της κοινότητας ή του έθνους, θεωρούνται ως εξηγήσεις της παιδικής εργασίας. Η συμμετοχή των ίδιων των παιδιών στην ανεύρεση λύσεων για τα προβλήματά τους και η εκπαίδευση στο δρόμο αποτελούν καινοτομίες, που έχουν βασιστεί σε αυτή την θεώρηση. Τα παιδιά θεωρούνται ταυτόχρονα και προϊόν της κοινωνίας, αλλά και κοινωνικό project. (Ennew et al, 2005).

Η «**παιδοκεντρική θεώρηση**», αποτελεί την τέταρτη και την πιο πρόσφατη κοινωνική κατασκευή της παιδικής εργασίας (Ennew et al, 2005). Η εισαγωγή της παιδοκεντρικής οπτικής στην θεώρηση της παιδικής εργασίας αποτελεί μία σημαντική εξέλιξη (Miljeteig, 1999). Πρέπει να σημειωθεί ότι οι γραμμές των διαφωνιών γίνονται περισσότερο έντονες καθώς η πρόσφατη παιδοκεντρική αντίληψη αναπτύσσεται. Η παιδοκεντρική οπτική βασίζεται στις αρχές και το πνεύμα της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπου τα παιδιά αναγνωρίζονται ως κάτοχοι και υποκείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως είναι το δικαίωμα τους για προστασία από την εκμετάλλευση, το δικαίωμα τους στην ανάπτυξη και την επιβίωση, καθώς και η αναγνώριση των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων τους (Miljeteig, 1999, Myers, 1999).

Στο άρθρο 32 της Διεθνούς Σύμβασης αναφέρεται: «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευση του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξη του». (www.unicef.gr/reports/symb.php). Επομένως, παρατηρείται στο άρθρο 32 ότι η επικέντρωση βρίσκεται όχι στην ποινικοποίηση της παιδικής εργασίας, αλλά στην προστασία του παιδιού από την εκμετάλλευση. Επίσης, η παιδοκεντρική οπτική δεν βασίζεται μόνο στο άρθρο 32 της Διεθνούς Σύμβασης, αλλά και σε έναν αριθμό συγκεκριμένων άρθρων της Διεθνούς Σύμβασης, όπως είναι το άρθρο 3 που υπαγορεύει την αρχή του «συμφέροντος του παιδιού» (Miljeteig, 1999).

Η παιδοκεντρική θεώρηση εκτός από την Διεθνή Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού είναι συναφής με την Σύμβαση της ΔΟΕ 182 του 1999 σχετικά με την απαγόρευση και την άμεση εξάλειψη των χειριστων μορφών παιδικής εργασίας, η οποία συνδέεται με την Σύμβαση της ΔΟΕ 138 (1973) και την διακήρυξη της ΔΟΕ 1998 σχετικά με τις βασικές αρχές και τα δικαιώματα στην εργασία (Ennew et al, 2005). Επίσης, η συγκεκριμένη θεώρηση αντιπροσωπεύεται σε διεθνές επίπεδο από διεθνείς Οργανισμούς όπως είναι ο International Save the Children Alliance και η UNICEF, που υιοθετούν προσεγγίσεις σχετικές με τα δικαιώματα των παιδιών (Myers, 1999). Σε εθνικό επίπεδο, η παιδοκεντρική θεώρηση αντανακλάται από έναν αυξανόμενο αριθμό τοπικών οργανισμών, που προωθούν την ευημερία και τα δικαιώματα των παιδιών (Ennew et al, 2005).

Σύμφωνα με την παιδοκεντρική θεώρηση, που περιστασιακά αντλεί στοιχεία από πρόσφατες φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές μελέτες της παιδικής ηλικίας, από την μια πλευρά υποστηρίζει ότι τα παιδιά είναι ικανά, ανθεκτικά και γνώστες με κάποιους

τρόπους, ενώ από την άλλη πλευρά εξαρτημένα και ευάλωτα με άλλους τρόπους. Τα παιδιά σκιαγραφούνται ως ενεργοί δρώντες όσον αφορά την υπεράσπισή τους, δεδομένου ότι τους δίνεται η δυνατότητα (Ennew et al, 2005). Τα εργαζόμενα παιδιά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται όχι ως αντίπαλοι, αλλά ως συνεργάτες και ενεργοί συμμετέχοντες στον αγώνα ενάντια της οικονομικής τους εκμετάλλευσης. Η αντιμετώπιση των εργαζομένων παιδιών ως συνεργατών θα πρέπει να συνιστά ομόφωνα μια φυσική προέκταση της παιδοκεντρικής αντίληψης (Miljeteig, 1999).

Οι φορείς που βασίζονται σε αυτή την οπτική προχωρούν στην αξιολόγηση της εργασίας των παιδιών, με βάση τις επιδράσεις που έχει στα παιδιά. Οι παρεμβάσεις και τα προγράμματα με παιδοκεντρικό προσανατολισμό, αποσκοπούν στην περιφρούρηση των δικαιωμάτων των παιδιών και του συμφέροντός τους, στην διασφάλιση της ευημερίας τους, αποδίδουν σημασία στην πρακτική γνώση για τα παιδιά και τις ζωές τους, και ενισχύουν την ενεργή συμμετοχή των παιδιών στο σχεδιασμό και την διεξαγωγή προγραμμάτων που αφορούν τα ίδια (Ennew et al, 2005, Miljeteig, 1999). Στην πραγματικότητα, φαίνεται πως η συγκεκριμένη παιδοκεντρική σκοπιά εξελίσσεται ως το ανεπίσημο κριτήριο στο οποίο βασίζονται οι περισσότεροι ειδικοί και ερευνητές. (Myers, 1999).

Η παρούσα έρευνα υπηρετεί την προσέγγιση της παιδοκεντρικής θεώρησης.

1.5 Παγκοσμιοποίηση παιδικής ηλικίας και εργασία

Κάθε κοινωνική κατασκευή της παιδικής εργασίας βασίζεται σε δύο άλλες κοινωνικές κατασκευές: το παιδί (και την παιδική ηλικία) και την εργασία. Οι δύο αυτές κοινωνικές κατασκευές έχουν ευρέως μελετηθεί από τους κοινωνικούς επιστήμονες και τους ιστορικούς, και προσδίδουν διαφορετικές αντιλήψεις και ορισμούς στην παιδική εργασία. Η παιδική ηλικία είναι κοινωνικά κατασκευασμένη με διάφορους τρόπους. Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι όλοι οι τρόποι συγκλίνουν στο ίδιο παρατηρήσιμο φυσικό γεγονός. Τα παιδιά είναι ανώριμες βιολογικά ανθρώπινες υπάρξεις, όπου αρχικά παρουσιάζουν μεγάλη εξάρτηση για την επιβίωση τους από τους άλλους. Η εξάρτηση, όμως, αυτή μειώνεται καθώς αναπτύσσονται σταδιακά οι ικανότητες των παιδιών (Ennew et al, 2005).

Αποτελεί παγκόσμια αναμφισβήτητο γεγονός, ότι υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην βιολογική επιβίωση και ανάπτυξη και τους κοινωνικούς κανόνες σύμφωνα με τους οποίους τα παιδιά ανατρέφονται. Οι κοινωνικοί κανόνες ποικίλουν με βάση την ιστορική περίοδο, την κουλτούρα, την κοινωνική κατάσταση, το κλίμα. Οι κοινωνικές αυτές διευθετήσεις ουσιαστικά συνιστούν περίπλοκα συστήματα προσδοκιών και κανόνων, που καθορίζουν τον ρόλο των παιδιών και προσδιορίζουν το τι είναι η παιδική ηλικία ή το τι οφείλει να είναι (Ennew et al, 2005). Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το παιδί ποτέ δεν έγινε αντιληπτό ως ένας ενεργός συντελεστής, αλλά γινόταν πάντοτε αντιληπτό ως ένας παθητικός δέκτης, ως «στόχος» σύμφωνα με τον σύγχρονο

όρο των διεθνών οργανώσεων. Τα μέτρα που υιοθετούνταν για το παιδί αποσκοπούσαν στην παροχή της προστασίας του, και στην τοποθέτηση του έξω από την πραγματικότητα, την οποία θα αντιμετώπιζε όταν ενηλικιωθεί (Schlemmer, 2000).

Ηπαγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο βαθμό ομοιογένειας, σχετικά με τις αντιλήψεις που τρέφουν οι ενήλικες για το πως θα έπρεπε να είναι η κατάλληλη παιδική ηλικία και σε ποιες δραστηριότητες τα παιδιά θα πρέπει να ενθαρρύνονται να εμπλέκονται και σε ποιες όχι (White, 1996). Αυτό ακριβώς, ο Boyden (1990), αποκάλεσε παγκοσμιοποίηση της παιδικής ηλικίας. Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει ξεκινήσει πολύ καιρό πριν. Η Σύμβαση της ΔΟΕ (No 5) του 1919 για το κατώτατο όριο ηλικίας των παιδιών στην Βιομηχανική Απασχόληση αντανάκλα αυτήν την τάση. Η συγκεκριμένη Σύμβαση είχε ως αποτέλεσμα να οδηγήσει τις περισσότερες χώρες να ευθυγραμμίσουν την νομοθεσία τους σύμφωνα με τα διεθνή κριτήρια και τις διεθνείς πιέσεις και όχι σύμφωνα με τις τοπικές πιέσεις και συνθήκες. Έτσι, κατά αυτόν τον τρόπο και μέσα από συμβάσεις που επακολούθησαν παγιώθηκε μια αντίληψη της παιδικής ηλικίας, σύμφωνα με την οποία τα παιδιά μέχρι την ηλικία των 15 ετών υποχρεώνονται σε πλήρη σχολική φοίτηση και σε μη εργασιακή απασχόληση (White, 1996).

Μια Βόρεια πολιτισμική κατασκευή της παιδικής ηλικίας και της ανατροφής των παιδιών που κυριαρχεί σε παγκόσμιο επίπεδο, αποτελεί την κινητήρια δύναμη πίσω από πολλές παγκοσμιοποιημένες κοινωνικές πολιτικές και εσφαλμένα θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει μια επιστημονική κατανόηση των παιδιών που μπορεί να έχει ισχύ παντού. Μάλιστα, η Βόρεια αυτή κατασκευή συναντάται ακόμα και στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου τέτοιου είδους πολιτικές δεν μπορούν να έχουν εφαρμογή. Επισημαίνεται από κάποιους κοινωνικούς επιστήμονες ότι αν και τα παιδιά μπορούν αναμφισβήτητα να ωφεληθούν από τις συνεισφορές που προέρχονται από τις εύπορες χώρες όπως είναι, βελτιώσεις σχετικά με την υγειονομική φροντίδα του παιδιού, η παγκοσμιοποίηση της παιδικής ηλικίας μέσα από την επιβολή και την έκταση του παγκόσμιου Βόρειου μοντέλου, έχει ως αποτέλεσμα να οδηγεί στον άδικο στιγματισμό και την μειονεκτική θέση των παιδιών που προέρχονται από τις χώρες του Νότου (Ennew et al, 2005).

Σύμφωνα με την Morrow (2010) η παιδική ηλικία της Δύσης έχει θεσμοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό και ο διαχωρισμός μεταξύ εργασίας και σχολείου έχει γίνει περισσότερο έντονος. Επιπλέον, κάτω από την αιγίδα πολύ ισχυρών διεθνών οικονομικών οργανισμών όπως είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Τράπεζα του Κόσμου, επιβάλλεται στον κόσμο η αντίληψη ότι τα παιδιά θα πρέπει να βρίσκονται στο σχολείο και να παραμένουν στο εκπαιδευτικό σύστημα για όσο δυνατόν περισσότερο χρονικό διάστημα. Παρόλα αυτά, το ζήτημα του πρέποντος τρόπου της οργάνωσης της εκπαίδευσης στο τέλος της τυπικής εκπαίδευσης, όπως και του τρόπου που τα παιδιά θα πρέπει να εισάγονται στην αγορά εργασίας συνιστά ένα πρόβλημα το οποίο παραμένει άλυτο. (Morrow, 2010). Ο Close (2009), κάνει λόγο για την εξαναγκαστική συμμετοχή των παιδιών σε πλήρη επίσημη εκπαίδευση στον αναπτυγμένο κόσμο.

Μάλιστα, το σύστημα της τυπικής εκπαίδευσης μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή καταναγκαστικής εργασίας (Close, 2009).

Επομένως, στην περίπτωση που η εργασία συσχετίζεται με την παιδική ηλικία η εργασία γίνεται «παθολογία» (White, 1999, σελ: 134). Πρέπει να σημειωθεί ότι το παθολογικό αυτό μοντέλο της εργασίας που έχει επιζήμιες επιδράσεις στην ανάπτυξη του παιδιού έχει κυριαρχήσει στην έρευνα όσον αφορά τα θέματα της παιδικής εργασίας (Woodhead, 1999). Όπως παρατηρεί η Nieuwenhuys (1996), το μοντέλο αυτό στην ουσία τοποθετεί τα παιδιά εκτός της αξίας της παραγωγής. «Βασίζεται από την μια πλευρά στο απαραβίαστο της οικογένειας και από την άλλη πλευρά βασίζεται στο σχολείο ως τα μόνα εύλογα μέρη ανάπτυξης» (Nieuwenhuys, 1996, σελ: 242, 246). Ουσιαστικά, δεν αναγνωρίζει τα παιδιά ως ενεργούς δρώντες στον αγώνα για την βελτίωση των προσωπικών ζωών τους (Nieuwenhuys, 1996).

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η πραγματικότητα δεν ανταποκρίνεται στην συγκεκριμένη αναπαράσταση της παιδικής ηλικίας (Schlemmer, 2000, White, 1996). Οι αντιλήψεις αυτές δεν εναρμονίζονται με τις πραγματικότητες της ζωής στις χώρες του Νότου (White, 1996). Πολλά εργαζόμενα παιδιά έχουν αναλάβει ευθύνες και αποτελούν το κύριο στήριγμα της οικογένειας τους, και μάλιστα έχουν απόλυτη επίγνωση και νιώθουν εύλογη υπερηφάνεια για το γεγονός. Γενικότερα, παρατηρείται ότι ένας μεγάλος αριθμός παιδιών χρειάζεται να εργάζεται, για να καλύψει τα έξοδα για την σχολική του φοίτηση. Επίσης, ένας μεγάλος αριθμός παιδιών θεωρεί ότι η υπάρχουσα επίσημη εκπαίδευση δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους και δεν τους εξασφαλίζει καλύτερες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, υπάρχουν άλλοι που βλέποντας γύρω τους την διαδεδομένη υποαπασχόληση των νέων ή κάτω από την καθοδήγηση των διεθνών τρόπων ζωής, είναι πρόθυμοι να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Επομένως, αυτοί οι τύποι συμπεριφοράς των παιδιών, θέτουν σε αμφισβήτηση το γενικό μοντέλο της παιδικής ηλικίας (Schlemmer, 2000, White, 1996). Κατά συνέπεια, η επιβολή της απαγόρευσης της απασχόλησης και η άκαμπτη υποχρεωτική πλήρης εκπαίδευση, αποτελεί μη ρεαλιστικό στόχο (White, 1996).

Επιπλέον, αυτές οι αντιλήψεις για την παιδική ηλικία βρίσκονται σε δυσαρμονία με τις πραγματικότητες της ιστορίας. Στο πρώτο μισό αυτού του αιώνα, σημειώθηκε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες σχεδόν καθολική σχολική εγγραφή. Ωστόσο, αυτό δεν οδήγησε στην εξάλειψη της παιδικής εργασίας, αλλά μάλλον στο μετασχηματισμό της, με άλλα λόγια στον συνδυασμό της μερικής απασχόλησης με την σχολική φοίτηση από ένα μεγάλο αριθμό παιδιών (White, 1996). Για παράδειγμα, σε έρευνα που διεξήχθη από τους Lavalette et al, (1995) στο Ηνωμένο Βασίλειο βρέθηκε ότι η πλειοψηφία των παιδιών ηλικίας 14-15 ετών έχουν αμειβόμενη απασχόληση εκτός του οικογενειακού πλαισίου. Μάλιστα, βρέθηκε ότι το 90% δεν είχε άδεια εργασίας, ενώ το 1/5 είχε εισαχθεί στην αμειβόμενη απασχόληση σε ηλικία 10 ετών ή μικρότερη.

Αυτή η πλευρά της πραγματικότητας πολλών παιδιών, υπόκειται σε περιθωριακή πραγματικότητα, που μπορεί να απομονωθεί και να εξαλειφθεί, προκειμένου να μην καταρρεύσει η βολική εικόνα που έχει δημιουργηθεί για την παιδική ηλικία ως μία

περίοδος προστασίας και αθωότητας. Κατά συνέπεια, τα παιδιά εκείνα που δεν βιώνουν μία παιδική ηλικία που εντάσσεται στο ιδανικό μοντέλο, θεωρούνται αποκλειστικά θύματα και αντικείμενα συμπόνοιας, φιλανθρωπίας, οίκτου, καθώς και ενοχών και ντροπής για τις οικογένειες τους, τους γονείς τους και τις κοινότητες τους (Schlemmer, 2000). Επιπλέον, αυτό έχει ως συνέπεια οι αντιλήψεις για την παιδική ηλικία και την ανατροφή των παιδιών που προέρχονται από τον Νότο ή τις μη Δυτικές χώρες, να μην λαμβάνονται υπόψη ή να θεωρούνται υποδεέστερες. Ωστόσο, με βάση τα σύγχρονα επιστημονικά ευρήματα, καμία κατασκευή παιδικής ηλικίας ή πρακτικής ανατροφής παιδιών μπορεί να υιοθετηθεί ως ένα καθολικό μοντέλο (Ennew et al, 2005).

Το γεγονός ότι η μεγαλύτερη πλειοψηφία των πιο σκληρών περιπτώσεων εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας, προέρχεται από μη βιομηχανοποιημένες και μη εύπορες χώρες συμβάλει στην ενίσχυση αυτής της πρακτικής (Schlemmer, 2000). Έχει παρατηρηθεί ότι το πρόβλημα της παιδικής εργασίας κατά κύριο λόγο έχει συζητηθεί μέσα στο πλαίσιο των οικονομικά υποανάπτυκτων χωρών (Morrow, 2010, Schlemmer, 2000, McKechnie and Hobbs, 1999, Miljeteig, 1999). Ειδικότερα, παρατηρείται ότι στις αναπτυγμένες χώρες υπάρχει έλλειψη της συστηματικής έρευνας της παιδικής εργασίας. Ωστόσο, εξαίρεση αποτελούν οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (McKechnie and Hobbs, 1999). Έτσι, επικρατεί συχνά η αντίληψη ότι τα παιδιά έχουν πάψει πλέον να εργάζονται στις αναπτυγμένες οικονομίες και ότι τα προβλήματα της παιδικής εργασίας δεν αντιπροσωπεύουν τις βιομηχανοποιημένες χώρες (Morrow, 2010, Miljeteig, 1999).

Παρόλα αυτά, έρευνες αποδεικνύουν ότι η εργασία των παιδιών συναντάται επίσης και στις αναπτυγμένες χώρες. Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι στις βιομηχανοποιημένες χώρες η παιδική εργασία λαμβάνει άλλες μορφές και είναι περισσότερο διαδεδομένη (Miljeteig, 1999). Ανεξάρτητες έρευνες που έχουν διεξαχθεί σε έναν αριθμό των χωρών της Ευρώπης, φαίνεται να υπογραμμίζουν ότι τα επίπεδα της παιδικής εργασίας ξεπερνούν τις επίσημες εκτιμήσεις (McKechnie and Hobbs, 1999). Μάλιστα, για κάποιους τομείς της οικονομίας ορισμένων χωρών η εργασία των παιδιών θεωρείται ακόμα σημαντική. Αναλυτικότερα, αν και η μηχανοποίηση στην γεωργία οδήγησε στην δραματική μείωση των απαιτήσεων για εργασία, ωστόσο παρατηρείται ότι ακόμα και στα προηγμένα βιομηχανικά έθνη όπως είναι οι ΗΠΑ, εξακολουθεί να απαιτείται φθηνή χειρωνακτική εργασία για κάποιες μορφές της γεωργίας όπου εμπλέκονται τα παιδιά (Morrow, 2010).

Σε έρευνα που διεξήχθη από τους McKechnie and Hobbs, (1999) αποκαλύπτεται ότι τα περισσότερα παιδιά ηλικίας 14-15 ετών, εργάζονται στην Βρετανία και συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό της οικογένειας. Ωστόσο, η εργασία των νέων καθίσταται αόρατη. Επίσης, σε άλλη ποιοτική έρευνα που διεξήχθη στην Δανία, σχετικά με τις αντιλήψεις που έχουν τα ίδια τα εργαζόμενα παιδιά για την εργασιακή ζωή τους, διαπιστώθηκε ότι η απασχόληση των παιδιών δεν αναγνωρίζεται ως «πραγματική εργασία» και τα ίδια τα παιδιά δεν αναγνωρίζονται ως «πραγματικοί» εργαζόμενοι. Αυτό συμβαίνει γιατί η αγορά εργασίας αρχίζει να στηρίζεται όλο και περισσότερο σε εργαζόμενους μερικής απασχόλησης, με αποτέλεσμα για τα παιδιά και

τους νέους να ανοίγεται ο τομέας της λιανικής πώλησης (Frederiksen, 1999). Επιπρόσθετα, πρόσφατη έκθεση από τον Οργανισμό Human Rights Watch, αναδεικνύει ότι ένας πολύ μεγάλος αριθμός παιδιών σε αρκετά μικρές ηλικίες συνεχίζει να εργάζεται. Πρόκειται κατά κύριο λόγο για παιδιά μετανάστες της Λατινικής Αμερικής, που εργάζονται μαζί με τις οικογένειες τους στο μάζεμα λαχανικών και καρπών (Human Rights Watch, 2010). Η μελέτη και η απόκτηση γνώσης του ζητήματος της παιδικής εργασίας τόσο μέσα σε αναπτυγμένα όσο και σε λιγότερο αναπτυγμένα πλαίσια, μπορεί να οδηγήσει στην πληρέστερη κατανόηση των επιδράσεων της εργασίας στα παιδιά, όπως και στις αιτίες του φαινομένου. (McKechnie and Hobbs, 1999).

Παρατηρείται ότι η εργασία γίνεται αντιληπτή από τις διάφορες κουλτούρες εκτός από έναν τρόπο για να κερδίζει κάποιος τα προς το ζην, και ως ένα μέσο αυτοπραγμάτωσης, ανεξαρτησίας και κοινωνικοποίησης. Παρόλα αυτά, η κυρίαρχη επίσημη κατασκευή της εργασίας μέσα στις Βόρειες θεωρήσεις παρουσιάζεται να είναι ιδιαίτερα ζοφερή. Επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στους κινδύνους, με αποτέλεσμα να παραμελούνται τόσο οι αντιλήψεις των παιδιών για την εργασία τους, όσο και τα ερευνητικά αποτελέσματα για τα οφέλη της εργασίας. Μάλιστα, το γεγονός ότι δεν λαμβάνεται σοβαρά υπόψη το τι κερδίζουν τα παιδιά και το τι χάνουν μέσα από την εργασία τους, έχει ως συνέπεια την δημιουργία μιας παραποιημένης κατασκευής της εργασίας, η οποία κυρίως σκιαγραφείται ως απειλητική για την ευημερία τους (Ennew et al, 2005).

1.6 Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας

Μέχρι πρόσφατα οι κοινωνικές επιστήμες είχαν δώσει μικρή προσοχή στη μελέτη του παιδιού (Hill and Tisdall, 1997). Η Hardman (1973) έκανε λόγο για την σιωπή των παιδιών και την απουσία ορατότητας τους στις κοινωνικές και πολιτισμικές μελέτες. Η αναπτυξιακή ψυχολογία για περισσότερο από έναν αιώνα είχε κυριαρχήσει στην μελέτη των παιδιών (Hogan, 2005) και ήταν ο κλάδος που παρείχε ένα πλαίσιο εξήγησης για την φύση του παιδιού (Prout and James, 1997). Το επικρατών αναπτυξιακό μοντέλο που παρείχε η ψυχολογία βασίζεται στην ιδέα της φυσικής ανάπτυξης και στην παραδοχή ότι η λογική αποτελεί καθολικό χαρακτηριστικό των ενηλίκων και η παιδική ηλικία συνιστά μία περίοδο μαθητείας για την ανάπτυξη και κατάκτηση της λογικής. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό η παιδική ηλικία αντιμετωπίζεται ως ένα βιολογικά καθορισμένο στάδιο προς την ενηλικίωση. Η έννοια της ανάπτυξης συνδέει τα βιολογικά γεγονότα της ανωριμότητας, με τις κοινωνικές πλευρές της παιδικής ηλικίας, ενώ ελάχιστη προσοχή δίνεται σε οποιαδήποτε πολιτισμική συνιστώσα (Prout and James, 1997). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, το παιδί να αντιμετωπίζεται ότι εξελίσσεται από την παράλογη στην λογική συμπεριφορά, από την απλότητα στην περιπλοκότητα και μέσω μίας αναπτυξιακής διαδικασίας καθίσταται ενήλικας έχοντας μία πλήρη αναπτυγμένη ανθρώπινη υπόσταση (Jenks, 1996).

Το επεξηγηματικό αυτό πλαίσιο βασίζεται στην επίδραση που άσκησε η θεωρία του Piaget για την νοητική ανάπτυξη του παιδιού, σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη του παιδιού ακολουθεί μία σειρά από προκαθορισμένα στάδια που καταλήγουν στην απόκτηση της λογικής (Prout and James, 1997). Η θεωρία του Piaget άσκησε καταλυτική επίδραση στους τομείς της έρευνας και της εκπαίδευσης (Hill and Tisdall, 1997). Η επιστημονική κατασκευή της «φυσικότητας», της «καθολικότητας» και του «παραλογισμού», οδήγησε σε κοινωνιολογικές αναφορές της παιδικής ηλικίας με την μορφή θεωριών κοινωνικοποίησης, που αποσκοπούσαν στο να παρέχουν ένα επεξηγηματικό πλαίσιο των τρόπων που τα παιδιά διαδοχικά μάθαιναν τους κοινωνικούς τους ρόλους. Ωστόσο, οι τρόποι με τους οποίους τα παιδιά αποκτούσαν γνώση και το πώς η κοινωνικοποίηση λάμβανε χώρα, συχνά παραγνωρίζονταν (Prout and James, 1997). Ειδικότερα, κατά τις δεκαετίες του 50' και 60' μεγάλη άνηση και επίδραση παρουσίασαν οι λειτουργιστικές θεωρίες της κοινωνικοποίησης, υποστηρίζοντας ότι η οικογένεια και το σχολείο έχουν καταλυτική σημασία στην ένταξη του παιδιού στην κοινωνία των ενηλίκων (Δασκαλάκης, 2011). Οι προσεγγίσεις αυτές αντιμετωπίζουν το παιδί ως μη κοινωνικοποιημένο ον, το οποίο προκειμένου να ενταχθεί κοινωνικά απαιτείται η παρέμβαση των ενηλίκων. Η διασφάλιση της σταθερότητας του κοινωνικού συστήματος, προϋποθέτει ότι το παιδί θα πρέπει να ενσωματώσει τα πρότυπα της κοινωνίας, τις αξίες και τους κανόνες της. Το παιδί εκλαμβάνεται ως ένας παθητικός δέκτης που συμμορφώνεται στις κατευθύνσεις των ενηλίκων. Η αντιμετώπιση του παιδιού ως ατελώς κοινωνικοποιημένου όντος έχει ως αποτέλεσμα, το παιδί να περιθωριοποιείται κοινωνικά και να προβάλλονται τα αρνητικά του χαρακτηριστικά (Μακρυνιώτη, 2001).

Ωστόσο, η κοινωνική μελέτη της παιδικής ηλικίας κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών έχει ακολουθήσει μία νέα κατεύθυνση. Η νέα αυτή κατεύθυνση που κάποιες φορές αποκαλείται *νέα κοινωνιολογία* ή *νέες κοινωνικές μελέτες* της παιδικής ηλικίας, αναγνωρίζει τα παιδιά ως αυτόνομα και κοινωνικούς δράστες στις καθημερινές ζωές τους και, επίσης, τα αναγνωρίζει ως την κύρια μονάδα της έρευνας (Christensen and Prout, 2005). Η αντίληψη ότι οι απόψεις των ενηλίκων επαρκούν για τον προσδιορισμό των αναγκών των παιδιών, διαδέχεται από την αντίληψη ότι οι προσωπικές απόψεις των παιδιών και οι εκφρασμένες ανάγκες τους, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στην ανάπτυξη και εφαρμογή κοινωνικών πολιτικών (Mayall, 2000). Επιπλέον, η νέα αντίληψη για την παιδική ηλικία διερευνά τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά ασκούν επίδραση στην κοινωνική τους πραγματικότητα, όπως και τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά επηρεάζονται από τις κοινωνικές τους καταστάσεις (Christensen and Prout, 2005). Οι προηγούμενες κοινωνιολογικές αναφορές στην παιδική ηλικία, παρουσίαζαν το παιδί να υπάρχει μέσα στους κοινωνικούς θεσμούς του σχολείου ή της οικογένειας « το παιδί... καθοριζόταν από τη δομή... παρά δηλωνόταν μέσα από την άσκηση της δράσης» (James et al, 1998, σελ: 25). Ωστόσο, σύμφωνα με την νέα κατεύθυνση τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως αλληλοεπιδρώντες με τις δομές που περιβάλλουν τις ζωές τους (Mayall, 2000).

Ακόμα, η νέα αντίληψη για την παιδική ηλικία βασίζεται στην παραδοχή ότι τα παιδιά δημιουργούν και αποδίδουν νόημα στην κοινωνική τους πραγματικότητα μέσω της αλληλεπίδρασης τους με τα άλλα παιδιά, όπως και με τους ενήλικες. Η νέα κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας, έθεσε σε αμφισβήτηση το παραδοσιακό αναπτυξιακό μοντέλο της ψυχολογίας, και θεώρησε την παιδική ηλικία ως προϊόν της κοινωνίας, της κουλτούρας και της ιστορίας και όχι ως ένα βιολογικό, φυσικό φαινόμενο (Christensen and Prout, 2005). Η παιδική ηλικία γίνεται αντιληπτή ως κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή, η οποία μεταβάλλεται στο χώρο και στο χρόνο. Δεν υπάρχει μία καθολική και ενιαία αντίληψη για το είναι η παιδική ηλικία ή για το τι θα έπρεπε να είναι τα παιδιά. Παρατηρείται ότι οι αντιλήψεις για την παιδική ηλικία διαφοροποιούνται ανάμεσα στις κοινωνίες ή ακόμα και μέσα στην ίδια την κοινωνία σε διαφορετικούς χρόνους. Έτσι, οι προσδοκίες που έχει μία κοινωνία από τα παιδιά, αλλά και από τους ενήλικες, ποικίλουν στον κοινωνικό χώρο και χρόνο (Δασκαλάκης, 2011). Κάτω από αυτό το πρίσμα, τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως ενεργοί, ικανοί συντελεστές που χειρίζονται περίπλοκες κοινωνικές πραγματικότητες (Christensen and Prout, 2005).

Έτσι, κατά την διάρκεια των πρόσφατων δεκαετιών το μοντέλο της αναπτυξιακής ψυχολογίας, αμφισβητήθηκε και δέχτηκε κριτικές που προέρχονταν μέσα από το πεδίο της κοινωνιολογίας της παιδικής ηλικίας, αλλά και μέσα από τον ίδιο τον κλάδο της ψυχολογίας. Ωστόσο, ο κλάδος της κοινωνιολογίας της παιδικής ηλικίας, ήταν αυτός που έθεσε σε έντονη αμφισβήτηση τις θεωρίες και τις μεθόδους της αναπτυξιακής ψυχολογίας (Hogan, 2005). Όπως αναφέρει ο Mayall (2000, σελ: 244) «η ψυχολογική γνώση είναι σχετική αλλά όχι επαρκής». Ειδικότερα, κάποια από τα βασικά σημεία κριτικής που δέχτηκε η ψυχολογία από τους κοινωνιολόγους είναι ότι επικεντρώνεται στην ανάπτυξη, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να αποτυπώσει επαρκώς τις καθημερινές ζωές των παιδιών και τον ενεργό συμμετοχικό τους ρόλο στις κοινωνικές τους πραγματικότητες. Ως εκ τούτου, το νόημα και η ποιότητα της ζωής των παιδιών στο παρόν, παραλείπονται. Επιπλέον, η θεώρηση των παιδιών ως παθητικών δεκτών, η πρόσληψη της παιδικής ηλικίας ως φυσικό φαινόμενο, η παραμέληση των υποκειμενικών εμπειριών των παιδιών, η ενασχόληση με τις ικανότητες ή τα ελλείμματα που σχετίζονται με την ηλικία του παιδιού, η αντιμετώπιση των παιδιών ως αντικειμένων της έρευνας και η μελέτη τους σε απομόνωση από το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν, αποτέλεσαν κάποια από τα κεντρικά σημεία κριτικής που άσκησαν οι κοινωνιολόγοι στην ψυχολογία (Hogan, 2005).

Η σταδιακή ανάπτυξη της γνώσης και η συνειδητοποίηση ότι τα νοήματα που επενδύονται στην παιδική ηλικία και τα παιδιά παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις μέσα στο χώρο ή στο χρόνο, οδήγησαν στην αποσταθεροποίηση του κυρίαρχου παραδοσιακού μοντέλου της ανάπτυξης του παιδιού από το οποίο είχαν προέλθει αντιλήψεις για την κοινωνικοποίηση του παιδιού. Ειδικότερα, στις δεκαετίες του 50' και 60' η ανάπτυξη ερμηνευτικών προσεγγίσεων στις κοινωνικές επιστήμες σε συνδυασμό με την επίγνωση του πολιτισμικού και ιστορικού σχετικισμού, απέληξαν σε μία μεγάλη κριτική και αμφισβήτηση του παραδοσιακού ψυχολογικού μοντέλου

(Prout and James, 1997). Ακόμα, μέχρι πρόσφατα υπήρχαν στην κοινωνιολογία θεωρίες δομής και θεωρίες δράσης χωρίς όμως σύνδεση και αλληλοεπικάλυψη μεταξύ τους. Οι θεωρίες της δομής επικεντρώνονται στους θεσμούς που λειτουργούν μέσα σε μία κοινωνία και στην επίδραση που έχουν τα μέλη της κοινωνίας. Οι θεωρίες της δράσης αναφέρονται στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επιδρούν στην κοινωνία και επιφέρουν αλλαγές. (King, 2004). Ο Giddens (1976), εισήγαγε την έννοια της δομοποίησης, με συνέπεια ο παραδοσιακός δυϊσμός δομή έναντι δράσης να απορρίπτεται. Έτσι, τα παιδιά από προϊόντα των κοινωνικών δομών μετασχηματίζονται σε δρώντα κοινωνικά υποκείμενα, ικανά να επηρεάσουν αυτές τις δομές. Τα έργα του Giddens, ο οποίος εστίασε στην κοινωνική δράση αποτέλεσαν την βάση για τους κοινωνιολόγους της παιδικής ηλικίας (Δασκαλάκης, 2009).

Ο Agies το 1962 με το έργο του *Αιώνες της Παιδικής Ηλικίας*, στο οποίο ανίχνευσε τις παιδικές ηλικίες κατά τον Ευρωπαϊκό Μεσαίωνα και κατά την πρώιμη νεωτερική περίοδο, άσκησε μεγάλη επίδραση στις κοινωνικές επιστήμες. Ο Γάλλος ιστορικός εισήγαγε μία νέα ιστορική συζήτηση αναφορικά με την ανακάλυψη της παιδικής ηλικίας και υποστηρίζει ότι η παιδική ηλικία δεν υπήρχε κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα και το παιδί δεν είχε καμία ιδιαίτερη κοινωνική θέση. Ειδικότερα, το παιδί αντιμετωπιζόταν ως ενήλικας σε μικρογραφία. Στο βιβλίο του ισχυρίζεται ότι η έννοια της παιδικής ηλικίας αναδύθηκε στην Ευρώπη κατά τους 15^ο και 16^ο αιώνες (Agies, 1990). Το έργο του αν και δέχτηκε κριτική αποτέλεσε ορόσημο στην ιστορική εργασία αναφορικά με τα παιδιά και την οικογένεια, αλλά άσκησε και μεγάλη επίδραση στο σύγχρονο προβληματισμό για την παιδική ηλικία όχι ως ένα φυσικό και βιολογικό φαινόμενο, αλλά ως κοινωνικό (Prout and James, 1997).

Οι Prout and James (1997), συνοψίζουν τα βασικά χαρακτηριστικά του αναδυόμενου υποδείγματος της παιδικής ηλικίας:

- Η παιδική ηλικία γίνεται αντιληπτή ως κοινωνική κατασκευή και προσλαμβάνεται ως μία συγκεκριμένη δομική και πολιτισμική συνιστώσα των κοινωνιών. Αυτό σημαίνει ότι η βιολογική ανωριμότητα είναι αυτή που συνιστά ένα φυσικό και καθολικό χαρακτηριστικό των ανθρώπινων ομάδων και όχι η παιδική ηλικία.
- Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του αναδυόμενου υποδείγματος είναι ότι η παιδική ηλικία αποτελεί μία μεταβλητή κοινωνικής ανάλυσης. Για τον λόγο αυτό, θα πρέπει πάντοτε να μελετάται σε συνδυασμό με άλλες μεταβλητές, όπως το φύλο, η ηλικία, η εθνικότητα, ο πολιτισμός, η κοινωνική τάξη. Μία διαπολιτισμική και συγκριτική ανάλυση φέρνει στο προσκήνιο μία ποικιλία παιδικών ηλικιών (Prout and James, 1997). Ο Freeman (1998), επιβεβαιώνει ότι εφόσον η παιδική ηλικία αποτελεί κοινωνική κατασκευή και δεν μπορεί να μελετηθεί ανεξάρτητα από άλλες μεταβλητές, η παιδική ηλικία δεν συνιστά ένα φαινόμενο που είναι ενιαίο και καθολικό, αλλά υπάρχουν πολλές παιδικές ηλικίες.
- Οι κουλτούρες των παιδιών και οι κοινωνικές τους σχέσεις θα πρέπει να μελετηθούν από την οπτική των παιδιών και όχι από σεβασμό στις κοινωνικές

κατασκευές των ενηλίκων. Με άλλα λόγια, τα παιδιά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ικανοί και ενεργοί παράγοντες και συντελεστές στην κατασκευή της κοινωνικής τους πραγματικότητας και ζωής, όπως και των κοινωνιών μέσα στις οποίες ζουν.

- Επιπλέον, η εθνογραφική προσέγγιση σε αντίθεση με τις ποσοτικές προσεγγίσεις, αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερα κατάλληλη, καθώς παρέχει την δυνατότητα στα παιδιά να έρθουν στο προσκήνιο οι προσωπικές τους αντιλήψεις και απόψεις και να συμμετάσχουν ενεργά στην παραγωγή των δεδομένων.
- Τέλος, η ανακήρυξη ενός νέου υποδείγματος στην κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας, απαιτεί την εμπλοκή και την ανταπόκριση στην διαδικασία ανακατασκευής της παιδικής ηλικίας στην κοινωνία.

1.7 Παιδιά του Δρόμου-Μετατόπιση Υποδείγματος

Σχετικά με τα παιδιά του δρόμου, μία μετατόπιση έχει λάβει χώρα κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Ειδικότερα, στον ακαδημαϊκό χώρο, λαμβάνοντας υπόψη θεωρίες που υποστηρίζουν ότι το άτομο διαδραματίζει ενεργό ρόλο στην κατασκευή της κοινωνικής του πραγματικότητας, όπως λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία του χρόνου και του χώρου, η αντίληψη για τα παιδιά του δρόμου έχει μετασχηματιστεί (Ennew and Swart-Kruger, 2003).

Σε πρακτικό επίπεδο, στο σχεδιασμό προγραμμάτων και την ανάπτυξη πολιτικής, παρατηρείται ότι η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989, άσκησε σημαντική επίδραση και οδήγησε σε μία μετακίνηση όσον αφορά τον συλλογισμό για τα παιδιά του δρόμου, και γενικότερα για τα παιδιά που βρίσκονται σε δυσμενείς συνθήκες. Συγκεκριμένα, υπήρξε μία μετατόπιση από την επικέντρωση στις ανάγκες των παιδιών σε αντίξοες συνθήκες προς την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους ως πολίτες (Panter-Brick, 2002). Τα παιδιά, πλέον, αναγνωρίζονται ως κάτοχοι δικαιωμάτων και ως πολίτες και παύουν να θεωρούνται ανώριμες υπάρξεις, των οποίων οι ανάγκες θα πρέπει να ικανοποιούνται από τους ενήλικες (Earls and Carlson, 1992). Έτσι, το ενδιαφέρον για τα παιδιά που βρίσκονται σε δυσμενείς συνθήκες αποτελεί νομική υποχρέωση και ευθύνη του κάθε κράτους που έχει επικυρώσει την Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Επιπρόσθετα, η Διεθνής Σύμβαση έδωσε έμφαση στο ότι οι προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών, θα πρέπει να ακούγονται και να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, ενθαρρύνοντας την ενεργή συμμετοχή των παιδιών. Επομένως, η προώθηση του συμφέροντος του παιδιού δεν προϋποθέτει μόνο την προστασία και την παροχή, αλλά και τον συμμετοχικό ρόλο των παιδιών. (Panter-Brick, 2002). Όπως παρατηρεί η Sauve (2003, σελ: 6) «σε κάθε σχέση οι νέοι που βρίσκονται στο δρόμο φέρουν τις προσωπικές τους ιστορίες και σκέψεις. «Εάν δεν βασίσουμε

τις σχέσεις μας με τους νέους στο να ακούσουμε αυτές τις ιστορίες και να μάθουμε από αυτές, τότε εργαζόμαστε ακόμα σύμφωνα με το παλιό υπόδειγμα».

Οι Ennew and Swart-Kruger (2003), συνοψίζουν τα βασικά χαρακτηριστικά της μετατόπισης του υποδείγματος όσον αφορά την εργασία και την έρευνα με τα παιδιά του δρόμου.

Λαμβάνοντας υπόψη την έννοια του χώρου, υπάρχει μετακίνηση από την αντίληψη ότι τα παιδιά του δρόμου συνιστούν εγκαταλελειμμένα θύματα προς την ανάπτυξη της θεωρίας ότι τα παιδιά του δρόμου σχηματίζουν υποστηρικτικά δίκτυα και κατασκευάζουν νοήματα για του χώρους του δρόμου που χρησιμοποιούν (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Σύμφωνα με την Sauve (2003), η απεικόνιση των παιδιών που βρίσκονται στο δρόμο ως αβοήθητων θυμάτων συμβάλλει στο στιγματισμό τους και στην ενίσχυση των στερεοτύπων. Επιπλέον, έχει ως αποτέλεσμα να παραμερίζεται και να υποτιμάται η εξυπνάδα τους και η ικανότητα τους να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες και τις αντίξοες συνθήκες (Ennew, 1994). Σε έρευνα που διεξήχθη από τον οργανισμό ActionAid, αναφορικά με τα εργαζόμενα παιδιά στο Νεπάλ, επισημαίνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται μόνο ως θύματα, καθώς αυτό έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη κατάλληλων στρατηγικών παρέμβασης (Johnson et al, 1995). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ennew (1994, σελ: 33) τα παιδιά που ζουν και εργάζονται στο δρόμο δεν είναι «αντικείμενα ανησυχίας, αλλά άνθρωποι. Είναι ευάλωτα αλλά όχι ανίκανα. Χρειάζονται σεβασμό, όχι οίκτο». Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε με τα παιδιά του δρόμου στην Καμπάλα, πρωτεύουσα της Ουγκάντας, αποκαλύπτονται οι ικανότητες των παιδιών του δρόμου και η πολυμήχανη και ευφυής χρήση του αστικού τους περιβάλλοντος (Young, 2003). Σε ερευνητικό επίπεδο, απαιτείται η χρησιμοποίηση μιας ποικιλίας ερευνητικών μεθόδων για την μελέτη των ζωών των παιδιών του δρόμου. Σε επίπεδο προγραμματισμού, απαιτείται η επικέντρωση στο δρόμο ως χώρος προγραμματισμού, όπως και η έμφαση στα υπάρχοντα υποστηρικτικά δίκτυα των παιδιών και στα δυνατά τους σημεία (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Οι έρευνες, πλέον, επικεντρώνονται στις στρατηγικές επιβίωσης που αναπτύσσουν τα παιδιά του δρόμου για να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες (Panter-Brick, 2002).

Επιπλέον, υπολογίζοντας το στοιχείο του χρόνου, σημειώνεται μετατόπιση από την αντίληψη ότι τα παιδιά του δρόμου θα γίνουν παραβάτες και ότι οι ζωές τους έχουν χαοτικό χαρακτήρα, στην αντίληψη ότι ο παράγοντας της αυξανόμενης ηλικίας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο και ότι τα παιδιά βιώνουν μεταλλασσόμενες σταδιοδρομίες στο δρόμο. Στην έρευνα, οι διαχρονικές μελέτες θεωρούνται απαραίτητες και χρήσιμες, ενώ σε πρακτικό επίπεδο χρειάζεται μακροπρόθεσμος προγραμματισμός που εκτιμά τον παράγοντα της ηλικίας (Ennew and Swart-Kruger, 2003).

Ακόμα, λαμβάνοντας υπόψη την έννοια της κοινωνικής κατασκευής του νοήματος, αναγνωρίζεται ότι τα παιδιά είναι κάτοχοι δικαιωμάτων, κατασκευάζουν νοήματα

και αποτελούν ενεργούς δρώντες στις ζωές τους. Έτσι, αμφισβητείται η επίβλεψη και ο έλεγχος των ενηλίκων για την διασφάλιση της ευημερίας των παιδιών, όπως και αμφισβητείται ότι οι ενήλικες είναι αυτοί που γνωρίζουν καλύτερα για τις ζωές των παιδιών (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Στο ερευνητικό πεδίο, απαιτείται η υιοθέτηση ερευνητικής προσέγγισης, που είναι παιδοκεντρική, και προϋποθέτει την ενθάρρυνση της συμμετοχής των παιδιών στην έρευνα, επιδεικνύοντας σεβασμό στις προσωπικές τους απόψεις (VanBeers, 1996), καθώς η ενεργή συμμετοχή τους στην έρευνα αποτελεί δικαίωμα τους (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Επομένως, η διεξαγωγή της έρευνας με τα παιδιά, απαιτεί την υιοθέτηση καινοτόμων προσεγγίσεων που περιλαμβάνουν την ενεργή εμπλοκή τους στο σχεδιασμό και την εφαρμογή της έρευνας και την στήριξη στις προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών (Connolly and Ennew, 1996). Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι οι αντιλήψεις των παιδιών μπορεί να διαφοροποιούνται από τις αντιλήψεις των ενηλίκων, απαιτεί την ανάπτυξη συμμετοχικών ερευνητικών μεθόδων (Ennew, 1994). Τα παιδιά του δρόμου είναι ικανοί δρώντες που μπορούν να επιφέρουν αλλαγές και πολίτες που οι προσωπικές του φιλοδοξίες θα πρέπει να ακουστούν και να ληφθούν υπόψη (Panter-Brick, 2002).

Σε πρακτικό επίπεδο, απαιτείται η εμπλοκή των παιδιών σε όλα τα στάδια του προγραμματισμού και η υιοθέτηση παιδοκεντρικής προσέγγισης που λαμβάνει υπόψη τα δικαιώματα των παιδιών (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Η ανάπτυξη στρατηγικών και ο σχεδιασμός προγραμμάτων, θα πρέπει να βασίζεται στην αναγνώριση της ποικιλίας των εμπειριών των παιδιών (Ο' Kane, 2003). Αναλυτικότερα, απαιτείται σφαιρικός προγραμματισμός, το οποίο σημαίνει ότι τα παιδιά και οι νέοι που βρίσκονται στο δρόμο, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως υπάρξεις στο σύνολο τους, που έχουν ποικίλες εμπειρίες που συνδέονται μεταξύ τους. Για παράδειγμα, οι ειδικοί και οι επαγγελματίες θα πρέπει να συλλογιστούν πως μια πλευρά της ζωής των παιδιών που βρίσκονται στο δρόμο, συνδέεται με άλλες πλευρές της ζωής τους (Sauve, 2003). Σύμφωνα με την Ο' Kane (2003), όταν δίνεται προσοχή στις ερμηνείες των παιδιών για τις σχέσεις τους και τους ρόλους τους, όπως και στις απόψεις τους για τον τρόπο που τα μέλη μιας κοινωνίας τα αντιμετωπίζουν, τότε αυξάνεται η γνώση και η κατανόηση για την φύση των παιδικών ηλικιών των παιδιών σε οποιαδήποτε πλαίσιο.

1.8 Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Η προστασία των παιδιών από την κακοποίηση και παραμέληση είχε ήδη ξεκινήσει πριν την σύσταση της Διεθνούς Κοινωνίας για την πρόληψη της παιδικής κακοποίησης και παραμέλησης. Συγκεκριμένα, η προστασία των παιδιών στη διάρκεια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα στην Ευρώπη αποτελούσε μια οργανωμένη υπηρεσία μέσω της ίδρυσης ορφανοτροφείων και ξενώνων για τα παιδιά. Η ίδρυση των εγκαταστάσεων αυτών

λάμβανε χώρα από διάφορες ομάδες ευαισθητοποιημένων πολιτών. Οι προσπάθειες τους ενισχύονταν συχνά από την εκκλησία (Doek, 2002).

Σύμφωνα με τον Doek (2002), κατά την διάρκεια των αιώνων που ακολούθησαν, οι δραστηριότητες αυτές απέκτησαν καλύτερη οργάνωση και λειτούργησαν ως θεμέλιο για τους νόμους της παιδικής προστασίας στο Δυτικό κόσμο. Το ενδιαφέρον για την ευημερία του παιδιού το οποίο γινόταν αντιληπτό ως ένα ευάλωτο άτομο πυροδότησε την ανάπτυξη αυτών των δραστηριοτήτων. Επομένως, κάτω από την θεώρηση του παιδιού ως ευάλωτο, το παιδί έχρηζε υποστήριξης και ευσπλαχνίας και έπρεπε να σωθεί από τις δυσμενείς συνθήκες στις οποίες ζούσε. Η προστασία του παιδιού αποτελούσε ζήτημα φιλανθρωπίας και ηθική υποχρέωση συχνά υποκινούμενη θρησκευτικά που έπρεπε να ενισχυθεί και νομικά.

Στην διάρκεια του 20^{ου} αιώνα για την πλειοψηφία των κοινωνιών η προστασία του παιδιού έχει πάρει την μορφή ενός οργανωμένου θεσμοθετημένου συστήματος επαγγελματικού χαρακτήρα. Οι επαγγελματίες σταδιακά και σε μεγάλο βαθμό αντικατέστησαν τους εθελοντές. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την διάρκεια των τελευταίων ετών η παιδική προστασία έχει μετατοπιστεί και συνεχίζει να μετατοπίζεται από το πλαίσιο της φιλανθρωπίας προς το πλαίσιο των δικαιωμάτων. Το παιδί δεν αποτελεί πλέον παθητικό δέκτη φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων αλλά αποκτά δικαίωμα στην προστασία. Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναμφισβήτητα διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο σε αυτή την αλλαγή (Doek, 2002).

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού υιοθετήθηκε ομόφωνα από την Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 2 Νοεμβρίου του 1989, ύστερα από μια επίπονη διαδικασία σχεδιασμού διάρκειας 10 ετών, ενώ τέθηκε σε εφαρμογή στις 2 Σεπτεμβρίου του 1990. (Lee and Svevo-Cianci, 2009, Bennet et al, 2009, Melton, 1991, Fattore et al, 2005). Στην Ελλάδα επικυρώθηκε στις 2 Δεκεμβρίου του 1992 (ΦΕΚ 192/2.12.92) (www.unicef.gr.symbs.php). Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η Διεθνής Σύμβαση αποτελεί την μόνη συνθήκη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έχει επικυρωθεί σχεδόν σε παγκόσμιο επίπεδο (Lee and Svevo-Cianci, 2009, Fattore et al, 2005). Ειδικότερα, 193 χώρες έχουν προχωρήσει στην επικύρωση της Σύμβασης με την εξαίρεση δύο κρατών: τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και την Σομαλία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής δεν προχώρησαν στην επικύρωση της Σύμβασης λόγω έλλειψης πολιτικής θέλησης, ενώ η Σομαλία δεν επικύρωσε την Σύμβαση εξαιτίας της απουσίας μιας παγκόσμιας αναγνωρισμένης κυβέρνησης (Bennette et al, 2009, Doek, 2009, Doek, 2002, Alderson, 2000). Επιπρόσθετα, δύο Προαιρετικά Πρωτόκολλα συμπληρώνουν την Σύμβαση. Το πρώτο αφορά τα παιδιά σε ένοπλες συρράξεις και έχει επικυρωθεί από 127 χώρες, ενώ το δεύτερο αφορά την παιδική πορνεία, την πώληση παιδιών και την παιδική πορνογραφία και έχει επικυρωθεί από 131 χώρες (Lee and Svevo-Cianci, 2009).

Η Σύμβαση συνιστά τον πρώτο παγκόσμιο νομικά δεσμευτικό κώδικα που αναφέρεται στα δικαιώματα των παιδιών, και αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της παιδικής ηλικίας

(Lee and Svevo-Cianci, 2009, Fattore et al, 2005). Συνιστά μία δήλωση διεθνούς συναίνεσης αναγνωρίζοντας τα παιδιά τόσο νομικά όσο και ηθικά ως άτομα με δικαιώματα (Doek, 2002, Melton, 1991). Το κείμενο της Σύμβασης είναι διεξοδικό και εννοιολογικά κατανοητό (Melton, 1991). Ο στόχος της προστασίας του παιδιού έχει κεντρική θέση στην Σύμβαση (Bennett et al, 2009).

Σύμφωνα με τον Melton (1991), η Διεθνής Σύμβαση αποτελεί έναν οδηγό κατευθυντήριων γραμμών για την ανάπτυξη πολιτικών με στόχο την προστασία του παιδιού. Η επικύρωση της από τα Συμβαλλόμενα κράτη, υποδηλώνει την δέσμευση τους να φροντίσουν για την προστασία και την προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών που βρίσκονται κάτω από την δικαιοδοσία τους σύμφωνα με τις διατάξεις της Σύμβασης και να φανούν αντάξια αυτών των δεσμεύσεων. Η Σύμβαση, επίσης, αναγνωρίζει και δείχνει σεβασμό απέναντι στην οικογένεια και τις ευκαιρίες και ευθύνες που έχουν οι γονείς για την εκτέλεση των καθηκόντων τους απέναντι στα παιδιά τους (Bennette et al, 2009).

Η Σύμβαση περιλαμβάνει 54 άρθρα, εκ των οποίων τα 40 αναγνωρίζουν άμεσα δικαιώματα στα παιδιά (Willow, 1996). Το σύνολο των άρθρων της Σύμβασης μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις ευρείες κατηγορίες: **παροχή, προστασία, συμμετοχή**. (Bennette et al, 2009, Willow, 1996). Τα **άρθρα παροχής** σχετίζονται με τα κοινωνικά δικαιώματα των παιδιών σε βασικά πρότυπα της εκπαίδευσης, της υγείας, της σωματικής φροντίδας, της κοινωνική ασφάλειας, στο παιχνίδι, στην αναψυχή, στον ελεύθερο χρόνο, την οικογενειακή ζωή και τον πολιτισμό. Τα **άρθρα προστασίας** αναγνωρίζουν τα δικαιώματα των παιδιών στην προστασία από τη σωματική και σεξουαλική κακοποίηση, την κατάχρηση ουσιών, τις διακρίσεις, την εκμετάλλευση, τις συγκρούσεις και την αδικία. Τα **άρθρα συμμετοχής** αφορούν τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα των παιδιών. Αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού στο όνομα και την ταυτότητα, στην πληροφόρηση, στη σωματική ακεραιότητα, στην ελευθερία έκφρασης γνώμης και στην συμμετοχή του σε θέματα που το αφορούν και σε αποφάσεις που λαμβάνονται για λογαριασμό του (Lansdown, 1994).

Μία συνολική θεώρηση της Σύμβασης υποδηλώνει ότι η παιδική προστασία σημαίνει την περιφρούρηση, την προώθηση και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του παιδιού. Η γενικότερη φιλοσοφία του περιεχομένου της Σύμβασης φαίνεται να αντανakλάται σε τέσσερα άρθρα. Τα Συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν να προστατεύουν και να προωθούν όλα τα δικαιώματα που υπαγορεύονται από την Σύμβαση για όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από οποιαδήποτε μορφή διάκρισης (άρθρο 2). Επίσης, το συμφέρον του παιδιού θα πρέπει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη σε όλες τις ενέργειες που αφορούν παιδιά είτε αυτές υλοποιούνται από δημόσιους είτε από ιδιωτικούς φορείς παιδικής προστασίας (άρθρο 3). Η ανάπτυξη και η επιβίωση του παιδιού θα πρέπει να εξασφαλίζεται στο μέτρο του δυνατού (άρθρο 6). Τέλος, η επίδειξη σεβασμού στις προσωπικές απόψεις του παιδιού (άρθρο 12) (Bennette et al, 2009).

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, με έδρα την Ελβετία, συνίσταται από 18 ειδικούς διαφόρων χωρών, οι οποίοι ψηφίστηκαν από τους αντιπροσώπους των Ηνωμένων Εθνών. Ο ρόλος της σύστασης της Επιτροπής σχετίζεται με τον έλεγχο και την επίβλεψη της εφαρμογής της Σύμβασης από τα Συμβαλλόμενα κράτη και την μελέτη της κατάστασης των δικαιωμάτων των παιδιών σε κάθε κράτος. Τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεώνονται να υποβάλλουν γραπτές αναφορές κάθε πέντε έτη προς την Επιτροπή με σκοπό την παρουσίαση της προόδου που σημειώνεται στις περιοχές που ορίζονται από τα άρθρα της Σύμβασης. Έτσι, η Επιτροπή εξετάζοντας τις γραπτές αναφορές κάθε κράτους-μέλους επισημαίνει προτεραιότητες και συστήνει βελτιώσεις ή αλλαγές που απαιτούνται για την εφαρμογή και την συμμόρφωση στις διατάξεις της Συνθήκης. Επιπλέον, η UNICEF, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO), καθώς και άλλοι εθνικοί και διεθνείς ΜΚΟ μπορούν να υποβάλλουν γραπτές αναφορές προς την Επιτροπή λειτουργώντας συμπληρωματικά των επίσημων αναφορών των Συμβαλλόμενων κρατών. Με τον τρόπο αυτό και, επίσης, μέσα από επισκέψεις και άμεσες συζητήσεις με τα Συμβαλλόμενα κράτη η Επιτροπή αποκτά περισσότερες πληροφορίες και άρα μια πληρέστερη εικόνα που την βοηθά στην δημιουργία ορθών καθοδηγήσεων και ανταποκρίσεων απέναντι στα Συμβαλλόμενα κράτη (Bennette et al, 2009).

Σε όλη την διάρκεια της ύπαρξης της Διεθνούς Σύμβασης σημαντικά βήματα έχουν σημειωθεί. Μια σειρά διεθνών δραστηριοτήτων για την προώθηση των δικαιωμάτων του παιδιού αποτελούν συνέπεια της Σύμβασης και της Επιτροπής των δικαιωμάτων του Παιδιού (Lee and Sveno-Cianci, 2009, Doek, 2002). Η Διεθνής Σύμβαση συνέβαλλε στην καλλιέργεια της ευαισθητοποίησης των κυβερνητικών φορέων. Πολλά Συμβαλλόμενα κράτη προχώρησαν στην ανάληψη μέτρων προκειμένου να ευθυγραμμίσουν την υφιστάμενη νομοθεσία τους σύμφωνα με τις επιταγές της Σύμβασης (Doek, 2002). Σε έρευνα της UNICEF το 2006 αποκαλύφθηκε ότι τουλάχιστον 50 από τις 62 χώρες που μελετήθηκαν έχουν προχωρήσει σε νομοθετική μεταρρύθμιση για την ενσωμάτωση της Διεθνούς Σύμβασης στους εθνικούς νόμους, ενώ σε 38 χώρες υπάρχουν διαμεσολαβητές ή επιτροπές για τα παιδιά. (Pais and Bissel, 2006).

Μία από τις μείζονες διεθνείς εξελίξεις που αποτελεί απόρροια της Σύμβασης των δικαιωμάτων του παιδιού είναι η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για τα Παιδιά (WSC) που πραγματοποιήθηκε στην Νέα Υόρκη το Σεπτέμβριο του 1990. Η Παγκόσμια Διάσκεψη παρήγαγε ένα πλάνο δράσης και μια Διακήρυξη εστιάζοντας στην εκπαίδευση και την υγεία των παιδιών, καθώς και στα παιδιά που βρίσκονται σε ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες. Περισσότερα από 100 κράτη υπέγραψαν την Διακήρυξη και το πλάνο δράσης. Επιπλέον, το Παγκόσμιο Συνέδριο ενάντια της εμπορικής σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών στην Στοκχόλμη το 1996 (World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children) αποτελεί μία ακόμη διεθνή εξέλιξη με στόχο την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορικής εκμετάλλευσης των παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς, που απέληξε σε μια σειρά σημαντικών εθνικών δράσεων προς αυτή την κατεύθυνση (Doek, 2002).

Επιπρόσθετα, όσον αφορά τα παιδιά σε ένοπλες συρράξεις πολλές δράσεις και projects έχουν διεξαχθεί και συνεχίζουν να διεξάγονται με σκοπό την υποστήριξη των παιδιών που πέφτουν θύματα εχθροπραξιών. Στο τομέα της παιδικής εργασίας, επίσης, σημαντικά βήματα έχουν γίνει. Ωστόσο, συνεχιζόμενες και αυξημένες δράσεις απαιτούνται για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας και ιδίως των χειριστων μορφών της (Doek, 2002).

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι δεν υπάρχει ακόμα κάποιο κράτος που ικανοποιεί πλήρως όλα όσα υπαγορεύονται από την Σύμβαση για την Προστασία του Παιδιού. Παρατηρείται, ότι οι διάφορες κυβερνήσεις διαφοροποιούνται στον βαθμό της επένδυσης στην απαραίτητη αλλαγή καθώς και στην ανάληψη των ευθυνών τους (Svevo-Cianci et al, 2010). Ειδικότερα, η ουσιαστική εφαρμογή της Σύμβασης σε πολλά συμβαλλόμενα κράτη δεν λαμβάνει χώρα ή είναι περιορισμένη, καθώς τα συμβαλλόμενα αυτά μέλη βρίσκονται σε μια διαδικασία ανάπτυξης προγραμμάτων και στρατηγικών. Πρέπει να επισημανθεί ότι πολλές δράσεις περιορίζονται σε καλές προθέσεις και σχέδια. (Bennette et al, 2009, Doek, 2002). Έχει διαπιστωθεί ότι, συχνά η υποστήριξη που παρέχεται από τους Οργανισμούς των Ηνωμένων Εθνών, τους διεθνείς επαγγελματικούς οργανισμούς και τους ΜΚΟ προς στα Συμβαλλόμενα κράτη με σκοπό την εφαρμογή των άρθρων της Σύμβασης στην Παιδική Προστασία είναι ανεπαρκής (Svevo-Cianci et al, 2010). Σύμφωνα με τους Bennette et al (2009) αυτό που θα βοηθούσε τόσο τους Οργανισμούς όσο και τα άτομα στην αποτελεσματική υποστήριξη των Συμβαλλόμενων κρατών είναι η παροχή τεχνικών μοντέλων και η καθοδήγηση σε συνδυασμό με εμπειρική υποστήριξη σύμφωνα με το πλαίσιο των δικαιωμάτων του παιδιού όπως ορίζεται στην Διεθνή Σύμβαση. Κρίνεται επιτακτικό για τις κυβερνήσεις να εγκαταστήσουν συστήματα παιδικής προστασίας μέσα από την υιοθέτηση αποτελεσματικών μέτρων και την συνεργασία με εκπαιδευμένους επαγγελματίες (Svevo-Cianci et al, 2010).

1.9 Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και Παιδιά του Δρόμου

Σύμφωνα με την Ennew (2002), που όπως προαναφέρθηκε αποτελεί διακεκριμένη ερευνήτρια στο φαινόμενο των παιδιών που ζουν/και ή εργάζονται στο δρόμο, η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού σχεδιάστηκε, έχοντας βασιστεί στην θεώρηση ενός ιδιαίτερου τύπου παιδικής ηλικίας, με αποτέλεσμα τα παιδιά που δεν βρίσκονται σε συμφωνία με αυτόν τον τύπο να θεωρούνται ότι βρίσκονται στο περιθώριο. «Η Σύμβαση στην διαδικασία σχεδιασμού της, το κείμενο που προέκυψε και η εφαρμογή της, έχει ως σημείο εκκίνησης την Δυτική σύγχρονη παιδική ηλικία, η οποία έχει παγκοσμιοποιηθεί αρχικά μέσω της αποικιοκρατίας και έπειτα μέσω του ιμπεριαλισμού της διεθνούς βοήθειας» (Ennew, 2002, σελ: 389). Σύμφωνα με την Ennew (2002), πολλά άρθρα της Διεθνούς Σύμβασης των δικαιωμάτων του παιδιού έχουν επίδραση στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο.

(Άρθρο 2) Προστασία απέναντι στην διάκριση

Τα παιδιά του δρόμου δεν προστατεύονται απέναντι στην διάκριση. Και αυτό διότι λόγω του στιγματισμού της εικόνας των παιδιών του δρόμου, έχει ως αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται από την πολιτεία και από τους δημόσιους παράγοντες ως άτομα μη κοινωνικά και χωρίς ηθική (Ennew, 2002).

(Άρθρο 3) Κοινωνική Προστασία

Εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις η κρατική προστασία για τα παιδιά του δρόμου βασίζεται λιγότερο στο συμφέρον τους και περισσότερο στο ενδιαφέρον της εξαφάνισης αυτών των παιδιών από τον δρόμο. Αρκετά συχνά τα παιδιά τοποθετούνται σε ορφανοτροφεία, φυλακές ενηλίκων, υπερπλήρεις αναμορφωτήρια, με ανεπαρκή μέτρα υγείας και ασφάλειας κάτω από την επίβλεψη μη καταρτισμένου προσωπικού (Ennew, 2002).

(Άρθρο 6)

Παρατηρείται συχνά ότι το δικαίωμα του παιδιού στην επιβίωση και στην ανάπτυξη και στην «ζωή» δεν παρέχεται στα παιδιά που εργάζονται σε επικίνδυνες συνθήκες.

(Άρθρα 7 και 8)

Επιπλέον, πολλά παιδιά του δρόμου στερούνται των δικαιωμάτων τους στο όνομα, στην εθνικότητα και στην ταυτότητα. Αρκετά συχνά ένας μεγάλος αριθμός των παιδιών αυτών βρίσκεται χωρίς πιστοποιητικά γέννησης. Αυτό υποδηλώνει ότι αργότερα θα αντιμετωπίσουν δυσκολίες στην εγγραφή τους στο σχολείο, και στην πρόσβαση τους στις υπηρεσίες πρόνοιας καθώς και στην εργασία. Αυτό υπογραμμίζει την επικηρυγμένη κοινωνική τους θέση (Ennew, 2002).

(Άρθρα 9, 10, 18, 20, 21 και 27)

Τα άρθρα της Σύμβασης που σχετίζονται με την οικογενειακή επανένωση, την υιοθεσία και τον χωρισμό από τους γονείς βρίσκουν ισχυρή εφαρμογή στα παιδιά του δρόμου. Καθώς αυτά τα παιδιά αντιμετωπίζονται ότι βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης και πρέπει να σωθούν από τον δρόμο, διατρέχουν συχνά τον κίνδυνο είτε να δοθούν για υιοθεσία ή να τοποθετηθούν σε ιδρύματα, χωρίς να έχουν γίνει προηγουμένως προσπάθειες εντοπισμού των οικογενειών τους και ίσως προσπάθειες για ενθάρρυνση μιας διαδικασίας με σκοπό την επανένωση της οικογένειας. Η έλλειψη προσωπικών εγγράφων των παιδιών ενισχύει αυτή την διαδικασία (Ennew, 2002).

(Άρθρα 18, 27)

Τα άρθρα 18 και 27 της Σύμβασης σχετίζονται με την γονική ευθύνη για την ανάπτυξη και την ανατροφή του παιδιού και με την ευθύνη του κράτους να παράσχει κατάλληλη υποστήριξη στους γονείς σε αυτό τους το καθήκον. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η ανεπάρκεια ή η έλλειψη διευκολύνσεων παιδικής φροντίδας, παροχών πρόνοιας και άλλων κατάλληλων μορφών υποστήριξης προς τους γονείς, ενισχύουν τις συνθήκες

στις οποίες τα παιδιά εξαναγκάζονται να εργαστούν έτσι ώστε να διασφαλίσουν την επιβίωση της οικογένειας τους και ίσως εγκαταλείψουν το σπίτι λόγω δυσβάσταχτων συνθηκών (Ennew, 2002).

(Άρθρο 20)

Τα παιδιά του δρόμου σε αρκετές περιπτώσεις είναι το αποτέλεσμα της κακοποιητικής ή παραμελητικής γονικής ανατροφής. Η κοινωνία δεν έχει καταφέρει να τα προστατέψει απέναντι σε αυτό. Επιπλέον, τα παιδιά αυτά βιώνουν, επίσης, κακοποίηση και παραμέληση και στο δρόμο. Τα προγράμματα αποκατάστασης σχεδόν πάντοτε παρουσιάζουν ελλείψεις επαρκών πόρων, ενώ οι προσπάθειες που γίνονται για την αξιολόγηση ή την συστηματοποίηση της δουλειάς που διεξάγεται είναι ελάχιστες, κυρίως από τους ΜΚΟ (Ennew, 2002).

(Άρθρο 22)

Τα παιδιά που είναι πρόσφυγες και ιδίως τα παιδιά που είναι ασυνόδευτα συχνά γίνονται παιδιά του δρόμου με αποτέλεσμα η νομική τους υπόσταση να είναι ιδιαίτερα επισφαλής (Ennew, 2002).

(Άρθρο 23)

Η ύπαρξη κάποιας αναπηρίας ή κάποιας μειονεξίας έχει οδηγήσει μερικά παιδιά να βρίσκονται στο δρόμο. Μη έχοντας επαρκή κοινωνική υποστήριξη οι οικογένειες ίσως βρίσκουν υπερβολικά δύσκολο να χειριστούν και να αντιμετωπίσουν τυχόν σοβαρά νοητικά, σωματικά ή προβλήματα συμπεριφοράς που τα παιδιά τους έχουν. Η επαιτεία μπορεί να θεωρείται για τα ανάπηρα αυτά παιδιά ως η μόνη επιλογή που έχουν. Σε μερικές περιπτώσεις τα παιδιά γίνονται ανάπηρα ως αποτέλεσμα των εμπειριών τους στο δρόμο. Η βία, η χρήση ναρκωτικών ουσιών καθώς και διάφορα ατυχήματα στο δρόμο μπορούν να οδηγήσουν σε αυτό το αποτέλεσμα (Ennew, 2002).

(Άρθρο 24)

Οι εμπειρίες της ζωής στο δρόμο μπορεί να προκαλέσουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Η πρόσβαση στην ιατρική φροντίδα αποτελεί ένα επιπλέον πρόβλημα για τα παιδιά του δρόμου. Παρατηρείται ότι συχνά λόγω του στιγματισμού τους και της εμφάνισης τους δεν γίνονται αποδεκτά από τις ιατρικές υπηρεσίες (Ennew, 2002).

(Άρθρο 26)

Η έλλειψη ή η ανεπάρκεια των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και ασφάλειας για τους πληθυσμούς που ζουν στο περιθώριο, έχει σοβαρές επιπτώσεις στις ζωές πολλών παιδιών. Το γεγονός ότι τα παιδιά πρέπει να αναζητήσουν διαβίωση στον δρόμο και το ότι οι οικογένειες τους δεν μπορούν να τους παράσχουν επαρκή υποστήριξη είναι κάτι που αντικατοπτρίζει την κοινωνική αμέλεια των πιο ευπαθών ομάδων. Τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο στερούνται προστασίας και αυτό γιατί το είδος της εργασίας τους στον ανεπίσημο τομέα δεν καλύπτεται από διατάξεις κοινωνικής ασφάλισης.

Ομοίως, τα παιδιά που εργάζονται στον επίσημο τομέα βρίσκονται χαμηλότερα από το προβλεπόμενο κατώτερο όριο ηλικίας για εργασία, με αποτέλεσμα να είναι παράνομα και να αμείβονται λιγότερο. Αυτό έχει διπλό αρνητικό αντίκτυπο στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο. Από την μια πλευρά, τα παιδιά όντας έξω από την οικογένεια παρεμποδίζονται στο να έχουν προνόμια κοινωνικής ασφάλειας, από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι δεν ανήκουν στην επίσημη σφαίρα εργασίας, παρόλο που είναι εργαζόμενοι, έχει ως συνέπεια να μην έχουν τα προσόντα για κοινωνική ασφάλιση. (Ennew, 2002).

Τα παιδιά του δρόμου δεν διασφαλίζονται απέναντι στην οικονομική εκμετάλλευση. Οι νόμοι για την παιδική εργασία αρκετά συχνά δεν έχουν εφαρμογή και μπορεί ακόμα και να οδηγήσουν το παιδί να αναζητήσει εισόδημα σε συνθήκες που είναι εκμεταλλευτικές και επικίνδυνες. Μερικοί έχουν την πεποίθηση ότι η υποχρεωτική εκπαίδευση μπορεί να οδηγήσει στην εξάλειψη της παιδικής εργασίας. (Weiner, 1991). Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι μόνο η υποχρεωτική εκπαίδευση δεν μπορεί να εξαλείψει την παιδική εργασία, καθώς τα παιδιά χρειάζεται να αποδεσμευτούν από την ανάγκη που έχουν να εργαστούν για επιβίωση. Επιπρόσθετα, περισσότερα παιδιά θα πήγαιναν στο σχολείο αν υπήρχε κάποια σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και τις εμπειρίες και ζώες των παιδιών. (Ennew, 2002)

(Άρθρο 33)

Η βιβλιογραφία υποδηλώνει ότι τα παιδιά του δρόμου είναι εξαρτημένα από ναρκωτικές ουσίες με αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να στιγματίζονται και να διακρίνονται. Ωστόσο, η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες δεν ισχύει για όλα τα παιδιά του δρόμου. Παρόλο που υπάρχουν κάποια προγράμματα αποκατάστασης και παρέμβασης δεν υπάρχει ανάλογη πολιτική που εστιάζει στην προστασία των παιδιών από την χρήση ναρκωτικών ουσιών (Ennew, 2002).

(Άρθρα 34, 35, 36)

Υπάρχει η αντίληψη ότι τα παιδιά του δρόμου εμπλέκονται στην πορνεία. Είναι γεγονός ότι πολλά παιδιά και των δύο φύλων παρέχουν σεξ στο δρόμο σε κάποια περίοδο της ζωής τους, αλλά θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι δεν εμπλέκονται στην πορνεία όλα τα παιδιά. Πολλά που εμπλέκονται θα προτιμούσαν να μην συμβαίνει και προσφέρουν σεξ ως ύστατη τους επιλογή. Παρόλα αυτά, τα παιδιά του δρόμου, υπόκεινται και σε μια περαιτέρω διάκριση εξαιτίας της μετάδοσης του AIDS. Ωστόσο, σύμφωνα με την Ennew (2002), τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα μπορεί να προκληθούν όχι μόνο λόγω της πορνείας, αλλά επίσης και από την σεξουαλική συνεύρεση που πολλά παιδιά έχουν μεταξύ τους. Είναι αναμφισβήτητο ότι το σεξ με παιδιά εκτός του ότι είναι φθηνό είναι και πολύ προσοδοφόρο. Τα παιδιά είναι ανίσχυρα να απαιτήσουν μια υψηλή αμοιβή από τους ενήλικες πελάτες (Ennew, 2002).

(Άρθρα 37 και 40)

Σύμφωνα με τον Reddy (1992), τα παιδιά του δρόμου σε πολλές περιπτώσεις παρεμποδίζονται από την ελευθερία τους, το οποίο μπορεί να απεικονίζει την κοινή εικασία της εγκληματικότητας τους. Ακόμα και όταν δεν τοποθετούνται σε αναμορφωτήρια ή φυλακές τοποθετούνται σε ξενώνες παιδιών ή ορφανοτροφεία, όπου η συνθήκες μπορεί να είναι άκρως προσβλητικές και κακοποιητικές. Σε μερικές περιπτώσεις, τοποθετούνται σε φυλακές ανηλίκων όπου και υφίστανται κακομεταχείριση από το προσωπικό και τους άλλους κρατούμενους (Ennew, 2002).

1.10 Τα Άγραφα Δικαιώματα των Παιδιών του Δρόμου

Όσον αφορά τα άρθρα της Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Παιδιού, η Ennew (2002), επισημαίνει ότι τα δικαιώματα στην προστασία και στην παροχή αρνούνται στα παιδιά του δρόμου. Στην πραγματικότητα, αυτή η άρνηση παρουσιάζει τα παιδιά του δρόμου να αναδύονται σαν «μη φυσιολογικά παιδιά» (Ennew, 2002, σελ: 399). Σε ότι αφορά τα δικαιώματα συμμετοχής, η κοινωνική θέση των παιδιών του δρόμου παραμένει ακαθόριστη. (Ennew, 2002). Η Ennew, (2002) προτείνει ότι τα παιδιά του δρόμου και γενικότερα τα παιδιά τα οποία ζουν σε ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες μπορεί να χρειάζονται ειδικά δικαιώματα ή ότι τα συγκεκριμένα παιδιά θα έπρεπε ειδικά να ληφθούν υπόψη στα άρθρα της Διεθνούς Σύμβασης.

Κάποια από αυτά τα ειδικά δικαιώματα μπορεί να είναι αρχικά το **δικαίωμα των παιδιών να μην στιγματίζονται**. Η κατηγορία «παιδιά του δρόμου» επιφέρει κακοποιητικό στιγματισμό και διάκριση σε βάρος των παιδιών. Πολλά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα παιδιά που εργάζονται και ζουν στους δρόμους είναι ανακριβή. Ούτε όλα από αυτά τα παιδιά είναι εγκληματίες, τοξικομανείς ή εκπορνεύονται ούτε έχουν εγκαταλειφθεί από τις οικογένειες τους. (Ennew, 2002). Το **δικαίωμα να περιγράφονται, να ερευνώνται και να καταμετρούνται σωστά** αποτελεί επίσης σύμφωνα με την Ennew (2002) ένα ακόμα άγραφο δικαίωμα. Σε συνάρτηση με το δικαίωμα του μη στιγματισμού τους, τα παιδιά στο δρόμο έχουν το δικαίωμα να προσδοκούν ακριβή στοιχεία να συλλέγονται από αυτά και να δημοσιεύονται για τα ίδια. Αυτό απαιτεί την χρήση επιστημονικών και δεοντολογικών ερευνητικών μεθόδων από πλευράς των ερευνητών. Υποδηλώνει την μη χρήση πρόχειρων και απρόσεκτα σχεδιασμένων ερωτηματολογίων, όπου τα παιδιά του δρόμου παρέχουν διαφορετικές πληροφορίες. Επιπλέον, απαιτεί συνετή παρατήρηση, την χρήση ομάδων ελέγχου, τριγωνισμό, και τεχνικές συλλογής δεδομένων που έχουν συμμετοχικό χαρακτήρα, και τα παιδιά αποκτούν γνώση για τους στόχους της έρευνας και δίνουν την συγκατάθεσή τους.

Επίσης, **το δικαίωμα των παιδιών στην εργασία και μάλιστα το δικαίωμα τους να εργάζονται σε σωστές συνθήκες και για σωστούς μισθούς**, υποδηλώνει ότι όσο η κοινωνική πρόνοια λειτουργεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τα παιδιά να μην εξαναγκάζονται να εργαστούν τόσο για την επιβίωση της οικογένειάς τους όσο και για τον εαυτό τους, τα παιδιά έχουν το δικαίωμα στην εργασία. Είναι ζωτικής σημασίας,

ωστόσο, για τα παιδιά να προστατεύονται από επικίνδυνες συνθήκες και να έχουν τόσο ίσους μισθούς όσο και εργασιακή ασφάλιση όταν εργάζονται. Συγκεκριμένα, απαιτούνται ιδιαίτεροι συλλογισμοί για την παιδική ηλικία με σκοπό να διασφαλιστεί η προστασία των παιδιών από κινδύνους που έχουν μεγαλύτερο ή περισσότερο επιβλαβή αντίκτυπο στην σωματική, νοητική και συναισθηματική ευημερία των παιδιών σε σύγκριση με τον αντίκτυπο που έχουν στους ενήλικες (Ennew, 2002).

Κατά συνέπεια, αυτό υποδηλώνει ότι τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να αναμένουν από τις ιατρικές κοινότητες και τις κοινότητες δημόσιας υγείας να έχουν γνώση των καταστρεπτικών συνεπειών που υπάρχουν στις διαφορετικές ηλικίες και στάδια ανάπτυξης. Επίσης, καθίσταται υποχρέωση των επαγγελματιών υγείας να διασφαλίζουν την επίβλεψη των αποτελεσμάτων της εργασίας. Εντούτοις, παρατηρείται ότι ακόμα και οι στοιχειώδεις πληροφορίες που χρειάζονται για την δημιουργία αυτής της επίβλεψης είναι ανύπαρκτες, γεγονός που σηματοδοτεί την παραβίαση των δικαιωμάτων των παιδιών. Επιπλέον, τα παιδιά που εργάζονται πρέπει να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση. Αυτό απαιτεί αφενός την χρήση κατάλληλου υλικού και μεθόδων στην εκπαιδευτική διαδικασία και αφετέρου απαιτείται ευελιξία όσον αφορά την σχολική φοίτηση και τα σχήματα εργασίας. (Ennew, 2002).

Η Ennew (2002) αναφέρει ακόμα **το δικαίωμα των παιδιών να γίνονται σεβαστά τα προσωπικά δίκτυα υποστήριξης τους**. Παρατηρείται ότι η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού τονίζει την σημασία των οικογενειών, καθώς στηρίζεται στην σύγχρονη αντίληψη όπου οι οικογένειες αποτελούν ιδιωτικές σφαίρες για την ορθή εκπλήρωση της παιδικής ηλικίας. Η υποστήριξη και ο σεβασμός απέναντι στα δίκτυα των παιδιών και τις προσωπικές τους φιλίες δεν λαμβάνεται υπόψη από την Σύμβαση. Στην πραγματικότητα, τα παιδιά του δρόμου συνήθως παρουσιάζονται να είναι μέλη μια υποστηρικτικής ομάδας παιδιών. Οι στενές σχέσεις και οι φιλίες είναι ζωτικής σημασίας για την φυσική και συναισθηματική ευημερία των παιδιών. Τα προσωπικά δίκτυα υποστήριξης των παιδιών, αποτελούν σημαντικά σημεία για να εργαστούν παρά δεσμοί που πρέπει να κοπούν. (Ennew, 2002).

Το δικαίωμα των παιδιών στις κατάλληλες και σχετικές υπηρεσίες αποτελεί ένα ακόμα δικαίωμα που υπογραμμίζεται από την Ennew (2002). Αρκετά προγράμματα παροχής υπηρεσιών που είναι διαθέσιμα για τα παιδιά του δρόμου είναι ακατάλληλα. Στην πραγματικότητα, το τι είναι προς όφελος των παιδιών του δρόμου δεν είναι απαραίτητα γνωστό στους μεσαίας τάξης ενήλικες. Έχει φανερωθεί ότι πολλά παιδιά του δρόμου δεν επωφελούνται των διαθέσιμων υπηρεσιών λόγω της μη ακαταλληλότητας τους. Η έλλειψη κατάλληλων υπηρεσιών παροχής αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στις ανάγκες αυτών των παιδιών.

Επιπρόσθετα, **επισημαίνεται το δικαίωμα των παιδιών να ελέγχουν την σεξουαλικότητα τους**. Τα παιδιά του δρόμου συχνά είναι σεξουαλικά ενεργά είτε για χρηματικούς λόγους είτε μεταξύ τους. Η σεξουαλική ζωή απαγορεύεται σύμφωνα με τον διεθνή ορισμό της παιδικής ηλικίας. Αυτό υποδηλώνει ότι τα παιδιά που απομακρύνονται από τον δρόμο με σκοπό την αποκατάσταση θεωρούνται ότι πρέπει

να σωθούν από την σεξουαλική δραστηριότητα μέχρι την ενηλικίωση τους. Ουσιαστικά, όμως, οι σεξουαλικές εμπειρίες που μπορεί τα παιδιά αυτά να έχουν αποκτήσει αποτελούν πραγματικό κομμάτι των ταυτοτήτων τους και των ζωών τους. Η στενή σχέση με κάποιο άλλο παιδί ίσως να είναι σημαντικό και ύψιστης σημασίας για τα ίδια. Τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να απαιτούν οι σεξουαλικές τους εμπειρίες να αντιμετωπίζονται με σεβασμό από τους ενήλικες (Ennew, 2002).

Το δικαίωμα της προστασίας απέναντι στην δευτερογενή θυματοποίηση επισημαίνεται ακόμα από την Ennew (2002). Συχνά τα παιδιά του δρόμου γίνονται διαθέσιμοι στόχοι δημοσιογράφων ή φωτογράφων. Οι ακτιβιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα ΜΜΕ, προχωρούν στην εκμετάλλευση των ιστοριών των παιδιών παράγοντας ιστορίες που υπογραμμίζουν την ευαλωτότητα των παιδιών, μεγεθύνουν τις αδυναμίες τους και τα απεικονίζουν ως θύματα. Τα δικαιώματα των παιδιών στην ατομικότητα και την ιδιωτική ζωή πρέπει να γίνονται σεβαστά.

Τέλος, η Ennew (2002) αναφέρει **το δικαίωμα της προστασίας από βλάβη που επιφέρεται από τις κοινωνικές υπηρεσίες**. Τα παιδιά του δρόμου υπόκεινται σε ανεπαρκή κοινωνική πρόνοια και ακατάλληλη φροντίδα από προγράμματα παρέμβασης. Σε αρκετές περιπτώσεις, τα παιδιά εκτίθενται σε σεξουαλική, σωματική και συναισθηματική κακοποίηση από τους εθελοντές και το προσωπικό των προγραμμάτων. Τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να αναμένουν από το προσωπικό των προγραμμάτων που είναι διαθέσιμο για το όφελος τους, να είναι κατάλληλα εκπαιδευμένο και καταρτισμένο. Κάτι τέτοιο σαφώς επισημαίνει την υποχρέωση εκ μέρους της κοινωνίας να θέτει μέτρα εργασίας με αυτά τα παιδιά, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η ευθύνη λειτουργίας όλων των προγραμμάτων για λογαριασμό τους (Ennew, 2002).

Τα παιδιά του δρόμου γίνονται στόχος από πολλά άρθρα της Σύμβασης αναφορικά για παράδειγμα με την παιδική εργασία και την σεξουαλική εκμετάλλευση, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως μια διαδικασία διάκρισης. Στην πραγματικότητα, μερικά άρθρα μπορεί να είναι αντιφατικά ή ασαφή σε σχέση με τις εμπειρίες αυτών των παιδιών. Τα παιδιά υπόκεινται σε διάκριση γιατί στιγματίζονται, γεγονός που μπορεί να έχει επιπτώσεις εφόρου ζωής. Η εστίαση θα πρέπει να βρίσκεται στην ατομικότητα τους (Ennew, 2002).

1.11 Σύνοψη

Διάφοροι ορισμοί έχουν δοθεί κατά καιρούς για τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους. Ωστόσο, οι ορισμοί που έχουν αποδοθεί βρίσκονται υπό αμφισβήτηση και συνεχή εξέλιξη. Ο ορισμός που χρησιμοποιήθηκε ευρέως προέρχεται από την UNICEF. Η UNICEF, υιοθέτησε μια τρίπτυχη τυπολογία: τα «παιδιά-σε υψηλό-κίνδυνο», «τα παιδιά-στο-δρόμο» και τα «παιδιά-του-δρόμου». Ωστόσο, ορισμοί, όροι

και έννοιες, όπως «τα παιδιά –στο-δρόμο» και «τα παιδιά-του δρόμου», δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, στερούνται ακρίβειας και όταν εφαρμόζονται στην πράξη δημιουργούν σύγχυση. Επίσης, ο όρος «παιδιά του δρόμου» παραβλέπει την ετερογένεια και τις διαφορετικές εμπειρίες και διαφορετικές πραγματικότητες των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους. Οι εμπειρίες των παιδιών δεν απεικονίζονται από τους συνήθεις ορισμούς. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι ερευνητές προχώρησαν στην κατασκευή άλλων τυπολογιών, λαμβάνοντας υπόψη άλλες διαστάσεις της ζωής στο δρόμο όπως: τις οικονομικές δραστηριότητες των παιδιών, την ενσωμάτωση στην κουλτούρα του δρόμου, αλλά και τα πεδία του δρόμου. Η ορολογία συνεχίζει να εξελίσσεται, αναγνωρίζοντας τα παιδιά ως ενεργούς κοινωνικούς δρώντες, των οποίων οι ζωές δεν μπορούν να οριοθετηθούν μόνο από το δρόμο. Η καινούρια ορολογία που αναπτύσσεται δίνει έμφαση στις σχέσεις και στις συνδέσεις με το δρόμο, εστιάζοντας στις επιλογές που κάνουν τα παιδιά στην ανάπτυξη των σχέσεων τους με το δρόμο, αλλά παράλληλα και σε άλλες συνδέσεις που έχουν με άλλα περιβάλλοντα. Οι όροι «παιδιά σε καταστάσεις δρόμου» και «παιδιά με συνδέσεις στο δρόμο», εξακολουθούν να ανταγωνίζονται τους παλιότερους όρους.

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας μαρτυρεί ότι ο όρος «παιδική εργασία» δεν μπορεί να οριστεί με τρόπο που να γίνεται παγκόσμια αποδεκτός. Οι ορισμοί και οι έννοιες που αποδίδονται είναι ποικίλοι και συχνά ακαθόριστοι. Ο όρος «εργασία» έχει πολλές καθημερινές έννοιες, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα να περιπλέκεται η χρήση του. Παρά το γεγονός ότι τα παιδιά μπορούν να θεαθούν να εργάζονται σε όλο τον κόσμο, οι δραστηριότητες τους δεν εκλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο. Αυτό έχει ως συνέπεια, να αποδίδονται στην παιδική εργασία πολλαπλοί και συχνά ανταγωνιστικοί μεταξύ τους ορισμοί. Πολλοί είναι οι συγγραφείς που έχουν προχωρήσει στην επισήμανση ότι η παιδική εργασία συνιστά ένα κατασκευασμένο φαινόμενο, αποτέλεσμα του σύγχρονου καπιταλισμού και όχι ένα φυσικό φαινόμενο. Κατά συνέπεια, για την κατανόηση της παιδικής εργασίας απαιτείται να εξεταστούν πρώτα οι τρόποι, με τους οποίους η παιδική εργασία κατασκευάζεται ως πρόβλημα από ποικίλους συντελεστές και σε διαφορετικά πλαίσια.

Η αναζήτηση για την εύρεση ενός λειτουργικού ορισμού της παιδικής εργασίας, που θα μπορούσε ευρέως να συμφωνηθεί είχε ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Έτσι, αναδύθηκε μια γενική ομοφωνία ότι μερικές μορφές και συνθήκες της παιδικής εργασίας είναι τόσο υποτιμητικές και επιζήμιες, που οι κυβερνήσεις, μπορούν να συμφωνήσουν ότι είναι μη αποδεκτές και να προχωρήσουν στην εξάλειψη τους. Κάτω από αυτό το πρίσμα υπογράφηκε η Σύμβαση 182 της ΔΟΕ για την απαγόρευση και την εξάλειψη των χειρίστων μορφών της παιδικής εργασίας. Ουσιαστικά, η Σύμβαση συνιστά μία επίσημη αναγνώριση και ενσωμάτωση της αρχής της διαφοροποίησης μεταξύ των περισσότερο και λιγότερο ακραίων μορφών της παιδικής εργασίας. Μολονότι εστίασε στην εξάλειψη των χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας, έχει δεχτεί κριτική για διάφορες παραλείψεις και αδυναμίες. Διαπιστώνεται η συμπερίληψη πολλών σχετικών και υποκειμενικών εννοιών. Δεδομένου ότι η παιδική εργασία συνιστά ένα ετερογενές φαινόμενο και όχι ένα ομοιογενές πρόβλημα ή μια

κατάσταση μοναδική, και δεδομένου ότι οι καταστάσεις που εργάζονται τα παιδιά είναι πολύ διαφορετικές και ποικίλες, η αξιολόγηση μιας οποιασδήποτε συγκεκριμένης κατάστασης προϋποθέτει την εξέταση πολλών παραγόντων. Ένας τρόπος για τον χειρισμό της δυσκολίας που υπάρχει στο να οριστεί η παιδική εργασία και οι χειρίστες μορφές της, είναι να εξεταστούν οι προσωπικές απόψεις των εργαζόμενων παιδιών.

Η Judith Ennew, έχει εντοπίσει τέσσερις ξεχωριστές κατασκευές της παιδικής εργασίας, που ασκούν ιδιαίτερη επίδραση και συναντώνται συχνά. Οι κατασκευές αυτές είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένων αντιλήψεων και ονομάζονται «ανθρώπινο κεφάλαιο», «αγορά εργασίας», «κοινωνική ευθύνη» και «παιδοκεντρισμός». Σύμφωνα με την θεώρηση του ανθρώπινου κεφαλαίου η παιδική εργασία θεωρείται ότι συνιστά προϊόν υπανάπτυξης και ότι τόσο η εργασία όσο και οι συνθήκες εργασίας υπονομεύουν την υγεία, τις δεξιότητες και τις γνώσεις που απαιτούνται να αποκτήσουν τα παιδιά για την ενήλικη ζωή τους, προκειμένου να συνεισφέρουν τόσο στην προσωπική τους ευημερία όσο και στην εθνική οικονομική ανάπτυξη. Σύμφωνα με την θεώρηση της «αγοράς εργασίας», η παιδική εργασία γίνεται αντιληπτή ως η συμμετοχή των παιδιών σε κάτι που αποκλειστικά απευθύνεται σε ενήλικες και στόχος είναι η κατάργηση της παιδικής εργασίας, μέσω της αφαίρεσης ή του αποκλεισμού των παιδιών από την αγορά εργασίας. Σχετικά με την τρίτη θεώρηση της «κοινωνικής ευθύνης», τα παιδιά μελετώνται μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με την θεώρηση αυτή, η παιδική εργασία συνιστά πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού, δεδομένου ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός των παιδιών έχει προηγηθεί. Η παιδοκεντρική οπτική βασίζεται στις αρχές και το πνεύμα της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπου τα παιδιά αναγνωρίζονται ως κάτοχοι και υποκείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως είναι το δικαίωμα τους για προστασία από την εκμετάλλευση, το δικαίωμα τους στην ανάπτυξη και την επιβίωση, καθώς και η αναγνώριση των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων τους. Σύμφωνα με την παιδοκεντρική θεώρηση, που αντλεί στοιχεία από πρόσφατες φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές μελέτες της παιδικής ηλικίας, από την μια πλευρά υποστηρίζει ότι τα παιδιά είναι ικανά, ανθεκτικά και γνώστες με κάποιους τρόπους, ενώ από την άλλη πλευρά εξαρτημένα και ευάλωτα με άλλους τρόπους. Τα παιδιά σκιαγραφούνται ως ενεργοί δράντες όσον αφορά την υπεράσπισή τους, δεδομένου ότι τους δίνεται η δυνατότητα. Η παρούσα έρευνα υπηρετεί την προσέγγιση του παιδοκεντρισμού.

Η παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο βαθμό ομοιογένειας, σχετικά με τις αντιλήψεις που τρέφουν οι ενήλικες για το πως θα έπρεπε να είναι η κατάλληλη παιδική ηλικία και σε ποιες δραστηριότητες τα παιδιά θα πρέπει να ενθαρρύνονται να εμπλέκονται και σε ποιες όχι. Μια Βόρεια πολιτισμική κατασκευή της παιδικής ηλικίας και της ανατροφής των παιδιών που κυριαρχεί σε παγκόσμιο επίπεδο, αποτελεί την κινητήρια δύναμη πίσω από πολλές παγκοσμιοποιημένες κοινωνικές πολιτικές και εσφαλμένα θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει μια επιστημονική κατανόηση των παιδιών που μπορεί να έχει ισχύ παντού. Μάλιστα, η Βόρεια αυτή κατασκευή συναντάται ακόμα και στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου τέτοιου είδους πολιτικές δεν μπορούν να έχουν εφαρμογή. Επομένως, στην περίπτωση που η εργασία συσχετίζεται με την

παιδική ηλικία η εργασία γίνεται «παθολογία». Ωστόσο, η πραγματικότητα δεν ανταποκρίνεται στην συγκεκριμένη αναπαράσταση της παιδικής ηλικίας.

Η κοινωνική μελέτη της παιδικής ηλικίας κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών έχει ακολουθήσει μία νέα κατεύθυνση. Η νέα αυτή κατεύθυνση που κάποιες φορές αποκαλείται *νέα κοινωνιολογία* ή *νέες κοινωνικές μελέτες* της παιδικής ηλικίας, αναγνωρίζει τα παιδιά ως αυτόνομα και κοινωνικούς δρώντες στις καθημερινές ζωές τους και επίσης, τα αναγνωρίζει ως την κύρια μονάδα της έρευνας. Η παιδική ηλικία γίνεται αντιληπτή ως κοινωνική κατασκευή και προσλαμβάνεται ως μία συγκεκριμένη δομική και πολιτισμική συνιστώσα των κοινωνιών. Επίσης, η παιδική ηλικία αποτελεί μία μεταβλητή κοινωνικής ανάλυσης. Για τον λόγο αυτό, θα πρέπει πάντοτε να μελετάται σε συνδυασμό με άλλες μεταβλητές, όπως το φύλο, η ηλικία, η εθνικότητα, ο πολιτισμός, η κοινωνική τάξη. Επιπλέον, τα παιδιά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ικανοί και ενεργοί παράγοντες στην κατασκευή της κοινωνικής τους πραγματικότητας και ζωής, όπως και των κοινωνιών μέσα στις οποίες ζουν. Η εθνογραφική προσέγγιση σε αντίθεση με τις ποσοτικές προσεγγίσεις, αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερα κατάλληλη, καθώς παρέχει την δυνατότητα στα παιδιά να έρθουν στο προσκήνιο οι προσωπικές τους αντιλήψεις και να συμμετάσχουν ενεργά στην παραγωγή των δεδομένων.

Νέες πληροφορίες έχουν οδηγήσει σε μια μετατόπιση του υποδείγματος για το θέμα των παιδιών του δρόμου τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο τις τελευταίες δεκαετίες. Στον ακαδημαϊκό τομέα, ο τρόπος σκέψης για τα παιδιά του δρόμου έχει αλλάξει, λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία του χρόνου και του χώρου, αλλά και τις θεωρίες που υποστηρίζουν ότι τα άτομα κατασκευάζουν ενεργά την κοινωνική πραγματικότητα. Σε πρακτικό επίπεδο, στο σχεδιασμό των προγραμμάτων και των πολιτικών, τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως ενεργοί παράγοντες και άτομα με δικαιώματα. Με τον τρόπο αυτό, μετακινούμενοι από την ιδέα ότι τα παιδιά του δρόμου αποτελούν εγκαταλελειμμένα θύματα και είναι άστεγα, στην έννοια του χώρου αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά κατασκευάζουν το δικό τους νόημα για τους χώρους που καταλαμβάνουν στο δρόμο, καθώς και για το σχηματισμό των υποστηρικτικών δικτύων τους. Λαμβάνοντας, επίσης, υπόψη την έννοια του χρόνου έχει υπάρξει μια μετατόπιση από την θεώρηση της ζωή των παιδιών του δρόμου ως χαοτική, στην πεποίθηση ότι τα παιδιά αυτά να έχουν καριέρες στο δρόμο, και οι εμπειρίες τους αλλάζουν καθώς μεγαλώνουν. Επιπλέον, η αναγνώριση της κοινωνικής κατασκευής του νοήματος οδηγεί στην μετάβαση από την ιδέα ότι ο έλεγχος των ενηλίκων είναι απαραίτητος για την ευημερία των παιδιών. Οι ερευνητές έχουν αρχίσει να εξετάζουν την αλληλεπίδραση των παιδιών με διάφορα περιβάλλοντα και να κατανοούν ότι η παιδική ηλικία βιώνεται διαφορετικά. Στο ερευνητικό πεδίο, απαιτείται η υιοθέτηση ερευνητικής προσέγγισης, που είναι παιδοκεντρική, και προϋποθέτει την ενθάρρυνση της συμμετοχής των παιδιών στην έρευνα, επιδεικνύοντας σεβασμό στις προσωπικές τους απόψεις.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, συνιστά τον πρώτο παγκόσμιο νομικά δεσμευτικό κώδικα που αναφέρεται στα δικαιώματα των παιδιών και αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της παιδικής ηλικίας. Το σύνολο των άρθρων της Σύμβασης μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις ευρείες κατηγορίες: **παροχή, προστασία, συμμετοχή**. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι δεν υπάρχει ακόμα κάποιο κράτος που ικανοποιεί πλήρως όλα όσα υπαγορεύονται από την Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η Σύμβαση σχεδιάστηκε, έχοντας βασιστεί στην θεώρηση ενός ιδιαίτερου τύπου παιδικής ηλικίας, την σύγχρονη Δυτική παιδική ηλικία, με αποτέλεσμα τα παιδιά που δεν βρίσκονται σε συμφωνία με αυτόν τον τύπο να θεωρούνται ότι βρίσκονται στο περιθώριο. Πολλά άρθρα της Διεθνούς Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Παιδιού έχουν επίδραση στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο. Τα δικαιώματα στην προστασία και στην παροχή αρνούνται στα παιδιά του δρόμου. Στην πραγματικότητα, αυτή η άρνηση παρουσιάζει τα παιδιά του δρόμου να αναδύονται σαν «μη φυσιολογικά παιδιά».

Η Ennew (2002), προτείνει ότι τα παιδιά του δρόμου μπορεί να χρειάζονται ειδικά δικαιώματα ή ότι τα συγκεκριμένα παιδιά θα έπρεπε ειδικά να ληφθούν υπόψη στα άρθρα της Διεθνούς Σύμβασης. Μάλιστα, κάνει λόγο για τα άγραφα δικαιώματα των παιδιών του δρόμου τα οποία είναι: το δικαίωμα των παιδιών να μην στιγματίζονται, το δικαίωμα να περιγράφονται, να ερευνώνται και να καταμετρούνται σωστά, το δικαίωμα των παιδιών στην εργασία και μάλιστα το δικαίωμα τους να εργάζονται σε σωστές συνθήκες και για σωστούς μισθούς, το δικαίωμα των παιδιών να γίνονται σεβαστά τα προσωπικά δίκτυα υποστήριξης τους, το δικαίωμα των παιδιών στις κατάλληλες και εξειδικευμένες υπηρεσίες. Επισημαίνεται επίσης, το δικαίωμα των παιδιών να ελέγχουν την σεξουαλικότητα τους, το δικαίωμα της προστασίας απέναντι στην δευτερογενή θυματοποίηση και το δικαίωμα της προστασίας από βλάβη που επιφέρεται από τις κοινωνικές υπηρεσίες.

2^ο Κεφάλαιο: Παιδική Εργασία ανά τον Κόσμο

2.1 Έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας

Κατά την διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας σημειώνεται μεγάλη αύξηση των στατιστικών στοιχείων για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας. Παρατηρείται ότι τόσο στην βιβλιογραφία για την παιδική εργασία, όσο και σε έγγραφα σχετικών οργανισμών έχουν υιοθετηθεί διάφοροι στατιστικοί ορισμοί και καταμετρήσεις. Αυτό έχει ως συνέπεια, την πρόκληση σύγχυσης και την επισκίαση του πραγματικού μεγέθους και της φύσης του φαινομένου (UNICEF, 2009). Η ΔΟΕ συνιστά σε παγκόσμιο επίπεδο την σημαντικότερη πηγή στατιστικών πληροφοριών για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας (ILO, 2010). Επισημαίνεται ότι από το 2000 έχει ξεκινήσει την διαδικασία της καταμέτρησης του φαινομένου σε παγκόσμιο επίπεδο (ILO-IPEC, 2013a). Η πρώτη παγκόσμια έκθεση της ΔΟΕ για την παιδική εργασία επισημαίνει τα βασικά ζητήματα που χρειάζεται να αντιμετωπιστούν, προκειμένου να υπάρξει πρόοδος έναντι του φαινομένου (ΔΟΕ, 2003).

Η δεύτερη Παγκόσμια Έκθεση της ΔΟΕ, συνιστά την πρώτη έκθεση, στην οποία αποτυπώνονται οι τάσεις της παιδικής εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ΔΟΕ βασισμένη στα ενθαρρυντικά βήματα που αποτυπώνονται στην συγκεκριμένη έκθεση, έθεσε ως στόχο την εξάλειψη των χειρίστων μορφών της παιδικής εργασίας μέχρι το έτος 2016. Προς επίτευξη αυτού του στόχου, τέθηκε ως ενδιάμεσο στάδιο, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή κατάλληλων μέτρων από τα κράτη-μέλη μέχρι το τέλος του 2008 (ILO, 2006). Σημειώνεται ότι οι εκθέσεις της ΔΟΕ, που αφορούν τις παγκόσμιες τάσεις της παιδικής εργασίας βοήθησαν στην ενίσχυση της προβολής του φαινομένου στον κόσμο (ILO-IPEC, 2013b).

Παρατηρείται ότι μέχρι πρόσφατα η ΔΟΕ, προέβαινε στην ανακοίνωση στατιστικών για την έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας, που βασιζόνταν σε έναν καθαρά οικονομικό ορισμό της εργασίας. Ο ορισμός αυτός δεν κάλυπτε τις μη αμειβόμενες οικιακές υπηρεσίες, όπως είναι η παροχή φροντίδας μικρότερων παιδιών, ηλικιωμένων ή αρρώστων οικογενειακών μελών, όπως επίσης και παραδοσιακές οικιακές εργασίες, που παρεμποδίζουν την φοίτηση των παιδιών στο σχολείο (UNICEF, 2009). Στο 18^ο Διεθνές Συνέδριο των Στατιστικολόγων, που έλαβε χώρα στην Γένοβα τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο 2008, καθιερώθηκαν κατευθύνσεις για την στατιστική καταμέτρηση του φαινομένου της παιδικής εργασίας.

Το Ψήφισμα II, που υιοθετήθηκε στο Συνέδριο έθεσε τους ορισμούς πάνω στους οποίους θα βασιστεί η επακόλουθη στατιστική καταμέτρηση του φαινομένου (ILO-IPEC, 2010, ILO, 2010). Στην παράγραφο 9 του Ψηφίσματος ορίζεται ο πληθυσμός στόχος για την καταμέτρηση του φαινομένου της παιδικής εργασίας ως «*όλα τα άτομα στην ηλικιακή ομάδα από 5 έως 17 ετών, όπου η ηλικία μετριέται με τον αριθμό των πλήρων ετών κατά την τελευταία γενέθλια του παιδιού*» (ICLS, 2008). Το Ψήφισμα,

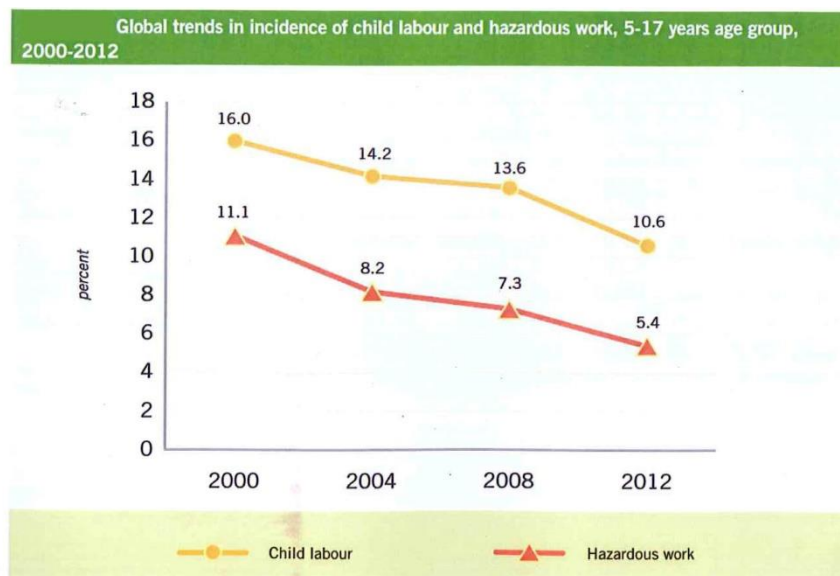
συνιστά ένα θετικό βήμα, καθώς για πρώτη φορά γίνεται καθιέρωση διεθνών μέτρων για την στατιστική καταμέτρηση της παιδικής εργασίας, γεγονός που σημαίνει ότι θα οδηγήσει και σε καλύτερες εκτιμήσεις. Εντούτοις, σε στατιστικό επίπεδο απαιτείται ακόμα αρκετή δουλειά, προκειμένου να ενισχυθεί η δυνατότητα σύγκρισης των εκτιμήσεων που βασίζονται σε διαφορετικά ερευνητικά εργαλεία (UNICEF, 2009).

Τα καινούργια μέτρα που προβλέπονται στο Ψήφισμα, προσφέρουν ένα βάσιμο γενικό πλαίσιο για την καταμέτρηση του φαινομένου, μέσα στο οποίο λεπτομέρειες όπως το όριο ηλικίας κάτω από το οποίο η απασχόληση θα πρέπει να θεωρείται ως παιδική εργασία, ο αριθμός των ωρών της εργασίας που καθορίζουν τις παρατεταμένες ώρες για τα παιδιά, η επιλογή μεταξύ του ορίου παραγωγής του Εθνικού Συστήματος Λογαριασμών ή του γενικού ορίου παραγωγής μπορούν να προσδιοριστούν με βάση τις εθνικές περιστάσεις και τους στόχους καταμέτρησης (ILO-IPEC, 2013b). Στα διεθνή μέτρα περιλαμβάνονται διατάξεις για έναν ευρύτερο στατιστικό ορισμό της παιδικής εργασίας, συμπεριλαμβάνοντας παιδιά ηλικίας 5-17 ετών που κατά την αναφερόμενη περίοδο είχαν εμπλακεί σε οποιαδήποτε δραστηριότητα που ενέπιπε μέσα στο γενικό όριο παραγωγής, όπως ορίζεται από το Σύστημα των Εθνικών Λογαριασμών. Τα παιδιά αυτά αναφέρονται ως «παιδιά σε παραγωγικές δραστηριότητες» (ILO, 2010).

Με βάση το συγκεκριμένο Ψήφισμα, ο όρος «παιδικής εργασίας» αναφέρεται α) στις χειρίστες μορφές της παιδικής εργασίας όπως ορίζονται στην Διεθνή Σύμβαση της ΔΟΕ Νο 182, περιλαμβάνοντας την δουλειά, την πορνεία και πορνογραφία, παράνομες δραστηριότητες και εργασία που ενέχει κινδύνους για την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική των παιδιών β) στην εργασία που εκτελείται κάτω από το θεσπισμένο κατώτατο όριο ηλικίας των 15 ετών, όπως προβλέπεται στη Σύμβαση της ΔΟΕ Νο 138. γ) στις επικίνδυνες μη αμειβόμενες οικιακές υπηρεσίες που εκτελούνται στο σπίτι του ίδιου του παιδιού: α) για πολλές ώρες β) σε ανθυγιεινό περιβάλλον περιλαμβάνοντας την χρήση μη ασφαλούς εξοπλισμού ή βαριά φορτία γ) σε επικίνδυνες τοποθεσίες (ICLS, 2008, παραγ. 15 και 37). Με βάση τον νέο αυτό ορισμό, διακρίνονται τρεις κύριες κατηγορίες των εργαζομένων παιδιών: «τα παιδιά σε απασχόληση», «τα παιδιά στην παιδική εργασία» και «τα παιδιά σε επικίνδυνη εργασία» (ILO, 2010).

Κατά την χρονική περίοδο 2000-2012 σημειώνονται σημαντικά βήματα προόδου ενάντια στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας. Συγκεκριμένα, αν και ο αριθμός του παγκόσμιου πληθυσμού των παιδιών παρουσίασε ελαφριά αύξηση, παρατηρήθηκε ότι ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-17 ετών, μειώθηκε κατά περίπου 78 εκατομμύρια στο τέλος της αναφερόμενης χρονικής περιόδου. Ειδικότερα, το 2000 το ποσοστό των εργαζομένων παιδιών ήταν 16%. Το 2012, το ποσοστό των εργαζομένων παιδιών εκτιμάται μικρότερο του 11%. Επιπλέον, για την χρονική περίοδο 2000-2012 ο αριθμός των παιδιών που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας μειώθηκε από 11% σε 5% (ILO-IPEC, 2013a).

Διάγραμμα 1

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Επίσης, υπογραμμίζεται ότι κατά την χρονική περίοδο 2008-2012, σημειώνεται η μεγαλύτερη μείωση του αριθμού των εργαζομένων παιδιών. Ειδικότερα, ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-17 ετών μειώνεται περίπου κατά 47 εκατομμύρια, από 215 εκατομμύρια σε 168 εκατομμύρια. Επιπλέον, κατά την ίδια χρονική περίοδο ο αριθμός των παιδιών, που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας παρουσιάζει κατά 30 εκατομμύρια μείωση. Το 2008, ο αριθμός των παιδιών σε επικίνδυνες εργασίες ήταν 115 εκατομμύρια, ενώ το 2012 ο αριθμός τους εκτιμάται σε 85 εκατομμύρια (ILO-IPEC, 2013a).

Διάγραμμα 2

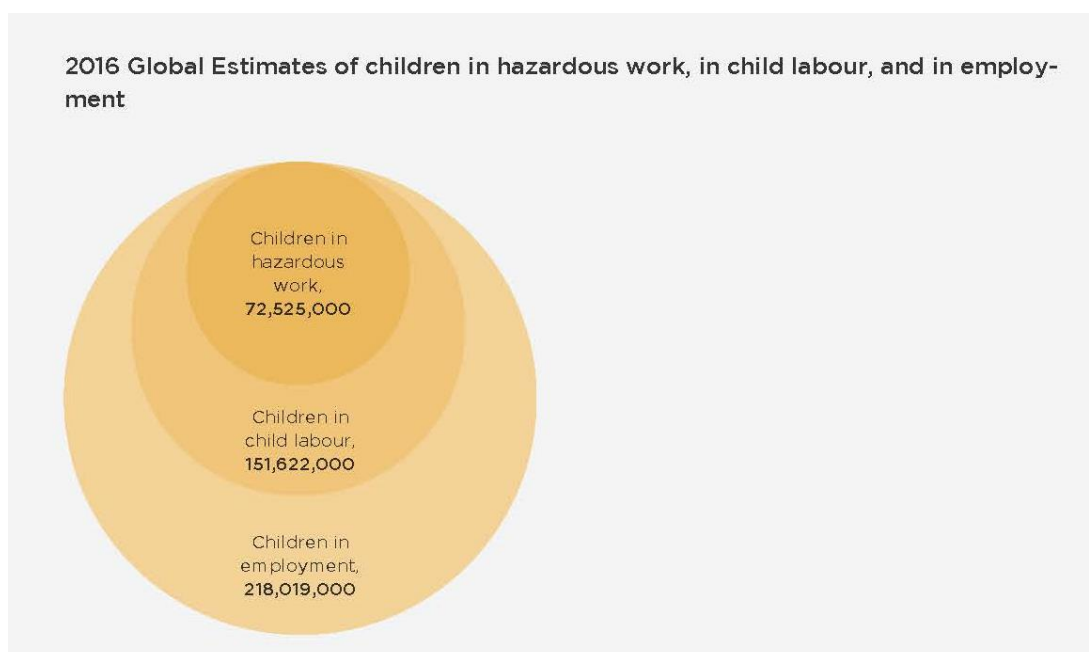
Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Επισημαίνεται ότι αν και έχει σημειωθεί σημαντική μείωση του φαινομένου της παιδικής εργασίας από το 2000, ωστόσο, συναντάται ένας μεγάλος αριθμός εργαζομένων παιδιών σε παγκόσμια κλίμακα (ILO-IPEC, 2013a). Επίσης, παρά την μείωση της έκτασης του φαινομένου, η παιδική εργασία εξακολουθεί να θέτει σε κίνδυνο την νοητική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων και να παρεμποδίζει την εκπαίδευσή τους (UNICEF, 2011).

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΔΟΕ για το χρονικό διάστημα 2000-2012, ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-17 ετών, ανέρχεται σε 168 εκατομμύρια παγκοσμίως και αντιπροσωπεύει σχεδόν το 11% του συνόλου των εργαζομένων παιδιών. Στον αριθμό αυτό περιλαμβάνονται και 120 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 5-14 ετών. Επομένως, το 11% των παιδιών ηλικίας 5-17 ετών και το 10% ηλικίας 5-14 ετών εμπλέκονται στην παιδική εργασία. Ο αριθμός των παιδιών ηλικίας 5-17 ετών που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας εκτιμάται σε 85 εκατομμύρια και υπερβαίνει το ήμισυ του συνόλου των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-17 ετών (51%). Ο αριθμός των παιδιών που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 5-14 ετών και εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας υπολογίζεται σε 38 εκατομμύρια και αντιπροσωπεύει περίπου το 1/3 (31%) των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-14 ετών. Επίσης, ο αριθμός των παιδιών που εμπλέκονται στην απασχόληση ανέρχεται σε 264 εκατομμύρια (17%) (ILO-IPEC, 2013a).

Στην πιο πρόσφατη έκθεση του ILO (2017) για την περίοδο 2012-2016, τα ποσοστά της παιδικής εργασίας ανά τον κόσμο παραμένουν ανησυχητικά. Ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών παγκοσμίως ανέρχεται συνολικά σε 152 εκατομμύρια παιδιά, 64 εκατομμύρια κορίτσια και 88 εκατομμύρια αγόρια. Το 71% των εργαζομένων παιδιών εμπλέκονται στον τομέα της γεωργίας, ενώ το 69% εργάζονται εντός του πλαισίου της οικογένειάς τους. Επίσης, 73 εκατομμύρια παιδιά εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας, που θέτουν άμεσα σε κίνδυνο την υγεία, την ασφάλεια και την ηθική τους ανάπτυξη. Ο αριθμός των παιδιών που εμπλέκονται σε απασχόληση ανέρχεται σε 218 εκατομμύρια. Είναι γεγονός ότι η παιδική εργασία μειώθηκε κατά την περίοδο 2012 έως 2016. Υπήρχαν σχεδόν 134 εκατομμύρια λιγότερα παιδιά στην απασχόληση το 2016 σε σχέση με το 2000. Ωστόσο, μια προσεκτική ματιά δείχνει ότι η πρόοδος επιβραδύνθηκε, καθώς το ποσοστό των παιδιών στην παιδική εργασία μειώθηκε μόνο μία ποσοστιαία μονάδα κατά την περίοδο 2012 έως 2016, σε σύγκριση με τις τρεις ποσοστιαίες μονάδες κατά την προηγούμενη περίοδο των τεσσάρων ετών.

Διάγραμμα 3

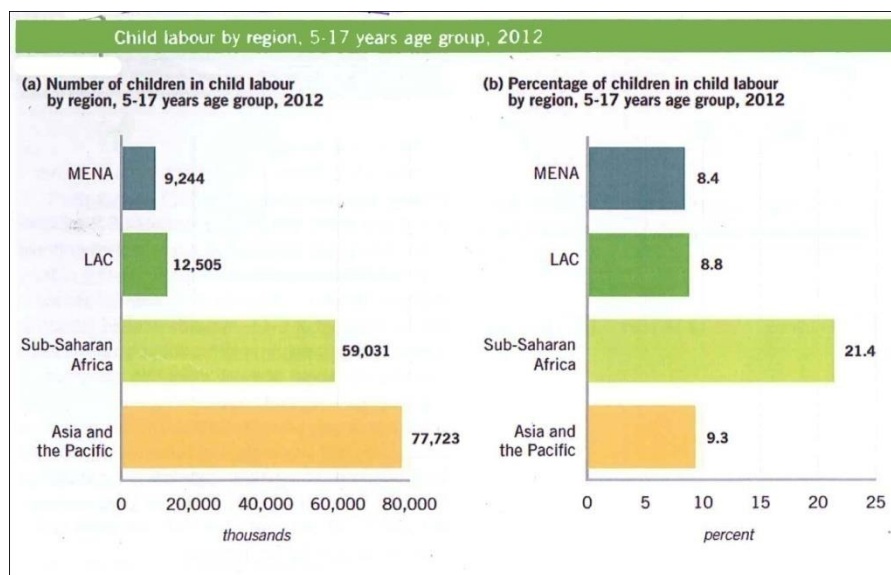
Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

Η ΔΟΕ διαχωρίζει τις παγκόσμιες τάσεις της παιδικής εργασίας με βάση την ηλικία, το φύλο, την περιφέρεια, την κατάσταση/θέση στην απασχόληση, και τον τομέα της εργασίας (ILO, 2010). Παρακάτω γίνεται παρουσίαση των παγκοσμίων τάσεων της παιδικής εργασίας με βάση την τέταρτη και την πέμπτη έκδοση της ΔΟΕ για τα έτη 2000-2012 και 2012-2016.

2.2 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Περιφέρεια

Παρατηρείται ότι για την περίοδο 2000-2012 στην Περιφέρεια της Ασίας και του Ειρηνικού συναντάται ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-17 ετών. Επίσης, στην Περιφέρεια της υπο-Σαχάριας Αφρικής σημειώνεται η υψηλότερη συχνότητα εμφάνισης της παιδικής εργασίας. Αναλυτικότερα, για την ηλικιακή ομάδα 5-17 ετών ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών στην Ασία και τον Ειρηνικό ανέρχεται σε περίπου 77.7 εκατομμύρια. Ακολουθεί η υπο-Σαχάρια Αφρική με 59, 0 εκατομμύρια, η Λατινική Αμερική με 12, 5 εκατομμύρια και η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική με 9, 2 εκατομμύρια. Παρόλα αυτά, την πιο ανησυχητική εικόνα την παρουσιάζει η Περιφέρεια της υπο-Σαχάριας Αφρικής, όπου σύμφωνα με εκτιμήσεις διαπιστώνεται ότι περισσότερα από 1 στα 5 παιδιά εργάζονται (21%). Στην Ασία, τον Ειρηνικό, την Λατινική Αμερική και την Καραϊβική 9% των παιδιών εργάζονται, ενώ στη Μέση Ανατολή και την Βόρεια Αφρική 8% των παιδιών εργάζονται (ILO-IPEC, 2013a).

Διάγραμμα 4

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Για την περίοδο 2012- 2016, σύμφωνα με την τελευταία έκθεση του ILO (2017) η περιοχή της Αφρικής, η Ασία και η περιοχή του Ειρηνικού συγκεντρώνουν την πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών σε παγκόσμιο επίπεδο (εννέα στα δέκα παιδιά). Η Αφρική κατατάσσεται υψηλότερα με 72 εκατομμύρια παιδιά, ενώ η Ασία και ο Ειρηνικός κατατάσσονται στη δεύτερη θέση με 62 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά. Ο υπόλοιπος πληθυσμός των εργαζομένων παιδιών συναντάται μεταξύ των χωρών: Αμερική (11 εκατομμύρια), Ευρώπη και Κεντρική Ασία (6 εκατομμύρια) και αραβικά κράτη (1 εκατομμύριο). Η ποσοστιαία κατανομή είναι η εξής: το 19,6% του πληθυσμού των εργαζομένων παιδιών βρίσκεται στην Αφρική στην Αφρική, το 7,4% στην Ασία και τον Ειρηνικό, το 5% στην Αμερική, το 4% στην Ευρώπη και Κεντρική Ασία και το 3% στα αραβικά κράτη. Η κατανομή της επικίνδυνης εργασίας κατά περιφέρεια παρουσιάζει ανάλογη εικόνα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην υπο-Σαχάρια Αφρική παρατηρήθηκε αύξηση της παιδικής εργασίας τη διάρκεια της περιόδου 2012-2016, σε αντίθεση με τις άλλες περιοχές, όπου η παιδική εργασία μειώθηκε. Η αύξηση αυτή μπορεί να αποδοθεί είτε σε διάφορες οικονομικές και δημογραφικές δυνάμεις, που αντιδρούν στις κυβερνητικές προσπάθειες, είτε στο ότι η περιοχή της Αφρικής επηρεάστηκε περισσότερο από καταστάσεις συρράξεων και καταστροφών, οι οποίες αυξάνουν τον κίνδυνο παιδικής εργασίας. Υπολογίζεται ότι στις χώρες που πλήττονται από ένοπλες συρράξεις ο μέσος όρος παιδικής εργασίας είναι 77% υψηλότερος από τον παγκόσμιο μέσο όρο (ILO, 2017). Ακολουθεί πίνακας με την κατανομή της παιδικής εργασίας κατά περιφέρεια για τα έτη 2012-2016:

Πίνακας 1

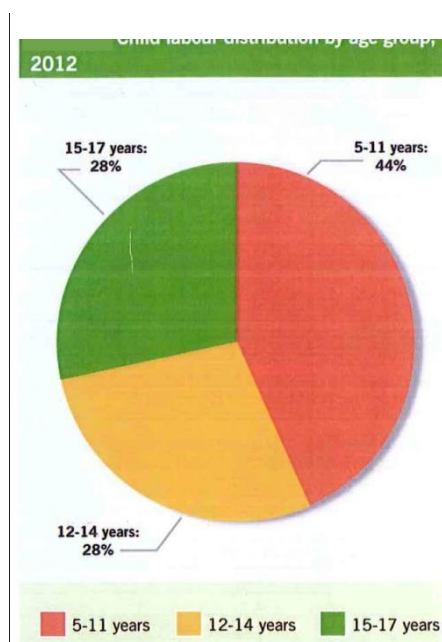
Regional profile of child labour and hazardous work					
Number and percentage of children in child labour and hazardous work, by region, 2016					
	Children in child labour		Children in hazardous work		
	Number (000s)	%	Number (000s)	%	
World (5-17 years)	151 622	9.6	72 525	4.6	
Region	Africa	72 113	19.6	31 538	8.6
	Arab States	1 162	2.9	616	1.5
	Asia and the Pacific	62 077	7.4	28 469	3.4
	Americas	10 735	5.3	6 553	3.2
	Europe and Central Asia	5 534	4.1	5 349	4.0

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

2.3 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Ηλικία

Με βάση τα στατιστικά στοιχεία του ILO-IPEC (2013a) για την περίοδο 2000-2012 αναδεικνύεται ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζομένων παιδιών ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 5-11 ετών και αντιπροσωπεύει το 44% του συνολικού πληθυσμού των εργαζομένων παιδιών (73 εκατομμύρια). Επιπλέον, τα παιδιά που ανήκουν στις ηλικιακές ομάδες 12-14 ετών και 15-17 ετών, αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα περίπου το 28% του συνολικού πληθυσμού των εργαζομένων παιδιών (47 εκατομμύρια) (ILO-IPEC, 2013a).

Διάγραμμα 5

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Για την χρονική περίοδο 2012-2016, τα παιδιά ηλικίας 5 έως 11 ετών εξακολουθούν να έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στην παιδική εργασία, καθώς αποτελούν το 48% του πληθυσμού. Ακολουθούν τα παιδιά της ηλικιακής ομάδας 12-14 ετών με ποσοστό 28% και εν συνεχεία τα παιδιά της ηλικιακής ομάδας 15-17 ετών με ποσοστό 25%. (ILO, 2017).

Πίνακας 2

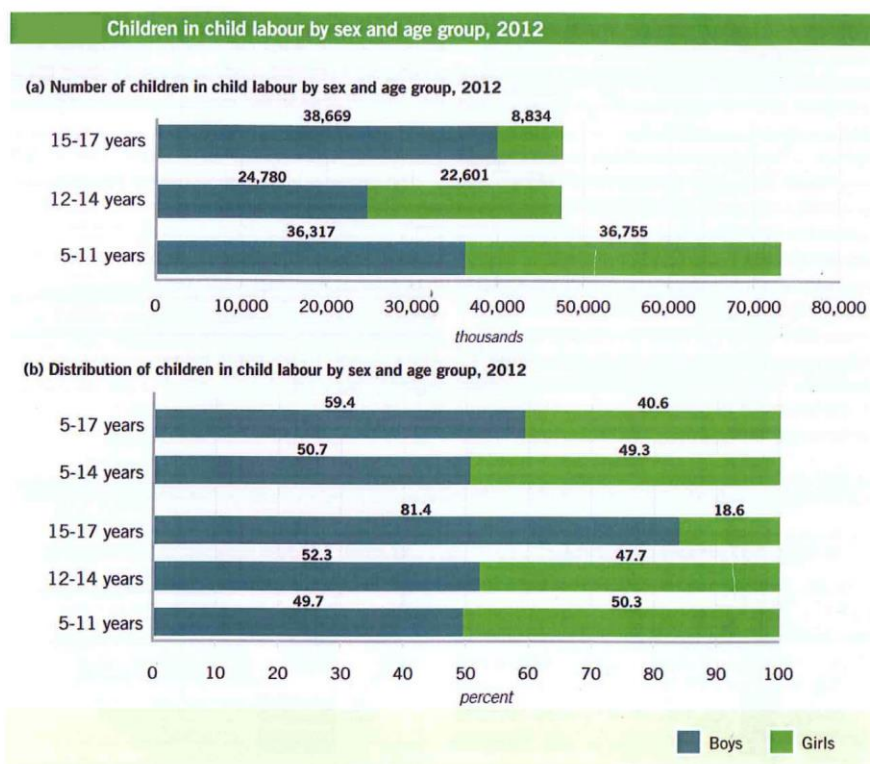
Age profile of child labour and hazardous work					
Number and percentage of children in child labour and hazardous work, by age group, 2016					
	Age range	Children in child labour		Children in hazardous work	
		Number (000s)	%	Number (000s)	%
	5-11 years	72 585	8.3	19 020	2.2
	12-14 years	41 887	11.7	16 355	4.6
	15-17 years	37 149	10.5	37 149	10.5
	5-17 years	151 622	9.6	72 525	4.6

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*.

2.4 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Φύλο

Για την χρονική περίοδο 2000-2012, η συνολική εικόνα για τα εργαζόμενα παιδιά ηλικίας 5-17 ετών, είναι ότι ο αριθμός των εργαζομένων αγοριών (99, 8 εκατομμύρια) ξεπερνά τον αριθμό των εργαζομένων κοριτσιών (68, 2 εκατομμύρια). Παρόλα αυτά, βάσει των στατιστικών στοιχείων δεν διαπιστώνεται σχεδόν καμία διαφυλική διαφορά για τις ηλικίες 5-11 ετών. Ωστόσο, για την ηλικιακή ομάδα 12-14 ετών ο αριθμός των εργαζομένων αγοριών ξεπερνά τον αριθμό των εργαζομένων κοριτσιών κατά 2,2 εκατομμύρια. Τα αγόρια αντιπροσωπεύουν το 52% του συνόλου των εργαζομένων παιδιών. Η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων γίνεται εντονότερη για την ηλικιακή ομάδα 15-17 ετών, όπου παρατηρείται ότι τα αγόρια υπεραριθμούν τα κορίτσια κατά 29,8 εκατομμύρια και συνιστούν το 81% του συνόλου των εργαζομένων παιδιών. Εντούτοις, υπογραμμίζεται ότι στα στατιστικά αυτά στοιχεία δεν περιλαμβάνεται η οικιακή εργασία στην οποία εμπλέκονται κυρίως τα κορίτσια (ILO-IPEC, 2013a). Πρέπει να επισημανθεί ότι τα κορίτσια εκτελούν πολλές μορφές εργασίας, που δεν είναι ορατές, όπως η οικιακή εργασία που εκτελείται εντός του ιδιωτικού νοικοκυριού (UNICEF, 2011). Μάλιστα, σύμφωνα με έρευνες που έχουν διεξαχθεί σε παγκόσμια κλίμακα εκτιμάται ότι το 90% των παιδιών που συναντώνται στην οικιακή εργασία είναι κορίτσια (OIT-IPEC, 2005).

Διάγραμμα 6

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Κατά την χρονική περίοδο 2012-2016 διαπιστώνεται επίσης ότι για τα εργαζόμενα παιδιά ηλικίας 5-17 ετών, ο αριθμός των εργαζομένων αγοριών ξεπερνά τον αριθμό των εργαζομένων κοριτσιών. Συναντώνται 23 εκατομμύρια περισσότερα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια στην παιδική εργασία. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα αυξάνεται με την ηλικία. Η διαφορά είναι μικρότερη από 1% για παιδιά ηλικίας 5-11 ετών, ενώ ανέρχεται τις 3 ποσοστιαίες μονάδες για παιδιά ηλικίας 12-14 ετών και σε 5 ποσοστιαίες μονάδες για παιδιά ηλικίας 15-17 ετών. Παρόλα αυτά, τα στατιστικά αυτά στοιχεία, όπως και στην προηγούμενη έκθεση του ILO δεν περιλαμβάνουν τις μορφές εργασίας που εμπλέκονται κυρίως τα κορίτσια, όπως η οικιακή εργασία που αποτελεί λιγότερη ορατή μορφή εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μείωση της παιδικής εργασίας ανάμεσα στα κορίτσια ήταν μόλις η μισή, σε σχέση με την μείωση ανάμεσα στα αγόρια την περίοδο 2012-2016, που σημαίνει ότι το χάσμα μεταξύ των φύλων στα εργαζόμενα παιδιά έχει μειωθεί (ILO, 2017). Παρατίθεται σχετικός πίνακας:

Πίνακας 3

Gender profile of child labour and hazardous work					
Number and percentage of children in child labour and hazardous work, by sex and age group, 2016					
		Children in child labour		Children in hazardous work	
		Number (000s)	%	Number (000s)	%
Male	5-11 years	39 402	8.7	11 029	2.4
	12-14 years	24 582	13.3	10 208	5.5
	15-17 years	23 537	12.9	23 537	12.9
	5-17 years	87 521	10.7	44 774	5.5
Female	5-11 years	33 183	7.8	7 992	1.9
	12-14 years	17 035	10.0	6 147	3.6
	15-17 years	13 612	8.0	13 612	8.0
	5-17 years	64 100	8.4	27 751	3.6

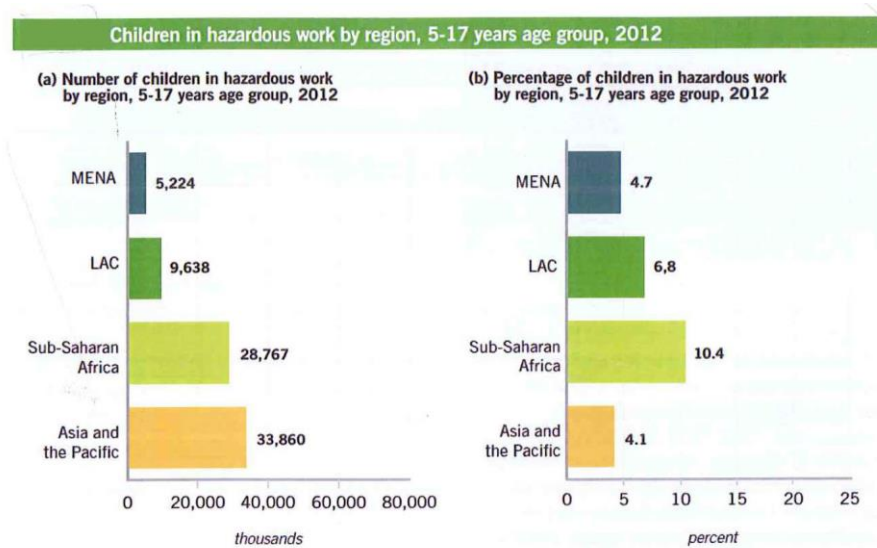
Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*.

2.5 Κατανομή της Επικίνδυνης εργασίας κατά Περιφέρεια

Για την περίοδο 2000-2012, διαπιστώνεται ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των παιδιών που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας συναντάται στην Περιφέρεια της Ασίας και του Ειρηνικού (33,9 εκατομμύρια) και στην Περιφέρεια της υπο-Σαχάριας Αφρικής (28,8 εκατομμύρια). Ακολουθούν οι Περιφέρειες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής με 9,6 εκατομμύρια παιδιά και η Περιφέρεια της Μέσης Ανατολής και της

Βόρειας Αφρικής με 5, 2 εκατομμύρια παιδιά. Το υψηλότερο ποσοστό των παιδιών σε επικίνδυνες εργασίες συναντάται στην Περιφέρεια της υπο-Σαχάριας Αφρικής (10%). Έπονται η Λατινική Αμερική και η Καραϊβική με ποσοστό 7%, η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική με ποσοστό 5% και η Ασία και ο Ειρηνικός με ποσοστό 4% (ILO-IPEC, 2013a).

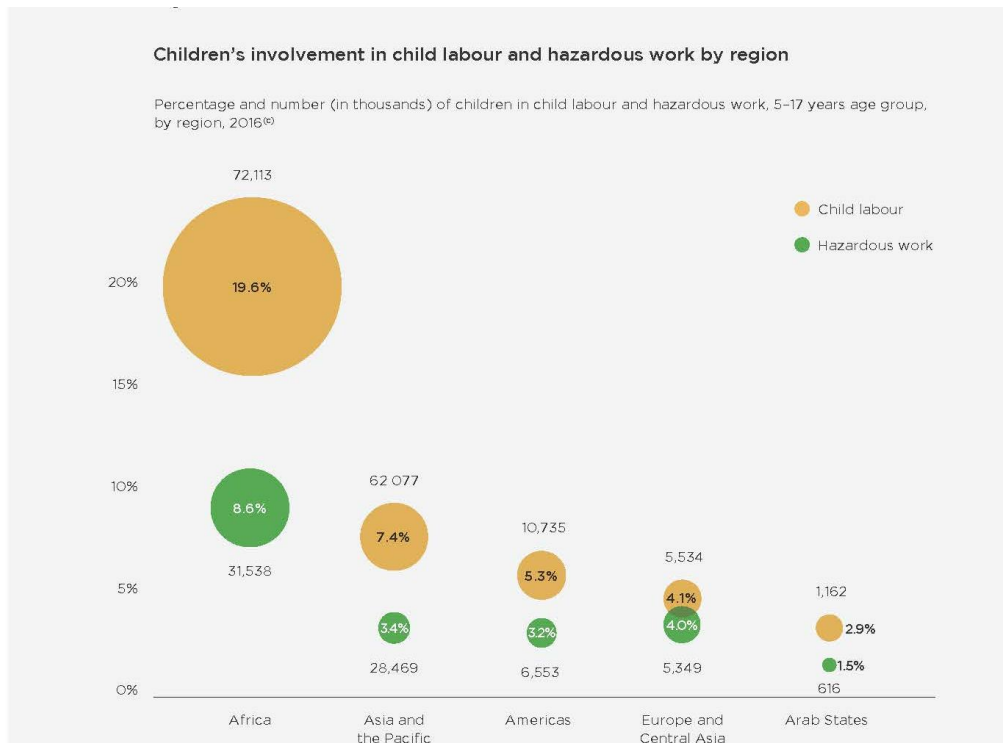
Διάγραμμα 7

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Σύμφωνα με τον οργανισμό ILO (2017) για την περίοδο 2012-2016, το 72% των εργαζομένων παιδιών εμπλέκονται σε επικίνδυνη εργασία, που θέτει σε κίνδυνο την υγεία, την ασφάλεια και την ηθική τους ανάπτυξη. Η Αφρική συγκεντρώνει ξανά το μεγαλύτερο ποσοστό παιδιών που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας (8,6%), ακολουθεί η Ευρώπη και Κεντρική Ασία με ποσοστό 4, 0% , και εν συνεχεία ακολουθεί η Περιφέρεια της Ασίας και του Ειρηνικού με ποσοστό 3, 4%, ενώ έπεται η περιοχή της Αμερικής με ποσοστό (3, 2%) και των Αραβικών κρατών με ποσοστό 1, 5%.

Διάγραμμα 8

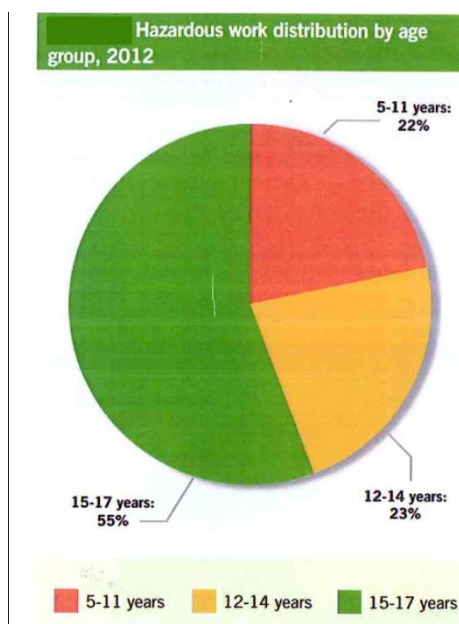

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

2.6 Κατανομή της Επικίνδυνης εργασίας κατά Ηλικία

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία για την περίοδο 2000-2012, τα παιδιά που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 15-17 ετών, αντιπροσωπεύουν το 55% (47, 5 εκατομμύρια) του συνόλου των παιδιών στην επικίνδυνη εργασία. Ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα των παιδιών 12-14 ετών που αντιπροσωπεύουν το 23% (19, 3 εκατομμύρια) και η ηλικιακή ομάδα 5-11 ετών, που συνιστούν το 22% (18, 5 εκατομμύρια) του συνόλου των παιδιών, που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας. Επομένως, συνάγεται ότι τα παιδιά ηλικίας 15-17 ετών αποτελούν το μεγαλύτερο μερίδιο του συνολικού πληθυσμού των 85 εκατομμυρίων παιδιών, που συναντώνται σε επικίνδυνες εργασίες (ILO-IPEC, 2013a).

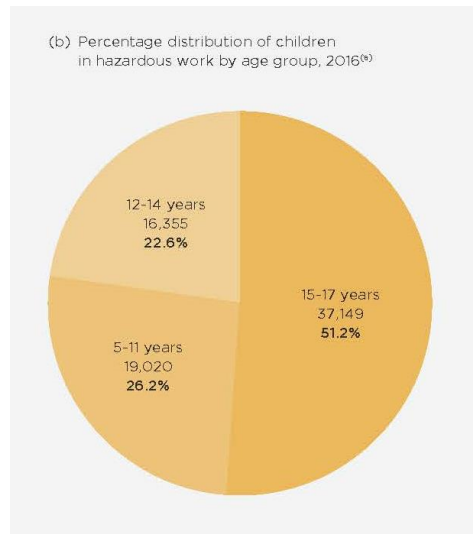
Διάγραμμα 9

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ILO (2017) για την περίοδο 2012-2016, τα παιδιά που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας καταλαμβάνουν τα εξής ποσοστά βάσει της ηλικιακής τους ομάδας: 26,2 % στην ηλικιακή ομάδα 5-11 ετών, 22,6% στην ηλικιακή ομάδα 12-14 ετών και 51,2% στην ηλικιακή ομάδα 15-17 ετών. Επομένως τα παιδιά που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 15-17 ετών εξακολουθούν να έχουν το μεγαλύτερο μερίδιο συμμετοχής σε επικίνδυνες εργασίες.

Διάγραμμα 10

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

2.7 Κατανομή της Επικίνδυνης εργασίας κατά Φύλο

Όσον αφορά την κατανομή της επικίνδυνης εργασίας με βάση το φύλο για το χρονικό διάστημα 2000-2012, αναδεικνύεται ότι για την ηλικιακή ομάδα των παιδιών 5-17 ετών τα αγόρια συνιστούν περίπου τα 2/3 του συνόλου των παιδιών που εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας. Η υπεραρίθμηση των αγοριών συναντάται και στην ηλικιακή ομάδα 15-17 ετών, όπου τα αγόρια συνιστούν το 81% του συνόλου των παιδιών στην επικίνδυνη εργασία και στην παιδική εργασία. Παρόλα αυτά, η εικόνα διαφοροποιείται ανάμεσα στα παιδιά μικρότερης ηλικίας. Για την ηλικιακή ομάδα 5-11 ετών τα κορίτσια υπεραριθμούν τα αγόρια κατά περίπου 2, 8 εκατομμύρια και συνιστούν το 58% του συνόλου των παιδιών στην παιδική εργασία. Επίσης, το ίδιο παρατηρείται και για την ηλικιακή ομάδα 12-14 ετών, όπου τα κορίτσια ξεπερνούν τα αγόρια κατά περίπου 2, 3 εκατομμύρια και αποτελούν το 56% του συνόλου των εργαζομένων παιδιών σε επικίνδυνες μορφές εργασίας. Υπογραμμίζεται ότι στα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάζονται για την κατανομή της παιδικής εργασίας κατά φύλο δεν περιλαμβάνονται οι επικίνδυνες οικιακές εργασίες, οι οποίες κατά κύριο λόγο εκτελούνται από τα κορίτσια. Αναφέρεται ότι αν και με βάση τα πρόσφατα διεθνή στατιστικά μέτρα που τέθηκαν ο ορισμός της παιδικής εργασίας για λόγους καταμέτρησης περιλαμβάνει τις «επικίνδυνες οικιακές εργασίες» παρόλα αυτά η μορφή αυτή της παιδικής εργασίας δεν καλύπτεται από τις παγκόσμιες εκτιμήσεις. Αυτό συμβαίνει αφενός λόγω έλλειψης δεδομένων και αφετέρου λόγω έλλειψης ομοφωνίας σχετικά με το τι συνιστά τις επικίνδυνες οικιακές εργασίες για το σκοπό της καταμέτρησης του φαινομένου. (ILO-IPEC, 2013a).

Για την χρονική περίοδο 2012-2016, όπως διακρίνεται στον κάτωθι πίνακα, διαπιστώνεται μία ανάλογη εικόνα. Περίπου 17 εκατομμύρια περισσότερα αγόρια εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας σε σχέση με τα κορίτσια. Το δε χάσμα μεταξύ των φύλων αυξάνεται με την ηλικία. Πρέπει και εδώ να σημειωθεί ότι στην κατανομή της επικίνδυνης παιδικής εργασίας κατά φύλο, δεν περιλαμβάνονται οι οικιακές εργασίες, τις οποίες αναλαμβάνουν συνήθως τα κορίτσια (ILO, 2017).

Πίνακας 4

		Children in hazardous work		
		%	Number (000s)	%
Male		8.7	11 029	2.4
		13.3	10 208	5.5
		12.9	23 537	12.9
Female		10.7	44 774	5.5
		7.8	7 992	1.9
		10.0	6 147	3.6
		8.0	13 612	8.0
		8.4	27 751	3.6

Πηγή: ILO (2017) *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

2.8 Καταναγκαστική Εργασία των παιδιών

Η καταναγκαστική εργασία των παιδιών έχει δύο μορφές. Μπορεί να προκύψει από τους ίδιους τους γονείς και τον εργοδότη ή τα παιδιά μπορεί να υπόκεινται σε καταναγκαστική εργασία ως αποτέλεσμα παράνομης στρατολόγησης, trafficking ή καταναγκαστικών μέσων που χρησιμοποιεί ο άμεσος εργοδότης τους. Στην πρώτη περίπτωση, οι γονείς γνωρίζουν την κατάσταση και τις εργασιακές συνθήκες, ενώ στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται κυρίως για παιδιά που μεταναστεύουν μόνα τους ή είναι θύματα trafficking, οπότε οι γονείς έχουν άγνοια των συνθηκών καταναγκαστικής εργασίας (ILO, 2017 β).

Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία της ΔΟΕ το 2012, εκτιμάται ότι ο αριθμός των παιδιών σε καταναγκαστική εργασία ηλικίας 17 ετών και κάτω ανέρχεται περίπου σε 5, 5 εκατομμύρια παιδιά. Ο αριθμός αυτός συνιστά το 26% του παγκοσμίου συνόλου των 20, 9 εκατομμυρίων θυμάτων που εμπλέκονται σε διάφορες μορφές της καταναγκαστικής εργασίας: σεξουαλική εκμετάλλευση (960, 000 παιδιά), καταναγκαστική εργασία για εκμετάλλευση εργασίας (3,780,000) και καταναγκαστική εργασία που επιβάλλεται από το Κράτος (709, 000) (ILO & SAP-FL, 2012). Σημειώνεται ότι η ΔΟΕ συνεχίζει τις προσπάθειες για να βελτιωθούν οι παγκόσμιες εκτιμήσεις των παιδιών και ενηλίκων που έχουν πέσει θύματα καταναγκαστικής

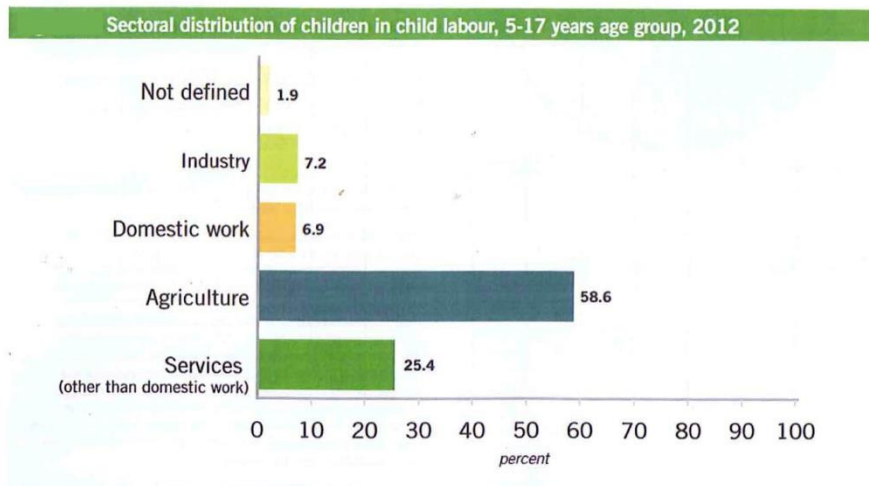
εργασίας. Πρόσφατα η ΔΟΕ προχώρησε στην δημοσίευση κατευθυντήριων γραμμών έρευνας για την συλλογή δεδομένων που αφορούν την καταναγκαστική εργασία (ILO et al, 2012).

Υπογραμμίζεται ότι όσον αφορά τις παγκόσμιες εκτιμήσεις του αριθμού των παιδιών που εμπλέκονται σε χειρίστες μορφές εργασίας, εκτός από τις επικίνδυνες, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή, καθώς είναι δύσκολο να ερμηνευτούν, αλλά και να καταμετρηθεί ο αριθμός των παιδιών. Αυτό συμβαίνει διότι η φύση των χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας είναι συχνά παράνομη και κρυμμένη. Έτσι, στις περισσότερες χώρες σημειώνεται έλλειψη αξιόπιστων δεδομένων (ILO-IPEC, 2013a, ILO, 2017).

2. 9 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Τομέα

Σχετικά με την κατανομή της παιδικής εργασίας κατά τομέα, βάσει των στατιστικών στοιχείων για την περίοδο 2000-2012, ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζομένων παιδιών στον κόσμο συναντάται στον τομέα της γεωργίας (ILO-IPEC, 2013a). Μάλιστα, στις αγροτικές περιοχές ιδίως τα κορίτσια ξεκινούν να εμπλέκονται σε γεωργικές εργασίες από την ηλικία κιόλας των 5-7 ετών. Ένα μεγάλο μέρος αυτής της εργασίας δεν είναι ορατό και βασίζεται στο πλαίσιο της οικογένειας. Επισημαίνεται ότι οι νόμοι που αφορούν την παιδική εργασία βρίσκουν λιγότερο αυστηρή εφαρμογή στον τομέα της γεωργίας σε σύγκριση με άλλες βιομηχανίες (ILO, 2006). Ειδικότερα, εκτιμάται ότι πάνω από 98 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά συγκεντρώνονται στο συγκεκριμένο τομέα, αντιπροσωπεύοντας περίπου το 59% του συνόλου των εργαζομένων παιδιών. Έπεται ο τομέας των υπηρεσιών, που συγκεντρώνει 54 εκατομμύρια και ακολουθεί ο τομέας της βιομηχανίας, που συγκεντρώνει 12 εκατομμύρια. Στον τομέα της οικιακής εργασίας, συναντώνται 11, 5 εκατομμύρια παιδιά. Παρατηρείται ότι τα αγόρια υπερέχουν αριθμητικά των κοριτσιών σε όλους τους τομείς, εκτός του τομέα της οικιακής εργασίας. Η οικιακή εργασία συνιστά ένα μη ορατό τομέα που βρίσκεται έξω από την εμβέλεια των εργασιακών επιθεωρήσεων, με αποτέλεσμα τα εμπλεκόμενα παιδιά να είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στην κακοποίηση και εκμετάλλευση (ILO-IPEC, 2013a).

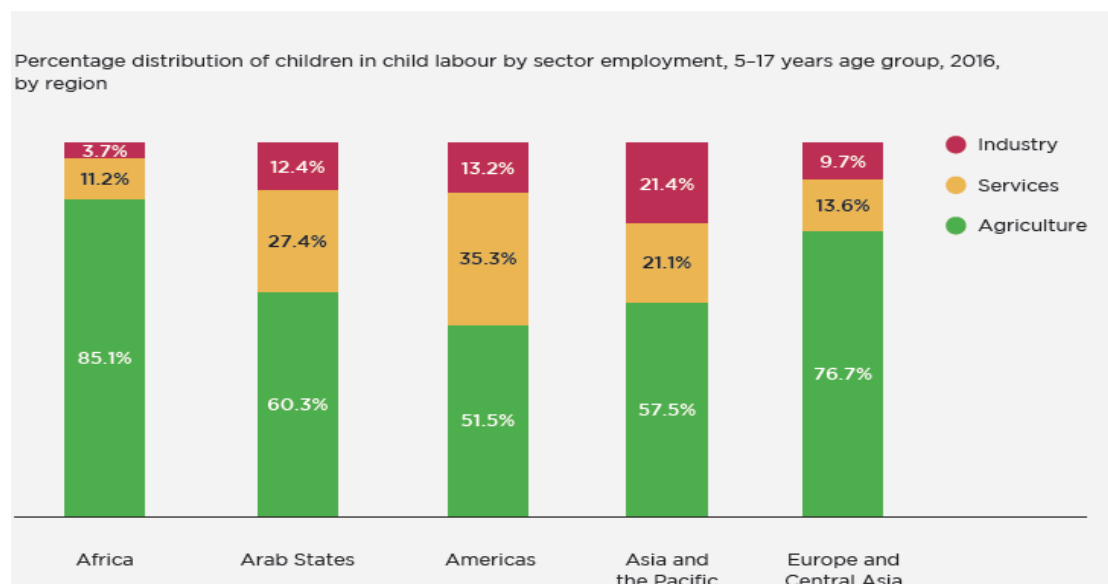
Διάγραμμα 11

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Σύμφωνα με τον ILO (2017) για την περίοδο 2012-2016, διαπιστώνεται ότι στον τομέα της γεωργίας, εξακολουθεί να συναντάται η πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-17 ετών. Ο τομέας της γεωργίας αποτελεί τον σημαντικότερο τομέας παιδικής εργασίας, καθώς αντιπροσωπεύει το 71% του συνόλου των εργαζομένων παιδιών. Τα περισσότερα παιδιά που εμπλέκονται στην γεωργική εργασία δεν αμείβονται, και η μορφή αυτή λαμβάνει χώρα κυρίως εντός του οικογενειακού πλαισίου. Η παιδική εργασία στον αγροτικό τομέα αυξήθηκε από το 2012 (αντιπροσώπευε το 59% της παιδικής εργασίας). Η παιδική εργασία στους τομείς των υπηρεσιών και της βιομηχανίας υπολογίζεται στα 26 και 18 εκατομμύρια παιδιά, αντίστοιχα. Κάτωθι παρουσιάζεται η παιδική εργασία ανά τομέα και περιφέρεια.

Διάγραμμα 12

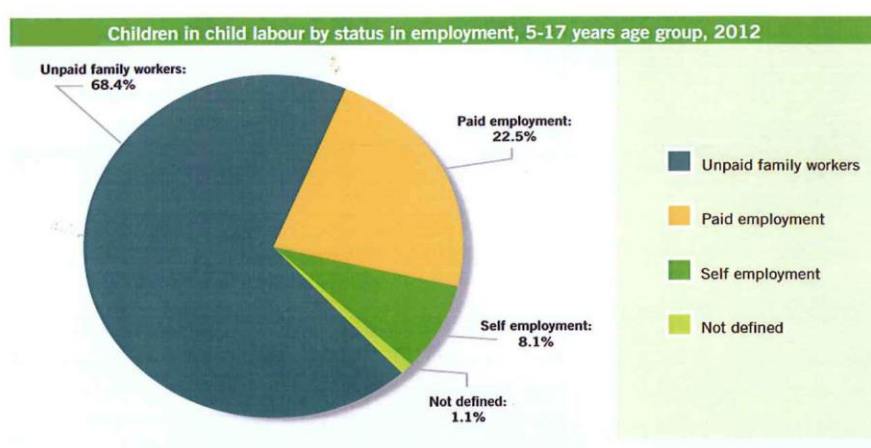

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

2. 10 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Θέση στην Απασχόληση

Για την χρονική περίοδο 2000-2012, διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών εργάζονται εντός του οικογενειακού πλαισίου, χωρίς να αμείβονται και αντιπροσωπεύουν πάνω από τα 2/3 των εργαζομένων παιδιών (68%). Ακολουθούν με ποσοστό 23% τα παιδιά που βρίσκονται σε αμειβόμενη απασχόληση, ενώ το ποσοστό των παιδιών που αυτοαπασχολούνται ανέρχεται σε 8% (ILO-IPEC, 2013a).

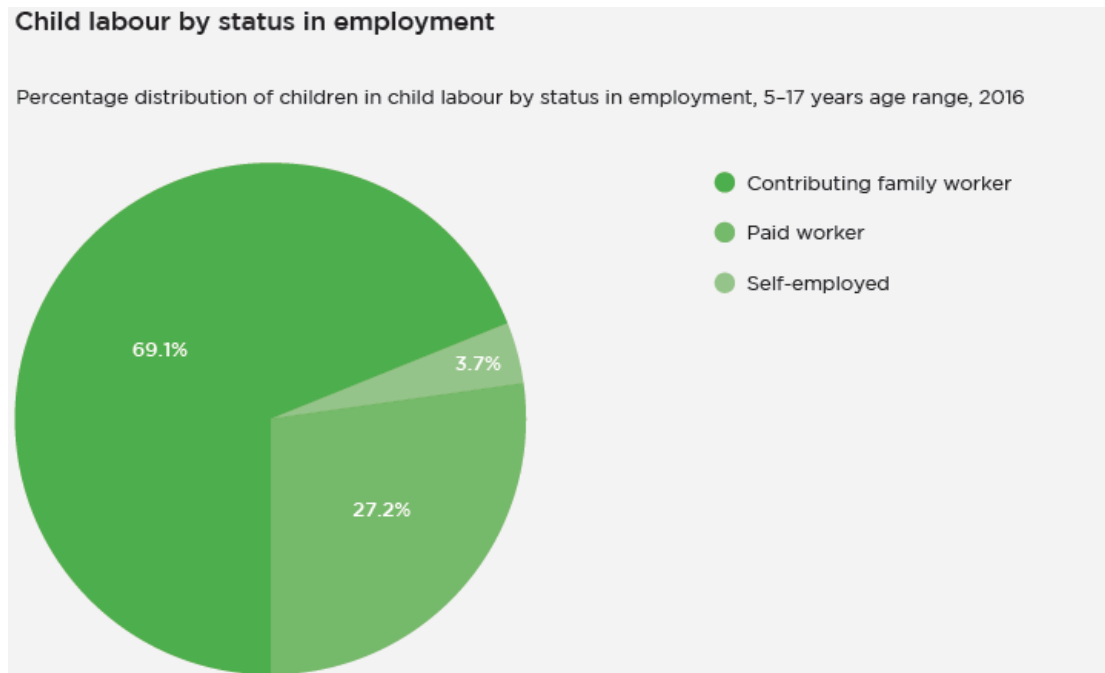
Διάγραμμα 13

Πηγή: ILO-IPEC (2013 a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO

Για την περίοδο 2012-2016, υπολογίζεται ότι περισσότερα από τα 2/3 του συνόλου των εργαζομένων παιδιών, εργάζονται επίσης εντός του οικογενειακού πλαισίου. Η αμειβόμενη απασχόληση και η αυτοαπασχόληση υπολογίζεται στο 27% και 4% αντίστοιχα (ILO, 2017).

Διάγραμμα 14

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

2. 11 Κατανομή της παιδικής εργασίας κατά Εθνικό Εισόδημα

Για την χρονική περίοδο 2008-2012, διαπιστώνεται ότι η συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου της παιδικής εργασίας είναι υψηλότερη στις οικονομικά ασθενέστερες χώρες. Στις χώρες με χαμηλό εισόδημα το ποσοστό των εργαζομένων παιδιών είναι 22,5%. Στις χώρες με χαμηλότερο μεσαίο εισόδημα το ποσοστό των εργαζομένων παιδιών είναι 9%, ενώ εκτιμάται σε 6,2% το ποσοστό των εργαζομένων παιδιών στις χώρες με ανώτερο μεσαίο εισόδημα. Παρόλα αυτά, σε απόλυτους όρους η εικόνα διαφοροποιείται. Παρατηρείται ότι στις χώρες με μεσαίο εισόδημα συναντάται ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζομένων παιδιών. Ειδικότερα, στις χώρες με μεσαίο εισόδημα συναντώνται συνολικά 93, 6 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά, από τα οποία 12, 3 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά συναντώνται στις χώρες με ανώτερο μεσαίο εισόδημα, ενώ ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών στις χώρες με χαμηλό εισόδημα ανέρχεται σε 74, 4 εκατομμύρια παιδιά. Δεν υπάρχουν εκτιμήσεις για την συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου στις χώρες με υψηλό εισόδημα, καθώς δεν συλλέχθηκαν στοιχεία που θα επέτρεπαν οποιαδήποτε εκτίμηση (ILO-IPEC, 2013b).

Πίνακας 5

Global child labour by level of national income, 2012

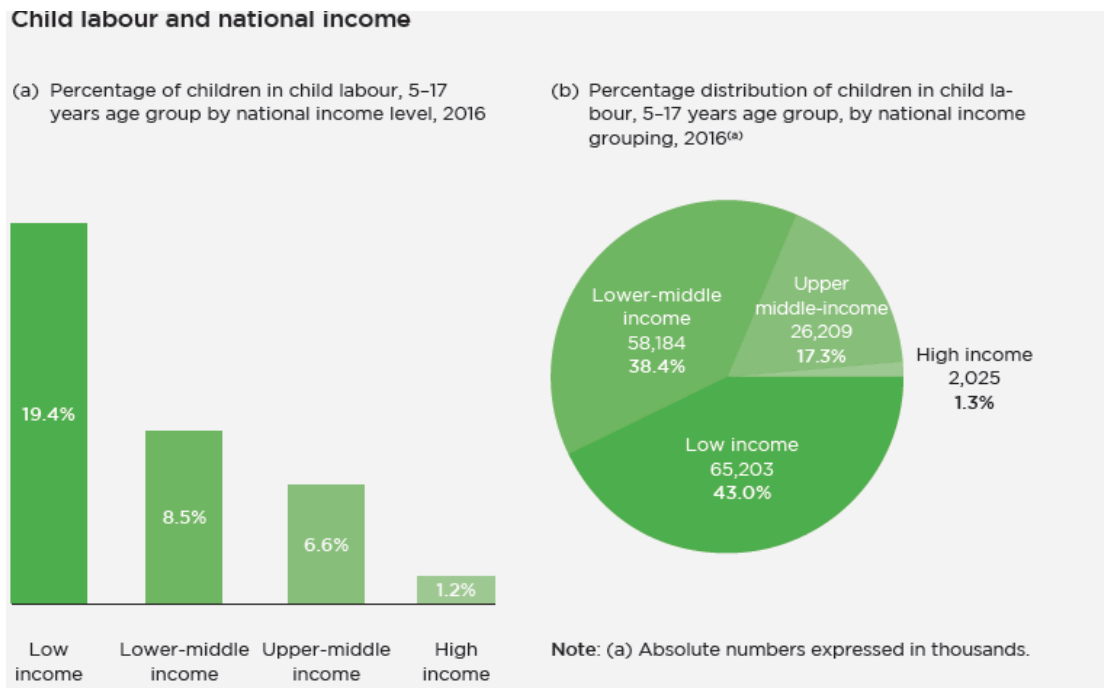
National income	Total number of children ('000)	Child labour ('000)	%
Total	1,585,566	167,956	10.6
Low income	330,257	74,394	22.5
Lower middle income	902,174	81,306	9.0
Upper middle income	197,977	12,256	6.2
High income	155,159	n.a	n.a

Πηγή: ILO-IPEC (2013 b) *Global child labour trends 2008 to 2012*, Geneva: ILO

Επίσης, σε έκθεση της ΔΟΕ αναδεικνύεται ότι η παιδική εργασία ακόμα και στα νοικοκυριά εντός των ίδιων χωρών παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Η συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου είναι υψηλότερη στα οικονομικά ασθενέστερα νοικοκυριά, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι συναντάται μόνο στα φτωχότερα νοικοκυριά (ILO-IPEC, 2013c). Επιπλέον, βάσει στατιστικών στοιχείων κατά επίπεδο χώρας, αναδεικνύεται ότι στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες, όπως για παράδειγμα, στην Ινδονησία, στο Μεξικό και στην Βραζιλία, ένας μεγάλος αριθμός εργαζομένων παιδιών προέρχονται από νοικοκυριά με ανώτερο μεσαίο εισόδημα (UCW, 2012a, UCW, 2012b, UCW, 2011). Επομένως, βάσει των στατιστικών στοιχείων συνάγεται ότι η φτώχεια και το εισόδημα διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας, αλλά σε καμία περίπτωση δεν συνιστούν τους μόνους καθοριστικούς παράγοντες, που οδηγούν τις οικογένειες να στείλουν τα παιδιά τους να εργαστούν (ILO-IPEC, 2013 a).

Για την χρονική περίοδο 2012-2016, η συχνότητα της παιδικής εργασίας εξακολουθεί να είναι υψηλότερη στις χώρες χαμηλού εισοδήματος, καθώς αγγίζει το 19%. Στις χώρες με χαμηλότερο μεσαίο εισόδημα συναντάται το 9% των εργαζόμενων παιδιών, ενώ στις χώρες ανώτερου μέσου εισοδήματος συναντάται το 7% του συνόλου των εργαζόμενων παιδιών. Το 56% του συνόλου των εργαζόμενων παιδιών ζουν σε χώρες μεσαίου εισοδήματος, ενώ περίπου 2 εκατομμύρια παιδιά ζουν σε χώρες υψηλού εισοδήματος. (ILO, 2017).

Διάγραμμα 15

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

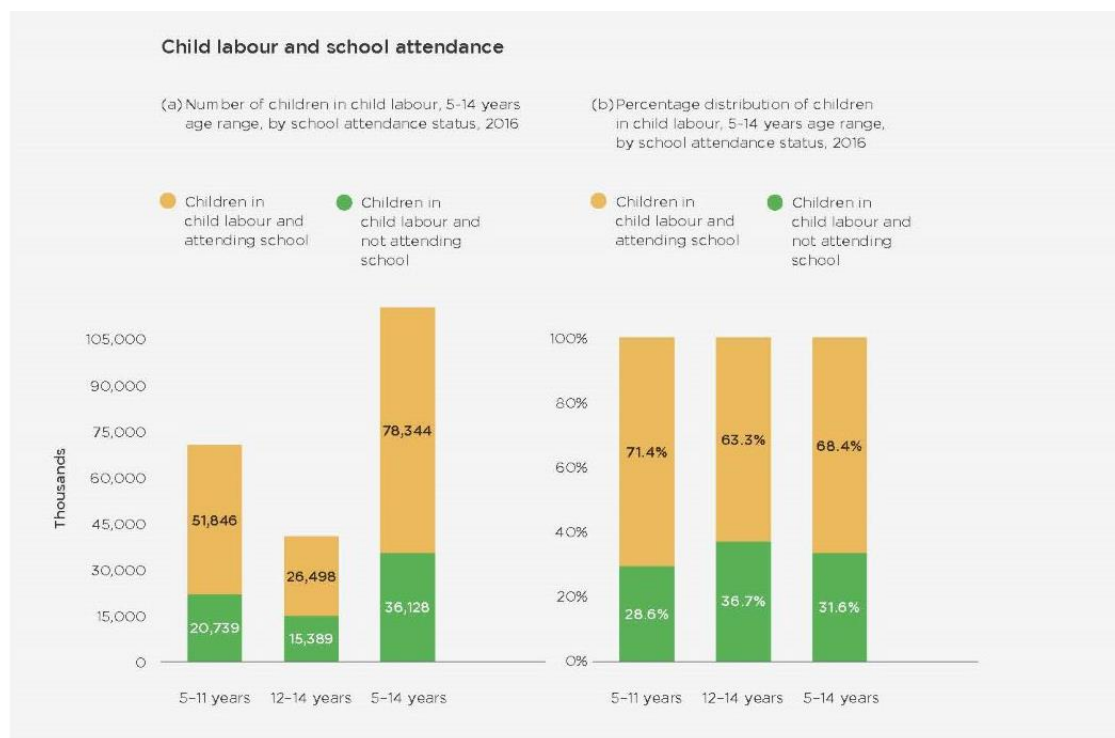
Σημαντικό ρόλο, επίσης, διαδραματίζει η κατανομή του εισοδήματος εντός των ίδιων των χωρών. Η φτώχεια στην οικογένεια ή στην κοινότητα, όπως και ο κοινωνικός αποκλεισμός που συναντώνται σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες, είναι καθοριστικοί παράγοντες για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας. Η παιδική εργασία είναι πολύ υψηλότερη στα παιδιά από φτωχά νοικοκυριά, αλλά δεν περιορίζεται μόνο σε αυτά. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, η απασχόληση των παιδιών αντανακλά την ανικανότητα των μελών της οικογένειας τους που είναι σε ηλικία εργασίας να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Αυτό το εισοδηματικό κενό έρχεται να καλύψει η παιδική εργασία σε πολλές χώρες. Έτσι, η παράμετρος της βελτίωσης των εισοδημάτων πρέπει να ληφθεί υπόψη (ILO, 2017).

2. 12 Παιδική εργασία και Εκπαίδευση

Η τελευταία έκθεση του ILO (2017), περιλαμβάνει για πρώτη φορά στατιστικά στοιχεία σχετικά με την παιδική εργασία και την σχολική φοίτηση. Αποκαλύπτεται ότι 36 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά (32%) ηλικίας 5-14 ετών, απέχουν πλήρως από το θεσμό της εκπαίδευσης. Παρόλα αυτά, όπως φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα το 68% του συνόλου των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 5-14 ετών, φοιτούν στο σχολείο. Ωστόσο, απαιτείται προσοχή στην ερμηνεία των στατιστικών στοιχείων, καθώς ένας αυξανόμενος αριθμός ερευνών, έχει δείξει ότι τα εργαζόμενα παιδιά που φοιτούν στο

σχολείο, ποινικοποιούνται εκπαιδευτικά, δηλαδή ο χρόνος και η ενέργεια που απαιτείται για την εργασία τους, επηρεάζει αρνητικά την απόδοσή τους στο σχολείο και λειτουργεί ανασταλτικά στην σχολική τους πρόοδο.

Διάγραμμα 16

Πηγή: ILO (2017), *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, Geneva: ILO

2. 13 Έκταση του φαινομένου των Εργαζομένων παιδιών στο δρόμο

Η παραγωγή στατιστικών στοιχείων για τα παιδιά που ζουν/και ή εργάζονται στο δρόμο προσκρούει σε πολλές δυσκολίες. Η εκτίμηση του αριθμού τους, συνιστά για τους στατιστικούς δύσκολο εγχείρημα (Thomas deBenitez, 2007). Το 1989, η UNICEF προέβη στην εκτίμηση ότι ο αριθμός των παιδιών, που μεγαλώνουν στους δρόμους των αστικών πόλεων, ανέρχεται σε 100 εκατομμύρια παγκοσμίως (Campos et al, 1994). Ωστόσο, το 2002 η UNICEF σε έκθεση της επανέλαβε ότι σύμφωνα με τις πρόσφατες εκτιμήσεις, ο αριθμός των παιδιών στο δρόμο ανέρχεται σε 100 εκατομμύρια (UNICEF, 2002). Το 2005 η UNICEF σε έκθεση της δήλωσε ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί ο αριθμός των παιδιών του δρόμου. Παρόλα αυτά, ο αριθμός τους εκτιμάται περίπου σε δεκάδες εκατομμύρια ανά τον κόσμο. Επιπλέον, στην ίδια έκθεση αναφέρεται ότι καθώς αυξάνεται ο παγκόσμιος πληθυσμός και

σημειώνεται ραγδαία αστικοποίηση, ενδέχεται και ο αριθμός των συγκεκριμένων παιδιών να παρουσιάζει αύξηση (UNICEF, 2005).

Σημειώνεται ότι η εκτίμηση ότι ο αριθμός των παιδιών του δρόμου ανέρχεται σε 100 εκατομμύρια παγκοσμίως έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση (James-Wilson, 2007, Panter-Brick, 2002, Scanlon et al, 1998). Οι αρχικές εκτιμήσεις που είχαν δοθεί για τον αριθμό των παιδιών αυτών, πλέον γίνεται κοινώς αποδεκτό ότι ήταν υπερβολικές. Σύμφωνα με την Ennew (1994) οι μέθοδοι καταμέτρησης που υιοθετήθηκαν για την παραγωγή των παρατιθέμενων αριθμών των παιδιών του δρόμου σπάνια αναφέρονται. Κατά συνέπεια, οι αριθμοί που δίνονται δεν έχουν βάση. Όπως, επισημαίνει ο VanBeers (1996) ο αριθμός των παιδιών που ζουν μόνιμα στους δρόμους συνιστά μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνολικού αριθμού των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο. Οι δεκάδες εκατομμύρια που είχαν προηγουμένως εκτιμηθεί από οργανισμούς όπως η UNICEF και διαρκώς επαναλαμβάνονταν σε (ημι) επίσημες δημοσιεύσεις αποδείχθηκαν να είναι εσφαλμένες από αρκετές σοβαρές προσπάθειες καταμέτρησης του πραγματικού αριθμού των παιδιών που ζουν στο δρόμο. Στις περισσότερες πόλεις, δεν αντιπροσωπεύουν ούτε το 1% του συνολικού αριθμού των εργαζομένων στο δρόμο.

Ομοίως, η Ennew (2000, σελ:170) παρατηρεί ότι «η αριθμητική είναι τόσο συμβολική όσο και τα εμπλεκόμενα παιδιά». Σύμφωνα με πιλοτική έρευνα που διεξήχθη από την UNICEF στη πόλη Μπλαντάιρ του Μαλάουι και στο Κίνγκστον, την πρωτεύουσα της Τζαμάικα, αναφορικά με τον αριθμό των ορφανών παιδιών που ζουν σε ιδρύματα, σπίτια και /ή στο δρόμο, βρέθηκε ότι ο αριθμός των παιδιών του δρόμου συνιστούσε λιγότερο από το 1% του συνολικού αριθμού των ορφανών (James-Wilson, 2007). Επίσης, σε ανασκόπηση πολυάριθμων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στην Λατινική Αμερική, βρέθηκε ότι το ποσοστό των παιδιών που κοιμούνται στο δρόμο και είναι ορατά και δεν διατηρούν επαφή με τις οικογένειες τους ανέρχεται περίπου σε 10% (Rizzini and Lusk, 1995).

Παρά το γεγονός ότι η εκτίμηση της UNICEF έχει δεχθεί σφοδρή κριτική και έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση, εντούτοις εξακολουθεί ευρέως να συναντάται σε επιστημονικές βιβλιογραφικές πηγές, και ακόμα και σε εκθέσεις μεγάλων διεθνών οργανισμών (Ray et al, 2011, Reale, 2008). Σύμφωνα με την Thomas deBenitez (2007) εκτιμήσεις που αφορούν τον αριθμό των παιδιών του δρόμου ακόμα και σε επίπεδα πόλεων υπόκεινται σε σοβαρή αμφισβήτηση. Κατά συνέπεια, οι αριθμοί που δίνονται για τον πληθυσμό των παιδιών του δρόμου μπορούν να οδηγήσουν σε σύγχυση τους ιθύνοντες χάραξης πολιτικής, παρά σε πληροφόρηση τους. Με βάση αναλύσεις που έχουν διεξαχθεί κατά επίπεδο χώρας, σε χώρες τόσο διαφορετικές όπως η Γεωργία, η Αίγυπτος, η Ζιμπάμπουε, το Μεξικό, η Τουρκία και η Ρουμανία αναδεικνύεται η δυσκολία που υφίσταται στην παραγωγή αξιόπιστων και έγκυρων εκτιμήσεων του αριθμού των παιδιών που συναντώνται στους δρόμους (OHCHR, 2011).

Η παραγωγή υπερβολικά μεγάλων αριθμών για τα παιδιά του δρόμου αποσκοπεί στο να δώσει μεγέθυνση στο φαινόμενο, έτσι ώστε να παροτρυνθούν οι οργανισμοί και οι

ιθύνοντες χάραξης πολιτικής να αναλάβουν δράση (Panter-Brick, 2002). Επιπρόσθετα, στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση του κοινού. Ωστόσο, υπογραμμίζεται ότι αυτό λειτούργησε για περίπου μία δεκαετία, αλλά φθάρθηκε. Επιπλέον, οι εθνικές και οι τοπικές κυβερνήσεις ενδέχεται να στηρίζονταν στο συλλογισμό ότι η αντιμετώπιση του φαινομένου θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί στην βάση των αριθμών. Ομοίως, με το ίδιο συλλογισμό ενδέχεται να είχαν κινηθεί και οι χορηγοί (Thomas deBenitez, 2011). Παρόλα αυτά, πρέπει να επισημανθεί ότι ο συλλογισμός αυτός και το «παιχνίδι των αριθμών», οδήγησε σε κακοσχεδιασμένες πολιτικές, σε κόπωση των χορηγών και στην υιοθέτηση ακατάλληλων ανταποκρίσεων στα παιδιά του δρόμου (Thomas deBenitez, 2011, σελ: 5).

Μάλιστα, η υιοθέτηση βίαιων ανταποκρίσεων από τις κυβερνήσεις μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα το να ωθήσει τα παιδιά να μετακινηθούν από ορατές σε αόρατες τοποθεσίες. Έτσι, δημιουργείται η εσφαλμένη εντύπωση μιας επιτυχούς στρατηγικής, ενώ παράλληλα καλλιεργείται στο κοινό η εικόνα ότι ο αριθμοί που έχουν δοθεί δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Επίσης, οι υπερβολικές εκτιμήσεις ενδέχεται να αποθαρρύνουν τους χορηγούς από την εις βάθος διερεύνηση των εμπειριών των παιδιών και να τους στρέψουν στην παροχή υποστήριξης των προγραμμάτων εκείνων που εστιάζουν περισσότερο στην μείωση των μεγάλων αριθμών των παιδιών του δρόμου (Thomas deBenitez, 2011). Παρατηρείται ότι πολλοί οργανισμοί προβαίνουν στην παραγωγή αριθμών για τα παιδιά του δρόμου κάτω από την πίεση χορηγών, προκειμένου να αποδειχθεί ότι υπάρχει αποτελεσματικότητα και επίδραση (Ray et al, 2011). Ωστόσο, τονίζεται ότι το διεθνές ενδιαφέρον θα πρέπει να εστιάζει περισσότερο στην επιμονή των άθλιων συνθηκών, που σπρώχνουν τα παιδιά να επιλέξουν να βρίσκονται στο δρόμο και λιγότερο στους αριθμούς των παιδιών αυτών (OHCHR, 2011).

Από την μια πλευρά, ενώ η εκτίμηση των 100 εκατομμυρίων παιδιών τίθεται υπό αμφισβήτηση από την άλλη πλευρά, παρατηρείται ότι συνεχίζονται οι ισχυρισμοί ότι ο αριθμός των παιδιών του δρόμου υφίσταται αύξηση (Drane, 2010, CasaAlianza, 2000). Για παράδειγμα, στην Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό ο οργανισμός Human Rights Watch κάνει λόγο για μεγάλη αύξηση του αριθμού των παιδιών στο δρόμο, εκτιμώντας τα παιδιά του δρόμου στην Κινσάσα σε 30, 000 (HWR, 2006). Ομοίως, παρατηρητές στο Μπαγκλαντές, κάνουν λόγο για σημαντική αύξηση των παιδιών του δρόμου κατά την διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας (Ray et al, 2011). Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι ο ισχυρισμός της αύξησης του αριθμού των παιδιών του δρόμου έρχεται σε αντίφαση με τον αριθμό των 100 εκατομμυρίων, ο οποίος για πάνω από 20 έτη παραμένει στατικός (Thomas deBenitez, 2011). Μάλιστα, επισημαίνεται ότι ο συγκεκριμένος ισχυρισμός είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί με βεβαιότητα (Ray et al, 2011). Η Thomas deBenitez (2007, σελ:64) παρατηρεί : « τίθεται υπό συζήτηση για το εάν ο πληθυσμός των παιδιών του δρόμου παρουσιάζει αύξηση σε παγκόσμια κλίμακα ή για το εάν έχει αυξηθεί η επίγνωση των κοινωνιών για το φαινόμενο των παιδιών του δρόμου».

Κατά συνέπεια, ο αριθμός των παιδιών του δρόμου σε παγκόσμια κλίμακα είναι άγνωστος. (Ray et al, 2011). Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα που διεξήχθη από τους

OHCHR (2011), στην οποία συμμετείχαν συνολικά 123 παιδιά ηλικίας 5-18 ετών που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, στο Εκουαδόρ, στην Ινδία, στην Ουγκάντα, στην Αιθιοπία, στην Κένυα και στο Μαρόκο επισημαίνεται ότι ο αριθμός των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου διακυμαίνεται με βάση τις πολιτικές, πολιτιστικές και κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Επιπλέον, η ροή και ο αριθμός των παιδιών στους δρόμους μιας δεδομένης χώρας, κυμαίνεται επίσης με βάση τα σχήματα αστικοποίησης, την διαθεσιμότητα των υπηρεσιών προστασίας και τις αυξανόμενες ανισότητες. Στην συγκεκριμένη μελέτη υποστηρίζεται ότι «δεν βρισκόμαστε ακόμα κοντά στο να γνωρίζουμε πόσα παιδιά παγκοσμίως εργάζονται και /ή ζουν στους δρόμους». (OHCHR, 2011, σελ:10). Κατά συνέπεια, ο αριθμός των παιδιών που εξαρτώνται από τον δρόμο για την διασφάλιση της επιβίωσης ή της ανάπτυξης τους δεν είναι γνωστός. Εντούτοις, λαμβάνοντας υπόψη την αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού, την ραγδαία αστικοποίηση, τα αυξανόμενα μεταναστευτικά σχήματα και τις αυξανόμενες ανισότητες μπορεί να συναχθεί ότι ο αριθμός των παιδιών, επίσης, παρουσιάζει αύξηση συγκαταλέγοντας και τις οικονομικά εύπορες χώρες (OHCHR, 2011).

Οι δυσκολίες εκτίμησης του αριθμού των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, πρωτίστως σχετίζονται με προβλήματα που υπάρχουν όσον αφορά τον ορισμό τους, όπως παρουσιάστηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο. Δεν υπάρχει διεθνής ομοφωνία αναφορικά με τον ορισμό «παιδιά του δρόμου». Οι ανθρωπολόγοι και οι κοινωνιολόγοι επισημαίνουν ότι η ετικέτα «παιδιά του δρόμου», συνιστά μια κοινωνικά κατασκευασμένη κατηγορία που στην πραγματικότητα δεν αντικατοπτρίζει τον ετερογενή πληθυσμό των παιδιών του δρόμου (Thomas deBenitez, 2007). Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι υπάρχει ένας αριθμός ορισμών και όρων που υιοθετούνται για τα συγκεκριμένα παιδιά. Από την μια πλευρά, κάθε όρος παρέχει ξεχωριστές θεωρήσεις επί του φαινομένου και ανοίγει το δρόμο σε νέες ερευνητικές κατευθύνσεις. Από την άλλη πλευρά, η αναπτυσσόμενη ορολογία και οι αμφισβητήσιμοι ορισμοί, καθιστούν την εκτίμηση του αριθμού των συγκεκριμένων παιδιών προβληματική (OHCHR, 2011). Σημειώνεται, επίσης, ότι η μεγάλη ποικιλομορφία των χαρακτηριστικών των παιδιών, όπως και των καταστάσεων που βιώνουν εξακολουθεί να θέτει προκλήσεις όσον αφορά τον ορισμό τους και την καταμέτρησή τους (Thomas deBenitez, 2007).

Επιπλέον, υπογραμμίζεται ότι η χρήση των δημόσιων χώρων που κάνουν τα παιδιά χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και ενδέχεται να είναι δύσκολο να εντοπιστούν και να καταμετρηθούν (Thomas deBenitez, 2007). Αναλυτικότερα, είναι πιθανόν τα παιδιά για λόγους αυτοπροστασίας να αναζητούν να βρίσκονται σε χώρους εκτός θέασης (Ray et al, 2011). Λόγου χάριν, τα παιδιά αλλάζουν μέρη είτε για να αυξήσουν τα κέρδη τους, είτε για να αποφύγουν την αστυνομία ή άλλους κατοίκους του δρόμου. Πρέπει, ακόμα, να ληφθεί υπόψη ότι τα παιδιά βρίσκονται σε κινητικότητα κατά την διάρκεια της εργασίας τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να γίνεται δύσκολη η καταμέτρησή τους, καθώς μπορούν να μετρηθούν τα ίδια παιδιά δύο φορές ή να μην καταμετρηθούν. Σύμφωνα με τους Artekar and Heinonen (2003), είναι σημαντικό οι ερευνητές να έχουν καλή γνώση των δρόμων μια πόλης, ενώ παράλληλα απαιτείται να είναι ειδικευμένοι

στη παρατήρηση. Επιπλέον, είναι επιτακτικής σημασίας προκειμένου να αποφευχθεί η επανάληψη της καταμέτρησης των ίδιων παιδιών, να υπάρχει καλός συντονισμός των ομάδων.

Ακόμα, το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα παιδιά δεν έχουν σταθερές τοποθεσίες που κινούνται, είτε για να εργαστούν, είτε για να κοιμηθούν, είτε για να τριγυρίσουν προκαλεί δυσκολία στην αξιολόγηση των τάσεων των αριθμών τους με την πάροδο του χρόνου. Επίσης, παρατηρείται ότι δεν υπάρχουν σταθερές ώρες εργασίας. Το ωράριο τους ποικίλει με βάση διάφορους παράγοντες, όπως τις περιπολίες της αστυνομίας, την οικογενειακή τους κατάσταση, τις διακοπές του σχολείου, τις φιλίες τους, τις περιόδους καλλιέργειας/αγροτικών εργασιών, όπως επίσης μπορεί να αλλάζει και με βάση κοινωνικούς και προσωπικούς παράγοντες. Επιπλέον, σημειώνεται ότι η καταμέτρηση των παιδιών που είναι ορατά στο δρόμο σε οποιαδήποτε δεδομένη χρονική στιγμή, για παράδειγμα νύχτα ή μέρα, εβδομάδα ή μήνα μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρές παραλλαγές όσον αφορά τους αριθμούς. Επίσης, κατά την παρατήρηση ή ακόμα και κατά την συνέντευξη η διάκριση των παιδιών από τους νεαρούς ενήλικες μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα (Thomas deBenitez, 2007).

Στα παραπάνω προβλήματα, έρχονται να προστεθούν και προβλήματα μεθοδολογικής φύσης. Διαπιστώνεται η μη-καθορισμένη υιοθέτηση ερευνητικών μεθόδων για την συλλογή των δεδομένων. Κάποιες έρευνες εστιάζουν στην καταμέτρηση των παιδιών μόνο στους δημόσιους χώρους, ενώ κάποιες άλλες έρευνες εστιάζουν στην καταμέτρηση των παιδιών του δρόμου που συναντώνται στα ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας (Thomas deBenitez, 2007). Οι Ray et al (2011), ισχυρίζονται ότι είναι ζωτικής σημασίας να γίνει αντιληπτός ο αριθμός των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο, αλλά διατηρούν επαφή με τις οικογένειες τους ή ζουν μαζί με αυτές και η αναλογία των παιδιών που ζουν στο δρόμο, αλλά στερούνται γονικής μέριμνας. Και αυτό διότι οι προσεγγίσεις των προγραμμάτων είναι διαφορετικές.

Επιπλέον, στα εμπόδια αυτά έρχεται να προσαυξηθεί και το ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων των παιδιών, όπως και η ποικιλία των χαρακτηριστικών τους. Ακόμα, η αξιοπιστία των ερευνητικών δεδομένων παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα. Η ποιοτική έρευνα που στοχεύει στην κατανόηση των προσωπικών εμπειριών των παιδιών του δρόμου, βασίζεται στα ίδια τα παιδιά που λειτουργούν ως πληροφοριοδότες (Thomas deBenitez, 2007). Παρόλα αυτά, ακόμα και εάν υιοθετούνται σε μία έρευνα νεωτεριστικές συμμετοχικές μέθοδοι υπάρχουν πολλοί λόγοι που ο συγκεκριμένος πληθυσμός μπορεί να μην παράσχει ακριβείς πληροφορίες ή να μην παράσχει καθόλου πληροφορίες για λόγους αυτοπροστασίας ή εξαιτίας της γενικής δυσπιστίας που τρέφουν τα παιδιά απέναντι στις αρχές (Ray et al, 2011). Για τον λόγο αυτό, απαιτείται η τριγωνοποίηση των δεδομένων προκειμένου να ενισχυθεί η αξιοπιστία τους. Εντούτοις, η τριγωνοποίηση ενέχει δυσκολίες και δεν είναι πάντοτε εύκολο να επιτευχθεί. Για παράδειγμα, οι οικογένειες των παιδιών μπορεί να είναι επιφυλακτικές στην παροχή πληροφοριών για τα παιδιά τους, ή σε άλλες περιπτώσεις ο ερευνητής ενδέχεται να μην μπορεί να έχει πρόσβαση στις οικογένειες των παιδιών. Επιπλέον, οι πληροφοριοδότες στο δρόμο μπορεί να είναι παροδικοί. Οι πάροχοι

υπηρεσιών μπορεί να στηρίζονται, επίσης, σε μεγάλο βαθμό στους προσωπικούς απολογισμούς των παιδιών. Ακόμα, εξαιτίας του ρευστού χαρακτήρα που παρουσιάζει ο τρόπος ζωής των παιδιών αυτών, καθιστά την παρατήρηση αλλά και την διατήρηση της επαφής με τα παιδιά αυτά με την πάροδο του χρόνου δύσκολη υπόθεση (Thomas deBenitez, 2007). Σε αυτές τις δυσκολίες, έρχεται να προστεθεί και το κόστος που απαιτείται τόσο σε οικονομικούς όσο και σε ανθρώπινους πόρους, προκειμένου να επιτευχθεί ακριβής απογραφή του αριθμού των παιδιών του δρόμου (Ray et al, 2011).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, έρευνες έχουν προχωρήσει στην εκτίμηση του αριθμού των παιδιών του δρόμου σε επίπεδα χώρας και πόλης (Thomas deBenitez, 2007). Σημειώνεται, μάλιστα, ότι στην δεκαετία του 2000, οι έρευνες που εστιάζουν στα παιδιά του δρόμου σε επίπεδο χώρας και πόλης παρουσιάζουν βελτίωση όσον αφορά την υιοθέτηση των ερευνητικών μεθόδων που ακολουθούν και παράγουν περισσότερο προσεκτικές εκτιμήσεις (UNICEF, 2006).

Σύμφωνα με την Thomas deBenitez (2011), παρατηρούνται δύο ευρείες προσεγγίσεις στις μελέτες που αφορούν την εκτίμηση του αριθμού των παιδιών σε επίπεδο πόλης. Η πρώτη προσέγγιση, βασίζεται στην κοινωνική επιστήμη και αναπτύχθηκε στην δεκαετία του 1980 και 1990. Αναφέρεται σε ποσοτικές έρευνες σε συνδυασμό με ποιοτική συμμετοχική παρατήρηση και ημι-δομημένες συνεντεύξεις/ομάδες-εστίασης με μικρά στρωματοποιημένα δείγματα. Παρόλα αυτά, διαπιστώνεται ότι η ενεργής συμμετοχή των παιδιών ως συν-ερευνητές παραμένει σπάνια (Thomas deBenitez, 2011). Πρόσφατο παράδειγμα, της ενεργούς συμμετοχής των παιδιών του δρόμου, συναντάται στην έρευνα που διεξήχθη από την Marrengula (2010), στην πόλη Μαπούτο της Μοζαμβίκης, στην οποία τα παιδιά του δρόμου συμμετέχουν ως συν-ερευνητές. Η δεύτερη προσέγγιση, βασίζεται στη χρήση μεθόδων από την επιστήμη της βιολογίας. Περιλαμβάνει τεχνικές σύλληψης και ανασύλληψης που έχουν σχεδιαστεί για την καταμέτρηση πληθυσμών, όπου η ολοκληρωμένη απογραφή είναι δύσκολο να λάβει χώρα. Η μέθοδος αυτή, έχει υιοθετηθεί για την καταμέτρηση του αριθμού των παιδιών του δρόμου σε διάφορα μέρη. Σημειώνεται, ότι υπάρχουν μειονεκτήματα και στις δύο μεθόδους. Και αυτό οφείλεται, εκτός των άλλων παραγόντων, στην απροσδιοριστία και κινητικότητα που χαρακτηρίζει τα παιδιά του δρόμου (Thomas deBenitez, 2011).

2. 14 Εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο ανά τον κόσμο

Σε ολόκληρο τον πλανήτη συναντώνται παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, αν και η εκτίμηση του αριθμού τους, όπως αναφέρθηκε καθίσταται δύσκολη. Συχνά, τα δεδομένα δεν συλλέγονται συστηματικά, επομένως δεν είναι γνωστό πόσα παιδιά βρίσκονται σε καταστάσεις εργασίας στο δρόμο. Η απουσία δεδομένων καθιστά τα παιδιά αυτά αόρατα, γεγονός που οδηγεί σε πολιτικές ή μέτρα ad hoc, προσωρινά ή βραχυπρόθεσμα (CRC, 2017).

Στις χώρες του Νότου (Αφρική, Νοτιοανατολική Ασία, Λατινική Αμερική), συναντώνται παιδιά που εργάζονται στα φανάρια, επαιτούν ή εκπορνεύονται (James and James, 2012). Στην Αφρική το φαινόμενο είναι αυξανόμενο ιδίως στις αστικές περιοχές. Τα παιδιά σταματούν τα αυτοκίνητα και τους περαστικούς, για να επαιτήσουν ή να αναζητήσουν εργασία ή να πουλήσουν διάφορα αντικείμενα αβέβαιης προέλευσης. Είναι υποσιτισμένα, πάσχουν από κακή υγεία και τη νύχτα κοιμούνται σε απομονωμένες γωνιές. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες υπολογίζεται ότι υπάρχουν 10 εκατομμύρια παιδιά του δρόμου, που ζουν χωρίς τις οικογένειες τους. Συνήθως προέρχονται από φτωχογειτονιές και καταυλισμούς, όπου κυριαρχεί η φτώχεια και η επισφάλεια. Ο αριθμός των παιδιών του δρόμου αυξήθηκε σε μέρη που βίωσαν ένοπλες συγκρούσεις, όπως το Freetown (Σιέρα Λεόνε) και η Μονρόβια (Λιβερία). Η φτώχεια, πολλές φορές ωθεί τους γονείς να στείλουν τα παιδιά να εργαστούν στους δρόμους. Τα παιδιά αυτά πέφτουν συχνά θύματα διαφόρων κινδύνων (Koroka, 2000).

Στις Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, συμπεριλαμβανομένου του Καζακστάν, Κιργιζιστάν, Τατζικιστάν, Ουζμπεκιστάν και Μογγολία, η παρουσία των παιδιών του δρόμου, αποτελεί πρόσφατο φαινόμενο, που συνδέεται στενά με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Στη Καμπούλ, το 2002 καταγράφηκαν περισσότερα από 37.000 παιδιά που εργάζονται και επαιτούν στους δρόμους. Περίπου το 80% ήταν αγόρια, το 36% εξ αυτών ηλικίας 8-10 ετών και το 50% ηλικίας 12-14 ετών. Το 98,5% των παιδιών στάλθηκαν από τις οικογένειές τους στους δρόμους για να εργαστούν και να βοηθήσουν την οικογένεια να επιβιώσει. Στο Αφγανιστάν, το 2003 αυξήθηκε η πώληση κοριτσιών, κυρίως για γάμο. Η Ινδία έχει πάνω από 18 εκατομμύρια παιδιά του δρόμου, το Πακιστάν 10 εκατομμύρια, ενώ στο Νεπάλ το 1999 είχαν καταμετρηθεί 30.000 παιδιά. Στην Ταϊλάνδη οι κοινωνικές υπηρεσίες κάνουν λόγο για δεύτερη γενιά παιδιών του δρόμου, ενώ στο Βιετνάμ καταγράφηκαν 50.000 παιδιά να εργάζονται στους δρόμους. Στην Ινδονησία βρέθηκαν 170.000 παιδιά, ενώ αυξημένος είναι ο αριθμός παιδιών-θυμάτων του ιού HIV/AIDS, λόγω του σεξουαλικού τουρισμού στην Καμπούτζη, την Ταϊλάνδη και το Βιετνάμ (West, 2003).

Ωστόσο, σημειώνεται ότι το φαινόμενο των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους, δεν συναντάται μόνο στις χώρες του Νότου, αλλά και σε αυτές του Βορρά (James and James, 2012). Για παράδειγμα, στη Ρωσία από το 1999 έχει ξεκινήσει ένα τριετές πρόγραμμα IPEC για τα παιδιά του δρόμου στην Αγία Πετρούπολη, με έμφαση στην απομάκρυνση τους από το δρόμο, παρέχοντάς σε αυτά και τις οικογένειές τους εναλλακτικές λύσεις (ILO (χ.χ.). Στην Αλβανία παιδιά του δρόμου που πωλούν διάφορα αντικείμενα είναι το 3,3 % (1800 παιδιά). Από αυτά το 2,7% είναι αγόρια και το 4,3% κορίτσια (ILO and INSTAT, 2012). Στη Σερβία τα παιδιά του δρόμου ασκούν εργασίες, συμπεριλαμβανομένου του πλυσίματος αυτοκινήτων, της συλλογής απορριμμάτων, της πώλησης μικροαντικειμένων και της επαιτείας (ILAB, 2014a). Στη Ρωσία, τα παιδιά του δρόμου ασχολούνται με τη συλλογή μπουκαλιών και άλλων απορριμμάτων, το πλύσιμο αυτοκινήτων, το σκούπισμα δρόμων και κινδυνεύουν ιδιαίτερα από την παραγωγή παιδικής πορνογραφίας (ILAB, 2014b). Στη Βοσνία, τα παιδιά του δρόμου πέφτουν θύματα οργανωμένων κυκλωμάτων, που τα υποχρεώνουν

να επαιτούν ή τα ωθούν στην πορνεία (ILAB, 2017b). Στη Βουλγαρία, τα παιδιά του δρόμου συνήθως επαιτούν ή κάνουν μικροκλοπές, ενώ τα παιδιά από τη Ρουμανία αντιπροσωπεύουν το ένα τρίτο των θυμάτων εμπορίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Cazenave, 2012).

2. 15 Παράγοντες που εξηγούν τις εμπειρίες των παιδιών του δρόμου

Μικροσκοπικές-Μακροσκοπικές Προσεγγίσεις

Τα αίτια του φαινομένου των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου, μελετώνται από διαφορετικές σκοπιές και σε διάφορα επίπεδα, όπως μακρο-κοινωνικό, μεσο-κοινωνικό, μικρο-κοινωνικό (Invernizzi, 2001). Έχει αποκαλυφθεί ότι τα παιδιά στρέφονται στους δρόμους εξαιτίας ενός συνδυασμού παραγόντων (Lowry, 1997, Dube, 1999, Campell, 1991), ενώ οι λόγοι που εξηγούν γιατί τα παιδιά ζουν και εργάζονται στους δρόμους, χαρακτηρίζονται από μεγάλη πολυπλοκότητα και αψηφούν απλές γενικεύσεις (Densely and Joss, 2000). Έτσι, ο προσδιορισμός μιας μοναδικής αιτίας δεν είναι εφικτός (Hutson and Liddiard, 1994, Scanlon et al, 1998, Lalor 1999).

Κατά συνέπεια, προκειμένου να εξηγηθεί η πολυπλοκότητα του φαινομένου μια μεγάλη ποικιλία παραμέτρων θα πρέπει να αλληλοσυσχετισθεί και να ληφθεί υπόψη, όπως για παράδειγμα τα δικαιώματα του παιδιού, οι ορισμοί που υιοθετούν οι ΜΚΟ, η καθημερινή πρακτική, οι διακρίσεις, η φτώχεια, πολιτισμικοί παράγοντες και κοινωνικοί δεσμοί, οι κατασκευαστικοί περιορισμοί, στους οποίους οι φτωχότερες κοινότητες υπόκεινται, οι συνθήκες διαβίωσης σε εξαθλιωμένες περιοχές. Οι περισσότερες έρευνες για τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου, εστιάζουν στο ένα ή στο άλλο επίπεδο και εξετάζουν υποθέσεις, οι οποίες έχουν βασιστεί σε μια συγκεκριμένη οπτική (Invernizzi, 2001).

Σύμφωνα με την ντετερμινιστική άποψη το άτομο υποκύπτει στους περιορισμούς του περιβάλλοντος του. Έτσι, η εξήγηση τοποθετείται σε εξωτερικούς παράγοντες που έλαβαν χώρα, πριν από την μετακίνηση στο δρόμο. Ωστόσο, στην περίπτωση που το άτομο θεωρείται ως ενεργός κοινωνικός συντελεστής, το επίκεντρο της εξήγησης αλλάζει. Σε αυτή την περίπτωση, η εξήγηση του γιατί το παιδί στράφηκε στο δρόμο και παρέμεινε εκεί, αναζητείται στα προσωπικά κίνητρα και τις αντιλήψεις του παιδιού. Αυτή η προσέγγιση, επικεντρώνεται στο πως το παιδί βιώνει τον δρόμο και πως κατορθώνει να ζει εκεί. Πολύ συχνά, οι δύο αυτές προσεγγίσεις δεν δίνουν εξηγήσεις στο ίδιο ακριβώς φαινόμενο (Invernizzi, 2001).

Σε γενικές γραμμές, οι μακροσκοπικές θεωρήσεις επικεντρώνονται στην αριθμητική αύξηση και την εμφάνιση του φαινομένου των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου. Από την άλλη πλευρά, οι μικροσκοπικές μελέτες επικεντρώνονται στην μετακίνηση του παιδιού στον δρόμο και στο γιατί μένει εκεί, στις ιδιαίτερες δραστηριότητες που επιτελεί στους δρόμους, και στην εμπειρία της κοινότητας. Η αντίληψη των αιτιών φαινομένου καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την μεθοδολογική επιλογή που πρόκειται να υιοθετηθεί (Ennew and Milne, 1996). Οι μακροσκοπικές μελέτες βασίζονται σε αιτιολογίες εστιασμένες στο παρελθόν, ενώ οι μικροσκοπικές μελέτες βασίζονται σε αιτιολογίες προσανατολισμένες στο παρόν και το μέλλον (Invernizzi, 2001).

Κατά συνέπεια, οι προσεγγίσεις στον τομέα της έρευνας και δράσης σχετικά με τις αιτιολογήσεις του φαινομένου των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τόσο τους εξωτερικούς περιορισμούς, όσο και τα προσωπικά κίνητρα και τις οπτικές των παιδιών (Invernizzi, 2001). Σύμφωνα με τον Lucchini (1997), διαφορετικά σύνολα παραγόντων εξηγούν τους λόγους που ένα παιδί αφήνει το σπίτι για το δρόμο. Οι παράγοντες αυτοί είναι: μακρο-μεσο-και μικροσκοπικοί και μπορούν να ταξινομηθούν σε έξι κατηγορίες: οικονομικούς, οικογενειακούς, κοινωνικούς, αυτοπροσδιοριστικούς (identity), χωρικούς και ψυχολογικούς. Οι συνέπειες αυτών των παραγόντων, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το νόημα που οι δράντες(γονείς, παιδιά, πολιτικοί, εκπαιδευτικοί) αποδίδουν στα γεγονότα, στα οποία εμπλέκονται.

2. 16 Μακροσκοπικοί Παράγοντες

Σε πολλά έγγραφα τα αίτια του φαινομένου τοποθετούνται στους μακροσκοπικούς παράγοντες περιλαμβάνοντας φαινόμενα όπως είναι: η μείωση των πόρων του προϋπολογισμού για τους κοινωνικούς, εκπαιδευτικούς, υγειονομικούς τομείς, το ξένο και εγχώριο δημόσιο χρέος, καθώς και αλλαγές στην στεγαστική αγορά. Σε γενικές γραμμές, οι εν λόγω περιορισμοί συνδέονται με το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και κατά συνέπεια, οδηγούν στην εμφάνιση του φαινομένου των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου ή στην αύξηση του αριθμού τους. Αυτοί οι κατασκευασμένοι περιορισμοί προκαλούν κρίση στην οικογένεια, το σχολείο και τις δημόσιες υπηρεσίες (Hutson and Liddiard, 1994).

Η φτώχεια, η αστικοποίηση, ο εκτοπισμός του πληθυσμού και η μετανάστευση είναι μερικές άλλες εξηγήσεις, οι οποίες αποδίδονται από τα περισσότερα έγγραφα ως αίτια του φαινομένου (Lalor, 1999, O' Kane, 2003, Scanlon et al, 1998). Κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις σε συνδυασμό με την δραστική αστικοποίηση και βιομηχανοποίηση, απολήγουν σε αυξανόμενη κοινωνική πίεση σχεδόν σε κάθε επίπεδο της κοινωνίας. Η οικονομική ύφεση, έχει ως αποτέλεσμα την κατάρρευση της οικογένειας (Densely and Joss, 2000). Η φτώχεια συχνά θεωρείται ότι αποτελεί την κύρια αιτία. Οι γονείς που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, συχνά

αναγκάζονται να στείλουν τα παιδιά τους στους δρόμους, προκειμένου να εργαστούν και να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Μερικές φορές το παιδί μένει στο δρόμο, ώστε να μην αποτελεί οικονομικό βάρος για την οικογένεια του (Le Roux, 1996).

Για παράδειγμα, τα περισσότερα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου στο Πακιστάν προέρχονται από πολυμελείς οικογένειες που είχαν μεταναστεύσει πρόσφατα στην πρωτεύουσα της χώρας για αναζήτηση οικονομικών ευκαιριών. Οι γονείς των παιδιών αυτών είχαν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και ήταν είτε άνεργοι, είτε απασχολούνταν σε επαγγέλματα για τα οποία δεν απαιτούνταν ειδικές δεξιότητες. Η φτώχεια αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα που οδηγεί τα περισσότερα παιδιά στους δρόμους, προκειμένου να συμπληρώσουν το εισόδημα της οικογένειάς τους (Ali et al, 2004). Σε άλλη έρευνα στην Νιγηρία, βρέθηκε ότι πολλά μικρά παιδιά αποστέλλονται από τις αγροτικές περιοχές, σε οικογένειες αστικών περιοχών για να εργαστούν ως οικιακοί βοηθοί λόγω οικονομικής δυσχέρειας. Τα παιδιά που εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί μπορεί να υποχρεωθούν από τους γονείς τους ή από τις οικογένειες για τις οποίες εργάζονται, να πωλούν εμπορεύματα στους δρόμους. Με αυτόν τον τρόπο, γίνονται πωλητές μερικής απασχόλησης στους δρόμους (Ebigbo, 2003).

Επιπρόσθετα, οι μελέτες για τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου αναφέρουν διάφορες μορφές διάκρισης. Ορισμένοι πληθυσμοί αντιμετωπίζουν ένα μεγάλο αριθμό περιορισμών, εξαιτίας της φτώχειας. Στη Νότια Αφρική οι φυλετικές διακρίσεις αναφέρονται σχετικά με τους νόμους που περιορίζουν τη μετανάστευση. Ομοίως, στην Κίνα νόμοι που περιορίζουν τη μετανάστευση, έχουν ως αποτέλεσμα ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων να ζουν κάτω από παράνομες συνθήκες (Invernizzi, 2001). Στην Ανατολική Ευρώπη υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στη φτώχεια και τον αποκλεισμό του πληθυσμού των Ρομά και του στατιστικά μεγαλύτερου αριθμού των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου (Ochola, 1996).

Ωστόσο, μια εξήγηση, η οποία αποκλειστικά επικεντρώνεται στη φτώχεια είναι κατά πολύ εσφαλμένη, διότι όλα τα παιδιά που προέρχονται από φτωχά οικογενειακά υπόβαθρα δεν πηγαίνουν στον δρόμο. Πολλά παιδιά παραμένουν στο πλαίσιο των οικογενειών τους (Densley and Joss, 2000, ILO-IPEC, 2013a, ILO, 2017). Οι ερευνητές συμφωνούν για τη σχέση μεταξύ του φαινομένου των παιδιών του δρόμου και της φτώχειας, αλλά διαφωνούν ως προς τη φύση της σχέσης αυτής (Black, 1993). Η φτώχεια μπορεί να αποδοθεί σε πολλούς παράγοντες και διάφορες εξηγήσεις μπορούν να δοθούν, όπως οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, οι κοινωνικές διακρίσεις, η υπανάπτυξη ή η χαμηλή ανάπτυξη, η παιδική εργασία, όπου η φτώχεια θα είναι παρούσα ακόμα και κατά τη διάρκεια της ενήλικης ζωής (Lucchini, 1997).

Ο τρόπος με τον οποίο η ανάλυση των προβλημάτων της φτώχειας πραγματοποιείται, ασκεί μεγάλη επίδραση στις πολιτικές επιλογές και τις στρατηγικές παρέμβασης. Επιπρόσθετα, το φαινόμενο της παιδικής εργασίας συνδέεται στενά με αυτές τις αντιλήψεις για την φτώχεια. Ο τρόπος με τον οποίο η παιδική εργασία αντιμετωπίζεται

και οι προσεγγίσεις που θα υιοθετηθούν έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην ανάλυση των αιτιών και των συνεπειών της ζωής στο δρόμο. Οι μελέτες για την παιδική εργασία αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα με τις μελέτες για τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου, δηλαδή εννοιολογικά και μεθοδολογικά προβλήματα. Η μετακίνηση στο δρόμο λόγω της φτώχειας και της εργασίας, έρχεται σε αντίφαση, διότι απλά ο αριθμός των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου, δεν έχει καμία σχέση με τον αριθμό των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο και με τον αριθμό των φτωχών παιδιών (Invernizzi, 2001).

Εκτοπίσεις του πληθυσμού που προέρχονται από φυσικές ή ανθρωπογενείς καταστροφές, ή πολέμους έχουν σημειωθεί σε ορισμένες χώρες όπως η Αφρική, η πρώην Σοβιετική Ένωση, και η Ασία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η πληθυσμιακή εκτόπιση προκαλείται από απελάσεις που γίνονται από τις αρχές, που επιθυμούν να εφαρμόσουν προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, οι οικογένειες πλήττονται και ορισμένες φορές τα παιδιά θα πρέπει να διαχωριστούν από τις οικογένειες τους. Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ της απέλασης του πληθυσμού και του φαινομένου των άστεγων παιδιών και άστεγων ενηλίκων (Ochola, 1996, Seeling and Tesfaye, 1994). Το AIDS, επίσης, έχει ένα κεντρικό ρόλο σε πολλές εξηγήσεις που δίνονται από έγγραφα αναφερόμενα στην Αφρική. Στην Αφρική συναντάται ανάμεσα στα παιδιά του δρόμου, ένας μεγάλος αριθμός ορφανών παιδιών, των οποίων οι γονείς έχουν αποβιώσει από τον ιό AIDS (Lowry, 1997). Επιπλέον, ο αντίκτυπος της παιδικής κακοποίησης και παραμέλησης από τους θεσμούς και τις οικογένειες είναι εμφανές στα πρόσωπα των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου. Στη Ζιμπάμπουε, αρκετά συχνά η διάλυση της οικογενειακής δομής σχετίζεται με το AIDS και το θάνατο του ενός ή και των δύο γονέων (Rureno and Bourdillon, 2003). Στην Τανζανία, τα παιδιά των οποίων οι γονείς πέθαναν από AIDS, απορρίπτονται από τους συγγενείς, λόγω του στίγματος του AIDS και υπόκεινται σε περαιτέρω εκμετάλλευση από την εκτεταμένη οικογένεια, ενώ κάποια καταλήγουν στο δρόμο (Evans, 2002).

Επίσης, αρκετές μελέτες αναφέρουν ως αιτίες του φαινομένου την ανεπάρκεια του εκπαιδευτικού συστήματος και της κυβερνητικής κοινωνικής πολιτικής (Boyden, 1990, Umbima, 1991). Τα αναλυτικά εκπαιδευτικά προγράμματα δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών, ενώ συχνά λόγω του οικονομικού κόστους, τα σχολεία δεν είναι ανοικτά σε όλα τα παιδιά (Invernizzi, 2001). Το σχολείο μπορεί να αποτελέσει παράγοντα, που θα οδηγήσει στην εργασία. Πολλά εργαζόμενα παιδιά στον δρόμο είναι μετανάστες, που προέρχονται από εκπαιδευτικά συστήματα, όπου οι καθηγητές και μη σχετικά αναλυτικά προγράμματα έχουν μετατραπεί σε ένα είδος τιμωρίας και ανίας. Έτσι, στην περίπτωση που τα παιδιά αυτά βρίσκουν το σχολείο μη ελκυστικό, ίσως επιλέξουν την εργασία στο δρόμο εις βάρος της σχολικής φοίτησης (Boyden, 1994). Επίσης, έχει βρεθεί ότι λόγω της κρατικής θεσμικής ανεπάρκειας στην Ευρώπη, τα παιδιά πηγαίνουν στο δρόμο (Altanis and Goddard, 2004, Invernizzi, 2001). Αρκετά συχνά τα νομικά συστήματα αποτυγχάνουν να λάβουν υπόψη την πραγματικότητα των εργαζομένων παιδιών και τις ειδικές πολιτισμικές συνθήκες. Ακόμα, σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, οι ΜΚΟ έχουν αποδειχθεί ανίκανες να χειρίζονται κοινωνικά

προβλήματα, όταν το κράτος δεν αναλαμβάνει την ευθύνη. Μάλιστα, οι ΜΚΟ λειτουργούν συχνά ανταγωνιστικά και με εμπορική διάθεση, χωρίς να ανταποκρίνονται πάντοτε στις ανάγκες των παιδιών, δεδομένου ότι η σχέση με το παιδί καθορίζεται από την πολιτική, νομική ή οικονομική λογική (Ennew and Milne, 1996).

Παρά το γεγονός ότι παράγοντες όπως η φτώχεια, οι διακρίσεις, οι πληθυσμιακές εκτοπίσεις, η μετανάστευση, το AIDS και οι εκπαιδευτικές και κυβερνητικές ανεπάρκειες, επηρεάζουν αναμφίβολα τα παιδιά και τις οικογένειες τους, καθώς και την ποιότητα της ζωής τους, οι παράγοντες αυτοί δεν μπορούν πλήρως να εξηγήσουν την παρουσία των παιδιών στους δρόμους. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν και άλλες παράμετροι, που εμπλέκονται στην συσχέτιση μεταξύ των μακροσκοπικών /μεσοσκοπικών παραγόντων και την στροφή προς τον δρόμο, όπως είναι η οικογένεια, πολιτισμικές και χωρικές παράμετροι, όπως και παράμετροι ταυτότητας.

2. 17 Οικογένεια

Τα οικογενειακά προβλήματα και η φτώχεια αναφέρονται πιο συχνά ως αιτίες για τη στροφή του παιδιού στο δρόμο. Οι περισσότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο συνδυασμός ενός προβληματικού οικογενειακού υπόβαθρου και οι κοινωνικο-οικονομικοί περιορισμοί, εξηγούν την παρουσία των παιδιών στους δρόμους. Για παράδειγμα, στην Ινδονησία η οικονομική δυσχέρεια αποτελεί συχνά έναν κύριο πρώτο λόγο που τα παιδιά πηγαίνουν στους δρόμους, για αναζήτηση εισοδήματος. Εντούτοις, συχνά υπάρχουν κάποια άλλα προβλήματα στην οικογένεια, όπως η σωματική κακοποίηση ή η παραμέληση. Τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου στην Ινδονησία, συχνά προέρχονται από οικογένειες με πατριούς και μητριές και ετεροθαλή αδέρφια και αισθάνονται ανεπιθύμητα, επειδή δεν λαμβάνουν την ίδια μεταχείριση. Άλλα παιδιά υποστήριξαν ότι έφυγαν από το σπίτι, επειδή δεν μπορούσαν να ανεχθούν τα όρια που τους επιβλήθηκαν (Beazley, 2003).

Η αδυναμία των γονέων και των φροντιστών για παροχή συναισθηματικής και οικονομικής στήριξης των παιδιών, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην απόφαση των παιδιών να εγκαταλείψουν το σπίτι, και συχνά επαυξάνεται και από άλλους παράγοντες, που ενισχύουν την στροφή των παιδιών στη ζωή στο δρόμο (Evans, 2002). Για παράδειγμα, σε έρευνα στην πόλη Κάλι στην Κολομβία, το 48% των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου, πηγαίνει στους δρόμους για οικονομικούς λόγους, ενώ σχεδόν το 32% βρίσκεται στο δρόμο, λόγω της κακοποίησης και της ενδοοικογενειακής βίας (Aptekar, 1988). Επίσης, σε άλλη έρευνα στην πόλη Γιαουντέ στο Καμερούν, αποκαλύπτεται ότι υπάρχει μικρή σχέση ανάμεσα στο επίπεδο του οικογενειακού εισοδήματος και του φαινομένου των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου. Συνεπώς, φαίνεται ότι η οικονομική κρίση που πολλές οικογένειες στο Καμερούν αντιμετωπίζουν, δεν αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα, που οδηγεί τα παιδιά να

στραφούν στο δρόμο. Φάνηκε ότι υπάρχει μια ιδιαίτερα θετική σχέση μεταξύ των μοτίβων διαπαιδαγώγησης και των παιδιών που βρίσκονται στο δρόμο. Οι αυταρχικές πρακτικές διαπαιδαγώγησης που χαρακτήρισαν το 62,86% των γονέων, αποκαλύπτονται ως ο κυριότερος παράγοντας, που ωθεί τα παιδιά να φύγουν από το σπίτι (Matchinda, 1999). Τόσο στις χώρες του Νότου όσο και του Βορά, τα παιδιά εγκαταλείπουν τις οικογένειες τους λόγω των γονικών συγκρούσεων (Lowty 1997).

Επιπρόσθετα, προβλήματα αλκοολισμού ή προβλήματα με παράνομες ναρκωτικές ουσίες από πλευράς των γονέων, ενδέχεται να οδηγήσουν τα παιδιά να στραφούν στο δρόμο (Early, 2005). Τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου, είναι λιγότερο πιθανό να προέρχονται από οικογένειες ηγούμενες από τον πατέρα τους. Οι γονείς τους είναι συχνά άνεργοι, αναλφάβητοι, περισσότεροι βίαιοι, και λιγότερο προστατευτικοί σε σύγκριση με τους γονείς των παιδιών που μένουν σε σπίτι (Aneci, Rosa et al, 1992). Ο Lucchini (1994) διαπίστωσε σε έρευνα του στο Μπουένος Άιρες, ότι η πλειοψηφία των κοριτσιών σε καταστάσεις δρόμου, προέρχεται από μονογονεϊκές οικογένειες ηγούμενες από την μητέρα. Όλα τα κορίτσια έχουν βιώσει την απουσία του πατέρα και έχουν εγκαταλειφθεί. Η αναχώρησή τους από το σπίτι εξηγείται από τα κορίτσια, ως λύση στα προσωπικά τους προβλήματα. Τα κορίτσια υποστήριξαν ότι έχουν πέσει θύματα βίας. Ωστόσο, η πορεία την οποία τα κορίτσια ακολουθούν και καταλήγουν στο δρόμο δεν είναι άμεση. Παρόλα αυτά, δεν σημαίνει ότι όλα τα παιδιά που προέρχονται από δυσλειτουργικές οικογένειες ή από χαμηλό οικογενειακό υπόβαθρο πηγαίνουν στους δρόμους (Scanlon et al, 1998). Η οικογενειακή αποσύνθεση δεν μπορεί να βρει εφαρμογή σε όλα τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου, και ούτε εκπροσωπείται ιδιαίτερα ανάμεσα στα συγκεκριμένα παιδιά. Επομένως, δεν μπορεί να εγκαθιδρυθεί κάποιος συσχετισμός ανάμεσα στη ζωή στον δρόμο και στο προβληματικό οικογενειακό υπόβαθρο (Invernizzi, 2001).

Πολιτισμικές πρακτικές, θρησκευτικοί σκοποί και τοπικές παραδόσεις αρκετά συχνά εξηγούν τις εμπειρίες των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου. Σύμφωνα με ορισμένες αφρικανικές έρευνες, ο προσανατολισμός των παιδιών στο δρόμο θεωρείται ότι είναι δικαιολογημένος και αποτιμάται θετικά από την οικογένεια (Sharp, 1996). Για παράδειγμα, η φτώχεια και οι παραδοσιακές πεποιθήσεις θεωρούνται ότι αποτελούν τους κύριους συμβάλλοντες παράγοντες στη Νιγηρία, που οδηγούν τα παιδιά στους δρόμους, είτε ως εργαζόμενα παιδιά είτε ως μόνιμους κατοίκους του δρόμου. Η πλειοψηφία των παιδιών που βρίσκονται στους Νιγηριανούς δρόμους, είναι κατά κύριο λόγο εργαζόμενα παιδιά στον δρόμο. Στο βόρειο τμήμα της Νιγηρίας, η μουσουλμανική θρησκεία είναι αυτή που κυρίως ασκείται και η δραστηριότητα της επαιτείας είναι αποδεκτή. Τα μικρά παιδιά συχνά βοηθούν τους ενήλικες με ειδικές ανάγκες να κυκλοφορούν στους δρόμους, με σκοπό την επαιτεία και ως αντάλλαγμα τα παιδιά λαμβάνουν ένα υποτυπώδες χρηματικό ποσό. Επίσης, είναι σύνηθες για τα μικρά αγόρια να στέλνονται σε θρησκευτικούς δασκάλους που διδάσκουν το Κοράνι. Οι δάσκαλοι στην πραγματικότητα στέλνουν τα παιδιά στους δρόμους, με σκοπό την επαιτεία και την ανεύρεση τροφής. Επίσης, πολλοί γονείς στέλνουν τα παιδιά τους να κάνουν εμπόριο στους δρόμους, έτσι ώστε να κερδίσουν ένα επαρκές εισόδημα που θα

βοηθήσει τις μητέρες τους, να αγοράσουν αγαθά οικιακής χρήσης για τη μελλοντική συζυγική ζωή των κοριτσιών τους. Η διεξαγωγή του εμπορίου από τα παιδιά είναι μια κοινή πρακτική στη Νιγηρία και οι γονείς γνωρίζουν τους κινδύνους που η δραστηριότητα αυτή περιλαμβάνει (Ebigbo, 2003).

Για τις μειονότητες Σίτι και Ρομά στην Ανατολική Ευρώπη η μετακίνηση του παιδιού στο δρόμο, δεν απολήγει απαραίτητα σε διακοπή από τους οικογενειακούς δεσμούς και θεωρείται ως μια εύλογη μορφή κοινωνικοποίησης (Invernizzi, 2001). Επίσης, έχει βρεθεί ότι πολλά από τα παιδιά στρέφονται στο δρόμο για ποικίλους λόγους όπως: για ανεύρεση ενός εισοδήματος, με σκοπό την κάλυψη του κόστους της φοίτησης τους στο σχολείο ή για εξασφάλιση τροφής, είτε για να παίξουν και να περάσουν χρόνο με φίλους (Lowry, 1997).

Έτσι, ορισμένες κοινωνίες θεωρούν ότι η παρουσία του παιδιού στο δρόμο, προκειμένου να εργαστεί ή ακόμα και η μετανάστευση του σε άλλη πόλη για σπουδές, είναι απόλυτα δικαιολογημένη. Ωστόσο, τα πρότυπα αυτά διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό από κοινωνία σε κοινωνία (Invernizzi, 2001).

2. 18 Μικροκοινωνιολογικές και Ψυχοκοινωνικές προσεγγίσεις

Σύμφωνα με την μικρο-σκοπική προσέγγιση το παιδί θεωρείται ως ενεργός κοινωνικός συντελεστής και η έμφαση δίνεται τόσο σε εξωτερικούς όσο και σε εσωτερικούς παράγοντες. Η ψυχοκοινωνική προσέγγιση εστιάζει στο πώς το παιδί αντιλαμβάνεται την ταυτότητα του και σε στοιχεία όπως είναι: η δομή της οικογένειας, τα κοινωνικά δίκτυα στον δρόμο, τα προγράμματα ενίσχυσης και γενικά το περιβάλλον του. Τα κίνητρα, οι πρακτικές και οι στρατηγικές του παιδιού αποτελούν το επίκεντρο της ανάλυσης. Εξαιτίας του ότι οι αρνητικές καταστάσεις, όπως είναι: η γονική κακοποίηση, η αστική ή η αγροτική φτώχεια, η έλλειψη μελλοντικής προοπτικής δεν επηρεάζουν όλα τα παιδιά, έτσι ώστε να στραφούν στο δρόμο τα προσωπικά κίνητρα και οι καταστάσεις των παιδιών είναι αυτά, τα οποία θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη (Lucchini, 1997). Σύμφωνα με τον Lucchini (1997), η μετακίνηση του παιδιού στον δρόμο, δεν σχετίζεται πάντοτε με την εγκατάλειψη ή τον αποκλεισμό. Επιπλέον, το παιδί δεν αντιδρά πάντα με το να πηγαίνει στον δρόμο. Οικογενειακά προβλήματα, όπως είναι η βία, η σωματική ή η σεξουαλική κακοποίηση, δεν βρίσκουν εφαρμογή σε όλα τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου.

Έχει βρεθεί ότι ποικίλα κίνητρα των παιδιών, εξηγούν την παρουσία τους στους δρόμους όπως είναι: ο τυχοδιωκτισμός, η αναζήτηση οικονομικών πόρων, η διαφυγή από δυσλειτουργικές οικογένειες και δύσκολες καταστάσεις, η επιθυμία των παιδιών να στηρίξουν οικονομικά την οικογένεια ή η επιθυμία τους να ζήσουν μαζί με συνομήλικους (Lowry, 1997). Μερικά παιδιά ισχυρίζονται ότι αυτό που τους αρέσει

περισσότερο στο δρόμο είναι ότι είναι ελεύθερα και ανεξάρτητα και έχουν την ευκαιρία για περιπέτεια (Beazley, 2003). Συνεπώς, η εμπειρία στον δρόμο δεν θα πρέπει να παρουσιάζεται με αντικειμενικό τρόπο. Η έμφαση πρέπει να δίνεται στην υποκειμενική σχέση μεταξύ του παιδιού και του δρόμου (Invernizzi, 2001).

Σύμφωνα με τον Lucchini (1994) συναισθηματικοί, υλικοί, κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες ασκούν επίδραση στην ανοχή του παιδιού, όταν αντιμετωπίζει γεγονότα που συμβαίνουν στο σπίτι και επηρεάζουν την αντίληψη του. Αυτοί οι παράγοντες, επίσης, σχετίζονται και με την έλξη, που ασκείται στο παιδί από το εξωοικογενειακό περιβάλλον. Αρκετά συχνά, στο δρόμο το παιδί ικανοποιεί τις συναισθηματικές, υλικές, και τις σχεσιακές του ανάγκες, και είναι απαραίτητο οι ανάγκες αυτές να διερευνηθούν περαιτέρω μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο του δρόμου. Σύμφωνα με αυτή την προοπτική, ποικίλες έννοιες έχουν υιοθετηθεί, προκειμένου να εξηγηθούν οι εμπειρίες των παιδιών στους δρόμους.

Η σχέση με τους συνομήλικους είναι ένας παράγοντας που έχει υιοθετηθεί ως μια εξήγηση του φαινομένου. Οι ερευνητές έχουν επισημάνει ότι οι συνομήλικοι διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο, αφού μπορούν να παρέχουν αμοιβαία υποστήριξη και προστασία. Η ομάδα των συνομηλίκων μπορεί να καλύψει τις συναισθηματικές, αυτοπροσδιοριστικές και τις υλικές ανάγκες του παιδιού και να βοηθήσει στην κοινωνικοποίηση και την επιβίωση του (Beazley, 2003, Invernizzi, 2001, Lucchini, 1994). Για παράδειγμα, όσον αφορά την κοινωνικοποίηση ανάμεσα στα κορίτσια του δρόμου στο Μπουένος Άιρες, υπάρχουν τέσσερις τύποι ομάδων: το δίκτυο, η μικρή ομάδα, η μεικτή ομάδα και το ζευγάρι. Μέσα από την συμμετοχή σε διάφορες ομάδες το κορίτσι έχει την ευκαιρία να ικανοποιήσει τις υλικές και κοινωνικές της ανάγκες. Το κοινωνικό δίκτυο των παιδιών του δρόμου λειτουργεί, ως ένα σημαντικό σημείο αναφοράς για τα παιδιά. Έχει τρεις διαστάσεις. Η πρώτη, είναι χωρική. Τα παιδιά μέσα από τον χώρο αυτό προσδιορίζονται και έχουν ένα κοινό σημείο αναφοράς. Η δεύτερη διάσταση είναι η κοινωνική. Τα παιδιά θεωρούν ότι ανήκουν σε μια ομάδα. Η τρίτη διάσταση είναι ιεραρχική. Συγκεκριμένα, ένας νέος άνδρας που είναι σεβαστός από όλα τα παιδιά έχει το ρόλο του αρχηγού και προστατεύει τα παιδιά του δικτύου (Lucchini, 1994).

Επίσης, σε άλλη έρευνα στην πόλη της Τζακάρτας, αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά του δρόμου κοινωνικοποιούν τα νέα παιδιά στο δρόμο και στην *Tikyan* ταυτότητα, όπως ονομάζεται. Η *Tikyan* υποκοουλτούρα των αγοριών του δρόμου στην Τζακάρτα, αποτελείται από ένα συγκεκριμένο σύστημα αξιών και κωδικών συμπεριφοράς. Η κοινωνικοποίηση προσφέρει υποστήριξη στους νεοεισερχόμενους, στρατηγικές επιβίωσης και μια συλλογική ταυτότητα που τους βοηθά να αποκτήσουν μια νέα θετική αυτοεικόνα, και έτσι να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τον έξω κόσμο. Αισθάνονται ότι ανήκουν σε ένα υποκατάστατο οικογένειας. Έχει παρατηρηθεί, ότι σχεδόν όλα τα αγόρια του δρόμου αλλάζουν το πραγματικό τους όνομα. Το νέο όνομα του παιδιού, αφενός το βοηθά να επαναπροσδιορίσει τον εαυτό του ως *Tikyan* παιδί του δρόμου, το

οποίο ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα και αφετέρου συμβάλλει στη ολική ρήξη με το παρελθόν του (Beazley, 2003).

Ωστόσο, οι Artekar and Heinonen (2003) αποκαλύπτουν ότι η ομαδική ζωή για τα παιδιά του δρόμου στην Αντίς Αμπάμπα δεν προσφέρει συναισθηματική στήριξη στα παιδιά. Οι δεσμοί που υπάρχουν μεταξύ τους είναι χαλαροί. Τα παιδιά εκδηλώνουν αντικρουόμενες επιθυμίες. Από τη μία πλευρά, τα παιδιά επιθυμούν την ανεξαρτησία και από την άλλη θέλουν να ανήκουν σε μια ομάδα. Αυτές οι αντικρουόμενες ανάγκες προέρχονται από τη βία που επικρατεί τόσο στο εσωτερικό των ομάδων όσο και μεταξύ των ομάδων. Το ίδιο ισχύει και για τους Malunde στη Νότια Αφρική (Swart, 1990).

Ακόμα πρέπει να αναφερθεί ότι οι δραστηριότητες του παιδιού στο δρόμο είναι ποικίλες και έχουν σημαίνοντα ρόλο στη σχέση που αναπτύσσει το παιδί με το δρόμο. Αρκετά συχνά η ζωή στο δρόμο, συνδυάζεται με την χρήση ναρκωτικών ουσιών και με διάφορες παράνομες δραστηριότητες. Ορισμένα παιδιά προβαίνουν σε αυτές τις δραστηριότητες. Ένα γενικό χαρακτηριστικό ανάμεσα στα κορίτσια στο Μπούενος Άιρες αποτελεί η κατανάλωση μαριχουάνας, φαρμάκων, και αλκοόλ. Μερικά κορίτσια βρίσκουν την εμπειρία τους στον δρόμο ευχάριστη. Η ευχαρίστηση προέρχεται από αυτό που συναντάται στο δρόμο όπως τα ναρκωτικά, το σεξ. Η κλοπή για το κορίτσι είναι κάτι περισσότερο από μια στρατηγική επιβίωσης και υλικής συνεισφοράς στην ομάδα. Αποτελεί, επίσης, έναν τρόπο για να κερδίσουν τον σεβασμό από τα αγόρια και να γίνουν ισότιμες τους (Lucchini, 1994).

Επομένως, η συμπεριφορά και τα προσωπικά κίνητρα των παιδιών που ζουν/και ή εργάζονται στους δρόμους, καθορίζονται από τις προσωπικές τους καταστάσεις και τις αλληλεπιδράσεις τους με άλλους ανθρώπους (Beazley, 2003). Επομένως, επισημαίνεται ότι είναι σημαντικό να ληφθούν σοβαρά υπόψη οι δραστηριότητες του παιδιού στο δρόμο, έτσι ώστε να γίνει κατανοητό για ποιο σκοπό ή σκοπούς το παιδί κάνει χρήση του δρόμου, όπως και το νόημα, που το παιδί αποδίδει στο περιβάλλον του δρόμου (Lucchini, 1997). Επιπρόσθετα, ο δρόμος έχει φυσική, κοινωνική και συμβολική διάσταση. Ο χώρος αυτός μπορεί να παρέχει χρήσιμες πηγές για το παιδί, όπως είναι η εμπειρία της κοινότητας ανάμεσα στους ενήλικες ή ανάμεσα στα παιδιά, ευκαιρίες εργασίας. Ως κοινωνικός και φυσικός χώρος μπορεί να παρέχει τόσο πηγές όσο και κινδύνους. Αυτό καθορίζεται από την οργάνωσή του, δηλαδή το είδος των σχέσεων που το παιδί αναπτύσσει με τους άλλους κατοίκους του δρόμου. Ως συμβολικός χώρος, ο δρόμος μπορεί να αντιπροσωπεύει έναν χώρο περιθωριοποίησης, αποκλεισμού ή κοινωνικοποίησης. Στην περίπτωση αυτή, ο δρόμος διαδραματίζει έναν συμπληρωματικό ρόλο του σπιτιού. Επιπρόσθετα, ο δρόμος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ή για τελετές μύησης. Μπορεί, επίσης, να λειτουργήσει ως το μέρος, που επιτρέπει στο παιδί να δραπετεύσει από την έλλειψη της ιδιωτικής ζωής που βιώνει στην οικογένεια (Lucchini, 1997, Artekar and Abebe, 1997).

Μια άλλη έννοια που λαμβάνεται υπόψη είναι η ιστορία της ζωής του παιδιού, η οποία αναφέρεται στην εξέλιξη της εμπειρίας του στο δρόμο και της ταυτότητας του. Η

αντίληψη του παιδιού για την ζωή στο δρόμο αλλάζει, καθώς το παιδί αποκτά δεξιότητες. Τα κίνητρα του παιδιού με το πέρασμα του χρόνου, αναπτύσσονται και εξελίσσονται. Τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, υφίστανται μια κρίση καριέρας καθώς μεγαλώνουν. Αυτό συμβαίνει επειδή αρχίζουν εξωτερικά να δείχνουν μεγαλύτερα σε ηλικία, και αλλάζουν τις αντιλήψεις τους για τον εαυτό τους και την ζωή στο δρόμο. Έτσι, καθώς μεγαλώνουν και εισέρχονται στην εφηβεία, θεωρούν την ζωή στο δρόμο πιο σκληρή, και συνειδητοποιούν ότι και η αντίληψη της κοινωνίας έχει επίσης μεταστραφεί απέναντι τους. Σε αυτή την φάση, τα παιδιά αυτά συχνά σκέφτονται να επιστρέψουν στο σπίτι τους ή να επιστρέψουν στην κοινωνία. Στην περίπτωση που αποφασίσουν να παραμείνουν στο δρόμο, προσπαθούν να βρουν άλλους τρόπους απόκτησης ενός εισοδήματος και συχνά παρασύρονται στο έγκλημα (Visano, 1990).

Αρκετές μελέτες εξετάζουν την κοινωνική ανταπόκριση και τη μεταχείριση απέναντι στα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου. Τα περισσότερα έγγραφα επισημαίνουν την βία που ασκείται κατά των παιδιών, καθώς και τον στιγματισμό τους. Σε πολλές κοινωνίες τα παιδιά αυτά αντιμετωπίζονται αρνητικά, διότι η παρουσία τους στο δρόμο έρχεται σε αντίθεση με τις αξίες της οικογένειας και την δημόσια τάξη. Το να βρίσκεται κάποιος στο δρόμο, θεωρείται ως αδικήμα από ορισμένα κράτη και για τους λόγους αυτούς υιοθετούνται αυστηρά μέτρα κατά των παιδιών. Ως ανταπόκριση στην κοινωνική περιθωριοποίηση και χωρική καταπίεση που υφίστανται τα παιδιά, αναπτύσσουν στρατηγικές επιβίωσης. Οι στρατηγικές αυτές περιλαμβάνουν πρωτίστως την ανεύρεση αστικών γωνιών, όπου τα παιδιά θα είναι σε θέση να ζήσουν μια ζωή κερδίζοντας χρήματα (Beazley, 2003). Οι Artekar και Abebe (1997), κάνουν λόγο για τρεις κατηγορίες εχθρότητας: την ποινική εχθρότητα, την δημόσια εχθρότητα και την πολιτισμική εχθρότητα. Η πολιτισμική εχθρότητα σχετίζεται με την έλλειψη κατανόησης του τρόπου ζωής των φτωχότερων οικογενειών.

2. 19 Η ψυχοκοινωνική Ταυτότητα: Ψυχολογικές και ψυχοπαθολογικές προσεγγίσεις

Όλα τα παιδιά δεν έχουν την ικανότητα να επιβιώσουν στο δρόμο, καθώς ο δρόμος περιλαμβάνει πολλές δυσκολίες. Αρκετοί ειδικοί έχουν υποστηρίξει ότι τα παιδιά που πηγαίνουν στο δρόμο έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που τα βοηθούν στην προσαρμογή τους στο πλαίσιο του δρόμου. Οι ίδιες δεξιότητες που συμβάλλουν στην προσαρμογή του παιδιού στο δρόμο, μπορούν επίσης να εξηγήσουν γιατί το παιδί παραμένει στο δρόμο. Τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου, χαρακτηρίζονται ως ιδιαίτερα ευφυή. Αυτό σημαίνει ότι η ζωή στο δρόμο δεν είναι ανοικτή σε όλα τα παιδιά. Αν και άλλες μελέτες αναφέρουν παθολογικά συμπτώματα και προβλήματα συμπεριφοράς, η προκατάληψη ότι το παιδί αναπτύσσει παθολογικά συμπτώματα στον δρόμο δεν έχει πλήρως εξεταστεί (Invernizzi, 2001).

2. 20 Φύλο

Οι έρευνες οι οποίες εξετάζουν την κατάσταση των κοριτσιών στους δρόμους, είναι ελάχιστες. Ωστόσο, έχει αποκαλυφθεί ότι ο παράγοντας του φύλου διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εξήγηση των εμπειριών που έχουν αποκτήσει τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου. Το φύλο σχετίζεται με την γυναικεία πορνεία, τις μητέρες που είναι υπεύθυνες για την ανατροφή των παιδιών, την υπερεκπροσώπηση και την μεγαλύτερη αποδοχή των αγοριών στους δρόμους, και την ελάχιστη ή μη αποδοχή των κοριτσιών στο δρόμο (Lucchini, 1994).

Σύμφωνα με τον Lucchini (1994), το κορίτσι που ζει και/ ή εργάζεται στο δρόμο, αποτελεί ταυτόχρονα και παιδί του δρόμου, αλλά και γυναίκα. Έτσι, οι ενήλικοι την θεωρούν ταυτόχρονα και κορίτσι του δρόμου και πόρνη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, το κορίτσι να υφίσταται σε διττό στιγματισμό. Ωστόσο, στην έρευνα του στο Μπουένος Άιρες παρατηρεί ότι οι στρατηγικές που το κορίτσι αναπτύσσει στο δρόμο, προκειμένου να επιβιώσει δεν βασίζονται στην άσκηση του επαγγέλματος της πορνείας. Τα νεαρά αυτά κορίτσια, αποτελούν στην πραγματικότητα θύματα σεξουαλικής κακοποίησης, η οποία δεν έχει καμία σχέση με την πορνεία, ακόμα και αν λαμβάνουν ως αντάλλαγμα τρόφιμα ή χρήματα. Σε γενικές γραμμές, η βιβλιογραφία δεν δέχεται την ανάμειξη των κοριτσιών αυτών στην πορνεία (Invernizzi, 2001).

Ομοίως, η κοινωνία της πόλης Χαράρε, στη Ζιμπάμπουε αντιμετωπίζει τα κορίτσια που πηγαίνουν στους δρόμους, ως πόρνες. Μάλιστα, το στίγμα που το κορίτσι αποκτά λειτουργεί ανασταλτικά στην επιστροφή της στην οικογενειακή ζωή, με αποτέλεσμα να συνεχίζει να παραμένει στο δρόμο. Μερικά κορίτσια δεν επιστρέφουν στα σπίτια τους, είτε για να αποφύγουν την αρνητική κριτική που θα υποστούν από την οικογένεια και τους φίλους τους για το κομμάτι αυτό της ζωής τους, είτε διότι οι ίδιοι οι θετοί γονείς των κοριτσιών δεν τους επιτρέπουν να επιστρέψουν, για τον λόγο ότι έχουν στιγματιστεί (Rureno and Bourdillon, 2003).

Εκτός από τα παραπάνω, πολλές έρευνες επισημαίνουν τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των δύο φύλων, όσον αφορά τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο (Aptekar and Heinonen, 2003). Για παράδειγμα, στην Αιθιοπία η αναλογία των δύο φύλων για τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο είναι σχεδόν τέσσερα αγόρια προς ένα κορίτσι. Συγκεκριμένα, στην Αντίς Αμπάμπα οι μητέρες διδάσκουν κυρίως τα αγόρια να καταστούν οικονομικά ανεξάρτητα από πολύ μικρή ηλικία και να εργαστούν στο δρόμο, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις οικονομικές δυσκολίες (Wondimu, 1996). Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει για τα κορίτσια στο Ναϊρόμπι. Τα κορίτσια διδάσκονται από τις μητέρες τους να αντιμετωπίσουν την φτώχεια μέσα από την παραμονή τους στο σπίτι, βοηθώντας σε οικιακές εργασίες (Aptekar and Heinonen, 2003).

Τα κορίτσια στην Αντίς Αμπάμπα εισέρχονται στη ζωή του δρόμου πολύ αργότερα σε σύγκριση με τα αγόρια, και ένας μεγαλύτερος αδελφός συχνά τις επιβλέπει. Έτσι, τα

αγόρια και τα κορίτσια σε καταστάσεις δρόμου, σχετίζονται διαφορετικά με τις οικογένειες τους. Και αυτό γιατί τα αγόρια αναμένονται να φέρουν εισόδημα στο σπίτι και για το λόγο αυτό βρίσκονται στους δρόμους, ενώ για τα κορίτσια αναμένεται να είναι στο σπίτι και να βοηθούν στις οικιακές εργασίες. Έτσι, τα αγόρια του δρόμου βρίσκονται κυρίως στο δρόμο, επειδή έχουν διδαχθεί να είναι ανεξάρτητα, ενώ τα κορίτσια πηγαίνουν στο δρόμο για να ξεφύγουν από τις δύσκολες καταστάσεις (Artekar and Heinonen, 2003). Στην Λατινική Αμερική υπάρχει μια κοινωνική και θεσμική αντίδραση ενάντια στα κορίτσια του δρόμου, που απαιτεί συχνά την αφαίρεση του κοριτσιού από το δρόμο (Lucchini, 1994). Ωστόσο, το μέρος που θεωρείται ως κατάλληλο για τα κορίτσια ποικίλλει ανάμεσα στις χώρες (Invernizzi, 2001).

2. 21 Σύνοψη

Η ΔΟΕ συνιστά σε παγκόσμιο επίπεδο την σημαντικότερη πηγή στατιστικών πληροφοριών για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας. Επισημαίνεται ότι αν και έχει σημειωθεί σημαντική μείωση του φαινομένου της παιδικής εργασίας από το 2000, ωστόσο, συναντάται ένας μεγάλος αριθμός εργαζομένων παιδιών σε παγκόσμια κλίμακα. Για την περίοδο 2012-2016, ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών παγκοσμίως ανέρχεται συνολικά σε 152 εκατομμύρια παιδιά, 64 εκατομμύρια κορίτσια και 88 εκατομμύρια αγόρια. Το 71% των εργαζομένων παιδιών εμπλέκονται στον τομέα της γεωργίας, ενώ το 69% εργάζονται εντός του πλαισίου της οικογένειάς τους. Επίσης, 73 εκατομμύρια παιδιά εμπλέκονται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας. Ο αριθμός των παιδιών που εμπλέκονται σε απασχόληση ανέρχεται σε 218 εκατομμύρια. Οι περιοχές της Αφρικής, της Ασίας και του Ειρηνικού συγκεντρώνουν την πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα παιδιά ηλικίας 5 έως 11 ετών εξακολουθούν να έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στην παιδική εργασία, ενώ ο αριθμός των εργαζομένων αγοριών ξεπερνά τον αριθμό των εργαζομένων κοριτσιών. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα αυξάνεται με την ηλικία. Η ηλικιακή ομάδα 15-17 ετών, έχουν το μεγαλύτερο μερίδιο συμμετοχής σε επικίνδυνες εργασίες. Ο αριθμός των παιδιών που εμπλέκονται σε χερίστες μορφές εργασίας είναι δύσκολο να εκτιμηθεί. Η συχνότητα της παιδικής εργασίας είναι υψηλότερη στις χώρες χαμηλού εισοδήματος. Επίσης, 36 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά ηλικίας 5-14 ετών, απέχουν πλήρως από το θεσμό της εκπαίδευσης.

Ο αριθμός των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου σε παγκόσμια κλίμακα είναι άγνωστος. Οι δυσκολίες εκτίμησης του αριθμού των παιδιών αυτών, σχετίζονται πρωτίστως με προβλήματα που υπάρχουν όσον αφορά τον ορισμό τους. Σημειώνεται, επίσης, ότι η μεγάλη ποικιλομορφία των χαρακτηριστικών των παιδιών, όπως και των καταστάσεων που βιώνουν εξακολουθεί να θέτει προκλήσεις όσον αφορά τον ορισμό τους και την καταμέτρηση τους. Επίσης, η χρήση των δημόσιων χώρων που κάνουν τα παιδιά χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και καθίσταται δύσκολο να εντοπιστούν και να καταμετρηθούν. Στα εμπόδια αυτά, προστίθεται και το ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων των παιδιών, αλλά και προβλήματα μεθοδολογικής φύσης. Επιπλέον,

το κόστος που απαιτείται τόσο σε οικονομικούς όσο και σε ανθρώπινους πόρους, προκειμένου να επιτευχθεί η ακριβής απογραφή του αριθμού των παιδιών του δρόμου, καθιστά την εκτίμηση του αριθμού τους δύσκολη. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, έρευνες έχουν προχωρήσει στην εκτίμηση του αριθμού των παιδιών του δρόμου σε επίπεδα χώρας και πόλης. Σε ολόκληρο τον πλανήτη συναντώνται παιδιά που εργάζονται στο δρόμο. Το φαινόμενο των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους, δεν συναντάται μόνο στις χώρες του Νότου, αλλά και σε αυτές του Βορρά. Η απουσία αξιόπιστων δεδομένων καθιστά τα παιδιά αυτά αόρατα, γεγονός που οδηγεί σε πολιτικές ή μέτρα ad hoc, προσωρινά ή βραχυπρόθεσμα.

Τα αίτια του φαινομένου των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου, μελετώνται από διαφορετικές σκοπιές και σε διάφορα επίπεδα, όπως μακρο-κοινωνικό, μεσο-κοινωνικό, μικρο-κοινωνικό. Αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά στρέφονται στους δρόμους εξαιτίας ενός συνδυασμού παραγόντων, ενώ οι παράγοντες που εξηγούν γιατί τα παιδιά ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους, χαρακτηρίζονται από μεγάλη πολυπλοκότητα και αψηφούν απλές γενικεύσεις. Οι μακροσκοπικές θεωρήσεις επικεντρώνονται στην αριθμητική αύξηση και την εμφάνιση του φαινομένου των παιδιών σε καταστάσεις δρόμου. Οι μικροσκοπικές μελέτες επικεντρώνονται στην μετακίνηση του παιδιού στον δρόμο και στο γιατί μένει εκεί, στις ιδιαίτερες δραστηριότητες που επιτελεί στους δρόμους και στην εμπειρία της κοινότητας. Για τον προσδιορισμό των αιτιών του φαινομένου, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τόσο οι εξωτερικοί περιορισμοί, όσο και τα προσωπικά κίνητρα και οι οπτικές των παιδιών. Πολιτισμικές πρακτικές, παραδοσιακές δοξασίες, θρησκευτικοί σκοποί και ο παράγοντας του φύλου διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο.

3^ο Κεφάλαιο: Παιδική Εργασία στην Ελλάδα

3.1 Ιστορικότητα της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα

Το ζήτημα της παιδικής εργασίας, όπως και της γυναικείας εργασίας, της αξίας της και του κοινωνικού της ρόλου έχει παραμεληθεί από την νεοελληνική ιστοριογραφία. Διαπιστώνεται απουσία σχετικών μελετών, όπως και έλλειψη συστηματικών ερευνών. Οι διαθέσιμες πληροφορίες είναι διάσπαρτες, έμμεσες και λιγιστές (Παπαγεωργίου, 1986). Ο Ρηγίνος (1995), έχει κάνει μια εξαιρετική ανασκόπηση για την ιστορικότητα της παιδικής εργασίας στο χώρο της Ελλάδας. Η υποενότητα αυτή, αναφέρεται συνοπτικά σε κάποια στοιχεία από την ιστορική αναφορά του Ρηγίνου για την παιδική εργασία στην χώρα μας.

Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων η προσφορά της παιδικής εργασίας καθοριζόταν εντός του οικογενειακού πλαισίου. Δύο βασικοί λόγοι οδηγούσαν στην αναζήτηση απασχόλησης του παιδιού. Ο πρώτος λόγος σχετίζεται με την οικονομική ανέχεια της οικογένειας. Ο δεύτερος λόγος εντάσσεται στο πλαίσιο των παραδοσιακών οικογενειακών στρατηγικών, σε συνδυασμό με την έλλειψη κατώτερης τεχνικής εκπαίδευσης. Οι γονείς απέβλεπαν στην επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους και για τον λόγο αυτό έστελναν τα παιδιά τους στο εργαστήριο, με σκοπό την εκμάθηση μιας τέχνης. Επιπλέον, ο παράγοντας της συγγενικής αλληλεγγύης διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο, αφού σε πολλές περιπτώσεις το παιδί υποχρεωνόταν να απασχολείται στο εργαστήριο του πατέρα του, είτε μόνιμα είτε εποχιακά χωρίς ή με ελάχιστα χρήματα (Ρηγίνος, 1995).

Στην παραδοσιακή κοινωνία της ελληνικής υπαίθρου τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, τα παιδιά με βάση την φυσική κατάσταση και το φύλο τους, έβρισκαν την θέση τους στον καταμερισμό της εργασίας της χωρικής οικογένειας. Το φύλο και η φυσική κατάσταση των παιδιών έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στον προσδιορισμό των οικογενειακών στρατηγικών απασχόλησης (Ρηγίνος, 1995). Τα κορίτσια ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με την κτηνοτροφία, την καλλιέργεια της γης, τις διάφορες οικοτεχνικής μορφής εργασίες και την επεξεργασία καπνού. Σημειώνεται, ότι η παιδική εργασία για την οικογενειακή αγροτική εκμετάλλευση ήταν ύψιστης σημασίας (Δασκαλάκης, 1930). Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, τα έργα των σιδηροδρόμων αποτέλεσαν μια νέα πηγή απασχόλησης για τα παιδιά της υπαίθρου (Ρέπουλης, 1912).

Σχετικά με τις μορφές εργασίας των παιδιών στα ελληνικά αστικά κέντρα, και κυρίως στην Αθήνα και τον Πειραιά, κατά την προβιομηχανική εποχή στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η ελληνική αγροτική οικογένεια έστελνε στην πόλη τα πλεονάζοντα ή μη ικανά για αγροτικές ασχολίες παιδιά της. Οι ορεινές περιοχές της Πελοποννήσου και τα νησιά συνιστούσαν, κατά κύριο λόγο τον βασικό τροφοδότη των πόλεων σε παιδιά. Τα

αγόρια απασχολούνταν σε διάφορα καταστήματα συντοπιτών τους ως βοηθοί ή υπηρέτες, με μοναδική αμοιβή, στέγη και τροφή και την προσδοκία να διαδεχτούν τα αφεντικά τους ή να ξεκινήσουν μια δική τους δουλειά. Στα παντοπωλεία εργαζόταν το μεγαλύτερο ποσοστό των ανηλίκων. Τα κορίτσια εργάζονταν ως υπηρέτριες σε διάφορες αστικές οικογένειες που τους παρείχαν στέγη και τροφή. Η πλειοψηφία των υπηρετριών ήταν μεταξύ 10 και 20 ετών (Ρηγίνος, 1995). Σύμφωνα με τον Ρηγίνο (1995), το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα παρουσιάστηκε μια ειδική περίπτωση αυτή της σωματεμπορίας παιδιών από τις ορεινές περιοχές της Κορινθίας και της Γορτυνίας. Ειδικότερα, τα συγκεκριμένα παιδιά εκμισθώνονταν από τους γονείς τους, έναντι ορισμένου χρηματικού ποσού με ετήσιο συμβόλαιο σε διάφορους συμπατριώτες τους, τους «μάστορες». Η ακύρωση των συμβολαίων δεν ήταν εφικτή, λόγω του ανηλικού των παιδιών. Και αυτό διότι ο νόμος λάμβανε υπόψη την πατρική εξουσία. Τα παιδιά εργάζονταν κάτω από άθλιες συνθήκες και σε περίπτωση που το προϊόν εργασίας τους ήταν ανεπαρκές τιμωρούνταν σκληρά από τους μάστορες. Ωστόσο, το 1872 η σωματεμπορία των παιδιών είχε σχεδόν εξαλειφθεί (Ρηγίνος, 1995).

Επίσης, στην Ελλάδα έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το παιδί μπορούσε να μάθει μια τέχνη ως μαθητευόμενος είτε στο εργαστήριο κάποιου τεχνίτη, δουλεύοντας στο πλάι του και μαθαίνοντας τα μυστικά του επαγγέλματος-στα πλαίσια καθορισμένων συντεχνιακών κανόνων-είτε μέσα στην «κομπανία» των περιπλανώμενων μαστόρων. Τα παιδιά εργάζονταν σε εργαστήρια σε εποχική ή μόνιμη βάση με υποτυπώδη ή χωρίς αμοιβή. Το προφίλ των μαθητευόμενων ήταν παιδιά που προέρχονταν κυρίως από αγροτικές οικογένειες των γύρω χωριών (Ρηγίνος, 1995). Με την εμφάνιση της βιομηχανίας στην Ελλάδα, την δεκαετία του 1870, διαμορφώνεται η ζήτηση για παιδικό εργατικό δυναμικό στους κλάδους της υφαντουργίας, της βιομηχανίας καπνού, της χημικής βιομηχανίας και της βιομηχανίας χάρτου. Οι συνθήκες εργασίας των παιδιών κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα είτε πρόκειται για βιοτεχνικά εργαστήρια είτε πρόκειται για τα μεγάλα εργοστάσια ήταν πολύ άσχημες. Οι εργασιακοί χώροι ήταν ανθυγιεινοί και ακατάλληλοι, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μαστίζονται από διάφορες αρρώστιες (Ρηγίνος, 1995).

3.2 Παιδική Εργασία και Ελληνική Νομοθεσία

Με βάση το ελληνικό δίκαιο, η παιδική ηλικία κατά το Σύνταγμα «τελεί υπό την προστασία του κράτους» (άρθρο 21, παραγ.1 Συντάγματος). Επίσης, με βάση το άρθρο 21, παραγ. 3 του Ελληνικού Συντάγματος, προβλέπεται η προστασία της νεότητας από το Κράτος μέσα από την λήψη ειδικών μέτρων. Ακόμα, στο άρθρο 16, παραγ. 3 ορίζεται η εννεαετής υποχρεωτική εκπαίδευση. (Βουλή των Ελλήνων, 2010)

Το εργατικό δίκαιο στην χώρα μας εμφανίστηκε με αντικείμενο τις γυναίκες και τα παιδιά (Ληξουριώτης, 2006). Στον **Νόμο ΓΦΚΛ΄ (3524) της 13.1.1910 «περί**

μεταλλείων» περιλαμβάνονται οι πρώτες εργατικές προστατευτικές διατάξεις για την παιδική εργασία (Ληξουριώτης, 2006). Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 50 του κεφαλαίου II του νόμου ορίζεται η απαγόρευση της νυχτερινής απασχόλησης των παιδιών και των γυναικών στα μεταλλεία και την μεταλλουργία. Επίσης, ο νόμος όριζε την χρησιμοποίηση των παιδιών σε συγκεκριμένες μεταλλευτικές εργασίες με βάση την ηλικία τους, όπως και το ότι παραβάτες των διατάξεων του άρθρου 50 και 51 θα τιμωρούνταν με χρηματική ποινή (Κεφ. II, άρθρο 51-ΦΕΚ 11/Α/13-1-1910). Επομένως, στο συγκεκριμένο νόμο δεν οριζόταν όριο ηλικίας για το επιτρεπτό της παιδικής εργασίας. Στην συνέχεια, ακολούθησε ο **Νόμος ΔΚΘ' (4029) του 1912 «περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων»**, ο οποίος απαγόρευε την εργασία των παιδιών κάτω της ηλικίας των 12 ετών, όπως επίσης, όριζε και την απαγόρευση της εργασίας των παιδιών κάτω της ηλικίας των 14 ετών, εφόσον δεν είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση (Ληξουριώτης, 2006).

Με τον **Νόμο 1182/1981 (ΦΕΚ 193/Α/24-07-1981)** επικυρώθηκε από την Ελλάδα η υπ' αριθμ. 138 Διεθνή Σύμβαση Εργασίας του 1973 **«περί του κατώτατου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν και προσαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας προς τας διατάξεις αυτής»**. Συγκεκριμένα, με βάση το άρθρο 2 παράγρ. 3 ορίστηκε η ηλικία των 15 ετών ως γενικό κατώτατο όριο ηλικίας εισόδου των ανηλίκων στην εργασία, προκειμένου να μην είναι σε καμία περίπτωση κατώτερο από την ηλικία ολοκλήρωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Επίσης, ορίζεται ότι η εκάστοτε εθνική νομοθεσία θα έχει την δυνατότητα να επιτρέπει την απασχόληση ατόμων ηλικίας μεταξύ 13-15 ετών σε ελαφρές μορφές εργασίας με την προϋπόθεση όμως ότι δεν βλάπτουν την υγεία και την ανάπτυξη τους, καθώς επίσης δεν παρεμποδίζουν την φοίτηση τους στο σχολείο ή την συμμετοχή τους σε προγράμματα επαγγελματικού προσανατολισμού (άρθρο 7, παράγρ. 1). Ακόμα, ορίστηκε το 18^ο έτος ως κατώτατο όριο ηλικίας εισόδου σε εργασίες που μπορούν να βλάψουν «την υγεία, την σωματική ακεραιότητα ή την ηθική των νέων» (άρθρο 3, παράγρ. 1). Ακόμα, η παρούσα Σύμβαση αναθεώρησε όλες τις προηγούμενες υφιστάμενες Συμβάσεις που όριζαν το κατώτατο όριο ηλικίας εισόδου των παιδιών στην εργασία σε επιμέρους επαγγελματικούς κλάδους, όπως στην βιομηχανία, στην ναυτική εργασία, στην γεωργία, στο επάγγελμα του θερμαστή και ανθρακέα, στις μη βιομηχανικές εργασίες, στην αλιεία, στις υπόγειες εργασίες (άρθρο 10, παράγρ. 1).

Ακολούθησε ο **Νόμος 1837/1989 (ΦΕΚ 85/Α/23-3-1989) «για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις»**. Σύμφωνα με τις κυριότερες συντεταγμένες του νόμου προβλέπεται ότι ο νόμος εφαρμόζεται σε κάθε είδους απασχόληση και αυτοαπασχόληση ανηλίκων. Ωστόσο, από τις διατάξεις του νόμου εξαιρείται η εργασία των ανηλίκων στις οικογενειακού τύπου γεωργικές, δασικές και κτηνοτροφικές εργασίες. Ως ανήλικοι για την εφαρμογή των διατάξεων του νόμου θεωρούνται τα πρόσωπα που δεν έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους (άρθρο 1, παράγρ.1). Σημειώνεται ότι η έννοια της ανηλικότητας στο συγκεκριμένο νόμο συμπίπτει με την γενικότερη έννοια της ανηλικότητας του άρθρου 127 του Αστικού Κώδικα (Ληξουριώτης, 2006). Σύμφωνα με το άρθρο 127 του Αστικού

Κώδικα «ανήλικος» θεωρείται όποιος δεν έχει συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας του (Σύγχρονη Νομοθεσία, 2012a). Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 2 παράγρ 1 του συγκεκριμένου νομοθετήματος ορίζεται ως γενικό κατώτατο όριο εισόδου στην απασχόληση το 15^ο έτος της ηλικίας. Η απαγόρευση αυτή ισχύει για οποιαδήποτε εργασία (μισθωτή εργασία ή αυτοαπασχόληση). Η θέσπιση του 15^{ου} έτους ως ελάχιστο κατώτατο όριο εισόδου στην εργασία, εναρμονίζεται με την Διεθνή Σύμβαση Εργασίας 138/1973 καθώς και με την Οδηγία 94/33/ΕΚ (Ληξουριώτης, 2006).

Επίσης, στο άρθρο 2, παράγρ. 2 του ίδιου νομοθετήματος ορίζεται η απαγόρευση της απασχόλησης των ανηλίκων σε κάθε τύπου εργασία που είναι επικίνδυνη, βαριά ή ανθυγιεινή, όπως και σε εργασίες που βλάπτουν την ψυχική υγεία και αναστέλλουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των ανηλίκων. Ο καθορισμός αυτού του χαρακτήρα των εργασιών πραγματοποιείται με απόφαση του Υπουργού Εργασίας.

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 3 (παραγρ.1) το 15^ο έτος της ηλικίας ως κατώτατο όριο εισόδου στην απασχόληση δεν ισχύει για την απασχόληση των ανηλίκων σε θεατρικές παραστάσεις, μουσικές εκτελέσεις ή άλλες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, διαφημιστικά προγράμματα, επιδείξεις μόδας, ραδιοφωνικές ή τηλεοπτικές εγγραφές ή εκπομπές, εγγραφές σε βίντεο, κινηματογραφικές λήψεις, καθώς και για την χρησιμοποίηση τους ως μοντέλων με την προϋπόθεση ότι δεν βλάπτεται η σωματική, η ψυχική υγεία και η ηθική των ανηλίκων. Προβλέπεται επίσης, ότι η απασχόληση των ανηλίκων σε τέτοιου τύπου εργασίες θα πρέπει να πραγματοποιείται κατόπιν χορήγησης σχετικής άδειας από την Επιθεώρηση Εργασίας στον εργοδότη, ύστερα από αίτηση του. Η απασχόληση δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το χρονικό διάστημα των τριών μηνών. Παράταση της άδειας μπορεί να χορηγηθεί εφόσον την δικαιολογούν εξαιρετικοί λόγοι (άρθρο 3, παραγρ. 1 , 2).

Για την διασφάλιση της νόμιμης απασχόλησης ανηλίκων προβλέπεται ειδική μέριμνα. Ειδικότερα, οι ανήλικοι απαιτείται να είναι εφοδιασμένοι με βιβλιάριο εργασίας προκειμένου για την απασχόληση τους (άρθρο 8, παραγρ. 1). Ωστόσο, το βιβλιάριο εργασίας δεν απαιτείται όταν πρόκειται για περιπτώσεις απασχόλησης ανηλίκων σε καλλιτεχνικές ή παρεμφερείς εργασίες όπως ορίζονται στο άρθρο 3 του παρόντος νόμου. Στις εργασίες αυτής της φύσεως απαιτείται η χορήγηση άδειας της οικείας Επιθεώρησης Εργασίας (άρθρο 8, παράγρ. 2). Ακόμα, για την έκδοση του βιβλιαρίου εργασίας απαιτείται ιατρική πιστοποίηση, κατόπιν διεξαγωγής ιατρικών εξετάσεων, ότι από την απασχόληση που επέλεξαν οι ανήλικοι δεν τίθεται σε κίνδυνο η υγεία τους ή η σωματική ή η πνευματική τους ανάπτυξη (άρθρο 11, παράγρ.1). Η παραπομπή στις υγειονομικές υπηρεσίες πραγματοποιείται από την Επιθεώρηση Εργασίας (άρθρο 11, παράγρ. 2). Μία άλλη βασική προϋπόθεση που προβλέπεται για την νόμιμη απασχόληση των ανηλίκων είναι η υποχρεωτική παρακολούθηση προγραμμάτων εξωσχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού πριν την απασχόληση τους σε οποιαδήποτε εργασία. Χωρίς την χορήγηση της βεβαίωσης παρακολούθησης του προγράμματος από τον Οργανισμό Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ), ο οποίος εκπονεί και εφαρμόζει αυτά τα προγράμματα, δεν επιτρέπεται και η έκδοση του βιβλιαρίου εργασίας (άρθρο 4).

Στο άρθρο 5 προβλέπονται διατάξεις σχετικά με το ωράριο εργασίας των ανηλίκων. Ειδικότερα, καθορίζεται ως ανώτατο ωράριο εργασίας για τους ανήλικους κάτω της ηλικίας των 16 ετών όπως και για τους ανήλικους που φοιτούν στην δευτεροβάθμια γενική ή τεχνική εκπαίδευση, οι 6 ώρες την ημέρα και οι 30 ώρες την εβδομάδα (άρθρο 5, παράγρ 1). Ακόμα στο άρθρο 5, παραγρ 2 ορίζεται ότι «οι ανήλικοι δικαιούνται ημερήσια ανάπαυση δώδεκα τουλάχιστον συνεχείς ώρες στις οποίες πρέπει να περιλαμβάνεται το χρονικό διάστημα από τις 22.00 το βράδυ μέχρι τις 6.00 το πρωί». Η ημερήσια απασχόληση των ανηλίκων που φοιτούν σε γυμνάσια ή λύκεια κάθε τύπου ή τεχνικές-επαγγελματικές σχολές προβλέπεται ότι θα πρέπει να αρχίζει ή λήγει δύο τουλάχιστον ώρες μετά την λήξη ή πριν την έναρξη των μαθημάτων αντίστοιχα (άρθρο 5, παράγρ 3). Ειδικό ωράριο, επίσης, προβλέπεται για την απασχόληση ανηλίκων σε καλλιτεχνικές ή παρεμφερείς δραστηριότητες. Ειδικότερα, η απασχόληση δεν θα πρέπει να υπερβαίνει «*τις α) δύο ώρες την ημέρα για ανήλικους από τριών έως 6 ετών β) τρεις ώρες την ημέρα για ανήλικους από έξι έως ένδεκα ετών γ) τέσσερις ώρες την ημέρα για ανήλικους από ένδεκα έως 13 ετών δ) πέντε ώρες την ημέρα για ανήλικους από δεκατριών έως δεκαπέντε ετών*» (άρθρο 5, παράγρ. 4). Επιπρόσθετα, ορίζεται η απαγόρευση της υπερωριακής απασχόλησης των ανηλίκων (άρθρο 5, παραγρ. 5).

Στο άρθρο 6 προβλέπονται διατάξεις σχετικά με τον καθορισμό της αμοιβής των εργαζομένων ανηλίκων. «*Οι ανήλικοι εργαζόμενοι αμείβονται με βάση το κατώτατο τουλάχιστον ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη που προβλέπεται από την εθνική γενική συλλογική σύμβαση εργασίας κατ' αναλογία των ωρών απασχόλησης τους*». (άρθρο 6, παραγρ. 1). Εντούτοις, ορίζεται ότι υπάρχει η δυνατότητα ρύθμισης ευνοϊκότερων συνθηκών εργασίας και μεγαλύτερης αμοιβής από ειδικότερες συμβάσεις (άρθρο 6, παραγρ. 2). Στο άρθρο 7 του νομοθετήματος προβλέπονται ειδικές διατάξεις σχετικά με την χορήγηση άδειας στους ανήλικους εργαζομένους. Ορίζεται ότι η χορήγηση της κανονικής άδειας πραγματοποιείται κατά την περίοδο των θερινών σχολικών διακοπών σε συνεχείς ημέρες. Ωστόσο, σε περίπτωση που ζητηθεί από τον ανήλικο εργαζόμενο υπάρχει η δυνατότητα χορήγησης του μισού της άδειας τμηματικά και σε άλλες χρονικές περιόδους (άρθρο 7, παραγρ. 1). Επιπλέον, ορίζεται ότι οι ανήλικοι εργαζόμενοι σε περίπτωση που είναι μαθητές ή σπουδαστές δικαιούνται άδεια (συνεχόμενη ή τμηματική) για την συμμετοχή τους στις εξετάσεις και ειδικότερα δύο ημέρες άδειας για κάθε μέρα εξετάσεων (άρθρο 7, παράγρ 2).

Στο άρθρο 17 του νόμου ανατίθεται στις Επιθεωρήσεις Εργασίας ο έλεγχος της εφαρμογής των διατάξεων του νόμου. Οι επιθεωρητές εργασίας υποχρεώνονται να προχωρούν στην απαγόρευση της συνέχισης της εργασίας του ανηλίκου, εφόσον διαπιστώσουν ότι οι συνθήκες εργασίας θέτουν σε κίνδυνο την σωματική ή ψυχική του υγεία. Επιπρόσθετα, οι Επιθεωρήσεις Εργασίας υποχρεώνονται να τηρούν μητρώο των ανηλίκων, όπου καταγράφονται οι ανήλικοι που έχουν εφοδιαστεί με βιβλιάριο εργασίας (άρθρο 10, παραγρ, 1).

Στον ίδιο νόμο, περιλαμβάνονται ειδικές διατάξεις σχετικά με τους εργοδότες. Συγκεκριμένα, προβλέπεται ότι οι εργοδότες υποχρεώνονται να λαμβάνουν πρόσθετα μέτρα προστασίας των ανηλίκων στο εργασιακό τους περιβάλλον και αφενός να

παρέχουν ενημέρωση στους ανήλικους εργαζόμενους για τους κινδύνους που ενδέχεται να απειλήσουν την ζωή, την υγεία και την φυσική, ψυχική και πνευματική τους κατάσταση και αφετέρου να παρέχουν καθοδήγηση στην λήψη των κατάλληλων μέτρων για την αποφυγή των κινδύνων (άρθρο 16, παραγρ, 1). Επίσης, προβλέπεται η παροχή προστασίας από τους εργοδότες στους ανήλικους εργαζόμενους *«από πράξεις βίας ή προσβολής της προσωπικότητας ή βλάβης της ηθικής τους»* (άρθρο 16, παραγρ, 2). Οι εργοδότες, ακόμα, που απασχολούν ανήλικους υποχρεώνονται να τηρούν μητρώο των εργαζομένων ανηλίκων στο οποίο αναγράφεται *«το ονοματεπώνυμο του εργαζόμενου, η χρονολογία γέννησης, η διεύθυνση κατοικίας του, ο αριθμός του βιβλιαρίου εργασίας, η ημερομηνία έκδοσης ή ανανέωσης του, το είδος της εργασίας, η χρονολογία έναρξης και λήξης της σχέσης εργασίας»* (άρθρο 9).

Με την **Υπουργική Απόφαση αριθ.130627/1990 (ΦΕΚ 620/Β/27-9-90) «Καθορισμός επικίνδυνων, βαριών ή ανθυγιεινών εργασιών για την απασχόληση ανηλίκων»** καθορίζονται από τον Υπουργό Εργασίας, οι εργασίες εκείνες που θεωρούνται επικίνδυνες, βαριές ή ανθυγιεινές, όπως και εργασίες που βλάπτουν την ψυχική υγεία και παρεμποδίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των ανηλίκων σύμφωνα με το άρθρο 2, παράγρ 2 του Νόμου 1387/1989.

Κατόπιν του Νόμου 1837/1989 που παρουσιάστηκε προηγουμένως, ακολούθησε η έκδοση του **Προεδρικού Διατάγματος 62/1998 «Μέτρα για την Προστασία των νέων κατά την εργασία, σε συμμόρφωση με την οδηγία 94/33/ΕΚ» (ΦΕΚ 67/τ. Α'26-3-1998)**. Σκοπός του συγκεκριμένου νομοθετήματος είναι η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με τις διατάξεις της οδηγίας 94/33/ΕΚ της 22ας Ιουνίου 1994 *«Για την προστασία των νέων κατά την εργασία»* (ΕΕL216/12) (άρθρο 1, παράγρ 1). Το περιεχόμενο του νομοθετικού αυτού κειμένου στα βασικά του σημεία καλύπτεται από τις διατάξεις του Ν. 1837/1989 (Ληξουριώτης, 2006).

Συγκεκριμένα, από τις διατάξεις του Προεδρικού Διατάγματος 62/1998 προβλέπονται εξαιρέσεις για τις περιστασιακές και σύντομης διάρκειας ελαφριές εργασίες που σχετίζονται με οικογενειακού χαρακτήρα γεωργικές, δασικές και κτηνοτροφικές εργασίες και οι οποίες απαιτείται να εκτελούνται κατά την διάρκεια της ημέρας (άρθρο 1, παραγρ.3). Το ίδιο προβλέπεται, και από τον Ν.1837/1989 (άρθρο 1, παράγρ, 1). Επίσης, ορίζεται η απαγόρευση της εργασίας των ανηλίκων κάτω των 15 ετών (άρθρο 4, Π.Δ 62/98, και άρθρο 2, παραγρ 1 Ν. 1837/1989). Ακόμα, σύμφωνα με το άρθρο 7 απαγορεύεται η απασχόληση ανηλίκων κάτω της ηλικίας των 18 ετών σε επικίνδυνες και βαριές εργασίες. Το ίδιο προβλέπεται και στο άρθρο 2, παράγρ 2 του Ν. 1837/1989. Ακόμα, προβλέπεται η απαγόρευση της υπερωριακής απασχόλησης των ανηλίκων (άρθρο 3, παραγρ.6 Π.Δ 62/1998 και άρθρο 5, παράγρ.5 Ν. 1837/1989). Επιπρόσθετα, προβλέπεται η απαγόρευση της νυκτερινής εργασίας των ανηλίκων και ειδικότερα από τις 22.00 έως τις 6.00 το πρωί (άρθρο 8 Π.Δ 62/1998 και άρθρο 5 παράγρ. 2 Ν. 1837/1989). Επίσης, στο άρθρο 5, παράγρ 1 του Προεδρικού Διατάγματος 62/1998 ορίζεται το όριο ηλικίας των 3 ετών ως κατώτατο όριο ηλικίας εισόδου εργασίας των ανηλίκων σε πολιτιστικές και συναφείς δραστηριότητες.

Διαπιστώνεται ότι το συγκεκριμένο Προεδρικό Διάταγμα 62/1998 σε πολλά σημεία εξειδικεύει ή λειτουργεί συμπληρωματικά των προβλεπόμενων διατάξεων του Ν.1837/1989, ιδίως ως προς τα *Χρονικά όρια της εργασίας των εφήβων* (άρθρο 3.) Ειδικότερα, ορίζεται ότι ο χρόνος εργασίας των ανηλίκων (15-18 χρονών) απαγορεύεται να υπερβαίνει τις οχτώ ώρες την μέρα και τις 40 ώρες την εβδομάδα (άρθρο 3, παράγρ 1). Επίσης, όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το 16^ο έτος της ηλικίας τους καθώς και όσοι φοιτούν σε γυμνάσια, λύκεια ή σπουδάζουν σε τεχνικές ή επαγγελματικές σχολές απαγορεύεται να ασχολούνται πέρα των 6 ωρών την μέρα και των 30 ωρών την εβδομάδα (άρθρο 3, παράγρ 2). Επίσης, προβλέπεται ότι *«Ο χρόνος που διαθέτει ο έφηβος όταν εργάζεται σε επιχείρηση, στα πλαίσια ενός συστήματος εναλλάξ θεωρητικής ή/ και πρακτικής άσκησης ή μαθητείας, συνυπολογίζεται στον χρόνο εργασίας»* (άρθρο 3, παράγρ 3). Ακόμα, στην περίπτωση που ο έφηβος απασχολείται από περισσότερους εργοδότες, οι ημέρες εργασίας και οι ώρες εργασίας υπολογίζονται αθροιστικά (άρθρο 3, παραγρ, 4). Επιπλέον ο νόμος προβλέπει εβδομαδιαία ελάχιστη ανάπαυση για τους εφήβους εργαζομένους δύο συνεχείς μέρες εκ των οποίων η μία να συμπίπτει με Κυριακή (άρθρο 9, παραγρ, 2), όπως προβλέπει και ελάχιστη ανάπαυση δώδεκα συνεχών ωρών για κάθε περίοδο 24 ωρών (άρθρο 9, παράγρ 1). Ακόμα, σε ημερήσια βάση αν ο χρόνος εργασίας υπερβαίνει τις 4, 5 ώρες, προβλέπεται η παροχή διαλείμματος 30 τουλάχιστον συνεχών λεπτών (άρθρο 10).

Στο συγκεκριμένο, επίσης, νομοθετικό κείμενο γίνεται αναλυτικότερη αναφορά στις διαδικασίες εφοδιασμού άδειας εργασίας (άρθρο 5, παράγραφος 2 και 3). Επιπρόσθετα, στο νομοθέτημα περιλαμβάνονται δύο αναλυτικά παραρτήματα, όπου γίνεται καταγραφή όλων των εργασιών που μπορούν να προκαλέσουν ειδικούς κινδύνους για τους εργαζόμενους ανηλίκους (άρθρο 11, *Παράρτημα I -Μη εξαντλητικός κατάλογος παραγόντων, διαδικασιών και εργασιών*), όπως και εργασίες που κρίνονται επικίνδυνες, βαριές, ανθυγιεινές και γενικότερα εργασίες που θέτουν σε κίνδυνο την ψυχική υγεία και δυσχεραίνουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των νέων (άρθρο 11, *Παράρτημα II-Μη εξαντλητικός κατάλογος εργασιών και διαδικασιών που απαγορεύεται να απασχολούνται οι νέοι*).

Με τον **Νόμο 2101/1992 (ΦΕΚ 192/Α/2-12-1992)** η Ελλάδα επικύρωσε την Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989). Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης *«θεωρείται παιδί κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοχτώ ετών, εκτός αν η ενηλικίωση επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία»*.

Στο άρθρο 32 της Σύμβασης γίνεται ειδική αναφορά στην παιδική εργασία:

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευση του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική του ανάπτυξη (άρθρο 32, παράγρ, 1).

Μάλιστα, στο ίδιο άρθρο περιλαμβάνονται ειδικότερες διατάξεις για την αποτελεσματική προστασία των παιδιών από την εργασία και την οικονομική εκμετάλλευση (Ληξουριώτης, 2006). Ειδικότερα, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 32 ορίζεται ότι :

Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα για να εξασφαλίσουν την εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Για τον σκοπόν αυτόν και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των άλλων διεθνών οργάνων τα Συμβαλλόμενα κράτη ειδικότερα:

α) Ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση

β) Προβλέπουν μία κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας

γ) Προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις, για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου

Για την παρακολούθηση και προώθηση της εφαρμογής της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει συσταθεί στην Ελλάδα από το 2001 **με τον Νόμο 2909/2001 (ΦΕΚ 90/Α'/2-5-2001) το «Εθνικό Παρατηρητήριο»**. (UNICEF, 2012). Στις αρμοδιότητες του Παρατηρίου περιλαμβάνονται «η οργάνωση κέντρου τεκμηρίωσης για την συγκέντρωση και επεξεργασία στατιστικών, νομοθετικών, νομολογικών, βιβλιογραφικών και λοιπών σχετικών δεδομένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο» (άρθρο 4, παραγρ 1α). Επίσης, περιλαμβάνονται η συνεργασία με δημόσιους φορείς, διεθνείς οργανισμούς και μη κυβερνητικές οργανώσεις (άρθρο 4, παραγρ 1β), η προώθηση της επιστημονικής έρευνας για τα κοινωνικά θέματα που σχετίζονται με την παιδική ηλικία (άρθρο 4, παραγρ 1δ), η κατάθεση ετήσιου εθνικού σχεδίου δράσης για τα δικαιώματα του Παιδιού, η σύνταξη ετήσιας έκθεσης σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης που θα υποβάλλεται στη Διυπουργική Επιτροπή για την Νεολαία, καθώς και η σύσταση της περιοδικής έκθεσης (ανά πενταετία) που θα υποβάλλεται στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπως προβλέπεται στην Σύμβαση (άρθρο 4 παραγρ η). Ακόμα, προβλέπεται η μελέτη της ελληνικής νομοθεσίας για την παιδική ηλικία και η εισήγηση στην Κυβέρνηση για την λήψη νομοθετικών και διοικητικών μέτρων σύμφωνα με τις προβλέψεις του διεθνούς δικαίου (άρθρο 4, παραγρ 1γ), η ανάληψη πρωτοβουλιών για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού (άρθρο 4, παραγρ 1ε), η ανάπτυξη και η εφαρμογή προγραμμάτων στο πλαίσιο της εκπαίδευσης με στόχο την ενημέρωση των παιδιών για τα δικαιώματα τους (άρθρο 4, παραγρ 1στ) και τέλος, η σύνταξη και η συνεχής επικαιροποίηση οδηγού δημοσίων και ιδιωτικών υπηρεσιών που απευθύνονται στα παιδιά (άρθρο 4, παραγρ 1ζ)

Σημειώνεται ότι με τον **Νόμο 3082/2002 (ΦΕΚ 312/τ. Α'/10-12-2002)** κυρώθηκε το **Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 2000 σε σχέση με την ανάμιξη των παιδιών σε ένοπλη σύρραξη**. Επίσης, με τον **Νόμο 3625/2007 (ΦΕΚ 290/τ. Α'/24-12-2007)** κυρώθηκε το **Προαιρετικό**

Πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις.

«Η 182 Διεθνής Σύμβαση Εργασίας για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους», οποία παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, επικυρώθηκε από την Ελλάδα με τον **Νόμο 2918/2001 (ΦΕΚ 119/Α/15-6-2001).**

Μάλιστα με βάση την συγκεκριμένη Σύμβαση οι εθνικές νομοθεσίες υποχρεώνονται να προβούν στον προσδιορισμό των τύπων εργασίας στους οποίους αναφέρεται η περίπτωση 4) *η εργασία που λόγω της φύσης της, ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτελείται είναι πολύ πιθανόν να βλάψει την υγεία ή την ασφάλεια ή την ηθική των παιδιών των παιδιών,* σε συνεργασία με τις ενδιαφερόμενες εργοδοτικές ή εργατικές οργανώσεις, λαμβάνοντας υπόψη τους διεθνείς κανόνες και ειδικότερα τις παραγράφους 3 και 4 της συγκεκριμένης Διεθνούς Σύστασης «για τις χειρότερες μορφές εργασίας των παιδιών» του 1999 (άρθρο 4, παραγρ 1 Σύμβασης 1999).

Στην **Υπουργική Απόφαση 130621οικ/2003 (ΦΕΚ 875/Β/2-7-2003) «Εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται ανήλικου»** περιλαμβάνεται λίστα που παρουσιάστηκε από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, στην οποία καταγράφονται οι εργασίες στις οποίες προβλέπεται απαγόρευση της απασχόλησης των ανηλίκων. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παράγρ 1 του νομοθετήματος *«Σκοπός της παρούσας απόφασης είναι ο καθορισμός των εργασιών, των έργων και των δραστηριοτήτων που από τη φύση τους ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτελούνται είναι πιθανό να βλάψουν την υγεία, την ασφάλεια ή να προσβάλλουν την ηθική των νέων εργαζομένων που δεν έχουν συμπληρώσει το 16^ο έτος της ηλικίας τους κατά την έννοια της παραγράφου 1 του άρθρου 4 του Ν. 3144/2003 και της παραγράφου 1 του άρθρου 4 του ν. 2918/2001 «Κύρωση της 182 ΔΣΕ για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους (119/Α)».*

Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι μεταξύ των άλλων στο συγκεκριμένο νομοθέτημα προβλέπεται η απαγόρευση κάθε μορφής επαιτείας ή εκμετάλλευσης, πώλησης λουλουδιών σε χώρους διασκέδασης και μικροαντικειμένων στους οδηγούς αυτοκινήτων στα φανάρια, στους πιστούς έξω από τις εκκλησίες, καθαρισμού τζαμιών αυτοκινήτων στα φανάρια, λουστράρισμα παπουτσιών στα πεζοδρόμια, πολύωρης απασχόλησης, νυκτερινής απασχόλησης, εργασίας σε καμπαρέ, κακόφημους οίκους, μπαρ, πλανόδιων πωλητών, πωλητών σε υπαίθριους πάγκους και υπαίθριες αγορές, οικιακών βοηθών, εργασίες στις οποίες ο ανήλικος εκτίθεται σε πολύ υψηλές ή πολύ χαμηλές θερμοκρασίες ή σε δυσμενείς καιρικές συνθήκες κατά την εκτέλεση των υπαίθριων εργασιών (Υ.Α 130621οικ/2003, ΦΕΚ 875/Β/2-7-2003).

Ακολούθησε η ψήφιση του **Νόμου 3144/2003 (ΦΕΚ 111/Α/8-5-2003) «Κοινωνικός διάλογος για την προώθηση της απασχόλησης και την κοινωνική προστασία και άλλες διατάξεις».** Στο άρθρο 4 παρουσιάζεται η πρόθεση της πολιτείας για την λήψη

ειδικών μέτρων, την ανάπτυξη προγραμμάτων δράσης και τον καθορισμό οργάνων και κατάλληλων μηχανισμών για την προστασία των εργαζομένων ανηλίκων και την απαγόρευση και εξάλειψη των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών, σε εναρμόνιση των προβλέψεων της 182 Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας.

Ειδικότερα με βάση το άρθρο 4 παράγρ 2 του νόμου προβλέπεται: *Με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και των κατά περίπτωση αρμόδιων Υπουργών, που εκδίδεται μετά από γνώμη του Α.Σ.Ε καθορίζονται Προγράμματα Δράσης για την προστασία των εργαζομένων ανηλίκων, σύμφωνα με το άρθρο 6 του Ν. 2918/2001. Οι σκοποί των προγραμμάτων αυτών πρέπει να είναι σύμφωνοι με τα όσα προβλέπονται στην 182 Διεθνή Σύμβαση Εργασίας για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους. Το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων μπορεί να συνεργάζεται για τον σκοπόν αυτόν με άλλους συναρμόδιους φορείς, όργανα, αρχές και υπηρεσίες. Με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και των κατά περίπτωση αρμόδιων Υπουργών καθορίζονται οι όροι, ο τρόπος, η διαδικασία και οι προϋποθέσεις για τις συνεργασίες αυτές».*

Επίσης, ορίζονται κυρώσεις φυλάκισης μέχρι και δύο ετών καθώς και χρηματική ποινή για τους εργοδότες που παραβιάζουν τις προβλεπόμενες διατάξεις του παρόντος νόμου. Οι ίδιες κυρώσεις προβλέπονται και για όποιον έχει την επιμέλεια ανηλίκου που απασχολείται σε εργασίες κατά παράβαση των διατάξεων του νόμου (άρθρο 4, παράγρ 4). Επίσης ορίζεται ότι ο καθορισμός των οργάνων και των κατάλληλων μηχανισμών για την επίβλεψη της εφαρμογής των διατάξεων του Ν. 2918/2001 και του άρθρου 4 του Ν. 3144/2003 θα γίνεται με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και των κατά περίπτωση συναρμόδιων Υπουργών. Ακόμα, προβλέπεται ότι η προστασία των εργαζομένων ανηλίκων αναλαμβάνεται από το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας (Σ.Ε.Π.Ε.). Ο αρμόδιος Υπουργός καθορίζει θέματα οργάνωσης και Κοινωνικής Λειτουργίας του Σ.Ε.Π.Ε (άρθρο 4, παρ. 3).

Ακολούθησε ο **Νόμος 3850/2010 (ΦΕΚ 84/Α/2-6-10) «Κύρωση του Κώδικα νόμων για την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων»**. Στο κεφάλαιο Η' «Προστασία των Ανηλίκων κατά την Απασχόληση» (άρθρα 50-68) του συγκεκριμένου κώδικα περιέχονται ρυθμίσεις για την προστασία των εργαζομένων ανηλίκων. Αναλυτικότερα, ορίζεται ότι οι προβλεπόμενες διατάξεις του νομοθετήματος εφαρμόζονται σε κάθε μορφής απασχόληση και αυτοαπασχόλησης ανηλίκων κάτω της ηλικίας των 18 ετών (άρθρο 50, παράγρ 1) με εξαίρεση τις περιστασιακές και σύντομης διάρκειας ελαφριές εργασίες που εκτελούνται κατά την διάρκεια της ημέρας και αφορούν τις οικογενειακού χαρακτήρα γεωργικές, δασικές και κτηνοτροφικές εργασίες (άρθρο 50, παράγρ 2).

Ακόμα, το 15^ο έτος της ηλικίας ορίζεται ως κατώτατο όριο εισόδου στην απασχόληση (άρθρο 51, παράγρ 1) με εξαίρεση την απασχόληση σε καλλιτεχνικές και παρεμφερείς δραστηριότητες στις οποίες επιτρέπεται η απασχόληση των ανηλίκων που δεν έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας τους, κατόπιν όμως χορήγησης άδειας στον

εργοδότη από την Επιθεώρηση Εργασίας ύστερα από σχετική αίτηση του (άρθρο 52). Η άδεια χορηγείται για το χρονικό διάστημα που δεν μπορεί να υπερβαίνει τους 3 μήνες, ωστόσο δίνεται η δυνατότητα παράτασης κάτω από εξαιρετικούς λόγους (άρθρο 52, παραγρ 2). Επιπλέον, κατοχυρώνεται η απαγόρευση της εργασίας των ανηλίκων σε επικίνδυνες, βαριές ή ανθυγιεινές εργασίες (άρθρο 52, παράγρ 2), όπως και στις «χειρότερες μορφές εργασίας με βάση την Διεθνή Σύμβαση 182.

Ακόμα, προβλέπονται ειδικές ευνοϊκές ρυθμίσεις, όπως μειωμένος χρόνος εργασίας, για τους εργαζομένους ανηλίκους που εντάσσονται στην εκπαιδευτική διαδικασία (άρθρο 54). Αναλυτικότερα, προβλέπεται ότι η απασχόληση ανηλίκων κάτω της ηλικίας των 16 ετών καθώς και των ανηλίκων που φοιτούν σε γυμνάσια, λύκεια, τεχνικά επαγγελματικά εκπαιδευτήρια δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 6 ώρες την ημέρα και τις 30 ώρες την εβδομάδα (άρθρο 54, παράγρ 1), ενώ η ημερήσια απασχόληση των ανηλίκων που εντάσσονται στην εκπαιδευτική διαδικασία θα πρέπει να αρχίζει ή να λήγει 2 τουλάχιστον ώρες μετά την λήξη ή πριν την έναρξη των μαθημάτων αντίστοιχα (άρθρο 54, παραγρ 3). Επίσης, προβλέπεται ημερήσια ανάπαυση των εργαζομένων ανηλίκων 12 τουλάχιστον συνεχών ωρών, στις οποίες πρέπει να περιλαμβάνεται το χρονικό διάστημα από τις 22.00 το βράδυ μέχρι τις 6.00 το πρωί (άρθρο 54, παραγρ 2). Ακόμα, ορίζεται η απαγόρευση της υπερωριακής απασχόλησης (άρθρο 54, παραγρ 5).

Επιπρόσθετα, στο νομοθέτημα γίνεται αναφορά για την κατοχύρωση των εργασιακών δικαιωμάτων των ανηλίκων όπως: η αμοιβή (άρθρο 55) και η άδεια (άρθρο 56). Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 55 ορίζεται η αμοιβή των ανηλίκων εργαζομένων με βάση το κατώτατο τουλάχιστον ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη που προβλέπεται από την εθνική γενική συλλογική σύμβαση εργασίας κατ' αναλογία των ωρών απασχόλησης τους (άρθρο 55, παραγρ 1) με την δυνατότητα ευνοϊκότερων συνθηκών εργασίας και μεγαλύτερης αμοιβής που ρυθμίζονται με συλλογικές συμβάσεις εργασίας (άρθρο 55, παραγρ 2). Με βάση το άρθρο 56 προβλέπεται χορήγηση άδειας κατά το διάστημα των θερινών σχολικών διακοπών σε συνεχείς ημέρες. Επίσης, προβλέπεται η δυνατότητα χορήγησης του μισού της άδειας τμηματικά και σε άλλες χρονικές περιόδους κατόπιν αιτήματος του ανηλίκου (άρθρο 56, παραγρ 1). Οι ανήλικοι μαθητές ή σπουδαστές που εργάζονται δικαιούνται για την συμμετοχή τους στις εξετάσεις άδεια δύο ημερών συνεχόμενη ή τμηματική για κάθε ημέρα εξετάσεων χωρίς αποδοχές. Η άδεια δεν μπορεί να είναι μικρότερη των 14 ημερών συνολικά (άρθρο 56, παραγρ 2 και 3).

Στο άρθρο 64 του νομοθετικού κειμένου περιλαμβάνεται πρόβλεψη για την κατοχύρωση των αξιώσεων του ανηλίκου που απορρέουν από την σύμβαση εργασίας σαν να είναι έγκυρη ασχέτως του αν η πρόσληψη πραγματοποιήθηκε κατά παράβαση των προβλεπόμενων διατάξεων. Συγκεκριμένα *«Ανήλικοι που απασχολούνται σε οποιονδήποτε εργοδότη έχουν όλες τις αξιώσεις που απορρέουν από έγκυρη σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, ανεξάρτητα αν τηρήθηκαν οι διατάξεις για την πρόσληψη τους»* (άρθρο 64, παραγρ 1).

Επιπλέον, μέριμνα προβλέπεται για την προετοιμασία της εισόδου των ανηλίκων στην απασχόληση, καθώς θεσμοθετείται ο επαγγελματικός προσανατολισμός (άρθρο 53). Ακόμα, προβλέπονται οι διαδικασίες και οι προϋποθέσεις για την έναρξη της εργασίας των ανηλίκων. Συγκεκριμένα, οι ανήλικοι απαγορεύεται να εργάζονται αν δεν έχουν εφοδιαστεί με βιβλιάριο εργασίας (άρθρο 57), για την έκδοση του οποίου απαιτείται ιατρική πιστοποίηση από υγειονομικές υπηρεσίες κατόπιν ιατρικών εξετάσεων, ότι από την απασχόληση που επέλεξαν οι ίδιοι δεν απειλείται η υγεία τους ή η σωματική ή η πνευματική τους ανάπτυξη (άρθρο 60-63). Σύμφωνα με το άρθρο 62 παραγρ 3 «*οι ιατρικές εξετάσεις ενεργούνται α) κάθε δώδεκα μήνες μέχρι να συμπληρωθεί το 18^ο έτος της ηλικίας των ανηλίκων β) σε χρονικά διαστήματα μικρότερα από το δωδεκάμηνο κατά την κρίση ιατρού ή της αρμόδιας Επιθεώρησης Εργασίας σε περίπτωση ατυχήματος ή ασθένειας και γ) σε περίπτωση αλλαγής εργασίας ή ομάδας εργασιών*». Επίσης, οι Επιθεωρήσεις Εργασίας οφείλουν να τηρούν μητρώο των ανηλίκων που έχουν εφοδιαστεί από αυτές με βιβλιάριο εργασίας (άρθρο 59).

Ακόμα, σύμφωνα με το άρθρο 65 ευθύνη ανατίθεται στους εργοδότες που απασχολούν ανηλίκους για την λήψη πρόσθετων ειδικών μέτρων προστασίας των ανηλίκων στο εργασιακό τους περιβάλλον. Επίσης, οι εργοδότες υποχρεώνονται για την τήρηση μητρώου των ανηλίκων που απασχολούν (άρθρο 58). Στο άρθρο 67 προβλέπονται ποινικές και διοικητικές κυρώσεις για τους εργοδότες ή τους εκπροσώπους τους που παραβαίνουν από δόλο ή αμέλεια τις προβλεπόμενες διατάξεις του νόμου, όπως και για όσους έχουν την επιμέλεια του ανηλίκου που απασχολείται σε δραστηριότητες κατά παράβαση των ρυθμίσεων του νόμου. Τέλος, στο άρθρο 66 ορίζεται ότι το έλεγχο της εφαρμογής των διατάξεων του νόμου τον ασκεί το Σ.Ε.Π.Ε. Μάλιστα, προβλέπεται ότι οι υπηρεσίες του Σ.Ε.Π.Ε. υποχρεώνονται να προχωρήσουν στην απαγόρευση της συνέχισης της εργασίας των ανηλίκων, όταν αυτή τελείται κάτω από συνθήκες που θέτουν σε κίνδυνο την σωματική ή ψυχική υγεία τους (άρθρο 66, παράγρ 2).

Σχετικά άρθρα, επίσης, περιλαμβάνονται στον Αστικό και Ποινικό Κώδικα. Στο άρθρο **135 του Αστικού Κώδικα** (*Ανήλικος που συμπλήρωσε το δέκατο τέταρτο έτος*), προβλέπεται ότι «*Ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το δέκατο τέταρτο έτος μπορεί να διαθέτει ελεύθερα κάθε τι που κερδίζει από την προσωπική του εργασία ή που του δόθηκε για να το χρησιμοποιήσει ή για να το διαθέτει ελεύθερα*» (Σύγχρονη Νομοθεσία α, 2012, σελ: 31). Επίσης, στο **άρθρο 136 του Αστικού Κώδικα** προβλέπεται ότι «*ο ανήλικος που συμπλήρωσε το δέκατο πέμπτο έτος, μπορεί με την γενική συναίνεση των προσώπων που ασκούν την επιμέλεια του, να συνάψει σύμβαση εργασίας ως εργαζόμενος. Αν δεν δίνεται η συναίνεση, αποφασίζει το δικαστήριο ύστερα από αίτηση του ανηλίκου*» (Σύγχρονη Νομοθεσία α, 2012, σελ: 31). Επιπρόσθετα, το **άρθρο 360 του Ποινικού Κώδικα** (*Παραμέληση της εποπτείας ανηλίκου*) προβλέπει για όποιον ενώ έχει την υποχρέωση εποπτείας ανηλίκου παραλείπει να τον παρεμποδίσει από την τέλεση αξιόποινης πράξης ή από το να επιδίδεται στην πορνεία, τιμωρείται με φυλάκιση ενός έτους, ενώ όποιος γίνεται υπαίτιος της παράλειψης λόγω αμέλειας, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών μηνών. Η ποινή επιτείνεται σε φυλάκιση μέχρι δύο ετών, ενώ στην περίπτωση αμέλειας μέχρι έξι μηνών, αν οι υπαίτιοι της

παράλειψης είναι γονείς, επίτροποι ή κηδεμόνες υπό την επιμέλεια των οποίων έχει τεθεί ο ανήλικος. (Σύγχρονη Νομοθεσία b, 2012). Ακόμα, **στο άρθρο 409 του Ποινικού Κώδικα (Παραμέληση αποτροπής από επαιτεία ή αλητεία)** προβλέπεται: *«Τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι έξι μηνών ή με χρηματική ποινή : α) όποιος εξωθεί σε επαιτεία ή παραλείπει να εμποδίσει από την επαιτεία ή την αλητεία πρόσωπα που έχει στην επιμέλεια του ή που βρίσκονται σε σχέση εξάρτησης από αυτό. β) όποιος παραδίδει ή προμηθεύει σε άλλους πρόσωπα ηλικίας κάτω των δεκαοκτώ ετών ή που έχουν υπερβεί αυτή την ηλικία, είναι όμως σωματικώς ή διανοητικώς ανάπηρα, για να προκαλούν με τη νεαρή τους ηλικία ή με την τυχόν σωματική ή διανοητική ασθένεια ή αναπηρία τους τον οίκτο ή την περιέργεια του κοινού για χρηματικό όφελος δικό του ή άλλο»* (Σύγχρονη Νομοθεσία b, 2012, σελ: 190).

3.3 Το φαινόμενο της Παιδικής Εργασίας στην Ελλάδα

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας μαρτυρεί ότι το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα βρίσκεται στο περιθώριο της έρευνας (ΑΡΣΙΣ, 2008, Λιοφάγου, 2008, Τσουβέλας, 2011). Αυτό δεν σηματοδοτεί την έλλειψη ενδιαφέροντος από οργανώσεις υπεράσπισης ανθρωπίνων και κοινωνικών δικαιωμάτων ή από ερευνητές ή πανεπιστημιακούς. Ωστόσο, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο Δελτίο Τύπου της ΑΡΣΙΣ (2007a, σελ:1) «το στοίχημα της μείωσης της ανεργίας αποτελεί κορυφαίο θέμα για την πολιτική και δεν πρέπει να επιβαρυνθεί με «γκρίζες ζώνες». Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας, όπως και της εργασίας των παιδιών στο δρόμο, συνιστά μια κοινωνική πραγματικότητα που δεν συζητείται ούτε προκαλεί το απαιτούμενο ενδιαφέρον, ωστόσο είναι ιδιαίτερα ανησυχητική (ΑΡΣΙΣ, 2009). Μάλιστα, ιδίως στην περίοδο της οικονομικής κρίσης που η Ελλάδα βιώνει, η συζήτηση επί του θέματος αποφεύγεται ακόμα περισσότερο (Τσουβέλας, 2011). Υπογραμμίζεται, μάλιστα, ότι η έρευνα στην χώρα μας που αφορά την διερεύνηση της εργασίας των παιδιών στο δρόμο, της παιδικής πορνείας και της εξαναγκαστικής εργασίας είναι εξαιρετικά περιορισμένη (ΑΡΣΙΣ, 2007b, Altanis and Goddard, 2004). Στην Ελλάδα, τα ερευνητικά στοιχεία που να αφορούν παιδιά ηλικίας 0-18 ετών είναι ελάχιστα. Έρευνες που να εστιάζουν αποκλειστικά στον παιδικό πληθυσμό δεν έχουν πραγματοποιηθεί (Μπούζας, 2006). Αυτό συμβαίνει διότι ο πληθυσμός των παιδιών στην πολιτική καταλαμβάνει χαμηλή θέση και δεν βρίσκεται σε προτεραιότητα (ΑΡΣΙΣ, 2007b). Σύμφωνα με το Δελτίο Τύπου της ΑΡΣΙΣ (2007a, σελ: 5) «για το ελληνικό κράτος μοιάζει τα παιδιά και κυρίως οι νέοι να είναι στα αζήτητα».

Σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού) για το τρίτο εξάμηνο του 2006 ο πληθυσμός των εργαζομένων ατόμων ηλικίας 15-19 ετών είναι 50.000. Από τα 50.000 άτομα εκτιμάται ότι λιγότεροι από 30.000 είναι ανήλικοι, ενώ ο αριθμός των ανηλίκων που εργάζονται νόμιμα και βρίσκονται κάτω της ηλικίας των 15 ετών ανέρχεται σε περίπου 400 άτομα (ΕΣΥΕ, 2006). Παρόλα αυτά, επισημαίνεται ότι η ανασφάλιστη εργασία και οι πληθυσμοί που

ζουν σε μη κανονικά νοικοκυριά, όπως καταυλισμούς, ιδρύματα, άστεγοι δεν αποτυπώνονται στις στατιστικές και αποκλείονται. (ΑΡΣΙΣ, 2007b).

Η μεγάλη έκταση του φαινομένου της παράνομης παιδικής εργασίας, αναδεικνύεται και από τον σχετικά μικρό αριθμό καταγγελιών που υποβλήθηκαν στον Συνήγορο του Παιδιού σχετικά με την απασχόληση παιδιών σε περιβάλλοντα νόμιμης εργασίας. Επισημαίνεται ότι αν και σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας εκδίδονται κάθε χρόνο μόνο περίπου 1500 βιβλιάρια εργασίας ανηλίκων, ωστόσο ο αριθμός των εργαζομένων ηλικίας 15 έως 18 χρονών υπολογίζεται από την Εθνική Στατιστική Αρχή σε 12.764 για το Β' Τρίμηνο του 2010 και σε 8.886 για το έτος 2011 (Συνήγορος του Παιδιού, 2010, UNICEF, 2012). Επομένως, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Συνηγόρου του Παιδιού και βάσει πληροφοριών από εκπαιδευτικούς, μαθητές, ΜΚΟ, ο αριθμός των παράνομα εργαζομένων παιδιών στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά μεγάλος. Επιπλέον, συνεκτιμώντας ότι η σχολική διαρροή ετησίως ανέρχεται σε 32.000 άτομα (σύμφωνα με στοιχεία για το έτος 2008), όπως και στοιχεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που υπολογίζει ότι το 70% των μαθητών που διακόπτουν την φοίτηση τους εισέρχονται στην αγορά εργασίας, ο Συνήγορος του Παιδιού εκτιμά ότι οι παρανόμως ανήλικοι εργαζόμενοι στην χώρα μας, ξεπερνούν τις 100.000 και είναι πολλαπλάσιοι των επίσημων εκτιμήσεων (Συνήγορος του Παιδιού, 2010).

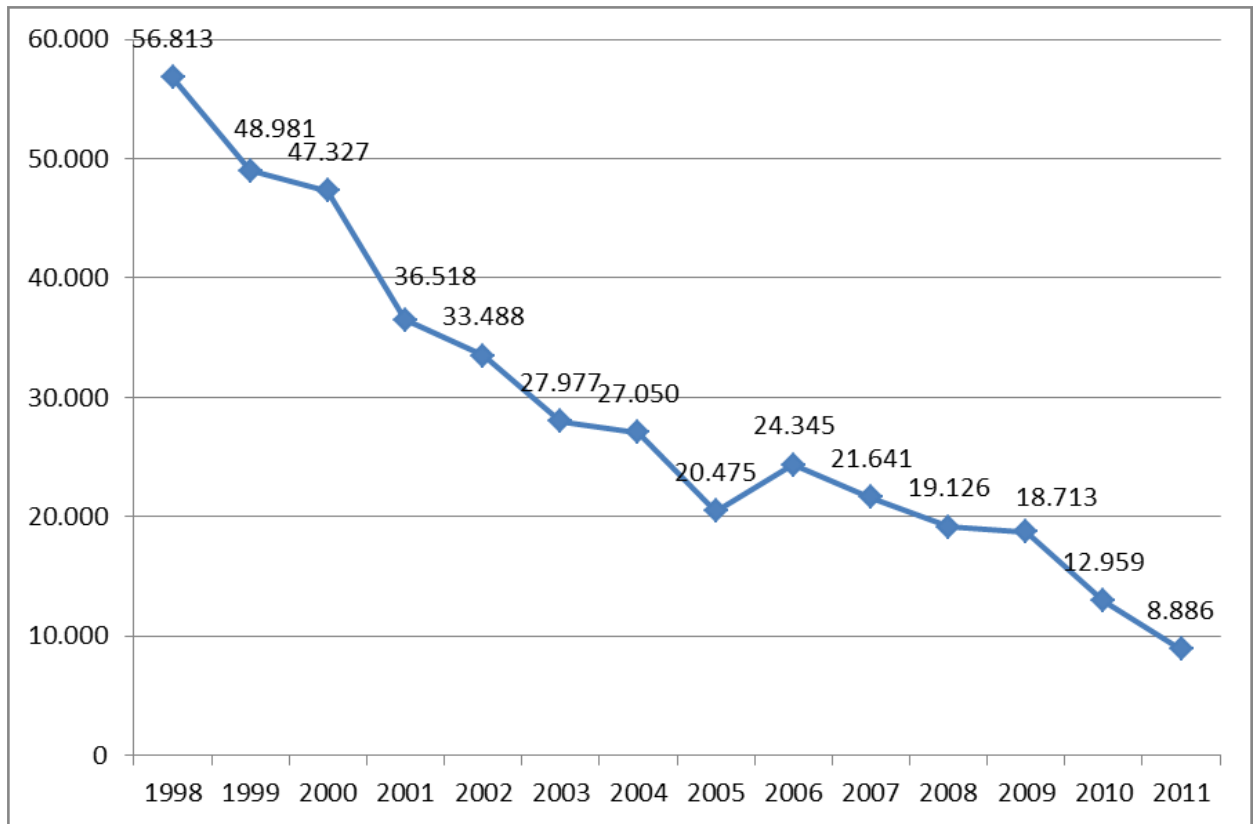
Σε έρευνα στο Δήμο Αθηναίων το 2006, βρέθηκε ότι το 15, 5% των μαθητών σε 102 σχολικές μονάδες εργάζονταν (Κοτταρίδη, κ.α, 2007). Σε άλλη έρευνα, που πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού το 2010, στην οποία συμμετείχαν 486 παιδιά που φοιτούσαν στην Α' Τάξη Γυμνασίου της Περιφέρειας του Αιγαίου, ηλικίας 12-13 ετών βρέθηκε ότι το 21,4% των παιδιών απασχολούνταν με κάποιο τρόπο, με μέσο χρόνο απασχόλησης 6,7 μήνες εντός του τελευταίου έτους. Η πλειοψηφία των παιδιών απασχολούνταν εντός της οικογενειακής επιχείρησης χωρίς αμοιβή, ενώ το 13, 5% απασχολούνταν σε μη οικογενειακή επιχείρηση με τυπική αμοιβή, και το 1, 9% κατείχε βοηθητική θέση εργασίας με αμοιβή. Τα αγόρια υπεραριθμούσαν τα εργαζόμενα κορίτσια (Nikolaidis and Petroulaki, 2010).

Στα εργαζόμενα παιδιά περιλαμβάνονται και τα παιδιά που εργάζονται από πολύ μικρές ηλικίες σε απόλυτα απαγορευμένες μορφές εργασίες όπως: η πορνεία, η παιτεία και μορφές εργασίας που βλάπτουν ή θέτουν σε κίνδυνο την σωματική και ψυχική τους ευημερία, αλλά και τα παιδιά που απασχολούνται σε καλλιτεχνικές και διαφημιστικές δραστηριότητες ή σε οικογενειακές επιχειρήσεις (Συνήγορος του Παιδιού, 2010). Το χρονικό διάστημα 2003 έως 2007, 24 παιδιά αναγνωρίστηκαν θύματα εμπορίας για σεξουαλικούς σκοπούς. Στην χώρα μας εκτιμάται ότι κάθε χρόνο 40.000 γυναίκες και παιδιά πέφτουν θύματα εμπορίας, με σκοπό την πορνεία (Ομπρέλα, 2010). Το 2008, 150.000 ανήλικοι βρέθηκαν να εργάζονται σε κάθε μορφή απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων και των χειρίστων μορφών εργασίας (Λιοφάγου, 2008).

Παρακάτω παρατίθεται Πίνακας που αφορά τον αριθμό των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 15-18 ετών στην Ελλάδα για τα έτη 1998-2011.

Αριθμός εργαζομένων παιδιών ηλικίας 15-18 ετών στην Ελλάδα

Διάγραμμα 17

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή

Μολονότι, παρατηρείται ότι ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών παρουσιάζει σημαντική μείωση τα τελευταία χρόνια, απαιτείται προσοχή. Αυτό δεν συνεπάγεται, ότι ο συνολικός αριθμός των εργαζομένων παιδιών έχει μειωθεί στην πραγματικότητα. Ειδικότερα, ενδέχεται τα εργαζόμενα παιδιά να έχουν στραφεί σε άλλες μορφές εργασίας που είναι περισσότερο δυσμενείς και δύσκολο να εντοπιστούν, όπως οι χειριστές μορφές παιδικής εργασίας (UNICEF, 2012). Μάλιστα, με βάση την πρώτη περιοδική έκθεση που είχε υποβάλλει η χώρα μας για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού το 2001, οι καταληκτικές παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, έδιναν έμφαση στο να εντοπιστούν εργασίες, όπου η παιδική εργασία είναι δύσκολο να γίνει εμφανής, όπως βιομηχανικές, τουριστικές, γεωργικές εργασίες, καθώς αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός ότι πολύ συχνά τα παιδιά συνιστούν θύματα εκμετάλλευσης από το οικογενειακό τους πλαίσιο. (CRC, 2002). Η εργασία των παιδιών στον τομέα του τουρισμού συναντάται και στην χώρα μας. Ωστόσο, υπάρχει έλλειψη αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων. Τα παιδιά εμπλέκονται σε διάφορες εργασίες που σχετίζονται με τις βιομηχανίες των ξενοδοχείων και την τροφοδοσία. Επίσης, τα παιδιά συχνά επιστρατεύονται σε τομείς παραοικονομίας, όπως η πορνεία, που στηρίζουν την οικονομία του τουρισμού (Τσουβέλας, 2011).

Σύμφωνα με την έκθεση της UNICEF (2014), η παιδική εργασία στην χώρα μας παρουσιάζει διαχρονική μείωση. Το έτος 2013, το ποσοστό των εργαζομένων παιδιών ηλικίας 15-18 ετών, ήταν μικρό 1, 4% ή 6.430 παιδιά, ενώ το ποσοστό των οικονομικά μη ενεργών παιδιών αποτελούσε την πλειοψηφία. Επίσης, σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης, τα περισσότερα εργαζόμενα παιδιά βρέθηκαν στην Αττική με ποσοστό 23, 7%, στην Θεσσαλία με ποσοστό 13, 6%, στην Κεντρική Μακεδονία με ποσοστό 12, 9% και στην Στερεά Ελλάδα με ποσοστό 9, 2% (UNICEF, 2014).

Η Ελλάδα σε πολλές επίσημες στατιστικές αναφορές εμφανίζει έλλειψη στοιχείων όσον αφορά την έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας (ΑΡΣΙΣ, 2007b). Για παράδειγμα, με βάση την 2^η και 3^η Περιοδική Έκθεση για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού που υπέβαλλε η χώρα μας το 2009 στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σημειώνεται ότι η τελευταία επισήμανε την απαίτηση για υποβολή ενημερωμένων και πρόσθετων στοιχείων. Συγκεκριμένα, στην έκθεση που υποβλήθηκε από την χώρα μας παρατίθεται μόνο το νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία των παιδιών που εργάζονται, χωρίς να παρατίθεται καμία ποσοστική καταγραφή για την έκταση της παιδικής εργασίας, όπως επίσης, χωρίς να δίνονται στοιχεία σχετικά με την ηλικία, το φύλο, τις αστικές και αγροτικές περιοχές, την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση και την εθνική προέλευση των παιδιών που εργάζονται στην χώρα μας (CRC, 2011). Στην ίδια απαίτηση για την δημιουργία μίας συνεχούς βάσης επικαιροποιημένων στοιχείων, εστίασαν και οι καταληκτικές παρατηρήσεις της Επιτροπής στην πρώτη περιοδική έκθεση που υπέβαλλε η Ελλάδα το 2001 (CRC, 2002). Τονίζεται, μάλιστα, ότι η συστηματική καταγραφή του φαινομένου της παράνομης παιδικής εργασίας και η διατήρηση επικαιροποιημένων στοιχείων, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου (UNICEF, 2012).

Σύμφωνα με την έκθεση της UNICEF (2014) «για την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα», παρατηρείται ότι δεν έχει καταγραφεί ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών από το 2009, λόγω της απουσίας εντοπισμού του φαινομένου, ενώ από την ΕΛΣΤΑΤ τα στοιχεία που δίνονται κατά καιρούς δεν είναι ακριβή. Από την άλλη, το ποσοστό διαρροής των παιδιών από το σχολείο αυξάνει. Σε αυτά τα ποσοστά περιλαμβάνονται παιδιά Ρομά, καθώς και παιδιά μεταναστών. Είναι δύσκολο να εντοπιστεί και να καταγραφεί η παιδική εργασία σε αγροτικές εργασίες, οικογενειακές επιχειρήσεις και τουριστικά επαγγέλματα. Έτσι, ο αριθμός των παρανόμως εργαζομένων παιδιών είναι πολλαπλάσιος από τον καταγεγραμμένο.

Στα πιο πρόσφατα στατιστικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (Απρίλιος-Ιούνιος 2019), ο πληθυσμός ηλικίας 15 ετών και άνω κατά κατάσταση απασχόλησης στην Ελλάδα, είναι 40, 9% για το έτος 2017 και 41, 9% για το έτος 2018.

Πίνακας 6

1. Πληθυσμός ηλικίας 15 ετών και άνω, κατά κατάσταση απασχόλησης, 2014 - 2018					
Χιλιάδες					
	2014	2015	2016	2017	2018
Απασχολούμενοι	3.536,2	3.610,7	3.673,6	3.752,7	3.828,0
Άνεργοι	1.274,4	1.196,9	1.130,9	1.027,1	915,0
Μη οικονομικά ενεργοί	4.471,5	4.438,9	4.408,3	4.397,2	4.397,1
Ποσοστό (%) απασχόλησης ⁽¹⁾	38,1	39,0	39,9	40,9	41,9
Ποσοστό (%) ανεργίας	26,5	24,9	23,5	21,5	19,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απρίλιος-Ιούνιος 2019

Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε, η απουσία συστηματικής καταγραφής του φαινομένου της παιδικής εργασίας στην χώρα μας, καθιστά την εκτίμηση της έκτασης του φαινομένου δυσχερή και κατ' επέκταση και την αντιμετώπιση του. Οι στατιστικές που κατά καιρούς δίνονται απεικονίζουν την απασχόληση των παιδιών σε περιβάλλοντα νόμιμης εργασίας και δεν θεωρούνται αξιόπιστοι δείκτες. Υπογραμμίζεται, επίσης, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι μέχρι πρόσφατα η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας είχε ορίσει στατιστικές μεθόδους για την καταγραφή της έκτασης της παιδικής εργασίας, οι οποίες βασιζόνταν σε έναν καθαρά οικονομικό ορισμό της παιδικής εργασίας. Μάλιστα, με βάση αυτό τον ορισμό αποκλείονταν οι μορφές εκείνες της παιδικής εργασίας που λάμβαναν χώρα εντός του οικογενειακού πλαισίου (UNICEF, 2009).

Σύμφωνα με την ΑΡΣΙΣ (2007b), η ανοχή που επιδεικνύει το ελληνικό κράτος απέναντι στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας, αλλά και η φτώχεια θεωρούνται ως βασικά αίτια του φαινομένου. Μάλιστα σύμφωνα με έκθεση που υπέβαλλε ο Συνήγορος του Πολίτη το 2012, προς την Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Παιδιού για την εφαρμογή των Δικαιωμάτων του Παιδιού (για τα έτη 2003-2011), αναφέρεται ότι η αυξανόμενη ανεργία που συνιστά μία από τις απόρροιες της οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα μας σήμερα, οδηγεί στην ανοχή διαφόρων μορφών παράνομης και ανέλεγκτης απασχόλησης ή ημι-απασχόλησης ανηλίκων (Συνήγορος του Πολίτη 2012). Η οικονομική κρίση και οι πολιτικές λιτότητας στην χώρα μας έχουν πλήξει κυρίως τις οικογένειες με παιδιά (Rapatheodorou, 2014, Petsemenidou, 2013). Έτσι, τα παιδιά στην Ελλάδα, αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό (Παπαθεοδώρου και Δαφέρμος, 2010).

Σύμφωνα με έκθεση της UNICEF (2016), στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα παιδιά διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο νομισματικής φτώχειας σε σχέση με τους ενήλικες. Στην Ελλάδα, για το έτος 2014, το ποσοστό της παιδικής φτώχειας, καταγράφεται στο 21, 1%, ποσοστό που αναμένεται να αυξήσει την παιδική εργασία. Σχεδόν όλα τα παιδιά των Ρομά κινδυνεύουν από την φτώχεια ή διατρέχουν διπλάσιο

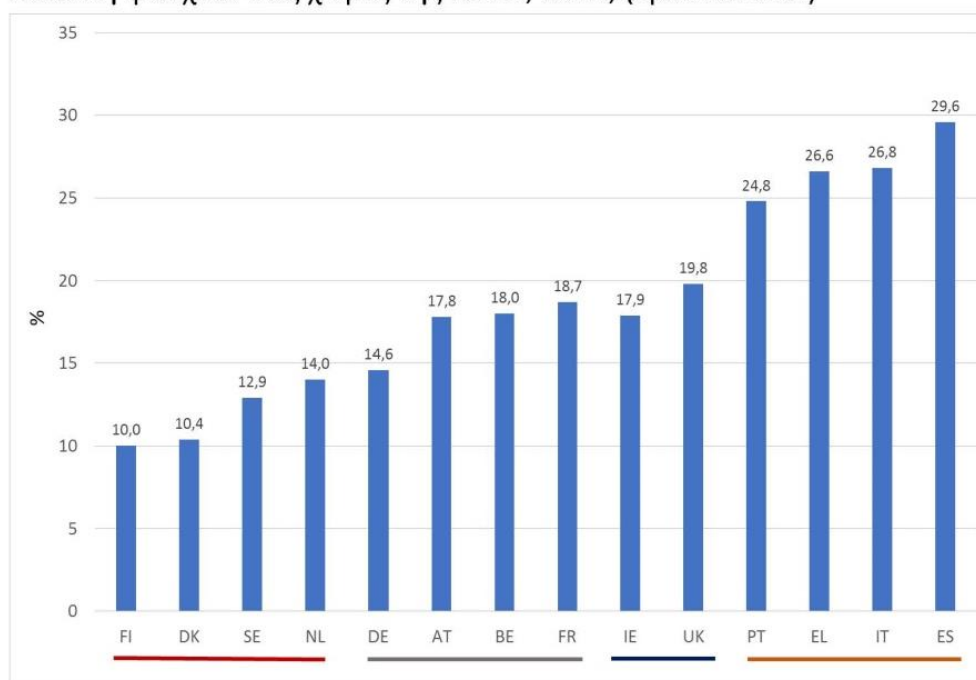
κίνδυνο να εισέλθουν σε αυτήν, ενώ εξακολουθεί το πρόβλημα της καταγραφής στοιχείων.

Στην τελευταία έκθεση της UNICEF (2017), «για την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα», επισημαίνεται η δραματική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των παιδιών στην Ελλάδα. Στην έκθεση καταγράφονται μισό εκατομμύριο παιδιά που ζουν σε φτωχές οικογένειες διαχρονικά από το 2009 έως το 2014. Παρατηρείται μάλιστα μία μεγάλη αύξηση της παιδικής φτώχειας από το 22,6% το 2008, στο 55,1% το 2014.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης της UNICEF (2017) για το έτος 2014, η Ελλάδα όπως φαίνεται στο κάτωθι διάγραμμα, σε σύγκριση με τις 14 παλαιότερες χώρες της Ε.Ε. καταγράφει το τρίτο μεγαλύτερο ποσοστό παιδικής φτώχειας (26,6%) μετά από την Ισπανία (29,6%) και την Ιταλία (26,8%) (UNICEF, 2017).

Διάγραμμα 18

Παιδική φτώχεια στις χώρες της ΕΕ-14, 2014, (έρευνα 2015)

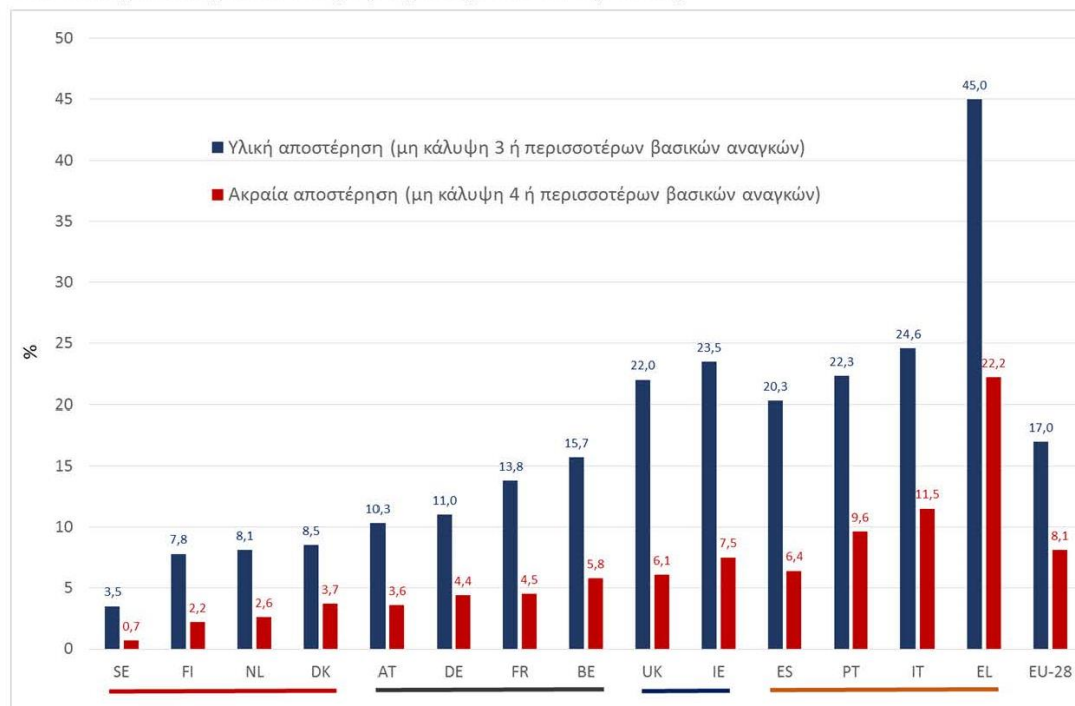
Πηγή: EUROSTAT

Επιπλέον, το έτος 2015 σχεδόν ένα στα δύο παιδιά ζούσαν σε συνθήκες υλικής αποστέρησης στην χώρα μας. Η Ελλάδα σημειώνει ποσοστό 45% και αποτελεί όπως φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα, την πρώτη χώρα με διαφορά που τα παιδιά στερούνται βασικών αγαθών και υπηρεσιών. Το ποσοστό αυτό, είναι σχεδόν διπλάσιο από το ποσοστό της Ιταλίας (24,6%), που είναι η επόμενη σε υλική αποστέρηση χώρα,

ενώ η ακραία αποστέρηση αγγίζει το 22%. Τα στατιστικά στοιχεία υποδηλώνουν την αδυναμία του συστήματος παιδικής προστασίας στην χώρα μας (UNICEF, 2017).

Διάγραμμα 19

Παιδική υλική αποστέρηση στην ΕΕ-14 (2015)

Πηγή: EUROSTAT

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (Απρίλιος- Ιούνιος 2019), το ποσοστό των παιδιών (ηλικίας 0-17 ετών) με υλικές στερήσεις στην χώρα μας για τα έτη 2017 και 2018, ανέρχεται σε 36, 0% και 33, 5% αντιστοίχως. Επομένως, η κατάσταση παραμένει ανησυχητική.

Πίνακας 7

4. Άτομα με υλικές στερήσεις ⁽¹⁾ , 2013 - 2018						
%						
Ομάδες ηλικιών	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Σύνολο	37,3	39,5	39,9	38,5	36,0	33,5
0 - 17	39,9	41,9	44,5	42,3	38,3	39,3
18 - 64	38,5	40,1	41,5	39,6	36,6	34,2
65 +	31,1	35,7	34,9	34,4	32,3	30,8

(1) Ο δείκτης «ποσοστό ατόμων με υλικές στερήσεις» εκτιμά το επίπεδο διαβίωσης μετρώντας το ποσοστό του πληθυσμού που δεν μπορεί να ανταποκριθεί οικονομικά ή στερείται λόγω οικονομικής αδυναμίας τουλάχιστον 3 από έναν κατάλογο 9 αγαθών και υπηρεσιών:

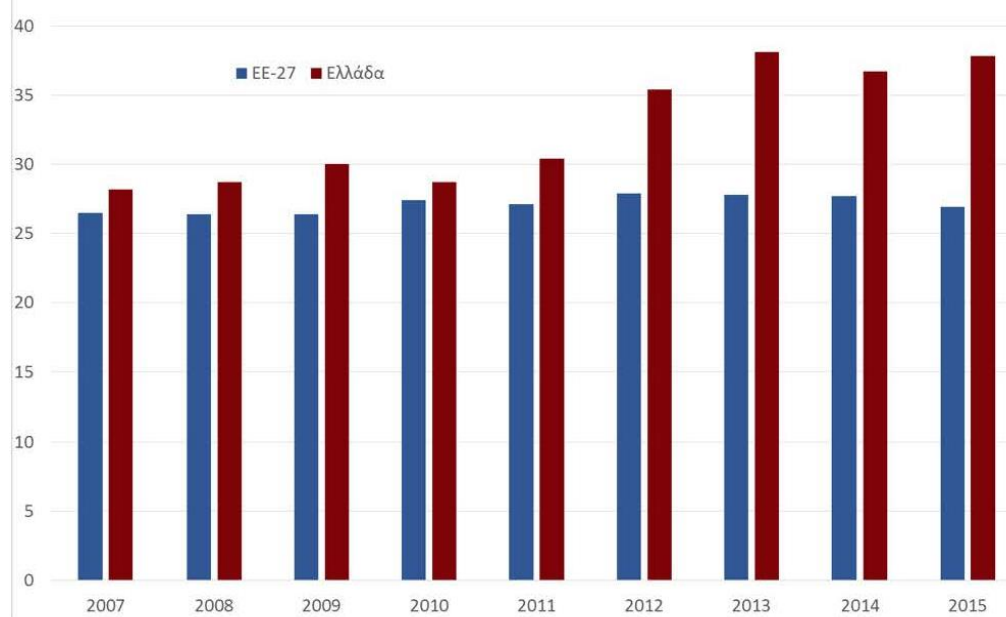
- πληρωμή πάγιων λογαριασμών, όπως ενοίκιο ή δόση δανείου, πάγιοι λογαριασμοί (ηλεκτρικού ρεύματος, νερού, αερίου κ.λπ.), δόσεις πιστωτικών καρτών ή δόσεις δανείου για οικιακή, διακοπές κ.λπ. ή αγορές με δόσεις κύριας κατοικίας
- διακοπές για μία εβδομάδα,
- διατροφή που να περιλαμβάνει κάθε δεύτερη ημέρα κοτόπουλο, κρέας, ψάρι ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας,
- έκτακτες αλλά αναγκαίες δαπάνες,
- τηλέφωνο (περιλαμβάνεται και το κινητό τηλέφωνο),
- έγχρωμη τηλεόραση,
- πλυντήριο ρούχων,
- ΙΧ επιβατικό αυτοκίνητο,
- ικανοποιητική θέρμανση.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απρίλιος-Ιούνιος 2019

Επίσης, όπως αποτυπώνεται στο κάτωθι διάγραμμα από το έτος 2013 έως το 2015, το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού στην χώρα μας, είναι σταθερά πάνω από το 35%, γεγονός που επιβεβαιώνει την δυσμενή κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα (UNICEF, 2017).

Διάγραμμα 20

Ποσοστό παιδιών σε «φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό» στην Ελλάδα και την ΕΕ-27, 2007-2015

Πηγή: EUROSTAT

Επιπλέον, όπως φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα, σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις της ΕΛΣΤΑΤ για το έτος 2018, η Ελλάδα καταγράφει το ποσοστό του 31, 8% του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης, ενώ για το έτος 2017 κατέχει το μεγαλύτερο ποσοστό (34, 8%) πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανάμεσα στις χώρες της Ευρωζώνης.

Πίνακας 8

6. ΕΕ: Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό, 2014 - 2018					
%	2014	2015	2016	2017	2018
ΕΕ 28	24,4	23,8	23,5	22,4	
Ευρωζώνη					
Αυστρία (AT)	19,2	18,3	18,0	18,1	17,5
Βέλγιο (BE)	21,2	21,1	20,7	20,3	
Γαλλία (FR)	18,5	17,7	18,2	17,1	
Γερμανία (DE)	20,6	20,0	19,7	19,0	
Ελλάς (EL)	36,0	35,7	35,6	34,8	31,8
Εσθονία (EE)	⁽¹⁾ 26,0	24,2	24,4	23,4	
Ιρλανδία (IE)	27,7	26,0	24,4	22,7	
Ισπανία (ES)	29,2	28,6	27,9	26,6	
Ιταλία (IT)	28,3	28,7	30,0	28,9	
Κύπρος (CY)	27,4	28,9	27,7	25,2	
Λετονία (LV)	32,7	30,9	28,5	28,2	28,4
Λιθουανία (LT)	27,3	29,3	30,1	29,6	
Λουξεμβούργο (LU)	19,0	18,5	⁽¹⁾ 19,8	21,5	
Μάλτα (MT)	23,9	23,0	20,3	19,3	
Ολλανδία (NE)	16,5	16,4	⁽¹⁾ 16,7	17,0	
Πορτογαλία (PT)	27,5	26,6	25,1	23,3	
Σλοβακία (SK)	18,4	18,4	18,1	16,3	
Σλοβενία (SI)	20,4	19,2	18,4	17,1	
Φινλανδία (FI)	17,3	16,8	16,6	15,7	16,5
Εκτός Ευρωζώνης					
Βουλγαρία (BG)	⁽¹⁾ 40,1	41,3	⁽¹⁾ 40,4	38,9	32,8
Δανία (DK)	17,9	17,7	16,8	17,2	*17,6
Ηνωμένο Βασίλειο (UK)	24,1	23,5	22,2	⁽¹⁾ 22,0	
Κροατία (HR)	29,3	29,1	27,9	26,4	
Ουγγαρία (HU)	31,8	28,2	26,3	25,6	19,6
Πολωνία (PL)	24,7	23,4	21,9	19,5	
Ρουμανία (RO)	40,3	37,4	38,8	35,7	32,5
Σουηδία (SE)	18,2	18,6	18,3	17,7	
Τσεχική Δημοκρατία (CZ)	14,8	14,0	13,3	12,2	

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απρίλιος-Ιούνιος 2019

Το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας άρχισε να παρουσιάζεται τελευταία στο προσκήνιο (Μπούζας, 2010). Το φαινόμενο διερευνάται με βάση το ύψος του εισοδήματος του νοικοκυριού όπου ζουν τα παιδιά. Εντούτοις, αυτό συνιστά μια μονοδιάστατη προσέγγιση του φαινομένου. Εξειδικευμένες έρευνες και στατιστικά στοιχεία και δείκτες που να μετρούν και να μαρτυρούν την ευημερία των παιδιών απουσιάζουν. Κατά συνέπεια, η εκτίμηση της φτώχειας ανάμεσα στα παιδιά καθίσταται δύσκολη (Μπούζας, 2010, Μπούζας, 2006).

Εκτός από την εξέταση των εισοδημάτων του νοικοκυριού των παιδιών, απαιτείται η μελέτη και άλλων διαστάσεων, όπως οι συνθήκες κατοικίας και περιβάλλοντος, το εκπαιδευτικό επίπεδο, η υγεία, οι προσωπικές αντιλήψεις και οι εμπειρίες των παιδιών (Μπούζας, 2006). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μπούζας (2007, σελ:89): «η απουσία στοχευμένων πολιτικών υπέρ της ευημερίας των παιδιών ή τουλάχιστον πολιτικών που να αποσκοπούν στην καταπολέμηση των κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα παιδιά, όπως η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός συναρτάται άμεσα με τις πολιτικές υπέρ του κοινωνικού συνόλου ή των νοικοκυριών που αντιμετωπίζουν προβλήματα, χωρίς να λαμβάνεται μέριμνα για τις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών». Επισημαίνεται, ότι στην έρευνα σχετικά με την διερεύνηση του φαινομένου της φτώχειας στην χώρα μας αποκλείονται οι Ρομά, ο πληθυσμός των μεταναστών που βρίσκονται εκτός της διαδικασίας της νομιμοποίησης και τα μη κανονικά νοικοκυριά. Πρόκειται για πληθυσμό περίπου 2.000 πολιτών που υπάρχουν και σε αυτούς εργαζόμενοι και 460.000 παιδιά που ζουν σε συνθήκες φτώχειας (ΑΡΣΙΣ, 2007b).

Το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο παρουσιάζει μεγάλη συσχέτιση με την φτώχεια. Εντούτοις, απαιτείται προσοχή διότι όπως συμβαίνει και στην περίπτωση του trafficking η φτώχεια μπορεί να σημαίνει πολλά πράγματα και στην πραγματικότητα αποτελεί έναν από τους παράγοντες σε μια σειρά παραγόντων κινδύνου. Ειδικότερα, υπάρχουν μια σειρά από παράγοντες που οδηγούν τα παιδιά ή τις οικογένειες τους στο να ακολουθήσουν κάποιες πρακτικές (ILO-IPEC & UNICEF, 2009). Για παράδειγμα, έχει παρατηρηθεί ότι ο αριθμός των εργαζομένων παιδιών τείνει να παρουσιάζει αύξηση σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Η οικονομική κρίση μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους παράγοντες υψηλού κινδύνου (ILO, 2002). Αυτό διαπιστώθηκε στην Ινδονησία, όπου κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 90', οι φτωχές οικογένειες προκειμένου να ανταπεξέλθουν στην οικονομική κρίση βασίστηκαν περισσότερο στην παιδική εργασία. Ο αριθμός των παιδιών που εργάζονταν στο δρόμο στις μεγαλύτερες πόλεις αυξήθηκε απότομα. Από 10.000-15.000 που υπολογιζόταν ο αριθμός των παιδιών που εργάζονταν στο δρόμο πριν την κρίση ανήλθε σε 50.000 κατόπιν της κρίσης, μέχρι τα μέσα του 1998 (Manning, 2000). Μάλιστα, το γεγονός ότι αυξήθηκαν απότομα οι συλλήψεις της ελληνικής αστυνομίας πάνω από 50% για επαιτεία από το 2008, αποτελεί ένδειξη της τάσης αυτής (Στατιστικές εγκληματικότητας της Ελληνικής Αστυνομίας 2008-2011).

3.4 Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στο «δρόμο» στην Ελλάδα

Τα παιδιά του δρόμου αποτελούν όπως ο Τσουβέλας (2011, σελ: 146) αναφέρει: «έναν ιδιόζοντα τύπο παιδικής εργασίας» που εντάσσεται στην αστική παραοικονομία». Τόσο στα αστικά κέντρα των μεγαλουπόλεων όσο και στην επαρχία συναντάται σήμερα ένας μεγάλος αριθμός παιδιών που εμπλέκονται στην επιτέλεση οικονομικών δραστηριοτήτων στους δρόμους της χώρας μας (Δασκαλάκη, 2009, Tsourtou et al, 2014, Ρήγα, 2003). Τα παιδιά που εργάζονται στους δρόμους καθίστανται ορατά, σχεδόν σε όλους τους δημόσιους χώρους, όπως πλατείες, λαϊκές αγορές, εμπορικά κέντρα, αλλά και σε διάφορους χώρους εστίασης και ψυχαγωγίας (Δασκαλάκη, 2009). Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο είναι φυσικά ορατά και εμπλέκονται σε «επαγγέλματα δρόμου», όπως για παράδειγμα: μικροπωλητές, επαίτες, μουσικοί, διασκεδαστές, ουσιαστικά καθίστανται κοινωνικά αόρατα. Η κυρίαρχη ελληνική κουλτούρα και κοινωνία παρουσιάζεται ανέτοιμη να δεχτεί την κοινωνική ένταξη τους (Tsourtou et al, 2014). Για παράδειγμα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην χώρα μας για τις αντιλήψεις των Ελλήνων για τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, βρέθηκε ότι οι Έλληνες προσλαμβάνουν τα παιδιά αυτά κυρίως σε αρνητικούς όρους, και τα αντιμετωπίζουν είτε ως θύματα που υπόκεινται σε εκμετάλλευση και καταπίεση και είναι άξια λύπησης, είτε γίνονται αντιληπτά ως πηγή απειλής. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, τα παιδιά του δρόμου προσλαμβάνονται από τους Έλληνες ως «φτωχά», «αρπακτικά ζώα» που «βιώνουν τον αγώνα για την επιβίωση», «δυστυχισμένα», «ταλαιπωρημένα», «αξιολύπητα» (Ρήγα, 2003, σελ: 76).

Διαπιστώνεται ότι παρόλο που τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο καθίστανται ορατά, η ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στο δρόμο, στην χώρα μας είναι ελάχιστη έως σχεδόν ανύπαρκτη, κάτι άλλωστε το οποίο παρατηρείται και για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στην χώρα μας.

Στην Ελλάδα το φαινόμενο της εργασίας των παιδιών στο δρόμο παρουσιάστηκε κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του 80' και στις αρχές της δεκαετίας του 90', παράλληλα με το άνοιγμα των συνόρων με τις βαλκανικές χώρες (Δασκαλάκη, 2009, ΑΡΣΙΣ, 2007a). Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η εργασία των παιδιών στο δρόμο παρουσιάζει αύξηση και αποκτά μεγάλες διαστάσεις. Η αύξηση του φαινομένου σχετίζεται με διάφορους μετασχηματισμούς που οδήγησαν στην εισροή ενός μεγάλου αριθμού παράνομων μεταναστών στην χώρα μας από τις χώρες της Ασίας, της Αφρικής και της Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης, και επίσης συνδέεται με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, τις εσωτερικές μετακινήσεις πληθυσμών από την επαρχία προς τα αστικά κέντρα και την συνεχιζόμενη αστικοποίηση (Anthias and Lazaridis, 1999, King, 2000).

Μάλιστα, παρατηρήθηκε ότι λόγω της μεγάλης εισροής των παράνομων μεταναστών στην χώρα μας, ο δρόμος μετατράπηκε τα τελευταία χρόνια σε ένα πεδίο ανταγωνισμού και πολυάριθμων συγκρούσεων για την επιτέλεση οικονομικών δραστηριοτήτων και ουσιαστικά για τον έλεγχο της κατοχής θέσεων στο δρόμο, από ποικίλες ομάδες. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η εργασία των παιδιών στο δρόμο, παρουσίασε μεγάλη αύξηση και κατέλαβε εξέχουσα θέση, καθώς αποδείχτηκε στην πράξη ότι αποτελεί πολύ περισσότερο κερδοφόρα οικονομική δραστηριότητα, σε σύγκριση με την εργασία που επιτελείται στους δρόμους από τους ενήλικες. Τα παιδιά αποδείχτηκαν πολύ περισσότερο παραγωγικά, σε σχέση με τους ενήλικες που επιτελούν παρόμοιες δραστηριότητες στο δρόμο (Anthias and Lazaridis, 1999).

Σχετικά με την κλίμακα του φαινομένου των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο στη χώρα μας, υπάρχουν πληροφορίες από διάφορες πηγές. Παρόλα αυτά, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο η εκτίμηση του αριθμού των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο, προσκρούει σε πολλές δυσκολίες και οι εκτιμήσεις που δίνονται δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστες. Επομένως, όπως παρατηρείται και σε διεθνές επίπεδο, έτσι και στην χώρα μας ο ακριβής αριθμός των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο είναι άγνωστος. Η Ελληνική αστυνομία ισχυρίστηκε ότι κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ο αριθμός των παιδιών που εργάζονταν στα φανάρια ήταν περίπου 3.500 (Altanis and Goddard, 2004). Η UNICEF (2000), εκτίμησε αργότερα σε περίπου 5.800 το συνολικό αριθμό παιδιών που ζουν και εργάζονται στους δρόμους της Ελλάδας.

Σε έρευνα που διεξήχθη για την παιδική εκμετάλλευση στην Ελλάδα το 2001, βρέθηκε ότι οι περισσότεροι Έλληνες θεωρούν ότι ο αριθμός των περιπτώσεων της παιδικής εργασίας, όσο και της παιδικής πορνείας είναι τόσο μεγάλος στην Ελλάδα, ώστε σηματοδοτεί ότι η παιδική εργασία και η παιδική πορνεία συνιστούν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα στην χώρα μας. Μάλιστα, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας βρέθηκε ότι οι 7 στους 10 Έλληνες δήλωσαν ότι γνωρίζουν κάποιο παιδί ή κάποια παιδιά που έχουν πέσει θύματα εκμετάλλευσης. Αναλυτικότερα, οι μισοί (49,2%) αναφέρθηκαν σε περιστατικά παιδικής εργασίας, το 33% αναφέρθηκε σε περιστατικά πορνείας και το 15,4% σε άλλες μορφές εκμετάλλευσης (UNICEF, 2001). Οι επαγγελματίες της ΑΡΣΙΣ βασιζόμενοι στην εμπειρία τους από την καθημερινή επαφή τους με τα εργαζόμενα παιδιά στους δρόμους της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, υποστηρίζουν ότι ο αριθμός των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο παρουσιάζει συνεχή αύξηση, ενώ οι συνθήκες διαβίωσης των παιδιών αυτών χειροτερεύουν (ΑΡΣΙΣ, 2009, ΑΡΣΙΣ, 2008, www.arsis.gr). Το 2010, οι επαγγελματίες της ΑΡΣΙΣ εντόπισαν 191 παιδιά στους δρόμους της Θεσσαλονίκης που πωλούσαν μικροαντικείμενα, ή συνέλεγαν σκουπίδια. Το 2011, ο αριθμός των παιδιών ανήλθε στα 320, ενώ το 2013 ο αριθμός τους έφτασε τα 427 (Αναγνώστου και Κανδύλα, 2015).

Το 2013, εκτιμήθηκε ότι ο συνολικός αριθμός των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους της χώρας μας, ανέρχεται στις 6.0000. Πρόκειται κυρίως για παιδιά από Βουλγαρία και Ρουμανία και η αύξηση του αριθμού τους σχετίζεται με την οικονομική

κρίση των τελευταίων ετών. Μάλιστα, ο αριθμός τους αυξάνεται τις περιόδους των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Στόχος της εργασίας τους, είναι η οικονομική συνεισφορά στον οικογενειακό προϋπολογισμό, ωστόσο τα περισσότερα παιδιά εναποθέτουν τα κέρδη τους σε κυκλώματα εκμετάλλευσης (Χριστίδου, 2013). Το 2014, η ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ κατέγραψε περίπου 100 παιδιά που εργάζονται καθημερινά στους δρόμους της Θεσσαλονίκης, ενώ για τους μήνες Μάιο-Ιούνιο εντοπίστηκαν 137 παιδιά, 61 στην Θεσσαλονίκη και 76 στο κέντρο της Αθήνας. Πρόκειται για παιδιά κυρίως Αλβανικής, Ρουμανικής και Βουλγαρικής καταγωγής (ΑΡΣΙΣ, 2014).

Τα τελευταία χρόνια διογκώνεται όλο και περισσότερο η εισροή ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων από χώρες σε εμπόλεμη κατάσταση (Αφγανιστάν, Σομαλία, Ιράκ, Συρία). Η ανεπάρκεια των δομών και του εξειδικευμένου προσωπικού, οδηγεί πολλές φορές αυτά τα παιδιά στο δρόμο. Κοιμούνται σε πάρκα, κάνουν επικίνδυνες και βαριές δουλειές και πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης και πορνείας λόγω της φτώχειας. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στη χώρα μας έχει αρχίσει και εμφανίζεται η «δεύτερη γενιά» παιδιών του δρόμου, δηλαδή παιδιά που γεννιούνται από «παιδιά του δρόμου» (Γιακουβάκη, 2018). Το 2018, η ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ εντόπισε τον τελευταίο χρόνο 372 ασυνόδευτα ανήλικα προσφυγόπουλα στους δρόμους της Θεσσαλονίκης, που δουλεύουν σε χωράφια και βενζινάδικα, σε κυκλώματα διακίνησης ανθρώπων και ναρκωτικών ή ως επάιτες, συλλέκτες σκουπιδιών κ.α.. Πρόκειται κυρίως για Ρομά από την Αλβανία, αλλά και από την Βουλγαρία και την Ελλάδα (ΑΡΣΙΣ, 2018). Η έκθεση του ΟΗΕ για την Εμπορία Ανθρώπων που δημοσιοποιήθηκε το 2018 τονίζει ότι τα προσφυγικά και μεταναστευτικά ρεύματα προς την Ευρώπη συνδέουν τη διακίνηση με την εμπορία ανθρώπων, με τα παιδιά να κατέχουν την πρώτη θέση. Το 2018, περίπου 700 ασυνόδευτα ανήλικα προσφυγόπουλα και παιδιά Ρομά από τα Βαλκάνια έχουν υποστεί κάθε είδους εκμετάλλευση (ΑΡΣΙΣ, 2018). Επιπλέον, η παρουσία πολλών ΜΚΟ και η έκρηξη εξειδικευμένων δράσεων κατά την διάρκεια των τελευταίων ετών από ΜΚΟ, που ενασχολούνται με το συγκεκριμένο πληθυσμό παιδιών, υποδηλώνει την αύξηση του φαινομένου των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο (Tsourtou et al, 2014), η οποία όπως αναφέρθηκε συσχετίζεται με την αστικοποίηση, την παράνομη μετανάστευση αλλά και την φτώχεια (Anthias and Lazaridis, 1999).

Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, φανερώνεται ότι τα περισσότερα παιδιά που εργάζονται στους δρόμους της Ελλάδας, έχουν οικογένεια και διαμένουν σε σπίτια ή φιλοξενούνται σε σπίτια συγγενών τους ή φίλων τους, ενώ κάποια παιδιά μένουν στα οχήματα των οικογενειών τους ή σε καταυλισμούς ή πρόχειρα παραπήγματα (Δασκαλάκη, 2009, UNICEF, 2000, Terre des Hommes, x.x). Για παράδειγμα, σε έρευνα για τα παιδιά του δρόμου στην Ελλάδα από τους Altanis and Goddard (2004), βρέθηκε ότι πάνω από το 60% των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο, δήλωσε ότι μένει σε μη κατοικήσιμα σπίτια, ή σε σκηνές (χωρίς τις βασικές ανέσεις), ενώ τα υπόλοιπα παιδιά δήλωσαν ότι μένουν σε σπίτια με βασικές ανέσεις. Επίσης, το 72% των παιδιών δήλωσαν ότι έχουν και τους δύο γονείς τους εν ζωή και έχουν επαφή με τις οικογένειες τους.

Σχετικά με την εθνικότητα των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο στην Ελλάδα, σημειώνεται ότι κατά κύριο λόγο προέρχονται από την Αλβανία, την Ρουμανία, την Βουλγαρία και τον ελληνικό πληθυσμό των Ρομά χριστιανών και μουσουλμάνων (UNICEF, 2012). Επίσης, διαπιστώνεται ότι τα παιδιά με ρόμικη καταγωγή παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών που εμπλέκονται στην εργασία στο δρόμο, στην χώρα μας. Επομένως, παρατηρείται μια εθνοτική διαφοροποίηση (Δασκαλάκη, 2009, Τσουβέλας, 2011, Altanis and Goddard, 2004, Invernizzi, 2011, UNICEF, 2000).

Ο πληθυσμός των παιδιών αλβανικής καταγωγής που εργάζονται στο δρόμο συνιστούν μια ορατή ομάδα σήμερα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Στο πλαίσιο του προγράμματος MARIO, σε συνεργασία με την ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ και την Alliance for Children and Youth στην Βουλγαρία, σχετική έρευνα που διεξήχθη στην Θεσσαλονίκη το 2010, έδειξε ότι ο αλβανικός πληθυσμός των παιδιών συνιστά την πιο ορατή ομάδα παιδιών που εργάζονται στο κέντρο της πόλης τα απογεύματα και τα βράδια χωρίς την συνεχή επίβλεψη των ενηλίκων. Τα μεγαλύτερα παιδιά μάλλον φροντίζουν τα μικρότερα, ενώ φαίνεται ότι υπάρχει επίβλεψη των ενηλίκων από απόσταση. Επιπλέον, ο αριθμός των παιδιών και των οικογενειών με χώρα προέλευσης την Ρουμανία, που ασκούν οικονομική δραστηριότητα στους δρόμους της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης είναι ορατός και ποσοστικά σχετικά σημαντικός. Ωστόσο, ο αριθμός τους μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου. Επίσης, 62 παιδιά και έφηβοι Βουλγαρικής εθνικότητας εντοπίστηκαν, τα οποία επαιτούσαν ή πουλούσαν διάφορα αντικείμενα στο δρόμο ή πρόσφεραν υπηρεσίες. Η πλειοψηφία των συγκεκριμένων παιδιών βρέθηκε να συνοδεύεται από κάποιον ενήλικα που και/ή επαιτούσε μαζί τους. Μάλιστα, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, φάνηκε να σημειώνονται διαφορές μεταξύ των παιδιών που προέρχονται από διαφορετικές χώρες, σχετικά με τον βαθμό επικινδυνότητας στη συνεχή κινητικότητα εντός και εκτός της χώρας μας, των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα παιδιά και τον τρόπο δράσης. Ειδικότερα, η έρευνα εστιάζει στην δυσκολία να διακριθούν οι περιπτώσεις, όπου τα παιδιά του δρόμου έχουν πέσει θύματα trafficking και εκμετάλλευσης ή δρουν μέσα στα πλαίσια των οικογενειακών στρατηγικών επιβίωσης (Invernizzi, 2011).

Σε άλλη ποσοστική –απογραφική έρευνα που διεξήγαγε το 2000 η εταιρεία ΑΙΚΟ για λογαριασμό της UNICEF σε 75 γεωγραφικούς τομείς του Λεκανοπεδίου Αττικής για τα παιδιά του δρόμου στην Ελλάδα, βρέθηκε ότι από τα 955 παιδιά ηλικίας 2-15 ετών που συμμετείχαν στην έρευνα το 61% ήταν αγόρια, το 10% ήταν περίπου ηλικίας έως 5 ετών και το 44, 1% του συνόλου ήταν παιδιά ελληνικής εθνικότητας. Τα υπόλοιπα παιδιά ήταν μετανάστες και πρόσφυγες. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι το 23, 6% του συνόλου ήταν έλληνες τσιγγάνοι, το 11, 4% έλληνες μουσουλμάνοι, το 28, 1% ήταν αλβανικής καταγωγής, το 6, 3% Ιρακινοί, το 6, 0% Σέρβοι, το 5, 4% Πακιστανοί, το 3,4% Κούρδοι και διάφορες άλλες εθνικότητες. Ως προς το θρήσκευμα τους, το 40, 4% των παιδιών βρέθηκαν να είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, το 33,4% Μουσουλμάνοι και το 13, 8% ανέφερε ότι δεν γνωρίζει το θρήσκευμα του. Η πλειοψηφία των παιδιών δήλωσε ότι βρίσκονται στους δρόμους και εργάζονται όλη σχεδόν την μέρα. Αρκετά

παιδιά, δήλωσαν ότι εργάζονται και κατά την διάρκεια της νύχτας. Επιπλέον, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η μέση εισπραξη κάθε παιδιού ανέρχεται σε 7.000δρχ έως 8.000δρχ. Η δραστηριοποίηση των παιδιών λάμβανε χώρα σε όλο το Λεκανοπέδιο Αττικής (UNICEF, 2000).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με την ίδια έρευνα ένας σημαντικός αριθμός παιδιών δήλωσε ότι βρίσκεται στην Ελλάδα χωρίς τους γονείς τους, όπως και την άγνοια τους για το αν η εγκατάσταση τους στην Ελλάδα είναι προσωρινή ή μόνιμη. Μάλιστα, πολλά ήταν τα παιδιά που ανέφεραν ότι δεν εργάζονται για κάποιον από τους γονείς τους και επιπλέον ότι τιμωρούνται σε περίπτωση που αρνηθούν να πάνε για δουλειά ή οι εισπράξεις τους είναι χαμηλές. Ακόμα, πολλά παιδιά ανέφεραν σαν τιμωρίες που τους επιβάλλονται, τη σωματική τιμωρία, την άρνηση παροχής φαγητού ή την απειλή εκδίωξης από το μέρος διαμονής τους. Επίσης, βρέθηκε ότι το 20% μιλά ελάχιστα ή καθόλου την ελληνική γλώσσα και το 20% δήλωσε ότι επιθυμεί, αλλά δεν μπορεί να πάει σχολείο, ενώ ένα μικρό ποσοστό δήλωσε ότι θέλει να σπουδάσει. Ένα μικρό ποσοστό των παιδιών βρέθηκε να φοιτά στο σχολείο (20%). Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών δήλωσε ότι διαμένουν σε ισόγεια, υπόγεια, εγκαταλελειμμένα αυτοκίνητα, βαγόνια, πρόχειρους καταυλισμούς, σκηνές (UNICEF, 2000).

Ακόμα, στην έρευνα των Altanis and Goddard (2004) για τα παιδιά του δρόμου στην Ελλάδα, στην οποία συμμετείχαν επαγγελματίες, πολιτικοί φορείς και παιδιά που εργάζονται στους δρόμους της Αθήνας, το 69% των παιδιών ανέφεραν ότι οι γονείς τους ήταν εργοδότες τους και το 16% δήλωσαν ότι είχαν προσληφθεί από συγγενείς. Τα υπόλοιπα παιδιά δήλωσαν ότι ήταν είτε αυτοαπασχολούμενοι, είτε απασχολούνταν από ένα «ξένο πρόσωπο» ή δεν έδωσαν απάντηση. Σχετικά με την εθνικότητα τους, τα παιδιά χωρίστηκαν σε δύο ομάδες. Παιδιά που είναι πρόσφυγες (παράνομοι, πολιτικοί, και οικονομικοί πρόσφυγες), και τα παιδιά με ελληνική εθνικότητα. Η ομάδα των προσφύγων μπορεί να διαιρεθεί περαιτέρω με βάση την εθνικότητα τους στις ακόλουθες υποομάδες: Αλβανοί, Ιρακινοί, Σέρβοι, και Πακιστανοί και παιδιά άλλων εθνικοτήτων. Οι ομάδες ελλήνων πολιτών χωρίζονται στις ακόλουθες κατηγορίες: σε παιδιά που προέρχονται από ελληνικές τσιγγάνικες χριστιανικές οικογένειες (που μιλούν την ρομανί), σε παιδιά από ελληνικές τσιγγάνικες μουσουλμανικές οικογένειες (που μιλούν τουρκικά ή ρομανί) και σε παιδιά που προέρχονται από ελληνικές οικογένειες χωρίς ιδιαίτερα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά. Τα Ελληνόπουλα χωρίς ιδιαίτερα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά διαιρούνται περαιτέρω σε δύο υποομάδες, οι οποίες καθορίζονται από τα κυρίαρχα προβλήματα που βιώνουν: στα παιδιά με ή χωρίς οικογένειες, που αντιμετωπίζουν κάποιου είδους προβλήματα και σε παιδιά που εμπλέκονται στην χρήση ναρκωτικών ουσιών (Altanis and Goddard, 2004).

Για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες η ανεργία και η έλλειψη υποστηρικτικών υπηρεσιών είναι παράγοντες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εξήγηση των εμπειριών των παιδιών του δρόμου. Για τα παιδιά που είναι Έλληνες τσιγγάνοι, ο πολιτιστικός και εθνοτικός αποκλεισμός, είναι σημαντικοί παράγοντες που εξηγούν την παρουσία τους στους δρόμους. Για τα παιδιά που είναι Έλληνες που ανήκουν στην κυρίαρχη κουλτούρα, προβλήματα που σχετίζονται με την οικογενειακή δυσλειτουργία

συμβάλλουν στην εξήγηση των εμπειριών τους στο δρόμο. Διαπιστώνεται, ωστόσο, σύμφωνα με την έρευνα ότι τα περισσότερα παιδιά είχαν επαφή με την οικογένεια τους στο πλαίσιο της εργασίας τους. Επομένως, ο παράγοντας της οικογενειακής αποξένωσης συνιστά έναν συνεισφέροντα παράγοντα για κάποια παιδιά που τα οδηγεί στο δρόμο, αλλά όχι για όλα. Αυτό σηματοδοτεί την ανάγκη για υιοθέτηση ποικίλων ανταποκρίσεων από πλευράς πολιτικής (Altanis and Goddard, 2004).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι τα παιδιά στη χώρα μας που ασκούν οικονομική δραστηριότητα στο δρόμο χαρακτηρίζονται από ετερογένεια και ποικιλομορφία (Δασκαλάκη, 2009, Invernizzi, 2011).

Επιπλέον, σύμφωνα με τις διαθέσιμες βιβλιογραφικές πηγές η εργασία των παιδιών στο δρόμο μπορεί να ταξινομηθεί σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται τα παιδιά που εργάζονται με σκοπό, την προσωπική και οικογενειακή επιβίωση, ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται παιδιά των οποίων η εργασία αποτελεί αντικείμενο εκμετάλλευσης από μη συγγενικά πρόσωπα. Σχετικά με τις εργασιακές πρακτικές των παιδιών της πρώτης κατηγορίας, παρατηρείται ότι τα παιδιά είτε εργάζονται μόνα τους στο δρόμο υπό την επιτήρηση των συγγενών τους, είτε συνοδεύουν τους γονείς τους που επίσης εργάζονται στο δρόμο, με σκοπό την συνεισφορά στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Τα παιδιά αυτά πωλούν μικροαντικείμενα στο δρόμο, είτε εκθέτουν πάγκους σε λαϊκές αγορές, είτε παίζουν κάποιο μουσικό όργανο, ή επαιτούν ή εργάζονται ως καθαριστές. Στην δεύτερη κατηγορία τα εργαζόμενα παιδιά επιβλέπονται από τους προστάτες τους, και παρατηρείται ότι κυρίως οι έφηβοι εκδίδονται, είτε επαιτούν, είτε εμπλέκονται σε παράνομο εμπόριο μικροαντικειμένων (Δασκαλάκη, 2009, UNICEF, 2000, Terre des Hommes, x.x).

Όπως είδαμε, το φαινόμενο των παιδιών του δρόμου στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μεγάλη πολυπλοκότητα και έχει πολλές αιτίες. Η Ελληνική Πολιτεία παρουσιάζεται αδύναμη να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στους δρόμους. Σημαντικά ελλείματα τόσο σε θεσμικό επίπεδο, όσο και στην πράξη έχουν καταγραφεί. Διαπιστώνεται σοβαρή αδυναμία αποτελεσματικής παρέμβασης από την Πολιτεία, αλλά και από άλλους κοινωνικούς φορείς, ενώ οι ανταποκρίσεις του ελληνικού κράτους παραμένουν σε προκαταρκτικό στάδιο (ΑΡΣΙΣ, 2014). Στην χώρα μας, διαπιστώνεται η έλλειψη μέτρων πρόληψης, υποστήριξης και κοινωνικής ένταξης, αλλά και η απουσία ποιοτικά διαθέσιμων κέντρων με καταρτισμένο προσωπικό και επαρκείς πόρους (CRC, 2012). Το κοινωνικό σύστημα της Ελλάδας είναι υπολειμματικό και εντάσσεται στην κατηγορία των κοινωνικών συστημάτων της Νότιας Ευρώπης (Hoelscher, 2004). Στα συστήματα αυτά, η ευθύνη για την προστασία των μελών των ευπαθών ομάδων και των αδύναμων μελών της οικογένειας, αφήνεται ουσιαστικά στην ίδια την οικογένεια. Οι κοινωνικές πολιτικές περιορίζονται στην παροχή ορισμένων υπηρεσιών και χαμηλών επιδομάτων σε διάφορες κατηγορίες πληθυσμού (Μπούζας, 2007). Η Ελλάδα σε αντίθεση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά

κράτη-μέλη, δεν παρέχει στους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο παροχές κοινωνικής ασφάλισης. Στην πραγματικότητα, η Ελλάδα σε γενικές γραμμές προσφέρει χαμηλότερη κοινωνική υποστήριξη ακόμα και από τις υπόλοιπες μεσογειακές χώρες, οι οποίες έχουν αποδειχθεί ότι παρέχουν χαμηλά επίπεδα κρατικής υποστήριξης στις οικογένειες (Altanis and Goddard 2004). Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι στην χώρα μας, οι ΜΚΟ αποτελούν ουσιαστικά τους μόνους οργανωμένους φορείς που εργάζονται σε συστηματική βάση με τον συγκεκριμένο πληθυσμό παιδιών, και είναι αυτοί που έχουν αναπτύξει εξειδικευμένες δράσεις με τα παιδιά στις μεγαλύτερες πόλεις (Tsourtou, et, al 2014).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτυχίας της αντιμετώπισης του φαινομένου από την Ελληνική Κυβέρνηση, ήταν το πώς αντέδρασε στην αυξημένη παρουσία των παιδιών αυτών το 2000. Ακολούθησε χωρίς καμία θεσμική καθοδήγηση, μια πολιτική καταστολής (πρόγραμμα «Προστασία και κοινωνική φροντίδα των παιδιών στο δρόμο»). Συλλάμβανε τα παιδιά με την κατηγορία της επαιτείας, που αποτελεί ποινικό αδίκημα και κατόπιν ή τα απέλαυνε ή τα οδηγούσε σε δομές μέριμνας, όπως το ίδρυμα «Αγία Βαρβάρα» στην Αθήνα, που δεν διέθετε επαρκές και ειδικευμένο προσωπικό. Από το 1998 έως το 2002, συνελήφθησαν περίπου 500 παιδιά από την αστυνομία και τοποθετήθηκαν στο ίδρυμα «Αγία Βαρβάρα», από όπου και εξαφανίσθηκαν με την πάροδο του χρόνου, χωρίς κανείς να γνωρίζει που πήγαν. Η πολιτεία αντέδρασε μόνο, όταν υπήρξε σχετικό δημοσίευμα στον αλβανικό τύπο. Κανείς δεν θεωρήθηκε υπεύθυνος, παρά την έρευνα του Συνηγόρου του Πολίτη. Οι διεθνείς οργανώσεις αντέδρασαν και απαίτησαν κατάλληλους μηχανισμούς για την προστασία και φροντίδα των παιδιών, το 2001 και 2004. Το 2005, ο Ειδικός Εισηγητής των Ηνωμένων Εθνών, τόνισε την απουσία θεσμοθετημένου συστήματος προστασίας και την ανεπάρκεια χώρων φιλοξενίας για τα ασυνόδευτα παιδιά (Human Rights Watch, 2009).

Σύμφωνα με τον Συνήγορο του Παιδιού (2010) για την αντιμετώπιση και καταπολέμηση της εργασίας των παιδιών στο δρόμο και της επαιτείας, απαιτείται μια συντονισμένη προσπάθεια να καταβληθεί από διάφορους φορείς όπως αστυνομία, ΜΚΟ, δήμους. Ειδικότερα, για την αποτελεσματική προστασία του παιδιού από την επιβλαβή εργασία και την οικονομική εκμετάλλευση, απαιτείται μια πολύπλευρη προσπάθεια και ένας συνδυασμός δράσεων να λάβει χώρα για την ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών και των κοινωνικών υπηρεσιών παιδικής προστασίας που υπάρχουν στην τοπική αυτοδιοίκηση, για την στήριξη της οικογένειας, καθώς ένας μεγάλος αριθμός παιδιών εργάζεται για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειας και για την μείωση της σχολικής διαρροής. Η επαρκής στελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών των δήμων θα βοηθήσει στην συνεργασία με τα σχολεία και στην δυνατότητα παρέμβασης για την υποστήριξη των οικογενειών και την προστασία των παιδιών από τους κινδύνους που ενέχει η παράνομη εργασία τους (Συνήγορος του Παιδιού, 2010). Αυτό προϋποθέτει την παράλληλη υλοποίηση ευρύτερων δράσεων πέρα από τα όρια των κοινωνικών υπηρεσιών, προκειμένου να υπάρξει αποτελεσματική αντιμετώπιση των φαινομένων της οικονομικής εκμετάλλευσης των παιδιών όπως είναι το trafficking, η παιδική πορνογραφία και πορνεία, όπως

οριοθετούνται από την Διεθνή Σύμβαση Εργασίας 182, οι οποίες μάλιστα μέχρι πολύ πρόσφατα δεν περιλαμβάνονταν στην οριοθέτηση της έννοιας της παιδικής εργασίας (UNICEF, 2012). Επιπλέον, λόγω της αύξησης κατά τα τελευταία χρόνια της παρουσίας στους δρόμους των μεγαλουπόλεων παιδιών (κυρίως Ρομά) από την Βουλγαρία και την Ρουμανία, προτείνεται από τον Συνήγορο του Πολίτη στην Έκθεση που απέστειλε το 2012 προς την Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Παιδιού του ΟΗΕ σχετικά με την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του παιδιού στην Ελλάδα (από το 2003-2011), η μελέτη της εκπόνησης διακρατικών συμφωνιών με Βουλγαρία και Ρουμανία, προκειμένου να επιτευχθεί ο ασφαλής επαναπατρισμός και η κατάλληλη φροντίδα παιδιών που εντοπίζονται να επαιτούν ή να συνιστούν θύματα εκμετάλλευσης (Συνήγορος του Πολίτη, 2012).

3.5 Οι Ρομά στην Ελλάδα-Σύντομη Επισκόπηση

Ανατρέχοντας στην βιβλιογραφία διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των επισκοπήσεων της ιστορίας των Ρομά στην Ελλάδα είναι αποσπασματικές (Πολίτου, 2008). Παρατηρείται ότι μέχρι και την δεκαετία του 1980, ελάχιστοι ήταν οι λόγιοι και οι επιστήμονες που ασχολήθηκαν με τους Ρομά της Ελλάδας (Τρουμπέτα, 2008). Οι διαθέσιμες πληροφορίες για τους Ρομά βασίζονται στην γραπτή παράδοση των μη Ρομά και στην επιτόπια εθνογραφική παρατήρηση των ερευνητών. Και αυτό διότι η γραπτή παράδοση απουσιάζει από τους Ρομά, καθώς η γλώσσα τους δεν έχει γραπτή μορφή (Μπερερής και Δελλατόλα, 2011). Σύμφωνα με την γλωσσολογική και ιστορική έρευνα οι Ρομά ξεκίνησαν την μετανάστευση τους κατά ομάδες από την Β.Δ. Ινδία μετά τον 8^ο αιώνα (Βασιλειάδου κα, 1988).

Η επιστήμη μαρτυρεί ότι η παρουσία των Ρομά στην Ελλάδα και μάλιστα στην Ήπειρο χρονολογείται από το 1850 (Τσακίρης, 2004). Με βάση άλλες εκτιμήσεις η εμφάνιση των Ρομά στην Ελλάδα τοποθετείται κατά τον 14^ο αιώνα (Μπερερής και Δελλατόλα, 2011, Μάρκου, 2008, Τσακίρης, 2004, Κόμης, 1998). Από τότε και μετά, διαπιστώνεται ότι οι διαθέσιμες πληροφορίες και έρευνες για αυτή την εθνότητα είναι ελάχιστες έως ανύπαρκτες.

Εκτιμάται ότι στην Ελλάδα ζουν περίπου 250.000 (150.000-400.000) Ρομά. Στον αριθμό αυτό εκτός όσων είναι Έλληνες πολίτες, πρέπει να προστεθεί και ο αριθμός των Ρομά, που έρχονται περιοδικά από άλλες χώρες της Βαλκανικής για αναζήτηση εργασίας (Μωραΐτου, 2013). Ωστόσο, ο αριθμός του πληθυσμού των Ρομά στην Ελλάδα είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, αφού τα στοιχεία που προέρχονται από τις κατά καιρούς απογραφές που έχουν πραγματοποιηθεί δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστα (Μάρκου, 2008). Τα στατιστικά στοιχεία αναφορικά με τον αριθμό των Ρομά είναι ελλιπή και οι επίσημες στατιστικές δεν αποτυπώνουν την πραγματικότητα (Παυλή-Κορρέ και Σιδέρη, 1990).

Οι δυσκολίες καταγραφής του πληθυσμού τους συνοψίζονται στα ακόλουθα: η διαμόρφωση σε απομακρυσμένους, περιθωριοποιημένους καταυλισμούς, όπου οι απογραφείς αδυνατούν να έχουν πρόσβαση και κυριαρχεί το φαινόμενο της «κρυμμένης ταυτότητας» (Μπερερής και Δελλατόλα, 2011, σελ: 89). Ειδικότερα, παρατηρείται ότι πολλοί Ρομά κατά τις απογραφές που διεξάγονται δεν δηλώνουν την ταυτότητα τους, προκειμένου να αποφύγουν τον στιγματισμό τους (Παυλή-Κορρέ και Σιδέρη, 1990). Για τον λόγο αυτό, πολλές φορές δηλώνουν την ταυτότητα που εκπροσωπεί την κυρίαρχη ομάδα. Λόγου χάριν στην Θράκη αρκετοί Ρομά δηλώνουν εθνικά Τούρκοι. Επιπλέον, η εσωτερική μετανάστευση προς αναζήτηση εποχιακής εργασίας, αλλά και η μετακίνηση των Ρομά στο εξωτερικό, λόγω εμπορικών δραστηριοτήτων κάνουν δύσκολη την καταγραφή του ακριβούς αριθμού τους (Μπερερής και Δελλατόλα, 2011). Ακόμα, ένα μικρό ποσοστό των Ρομά έχει καταφέρει να διασπαρεί σε συνοικίες γηγενών, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολος ο εντοπισμός τους (Βασιλειάδου κα, 1988).

Στην χώρα μας οι Ρομά συναντώνται διασκορπισμένοι σε περισσότερες από 38 περιοχές. Όσον αφορά την κατανομή του ρόμικου πληθυσμού η μεγαλύτερη πυκνότητα παρατηρείται στην Βόρεια Ελλάδα, στην Βορειοδυτική και Δυτική Πελοπόννησο, στην Ήπειρο, σε αρκετές περιοχές της Θεσσαλίας, στην Αθήνα και στις περιοχές της Δυτικής Αττικής (Μπερερής και Δελλατόλα, 2011). Επιπλέον, οι Ρομά στην χώρα μας συναντώνται με πολλές προσωνομίες, που μάλιστα ανέρχονται σε περίπου 160 λαϊκές προσωνομίες όπως λόγου χάριν: Γύφτοι, Ρόμοι, Κατσίβελοι, Ρουντάρι, κ.α (Έξαρχος, 1996).

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι Ρομά δεν συνιστούν μία ομοιογενή ομάδα (Διβάνη, 2001). Όπως αναφέρει ο Έξαρχος (1998, σελ: 193-194), οι Ρομά δεν συνιστούν «ομόφυλο ή ομόγλωσσο ή ομοεθνές πληθυσμιακό σύνολο». Οι Έλληνες Ρομά μετακινούμενοι κατά μικρές ομάδες επί αιώνες ανάλογα με την ύπαρξη των επαγγελματικών ευκαιριών στα διάσπαρτα χωριά και ανάλογα με την υποδοχή που λάμβαναν στο κατά τόπους μη ρόμικο περιβάλλον, έχασαν σταδιακά την αίσθηση της κοινής καταγωγής (Λιθοξόου, 2006). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την πρακτική της ενδογαμίας, αλλά και την σχέση αμοιβαίας καχυποψίας που διατηρούσαν με τους μη Ρομά απέληξε στον κατακερματισμό του ρόμικου πληθυσμού σε κλειστές και ολιγοπληθείς ομάδες με κριτήρια επαγγελματικά, γλωσσικά, καταγωγής ή φάρας (Κόμης, 1998).

Επομένως οι Ρομά ανήκουν σε διάφορες φυλές και παρατηρούνται μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ των διαφόρων Ρομά ομάδων ως προς την οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση, τις ανάγκες τους, τις συμπεριφορές τους (Μάρκου, 2008, Διβάνη, 2001, Λουλέ-Θεοδωράκη, 1991). Όπως χαρακτηριστικά δηλώνει η Τρουμπέτα (2008, σελ: 49), « Η ανομοιογένεια που παρουσιάζουν οι ορατοί Ρομά της Ελλάδας ως προς την γλώσσα, την θρησκεία, τον τρόπο ζωής, την κοινωνική κατάσταση και τελικά την διαφορετική αποδοχή που απολαμβάνουν από πλευράς της κυρίαρχης κοινωνίας, προκαλεί σύγχυση σε όσους προσδοκούν να επιβεβαιώσουν την εικόνα μιας ομοιογενούς συλλογικότητας». Κατά συνέπεια, συνάγεται ότι κάθε ομάδα αντιμετωπίζει διαφορετικού τύπου προβλήματα. Η πιο ενταγμένη ομάδα αντιμετωπίζει

το σοβαρό πρόβλημα της ισότιμης αντιμετώπισης από το Κράτος και του μη Ρομά Έλληνες. Η ομάδα όμως των σκηνιτών εκτός από τις ρατσιστικές διακρίσεις που υπόκεινται, αντιμετωπίζει και το επιπρόσθετο οξύτατο πρόβλημα της επιβίωσης (Διβάνη, 2001).

Ωστόσο, παρά τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων διαπιστώνεται ότι για όλες τις ομάδες των Ρομά υπάρχει ένας κοινός παρονομαστής. Χαρακτηρίζονται από τους μη Ρομά σαν «Γύφτοι» ή «Τσιγγάνοι» και έχουν τεθεί στο κοινωνικό περιθώριο, αφού θεωρούνται πληθυσμοί στιγματισμένοι και ταυτίζονται με την εγκληματικότητα και την παραβατικότητα. Επιπλέον, όλες οι ομάδες των Ρομά στην χώρα μας στερούνται το δικαίωμα τους στην εκπαίδευση, στην εργασία, στα πολιτιστικά αγαθά, στις στοιχειώδεις συνθήκες διαβίωσης. Επίσης, στερούνται κατανόησης και δικαιοσύνης (Εξαρχος, 1998).

Τα κριτήρια βάσει των οποίων προσδιορίζονται οι Ρομά στον Ελλαδικό χώρο είναι: η γενεαλογική καταγωγή, η γεωγραφική περιοχή, ο βαθμός ένταξης στην τοπική κοινωνία, ο βαθμός εγκατάστασης, η γλωσσική διάλεκτος, το επάγγελμα, το θρήσκευμα (Ράντης, 2008). Η πλειοψηφία των Ρομά που διαμένουν στην Δυτική Θράκη είναι Μουσουλμάνοι (Διβάνη, 2001).

Η κάθε ομάδα έχει τις δικές της αξίες, λαϊκές παραδόσεις, διαλέκτους και εθιμικούς κανόνες που την διακρίνουν από τις υπόλοιπες ομάδες και συμβάλλουν στην συνοχή της (Εξαρχος, 1998). Η ενδογαμία, τα κληρονομικά επαγγέλματα, ο πρώιμος γάμος και η εσωτερική κατανομή εργασίας συμβάλλουν επίσης στην συνοχή της κάθε ομάδας. Επισημαίνεται ότι ο καταμερισμός της εργασίας στην οικογένεια ουσιαστικά περιλαμβάνει όλα τα ικανά για εργασία μέλη της οικογένειας. Είναι σύνηθες τα παιδιά να συμμετέχουν στην εργασία και να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Καθώς παντρεύονται σε μικρή ηλικία προετοιμάζονται από πολύ νωρίς για την σχετική οικονομική τους ανεξαρτησία. Διαπιστώνεται ότι τα Ρομά παιδιά προχωρούν από πολύ νωρίς στην ανάληψη ρόλων που για τα μη Ρομά παιδιά της ίδιας ηλικίας φαίνονται δύσκολοι. Ακόμα, η επιλογή του συντρόφου συχνά γίνεται από τους ίδιους τους ενδιαφερομένους. Ωστόσο, ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό από την πατριαρχική δομή (Βασιλειάδου κα, 1988).

Επιπλέον, η συχνή μετακίνηση συνιστά ένα ακόμα βασικό χαρακτηριστικό των κοινοτήτων των Ρομά (Μάρκου, 2008). Οι λόγοι της συχνής μετακίνησης εντοπίζονται στην ανάγκη εύρεσης εργασίας ή στην φύση των επαγγελμάτων που ασκούν (Μάρκου, 2008, Βαξεβάνογλου, 2001). Διαπιστώνεται, επίσης, ότι δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου η μετακίνηση των Ρομά είναι συνέπεια αντιδράσεων από τις τοπικές κοινωνίες ή και διωγμών που υφίστανται από τις τοπικές αρχές (Μάρκου, 2008, Παυλή-Κορρέ, 2000). Επιπλέον, παρατηρείται ότι οι Ρομά μετακινούνται για λόγους διατήρησης της «κοινωνικής τους συνοχής και της πολιτισμικής τους ταυτότητας» (Παυλή-Κορρέ, 2000, σελ: 69). Κατά κύριο λόγο οι Ρομά εγκαθίστανται σε περιοχές, όπου διαμένουν και άλλοι Ρομά δημιουργώντας συνοικίες που τους εξασφαλίζουν ασφάλεια και σιγουριά για την διατήρηση των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών (Μάρκου, 2008).

Οι Ρομά φαίνεται να αντιμετωπίζουν συγκρούσεις, καθώς από την μία πλευρά ζουν με βάση το δικό τους αξιακό σύστημα και από την άλλη πλευρά υπάρχει το αξιακό σύστημα της κυρίαρχης ομάδας, το οποίο πρέπει να υπακούσουν, καθώς η ευρύτερη κοινωνία προβάλλει άλλα μοντέλα ζωής διαφορετικά από το δικό τους (Λυδάκη, 2002, Βασιλειάδου κα, 1988). Κατά συνέπεια, οι Ρομά υφίστανται από την ευρύτερη κοινωνία συμβολική βία, καθώς προβάλλεται ότι αν θέλουν να αλλάξουν τρόπο ζωής και να επιβιώσουν στον σύγχρονο κόσμο, θα πρέπει να ακολουθήσουν ένα συγκεκριμένο πρότυπο ζωής (Λυδάκη, 2002).

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι Έλληνες Ρομά δεν θεωρούνται εθνική μειονότητα, καθώς μέχρι σήμερα δεν ανέπτυξαν εθνικιστικές τάσεις, αλλά ούτε και απέκτησαν συνείδηση τέτοια που θα μπορούσε να οδηγήσει στην δημιουργία εθνικής μειονότητας (Τσακίρης, 2004). Ωστόσο, σημειώνεται ότι εξαίρεση αποτελούν οι Ρομά της Δυτικής Θράκης, οι οποίοι συνιστούν την μόνη αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα από την Συνθήκη της Λοζάνης του 1923 (Διβάνη, 2001).

Το ελληνικό κράτος μέχρι πρόσφατα αντιμετώπιζε τους Ρομά ως αλλοδαπούς και όχι ως Έλληνες πολίτες (Τσακίρης, 2004). Σύμφωνα με τον Γκότοβο (2003, σελ: 121, 123), οι Ρομά και στην χώρα μας για πολλούς αιώνες ορίζονταν από το επίσημο ελληνικό κράτος ως «εθνοτική» και «ακαθορίστου υπηκοότητας» ομάδα. Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1970 τα δελτία ταυτότητας των Ρομά ανανεώνονταν από τα κατά τόπους αρμόδια τμήματα της υπηρεσίας αλλοδαπών. Η μεταχείριση αυτή συνιστούσε παραβίαση όλων των διεθνών και εθνικών κωδίκων περί υπηκοότητας των πολιτών (Ράντης, 2008). Οι Ρομά στερούνταν τα πολιτικά και ατομικά τους δικαιώματα καθώς δεν ήταν πολιτογραφημένοι. Επιπλέον, εφόσον δεν είχαν την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη δεν είχαν τον δικαίωμα ψήφου και εργασίας στον δημόσιο τομέα. Μέχρι και το έτος 1978, οι Ρομά χαρακτηρίζονταν σε διοικητικές πράξεις ως μειονοτική ομάδα (Τσακίρης, 2004). Η άρνηση της πολιτείας να προχωρήσει στην χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας στους Ρομά διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στον κοινωνικό αποκλεισμό τους (Μάρκου, 2008).

Το ελληνικό κράτος ξεκίνησε την διαδικασία της πολιτογράφησης των Ρομά το έτος 1978. Παρόλα αυτά επισημαίνεται ότι υπήρχε σχετικό Ψήφισμα του ΟΗΕ από το 1954. Στον Ελλαδικό χώρο όμως η πολιτογράφηση των Ρομά εφαρμόστηκε 24 χρόνια αργότερα (Ντούσας, 1997). Η διαδικασία της πολιτογράφησης έφερε στο φως την έκταση του φαινομένου της ανιθαγένειας των Ρομά και αποδεικνύει την ύπαρξη μηχανισμών αποκλεισμού τους από τα δικαιώματα των πολιτών (Τρουμπέτα, 2008). Η απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας για πολλούς Ρομά δεν είχε κάποια ουσιαστική επίδραση στη ζωή τους και την κοινωνική τους κατάσταση. Ακόμα και σήμερα διαπιστώνεται ότι οι Ρομά εξακολουθούν να βρίσκονται στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας και να υπόκεινται σε φυλετικές διακρίσεις και διώξεις (Τσακίρης, 2004).

Οι Ρομά συνιστούν την πιο περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα στην Ελλάδα. Σε γενικές γραμμές όλοι οι Ρομά στην χώρα μας βρίσκονται σε δυσχερή θέση (Διβάνη, 2001). Οι Ρομά στην Ελλάδα έχουν ελάχιστη πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων

τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο. Διαπιστώνεται ότι πολλές φορές στερούνται πρόσβασης στις δράσεις των ΜΚΟ και φορέων, που αναλαμβάνουν υποστηρικτικές δράσεις για τους ίδιους (Διβάνη, 2001). Στους παραπάνω παράγοντες, προστίθεται και ο αναφαρβητισμός των Ρομά, η απουσία εμπειρίας του γραπτού λόγου και η ενίσχυση της κουλτούρας και της πολιτιστικής τους ταυτότητας από το κρατικό σύστημα, που συμβάλλει στην διατήρηση της περιθωριοποίησής τους (Βασιλειάδου κα, 1988).

Σύμφωνα με έρευνα των Παπακωνσταντίνου κα (2004), ως βασικότερα προβλήματα οι Ρομά ιεραρχούν την στέγαση, το επάγγελμα, την έλλειψη παροχών από την πολιτεία και την εκπαίδευση. Μάλιστα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας το στεγαστικό πρόβλημα παρουσιάζεται στην υψηλότερη βαθμίδα της ιεράρχησης των προβλημάτων των μόνιμα διαμενόντων σε καταυλισμούς και των διερχομένων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ίδιας έρευνας ο τύπος διαμονής και η οικονομική κατάσταση παίζουν καθοριστικό ρόλο στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά και στην ιεράρχηση τους.

Οι Ρομά διαμένουν σε καταυλισμούς έξω από τις πόλεις και τα χωριά ή σε σπίτια στο κέντρο των πόλεων (Λυδάκη, 2002). Το στεγαστικό πρόβλημα επηρεάζει πολλαπλά και άλλες βασικές εκφάνσεις της ζωής των Ρομά. Οι συνθήκες ζωής στους καταυλισμούς είναι άθλιες. Ζουν σε παράγκες και στερούνται πρόσβασης σε υδροδότηση και ηλεκτροδότηση. Κατά συνέπεια, οι καταυλισμοί συνιστούν εστίες μόλυνσης και παραβατικότητας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να θεωρείται η παρουσία τους ανεπιθύμητη και επιβαρυντική τόσο από τις δημοτικές αρχές, όσο και από τους μη Ρομά δημότες. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, οι Ρομά αναγκάζονται να οδηγούνται στην πρακτική της καταπάτησης δημοτικών ή και ιδιωτικών οικοπέδων, προκειμένου να στήσουν τις πρόχειρες εγκαταστάσεις τους (Διβάνη, 2001).

Αυτοί, επίσης, που νοικιάζουν σπίτια συνήθως σε υποβαθμισμένες περιοχές απουσιάζουν οι βασικές ανέσεις ή συσσωρεύονται κατά δεκάδες σε σπίτια ενός ή δύο δωματίων (Βασιλειάδου κα, 1988). Επισημαίνεται ότι όλοι οι Ρομά αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ανεύρεση κατοικίας προς ενοικίαση (Μάρκου, 2008). Κατά συνέπεια, οι συνθήκες υγιεινής τόσο αυτών που είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, όσο και αυτών που μένουν στους καταυλισμούς είναι ανεπαρκείς (Παυλή-Κορρέ, 2000). Ο χώρος που είναι εγκατεστημένοι οι Ρομά συνιστά ένδειξη του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται. Κατά κύριο λόγο, πρόκειται για περιοχές που είναι υποβαθμισμένες περιβαλλοντικά και βρίσκονται κοντά σε σκουπιδότοπους και βιομηχανικές περιοχές (Χατζησαββίδης, 2007).

Κατά συνέπεια, η κατάσταση υγείας των Ρομά είναι επισφαλής. Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης στους καταυλισμούς, γίνονται η κύρια αιτία για εμφάνιση ασθενειών που έχουν σχεδόν εκλείψει από τον υπόλοιπο πληθυσμό (Παπακωνσταντίνου, κα 2004). Η πλειοψηφία των Ρομά είναι χωρίς ασφάλιση και στερούνται το δικαίωμά τους στην ιατρική περίθαλψη. Η μόνη περίθαλψη που έχουν είναι αυτή των απόρων, αλλά ακόμα και το πιστοποιητικό απορίας είναι δύσκολο να εξασφαλιστεί (Διβάνη, 2001). Μάλιστα, λόγω της διαρκούς μετανάστευσής τους, σπάνια υπάρχει νοσοκομείο στην

περιοχή εργασίας ή διαμονής, με αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις να μένουν χωρίς υγειονομική φροντίδα (Βασιλειάδου κα, 1988).

Το επίπεδο διαβίωσης της πλειοψηφίας των Ρομά είναι στο όριο ή ακόμα και κάτω από το όριο της φτώχειας. Τα παραδοσιακά επαγγέλματα των Ρομά έχουν καταργηθεί λόγω της εξέλιξης της τεχνολογίας. Αυτό έχει ως συνέπεια, να στρέφονται αναγκαστικά προς το γυρολογικό εμπόριο που και αυτό φθίνει (Λυδάκη, 2002, Έξαρχος, 1998). Το γενικότερο καπιταλιστικό πρότυπο μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης και ο εκσυγχρονισμός της ελληνικής οικονομίας οδήγησε τους Ρομά στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών τους επαγγελμάτων. Το επάγγελμα του μουσικού συνιστά το μόνο ίσως παραδοσιακό επάγγελμα των Ρομά, που εξακολουθεί να υπάρχει και να είναι πλήρως ενταγμένο στο σύγχρονο σύστημα παραγωγής (Μάρκου, 2008, Έξαρχος, 1998). Ο αναλφαβητισμός και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, που χαρακτηρίζει την πλειοψηφία τους περιορίζει στην άσκηση επαγγελμάτων που απαιτούν ελάχιστες γραμματικές γνώσεις, όπως αυτή του εργάτη γης και του γυρολόγου. Ωστόσο, η άφιξη των οικονομικών μεταναστών στην Ελλάδα είχε ως συνέπεια, την όξυνση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι Ρομά στον χώρο της απασχόλησης και κυρίως στον αγροτικό τομέα (Μάρκου, 2008). Και αυτό διότι οι οικονομικοί μετανάστες αναγκάζονται να εργαστούν με ακόμα μικρότερες αμοιβές (Διβάνη, 2001).

Οι Ρομά που ασχολούνται με το υπαίθριο εμπόριο έρχονται αντιμέτωποι με προβλήματα νομιμότητας, καθώς δεν γνωρίζουν την διαδικασία απόκτησης άδειας. Έτσι, αρκετοί Ρομά ασκούν το επάγγελμα παράνομα (Έξαρχος, 1998). Σημειώνεται, επίσης, ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι Δήμοι δεν προχωρούν στην χορήγηση άδειας πωλητή σε Ρομά, προκειμένου να τους εξαναγκάσουν να εγκαταλείψουν την περιοχή τους. Στερεότυπα, ρατσισμός και προκαταλήψεις αναστέλλουν την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας με τους Ρομά και ιδιαίτερα με τους διαμένοντες σε καταυλισμούς και διερχομένους (Μάρκου, 2008). Σύμφωνα με τους Λαμπρίδη (2004) και Ντούσα (1997), ουσιαστικά οι σχέσεις των Ρομά με τους μη Ρομά περιορίζονται στο οικονομικό πεδίο. Παρατηρείται, επίσης, ότι οι γυναίκες Ρομά απουσιάζουν εντελώς από την αγορά εργασίας. Η Πολιτεία δεν προχωράει σε αποτελεσματικές παρεμβάσεις για την επίλυση του προβλήματος (Διβάνη, 2001).

Η Ελληνική Πολιτεία για πολλά χρόνια δεν έδειξε ενδιαφέρον για την εγγραφή και την τακτική φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο (Γκότοβος, 2003). Από την άλλη πλευρά, ο τρόπος επιβίωσης των Ρομά είναι ανταγωνιστικός προς το σχολείο. Για τον λόγο αυτό, η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι αναλφάβητη και κατά συνέπεια, ο κοινωνικο-οικονομικός αποκλεισμός των Ρομά διαιωνίζεται (Διβάνη, 2001). Επίσης, το σχολείο βρίσκεται εκτός του αξιακού συστήματος των Ρομά. Συχνά οι Ρομά γονείς δηλώνουν ότι το σχολείο παρέχει στα παιδιά τους γνώσεις που ουσιαστικά δεν τους είναι χρήσιμες και δεν πρόκειται να χρησιμοποιήσουν (Levinson and Sparkers, 2005, Βασιλειάδου, 2000, Δικαίου, 1990). Ωστόσο, παρατηρείται ότι η φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο καθορίζεται και από εξωτερικούς παράγοντες όπως είναι: η απόσταση από το σχολείο, οι συχνές μετακινήσεις των οικογενειών, η έλλειψη κατάλληλης και μόνιμης στέγης, η οικονομική δυσχέρεια που οδηγεί στην παιδική

εργασία, τα φαινόμενα ρατσισμού στα σχολεία, η δυσκολία στα ελληνικά εφόσον στις περισσότερες οικογένειες ομιλείται η ρομανί γλώσσα, ο μεγάλος αριθμός απουσιών, συνιστούν λόγους που οδηγούν τα Ρομά παιδιά να εγκαταλείψουν το σχολείο (Λυδάκη, 2002, Διβάνη, 2001).

Παρατηρείται ότι οι Ρομά πολύ συχνά έχουν εκκρεμότητες ως δημότες και πολίτες. Για παράδειγμα, δεν έχουν εγγραφεί σε δημοτολόγια, στερούνται εκλογικού βιβλιαρίου, δεν έχουν δηλωθεί στο Ληξιαρχείο ή δεν έχουν ταυτότητα ή άλλο ανάλογο πιστοποιητικό. Αυτό, έχει ως συνέπεια, να ανατροφοδοτούνται όλα τα υπόλοιπα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και να γίνεται δύσκολη η επίλυσή τους (Διβάνη, 2001). Μάλιστα, συχνά παρατηρείται η αρνητική στάση των τοπικών αρχών να εγγράψουν τους Ρομά στα δημοτολόγια (Κόμης, 1998). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κόμης (1998, σελ: 40-41), «σε αυτά τα πλαίσια, η όποια κοινωνική ένταξη (και όχι αφομοίωση) των Τσιγγάνων εξελίσσεται μετ' εμποδίων...». Η πρόθεση βιομηχανικής εγκατάστασης ή επέκτασης του πολεοδομικού ιστού στο χώρο του ρόμικου καταυλισμού συνιστά μία από τις κύριες αιτίες προστριβών μεταξύ των δημοτικών αρχών και των Ρομά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι Ρομά να υφίστανται ρατσιστικές εκδηλώσεις εις βάρος τους και σε αρκετές περιπτώσεις να διώκονται (Κόμης, 1998). Παρατηρείται ότι αρκετοί Δήμοι κρατούν τους Ρομά σε άθλιες συνθήκες, προκειμένου να τους εξαναγκάσουν να φύγουν από τα όρια του δήμου τους και γενικότερα δεν προχωρούν στην διευκόλυνση των νόμιμων συναλλαγών των Ρομά με τις υπηρεσίες τους (Διβάνη, 2001).

Επιπλέον, οι ελληνικές δημόσιες αρχές διατηρούν εχθρική στάση απέναντι στους Ρομά. Μάλιστα, διεθνή παρατηρητήρια για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχουν κατ' επανάληψη καταγγείλει και αποδοκιμάσει την στάση των ελληνικών δημοσίων αρχών απέναντι στους Ρομά. Παρατηρείται ότι πολύ συχνά οι αστυνομικές αρχές δεν προχωρούν τις έρευνες που αφορούν σε βίαια επεισόδια εις βάρος των Ρομά, και ούτε προβαίνουν στην τιμωρία των αστυνομικών οργάνων που έκαναν κατάχρηση εξουσίας (Διβάνη, 2001).

Διαπιστώνεται ότι μόνο κατά την διάρκεια των τελευταίων ετών παρατηρείται ερευνητική δραστηριότητα στο χώρο των Ρομά στην Ελλάδα και μάλιστα περιορίζεται σε βασικούς τομείς (Παπακωνσταντίνου κα, 2004). Καθώς ανέκυψε το ζήτημα της πολυπολιτισμικότητας των κοινωνιών κατόπιν διαφόρων οικονομικοπολιτικών ανακατατάξεων, την τελευταία δεκαετία παρατηρείται ότι έχουν αρχίσει και στην Ελλάδα να υλοποιούνται ερευνητικά προγράμματα και να εκπονούνται σε πανεπιστημιακά ιδρύματα της χώρας διδακτορικές διατριβές αναφορικά με τον τρόπο ζωής των Ρομά της Ελλάδας και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού τους (Μπερελής και Δελλατόλα, 2011). Σύμφωνα με τους Παπακωνσταντίνου κα, (2004) οι υπάρχουσες έρευνες και η μέχρι σήμερα βιβλιογραφία υπογραμμίζουν την σχέση ανάμεσα στον επαγγελματικό, εκπαιδευτικό και οικονομικό αποκλεισμό των Ρομά. Παρόλα αυτά, δεν εμβαθύνουν στην ανάλυση και την εις βάθος διερεύνηση του βαθμού αλληλεπίδρασής τους, με αποτέλεσμα να μην αντικατοπτρίζουν μία σφαιρική εικόνα της κατάστασης και των προβλημάτων που βιώνουν οι Ρομά.

Παρά τις προσπάθειες που καταβάλλονται από την ελληνική πολιτεία για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των Ρομά και την καταπολέμηση της κοινωνικής περιθωριοποίησής τους επισημαίνεται ότι έχουν παραμεληθεί δύο κύριες παράμετροι. Αφενός υπάρχει άγνοια σχετικά με το τι πραγματικά θέλουν οι Ρομά, και αφετέρου οι ισχυροί μηχανισμοί που τίθενται σε λειτουργία από την κυρίαρχη κοινωνία σε θεσμικό και ατομικό επίπεδο και οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά. Εντούτοις, η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η παροχή της ελληνικής ιθαγένειας στους Ρομά, αλλά και οι νέες προσεγγίσεις όπως η διαπολιτισμικότητα θέτουν ένα νέο πλαίσιο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των Ρομά και την αναγνώριση της ιδιαιτερότητάς τους (Μάρκου, 2008).

3. 6 Έλληνες Μουσουλμάνοι Ρομά της Ξάνθης στην Αθήνα

Η μελέτη του Ζεγκίνη (1994) παρέχει πληροφορίες για τους μουσουλμάνους Ρομά της Θράκης. Ο συγγραφέας διεξήγαγε επιτόπιες έρευνες στους τρεις νομούς της περιοχής. Η μεγαλύτερη εγκατάσταση των μουσουλμάνων Ρομά στο νομό Ξάνθης εντοπίζεται στη συνοικία του Δροσερού της Ξάνθης, όπου στην συντριπτική πλειοψηφία τους είναι Μουσουλμάνοι (Ζεγκίνης, 1994). Οι δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ώθησαν την μουσουλμανική μειονότητα σε εσωτερική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα, Αττική, Στερεά Ελλάδα και δυτική Μακεδονία, αλλά και σε εξωτερική μετανάστευση προς την Γερμανία (Τρουμπέτα, 2001).

Η μετανάστευση ξεκινάει μέσα στη δεκαετία του 60' και όσον αφορά στην Αττική οι μειονοτικοί μουσουλμάνοι συγκεντρώνονται στις βιομηχανικές ζώνες στο Πέραμα, στο Λαύριο, την Ελευσίνα και το Γκαζοχώρι (Πετράκη, 1998). Οι πρώτοι μουσουλμάνοι εσωτερικοί μετανάστες που συγκεντρώνονται στο Γκάζι, προέρχονται από τις ασθενέστερες οικονομικά τάξεις της μειονότητας και προτιμούν την περιοχή λόγω του χαμηλού κόστους των ενοικίων, αλλά και της προοπτικής για εύρεση εργασίας στη βιομηχανική παραγωγή της περιοχής. Επισημαίνεται ότι η δημιουργία μιας μικρής κοινότητας στο Γκαζοχώρι λειτουργεί ενθαρρυντικά και για την μετανάστευση και άλλων μουσουλμάνων μειονοτικών και την εγκατάστασή τους στην περιοχή για αναζήτηση εργασίας. Ξεκινώντας από τα μέσα του 1960 η εσωτερική μετανάστευση των μουσουλμάνων μειονοτικών αυξήθηκε σημαντικά την περίοδο 1974-1980. Κατά κύριο λόγο προέρχονταν από την Κομοτηνή, από τον Ήφαιστο και Άραθο. Οι ανειδίκευτοι άνδρες αναζητούσαν να απορροφηθούν στη βιομηχανία και στις οικοδομές, ενώ οι γυναίκες ασχολούνταν με τα οικιακά. Στα μέσα της δεκαετίας του 80' σημειώνεται η εισροή ενός νέου κύματος μεταναστών, οι οποίοι συγκεντρώνονται στη περιοχή του Γκαζοχωρίου όπως και στις γύρω περιοχές του Κεραμεικού, Βοτανικού και Ρουφ (Αβραμοπούλου και Καρακατσάνης, 2001).

Από το καλοκαίρι του 1985 διαμορφώνεται σχέδιο από την ειδική υπηρεσία του Υπουργείου Εργασίας για την συνέχιση και την αύξηση της μετανάστευσης του μειονοτικού πληθυσμού από την Δυτική Θράκη προς τα μεγάλα αστικά κέντρα

(Πετράκη, 1998, Τρίμη, 1989). Έτσι, το νέο αυτό κύμα μεταναστών που σημειώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 80', ήταν συνέπεια πολιτικής που ακολούθησε η ελληνική ηγεσία για την ποσοτική και χωροταξική διάσπαση της μειονότητας, καθώς λόγω της ιδιάζουσας δημογραφικής κατάστασης στη περιοχή της Θράκης, ελλόχευε κίνδυνος αφελληνισμού της (Αβραμοπούλου και Καρακατσάνης, 2001). Μάλιστα, στους μειονοτικούς μουσουλμάνους της Θράκης που θα δεχτούν να μεταδημοτεύσουν προς το λεκανοπέδιο προσφέρονταν στεγαστικά δάνεια, ασφάλιση, όπως δίνονταν και υποσχέσεις για θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα (Πετράκη, 1998, Τρίμη, 1989).

Σημειώνεται ότι η μεταδημότευση σήμαινε την διαγραφή από τα δημοτολόγια του τόπου κατοικίας στην περιοχή της Θράκης και την εγγραφή στα δημοτολόγια του νέου τόπου κατοικίας (Δώδος, 1994). Η πολιτική γραμμή που ακολούθησε η ελληνική ηγεσία με σκοπό την διάσπαση της μουσουλμανικής μειονότητας με την προκάλυψη της άσκησης κοινωνικής πολιτικής, δεν είχε απήχηση συνολικά στην μειονότητα. Μεγαλύτερη απήχηση είχε στις ασθενέστερες οικονομικά ομάδες της μειονότητας, όπως και στις ομάδες που δεν διατηρούσαν στενές σχέσεις με την τουρκική επιρροή (Τρουμπέτα, 2001). Πρόκειται για την ομάδα των μουσουλμάνων Ρομά, όπως και κάποιους μουσουλμάνους πομακικής καταγωγής (Πετράκη, 1998, Τρουμπέτα, 2001).

Διαπιστώνεται ότι έρευνες αναφορικά με τους μουσουλμάνους Ρομά και Τουρκόφωνους που ζουν στο κέντρο της Αθήνας, όπως και σχετικές βιβλιογραφικές πηγές είναι σχεδόν ανύπαρκτες (Χουντουμάδη, 2002). Σύμφωνα με τα ευρήματα της μελέτης που διεξήγαγε η ΑΣΠΑ (Αστικές Περιβαλλοντικές Αναπλάσεις), για λογαριασμό της ΤΕΔΚΝΑ (Τοπική Ένωση Δήμων Κοινοτήτων Νομού Αττικής), στην οποία καταγράφεται λεπτομερώς όλη ανθρωπογεωγραφία της παρουσίας των Ρομά στην Αττική, βρέθηκε ότι στην περιοχή του Κολωνού διαμένουν 450 Ρομά που προέρχονται από την περιοχή της Θράκης (Καρανάτση, 2010). Στις περιοχές Μεταξουργείο, Γκάζι και Κολωνό συναντώνται διάφορες πολιτισμικές ομάδες, οι οποίες προέρχονται κυρίως από την Αλβανία, χώρες την πρώην Σοβιετικής Ένωσης, Αίγυπτο, Πολωνία και Κίνα. Οι κάτοικοι αυτών των περιοχών χαρακτηρίζονται από μεγάλη κινητικότητα. Στις συγκεκριμένες συνοικίες υπάρχουν εγκαταλελειμμένες ή υποβαθμισμένες κατοικίες, στις οποίες διαμένουν εσωτερικοί και εξωτερικοί μετανάστες. Το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων είναι πολύ χαμηλό και οι περιοχές αυτές χαρακτηρίζονται από έλλειψη πρασίνου, οργανωμένων χώρων παιχνιδιού για τα παιδιά και υποβαθμισμένα σχολικά κτίρια (Χουντουμάδη, 2002).

Ο ΜΚΟ 1 που διεξήχθη η έρευνα, στηρίζει τα κοινωνικά αποκλεισμένα παιδιά και τις οικογένειές τους που διαμένουν στις περιοχές του κέντρου της Αθήνας όπως: Μεταξουργείο, Κεραμεικός, Κουμουνδούρου, Κολωνός, Ακαδημία Πλάτωνος. Τα παιδιά συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα και ουσιαστικά βοηθούν στην επιβίωση της οικογένειάς τους, δουλεύοντας στο δρόμο και ειδικότερα πουλώντας μικροαντικείμενα ή πλένοντας τα τζάμια των αυτοκινήτων στα φανάρια των δρόμων. Τα παιδιά προέρχονται κατά κύριο λόγο από οικογένειες Μουσουλμάνων Ρομά της Δυτικής Θράκης, Τουρκόφωνων της Δυτικής Θράκης και λίγων Ρομά Αλβανών. Οι γονείς των συγκεκριμένων παιδιών στερούνται εργασιακής εμπειρίας και είναι

αναλόγητοι. Ακόμα, οι γονείς δεν διαθέτουν την απαιτούμενη εργασιακή αντίληψη και συμπεριφορά. Αυτό έχει ως συνέπεια, η επιβίωση των οικογενειών να βασίζεται αν όχι εξολοκλήρου, αλλά σε μεγάλο βαθμό στην εργασία των παιδιών τους (Κέντρο Συμπαράστασης Παιδιών και Οικογένειας, 2009a).

Οι Μουσουλμάνοι Ρομά, που συναντώνται στις συγκεκριμένες περιοχές αγνοούν τις ευκαιρίες που η πόλη μπορεί να τους προσφέρει, έτσι ώστε να βελτιωθεί η ζωή τους και επιδιώκουν το εύκολο χρήμα έχοντας ως όνειρο να επιστρέψουν κάποια μέρα στον τόπο καταγωγής τους και να επιδείξουν ότι απέκτησαν χρήματα και έγιναν πλούσιοι, να χτίσουν το σπίτι που ονειρεύονται και να μείνουν το υπόλοιπο της ζωής τους εκεί. Οι οικογένειες υφίστανται κοινωνικό αποκλεισμό γεγονός που τις καθλώνει σε μία συνεχή περιπλάνηση από την μία υποβαθμισμένη περιοχή στην άλλη, όπως από την περιοχή του Μεταξουργείου, στον Κολωνό, από την περιοχή του Κολωνού στον Βοτανικό και ούτω καθεξής, όπου οι οικογένειες μπορεί να έχουν ζήσει πάνω από 15 χρόνια. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός διαφοροποιεί την ομάδα αυτή από τον κυρίαρχο πληθυσμό. Διαπιστώνεται ότι οι οικογένειες δεν αναπτύσσουν σχέσεις με τον κυρίαρχο πληθυσμό, με αποτέλεσμα να μην δημιουργείται κανένας δεσμός. Αυτό έχει ως συνέπεια, να εγκλωβίζονται σε ένα φαύλο κύκλο, ενώ παράλληλα ο κοινωνικός αποκλεισμός τροφοδοτεί την ανάγκη τους για διαρκείς μετακινήσεις από το ένα σπίτι στο άλλο στα όρια της ίδιας γειτονιάς (Κέντρο Συμπαράστασης Παιδιού και Οικογένειας, 2009b).

3. 7 Αλβανοί Ρομά

Έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Αλβανία διαπίστωσαν ότι η πρώτη μαζική μετανάστευση Αλβανών Ρομά στην Ελλάδα ήταν το έτος 1997, λίγο μετά τις οικονομικές και κοινωνικές αναταράξεις στα τέλη του 1996. Ο πληθυσμός των Αλβανών Ρομά στην χώρα μας είναι δύσκολο να υπολογιστεί, καθώς δεν υπάρχουν αξιόπιστες μετρήσεις. Οι ελληνικές κεντρικές και περιφερειακές αρχές δεν προσπάθησαν ποτέ να πραγματοποιήσουν μια αξιόπιστη έρευνα. Άλλωστε στερούνται εργαλείων μέτρησης. Η εκτίμηση επίσης του αριθμού των Αλβανών Ρομά στην χώρα μας καθίσταται δύσκολη, καθώς διαμένουν εποχικά και το μεγαλύτερο ποσοστό Αλβανών Ρομά δεν διαθέτουν άδεια παραμονής. Η Περιφέρεια Θεσσαλίας υπολόγισε το 2012, 10-15 οικογένειες Αλβανών Ρομά στην περιοχή Αλιβέρι- Νέα Ιωνία-Βόλος (Μαγνησία), 30 οικογένειες Αλβανών Ρομά στον Παλιό Οικισμό Σοφάδες, και 15 οικογένειες που κατοικούν περιστασιακά στα Φάρσαλα (Baltsiotis, 2015). Σύμφωνα με την UNICEF (2011b), οι περισσότεροι Αλβανοί Ρομά προέρχονται από τα νότια μέρη της χώρας και έχουν μείνει και εργαστεί στην Ελλάδα για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, τουλάχιστον μία φορά, τα τελευταία χρόνια. Οι Ρομά μετανάστες επιλέγουν συντριπτικά την Ελλάδα (89%) ως προορισμό. Ακόμη και στη Vlora και στο Fier, περιοχές με άμεση πρόσβαση στην Ιταλία, το 94 % προτιμούσε την Ελλάδα. Στην Αθήνα, κύριος τόπος κατοικίας αυτών των Ρομά πληθυσμών είναι ο Βοτανικός (Δασκαλάκη, 2009).

Η μετανάστευση των Ρομά Αλβανών στην Ελλάδα θεωρήθηκε μια σημαντική πηγή εισοδήματος για την επιβίωση πολλών οικογενειών Ρομά. Παρόλα αυτά, πολλές οικογένειες αναφέρουν ότι οι συνθήκες διαβίωσής τους ήταν καλύτερες στην Αλβανία. Το εισόδημα που αποκομίζουν οι Αλβανοί Ρομά ως εργαζόμενοι περιστασιακά είναι ανεπαρκές, ειδικά στην ακριβότερη Ελλάδα. Οι δε γυναίκες Ρομά σπάνια μπορούν να αποκτήσουν εργασία. Επιπλέον, η παράνομη μετανάστευση διευκόλυνε την εμπορία ανθρώπων, με τις γυναίκες και τα παιδιά των Αλβανών Ρομά να πλήττονται περισσότερο (Minority Rights Group, χ.χ.).

Οι Αλβανοί Ρομά πέραν των γνωστών προβλημάτων ένταξης που αντιμετωπίζουν, όπως όλοι οι ρόμικοι πληθυσμοί στην χώρα μας, αντιμετωπίζουν και έντονο ρατσισμό και καταστάσεις φυλετικού μίσους λόγω της εθνικότητας τους. Στην Ελλάδα, συναντώνται οι χειρότερες προκαταλήψεις για τους Ρομά, που θεωρούνται βρώμικοι ή άτομα που κλέβουν, εξαπατούν, ικετεύουν ή ασχολούνται με το εμπόριο ναρκωτικών (Rinne, 2002). Οι Αλβανοί Ρομά συχνά χρησιμοποιούνται ως αποδιοπομπαίος τράγος ή ως εύκολος στόχος για την εγκληματικότητα της περιοχής. Το να είσαι Αλβανός Ρομά, ουσιαστικά φέρει διττό στίγμα (Baltsiotis, 2015).

Όσον αφορά το νομικό-μεταναστευτικό πλαίσιο, διαπιστώνεται ότι παρά την ψήφιση και την ισχύ μίας σειράς από νόμων (Baltsiotis, 2015), και του γεγονότος ότι οι Ρομά συμπεριλαμβάνονται σε διάφορα σχέδια δράσης και εθνικές στρατηγικές (Εθνική Στρατηγική για το Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου 2008, Εθνική Έκθεση Στρατηγικής για την Κοινωνική Προστασία και την Κοινωνική Ένταξη 2003-2005, 2006-2008, 2008-2010, κλπ.), δεν έχει παρατηρηθεί αξιοσημείωτη βελτίωση (Guy, 2009) και οι περισσότεροι Αλβανοί Ρομά δεν διαθέτουν άδεια παραμονής, ενώ συχνά στην πράξη η σχετική νομοθεσία δεν εφαρμόζεται (Baltsiotis, 2015, Guy, 2009).

Οι Αλβανοί Ρομά πέραν του ρατσισμού που υφίστανται, αντιμετωπίζουν επίσης σοβαρά γλωσσικά εμπόδια που παρεμποδίζουν την πρόσβαση τους σε διάφορες υπηρεσίες. Παρατηρείται ότι συχνά δεν μπορούν να λάβουν επίσημα έγγραφα λόγω του υψηλού ποσοστού αναλφαβητισμού τους και της μη γνώσης της γλώσσας (Rinne, 2002).

3.8 Σύνοψη

Στην παραδοσιακή κοινωνία της ελληνικής υπαίθρου τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, τα παιδιά με βάση την φυσική κατάσταση και το φύλο τους, έβρισκαν την θέση τους στον καταμερισμό της εργασίας της χωρικής οικογένειας. Σχετικά με τις μορφές εργασίας των παιδιών στα ελληνικά αστικά κέντρα, και κυρίως στην Αθήνα και τον Πειραιά, κατά την προβιομηχανική εποχή στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η ελληνική αγροτική οικογένεια έστελνε στην πόλη τα πλεονάζοντα ή μη ικανά για αγροτικές ασχολίες παιδιά της. Τα αγόρια απασχολούνταν σε διάφορα καταστήματα συντοπιτών τους ως βοηθοί ή υπηρέτες. Τα κορίτσια εργαζόνταν ως υπηρέτριες σε διάφορες

αστικές οικογένειες που τους παρείχαν στέγη και τροφή. Έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το παιδί μπορούσε να μάθει μια τέχνη ως μαθητευόμενος είτε στο εργαστήριο κάποιου τεχνίτη, είτε μέσα στην «κομπανία» των περιπλανώμενων μαστόρων.

Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα βρίσκεται στο περιθώριο της έρευνας. Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας, όπως και της εργασίας των παιδιών στο δρόμο, συνιστά μια κοινωνική πραγματικότητα που δεν συζητείται ούτε προκαλεί το απαιτούμενο ενδιαφέρον, ωστόσο είναι ιδιαίτερα ανησυχητική. Τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο καθίστανται κοινωνικά αόρατα. Μάλιστα, ιδίως στην περίοδο οικονομικής κρίσης που η Ελλάδα βιώνει, η συζήτηση επί του θέματος αποφεύγεται ακόμα περισσότερο. Επίσης, η έρευνα στην χώρα μας που αφορά την διερεύνηση της εργασίας των παιδιών στο δρόμο, της παιδικής πορνείας και της εξαναγκαστικής εργασίας είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Ωστόσο, συνεκτιμώντας τα υψηλά ποσοστά σχολικής διαρροής, εκτιμάται ότι οι παρανόμως ανήλικοι εργαζόμενοι στην χώρα μας, είναι πολλαπλάσιοι των επίσημων εκτιμήσεων. Η Ελλάδα σε πολλές επίσημες στατιστικές αναφορές εμφανίζει έλλειψη στοιχείων όσον αφορά την έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας, ενώ από την ΕΛΣΤΑΤ τα στοιχεία που δίνονται κατά καιρούς δεν είναι ακριβή. Η απουσία συστηματικής καταγραφής του φαινομένου της παιδικής εργασίας στην χώρα μας, καθιστά την εκτίμηση της έκτασης του φαινομένου δυσχερή και κατ' επέκταση και την αντιμετώπιση του. Οι στατιστικές που κατά καιρούς δίνονται απεικονίζουν την απασχόληση των παιδιών σε περιβάλλοντα νόμιμης εργασίας και δεν θεωρούνται αξιόπιστες.

Η ανοχή που επιδεικνύει το ελληνικό κράτος απέναντι στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας, αλλά και η φτώχεια θεωρούνται ως βασικά αίτια του φαινομένου. Η οικονομική κρίση και οι πολιτικές λιτότητας στην χώρα μας έχουν πλήξει κυρίως τις οικογένειες με παιδιά. Έτσι, τα παιδιά στην Ελλάδα, αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό. Το έτος 2013 έως το 2015, το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού στην χώρα μας, είναι σταθερά πάνω από το 35%, γεγονός που επιβεβαιώνει την δυσμενή κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα. Το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας άρχισε να παρουσιάζεται τελευταία στο προσκήνιο. Το φαινόμενο διερευνάται με βάση το ύψος του εισοδήματος του νοικοκυριού όπου ζουν τα παιδιά. Εντούτοις, αυτό συνιστά μια μονοδιάστατη προσέγγιση του φαινομένου. Εξειδικευμένες έρευνες και στατιστικά στοιχεία και δείκτες που να μετρούν και να μαρτυρούν την ευημερία των παιδιών απουσιάζουν. Κατά συνέπεια, η εκτίμηση της φτώχειας ανάμεσα στα παιδιά καθίσταται δύσκολη. Εκτός από την εξέταση των εισοδημάτων του νοικοκυριού των παιδιών, απαιτείται η μελέτη και άλλων διαστάσεων, όπως οι συνθήκες κατοικίας και περιβάλλοντος, το εκπαιδευτικό επίπεδο, η υγεία, οι προσωπικές αντιλήψεις και οι εμπειρίες των παιδιών.

Στην Ελλάδα το φαινόμενο της εργασίας των παιδιών στο δρόμο παρουσιάστηκε κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του 80' και στις αρχές της δεκαετίας του 90', παράλληλα με το άνοιγμα των συνόρων με τις βαλκανικές. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η εργασία των παιδιών στο δρόμο παρουσιάζει αύξηση και αποκτά μεγάλες

διαστάσεις. Η αύξηση του φαινομένου σχετίζεται με διάφορους μετασχηματισμούς που οδήγησαν στην εισροή ενός μεγάλου αριθμού παράνομων μεταναστών στην χώρα μας από τις χώρες της Ασίας, της Αφρικής και της Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης, και επίσης συνδέεται με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, τις εσωτερικές μετακινήσεις πληθυσμών από την επαρχία προς τα αστικά κέντρα και την συνεχιζόμενη αστικοποίηση. Λόγω της μεγάλης εισροής των παράνομων μεταναστών στην χώρα μας, ο δρόμος μετατράπηκε τα τελευταία χρόνια σε ένα πεδίο ανταγωνισμού για την επιτέλεση οικονομικών δραστηριοτήτων και ουσιαστικά για τον έλεγχο της κατοχής θέσεων στο δρόμο, από ποικίλες ομάδες. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η εργασία των παιδιών στο δρόμο, παρουσίασε μεγάλη αύξηση και κατέλαβε εξέχουσα θέση, καθώς αποδείχτηκε στην πράξη ότι αποτελεί πολύ περισσότερο κερδοφόρα οικονομική δραστηριότητα. Σχετικά με την κλίμακα του φαινομένου των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο στη χώρα μας, υπάρχουν πληροφορίες από διάφορες πηγές. Παρόλα αυτά, η εκτίμηση του αριθμού των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο, προσκρούει σε πολλές δυσκολίες και οι εκτιμήσεις που δίνονται δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστες.

Τα παιδιά στη χώρα μας που ασκούν οικονομική δραστηριότητα στο δρόμο παρουσιάζουν ποικιλομορφία και ετερογένεια. Σχετικά με την εθνικότητα των εργαζομένων παιδιών στους δρόμους της Ελλάδας, σημειώνεται ότι κατά κύριο λόγο προέρχονται από την Αλβανία, την Ρουμανία, την Βουλγαρία και τον ελληνικό πληθυσμό των Ρομά χριστιανών και μουσουλμάνων. Επίσης, διαπιστώνεται ότι τα παιδιά με ρόμικη καταγωγή παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών που εμπλέκονται στην εργασία στο δρόμο, στην χώρα μας. Το φαινόμενο των παιδιών του δρόμου στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μεγάλη πολυπλοκότητα και έχει πολλές αιτίες. Η Ελληνική Πολιτεία παρουσιάζεται αδύναμη να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στους δρόμους. Στην χώρα μας, διαπιστώνεται η έλλειψη μέτρων πρόληψης, υποστήριξης και κοινωνικής ένταξης, αλλά και η απουσία ποιοτικά διαθέσιμων κέντρων με καταρτισμένο προσωπικό και επαρκείς πόρους. Το κοινωνικό σύστημα της Ελλάδας είναι υπολειμματικό και εντάσσεται στην κατηγορία των κοινωνικών συστημάτων της Νότιας Ευρώπης. Για την αποτελεσματική προστασία του παιδιού από την επιβλαβή εργασία και την οικονομική εκμετάλλευση, απαιτείται μια πολύπλευρη προσπάθεια και ένας συνδυασμός δράσεων να λάβει χώρα για την ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών και των κοινωνικών υπηρεσιών παιδικής προστασίας που υπάγονται στην τοπική αυτοδιοίκηση, για την στήριξη της οικογένειας, καθώς ένας μεγάλος αριθμός παιδιών εργάζεται για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειας και για την μείωση της σχολικής διαρροής.

Τα στατιστικά στοιχεία αναφορικά με τον αριθμό των Ρομά στην χώρα μας είναι ελλιπή και οι επίσημες στατιστικές δεν αποτυπώνουν την πραγματικότητα. Οι Ρομά δεν συνιστούν μία ομοιογενή ομάδα, αλλά ανήκουν σε διάφορες φυλές και παρατηρούνται μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ των διαφόρων ρόμικων ομάδων ως προς την οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση, τις ανάγκες τους, τις συμπεριφορές τους. Οι Ρομά αποτελούν την πιο περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα στην Ελλάδα. Η κάθε

ομάδα έχει τις δικές της αξίες που την διακρίνουν από τις υπόλοιπες ομάδες. Είναι σύνηθες στους ρόμικους πληθυσμούς τα παιδιά να εργάζονται και να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Το αξιακό σύστημα των Ρομά έρχεται σε σύγκρουση με το αξιακό σύστημα της κυρίαρχης ομάδας.

Έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Αλβανία διαπίστωσαν ότι η πρώτη μαζική μετανάστευση Αλβανών Ρομά στην Ελλάδα τοποθετείται στο έτος 1997, λίγο μετά τις οικονομικές και κοινωνικές αναταράξεις στα τέλη του 1996. Έρευνες αναφορικά με τους μουσουλμάνους Ρομά και Τουρκόφωνους που ζουν στο κέντρο της Αθήνας, όπως και σχετικές βιβλιογραφικές πηγές είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Παρά τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων διαπιστώνεται ότι για όλες τις ομάδες των Ρομά υπάρχει μία κοινή βάση. Έχουν τεθεί στο κοινωνικό περιθώριο, αφού θεωρούνται πληθυσμοί στιγματισμένοι και ταυτίζονται με την εγκληματικότητα και την παραβατικότητα. Επιπλέον, όλες οι ομάδες των Ρομά στην χώρα μας στερούνται του δικαιώματος τους στην εκπαίδευση, στην εργασία, στα πολιτιστικά αγαθά, στις στοιχειώδεις συνθήκες διαβίωσης. Η Ελληνική Πολιτεία για πολλά χρόνια δεν έδειξε ενδιαφέρον για την εγγραφή και την τακτική φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο. Οι Αλβανοί Ρομά πέραν των γνωστών προβλημάτων ένταξης που αντιμετωπίζουν όλοι οι ρόμικοι πληθυσμοί στη χώρα μας, υφίστανται και έντονο ρατσισμό λόγω της εθνικότητας τους. Επίσης, αντιμετωπίζουν σοβαρά γλωσσικά εμπόδια που παρεμποδίζουν την πρόσβαση τους σε διάφορες υπηρεσίες, όπως και προβλήματα με την νομική τους υπόσταση.

4^ο Κεφάλαιο: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση- Νόημα Εργασίας και Κίνδυνοι

Στο κεφάλαιο αυτό πραγματοποιείται βιβλιογραφική ανασκόπηση αναφορικά με το νόημα που τα εργαζόμενα παιδιά αποδίδουν στην εργασία που επιτελούν, όπως και τους κινδύνους που τα παιδιά αντιμετωπίζουν στην εργασία τους στο δρόμο. Επίσης, παρατίθενται έρευνες που σχετίζονται με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας.

4.1 Νόημα της Εργασίας

Η κοινωνική κατασκευή της παιδικής ηλικίας ως μία περίοδος εξάρτησης και ανευθυνότητας παρεμποδίζει την γνώση και την κατανόηση των περιπτώσεων εκείνων, όπου τα παιδιά εργάζονται και αναλαμβάνουν ευθύνες (Morrow, 1994). Διαπιστώνεται ότι λίγες είναι οι έρευνες που επικεντρώνονται στην διερεύνηση του τρόπου που τα ίδια τα εργαζόμενα παιδιά κατανοούν τις διαφορετικές δραστηριότητες που επιτελούν και το νόημα που αποδίδουν σε αυτές, του πως η εμπλοκή τους στην εργασία επηρεάζει και επηρεάζεται από τις οικογένειες τους, τους συγγενείς τους ή άλλες κοινωνικές σχέσεις. Επίσης, περιορισμένες είναι οι έρευνες που εστιάζουν στην μελέτη των προσωπικών κινήτρων των παιδιών για την εμπλοκή τους σε διαφορετικά είδη εργασίας, όπως και του ποιες από τις δραστηριότητες που επιτελούν αντιλαμβάνονται ως εργασία, και πως η αντίληψη τους αυτή μπορεί να μετασχηματιστεί ανάμεσα στα περιβάλλοντα. Αυτό υποδηλώνει ότι η εργασία των παιδιών καθίσταται αόρατη ή καθίσταται ορατή μόνο ως πρόβλημα (James et al, 1998).

Οι έρευνες που εστιάζουν στα νοήματα που τα παιδιά αποδίδουν στην εργασία τους είναι ζωτικής σημασίας. Τα παιδιά είναι ενεργοί κοινωνικοί δράστες «που όχι μόνο διαμορφώνονται από τις καταστάσεις τους, αλλά επίσης, και περισσότερο σημαντικά, βοηθούν στην διαμόρφωσή τους» (James et al, 1998, σελ:123). Τα τελευταία χρόνια, επισημαίνεται η σημασία της τοποθέτησης των εργασιακών εμπειριών των παιδιών μέσα στο περιβάλλον τους, όπως και η σπουδαιότητα της κατανόησης του νοήματος που τα ίδια τα παιδιά επενδύουν στην εργασία τους (Morrow, 2007). Το περιεχόμενο και το νόημα της εργασίας των παιδιών συνδέεται στενά με το κοινωνικό, πολιτισμικό και οικονομικό πλαίσιο. Οι έρευνες που ασχολούνται με την μελέτη της εργασίας των παιδιών θα πρέπει να επικεντρώνονται στον τρόπο που η εργασία τους εμπλέκεται στην κατασκευή των ζώων τους συνολικά. Απαιτείται να εξεταστούν λεπτομερώς τα ποικίλα προσωπικά κίνητρα της εργασίας των παιδιών, όπως και του πως τα παιδιά στις σχέσεις τους με τους ενήλικες και με τους συνομηλίκους τους αναπτύσσουν τις δικές τους ανάγκες και επιθυμίες (James et al, 1998).

Ο Woodhead (1998), επισημαίνει ότι προκειμένου να προωθηθεί το συμφέρον των παιδιών είναι σημαντικό να δίνεται προσοχή στις προσωπικές τους αντιλήψεις και στο

πώς τα ίδια τα παιδιά αισθάνονται για τις καταστάσεις που βιώνουν. Οι απόψεις των παιδιών για την εργασία που επιτελούν μπορεί να διαφέρουν από τις απόψεις των ενηλίκων. Για παράδειγμα, σε έρευνα που έλαβε χώρα στην Δανία από την Frederiksen (1999), με σκοπό την διερεύνηση των προσωπικών απόψεων των παιδιών και νέων για τις εργασιακές ζωές τους, διαπιστώθηκε ότι οι προσωπικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων παιδιών για την εργασιακή ζωή τους, διαφέρουν από τις διαθέσιμες επίσημες Δανικές πηγές, και οι συμμετέχοντες βρέθηκε να εστιάζουν σε άλλες πλευρές της εργασιακής τους ζωής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Woodhead (1998, σελ: 62) «ως γνώστες τι τα παιδιά βλέπουν ως επικίνδυνο ή καλοήγη, επιβλαβές ή πολύτιμο, εκμεταλλευτικό ή εκπαιδευτικό, μπορεί να μην είναι πάντοτε το ίδιο με το πώς οι «ξένοι» βλέπουν αυτά τα ζητήματα».

Σύμφωνα με την Leonard (2007), η αγνόηση των προσωπικών αντιλήψεων των παιδιών για την εργασία τους και των προσωπικών τους εμπειριών οδηγεί συχνά στην ανάπτυξη ακατάλληλων πολιτικών που δεν προωθούν αποτελεσματικά το συμφέρον των παιδιών. Ωστόσο, παρατηρείται ότι στον αναπτυγμένο κόσμο, οι πολιτικές που σχετίζονται με την παιδική εργασία εξακολουθούν να μην αναγνωρίζουν τα εργαζόμενα παιδιά ως ειδικούς των εργασιακών ζωνών τους, και να υποτιμούν τις ικανότητες τους. Οι ιθύνοντες χάραξης πολιτικής, αλλά και όλοι όσοι ενασχολούνται με την συλλογή πληροφοριών για την έκταση και την φύση του φαινομένου της παιδικής εργασίας θα πρέπει να βασίζονται στις προσωπικές εμπειρίες και απόψεις των παιδιών για την εργασία τους (Leonard, 2007).

Η εργασία φέρει διαφορετικά νοήματα σε διαφορετικούς ανθρώπους και διαφορετικές καταστάσεις (Morse and Weiss, 1955). Η Invernizzi (2003, σελ: 321), ορίζει την εργασία ως «κοινωνική δραστηριότητα», που περιλαμβάνει ποικίλα νοήματα και αλληλεπιδράσεις και υποστηρίζει, όπως και οι Morse and Weiss (1955), ότι πολλοί παράγοντες επηρεάζουν τις προτιμήσεις και τις αποφάσεις για την επιτέλεση συγκεκριμένων ειδών εργασίας, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται και το νόημα που αποδίδεται στην εργασία. Σε έρευνα της, που πραγματοποιήθηκε στην Λίμα αναφορικά με τα εργαζόμενα παιδιά και εφήβους στο δρόμο, βρέθηκε ότι οι πρακτικές και οι αντιλήψεις των ενηλίκων και των παιδιών ποικίλουν όσον αφορά την σημασία της εργασίας των παιδιών. Το είδος της δραστηριότητας που επιτελείται από το παιδί, η προσωπική ιστορία ζωής του ατόμου ή η κοινωνική του θέση, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, συνιστούν παράγοντες που οδηγούν στην υιοθέτηση ποικίλων στάσεων στην εργασία των παιδιών στο δρόμο. Επίσης, οι αντιλήψεις διαφοροποιούνται σύμφωνα με τις κοινωνικές ομάδες, τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες και την εθνική προέλευση του πληθυσμού. Επιπλέον, η εσωτερική μετανάστευση, οι οικονομικές αλλαγές επηρεάζουν τις αντιλήψεις για την σημασία της εργασίας των παιδιών. Στην έρευνα της Invernizzi (2003), φανερώνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο και οι ενήλικες νοσηματοδοτούν την εργασία ως μία πηγή μάθησης, κοινωνικής αποδοχής και ανεξαρτησίας. Η εργασία συνιστά έναν από τους πιο σημαντικούς τρόπους, μέσω των οποίων τα παιδιά ενσωματώνονται στις οικογένειες και τις κοινότητες τους. Τα ευρήματα της έρευνας, αμφισβητούν

στερεοτυπικές αντιλήψεις της εργασίας ως επιβλαβή, όπως και τις δυτικές θεωρήσεις για την παιδική ηλικία ως μία περίοδο προστασίας από την εργασία, που θα πρέπει αποκλειστικά να ξοδευτεί στο παιχνίδι και την εκπαίδευση.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ιταλία, με σκοπό την διερεύνηση των κινήτρων και της σημασίας που τα εργαζόμενα παιδιά επενδύουν στις εργασιακές τους δραστηριότητες, αποκαλύφθηκε ότι ο παράγοντας της πιθανότητας της επιλογής για εργασία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο πως τα παιδιά βλέπουν την εργασία τους. Αν η εργασία των παιδιών είναι προϊόν προσωπικής τους επιλογής και απόφασης, δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις θετικές πλευρές της εργασίας τους, παρά στις αρνητικές, ακόμα και αν επιτελούν σκληρή εργασία. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων παιδιών είναι ικανοποιημένα με την εργασία τους και την αντιμετωπίζουν θετικά. Τα συμμετέχοντα παιδιά εντοπίζουν ως θετικές πλευρές της εργασίας τους: την άμεση και χειροπιαστή ικανοποίηση, την ευκαιρία να ξεχωρίσουν από τους άλλους, την αυτονομία, την πρώιμη κοινωνική επαφή με τους ενήλικες, και την συμμετοχή τους σε ένα περιβάλλον σχέσεων που είναι διαφορετικό από αυτό των φίλων ή της οικογένειας. Τα παιδιά υπογράμμισαν ότι η εργασία τους παρέχει μία αίσθηση απόκτησης κοινωνικής ταυτότητας που μερικές φορές δεν μπορούν να επιτύχουν σε άλλα περιβάλλοντα. Ακόμα, τα παιδιά αποδείχτηκαν ικανά να διαχωρίζουν τις αρνητικές από τις θετικές πλευρές στην εργασιακή δραστηριότητα που επιτελούν (Tagliaventi, 2007).

Επίσης, σε άλλη σχετική έρευνα που διεξήχθη στο Βερολίνο από την Hungerland (2007), τα συμμετέχοντα παιδιά εμπλέκονταν στην επιτέλεση ποικίλων αμειβόμενων και μη αμειβόμενων εργασιών. Ειδικότερα, τα παιδιά εμπλέκονταν σε διάφορες εργασιακές δραστηριότητες εκτός σπιτιού, αλλά και σε διάφορες οικιακές εργασίες εντός του σπιτιού τους. Αποκαλύφθηκε ότι το είδος της εργασίας που εμπλέκονταν τα παιδιά φέρει διαφορετικά νοήματα για τα ίδια. Τα παιδιά αποδίδουν διαφορετικό νόημα στην εργασία που επιτελούν, η οποία αποτελεί προσδοκία των γονέων τους ή εισάγεται από τους γονείς τους, σε αντίθεση με το νόημα που αποδίδουν στην εργασία που οργανώνεται από τα ίδια τα παιδιά. Για παράδειγμα, βρέθηκε ότι τα παιδιά αντιμετωπίζουν την μη αμειβόμενη οικιακή εργασία, που αποτελεί προσδοκία των γονιών τους, ως ένα αναπόφευκτο καθήκον. Ακόμα, βρέθηκε ότι η αμειβόμενη εργασία, που προσδοκείται ή που εισάγεται από τους γονείς των παιδιών, αντιμετωπίζεται ως απόκτηση πολιτισμικού, κοινωνικού και οικονομικού κεφαλαίου. Τόσο τα παιδιά όσο και οι γονείς τους δίνουν έμφαση στις παιδαγωγικές πλευρές αυτών των δραστηριοτήτων και οι οικονομικές απολαβές αντιμετωπίζονται ως εκπαιδευτικός παράγοντας. Τα παιδιά που επιτελούν αμειβόμενες εργασίες που οργανώνονται από τα ίδια και δεν αποτελεί πρωτοβουλία των γονιών τους, βρέθηκε να τις αντιμετωπίζουν θετικά που τους παρέχουν διασκέδαση και εισόδημα, το οποίο μπορούν να έχουν στην διάθεση τους, δίνοντας τους ένα βαθμό αυτονομίας που σπάνια βρίσκουν κάπου αλλού. Ακόμα, τα παιδιά που εμπλέκονταν στην επιτέλεση μη αμειβόμενων εργασιών που επιλέγονται και οργανώνονται από τα ίδια, εντός και εκτός του οικογενειακού πλαισίου, αφενός αισθάνονται υπερηφάνεια και αφετέρου αισθάνονται ότι

επιδοκιμάζονται από τους ενήλικες. Μέσα από την επιτέλεση αυτών των δραστηριοτήτων, τα παιδιά νιώθουν ότι αποτελούν μέρος της κοινότητας και εγκαθιδρύουν μία ανεξάρτητη αυτόνομη θέση μέσα στην κοινότητα τους, που διασπά την ιεραρχία των γενεών και καταρρίπτει την εξάρτηση τους.

Ακόμα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Belfast από την Leonard (2007), τα παιδιά αποδείχτηκαν ικανά να συζητούν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των εργασιακών τους καταστάσεων, όπως και του ότι τα παιδιά συχνά είναι περισσότερο ικανά σε σχέση με τις υποθέσεις των ενηλίκων. Πολλά παιδιά δήλωσαν ότι μέσω της εργασίας τους αποκτούσαν μία αίσθηση αυτονομίας, καθώς η εργασία τους τα καθιστούσε ικανά να αμφισβητήσουν την θέση τους μέσα στην οικογένεια ως ευάλωτα άτομα που έχουν ανάγκη από προστασία, αλλά και να αντιμετωπίζονται ως ικανοί συντελεστές στις εργασιακές τους σχέσεις. Η ευκαιρία που τους παρέχει η εργασία τους, να είναι «σαν ενήλικες» αξιολογήθηκε θετικά από τα περισσότερα παιδιά (Leonard, 2007).

Η Morrow (1994), σε έρευνα της στην Αγγλία, αποκαλύπτει ότι η εργασία των παιδιών δεν μπορεί απλώς να κατανοηθεί σε σχέση με την φτώχεια της οικογένειας. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, πολλά εργαζόμενα παιδιά προέρχονται από σχετικά εύπορες οικογένειες. Στην έρευνα της αποκαλύφθηκε ότι αρκετά εργαζόμενα παιδιά αντιμετωπίζουν την εργασία τους ως χρήσιμη εμπειρία για το μέλλον τους, όπως και αντιμετωπίζουν ως θετικό το γεγονός ότι τους παρέχει ανεξαρτησία και αυτοπεποίθηση. Ωστόσο, τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά βρέθηκε ότι αντιμετωπίζουν την εργασία τους, ως ευκαιρία να αγοράσουν υλικά αγαθά και πολυτέλειες, τα οποία οι γονείς τους δεν θα χρηματοδοτούσαν. Ομοίως, σε άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Βρετανία, βρέθηκε ότι τα παιδιά βλέπουν την εργασία τους ως επένδυση και προετοιμασία για το μέλλον τους. Ταυτόχρονα, όμως την αντιμετωπίζουν ως ευκαιρία που τους παρέχει όχι μόνο μακροπρόθεσμα, αλλά άμεσα οφέλη όπως: αίσθηση ανεξαρτησίας, κοινωνικοποίηση με φίλους, απόκτηση ταυτότητας, οικονομική ελάφρυνση των οικογενειών τους, δυνατότητα να αγοράσουν και να κάνουν πράγματα. Στην έρευνα, αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά δεν εργάζονται μόνο για να κερδίσουν χρήματα. Πολλά παιδιά, βρέθηκε να αισθάνονται πίεση να εργαστούν προκειμένου να ενταχθούν στην κυρίαρχη κουλτούρα των νέων, ακολουθώντας ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής που θα τους επιτρέψει να έχουν πρόσβαση σε συγκεκριμένα προϊόντα, μέρη, ρούχα. Η συμμετοχή τους στην καθημερινή ζωή των εφήβων προϋποθέτει ένα συγκεκριμένο επίπεδο κατανάλωσης (Pole, 2007).

Στις λιγότερο αναπτυγμένες κοινωνίες υπάρχει η προσδοκία να εργαστούν τα παιδιά και τους δίνονται ευθύνες ως μέρος του μεγαλώματος τους (Boyden et al, 1998). Οι αξίες και οι νόρμες για την εργασία των παιδιών μπορεί να διαφοροποιούνται μεταξύ των πολιτισμικών και κοινωνικών ομάδων (Morrow, 1994).

4.2 Έρευνες σχετικές με τα ευρήματα της έρευνας

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2009, για την εξέταση του φαινομένου της παιδικής και εφηβικής εργασίας στους δρόμους της Αθήνας, συμμετείχαν 34 παιδιά ηλικίας 4-10 ετών και 26 έφηβοι ηλικίας 11-15 ετών, που εργάζονταν στους δρόμους του κέντρου και των συνοικιών της Αθήνας. Ακολουθώντας εθνογραφική προσέγγιση, η έρευνα επικεντρώνεται στην διερεύνηση των προσωπικών αντιλήψεων των εργαζομένων παιδιών και εφήβων για την εργασία τους στους δρόμους, όπως και στη μελέτη των πρακτικών και των σχέσεων που συνδέονται με την εργασία τους. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων παιδιών προέρχεται από δύο διαφορετικούς τσιγγανόφωνους πληθυσμούς. Ειδικότερα, πρόκειται για παιδιά τσιγγανόφωνων οικογενειών μουσουλμάνων, με καταγωγή από την Δυτική Θράκη, που είχαν μεταναστεύσει τις τελευταίες δεκαετίες στην Αθήνα και παιδιά που προέρχονταν από τσιγγανόφωνες οικογένειες που είχαν μεταναστεύσει από την Αλβανία στην Ελλάδα, από την δεκαετία του 1990 και έπειτα (Δασκαλάκη, 2009). Η επιτόπια έρευνα έλαβε χώρα στις εγκαταστάσεις του ΜΚΟ Κέντρου Συμπαράστασης Παιδιών και Οικογένειας, στο Μεταξουργείο και στους τόπους εργασίας των παιδιών. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτεται ότι:

- Η εργασία των παιδιών και των εφήβων στο δρόμο, δεν μπορεί αποκλειστικά να αντιμετωπιστεί ως αποτέλεσμα της οικονομικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης των παιδιών και των οικογενειών τους. Τα ευρήματα της έρευνας, αποκαλύπτουν τους πολιτισμικά ορισμένους τρόπους, με τους οποίους τα παιδιά και οι έφηβοι νοηματοδοτούν την εργασία τους στο δρόμο. Ειδικότερα, τα νοήματα που τα παιδιά και οι έφηβοι αποδίδουν στην εργασία τους, συσχετίζονται με πολιτισμικά ορισμένες πρακτικές που τέμνουν τα πεδία της συγγένειας και της εθνοτικής ταυτότητας.
- Η εργασία των παιδιών και των εφήβων στο δρόμο, αποτελεί μία δραστηριότητα που επιτελείται σε άμεση συνάρτηση με την λειτουργία της οικογένειας και ενσωματώνεται στα ευρύτερα σχήματα εργασίας που οργανώνονται στο εσωτερικό της οικογένειας τους, τα οποία μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν και την επιτέλεση οικονομικών δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα στους δρόμους και στις οποίες συμμετέχουν όλα τα μέλη της οικογένειας, ενήλικες και παιδιά. Η συμμετοχή των παιδιών στις εργασιακές πρακτικές της οικογένειας αποτιμάται θετικά τόσο από τα ίδια τα παιδιά όσο και από τους γονείς τους.
- Η μορφή, το περιεχόμενο, η ένταση και τα νοήματα που τα παιδιά επενδύουν στην εργασία τους, εξαρτώνται από την θέση εκείνων με τους οποίους σχετίζονται. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι η μορφή, το περιεχόμενο και η ένταση της εργασίας των παιδιών και εφήβων στους δρόμους, ποικίλουν ανάμεσα στις οικογένειες. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά και οι έφηβοι δεν αποδίδουν το ίδιο νόημα στην εργασία τους. Μάλιστα, πολλές φορές ποικίλουν και εντός της ίδιας

της οικογένειας σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Για παράδειγμα, παρατηρείται ότι για τα παιδιά των οικογενειών που αντιμετωπίζουν τις μεγαλύτερες οικονομικές δυσκολίες, η εργασία αποκτά περισσότερο απαραίτητη και επιτακτική μορφή και αντιμετωπίζεται ως «δουλειά». Αντίθετα, τα παιδιά των οικογενειών, που βρίσκονται σε λιγότερο δυσχερή οικονομική κατάσταση, αποδίδουν διαφορετικό νόημα στην εργασία τους και την αντιμετωπίζουν ως «βοήθεια» στην οικογένεια τους και όχι ως «δουλειά», καθώς έχουν την ευχέρεια της επιλογής για την εκτέλεση της εργασίας τους και για την διάρκεια της. Ωστόσο, και για αυτές τις περιπτώσεις παιδιών η εργασία τους είναι περισσότερο αίσθηση χρέους στην οικογένεια και λιγότερο συνέπεια επιβολής από τους γονείς. Παρόλα αυτά, εντοπίζεται ένας κοινός αποδεκτός εννοιολογικός πυρήνας, όπου η εργασία των παιδιών και των εφήβων στο δρόμο φέρει το νόημα του καθήκοντος και της συνεισφοράς στην οικογένεια και αποτελεί έναν από τους βασικούς όρους δέσμευσης των παιδιών στην οικογένεια τους. Τα παιδιά φαίνεται να αισθάνονται ευθύνη για τα μέλη της οικογένειας τους.

- Επιπρόσθετα, αποκαλύπτεται ότι η εργασία των παιδιών και των εφήβων στο δρόμο, αποτελεί ταυτόχρονα και μία μορφή άτυπης εκπαίδευσης που συντελείται στο εσωτερικό της οικογένειας, και αποτελεί πολύτιμη εμπειρική γνώση που αποκτάται σταδιακά, και αντιμετωπίζεται από τα ίδια τα παιδιά και τους γονείς τους ως προετοιμασία για το μέλλον τους.

Σύμφωνα με την έρευνα των Tsourtou et al (2014) βρέθηκε ότι:

- Τα συμμετέχοντα παιδιά κάνουν χρήση του δρόμου και των δημόσιων χώρων για την εξυπηρέτηση διαφόρων σκοπών όπως: εργασία, διασκέδαση, επικοινωνία, μάθηση, κοινωνικοποίηση, επιβίωση και προσωπικό πλουτισμό. Επίσης, τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον δρόμο ως ένα χώρο που τους δίνεται η ευκαιρία να λάβουν εκπαίδευση, καθώς όπως ισχυρίζονται οι συμμετέχοντες αδυνατούν να παρακολουθήσουν στο σχολείο και να ενσωματωθούν στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Έτσι, τα συμμετέχοντα παιδιά αξιολογούν την εργασία τους στο δρόμο σύμφωνα με τις διαθέσιμες ευκαιρίες που έχουν.
- Η κοινωνική ταυτότητα των παιδιών παρουσιάζει αλληλεξάρτηση με την εθνικότητα τους, την κουλτούρα τους, την θρησκεία τους και την γλώσσα τους. Συχνά, τα παιδιά αισθάνονται ότι έχουν δύο ταυτότητες.
- Οι αυτοαντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο συνδέονται στενά με τις πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες. Τα παιδιά αντιλαμβάνονται και προσδιορίζουν τον εαυτό τους ως διαφορετικό από τα παιδιά και τους ενήλικες της κυρίαρχης κουλτούρας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αναπτύσσουν χαμηλή αυτοεκτίμηση. Τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτουν έναν αλληλεξαρτώμενο εαυτό που αλληλοσυνδέεται με την ευημερία των σημαντικών άλλων.
- Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, βρέθηκε ότι δεν φαίνεται να υπάρχουν ευδιάκριτα όρια μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της

ενηλικιότητας. Τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά και οι ενήλικες λειτουργούν ως ομόλογοι.

- Η προσωπική επιλογή για εργασία φαίνεται ότι έχει μικρότερη βαρύτητα και αξιολογείται από τα παιδιά ως λιγότερο σημαντική, εν όψει του ήθους να βοηθήσουν και να προωθήσουν το συλλογικό συμφέρον της οικογένειάς τους (Tsourtou et al, 2014).

Σε άλλη ποιοτική έρευνα που διεξήχθη στην Ρουμανία, από την Pantea (2009), στην οποία συμμετείχαν εργαζόμενα Ρομά παιδιά ηλικίας 9-17 ετών, διερευνήθηκαν οι προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών για την αξία που αποδίδουν στην εργασία τους και τους κινδύνους που περιλαμβάνει, όπως και οι πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες που οδηγούν τα Ρομά παιδιά να εργαστούν. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας βρέθηκαν τα ακόλουθα:

- Η παιδική εργασία για τις περισσότερες Ρομά οικογένειες στην Ρουμανία, αποτελεί στρατηγική επιβίωσης, ενώ για άλλες οικογένειες η παιδική εργασία φαίνεται ότι συνιστά μία εναλλακτική στην σχολική αποτυχία και μια συνειδητή επιλογή όταν μέσω της εκπαίδευσης η επιτυχία δεν είναι εφικτή.
- Τα Ρομά συμμετέχοντα παιδιά δεν αντιλαμβάνονται την εργασία τους εξ ολοκλήρου θετικά ή εξ ολοκλήρου αρνητικά. Τα περισσότερα παιδιά, δήλωσαν ότι υπάρχουν πλεονεκτήματα στην εργασία που επιτελούν όπως για παράδειγμα: η απόκτηση μεγαλύτερης ανεξαρτησίας, η ευκαιρία που τους παρέχεται να περιηγηθούν στην πόλη για τα παιδιά που μένουν στην εξοχή, η απόκτηση χρημάτων για να αγοράσουν ό, τι επιθυμούν.
- Σύμφωνα με την Pantea (2009), η τάση των παιδιών να αντιμετωπίζουν την εργασία τους θετικά απαιτεί προσοχή και προβληματισμό. Τα παιδιά που βρίσκονται σε δύσκολες καταστάσεις έχουν την ψυχολογική ανάγκη μέσω εσωτερικών στρατηγικών να εξηγήσουν λογικά τις συχνά αντίξοες συνθήκες που βιώνουν, παρά την αντικειμενικά δύσκολη εργασία που επιτελούν. Οι θετικές στάσεις των συμμετεχόντων Ρομά παιδιών στην εργασία τους, θα πρέπει να γίνουν κατανοητές ως μία αυξημένη αντίσταση στις δυσχερείς συνθήκες και την στέρηση που τα παιδιά αυτά βιώνουν.
- Τα παιδιά παρουσιάζονται να εσωτερικεύουν την απόφαση τους για εργασία ως δική τους. Ειδικότερα, παρουσιάζουν τους λόγους εισόδου τους στην εργασία σε όρους προσωπικής αυτονομίας. Ωστόσο, σε δεύτερη φάση παρουσιάζεται η επίδραση της δυναμικής της οικογένειας. Τα συμμετέχοντα παιδιά φαίνεται να έχουν μία διαφορούμενη αντίληψη για την εργασία τους ως κάτι που τους παρέχει αυτονομία, αλλά ταυτόχρονα τα στιγματίζει.
- Επιπλέον, αποκαλύφθηκε ότι τόσο τα παιδιά που επαιτούν όσο και οι γονείς τους αναγνωρίζουν ότι τα παιδιά μικρότερης ηλικίας είναι περισσότερο αποδοτικά και προσοδοφόρα στην επαιτεία ή στην πώληση μικρο-αντικειμένων στους δρόμους. Για τον λόγο αυτό, οι Ρομά οικογένειες εμπλέκουν παιδιά μικρής ηλικίας στην δραστηριότητα της πώλησης στο δρόμο.

- Η περιθωριακή θέση του παιδιού στην οικογένεια έχει ως αποτέλεσμα να καθιστά την εργασία του παιδιού ταυτόχρονα μία μορφή ελέγχου και εξουσίας από τους ενήλικες κηδεμόνες του, αλλά και μια μορφή διαπραγμάτευσης και απόκτησης φωνής από τα ίδια τα παιδιά.

Η Helleiner (2003), σε έρευνα της εξετάζει την ιστορία και τις στρατηγικές της παιδικής επαιτείας και άλλων μορφών εργασίας μεταξύ των παιδιών των Ταξιδευτών στην Ιρλανδία. Σύμφωνα με την έρευνα της αποκαλύφθηκε ότι:

- Ο ρόλος του παιδιού στο πλαίσιο της παραδοσιακής οικογένειας των Ταξιδευτών είναι περίπλοκος. Το παιδί που επαιτεί φαίνεται ότι αντιμετωπίζει την δραστηριότητα του αυτή ως συνεισφορά στις οικονομικές δραστηριότητες της οικογένειας του. Τα παιδιά των Ταξιδευτών εμπλέκονται στην επιτέλεση μιας ποικιλίας δραστηριοτήτων, στηρίζοντας τις οικογένειες τους.
- Η τοποθέτηση των Ιρλανδικών αρχών είναι ότι τα παιδιά θα πρέπει να φοιτούν στο σχολείο και όχι να επαιτούν. Ωστόσο, βρέθηκε ότι πολλά παιδιά Ταξιδευτών υπόκεινται σε διακρίσεις στην εγγραφή τους στο σχολείο και σε ενέργειες αποκλεισμού και πρακτικές στιγματισμού από τα υπόλοιπα παιδιά και τους ενήλικες μέσα και έξω από το σχολείο.
- Οι Ιρλανδικές κυβερνητικές αρχές παραβλέπουν τις πραγματικότητες των ζώων των συγκεκριμένων παιδιών και τον σημαντικό οικονομικό ρόλο που τα παιδιά διαδραματίζουν μέσα στις οικογένειες τους και την ευρύτερη κοινότητα.
-

Επιπρόσθετα, σε έρευνα του Woodhead (1998), που πραγματοποιήθηκε στο Μπαγκλαντές, την Αιθιοπία, τις Φιλιππίνες, το Ελ Σαλβαδόρ, την Γουατεμάλα και την Νικαράγουα, συμμετείχαν 318 εργαζόμενα παιδιά ηλικίας 10-14 ετών, που εμπλέκονταν σε μία ποικιλία εργασιακών δραστηριοτήτων. Η έρευνα που βασίστηκε στην υιοθέτηση συμμετοχικής προσέγγισης, αποσκοπούσε στο να διερευνήσει τις προσωπικές αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για την εργασία τους, τις απόψεις τους για το σχολείο και τις φιλοδοξίες τους για το μέλλον. Στην έρευνα βρέθηκαν τα παρακάτω:

- Τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά αντιμετωπίζουν την εργασία τους ως φυσιολογικό και αναπόφευκτο κομμάτι της παιδικής ηλικίας. Τα περισσότερα παιδιά βρέθηκε να έχουν εισαχθεί στην εργασία από μικρή ηλικία συχνά από μέλη της οικογένειας τους, και τα κίνητρα τους ήταν η συνεισφορά στο οικογενειακό εισόδημα.
- Η εργασία των παιδιών τοποθετείται μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας τους και συχνά επιδοκιμάζεται από τις προσδοκίες των γονέων και από τις πολιτισμικές παραδόσεις. Τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά αποκαλύφθηκε ότι αισθάνονται υψηλή ευθύνη για τις οικογένειες τους και η εργασία τους και το εισόδημα τους συνδέονται στενά με την οικονομική κατάσταση και τις προσδοκίες των οικογενειών τους. Αποκαλύπτεται η αλληλεξάρτηση της εργασίας των παιδιών με τις ζωές των οικογενειών τους.

- Πολλά παιδιά αντιμετωπίζουν την εργασία τους ως απαίτηση των γονιών τους, αλλά ταυτόχρονα φαίνεται να κατανοούν ότι λόγω των σοβαρών οικονομικών δυσκολιών των οικογενειών τους, δεν έχουν επιλογή και η εργασία τους καθίσταται αναγκαία για την διασφάλιση της προσωπικής και οικογενειακής επιβίωσης. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, τα παιδιά δεν εργάζονται αυτόνομα. Επιπλέον, η εργασία φαίνεται να έχει κεντρική θέση στον τρόπο που τα παιδιά κρίνουν τον εαυτό τους.
- Τα παιδιά δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν την εργασία τους ως μία επιβλαβή εμπειρία που θα πρέπει απλώς να εξαλειφθεί. Επίσης, δεν αντιμετωπίζουν την εργασία τους αποκλειστικά με αρνητικούς όρους, και αξιολογούν θετικά τις ευκαιρίες που τους παρέχει. Αναλυτικότερα, το 76% των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών, δήλωσαν ως θετικό της εργασίας τους, ότι κερδίζουν χρήματα που τους διασφαλίζουν ασφάλεια, επιβίωση, και τους βοηθούν να καλύψουν τα έξοδα τους για την φοίτηση στο σχολείο, όπως και τις βασικές τους ανάγκες που οι γονείς τους αδυνατούν. Επίσης, το 63% βρέθηκε να θεωρούν ως ένα από τα θετικά της εργασίας τους, την οικονομική υποστήριξη των οικογενειών τους και την συνεισφορά στα έξοδα του σπιτιού.
- Διαπιστώνεται ότι ενώ η ανάγκη για την οικονομική συνεισφορά στην οικογένεια και η φτώχεια παρουσιάζονται περισσότερο συστηματικά να παρακινούν την εργασία των παιδιών, πολλά παιδιά βλέπουν και άλλες περαιτέρω θετικές πλευρές στην εργασία τους. Ειδικότερα, το 25% των παιδιών δήλωσαν ότι αισθάνονται υπερήφανα για την εργασία τους. Επιπρόσθετα, τα συμμετέχοντα παιδιά αξιολόγησαν ως θετικό τις φιλίες, την αλληλεγγύη της εργασίας μαζί με άλλους και την διασκέδαση. Τέλος, τα παιδιά ανέφεραν ως θετικό την εκμάθηση και ανάπτυξη δεξιοτήτων που τα προετοιμάζει για το μέλλον τους.

Ομοίως, σύμφωνα με τα ευρήματα έρευνας στην Μανίλα (Camacho, 1999), πρωτεύουσα των Φιλιππίνων, στην οποία έλαβαν μέρος παιδιά που είχαν μεταναστεύσει από τις επαρχίες στην Μανίλα, προκειμένου να εργαστούν ως έμμισθοι οικιακοί βοηθοί, φάνηκε ότι:

- Τα παιδιά αντιμετωπίζουν την έμμισθη οικιακή εργασία τους ως επιτακτική, βάσει της επισφαλούς κατάστασης των οικογενειών τους, και θεωρούν τους εαυτούς τους υπεύθυνους να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα.
- Για πολλά συμμετέχοντα παιδιά φάνηκε ότι η εργασία τους φέρει το νόημα να ανταποκριθούν στις προσδοκίες των γονιών τους, ως υπάκουα παιδιά.
- Τα παιδιά φαίνεται να θεωρούν την απόφαση τους να μεταναστεύσουν και να εργαστούν ως προσωπική τους απόφαση. Ωστόσο, φανερώνεται ότι η απόφαση αυτή λήφθηκε σε συνεννόηση με τα μέλη των οικογενειών τους.
- Οι γονείς των παιδιών βρέθηκε να έχουν ευνοϊκή στάση στην εργασία των παιδιών τους. Η εργασιακή ιστορία της οικογένειας, φαίνεται να έχει βαρύνουσα σημασία στον καθορισμό των αξιών της εργασίας και στο είδος της εργασίας που τα παιδιά εισάγονται.

4.3 Κίνδυνοι των Εργαζόμενων Παιδιών στο Δρόμο

Έρευνες φανερώνουν ότι τα παιδιά του δρόμου συνιστούν μία κατηγορία που βρίσκεται σε κίνδυνο (Panter-Brick, 2002). Σύμφωνα με τους Densley and Joss (2000), η ζωή στο δρόμο επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό όλες τις πτυχές της ανάπτυξης του παιδιού. Τα παιδιά του δρόμου σε όλο τον κόσμο είναι ιδιαίτερα ευάλωτα κοινωνικά και ιατρικά (Craig and Hudson, 1998). Παρόλα αυτά, διαπιστώνεται ότι συναντάται διαφωνία όσον αφορά την συσχέτιση των χειρίστων επιπτώσεων υγείας με τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου. Συγκεκριμένοι κίνδυνοι που σχετίζονται με την υγεία δεν θα πρέπει να υπεργενικεύονται καλύπτοντας όλες τις πλευρές της υγείας των παιδιών και θα πρέπει να διερευνώνται λεπτομερώς και με προσοχή. Ειδικότερα, η αξιολόγηση των κινδύνων καθίσταται προβληματική, δεδομένου ότι τα στατιστικά στοιχεία που συλλέγονται από τα παιδιά που ζουν και /ή εργάζονται στους δρόμους, συχνά εγείρουν ζητήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας. Πολλές έρευνες περιλαμβάνουν δείγματα που δεν είναι αντιπροσωπευτικά του πληθυσμού των παιδιών του δρόμου, ή είναι μικρά και δεν ορίζονται με σαφήνεια. Επίσης, πολλές μελέτες στερούνται σφρίγους για κατάλληλη σύγκριση ομάδων. Για παράδειγμα, τα άστεγα παιδιά του δρόμου τείνουν να συγκρίνονται με τα παιδιά μεσαίας τάξης των Δυτικών κοινωνιών (Panter-Brick, 2002).

Παρόλο που οι παράγοντες που εξηγούν την παρουσία των παιδιών στο δρόμο μπορεί να διαφέρουν ανάμεσα στις χώρες και περιοχές, τα προβλήματα και οι κίνδυνοι που τα παιδιά αντιμετωπίζουν στο δρόμο παρουσιάζουν ορισμένες ομοιότητες ανάμεσα στις διάφορες περιοχές (Volpi, 2003). Σύμφωνα με την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, διατρέχουν υψηλό κίνδυνο βίας και ειδικότερα απάνθρωπης μεταχείρισης, βασανισμού ή τιμωρίας. Τα παιδιά που συνδέονται με το δρόμο εκτίθενται σε συνεχή βία, σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική (OHCHR, 2011). Η ζωή στο δρόμο περιλαμβάνει κινδύνους όπως: εμπλοκή σε εγκληματικές δραστηριότητες, βία από αντίπαλες συμμορίες, την αστυνομία ή άλλους ενήλικες, σωματική και σεξουαλική κακοποίηση, εργασιακή εκμετάλλευση, χρήση ναρκωτικών ουσιών, σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες, HIV/AIDS, πρώιμες και μη επιθυμητές εγκυμοσύνες (Volpi, 2003). Το παιδί στο περιβάλλον του δρόμου είναι επιρρεπής σε ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων που σχετίζονται με την υγεία και βιώνει ένα μεγάλο αριθμό δυσμενών φυσικών συνθηκών, όπως: η κακή διατροφή, η έλλειψη στέγης, χαμηλές συνθήκες διαβίωσης και στέγασης (Densley and Joss, 2000).

Εκτός από αυτές τις επιβλαβείς φυσικές συνθήκες που τα παιδιά του δρόμου βιώνουν συχνά, είναι το γεγονός ότι τα περισσότερα παιδιά δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας. Αρκετές μελέτες έχουν επισημάνει ότι στην περίπτωση που τα παιδιά του δρόμου είναι σοβαρά άρρωστα έχουν περιορισμένη ή μερικές φορές δεν έχουν καθόλου πρόσβαση σε υπηρεσίες ιατρικής φροντίδας (Kombarakaran, 2004). Κατά συνέπεια, τα παιδιά του δρόμου στερούνται πρωτογενούς φροντίδας υγείας. Η έλλειψη εμβολιασμού και η ανεπαρκής πρωτογενή φροντίδα υγείας μπορεί να οδηγήσει σχεδόν

με βεβαιότητα σε διάφορες ασθένειες. Οι μολυσματικές ασθένειες οι οποίες συχνά σχετίζονται με την ζωή του δρόμου, περιλαμβάνουν σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες, περιλαμβάνοντας το AIDS, ηπατίτιδα, έρπητα, αναπνευστικές και δερματικές μολύνσεις, λέπρα, χολέρα, ρευματικό πυρετό, αναιμία (Breuner et al, 1998).

Σύμφωνα με τους Rizzini και Lusk (1995), τα περισσότερα παιδιά του δρόμου που εργάζονται σε όλο τον κόσμο εκτίθενται σε ένα περιβάλλον που δεν τους παρέχει καμία από τις ασφάλειες ενός τυπικού χώρου εργασίας. Η δημόσια πολιτική δεν περιλαμβάνει μέτρα σχετικά με την παιδική εργασία και την προστασία των παιδιών του δρόμου. Κατά συνέπεια, το παιδί του δρόμου καθίσταται ευάλωτο και απροστάτευτο. Έχει επισημανθεί ότι τα εργαζόμενα παιδιά βιώνουν παραβίαση των δικαιωμάτων τους. Τα περισσότερα παιδιά έχουν ήδη βιώσει πολλαπλές παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, προτού βρουν τους εαυτούς τους να εργάζονται στους δρόμους, είτε εντός της οικογένειάς τους, είτε σε διάφορους θεσμούς όπως: ορφανοτροφεία, κέντρα κράτησης ή αποκατάστασης (OHCHR, 2011).

Σε έρευνα των Altanis and Goddard (2004), που διερεύνησε το φαινόμενο των παιδιών του δρόμου στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην Αθήνα, βρέθηκε ότι σχεδόν τα μισά συμμετέχοντα παιδιά δήλωσαν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της σωματικής κακοποίησης, που λάμβανε χώρα στο δρόμο και προερχόταν είτε από τους εργοδότες τους, είτε από συνομηλικούς τους για τον έλεγχο των επικερδών τοποθεσιών, είτε από επίδοξους ληστές. Τα παιδιά επίσης πρόσθεσαν ότι διέτρεχαν τον κίνδυνο να εμπλακούν με τον νόμο και να συλληφθούν (35%), να πέσουν θύμα ατυχήματος (30%), να πέσουν θύμα εκμετάλλευσης (17%), κινδύνους υγείας και ανάπτυξης (22%), να εμπλακούν με χρήση ναρκωτικών ουσιών (12%), εμπλοκή στην πορνεία (10%), να πέσουν θύμα σεξουαλικής κακοποίησης (12%), και να πέσουν θύμα απαγωγής (3%).

Επίσης, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, το μεγαλύτερο πρόβλημα που δήλωσαν τα συμμετέχοντα παιδιά ότι αντιμετωπίζουν ήταν οι εργοδότες τους. Τα παιδιά τιμωρούνταν από τους εργοδότες τους σε περίπτωση που δεν ανταποκρίνονταν στις προβλεπόμενες ημερήσιες εισπράξεις. Επιπλέον, τα περισσότερα παιδιά ανέφεραν ότι αντιμετώπιζαν πρόβλημα χαμηλών συνθηκών διαβίωσης. Τα παιδιά έμεναν σε μη κατοικήσιμα σπίτια ή πολύ παλιά κτίρια που στερούσαν τις βασικές ανέσεις. Άλλα προβλήματα που περιεγράφηκαν από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων παιδιών ήταν: οι καιρικές συνθήκες (27%), οι οικονομικές δυσκολίες (25%), η έλλειψη φαγητού (23%) και μόνιμης κατοικίας (28%), προβλήματα με την αστυνομία (22%), προβλήματα υγιεινής (17%), η ανεύρεση ενός μέρους για να κοιμηθούν (15%), γενικοί κίνδυνοι (15%), προβλήματα υγείας (8%), το προσωπικό του μετρό και των καταστημάτων (12%), ψυχολογικά ζητήματα (5%) και συναισθηματικά προβλήματα (7%). Επιπρόσθετα, τα παιδιά των προσφύγων αντιμετώπιζαν προβλήματα σε όρους ενσωμάτωσης και επικοινωνίας, όπως η έλλειψη εκπαίδευσης και προβλήματα γλώσσας. Τα παιδιά έλληνες Ρομά αντιμετώπιζαν προβλήματα με την νομική τους υπόσταση καθώς οι γονείς τους δεν είχαν δηλώσει την γέννηση του παιδιού ή το γάμο τους (Altanis and Goddard, 2004). Σε έρευνα του Aptekar (1988) στο Κάλι, στην

Κολομβία, βρέθηκε ότι τα παιδιά του δρόμου αντιμετωπίζουν σχεδόν παρόμοια προβλήματα στις καθημερινές τους ζωές και διατρέχουν σχεδόν τους ίδιους κινδύνους.

Επιπλέον, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας των Δασκαλάκη (2009) και Tsourtou et al (2014), για την παιδική και εφηβική εργασία στους δρόμους της Αθήνας, αποκαλύφθηκε ότι ο δρόμος ως εργασιακός χώρος για τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά και εφήβους, αποτελεί εκτός των άλλων, πεδίο διαχείρισης σημαντικών κινδύνων. Τα παιδιά βιώνουν βία και εχθρότητα στους δημόσιους αστικούς χώρους, στην γειτονιά και εντός της οικογένειας. Τα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι έχουν πέσει συχνά θύματα, αλλά επίσης έχουν υπάρξει και μάρτυρες βίαιων γεγονότων και εγκληματικών ενεργειών στο δρόμο, όπως: φόνους, διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, βιασμούς. Επίσης, αποκαλύφθηκε ότι συχνά τα εργαζόμενα παιδιά και οι έφηβοι βιώνουν αισθήματα ντροπής που είναι απόρροια αφενός της απόρριψης από την κυρίαρχη κουλτούρα και αφετέρου της απόρριψης που δέχονταν από τις ομάδες συνομηλίκων τους που ανήκουν σε διαφορετικές εθνότητες (Tsourtou et al, 2014). Ακόμα, στην έρευνα των Tsourtou et al, (2014) αποκαλύφθηκε ότι τα παιδιά θεωρούν ότι οι αστυνομικοί δεν μπορούν να τους παρέχουν προστασία και συνήθως τα κυνηγούν, καθώς η κυρίαρχη κουλτούρα δεν αποδέχεται τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο. Ωστόσο, τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά συχνά υποτιμούν τον κίνδυνο στην ζωή τους στο δρόμο. Τα παιδιά έχουν αναπτύξει στρατηγικές επιβίωσης που βασίζονται στην εκτεταμένη εμπειρία που έχουν αποκτήσει στο δρόμο.

Ομοίως, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Ανόι, πρωτεύουσα του Βιετνάμ, τα συμμετέχοντα παιδιά που εργάζονται στους δρόμους του Ανόι ανέφεραν ότι αντιμετωπίζουν παρενόχληση από την αστυνομία και κίνδυνο σύλληψης τους (Takai, 2006). Διαπιστώνεται ότι σε πολλές χώρες τα παιδιά του δρόμου βιώνουν σεξουαλική παρενόχληση, σωματική κακοποίηση και βασανισμό από την αστυνομία, ενώ κάποια παιδιά δολοφονούνται από αστυνομικούς. Επίσης, σε πολλές χώρες τα παιδιά του δρόμου εξαναγκάζονται να πληρώσουν χρήματα στους αστυνομικούς, με αντάλλαγμα την αποφυλάκιση τους ή την παροχή προστασίας (Wernham, 2001). Μάλιστα, διαπιστώνεται ότι οι περιπτώσεις κακομεταχείρισης και κακοποίησης από την αστυνομία, σπάνια διερευνώνται και ατιμωρησία συχνά λαμβάνει χώρα (OHCHR, 2011).

Επίσης, σε έρευνα του Woodhead (1998) όταν τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά ρωτήθηκαν για τα «κακά πράγματα» της εργασίας τους, το 75% ανέφερε τις επικίνδυνες συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται, την κόπωση από τις παρατεταμένες ώρες εργασίας ή από την μεταφορά βαριών φορτίων. Το 50% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι διατρέχουν κίνδυνο ατυχημάτων και αναφέρθηκε σε συγκεκριμένους τραυματισμούς. Το 40% θεωρεί ότι είναι ευάλωτα στην ταπείνωση, την κακομεταχείριση και την κακοποίηση, λεκτική, σωματική, σεξουαλική. Τα παιδιά υποστήριξαν ότι κακοποιούνται σωματικά και λεκτικά, κακομεταχειρίζονται και ταπεινώνονται από πελάτες, εργοδότες, την αστυνομία, άλλα παιδιά, συμμορίες στο δρόμο και από το κοινό. Η πηγή της κακομεταχείρισης ποικίλει με βάση την εργασιακή

δραστηριότητα των παιδιών. Επίσης, το 40% ανέφερε ότι εκτίθεται σε οικονομική εκμετάλλευση.

Ομοίως, σε έρευνα στην Ρουμανία, στην οποία συμμετείχαν Ρομά εργαζόμενα παιδιά, τα συμμετέχοντα παιδιά αναφέρθηκαν στην σωματική και ψυχολογική ζημία που είναι αποτέλεσμα των ακατάλληλων εργασιακών συνθηκών και της υπερβολικής εργασίας τους (Pantea, 2009). Όσον αφορά την σωματική βλάβη, τα συμμετέχοντα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να τραυματιστούν, λόγω της έκθεσης τους σε επικίνδυνες ουσίες, της εργασίας τους σε μεγάλα ύψη, πιθανού ατυχήματος από αυτοκίνητο (για τα παιδιά που πωλούν εφημερίδες στα σταυροδρόμια ή που καθαρίζουν αυτοκίνητα), από την ανύψωση αντικειμένων μεγάλου βάρους, από ηλίαση. Επιπλέον, συχνά τα παιδιά ανέφεραν τις μη τακτικές ώρες ύπνου, την κακή υγιεινή και την φτωχή διατροφή. Επίσης, τα συμμετέχοντα παιδιά που εργάζονταν για κάποιον εργοδότη παρουσιάστηκε να εκτίθενται περισσότερο σε παραμέληση και κακομεταχείριση. Για τον λόγο ότι οι εργοδότες δεν λειτουργούν ως γονείς, τα παιδιά εσωτερικεύουν συμπεριφορές που είναι τυπικές των ενηλίκων (όπως κατανάλωση αλκοόλ, κάπνισμα). Σε πολλές περιπτώσεις η παιδική εργασία μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας αντικοινωνικής συμπεριφοράς και στην πρόωρη ενηλικότητα. Από ψυχολογικής άποψης, βρέθηκε ότι τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά φαίνεται να έχουν διφορούμενες αντιλήψεις και συναισθήματα για τον εαυτό τους. Κάποια παιδιά αισθάνονται υπερηφάνεια που μπορούν να εργαστούν και να κάνουν περισσότερα από αυτά που τα παιδιά του κυρίαρχου πληθυσμού κάνουν. Παρόλα αυτά, τα συμμετέχοντα παιδιά εμφανίζονται επίσης να αισθάνονται υποτιμητικά, καθώς θεωρούν ότι διαφέρουν από τους συνομηλίκους τους που δεν εργάζονται.

Επίσης, σε άλλη σχετική έρευνα βρέθηκε ότι τα παιδιά του δρόμου στην Παλαιστίνη, εκτίθεται σε ένα ευρύ φάσμα κινδύνων που έχει αρνητικές επιπτώσεις στην φυσική και ψυχολογική τους υγεία και την προσωπική τους ασφάλεια. Για παράδειγμα, τα συμμετέχοντα παιδιά του δρόμου στην Παλαιστίνη, εκτίθενται σε σωματική, λεκτική, ψυχολογική και σεξουαλική κακοποίηση από τους εργοδότες τους, τους περαστικούς ή άλλα παιδιά του δρόμου. Επίσης, συχνά τα παιδιά του δρόμου εκτίθενται σε οικονομική εκμετάλλευση, περιλαμβάνοντας την επιτέλεση εργασίας κατά την διάρκεια της νύχτας, χωρίς καμία ασφάλιση ατυχήματος ή υγείας και τις παρατεταμένες ώρες εργασίας, λαμβάνοντας χαμηλές αμοιβές. Επιπλέον, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η εκπαίδευση των παιδιών συχνά διακυβεύεται και τα παιδιά διατρέχουν τον κίνδυνο να εμπλακούν σε καταστάσεις κινδύνου όπως: διακίνηση ή χρήση ναρκωτικών ουσιών ή να εμπλακούν σε δραστηριότητες συμμοριών (DCI, 2007).

Όσον αφορά τις σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες και ιδίως το AIDS, τα παιδιά του δρόμου είναι υπό σοβαρό κίνδυνο (Breuner et al, 1998). Βρίσκονται ανάμεσα στις ομάδες υψηλού κινδύνου για την εξάπλωση της συγκεκριμένης ασθένειας. Η ανεπαρκής υγειονομική περίθαλψη αυξάνει τις πιθανότητες μόλυνσης AIDS (Anarfi, 1997). Αρκετές μελέτες έχουν επιβεβαιώσει το γεγονός ότι οι τρόποι ζωής αυτής της ομάδας, εκθέτουν τα παιδιά στη μόλυνση και στη μετάδοση του AIDS. Τα περισσότερα

από τα παιδιά του δρόμου έχουν μία σεξουαλικά ενεργή ζωή. Κάποια από αυτά είχαν την πρώτη τους σεξουαλική εμπειρία στο περιβάλλον του δρόμου. Επιπλέον, μερικά από τα παιδιά εμπλέκονται στο εμπόριο του σεξ, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους (Scanlon et al, 1998). Επίσης, σύμφωνα με έκθεση της UNICEF (2011), οι έφηβοι που ζουν ή/και εργάζονται στους δρόμους της Ουκρανίας, αποτελούν ομάδα υψηλού κινδύνου μόλυνσης AIDS, λόγω υιοθέτησης διαφόρων συμπεριφορών. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι σχεδόν το 15, 5% των παιδιών κάνουν ενέσιμη χρήση ναρκωτικών ουσιών, ενώ σχεδόν τα τρία τέταρτα των συμμετεχόντων παιδιών δήλωσαν ότι έχουν σεξουαλική εμπειρία και μάλιστα τα περισσότερα πριν την ηλικία των 15 ετών. Επίσης, περίπου τα μισά από τα συμμετέχοντα κορίτσια, ανέφεραν ότι προβαίνουν σε σεξουαλικές συνευρέσεις με αντάλλαγμα, ενώ η χρήση προφυλακτικών ήταν χαμηλή.

Η ζωή στο δρόμο, ιδιαίτερα για τα κορίτσια, είναι εξαιρετικά επικίνδυνη. Σεξουαλικά αδικήματα συχνά λαμβάνουν χώρα. Το 44% των κοριτσιών του δρόμου στην Αιθιοπία έχουν πέσει θύματα βιασμού και το 26% δήλωσαν ότι έχουν δεχτεί σεξουαλική επίθεση (Lalor, 1999). Επιπρόσθετα, υπάρχουν αποδείξεις ότι ομοφυλοφιλικές πράξεις συμβαίνουν συχνά μεταξύ των παιδιών του δρόμου και τα περισσότερα παιδιά εναλλάσσουν πολλαπλούς συντρόφους. Γενικά, έχει βρεθεί ότι τα παιδιά του δρόμου δεν λαμβάνουν προληπτικά μέτρα για την προστασία τους (Anarfi, 1997). Το γεγονός ότι τα παιδιά του δρόμου έχουν ανεπαρκή γνώση σχετικά με το AIDS και τους τρόπους μετάδοσης και προστασίας επιβεβαιώνεται από πολλές μελέτες (Richter and Kruger, 1995). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας, που πραγματοποιήθηκε στην Τουρκία σχετικά με το επίπεδο της γνώσης των παιδιών του δρόμου και των νέων για το AIDS, οι περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες στην έρευνα δεν είχαν καμία γνώση. Τα περισσότερα παιδιά του δρόμου βρέθηκε να έχουν ανεπαρκείς πληροφορίες σχετικά με τους τρόπους μετάδοσης και πρόληψης από τις ομάδες κινδύνου και το AIDS (Baybuga and Celica, 2004). Επιπλέον, η χρήση ναρκωτικών ουσιών τοποθετεί τα παιδιά του δρόμου σε υψηλό κίνδυνο για μόλυνση από AIDS, δεδομένου ότι γίνονται σωματικά αδύναμα και λιγότερο ικανά να αποφασίσουν με σαφήνεια. Υπό την επίδραση των ουσιών, τα παιδιά του δρόμου δεν είναι προσεκτικά με τις σεξουαλικές πρακτικές τους (Anarfi, 1997). Γενικά, η χρήση ναρκωτικών ουσιών έχει σοβαρές συνέπειες στην σωματική και ψυχική ευημερία του παιδιού (Densley and Joss, 2000).

Ωστόσο, η εκτίμηση της σεξουαλικής υγείας των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο και της χρήσης ναρκωτικών ουσιών, περιλαμβάνει σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα (Panter-Brick, 2002). Πολλές έρευνες βασίζονται στην υιοθέτηση μόνο ερωτηματολογίων, χωρίς να γίνεται τριγωνισμός με άλλες ερευνητικές μεθόδους, με αποτέλεσμα να παράγονται αναξιόπιστα δεδομένα και περιορισμένες πληροφορίες (Ennew and Milne, 1996).

Η εφηβική εγκυμοσύνη είναι σύνηθες ανάμεσα στα κορίτσια του δρόμου. Πάνω από το 25% των κοριτσιών του δρόμου στη Λατινική Αμερική δήλωσε μία ή περισσότερες εκτρώσεις (Scanlon et al, 1998). Έτσι, ιδιαίτερα τα νεαρά κορίτσια του δρόμου, που βιώνουν εγκυμοσύνη, διατρέχουν μεγάλο κίνδυνο εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε επαρκή υγειονομική περίθαλψη (Densley and Joss,

2000). Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι παρόμοια προβλήματα υγείας μπορεί να βιωθούν από τα παιδιά που δεν ζουν στο περιβάλλον του δρόμου, αλλά μένουν στο σπίτι της οικογένειά τους. Παρόλα αυτά, η ζωή στο δρόμο τοποθετεί τη ζωή των παιδιών σε σοβαρό κίνδυνο, δεδομένου ότι οι υπηρεσίες υγείας είναι ανέφικτες για αυτά (Densley and Joss, 2000). Σύμφωνα με την Bourdillon (1994), τα παιδιά του δρόμου στη Χαράρε δεν είναι διατεθειμένα να δαπανήσουν χρήματα σε φάρμακα. Ακόμη και στην περίπτωση που τα φάρμακα τους παρέχονται δωρεάν, τα παιδιά του δρόμου σπάνια ακολουθούν μια πλήρη αγωγή θεραπείας.

Ο υποσιτισμός οδηγεί σε αναιμία και επηρεάζει την ευημερία του παιδιού. Αρκετές μελέτες έχουν επισημάνει τις συνέπειες του υποσιτισμού σε όρους ύψους και βάρους ανάμεσα στα παιδιά του δρόμου. Η κακή διατροφή μπορεί να ανακόψει την ανάπτυξη ενός παιδιού. Για παράδειγμα, μελέτη στο Πακιστάν έδειξε ότι η ανεπαρκής διατροφή δεν επιτρέπει στα παιδιά να επιτύχουν το πλήρες δυναμικό τους ύψος για την ηλικία τους. Μάλιστα, το 20% των συμμετεχόντων στην έρευνα ήταν καχεκτικά και το 12% ελλιποβαρή. Επίσης, βρέθηκε ότι περισσότερο τα αγόρια του δρόμου σε σύγκριση με τα κορίτσια ήταν καχεκτικά, ενώ το χαμηλό σωματικό βάρος βρέθηκε εξίσου και στα δύο φύλα (Ali et al, 2004). Ομοίως, στις Φιλιππίνες και τα αγόρια και τα κορίτσια του δρόμου βρέθηκαν να βρίσκονται κάτω από το προβλεπόμενο ύψος και βάρος για την ηλικία τους (Hixon, 1993), ενώ στην Κένυα, ο υποσιτισμός είναι σύνηθες μεταξύ των παιδιών του δρόμου (Ayaya and Esamai, 2001).

Παρόλα αυτά, σύμφωνα με άλλες μελέτες φανερώνεται ότι δεν σημαίνει ότι όλα τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, βιώνουν υποσιτισμό και ότι είναι ολιγοβαρή και αξιοθρήνητα (Gross et al, 1996, Scanlon et al, 1998). Σε έρευνα των Scanlon et al (1998) στη Λατινική Αμερική, βρέθηκε ότι η σίτιση των παιδιών του δρόμου δεν ήταν χειρότερη σε σχέση με τα παιδιά που προέρχονταν από παρόμοια υπόβαθρα. Επίσης, έρευνα με τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους της Τζακάρτας, αμφισβήτησε την υπόθεση ότι όλα τα παιδιά του δρόμου είναι υποσιτισμένα και με χαμηλό βάρος (Gross et al, 1996). Επομένως, δεν μπορούν να γίνουν γενικεύσεις για τις επιπτώσεις που έχει η ζωή στο δρόμο στην υγεία των παιδιών του δρόμου, που να διαχωρίζονται εύκολα από τις επιπτώσεις στην υγεία σε άλλα φτωχά παιδιά (Panter-Brick, 2002).

Η πιο περίπλοκη πρόκληση που τα παιδιά αντιμετωπίζουν είναι η διαχείριση των αντιλήψεων που οι άλλοι έχουν για αυτά και η μεταχείριση που λαμβάνουν. Τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, δεν αντιμετωπίζονται ως άτομα με δικαιώματα και είναι περισσότερο πιθανό να αντιμετωπιστούν ως παραβάτες ή θύματα (OHCHR, 2011). Σύμφωνα με τους Le Roux and Smith (1998), η ευρέως κοινή πεποίθηση ότι τα παιδιά του δρόμου είναι παραβάτες και ότι η ζωή στο δρόμο συνδέεται με το έγκλημα έχει οδηγήσει σε απάνθρωπη μεταχείριση των παιδιών. Σε πολλές περιπτώσεις τα παιδιά αυτά έχουν εκτεθεί σε τιμωρία, φυλάκιση ακόμα και δολοφονία, επειδή θεωρούνται εγκληματίες (Rizzini and Lusk, 1995, Aptekar, 1988). Αυτό απεικονίζεται στην έρευνα του Aptekar (1988) με τα παιδιά του δρόμου στην Κολομβία. Έτσι, τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών υπονομεύονται και αφήνονται

απροστάτευτα από την εξουτελιστική μεταχείριση (Le Roux, 1996). Δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι όλα τα παιδιά του δρόμου καταλήγουν να είναι εγκληματίες. Παρόλα αυτά, όσο μεγαλύτερο είναι το διάστημα που το παιδί περνάει στο δρόμο τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες της εμπλοκής του σε παραβατικές δραστηριότητες. Τα παιδιά προχωρούν σταδιακά από συμπεριφορές, οι οποίες περιλαμβάνουν χαμηλό κίνδυνο σε δραστηριότητες υψηλού κινδύνου (Densley and Joss, 2000).

Τα παιδιά του δρόμου συχνά απεικονίζονται μέσα από τα ΜΜΕ ως απειλή για την κοινωνία (LeRoux and Smith, 1998). Ειδικότερα, σκιαγραφούνται και θεωρούνται ως πρόβλημα αντί να γίνονται αντιληπτά ως παιδιά που αντιμετωπίζουν προβλήματα (Corsaro, 2011, σελ: 271-274, Rosier, 2009). Οι μη κολακευτικές απεικονίσεις τους, έχουν ως αποτέλεσμα να στιγματίζουν τα παιδιά του δρόμου ως παραβάτες και ανάξια άτομα, με συνέπεια να σπρώχνουν τα παιδιά του δρόμου περισσότερο βαθιά στην ανάπτυξη αντικοινωνικής συμπεριφοράς και στην περιθωριοποίηση τους. Έτσι, εντείνεται η θυματοποίηση και ο αποκλεισμός τους. Για παράδειγμα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Άκρα, πρωτεύουσα της Γκάνας, με σκοπό την διερεύνηση των αντιλήψεων των καταστηματαρχών και των μαθητών γυμνασίου και λυκείου για τα παιδιά του δρόμου, βρέθηκε ότι γενικά οι καταστηματάρχες και οι μαθητές έχουν θετική και υποστηρικτική στάση στα παιδιά του δρόμου. Παρόλα αυτά, βρέθηκε ότι οι μη κολακευτικές απεικονίσεις των παιδιών του δρόμου από τα ΜΜΕ, επηρεάζουν μερικές φορές αρνητικά την στάση που έχουν οι μαθητές στα παιδιά του δρόμου, με αποτέλεσμα οι πρώτοι να υιοθετούν διαφορούμενες ή ουδέτερες στάσεις και συμπεριφορές στα παιδιά του δρόμου (Nii-BoyeQuarshie, 2011).

Αρκετές από τις εμπειρίες των παιδιών καθορίζονται από τον τρόπο που γίνονται αντιληπτά από την κοινωνία. Η παρουσία των παιδιών που ζουν ή/και εργάζονται στο δρόμο έχει επιδράσεις στην πειθαρχία της οικογένειας και στην γονική ικανότητα να εφαρμόσει αυτή την πειθαρχία. Η εξωτερική εμφάνιση των παιδιών του δρόμου αναπτύσσει μία συγκεκριμένη εικόνα. Οι συνέπειες αυτής της αλληλεπίδρασης, επηρεάζουν τις ζωές των παιδιών. Για παράδειγμα, η Κολομβιανή κοινωνία δείχνει μικρή ανοχή στα παιδιά του δρόμου καθώς μεγαλώνουν και φτάνουν στην εφηβεία. Τα παιδιά μικρότερης ηλικίας αντιμετωπίζονται ως χαριτωμένα, αλλά καθώς φτάνουν στην εφηβεία και αρχίζουν εξωτερικά να δείχνουν μεγαλύτερα, γίνονται αντιληπτά ως παραβάτες. Για τον λόγο αυτό, τα παιδιά μικρότερης ηλικίας, είναι συχνά περισσότερο οικονομικά παραγωγικά σε σχέση με τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Αντίθετα, τα μεγαλύτερα παιδιά δεν μπορούν πλέον να επαιτούν ή να βασιστούν στο ότι είναι χαριτωμένα και έτσι αναγκάζονται να εμπλακούν σε παράνομες εργασιακές δραστηριότητες για την επιβίωση τους (Aptekar, 1988).

Σχετικά με την εργασία των παιδιών και τον αντίκτυπο που έχει στην φοίτηση τους στο σχολείο, διαπιστώνεται ότι σχετικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί οδηγούν στην δημιουργία μίας ανομοιομορφης εικόνας. Για παράδειγμα, σε διάφορες έρευνες αποδεικνύεται ότι η πλειοψηφία των παιδιών του δρόμου δεν παρακολουθούν στο σχολείο (Altanis and Goddard, 2004, Kombarakaran, 2004, Aptekar, 1988). Από την άλλη πλευρά, ένας αυξανόμενος αριθμός μελετών, αποδεικνύει ότι μία μεγάλη μερίδα

εργαζομένων παιδιών Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, κατορθώνει να συνδυάζει την εργασία με την φοίτηση τους στο σχολείο (Akabayashi and Psacharopoulos, 1999, Anker, 2000, Cigno and Rosati, 2002, Patrinos and Psacharopoulos, 1995, Woodhead, 1998). Η εργασία του παιδιού σε κάποιες περιπτώσεις, όπου η δυσχερής οικονομική κατάσταση της οικογένειας του, δεν του επιτρέπει να φοιτήσει στο σχολείο μπορεί να βοηθήσει στην φοίτηση του, καθιστώντας το ικανό να πληρώσει τα δίδακτρα (Ο' Donnell, 2002).

Η μη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο περιλαμβάνει πολλές συνέπειες για τα παιδιά αυτά. Τα παιδιά του δρόμου εκτίθενται σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον, το οποίο δεν μπορεί να συγκριθεί με τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες που είναι διαθέσιμες για τα παιδιά που ζουν στο σπίτι τους σε μία υποστηρικτική οικογένεια. Ακόμα κι αν τα παιδιά του δρόμου μπορεί να αναπτύξουν οξυδέρκεια και βασικές δεξιότητες για την επιβίωση τους, είναι εκπαιδευτικά περιορισμένα. Ενώ, τα περισσότερα από τα παιδιά ισχυρίζονται ότι θέλουν να πηγαίνουν στο σχολείο ή να επιστρέψουν στο σχολικό περιβάλλον, έχει φανεί ότι όταν το παιδί περνάει μεγάλες χρονικές περιόδους στους δρόμους, είναι περισσότερο πιθανό να αναπτύξει συναισθηματική και γνωστική δυσλειτουργία. Η προοπτική της εκπαιδευτικής αποκατάστασης καθίσταται επίσης αδύναμη (Le Roux, 1996). Το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες χάνονται για αυτά τα παιδιά μπορεί να τα περιορίσει στην ανειδίκευτη απασχόληση σε όλη την διάρκεια της ζωής τους (Ennew, 1994). Το παιδί του δρόμου, καθώς φτάνει στην εφηβεία και γίνεται γονέας, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν είναι μορφωμένο και δεν έχει τα απαιτούμενα τυπικά προσόντα και μπορεί να αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας, θα είναι δύσκολο να βρει μια θέση εργασίας και μπορεί να πιέσει το παιδί του να εργαστεί στο δρόμο. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος (Densley and Joss, 2000).

Όσον αφορά την αξιολόγηση του ψυχοκοινωνικού αντίκτυπου που έχει η εργασία των παιδιών, διαπιστώνεται ότι έχει σημειωθεί μικρή πρόοδος και καθίσταται δύσκολο να λάβει χώρα. Αντίθετα, ο εντοπισμός των κινδύνων που θέτουν την σωματική υγεία των παιδιών σε κίνδυνο, είναι περισσότερο εύκολο να πραγματοποιηθεί. Και αυτό διότι πολλοί φυσικοί κίνδυνοι είναι περισσότερο χειροπιαστοί σε αντίθεση με τους ψυχοκοινωνικούς κινδύνους. Επίσης, είναι ευκολότερο να εκτιμηθούν οι επιδράσεις που έχουν οι φυσικοί κίνδυνοι σε όρους κακής υγείας και ατυχημάτων σε σχέση με τις ψυχοκοινωνικές επιδράσεις που είναι λιγότερο ορατές και πρόκειται για υποκειμενικές εμπειρίες. Ακόμα, παρατηρείται ότι ενώ πληθώρα ερευνών διεξάγονται για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών σε διάφορα περιβάλλοντα όπως το σχολείο, η οικογένεια, σπάνιες είναι οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών σε σχέση με την εργασία τους, Συμπεράσματα για τις επιπτώσεις της εργασίας των παιδιών βασίζονται σε βραχυπρόθεσμες έρευνες (Woodhead, 2004). Επιπλέον, οι δείκτες ψυχοκοινωνικής ευημερίας και οι θεωρίες της ανάπτυξης του παιδιού έχουν κατασκευαστεί μέσα στο πλαίσιο των Δυτικών κοινωνιών, ενώ οι πιο επιβλαβείς εργασίες συναντώνται στις μη Δυτικές κοινωνίες (Burnman, 1996).

Σύμφωνα με τους Donald and Swart-Kruger (1994, σελ: 169), τα παιδιά του δρόμου παρουσιάζουν «αποδείξεις αναπτυξιακού κινδύνου και ευαλωτότητας από την μία πλευρά και επινοητικότητα, προσαρμοστικότητα και αποτελεσματικής αντιμετώπισης από την άλλη». Η παράβλεψη σημαντικού αριθμού παιδιών που εμφανίζονται να επιβιώνουν παρά τις αντίξοες συνθήκες και η επικέντρωση μόνο στα παιδιά που η υγεία τους πλήττεται, έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία μιας ελλιπούς εικόνας (Luthar, 2003, Masten, 2001). Τα εργαζόμενα παιδιά είναι ενεργοί κοινωνικοί δρώντες που διαπραγματεύονται με τους συνομηλίκους τους, τους εργοδότες τους, τους πελάτες, τους γονείς τους, και προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις καταστάσεις που βιώνουν και τις δύσκολες συνθήκες εργασίας τους (Woodhead, 2004). Με την εξαίρεση ακραίων περιπτώσεων, όπως της καταναγκαστικής εργασίας ή της προσωπικής δουλείας λόγω χρέους, τα παιδιά δεν είναι παθητικοί δέκτες που «καταστρέφονται» από την εργασία τους σωματικά και ψυχολογικά (Woodhead, 2004, σελ: 10). Η εργασία αποτελεί μία δραστηριότητα που συχνά γίνεται μέρος της ταυτότητας των παιδιών και διαμορφώνει την ανάπτυξη τους (Woodhead, 2004).

Τα παιδιά του δρόμου μπορεί να είναι ανθεκτικά και να αναπτύσσουν στρατηγικές αντιμετώπισης για την επιβίωση τους σε δυσχερείς καταστάσεις (Veale et al, 2000). Έρευνες στην Κολομβία, έχουν δείξει ότι τα παιδιά του δρόμου καταφέρνουν να ανταπεξέρχονται στις αντιξοότητες και δυσκολίες που συναντούν στο δρόμο και ότι είναι αρκετά ανθεκτικά (Aptekar, 1988, Felsman, 1981). Ειδικότερα, τα παιδιά του δρόμου βρίσκουν τρόπους να λαμβάνουν υποστήριξη από την ομάδα συνομηλίκων τους και να επιβιώνουν. Σε αντίθεση με την κοινή αντίληψη και την απεικόνιση τους στα ΜΜΕ ως αξιοθρήνητα θύματα ή παραβάτες, τα περισσότερα παιδιά είναι ικανά να επιβιώνουν, δεδομένου των δύσκολων συνθηκών που αντιμετωπίζουν σε μία φτωχή χώρα. Μάλιστα, βρέθηκε ότι συντηρούν τους εαυτούς τους σωματικά και συναισθηματικά καλύτερα σε σύγκριση με τα παιδιά που μένουν μαζί με τις οικογένειες τους (Aptekar, 1988). Τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα στην νοητική τους υγεία (Aptekar, 1991) και μάλιστα η νοητική τους υγεία ήταν καλύτερη από αυτή των συνομηλίκων τους (Felsman, 1981). Παρόμοια ευρήματα παρουσιάζονται και σε άλλες έρευνες (deSouza et al, 1995, Monteiro et al, 1998).

Είναι σημαντικό η μελλοντική έρευνα να εστιάσει στην ανθεκτικότητα που παρουσιάζουν τα παιδιά εκείνα που κατορθώνουν να επιβιώνουν και να αντιμετωπίζουν τις εξαιρετικά δυσχερείς συνθήκες που βιώνουν (Panter-Brick, 2002, Woodhead, 2004), ενώ η επικέντρωση δεν θα πρέπει να βρίσκεται μόνο στις πλευρές του τρόπου ζωής στο δρόμο που απειλούν την υγεία των παιδιών (Panter-Brick, 2002). Οόρος της ανθεκτικότητας στρέφει την προσοχή στα προσωπικά χαρακτηριστικά του παιδιού, όπως η ευελιξία του, το ταπεραμέντο του, η ωριμότητα του, η ηλικία του, η επινοητικότητα του, η κοινωνική του ικανότητα. Τα προσωπικά χαρακτηριστικά των παιδιών και η ηλικία τους, τα βοηθούν να αντιμετωπίσουν τις αντιξοότητες. Επιπρόσθετα, είναι εξίσου σημαντικό να ληφθούν υπόψη οι προστατευτικοί παράγοντες που υπάρχουν στα περιβάλλοντα των εργαζομένων παιδιών, και τα

βοηθούν να διαπραγματευτούν τους κινδύνους και τις δύσκολες συνθήκες τους, όπως για παράδειγμα: οι υποστηρικτικοί εκπαιδευτικοί, γονείς, η αλληλεγγύη που παρέχεται από την ομάδα συνομηλίκων, η ύπαρξη άλλων σημαντικών ενηλίκων που λειτουργούν υποστηρικτικά. Επίσης, θα πρέπει να υπάρξει επικέντρωση στους τρόπους που οι παράγοντες κινδύνου και οι προστατευτικοί παράγοντες συνδυάζονται στην διαμόρφωση των εργασιακών ζωών των παιδιών και έχουν αντίκτυπο στην ευημερία τους (Woodhead, 2004).

Επιπρόσθετα οι προσωπικές απόψεις των παιδιών και το νόημα που αποδίδουν στην εργασία τους, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την οποιαδήποτε αξιολόγηση των ψυχοκοινωνικών επιπτώσεων που έχει η εργασία τους στα ίδια. Οι προσωπικές και πολιτισμικές νοηματοδοτήσεις και αξίες που τα παιδιά επενδύουν στην εργασία τους, αποτελούν έναν από τους παράγοντες που μεσολαβεί στον αντίκτυπο που έχει η εργασία τους (Woodhead, 2004). Επίσης, η έννοια της καριέρας στο δρόμο ή η αντίληψη ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους, έχουν ρευστές καριέρες αποτελεί μία άλλη χρήσιμη προσέγγιση, καθώς απαιτεί την συλλογή δεδομένων που βασίζονται σε βάθος χρόνου και σε πληροφορίες για το περιβάλλον. Η έρευνα θα πρέπει να βασιστεί σε συγκριτικές και μακροπρόθεσμες πληροφορίες αναφορικά με τα αποτελέσματα της καριέρας των παιδιών και να μετακινηθεί από την αναζήτηση μόνο μεταβλητών κινδύνου (Panter-Brick, 2002). Έχει αποδειχθεί ότι οι καριέρες των παιδιών στο δρόμο επηρεάζονται από ποικίλους παράγοντες, όπως το φύλο (Barker et al, 2000), από την αναπηρία και την ηλικία (Apteekar, 1988) και την εθνικότητα (Huggins and deCastro, 1996). Η έννοια της καριέρας μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση του τρόπου που τα ίδια τα άτομα ερμηνεύουν τους κινδύνους με τους οποίους έρχονται αντιμέτωπα, την κοινωνική περιθωριοποίηση που βιώνουν και την επιλογές συμπεριφοράς που υιοθετούν (Panter-Brick, 2002).

4. 4 Σύνοψη

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας μαρτυρεί ότι περιορισμένες είναι οι έρευνες που εξετάζουν τον τρόπο που τα εργαζόμενα παιδιά αντιλαμβάνονται τις δραστηριότητες που επιτελούν και το νόημα που αποδίδουν σε αυτές. Διαπιστώνεται ότι τα παιδιά επενδύουν ποικίλα νοήματα στην εργασιακές δραστηριότητες που εμπλέκονται και στις εργασιακές τους εμπειρίες. Ποικίλοι παράγοντες φαίνεται ότι ασκούν επίδραση στον τρόπο που τα παιδιά αντιμετωπίζουν την εργασία τους και το νόημα που αποδίδουν σε αυτήν όπως: η οικονομική κατάσταση της οικογένειας τους, το είδος της εργασίας που τα παιδιά εμπλέκονται, η πιθανότητα της προσωπικής επιλογής για εργασία, οι προσδοκίες των γονέων, η πίεση για ένταξη στην κυρίαρχη κουλτούρα των νέων, η εργασιακή ιστορία της οικογένειας, η ταυτότητα του παιδιού, η κοινωνική υπόσταση του παιδιού, οι νόρμες και οι αξίες για την εργασία των παιδιών ανάμεσα στις κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες. Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας φανερώνει ότι τα παιδιά είναι ικανά να εντοπίζουν και να συζητούν τα υπέρ και τα κατά των εργασιακών τους δραστηριοτήτων και εμπειριών, ενώ αποδεικνύεται ότι τα παιδιά δεν

εργάζονται αποκλειστικά για να κερδίσουν χρήματα, ούτε αντιμετωπίζουν την εργασία τους, αποκλειστικά με αρνητικούς ή θετικούς όρους.

Σύμφωνα με πολυάριθμες έρευνες αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου ανά τον κόσμο, διατρέχουν υψηλό κίνδυνο βίας και απάνθρωπης μεταχείρισης και εκτίθενται σε συνεχή βία σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική. Η ζωή στο δρόμο περιλαμβάνει κινδύνους όπως: εμπλοκή σε εγκληματικές δραστηριότητες, σωματική και σεξουαλική κακοποίηση, χρήση ουσιών, σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες, HIV/AIDS, μη επιθυμητές εγκυμοσύνες, βία από αντίπαλες συμμορίες, την αστυνομία ή άλλους ενήλικες και γενικά διαπιστώνεται ότι ο δρόμος ως εργασιακός χώρος αποτελεί ένα πεδίο διαχείρισης σοβαρών κινδύνων. Το παιδί στο περιβάλλον του δρόμου καθίσταται επιρρεπές σε ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων που σχετίζονται με την υγεία και βιώνει ένα μεγάλο αριθμό δυσμενών φυσικών συνθηκών όπως: η κακή διατροφή, η έλλειψη στέγης, χαμηλές συνθήκες διαβίωσης και στέγασης. Τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, στερούνται πρόσβασης σε υπηρεσίες ιατρικής φροντίδας. Ωστόσο, αποκαλύπτεται ότι συγκεκριμένοι κίνδυνοι που σχετίζονται με την υγεία δεν θα πρέπει να υπεργενικεύονται και θα πρέπει να διερευνώνται με προσοχή, καθώς εγείρονται σοβαρά ζητήματα ερευνητικής αξιοπιστίας και εγκυρότητας. Τα περισσότερα παιδιά του δρόμου που εργάζονται σε όλο τον κόσμο εκτίθενται σε ένα περιβάλλον που δεν τους παρέχει καμία από τις ασφάλειες ενός τυπικού χώρου εργασίας, ενώ η εκπαίδευση των παιδιών συχνά διακυβεύεται. Παρόλα αυτά, έρευνες σχετικές με τον αντίκτυπο που έχει η εργασία των παιδιών στην φοίτηση τους στο σχολείο, συνθέτουν μια ανομοιόμορφη εικόνα. Από την μια πλευρά, έρευνες φανερώνουν ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο δεν φοιτά στο σχολείο, από την άλλη πλευρά ένας αυξανόμενος αριθμός ερευνών αποκαλύπτει ότι ένας μεγάλος αριθμός παιδιών συνδυάζει την εργασία με την σχολική φοίτηση.

Η πιο περίπλοκη πρόκληση που τα παιδιά αντιμετωπίζουν είναι η διαχείριση των αντιλήψεων που οι άλλοι έχουν για αυτά και η μεταχείριση που λαμβάνουν. Η ευρέως κοινή πεποίθηση ότι τα παιδιά του δρόμου είναι παραβάτες και ότι η ζωή στο δρόμο συνδέεται με το έγκλημα έχει οδηγήσει σε απάνθρωπη μεταχείριση των παιδιών και στο στιγματισμό τους. Η παρουσία των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, έχει επιδράσεις στην πειθαρχία της οικογένειας και αμφισβητεί την γονική ικανότητα να εφαρμόσει αυτή την πειθαρχία. Σχετικά με την αξιολόγηση του ψυχοκοινωνικού αντίκτυπου που έχει η εργασία των παιδιών, διαπιστώνεται ότι σπάνιες είναι οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί. Επίσης, αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά του δρόμου παρουσιάζουν ανθεκτικότητα και αναπτύσσουν στρατηγικές αντιμετώπισης για την επιβίωση τους σε δυσχερείς καταστάσεις. Είναι σημαντικό για την αξιολόγηση των ψυχοκοινωνικών επιπτώσεων που έχει η εργασία στα παιδιά, η μελλοντική έρευνα να εστιάσει στην ανθεκτικότητα των παιδιών και στους προστατευτικούς παράγοντες που υπάρχουν στα περιβάλλοντα των παιδιών, όπως και στις προσωπικές απόψεις των παιδιών για την εργασία τους, λαμβάνοντας υπόψη την έννοια της καριέρας.

5^ο Κεφάλαιο: Μεθοδολογία Έρευνας

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της μελέτης και περιγράφονται οι ερευνητικές μέθοδοι που υιοθετήθηκαν. Ο σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει λεπτομερώς την συστηματική διαδικασία που ακολουθήθηκε σε όλη την διάρκεια αυτής της ερευνητικής διαδρομής. Οι λόγοι που επέλεξα την εθνογραφία για να διερευνήσω τις προσωπικές αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για την εργασία τους στο δρόμο, εξηγούνται. Επίσης, η οντολογική και επιστημολογική θέση της μελέτης παρουσιάζονται για να διαφωτιστούν οι λόγοι που αιτιολογούν την υιοθέτηση μιας ποιοτικής ερευνητικής προσέγγισης ως κατάλληλης. Οι μέθοδοι παραγωγής δεδομένων και ανάλυσης περιγράφονται αναλυτικά, περιλαμβάνοντας ζητήματα που σχετίζονται με την πρόσβαση, τις τεχνικές δειγματοληψίας και τις μεθόδους στρατολόγησης. Επίσης, εξετάζονται ζητήματα όσον αφορά την διασφάλιση της ποιότητας της έρευνας, ενώ τα δεοντολογικά ζητήματα αυτής της μελέτης συζητούνται.

Η παρούσα έρευνα ενδιαφέρεται να απαντήσει στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- 1) Πώς τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά που ζουν ή/και εργάζονται στο δρόμο αντιλαμβάνονται την εργασία τους στο δρόμο;
- 2) Σε τι είδους κινδύνους τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο εκτίθενται;
- 3) Ποια είναι η σχέση των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο με το σχολείο;

Κύριος σκοπός της έρευνας είναι να αποκαλυφθούν και να έρθουν στο προσκήνιο οι προσωπικές αντιλήψεις και απόψεις μιας συγκεκριμένης ομάδας παιδιών που συναντώνται να εργάζονται στο δρόμο σχετικά με τις εμπειρίες που έχουν αποκτήσει στο δρόμο. Το ερευνητικό σχέδιο αυτής της μελέτης, όπως συνηθίζεται σε οποιαδήποτε ποιοτική έρευνα, ήταν ευέλικτο και επανεξετάστηκε σε αρκετές περιπτώσεις κατά την διάρκεια της έρευνας, κάτω από φως αναδυόμενων πτυχών. Για παράδειγμα, υπό το φως ενδιαφερόντων ευρημάτων, τροποποίησα τις ερευνητικές ερωτήσεις για να εξυπηρετηθούν οι σκοποί της μελέτης (Robson, 2002). Η ευελιξία θεωρήθηκε ως το σημαντικότερο πλεονέκτημα της ποιοτικής έρευνας και συνείσφερε στον πλούτο των δεδομένων.

Σημειώνεται ότι η έρευνα ξεκίνησε τον Μάρτιο 2008 και ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο 2009. Το 2007, πραγματοποιήθηκε μία προκαταρκτική δευτερογενής έρευνα.

Στο επόμενο τμήμα εξηγώ γιατί επέλεξα να ακολουθήσω ποιοτική μεθοδολογία.

5.1 Ποιοτική Προσέγγιση

Για τον αποτελεσματικό χειρισμό των ερευνητικών ερωτημάτων της παρούσας μελέτης, επέλεξα να ακολουθήσω μια ποιοτική προσέγγιση. Στόχος μου ήταν να

μελετήσω τις εμπειρίες των εργαζομένων παιδιών και το νόημα που τα εργαζόμενα παιδιά αποδίδουν στην εργασία τους στο δρόμο. Σύμφωνα με τους Greene and Hill (2005), η ποιοτική προσέγγιση κρίνεται κατάλληλη για την αποτύπωση του βάθους της εμπειρίας των παιδιών και του υποκειμενικού περιεχομένου. Αντίθετα, οι ποσοτικές μέθοδοι και οι στατιστικές, τείνουν να εξαλείφουν την ατομικότητα και το βάθος των πληροφοριών, και απολήγουν στην περίληψη κάποιων βασικών χαρακτηριστικών και παραμέτρων της εμπειρίας του ατόμου (Greene and Hill, 2005). Επίσης, η απόκτηση πρόσβασης στα παιδιά που ζουν ή /και εργάζονται στο δρόμο και η ανάπτυξη σχέσης εμπιστοσύνης μαζί τους, δεν αποτελεί εύκολο εγχείρημα (Aderinto, 2000), και έτσι καθίσταται δύσκολη η διερεύνηση και αποκάλυψη των προσωπικών τους αντιλήψεων μέσα από απομακρυσμένες, τυποποιημένες μεθόδους συλλογής δεδομένων, που εφαρμόζονται κατά την ποσοτική προσέγγιση. Επιπλέον, στόχος μου ήταν να μελετήσω το φυσικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο τα εργαζόμενα παιδιά βρίσκονται και εργάζονται, το οποίο δεν είναι προσβάσιμο σε τεχνικές που υιοθετούνται από την ποσοτική έρευνα.

Επίσης, η παρούσα μελέτη ενδιαφερόταν για την ενδυνάμωση των συμμετεχόντων παιδιών, προκειμένου να μοιραστούν τις εμπειρίες τους και τις προσωπικές τους ιστορίες. Η ποιοτική προσέγγιση ενδείκνυται για την ενδυνάμωση των ερευνητικών υποκειμένων και για την περίπτωση που ο ερευνητής ενδιαφέρεται να ακούσει τις φωνές των συμμετεχόντων και να ελαχιστοποιήσει την σχέση εξουσίας που υπάρχει μεταξύ του ίδιου και των ερευνητικών υποκειμένων (Creswell, 2007). Ακόμα, το φιλοσοφικό υπόβαθρο της ποιοτικής έρευνας, συμβαδίζει με την προσωπική μου οπτική. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνών που στοχεύουν στην διερεύνηση και την κατανόηση του βιόκοσμου και των ποικίλων πτυχών της ζωής των παιδιών του δρόμου, έχουν βασιστεί σε ποιοτική προσέγγιση (Aptekar, 1988, Beazley, 2000a, Beazley, 2000b, Beazley, 2002, deLise, 2013, Kaime-Atterhóg, 2012, Cheng, 2008, Ennew, 1994a, Stephenson, 2001).

Διαπιστώνεται ότι ο όρος «ποιοτική έρευνα», συνιστά μια σημαντικά ευρεία κατηγορία, στην οποία περιλαμβάνεται μία μεγάλη ποικιλία προσεγγίσεων, ερευνητικών πρακτικών και μεθοδολογιών, που βασίζονται σε διαφορετικές θεωρίες σχετικά με την φύση της κοινωνικής πραγματικότητας και τον τρόπο ανακάλυψής της (Snape and Spencer, 2003). Ο Creswell (2007, σελ: 35) χαρακτηριστικά παραλληλίζει την ποιοτική έρευνα: «σαν ένα περίπλοκο ύφασμα, που αποτελείται από μικροσκοπικά νήματα, πολλά χρώματα, διαφορετικές υφάνσεις και ποικίλες μίξεις υλικού». Η ποιοτική έρευνα έχει ακολουθήσει μία σειρά από εξελικτικά στάδια σε μία προσπάθεια να ανταποκριθεί σε διαφορετικές προκλήσεις (Snape and Spencer, 2003). Οι ποικίλες προσεγγίσεις είναι απόρροια των διαφορετικών αναπτυξιακών φάσεων στην ιστορία της ποιοτικής έρευνας (Flick, 2009). Η ποιοτική έρευνα σε καθένα από τα στάδια που πέρασε σήμαινε διαφορετικά πράγματα (Denzin and Lincoln, 2000). Η πληθώρα των προσεγγίσεων και των φιλοσοφικών θέσεων που περιλαμβάνονται στην ποιοτική έρευνα έχει οδηγήσει σε μεγάλη συζήτηση και εντάσεις (Punch, 2014). Ειδικότερα, ο πολυσχιδής χαρακτήρας του πεδίου που καλύπτει, έχει απολήξει σε αρκετούς και

διαφορετικούς ορισμούς της (Τσιώλης, 2014). Μάλιστα, η ανάπτυξη των φιλοσοφικών σχολών συνεχίζεται, με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολη η δημιουργία ενός ορισμού της ποιοτικής έρευνας (Punch, 2014).

Ο ορισμός των Denzin and Lincoln (2000), υποδηλώνει την περιπλοκότητα αυτής της έννοιας. Χρησιμοποίησα τον συγκεκριμένο ορισμό για να αποτυπώσω τον τρόπο που αντιλαμβάνομαι την ποιοτική έρευνα.

«Η ποιοτική έρευνα είναι μία πλαισιωμένη δραστηριότητα που τοποθετεί τον παρατηρητή μέσα στον κόσμο. Αποτελείται από μία σειρά ερμηνευτικών, υλικών πρακτικών, που καθιστά τον κόσμο ορατό. Αυτές οι πρακτικές μεταμορφώνουν τον κόσμο. Μετατρέπουν τον κόσμο σε μια σειρά αναπαραστάσεων περιλαμβάνοντας σημειώσεις πεδίου, συνεντεύξεις, συζητήσεις, φωτογραφίες, καταγραφές και υπόμνημα στον εαυτό. Σε αυτό το επίπεδο, η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, φυσιοκρατική προσέγγιση στον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν πράγματα στα φυσικά τους περιβάλλοντα, επιχειρώντας να βγάλουν νόημα ή να ερμηνεύσουν φαινόμενα σε όρους των νοημάτων που οι άνθρωποι φέρουν σε αυτά» (Denzin and Lincoln, 2000, σελ : 3).

Όπως αναφέρεται στον ορισμό, η ποιοτική έρευνα έχει πλαισιωμένο χαρακτήρα. Ως ποιοτική ερευνήτρια επέλεξα προσεκτικά, μια συγκεκριμένη κατάσταση και πεδίο που επιθυμούσα να μελετήσω. Ειδικότερα, επέλεξα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο και επέλεξα να τα παρατηρήσω και να εκμαιεύσω τις προσωπικές τους απόψεις και αντιλήψεις στους ΜΚΟ και στο δρόμο που εργάζονται. Ακόμα, εστιάζοντας σε δύο ΜΚΟ, με κατέστησε ικανή να διεισδύσω σε μεγαλύτερο βάθος, σε σχέση με το να είχα διευρύνει το πεδίο αυτής της μελέτης.

Ακόμα, ο ορισμός των Denzin and Lincoln, (2000) επισημαίνει ότι ο κόσμος μπορεί να είναι μόνο ορατός στους ανθρώπους μέσα από τις ερμηνείες τους. Στον πυρήνα της ποιοτικής έρευνας βρίσκεται η απόκτηση της κατανόησης του τρόπου που τα ερευνητικά υποκείμενα αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τον κοινωνικό τους κόσμο και το νόημα που αποδίδουν σε αυτόν (Bryman, 1988). Επίσης, η ποιοτική έρευνα βασίζεται στην αρχή της πλαισίωσης. Αυτό σημαίνει ότι η μελέτη του φαινομένου και η ερευνητική διαδικασία, λαμβάνει χώρα εντός του φυσικού περιβάλλοντος που το φαινόμενο εκτυλίσσεται και η ερμηνεία των δεδομένων πραγματοποιείται εντός του πλαισίου που ο ερευνητής τοποθετείται (Τσιώλης, 2014). Η έρευνα που στοχεύει στην κατανόηση των εμπειριών των παιδιών, απαιτεί την χρήση προσεγγίσεων και μεθόδων, που δεν θα διαχωρίσουν τα παιδιά από το φυσικό περιβάλλον τους και την καθημερινή ζωή τους (Greene and Hill, 2005).

Επιπρόσθετα, όπως αναφέρεται στον ορισμό ο ερευνητής μπορεί να χρησιμοποιήσει μία ποικιλία μεθόδων για να διερευνήσει και να αναπαραστήσει την κοινωνική πραγματικότητα των συμμετεχόντων. Έτσι, υιοθετώντας μια ποιοτική προσέγγιση, με κατέστησε ικανή να γίνω ένας *πολυτεχνίτης*, κατασκευάζοντας την πραγματικότητα μέσα από την χρήση διαφορετικών ερευνητικών εργαλείων, μεθόδων και τεχνικών

(Denzin and Lincoln, 2000), ενώ μου δόθηκε η ευκαιρία να χρησιμοποιήσω οποιαδήποτε υπάρχον πεδίο, θεωρία ή παράδειγμα έχει να προσφέρει (Seale, 1999a). Ο ποιοτικός ερευνητής, καλείται να συνδυάσει εργαλεία και τεχνικές και ακόμα αν χρειαστεί να αυτοσχεδιάσει και να εφεύρει νέα ερευνητικά εργαλεία (Denzin and Lincoln, 2000). Σύμφωνα με τους Hammersley and Atkinson (2007), βασική προϋπόθεση της κοινωνικής έρευνας είναι η αφοσίωση στο υπό μελέτη φαινόμενο, γεγονός ή κατάσταση, και όχι η αφοσίωση σε συγκεκριμένες μεθοδολογικές αρχές. Μέλημα μου ήταν να επιτύχω ένα κατάλληλο «πάντρεμα» μεταξύ των ερευνητικών εργαλείων και των ερωτημάτων της έρευνας, και όχι να περιοριστώ σε ερευνητικά εργαλεία που αντιμετωπίζονται ως φιλοσοφικά συναφή (Snape and Spencer, 2003). Οι Snape and Spencer (2003), επιβεβαιώνουν ότι δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην επιλογή των πιο κατάλληλων μεθόδων για τον χειρισμό των ερωτημάτων της έρευνας, παρά στον βαθμό της φιλοσοφικής συνοχής των επιστημολογικών θέσεων που τυπικά σχετίζονται με την υιοθέτηση διαφορετικών ερευνητικών μεθόδων.

Για τον λόγο αυτό, αποφάσισα να δώσω πρωταγωνιστικό ρόλο στους συμμετέχοντες μου, έτσι ώστε οι δικές τους κατανοήσεις και νοηματοδοτήσεις, να αποτελέσουν το θεμέλιο στην ερμηνεία της πραγματικότητας, την οποία βιώνουν (Bryman, 1989).

Βασικό χαρακτηριστικό της ποιοτικής έρευνας είναι η δημιουργία στενής σχέσης με τους συμμετέχοντες, και η ανάπτυξη αλληλεπίδρασης μέσα στο φυσικό περιβάλλον τους (Creswell, 2007). Με το να επιλέξω να ακολουθήσω μια ποιοτική προσέγγιση, μου επέτρεψε να έχω άμεση επαφή με τα ερευνητικά υποκείμενα και να αναπτύξω μία στενή σχέση μαζί τους. Με αυτό τον τρόπο, δόθηκε στους συμμετέχοντες η ευκαιρία να εκφράσουν τις προσωπικές τους θέσεις και με κατέστησε ικανή να μελετήσω την κουλτούρα τους και να ανακαλύψω πληροφορίες που μοιράστηκαν μαζί μου. Ένας σημαντικός όγκος δεδομένων παράχθηκε, που μου επέτρεψε να αναπαραστήσω τους τρόπους με τους οποίους τα εργαζόμενα παιδιά αντιλαμβάνονται την εργασία τους και τις εμπειρίες τους στο δρόμο. Χωρίς την ανάπτυξη αυτής της στενής σχέσης με τους συμμετέχοντες, δεν θα μπορούσα να «μπω στην θέση τους», να διεισδύσω στην κουλτούρα τους, και να κατανοήσω την οπτική τους.

5.2 Φιλοσοφικά Παραδείγματα

Σε αυτό το τμήμα παρουσιάζονται τα φιλοσοφικά παραδείγματα, στα οποία στηρίχτηκα για την διεξαγωγή της έρευνας. Οι Guba and Lincoln (1994, σελ:105) ορίζουν το φιλοσοφικό παράδειγμα ως «το βασικό σύστημα πεποιθήσεων ή κοσμοθεωρία που καθοδηγεί τον ερευνητή όχι μόνο σε επιλογές μεθόδου, αλλά σε οντολογικά και επιστημολογικά θεμελιώδεις τρόπους». Σε συνάφεια με τα φιλοσοφικά παραδείγματα που βασίστηκα παρουσιάζονται επίσης η οντολογική και η επιστημολογική μου θέση. Η οντολογική θέση σχετίζεται με το ερώτημα ποια είναι η φύση της κοινωνικής πραγματικότητας και το τι συνιστά η κοινωνική πραγματικότητα. Η επιστημολογική θέση σχετίζεται με το ερώτημα τι θεωρεί ο ερευνητής γνώση ή ένδειξη των πραγμάτων

του κοινωνικού κόσμου (Mason, 2003). Σε άμεση συνάρτηση με την οντολογική και επιστημολογική θέση, τίθεται το μεθοδολογικό ερώτημα το πώς η γνώση μπορεί να ανακαλυφθεί (Punch, 2014). Η απάντηση μου στα παραπάνω ερωτήματα παρουσιάζεται παρακάτω.

Σχετικά με την πραγματικότητα, θεωρώ τα κοινωνικά φαινόμενα ως προϊόντα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους ανθρώπους. Η επιστημολογική μου θέση είναι ότι η γνώση μπορεί να αποκτηθεί μόνο μέσα από την κατανόηση του τρόπου που ο κοινωνικός κόσμος και η κοινωνική πραγματικότητα ερμηνεύονται από τους συμμετέχοντες. Όσον αφορά την μεθοδολογία που ακολούθησα, βασίστηκα σε μια επαγωγική στρατηγική, μεταξύ της θεωρίας και της έρευνας, κατά την οποία η θεωρία αναδύεται από τα ερευνητικά δεδομένα και χτίζεται από τον πυθμένα μέσω των ίδιων των παραχθεισών πληροφοριών (Bryman, 2004).

Το φιλοσοφικό υπόβαθρο αυτής της μελέτης, βασίζεται κυρίως στις αρχές του Κοινωνικού Κονστρουκτιβισμού, της Συμβολικής Διαντίδρασης και της Ερμηνευτικής Παράδοσης. Δεδομένου ότι έχει υπάρξει κάποια συζήτηση για το τι οι όροι αυτοί αντιπροσωπεύουν, επιχειρώ να εκφράσω του πως τους αντιλαμβάνομαι, διαφωτίζοντας τον τρόπο που έχουν εφαρμοστεί στην παρούσα έρευνα.

Σύμφωνα με την φιλοσοφία του Κοινωνικού Κονστρουκτιβισμού, ο ανθρώπινος κόσμος είναι διαφορετικός από τον φυσικό κόσμο και κατ' επέκταση απαιτείται να ερευνηθεί με διαφορετικό τρόπο (Guba and Lincoln, 1990). Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός πρεσβεύει την άποψη ότι δεν υπάρχει μία αντικειμενική πραγματικότητα, ούτε μια απόλυτη αλήθεια. Αντίθετα, υπάρχουν πολλαπλές πραγματικότητες, δεδομένου ότι υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για την κοινωνική πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, υπάρχουν πολλές πραγματικότητες, καθώς υπάρχουν πολλοί συμμετέχοντες και υπάρχει και η πραγματικότητα του ερευνητή (Robson, 2011). Η κοινωνική πραγματικότητα είναι προϊόν κατασκευής των διαδράσεων ανάμεσα στους ανθρώπους. Αυτό σημαίνει ότι το νόημα κατασκευάζεται από τους ανθρώπους μέσω της αλληλεπίδρασης τους και η κοινωνική πραγματικότητα ορίζεται διωποκειμενικά (Patton, 2015). Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός επικεντρώνεται στον κόσμο της εμπειρίας, όπως βιώνεται και γίνεται αντιληπτός από τους δρώντες σε κοινωνικές καταστάσεις (Schwandt, 2007).

Ο ερευνητής που υιοθετεί τον συγκεκριμένο θεωρητικό προσανατολισμό, επιχειρεί να διερευνήσει τις ποικίλες πραγματικότητες που κατασκευάζονται από τους ανθρώπους και τις επιπτώσεις που έχουν οι κατασκευές τους στις αλληλεπιδράσεις τους με τους άλλους και στην ζωή τους (Patton, 2015). Σε αυτή την μελέτη, κατασκευάζω εκδοχές της κοινωνικής πραγματικότητας των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο, ενώ επιχειρώ να συλλάβω πως τα εργαζόμενα παιδιά έχουν κοινωνικά κατασκευάσει το νόημα που επενδύουν στην εργασία τους. Ταυτόχρονα, διερευνώ το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι κοινωνικές κατασκευές έλαβαν χώρα, όπως και τις επιπτώσεις που έχουν. Για παράδειγμα, επικεντρώθηκα στο πώς η γνώση των παιδιών για την εργασία τους στο

δρόμο κατασκευάστηκε και επιχείρησα να εξετάσω τις πρακτικές συνέπειες αυτής της κατασκευής.

Ωστόσο, δεν αμφισβητώ την ύπαρξη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, αλλά υποστηρίζω την άποψη ότι οι ερευνητές μπορούν να έχουν πρόσβαση μόνο σε εντυπώσεις αυτής της πραγματικότητας. Αυτό είναι σημαντικό γιατί η ανυπαρξία μιας απόλυτης αλήθειας συνιστά μία από τις κεντρικές παραδοχές του αυστηρού κοινωνικού κονστρουκτιβισμού (Butt, 2003). Έτσι, η έρευνα αυτή αντανακλά την προσπάθεια μου, να αναπαραστήσω τις εντυπώσεις της πραγματικότητας των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο, παρά να επιτύχω την αλήθεια. Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός εστιάζει στο άτομο και ενδιαφέρεται να κατανοήσει το πώς οι άνθρωποι κατασκευάζουν την κοινωνική τους πραγματικότητα και την ερμηνεύουν. Η απόκτηση κατανόησης συνιστά τον κεντρικό στόχο της έρευνας που βασίζεται σε κονστρουκτιβιστική προσέγγιση (Robson, 2011). Έτσι, ο σκοπός μου είναι να ανακατασκευάσω την πραγματικότητα, όπως βιώνεται και κατασκευάζεται από τα εργαζόμενα παιδιά και να κατανοήσω το πώς τα εργαζόμενα παιδιά ερμηνεύουν ή κατασκευάζουν την εργασία τους μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό και ιστορικό τους πλαίσιο.

Δεδομένου ότι ο ερευνητής φέρει τις δικές του προκαταλήψεις στο ερευνητικό πεδίο (Norum, 2008), και έχοντας επίγνωση ότι οι προσωπικές, πολιτισμικές, και ιστορικές εμπειρίες μου, μπορούν να επηρεάσουν την ερμηνεία μου και τον τρόπο που αντιλαμβάνομαι τις νοηματοδοτήσεις και ερμηνείες των συμμετεχόντων (Creswell, 2007), χρησιμοποίησα εκτός των άλλων μεθόδων, τον αναστοχασμό για να διευκρινίσω τις επιδράσεις που ενδέχεται να έχουν το προσωπικό, κοινωνικό, ιστορικό και βιογραφικό μου υπόβαθρο στην αναπαράσταση της πραγματικότητας των εργαζομένων παιδιών (Norum, 2008).

Η Συμβολική Διαντίδραση εστιάζει στην μελέτη των νοημάτων που οι άνθρωποι μαθαίνουν και επενδύουν στον κοινωνικό τους κόσμο (Williams, 2008) και στα σύμβολα μέσω των οποίων τα νοήματα παράγονται και αναπαράγονται (Cohen and Manion, 1997). Ο Blumer (1969), θεωρείται ως ο κύριος ιδρυτής της σχολής της συμβολικής διαντίδρασης, που βοήθησε στο να εξελιχθεί σε μια διακριτή κοινωνιολογική σκοπιά, ενώ το βιβλίο του με τον τίτλο «Συμβολική Διαντίδραση» έχει λάβει ευρείας αναγνώρισης. Ουσιαστικά, η συμβολική διαντίδραση επικεντρώνεται στο νόημα που ο κάθε άνθρωπος αποδίδει στις ενέργειες του και την συμπεριφορά του και τις ενέργειες των άλλων (Κυριαζή, 2006). Μελετά τις κοινωνικές σχέσεις που οι άνθρωποι εμπλέκονται και αντιμετωπίζει την κοινωνία ως αλληλεπίδραση (Williams, 2008). Σύμφωνα με την συμβολική διαντίδραση, ο άνθρωπος διαθέτει βούληση και παρεμβαίνει δημιουργικά στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας (Berg, 2008, Κυριαζή, 2006). Οι άνθρωποι ενεργούν με βάση το νόημα που αποδίδουν στα πράγματα, το οποίο είναι προϊόν κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Τα νοήματα που οι άνθρωποι αποδίδουν στις ενέργειες τους, δεν είναι αυθαίρετα, αλλά τα μαθαίνουν μέσα από την αλληλεπίδραση τους με τους άλλους, ή τον εαυτό τους ή μέσα από ποικίλες μορφές μεσολαβητικής αλληλεπίδρασης. Οι άνθρωποι χειρίζονται τα νοήματα μέσα

από μία ερμηνευτική διαδικασία που βασίζεται στις προσωπικές εμπειρίες τους ή την γνώση τους σε παρόμοιες καταστάσεις (Williams, 2008).

Οι πνευματικές αυτές διεργασίες προϋποθέτουν την χρήση συμβόλων όπως είναι η γλώσσα. Οι άνθρωποι μέσω της γλώσσας μοιράζονται κοινώς αποδεκτά νοήματα και επικοινωνούν στους άλλους τις προσωπικές τους ερμηνείες, αλλά και συλλαμβάνουν τις ερμηνείες των άλλων, κατά την διαδικασία της αλληλεπίδρασης μαζί τους (Κυριαζή, 2006). Τα σύμβολα είναι προϊόν της ανθρώπινης δημιουργίας και αναφέρονται σε οποιαδήποτε κοινωνικά αντικείμενα. Η αλληλεπίδραση αναφέρεται στην διαπροσωπική επικοινωνία, μέσω της οποίας μεταδίδεται το νόημα των συμβόλων (Williams, 2008). Καθώς η συμβολική διαντίδραση δίνει κυρίως προσοχή στην αλληλεπίδραση, επέλεξα να χρησιμοποιήσω συγκεκριμένα στοιχεία που βρήκα ενδιαφέροντα, όπως την χρήση συμβόλων και αποφάσισα να κοιτάξω στο «μικρο» στοιχείο της αλληλεπίδρασης, αλλά επίσης να δώσω προσοχή σε «μακρο» στοιχεία του κοινωνικού, οικονομικού, πολιτικού πλαισίου, μέσα στα οποία τα συμμετέχοντα Ρομά παιδιά εργάζονται στο δρόμο (Barbour, 2008).

Θεωρώ ότι η κύρια διαδικασία που συνεισφέρει στην κατασκευή και την ανακατασκευή είναι η ερμηνεία. Η ερμηνευτική προσέγγιση στηρίζεται στην ερμηνευτική φιλοσοφική σχολή (hermeneutics), στην φαινομενολογική προσέγγιση του Schutz και στην βεμπεριανή παράδοση της κατανόησης της Κοινωνιολογίας (Verstehen) (Λυδάκη, 2001). Η συμβολική διάδραση συνήθως τοποθετείται κάτω από το ευρύ όνομα της ερμηνευτικής προσέγγισης (Hammersley and Atkinson, 2007). Η ερμηνευτική παράδοση εστιάζει στο νόημα που αποδίδουν οι άνθρωποι στις καταστάσεις που βιώνουν και στην συμπεριφορά τους και θεωρεί ότι η κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, θα πρέπει να βασίζεται στις νοηματοδοτήσεις των ανθρώπων (O' Donoghue, 2007). Σύμφωνα με την ερμηνευτική παράδοση οι ενέργειες των ανθρώπων βασίζονται σε κοινωνικά ή πολιτισμικά νοήματα (Hammersley and Atkinson, 2007). Οι άνθρωποι διαθέτουν κίνητρα, πεποιθήσεις, βούληση, που καθοδηγούν την συμπεριφορά τους. Επομένως, η ίδια η δραστηριότητα ή συμπεριφορά μπορεί να ερμηνεύεται με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με τις πεποιθήσεις και τα κίνητρα των υποκειμένων (Κυριαζή, 2006). Αυτή η έννοια ήταν ζωτικής σημασίας στην ανάλυση των δεδομένων μου, καθώς ανακάλυψα για παράδειγμα ότι η εργασία σήμαινε διαφορετικά πράγματα στα εργαζόμενα παιδιά και, μάλιστα, ακόμα και στον ίδιο τον συμμετέχοντα σε διαφορετικές στιγμές.

5.3 Οντολογική Θέση

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε η θέση μου κλίνει περισσότερο προς το κονστρουκτιβιστικό παράδειγμα. Επιζητούσα να προσδιορίσω τι οι συμμετέχοντες στην έρευνα μου, θεωρούσαν ότι ήταν σημαντικό και αληθινό για τους ίδιους. Από οντολογικής άποψης θεωρώ την κουλτούρα των εργαζόμενων παιδιών «ως μια αναδυόμενη πραγματικότητα σε μια συνεχή κατάσταση κατασκευής και ανακατασκευής» (Bryman, 2004, σελ: 17).

Η οντολογική μου θέση κλίνει σε μια φυσιοκρατική τοποθέτηση, αντίθετη με την φιλοσοφία του θετικισμού. Ο άνθρωπος διαδραματίζει έναν ενεργό και παρεμβατικό ρόλο στην κοινωνική πραγματικότητα (Κυριαζή, 2006). Οι ανθρώπινες πράξεις καθοδηγούνται από κίνητρα, αξίες, λόγους, πεποιθήσεις, προθέσεις και κανόνες. Οι άνθρωποι δεν ενεργούν σαν μηχανές και ως εκ τούτου η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να τεθεί κάτω από τον έλεγχο μεταβλητών ή κάτω από αιτιακή ανάλυση. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες και ενέργειες εμποτίζονται από κοινωνικά ή πολιτισμικά νοήματα (Hammersley and Atkinson, 2007). Αυτή η αντίληψη γίνεται αποδεκτή από την κονστρουκτιβιστική θέση, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι κατασκευάζουν την γνώση. Εφευρίσκουν σχήματα, μοντέλα και έννοιες για να κατανοήσουν την εμπειρία τους και συνεχώς τροποποιούν αυτές τις κατασκευές, καθώς αποκτούν νέες εμπειρίες (Schwandt, 2000). Με άλλα λόγια, οι πραγματικότητες έχουν μεταβλητό χαρακτήρα, δεδομένου ότι και οι νοηματοδοτήσεις που αποδίδουν οι άνθρωποι στις πραγματικότητες τους, μπορούν επίσης να αλλάξουν (Guba and Lincoln, 1994).

Αναγνωρίζω τις αντιλήψεις που έχουν τα εργαζόμενα παιδιά για την πραγματικότητα τους να εργάζονται ως σημαντικές, καθώς οι πραγματικότητες τους βασίζονται στις εμπειρίες τους, όπως αναπαρίστανται και ερμηνεύονται μέσα από την συμπεριφορά τους και τις αντιλήψεις τους. Στην παρούσα μελέτη, αναζήτησα να αποκτήσω γνώση του τρόπου που τα εργαζόμενα παιδιά, νοηματοδοτούν και κατασκευάζουν την πραγματικότητα της εργασίας τους στο δρόμο. Αυτό μπορεί να καταδειχθεί στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα της μελέτης. Ρώτησα τους συμμετέχοντες για το νόημα που αποδίδουν στην εργασία τους. Μάλιστα, οι ερωτήσεις που απεύθυνα στους συμμετέχοντες ήταν ανοικτού τύπου, ευρείες και γενικές, προκειμένου να τους επιτραπεί να κατασκευάσουν το νόημα που επενδύουν στην εργασία τους (Creswell, 2007). Έτσι, υποδηλώνεται ότι η τοποθέτηση μου έγκειται στο ότι η πραγματικότητα προσδιορίζεται από τις εμπειρίες των ερευνητικών υποκειμένων. Επομένως, δεν υπάρχει μόνο μία πραγματικότητα και μία αλήθεια «εκεί έξω», αλλά πολλαπλές και πολλές φορές αντιθετικές πραγματικότητες και με το να διεξάγει κάποιος έρευνα, μπορεί να πλησιάσει περισσότερο και να έρθει πιο κοντά για να τις αποκαλύψει.

5. 4 Επιστημολογική Θέση

Η επιστημολογική μου θέση κλίνει επίσης στην φιλοσοφική άποψη του φυσιοκρατισμού που πρεσβεύει ότι ο ερευνητής, θα πρέπει να παραμένει «αληθινός στην φύση του υπό μελέτη φαινομένου» (Matza, 1969, σελ: 5).

Σύμφωνα με το προσωπικό μου σύστημα πεποιθήσεων, η απάντηση στο ερώτημα πως γνωρίζουμε τον κόσμο είναι ότι ο κοινωνικός κόσμος έχει μία διυποκειμενική διάσταση. Οι δομές νοήματος είναι αποτέλεσμα των διυποκειμενικών προσπαθειών των ανθρώπων να ερμηνεύσουν την κοινωνική τους πραγματικότητα και να την γνωρίσουν (Τσιώλης, 2014). Η ανθρώπινη συμπεριφορά σε αντίθεση με τα φυσικά αντικείμενα μπορεί να κατανοηθεί σε σχέση με το νόημα και τους σκοπούς που οι

άνθρωποι αποδίδουν στις δραστηριότητες τους και στην κοινωνική τους πραγματικότητα. Επομένως, η γνώση αποκτάται σε αλληλεπίδραση μεταξύ του ερευνητή και των ερευνητικών υποκειμένων (Guba and Lincoln, 1994). Η κατανόηση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ενέργειας, προϋποθέτει ότι ο ερευνητής θα πρέπει να συλλάβει τα νοήματα που επενδύονται στην συγκεκριμένη ενέργεια από τους δρώντες και να ερμηνεύσει τις ενέργειες των δρώντων (Schwandt, 2000). Επομένως, αναγνωρίζω ότι η κοινωνική πραγματικότητα που οι άνθρωποι βιώνουν έχει ένα συγκεκριμένο νόημα για τους ίδιους σύμφωνα με το οποίο προσδιορίζουν τις πράξεις τους και τις πράξεις των άλλων.

Η κατανόηση μου επηρεάζεται από ένα από τα πιο βασικά δόγματα της ποιοτικής έρευνας, που βασίζεται στην βεμπεριανή έννοια του Verstehen (ερμηνευτική κατανόηση). Ο Weber (1968) χρησιμοποιεί τον όρο Verstehen για να ορίσει την κοινωνιολογία και την κοινωνική δράση. Υποστηρίζει ότι η κοινωνική γνώση προέρχεται από τα κοινωνικά νοήματα που αποδίδονται στην κοινωνική δραστηριότητα. Ο Weber (1968, σελ: 4), τονίζει ότι η κοινωνική έρευνα οφείλει να ενασχολείται με «την ερμηνευτική κατανόηση της κοινωνικής δράσης». Αυτό σημαίνει ότι η ερμηνευτική κατανόηση της δραστηριότητας ενός ατόμου, απαιτεί την αναζήτηση της υποκειμενικότητας του, της δικής του αλήθειας μέσα από μία «εν-παθητική σχέση» ανάμεσα στον ερευνητή και τους συμμετέχοντες (Λυδάκη, 2001, σελ: 54). Σύμφωνα με τον Weber (1968), δεν υπάρχει μία σωστή απάντηση σε ένα ερώτημα ή ένα αληθινό νόημα καθώς όλα έχουν έναν υποκειμενικό χαρακτήρα. Επιπλέον, ο Weber (1968), υπογραμμίζει την σημασία των κινήτρων, των αξιών και του υποκειμενικού νοήματος που αποδίδουν οι κοινωνικοί δρώντες στο υπό μελέτη κοινωνικό φαινόμενο.

Αναφέρεται ότι αναζήτησα δύο διαφορετικά είδη κατανόησης. Το πρώτο αναφέρεται στην άμεση παρατηρητική κατανόηση του υποκειμενικού νοήματος των εργαζομένων παιδιών (Weber, 1968). Το δεύτερο είδος κατανόησης αφορά την κατανόηση των κινήτρων των παιδιών και του νοήματος που αποδίδουν στην εργασία τους. Όπως επισημαίνει ο Weber (1968), μία συμπεριφορά ή ενέργεια θα πρέπει να κατανοηθεί και να διερευνηθεί από την σκοπιά των δρώντων και να κατανοηθεί από το νόημα που επενδύουν σε αυτήν μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον. Κατ' επέκταση, η κατανόηση της κουλτούρας των ανθρώπων μπορεί να αποκτηθεί. Επομένως, το Versthen, ως ερμηνευτική κατανόηση, ήταν μια βασική επιδίωξη μου στην παρούσα μελέτη, προκειμένου να αποκτήσω γνώση.

Ο Giddens (1993a) αναφέρεται χαρακτηριστικά στα δύο είδη της κατανόησης ως διπλή ερμηνευτική. «Τα εννοιολογικά σχήματα των κοινωνικών επιστημών εκφράζουν μια διπλή ερμηνευτική, η οποία σχετίζεται τόσο με την πρόσβαση και την σύλληψη των νοηματικών πλαισίων που αξιοποιούν οι καθημερινοί δρώντες για να παραγάγουν την κοινωνική ζωή, όσο και με την ανακατασκευή αυτών των πλαισίων νοήματος σε νέα νοηματικά πλαίσια που εγκιβωτίζονται εντός τεχνικών εννοιολογικών σχημάτων» (Giddens, 1993a, σελ: 86). Έτσι, στην έρευνα αυτή προσπάθησα να ανακατασκευάσω τις ερμηνείες και νοηματοδοτήσεις των εργαζομένων παιδιών στο βαθμό που οι ερμηνείες οι δικές μου για την κοινωνική πραγματικότητα των εργαζομένων παιδιών

είναι δευτερογενείς τυποποιήσεις που πηγάζουν από τις πρωτογενείς τυποποιήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα (Dausien, 2013).

5.5 Εθνογραφία

«Ο όρος εθνογραφία κυριολεκτικά σημαίνει μια περιγραφή των ανθρώπων ή των культурών» (Denscombe, 2010, σελ: 79). Επέλεξα την εθνογραφία γιατί ενδιαφερόμουν να εξετάσω την κουλτούρα των εργαζομένων Ρομά παιδιών. Καθώς τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά λειτουργούν μέσα στην ευρύτερη κουλτούρα τους, οι παρατηρήσεις μου επακόλουθα συμπεριέλαβαν αυτές τις ευρύτερες πολιτισμικές οντότητες. Σε αυτή την μελέτη, η εθνογραφία χρησιμοποιήθηκε για να διερευνήσω το κοινωνικό περιβάλλον των εργαζομένων Ρομά παιδιών, εστιάζοντας στους τρόπους που αντιμετωπίζουν την εργασία τους στο δρόμο.

Πολλές έρευνες έχουν υιοθετήσει την εθνογραφική προσέγγιση για την μελέτη ποικίλων πτυχών της ζωής και των εμπειριών των παιδιών (Burgess, 1985, Thorne, 1993, Thornton, 1995, Hey, 1997). Η εθνογραφία αποτελεί μία κεντρική ερευνητική προσέγγιση για την μελέτη και την διερεύνηση των κοινωνικών πραγματικοτήτων των παιδιών (James et al, 1998). Η εθνογραφία της παιδικής ηλικίας στηρίζεται στην παραδοχή ότι η μορφή και οι συνθήκες της παιδικής ηλικίας ποικίλουν ανάμεσα στους πληθυσμούς και είναι ευαίσθητες στα πλαίσια συγκεκριμένων πληθυσμών. Επομένως, προκειμένου να κατανοηθούν απαιτείται η εις βάθος γνώση των πολιτισμικά και κοινωνικά οργανωμένων πλαισίων, που δίνουν νόημα στην μορφή και τις συνθήκες της παιδικής ηλικίας. Ανθρωπολόγοι όπως οι Malinowski, Mead και ο Sapir, υπήρξαν πρωτοπόροι, καθώς έφεραν στο προσκήνιο τρόπους, σύμφωνα με τους οποίους η παιδική ηλικία, μπορεί να διερευνηθεί μέσα από μία εθνογραφική προσέγγιση. Από το 1928, οι επαγγελματίες ανθρωπολόγοι προχώρησαν στην δημοσίευση εθνογραφικών αναφορών της παιδικής ηλικίας σε μη δυτικά περιβάλλοντα (Levine, 2007).

Μια ποικιλία παραγόντων έχει οδηγήσει στην αύξηση της υιοθέτησης της εθνογραφίας στην έρευνα με παιδιά. Ειδικότερα, κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η έρευνα που επικεντρώνεται στα παιδιά και την παιδική ηλικία στηρίζεται στην έννοια της κοινωνικής κατασκευής. Η παιδική ηλικία αντιμετωπίζεται ως πολιτιστικά, χρονικά και κοινωνικά συγκεκριμένη (Edwards, 1996, Ennew, 1994, Mayall, 1994). Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο μία από τις σημαντικές αλλαγές στην κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας, είναι η αναγνώριση ότι τα παιδιά είναι ενεργοί κοινωνικοί συντελεστές που χειρίζονται τις προσωπικές τους εμπειρίες και δεν συνιστούν παθητικούς δέκτες (Jackson and Scott, 2000).

Ο Spradley (1980) έχει τονίσει ότι η εθνογραφία είναι ο τρόπος για να κάνει κάποιος σαφές αυτό που υπονοείται μέσα σε μία κουλτούρα. Βασικό χαρακτηριστικό της εθνογραφικής προσέγγισης συνιστά η επιτόπια έρευνα. Ο ερευνητής που βασίζεται στην εθνογραφική προσέγγιση, διεξάγει την έρευνα του μέσα στο φυσικό περιβάλλον

των υποκειμένων της έρευνας για μακρές χρονικές περιόδους (Fetterman, 2008). Ο ερευνητής έχει ένα μερίδιο στην ζωή των συμμετεχόντων για την κοινωνική τους πραγματικότητα (Denscombe, 2010). Στην καρδιά της εθνογραφικής προσέγγισης βρίσκεται η προσωπική οπτική των συμμετεχόντων για την κοινωνική τους πραγματικότητα (Fetterman, 2008). Η εθνογραφία περιλαμβάνει την παρατεταμένη αλληλεπίδραση του ερευνητή με τους συμμετέχοντες στις καθημερινές ζωές τους και την ανάπτυξη στενής σχέσης μαζί τους. Ως εκ τούτου, ο εθνογράφος μπορεί να κατανοήσει πληρέστερα τα κίνητρα και τις συμπεριφορές των συμμετεχόντων σε σχέση με την υιοθέτηση οποιασδήποτε άλλης προσέγγισης (Hammersley, 1992).

Αυτές οι ιδιότητες της εθνογραφίας υπήρξαν χρήσιμες για την επίτευξη του σκοπού της παρούσας μελέτης, που είναι η διερεύνηση του πως τα εργαζόμενα παιδιά αντιλαμβάνονται και βιώνουν την εργασία τους στο δρόμο. Η επιτόπια έρευνα που περιλαμβάνει η εθνογραφία μου έδωσε την δυνατότητα να μελετήσω τα εργαζόμενα παιδιά μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον, και έτσι με κατέστησε ικανή να διεισδύσω στις καθημερινές τους ζωές και να ακούσω τις φωνές τους. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς τα παιδιά που ζουν/και ή εργάζονται στο δρόμο, συνήθως ακολουθούν ένα περιπλανώμενο και μη σταθερό τρόπο ζωής και έχουν την τάση να χειραγωγούν τις πληροφορίες που μοιράζονται σε μια προσπάθεια να προστατεύσουν τους εαυτούς τους στο δρόμο (Baker et al, 1996, Bemak, 1996, Kefyalew, 1996). Όπως χαρακτηριστικά ισχυρίζεται ο Fetterman, (2008, σελ: 292) «οι εθνογράφοι που εγκαθιδρύουν ένα δεσμό εμπιστοσύνης θα μάθουν για τα πολλά στρώματα του νοήματος σε οποιαδήποτε υπό μελέτη κοινότητα ή πρόγραμμα». Με το να εμπλακώ στο πλαίσιο των εργαζομένων Ρομά παιδιών, προσπάθησα να τεκμηριώσω τις πεποιθήσεις τους και τις ερμηνείες τους για την εργασία τους στο δρόμο και να αποτυπώσω τον τρόπο που τα ίδια τα παιδιά αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα της εργασίας τους.

Επιπλέον, η εθνογραφία δεν έχει ως στόχο να διασφαλίσει την αντιπροσωπευτικότητα του υπό μελέτη φαινομένου ή κατάστασης ή να προχωρήσει σε γενίκευση των ευρημάτων ή στην συνεισφορά ευρύτερων θεωριών (Denscombe, 2010). Στην παρούσα έρευνα υιοθέτησα την εθνογραφική προσέγγιση για να παράγω λεπτομερείς περιγραφές της κουλτούρας και της κοινωνικής πραγματικότητας των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο, καθώς στόχος της μελέτης δεν ήταν η γενίκευση των αποτελεσμάτων ή η παραγωγή κάποιας θεωρίας.

Επιπρόσθετα, επέλεξα την εθνογραφική προσέγγιση επηρεασμένη από την ανθρωπολογική και κοινωνιολογική της παράδοση. Η διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας σε μία άγνωστη κουλτούρα σε μένα, που ήταν πιθανό να εγείρει προκλήσεις, παρακίνησε το ενδιαφέρον μου. Σύμφωνα με τους Hammersley and Atkinson (2007, σελ: 8) «η ανάγκη να μάθουμε την κουλτούρα αυτών που μελετούμε είναι πιο προφανής στην περίπτωση κοινωνιών διαφορετικών από την δική μας. Εδώ όχι μόνο μπορεί να μην γνωρίζουμε γιατί οι άνθρωποι κάνουν αυτό που κάνουν, αλλά συχνά μπορεί να μην είμαστε ικανοί να αναγνωρίσουμε ακόμα και τι κάνουν». Οι ποικιλίες στα πολιτιστικά μοτίβα ανάμεσα και μέσα στις ίδιες τις κοινωνίες και η σημασία τους

στην κατανόηση των κοινωνικών διαδικασιών καθιστά την εθνογραφία μία ερευνητική μέθοδο με ιδιαίτερη αξία που χρησιμοποιείται ακόμα και στις πιο οικείες ομάδες ή κουλτούρες (Hammersley and Atkinson, 2007).

Οι ρίζες της εθνογραφίας βρίσκονται στην ανθρωπολογία που αναπτύχθηκε τον 19^ο αιώνα (Hammersley and Atkinson, 1995). Στα πρώτα της στάδια η εθνογραφία πυροδοτήθηκε από το ενδιαφέρον των Δυτικών για τις ρίζες του πολιτισμού και της κουλτούρας και εφαρμόστηκε για την μελέτη των μην Δυτικών κοινωνιών (Vidich and Lyman, 2000, Chambers, 2000). Η διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας προϋπέθετε από τον ερευνητή να ζήσει μαζί με μία ομάδα ανθρώπων για μια παρατεταμένη χρονική περίοδο, προκειμένου να τεκμηριώσει και να ερμηνεύσει τον τρόπο ζωής τους. Κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, η εθνογραφία εστίασε περισσότερο στην διερεύνηση των επιδράσεων της αστικοποίησης και της βιομηχανοποίησης στις ανεπτυγμένες χώρες (Hammersley and Atkinson, 2007). Όταν η εθνογραφία εφαρμόστηκε στις δυτικές κοινωνίες αρχικά επικεντρώθηκε στην μελέτη αποκλινουσών ομάδων που ξεχώριζαν ως διαφορετικές από την επικρατούσα τάση της κοινωνίας (Denscombe, 2010).

Ωστόσο, η σχολή του Σικάγο ήταν αυτή που ανέπτυξε πολλές κεντρικές πτυχές της εθνογραφίας όπως γίνεται αντιληπτή στις μέρες μας. Το έργο της δεν βασίστηκε στην μελέτη κοινωνιών πολύ διαφορετικών από την δική τους. Οι ακόλουθοι της σχολής του Σικάγο είδαν διαφορετικά στρώματα πολιτιστικής γνώσης μέσα σε μία κοινωνία. Οι υποκουλτούρες και οι διαφορετικοί τρόποι ζωής που διατηρήθηκαν λόγω διαφορετικών κοινωνικών διαιρέσεων μέσα στην ίδια την κοινωνία αντιμετωπίστηκαν ως ισότιμα ελκυστικές, όπως οι κουλτούρες των ανθρώπων των μην δυτικών κοινωνιών (Hammersley and Atkinson, 2007). Έτσι η περιθωριοποίηση μου και το γεγονός ότι ήμουν «ξένη» στο περιβάλλον και την κουλτούρα των εργαζομένων Ρομά παιδιών, ήταν ένα από τους λόγους που επέλεξα την εθνογραφία. Με το να υιοθετήσω την εθνογραφική προσέγγιση, διασφάλισα ένα πλεονεκτικό τρόπο για να έχω πρόσβαση στις απόψεις και τις πρακτικές της κουλτούρας των εργαζομένων Ρομά παιδιών.

Ο ορισμός των Hammersley and Atkinson (2007) που επικεντρώνεται στις πρακτικές πλευρές της εθνογραφικής προσέγγισης, συμβαδίζει με μία περισσότερο πρακτική κατανόηση της εθνογραφίας. «Σε όρους συλλογής δεδομένων, η εθνογραφία περιλαμβάνει τον εθνογράφο να συμμετέχει φανερά ή συγκαλυμμένα στις καθημερινές ζωές των ανθρώπων για μια εκτεταμένη χρονική περίοδο, παρακολουθώντας τι συμβαίνει, ακούγοντας τι λέγεται και/ή κάνοντας ερωτήσεις μέσω ανεπίσημων συνεντεύξεων, συλλέγοντας έγγραφα και τεχνουργήματα-ουσιαστικά συγκεντρώνοντας οποιαδήποτε δεδομένα είναι διαθέσιμα για να ρίξει φως στα ζητήματα που είναι το αναδυόμενο επίκεντρο της έρευνας» (Hammersley and Atkinson, 2007, σελ: 3). Παρόλα αυτά, η διεξαγωγή της εθνογραφίας είναι περισσότερο περίπλοκη από την επιλογή κάποιων τεχνικών και την συμμόρφωση με συγκεκριμένες διαδικασίες.

Ο στόχος της εθνογραφίας επιδεικνύεται με ακρίβεια από τον Spradley (1980). « Ο εθνογράφος παρατηρεί την συμπεριφορά, αλλά πηγαίνει περαιτέρω για να ερευνήσει

το νόημα αυτής της συμπεριφοράς... βλέπει τα τεχνουργήματα και τα φυσικά αντικείμενα αλλά πηγαίνει περαιτέρω για να ανακαλύψει τα νοήματα που οι άνθρωποι αποδίδουν σε αυτά τα αντικείμενα... παρατηρεί και καταγράφει συναισθηματικές καταστάσεις, αλλά πηγαίνει περαιτέρω για να ανακαλύψει το νόημα του φόβου, της ανησυχίας, του θυμού και άλλα συναισθήματα» (Spradley, 1980, σελ:7).

Η εθνογραφία έχει συνδεθεί με την συμμετοχική παρατήρηση (Bryman,2004). Ωστόσο, σε αυτή την μελέτη δεν στάθηκα μόνο στην παρατήρηση, αλλά προχώρησα περαιτέρω. Η εθνογραφία συνιστά ένα συνδυασμό ερευνητικού σχεδίου, επιτόπιας έρευνας και ποικίλων ερευνητικών μεθόδων (Tedlock, 2000). Ως αποτέλεσμα, σε αυτή την εθνογραφική μελέτη χρησιμοποίησα μία ευρεία ποικιλία μεθόδων παραγωγής δεδομένων και πηγών. Έτσι, παρατήρησα την συμπεριφορά των συμμετεχόντων, άκουσα και ενεπλάκηνα σε συζητήσεις μαζί τους, ρώτησα το νόημα της εργασίας τους στο δρόμο, χρησιμοποίησα οπτικές μεθόδους, συνέλεξα έγγραφα και εξέτασα την χρήση και την σημασία τους και συνολικά άσχισα να κατανοήσω την κουλτούρα των συμμετεχόντων και την συμπεριφορά τους μέσα στο πλαίσιο αυτής της κουλτούρας.

5. 6 Κουλτούρα

Η έννοια της κουλτούρας στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιείται για να περιγράψει και να ερμηνεύσει την συμπεριφορά των εργαζομένων Ρομά παιδιών. Σύμφωνα με τον Spradley (1980, σελ:5), η μελέτη της κουλτούρας περιλαμβάνει «τι οι άνθρωποι κάνουν, τι οι άνθρωποι γνωρίζουν και τα πράγματα που οι άνθρωποι κάνουν και χρησιμοποιούν» αντίστοιχα αναφέρονται ως «πολιτιστική συμπεριφορά, πολιτιστική γνώση και πολιτιστικά τεχνουργήματα». Στην έρευνα αυτή η κουλτούρα δεν αντιμετωπίστηκε ως πηγή καθαυτού εξήγησης. Ο Angrosino (2007) έχει προειδοποιήσει ότι η κουλτούρα μπορεί να υπερτονιστεί στον ρόλο της διαμόρφωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οι άνθρωποι έχουν έναν ενεργό ρόλο και μπορούν να ανταποκριθούν σε εξωτερικές δυνάμεις. Πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία που επηρεάζεται από τα νοήματα που οι άνθρωποι επενδύουν στις πράξεις τους και τις συμπεριφορές τους. Κατ' επέκταση, τα πράγματα δεν έχουν ουσιαστικά το ίδιο νόημα στα μέλη μιας κουλτούρας. Αυτή η έννοια έχει τις ρίζες της στην θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης. Σύμφωνα με τον Kuper (1999, σελ: 6), «η κουλτούρα μπορεί να προσφέρει μόνο μία μερική εξήγηση του γιατί οι άνθρωποι σκέπτονται και συμπεριφέρονται όπως κάνουν και τι τους προκαλεί να αλλάζουν τους τρόπους τους». Πολιτικοί, οικονομικοί, κοινωνικοί παράγοντες και βιολογικές διαδικασίες διαδραματίζουν, επίσης, ένα σημαντικό ρόλο και δεν μπορούν να παραλειφθούν (Kuper, 1999).

Ο τρόπος που έγινε αντιληπτή η κουλτούρα στην μελέτη αυτή, συμβαδίζει με τον ορισμό που δίνεται από τον Geertz (1973), που ενσωματώνει τους όρους του νοήματος και του συμβόλου. «Η κουλτούρα... υποδηλώνει ένα ιστορικά μεταδιδόμενο μοτίβο νοημάτων που ενσωματώνονται σε σύμβολα, ένα σύστημα κληρονομημένων

αντιλήψεων, εκφρασμένων με συμβολικές μορφές μέσω των οποίων οι άνθρωποι επικοινωνούν, διαιωνίζουν και αναπτύσσουν την γνώση τους και την στάση τους στην ζωή» (Geertz, 1973, σελ: 89). Ο εθνογραφικός μου ρόλος ήταν να ανακαλύψω τα σύμβολα της κουλτούρας των συμμετεχόντων, πώς τα κατανοούν, πώς τα χρησιμοποιούν και σε ποιο πλαίσιο. Μέλημα μου ήταν να ερμηνεύσω «τους ιστούς της σημασίας» γύρω από τους οποίους τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά περιστρέφονται (Geertz, 1973, σελ:5). Οι ιστοί αποτελούν μία μεταφορά για την κουλτούρα, ενώ επιδίωξη μου ήταν να ανακαλύψω το νόημα τους.

5. 7 Εναλλακτικές Ερευνητικές Προσεγγίσεις

Στο τμήμα αυτό παρουσιάζονται δύο εναλλακτικές ερευνητικές προσεγγίσεις, οι οποίες λήφθηκαν υπόψη πριν ξεκινήσω την έρευνα μου. Πρόκειται για την Θεμελιωμένη Θεωρία και την Φαινομενολογία.

Η Θεμελιωμένη Θεωρία αναπτύχθηκε το έτος 1967 από τους ερευνητές Glaser και Strauss. Η προσέγγιση αυτή επικεντρώνεται στην μελέτη και ανάλυση των κοινωνικών διαδικασιών και στον εντοπισμό των σχέσεων μεταξύ των γεγονότων. Ειδικότερα, βασίζεται σε συστηματικές επαγωγικές κατευθυντήριες γραμμές για την συλλογή και ανάλυση των δεδομένων και αποσκοπεί στην παραγωγή θεωρητικών πλαισίων, τα οποία εξηγούν τα εμπειρικά δεδομένα (Glaser and Strauss, 1967). Το πρωτοποριακό βιβλίο των Glaser και Strauss «Η Ανακάλυψη της Θεμελιωμένης Θεωρίας» αποτέλεσε ορόσημο στην ποιοτική κοινωνική έρευνα και λειτούργησε ως μια νέα κατευθυντήρια γραμμή (Charmaz and Bryant, 2008). Η Θεμελιωμένη Θεωρία έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής και έλαβε ευρείας αναγνώρισης και αποδοχής, καθώς έθεσε σε αμφισβήτηση την ηγεμονία του ερευνητικού ποσοτικού παραδείγματος στις κοινωνικές επιστήμες και αναπτύχθηκε ως απάντηση σε κριτικές που αμφισβητούσαν την ποιοτική έρευνα ως συστηματική επιστημονική διαδικασία (Charmaz, 2000).

Ενώ οι υποστηρικτές της συγκεκριμένης προσέγγισης παρουσιάζουν κάποιες ομοιότητες με τις μεθόδους που υιοθετούνται από άλλους ποιοτικούς ερευνητές, όπως το είδος των δεδομένων που συλλέγονται, υιοθετούν έναν αυστηρά δομημένο και συστηματικό τρόπο συλλογής, κωδικοποίησης, ανάλυσης και παρουσίασης των δεδομένων (Strauss and Korbin, 2008a). Σε αντίθεση με άλλες ποιοτικές προσεγγίσεις ο απόλυτος και κύριος σκοπός της προσέγγισης της Θεμελιωμένης Θεωρίας είναι η παραγωγή και η διατύπωση θεωρητικών προτάσεων και η επιβεβαίωση των ερευνητικών σχημάτων και υποθέσεων σε όλη την διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας (Strauss and Korbin, 1998b). Οι Lacey and Luff (2001, σελ:6) αναφέρουν ότι «...Οι θεωρίες είναι «θεμελιωμένες» σε αυστηρή κοινωνική έρευνα και δεν παράγονται αφηρημένα».

Ωστόσο, σκοπός της παρούσας μελέτης δεν ήταν η παραγωγή θεωρίας. Μολονότι, ενδιαφερόμουν για τις κοινωνικές διαδικασίες και για τον λόγο αυτό πτυχές της Θεμελιωμένης Θεωρίας, μπορεί να ήταν κατάλληλες, αυτό δεν συνιστούσε τον κεντρικό στόχο της μελέτης μου. Αντίθετα, πρωταρχικός στόχος της έρευνας, ήταν να διερευνήσω πώς τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά κατασκευάζουν το νόημα της εργασίας τους στο δρόμο, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη την κουλτούρα τους και το πλαίσιο μέσα στο οποίο η παιδική εργασία λάμβανε χώρα.

Η προσέγγιση της Θεμελιωμένης Θεωρίας έχει δεχτεί κριτική στο ότι παραβλέπει την κουλτούρα και την κοινωνική δομή και αναλυτικότερα τους παράγοντες του ευρύτερου πλαισίου, -όπως κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες- που εκτυλίσσεται το υπό μελέτη φαινόμενο και την επίδραση που μπορεί να έχει το ιστορικό υπόβαθρο στα ερευνώμενα γεγονότα (Denscombe, 2010). Καθώς η υποκειμενική εμπειρία και ο κοινωνικός κόσμος δεν λαμβάνουν προσοχής, η συγκεκριμένη προσέγγιση ενδέχεται να λειτουργεί περιοριστικά στην κατανόηση της εμπειρίας των ερευνητικών υποκειμένων και στην απεικόνιση των εμπειριών των συμμετεχόντων και του κοινωνικού κόσμου τους. (Charmaz, 2000). Επιπλέον, η Θεμελιωμένη Θεωρία έχει περιγραφεί ως αρκετά περιοριστική, καθώς επικεντρώνεται σε μία συνεχή αναζήτηση σχέσεων μεταξύ των εννοιών μέσα σε μία θεωρία (Conrad, 1990, Riessman, 1990).

Εντούτοις, σύμφωνα με τους Charmaz and Mitchell (2001, σελ: 160), οι εθνογράφοι μπορούν να υιοθετήσουν και να προσαρμόσουν την Θεμελιωμένη Θεωρία για να ενισχύσουν την «αναλυτική οξύτητα των μελετών τους». Επίσης, η Charmaz (2006) έχει επισημάνει τον ευέλικτο και ανοικτό χαρακτήρα της Θεμελιωμένης Θεωρίας και προτείνει, αντί ο ερευνητής να εστιάζει στους κανόνες που καθοδηγούν αυτή την προσέγγιση μπορεί να την υιοθετήσει και να την εφαρμόσει με δημιουργικούς και διαφοροποιημένους τρόπους, σύμφωνα με τις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του υπό μελέτη αντικείμενου. Οι Charmaz and Mitchell (2001), προτείνουν ότι υπάρχουν συγκεκριμένες στρατηγικές που ακολουθούνται από τους υποστηρικτές της προσέγγισης που μπορεί να είναι ωφέλιμες στις εθνογραφικές μελέτες όπως: η ταυτόχρονη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων, η αναζήτηση θεμάτων μέσα από την αρχική ανάλυση των δεδομένων, η ανακάλυψη των βασικών κοινωνικών διαδικασιών μέσα στα δεδομένα, η επαγωγική κατασκευή κατηγοριών που εξηγούν και συνθέτουν αυτές τις διαδικασίες, και η ενσωμάτωση των κατηγοριών σε ένα θεωρητικό πλαίσιο.

Ως εκ τούτου, έχω δανειστεί κάποιες από αυτές τις τεχνικές της προσέγγισης της Θεμελιωμένης Θεωρίας, για να ενισχύσω την ποιότητα της μελέτης μου. Για παράδειγμα, η ανάλυση των δεδομένων μου, ξεκίνησε την πρώτη μέρα της συμμετοχικής παρατήρησης με την μεταγραφή των προσωπικών μου σημειώσεων στο ερευνητικό πεδίο και την ταυτόχρονη βιβλιογραφική επισκόπηση εννοιών που φαινόταν σημαντικές. Επιπρόσθετα, πάσχισα να διασφαλίσω ότι οι κώδικες και οι κατηγορίες πήγαζαν από τα εμπειρικά δεδομένα και δεν προκύπταν από ένα προκαθορισμένο εννοιολογικό πλαίσιο. Σε όλη την διάρκεια της έρευνας, διατήρησα

ένα ερευνητικό ημερολόγιο, όπου κρατούσα σημειώσεις, που διευκόλυναν την έρευνα μου και ανέπτυσσα ιδέες που είχαν χρήσιμο ρόλο στην θεματική ανάλυση. Επιπλέον, όπως συνηθίζεται από πολλούς ακόλουθους της Θεμελιωμένης Θεωρίας, επέστρεψα αρκετές φορές στο ερευνητικό πεδίο για να συλλέξω συγκεκριμένα δεδομένα, και έτσι υπήρξα περισσότερο επιλεκτική σε θέματα που αναδύονταν ως σημαντικά. Συνεπώς, ενώ βασίστηκα σε κάποιες από τις κατευθυντήριες οδηγίες που ασπάζεται η Θεμελιωμένη Θεωρία, ήμουν αναστοχαστική στις επιλογές μου και τροποποιούσα τους κανόνες της προσέγγισης, για να επικεντρωθώ στο πλαίσιο που τα εργαζόμενα παιδιά εργαζόνταν, να διατηρήσω την ευαισθησία μου σε διαφορετικά νοήματα που τα εργαζόμενα παιδιά απέδιδαν στην εργασία τους, και να διασφαλίσω ότι η σημασία της κουλτούρας επισημαινόταν στις αντιλήψεις και τις φωνές των παιδιών.

Η δεύτερη προσέγγιση που έλαβα υπόψη μου, πριν ξεκινήσω την έρευνα μου ήταν η Φαινομενολογία. Η φαινομενολογία η οποία γίνεται αντιληπτή ως φιλοσοφία, αλλά και ως ερευνητική προσέγγιση μοιράζεται στοιχεία με άλλες ποιοτικές προσεγγίσεις. Μία ποικιλία φαινομενολογικών σχολών και παραδόσεων περιλαμβάνονται κάτω από την ομπρέλα του όρου φαινομενολογία (Adams and vanManen, 2008). Η φαινομενολογία ενασχολείται με την μελέτη της άμεσης εμπειρίας του ανθρώπου και αντιμετωπίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά ως κάτι που προσδιορίζεται από τα φαινόμενα της εμπειρίας (Cohen and Manion, 1997). Ηπροσέγγιση αυτή πρεσβεύει ότι τα φαινόμενα είναι γνωστά στους ανθρώπους μόνο μέσα από το πως παρουσιάζονται άμεσα στις αισθήσεις τους (vanManen, 1990). Με άλλα λόγια, επικεντρώνεται στην μελέτη του βίκοσμου, όπως άμεσα βιώνεται.

Ο κύριος στόχος της φαινομενολογίας είναι «η γνώση της καθαυτού φύσης του πράγματος» (vanManen, 1990, σελ: 177). Παρόλο που πολλές ποιοτικές προσεγγίσεις έχουν ως κύρια επιστημολογική βάση την εμπειρία του ανθρώπου, η προσέγγιση της φαινομενολογίας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της ζώσας εμπειρίας και στο πως οι άνθρωποι βιώνουν τον κόσμο. Αντικείμενο της φαινομενολογικής έρευνας μπορεί να αποτελέσει οποιαδήποτε ζώσα εμπειρία του ανθρώπου (Adams and vanManen, 2008). Έτσι, οι φαινομενολόγοι εντοπίζουν ένα «αντικείμενο» της ανθρώπινης εμπειρίας που ενδιαφέρονται να μελετήσουν (vanManen, 1990, σελ: 163). Το νόημα που ενσυνείδητα οι άνθρωποι επενδύουν στον κοινωνικό τους κόσμο καθορίζεται κατά κύριο λόγο από το πλαίσιο της βιωμένης τους εμπειρίας (Ιωσηφίδης, 2008).

Σε αντίθεση με άλλες προσεγγίσεις που εξετάζουν για κοινά νοήματα ανάμεσα σε μια ομάδα ή σε ένα πληθυσμό, οι φαινομενολόγοι εστιάζουν στο πως ένα συγκεκριμένο άτομο βιώνει αυτήν την ζωή σε αυτή την συγκεκριμένη χρονική στιγμή και πλαίσιο. Σύμφωνα με τους Adams and vanManen, (2008, σελ: 617) «η φαινομενολογία ενδιαφέρεται να ανακτήσει την ζώσα στιγμή του τώρα». Ωστόσο, ο σκοπός της έρευνας μου ήταν να διερευνήσω πως τα εργαζόμενα παιδιά αισθάνονται, βιώνουν, σκέφτονται και κάνουν πράγματα συλλογικά. Επιπλέον, καθώς τύγχανε να προέρχομαι από διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και να μην είμαι Ρομά, η ιδέα της μελέτης των πεποιθήσεων των εργαζομένων Ρομά παιδιών σε ένα μοναδικό πολιτισμικό πλαίσιο, παρακίνησε το ενδιαφέρον μου για την υιοθέτηση της εθνογραφικής προσέγγισης.

Πρωταρχικό μου μέλημα ήταν να αποκτήσω κατανόηση της κουλτούρας και του πλαισίου, μέσα στο οποίο τα εργαζόμενα παιδιά κατασκευάζουν το νόημα που επενδύουν στην εργασία τους στο δρόμο. Σε αντίθεση με τους φαινομενολόγους, οι εθνογράφοι εστιάζουν στην μελέτη των απόψεων και αξιών των ατόμων μιας συγκεκριμένης κουλτούρας και αποσκοπούν στην περιγραφή της πολιτισμικής γνώσης των συμμετεχόντων (Hammersley, 1992).

Όσον αφορά στις μεθόδους συλλογής δεδομένων η φαινομενολογική προσέγγιση έχει την τάση να βασίζεται στην υιοθέτηση συνεντεύξεων εις βάθος (Denscombe, 2010). Έτσι η χρησιμοποίηση της συμμετοχικής παρατήρησης δεν ευνοείται. Στην εθνογραφία η συλλογή των δεδομένων βασίζεται σε μια εκτεταμένη χρονική περίοδο παρατήρησης, συζήτησης και χρησιμοποίησης πολλαπλών ερευνητικών εργαλείων (Hammersley, 1992). Η συμμετοχική παρατήρηση συνιστά κεντρική πτυχή της εθνογραφικής προσέγγισης (Hammersley and Atkinson, 1995). Το ενδιαφέρον μου ήταν να παρατηρήσω άμεσα τα εργαζόμενα παιδιά και το πλαίσιο, μέσα στο οποίο βρίσκονταν. Η μελέτη των εργαζομένων παιδιών που μοιράζονται κοινές συμπεριφορές και προσδοκίες και λειτουργούν μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την εθνογραφία, που επιτρέπει στον ερευνητή να κατανοήσει τις περιπλοκότητες που περιλαμβάνονται στις απόψεις των συμμετεχόντων, ενώ φέρνει στο προσκήνιο και τις εξωτερικές απόψεις του εθνογράφου (Richards and Morse, 2007).

5. 8 Επιλογή Ερευνητικού Πλαισίου-Απόκτηση Πρόσβασης και Άδειας-Επιλογή Δείγματος

Η επιλογή των συμμετεχόντων αφορά την διαδικασία, όπου ο ερευνητής εντοπίζει και προσκαλεί τα ερευνητικά υποκείμενα να συμμετάσχουν στην έρευνα. Πρόκειται για μια σημαντική πλευρά του ερευνητικού σχεδίου, και προϋποθέτει την ανάπτυξη στρατηγικών που θα επιτρέψουν την πρόσβαση του ερευνητή στον πληθυσμό στόχο, προκειμένου να επιλεγθεί (Eide, 2008).

Στην περίπτωση που το ερευνητικό πεδίο δεν είναι γνωστό στον ερευνητή, χρειάζεται να λάβει χώρα μία προκαταρκτική δευτερογενής έρευνα, η οποία θα τον βοηθήσει να σχηματίσει εικόνα για το πεδίο και το υπό-μελέτη φαινόμενο και να αυξήσει την γνώση του σχετικά, προτού επιχειρήσει την πρόσβαση του σε αυτό (Ιωσηφίδης, 2008). Στην προκειμένη περίπτωση, τα εργαζόμενα παιδιά στους δρόμους της Αθήνας, αποτελούσαν ένα παντελώς άγνωστο πεδίο σε μένα. Για τον λόγο αυτό, αισθάνθηκα ότι προτού ξεκινήσω την έρευνα μου, ήταν αναγκαίο και χρήσιμο να αποκτήσω μία σφαιρική εικόνα του φαινομένου και της κατάστασης των εργαζομένων παιδιών στην Αθήνα και την Ελλάδα γενικότερα, ώστε να αποκτήσω γνώση και πληροφορίες γύρω από το ζήτημα που ενδιαφερόμουν να μελετήσω.

Κατά την αναδίφηση της βιβλιογραφίας, εντόπισα ένα άρθρο των Altanis and Goddard (2004) με τίτλο «Street Children in Contemporary Greece», στο οποίο υπήρχαν στοιχεία επικοινωνίας του ερευνητή κ. Αλτάνη Παναγιώτη. Επικοινωνήσα μαζί του, ενημερώνοντας τον για την ταυτότητα μου και τους σκοπούς της έρευνας μου και προγραμματίστηκε συνάντηση μαζί του στην Αθήνα. Μέσα από μια ανεπίσημη συζήτηση μαζί του, η οποία μαγνητοφωνήθηκε, ο κ. Αλτάνης μου έδωσε μια εικόνα για το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στην Ελλάδα και την Αθήνα, όπως και χρήσιμες πληροφορίες για διάφορους ΜΚΟ στην Αθήνα, που ασχολούνται με τα παιδιά που εργάζονται και/ή ζουν στο δρόμο, και με παρέπεμψε σε ειδικούς και επαγγελματίες, που θα μπορούσαν να με βοηθήσουν στο να αποκτήσω περαιτέρω πληροφορίες. Μάλιστα, ο κ. Αλτάνης μου πρότεινε ότι μπορώ να χρησιμοποιήσω το όνομα του για να έρθω σε επαφή με τους διάφορους ΜΚΟ στην Αθήνα και σχετικούς επαγγελματίες. Έτσι, στο πλαίσιο της προκαταρκτικής αυτής έρευνας, εκτός από τον κ. Αλτάνη Παναγιώτη, διεξήγαγα ανεπίσημες συζητήσεις με 1 επαγγελματία που ειδικεύεται στο trafficking ανηλίκων, με 2 κοινωνικούς λειτουργούς από δύο ΜΚΟ, με την Υπεύθυνη του ΜΚΟ1 που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, με 1 Κοινωνική Λειτουργό από τον ΜΚΟ 2 που επίσης πραγματοποιήθηκε η έρευνα, και με ένα δικηγόρο από τον ΜΚΟ 2. Η προκαταρκτική αυτή έρευνα που διεξήγαγα, αλλά και η γνωριμία μου με τον κ. Αλτάνη Παναγιώτη, εκτός του ότι αύξησε την γνώση μου και μου προσέφερε πολύτιμες πληροφορίες για το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στην Αθήνα, με βοήθησε σημαντικά στην επιλογή του ερευνητικού μου πλαισίου και στην απόκτηση πρόσβασης σε αυτό.

Ένα από τα ζητήματα που προκύπτουν στην υλοποίηση της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας, είναι η πρόσβαση σε υποψήφιους συμμετέχοντες και το ζήτημα της εισόδου στο πεδίο (Ιωσηφίδης, 2008). Η απόκτηση πρόσβασης συνιστά το πρώτο κρίσιμο βήμα που απαιτείται να κάνει ο ερευνητής που διεξάγει εθνογραφική έρευνα (Bryman, 2004). Αναφέρεται ότι λόγω των σημαντικών δημογραφικών, πολιτισμικών και κοινωνικών διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των παιδιών που βρίσκονται στο δρόμο και του ερευνητή, αυτό το καθήκον είναι ιδιαίτερα δύσκολο για τον εθνογράφο (Eder and Corsaro, 1999, Young and Barrett, 2001a). Η επιλεγμένη μου τοποθεσία ήταν οποιοσδήποτε ΜΚΟ στην Αθήνα, που ασχολείται με τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο. Προκειμένου να αποκτήσω πρόσβαση στην επιλεγμένη μου τοποθεσία, θα έπρεπε σε πρώτη φάση να εντοπίσω και να έρθω σε επαφή με σχετικούς ΜΚΟ που ήταν διαθέσιμοι να συνεργαστώ μαζί τους.

Οι ομάδες ή τα άτομα που ο ερευνητής ενδιαφέρεται να μελετήσει μπορεί να είναι διαθέσιμα σε δημόσιους χώρους, όπως στην προκειμένη περίπτωση τα εργαζόμενα παιδιά που βρίσκονται στο δρόμο, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι ο ερευνητής ή ο οποιοσδήποτε ξένος θα γίνει ευπρόσδεκτος. Όπως αναφέρει η Ennew (1994b) που έχει μακρόχρονη ερευνητική εμπειρία στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, τα παιδιά αυτά δεν επιθυμούν να μιλήσουν σε αγνώστους και έχουν πολλούς λόγους να δείχνουν δυσπιστία στους ενήλικες. Τα εργαζόμενα παιδιά, αλλά και οι ενήλικες που βρίσκονται γύρω τους, είναι πολύ πιθανό να εκφράσουν καχυποψία απέναντι στον ερευνητή. Για

παράδειγμα, τα παιδιά, οι γονείς ή οι εργοδότες τους, μπορεί να θεωρήσουν ότι ο ερευνητής είναι αστυνομικός. Επομένως, καθίσταται προφανές ότι η ξαφνική εμφάνιση ενός αγνώστου ενήλικα, ο οποίος κάνει ερωτήσεις στα παιδιά και ενδιαφέρεται να μάθει για την ζωή τους και τις εμπειρίες τους, θα προκαλέσει πρόβλημα και αναστάτωση (Ennew, 1994b). Κατά συνέπεια, η πρόσβαση μου στον πληθυσμό, μέσω κάποιου πλαισίου ήταν επιτακτική.

Ύστερα από την προκαταρκτική έρευνα που έκανα, επιθυμούσα να πραγματοποιήσω την έρευνα μου στον ΜΚΟ 1 και στον ΜΚΟ 2. Οι υπόλοιποι ΜΚΟ, με τους οποίους ήρθα σε επαφή δεν ασχολούνταν ενεργά κατά την συγκεκριμένη περίοδο με το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο. Έτσι, η έρευνα πραγματοποιήθηκε στους δύο συγκεκριμένους ΜΚΟ, όπως και στην περιοχή της Πλάκας και ειδικότερα στο Μοναστηράκι και στο Θησείο, περιοχές στις οποίες συναντώνται παιδιά να εργάζονται. Οι Hammersley and Atkinson (1995), κάνουν διάκριση μεταξύ δημοσίων πλαισίων και μη δημοσίων. Στα μη –δημόσια πλαίσια emπίπτουν ποικίλοι οργανισμοί, όπως σχολεία, εταιρείες. Το δημόσιο πλαίσιο μπορεί να περιλαμβάνει οτιδήποτε, όπως την έρευνα σε κοινότητες, συμμορίες (Bryman, 2004). Οι δύο ΜΚΟ που υλοποιήθηκε η έρευνα αποτελούν κλειστό, μη δημόσιο περιβάλλον. Για να αποκτήσω πρόσβαση αξιοποίησα την γνωριμία μου με τον κ. Αλτάνη Παναγιώτη, ο οποίος γνώριζε τις Υπεύθυνες των δύο ΜΚΟ και μου πρότεινε να έρθω σε επαφή μαζί τους. Οι Lofland et al, (2006), προτείνουν την αξιοποίηση διασυνδέσεων και επαφών για την απόκτηση πρόσβασης στο πεδίο. Η επαφή με ακαδημαϊκούς, συναδέλφους ή γνωστούς αποτελεί μια συνηθισμένη τακτική για την είσοδο του ερευνητή στο πεδίο (Bryman, 2004).

Η απόκτηση πρόσβασης σε ένα κλειστό πλαίσιο, όπως είναι οι δύο ΜΚΟ, συνήθως χρειάζεται να αποκτηθεί από τα ανώτερα στελέχη (Λυδάκη, 2001, Bryman, 2004). Αυτού του είδους οι «φύλακες» αποτελούν συνήθως το αρχικό σημείο επαφής του εθνογράφου με περιβάλλοντα που είναι κλειστά (Hammersley and Atkinson, 2007). Επισκέφτηκα για δεύτερη φορά τους δύο ΜΚΟ, και ήρθα σε επαφή εκ νέου με τις Υπεύθυνες, όπως και τα μέλη του προσωπικού. Ευθύς εξαρχής ενημέρωσα εκ νέου τις Υπεύθυνες των δύο ΜΚΟ, για την φοιτητική και ερευνητική ταυτότητα μου, την στοχοθεσία της έρευνας, και απάντησα με ειλικρίνεια σε διάφορες ερωτήσεις και απορίες που εξέφρασαν αναφορικά με την έρευνα. Εκτός από την προφορική ενημέρωση, προώθησα στις Υπεύθυνες και των δύο ΜΚΟ ενημερωτικό έγγραφο από τον επιβλέποντα καθηγητή μου, στο οποίο βεβαιωνόταν η φοιτητική μου ταυτότητα ως υποψήφια διδάκτωρ, ο σκοπός της έρευνας και σχετικές πληροφορίες. Η Υπεύθυνη του ΜΚΟ 2 έδωσε την γραπτή συναίνεση της, για την συνεργασία του ΜΚΟ μαζί μου και για την συμμετοχή των παιδιών στην έρευνα, ενώ η Υπεύθυνη της ΜΚΟ 1 έδωσε προφορικά την άδεια της. Ωστόσο, η απόκτηση πρόσβασης δεν σημαίνει ότι ολοκληρώνεται με την δημιουργία επαφών και την απόκτηση άδειας εισόδου στην ομάδα στόχο. Απαιτείται επιπρόσθετη πρόσβαση σε ανθρώπους. Η διασφάλιση πρόσβασης συνιστά μια συνεχή δραστηριότητα (Bryman, 2004). Για τον λόγο αυτό, ύστερα από συμφωνία με τις Υπεύθυνες των δύο ΜΚΟ, ανέλαβα τον ρόλο της εθελόντριας για να ομαλοποιήσω την διαδικασία της συνεχούς πρόσβασης.

Η Υπεύθυνη του ΜΚΟ 1 με ενημέρωσε ότι θα παρέχω εθελοντική εργασία στο Κέντρο Ημέρας Παιδιών, καθώς στην συγκεκριμένη ομάδα υπήρχε ανάγκη για προσφορά εθελοντικής εργασίας. Συμμετείχα στις εξής δραστηριότητες με τα παιδιά α) Δημιουργική απασχόληση, β) Εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης γ) Εγγραφή των παιδιών στο σχολείο δ) Συνοδεία των παιδιών σε ιατρικές υπηρεσίες. Όσον αφορά τον ΜΚΟ 2, συμμετείχα στις ακόλουθες δραστηριότητες α) Εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης β) Δημιουργική Απασχόληση Παιδιών γ) Δράση στο Δρόμο. Επίσης, προσπάθησα να έχω την στήριξη των Υπευθύνων των δύο ΜΚΟ, ώστε να λειτουργήσουν ως εγγυητές μου. Η επαφή μου με πρόσωπα κλειδιά και υπερασπιστές που λειτούργησαν ως εγγυητές για την έρευνα μου και μένα προσωπικά, με βοήθησε στην επιλογή των συμμετεχόντων. Η χρησιμοποίηση υπαρχόντων οργανισμών που περιλαμβάνουν τον πληθυσμό στόχο αποτελεί μία στρατηγική για την επιλογή των συμμετεχόντων (Eide, 2008). Ο τρόπος αυτός αποδείχτηκε αποτελεσματικός γιατί οι συγκεκριμένοι ΜΚΟ ήδη παρείχαν τις υπηρεσίες τους στον πληθυσμό στόχο. Έτσι, ξεπεράστηκαν ζητήματα δυσπιστίας και φόβου από πλευράς των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών.

Οι «φύλακες» διευκόλυναν την επαφή μου με τα παιδιά και η εμπιστοσύνη που είχε αναπτυχθεί μεταξύ τους, επεκτάθηκε και προς το πρόσωπο μου. Η απόκτηση της πρόσβασης μου, στο εργασιακό περιβάλλον των παιδιών στο δρόμο, που συνιστά ένα δημόσιο πλαίσιο, επιτεύχθηκε μέσω της βοήθειας των Κοινωνικών Λειτουργών και εθελοντών του ΜΚΟ 2, στο πλαίσιο της δραστηριότητας «Δράση στο Δρόμο». Ειδικότερα, μέσω της συγκεκριμένης δράσης, και αξιοποιώντας την σχέση εμπιστοσύνης που είχαν αναπτύξει τα εργαζόμενα παιδιά με τους επαγγελματίες και εθελοντές του συγκεκριμένου ΜΚΟ, διευκολύνθηκε η πρόσβαση μου στα συγκεκριμένα παιδιά στο εργασιακό περιβάλλον τους, στο δρόμο. Οι Κοινωνικοί Λειτουργοί με σύστησαν στα παιδιά και με συνόδευαν στις επισκέψεις μου.

5. 9 Δειγματοληψία και Περιγραφή Δείγματος

Στο τμήμα αυτό παρουσιάζονται οι δειγματοληπτικές στρατηγικές της μελέτης και γίνεται η περιγραφή των χαρακτηριστικών του δείγματος. Ο πληθυσμός στόχος ήταν παιδιά που συναντώνται να εργάζονται στους δρόμους της Αθήνας.

Για την επιλογή των εργαζομένων παιδιών, χρησιμοποίησα την μέθοδο του διαθέσιμου δείγματος. Το διαθέσιμο δείγμα αποτελεί την καταλληλότερη μέθοδο δειγματοληψίας με τους συγκεκριμένους πληθυσμούς και προτείνεται από διακεκριμένους ερευνητές του χώρου (Ennew, 1994b). Σύμφωνα με την δειγματοληπτική αυτή στρατηγική, η επιλογή των ερευνητικών συμμετεχόντων, πραγματοποιείται με βάση την ευκολία της διαθεσιμότητας και πρόσβασης τους (Saumure and Given, 2008). Έτσι, επέλεξα παιδιά που ήταν διαθέσιμα για την έρευνα, με άλλα λόγια παιδιά που κατά την συγκεκριμένη χρονική περίοδο της διεξαγωγής της έρευνας, τύγχανε να λαμβάνουν τις υπηρεσίες των δύο ΜΚΟ, και δέχτηκαν και προσφέρθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα

(Κυριαζή, 2006). Έτσι, εκμεταλλευόμενοι τις ευκαιρίες που κάθε φορά μου δίνονταν να πάρω συνέντευξη από κάποιο παιδί ή να παρατηρήσω κάποια δραστηριότητα που δεν μπορούσα να είχα προγραμματίσει ή προβλέψει εκ των προτέρων.

Δεδομένου ότι τα παιδιά που εργάζονται ή /και ζουν στον δρόμο μετακινούνται συνεχώς και λόγω του μη σταθερού τρόπου ζωής τους, διαπίστωση ότι ήταν αδύνατον να προετοιμάσω οποιαδήποτε πλαίσιο δειγματοληψίας, από το οποίο να γίνει επιλογή του επιθυμητού δείγματος, κάτι που έχει διαπιστωθεί και από άλλους ερευνητές του χώρου (Phillips, 1992, Swart, 1990, Lalor, 1999). Η επιλογή ενός κατάλληλου επιστημονικού δείγματος από τυχαίες μεθόδους είναι αδύνατη με το συγκεκριμένο πληθυσμό, καθώς υπάρχει δυσκολία στην καταμέτρηση των παιδιών που ζουν ή/και εργάζονται στο δρόμο (Ennew, 1994b) και ως εκ τούτου, το δειγματοληπτικό πλαίσιο του υπό έρευνα πληθυσμού δεν ήταν δυνατόν να κατασκευαστεί. Πρέπει επίσης να αναφερθεί, ότι σκοπός της δειγματοληπτικής μου στρατηγικής δεν ήταν η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και η γενίκευση των ερευνητικών ευρημάτων στον ευρύτερο πληθυσμό, αλλά σκοπός μου ήταν να επιτύχω πλούτο δεδομένων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια εις βάθος κατανόηση της πραγματικότητας των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο. Για τους λόγους αυτούς, η μέθοδος του διαθέσιμου δείγματος κρίθηκε ως πιο κατάλληλη και πρακτική.

Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 54 παιδιά, 21 αγόρια και 33 κορίτσια. Τα 44 παιδιά είναι Έλληνες Μουσουλμάνοι Ρομά της Ξάνθης, ενώ τα 10 παιδιά είναι Αλβανοί Ρομά. Από τα 54 παιδιά, 29 παιδιά έλαβαν μέρος σε ατομικές συνεντεύξεις, 18 παιδιά συμμετείχαν σε ομάδες εστίασης (εκ των οποίων τα 5 είχαν λάβει μέρος και σε ατομική συνέντευξη) και 12 παιδιά συμμετείχαν στην παιδοκεντρική ερευνητική μέθοδο της παραγωγής φωτογραφιών.

Επίσης, στην έρευνα συμμετείχαν 4 νεαροί μουσουλμάνοι Ρομά ενήλικες, 3 μουσουλμάνοι Ρομά γονείς (2 πατέρες και 1 μητέρα), 12 επαγγελματίες, 2 διευθυντές δημοτικών σχολείων και 1 εκπαιδευτικός.

Οι στρατηγικές δειγματοληψίας μου καθορίστηκαν επίσης από παράγοντες που ήταν εκτός του ελέγχου μου όπως, η προθυμία των παιδιών να συμμετάσχουν στην έρευνα, η τακτική ή η μη τακτική εμφάνιση των παιδιών στους δύο ΜΚΟ και στις περιοχές του Θησείου και του Μοναστηρακίου, η διάρκεια της παραμονής τους στις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα μέσα στους ΜΚΟ, ο χρονικός περιορισμός για την ολοκλήρωση της έρευνας.

Η επιλογή των γονέων, πραγματοποιήθηκε επίσης υιοθετώντας την δειγματοληπτική στρατηγική του διαθέσιμου δείγματος.

Επιπρόσθετα, υιοθετώντας την μέθοδο της σκόπιμης δειγματοληψίας, συμπεριλήφθηκαν σκόπιμα στο δείγμα μου, μέλη του προσωπικού που εργάζονταν στους δύο ΜΚΟ, κατά την διάρκεια της υλοποίησης της έρευνας. Από τα πρώτα στάδια της έρευνας, είχα συνειδητοποιήσει ότι η επαφή των μελών του προσωπικού με τα παιδιά και τις οικογένειες τους και η εμπειρία τους, θα αποτελούσαν σημαντικές

συνεισφορές στην έρευνα μου, διαφωτίζοντας ποικίλες πτυχές της πραγματικότητας των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο, και θα με βοηθούσαν στο να αποκτήσω μια συνολική εικόνα της κατάστασης των παιδιών και να συμπληρώσω τα δεδομένα μου. Κάποια από τα μέλη του προσωπικού, επιλέχθηκαν να είναι βασικοί πληροφορητές. Έκρινα ότι οι αναφορές τους ήταν ιδιαίτερα πολύτιμες για την αύξηση της κατανόησης μου. Ο εθνογράφος στηρίζεται σημαντικά σε πληροφορητές. Μάλιστα, συγκεκριμένοι πληροφορητές μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο για τον εθνογράφο (Bryman, 2004).

Στην παρούσα μελέτη η Υπεύθυνη του ΜΚΟ 1, λειτούργησε ως βασικός πληροφορητής, καθώς μου παρείχε πολύτιμες πληροφορίες και με κατήυθνε σε πρόσωπα που θα μπορούσαν να είναι χρήσιμα στην έρευνα μου. Οι «φύλακες» που διευκολύνουν την πρόσβαση του ερευνητή στο πεδίο, μπορούν να λειτουργήσουν ως βασικοί πληροφορητές κατά την διάρκεια της έρευνας (Bryman, 2004). Επιπλέον, δύο Κοινωνικοί Λειτουργοί από τον ΜΚΟ 2, αποτέλεσαν επίσης βασικούς πληροφορητές στην έρευνα μου και με βοήθησαν σημαντικά. Παρόλα αυτά, πρέπει να αναφερθεί ότι ήμουν προσεκτική στο να μην στηρίζομαι αποκλειστικά σε όσα ανέφεραν οι πληροφορητές, προκειμένου να κατανοήσω την κατάσταση των εργαζομένων παιδιών από την δική τους σκοπιά, και όχι από την σκοπιά των πληροφορητών. Οι αναφορές των πληροφορητών σε αρκετές περιπτώσεις προκύπταν αυθόρμητα, χωρίς δικό μου αίτημα (Hammersley and Atkinson, 2007). Αυτές οι μη αιτούμενες πηγές πληροφοριών αποδείχτηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες λόγω του σχετικού αυθορμητισμού τους. Έχει παρατηρηθεί ότι συχνά οι συμμετέχοντες αναπτύσσουν την αίσθηση των γεγονότων που ο εθνογράφος πρέπει να δει ή τις συναντήσεις που πρέπει να παρευρεθεί γιατί θα είναι για εκείνον χρήσιμο (Bryman, 2004).

Η ευελιξία της ποιοτικής επιτόπιας έρευνας επιτρέπει την προσαρμογή της δειγματοληπτικής στρατηγικής στο ερευνητικό πεδίο. Ειδικότερα, αυτά που ο ερευνητής μαθαίνει στο πεδίο του προσφέρουν νέες ιδέες, σχετικά με το ποιος θα συμπεριληφθεί στο δείγμα (Patton, 2015). Αποφάσισα σκόπιμα να συμπεριλάβω στο δείγμα μου, τέσσερις νεαρούς Ρομά ενήλικες (τρεις άντρες και μία γυναίκα), μουσουλμάνους Ρομά της Ξάνθης, οι οποίοι κατά την παιδική τους ηλικία εργάζονταν για αρκετά χρόνια στο δρόμο, πουλώντας διάφορα μικροαντικείμενα και επισκέπτονταν οι ίδιοι και οι οικογένειες τους τον ΜΚΟ 1 που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, λαμβάνοντας τις υπηρεσίες του. Ωστόσο, οι συγκεκριμένοι ενήλικες διατηρούσαν ακόμα επαφή με την Υπεύθυνη του ΜΚΟ 1 και συχνά επισκέπτονταν τον ΜΚΟ 1. Αν και η έρευνα στόχευε σε παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, θεώρησα τις τέσσερις αυτές περιπτώσεις των νεαρών Ρομά ενηλίκων ενδιαφέρουσες και πλούσιες σε πληροφορίες περιπτώσεις, που θα μπορούσαν με εξαιρετικό τρόπο να διαφωτίσουν την έρευνα. Πρόκειται για αποκλίνουσες περιπτώσεις, καθώς οι τρεις εκ των τεσσάρων ενήλικες, ενώ εργάζονταν ως παιδιά, ολοκλήρωσαν την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και προχώρησαν στην τριτοβάθμια. Θεώρησα ότι οι προσωπικές τους εμπειρίες από την εργασία τους στο δρόμο και οι προσωπικές τους απόψεις, θα ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμες στην έρευνα μου και θα μπορούσαν να ρίξουν φως σε ποικίλες πτυχές του φαινομένου.

Για τον λόγο αυτό, πραγματοποίησα εις βάθος ημι-δομημένες συνεντεύξεις μαζί τους. Ο Patton (2015, σελ: 53), ορίζει τις πλούσιες σε πληροφορίες περιπτώσεις ως: «εκείνες από τις οποίες κάποιος μπορεί να μάθει πολλά για ζητήματα κεντρικής σπουδαιότητας για τον σκοπό της έρευνας. Γι' αυτό και όρος σκόπιμη δειγματοληψία».

Επίσης, αποφάσισα στο δείγμα μου να συμπεριλάβω σκόπιμα και 2 διευθυντές δημοτικών σχολείων της Αθήνας, και 1 εκπαιδευτικό, προκειμένου να αποκτήσω πληρέστερη εικόνα της σχέσης των παιδιών με το σχολείο και να εμπλουτίσω τα δεδομένα μου. Στα συγκεκριμένα σχολεία είχαν εγγραφεί και φοιτούσαν κάποια από τα συμμετέχοντα παιδιά.

Οι πηγές δεδομένων μου δεν περιορίστηκαν στους ανθρώπους, αλλά επίσης έκανα δειγματοληψία σε κείμενα και αρχεία, όπως και σε γεγονότα και συμβάντα (Mason, 2003). Για παράδειγμα, επέλεξα να παρατηρήσω και να συμμετάσχω σε διάφορες γιορτές των μουσουλμάνων Ρομά παιδιών, οι οποίες αποτελούσαν μέρος της κουλτούρας τους, να επισκεφτώ τα σπίτια των οικογενειών ορισμένων συμμετεχόντων παιδιών και να γνωρίσω τους γονείς τους, να παρατηρήσω τις συνδιαλλαγές των παιδιών με τους πελάτες στο δρόμο και τις αντιδράσεις του κοινού στα εργαζόμενα παιδιά, αλλά και σε μένα και τα μέλη του προσωπικού κατά την κοινωνική εργασία στο δρόμο, να συνοδεύσω τα παιδιά σε ιατρικές υπηρεσίες και να καταγράψω σημειώσεις, όπως και να συνοδεύσω Ρομά γονείς και παιδιά στο σχολείο, προκειμένου να εγγραφούν.

Για να συνοψίσω η δειγματοληψία ήταν μία συνεχής διαδικασία και οι περιπτώσεις περιορίστηκαν από τις αναδυόμενες εννοιολογήσεις.

Στο τμήμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι μέθοδοι παραγωγής δεδομένων και οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν.

5. 10 Παραγωγή Δεδομένων

Επηρεασμένη από το φιλοσοφικό παράδειγμα του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού επέλεξα να ονομάσω αυτό το τμήμα «παραγωγή δεδομένων», παρά «συλλογή δεδομένων», για να υπογραμμίσω τις ποικίλες σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των συμμετεχόντων, του κοινωνικού τους κόσμου και εμένα (Mason, 2003). Η Mason (2003), υποστηρίζει ότι είναι περισσότερο ακριβές να γίνεται λόγος για διαδικασία παραγωγής δεδομένων, παρά για διαδικασία συλλογής δεδομένων, καθώς ο ποιοτικός ερευνητής αποτελεί μέρος του κοινωνικού κόσμου που μελετά και ασκεί επίδραση στην έρευνα που διεξάγει.

Επιπρόσθετα, επιθυμώ να επισημάνω ότι η φάση της παραγωγής των δεδομένων, ήταν μια διανοητική, αναλυτική και ερμηνευτική δραστηριότητα, παρά μια απλώς πρακτική διαδικασία για την απόκτηση δεδομένων. Η ιδέα της παραγωγής δεδομένων λαμβάνει υπόψη της τον ενεργό ρόλο που διαδραματίζει ο ερευνητής στο να παράγει δεδομένα

μέσω της αλληλεπίδρασης του με τους συμμετέχοντες (Mason, 2003). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Geertz (1973, σελ: 9), «αυτό που ονομάζουμε δεδομένα μας είναι ουσιαστικά οι δικές μας κατασκευές των κατασκευών των άλλων ανθρώπων στο τι οι ίδιοι και οι συμπατριώτες τους σκαρώνουν». Ο αναστοχασμός διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην φάση της παραγωγής των δεδομένων, καθώς με βοήθησε να συνειδητοποιήσω την επίδραση μου στα ερευνητικά δεδομένα που παρήχθησαν, όπως και τις επιδράσεις της ερευνητικής διαδικασίας σε μένα (Davis, 1998, Punch, 2002).

Στην μελέτη αυτή χρησιμοποίησα ένα «καλάθι» ερευνητικών μεθόδων για να αντιμετωπίσω τα ερωτήματα της έρευνας. Η μελέτη αυτή βασίζεται στην άποψη ότι τα παιδιά έχουν διαφορετικές ικανότητες από τους ενήλικες, και προκειμένου να κατανοήσω τις προσωπικές αντιλήψεις τους, υιοθέτησα ποικίλες μεθόδους όπως συμμετοχική παρατήρηση, ατομικές συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης σε συνδυασμό με χρήση εικόνων ως παρακίνηση, συλλογή γραπτού υλικού, όπως και την ερευνητική παιδοκεντρική μέθοδο, κατά την οποία ζητήθηκε από τα παιδιά να τραβήξουν τα ίδια φωτογραφίες από το εργασιακό περιβάλλον τους. Έτσι, προκειμένου να καταστώ ικανή να κατανοήσω τις προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών υιοθέτησα ποικίλες μεθόδους που ταιριάζουν στα ενδιαφέροντα τους, τις ικανότητες τους, τις γνώσεις τους και το πλαίσιο που βρίσκονται. Σύμφωνα με τους Denzin and Lincoln (2000, σελ: 5) «η χρήση πολλαπλών μεθόδων... αντικατοπτρίζει μια προσπάθεια για την διασφάλιση μιας εις βάθος κατανόησης του εν λόγω φαινομένου. Η αντικειμενική πραγματικότητα δεν μπορεί ποτέ να συλληφθεί... ο συνδυασμός πολλαπλών μεθοδολογικών πρακτικών... προσθέτει σφρίγος, εύρος, περιπλοκότητα, πλούτο και βάθος σε οποιαδήποτε έρευνα».

Η έρευνα με τα παιδιά προϋποθέτει από τον ερευνητή να είναι δημιουργικός και ευέλικτος όσον αφορά στις μεθόδους που χρησιμοποιεί για την παραγωγή των δεδομένων (Darbyshire et al, 2005). Οι Darbyshire et al, (2005) στην έρευνα τους με παιδιά χρησιμοποιώντας πολλαπλές μεθόδους, διαπίστωσαν ότι βοηθώντας τα παιδιά να περιγράψουν την πραγματικότητα τους με μια ποικιλία συμπληρωματικών τρόπων αποδείχτηκε ιδιαίτερα πολύτιμο. Η Punch (2002), επιβεβαιώνει ότι ο συνδυασμός ερευνητικών μεθόδων μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά στην παραγωγή πολύτιμων πληροφοριών και επιπλέον να καταστήσει την διαδικασία παραγωγής δεδομένων ενδιαφέρουσα και διασκεδαστική για τα συμμετέχοντα παιδιά.

Στην έρευνα αυτή συνδύασα παραδοσιακές ερευνητικές μεθόδους που υιοθετούνται με ενήλικες, με μεθόδους που κρίνονται περισσότερο κατάλληλες για χρήση με παιδιά. Αναλυτικότερα, με το να υιοθέτησα παραδοσιακές ερευνητικές μεθόδους, όπως οι ατομικές συνεντεύξεις και η συμμετοχική παρατήρηση, τα συμμετέχοντα παιδιά επέδειξαν τις ικανότητες τους και αντιμετωπίστηκαν με τον ίδιο τρόπο όπως οι ενήλικες. Έτσι, τα παιδιά δεν υποτιμήθηκαν με το να χρησιμοποιηθούν μόνο τεχνικές που είναι κατάλληλες για αυτά. Παρόλα αυτά, για τον λόγο ότι τα παιδιά δεν είναι εξοικειωμένα να επικοινωνούν άμεσα με τους αγνώστους ενήλικες και να εκφράζουν τις απόψεις τους σε καταστάσεις ένας προς έναν, όπως συμβαίνει στις ατομικές συνεντεύξεις, η υιοθέτηση μεθόδων που κρίνονται περισσότερο κατάλληλες για παιδιά,

όπως οι εικόνες, οι φωτογραφίες, οι ομάδες εστίασης, μπορούν να συνεισφέρουν στο να αισθανθούν τα παιδιά περισσότερο άνετα με τον ενήλικα ερευνητή (Punch, 2002). Οι Mahon et al (1996, σελ: 149), αναφέρουν ότι «το «πρόβλημα» της ενήλικης εξουσίας σε σχέση με τα παιδιά είναι περισσότερο οξύ όταν το παιδί και ο ερευνητής βρίσκονται σε μία βάση έναν-προς-έναν. Η υιοθέτηση περισσότερο διαφοροποιημένων και εφευρετικών ερευνητικών μεθόδων, μπορεί να κάνει πιθανό να ξεπεραστούν αυτά τα προβλήματα σε κάποιο βαθμό».

Διαπίστωσα ότι η χρήση ποικιλίας μεθόδων συμπλήρωσε τα δεδομένα και εξυπηρέτησε ποικίλους σκοπούς. Πρώτον, με το να στηριχτώ σε ένα καλάθι μεθόδων, απέκτησα μια σφαιρική εικόνα των αντιλήψεων των παιδιών για την εργασία τους στο δρόμο, και έτσι αποτράπηκαν οι προκαταλήψεις που θα πήγαζαν αν είχα στηριχτεί αποκλειστικά και μόνο σε μία ερευνητική μέθοδο (Morrow and Richards, 1996). Με αυτό τον τρόπο, μου δόθηκε η δυνατότητα να αναλύσω τις απόψεις των εργαζομένων παιδιών σε βάθος (Mason, 2003). Δεύτερον, ανακάλυψα ότι η ποικιλία μεθόδων προσέελκυσε και διατήρησε το ενδιαφέρον των παιδιών, κάτι που έχει διαπιστωθεί και από άλλους ερευνητές που έχουν διεξάγει έρευνα με παιδιά (Hill, 1997). Τρίτον, η χρήση πολλαπλών μεθόδων βοήθησε στο να απαντηθούν τα ερωτήματα της έρευνας από διαφορετικές οπτικές γωνίες και να αναδειχθούν ποικίλες πτυχές των εμπειριών των εργαζομένων Ρομά παιδιών (Mason, 2003). Τέταρτον, η υιοθέτηση μιας ποικιλίας μεθόδων συνεισφερε στην ενθάρρυνση και αύξηση της συμμετοχής των παιδιών και επέδειξε ότι αναγνωρίζω τα παιδιά ως ενεργούς παράγοντες στην κατασκευή της πραγματικότητας τους και του νοήματος που επενδύουν στην εργασία τους στο δρόμο. Τέλος, η χρήση πολλαπλών μεθόδων έδωσε την ευκαιρία στα παιδιά να αποκτήσουν τουλάχιστον ένα μερικό έλεγχο στην διαδικασία της παραγωγής δεδομένων.

5. 10. 1 Συμμετοχική Παρατήρηση

Η παρατήρηση σχετίζεται σταθερά και ιδιαίτερα με την ποιοτική έρευνα και συναντάται ευρέως στις κοινωνικές επιστήμες, όπως και σε έρευνες που βασίζονται σε εθνογραφική προσέγγιση (Robson, 2011, Ιωσηφίδης, 2008, Mason, 2003). Η εθνογραφία και η συμμετοχική παρατήρηση προϋποθέτουν την εκτεταμένη εμπλοκή του ερευνητή στην κοινωνική ζωή των ερευνητικών υποκειμένων (Bryman, 2004). Σύμφωνα με τους Greene and Hill (2005), ο ερευνητής θα πρέπει να δίνει χρόνο στην έρευνα ιδίως αν η έρευνα στοχεύει στο να γνωρίσει το παιδί ή το παιδί να γνωρίσει τον ερευνητή. Μάλιστα, δεδομένου ότι είναι εξαιρετικά σημαντικό να αναπτυχθεί εμπιστοσύνη του παιδιού προς τον ερευνητή, αλλά και της ανάγκης του παιδιού να κατανοήσει τι ακριβώς συμβαίνει στην έρευνα, απαιτείται η εκτεταμένη παραμονή του ερευνητή στο πεδίο και η επένδυση χρόνου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τους Greene and Hill (2005, σελ: 17) « Ο χρόνος και η εμπιστοσύνη μπορούν να πάνε χέρι με χέρι, ιδίως για αυτά τα παιδιά, που έχουν μάθει να μην εμπιστεύονται».

Όπως αναφέρθηκε, στόχος της έρευνας είναι η εις βάθος μελέτη των εμπειριών που έχουν αποκτήσει τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο και οι προσωπικές απόψεις που έχουν διαμορφώσει για την εργασία τους. Για τον λόγο αυτό, επέλεξα να χρησιμοποιήσω την μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης, καθώς ενδείκνυται όταν στόχος του ερευνητή είναι η σε βάθος μελέτη των κοινωνικών φαινομένων και η εξέταση των πραγμάτων από την οπτική των ίδιων των υποκειμένων. Ειδικότερα, η παρατήρηση κρίνεται ως κατάλληλη μέθοδος, όταν ο ερευνητής ενδιαφέρεται να διεισδύσει στον υποκειμενικό κόσμο των ερευνώμενων, να εξετάσει το πώς τα υποκείμενα της έρευνας νοηματοδοτούν και ερμηνεύουν συγκεκριμένα γεγονότα και καταστάσεις, την σημασία που αποδίδουν σε αυτά και ποια είναι τα κίνητρα τους σε συγκεκριμένες συμπεριφορές και ενέργειες (Κυριαζή, 2006), κάτι που συνάδει με τον σκοπό της έρευνας. Στην συμμετοχική παρατήρηση ο ερευνητής μελετά τα φαινόμενα καθώς διαδραματίζονται στο φυσικό τους περιβάλλον, και έτσι παρέχεται η δυνατότητα κατανόησης του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα κάποιο κοινωνικό φαινόμενο (Ιωσηφίδης, 2008). Με την παρατήρηση ο ερευνητής μπορεί να ανακαλύψει πράγματα που τα υποκείμενα της έρευνας μπορεί να μην αισθάνονται άνετα να εκφράσουν στο πλαίσιο της συνέντευξης (Cohen et al, 2005).

Η συμμετοχική παρατήρηση έλαβε χώρα στο ΜΚΟ 1 και στο ΜΚΟ 2 στην Αθήνα, αλλά και στο δρόμο στις περιοχές της Πλάκας, Θησείου, και Μοναστηρακίου. Η έρευνα διαιρέθηκε σε δύο φάσεις, ξεκινώντας από τον μήνα Μάρτιο 2008 και ολοκληρώνοντας τον Ιούνιο 2009. Η συμμετοχική παρατήρηση με κατέστησε ικανή να ανακαλύψω ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ευρήματα, όσον αφορά τις αντιλήψεις των παιδιών για την εργασία τους και τους κινδύνους που θεωρούν ότι αντιμετωπίζουν στο εργασιακό περιβάλλον τους το δρόμο, όπως και την σχέση τους με το σχολείο. Ακολούθησα την συμβουλή του Bryman (1989, σελ: 139) και «βύθισα» τον εαυτό μου στο πεδίο για μια υπολογίσιμη χρονική περίοδο. Η εθνογραφική μέθοδος διαφέρει από άλλους τρόπους διεξαγωγής της κοινωνικής έρευνας, γιατί ο ερευνητής τοποθετείται στο πεδίο (Angrosino, 2007).

Εκτός από παρατηρητής ήμουν και συμμετέχων και αυτό σήμαινε ότι εμπλεκόμουν στις δραστηριότητες των δύο ΜΚΟ που οργανώνονταν και απευθύνονταν στα παιδιά που εξυπηρετούνταν. Ενεπλάκην σε καθήκοντα όπως στην υγιεινή των παιδιών, στην εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης, σε δραστηριότητες δημιουργικής απασχόλησης, στην εγγραφή τους στο σχολείο, στην συνοδεία τους σε ιατρικές υπηρεσίες, με σκοπό τον εμβολιασμό τους και την διενέργεια ιατρικών εξετάσεων, κάνοντας ερωτήσεις στα παιδιά και στα μέλη του προσωπικού και ζητώντας κατευθύνσεις για την εκτέλεση των καθηκόντων. Ταυτόχρονα, ζητούσα από τα παιδιά να με πληροφορήσουν τι σήμαινε για τα ίδια το γεγονός ότι εργάζονταν. Αυτός, ίσως, ήταν ο μόνος τρόπος για να κατανοήσω το υπό μελέτη θέμα από την σκοπιά των συμμετεχόντων. Έτσι, παρά να στοχεύω να μελετήσω τους ανθρώπους, ως εθνογράφος, στόχευα στο να μάθω από τους ανθρώπους (Spradley, 1980). Ο ρόλος μου δεν ήταν αυτός του «παντογνώστη», αλλά ενός ανίδεου ξένου που επιθυμούσε να μάθει για τις εμπειρίες των εργαζομένων

παιδιών στους δρόμους. Σκοπός μου ήταν να έρθω όσο πιο κοντά γίνεται με την κουλτούρα τους.

Διεξήγαγα φανερή μη δομημένη παρατήρηση, υιοθετώντας μία επαγωγική προσέγγιση. Φανερή σήμαινε ότι ήμουν ειλικρινής και ανοικτή στους συμμετέχοντες της έρευνας αναφορικά με την ταυτότητα μου, το πεδίο της μελέτης και τους σκοπούς της έρευνας. Παρόλα αυτά, όπως περιγράφεται στο τμήμα των ηθικών ζητημάτων, η διαδικασία αυτή δεν ήταν τόσο ευθύς, όπως θα επιθυμούσα. Μη δομημένη σήμαινε ότι δεν ανέπτυξα ένα συγκεκριμένο δομημένο πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο διεξήγαγα τις παρατηρήσεις μου. Εντούτοις, υπήρχαν συγκεκριμένες πλευρές της κουλτούρας των εργαζομένων παιδιών που ενδιαφερόμουν να μελετήσω.

Χρησιμοποιώντας την συμβουλή του Spradley (1980), επικεντρώθηκα σε τρεις βασικές πλευρές της ανθρώπινης εμπειρίας: α) Πολιτισμική συμπεριφορά (τι οι άνθρωποι κάνουν) β) Πολιτισμική γνώση (τι οι άνθρωποι γνωρίζουν) γ) Πολιτισμικά τεχνουργήματα (τα πράγματα που οι άνθρωποι φτιάχνουν και χρησιμοποιούν). Οι παρατηρήσεις μου διαιρέθηκαν σε τρεις φάσεις: περιγραφικές, εστιασμένες και επιλεκτικές παρατηρήσεις. Τις περιγραφικές παρατηρήσεις αποτέλεσαν γενικές πληροφορίες των σημαντικότερων χαρακτηριστικών των ΜΚΟ, δηλαδή «χώρος, δράστες, δραστηριότητες, αντικείμενα, πράξεις, γεγονότα, χρόνος, σκοπός και συναισθήματα» (Spradley, 1980, σελ: 78). Αυτό έγινε την πρώτη μέρα που εισήχθηκα στο πεδίο. Ακολούθησα επίσης την συμβουλή των Altheid and Johnson (1994, σελ: 491) για να διεξάγω περιγραφική παρατήρηση οι οποίοι προτείνουν ότι «μία εθνογραφική έρευνα θα πρέπει να περιλαμβάνει πληροφορίες για τα πλαίσια, όπως την ιστορία, το φυσικό πλαίσιο, και περιβάλλον· τον αριθμό των συμμετεχόντων και των ατόμων-κλειδιά· δραστηριότητες· χρονοδιαγράμματα και χρονική σειρά, διαίρεση της εργασίας και ιεραρχίες· ρουτίνες και παραλλαγές· σημαντικά γεγονότα την προέλευση τους και τις συνέπειες τους, τις αντιλήψεις και τα νοήματα των μελών· και κοινωνικούς κανόνες και βασικά μοτίβα τάξης».

Επισκεπτόμουν τον ΜΚΟ 1, τρεις φορές την εβδομάδα από τις 11.00 έως τις 17.00. Όσον αφορά τον ΜΚΟ 2, έκανα επισκέψεις δύο φορές την εβδομάδα από τις 10.00 έως τις 13.00, ενώ οι επισκέψεις μας στο δρόμο μέσω της δράσης «Δράση στο Δρόμο» πραγματοποιούνταν περίπου τρεις φορές την εβδομάδα και ώρες απογευματινές από τις 16.00 έως τις 18.00. Στον ΜΚΟ 1 για τον λόγο ότι λειτουργεί ως Κέντρο Ημέρας καθημερινά από Δευτέρα έως Παρασκευή και ώρες 11.00-17.00 είχα την δυνατότητα ακριβώς λόγω του ωραρίου λειτουργίας του, αλλά και του ευρύ φάσματος των δράσεων του, να αφιερώσω περισσότερο χρόνο στο συγκεκριμένο ΜΚΟ σε σχέση με τον ΜΚΟ 2, και να έρθω πιο κοντά με τα Ρομά παιδιά που επισκέπτονταν το ΜΚΟ 1.

Πριν ξεκινήσω την συμμετοχική παρατήρηση ήμουν ενήμερη ότι η μέθοδος αυτή περικλείει συγκεκριμένους περιορισμούς. Πρώτα και κύρια, αποδείχτηκε ότι ήταν εξαιρετικά δύσκολο, να επιλεγθούν παιδιά που θα συμμετέχουν στην έρευνα, καθώς ήταν σύνηθες να μην επισκέπτονται καθημερινά τα ίδια παιδιά τους ΜΚΟ και να απουσιάζουν μικρότερες ή μεγαλύτερες χρονικές περιόδους, είτε λόγω εργασίας είτε

λόγω μετακινήσεων των οικογενειών τους προς αναζήτηση εποχιακής εργασίας. Επίσης, ήταν σύνηθες αρκετά παιδιά να μην προσέρχονται καθορισμένη ώρα στους ΜΚΟ και να μην μένουν μέχρι την ολοκλήρωση της εκτέλεσης των ημερήσιων δραστηριοτήτων. Το γεγονός ότι τα παιδιά που επισκέπτονταν τους δύο ΜΚΟ εναλλάσσονταν σε συχνή βάση, μου προκαλούσε άγχος καθώς δεν μπορούσα να γνωρίζω εκ των προτέρων ποια παιδιά της ομάδας θα παρίστανται σταθερά στους ΜΚΟ, τις μέρες που θα βρίσκονται εκεί, όπως και το αν θα ακολουθούσαν όλο το πρόγραμμα της ημέρας ή θα αποχωρούσαν νωρίτερα.

Δεύτερον, ανακάλυψα ότι η συμμετοχική παρατήρηση δεν είναι μόνο χρονοβόρα αλλά επιπρόσθετα μια εξαντλητική διαδικασία, προκειμένου να αντληθούν οι απαιτούμενες πληροφορίες (Robson, 2011). Στα μέσα περίπου της έρευνας κόλλησα ψώρα από κάποιο Ρομά παιδί που επισκεπτόταν τον ΜΚΟ 1, με αποτέλεσμα να χρειαστεί να ακολουθήσω φαρμακευτική αγωγή και να απουσιάσω από το πεδίο για δύο εβδομάδες έως ότου αναρρώσω. Παρόλα αυτά, αυτή η προσέγγιση με κατέστησε ικανή να αποκτήσω γνώση και να διεισδύσω στις ζωές των παιδιών που διαφορετικά δεν θα μπορούσα ποτέ να είχα εκτιμήσει.

Μια άλλη πρόκληση της συμμετοχικής παρατήρησης είναι η πλήρης ταύτιση του ερευνητή με την υπό μελέτη ομάδα, με αποτέλεσμα να χάνεται ο ερευνητικός προσανατολισμός και να παραμελούνται οι στόχοι της έρευνας (Ιωσηφίδης, 2008). Αναφέρεται ότι υπήρχαν φορές όπου συνέλαβα τον εαυτό μου να ανησυχώ περισσότερο για την προετοιμασία των παιδιών για το σχολείο, την εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης και την ολοκλήρωση της εκτέλεσης των δημιουργικών δραστηριοτήτων και ο ρόλος της «εθελόντριας» επισκίασε τον ρόλο μου ως ερευνήτρια. Προκειμένου να διασφαλίσω ότι η διαδικασία της παρατήρησης δεν ήταν συμπτωματική, κρατούσα σημειώσεις πεδίου με την μορφή ενός καλά οργανωμένου ημερολογίου που είναι ο παραδοσιακός τρόπος για την καταγραφή των δεδομένων που πηγάζουν από την παρατήρηση (Hammersley and Atkinson, 2007).

Ο ρόλος μου ως διδακτορική φοιτήτρια που διεξάγει έρευνα δηλωνόταν από συγκεκριμένα σύμβολα. Πρώτα φαινόταν από την επιμονή μου να κάνω ερωτήσεις των οποίων οι απαντήσεις ήταν κάπως εμφανείς. Ειδικότερα, ο ρόλος μου ήταν ενός ανίδεου ξένου, που επιθυμούσε να μάθει όσο το δυνατόν περισσότερα για τις εμπειρίες των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο και τις προσωπικές απόψεις τους για την εργασία τους στο δρόμο. Ο σκοπός μου ήταν να έρθω όσο το δυνατόν πιο κοντά με την κουλτούρα και την κοσμοθεωρία των εργαζομένων παιδιών και των οικογενειών τους. Αρκετοί ερευνητές που έχουν υιοθετήσει την εθνογραφική προσέγγιση στην έρευνα τους με παιδιά, υπογραμμίζουν την σημασία της ανάληψης από τον ερευνητή του ρόλου ενός λιγότερο ισχυρού ενήλικα και μιας συμμετοχικής θέσης που είναι λιγότερο χαρακτηριστική των ενηλίκων (Mandel, 1998, Fine and Sandstrom, 1998, Davis et al, 2008, Mayall, 2008, Corsaro and Molinary, 2008). Το γεγονός ότι ήμουν «ξένη» ήταν εμφανές στην συμμετοχική μου θέση. Αφενός δεν ομιλώ την Ρομανί γλώσσα και αφετέρου στα πρώτα στάδια της έρευνας δεν γνώριζα τον τρόπο λειτουργίας των δύο ΜΚΟ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, τα παιδιά να με βλέπουν ως ένα αδύναμο ενήλικα

που ως ειδικοί θα μπορούσαν να με καθοδηγήσουν. Από τα πρώτα στάδια της έρευνας και κατά την διάρκεια των συζητήσεων μου με τα παιδιά, είχα τονίσει τον ρόλο μου ως ερευνήτρια αλλά παράλληλα και την ταυτότητα μου ως φοιτήτρια και ότι αποτέλεσμα της ερευνητικής μου προσπάθειας θα ήταν η απόκτηση ενός διδακτορικού τίτλου. Διαπίστωσα ότι με το να έχω τον φοιτητικό ρόλο ως αρχικό σημείο αναφοράς, τα παιδιά ήταν περισσότερο δεκτικά στο να τους κάνω ερωτήσεις και περισσότερο πρόθυμα στο να παρέχουν πληροφορίες. Τα παιδιά με θεωρούσαν δικαίως ως κάποια που χρειαζόταν την δική τους βοήθεια και συμβολή.

Όπως προαναφέρθηκε, στα πρώτα στάδια της έρευνας, δεν είχα σαφής εικόνα των κανονισμών και των ρουτινών των δύο ΜΚΟ, όπως και των παιδιών που επισκέπτονταν τους ΜΚΟ, καθώς τα πρόσωπα των παιδιών εναλλάσσονταν πολύ συχνά και πάλευα να ισορροπήσω τον ερευνητικό μου ρόλο με το αποδεκτό επίπεδο συμμετοχής μέσα στην ομάδα. Επιπλέον, από κάποιο χρονικό σημείο και έπειτα μετέφερα πάντοτε στην τσάντα μου ένα μαγνητόφωνο και βρισκόμουν σε ετοιμότητα για να πάρω συνέντευξη από κάποιο παιδί που θα έδινε την συγκατάθεση του. Όλα αυτά τα σύμβολα, λειτουργούσαν ως υπενθύμιση στα παιδιά και τα μέλη του προσωπικού των δύο ΜΚΟ ότι βρισκόμουν στον χώρο ως ερευνήτρια.

5. 10. 2. Συνεντεύξεις

«Παίρνουμε συνεντεύξεις από τους ανθρώπους για να μάθουμε από αυτούς εκείνα τα πράγματα που δεν μπορούμε άμεσα να παρατηρήσουμε και για να κατανοήσουμε τι έχουμε παρατηρήσει» (Patton, 2015, σελ: 426). Η συνέντευξη λειτουργεί υποστηρικτικά και συμπληρωματικά των παρατηρήσεων στο πεδίο (Skinner, 2013). Επομένως, η μέθοδος της συνέντευξης είναι αναπόσπαστο κομμάτι της συμμετοχικής παρατήρησης και για τον λόγο αυτό δεν θα πρέπει να παραλείπεται (Patton, 2015).

Οι συνεντεύξεις στην παρούσα έρευνα κυμαίνονταν από αυθόρμητες ανεπίσημες συζητήσεις σε επίσημες καθορισμένες συναντήσεις που είχαν προγραμματιστεί και μαγνητοφωνήθηκαν. Διεξήγαγα ανεπίσημες συνεντεύξεις με εργαζόμενα παιδιά που επισκέπτονταν τους δύο ΜΚΟ, με νεαρούς Ρομά ενήλικες που κατά την παιδική τους ηλικία εργάζονταν στο δρόμο και με Ρομά γονείς. Ακόμα, διεξήγαγα επίσημες συνεντεύξεις με επαγγελματίες και ειδικούς που εργάζονταν στους δύο ΜΚΟ κατά την χρονική περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, όπως και με εκπαιδευτικούς.

Ο σκοπός των ανεπίσημων συνεντεύξεων με τα παιδιά ήταν να κατανοήσω τις προσωπικές αντιλήψεις τους για τις εμπειρίες τους στο δρόμο, και για την εργασία τους. Η μέθοδος της συνέντευξης ενδείκνυται για την συλλογή δεδομένων που αφορούν στις εμπειρίες, τις απόψεις και τα συναισθήματα των συμμετεχόντων, καθώς η φύση τους απαιτεί την εις βάθος μελέτη τους (Denscombe, 2010). Σύμφωνα με τον Denscombe, (2010, σελ: 174) η συνέντευξη επιτρέπει την επαφή του ερευνητή με άτομα που βρίσκονται στο πεδίο και κατ' επέκταση μπορούν να δώσουν προνομακές

πληροφορίες, καθώς βρίσκονται «σε μία ειδική θέση να γνωρίζουν». Επιπλέον, οι συνεντεύξεις με τα παιδιά βασίζονται στην πεποίθησή μου, ότι τα παιδιά είναι ειδικοί για τις προσωπικές ζωές τους και πλαίσια (Rogers et al, 2005). Ακόμα, η συνέντευξη ενδείκνυται στην περίπτωση ατόμων που είναι αναλφάβητοι ή έχουν περιορισμένη γνώση γραφής και ανάγνωσης, όπως συμβαίνει με την πλειοψηφία των Ρομά παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα (Cohen et al, 2005). Οι ανεπίσημες συνεντεύξεις είχαν την μορφή πρόσωπο με πρόσωπο συζήτησης, και κάποιες φορές είχαν την μορφή ομαδικής συζήτησης σε αίθουσα των ΜΚΟ.

Πίνακας 9

ΠΑΙΔΙΑ			
ΌΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΚΟ
1. Ελένη	Αλβανίδα Ρομά	10	ΜΚΟ 2
2. Κώστας	Αλβανός Ρομά	8	ΜΚΟ 2
3. Γιώργος	Αλβανός Ρομά	13	ΜΚΟ 2
4. Κατερίνα	Αλβανίδα Ρομά	10	ΜΚΟ 2
5. Γιωργία	Αλβανίδα Ρομά	11	ΜΚΟ 2
6. Χρύσα	Αλβανίδα Ρομά	11	ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ
7. Έφη	Αλβανίδα Ρομά	9	ΜΚΟ 2
8. Ντενίς (1)	Μουσουλμάνο Ρομά	8	ΜΚΟ 1
9. Ντενίς (2)	Μουσουλμάνο Ρομά	9	ΜΚΟ 1
10. Φούντα	Μουσουλμάνο Ρομά	7	ΜΚΟ 1
11. Μουσταφά	Μουσουλμάνος Ρομά	15	ΜΚΟ 1
12. Συριάν (1)	Μουσουλμάνο Ρομά	12	ΜΚΟ 1
13. Μαζούμ	Μουσουλμάνος Ρομά	12	ΜΚΟ 1
14. Γιότζα	Μουσουλμάνο Ρομά	10	ΜΚΟ 1
15. Βιζντάν	Μουσουλμάνο Ρομά	13	ΜΚΟ 1
16. Γιουνγκέρ	Μουσουλμάνος Ρομά	17	ΜΚΟ 1
17. Τζανσέ (1)	Μουσουλμάνο Ρομά	10	ΜΚΟ 1

18. Γιουζγιάν	Μουσουλμάνα Ρομά	9	ΜΚΟ 1
19. Χρήστος	Αλβανός Ρομά	11	ΜΚΟ 1
20. Παναγιώτης	Αλβανός Ρομά	10	ΜΚΟ 1
21. Δήμητρα	Αλβανίδα Ρομά	8	ΜΚΟ 1
22. Ατνάν	Μουσουλμάνος Ρομά	11	ΜΚΟ 1
23. Σεριφέ	Μουσουλμάνα Ρομά	12	ΜΚΟ 1
24. Μπαριέ	Μουσουλμάνα Ρομά	11	ΜΚΟ 1
25. Συριάν (2)	Μουσουλμάνα Ρομά	12	ΜΚΟ 1
26. Γιοκάν	Μουσουλμάνος Ρομά	16	ΜΚΟ 1
27. Σερτζούκ	Μουσουλμάνος Ρομά	16	ΜΚΟ 1
28. Σεριάν	Μουσουλμάνα Ρομά	11	ΜΚΟ 1
29. Μοχάμαντ	Μουσουλμάνος Ρομά	15	ΜΚΟ 1

Ο σκοπός των συνεντεύξεων με τους επαγγελματίες των δύο ΜΚΟ, τους Ρομά γονείς και τους νεαρούς Ρομά ενήλικες ήταν να επεκταθώ στα θέματα που αναδύθηκαν στις συνεντεύξεις με τα παιδιά, να επαυξήσω τις αναφορές τους, να αποκτήσω μία πληρέστερη εικόνα και να επιβεβαιώσω ότι κατανόησα το νόημα που τα παιδιά αποδίδουν στην εργασία τους και στις εμπειρίες τους στο δρόμο.

Πίνακας 10

ΝΕΑΡΟΙ ΡΟΜΑ ΕΝΗΛΙΚΕΣ			
ΌΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΚΟ
1. Αρίφ	Μουσουλμάνος Ρομά	19	ΜΚΟ 1
2. Αϊχάν	Μουσουλμάνος Ρομά	21	ΜΚΟ 1
3. Τασίμ	Μουσουλμάνος Ρομά	21	ΜΚΟ 1
4. Ντεριάν	Μουσουλμάνα Ρομά	21	ΜΚΟ 1

Πίνακας 11

ΡΟΜΑ ΓΟΝΕΙΣ			
ΌΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΚΟ
1. Μεσούτ	Μουσουλμάνος Ρομά	28	ΜΚΟ 1
2. Άχμετ	Μουσουλμάνος Ρομά	30	ΜΚΟ 1
3. Τζανσέ (2)	Μουσουλμάνα Ρομά	28	ΜΚΟ 1

Πίνακας 12

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ		
ΌΝΟΜΑ	ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΚΟ
1.Επαγγελματίας 1	Υπεύθυνη ΜΚΟ/Κοινωνική Λειτουργός	ΜΚΟ 1
2.Επαγγελματίας 2	Κοινωνική Λειτουργός	ΜΚΟ 1
3.Επαγγελματίας 3	Κοινωνική Λειτουργός	ΜΚΟ 1
4.Επαγγελματίας 4	Ψυχολόγος (Υπεύθυνη για την σχολική ένταξη των παιδιών)	ΜΚΟ 1
5.Επαγγελματίας 5	Ψυχολόγος (Στήριξη των παιδιών στην προετοιμασία των μαθημάτων)	ΜΚΟ 1
6.Επαγγελματίας 6	Εθελόντρια (Στήριξη των παιδιών στην προετοιμασία	ΜΚΟ 1

	των μαθημάτων τους)	
7.Επαγγελματίας 7	Κοινωνική Λειτουργός	ΜΚΟ 2
8.Επαγγελματίας 8	Κοινωνική Λειτουργός	ΜΚΟ 2
9.Επαγγελματίας 9	Κοινωνική Λειτουργός	ΜΚΟ 2
10.Επαγγελματίας10	Κοινωνική Λειτουργός	ΜΚΟ 2
11.Επαγγελματίας11	Παιδίατρος	
12.Επαγγελματίας12	Κοινωνιολόγος Ειδικός στο Trafficking Ανηλίκων	

Πίνακας 13

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ	
ΌΝΟΜΑ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1. Διευθυντής Σχολείου 1	Δημοτικό Σχολείο Κολωνού
2. Διευθυντής Σχολείου 2	Δημοτικό Σχολείο Αθηνών
3. Εκπαιδευτικός Σχολείου 2	Δημοτικό Σχολείο Αθηνών

Το είδος της συνέντευξης που επέλεξα είναι η ημι-δομημένη συνέντευξη. Η ημι-δομημένη συνέντευξη στοχεύει στην «διερεύνηση παρά στον έλεγχο» (Denscombe, 2010, σελ: 176). Η δομή του συγκεκριμένου τύπου συνέντευξης εξασφαλίζει ευελιξία στον τρόπο που τίθενται οι ερωτήσεις και την σειρά με την οποία καλύπτονται και προσαρμόζεται στις απαντήσεις και τα σημεία ενδιαφέροντος του υποκειμένου (Menter et al, 2011). Επιπλέον, επειδή οι ερωτήσεις είναι ευέλικτες και γενικές και η κατεύθυνση που δίνεται από τον ερευνητή είναι μικρή, εξασφαλίζεται η ελευθερία στον συνεντευξιαζόμενο να εκφράσει τις προσωπικές απόψεις του, όπως ο ίδιος επιλέγει ή είναι σε θέση (Cohen et al, 2005, Bryman, 2004, Giddens, 1993b). Στην ημι-δομημένη συνέντευξη οι απαντήσεις είναι ανοικτού τύπου και έτσι παρέχεται η δυνατότητα στον συνεντευξιαζόμενο να αναπτύξει την άποψη του χρησιμοποιώντας τα δικά του λόγια (Denscombe, 2010). Κατ' επέκταση ο ερευνητής έχει την δυνατότητα να περισυλλέξει λεπτομερώς τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους, οι συνεντευξιαζόμενοι αντιλαμβάνονται και βιώνουν τον κοινωνικό τους κόσμο και αφήνεται χώρος για την ανάδειξη θεμάτων που τα υποκείμενα θεωρούν ως σημαντικά (Brod et al, 2009, Bryman, 2004).

Ο οδηγός της συνέντευξης περιλάμβανε ανοικτού τύπου ερωτήσεις, καθώς διασφαλίζουν μεγαλύτερες και περισσότερο λεπτομερείς απαντήσεις από τα παιδιά ασχέτως της ηλικίας τους και γενικότερα από τους συνεντευξιαζόμενους. Για τον λόγο αυτό, οι κλειστού τύπου ερωτήσεις αποφεύχθηκαν. Επίσης, πρόσεξα ώστε να αποφύγω να κάνω στα παιδιά ερωτήσεις με τρόπο υποδηλωτικό, όπως και να επαναλάβω ερωτήσεις με την ίδια μορφή, καθώς συνήθως εκλαμβάνεται από τα παιδιά ως λανθασμένη η πρώτη απάντηση που έδωσαν και συνήθως επιχειρούν να αλλάξουν την απάντηση τους. Ακόμα, απέφυγα να διακόπτω κατά την διάρκεια της συνέντευξης τα παιδιά και δεχόμουν τις παύσεις στις αφηγήσεις τους (Westcott et al, 2002).

Κατέβαλα προσπάθεια να δώσω μια φυσική ροή σε κάθε συνέντευξη με το να δημιουργήσω μία ατμόσφαιρα, όπου οι συμμετέχοντες θα αισθάνονταν άνετα. Ειδικότερα, στα πρώτα λεπτά της συνέντευξης, προκειμένου οι συνεντευξιαζόμενοι να αισθανθούν άνετα και να «σπάσει ο πάγος» χρησιμοποίησα μια σειρά από παγοθραύστες (Heary and Hennessy, 2005). Μοιραστήκαμε με τα παιδιά κάποιες πληροφορίες για τον εαυτό μας, όπως τα ενδιαφέροντα μας, την ηλικία μας. Όταν ο ερευνητής βασίζεται στην αυτό-αποκάλυψη και την αμοιβαιότητα αποφεύγεται η ανάπτυξη ιεραρχικής σχέσης με τον ανταποκρινόμενο (Reinharz, 1992). Έτσι, σε αυτό το πλαίσιο ο ερευνητής και το ερευνητικό υποκείμενο καθίστανται συν δημιουργοί των δεδομένων μέσω της συνέντευξης (Haig, 1997). Επίσης, κάθε συνέντευξη ξεκίνησε με ερωτήσεις γνωριμίας.

Ακόμα, όσον αφορά στις συνεντεύξεις με τα παιδιά, αφού τα ενημέρωσα για την φύση της συνέντευξης και τους εξήγησα τον σκοπό και αφού έλαβα την συγκατάθεση τους για μαγνητοφώνηση της συνέντευξης, έδειξα στα συνεντευξιαζόμενα παιδιά το μαγνητόφωνο και τους επέτρεψα πριν ξεκινήσει η συνέντευξη να μαγνητοφωνήσουν τον εαυτό τους να τραγουδάει ή να μιλάει και στην συνέχεια να ακούσουν τον εαυτό τους. Διαπίστωση ότι η δραστηριότητα αυτή άρρεσε ιδιαίτερα στα συνεντευξιαζόμενα

παιδιά, και τα έκανε να αισθανθούν ότι θα έχουν τον έλεγχο της όλης διαδικασίας. Επίσης, κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων με τα παιδιά λάμβανα υπόψη μου ιστορίες που επιθυμούσαν να αναφέρουν για πρόσφατα γεγονότα και αστείες καταστάσεις, ακόμα και αν φαινόταν ότι δεν σχετίζονται με τις ερευνητικές ερωτήσεις. Έρευνες έχουν δείξει ότι το χιούμορ κατά την διάρκεια της συνέντευξης εκτιμάται ιδιαίτερος από τα συμμετέχοντα παιδιά (Wade and Westcott, 1997, Williamson and Butler, 1995). Επιτρέποντας στα παιδιά να πουν τις ιστορίες τους και να κυριαρχήσουν οι ιδέες τους για τουλάχιστον σε ένα μέρος της συζήτησης, βοήθησε στο να με αντιληφθούν ως ένα λιγότερο ισχυρό ενήλικα και ως μία μη εξουσιαστική φιγούρα που δεν ασκεί έλεγχο σε όλα τα θέματα της συζήτησης (Clark, 1996).

Σύμφωνα με τους Rogers et al (2005), ο ερευνητής θα πρέπει να προσέχει τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία διαπραγματεύεται στο πλαίσιο της συνέντευξης με το παιδί. Και αυτό διότι το παιδί είναι πολύ λιγότερο ισχυρό και η στάση του ερευνητή θα καθορίσει τι το παιδί θα αναφέρει. Ακόμα, προκειμένου να διαχωρίσω τον εαυτό μου από εξουσιαστική φιγούρα, υπογράμμισα στα συνεντευξιαζόμενα παιδιά ότι ρόλος μου δεν είναι να τα πειθαρχήσω ή να τα κρίνω, αλλά ότι βρίσκομαι εκεί για να ακούσω τις εμπειρίες τους και να τις κατανοήσω (Rogers et al, 2005). Επίσης, προσπάθησα να διασφαλίσω ότι τα παιδιά δεν με βλέπουν ως εξουσιαστική φιγούρα με το να χρησιμοποιώ το μικρό μου όνομα και να κάθομαι στις ίδιες καρέκλες που κάθονταν τα συνεντευξιαζόμενα παιδιά και να βρίσκομαι στο ίδιο ύψος μαζί τους (Hennessy and Heary, 2005).

Το συνεντευξιαζόμενο παιδί έχει συλληφθεί από τους ερευνητές με διάφορους τρόπους (Woodhead and Faulkner, 2008, James, 1999). Οι συνεντεύξεις δεν είναι απλώς η απλή συλλογή ερωτήσεων και απαντήσεων, αλλά πρόκειται για το χτίσιμο μιας έκθεσης μαζί με το συνεντευξιαζόμενο παιδί. Προσέγγισα τις συνεντεύξεις με τα παιδιά ως μία συν-δημιουργική διαδικασία κατασκευής νοήματος. Έδωσα την ευκαιρία στα παιδιά να εξηγήσουν τις απαντήσεις τους στο πλαίσιο της συνέντευξης μαζί τους. Με αυτό τον τρόπο, τα παιδιά απέκτησαν έναν ενεργό συμμετοχικό ρόλο στην διαδικασία της συνέντευξης και οι ρόλοι μας μοιράστηκαν και δημιουργήθηκαν από κοινού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, τα συνεντευξιαζόμενα παιδιά να ενδυναμωθούν κατά την διάρκεια της συνέντευξης, παρά απλώς να υποβληθούν σε μία λίστα οδηγιών και ερωτήσεων. Το συνεντευξιαζόμενο παιδί θα πρέπει να αισθάνεται ικανό να συμμετάσχει μέσα σε ένα αμοιβαία διαπραγματεύσιμο πλαίσιο. Για τον λόγο αυτό, προσπάθησα να αμφισβητήσω θέματα εξουσίας και αντιλήψεις περί ικανότητας των παιδιών (Westcott and Littleton, 2005).

5.10.3 Οπτικές Μέθοδοι-Εικόνες και Φωτογραφίες

Στην έρευνα αυτή υιοθετήθηκαν, επίσης, οπτικές μέθοδοι. Αναλυτικότερα, έγινε χρήση εικόνων για την παραγωγή δεδομένων, όπως και παραγωγή φωτογραφιών από τα ίδια τα παιδιά. Παρατηρείται ότι έχει υπάρξει μία σχετικά πρόσφατη στροφή στις

οπτικές ερευνητικές μεθόδους (Banks, 2007, Banks, 2001, Beneker et al, 2010, Prosser, 2011). Οι φωτογραφίες και οι εικόνες μπορούν να διαδραματίσουν ποικίλους ρόλους σε μια έρευνα (Keegan, 2008). Στην προκειμένη περίπτωση, οι εικόνες, οι οποίες προετοιμάστηκαν από μένα χρησιμοποιήθηκαν ως ερέθισμα και ενσωματώθηκαν κατά την διάρκεια της διεξαγωγής των ομάδων εστίασης που πραγματοποιήθηκαν με τα παιδιά (όπως εξηγείται παρακάτω) και λειτούργησαν ως παρακίνηση και ως επίκεντρο συζήτησης, προκειμένου τα παιδιά να εκφράσουν τις απόψεις τους. Επιπλέον, οι φωτογραφίες, αποτέλεσαν είδος παραχθειςών δεδομένων από τα ίδια τα συμμετέχοντα παιδιά, καθώς όπως παρουσιάζεται παρακάτω ζητήθηκε από τα παιδιά να γίνουν οι ίδιοι φωτογράφοι (Keegan, 2008).

5.10.4 Ομάδες Εστίασης

Ένας άλλος τρόπος απόκτησης πρόσβασης στο πως τα παιδιά αντιλαμβάνονται την εργασία τους και τις εμπειρίες τους στο δρόμο, επιτεύχθηκε με την μέθοδο των ομάδων εστίασης και της ενσωμάτωσης εικόνων, ως παρακίνηση για την εκμείωση πληροφοριών από τα συμμετέχοντα παιδιά. Η χρήση οπτικών παρακινήσεων και ερεθισμάτων στην ποιοτική συνέντευξη, αποσκοπεί στο να εκμειώσει πληροφορίες και να ενθαρρύνει σκέψεις και συνιστά μία δημιουργική προσέγγιση που ενδείκνυται στην έρευνα με παιδιά (Greene and Hill, 2005), ενώ παράλληλα αποτελεί καινοτόμα προσέγγιση στην ποιοτική συνέντευξη (Patton, 215). Οι Prosser and Schwartz (1998, σελ: 123) προτείνουν την χρήση οπτικών παρακινήσεων ως εργαλείο «με παιδιά, και με εκείνους που ανταποκρίνονται πιο εύκολα σε οπτικές παρά σε λεξιλογικές παρακινήσεις». Επιπλέον, ο Parkinson (2001, σελ: 150) προτείνει στον ερευνητή να εμπλέκει τα παιδιά «στο να κάνουν κάτι κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων ως ένα τρόπο για να τα κρατήσουν «απασχολημένα στο να σκέπτονται». Αρκετές έρευνες με παιδιά έχουν βασιστεί στην διεξαγωγή συνεντεύξεων που συνδυάζονται με την χρήση εικόνων και φωτογραφιών ως παρακίνηση (Cappello, 2005, Einarsdóttir, 2007).

Ύστερα από προσωπική αναζήτηση στο διαδίκτυο, εντόπισα εικόνες που απεικόνιζαν παιδιά να εργάζονται στο δρόμο, πουλώντας διάφορα μικροαντικείμενα, καθαρίζοντας τζάμια αυτοκινήτων ή παίζοντας κάποιο μουσικό όργανο. Εκτύπωσα κάποιες εικόνες και κατά την διεξαγωγή των ομάδων εστίασης, τις εισήγαγα στις ομάδες, κάνοντας ερωτήσεις στα συμμετέχοντα παιδιά, οι οποίες βασίζονταν στον οδηγό συνέντευξης, και προσκαλώντας τους συμμετέχοντες να συζητήσουν μεταξύ τους και να εκφράσουν τις απόψεις τους για τα εργαζόμενα παιδιά που απεικονίζονταν στις εικόνες.

Πραγματοποιήθηκαν πέντε ομάδες εστίασης, στις οποίες συμμετείχαν συνολικά 18 παιδιά, 13 κορίτσια και 5 αγόρια. Οι τέσσερις ομάδες εστίασης πραγματοποιήθηκαν στον ΜΚΟ 1, ενώ η πέμπτη ομάδα εστίασης πραγματοποιήθηκε στον ΜΚΟ 2. Τα συμμετέχοντα κορίτσια Σεριφέ και Μπαριέ από την Ομάδα Εστίασης 4, όπως και τα συμμετέχοντα κορίτσια Κατερίνα, Ελένη και Παναγιώτα από την Ομάδα Εστίασης 5, είχαν επίσης συμμετάσχει σε ατομική συνέντευξη.

Πίνακας 14

ΟΜΑΔΑ ΕΣΤΙΑΣΗΣ 1			
ΟΝΟΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΚΟ
1.Εύα	11 ετών	Μουσουλμάνα Ρομά	ΜΚΟ 1
2.Μιουσντέ	11 ετών	Μουσουλμάνα Ρομά	ΜΚΟ 1
3.Πουνάρ	9 ετών	Μουσουλμάνα Ρομά	ΜΚΟ 1
4.Πατούς	7 ετών	Μουσουλμάνα Ρομά	ΜΚΟ 1

Πίνακας 15

ΟΜΑΔΑ ΕΣΤΙΑΣΗΣ 2			
ΟΝΟΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΚΟ
1.Φετιέ	10 ετών	Μουσουλμάνα Ρομά	ΜΚΟ 1
2.Χασάν	12 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1
3.Μαχμούντ	13 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1

Πίνακας 16

ΟΜΑΔΑ ΕΣΤΙΑΣΗΣ 3			
ΟΝΟΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΚΟ
1.Σιμπέλ	9 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
2.Φικρί (1)	8 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1
3.Ναργκίς	8 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
4.Αλτίν	9 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1

Πίνακας 17

ΟΜΑΔΑ ΕΣΤΙΑΣΗΣ 4			
ΟΝΟΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΚΟ
1.Σεριφέ	12 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
2.Μπαριέ	11 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
3.Φικρί (2)	9 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1

Πίνακας 18

ΟΜΑΔΑ ΕΣΤΙΑΣΗΣ 5			
ΟΝΟΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΚΟ
1.Κατερίνα	10 ετών	Αλβανίδα Ρομά	ΜΚΟ 2
2.Αθηνά	8 ετών	Αλβανίδα Ρομά	ΜΚΟ 2
3.Ελένη	10 ετών	Αλβανίδα Ρομά	ΜΚΟ 2
4.Γιωργία	11 ετών	Αλβανίδα Ρομά	ΜΚΟ 2

Η υιοθέτηση της μεθόδου των ομάδων εστίασης είναι ιδιαίτερα χρήσιμη όταν ο ερευνητής ενδιαφέρεται να μελετήσει τις εμπειρίες των παιδιών (Hunter and Chandler, 1999, Garley et al, 1997). Η μέθοδος μπορεί να υιοθετηθεί σε συνδυασμό και με άλλες ποιοτικές ή ποσοτικές μεθόδους. Η ομάδα εστίασης αρχικά συνιστούσε ένα συγκεκριμένο είδος ομαδικής συνέντευξης, αλλά πλέον οι όροι «ομαδική συνέντευξη» και «ομάδες εστίασης» χρησιμοποιούνται περισσότερο εναλλακτικά (Punch, 2014). Η ομάδα εστίασης συνιστά μια ομαδική συζήτηση στην οποία λαμβάνει μέρος ένας μικρός αριθμός υποκειμένων και βασίζεται σε μια εμπειρία ή σε ένα θέμα, όπου όλοι οι συμμετέχοντες της ομάδας έχουν γνώση (Heary and Hennessy, 2005, Denscombe, 2010). Στην μέθοδο αυτή, ο ερευνητής δουλεύει ταυτόχρονα με αρκετά ερευνητικά υποκείμενα (Punch, 2014). Η ομάδα εστίασης βασίζεται στην δυναμική της ομάδας και παρέχει την δυνατότητα για πολλαπλές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε όλους τους συμμετέχοντες και όχι μόνο μεταξύ του ανταποκρινόμενου και του ερευνητή (Kruger, 1994). Η αλληλεπίδραση που υπάρχει ανάμεσα στους συμμετέχοντες ενισχύει την ποιότητα των δεδομένων (Krueger and Casey, 2008, Krueger and Casey, 2000). Η χρήση της μεθόδου αναγνωρίζει τα ερευνητικά υποκείμενα ως ειδικούς. Έτσι, ένα παιδί που λαμβάνει μέρος σε μία ομάδα εστίασης θα πρέπει να αισθάνεται ότι μοιράζεται την εμπειρία του με συνομήλικα παιδιά της ομάδας (Levine and Zimmerman, 1996).

Σκοπός της υιοθέτησης της μεθόδου ήταν να αυξηθεί ο αριθμός των συμμετεχόντων παιδιών στην έρευνα, και έτσι να υπάρξει αύξηση της ποικιλίας των απόψεων των συμμετεχόντων παιδιών (Denscombe, 2010). Επιπλέον, επέλεξα την συγκεκριμένη μέθοδο στοχεύοντας να κατανοήσω σε βάθος αυτό που έχει βαρύτητα και σημασία για τα παιδιά, δεδομένου ότι στην ομάδα εστίασης επιτρέπεται στα παιδιά να ασκούν έλεγχο στην κατεύθυνση και τον ρυθμό της συζήτησης και να εγείρουν θέματα με

σχετικά μικρή συμμετοχή του ερευνητή. Ακόμα, με το να συζητούν τα παιδιά μεταξύ τους μαθαίνουν περισσότερο για τις πτυχές των κοινωνικών τους κόσμων, σταθεροποιούν την γνώση τους, γεγονός που επιτρέπει στον ερευνητή να αποκτήσει μία όσο το δυνατόν πλήρη εικόνα επί του θέματος και να διεισδύσει σε βάθος (Mayall, 2008). Οι ομάδες εστίασης δημιουργούν ένα ασφαλές περιβάλλον συνομηλίκων και η υποστήριξη συνομηλίκων που παρατηρείται στο πλαίσιο της μικρής ομάδας μπορεί να λειτουργήσει επανορθωτικά της ανισορροπίας που υπάρχει μεταξύ του ενήλικα ερευνητή και του παιδιού στην ατομική συνέντευξη (Mauthner, 1997). Επομένως, μέσα σε αυτό το πλαίσιο τα συμμετέχοντα παιδιά είναι περισσότερο ανοικτά στις απαντήσεις που δίνουν (Vaughn et al, 1996). Επίσης, μέσω της ομαδικής αλληλεπίδρασης παράγονται δεδομένα που θα ήταν λιγότερο προσβάσιμα χωρίς την αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας. Αυτό έχει ως συνέπεια, ο ερευνητής να μπορεί να αποκτήσει μια καλή εικόνα του υπό-μελέτη αντικειμένου (Morgan, 1988).

Στην περίπτωση που οι απαντήσεις των παιδιών ήταν διαφορετικές ή στην περίπτωση που το ίδιο το παιδί έδινε αντιφατικές απαντήσεις ζητούσα διευκρινίσεις, προκειμένου να επαυξήσω την σαφήνεια των απαντήσεων των παιδιών και να διασφαλίσω ότι έχω μια ακριβή εικόνα της άποψης τους. Ακόμα, προκειμένου να διαπιστώσω αν υπάρχει ομοφωνία ή ποικιλία απόψεων ανάμεσα στα συμμετέχοντα παιδιά, ρωτούσα τα παιδιά τακτικά αν οι απόψεις τους σε θέματα που εγείρονταν είναι ίδιες με αυτές που εκφράστηκαν ή αν έχουν διαφορετικές απόψεις. Κατά την διάρκεια της διεξαγωγής των ομάδων εστίασης, χρησιμοποιούσα τα ονόματα των παιδιών για να τους απευθύνω τον λόγο, με σκοπό να διευκολυνθώ στην διαδικασία της απομαγνητοφώνησης και να είμαι σε θέση να εντοπίσω σε ποιο συμμετέχοντα παιδί ανήκει η κάθε συνεισφορά.

Στις ομαδικές συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν με τα συμμετέχοντα παιδιά υιοθέτησα περισσότερο τον ρόλο του μεσολαβητή παρά τον ρόλο του συνεντευκτή (Punch, 2014). Εστίασα στην διευκόλυνση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα συμμετέχοντα παιδιά των ομάδων και στην ενθάρρυνση της συζήτησης που αναπτύχθηκε παρά στην καθοδήγηση της (Denscombe, 2010). Επίσης, εκτός από το περιεχόμενο της συζήτησης παρακολούθησα και το κλίμα που δημιουργήθηκε στις ομάδες, τα συναισθήματα των παιδιών, την γλώσσα του σώματος, τυχόν εντάσεις και διακοπές που έγιναν, γεγονός που ενισχύει την ποιότητα των δεδομένων (Eriksson and Kovalainen, 2008).

Προκειμένου τα συμμετέχοντα παιδιά να αισθανθούν άνετα τα ενθάρρυνα να επιλέξουν τα ίδια την θέση τους, έτσι ώστε να καθίσουν κοντά σε έναν φίλο με τον οποίο θα αισθάνονταν άνετα. Δίνοντας στα παιδιά την ελευθερία να επιλέξουν την θέση τους συνείσφερε στο να υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ της σχέσης ενήλικα-παιδιού της τάξης και της ομάδας εστίασης (Hennessy and Heary, 2005). Φρόντισα, ακόμα, τα συμμετέχοντα παιδιά να κάθονται σε τέτοια θέση, προκειμένου να διευκολύνεται η οπτική επαφή με όλα τα μέλη, έτσι ώστε να μην παραγκωνίζονται συμμετέχοντα παιδιά και να μην τοποθετούμαι σε κεντρική θέση (Denscombe, 2010). Επίσης, χρησιμοποίησα γλώσσα που ήταν κατανοητή από τα παιδιά των ομάδων, προκειμένου να επικοινωνήσω μαζί τους και ήμουν δεκτική στις συνεισφορές των παιδιών σε

ζητήματα που έθεταν και ήταν σημαντικά για τα ίδια (Hennessy and Heary, 2005). Όπως και στις ατομικές συνεντεύξεις με παιδιά, έτσι και στις ομαδικές συζητήσεις λάμβανα υπόψη μου διάφορα αστεία των παιδιών. Όπως έχει διαπιστωθεί, όταν τα συμμετέχοντα παιδιά διασκεδάζουν και περνούν ευχάριστα είναι πιο εύκολο να παραμείνει η προσοχή τους στο θέμα της συζήτησης (Clark, 1996).

Καθώς ο ρόλος του μεσολαβητή στην ομάδα εστίασης είναι να δοθεί η ευκαιρία σε όλους τους συμμετέχοντες να εκφράσουν την γνώμη τους και να επιτευχθεί μια ισορροπία στις συνεισφορές των παιδιών, ζήτησα από τα παιδιά της κάθε ομάδας να διασφαλίσουν ότι σε κάθε παιδί θα δινόταν η ευκαιρία να εκφράσει την άποψη του. Διευκρίνισα στα παιδιά ότι σκοπός της συζήτησης, είναι να με βοηθήσουν να κατανοήσω τις προσωπικές αντιλήψεις τους για τις εργασιακές τους καταστάσεις, ότι δεν πρόκειται για κάποια εξέταση ή τεστ και ότι δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις. Επισήμανα, επίσης, στα παιδιά ότι δεν θα πρέπει να μιλούν όλοι μαζί και ότι οι απαντήσεις του κάθε συμμετέχοντα παιδιού θα πρέπει να λαμβάνουν σεβασμό. Όπου ήταν δυνατόν εξέφραζα ερωτήσεις χρησιμοποιώντας λέξεις που χρησιμοποιούσαν τα συμμετέχοντα παιδιά ως ένα τρόπο για να ενθαρρύνω περαιτέρω την συζήτηση (Hennessy and Heary, 2005).

5.10. 5 Παραγωγή φωτογραφιών από τα συμμετέχοντα παιδιά

Παραδοσιακά οι ζωές των παιδιών και η παιδική ηλικία έχουν αποκλειστικά διερευνηθεί μέσα από την οπτική των ενηλίκων κηδεμόνων τους, που εκφράζουν την άποψη τους για λογαριασμό των παιδιών. Αυτό αποκλείει το παιδί από την ερευνητική διαδικασία και το καθιστά αντικείμενο (Christensen and James, 2008b). Η πρόσφατη κοινωνιολογική μετατόπιση της θεωρίας που αναγνωρίζει τα παιδιά ως ενεργούς κοινωνικούς παράγοντες, βασίζεται στην υιοθέτηση οπτικών μεθόδων για την απόκτηση γνώσης του πλαισίου της εμπειρίας του παιδιού (Beazley, 1997). Επομένως, μέσα σε αυτό το πλαίσιο η εκτέλεση των ερευνητικών μεθόδων περνάει από τα χέρια των ενηλίκων στα χέρια των παιδιών, και τους δίνεται η δυνατότητα να «κατασκευάσουν αναφορές της ζωής τους με τους δικούς τους όρους» (Holloway and Valentine, 2000, σελ: 8). Όπως παρατηρούν οι Rudestam and Newton (1992), προκειμένου ο ερευνητής να διερευνήσει το περιβάλλον των παιδιών που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, απαιτείται να γίνει περισσότερο ευέλικτος και δημιουργικός. Για τον λόγο αυτό, η προσαρμογή των οπτικών μεθόδων ενδείκνυται και κρίνεται κατάλληλη και απαραίτητη για την μελέτη των εμπειριών και του βιόκοσμου του παιδιού που ζει και/ή εργάζεται στο δρόμο.

Ζητήθηκε από τα παιδιά να τραβήξουν φωτογραφίες με 5 πράγματα που τους αρέσουν στο δρόμο και με 5 πράγματα που δεν τους αρέσουν. Η δραστηριότητα πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με δύο εθελόντριες από τον ΜΚΟ 1. Για την εκτέλεση της δραστηριότητας διατέθηκαν στα παιδιά οι προσωπικές μας ψηφιακές

μηχανές και φωτογραφικές μηχανές μιας χρήσης. Έτσι, ύστερα από προγραμματισμένο ραντεβού, συνοδεύσαμε τα συμμετέχοντα παιδιά κατά την πραγματοποίηση της δραστηριότητας στο δρόμο. Κάθε παιδί τραβούσε τις φωτογραφίες με τα μέρη ή πρόσωπα που επιθυμούσε να αποτυπώσει, ενώ τα υπόλοιπα παιδιά περίμεναν σε άλλο μέρος την σειρά τους. Στην δραστηριότητα συμμετείχαν συνολικά 12 παιδιά, 7 κορίτσια και 5 αγόρια.

Πίνακας 19

ΟΝΟΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΚΟ
1.Αλή	10 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1
2.Μεχμέτ	9 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1
3. Οζάν	12 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1
4.Μπιλάλ	11 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1
5.Μπεκίρ	11 ετών	Μουσουλμάνος Ρομά	ΜΚΟ 1
6.Αϊσέ	9 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
7.Σαμπιχά	11 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
8.Χουλιά	10 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
9.Ναζλή	10 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
10.Χατιτζέ	13 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
11.Μπαχάρ	9 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1
12.Φατίμα	11 ετών	Μουσουλμάννα Ρομά	ΜΚΟ 1

Επέλεξα να υιοθετήσω την συγκεκριμένη μέθοδο διότι συμβάδιζε με την πρόθεσή μου, να συλλέξω δεδομένα μαζί με τα παιδιά, παρά απλώς να συλλέξω δεδομένα από τα παιδιά και αντικατοπτρίζει τον ενεργό ρόλο της συμμετοχής των παιδιών στην έρευνα με το να τους επιτραπεί να κατασκευάσουν τις πραγματικότητες τους με φωτογραφίες που τράβηξαν τα ίδια. Οι συμμετοχικές τεχνικές συνιστούν ένα αποτελεσματικό εργαλείο που επιτρέπει οι φωνές και τα ενδιαφέροντα των παιδιών να έρθουν στο προσκήνιο και να τοποθετηθούν στην ατζέντα των ενηλίκων ερευνητών σε προτεραιότητα (Ο' Kane, 2008). Σκοπός μου, επίσης, ήταν να αποκτήσω εικόνα των υποκειμενικών απόψεων των παιδιών για τις εμπειρίες τους στο δρόμο, με τρόπο που θα καθιστούσε τα συμμετέχοντα παιδιά ικανά να επιλέξουν τι θέλουν να απεικονίσουν. Επιπλέον, χρησιμοποίησα την συγκεκριμένη μέθοδο με σκοπό να διερευνήσω σε

μεγαλύτερο βάθος τις εμπειρίες των παιδιών στο εργασιακό περιβάλλον τους και να αυξήσω την κατανόησή μου. Επίσης, η μέθοδος σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποίησα αποτέλεσαν μέρος του μεθοδολογικού τριγωνισμού. Τα οπτικά μέσα όταν χρησιμοποιούνται σε συνδυασμό με άλλες ερευνητικές μεθόδους παρέχουν την δυνατότητα στον ερευνητή, να αξιολογήσει την έκταση που μία ομάδα παιδιών μοιράζεται μία συγκεκριμένη άποψη ή στάση που έχει συλλεχθεί μέσα από άλλους τρόπους (Christensen and James, 2008a).

Οι φωτογραφίες των παιδιών, αλλά και η χρήση άλλων οπτικών μέσων ως ερευνητικοί μέθοδοι έχουν υιοθετηθεί στην έρευνα που σχετίζεται με τα παιδιά και τις συνδιαλλαγές τους με το περιβάλλον τους (Del Clark, 1999, Faulstich Orellana, 1999, Rich and Chalfen, 1999, Percy-Smith, 1999, Punch, 1998, Aitken and Wingate, 1993, Dodman, 2003, Morrow, 2001, Percy, 1995, Rasmussen and Smidt, 2003, Young and Barrett, 2001b, Darbyshire et al, 2005, Mizen, 2007, Hecht, 1998, Aptekar, 1988, Nieuwenhuys, 1994). Οι μελέτες αυτές δείχνουν ότι όταν δίνεται στα παιδιά η ευκαιρία να γίνουν φωτογράφοι, παράγονται πλούσιες και εις βάθος πληροφορίες αναφορικά με το είναι σημαντικό για τα παιδιά μέσα από την δική τους οπτική γωνία.

Με το να ζητήσω από τα συμμετέχοντα παιδιά να τραβήξουν φωτογραφίες αναφορικά με το τι τους αρέσει στο δρόμο και τι δεν τους αρέσει, δόθηκε η δυνατότητα στα παιδιά να αποκτήσουν αυτονομία, πρωτοβουλία και τον έλεγχο της ερευνητικής διαδικασίας και να περιοριστεί η δική μου επιρροή ως ενήλικας και κατ' επέκταση η ανισορροπία της εξουσίας μεταξύ ενήλικα και παιδιού (Ο' Kane, 2008). Επίσης, διαπίστωσα ότι η μέθοδος δημιούργησε ένα χαλαρό και διασκεδαστικό κλίμα και έκανε τα παιδιά να αισθανθούν ικανοποίηση από τον ρόλο που ανέλαβαν. Έτσι, η δραστηριότητα αυτή ενίσχυσε την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση των παιδιών καθώς αισθάνθηκαν «ειδικοί».

Οι συμμετοχικές προσεγγίσεις στηρίζονται λιγότερο σε δεξιότητες γραφής και ανάγνωσης, καθώς δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην ενεργή αναπαράσταση των απόψεων και στην δύναμη των οπτικών εντυπώσεων (Ο' Kane, 2008). Οι φωτογραφίες παρέχουν την δυνατότητα για υπονόμηση του γραπτού λόγου (Walker, 1993). Δεδομένου ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων παιδιών ήταν είτε αναλφάβητοι, είτε είχαν περιορισμένη γνώση γραφής και ανάγνωσης, η υιοθέτηση της συγκεκριμένης μεθόδου υπήρξε ιδιαίτερα κατάλληλη, καθώς επέτρεψε την συμμετοχή των παιδιών όλων των ηλικιών και των δύο φύλων, χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ αυτών με διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο, ικανότητες και επίπεδα αυτοπεποίθησης.

Οι φωτογραφίες των παιδιών κάλυψαν με εξαιρετικό τρόπο μέρη, πρόσωπα και πράγματα που είχαν σημασία για τα ίδια παιδιά και αποτέλεσαν μια καλή αναπαράσταση των εμπειριών τους στο δρόμο και του τρόπου που κατασκευάζουν το πλαίσιο της εργασίας τους. Η συγκεκριμένη μέθοδος αποδείχτηκε ιδιαίτερα πολύτιμη, καθώς οι φωτογραφίες των παιδιών παρείχαν έναν άμεσο τρόπο να αποκτήσω μια ακριβή και εις βάθος εικόνα του πλαισίου του εργασιακού περιβάλλοντος των παιδιών μέσα από την δική τους οπτική και αποτέλεσε μια πολύτιμη προσθήκη στα δεδομένα

που προήλθαν από τις συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης με τα παιδιά. Μέσω των φωτογραφιών, ο ερευνητής διευκολύνεται να κατανοήσει τι το ερευνητικό υποκείμενο επιλέγει να προσέξει και να αποτυπώσει από το περιβάλλον του (Ziller, 1990).

Επιπλέον, διαπίστωσα ότι οι φωτογραφίες αποτέλεσαν χρήσιμα εργαλεία για την εκμείωση συζήτησης με τα παιδιά και μέσα από την συζήτηση που ακολούθησε δόθηκε στα παιδιά η ευκαιρία να εκφράσουν την γνώμη τους και τις σκέψεις τους με έναν δημιουργικό τρόπο. Μια φωτογραφία από μόνη της δεν έχει νόημα. Αυτό που έχει μεγαλύτερη βαρύτητα είναι η ερμηνεία και η σχετική επεξήγηση από τον φωτογράφο (Becker, 1995). Τα παιδιά απέκτησαν τον έλεγχο της διαδικασίας και όταν ρωτήθηκαν για τις φωτογραφίες τους, εξέφρασαν τις προσωπικές τους απόψεις ελεύθερα, γεγονός που ενίσχυσε την ποιότητα των δεδομένων. Επίσης, με το να ζητήσω από τα παιδιά να εκφράσουν την γνώμη τους για τις φωτογραφίες που τράβηξαν, οι συμμετέχοντες έγιναν μέρος της διαδικασίας της ανάλυσης. Η συζήτηση με τα παιδιά με βοήθησε στο να διαφωτιστούν οι φωτογραφίες τους με ακρίβεια και μου έδωσαν την δυνατότητα να κατανοήσω σε μεγαλύτερο βάθος τον τρόπο που τα ίδια τα παιδιά βιώνουν το εργασιακό περιβάλλον τους και τις σχέσεις που αναπτύσσουν με αυτό. Ο συνδυασμός της χρήσης των φωτογραφιών με την συζήτηση που ακολούθησε αποτέλεσε μία πολύτιμη αποκλειστικά παιδοκεντρική πηγή πληροφοριών και απέληξε στην παραγωγή λεπτομερών δεδομένων, που δεν θα μπορούσαν να είχαν αποκτηθεί αν είχα βασιστεί μόνο στην συζήτηση ή στις φωτογραφίες ανεξάρτητα.

5.10. 6 Σημειώσεις ερευνητικού πεδίου

Οι σημειώσεις πεδίου συνιστούν τον παραδοσιακό τρόπο στην εθνογραφία για την καταγραφή των δεδομένων που προέρχονται από τις μεθόδους της παρατήρησης και της συνέντευξης (Flick, 2009, Hammersley and Atkinson, 2007, Emerson et al, 1995, Lofland and Lofland, 1995). Οι σημειώσεις πεδίου αποτελούν κεντρική ερευνητική δραστηριότητα του εθνογράφου (Hammersley and Atkinson, 2007).

Κράτησα σημειώσεις πεδίου για δύο λόγους. Αφενός, η ανθρώπινη μνήμη είναι περιορισμένη και αποτελεί μία ανεπαρκή βάση, γεγονός που καθιστά απαραίτητη την καταγραφή σημειώσεων (Hammersley and Atkinson, 2007, Κυριαζή, 2006). Αφετέρου, «η καλή εθνογραφική παρατήρηση, περιλαμβάνει απαραίτητα κάποιο βαθμό οργάνωσης» (Angrosino, 2007, σελ: 40). Σύμφωνα με τον Bryman (2004), οι σημειώσεις πεδίου περιγράφονται γενικά ως περιλήψεις γεγονότων και συμπεριφοράς, που παρέχουν μία ευρεία οπτική της κατάστασης και περιλαμβάνουν επίσης και τις προσωπικές σκέψεις του ερευνητή πάνω σε αυτές. Ειδικότερα, περιγράφουν τα υπό παρατήρηση γεγονότα, τα οποία δεν απογυμνώνονται από το τοπικό πλαίσιο που εκτυλίσσονται, αλλά δένονται μεταξύ τους και αποτελούν ολιστικές περιγραφές του υπό μελέτη φαινομένου (Emmerson, 1988).

Η ιδανική συνθήκη είναι ο ερευνητής να καταγράφει τις σημειώσεις του κατά την διάρκεια της συμμετοχικής παρατήρησης και αργότερα να προσθέτει λεπτομερείς πληροφορίες (Robson, 2011). Ωστόσο, για τους λόγους ότι αισθανόμουν ότι η επί τόπου καταγραφή των παρατηρήσεων μου παρέμβαινε στην παρατήρηση και συχνά παρεμπόδιζε τον συμμετοχικό μου ρόλο, όπως και του ότι συχνά υπήρχαν περιορισμοί που προέρχονταν από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού πλαισίου, αλλά και ότι υπήρχε ο κίνδυνος οι συμμετέχοντες να αισθανθούν αμήχανα και να διαταραχθεί η συμπεριφορά τους, κατέγραφα κυρίως σημειώσεις εκ των υστέρων, μετά την λήξη των υπό παρατήρηση γεγονότων και όταν επέστρεφα στο σπίτι. Όπου ήταν δυνατό, φρόντιζα να καταγράψω κάποιες πρόχειρες σύντομες σημειώσεις στο πεδίο, ώστε να είμαι σε θέση εκ των υστέρων να καταγράψω, αναπτύξω και επεκτείνω με μεγαλύτερη ακρίβεια και λεπτομέρεια τις σημειώσεις μου. Αναφέρεται ότι κατέγραφα λεπτομερείς σημειώσεις σε καθημερινή βάση (Hammersley and Atkinson, 2007).

Οργάνωσα τις σημειώσεις μου με βάση την χρονολογία των γεγονότων που παρατήρησα και των δραστηριοτήτων που τα ερευνητικά υποκείμενα συμμετείχαν (Κυριαζή, 2006). Τα εργαζόμενα παιδιά ακολουθούσαν εν μέρει την ρουτίνα των ΜΚΟ. Με άλλα λόγια, το μοτίβο της συλλογής των δεδομένων εναρμονιζόταν με τον ρυθμό και την ρουτίνα των δύο ΜΚΟ, που πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Αυτό το μοτίβο διευκόλυνε την ανάλυση των δεδομένων.

Οι σημειώσεις μου στο πεδίο αναφέρονταν στα φυσικά χαρακτηριστικά του πλαισίου, στην οργάνωση και την δομή των δύο ΜΚΟ, στην καθημερινή διαδικασία των δραστηριοτήτων, σε ανθρώπους που εμπλέκονταν, σε γεγονότα, διαλόγους και συζητήσεις που εκτυλίσσονταν (Spradley, 1980). Επίσης, στις σημειώσεις κατέγραφα τις προσωπικές μου σκέψεις, τα συναισθήματα μου, και τις αντιδράσεις μου στην εμπειρία μου, όπως και τις προσωπικές μου ερμηνείες (Creswell, 2007, Mason, 2003). Στην ποιοτική έρευνα, οι προσωπικές εμπειρίες του ερευνητή στο πεδίο αποτελούν μέρος των ερευνητικών δεδομένων (Patton, 2015). Επιπλέον, κατέγραφα μεθοδολογικές σημειώσεις που αναφέρονταν στα προβλήματα που ανέκυπταν κατά την διάρκεια της έρευνας, σε θέματα που σχετιζόνταν με τις μεθόδους και τις επιπτώσεις τους στα ερευνητικά αποτελέσματα και στην καταλληλότητα της διαδικασίας που ακολουθούσα (Κυριαζή, 2006).

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό των σημειώσεων μου, είναι το λεξιλόγιο και η γλώσσα που χρησιμοποίησα. Οι σημειώσεις μου ήταν γεμάτες με όρους και γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι συμμετέχοντες με τέτοιο τρόπο που ήταν εύκολο να διαχωρίσω την φωνή των συμμετεχόντων από την δική μου φωνή στις σημειώσεις μου (Hammersley and Atkinson, 2007). Όπου ήταν δυνατό, έκανα αυτολεξεί καταγραφή των όσων ανέφεραν τα υποκείμενα της έρευνας. Τα αυτολεξεί αποσπάσματα αντικατοπτρίζουν την προσωπική άποψη του υποκειμένου που συνιστά και την ουσία της εθνογραφικής έρευνας (Fetterman, 2010). Το λεξιλόγιο που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν παρέχει πολύτιμες πληροφορίες, αναφορικά με τον τρόπο που τα μέλη μιας συγκεκριμένης κουλτούρας αντιλαμβάνονται τον κόσμο τους (Hammersley and Atkinson, 2007). Χρησιμοποιώντας την γλώσσα των παιδιών απεικονίζα την

πραγματικότητα τους και τον τρόπο που την κατασκευάζουν και την βιώνουν με μεγαλύτερη ακρίβεια, διότι οι λέξεις που τα εργαζόμενα παιδιά χρησιμοποιούσαν ήταν εμπροσθιμένες από το ιδιαίτερο πολιτιστικό τους νόημα.

Επίσης, η μη παράφραση των όσων ανέφεραν τα εργαζόμενα παιδιά και οι γονείς τους και οι νεαροί Ρομά ενήλικες, διευκόλυνε την ανάλυση των δεδομένων. Οι σημειώσεις πεδίου δεν συνιστούν ένα κλειστό ολοκληρωμένο τελικό κείμενο, αλλά καθώς συλλέγονται τα δεδομένα, αναδεικνύονται συγχρόνως οι εννοιολογικές κατηγορίες. Κατ' επέκταση, οι σημειώσεις πεδίου υπόκεινται σε ανάγνωση, εκ νέου ανάγνωση, κωδικοποίηση, εκ νέου κωδικοποίηση, ερμηνεία και εκ νέου ερμηνεία (Κυριαζή, 2006).

Ακόμα, κατέγραφα σημειώσεις από τις συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν. Η μαγνητοφώνηση δεν αφαιρεί την αναγκαιότητα για την καταγραφή σημειώσεων (Arthur and Nazroo, 2003, Legard et al, 2003). Μολονότι, η μαγνητοφώνηση αντικατοπτρίζει τις αποχρώσεις των συζητήσεων, υστερεί στην αποτύπωση του κοινωνικού πλαισίου, μέσα στο οποίο διαδραματίζεται μία συζήτηση (Avasti, 2004). Στις σημειώσεις μου, κατέγραφα όλα όσα είδα και άκουσα εκτός του άμεσου πλαισίου των συνεντεύξεων και των ομάδων εστίασης, την μη λεκτική συμπεριφορά των συνεντευξιζόμενων, το ποιος μιλάει ή το πώς η συζήτηση σχετίζεται με εικόνες και φωτογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν, προσωπικές μου ιδέες για ανάλυση και για την δυναμική της συλλογής των δεδομένων (Arthur and Nazroo, 2003).

5.10.7 Γραπτές πηγές

Η έρευνα πεδίου περιλαμβάνει επίσης την ανεύρεση γραπτών πηγών (Patton, 2015). Σύμφωνα με την Mason (2003) η μελέτη και ανάλυση των γραπτών πηγών αποτελεί μια από τις βασικές μεθόδους της κοινωνικής έρευνας. Τα γραπτά τεκμήρια αποτελούν μια πλούσια πηγή δεδομένων για τον εθνογράφο (Punch, 2014). Πρόκειται για μια διακριτική ερευνητική μέθοδο στο υπό μελέτη πεδίο (Flick, 2009). Για τον λόγο ότι η χρήση των γραπτών τεκμηρίων τοποθετεί τον ερευνητή σε κάποια απόσταση από τους πραγματικούς ανθρώπους και η ανθρώπινη συμπεριφορά ερμηνεύεται μέσω των αναπαραστάσεων της πραγματικότητας, παρατηρείται ότι οι γραπτές πηγές συχνά παραλείπονται στην ποιοτική έρευνα (Prior, 2003, Hodder, 2000).

Οι γραπτές πηγές μπορούν να χρησιμοποιηθούν με διάφορους τρόπους από τον κοινωνικό ερευνητή. Κυμαίνονται από δημόσιες σε ιδιωτικές και προσωπικές (Mogalakwe, 2006). Στην συγκεκριμένη έρευνα, η συλλογή δεδομένων γραπτού υλικού χρησιμοποιήθηκε σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες μεθόδους που υιοθετήθηκαν (Punch, 2014). Τα γραπτά τεκμήρια μπορούν να διαδραματίσουν ένα χρήσιμο, συμπληρωματικό ρόλο στα δεδομένα που προέρχονται από άλλες μεθόδους, δεδομένου ότι ο ερευνητής αξιολογεί το πλαίσιο της παραγωγής και της χρήσης τους. Επιπλέον,

τα γραπτά τεκμήρια μπορούν να έχουν έναν ενημερωτικό και κατατοπιστικό ρόλο για την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας μέσα στο πλαίσιο διαφόρων οργανισμών, ιδρυμάτων και θεσμών (Flick, 2009). Όπως παρατηρούν οι Hammersley and Atkinson (2007), τα γραπτά τεκμήρια μπορούν να παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για το υπό μελέτη πλαίσιο και κάποιες φορές οι πληροφορίες ενδέχεται να μην είναι διαθέσιμες από άλλες πηγές. Επίσης, οι γραπτές πηγές μπορούν να παρέχουν πληροφορίες για θέματα που δεν μπορούν να παρατηρηθούν ή για γεγονότα που συνέβησαν πριν την έναρξη της έρευνας (Patton, 2015).

Τα γραπτά τεκμήρια δεν αποτελούν συνεπείς αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, καθώς παράγονται, ανταλλάσσονται και καταναλώνονται μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες (Atkinson and Coffey, 1997). Ειδικότερα, οι γραπτές πηγές συνιστούν προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας και παράγονται με βάση συγκεκριμένες θεωρίες, ιδέες και αρχές που πάντοτε τοποθετούνται μέσα στους περιορισμούς συγκεκριμένων ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών (Prior, 2003, MacDonald and Tipton, 1996). Αποτελούν μία μορφή επικοινωνίας και αντικατοπτρίζουν την ειδικευμένη γνώση αυτών που τις παρήγαγαν (Miller and Alvarado, 2005).

Στην έρευνα αυτή αντιμετώπισα τις γραπτές πηγές σαν κάτι περισσότερο από απλές πληροφορίες (Prior, 2003, Prior, 2004). Μελέτησα κάθε σχετική γραπτή πηγή θεωρώντας τις ως πολιτιστικά τεχνουργήματα μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο που υπήρχαν ή χρησιμοποιούνταν, προσπαθώντας να ξεσκεπάσω την πολιτιστική χροιά που είχαν. Επιπλέον, αντιμετώπισα τα γραπτά τεκμήρια ως μία συγκεκριμένη εκδοχή της πραγματικότητας που έχει κατασκευαστεί για συγκεκριμένους σκοπούς (Wolff, 2004). Συμφωνώ με τον Prior (2003) ότι η ανάλυση θα πρέπει να εστιάζει στις περίπλοκες λειτουργίες των εγγράφων και στην σημασία τους παρά στην αρχική πρόθεση των εγγράφων. Κατέβαλα προσπάθεια να διαχωρίσω τις κοινωνικά οργανωμένες και συμβατικές ιδιότητες τους και δεν «διάβασα» απλώς τις γραπτές πηγές, αλλά έθεσα στον εαυτό μου ερωτήματα αναφορικά με τον σκοπό που παρήχθησαν, σε ποιον απευθύνονται και από ποιον έχουν παραχθεί, ποια ήταν η πρόθεση για την παραγωγή και την φύλαξη τους, ποιες ήταν οι κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες παρήχθησαν, αν κάτι έχει παραλειφθεί, για ποιο λόγο και από ποιον, ποια είναι η συχνότητα της χρήσης τους (Flick, 2009).

Ένας μεγάλος αριθμός πηγών γραπτού υλικού μελετήθηκαν όπως: ακαδημαϊκά έγγραφα, επίσημα έγγραφα που αναφέρονται στην νομοθεσία της παιδικής εργασίας στο ελληνικό πλαίσιο και έγγραφα που ήταν προϊόν παραγωγής των δύο ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Για παράδειγμα, ενημερωτικά φυλλάδια που αναφέρονταν στους στόχους και την αποστολή των ΜΚΟ, στις δραστηριότητες τους, Δελτία Τύπου, αδημοσίευτες προσωπικές σημειώσεις των μελών των ΜΚΟ για την αξιολόγηση των δραστηριοτήτων και την επίδοση των συμμετεχόντων Ρομά παιδιών σε αυτές, έγγραφα προϋπολογισμού, ετήσιες εκθέσεις.

Οι γραπτές πηγές αποτέλεσαν μία σημαντική πηγή δεδομένων στην παρούσα έρευνα, καθώς συμπλήρωσαν την γνώση μου και την επίγνωση μου για το κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο τα εργαζόμενα παιδιά βρίσκονται, αλλά και με βοήθησαν να αποκτήσω μια εις βάθος εικόνα των διαδικασιών των δύο ΜΚΟ και το πώς ξεκίνησαν. Χωρίς την γνώση αυτών των πληροφοριών, δεν θα μπορούσα να κατανοήσω πλήρως την φύση και την λειτουργία των δύο ΜΚΟ, όπως και πτυχές της ζωής και των εμπειριών των εργαζομένων παιδιών. Μέσω της μελέτης των γραπτών τεκμηρίων, μου δόθηκε η δυνατότητα να εμβαθύνω περισσότερο στο υπό μελέτη αντικείμενο και να εμπλουτιστεί η έρευνα μου στο πεδίο.

5.11 Ανάλυση Δεδομένων

Η ενότητα αυτή παρουσιάζει την προσέγγιση που ακολούθησα στην ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων. Η ανάλυση εστίασε στην κατανόηση των αντιλήψεων και των εργασιακών εμπειριών των παιδιών από την δική τους οπτική σκοπιά, προκειμένου να κατανοήσω τις απόψεις τους για τους τρόπους που αντιλαμβάνονται τις εργασιακές ζωές και καταστάσεις τους.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν υπάρχει μόνο ένας τρόπος ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων και ότι ένας ποιοτικός ερευνητής θα πρέπει να προσεγγίζει την έρευνα του με αμερόληπτο νου και να χρησιμοποιεί οποιαδήποτε μέθοδο θεωρεί ότι είναι κατάλληλη για τα δεδομένα του και τον σκοπό του (Punch, 2014, VanMaanen, 1998), πάσχισα να προσεγγίσω κάθε στάδιο της ανάλυσης, με ανοικτό μυαλό απαλλαγμένη από προκατειλημμένες θεωρίες και προ υπάρχουσες υποθέσεις που πρέπει να εξεταστούν (McQueen and Knussen, 2002).

Σε ευθυγράμμιση με την επιστημολογική θέση μου, σύμφωνα με την οποία μπορούμε να αποκτήσουμε γνώση μόνο μέσω της κατανόησης του τρόπου που ο κοινωνικός κόσμος ερμηνεύεται από τους συμμετέχοντες του (Bryman, 2001), επέλεξα μία επαγωγική προσέγγιση για την ανάλυση των δεδομένων μου. Με άλλα λόγια, δεν επέλεξα ένα προκαθορισμένο πλαίσιο κωδικοποίησης, προκειμένου να προσαρμόσω τα δεδομένα μου μέσα σε αυτό. Αντίθετα, ακολουθώντας την πεποίθηση ότι η θεωρία χτίζεται από κάτω προς τα πάνω μέσω των ίδιων των δεδομένων (Bryman, 2001), τα θέματα αναδύθηκαν από τα ευρήματα μου και όχι από την επιλογή μιας θεωρίας που θα κατηύθυνε τα ευρήματα μου.

Παρόλα αυτά, η ανάλυση των δεδομένων βασίστηκε στην κατανόηση και συνεργασία μεταξύ εμού και των συμμετεχόντων. Για τον λόγο αυτό, τα θέματα που αναδύθηκαν έχουν πολλαπλά νοήματα και υπάρχει πάντοτε κάποιος βαθμός ερμηνείας στην προσέγγιση των δεδομένων της έρευνας (Graneheim and Lundman, 2004). Επιπλέον, δεν θα πρέπει να παραλειφθεί ότι οι προσωπικές μου θεωρητικές και εννοιολογικές κατανοήσεις έχουν επηρεάσει αυτή την διαδικασία και όπου απαιτήθηκε, χρησιμοποίησα τον αναστοχασμό για να το καταστήσω σαφές. Τα συμπεράσματα της

ανάλυσης είναι υποκειμενικά και στηρίζονται στην απλή κοινή λογική του ερευνητή και η κατηγοριοποίηση λεκτικών συμβόλων παραμένει μια διαδικασία υποκειμενική (Κυριαζή, 2006).

Ο όγκος δεδομένων που παράχθηκε αναλύθηκε χρησιμοποιώντας την μέθοδο της θεματικής ανάλυσης και βασίστηκε στην φιλοσοφική υπόθεση μου, ότι η πραγματικότητα μπορεί να ερμηνευτεί με πολλούς τρόπους και ως εκ τούτου, η κατανόηση εξαρτάται από την υποκειμενική ερμηνεία. Χρησιμοποίησα αυτή την μέθοδο για να εκφράσω την πραγματικότητα με τον τρόπο που την αντιλαμβάνομαι, όπως επίσης και με τον τρόπο που οι συμμετέχοντες την αντιλαμβάνονται και εκφράστηκε στις αναφορές τους. Η θεματική ανάλυση παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία σε όρους εννοιών, διαδικασιών και μέτρων, αλλά ανεξαρτήτως της μορφής που παίρνει, αποσκοπεί στην επίτευξη σφρίγγους (Braun and Clarke, 2006, Graneheim and Lundman, 2004). Οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ότι η διαδικασία της ανάλυσης θα πρέπει να τροποποιείται και να προσαρμόζεται για να ταιριάζει στο εκάστοτε ερευνητικό σχέδιο. Επομένως, φαίνεται επιτακτικό να εξηγήσω τον τρόπο που χρησιμοποίησα την έννοια της θεματικής ανάλυσης. Αντιλαμβάνομαι την θεματική ανάλυση ως μια μέθοδο ή εργαλείο εντοπισμού, ανάλυσης και αναφοράς θεμάτων, όπως αναδύονται από τα δεδομένα, προκειμένου να τα οργανώσω και να τα περιγράψω λεπτομερώς (Braun and Clarke, 2006). Πλεονεκτήματα της θεματικής ανάλυσης μεταξύ άλλων, αποτελούν ότι παρέχει ευελιξία και είναι συμβατή με μεγάλο εύρος επιστημολογικών θέσεων, ενώ συνιστά ένα βασικό εργαλείο των ποιοτικών ερευνητών (Braun and Clarke, 2006).

Κατά την θεματική ανάλυση, ο ερευνητής καλείται να προσδιορίσει ο ίδιος επιστημολογικά και θεωρητικά την ανάλυση του κατά κύριο λόγο βάσει των ερευνητικών του ερωτημάτων. Δεν πρόκειται για μία μέθοδο που επιφέρει δραστική μείωση και μειώνει τα δεδομένα σε διακριτές λέξεις, αλλά διευκολύνει στην απόδοση του νοήματος του κειμένου, μέσα από την ανάπτυξη θεμάτων που πηγάζουν από τα δεδομένα (Bryman, 2001). Πρόκειται για μία διαδικασία συγχώνευσης που σημαίνει σύμπτυξη, ενώ παράλληλα διατηρείται ο πυρήνας, όπως και για μία διαδικασία αφαίρεσης που σημαίνει την ομαδοποίηση των δεδομένων μέσω της δημιουργίας κωδικών, κατηγοριών και θεμάτων σε ποικίλα επίπεδα, δίνοντας πάντοτε έμφαση στις περιγραφές και τις ερμηνείες (Graneheim and Lundman, 2004). Σε αυτή την διαδικασία, είχα έναν ενεργό ρόλο στον εντοπισμό των θεμάτων και την παρουσίαση τους στα αντίστοιχα κεφάλαια της παρούσας έρευνας (Morse and Field, 1996). Ένα θέμα ουσιαστικά αντιπροσωπεύει κάτι σημαντικό από τα δεδομένα σε σχέση πάντοτε με το ερευνητικό ερώτημα, και συλλαμβάνει ένα νόημα που αναδύεται από τα δεδομένα (Braun and Clarke, 2006). Τα θέματα αλληλοσυνδέονταν και αλληλεπικαλύπτονταν, κυρίως επειδή τα θέματα αποτελούν εκφράσεις του λανθάνοντος περιεχομένου των δεδομένων, και έτσι φέρουν πολλαπλά νοήματα. (Graneheim and Lundman, 2004).

Η ανάλυση είναι μια επαναληπτική και αναστοχαστική διαδικασία. Στην παρούσα έρευνα πάσχισα τόσο για το έκδηλο περιεχόμενο, όσο και για το λανθάνον περιεχόμενο

(Graneheim and Lundman, 2004, Κυριαζή, 2006). Το έκδηλο περιεχόμενο αναφέρεται στα νοήματα που εκφράζονται άμεσα από τα σύμβολα που εμφανίζονται και στην περιγραφή των ορατών, εμφανών στοιχείων των δεδομένων του κειμένου (Κυριαζή, 2006). Αυτό πραγματοποιήθηκε κατά το πρώτο στάδιο της ανάλυσης. Με άλλα λόγια, αυτό ήταν το στάδιο, κατά το οποίο κωδικοποίησα τα δεδομένα μου, κυρίως μέσω της παράφρασης των σημειώσεων μου στο πεδίο και των δεδομένων από τις συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης, ένα στάδιο που ξεκίνησε αμέσως μόλις συνέλεξα τις σημειώσεις πεδίου και τις πληκτρολόγησα στο laptop μου. Κατά την διάρκεια της πληκτρολόγησης, κράτησα σημειώσεις που αναφέρονταν στην ανάλυση και αφού πληκτρολόγησα σε καθημερινή βάση την συμμετοχική μου παρατήρηση, πάσχισα για κωδικοποίηση. Η διαδικασία αυτή πήρε την μορφή της τιτλοφόρησης ξεχωριστών γραμμών ή παραγράφων με κώδικες στο περιθώριο των σελίδων. Στο στάδιο αυτό, ακολουθώντας χειρωνακτική κωδικοποίηση, εκτύπωσα όλα τα δεδομένα μου, κάνοντας βιβλιοδεσία και έγγραφα κωδικούς και σημειώσεις (memos) στο δεξί και αριστερό περιθώριο των σελίδων. Απέφυγα να κατηγοριοποιήσω τους κώδικες, αλλά είχα τα μάτια μου ανοικτά για έννοιες και ιδέες που φαίνονταν να επαναλαμβάνονται.

Η ανάλυση ξεκίνησε αμέσως μόλις παρήγαγα δεδομένα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά το πρώτο στάδιο της παραγωγής και ανάλυσης των δεδομένων μου, δεν εστίασα την προσοχή μου, μόνο στην εργασία των παιδιών, αλλά στην κουλτούρα των εργαζομένων παιδιών συνολικά. Όπως ήδη αναφέρθηκε, συνέλεξα και κατέγραψα πολλές σελίδες περιγραφικών παρατηρήσεων στις σημειώσεις μου στο πεδίο και έπειτα τις πληκτρολόγησα και τις επέκτεινα σε έγγραφα του Word. Επίσης, πληκτρολόγησα τις σημειώσεις από το ερευνητικό μου ημερολόγιο. Καθώς οι σημειώσεις μου στο πεδίο, περιλάμβαναν επίσης δεδομένα που δεν σχετίζονταν άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα, επέλεξα να δώσω έμφαση σε τμήματα των σημειώσεων μου, που φαίνονταν περισσότερο συναφή με το αντικείμενο της παρούσας μελέτης και τα ερευνητικά ερωτήματα. Χρησιμοποιώντας μία επαγωγική προσέγγιση στην συλλογή των δεδομένων, σήμαινε ότι συνέλεξα ένα μεγάλο όγκο δεδομένων για τα εργαζόμενα παιδιά, που δεν συνδέονταν άμεσα με τα ερευνητικά μου ερωτήματα. Επιπρόσθετα, έδωσα έμφαση στην γλώσσα που τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά χρησιμοποίησαν όταν περιέγραψαν την εργασιακή τους δραστηριότητα στο δρόμο, τα συναισθήματα τους και οποιεσδήποτε αναφορές έκαναν στις εργασιακές τους καταστάσεις και εμπειρίες. Ακόμα, ξεκίνησα την προετοιμασία του οδηγού συνέντευξης με πιθανές ερωτήσεις που θα μπορούσα να ρωτήσω τα εργαζόμενα παιδιά κατά την φάση των ημι-δομημένων συνεντεύξεων της παρούσας έρευνας.

Στα επόμενα στάδια της ανάλυσης, επικεντρώθηκα στο *λανθάνον περιεχόμενο*, που αναφέρεται στον προσδιορισμό των βαθύτερων νοημάτων του κειμένου, και στην βαθύτερη ερμηνεία του (Graneheim and Lundman, 2004, Κυριαζή, 2006). Σε αυτή την φάση ξεκίνησα να διεισδύω βαθύτερα στα δεδομένα μου, και κινήθηκα πέραν της απλής παράφρασης. Επίσης, ζήτησα ευγενικά στον επιβλέποντα καθηγητή μου να κωδικοποιήσει συγκεκριμένα αποσπάσματα από τα δεδομένα μου, έτσι ώστε να συγκρίνουμε τους κώδικες μας και να συζητήσουμε για την διαδικασία της

κωδικοποίησης. Αυτή η διαδικασία με βοήθησε να εντοπίσω έννοιες που θα μπορούσαν να έχουν σημασία στα μετέπειτα στάδια της ανάλυσης, και να προβώ σε σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση. Εξήγαγα μερικές κατηγορίες και υπό-κατηγορίες που έδειχναν τον συσχετισμό των κωδικών μεταξύ τους. Επιπρόσθετα, επισήμανα σχετικές φράσεις και ενδιαφέρουσες περιπτώσεις για περαιτέρω εξέταση. Για τον λόγο αυτό, χρησιμοποίησα διαφορετικά χρώματα στυλό επισήμανσης για να τα προσδιορίσω στα δεδομένα.

Τα στάδια της παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων της παρούσας έρευνας πραγματοποιήθηκαν ταυτόχρονα. Κάθε φορά που ένα στάδιο ολοκληρωνόταν, επέστρεφα στα δεδομένα, προτού επιχειρήσω περαιτέρω ανάλυση, προκειμένου να διασφαλίσω ότι οι κατηγορίες και τα θέματα κατευθύνονταν από τα ερευνητικά δεδομένα. Στο τρίτο στάδιο της ανάλυσης, συνέπτυξα τους κώδικες και τις κατηγορίες, μεριμνώντας να αναφέρονται σε ξεχωριστές έννοιες ή πτυχές των ερευνητικών δεδομένων. Επίσης, παρήγαγα πίνακες που έδειχναν τους συσχετισμούς μεταξύ των διαφορετικών κωδικών και κατηγοριών. Επιπρόσθετα, ανέτρεξα σε σχετική βιβλιογραφία, και αναζήτησα συνδέσεις μεταξύ των ευρημάτων μου και προηγούμενων ερευνητικών μελετών και θεωριών, που θα μπορούσαν να με βοηθήσουν να κατανοήσω τις πραγματικότητες των εργαζομένων παιδιών με μια βαθύτερη έννοια. Παρόλα αυτά, ήμουν αναστοχαστική, έτσι ώστε να μην προβώ σε οποιοδήποτε υποθέσεις που θα μπορούσαν να με προϊδεάσουν (Morse and Field, 1996). Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας με βοήθησε να συλλογιστώ και να εξετάσω κριτικά τα δεδομένα μου και τις απόψεις μου σχετικά με την εργασία των παιδιών στο δρόμο. Επίσης, ενίσχυσε την αυτοπεποίθησή μου, σχετικά με την έρευνα μου στο πεδίο και τις δεξιότητες μου στην παραγωγή των δεδομένων, καθώς ήμουν σε θέση να εντοπίσω ομοιότητες, όπως και διαφορές μεταξύ των ευρημάτων μου και των ευρημάτων άλλων ερευνητών.

Το δεύτερο και το τρίτο στάδιο της ανάλυσης, επίσης, πραγματοποιήθηκαν χειρόγραφα και στόχευαν στην επίτευξη μίας βαθύτερης ερμηνείας των ερευνητικών δεδομένων. Τα στάδια αυτά σηματοδοτήθηκαν από την κατανόηση των κατηγοριών και των μοτίβων, τα οποία περαιτέρω συμπυκνώθηκαν σε υποθέματα. Δεδομένα από κάθε φάση της παρατήρησης συγκρίθηκαν μεταξύ τους με σκοπό την ανεύρεση ομοιοτήτων και διαφορών. Επιπρόσθετα διερεύνησα τον τρόπο που τα διαφορετικά υποθέματα αλληλοσυνδέονταν.

Αφού ολοκλήρωσα την τελευταία φάση της συμμετοχικής μου παρατήρησης και το τρίτο στάδιο της ανάλυσης των σημειώσεων μου το πεδίο, ανέπτυξα τον οδηγό συνέντευξης, που βασιζόταν στα ευρήματα από τις παρατηρήσεις μου. Αυτό σηματοδότησε την αρχή του τελευταίου σταδίου της παραγωγής των δεδομένων, την συνέντευξη και τις ομάδες εστίασης με τα εργαζόμενα παιδιά. Αμέσως μετά την ολοκλήρωση της κάθε μαγνητοφωνημένης συνέντευξης και ομάδας εστίασης, επαναλάμβανα την αναπαραγωγή της συνέντευξης και ομάδας εστίασης και άκουγα προσεκτικά το περιεχόμενο, κρατούσα σημειώσεις και στην συνέχεια πραγματοποιούσα μεταγραφή της συνέντευξης (Morse and Field, 1996). Αυτή η

διαδικασία πραγματοποιούνταν κατά την διάρκεια της ίδιας μέρας ή της επόμενης μέρας.

Τα θέματα συχνά τροποποιήθηκαν και προσαρμόστηκαν, καθώς μετακινούσα εμπρός και πίσω κωδικούς και κατηγορίες, για να εξετάσω πως αυτά συνδέονται και να αναπτύξω σαφέστερες έννοιες και συνδέσεις μέσα στα δεδομένα μου. Η τελευταία φάση της αναλυτικής διαδικασίας ήταν επίσης δύσκολη, αλλά ταυτόχρονα ικανοποιητική, καθώς τα τελικά θέματα αναδύθηκαν ύστερα από μία διαλεκτική διαδικασία μεταξύ της προσωπικής ερμηνείας μου με τα δεδομένα, συζητήσεων με τον επιβλέποντα καθηγητή μου και σύγκρισης με την βιβλιογραφία. Τα τελικά θέματα αντανακλούν την πίστη μου στον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό, που εστιάζει στην διερεύνηση του πώς η γνώση δημιουργείται κατά την αλληλεπίδραση των ανθρώπων (Gabe et al, 2004).

Κατά την ανάλυση των φωτογραφιών που παρήχθησαν από τα συμμετέχοντα παιδιά, χρησιμοποίησα επίσης την μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Ωστόσο, είμαι ενήμερη ότι είναι αδύνατο να εντοπίσω μια εξωτερική πραγματικότητα που αντιπροσωπεύεται από τις φωτογραφίες. Κάθε φωτογραφία λήφθηκε σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή από το κάθε παιδί, και για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει την ολότητα της εμπειρίας του στο δρόμο ή ακόμα ότι αντιπροσωπεύει το πώς τα συμμετέχοντα παιδιά πάντοτε νιώθουν για ένα συγκεκριμένο μέρος (Scott, 1990). Κατά την διαδικασία της ανάλυσης, πάσχισα να δώσω την ίδια βαρύτητα σε κάθε φωτογραφία, λαμβάνοντας υπόψη ότι κατά την λήψη φωτογραφιών, διαφορετικές φωτογραφίες έχουν ποικίλα επίπεδα σημασίας και νοημάτων για τον φωτογράφο. Ένα από τα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει ο ερευνητής στην ανάλυση φωτογραφιών είναι να αναγνωρίσει τους διαφορετικούς τρόπους, με τους οποίους το περιεχόμενο της φωτογραφίας μπορεί να κατανοηθεί (Bryman, 2004) και των ποικίλων νοημάτων που αποτυπώνονται (Blaikie, 2001). Προσπάθησα να «διαβάσω» τις φωτογραφίες λαμβάνοντας υπόψη μου αφενός το πλαίσιο που παρήχθησαν και αφετέρου την δυνατότητα για την ύπαρξη πολλαπλών νοημάτων (Bryman, 2004). Οι συζητήσεις με τα συμμετέχοντα παιδιά υπήρξαν πολύτιμες, καθώς με βοήθησαν να εντοπίσω φωτογραφίες με ιδιαίτερα σημαντικά νοήματα, και τα νοήματα αυτά αποτυπώθηκαν στα αυτολεξεί αποσπάσματα που έχουν παρατεθεί κάτω από κάθε φωτογραφία. Αν και ο ρόλος του ερευνητή είναι προφανώς κρίσιμος κατά την διαδικασία της ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων του, αποπειράθηκα να διευρύνω την συμμετοχή στην ανάλυση. Έτσι, αφού ενθάρρυνα την συμμετοχή των ίδιων των παιδιών μέσω συζητήσεων μαζί τους, η διαδικασία επίσης διευρύνθηκε περαιτέρω μέσω εκτενών συζητήσεων με τον επιβλέποντα καθηγητή μου. Η κωδικοποίηση των φωτογραφιών που παρήχθησαν, βασίστηκε σε μία ομόφωνη βάση. Αν και είμαι ενήμερη ότι κανένα σύστημα ταξινόμησης δεν μπορεί να αποδώσει πλήρως τα πολλαπλά επίπεδα νοημάτων που απεικονίζονται στις φωτογραφίες, η διαδικασία της συζήτησης με τα παιδιά-φωτογράφους και η ενεργή συμμετοχή τους σε αυτό, όπως και οι συζητήσεις με τον επιβλέποντα καθηγητή μου, με βοήθησαν να αντιληφθώ και να

κατανοήσω την πολυπλοκότητα των νοημάτων που αποτυπώνονται στις φωτογραφίες που παρήχθησαν από τα παιδιά.

Είμαι ενήμερη της ύπαρξης και της χρησιμότητας των λογισμικών προγραμμάτων στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, όπως είναι το NVivo. Η χρήση των λογισμικών προγραμμάτων και ιδίως του NVivo, αυξάνεται ολοένα και περισσότερο στην ποιοτική έρευνα (Basit, 2003, Bazeley, 2007, Wong, 2008) και οι νέοι ερευνητές παρακινούνται να τα αξιοποιήσουν (Miles and Huberman, 1994, Patton, 2002). Ωστόσο, παρά τα πλεονεκτήματα που παρέχουν τα λογισμικά προγράμματα ποιοτικής ανάλυσης και ιδίως το NVivo, όπως μεταξύ άλλων είναι ο πιο συστηματικός και ευέλικτος τρόπος οργάνωσης και κωδικοποίησης των δεδομένων, η συστηματική ανάλυση του εμπειρικού υλικού καθώς αυτό παράγεται, αλλά και διάφορες λειτουργίες που αναδεικνύουν τις συνδέσεις ανάμεσα στα δεδομένα (Τσιώλης, 2014) αναμφισβήτητα αδυνατούν να υποκαταστήσουν τον ερευνητή κατά την διαδικασία της ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων (Bazeley, 2002, Ezzy, 2002) και η ανάλυση πραγματοποιείται με έναν αυτοματοποιημένο τρόπο (Richards, 2002). Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη ότι η απόδοση νοήματος στα ποιοτικά δεδομένα προϋποθέτει το συνεχή διάλογο του ερευνητή με τα εμπειρικά δεδομένα του, και δεν αποτελεί μία μηχανιστική ενέργεια του υπολογιστή (Brienger et al, 2006, Fielking and Lee, 1998), όπως και του ότι τα ποικίλα νοήματα διαπιστώνονται καλύτερα με την χειρωνακτική κωδικοποίηση (Κυριαζή, 2006), αποφάσισα να μην χρησιμοποιήσω κάποιο λογισμικό πρόγραμμα για την ανάλυση των δεδομένων μου. Επιπρόσθετα, συνεκτιμώντας το χρόνο και την ενέργεια που απαιτούνται για την εκμάθηση ενός λογισμικού προγράμματος όπως είναι το NVivo, και αντιπαραβάλλοντάς τα με τα οφέλη που θα έχω, επέλεξα την χειρωνακτική κωδικοποίηση με την οποία αισθανόμουν περισσότερο άνετα. Απροσδόκητα η μέθοδος αυτή μου πήρε πολύ περισσότερο χρόνο και ενέργεια, δεδομένου του μεγάλου όγκου των δεδομένων, που παρήχθησαν από τις ποικίλες ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποίησα, αλλά με κατέστησε ικανή να διεισδύσω σε βάθος κατά την συζήτηση των αναδυόμενων θεμάτων, να διακρίνω τα διαφορετικά νοήματα που φέρουν πολλοί συνδυασμοί λέξεων και να επαυξήσω τον πλούτο των δεδομένων μου, χωρίς να αισθανθώ ότι αποξενώνομαι ή αποπροσανατολίζομαι από το εμπειρικό υλικό μου και οδηγούμαι σε επιφανειακή ανάλυση (Bazeley, 2007).

Η επόμενη ενότητα παρουσιάζει τα κριτήρια και τις στρατηγικές που αξιοποίησα για να επιτύχω σφρίγος στην παρούσα έρευνα.

5.12 Διασφάλιση της Ποιότητας της Έρευνας

Το ζήτημα της αξιολόγησης της ποιότητας της ποιοτικής έρευνας έχει υπάρξει αντικείμενο μεγάλης συζήτησης (Robson, 2011, Morse et al, 2002). Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας μαρτυρεί ότι δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με τα κριτήρια που θα πρέπει να υιοθετηθούν, αλλά και τον αριθμό των στρατηγικών για την ενίσχυση και διασφάλιση της ποιότητας της ποιοτικής έρευνας (Barusch et al, 2011, Tracy, 2010,

Rolfe, 2006). Παρά τις προσπάθειες για την ανάπτυξη καθολικών κριτηρίων, διαπιστώνεται ότι υιοθετείται ένας αριθμός διαφορετικών στάσεων επί του θέματος (Patton, 2015, Flick, 2009).

Μια πρώτη θέση είναι ότι η ποιοτική έρευνα μπορεί να αξιολογηθεί με βάση τα συμβατικά κριτήρια της ποσοτικής έρευνας (αντικειμενικότητα, εγκυρότητα, αξιοπιστία (Mason, 1996). Πολλοί φυσιοκρατικοί ερευνητές τείνουν να χρησιμοποιούν διαφορετική ορολογία, υποδηλώνοντας διαχωρισμό από το θετικιστικό παράδειγμα (Shenton, 2004). Κάποιοι άλλοι ποιοτικοί ερευνητές στέκονται κριτικά απέναντι στα συμβατικά κριτήρια που εφαρμόζονται στην ποσοτική προσέγγιση (Altheide and Johnson, 1998) και προτείνουν νέα κριτήρια και διαδικασίες για τον έλεγχο της ποιοτικής έρευνας (Rubin and Rubin, 1995, Guba and Lincoln, 1994, Lincoln and Guba, 1985). Συγκεκριμένα, οι υποστηρικτές αυτής της θέσης ισχυρίζονται ότι τα συμβατικά κριτήρια της ποσοτικής προσέγγισης δεν μπορούν να εφαρμοστούν για τον έλεγχο της ποιότητας μιας μελέτης, διότι στηρίζονται σε μια σειρά παραδοχών που δεν συνάδει με την λογική και τα χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας (Τσιώλης, 2014). Επιπλέον, συναντώνται και ερευνητές που αμφισβητούν την καταλληλότητα οποιονδήποτε προκαθορισμένων κριτηρίων (Rolfe, 2006).

Στην αναζήτηση μου για κατάλληλα κριτήρια σε αυτή την μελέτη εξέτασα το φιλοσοφικό υπόβαθρο αυτής της έρευνας, και επέλεξα να χρησιμοποιήσω έναν συνδυασμό γνωστών κριτηρίων και στρατηγικών που αποβλέπουν στην επίδειξη ότι η έρευνα αυτή έχει ολοκληρωθεί με σφρίγος. Συμφωνώ με τους Morse et al (2002) ότι οι στρατηγικές για την διασφάλιση της ποιότητας θα πρέπει να ενσωματώνονται μέσα στην ποιοτική έρευνα.

Η ποιότητα της παρούσας έρευνας αξιολογείται με βάση δύο κύρια κριτήρια: την εμπιστευσιμότητα και την γνησιότητα (Lincoln and Guba, 1985, Guba and Lincoln, 1994).

Εμπιστευσιμότητα: Το κριτήριο της εμπιστευσιμότητας εγκαθιδρύεται με βάση την εφαρμογή τεσσάρων κριτηρίων: την πιστότητα, την μεταφερσιμότητα, την φερεγγυότητα και την επαληθευσιμότητα. Η πιστότητα αναφέρεται στον τρόπο που ο ερευνητής παρουσιάζει τις αντιλήψεις και απόψεις των συμμετεχόντων της έρευνας, και ειδικότερα στην αντιστοιχία ανάμεσα στον τρόπο που οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται την κοινωνική τους πραγματικότητα και στον τρόπο που ο ερευνητής αντικατοπτρίζει τις απόψεις τους (Lincoln and Guba, 1985). Προκειμένου, να ικανοποιηθεί το κριτήριο της πιστότητας υιοθέτησα διάφορες στρατηγικές όπως: παρατεταμένη εμπλοκή και επίμονη παρατήρηση στο ερευνητικό πεδίο, επικύρωση από τους συμμετέχοντες, ιχνηλασιμότητα, αποτίμηση των ομοτίμων (Lincoln and Guba, 1985). Ακόμα, ο αναστοχασμός θεωρήθηκε σημαντικός και για τον λόγο αυτό διατήρησα ένα αναστοχαστικό ημερολόγιο.

Μεταφερσιμότητα: Η μεταφερσιμότητα αναφέρεται στο πώς τα αποτελέσματα μιας μελέτης μπορούν να εφαρμοστούν σε άλλα πλαίσια ή περιστάσεις, ομάδες, φαινόμενα,

καταστάσεις. Η λεπτομερής περιγραφή του ερευνητικού πλαισίου και της ερευνητικής διαδικασίας, παρέχει την δυνατότητα στον αναγνώστη για να κρίνει και να αποφασίσει κατά πόσο είναι πιθανό να μεταφερθούν τα ευρήματα της παρούσας έρευνας σε άλλο πλαίσιο ή όχι (Erlandson et al, 1993, Guba and Lincoln, 1994). Έτσι, ο αναγνώστης αυτής της διατριβής, μπορεί να ενασχοληθεί με την προσωπική μου ερμηνεία της ανακατασκευής των εμπειριών των εργαζομένων παιδιών, αντανακλώντας στο δικό του υπόβαθρο γνώσης και εμπειρίας, και να αξιολογήσει αν τα ευρήματα της παρούσας έρευνας είναι σημαντικά και βρίσκουν εφαρμογή στις δικές του εμπειρίες (Firestone, 1993).

Φερεγγυότητα: Σύμφωνα με τους Guba and Lincoln (1994), προκειμένου να ικανοποιηθεί το συγκεκριμένο κριτήριο ο ερευνητής απαιτείται να υιοθετήσει μια προσέγγιση ελέγχου. Η φερεγγυότητα αναφέρεται στο αν τα ευρήματα μιας έρευνας θα ήταν παρόμοια εάν η έρευνα επαναλαμβανόταν σε παρόμοιο πλαίσιο ή με τα ίδια υποκείμενα και εκπληρώνεται μέσα από την τήρηση μιας διαδικασίας ελέγχου (Creswell, 2007, Shenton, 2004). Με το να έχω συνοχή και με το να παρέχω την αναλυτική διαδρομή που ακολούθησα όσον αφορά στις μεθόδους συλλογής δεδομένων και ανάλυσης, καθίσταται εφικτό να ελεγχθεί η καταλληλότητα των διαδικασιών που ακολούθησα (Guba and Lincoln, 1994). Επίσης, η αναστοχαστική εποπτεία της δράσης μου σε όλη την διάρκεια της έρευνας, κατείχε κεντρική θέση στην διαδρομή ελέγχου, διότι επέδειξε αυτοπαρατήρηση και αυτοέλεγχο και έτσι ο αναγνώστης μπορεί να αποκτήσει μια πληρέστερη εικόνα της πορείας που υιοθετήθηκε και των αποφάσεων που λήφθηκαν (Τσιώλης, 2014).

Επαληθευσιμότητα: Η επαληθευσιμότητα σχετίζεται με την επίδειξη από πλευράς του ερευνητή ότι δεν επέτρεψε συνειδητά οι προσωπικές του αξίες να ασκήσουν επιρροή στην διεξαγωγή της έρευνας και στην ερμηνεία των ερευνητικών δεδομένων (Guba and Lincoln, 1994). Με άλλα λόγια, η επαληθευσιμότητα αναφέρεται στο κατά πόσο τα ερευνητικά αποτελέσματα τεκμηριώνονται και υποστηρίζονται από τα εμπειρικά δεδομένα (Lincoln and Guba, 1985). Για την εκπλήρωση του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας, όλα τα κύρια σημεία που παρουσιάζονται στα ευρήματα της παρούσας μελέτης, υποστηρίζονται από αρκετά αυτολεξεί αποσπάσματα των αναφορών των συμμετεχόντων. Με αυτό τον τρόπο, επέτρεψα στα ερευνητικά υποκείμενα να μιλήσουν για τον εαυτό τους. Η έννοια της φωνής, ιδίως, στις πιο συμμετοχικές ερευνητικές προσεγγίσεις, δεν σημαίνει να συμπεριληφθεί μόνο η φωνή του ερευνητή, αλλά να επιτραπεί στον αναγνώστη να «ακούσει» και τις φωνές των συμμετεχόντων (Lincoln and Guba, 2000, σελ: 183). Έτσι, παρείχα συναισθηματική αμεσότητα μεταξύ της δικής μου φωνής και της φωνής των υποκειμένων (Lincoln and Guba, 2000).

Γνησιότητα: Σύμφωνα με τους Lincoln and Guba (2000) τα κριτήρια της γνησιότητας περιλαμβάνουν την αμεροληψία, την προώθηση της κοινωνικής δράσης και την ανταλλαγή γνώσης, και κατά κύριο λόγο εγκαθιδρύονται μέσα από την παρουσίαση των αντιλήψεων και των ισχυρισμών των ενδιαφερόμενων μερών και μέσα από μία διαδρομή ελέγχου που πιστοποιούν την γνησιότητα και την αμεροληψία. Το κριτήριο

της αμεροληψίας σχετίζεται με την συμπερίληψη όλων των φωνών και απόψεων, με σκοπό να αποτραπεί η περιθωριοποίηση και να διασφαλιστεί ότι όλες οι φωνές είχαν την ευκαιρία να ακουστούν.

Ακολουθεί η περιγραφή των στρατηγικών που υιοθέτησα για να ανταποκριθώ σε αυτά τα κριτήρια.

Παρατεταμένη εμπλοκή και επίμονη παρατήρηση στο ερευνητικό πεδίο

Όπως παρατηρεί ο Fetterman (1998, σελ: 46), «δουλεύοντας μαζί με τους ανθρώπους συνεχώς για μεγάλες χρονικές περιόδους, είναι αυτό που δίνει στην εθνογραφική έρευνα την εγκυρότητα και το σφρίγος της». Η παρατεταμένη εμπλοκή στο πεδίο και η επίμονη παρατήρηση, με βοήθησε να αναπτύξω σχέσεις εμπιστοσύνης με τα ερευνητικά υποκείμενα και να αποκτήσω γνώση της κουλτούρας τους. Όσο περισσότερο ο ερευνητής παραμένει στο πεδίο, τόσο πιθανότερο είναι να γνωρίσει και να παρατηρήσει τις αξίες μιας κουλτούρας. Η πρόσβαση στην σιωπηρή γνώση προϋποθέτει την αφιέρωση χρόνου στο πεδίο (Tracy, 2010). Επιπλέον, η στρατηγική αυτή συνείσφερε στην βύθιση των δεδομένων, στην αύξηση της κατανόησης μου, και στην ενίσχυση της ερευνητικής συνοχής. Ακόμα, αισθάνομαι αναδρομικά ότι η στρατηγική αυτή λειτούργησε χρήσιμα καθώς με βοήθησε να ελέγξω την παραπληροφόρηση που πηγάζει από τις στρεβλώσεις τις δικές μου ή των συμμετεχόντων (Erlandson et al, 1993, Glesne and Peshkin, 1992, Ely et al, 1991). Αναφέρεται ότι είχα περιορισμένα διαλείμματα κατά την διάρκεια του πεδίου της έρευνας, γιατί βρισκόμουν σε μια εντατική διαδικασία, όπου ταυτόχρονα παρατηρούσα, στρατολογούσα, έπαιρνα συνεντεύξεις, μετέγραφα και ανέλυα δεδομένα.

Χρήση πολλαπλών μεθόδων συλλογής δεδομένων

Η πολυμεθοδολογική προσέγγιση υιοθετείται από κοινωνικούς επιστήμονες και ερευνητές για διάφορους λόγους (Ιωσηφίδης, 2008). Επέλεξα να χρησιμοποιήσω περισσότερες από μία ερευνητικές μεθόδους συλλογής δεδομένων, καθώς η συγκεκριμένη στρατηγική επέτρεψε να διερευνηθούν διαφορετικές πτυχές των εμπειριών των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο και με ενθάρρυνε στην επίμονη ερμηνεία και εκ νέου ερμηνεία αυξάνοντας την κατανόηση μου (Tracy, 2010). Ο λόγος που επέλεξα να χρησιμοποιήσω τέτοια ποικιλία μεθόδων δεν ήταν για τον σκοπό του τριγωνισμού, αλλά για να απαντηθούν πληρέστερα τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης, και από ποικίλες οπτικές γωνίες, όπως και για να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικότερα οι αδυναμίες της κάθε μεθόδου. Διαφορετικές μέθοδοι λειτουργούν συμπληρωματικά και ενισχυτικά η μία της άλλης και παρέχουν διαφορετικές πτυχές της συνολικής εικόνας (Ιωσηφίδης, 2008). Έχει υπάρξει μεγάλη συζήτηση για το αν ο τριγωνισμός, που αποτελεί ουσιαστικά μία ποσοτική μέθοδο για την διασφάλιση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας μπορεί να εφαρμοστεί στην ποιοτική έρευνα (Hammersley and Atkinson, 2007, Bloor, 2001). Συμφωνώ με τον Bloor (2001) ότι τα ερευνητικά αποτελέσματα διαμορφώνονται από τις περιστάσεις

κάτω από τις οποίες παράγονται, και ως εκ τούτου τα δεδομένα που προκύπτουν από διαφορετικές μεθόδους έχουν εμφανείς διαφορές. Κατ' επέκταση ο τριγωνισμός είναι δύσκολο να εφαρμοστεί κατάλληλα.

Κορεσμός

Αν και στόχος αυτής της μελέτης ήταν η απόκτηση γνώσης και όχι το χτίσιμο θεωρίας, επέλεξα να χρησιμοποιήσω συγκεκριμένες έννοιες και αρχές από την Εμπειρικά Θεμελιωμένη Θεωρία. Ο κορεσμός επέρχεται όταν δεν φαίνεται να αναδύονται νέα στοιχεία σχετικά με τις κατηγορίες που έχουν δημιουργηθεί (Strauss and Corbin, 1998b). Πρόκειται για μια συνεχή διαδικασία μετακίνησης πίσω και μπροστά μεταξύ της συλλογής δεδομένων και ανάλυσης, όπου παρά τις επίμονες προσπάθειες του ερευνητή δεν φαίνεται να εντοπίζονται νέες περιπτώσεις που να προσθέτουν νέες διαστάσεις ή στοιχεία στις υπάρχουσες κατηγορίες (Robson, 2011). Έτσι, η διαδικασία της κωδικοποίησης και αναζήτησης περιπτώσεων ολοκληρώνεται, όταν επέλθει ο θεωρητικός κορεσμός (Strauss and Corbin, 1998b).

Μέλημα μου ήταν να συλλέξω δεδομένα, φτάνοντας σε ένα σημείο που δεν θα αποκτιούνταν νέες πληροφορίες. Για τον λόγο αυτό, φρόντιζα να μετεγγράφω τις σημειώσεις πεδίου, τις συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης, όσο τον δυνατόν πιο άμεσα και εν συνεχεία προχωρούσα στην ανάλυση τους για να εντοπίσω τα αναδυόμενα θέματα και κατηγορίες. Όταν ξεκίνησα την έρευνα πρότεινα να επισκέπτομαι τον κάθε ΜΚΟ μία φορά την εβδομάδα για μια παρατεταμένη χρονική περίοδο. Ωστόσο, στην πορεία και αφότου ανέλυσα τα δεδομένα, συνειδητοποίησα ότι ήταν απαραίτητο να επιστρέφω στο πεδίο συχνά, προκειμένου να εμπλουτίσω τις θεματικές κατηγορίες που προκύπταν με νέα στοιχεία. Παρήγαγα τα δεδομένα μου σε τρεις διαφορετικές φάσεις. Μετά το τέλος της κάθε φάσης, αποπειράθηκα να αναλύσω τα υπάρχοντα ερευνητικά δεδομένα, πριν την έναρξη της επόμενης φάσης στο ερευνητικό πεδίο.

Αντιμέτωπισα όλες τις απόψεις των ερευνητικών υποκειμένων με την ίδια βαρύτητα. Ομοίως, οι πληροφορίες που συνέλλεξα και από τους δύο ΜΚΟ, που διεξήχθη η έρευνα, αντιμετωπίστηκαν ως ισότιμα σημαντικές και απέκτησαν την ίδια βαρύτητα στην αναλυτική διαδικασία της κωδικοποίησης. Έτσι, η παρατεταμένη εμπλοκή μου στο πεδίο, οι συνεντεύξεις, οι ομάδες εστίασης, η επίμονη παρατήρηση, η χρήση οπτικών μέσων, η ανασκόπηση εγγράφων και η ταυτόχρονη ανάλυση δεδομένων συντέλεσαν να επιτευχθεί ο κορεσμός των δεδομένων.

Επικύρωση από τους συμμετέχοντες

Η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει την παροχή ανατροφοδότησης στους συμμετέχοντες αναφορικά με τις ερμηνείες και τα ευρήματα της μελέτης (Bloor, 2001, Miles and Huberman, 1994, Glesne and Peshkin, 1992). Βασικός σκοπός μου ήταν η ανάδειξη των θέσεων και των αναπαραστάσεων των συμμετεχόντων και η στρατηγική αυτή χρησιμοποιήθηκε για την αύξηση της κατανόησης μου παρά ως στρατηγική

επιβεβαίωσης (Barusch et al, 2011). Σκοπός μου, επίσης, ήταν να εντοπίσω σημεία ή περιοχές που δεν υπάρχει αντιστοιχία (Mays and Pope, 1995).

Δεδομένου του αναλφαριθμητισμού και της περιορισμένης γνώσης γραφής και ανάγνωσης της συντριπτικής πλειοψηφίας των συμμετεχόντων παιδιών και γονέων, καθιστούσε ανέφικτη την πρόσβαση τους στις σημειώσεις μου στο πεδίο και στα κείμενα των ατομικών συνεντεύξεων τους και ομαδικών συζητήσεων. Για τον λόγο αυτό, αποφάσισα να παρέχω στους συμμετέχοντες ανατροφοδότηση προφορικά. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τον παράγοντα της συχνής μετακίνησης των συμμετεχόντων παιδιών και των οικογενειών τους για λόγους ανεύρεσης εργασίας, αισθάνθηκα ότι θα έπρεπε να παρέχω άμεσα ανατροφοδότηση, καθώς ανησυχούσα ότι αν σημειωνόταν μεγάλη καθυστέρηση, πιθανότατα να μην ήταν εφικτό να έρθω ξανά σε επαφή με τα συμμετέχοντα παιδιά και τους γονείς τους. Έτσι, μετά από την ολοκλήρωση της κάθε συνέντευξης και ομάδας εστίασης, φρόντιζα να αφιερώνω χρόνο για να συνοψίζουμε μαζί με τους συμμετέχοντες, τα βασικά σημεία που αναδύθηκαν και τις προσωπικές τους απόψεις, δίνοντας προσοχή εάν έχω παραλείψει κάτι και αν έχω παρερμηνεύσει σημεία από τα λεγόμενα τους ή τις απόψεις τους. Με το να ακούσω προσεκτικά τους συμμετέχοντες μου δόθηκε η ευκαιρία να διευκρινίσω τις σκέψεις μου και να τις αναπτύξω, το οποίο συνέβαλε στην ενίσχυση των δεδομένων (Barusch et al, 2011). Επίσης, με αυτό τον τρόπο κατάφερα να καταγράψω τις αντιδράσεις τους και να αποκτήσω τις προσωπικές τους αντιλήψεις στα γεγονότα που παρατήρησα και κατέγραψα και ύστερα τα ενσωμάτωσα στα ευρήματα της έρευνας. Ακόμα, η στρατηγική αυτή υποστήριξε την φιλοσοφική μου θέση. Οι συμμετέχοντες και ο ερευνητής απαιτείται να εμπλέκονται από κοινού σε μια συνεχή διαδικασία κατασκευής και ανακατασκευής της πραγματικότητας, μέσα σε ένα πλαίσιο που βασίζεται στην αμοιβαία σχέση. Τα σχόλια και οι αντιδράσεις των συμμετεχόντων αντιμετωπίστηκαν ως επιπρόσθετες πληροφορίες, χωρίς να παραγνωρίζονται οι προσωπικές μου ερμηνείες.

Αποτίμηση των ομοτίμων

Πρόκειται για μια συνηθισμένη στρατηγική που προτείνεται και υιοθετείται για τον εξωτερικό έλεγχο της ποιότητας μιας έρευνας και σχετίζεται με τον έλεγχο της ερευνητικής διαδικασίας και ανάλυσης από ανεξάρτητους ειδικούς (Mays and Pope, 1995, Erlandson et, al, 1993, Glesne and Peshkin, 1992). Μοιράστηκα τα ερευνητικά δεδομένα μου, με τον επιβλέποντα καθηγητή μου. Ως αποτέλεσμα, προχώρησε στην ανάλυση τμημάτων των δεδομένων και οδηγήθηκε σε παρόμοια συμπεράσματα. Διαπίστωσα ότι η στρατηγική της αποτίμησης των ομοτίμων, υπήρξε ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς λειτούργησε καθυστερημένα ότι οι προσωπικές μου αξίες, πεποιθήσεις και κίνητρα, δεν με επηρέασαν στην παρερμηνεία των δεδομένων της έρευνας.

Αναζήτηση ακραίων ή αποκλινοσών περιπτώσεων

Η αναζήτηση αποκλινοσών περιπτώσεων ήταν μία άλλη στρατηγική που υιοθέτησα για την ενίσχυση της ποιότητας αυτής της μελέτης. Η πρακτική αυτή περιλαμβάνει την

μελέτη περιπτώσεων, οι οποίες παρεκκλίνουν και είναι διαφορετικές από τις άλλες και ερμηνεύονται και αναλύονται βάσει αυτής της εξαιρετικότητας (Ιωσηφίδης, 2008). Έτσι, το δείγμα μου περιέλαβε μία αναζήτηση για επιβεβαιωτικές και αποκλίνουσες περιπτώσεις. Οι αποκλίνουσες περιπτώσεις αντιμετωπίστηκαν ως ισότιμα σημαντικές, παρέχοντας μία δίκαιη αναφορά τους, σε μια προσπάθεια να εξηγηθεί γιατί τα δεδομένα ποικίλουν (Waitzkin, 1990). Η αναζήτηση και η συζήτηση αντικρουόμενων περιπτώσεων ή φαινομενικά αντικρουόμενων περιπτώσεων, και η επιπρόσθετη προσοχή που τους έδωσα, με βοήθησαν στην διύλιση της ανάλυσης και στην διαφώτιση των εξαιρέσεων, μέχρι που εξηγήθηκαν όλες οι περιπτώσεις που μελέτησα (Silverman, 2001, Miles and Huberman, 1994).

Ιχνηλασιμότητα

Η διαδρομή της ερευνητικής διαδικασίας που ακολουθήθηκε από τον ερευνητή, προτείνεται ως στρατηγική τεκμηρίωσης των δραστηριοτήτων και των αποφάσεων του (Creswell and Miller, 2000, Seale, 1999b). Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, κράτησα μια διαδρομή ελέγχου που με σαφήνεια παρουσιάζει την μέθοδο συλλογής δεδομένων και ανάλυσης. Αυτό έγινε στο ερευνητικό μου ημερολόγιο. Μέσω της συστηματικής τεκμηρίωσης της ερευνητικής διαδικασίας σε όλα τα στάδια, δίνεται η ευκαιρία στον αναγνώστη να παρακολουθήσει λεπτομερώς την νοητική διαδρομή που ακολούθησα για να καταλήξω στα ερευνητικά αποτελέσματα (Denscombe, 2010). Ηδιατριβή αντανάκλα μια αποτύπωση της νοητικής πορείας, που κράτησα στο ερευνητικό μου ημερολόγιο, στο οποίο περιλαμβάνονται πληροφορίες για τους συμμετέχοντες, το ερευνητικό πλαίσιο, την χρονολογική σειρά των γεγονότων, των αποφάσεων που λήφθηκαν, όπως και μία ανασκόπηση των σταδίων της ανάλυσης των δεδομένων.

Οι παραπάνω στρατηγικές και πρακτικές κρίθηκαν απαραίτητες για την επίτευξη της διασφάλισης της ποιότητας της έρευνας. Ωστόσο, όπως ήδη, σημειώθηκε, αυτό δεν θα ήταν δυνατό εάν δεν ήμουν αναστοχαστική σε όλη την διάρκεια της διαδικασίας αυτής της ερευνητικής διαδρομής.

5.13 Ερευνητικός Αναστοχασμός

Ο όρος αναστοχασμός φέρει πολλά νοήματα στις κοινωνικές επιστήμες (Bryman, 2004). Ο αναστοχασμός όπως γίνεται αντιληπτός στις μέρες μας, συνιστά μία μεθοδολογική απαίτηση για την διεξαγωγή της έρευνας (Christensen and James, 2008b). Στην εθνογραφική έρευνα ο ερευνητής αποτελεί κατεξοχήν το ερευνητικό εργαλείο για την συλλογή των δεδομένων (Hammersley and Atkinson, 2007). Ως εκ τούτου, ο αναστοχασμός θα πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της έρευνας με παιδιά, όπου οι ερευνητές θα πρέπει κριτικά να εξετάζουν τις υποθέσεις τους και τον ρόλο τους, αλλά και την επιλογή των μεθόδων τους και τις επιπτώσεις τους (Davis, 1998). Με άλλα λόγια ο αναστοχασμός περιλαμβάνει την συνεχή ενασχόληση του

ερευνητή με το πώς ο ίδιος έχει επηρεάσει την έρευνα του (Dowling, 2008). Σύμφωνα με τον Patton (2015, σελ: 70) ο όρος αναστοχασμός αναφέρεται στην «ενδοσκόπηση, την πολιτική συνείδηση, την πολιτιστική συναίσθηση και την ιδιοκτησία της άποψης κάποιου». Ο αναστοχασμός απαιτεί από τον ποιοτικό ερευνητή να λάβει υπόψη του και να αποκτήσει επίγνωση των γλωσσικών, πολιτικών, πολιτισμικών, κοινωνικών και ιδεολογικών προελεύσεων της προσωπικής του αντίληψης, της αντίληψης των συμμετεχόντων, όπως και του κοινού της έρευνας (Patton, 2015). Η Davies (1999, σελ: 4), έχει ορίσει τον αναστοχασμό ως «επιστροφή στον εαυτό, μία διαδικασία αυτοαναφοράς».

Στην παρούσα μελέτη μερίμνησα για να αυξήσω την γνώση μου και την κατανόηση μου για οποιουδήποτε παράγοντες θα μπορούσαν να ασκήσουν επίδραση στην απόδοση μου ως το κύριο ερευνητικό εργαλείο. Ωστόσο, συνειδητοποίησα ότι αυτή η έρευνα, όπως και κάθε κοινωνιολογικό εγχείρημα, είναι μια απόπειρα να παρέχω μία αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως φιλτράρεται μέσα από την προσωπική μου αντίληψη, όπως και μέσα από τις αντιλήψεις των ερευνητικών υποκειμένων για την πραγματικότητα. Η ερευνητική διαδικασία είναι προϊόν αλληλεπίδρασης και σχέσης μεταξύ του ερευνητή και των ερευνητικών υποκειμένων και έτσι αντανakλά τόσο τις προσεγγίσεις του ερευνητή, όσο και τις ανταποκρίσεις των συμμετεχόντων σε αυτές (Connolly, 2008). Η επίτευξη του αναστοχασμού δεν συνιστά εύκολο εγχείρημα (Dowling, 2008, Phelan and Kinsella, 2013).

Σε αυτή την μελέτη ο αναστοχασμός χρησιμοποιήθηκε με διάφορους τρόπους. Σε πρώτη φάση χρησιμοποιήθηκε ως τρόπος διασφάλισης της ποιότητας της έρευνας (Jootun et al, 2009). Όπως έχει προταθεί από τον Powdermaker (1966, σελ: 19), ανέπτυξα τον ρόλο του εθνογράφου με το να «βηματίζω μέσα και έξω» από την κουλτούρα που μελέτησα για να επιτύχω «εμπλοκή και αποσύνδεση». Επιπλέον, με το να χρησιμοποιήσω τον αναστοχασμό, επιδίωξα να βοηθήσω τον αναγνώστη να αποκτήσει γνώση μιας σημαντικής ποικιλίας απόψεων και εμπειριών των συμμετεχόντων παιδιών περιλαμβάνοντας και την δική μου. Σύμφωνα με τον Davis (1998) υπάρχει μία ποικιλία των φωνών των παιδιών και ο ερευνητής μπορεί να δώσει ίση αξία στις φωνές των παιδιών με το να υιοθετήσει τεχνικές που εξετάζουν αναστοχαστικά την παρουσία του στον κόσμο των παιδιών.

Ακόμα, ανακάλυψα ότι υιοθετώντας μία αναστοχαστική προσέγγιση απέδωσε πολλά οφέλη. Ο τρόπος που ο ερευνητής αντιλαμβάνεται την θέση των παιδιών στην κοινωνία και την παιδική ηλικία έχει αντίκτυπο στην κατανόηση της παιδικής ηλικίας και των παιδιών (Punch, 2002). Σύμφωνα με τους Fine and Sandstrom (1998, σελ:9) «ως ενήλικες περιοριζόμαστε από την τάση μας να επεξεργαζόμαστε τον λόγο τους μέσα από την δική μας θεώρηση του κόσμου». Η αναστοχαστική μου προσέγγιση με βοήθησε να αποκτήσω γνώση των πολιτισμικών μου προκαταλήψεων και των ακαδημαϊκών μου προκαταλήψεων και να συνειδητοποιήσω ότι υπάρχουν ποικίλες διαφορετικές πολιτισμικές φωνές ανάμεσα στα συμμετέχοντα εργαζόμενα Ρομά παιδιά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να αντιμετωπίσω την διαφορά που υπάρχει μεταξύ της κουλτούρας των συμμετεχόντων και της δικής μου κουλτούρας, ως ένα τρόπο για

να αποκτήσω εικόνα και να κατανοήσω την ποικιλία στις ζωές των παιδιών και να εντοπίσω τις αυθεντικές φωνές τους (Davis, 1998). Σύμφωνα με την Nutbrown (2010, σελ: 11) οι ερευνητές απαιτείται να είναι αναστοχαστικοί, καθώς συνεισφέρει να εξετάσουν «την δική μας τοποθέτηση, τι μας φέρνει στο ερευνητικό σχέδιο και αυτό που πραγματικά σκεπτόμαστε για τα παιδιά». Η Nutbrown (2010, σελ:11) επισημαίνει ότι ο ερευνητής θα πρέπει να είναι αναστοχαστικός, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα συμμετέχοντα παιδιά «όχι ως Ξένα, αλλά ως «Διαφορετικά-Σοφά» που έχουν ένα διαφορετικό τρόπο να γνωρίζουν».

Επιπρόσθετα, ο αναστοχασμός αύξησε την ετοιμότητα μου να χειριστώ ζητήματα όταν προκύπταν. Ειδικότερα, ο αναστοχασμός διευκόλυνε την ερευνητική μου προσπάθεια με το να με βοηθήσει να παραμείνω άγρυπνη σε νέα ζητήματα που ανέκυπταν, και να τα διερευνήσω κάνοντας σχετικές ερωτήσεις και αποκτώντας νέες ιδέες σε όλη την διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Επίσης, ο αναστοχασμός με βοήθησε να παράγω δεδομένα όχι μόνο μέσω των ερευνητικών μεθόδων που χρησιμοποίησα, αλλά και μέσω της ενδοσκόπησης και του κριτικού αυτοελέγχου που πραγματοποίησα, και συνείσφερε στο να εκπληρώσω τον ρόλο μου ως το κατεξοχήν ερευνητικό εργαλείο (Davies, 1999). Επιπρόσθετα, ο αναστοχασμός διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο και συντέλεσε στο να διεξάγω την έρευνα με ηθικό τρόπο (Nutbrown, 2010, Punch, 2002, Warin, 2011, Etherington, 2007). Ο δεοντολογικός τρόπος διεξαγωγής μιας έρευνας προϋποθέτει την αφιέρωση χρόνου από πλευράς του ερευνητή για αναστοχασμό (Spyrou, 2011, Einarsdóttir, 2007). Ακόμα ήμουν αναστοχαστική όσον αφορά την χρήση μεθόδων που υιοθέτησα, προκειμένου να διερευνήσω την λειτουργικότητα τους στην πράξη και τις επιπτώσεις που είχαν τα διαφορετικά είδη δεδομένων που παρήγαγαν στην διαδικασία της ανάλυσης (Punch, 2002). Η αναστοχαστική προσέγγιση με βοήθησε να κατανοήσω τα πλεονεκτήματα και τους περιορισμούς των μεθόδων που χρησιμοποίησα (Punch, 2002), αλλά και τους περιορισμούς της προσωπικής μου ερμηνείας, σε μία προσπάθεια να αναπαραστήσω τις φωνές των παιδιών με ακρίβεια (Einarsdóttir, 2007).

Έτσι, ο αναστοχασμός με βοήθησε να διαχωρίσω τα διαφορετικά επίπεδα ερμηνείας της πραγματικότητας, και αυτή η συνειδητοποίηση έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ανάλυση των δεδομένων της έρευνας. Το πρώτο επίπεδο, ήταν η πραγματικότητα όπως την αντιλήφθηκα. Το δεύτερο επίπεδο, ήταν η πραγματικότητα όπως γίνεται αντιληπτή από τους συμμετέχοντες, και αντικατοπτρίστηκε στις αυτοαναφορές τους. Το τρίτο επίπεδο της ερμηνείας, ήταν η αντίληψη μου για την πραγματικότητα των παιδιών όπως την ερεύνησα και την κατανόησα μέσω των αναφορών των παιδιών. Σε αυτή την μελέτη, προσπάθησα να εξετάσω και να αμφισβητήσω την προσωπική μου ερμηνεία με τον ίδιο κριτικό τρόπο που εξέτασα και τις ερμηνείες των συμμετεχόντων στην έρευνα (Mason, 2003). Χωρίς να είμαι αναστοχαστική δεν θα μπορούσα να επιτύχω αυτό.

Όσον αφορά την ποιότητα της έρευνας, ο αναστοχασμός αποτελεί μία απάντηση στις κριτικές που δέχτηκε ο θετικισμός και ο φυσιοκρατισμός στο ότι αγνόησαν την επίδραση του ερευνητή στο ερευνητικό πεδίο και του γεγονότος ότι ο ερευνητής

αποτελεί μέρος του κοινωνικού κόσμου που μελετά. Τόσο ο φυσιοκρατισμός και όσο και ο θετικισμός πρεσβεύουν ότι είναι εφικτό να μην επηρεαστούν τα ερευνητικά δεδομένα από τον ρόλο του ερευνητή. Σύμφωνα με τον θετικισμό αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της τυποποίησης των ερευνητικών διαδικασιών, ενώ σύμφωνα με τον φυσιοκρατισμό μπορεί να επιτευχθεί όταν ο ερευνητής υιοθετεί μία ουδέτερη στάση όσον αφορά την πολιτισμική του εμπειρία (Hammersley and Atkinson, 2007).

Ωστόσο, βάσει του γεγονότος ότι οι αξίες, οι πεποιθήσεις και η ταυτότητα του ερευνητή αποτελούν μέρος της έρευνας και δεν μπορούν να εξαλειφθούν από τα ευρήματα της μελέτης (Denscombe, 2010), όπως και του ότι ο ερευνητής αποτελεί μέρος του κοινωνικού κόσμου που μελετά (Hammersley and Atkinson, 2007), υποστηρίζω ότι είναι αδύνατον να διαχωριστεί ο ερευνητής από την έρευνα, το οποίο σημαίνει ότι τα ευρήματα της μελέτης αυτής, επηρεάζονται από τα προσωπικά μου χαρακτηριστικά και τις κοινωνικές διαδικασίες και ως εκ τούτου, είναι ανέφικτο να είμαι αποστασιοποιημένη από την γνώση που παράγει η έρευνα μου (Mason, 2003). Σύμφωνα με τον Bryman (2004), ο ερευνητής εμπλέκεται στην κατασκευή της γνώσης μέσω της στάσης του στο υπό μελέτη φαινόμενο ή κατάσταση και μέσω του τρόπου που μεταδίδει την γνώση σε μορφή κειμένου.

Για τον λόγο αυτό, επιχείρησα να επιστρέψω σε κάθε βήμα της ερευνητικής διαδικασίας από την αρχική επιλογή του θέματος μου μέχρι την συγγραφή αυτής της μελέτης, και να προβώ σε ενδοσκόπηση και πολιτιστική αυτοκριτική, προκειμένου να εξετάσω την εμπλοκή μου στην κοινωνία και την κουλτούρα των εργαζομένων Ρομά παιδιών και του τρόπου που το προσωπικό μου υπόβαθρο ενδέχεται να έχει επηρεάσει τον τρόπο που η κουλτούρα των εργαζομένων παιδιών έχει ερμηνευτεί (Denscombe, 2010).

Με το να κάνω πολιτισμική αυτοκριτική, συνειδητοποίησα ότι εισήλθα στο πεδίο με την εξής βασική υπόθεση. Θεωρούσα ότι τα εργαζόμενα παιδιά βιώνουν και αντιμετωπίζουν την εργασία τους στο δρόμο αρνητικά. Ωστόσο, με το να είμαι αναστοχαστική, παρέμεινα ανοιχτόμυαλη και προσπάθησα να μην ευνοήσω μία περίπτωση εις βάρος άλλων. Με αυτό εννοώ ότι αναζήτησα αποκλίνουσες περιπτώσεις και διαπίστωσα ότι υπήρχαν και εργαζόμενα Ρομά παιδιά που αντιλαμβάνονταν την εργασία τους στο δρόμο σε θετικούς όρους και αισθάνονταν ικανοποίηση.

Θεωρώ τον αναστοχασμό ως «μία συνειδητή βίωση του εαυτού ως ερευνητής και ανταποκρινόμενος, ως δάσκαλος και μαθητευόμενος, ως αυτός που έρχεται να γνωρίσει τον εαυτό του μέσα στις διαδικασίες της ίδιας της έρευνας (Lincoln and Guba, 2000, σελ: 183). Με απασχολούσε ιδιαίτερα η επίδραση της παρουσίας μου στο ερευνητικό πλαίσιο. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Hammersley and Atkinson (2007), ο τρόπος που οι συμμετέχοντες αντιδρούν στην παρουσία του ερευνητή ενδέχεται να απολήξει σε χρήσιμες πληροφορίες που μπορεί να υποδηλώνουν τον τρόπο που οι συμμετέχοντες αντιδρούν σε άλλες καταστάσεις. Κάτω από αυτό πρίσμα, αντί μάταια να προσπαθώ να εξαλείψω τις επιδράσεις της παρουσίας μου στο πεδίο και στα δεδομένα, επιχείρησα να τις κατανοήσω (Hammersley and Atkinson, 2007). Έτσι,

χρησιμοποίησα τις διαφορές ανάμεσα στον τρόπο αντίληψης μου και στον τρόπο αντίληψης των συμμετεχόντων, για να εμπλουτίσω την εθνογραφική έρευνα (Gergen and Gergen, 2000).

Υπήρχε μία ποικιλία παραγόντων που επιδίωξα να κατανοήσω και να εξετάσω την επίδραση τους στην μελέτη μου. Συγκεκριμένα, εξέτασα αναστοχαστικά παράγοντες όπως την ανισορροπία εξουσίας που διαμορφώνει τις φωνές των παιδιών, το ερευνητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγονται τα δεδομένα και οι αντιλήψεις των παιδιών, τον αντίκτυπο της ενήλικης θέσης μου στην παραγωγή των απόψεων των παιδιών και σε όλη την ερευνητική διαδικασία (Spryrou, 2011), τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξάγεται η έρευνα (Mason, 2003), την φύση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ εμένα και των συμμετεχόντων (Patton, 2015). Επιπλέον, όσον αφορά το ζήτημα της ανισορροπίας της εξουσίας, φρόντισα να είμαι αναστοχαστική, όχι μόνο μεταξύ εμένα ως ενήλικα και των παιδιών, αλλά όσον αφορά την ανισορροπία εξουσίας και μεταξύ των ίδιων των παιδιών (Connolly, 2008).

Ισχυροί κοινωνικοί και ιστορικοί παράγοντες ήρθαν στο προσκήνιο. Για παράδειγμα, η αντίληψη μου για τα παιδιά, την παιδική ηλικία και την παιδική εργασία, το προσωπικό μου υπόβαθρο, οι εμπειρίες μου και η προσωπική μου στάση μου στα παιδιά και στην παιδική εργασία στο δρόμο. Στην έρευνα αυτή εκλαμβάνω τα παιδιά ως παρόμοια με τους ενήλικες, αλλά ωστόσο με διαφορετικές ικανότητες (James et al, 1998). Θεωρώ την παιδική ηλικία και την παιδική εργασία ως κοινωνικές κατασκευές. Διευκρινίζεται ότι δεν προσεγγίζω την έρευνα με τα παιδιά από κάποια ακραία θέση. Με άλλα λόγια, δεν αντιλαμβάνομαι τα συμμετέχοντα παιδιά ως διαφορετικά από τους ενήλικες ή όμοια με τους ενήλικες. Αντίθετα, επιχειρώ να κινηθώ πάνω σε ένα συνεχές, όπου ο τρόπος που αντιλαμβάνομαι την έρευνα με τα παιδιά «μετακινείται πίσω και μπροστά κατά μήκος του συνεχούς» με βάση ποικίλους παράγοντες όπως για παράδειγμα το ερευνητικό πλαίσιο, τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών, τις ερωτήσεις που τους γίνονται (Punch, 2002, σελ: 338).

Ο αναστοχασμός μου πήρε διάφορες μορφές. Κράτησα ένα ημερολόγιο πεδίου, που το εμπιστεύτηκα στον επιβλέποντα καθηγητή μου και χρησιμοποίησα κριτικό αναστοχασμό και αυτοπαρατήρηση, ως ένα τρόπο να οργανώσω τις σκέψεις μου και να συλλογιστώ σε συγκεκριμένα γεγονότα. Συχνά, βρισκόμουν σε τηλεφωνική επικοινωνία με τον επιβλέποντα καθηγητή μου και πραγματοποιούνταν συναντήσεις στις οποίες συζητούσαμε για την κριτική αναστοχαστική προσέγγιση μου.

5.14 Ο Εθνογραφικός ρόλος

Σχετικά με το ρόλο που ο εθνογράφος υιοθετεί σε σχέση με το κοινωνικό περιβάλλον και τα μέλη του, παρατηρείται ότι ποικίλοι ρόλοι μπορούν να υιοθετηθούν και έχουν υιοθετηθεί από τον ερευνητή που χρησιμοποιεί εθνογραφική προσέγγιση (Bryman, 2004, Robson, 2011).

Ένα από τα πιο γνωστά σχήματα ταξινόμησης των ρόλων που μπορεί να υιοθετήσει ο συμμετοχικός παρατηρητής παρουσιάζεται από τον Gold (1958). Η τυπολογία του Gold (1958) για τους ερευνητικούς ρόλους, που έχει γίνει κλασσική υπογραμμίζει τέσσερις ρόλους μέσω των οποίων οι παρατηρητές συλλέγουν δεδομένα: *ο πλήρως συμμετέχων, ο συμμετέχων ως παρατηρητής, ο παρατηρητής ως συμμετέχων και ο πλήρως παρατηρητής*. Ο κάθε ρόλος έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα (Bryman, 2004), ενώ ο κάθε ρόλος καθορίζει τον βαθμό συμμετοχής του ερευνητή (Ιωσηφίδης, 2008). Όπως διαφαίνεται, στο ένα άκρο βρίσκεται η πλήρης συμμετοχή του ερευνητή, ενώ στο άλλο άκρο βρίσκεται η πλήρης παρατήρηση, χωρίς καμία συμμετοχή του ερευνητή στην κοινωνική ζωή των ερευνητικών υποκειμένων (Κυριαζή, 2006). Ο ερευνητής που υιοθετεί τον ρόλο του *πλήρως συμμετέχων*, καθίσταται μέλος του κοινωνικού πλαισίου και αποκρύπτει την ταυτότητα του από τα ερευνητικά υποκείμενα (Ιωσηφίδης, 2008). Στο ρόλο του *πλήρως παρατηρητή* ο ερευνητής δεν έχει καμία αλληλεπίδραση με τα υπό μελέτη υποκείμενα, παρατηρεί κάποιο κοινωνικό φαινόμενο, χωρίς η ταυτότητα του να είναι γνωστή και χωρίς να συμμετέχει ο ίδιος (Κυριαζή, 2006).

Στους ρόλους *συμμετέχων ως παρατηρητής* και *παρατηρητής ως συμμετέχων*, ο ερευνητής ενημερώνει τα υποκείμενα της έρευνας για την ταυτότητα του και γνωστοποιεί τους ερευνητικούς του στόχους. Ωστόσο, οι δύο αυτοί ρόλοι διαφέρουν ως προς τον βαθμό της συμμετοχής του ερευνητή στα δρώμενα (Ιωσηφίδης, 2008). Ειδικότερα, στον ρόλο του *συμμετέχων ως παρατηρητή*, ο ερευνητής λαμβάνει μέρος στην καθημερινότητα των υποκειμένων και αλληλοεπιδρά μαζί τους σε τακτική βάση. Ωστόσο, στον ρόλο του *παρατηρητή ως συμμετέχων*, ο ερευνητής κάνει παρατήρηση, αλλά συμμετέχει ελάχιστα στις δραστηριότητες της ομάδας (Gold, 1958). Ο βαθμός συμμετοχής του ερευνητή διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του ίδιου και των συμμετεχόντων και κατ' επέκταση επηρεάζει τα δεδομένα που συλλέγονται κατά την διάρκεια της έρευνας (Κυριαζή, 2006).

Ο ρόλος του εθνογράφου στην συμμετοχική παρατήρηση μπορεί επίσης να θεαθεί σχετικά με τον βαθμό στο οποίο κάποιος είναι ενεργητικός ή παθητικός συμμετέχων (Bryman, 2004). Ο βαθμός στον οποίο κάποιος μπορεί να είναι ενεργητικός ή παθητικός συμμετέχων θεωρείται ότι επηρεάζει όλη την ερευνητική διαδικασία. Ο Bryman (2004), συσχετίζει την ενεργή συμμετοχή με την επίδειξη δέσμευσης και την απόκτηση αξιοπιστίας. Η ενεργή συμμετοχή ήταν ο επιλεγμένος μου ρόλος, αλλά όταν απαιτείτο από τις περιστάσεις, ο ρόλος μου έγινε περισσότερο παθητικός.

Το εύρος και το είδος των δεδομένων που απαιτείται να συλλεχθούν από το πεδίο, όπως και η φύση του υπό μελέτη αντικείμενου, επηρεάζουν την επιλογή που θα κάνει ο ερευνητής όσον αφορά στους διαφορετικούς βαθμούς συμμετοχής του (Ιωσηφίδης, 2008). Στην παρατήρηση, η ανάμειξη του ερευνητή μπορεί να πάρει κάθε φορά διαφορετική μορφή και έκταση (Κυριαζή, 2006). Ο Patton (2015) αναφέρει ότι ο ρόλος του παρατηρητή και ειδικότερα ο βαθμός της συμμετοχής του μπορεί να αλλάξει κατά την διάρκεια της επιτόπιας έρευνας. Πριν εισαχθώ στο ερευνητικό πεδίο, μου ήταν δύσκολο να προαποφασίσω τον βαθμό της συμμετοχής μου, καθώς μπορούσε να

διαφοροποιηθεί με την πάροδο του χρόνου (Marvasti, 2004). Ειδικότερα, αισθάνθηκα ότι έπρεπε να προσαρμόσω τον ρόλο μου σύμφωνα με την δεδομένη κατάσταση. Έτσι, ξεκίνησα υιοθετώντας τον ρόλο του παρατηρητή ως συμμετέχων και σταδιακά υιοθέτησα τον ρόλο του συμμετέχων ως παρατηρητή. Η μετάβαση αυτή πραγματοποιήθηκε σταδιακά με βάση το πόσο άνετα οι συμμετέχοντες αισθάνονταν γύρω μου.

Σύμφωνα με τον Patton (2015), ο βαθμός στον οποίο είναι εφικτό για έναν παρατηρητή να γίνει συμμετέχων στο υπό μελέτη πλαίσιο καθορίζεται εν μέρει από την φύση του πλαισίου. Οι James et al (1998), ισχυρίζονται ότι είναι υπό αμφισβήτηση το εάν ένας ενήλικας ερευνητής μπορεί να συμμετάσχει πλήρως ως παιδί. Για παράδειγμα, σε εκπαιδευτικά προγράμματα ή σε ανθρωπιστικές οργανώσεις, όπου εξυπηρετούνται παιδιά είναι εμφανές ότι ο παρατηρητής αδυνατεί να συμμετάσχει ως παιδί. Ωστόσο, μπορεί να λάβει μέρος ως μέλος του προσωπικού ή ως εθελοντής, έτσι ώστε αναλαμβάνοντας έναν από τους ρόλους των ενηλίκων να αποκτήσει οπτική εκ των έσω (Patton, 2015). Έτσι, και στους δύο ΜΚΟ ύστερα από την σύμφωνη γνώμη των Υπευθύνων συμμετείχα ως εθελόντρια.

Όπως αναφέρθηκε, ο βαθμός της συμμετοχής του ερευνητή συνιστά ένα συνεχές, όπου στο ένα άκρο βρίσκεται η πλήρης συμμετοχή του ερευνητή και στο άλλο άκρο ο πλήρης διαχωρισμός του ερευνητή από το πλαίσιο, ουσιαστικά είναι θεατής. Παρόλα αυτά, μεταξύ των δύο άκρων συναντώνται ποικίλοι ρόλοι (Patton, 2015). Σύμφωνα με την Emond (2005), ενδεχομένως να ήταν προβληματικό ο ερευνητής να επιχειρήσει να διεξάγει εθνογραφική έρευνα με παιδιά από τα άκρα του συνεχούς. Έτσι, επέλεξα να μην υιοθετήσω τον ρόλο του πλήρως παρατηρητή, καθώς εφόσον στον ρόλο αυτό δεν προβλέπεται να υπάρχει καμία απολύτως αλληλεπίδραση του ερευνητή με τα ερευνητικά υποκείμενα, κατά κάποιο τρόπο λειτουργεί ενάντια του ρόλου που πρέπει να δοθεί στα παιδιά ως ενεργοί συντελεστές και ειδικοί. Επιπλέον, η υιοθέτηση ενός τέτοιου ρόλου μπορεί να αναστατώσει τα παιδιά, καθώς η συμπεριφορά του ερευνητή μπορεί να θεωρηθεί ως αντικοινωνική και να προκαλέσει αντιδράσεις των υπό παρατήρηση υποκειμένων (Robson, 2011). Επίσης, στο ρόλο του πλήρως παρατηρητή, όπως και στον ρόλο του πλήρως συμμετέχων υπάρχει ο κίνδυνος της αποτυχίας να κατανοήσει ο ερευνητής εις βάθος την υπό μελέτη κατάσταση (Bryman, 2004).

Από την άλλη πλευρά, υιοθετώντας τον ρόλο του πλήρως συμμετέχων ελλοχεύει ο κίνδυνος να διαταραχθεί η φυσική συμπεριφορά των παιδιών. Η υιοθέτηση ενός πλήρως συμμετέχοντος ρόλου σε μια ομάδα παιδιών θα είναι επιρρεπής σε σοβαρά ερωτηματικά, όχι μόνο από τα συμμετέχοντα παιδιά αλλά και από την ευρύτερη κοινωνία, όπως από τους περαστικούς, τους επαγγελματίες, τους εκπαιδευτικούς, τους γονείς (Emond, 2005). Έτσι, υιοθέτησα το ρόλο του φανερού ημι-συμμετέχων παρατηρητή.

Η ενεργή συμμετοχή μου έδωσε την ευκαιρία και με κατέστησε ικανή να αναπτύξω στενή σχέση με τα παιδιά και τα μέλη του προσωπικού των δύο ΜΚΟ, όπως και να κερδίσω την αποδοχή τους και την εμπιστοσύνη τους. Στο τέλος της κάθε

παρατηρητικής φάσης, το προσωπικό ζητούσε ενεργά την βοήθεια μου και την γνώμη μου, και με καλούσαν στις συναντήσεις που πραγματοποιούσαν, προκειμένου να συζητηθούν ζητήματα που αφορούσαν τους ΜΚΟ, δίνοντας μου έτσι αυτοπεποίθηση ότι με είχαν αποδεχτεί ως μέλος της ομάδας τους.

5.15 Ο ρόλος των συναισθημάτων

Η φυσιοκρατική έρευνα περιλαμβάνει την τοποθέτηση του ερευνητή στο ερευνητικό πεδίο, με αποτέλεσμα ο ερευνητής να έρχεται σε άμεση επαφή με τα ερευνητικά υποκείμενα και τα προβλήματα τους. Έτσι, τίθεται το ζήτημα της συναισθηματικής στάσης του ερευνητή στους συμμετέχοντες και τα προβλήματα τους (Patton, 2015). Όταν εισήχθηκα στο ερευνητικό πεδίο έπρεπε να αποφασίσω εάν θα ήμουν ουδέτερη ή όχι, πόσο κοντά ή μακριά στα συμμετέχοντα παιδιά θα έπρεπε να βρίσκομαι. Δεν θεώρησα την απόσταση και τον διαχωρισμό απαραίτητα. Αντίθετα, θεώρησα τον αναστοχασμό και την ενσυναίσθηση, ως επιτακτικές προϋποθέσεις για να κατανοήσω την συμπεριφορά των συμμετεχόντων. Όταν κάποιος ερευνά ένα ευαίσθητο θέμα, όπως είναι η παιδική εργασία, αισθάνθηκα ότι ήταν σημαντικό να συλλογιστώ και να λάβω υπόψη μου, τον ρόλο των συναισθημάτων μου στην ερευνητική διαδικασία.

Στο παρελθόν, τα συναισθήματα του ερευνητή λάμβαναν περιορισμένης προσοχής ως αντικείμενα της έρευνας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, οι ερευνητές να επιχειρούν να παραμερίσουν τα προσωπικά τους συναισθήματα, προκειμένου να καταστούν συναισθηματικά ουδέτεροι και κατ' επέκταση αντικειμενικοί. Ωστόσο, οι σύγχρονοι ποιοτικοί ερευνητές αναγνωρίζουν το ρόλο των συναισθημάτων στις διαδικασίες της συλλογής των δεδομένων και ανάλυσης. Σταδιακά, τα συναισθήματα και ο ρόλος τους αναγνωρίστηκαν ως φαινόμενα που αξίζει να ληφθούν υπόψη και να μελετηθούν (Copp, 2008). Έτσι, η προσπάθεια του ερευνητή να κατανοήσει τις συναισθηματικές του εμπειρίες και αντιδράσεις κατά την διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, είναι ύψιστης σημασίας (Hedican, 2006).

Σύμφωνα με τον Hedican (2008), η έρευνα με ανθρώπους ενδέχεται συχνά να οδηγήσει τον ερευνητή στην βίωση αντικρουόμενων συναισθηματικών αντιδράσεων. Ο ερευνητής κατά την παραμονή του στο πεδίο μπορεί να βιώσει αρνητικά συναισθήματα σε αυτό που ακούει ή παρατηρεί. Επιπλέον, ο ερευνητής μπορεί να ταυτιστεί συναισθηματικά με τους συμμετέχοντες και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και έτσι να αναπτύξει μία αίσθηση ενσυναίσθησης. Αναγνωρίζω ότι κατά την παραμονή μου στο ερευνητικό πεδίο αρκετές φορές, βίωσα αρνητικά συναισθήματα σε γεγονότα που παρατήρησα και συζητήσεις που άκουσα.

Ο Patton (2015) αναφέρει ότι ο άκαμπτος διαχωρισμός από πλευράς του ερευνητή μπορεί να οδηγήσει σε έλλειψη ή περιορισμό της κατανόησης της υπό μελέτης συμπεριφοράς. Όπως παρατηρεί ο Hedican (2008, σελ: 252-253), «η ανάπτυξη

ενσυναίσθησης με τις κοινωνικές και προσωπικές ζωές των συμμετεχόντων στην έρευνα, διευκολύνει μία βαθύτερη κατανόηση της κοινωνικής ζωής γενικά». Η μελέτη των συναισθηματικών πτυχών της επιτόπιας έρευνας βοηθά τον ερευνητή στην αύξηση της κατανόησης του στην διαδικασία της ερμηνείας και του νοήματος (Ellis, 1991), δεδομένου ότι τα υποκειμενικά συναισθήματα του ερευνητή έχουν ασκήσει επίδραση στην ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Hedican, 2006). Επίσης, η ενσυναίσθηση παίζει σημαντικό ρόλο στο να κατανοήσει ο ερευνητής πως τα ερευνητικά υποκείμενα αισθάνονται για τις εμπειρίες τους (Copp, 2008).

Οι Kleinman and Copp (1993) είναι γνωστοί για την συσχέτιση των συναισθημάτων με το πεδίο. Ισχυρίζονται ότι αντιμετωπίζοντας τα συναισθήματα που συνδέονται με το πεδίο ως σημαντικά και πρόσθετα δεδομένα, μπορεί να βελτιώσει την ποιότητα της έρευνας. Επομένως, αναγνωρίζω ότι τα συναισθήματα μου ενδέχεται να έχουν επηρεάσει την έρευνα. Παρόλα αυτά, αντί να πασχίζω να εξαλείψω την επίδραση της συναισθηματικής εμπλοκής μου στο πεδίο, επιχείρησα να μετατρέψω τις συναισθηματικές μου ανταποκρίσεις σε πηγή δεδομένων, που συνέισφερε στην αύξηση της κατανόησης των αντιλήψεων των συμμετεχόντων και της ερευνητικής διαδικασίας. Έτσι, με το να λάβω υπόψη μου τα προσωπικά μου αισθήματα και να είμαι ενήμερη για την ύπαρξή τους, ιδίως κατά την διάρκεια της ανάλυσης των δεδομένων, με κατέστησε ικανή να συνειδητοποιήσω την επίδραση τους στα ευρήματα της έρευνας (Copp, 2008).

Επιπλέον, με το να αντιμετωπίσω τα προσωπικά μου συναισθήματα, όπως και τα συναισθήματα των τρίτων προσώπων, καθώς και τα συναισθήματα των συμμετεχόντων, ως πολύτιμες πληροφορίες σε όλη την διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας, με βοήθησε να εμβαθύνω στην ανάλυση των δεδομένων (Copp, 2008). Οι Kleinman and Copp (1993, σελ: 31) προτείνουν ότι «εάν εξετάσουμε τα άβολα συναισθήματα μας, παρά να τα απορρίψουμε μπορούμε να αποκτήσουμε εικόνα στο πως οι άλλοι αισθάνονται και γιατί».

Ακολούθησα την πρόταση του Patton (2015) στο να έχω και ενσυναίσθηση και να προσπαθώ να είμαι ουδέτερη, το οποίο αναφέρει ως *συναισθηματική ουδετερότητα*. Αυτός ο όρος θα μπορούσε να θεωρηθεί οξύμωρος, καθώς φαίνεται ότι συνδυάζει αντιθετικές ιδέες. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια μέση οδό ανάμεσα στην άκαμπτη αποσύνδεση του ερευνητή που μπορεί να οδηγήσει σε περιορισμό ή έλλειψη της κατανόησης της υπό μελέτη κατάσταση, και στην υπερβολική εμπλοκή του, που επίσης μπορεί να παρεμποδίσει την κατανόηση του. Έτσι, κατά την διάρκεια της επιτόπιας έρευνας υιοθέτησα όπως προτείνεται από τον Patton (2015), μία διπλή στάση στους συμμετέχοντες. Από την μία πλευρά, προσπάθησα να είμαι διακριτική και να επικοινωνήσω στους συμμετέχοντες το ενδιαφέρον μου, την κατανόηση μου και την προσοχή μου. Από την άλλη πλευρά, προσπάθησα να είμαι ουδέτερη, με την έννοια ότι υιοθέτησα μία μη επικριτική στάση στην συμπεριφορά, τα συναισθήματα και τις σκέψεις των συμμετεχόντων. Η ουδέτερη και μη επικριτική στάση συμβάλλει στην ανάπτυξη στενής σχέσης με τα ερευνητικά υποκείμενα και βοηθάει τον ερευνητή να

είναι ανοικτός και μη επικριτικός προς τους συμμετέχοντες, επιδεικνύοντας σεβασμό και ευαισθησία (Patton, 2015).

5.16 Δεοντολογικά Ζητήματα

Σε αυτό το τμήμα παρουσιάζονται τα δεοντολογικά ζητήματα που λήφθηκαν υπόψη στην διεξαγωγή της παρούσας έρευνας.

Η έρευνα αναπτύχθηκε με βάση τις δεοντολογικές κατευθυντήριες οδηγίες για την συλλογή πληροφοριών από παιδιά και εφήβους σε διεθνή πλαίσια (Schenk and Williamson, 2005). Τακτική επίβλεψη υπήρξε από τον επιβλέποντα καθηγητή μου, ενώ υπήρξε επιπρόσθετα εποπτεία των δεοντολογικών ζητημάτων της έρευνας, από τον ερευνητή κ. Αλτάνη Παναγιώτη στην Αθήνα, ο οποίος είχε ασχοληθεί ερευνητικά με τα παιδιά του δρόμου στο παρελθόν, και λειτούργησε ως ανεξάρτητος σύμβουλος στην έρευνα μου. Ειδικότερα, ο ανεξάρτητος σύμβουλος τοποθετήθηκε, προκειμένου να μπορώ να απευθυνθώ για λήψη καθοδήγησης και βοήθειας σε ηθικά προβλήματα και διλήμματα που θα συναντούσα κατά την διάρκεια της έρευνας. Η επαρκής υποστήριξη με την μορφή της τακτικής επίβλεψης ή του ανεξάρτητου συμβούλου σε όλη την διάρκεια της μελέτης είναι ύψιστης σημασίας (Morrow and Richards, 1996). Ωστόσο, είχα επίγνωση ότι η εποπτεία που είχα από τον επιβλέποντα καθηγητή μου και η καθοδήγηση από τον ανεξάρτητο σύμβουλο, δεν με απάλλασε από την ευθύνη των πράξεων μου.

Δεοντολογικά ζητήματα θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τον ερευνητή σε όλη την διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας (Morrow and Richards, 1996, Drew et al, 2008, Mason, 2003). Σημειώνεται ότι οι κώδικες δεοντολογικής πρακτικής και οι δεοντολογικές κατευθυντήριες οδηγίες, δεν παρέχουν πάντοτε στον ερευνητή σαφείς απαντήσεις και λύσεις στον χειρισμό ηθικών διλημάτων και προβλημάτων που προκύπτουν κατά την διάρκεια μιας μελέτης (Lindsay, 2000). Λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν υπάρχουν καθολικές απαντήσεις σε ηθικά διλήμματα που ενδέχεται να ανακύψουν, προσπάθησα να είμαι αναστοχαστική (Davis, 1998). Ακολουθώντας την συμβουλή των Morrow and Richards (1996), υιοθέτησα προσεγγίσεις με βάση το πλαίσιο για την αντιμετώπιση ηθικών διλημάτων που συνάντησα. Διαπίστωσα ότι τα ηθικά προβλήματα θα πρέπει να επιλύονται με βάση την δεδομένη χειροπιαστή κατάσταση, καθώς οι ηθικές κατευθυντήριες οδηγίες δεν μπορούν να δώσουν οριστικές λύσεις σε δεοντολογικά ζητήματα που προέκυψαν. Εντούτοις, οι ηθικές κατευθυντήριες οδηγίες με βοήθησαν στο να διασφαλίσω την ύπαρξη υψηλών κριτηρίων για την διεξαγωγή της έρευνας μου (Roberts, 2008) και λειτούργησαν ως χρήσιμες λίστες ελέγχου (Alderson, 2005). Επίσης, συνεισέφεραν στο να αποκτήσω γνώση των κρυμμένων προβλημάτων και ερωτήσεων στην έρευνα και να αυξηθεί η ευαισθητοποίησή μου (Alderson, 2005).

Η κυριότερη δεοντολογική αρχή που διαπότισε την παρούσα έρευνα είναι ότι το συμφέρον του παιδιού θα πρέπει να τοποθετείται πάντοτε σε προτεραιότητα. Η

προώθηση και η προστασία της ευημερίας και του συμφέροντος των παιδιών αποτέλεσαν τον κύριο σκοπό μου (Schenk and Williamson, 2005).

Πληροφορημένη Συναίνεση

Η εξασφάλιση της συναίνεσης των ερευνητικών υποκειμένων για την συμμετοχή τους στην έρευνα, είναι επιτακτική. Το δικαίωμα της παροχής ή άρνησης πληροφορημένης συναίνεσης, συνιστά δικαίωμα των παιδιών και των ενηλίκων στην έρευνα, καθώς υποδηλώνει τον σεβασμό για την απόφασή τους να έχουν τον έλεγχο και συμβάλλει στην ευημερία τους (Weithorn and Sherer, 1994). Η συναίνεση προκειμένου να είναι έγκυρη απαιτείται να είναι προϊόν κατάλληλης και επαρκούς πληροφόρησης από πλευράς του ερευνητή (Hill, 2005, Alderson, 2004). Ο σκοπός μου ήταν να μην εξαναγκάσω τους συμμετέχοντες να λάβουν μέρος στην έρευνα, αλλά να τους επιτρέψω να πάρουν μία εθελοντική απόφαση συμμετοχής τους, με βάση την παροχή πληροφοριών που θα μπορούσαν να κατανοήσουν και με το να τους καταστήσω σαφές ότι έχουν το δικαίωμα να υπαναχωρήσουν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή, εάν το επιθυμούσαν (Hammersley and Atkinson, 2007). Επέλεξα να μην αποκρύψω οποιαδήποτε πληροφορία για την έρευνα μου, περιλαμβάνοντας τον σκοπό και την παρατεταμένη εμπλοκή μου στο πεδίο, και να διεξάγω φανερή συμμετοχική παρατήρηση.

Ταχυδρόμησα ηλεκτρονικά ενημερωτικό έγγραφο, προς τις Υπεύθυνες των δύο ΜΚΟ. Στο έγγραφο περιλαμβάνονταν πληροφορίες για την ταυτότητα μου, την ιδιότητα μου ως διδακτορική φοιτήτρια, το σκοπό της έρευνας, τις μεθόδους συλλογής δεδομένων, το χρόνο και την δέσμευση που απαιτείται από τους συμμετέχοντες, την διασφάλιση της εχεμύθειας και της ανωνυμίας των ερευνητικών υποκειμένων, την διάχυση των ευρημάτων και γινόταν σύντομη αναφορά στα πιθανά οφέλη που η έρευνα θα μπορούσε να επιφέρει. Ακολούθησε τηλεφωνική επικοινωνία με τις Υπεύθυνες των ΜΚΟ και ορίστηκε συνάντηση, όπου και παρείχα περισσότερες λεπτομέρειες για την έρευνα μου. Η Υπεύθυνη του ΜΚΟ 2 έδωσε γραπτώς την συγκατάθεση της, ενώ η Υπεύθυνη του ΜΚΟ 1 έδωσε προφορικά την συναίνεσή της. Η συναίνεση των συμμετεχόντων μπορεί να αποκτηθεί είτε προφορικά είτε γραπτά (Drew et al, 2008).

Όσον αφορά την απόκτηση πληροφορημένης συναίνεσης από τα μέλη του προσωπικού των δύο ΜΚΟ, αναφέρεται ότι αμέσως μετά την διασφάλιση της συγκατάθεσης των Υπευθύνων των ΜΚΟ, οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν συναντήσεις σε κάθε Οργανισμό με τα μέλη του προσωπικού, στα οποία και συστήθηκαν. Κατά τις συναντήσεις, ενημέρωσα τα μέλη του προσωπικού για την έρευνα μου, τους προμήθευσα σε έντυπη μορφή το σχετικό έγγραφο που είχε αποσταλεί προς τις Υπεύθυνες των δύο ΜΚΟ και απάντησα με ειλικρίνεια στα ερωτήματα που μου έθεσαν και στις απορίες που εξέφρασαν. Η συγκατάθεσή τους αποκτήθηκε προφορικά.

Σχετικά με την απόκτηση συναίνεσης από τα παιδιά και τους γονείς, η παροχή πληροφοριών βασίστηκε στο μορφωτικό επίπεδο και την κουλτούρα τους. Οι κοινωνικοί ερευνητές είναι υπεύθυνοι να προλαμβάνουν τις πιθανές ανάγκες των

παιδιών και των ενηλίκων που είναι αναλφάβητοι ή το μορφωτικό τους επίπεδο δεν είναι υψηλό (Thomas and O'Kane, 2000). Αφού συστήθηκα στα παιδιά και τους γονείς, τους ενημέρωσα προφορικά για την έρευνα μου. Όσον αφορά στα παιδιά, ο τρόπος που διατύπωσα τις πληροφορίες που τους παρείχα, καθορίστηκε από την ηλικία τους, προκειμένου να είναι σε θέση να κατανοήσουν το περιεχόμενο των πληροφοριών με σαφήνεια και να πάρουν μια εκούσια απόφαση για την συμμετοχή τους ή όχι στην έρευνα. Ακόμα, παρείχα απλές εξηγήσεις και προσάρμοσα την γλώσσα που χρησιμοποίησα στην γλωσσική κατανόηση των παιδιών και των γονέων αποφεύγοντας να χρησιμοποιήσω ορολογία. Περιλάμβανα, επίσης, επαναλήψεις και συχνό έλεγχο της ορθής κατανόησης τους και τους προσκαλούσα να μου κάνουν ερωτήσεις, στις οποίες απαντούσα με ειλικρίνεια (Thomas and O' Kane, 2000). Διευκρίνισα ακόμα στα παιδιά ότι σε περίπτωση που αρνηθούν να συνεργαστούν, δεν θα υπάρξουν αρνητικές επιπτώσεις, ούτε για τα ίδια, αλλά ούτε και για τις οικογένειες τους και δεν θα επηρεαστεί η πρόσβαση τους στους ΜΚΟ (Cree et al, 2002).

Για την συμμετοχή των παιδιών στην έρευνα ζητήθηκε και αποκτήθηκε προσθετικά της προσωπικής τους συναίνεσης, συναίνεση από τις Υπεύθυνες των δύο ΜΚΟ. Η απόκτηση της γονικής συναίνεσης για την συμμετοχή ενός παιδιού στην έρευνα, θεωρείται βασικό κριτήριο που θα πρέπει να τηρηθεί από τον ερευνητή, προκειμένου η έρευνα του να αντιμετωπιστεί ως ηθική (Morrow and Richards, 1996, Morrow, 2009, Heptinstall, 2000, Schenk and Williamson, 2005). Ωστόσο, επειδή η πρόσβαση στους γονείς των συμμετεχόντων παιδιών ενείχε πρακτικές δυσκολίες, και σε μερικές περιπτώσεις, όπως με ενημέρωσαν οι Υπεύθυνες των ΜΚΟ, τα παιδιά δεν είχαν κάποιο ενήλικο φροντιστή για να αντιπροσωπεύσει το συμφέρον τους την δεδομένη χρονική περίοδο που βρισκόμουν στο πεδίο ή σε κάποιες περιπτώσεις υπήρχαν αμφιβολίες για το εάν οι φροντιστές των παιδιών μπορούσαν επαρκώς να προστατεύσουν το συμφέρον τους (Schenk and Williamson, 2005) ζήτησα και απέκτησα προφορικά την συγκατάθεση των Υπεύθυνων των δύο ΜΚΟ για την συμμετοχή των παιδιών στην έρευνα.

Θεώρησα την διαδικασία της απόκτησης συγκατάθεσης των υποκειμένων για την συμμετοχή τους στην έρευνα ως μία συνεχή διαδικασία (Warin, 2011, Renold et al, 2008, Farrell, 2005, Thomas and O' Kane, 1998). Σε όλη την διάρκεια την έρευνας τόνιζα επανειλημμένως τις αρχές της πληροφορημένης συναίνεσης στους συμμετέχοντες, υπενθυμίζοντας τους τον ρόλο μου ως ερευνήτρια στο πεδίο. Επίσης, ενημέρωσα τους συμμετέχοντες ότι μπορούν να έχουν απεριόριστη πρόσβαση στις σημειώσεις μου, και στο κείμενο της ατομικής τους συνέντευξης, ώστε να αποκτήσουν μια περαιτέρω εικόνα των μεθόδων συλλογής δεδομένων μου. Ακόμα, πριν από την εφαρμογή της κάθε ερευνητικής μεθόδου, φρόντιζα να ενημερώνω λεπτομερώς τις Υπεύθυνες των ΜΚΟ, προκειμένου να διασφαλίσω ότι συμφωνούν. Για παράδειγμα, οι ερωτήσεις των συνεντεύξεων, που αφορούσαν τα παιδιά, τους γονείς τους, αλλά και τα μέλη του προσωπικού, αποστέλλονταν ηλεκτρονικά προς τις Υπεύθυνες των ΜΚΟ, προτού της έναρξης των συνεντεύξεων, προκειμένου να έχουν πλήρη εικόνα. Σε συχνή βάση και σε κάθε δοθείσα ευκαιρία, αναφερόμουν στην έρευνα μου, στις επιλεγμένες

μεθόδους και στην μεθοδολογία μου και ζητούσα από τα συμμετέχοντα παιδιά και τους ενήλικες την συγκατάθεσή τους. Έτσι, η συναίνεση των παιδιών και των ενηλίκων συχνά ανανεωνόταν (Denscombe, 2002). Κατά την διάρκεια των διαλειμμάτων συχνά τα μέλη του προσωπικού, αλλά και τα συμμετέχοντα παιδιά μου έκαναν ερωτήσεις για την έρευνα μου και απαντούσα με ειλικρίνεια. Ακόμα, ήμουν προσεκτική για νύξεις ή μη λεκτικές συμπεριφορές των παιδιών που υποδήλωναν ότι τα παιδιά πιέζονται να συμμετάσχουν στην έρευνα και ότι η απόφαση τους δεν είναι εθελοντική (Alderson, 2005).

Τα όρια μεταξύ της φανεράς και της συγκαλυμμένης παρατήρησης δεν είναι πάντοτε σαφή. Παρόλο που στόχος μου ήταν να λειτουργώ με ένα φανερό τρόπο, διαπίστωσα ότι δεν ήταν εφικτό, να ενημερώσω όλους τους ανθρώπους που ενεπλάκησαν σε αυτή την έρευνα και να παρέχω όλες τις λεπτομέρειες της μελέτης. Παρατήρησα ότι ήταν πρακτικά αδύνατο να ελέγξω ποιος θα εισερχόταν ή όχι στο πεδίο. Για παράδειγμα, σε διάφορα χρονικά σημεία της έρευνας, εισέρχονταν εθελοντές στους δύο ΜΚΟ, για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους προς τα παιδιά. Καθώς πολλοί από αυτούς παρατηρήθηκαν έμμεσα, ενώ παρατηρούσα τα παιδιά, ζήτησα την προφορική συναίνεση τους και τους ενημέρωσα για το δικαίωμα τους να μην παρατηρηθούν εάν δεν το επιθυμούσαν, όπως και το δικαίωμα τους, να μην κρατήσω σημειώσεις των συζητήσεων τους μαζί μου ή των συζητήσεων τους με άλλα μέλη του προσωπικού. Ωστόσο, κανένας εθελοντής δεν αρνήθηκε να συμμετάσχει στην έρευνα. Παρόλα αυτά, υπήρξαν κάποιες φορές που ορισμένοι εθελοντές από αυτούς που συμμετείχαν στην έρευνα, μου ζήτησαν να μην κρατήσω σημειώσεις ορισμένων συζητήσεων μας, και ότι η συζήτηση ήταν «μεταξύ μας». Σε αυτή την περίπτωση, σεβάστηκα το δικαίωμα τους και δεν κράτησα σημειώσεις.

Ανωνυμία και Εχεμύθεια

Η προστασία των ταυτοτήτων των συμμετεχόντων είναι ύψιστης σημασίας για την προσωπική τους ασφάλεια και ευημερία. Μάλιστα, όταν ο ερευνητής συνεργάζεται με κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως στην προκειμένη περίπτωση, καθίσταται ακόμα περισσότερο επιτακτικό (Schenk and Williamson, 2005). Χρησιμοποίησα πλαστά ονόματα για να προστατεύσω τις ταυτότητες των συμμετεχόντων και να διασφαλίσω την ανωνυμία τους (Denscombe, 2002). Δεν αποκάλυψα σε κανέναν την πραγματική τους ταυτότητα και διασφάλισα ότι τα πρόσωπα που συμμετείχαν στην έρευνα δεν μπορεί να αναγνωριστούν στα έγγραφα ή στην δημοσίευση της έρευνας. Επίσης, για τα συμμετέχοντα Ρομά παιδιά από την Ξάνθη, χρησιμοποίησα πλαστά τουρκικά μουσουλμανικά ονόματα, τα οποία συναντώνται στην συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, με σκοπό την ένδειξη σεβασμού απέναντι στις ταυτότητες τους, καθώς τα συγκεκριμένα παιδιά αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι Μουσουλμάνοι και διαχωρίζουν τις ταυτότητες τους από την ελληνική ταυτότητα. Αντίθετα, για τα συμμετέχοντα Ρομά παιδιά από την Αλβανία, χρησιμοποίησα πλαστά ελληνικά ονόματα, δεδομένου ότι τα παιδιά μου συστήθηκαν με ελληνικά ονόματα και φαίνεται να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους και να αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες. Επιπλέον, αναφέρεται ότι ο ερευνητής κ. Αλτάνης Παναγιώτης ζήτησε να μην

αποκρύψω το πραγματικό του όνομα. Για τον λόγο αυτό, έχω αποκαλύψει στην έρευνα το πραγματικό του όνομα. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν φυλάχθηκαν σε ασφαλές σημείο που μόνο εγώ μπορούσα να έχω πρόσβαση και τηρήθηκε η αρχή της εχεμύθειας.

Κατά την διεξαγωγή των ομάδων εστίασης με τα παιδιά, ενημέρωσα εκ των προτέρων τα συμμετέχοντα παιδιά των ομάδων, ότι δεν θα πρέπει να αποκαλύψουν προσωπικές πληροφορίες για άλλα μέλη της ομάδας, καθώς παραβιάζεται το δικαίωμα της ιδιωτικοποίησης. Ακόμα, επισήμανα στα παιδιά ότι μετά την λήξη της ομαδικής συζήτησης, δεν θα πρέπει να αποκαλύψουν σε τρίτα πρόσωπα τις συνεισφορές των συμμετεχόντων παιδιών στο πλαίσιο των ομάδων εστίασης.

Η εχεμύθεια των δεδομένων τηρήθηκε στο βαθμό που δεν συγκρούεται με τα συμφέροντα του παιδιού και με τις διαδικασίες προστασίας των παιδιών. Ειδικότερα, όσον αφορά στην αρχή της εχεμύθειας, υπάρχουν συγκεκριμένοι περιορισμοί και φρόντισα να ενημερώσω τα υποκείμενα της έρευνας σχετικά, πριν από την διαδικασία της συλλογής δεδομένων (Denscombe, 2002). Ο ερευνητής είναι υποχρεωμένος, να παραβιάσει την αρχή της εχεμύθειας στην περίπτωση που το παιδί είναι θύμα κακοποίησης και παραμέλησης, ή έχει υπάρξει θύμα στο παρελθόν, όταν το παιδί επιφέρει βλάβη ή απειλεί να βλάψει κάποιο πρόσωπο ή όταν αποκαλύπτεται ότι ένα παιδί βιώνει βλάβη ή απειλεί να βλάψει τον εαυτό του (Schenk and Williamson, 2005).

Στην παρούσα έρευνα χρειάστηκε να παραβιάσω την δεοντολογική αρχή της εχεμύθειας, καθώς υπήρξαν περιπτώσεις που αισθάνθηκα ότι η τήρηση εχεμύθειας αντιβαίνει του συμφέροντος των παιδιών. Ακολουθούν ορισμένα παραδείγματα από την έρευνα μου.

Αρκετά παιδιά κατά τις ατομικές συνεντεύξεις που είχα μαζί τους, ανέφεραν ότι κατά την εργασία τους στο δρόμο έχουν δεχτεί σεξουαλική παρενόχληση και λεκτική κακοποίηση από πελάτες. Επίσης, αρκετά παιδιά ανέφεραν ότι γνωρίζουν φίλους τους ή γνωστούς τους, που είχαν πέσει θύματα σεξουαλικής κακοποίησης από ενήλικες στο παρελθόν, και ως αντάλλαγμα είχαν δεχτεί χρήματα. Στην περίπτωση αυτή, αισθάνθηκα ηθικά υποχρεωμένη να παραβιάσω την αρχή της εχεμύθειας. Και για τον λόγο αυτό, ανέφερα στην Υπεύθυνη του ΜΚΟ 1, τις συγκεκριμένες αναφορές των παιδιών.

Ο ερευνητής, όπως αναφέρθηκε, είναι υποχρεωμένος να παρεμβαίνει στην περίπτωση που τα παιδιά προβαίνουν σε αυθόρμητες ενέργειες που μπορούν να βλάψουν τον εαυτό τους ή τους άλλους (Hill, 2005). Κατά την συμμετοχική μου παρατήρηση στο ΜΚΟ 1 έγινα δύο φορές μάρτυρας ενός παιδιού, το οποίο βρέθηκε να έχει πάρει αυτοβούλως τα κλειδιά αίθουσας του ΜΚΟ και να καπνίζει μόνο του. Σε αυτή την περίπτωση, αισθάνθηκα ηθικά υπεύθυνη να παραβιάσω την αρχή της εχεμύθειας. Σε πρώτη φάση, συζήτησα με το παιδί επισημαίνοντας τις αρνητικές επιπτώσεις που έχει το κάπνισμα στην υγεία και αμέσως μετά ανέφερα το γεγονός στην Υπεύθυνη του ΜΚΟ. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις υπήρξα μάρτυρας ορισμένων καβγάδων μεταξύ

των παιδιών που εκτυλίσσονταν εντός των ΜΚΟ. Τα παιδιά αντάλλαζαν υποτιμητικά σχόλια μεταξύ τους, ενώ αρκετές φορές προσπαθούσαν να ασκήσουν βία ο ένας στον άλλο. Σε αυτές τις περιπτώσεις παρέμβαينا, προκειμένου να σταματήσω τον καβγά μεταξύ των παιδιών και να διασφαλίσω την σωματική και ψυχική τους ευημερία.

Προστασία από Πιθανή Βλάβη

Πρωταρχικό μέλημα μου, ήταν να προστατεύσω τους συμμετέχοντες σε όλη την διάρκεια της έρευνας από οποιαδήποτε αρνητική επίπτωση που θα πρόκυπτε από την συμμετοχή τους στην έρευνα. Τα παιδιά θεωρούνται ευάλωτα και βάση του γεγονότος ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ του ερευνητή και του παιδιού περιλαμβάνει σχέσεις εξουσίας, ο ερευνητής είναι ηθικά υποχρεωμένος να διασφαλίσει ότι τα παιδιά δεν υφίστανται κακομεταχείριση και δεν διατρέχουν κίνδυνο από την συμμετοχή τους στην έρευνα (Morrow and Richards, 1996). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Nutbrown (2010, σελ: 8) «...καμία έρευνα... δεν θα πρέπει εν γνώσει να θέτει τα παιδιά σε κίνδυνο και οι ερευνητές που εμπλέκουν παιδιά στην έρευνα τους, θα πρέπει να παραμένουν ενήμεροι ότι φέρουν ένα σταθερό καθήκον φροντίδας στους νεαρούς συμμετέχοντες τους».

Γνωρίζοντας ότι η παιδική εργασία είναι παράνομη και ότι περικλείει πολλά ευαίσθητα ζητήματα και ότι οι εμπειρίες και τα συναισθήματα των εργαζομένων παιδιών ποικίλουν σημαντικά, ήμουν αναστοχαστική για τις ανησυχίες και τα συναισθήματα που μπορεί να διεγείρονταν στα παιδιά (Robson, 2002). Έχω επίγνωση ότι τα παιδιά μπορούν να αισθανθούν διάφορες πιέσεις, όπως για παράδειγμα φόβο αποτυχίας, απειλές στην αυτοεκτίμηση τους, ενοχή ή ντροπή όταν λειτουργούν ως ανταποκρινόμενοι (Beresford, 1997). Προκειμένου να προστατεύσω τα παιδιά από την βίωση ανώφελου άγχους ή αναστάτωσης φρόντισα να περιορίσω τις πολύ ευαίσθητες ερωτήσεις κατά την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων και των ομαδικών συζητήσεων μαζί τους (Alderson and Morrow, 2004, Morrow and Richards, 1996). Επίσης, μερίμνησα να αφιερώσω αρκετό χρόνο μετά από κάθε συνέντευξη και ομαδική συζήτηση, για την απελευθέρωση οποιασδήποτε έντασης που μπορεί να αισθάνονταν οι συμμετέχοντες και ακόμα ενημέρωσα τα παιδιά για τις διαθέσιμες υποστηρικτικές υπηρεσίες των ΜΚΟ σε περίπτωση που θα αισθάνονταν την ανάγκη για συμβουλευτική και στήριξη.

Επίσης, υπήρξε ιδιαίτερη μέριμνα για το σεβασμό στο δικαίωμα της ιδιωτικοποίησης των ερευνητικών υποκειμένων. Ειδικότερα, οι συνεντεύξεις με τα συμμετέχοντα παιδιά και τους ενήλικες, οι ομάδες εστίασης, όπως και η παραγωγή φωτογραφιών από τα παιδιά, πραγματοποιήθηκαν σε χρόνο και χώρο που εξυπηρετούσε τους ίδιους, έτσι ώστε να αποφύγω την αυθαίρετη παρέμβαση και ενδεχόμενη αναστάτωση στην ζωή τους και να τους προστατεύσω από την πιθανή παραβίαση του δικαιώματος τους στην ιδιωτικοποίηση (Schenk and Williamson, 2005).

Επιπρόσθετα, έχοντας επίγνωση ότι είμαι ηθικά υπεύθυνη για την σωματική και ψυχολογική ασφάλεια των συμμετεχόντων παιδιών, φρόντισα να τα συνοδεύσω στην συμμετοχική δραστηριότητα που τους ζητήθηκε να εμπλακούν, αναφορικά με την λήψη φωτογραφιών στο δρόμο με πράγματα που τους αρέσουν και δεν τους αρέσουν, προκειμένου με αυτό τον τρόπο, να μην τεθεί σε κίνδυνο η σωματική τους ακεραιότητα και να αποφευχθούν τυχόν ατυχήματα.

Ενθάρρυνση της συμμετοχής των παιδιών

Κύρια μέριμνα της παρούσας έρευνας είναι οι φωνές των παιδιών να ακουστούν και να έρθουν στο προσκήνιο. Κατέβαλλα προσπάθεια να ενθαρρύνω και να προωθήσω την συμμετοχή των παιδιών σε όλη την ερευνητική διαδικασία. Ο ερευνητής είναι ηθικά υποχρεωμένος να δείχνει σεβασμό στο δικαίωμα των παιδιών στην συμμετοχή (Prout, 2002). Φρόντισα να παρέχω κατάλληλες ευκαιρίες και ρόλους, ώστε τα παιδιά να καταστούν ικανά να συμμετάσχουν στην έρευνα, να μην αποθαρρυνθούν, και να εκφράσουν την γνώμη τους ελεύθερα και με δημιουργικό τρόπο. Όπως αναφέρθηκε, προχώρησα στην υιοθέτηση συμμετοχικών οπτικών προσεγγίσεων για την συλλογή των δεδομένων μου, που είναι κατάλληλες για την διερεύνηση των εμπειριών των παιδιών, οι οποίες τους επέτρεψαν να αποκτήσουν έναν ενεργό συμμετοχικό ρόλο στην έρευνα, προωθώντας την αυτονομία τους, και αυξάνοντας τις ευκαιρίες συμμετοχής τους, αναγνωρίζοντας τους ως ειδικούς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, τα παιδιά να είναι ανταποκρινόμενοι, αλλά και ερευνητές. Όπως διαπιστώθηκε, οι συμμετοχικές προσεγγίσεις προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των παιδιών, και δεν τα διέκριναν με βάση το μορφωτικό τους επίπεδο, τις ικανότητες τους, το φύλο τους και την ηλικία τους, εξασφαλίζοντας τους ίσες ευκαιρίες για συμμετοχή. Επίσης, προσάρμοσα τον ρυθμό της μελέτης στις ανάγκες των συμμετεχόντων παιδιών.

Τα παιδιά είναι ευάλωτα εξαιτίας της διαφοράς εξουσίας που υπάρχει μεταξύ του ενήλικα και των παιδιών. Η ανισορροπία εξουσίας αναπτύσσεται από δύο παράγοντες: την διαφορά στην ηλικία και την διαφορά στην κοινωνική υπόσταση μεταξύ του συμμετέχοντος παιδιού και του ενήλικα ερευνητή. Έχει επισημανθεί ότι πολλά ερευνητικά πλαίσια είναι χώροι που ελέγχονται σε μεγάλο βαθμό από τους ενήλικες. Πολλά παιδιά δεν έχουν εξοικειωθεί να εκφράζουν τις αντιλήψεις τους (Punch, 2002). Για τον λόγο αυτό, έκανα προσπάθειες να αποφύγω την κατάχρηση της εξουσίας, κατά την διάρκεια της συνεργασίας μου με τα παιδιά, υιοθετώντας τον ρόλο ενός λιγότερου ισχυρού ενήλικα, και αναπτύσσοντας μια σχέση εμπιστοσύνης με τα συμμετέχοντα παιδιά, προκειμένου να μειώσω την κοινωνική απόσταση μεταξύ των παιδιών και εμένα ως ερευνήτριας (Davis, 1998). Σκοπός μου ήταν να προωθήσω μία γόνιμη αλληλεπίδραση με τα συμμετέχοντα παιδιά με το να επαναδιαπραγματευθώ την σχέση εξουσίας που υπάρχει μεταξύ μας (Morrow and Richards, 1996). Ακόμα, η διερεύνηση της πραγματικότητας των εργαζομένων παιδιών μέσα από μία «εκ των έσω» αντίληψη, που σημαίνει απόκτηση κατανόησης από την οπτική των συμμετεχόντων, ήταν ένας τρόπος να μετατοπίσω την εξουσία μεταξύ εμένα ως ερευνήτριας και των συμμετεχόντων παιδιών.

Πιθανό όφελος

Η έρευνα ξεκίνησε έχοντας ως αφετηρία να επιφέρει οφέλη στα παιδιά που συναντώνται να εργάζονται στο δρόμο. Ένας τρόπος πραγματοποίησης αυτού του σκοπού, ήταν με το να διασφαλίσω ότι τα αποτελέσματα της μελέτης θα επικοινωνούνταν σε συνέδρια και επιστημονικά περιοδικά. Ως αποτέλεσμα, η διάχυση αποτελεσμάτων έχει ήδη ξεκινήσει με μια παρουσίαση ενός μέρους των ευρημάτων της έρευνας, στο τριήμερο διεθνές συνέδριο «Common Session of the Common Study Programme in Critical Criminology», που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2014 στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, στην Κόρινθο. Μακροπρόθεσμα, ευελπιστώ ότι η μελέτη αυτή θα ωφελήσει τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, καθώς τα ευρήματα θα μπορούσαν να ενημερώσουν τους ιθύνοντες και τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής για την ανάπτυξη κατάλληλων μέτρων και την υιοθέτηση στρατηγικών, που θα βασίζονται στις προσωπικές απόψεις των εργαζομένων παιδιών για τις εμπειρίες τους στο δρόμο, και θα προωθούν αποτελεσματικά το συμφέρον των παιδιών.

Παρά το γεγονός, ότι τα άμεσα οφέλη που βιώθηκαν από τους συμμετέχοντες δεν μπορούσαν να προβλεφθούν από την αρχή της έρευνας, διαπίστωνα ότι η έρευνα βοήθησε στην ενδυνάμωση των συμμετεχόντων παιδιών και στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης τους. Τα παιδιά μου ανέφεραν ότι απόλαυσαν την εμπειρία της συμμετοχής τους στην έρευνα και αισθάνθηκαν ικανοποίηση. Εκφράζοντας την άποψη τους και μιλώντας για τις εμπειρίες τους, που δεν μπορούσαν να μοιραστούν με τους ενήλικες κηδεμόνες τους και φροντιστές τους, τα έκανε να αισθανθούν σημαντικοί και να νιώσουν ανακούφιση.

Επίσης, περίπου προς το τέλος της έρευνας μου κόλλησα ψώρα από ένα παιδί, το οποίο έπασχε από την συγκεκριμένη δερματική ασθένεια και επισκεπτόταν τον ΜΚΟ 1. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα, να κινητοποιηθεί η Υπεύθυνη και να προχωρήσει σε προληπτική φροντίδα των λοιπών παιδιών που επισκέπτονταν τον ΜΚΟ, αλλά και των μελών του προσωπικού. Η υπόθεση μου είναι ότι η παρουσία μου μπορεί να προκάλεσε τέτοια αντίδραση και έτσι τα παιδιά να ωφελήθηκαν. Αυτά ήταν απρόσμενα οφέλη που πήγασαν από την έρευνα.

5.17 Σύνοψη

Η παρούσα έρευνα για τον χειρισμό των ερευνητικών ερωτημάτων ακολούθησε μία ποιοτική προσέγγιση. Το φιλοσοφικό υπόβαθρο της μελέτης στηρίχτηκε κυρίως στις αρχές του Κοινωνικού Κονστρουκτιβισμού, της Συμβολικής Διαντίδρασης και της Ερμηνευτικής Παράδοσης. Η έρευνα βασίστηκε στην υιοθέτηση της εθνογραφικής προσέγγισης και χρησιμοποιήθηκε μία ποικιλία ερευνητικών μεθόδων: συμμετοχική παρατήρηση, ημι-δομημένες συνεντεύξεις, οπτικές παιδοκεντρικές μέθοδοι κατάλληλες για παιδιά- χρήση εικόνων και παραγωγή φωτογραφιών-, ομάδες εστίασης, σημειώσεις ερευνητικού πεδίου, γραπτές πηγές. Η δεοντολογική αρχή του συμφέροντος του παιδιού τέθηκε σε προτεραιότητα κατά την διεξαγωγή της παρούσας μελέτης.

Στην επόμενη υποενότητα παρουσιάζεται το προφίλ των συμμετεχόντων Ρομά παιδιών, των νεαρών Ρομά ενηλίκων και των Ρομά γονέων.

5.18 Προφίλ συμμετεχόντων Ρομά παιδιών, νεαρών Ρομά ενηλίκων και Ρομά γονέων

Στην παρούσα έρευνα έλαβαν μέρος συνολικά 54 παιδιά, 21 αγόρια και 33 κορίτσια. Τα 44 παιδιά είναι Έλληνες Μουσουλμάνοι Ρομά της Ξάνθης, ενώ τα 10 παιδιά είναι Αλβανοί Ρομά. Από τα 54 παιδιά, 29 παιδιά συμμετείχαν σε ατομικές συνεντεύξεις, 18 παιδιά συμμετείχαν σε ομάδες εστίασης (εκ των οποίων τα 5 είχαν λάβει μέρος και σε ατομική συνέντευξη) και 12 παιδιά έλαβαν μέρος στην παιδοκεντρική ερευνητική μέθοδο της παραγωγής φωτογραφιών.

Επίσης, στην έρευνα συμμετείχαν 4 νεαροί μουσουλμάνοι Ρομά ενήλικες, 3 μουσουλμάνοι Ρομά γονείς (2 πατέρες και 1 μητέρα), 12 επαγγελματίες, 2 διευθυντές δημοτικών σχολείων και 1 εκπαιδευτικός.

Στην συνέχεια, παρατίθεται πίνακας με το προφίλ των παιδιών που έλαβαν μέρος στην παρούσα έρευνα. Στον πίνακα παρουσιάζονται πληροφορίες για την εθνικότητα των παιδιών, τις ηλικίες τους, το είδος της οικονομικής δραστηριότητας που εμπλέκονται, την κατά προσέγγιση ηλικία που εισήχθησαν στις εργασιακές τους δραστηριότητες στο δρόμο και το κατά προσέγγιση σύνολο των ετών της εργασιακής εμπειρίας τους.

Πίνακας 20

ΌΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΙΔΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	ΗΛΙΚΙΑ ΎΝΑΡΞΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
1. Ελένη	Αλβανίδα Ρομά	10	Μπρελόκ, Αναπτήρες	6 ετών	4 Έτη
2. Κώστας	Αλβανός Ρομά	8	Κουκλάκια, Επαιτεία, Μουσική	5-6 ετών	2-3 Έτη
3. Γιώργος	Αλβανός Ρομά	13	Χαρτομάντιλα, Κουκλάκια, Λουλούδια	6 ετών	7 Έτη
4. Κατερίνα	Αλβανίδα Ρομά	10	Αναπτήρες, Αξεσουάρ για το κινητό, Κουκλάκια	7 ετών	3 Έτη
5. Γιωργία	Αλβανίδα Ρομά	11	Αρκουδάκια, Μπρελόκ	Δεν θυμάται γνωρίζει	5 Έτη
6. Χρύσα	Αλβανίδα Ρομά	11	Αναπτήρες, Μπρελόκ	5-7 ετών	4-6 Έτη
7. Έφη	Αλβανίδα Ρομά	9	Λουλούδια	6ετών	3 Έτη
8. Ντενίς (1)	Μουσουλμάνο Ρομά	8	Λουλούδια	Δεν θυμάται γνωρίζει	2-3 Έτη
9. Ντενίς (2)	Μουσουλμάνο Ρομά	9	Λουλούδια, Μπαλόνια, Σβούρες, Ροκάνες	7ετών	2 Έτη
10. Φούντα	Μουσουλμάνο Ρομά	7	Λουλούδια, Μπαλόνια, Σβούρες, Ροκάνες	6ετών	1 Έτος
11. Μουσταφά	Μουσουλμάνος Ρομά	15	Μπαλόνια	7ετών	8 Έτη
12. Συριάν (1)	Μουσουλμάνο Ρομά	12	Λουλούδια	6ετών	6 Έτη

13. Μαζούμ	Μουσουλμάνος Ρομά	12	Λουλούδια, Σβούρες	6ετών	6 Έτη
14. Γιότζα	Μουσουλμάνο Ρομά	10	Μπαλόνια, Μπρελόκ, Αξεσουάρ για το κινητό, Βραχιόλια, Κολιέ	5ετών	5 Έτη
15. Βιζντάν	Μουσουλμάνο Ρομά	13	Λουλούδια	Δεν θυμάται γνωρίζει	6-7 Έτη
16. Γιουνγκέρ	Μουσουλμάνος Ρομά	17	Λουλούδια	14ετών	3 Έτη
17. Τζανσέ (1)	Μουσουλμάνο Ρομά	10	Λουλούδια	6ετών	4 Έτη
18. Γιουζγιάν	Μουσουλμάνο Ρομά	9	Μπαλόνια, Λουλούδια	6ετών	3 Έτη
19. Χρήστος	Αλβανός Ρομά	11	Μπρελόκ, Αναπτήρες	7ετών	4 Έτη
20. Παναγιώτης	Αλβανός Ρομά	10	Μπρελόκ, Αναπτήρες, Λουλούδια	7ετών	3 Έτη
21. Δήμητρα	Αλβανίδα Ρομά	8	Παλιατζής, Επαιτεία	6ετών	2 Έτη
22. Ατνάν	Μουσουλμάνος Ρομά	11	Μπαλόνια, Λουλούδια, Σαπουνόφουσκες	5ετών	6 Έτη
23. Σεριφέ	Μουσουλμάνο Ρομά	12	Μπαλόνια, Λουλούδια	7ετών	5 Έτη
24. Μπαριέ	Μουσουλμάνο Ρομά	11	Μπαλόνια	5ετών	6 Έτη
25. Συριάν (2)	Μουσουλμάνο Ρομά	12	Μπαλόνια, Λουλούδια	Δεν θυμάται γνωρίζει	6 Έτη

26. Γιοκάν	Μουσουλμάνος Ρομά	16	Μπαλόνια, Λουλούδια	10ετών	6 Έτη
27. Σερτζούκ	Μουσουλμάνος Ρομά	16	Παλιατζής	5ετών	11 Έτη
28. Σεριάν	Μουσουλμάνος Ρομά	11	Λουλούδια, Σβούρες	6ετών	5 Έτη
29. Μοχάμαντ	Μουσουλμάνος Ρομά	15	Λουλούδια, Σβούρες	6ετών	9 Έτη

Όπως φαίνεται, τα συμμετέχοντα παιδιά εμπλέκονται στην επιτέλεση της οικονομικής δραστηριότητας της πώλησης διάφορων μικροαντικειμένων στο δρόμο όπως: λουλούδια, χαρτομάντιλα, μπαλόνια, μπρελόκ, αναπτήρες, αξεσουάρ για το κινητό, σβούρες, ροκάνες, αρκουδάκια, κουκλάκια. Ένα παιδί ο Σερτζούκ 16 (ετών), ισχυρίστηκε ότι ασκεί το επάγγελμα του παλιατζή σε συνεργασία με τον πατέρα του και εκθέτουν πάγκο με παλιά αντικείμενα που συλλέγουν. Επίσης, δύο παιδιά ο Κώστας (8 ετών) και η Δήμητρα (8 ετών) βρέθηκε πέραν της πώλησης μικροαντικειμένων, να επιτελούν και άλλες οικονομικές δραστηριότητες στο δρόμο. Ο Κώστας (8 ετών), ισχυρίστηκε ότι παράλληλα επαιτεί και παίζει και μουσικό όργανο (μπαγλαμά), ενώ η Δήμητρα (8 ετών) δήλωσε επίσης ότι επαιτεί και ασκεί και το επάγγελμα του παλιατζή και εκθέτει πάγκο μαζί με τον πατέρα της.

Σχετικά με την ηλικίες που τα παιδιά εισήχθησαν στην επιτέλεση της εργασίας τους στο δρόμο, αποκαλύπτεται ότι τα περισσότερα παιδιά ξεκίνησαν να εργάζονται κατά μέσο όρο στην ηλικία περίπου των 5 ή 6 ετών, ενώ τέσσερα παιδιά δεν γνώριζαν την ηλικία που βρίσκονταν όταν ξεκίνησαν να εργάζονται για πρώτη φορά στο δρόμο. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, το σύνολο των ετών που τα παιδιά δραστηριοποιούνται οικονομικά στους δρόμους, κυμαίνεται περίπου από 1-2 έτη και ανέρχεται μέχρι και 11 έτη εργασιακής εμπειρίας.

Στην συνέχεια ακολουθεί πίνακας με το προφίλ των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενηλίκων που συμμετείχαν στην έρευνα:

Πίνακας 21

ΟΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΙΔΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	ΗΛΙΚΙΑ ΞΕΝΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
1. Αρίφ	Μουσουλμάνος Ρομά	19	Μεταφορική Εταιρεία (Διανομή), Σερβιτόρος	14 Ετών(μεταφορική εταιρεία) 16-18 Ετών (Σερβιτόρος)	3 Έτη
2. Αϊχάν	Μουσουλμάνος Ρομά	21	Χαρτομάντιλα, μπουκάλια νερό, παλιατζής, φροντίδα ηλικιωμένης κυρίας, διανομή φυλλαδίων	7-13 Ετών (Εργασία στο δρόμο) 13-14 (Διανομή Φυλλαδίων) 13-18 Ετών(οικιακός Βοηθός)	11 Έτη
3. Τασίμ	Μουσουλμάνος Ρομά	21	Λουλούδια, χαρτομάντιλα	8-14 Ετών	6 Έτη
4. Ντεριάν	Μουσουλμάνο Ρομά	21	Λουλούδια, χαρτομάντιλα	5-15 Ετών	10 Έτη

Ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ, δεν επιτέλεσε την οικονομική δραστηριότητα της πώλησης αντικειμένων στο δρόμο κατά την παιδική του ηλικία. Ωστόσο, εργάστηκε ως υπάλληλος σε μεταφορική εταιρεία ξεκινώντας από την ηλικία των 14 ετών έως και την ηλικία των 15 ετών, ενώ από την ηλικία των 16 έως 18 ετών εργάστηκε ως σερβιτόρος σε καφετέρια του κέντρου της Αθήνας. Μολονότι, ο Αρίφ δεν εργάστηκε στο δρόμο, θεώρησα την συμμετοχή του στην παρούσα έρευνα ιδιαίτερα χρήσιμη και ωφέλιμη, καθώς αφενός προέρχεται από τον πληθυσμό των Μουσουλμάνων Ρομά της Ξάνθης, αφετέρου έχει φίλους και συναναστρέφεται με άτομα που εργάζονται ή εργάστηκαν στο δρόμο κατά το παρελθόν. Έτσι, η συνεισφορά του κρίθηκε πολύτιμη στην παρούσα μελέτη, για την διαφώτιση διαφόρων πτυχών των εργασιακών εμπειριών των παιδιών και την επαύξηση της κατανόησης μου.

Οι τρεις εκ των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενηλίκων Αϊχάν, Τασίμ και Ντεριάν εμπλέκονταν κατά την παιδική τους ηλικία, στην επιτέλεση της οικονομικής δραστηριότητας της πώλησης μικροαντικειμένων στο δρόμο. Ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αϊχάν επιτέλεσε μια σειρά από εργασιακές δραστηριότητες κατά την παιδική του ηλικία. Από την ηλικία των 7 έως και 13 ετών εργάστηκε στο δρόμο, πουλώντας χαρτομάντιλα και μπουκάλια νερό και παράλληλα ασκούσε το επάγγελμα του παλιατζή και έκθετε πάγκο. Επίσης, ο Αϊχάν από την ηλικία των 13 έως 14 ετών εργάστηκε ως διανομέας φυλλαδίων στο δρόμο. Παράλληλα, στην ηλικία των 13 ετών ξεκίνησε να εργάζεται ως οικιακός βοηθός- φροντιστής ηλικιωμένης κυρίας, όπου διέμενε στο σπίτι της μέχρι και την ενηλικίωση του. Ο Αϊχάν έχει συνολικά 11 έτη εργασιακής εμπειρίας.

Οι ενήλικες Τασίμ και η Ντεριάν, σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους πωλούσαν λουλούδια και χαρτομάντιλα στους δρόμους του κέντρου της Αθήνας. Ο Τασίμ εργάστηκε στο δρόμο συνολικά 6 έτη, ξεκινώντας από την ηλικία των 8 ετών έως και την ηλικία των 14 ετών, όπου και σταμάτησε. Η Ντεριάν, εργάστηκε στο δρόμο συνολικά 10 έτη, ξεκινώντας από την ηλικία των 5 ετών έως και την ηλικία των 15 ετών.

Ακολουθεί πίνακας με το προφίλ των Ρομά γονέων που συμμετείχαν στην έρευνα:

Πίνακας 22

ΌΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΙΔΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	ΗΛΙΚΙΑ ΞΕΚΙΝΗΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
1. Μεσούτ	Μουσουλμάνος Ρομά	28	Λουλούδια	11 ετών	5-6 έτη
2. Άχμετ	Μουσουλμάνος Ρομά	30	Λουλούδια Σερβιτόρος σε πιτσαρία και ουζερί	7 ετών 13 ετών	8 έτη 3 έτη
3. Τζανσέ (2)	Μουσουλμάνος Ρομά	28	Λουλούδια	8 Ετών	20 έτη

Ο Ρομά γονέας Μεσούτ είναι 28 ετών και έχει τέσσερα παιδιά. Ξεκίνησε για πρώτη φορά να εργάζεται στο δρόμο στην ηλικία περίπου των 11 ετών, μαζί με τα υπόλοιπα αδέρφια του πουλώντας λουλούδια. Ισχυρίστηκε ότι ασχολήθηκε με την επιτέλεση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας για περίπου 5 έως 6 έτη. Στην παρούσα φάση εργάζεται σε μια κατασκευαστική εταιρεία.

Ο Ρομά γονέας Άχμετ, είναι 30 ετών και έχει τρία παιδιά. Σύμφωνα με την μαρτυρία του, ξεκίνησε να εργάζεται στο δρόμο από την ηλικία των 7 ετών έως και την ηλικία των 15 ετών, πουλώντας λουλούδια μαζί με τα μεγαλύτερα αδέρφια του. Επίσης, ο Άχμετ από την ηλικία των 13 ετών έως και την ηλικία των 18 ετών εργάστηκε ως σερβιτόρος σε δύο καταστήματα εστίασης. Ο Άχμετ εξακολουθεί να εργάζεται στο δρόμο πουλώντας μπαλόνια και παιχνίδια.

Η Ρομά γονέας Τζανσέ (2) είναι 28 ετών και μητέρα του συμμετέχοντος παιδιού Ντενίς (1). Η Τζανσέ (2) ξεκίνησε να εργάζεται στο δρόμο από την ηλικία των 7 ετών πουλώντας λουλούδια και συνεχίζει να επιτελεί την συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα στο δρόμο. Ωστόσο, η συνέντευξη μαζί της υπήρξε ημιτελής, διότι η

ίδια δεν ήταν σε νηφάλια κατάσταση και δεν υπήρξε η δυνατότητα να συνεχιστεί η συνέντευξη μαζί της κάποια άλλη χρονική στιγμή.

6^ο Κεφάλαιο: Οι Προσωπικές Αντιλήψεις των Ρομά Παιδιών για την Εργασία τους στο Δρόμο

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι προσωπικές αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για την εργασιακή δραστηριότητα τους στο δρόμο και το νόημα και η σημασία που αποδίδουν στην εργασία τους. Το κεφάλαιο ξεκινά με τους παράγοντες που δίνονται από τα ίδια τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά για την εργασία τους στο δρόμο, και ακολουθούν οι απόψεις των νεαρών Ρομά ενηλίκων, των Ρομά γονέων και των επαγγελματιών για τους παράγοντες που παρακινούν την οικονομική δραστηριότητα των παιδιών και εξηγούν την παρουσία τους στο δρόμο. Στην συνέχεια, γίνεται αναφορά στην συνοδεία των παιδιών κατά την επιτέλεση της εργασιακής δραστηριότητας τους, και παρουσιάζονται δεδομένα αναφορικά με τα κέρδη και το ύψος των ημερησίων εισπράξεων, που τους αποφέρει η εργασία τους. Ακόμα, γίνεται αναφορά στο πώς τα συμμετέχοντα παιδιά διαθέτουν τα χρήματα που κερδίζουν από την οικονομική δραστηριότητα που επιτελούν στο δρόμο. Επίσης, παρουσιάζονται οι ευχάριστες και οι δυσάρεστες πλευρές που τα εργαζόμενα παιδιά και οι νεαροί Ρομά ενήλικες εντοπίζουν στις εργασιακές εμπειρίες τους, και γίνεται αναφορά σε ενδεχόμενες αλλαγές που τα συμμετέχοντα παιδιά θα επιθυμούσαν να επιφέρουν στις εργασιακές τους καταστάσεις. Τέλος, στο κεφάλαιο εκθέτονται οι προσωπικές αντιλήψεις και αξιολογήσεις των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών, νεαρών Ρομά ενηλίκων και Ρομά γονέων για το αν η εργασία των παιδιών στο δρόμο είναι «καλό πράγμα» ή «κακό πράγμα».

6.1 Παράγοντες που δίνονται από τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά για την εργασία τους στο δρόμο

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται οι λόγοι που δίνονται από τα συμμετέχοντα παιδιά για την εργασία τους στο δρόμο.

Τα περισσότερα παιδιά, όταν ρωτήθηκαν γιατί πηγαίνουν να εργαστούν στο δρόμο, ισχυρίστηκαν ότι εργάζονται για να κερδίσουν χρήματα και να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα και την επιβίωση τόσο των ίδιων όσο και των οικογενειών τους. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών:

«...για να βγάλουμε λεφτά, για να τα βγάλουμε πέρα για αυτό... γιατί πρέπει να τα βγάλουμε πέρα και πρέπει να αγοράσουμε φαΐ...» (Ελένη, 10 ετών).

«Για να βγάλουμε λεφτά και να φάμε» (Σεριάν, 11 ετών).

«Για να βγάλουμε λεφτά γιατί δεν έχουμε λεφτά και για αυτό» (Συριάν (1), 12 ετών).

«Η μάνα μου, ο πατέρας μου, μου είπε να πάω για δουλειά. Πάω επειδή κάποιες φορές δεν έχουμε να φάμε. Δεν έχουμε να φάμε ούτε ένα ψωμί, ούτε μακαρόνια δεν έχουμε να φάμε κάποιες φορές» (Βιζντάν, 13 ετών).

«Για να βγάλουμε το μεροκάματο, να φάμε και εμείς, να πληρώσουμε το ενοίκιο» (Μαζούμ, 12 ετών).

«Δεν έχουμε λεφτά. Είμαστε φτωχοί. Έτσι, είπε η μαμά μου να πάμε» (Δήμητρα, 8 ετών).

Πολλά συμμετέχοντα παιδιά, υποστήριξαν ότι εργάζονται ή εργάστηκαν στο δρόμο, ύστερα από προτροπή ή απαίτηση των γονιών τους να συμβάλλουν οικονομικά στο οικογενειακό εισόδημα, και ανέφεραν ότι η εργασία τους δεν είναι αποτέλεσμα προσωπικής τους επιλογής και απόφασης, αλλά απαίτηση ή προσδοκία των γονιών τους. Για παράδειγμα:

«Οι γονείς μου με στέλνουν για δουλειά. Εγώ δεν θέλω να πάω. Και τους το έχω πει. Τους είπα ότι δεν θα κάνω αυτή την δουλειά πια...» (Γιωργία, 11 ετών).

«Δεν θέλω να πάω για δουλειά, αλλά οι γονείς μου, μου είπαν. Αν είχαμε περισσότερα λεφτά δεν θα πήγαινα για δουλειά» (Κατερίνα, 10 ετών).

«...Έχω πει στην μαμά μου εσύ δεν μπορείς να πας με τον πατέρα μου να δουλέψεις; Και μου λέει η μαμά μου οι μεγάλοι δεν μπορούν να δουλέψουν. Οι μικροί μπορούν. Γιατί όταν ήταν και αυτή (η μητέρα της) στα παλιότερα χρόνια δούλευε καλύτερα» (Γιότζα, 10 ετών).

Ανάλογες απαντήσεις έδωσαν και τα παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν. Ειδικότερα, όλα τα παιδιά που έλαβαν μέρος και στις πέντε ομάδες εστίασης, δήλωσαν ότι τα απεικονιζόμενα παιδιά των φωτογραφιών εργάζονται για να συμβάλλουν στην συντήρηση των οικογενειών τους και ότι η εργασία τους αποτελούσε απαίτηση των γονιών τους, και όχι προσωπική τους απόφαση. Για παράδειγμα:

«Για να βγάλουν λεφτά, να πάρουν φαΐ, να φάει η οικογένεια τους. Οι γονείς τους, τους ζήτησαν να πάνε για να δουλέψουν...»(Σιμπέλ, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

«Γιατί δεν έχουν λεφτά να φάνε και πρέπει να βγάλουν λεφτά να πάρουν φαγητό. Οι γονείς τους είπαν άντε πηγαίνετε τώρα αμέσως για δουλειά!» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδας Εστίασης, 5).

Το γεγονός ότι πολλά παιδιά εργάζονται ή εργάστηκαν στο δρόμο κάτω από την έντονη πίεση ή ύστερα από απαίτηση των γονιών τους να κερδίσουν χρήματα, επιβεβαιώνεται και από τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Για παράδειγμα, κατά την συμμετοχή μου στην Δράση «Δράση στο Δρόμο», αρκετές φορές συναντούσαμε ορισμένα παιδιά στις περιοχές του Μοναστηρακίου και του Θησείου, τα οποία είτε αρνούσαν να συμμετέχουν στις διάφορες δράσεις που πραγματοποιούσαμε στο δρόμο, είτε αρνούσαν να καθίσουν έστω για λίγα λεπτά μαζί μας, διότι όπως μας εξήγησαν,

φοβούνταν ότι οι γονείς τους θα τα δουν να μην εργάζονται ή θα το πληροφορηθούν από τον ευρύτερο κύκλο τους στο δρόμο, και έτσι αργότερα θα δεχθούν επίπληξη ή τιμωρία από τους γονείς τους, διότι θα θεωρήσουν ότι χαζολογούν και χάνουν χρόνο, αντί να εργάζονται και να κερδίζουν χρήματα. Μάλιστα, ορισμένες φορές που τύχαινε κάποια παιδιά να κάνουν μια μικρή παύση για να μας μιλήσουν ή να συμμετάσχουν στις δραστηριότητες που είχαμε οργανώσει, μας ζητούσαν να μην το αναφέρουμε στους γονείς τους, σε περίπτωση που τύχει να τους συναντήσουμε.

Ωστόσο, ορισμένα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά υποστήριξαν ότι η εργασία τους στο δρόμο, είναι αποτέλεσμα προσωπικής τους βούλησης και επιλογής, και πως τα ίδια παιδιά ήταν αυτά που προσφέρθηκαν να εργαστούν για να βοηθήσουν οικονομικά τους γονείς τους. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους, τα παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται και να συμερίζονται τα προβλήματα και την δυσχερή οικονομική κατάσταση που βρίσκονται οι οικογένειες τους. Για τον λόγο αυτό, αισθάνονται ότι έχουν το χρέος και την ευθύνη απέναντι στους γονείς τους να εργαστούν στο δρόμο για να συμβάλλουν με αυτό τον τρόπο στην επιβίωση τους. Μάλιστα, ορισμένα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι βιώνουν έντονο άγχος για να κερδίσουν χρήματα και στενοχωριούνται, όταν οι ημερήσιες εισπράξεις τους είναι χαμηλές ή μηδενικές. Για παράδειγμα, η Σεριφέ (12 ετών) και η Μπαριέ (11 ετών) ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«Αν εγώ λέω στον πατέρα μου δεν θέλω να πουλήσω λέει εντάξει. Δεν μου λέει ο πατέρας μου πήγαινε για δουλειά. Δεν μου λέει ποτέ, αλλά εγώ του λέω... σκέφτομαι αν δεν έχουμε λεφτά τι θα κάνουμε; Από πού θα πάρουμε λεφτά; Και λέω θα βγάλω λεφτά; Με αγχώνει αυτό... που δεν έχουμε λεφτά με ζυπνάει εδώ ένα άγχος και πρέπει να βγάλω λεφτά! Τι να κάνω; ... όταν δεν βγάζω λεφτά πώς να στο πω; Με στενοχωρεί...» (Σεριφέ, 12 ετών).

«...ο πατέρας μου είναι άρρωστος και κάνει ενέσεις (εννοεί ότι είναι χρήστης ναρκωτικών ουσιών)...και για αυτό δεν έχουμε λεφτά και δουλεύω να βοηθήσω. Εγώ ήθελα να πάω. Δεν μου είπε κανείς... Στεναχωριέμαι όταν δεν βγάζω λεφτά» (Μπαριέ, 11 ετών).

Το γεγονός ότι αρκετά παιδιά αισθάνονται ότι η επιβίωση και η συντήρηση των οικογενειών τους βρίσκεται στα χέρια τους και εξαρτάται από την προσωπική τους συνεισφορά, επιβεβαιώνεται και από τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Ακολουθεί η περιγραφή ενός περιστατικού. Κατά την συμμετοχή μου στην Δράση «Δράση στο Δρόμο», συνέβη κάποια φορά που βρισκόμουν μαζί με μια επαγγελματία από τον ένα ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, να συναντήσουμε δύο εργαζόμενα κορίτσια που μας ανέφεραν ότι αισθάνονταν πολύ κουρασμένες τις τελευταίες μέρες και μάλιστα δήλωσαν ότι ήταν άρρωστες. Όταν η επαγγελματίας που ήταν μαζί μου τις ρώτησε γιατί εφόσον είναι κουρασμένες και άρρωστες εργάζονται, το ένα κορίτσι μας απάντησε: *«Δεν γίνεται να μην πάμε για δουλειά. Αν δεν δουλέψουμε εμείς θα πεθάνουν (οι γονείς)!»*.

Ένας συμμετέχων εργαζόμενος έφηβος ο Γιοκάν (16 ετών) ισχυρίστηκε ότι στο παρελθόν εργαζόταν για οικονομικούς λόγους, καθώς η οικογένεια του είχε ανάγκη

από χρήματα και την συνεισφορά του ίδιου στο οικογενειακό εισόδημα. Μάλιστα, δήλωσε ότι ο πατέρας του τον πίεζε να πάει για δουλειά. Ωστόσο, ανέφερε ότι, πλέον, έχει βελτιωθεί η οικονομική κατάσταση που βρίσκεται η οικογένεια του και δεν αντιμετωπίζουν τόσο σοβαρές οικονομικές δυσκολίες. Παρόλα αυτά, ισχυρίστηκε ότι επιθυμεί ο ίδιος να συνεχίσει να εργάζεται, καθώς πιστεύει ότι δεν έχει κάποια άλλη επιλογή και προτιμάει να εργάζεται, έτσι ώστε να ενισχύει οικονομικά τον πατέρα του, να εξασφαλίζει το προσωπικό του χαρτζιλίκι και να κάνει γνωριμίες με νέα άτομα. Παρατίθεται απόσπασμα από την αναφορά του:

«...Τότε είχαμε ανάγκη τα λεφτά. Οι γονείς μου είχαν ανάγκη να βοηθήσω. Μου έλεγε ο πατέρας μου λέμε τώρα έχουμε ανάγκη τα λεφτά. Του έλεγα να βγω έξω να πουλήσω; Μου έλεγε ναι, θα έρθει και η μάνα σου θα πάει σε άλλη παραλία, εσύ σε άλλη παραλία, σε άλλο μέρος... Τώρα δεν έχουμε πολύ ανάγκη αλλά δουλεύω γιατί θέλω. Τώρα όπως βλέπω δεν μπορώ να κάνω κάτι άλλο και λέω αντί να πάω και να γυρίζω βόλτες καλύτερα να δουλεύω. Βοηθάω και τον πατέρα μου και ξεχρεώνουμε σιγά σιγά αυτά που έχουμε να κάνουμε, βγάζω και τα έξοδα μου, γνωρίζω και άτομα...» (Γιοκάν, 16 ετών).

Ομοίως, ο Μουσταφά (15 ετών), υποστήριξε ότι εκτός από οικονομικούς λόγους και την ανάγκη να ενισχύσει οικονομικά την οικογένεια του, εργάζεται γιατί η συγκεκριμένη δραστηριότητα του επιτρέπει να βγει έξω από το σπίτι και να κάνει την βόλτα του. Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και στην περίπτωση του Γιουνγκέρ (17 ετών), ο οποίος σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, δήλωσε ότι εργάζεται στο δρόμο και πουλάει λουλούδια κυρίως για να έχει την δυνατότητα να βγαίνει έξω από το σπίτι, να βλέπει κόσμο και να μην βρίσκεται, όπως ο ίδιος ισχυρίστηκε συνέχεια μέσα στο σπίτι. Μάλιστα, ο Γιουνγκέρ υποστήριξε ότι η εργασία του στο δρόμο είναι προϊόν προσωπικής του απόφασης και κανείς από την οικογένεια του δεν του ζήτησε να βγει στο δρόμο και να πουλήσει λουλούδια. Όπως δήλωσαν χαρακτηριστικά οι δύο εργαζόμενοι συμμετέχοντες έφηβοι:

«Για να βγάλουμε λεφτά, κάνεις και την βόλτα σου, βοηθάς και τους γονείς σου» (Μουσταφά, 15 ετών).

«Για να πάω μια βόλτα, να πάρω λίγο αέρα, όλο στο σπίτι, στο σπίτι... ναι θέλω να βγω έξω, να πάρω λίγο αέρα, να βλέπω κόσμο... καμιά φορά επειδή δεν έχω χρήματα δουλεύω για να έχω» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

Δύο συμμετέχοντα αγόρια ο Χρήστος (10 ετών) και ο Παναγιώτης (10 ετών) υποστήριξαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι εργάζονται γιατί θέλουν να βοηθήσουν τους γονείς τους, ώστε να μην κουράζονται. Μάλιστα, ο Χρήστος ανέφερε ότι η μητέρα του αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα υγείας με την καρδιά της και για αυτό το λόγο ανησυχεί και αισθάνεται ότι θέλει να την ανακουφίζει. Ομοίως, ο Παναγιώτης, δήλωσε ότι ο πατέρας του κουράζεται και έτσι θέλει να τον βοηθάει. Τα δύο παιδιά υποστήριξαν ότι τα ίδια προσφέρθηκαν να βοηθήσουν τους γονείς τους, προκειμένου να κουράζονται λιγότερο και η εργασία τους στο δρόμο δεν ήταν κάτι που οι γονείς τους, τους ζήτησαν να κάνουν. Για παράδειγμα:

Εγώ βοηθάω την μάνα μου γιατί είναι με καρδιά και δεν θέλω να κουράζεται πολύ... από μόνος μου τους είπα να πάω για δουλειά (Χρήστος, 10 ετών).

Εγώ πηγαίνω για να βοηθάω τον πατέρα μου γιατί κουράζεται... εμένα μου είπαν να κάτσεις σπίτι. Εγώ είπα θα πάω (Παναγιώτης, 10 ετών).

Επίσης, δύο κορίτσια, η Συριάν (2) (13 ετών) και η Γιουζγιάν (9 ετών), ισχυρίστηκαν ότι δεν τους ζήτησαν οι γονείς τους να εργαστούν, αλλά το ήθελαν οι ίδιες καθώς έβλεπαν τις φίλες τους που εργαζόνταν στο δρόμο ή άλλα εργαζόμενα παιδιά και ζήλευαν, με αποτέλεσμα να θέλουν και οι ίδιες να εργαστούν στο δρόμο. Για παράδειγμα, η Συριάν (2) ανέφερε:

«Ζήλευα από τις φίλες μου επειδή πήγαιναν αυτές. Δεν μου είπε η μαμά μου και ο μπαμπάς μου να πάω. Αυτοί (οι γονείς της) μου φώναζαν πιο πολύ πάνω μου. Μου έλεγαν γιατί να πας; Όχι μου φώναζαν. Ενώ εγώ ζήλευα και πήγαινα να πουλήσω μπαλόνια και λουλούδια» (Συριάν (2), 13 ετών).

Ομοίως, η Γιουζγιάν (9 ετών) ισχυρίστηκε ότι η ίδια επιθυμούσε να εργαστεί, καθώς έβλεπε άλλα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο από την Αλβανία που πωλούσαν μικροαντικείμενα και ζήλευε. Για τον λόγο αυτό, ζήτησε από τους γονείς της να της επιτρέψουν να πάει για δουλειά και ο πατέρας της, όπως η ίδια ανέφερε, δέχτηκε.

«...Ένα παιδί δούλευε αλλά όχι από μας, είναι από την Αλβανία. Αλβανίτες είναι αυτοί και δούλευε στον Ψυρρή και εγώ έβλεπα και λέω τι ωραία αυτοί που δουλεύουν! Θα πω στην μαμά στον μπαμπά και εγώ να δουλέψω... Δεν μου έλεγε κανένας. Εγώ είπα στην μαμά και τον μπαμπά. Μπαμπά λέω θέλω να κάνω δουλειά και αυτός λέει είσαι ακόμα μικρή. Και λέω όχι θέλω να μάθω δουλειά και λέει εντάξει...» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

Επιπλέον, ο Σερτζούκ (16 ετών), ο οποίος κάθε Κυριακή εκθέτει πάγκο μαζί με τον πατέρα του και πωλούν παλιά αντικείμενα, δήλωσε κατά την αυτοαναφορά του ότι εργάζεται, καθώς επιθυμεί να είναι οικονομικά ανεξάρτητος και δεν θέλει να ζητάει χρήματα από τον πατέρα του για να καλύψει τα προσωπικά του έξοδα:

«Δουλεύω γιατί δεν θέλω να είμαι βάρος στον πατέρα μου και δεν θέλω να ζητάω λεφτά από τον πατέρα μου κάθε λεπτό... Και με αυτό τον τρόπο ο πατέρας μου δεν μπορεί να μου πει ότι παίρνω λεφτά κάθε φορά από αυτόν. Θέλω να δουλέψω γιατί χρειάζομαι κάθε μέρα 20-25 ευρώ. Πρέπει να πληρώσω για τα τσιγάρα μου, τον καφέ μου αυτά...» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Επίσης, ένα συμμετέχων αγόρι ο Κώστας (8 ετών), ανέφερε ότι δεν γνωρίζει τον λόγο που πήγαινε να εργαστεί στο δρόμο και ότι ήταν κάτι που του ζητήθηκε από την μεγαλύτερη αδερφή του. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά:

Δεν ξέρω γιατί πήγαινα για δουλειά. Πήγαινα με την αδερφή μου... η αδερφή μου με έβαλε (Κώστας, 8 ετών).

6.2 Παράγοντες που δίνονται από τους νεαρούς Ρομά ενήλικες για την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία

Η ενότητα αυτή αναφέρεται στους λόγους που δόθηκαν από τους τέσσερις συμμετέχοντες νεαρούς Ρομά ενήλικες για την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία.

Σύμφωνα με τους τρεις νεαρούς Ρομά ενήλικες Τασίμ (21 ετών), Ντεριάν (21 ετών) και Αϊχάν (21 ετών), οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι οικογένειες τους και η δυσχερή οικονομική κατάσταση που βρίσκονταν, οδήγησαν όπως οι ενήλικες ισχυρίστηκαν, στην ανάγκη να εργαστούν στο δρόμο, προκειμένου να παρέχουν οικονομική στήριξη στις οικογένειες τους, και να συμβάλλουν οικονομικά στην επιβίωση των οικογενειών τους. Μάλιστα, στην περίπτωση του νεαρού ενήλικα Αϊχάν, το γεγονός ότι ο πατέρας του υπήρξε αλκοολικός και ξόδευε τα χρήματα στο ποτό, συντέλεσε στο όλα τα μέλη της οικογένειάς του να πάρουν την απόφαση να ξεκινήσουν να εργάζονται, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Επιπλέον, οι τρεις ενήλικες δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι η εργασία τους στο δρόμο δεν ήταν προϊόν προσωπικής τους απόφασης και επιλογής, αλλά αποτελούσε προσδοκία ή απαίτηση των γονιών τους να συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό και μάλιστα, οι ενήλικες δήλωσαν ότι αισθάνονταν άμεση ή έμμεση πίεση από τους γονείς τους για να εργαστούν. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά οι ενήλικες υποστήριζαν ότι αντιλαμβάνονταν τα οικονομικά προβλήματα που οι οικογένειες τους αντιμετώπιζαν και συμερίζονταν την δύσκολη θέση που βρίσκονταν. Έτσι, θεωρούσαν ότι έχουν προσωπική υποχρέωση και ευθύνη απέναντι στους γονείς τους να εργαστούν και να τους στηρίξουν οικονομικά για να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν και να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές τους:

«Γιατί δεν βγαίναμε οικονομικά. Ο πατέρας μου έπινε, ερχόταν σπίτι, μέναμε χωρίς φαγητό, δεν ξέραμε τι να κάνουμε... ο πατέρας μου βασικά έπινε, έπαιρνε τα λεφτά και έπινε και δεν ήταν σε καλή κατάσταση. Είναι αλκοολικός... οπότε χρειαζόμασταν βοήθεια από τον εαυτό μας να στο πω και έτσι... Αισθανόμουν ότι βοηθούσα την οικογένεια μου γιατί είχαμε ανάγκη και έπρεπε να δουλέψω και να βοηθήσω. Κοίτα, μας πίεζαν με την έννοια ότι ξέρεις κάτι δεν μπορούμε τώρα εμείς να σταθούμε καλά... αφού το βλέπεις ότι καταρρέει το σπίτι, έπρεπε να δουλέψω... Το έβλεπα σαν υποχρέωση μου. Βλέπαμε ότι δεν πάμε καλά, ο πατέρας μου ερχόταν σπίτι έπινε, βλέπαμε ότι δεν μας φέρνει λεφτά, μας έδερνε, μας βάραγε... ε αναγκαστήκαμε να πάμε για δουλειά» (Αϊχάν, 21 ετών).

«...Ναι, για οικονομικούς λόγους και κάτω από τις πιέσεις πήγαινα για δουλειά. Δηλαδή, δεν δούλευες επειδή ήθελες εσύ να δουλέψεις. Δούλευες γιατί έπρεπε να δουλέψεις, έπρεπε... Αφού έβλεπες ότι όλοι οι δικοί σου κάνουν αυτό και εσύ πρέπει να κάνεις αυτό. Αυτή είναι η υποχρέωση σου. Δεν σου έχει μάθει κανείς ότι έχεις το δικαίωμα να πας

σχολείο, από την στιγμή που οι ίδιοι οι γονείς σου στο επιβάλλουν το παίρνεις και εσύ ότι είναι δεδομένο» (Ντεριάν, 21 ετών).

«...Επιλογή μου δεν ήταν ακριβώς, αλλά επειδή ήμουν και ένα παιδί και καταλάβαινα ότι δεν μπορούσε ο πατέρας μου να αντέξει ώστε να μπορούμε να τα βγάλουμε πέρα είπα να βοηθήσω... γιατί όποιος πάει για δουλειά σημαίνει ότι υπάρχουν ζέρω εγώ πώς να στο πω; Ανάγκες υπάρχουν. Οι γονείς μου με έστελναν δεν ήταν ότι ήθελα εγώ να πάω...» (Τασίμ, 21 ετών).

Μάλιστα, οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες αναγνώρισαν κατά τις αυτοαναφορές τους ότι αισθάνονταν τύψεις να αρνηθούν στους γονείς τους να εργαστούν, διότι ένιωθαν ότι θα άφηναν τους γονείς του και την οικογένεια του χωρίς βοήθεια, και ότι κατά κάποιο τρόπο η συντήρηση και η επιβίωση της οικογένειας τους εξαρτάται από την προσωπική τους συμβολή. Όπως για παράδειγμα, ο Τασίμ και η Ντεριάν ισχυρίστηκαν:

«Όταν έβλεπα την οικογένεια μου ότι υποφέρει κατά κάποιο τρόπο και εγώ στερούμαι και οι γονείς μου και γενικά το οικογενειακό περιβάλλον, εντάζει έλεγα γιατί να μην το κάνω; ...» (Τασίμ, 21 ετών).

«Εντάζει... δεν μου λέγανε κάθε φορά πήγαινε για δουλειά, αλλά ήσουν μέσα (στην οικογένεια) και το ζούσες (το οικονομικό πρόβλημα) και αφού το ζούσες σου έφτανε! Δεν μπορούσες να τους αφήσεις (τους γονείς) έτσι χωρίς βοήθεια...» (Ντεριάν, 21 ετών).

Επίσης, ο Τασίμ ανέφερε ότι κάποιες φορές που είχε τύχει να αναφέρει στον πατέρα του ότι δεν θα πάει να εργαστεί είτε γιατί δεν έχει διάθεση, είτε γιατί επιθυμεί να μείνει σπίτι, ο πατέρας του κατά κάποιο τρόπο «τον τιμωρούσε» είτε με το να του μιλάει απότομα και να υψώνει τον τόνο της φωνής του, είτε με το να αρνείται να αγοράσει κάτι που ο Τασίμ θα ζητούσε. Για παράδειγμα, όπως ανέφερε:

«Κατά κάποιο τρόπο ναι (με τιμωρούσε). Δεν θα μου αγόραζε αυτό που ήθελα... ε μετά θα ήταν και λίγο δεν θα μου φερόταν καλά ή δεν θα μου μίλαγε... θα μου φώναζε και δεν το ήθελα αυτό να μου φώναζε» (Τασίμ, 21 ετών).

Επιπλέον, οι δύο νεαροί Ρομά ενήλικες Ντεριάν και Τασίμ, ισχυρίστηκαν ότι γενικότερα η παιδική εργασία και η συμβολή των παιδιών στο οικογενειακό εισόδημα, αποτελεί στοιχείο της κουλτούρας τους και είναι σύνηθες για τα παιδιά που ανήκουν στην συγκεκριμένη φυλή να εργάζονται στο δρόμο. Έτσι, όπως οι συμμετέχοντες ενήλικες δήλωσαν, αντιμετωπίζουν την εργασία τους στο δρόμο ως κάτι δεδομένο, καθώς έβλεπαν ότι η πλειοψηφία των Ρομά οικογενειών της φυλής τους, ακολουθούν την ίδια πρακτική και θεωρούν την οικονομική συμμετοχή των παιδιών στα έξοδα του σπιτιού ως κάτι φυσιολογικό και δεδομένο, και έτσι στέλνουν τα παιδιά τους να εργαστούν στο δρόμο. Επιπλέον οι ενήλικες πρόσθεσαν ότι οι γονείς της συγκεκριμένης φυλής έχουν την τάση να αντιμετωπίζουν τα παιδιά ως ενήλικες, αναθέτοντας τους καθήκοντα και ευθύνες, όπως είναι η εργασία, κάτι που δεν συνηθίζεται σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες. Όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«...Πιο πολλές φορές περνάμε με τους γονείς μας. Και με παρέα που κάνουμε είναι από την φυλή, οπότε ακούς συνέχεια αυτό, ότι τα παιδιά πάνε για δουλειά. Και έτσι αντιλαμβάνεσαι ότι είσαι υποχρεωμένος να το κάνεις...» (Τασίμ, 21 ετών).

«...Γιατί όταν είσαι μικρή οι γονείς νομίζουν ότι είσαι μεγάλη και τα καταλαβαίνεις όλα και ότι πρέπει να είναι έτσι (να δουλεύουμε και τα παιδιά) και εμείς δεν αλλάζουμε, είμαστε έτσι, οπότε πρέπει να κάνεις και εσύ αυτό... Και είναι και η τακτική ότι όλοι οι συγγενείς, όλοι γύρω από τον πληθυσμό κάνανε αυτό το πράγμα, πουλάγανε λουλούδια». (Ντεριάν, 21 ετών).

Αντίθετα με τους τρεις προαναφερόμενους νεαρούς Ρομά ενήλικες, ο τέταρτος συμμετέχων νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ (19 ετών), ο οποίος δεν εργάστηκε στο δρόμο πουλώντας μικροαντικείμενα, αλλά ξεκίνησε να εργάζεται στην ηλικία των 14 ετών σε μεταφορική εταιρία, απέδωσε την εργασία του στην παρακίνηση που είχε από τους μεγαλύτερους σε ηλικία φίλους του, οι οποίοι επίσης εργάζονταν στην ίδια εταιρεία. Ο Αρίφ κατά την αυτοαναφορά του, ισχυρίστηκε ότι το γεγονός ότι έβλεπε τους φίλους του που εργάζονταν και αποταμίευαν χρήματα για την κάλυψη των καλοκαιρινών διακοπών τους και διαφόρων προσωπικών εξόδων τους, λειτούργησε παρακινητικά για τον ίδιο, με αποτέλεσμα να επιθυμεί και ο ίδιος να εργαστεί στην μεταφορική εταιρεία που εργάζονταν οι φίλοι του. Μάλιστα, ο Αρίφ ανέφερε ότι επιτελούσε κρυφά την συγκεκριμένη εργασία, χωρίς οι γονείς του να έχουν γνώση. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε:

«...Μου λέγανε τα παιδιά πάμε έλα έχει μεταφορές και εγώ δηλαδή πήγαινα μαζί τους και έπαιρνα χαρτζιλίκι. Δηλαδή, κουτιά κατεβάζαμε, πηγαίναμε πράγματα... Οι γονείς μου δεν το ξέρανε, κρυφά πήγαινα... αν το μάθαιναν, θα με σκότωναν... μάζενα λεφτά επειδή έβλεπα τα παιδιά (φίλους) που δούλευαν και μαζεύανε λεφτά και το καλοκαίρι πηγαίνανε κάπου. Τώρα κάνω παρέα με παιδιά στην ηλικία μου, πριν τότε δεν μου άρεσε να κάνω παρέα με μικρά παιδιά στην ηλικία μου και τέτοια, ήθελα με μεγαλύτερους...» (Αρίφ, 19 ετών).

Επιπρόσθετα, ο Αρίφ, όπως δήλωσε εργάστηκε και ως σερβιτόρος σε καφετέρια του κέντρου της Αθήνας από την ηλικία των 16 ετών μέχρι την ηλικία των 19. Η επιθυμία του για απόκτηση οικονομικής ανεξαρτησίας από τους γονείς του, αποτέλεσε όπως ο ίδιος ισχυρίστηκε, τον λόγο που τον οδήγησε στην επιτέλεση της συγκεκριμένης εργασίας. Ωστόσο, εν αντιθέσει με την εργασία του στη μεταφορική εταιρεία, στην εργασία του ως σερβιτόρος οι γονείς του είχαν λάβει γνώση. Όπως ανέφερε:

«Ήθελα να είμαι οικονομικά ανεξάρτητος και να μην ζητάω χρήματα από την μάνα μου...» (Αρίφ, 19 ετών).

6.3 Παράγοντες που δίνονται από τους συμμετέχοντες Ρομά γονείς για την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική ηλικία τους

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι λόγοι στους οποίους αναφέρθηκαν οι τρεις συμμετέχοντες Ρομά γονείς Μεσούτ, Άχμετ και Τζανσέ (2), για την εργασία τους στο δρόμο ως παιδιά. Επισημαίνεται ότι οι δύο συμμετέχοντες γονείς Άχμετ και Τζανσέ (2) εξακολουθούν να εργάζονται στο δρόμο πουλώντας μικροαντικείμενα και να βιοπορίζονται από την επιτέλεση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας.

Οι δύο Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ δήλωσαν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι ξεκίνησαν να εργάζονται για οικονομικούς λόγους. Ειδικότερα, ο Μεσούτ ισχυρίστηκε ότι ο πατέρας του εργαζόταν ως οικοδόμος και η μητέρα του ως καθαρίστρια, αλλά οι γονείς του έχασαν την δουλειά τους καθώς την εποχή εκείνη οι εργοδότες άρχισαν να προτιμούν περισσότερο τους αλλοδαπούς, και όχι τους Έλληνες καθώς οι αλλοδαποί αμείβονταν με χαμηλότερο μεροκάματο. Έτσι, η οικογένεια του βρέθηκε σε δύσκολη οικονομική κατάσταση και ο Μεσούτ μαζί με τα αδέρφια του προθυμοποιήθηκαν να βοηθήσουν, καθώς αντιλαμβάνονταν την δυσχερή θέση που είχε περιέλθει η οικογένεια του. Ομοίως, ο Άχμετ ισχυρίστηκε ότι ο πατέρας του ήταν δημόσιος υπάλληλος, αλλά έχασε την δουλειά του γιατί δεν ήταν συνεπής, και έτσι η πολυμελής οικογένεια του περιήλθε σε δύσκολη οικονομική θέση και τα παιδιά προσφέρθηκαν να εργαστούν για να ενισχύσουν οικονομικά την οικογένεια, καθώς πληροφορήθηκαν από άλλους της ίδιας πληθυσμιακής ομάδας ότι η πώληση λουλουδιών στο δρόμο είναι πολύ προσοδοφόρα δραστηριότητα. Και ο Μεσούτ και ο Άχμετ ανέφεραν ότι η εργασία τους ήταν αποτέλεσμα προσωπικής τους βούλησης και απόφασης και ότι δεν είχαν απολύτως καμία πίεση από τους γονείς τους να εργαστούν. Όπως ανέφεραν:

«...Πολύ πιθανό να το θέλαμε και εμείς τα παιδιά να πάμε για δουλειά και να βοηθήσουμε. Όταν τώρα μια οικογένεια με 12 άτομα μέσα στο σπίτι δεν μπορεί να ανταπεξέλθει ε αναγκαζόμαστε και εμείς και λέμε κοίτα πατέρα... κάτι μπορούμε να βοηθήσουμε και εμείς. Οπότε βοηθήσαμε και εμείς την οικογένεια. Στην δικιά μου την οικογένεια τουλάχιστον ποτέ δεν μας είχαν πίεση... δηλαδή να μας πουν πηγαίνετε να πουλήσετε λουλούδια... ήθελα να βοηθήσω γιατί όταν έβλεπα την μάνα μου και τον πατέρα μου ότι δυσκολεύονταν... χάνει ο πατέρας μου την δουλειά του, χάνει η μητέρα μου την δουλειά της, ε αναγκαζόμαστε και εμείς να βοηθήσουμε...»(Μεσούτ, 28 ετών).

«...Και ξεκίνησα 7 χρονών να δουλεύω με τα μεγάλα μου αδέρφια όχι δηλαδή με το ζόρι να μας πείσει ο μπαμπάς... Δεν ήμασταν εμείς έτσι με τον φόβο, δηλαδή να πάμε για δουλειά και να μας εκβιάζει κάποιος η μαμά ή ο μπαμπάς. Απλώς λέγαμε εμείς κάτσε να βοηθήσουμε και από την άλλη να έχουμε ένα ωραίο πατούμενο ή ένα ωραίο μπουφάν ή ένα παπουτσάκι ωραίο... Και εγώ ξεκίνησα να πουλάω λουλούδια αφού έβγαине χρήμα και λέω γιατί να κάθομαι σπίτι και να μην πάω να βγάλω 5-10 φράγκα; Και να βοηθάω

τους γονείς μου και όταν μεγαλώσουμε και εμείς να έχουμε 5-10 φράγκα παραπάνω, μια καλύτερη ζωή...» (Άχμετ, 30 ετών).

Αναφέρεται ότι ο γονέας Άχμετ ξεκίνησε από την ηλικία των 15 ετών να εργάζεται ως σερβιτόρος σε δύο κέντρα εστίασης, κυρίως, για να καλύπτει τα προσωπικά του έξοδα, ενώ ταυτόχρονα διέθετε και ένα ποσό από τα κέρδη του στην οικογένεια του.

Αντίθετα με τους δύο Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ, η Τζανσέ (2), η οποία ξεκίνησε να πουλάει λουλούδια στο δρόμο από την ηλικία των 8 ετών και συνεχίζει έως σήμερα, υποστήριξε ότι ξεκίνησε να εργάζεται κάτω από τις έντονες πιέσεις της μητέρας της, και ότι η εργασία της στο δρόμο δεν ήταν αποτέλεσμα προσωπικής της επιλογής, αλλά αποτελούσε απαίτηση και προσδοκία των γονιών της. Όπως ανέφερε, η οικογένεια της αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα, και έτσι όλα τα αδέρφια της υποχρεώθηκαν από τους γονείς της να βγουν στο δρόμο και να πουλήσουν λουλούδια για να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Η Τζανσέ (2) υποστήριξε ότι εξακολουθεί να εργάζεται στο δρόμο και να πουλάει λουλούδια, καθώς αισθάνεται ότι δεν έχει κάποια άλλη επιλογή, δεδομένου ότι ο σύζυγος της δεν εργάζεται ή εργάζεται περιστασιακά ασκώντας το επάγγελμα του παλιατζή και ως εκ τούτου, αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες, δεδομένου ότι ο σύζυγος της δεν έχει σταθερή εργασία. Επιπλέον, πρόσθεσε ότι η ίδια είναι αναλφάβητη, κάτι που την περιορίζει στο να μπορεί να ασκήσει κάποιο άλλο επάγγελμα. Έτσι, κατά κάποιο τρόπο φαίνεται ότι αισθάνεται εγκλωβισμένη, καθώς θεωρεί ότι βάσει των συνθηκών δεν έχει κάποια άλλη εναλλακτική για να επιβιώσει η ίδια και η οικογένεια της και για τον λόγο αυτό συνεχίζει να πουλάει λουλούδια. Ομοίως, ο Άχμετ ισχυρίστηκε ότι συνεχίζει να πουλάει μικροαντικείμενα στο δρόμο, καθώς δεν μπορεί να βρει κάποια άλλη εργασία.

6.4 Επαγγελματίες: Παράγοντες που σπρώχνουν τα παιδιά να εργαστούν στο δρόμο

Σύμφωνα με τις προσωπικές αυτοαναφορές των συμμετεχόντων επαγγελματιών, η εργασία των παιδιών στο δρόμο που προέρχονται από τους συγκεκριμένους πληθυσμούς, είναι αποτέλεσμα ενός συνδυασμού ποικίλων παραγόντων, και δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά και μόνο σε έναν παράγοντα.

Όλοι οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ρομά οικογενειών αναμφισβήτητα βρίσκεται σε δυσχερή οικονομική κατάσταση, και αντιμετωπίζει οξύ πρόβλημα επιβίωσης, και οι περισσότερες Ρομά οικογένειες διαβιούν κάτω από το όριο της φτώχειας. Σύμφωνα με τους επαγγελματίες, ο παράγοντας της φτώχειας και των σοβαρών οικονομικών δυσκολιών, αποτελεί έναν από τους λόγους που οδηγούν στο να βρίσκονται τα παιδιά στο δρόμο και να εργάζονται, προκειμένου να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα και να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειες τους. Παρόλα αυτά, οι επαγγελματίες βάσει της προσωπικής εμπειρίας τους, επισήμαναν ότι η εργασία των παιδιών στο δρόμο, δεν

συνιστά ένα αποτέλεσμα που προέρχεται αποκλειστικά και μόνο από τις συνθήκες φτώχειας, που οι οικογένειες των παιδιών διαβιούν και καλούνται να ανταπεξέλθουν. Ωστόσο, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι ο παράγοντας της φτώχειας έχει ένα μερίδιο ευθύνης. Για παράδειγμα:

«... Εντάξει, είναι και θέμα φτώχειας των οικογενειών τους, αλλά σίγουρα δεν είναι μόνο αυτό για μένα. Είναι και άλλοι παράγοντες που παίζουν ρόλο και τα παιδιά πηγαίνουν να δουλέψουν στο δρόμο» (Επαγγελματίας 9).

«...Κοίταξε αν δεν πάνε τα παιδιά για δουλειά δεν θα μπορέσει να ζήσει η οικογένεια τους, είναι απλό... ξεκινάμε από αυτό το ότι δεν έχουν λοιπόν να βιοποριστούν, να φάνε, να περάσουν, οπότε όσοι περισσότεροι δουλεύουν τόσο το καλύτερο... Αλλά είναι και άλλα θέματα, δηλαδή είναι και άλλοι παράγοντες που σίγουρα επηρεάζουν και έχουμε αυτό το αποτέλεσμα. Δηλαδή, δεν έχει να κάνει μόνο η φτώχεια...» (Επαγγελματίας 3).

Επιπλέον, όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι ένας από τους παράγοντες που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο να σπρώχνει τα παιδιά να βρίσκονται και να εργάζονται στο δρόμο, είναι η κουλτούρα του συγκεκριμένου πληθυσμού. Αναλυτικότερα, όπως οι επαγγελματίες υποστήριξαν, στις Ρομά οικογένειες θεωρείται φυσιολογικό, αναμενόμενο και αποδεκτό όλα τα μέλη της οικογένειας συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών, να εργάζονται και να συμβάλλουν στην επιβίωση και την αντιμετώπιση των οικονομικών αναγκών της οικογένειας τους. Μάλιστα, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες επαγγελματίες, η συντριπτική πλειοψηφία των Ρομά γονέων, έχουν εργαστεί και οι ίδιοι ως παιδιά στο δρόμο στο πλαίσιο των οικογενειών τους, και ουσιαστικά πρόκειται για ένα φαύλο κύκλο που συνεχίζεται και ένα μοντέλο ζωής που αναπαράγεται. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων επαγγελματιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«...Αλλά κοίταξε να δεις οι άνθρωποι αυτοί είναι αγροτικός πληθυσμός που είχαν μάθει όπως και εμείς παλιά τα παιδιά να βοηθάνε τους γονείς... δηλαδή ήταν φυσιολογικό τα παιδιά να βοηθάνε και να κάνουν δουλειές. Έτσι ήταν οι παλιές αγροτικές οικογένειες. Αυτοί δεν έχουν αλλάξει. Εμείς έχουμε αλλάξει... Αυτό ξέρουν δηλαδή, ξέρουν ότι τα παιδιά πρέπει να βοηθάνε...» (Επαγγελματίας 1).

«...Είναι φαύλος κύκλος... είναι μια πρακτική που έχει λειτουργήσει και συνεχίζεται. Είναι θέμα κουλτούρας. Είναι οι γονείς μεγαλωμένοι έτσι... είναι οι γονείς που οι ίδιοι έχουν δουλέψει στο δρόμο ή έχουν εργαστεί μαζί με την οικογένεια τους και το θεωρούν δεδομένο ότι θα εργαστείς και ας είσαι μικρός γιατί μπορεί να μην δουλεύω πουλώντας πράγματα στο δρόμο ή πωλώνοντας, αλλά μπορώ να δουλεύω μαζί με τον πατέρα μου και να μαζεύουμε σίδερα ας πούμε παράδειγμα από τους Έλληνες Ρομά, αλλά εργάζομαι μαζί, εργάζομαι από μικρός ή μπορεί να δουλεύω σε ένα χωράφι μαζί με τους δικούς μου, άρα πάλι εργάζομαι από μικρός. Άρα δεν θεωρείται κακό το να δουλεύει ένα παιδί γιατί και οι ίδιοι το έχουν κάνει...» (Επαγγελματίας 7).

«...Είναι και η κουλτούρα με την έννοια ας πούμε στις οικογένειες των Ρομά είναι πολύ λογικό τα παιδιά να συμβάλλουν στην επιβίωση της οικογένειας...» (Επαγγελματίας 8).

Σε άμεση συνάρτηση με τον παράγοντα της κουλτούρας, οι συμμετέχοντες επαγγελματίες, υποστήριξαν ότι γενικότερα στους Ρομά πληθυσμούς τα παιδιά τείνουν να αντιμετωπίζονται από τους γονείς του, ως ενήλικες, που θα πρέπει να αναλάβουν ευθύνες και υποχρεώσεις ενηλίκων, και όχι ως παιδιά με βάση το Δυτικό πρότυπο, που θα πρέπει να μεγαλώσουν ανέμελα, να παρακολουθήσουν στο σχολείο και να παίξουν. Με άλλα λόγια, η ανάληψη γονεϊκού ρόλου από τα παιδιά, αποτελεί χαρακτηριστικό της κουλτούρας του πληθυσμού, και θεωρείται ως κάτι φυσιολογικό σε αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες. Έτσι, όπως οι επαγγελματίες παρατήρησαν, είναι σύνηθες σε πολλές Ρομά οικογένειες τα παιδιά να είναι τα μόνα και κύρια πρόσωπα που συντηρούν και θρέφουν την οικογένεια τους, μέσω της εργασίας τους στο δρόμο. Μάλιστα, οι Ρομά γονείς έχουν μεταλαμπαδεύσει στα παιδιά τους την άποψη ότι θα πρέπει να εργάζονται και να τους βοηθούν οικονομικά, διότι οι ίδιοι αδυνατούν να βρουν εργασία για διάφορους λόγους ή είναι λιγότερο παραγωγικοί σε σχέση με τα παιδιά τους. Επομένως, τα παιδιά μαθαίνουν από πολύ μικρή ηλικία ότι η επιβίωση των οικογενειών τους εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από την προσωπική τους συνεισφορά και βρίσκεται εξολοκλήρου στα χέρια τους. Αυτό έχει ως συνέπεια, να θεωρούν ότι αν δεν εργαστούν, οι οικογένειες τους θα μείνουν αβοήθητες και θα καταρρεύσουν. Παρατίθεται απόσπασμα από την αναφορά της Επαγγελματία 7:

«...Είναι γονεοποιημένα τα παιδιά. Δηλαδή, μην ξεχνάς ότι σε πολλές περιπτώσεις η οικογένεια στηρίζεται αποκλειστικά στο εισόδημα των παιδιών. Άρα, ποιος είναι γονιός; Το παιδί... είναι ψυχολογικός εκβιασμός. Θα πουν στα παιδιά για παράδειγμα η μάνα είμαι άρρωστη ή ο πατέρας είμαι άρρωστος ή δεν έχω χαρτιά ή εγώ και να δουλέψω δεν βγάλω τόσα λεφτά όσα βγάζεις εσύ... αυτό παίζει πάρα πολύ μεγάλο ρόλο... είναι παιδιά που φέρνουν το καρβέλι το ψωμί ή τουλάχιστον αυτό τους έχουν περάσει ότι αν εσύ δεν φέρεις τα λεφτά θα πεθάνουμε από την πείνα» (Επαγγελματίας 7).

Επίσης, όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι γενικά η εκπαίδευση βρίσκεται χαμηλά στην ιεραρχία του αξιακού συστήματος των Ρομά, δεδομένου ότι οι περισσότεροι Ρομά γονείς είναι αναλφάβητοι και δεν αποδίδουν καμία αξία στην εκπαίδευση. Αυτό έχει ως συνέπεια, να μην θέτουν σε προτεραιότητα την φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο, και ουσιαστικά να μην γνωρίζουν ή να μην θεωρούν ότι υπάρχουν άλλες επιλογές ή προτεραιότητες για τα παιδιά τους, εκτός από το να εργαστούν στο δρόμο, να κερδίσουν χρήματα και να είναι παραγωγικά. Ακολουθεί απόσπασμα από την αυτοαναφορά της Επαγγελματία 1 που δήλωσε χαρακτηριστικά:

«...Κοίταξε έπειτα είναι και αυτό δηλαδή (οι γονείς) δεν ξέρουν τι άλλο μπορεί να κάνει το παιδί εκτός από το να πουλάει λουλούδια... στο σχολείο γενικά και στην εκπαίδευση δεν πιστεύουν και οι περισσότεροι δεν στέλνουν τα παιδιά στο σχολείο... Οπότε, σου λέει τι κάνεις όλη μέρα; Δεν βγάζεις μια πεντάρα; Του λένε τεμπέλη τι θα κάνεις; Άντε, να βγάλεις μια πεντάρα... δεν ξέρουν όμως ότι το παιδί πρέπει να κάνει όντως άλλα πράγματα, ας πούμε να πάει στο σχολείο, να μαθαίνει να διαβάζει, να κάνει τα μαθήματα του...» (Επαγγελματίας 1).

Επίσης, οι περισσότεροι επαγγελματίες αναφέρθηκαν στην νοοτροπία που χαρακτηρίζει τους περισσότερους Ρομά πληθυσμούς, οι οποίοι βάσει των δυσμενών συνθηκών που αντιμετωπίζουν και της έλλειψης μόρφωσης, έχουν μάθει να ενδιαφέρονται για το εφήμερο και να επικεντρώνονται στο «σήμερα», χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη βάση ή να τους απασχολεί το μέλλον και το αύριο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να μην προβαίνουν στις κατάλληλες ενέργειες και μην θέτουν τις σωστές βάσεις που να εξασφαλίσουν στους ίδιους και τα παιδιά τους ένα καλύτερο μέλλον. Για παράδειγμα, όπως η Επαγγελματίας 9 και η Επαγγελματίας 3 ανέφεραν:

«... Είναι και πολιτισμικό το θέμα δηλαδή μου έχουν πει οικογένειες κοίτα να δεις εμείς ζούμε για το σήμερα, άμα έχουμε πολλά λεφτά στα χέρια μας θα τα χαλάσουμε όλα σήμερα και αύριο έχει ο θεός. Το αύριο έχει ο θεός είναι το πιο εύκολο πράγμα να ζητιανέψεις και να βγάλεις χρήματα ή να πουλήσεις αρώματα ή να πουλήσεις στις λαϊκές ή δεν ξέρω τι να βγάλεις στο δρόμο τα παιδιά να πουλήσουν λουλούδια. Οπότε είναι και θέμα πολιτισμικό, είναι πολιτισμικό χαρακτηριστικό ας πούμε, είναι θέμα κουλτούρας» (Επαγγελματίας 9).

«... Ένας άνθρωπος που αντιμετωπίζει προβλήματα και δεν έχει μάθει διαφορετικά και είναι αμόρφωτος τον ενδιαφέρει τι θα φάει σήμερα. Αυτό τον νοιάζει δεν θα κοιτάξει τι θα φάει σε δύο χρόνια γιατί αν δεν έχει να φάει σήμερα τι τον νοιάζει τι θα φάει σε δύο χρόνια; Άρα, εκεί εστιάζει και αυτό τον νοιάζει. Κάνει τα πάντα για την σημερινή μέρα και δεν κοιτάζει το αύριο και το μεθαύριο. Άρα, δεν δημιουργεί τις σωστές βάσεις, τις σωστές προϋποθέσεις για να μπορέσει να ζήσει καλύτερα και δημιουργείται αυτός ο φαύλος κύκλος και συνέχεια ζουν για την σημερινή μέρα και μόνο αυτό...» (Επαγγελματίας 3).

Έναν πρόσθετο παράγοντα, που οι περισσότεροι συμμετέχοντες επαγγελματίες επισήμαναν, είναι ότι τα εργαζόμενα παιδιά αναμφισβήτητα είναι περισσότερο προσοδοφόρα και κερδίζουν πολύ περισσότερα χρήματα σε πολύ πιο μικρό χρονικό διάστημα σε σχέση με τους ενήλικες. Και αυτό διότι, όπως οι επαγγελματίες υποστήριζαν τα παιδιά κινούν το συναίσθημα του κόσμου και προκαλούν ευκολότερα τον οίκτο και την λύπηση, με αποτέλεσμα το κοινό να τους δίνει χρήματα και έτσι τα παιδιά, ιδίως αν εργάζονται σε καθημερινή βάση καταφέρνουν να έχουν σημαντικές απολαβές. Αυτό σύμφωνα με τις απόψεις των επαγγελματιών έχει ως αποτέλεσμα, οι γονείς να επαναπαύονται κατά κάποιο τρόπο στο να καταβάλλουν προσπάθεια να εργαστούν οι ίδιοι, να βολεύονται με τα κέρδη των εργαζομένων παιδιών τους, και να τους είναι δύσκολο να πάρουν την απόφαση να σταματήσουν τα παιδιά τους από την επιτέλεση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας, καθώς είναι ιδιαιτέρως κερδοφόρα. Για παράδειγμα, όπως ορισμένοι επαγγελματίες ανέφεραν:

«... Είναι και κερδοφόρο επίσης. Μιλάμε όταν τα παιδιά δουλεύουν στο δρόμο φέρνουν... αν βγαίνουν κάθε μέρα φέρνουν ένα αρκετά σημαντικό ποσό στο σπίτι. Πιστεύω με την εμπειρία μετά από κάποιο χρονικό διάστημα ότι δύσκολα κάποιος θα επέλεγε να το αφήσει για να βρει έναν άλλο τρόπο επιβίωσης. Δηλαδή, θα έλεγα αν είναι το οικονομικό να επιβιώσουμε και ας το δούμε και αυτό σαν πρώτη λύση μέχρι να βολευτούμε ή να

βρούμε άλλους τρόπους είναι τέτοια κερδοφόρα η δουλειά που μετά είναι δύσκολο να αποχωρήσουν κιόλας» (Επαγγελματίας 8).

«...Πρώτα από όλα ότι βγάζουν περισσότερα χρήματα και σε πολύ πιο μικρό χρονικό διάστημα τα παιδιά γιατί πολύ απλά πολλοί τα λυπούμαστε και τους δίνουμε χρήματα πράγμα, που ίσως αν σταματούσε να οδηγούσε σε καλύτερες καταστάσεις... έχουν επαναπαυτεί στο ότι τα παιδιά πάνε ζητιανεύουνε, πουλάνε. Επειδή ο άλλος βλέπει ότι τα παιδιά δουλεύουνε ρίχνει στο συναίσθημα, δίνουν λεφτά, τα παιδιά βγάζουν λεφτά οπότε σου λέει (ο γονέας) γιατί να πάω να δουλέψω εγώ;» (Επαγγελματίας 2).

«...είδαν οι γονείς ότι το παιδί βγάζει! Επαναπαυτήκανε! Γιατί όταν πάει ο γονέας και δεν βγάζει τίποτα 5 ευρώ ας πούμε και το μικρό παιδί βγάζει 100 σου λέει τι να κάνω εγώ; Ας πάει το παιδί που βγάζει... Όταν τα γνώρισα όλα αυτά τα παιδιά ξέρεις τι λεφτά βγάζανε στα φανάρια με τα χαρτομάντιλα ή τα λουλούδια;... Μου λέγανε τι λες ρε ...; Εγώ θα πάω να δουλέψω; Ξέρεις πόσα βγάζω εγώ όταν στέλνω το παιδί; ... ούτε κανένας τους είπε για σχολείο ούτε κανένας τους εμπόδισε, ήταν έτσι... μάθανε αυτοί στο εύκολο χρήμα...» (Επαγγελματίας 1).

Επίσης, σύμφωνα με τους επαγγελματίες, ένας ακόμα παράγοντας που οδηγεί τα παιδιά να εργαστούν στο δρόμο, είναι ότι οι Ρομά γονείς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εύρεση και άσκηση οποιασδήποτε άλλης εργασίας εκτός του πλανόδιου πωλητή ή του παλιατζή. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, έχουν να κάνουν με διάφορες παραμέτρους όπως: με την άρνηση τους να ενταχθούν στο εργασιακό προφίλ του κυρίαρχου πληθυσμού, με την έλλειψη συνέπειας που τους χαρακτηρίζει, και με το γεγονός ότι η συντριπτική τους πλειοψηφία είναι αναλφάβητοι κάτι που λειτουργεί ιδιαίτερος περιοριστικά. Ακόμα, τα παραδοσιακά επαγγέλματα των Ρομά έχουν φθίνει και οι ίδιοι δεν κατέχουν κάποια άλλη τεχνογνωσία, ώστε να μπορέσουν να εξασκήσουν κάποιο άλλο επάγγελμα. Έτσι, το μοναδικό όπλο που έχουν στα χέρια τους είναι τα παιδιά τους. Επιπλέον, στην περίπτωση των γονέων που είναι Αλβανοί Ρομά, στις παραπάνω δυσκολίες έρχεται να προστεθεί και το ζήτημα της νομιμοποίησης τους, αλλά και προβλήματα με την γλώσσα, καθώς σύμφωνα με τους επαγγελματίες, πολλοί Αλβανοί Ρομά γονείς βρίσκονται στην χώρα παράνομα, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να διεκδικήσουν κάποια άλλη εργασία, και επίσης δεν γνωρίζουν την γλώσσα. Επιπρόσθετα, οι επαγγελματίες πρόσθεσαν ότι γενικότερα οι Ρομά υφίστανται ρατσισμό από τους εργοδότες και το ευρύ κοινό και δύσκολα θα προσληφθούν και θα γίνουν αποδεκτοί από κάποιον εργοδότη. Για παράδειγμα:

«Για να βρουν δουλειά οι γονείς πρέπει να νομιμοποιηθούν και να αλλάξουν κουλτούρα, να ενταχθούν στο εργασιακό προφίλ και δεν είναι στην νοοτροπία τους να δουλεύουν δωρο, δεν μπαίνουν σε καλούπια... Δεν υπάρχουν οι συνθήκες εκείνες που θα τους βοηθήσουν να κάνουν μια άλλη επιλογή, δηλαδή αν είμαι παράνομος, αν δέχομαι ρατσισμό λόγω της φυλής μου δεν ξέρω και πόσο είναι ευνοϊκές αυτές οι συνθήκες για να βρεις δουλειά ακόμα και εάν κάνεις την επιλογή ότι εγώ δεν θα στείλω το παιδί μου και θα πάω για δουλειά... το ότι εγώ δεν επιλέγω να μπω στο εργασιακό προφίλ είναι μια επιλογή που φέρει την ευθύνη και το ίδιο το άτομο. Δηλαδή, αν εγώ επιλέγω ότι θα πάω

για δουλειά και στην δουλειά θα πάω με την φούστα μέχρι κάτω... καλώς ή κακώς υπάρχει ένα εργασιακό προφίλ... Όταν εγώ έχω την εναλλακτική που μου λέει ότι τα παιδιά θα βγουν στο δρόμο και θα βγάλουν λεφτά και εγώ θα ζήσω, δεν θα το δουλέψω και πολύ για να πάω για δουλειά. Δεν θα το δουλέψω ούτε μέσα μου ούτε έξω μου...» (Επαγγελματίας 7).

«...Δεν μπορεί ο πληθυσμός να βρει δουλειά σαφέστατα λόγω αναλφαβητισμού και λόγω ενδυσμασίας. Είναι ρατσιστικό το θέμα... Εντάξει, ακατόρθωτο δεν είναι να βρουν δουλειά. Δεν λέω ότι δεν φταίει και ο συγκεκριμένος πληθυσμός σε πολλά πράγματα. Δηλαδή δεν είναι οι άγιοι και οι εργοδότες είναι οι κακοί. Υπάρχει μερίδιο ευθύνης και στις δύο πλευρές. Έχουν βρει δουλειά και δεν έχουν πάει γιατί πολύ απλά δεν είναι συνεπείς, δεν έχουν μάθει να είναι συνεπείς!...» (Επαγγελματίας 2).

«...Το θέμα είναι όμως το εξής: αυτό που λέμε ότι οι Ρομά δεν έχουν μάθει άλλο τρόπο βιοπορισμού πια, δεν έχουν στα χέρια τους κανένα εργαλείο, ώστε να μπορέσουν να το χρησιμοποιήσουν για να βγάλουν χρήματα. Άρα το μόνο που τους μένει να κάνουν είναι να απαιτήσουν, να ζητιανέψουν... Πλέον οι αγροτικές εργασίες είναι ελάχιστες και τα παραδοσιακά επαγγέλματα των Ρομά δεν υφίστανται. Δεν βγάζουν χρήματα από αυτό. Γιατί εξαφανίστηκαν οι αγροτικές εργασίες... τώρα αν είχαν στα χέρια τους κάποια άλλη τέχνη... το ότι όμως το μόνο που έχουν να κάνουν πλέον είναι να ζητιανέψουν ξέρουν πολύ καλά ότι μόνο τα παιδιά μπορούν να το κάνουν αυτό. Το να πάει ο πατέρας 30 χρονών μανträχαλος να ζητήσει πάρτε αυτό το λουλουδάκι δεν θα πιάσει, δεν πουλάει. Οπότε, το μόνο όπλο που έχουν στα χέρια τους είναι τα παιδιά τους, τα οποία με το γλυκό αθώο βλέμμα θα κινήσουν το συναίσθημα του κόσμου» (Επαγγελματίας 3).

Από την άλλη πλευρά, οι συμμετέχοντες επαγγελματίες αναφέρθηκαν στο γεγονός ότι οι Ρομά πληθυσμοί συνιστούν μια περιθωριοποιημένη ομάδα που αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα ένταξης. Οι Ρομά πληθυσμοί στην Ελλάδα, για πολλά χρόνια βρίσκονταν στο περιθώριο και μέχρι σχετικά πρόσφατα στερούνταν των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Επομένως, είχαν μάθει να επιβιώνουν βασιζόμενοι στην επαιτεία και τον οίκτο του κοινού. Οι επαγγελματίες κατά τις αυτοαναφορές τους αναφέρθηκαν στο κενό και την αδιαφορία του ελληνικού κρατικού μηχανισμού να εντάξει τους συγκεκριμένους πληθυσμούς και στην υιοθέτηση ακατάλληλων μέτρων και στρατηγικών όπως, την χορήγηση επιδομάτων ή την υιοθέτηση αποσπασματικών κινήσεων που δεν επέφεραν κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα, και δημιουργούν εξαρτώμενα άτομα χωρίς να τους προσφέρουν εναλλακτικές λύσεις:

«... Να σου πω την αλήθεια το κράτος δεν ενδιαφέρεται για πάρα πολλά πράγματα σιγά μην ενδιαφερθούν και για τους Ρομά. Δηλαδή, θεωρώ ότι είναι το τελευταίο στην κλίμακα που τους απασχολεί... το θέμα είναι ότι σίγουρα δεν λαμβάνονται τα σωστά μέτρα γιατί όποιες ενέργειες και αν γίνονται, όσα κονδύλια και αν παίρνει η Ελλάδα σαν κράτος δεν γίνεται τίποτα... Δηλαδή, μπορεί να δίνουν κάποιες παροχές για τους Ρομά που μπορεί για ένα γενικό πληθυσμό να ήταν αποτελεσματικές, αλλά επειδή όπως είπαμε ο κάθε πληθυσμός έχει τις δικές του ιδιαιτερότητες θα πρέπει όλα τα μέτρα να λαμβάνονται υπόψη με βάση αυτές τις ιδιαιτερότητες και δεν συμβαίνει αυτό... κάνουν κάποιες

αποσπασματικές κινήσεις δίνοντας ως πούμε κάποια χρήματα για κατοικία ή κάποια χρήματα για επιδόματα, τα οποία όμως εφόσον είναι αποσπασματικά και δεν υπάρχει συνέχεια το ένα με το άλλο κατανοούν να είναι άχρηστα για αυτόν τον πληθυσμό ... το να τους δώσεις χρήματα δεν λύνεις κάτι και κατά την γνώμη μου δεν βοηθάς. Και το ίδιο το κράτος έτσι λειτουργεί ενισχύοντας μια τέτοια κατάσταση απραξίας και αδράνειας από την πλευρά των Ρομά και δημιουργώντας μεγαλύτερα προβλήματα» (Επαγγελματίας 3).

Επίσης, το ίδιο ισχύει σύμφωνα με τις απόψεις των επαγγελματιών και στο ζήτημα της αντιμετώπισης της παιδικής εργασίας από πλευράς του κράτους. Οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι οι ενέργειες που κατά καιρούς έχουν γίνει, όπως οι «επιχειρήσεις σκούπα» είναι αναποτελεσματικές, καθώς εστιάζουν στην επιφάνεια και όχι στην ουσία του προβλήματος. Ακόμα, επισήμαναν την έλλειψη των απαραίτητων κοινωνικών δομών που θα στηρίξουν τις συγκεκριμένες οικογένειες και θα τις βοηθήσουν να απομακρύνουν τα παιδιά τους από το δρόμο, αλλά και την έλλειψη σχετικής ενημέρωσης του κοινού, που με την στάση του επιβραβεύει τα εργαζόμενα παιδιά δίνοντας τους χρήματα για τις υπηρεσίες που προσφέρουν, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο το φαινόμενο. Για παράδειγμα, όπως η Επαγγελματίας 7 ανέφερε:

«... Στην Ελλάδα υπάρχει έλλειψη της δομής εκείνης, μάλλον του συστήματος εκείνου που θα βοηθήσει οποιαδήποτε μη γηγενή ομάδα και οποιαδήποτε άλλη ομάδα βάζω μέσα και τους Ρομά που θα ενταχθεί στο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα... Δεν υπάρχουν και οι κοινωνικές εκείνες δομές, αλλά δεν υπάρχει και η εκπαίδευση στον πληθυσμό που να το αναγνωρίζει ως πρόβλημα αυτό. Δηλαδή, βλέπουμε τα παιδιά, αλλά στην πραγματικότητα δεν το θεωρούμε πρόβλημα» (Επαγγελματίας 7).

6.5 Συνοδεία Παιδιών κατά την Εργασία τους στο Δρόμο

Η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών, που έλαβαν μέρος στην έρευνα, δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι δεν πηγαίνουν ποτέ μόνα τους να εργαστούν στο δρόμο και να πουλήσουν τα διάφορα μικροαντικείμενα τους, αλλά συνοδεύονται πάντοτε είτε από τους γονείς τους, είτε από διάφορα πρόσωπα του ευρύτερου συγγενικού τους κύκλου, όπως λόγου χάριν: αδέρφια, ξαδέρφια, θείους, θείες, παππού, γιαγιά, νύφες. Όπως τα παιδιά υποστήριξαν, οι γονείς τους και οι συγγενείς τους, είτε εργάζονται και οι ίδιοι μαζί τους πουλώντας μικροαντικείμενα, είτε βρίσκονται στην περιοχή που τα παιδιά εργάζονται και τα επιβλέπουν και ύστερα από συνεννόηση μαζί τους, οι συγγενείς περιμένουν σε ένα προσυμφωνημένο μέρος, μέχρι τα παιδιά να τελειώσουν την εργασία τους και στην συνέχεια επιστρέφουν όλοι μαζί στο σπίτι. Για παράδειγμα, όπως κάποια παιδιά υποστήριξαν:

«Όχι, δεν πηγαίνω μόνη μου. Πάω μαζί με την γιαγιά μου, τον θείο μου, την νύφη μου, την ξαδέρφη μου» (Σεριάν, 11 ετών).

«Πάω μαζί με την μαμά μου, με την αδερφή μου και τον μπαμπά μου» (Δήμητρα, 8 ετών).

«Πάω με την μάνα μου και τον πατέρα μου» (Παναγιώτης, 10 ετών).

«Μια πάω με τον μπαμπά μου, μια με την θεία μου, μια με τον θείο μου, μια με την μαμά μου»(Ντενίς (2), 9 ετών).

Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και στις περιπτώσεις των τριών συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων Τασίμ, Ντεριάν και Αϊχάν, αλλά και των συμμετεχόντων Ρομά γονέων, Μεσουτ, Άχμετ και Τζανσέ (2), που ισχυρίστηκαν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι συνοδεύονταν πάντοτε από συγγενικά τους πρόσωπα όταν εργάζονταν στο δρόμο και όχι από φίλους τους. Ομοίως, όλα τα παιδιά που έλαβαν μέρος και στις πέντε ομάδες εστίασης, ανέφεραν ότι τα εργαζόμενα παιδιά των εικόνων, συνοδεύονται από τους γονείς τους ή τους συγγενείς τους κατά την εργασία τους στο δρόμο, που μπορεί να εργάζονται ή να τα περιμένουν να τελειώσουν σε ένα προκαθορισμένο μέρος για να φύγουν όλοι μαζί. Παρατίθεται αποσπάσματα από τις αυτοαναφορές ορισμένων παιδιών που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης:

«...Θα πηγαίνουν μαζί με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους για δουλειά και θα πουλάνε... ή και με τις ξαδέρφες τους και οι γονείς θα είναι εκεί... όχι μόνα τους...» (Μαχμούντ, 13 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«... Όχι, δεν θα πηγαίνουν για δουλειά μόνα τους. Θα είναι εκεί ο μπαμπάς τους, μπορεί η μαμά τους και θα πηγαίνουν όλοι μαζί, ή οι γονείς τους και οι θείοι τους θα τις περιμένουν κάπου... θα είναι και τα αδέρφια τους που θα δουλεύουν και θα πηγαίνουν όλοι μαζί...» (Ναργκίς, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

Παρόλα αυτά, ορισμένα παιδιά ανέφεραν ότι τους έχει τύχει κάποιες φορές να πηγαίνουν να εργαστούν στο δρόμο συνοδευόμενα από φίλους τους που, επίσης, εργάζονται στο δρόμο, ενώ ένας έφηβος ο Γιουνγκέρ υποστήριξε ότι πηγαίνει να εργαστεί πάντοτε μαζί με φίλους του και όχι με συγγενικά του πρόσωπα. Για παράδειγμα:

«Πηγαίνω με φίλους μου για δουλειά, όχι με συγγενείς. Χωριζόμαστε με τον φίλο μου ή τους φίλους μου και μετά συναντιόμαστε πάλι, μόλις τελειώνουμε την δουλειά» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

«Εντάξει, κάποιες φορές μπορεί να πηγαίνω και με φίλες μου» (Συριάν (2), 12 ετών).

Όταν τα παιδιά που ισχυρίστηκαν ότι κάποιες φορές τυγχάνει να συνοδεύονται από φίλους τους κατά την εργασία τους στο δρόμο, ρωτήθηκαν για το αν προτιμούν να συνοδεύονται/εργάζονται με συγγενείς ή φίλους τους, δύο παιδιά ο Μουσταφά (15 ετών) και ο Γιώργος (13 ετών) δήλωσαν ότι προτιμούν καλύτερα να πηγαίνουν να εργαστούν μαζί με τους φίλους τους, διότι όπως εξήγησαν, διασκεδάζουν περισσότερο μαζί τους και τους είναι πιο ευχάριστο. Αντίθετα, δύο άλλα παιδιά η Ελένη (10 ετών) και ο Ατνάν (11 ετών), δήλωσαν ότι προτιμούν καλύτερα τα συγγενικά τους πρόσωπα. Η Ελένη, αιτιολόγησε ότι είναι περισσότερο παραγωγική όταν εργάζεται με συγγενείς της, σε σχέση με φίλες της, όπου είναι εύκολο όπως πιστεύει να παρασυρθεί και να μην είναι τόσο αποδοτική στην εργασία της, ενώ ο Ατνάν ανέφερε ότι αγαπάει περισσότερο

τον παππού του από τους φίλους του και έτσι προτιμάει να εργάζεται μαζί με εκείνον. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές των παιδιών:

«...Προτιμάω να πηγαίνω με φίλους γιατί σπας πλάκα κιόλας» (Μουσταφά, 15 ετών).

«E... καλύτερα με φίλους γιατί έχει πιο πολύ φάση» (Γιώργος, 13 ετών).

«Προτιμάω να δουλεύω μαζί με την οικογένεια μου και όχι με φίλους γιατί οι φίλοι παρασύρουν, σε πειράζουν και δεν δουλεύεις καλά» (Ελένη, 10 ετών).

«Μου αρέσει πιο πολύ να πηγαίνω με τον παππού μου για δουλειά και όχι με φίλους μου γιατί αγαπάω πιο πολύ τον παππού μου» (Ατνάν, 11 ετών).

Εξαίρεση βρέθηκε να αποτελούν οι περιπτώσεις δύο Ρομά εφήβων αγοριών, του Γιοκάν και του Μουσταφά, οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι κάποιες φορές έχει τύχει να εργαστούν στο δρόμο μόνοι τους, χωρίς να συνοδεύονται από συγγενείς ή φίλους. Για παράδειγμα, όπως τα παιδιά ανέφεραν:

«... Εντάξει, κάποιες φορές έχει τύχει να πάω για δουλειά και μόνος μου, χωρίς τον ξάδερφο μου ας πούμε που πάμε συνήθως μαζί» (Γιοκάν, 16 ετών).

«... Eεε πηγαίνω και μόνος μου μερικές φορές. Τυχαίνει δηλαδή και πάω και μόνος μου, χωρίς τον παππού μου» (Μουσταφά, 15 ετών).

Οι παρατηρήσεις μου στο πεδίο και οι ανεπίσημες συζητήσεις μου με τους επαγγελματίες και εθελοντές των δύο ΜΚΟ συμπίπτουν με τις αναφορές των παιδιών. Τα παιδιά κατά την εργασία τους στο δρόμο συνοδεύονται πάντοτε από τους γονείς τους ή διάφορους συγγενείς τους που μπορεί να εργάζονται στο δρόμο μαζί με τα παιδιά ή να τα περιμένουν για να τελειώσουν την εργασία τους. Επίσης, κατά την παραμονή μου στο πεδίο είχα παρατηρήσει ότι ακόμα και στην περίπτωση που κάποιο παιδί μπορεί να πηγαίνει να εργαστεί μόνο του ή με φίλους, πάντοτε υπάρχει στην ίδια περιοχή κάποιος συγγενής ή γνωστός των γονέων του παιδιού, που λειτουργεί ως σημείο αναφοράς, και έτσι ο γονέας λαμβάνει ενημέρωση για το τι το παιδί κάνει. Μάλιστα, οι γονείς σε όλη την διάρκεια της εργασίας των παιδιών τους στο δρόμο, επικοινωνούν τηλεφωνικά μαζί τους μέσω κινητού τηλεφώνου, αφενός για να ενημερωθούν για το αν τα παιδιά τους αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα και αφετέρου για να ελέγξουν το ύψος των εισπράξεων τους και το αν είναι παραγωγικά ή χαζολογούν και έτσι να τους επιστήσουν την προσοχή.

6.6 Ημερήσιες Εισπράξεις των Εργαζομένων Παιδιών

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται δεδομένα αναφορικά με το κατά προσέγγιση ύψος των ημερησίων εισπράξεων που τα παιδιά έχουν ή είχαν από την εργασία τους στο δρόμο, όπως και δεδομένα για το μέγιστο και ελάχιστο χρηματικό ποσό που

μπορούν να κερδίσουν ημερησίως από την επιτέλεση των οικονομικών δραστηριοτήτων τους στο δρόμο. Παρατίθεται σχετικός πίνακας:

Πίνακας 23

ΌΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΕΡΕΣ ΕΡΓΙΑΣΙΑΣ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	ΗΜΕΡΗΣΙΕΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ	ΜΕΓΙΣΤΟ	ΕΛΑΧΙΣΤΟ
1. Ελένη	Αλβανίδα Ρομά	10	Κάθε Σάββατο	30 Ευρώ	50 Ευρώ	20 Ευρώ
2. Κώστας	Αλβανός Ρομά	8	Σχεδόν κάθε μέρα	20 Ευρώ	100 Ευρώ	5 Ευρώ
3. Γιώργος	Αλβανός Ρομά	13	Κάθε μέρα	30-40 Ευρώ	100 Ευρώ	10-15 Ευρώ
4. Κατερίνα	Αλβανίδα Ρομά	10	Σχεδόν κάθε μέρα	30 Ευρώ	100 Ευρώ	10 Ευρώ
5. Γιωργία	Αλβανίδα Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	20 Ευρώ	30 Ευρώ	10 Ευρώ
6. Χρύσα	Αλβανίδα Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	15-20 Ευρώ	50 Ευρώ	0 Ευρώ
7. Έφη	Αλβανίδα Ρομά	9	Σχεδόν κάθε μέρα	50 Ευρώ	200 Ευρώ	20 Ευρώ
8. Ντενίς (1)	Μουσουλμάνα Ρομά	8	Σχεδόν κάθε μέρα	20 Ευρώ	100 Ευρώ	0 Ευρώ
9. Ντενίς (2)	Μουσουλμάνα Ρομά	9	Σχεδόν κάθε μέρα.	20 Ευρώ	200 Ευρώ	10 ή 0 Ευρώ
10. Φούντα	Μουσουλμάνα Ρομά	7	Κάθε μέρα	15-20 Ευρώ	50 Ευρώ	6 Ευρώ
11. Μουσταφά	Μουσουλμάνος Ρομά	15	Παρασκευή, Σάββατο, Κυριακή	Παρασκευή/Σάββατο 70-80 Ευρώ Κυριακή 120 Ευρώ	500 Ευρώ	20-30 Ευρώ
12. Συριάν (1)	Μουσουλμάνα Ρομά	12	Κάθε μέρα	20-30 Ευρώ	50 Ευρώ	10 Ευρώ
13. Μαξούμ	Μουσουλμάνος Ρομά	12	Κάθε μέρα	30 Ευρώ	50-100 Ευρώ	20 Ευρώ

14. Γιότζα	Μουσουλμάνα Ρομά	10	Κάθε μέρα	40 -50 Ευρώ	100 Ευρώ	20 Ευρώ
15. Βιζντάν	Μουσουλμάνα Ρομά	13	Σχεδόν κάθε μέρα	50 Ευρώ	100-150 Ευρώ	5 Ευρώ
16. Γιουνγκέρ	Μουσουλμάνος Ρομά	17	Παρασκευή και Σάββατο	70-80 ευρώ την μέρα	150-200 Ευρώ	20 ή 0 Ευρώ
17. Τζανσέ (1)	Μουσουλμάνα Ρομά	10	Κάθε μέρα	20 Ευρώ	40 Ευρώ	10 Ευρώ
18. Γιουζγιάν	Μουσουλμάνα Ρομά	9	Σχεδόν κάθε μέρα	10 Ευρώ	20 Ευρώ	5 Ευρώ
19. Χρήστος	Αλβανός Ρομά	11	Κάθε μέρα	20 Ευρώ	100 Ευρώ	10 ή 0 Ευρώ
20. Παναγιώτης	Αλβανός Ρομά	10	Κάθε μέρα	20-30 Ευρώ	100 Ευρώ	10 Ευρώ
21. Δήμητρα	Αλβανίδα Ρομά	8	Σχεδόν κάθε μέρα	30 Ευρώ	70-100 Ευρώ	5 Ευρώ
22. Ατνάν	Μουσουλμάνος Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	20 Ευρώ	50-100 Ευρώ	0 Ευρώ
23. Σεριφέ	Μουσουλμάνα Ρομά	12	Σάββατο και Κυριακή	20-50 Ευρώ	100-200 Ευρώ	1-2 Ευρώ
24. Μπαριέ	Μουσουλμάνα Ρομά	11	Σάββατο και Κυριακή	60-100 Ευρώ	300 Ευρώ	20-30 Ευρώ
25. Συριάν (2)	Μουσουλμάνα Ρομά	12	Παρασκευή, Σάββατο	40-60 Ευρώ	200 Ευρώ	10 Ευρώ
26. Γιοκάν	Μουσουλμάνος Ρομά	16	Σάββατο και Κυριακή	100 Ευρώ	300-400 Ευρώ	70 Ευρώ
27. Σερτζούκ	Μουσουλμάνος Ρομά	16	Κυριακή	60 Ευρώ την εβδομάδα		
28. Σεριάν	Μουσουλμάνα Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	30 Ευρώ	50 Ευρώ	10 Ευρώ
29. Μοχάμαντ	Μουσουλμάνος Ρομά	15	Σχεδόν κάθε μέρα	20 Ευρώ	50 Ευρώ	5-10 Ευρώ

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα, οι ημερήσιες εισπράξεις των εργαζομένων παιδιών κυμαίνονται κατά μέσο όρο μεταξύ των 20 έως 30 Ευρώ, ενώ το μέγιστο χρηματικό ποσό που τα περισσότερα παιδιά μπορούν να επιτύχουν ημερησίως από την εργασιακή τους δραστηριότητα, κυμαίνεται κατά μέσο όρο μεταξύ του ποσού των 100 έως 200 Ευρώ, με λίγες περιπτώσεις παιδιών που ισχυρίστηκαν ότι τα κέρδη

τους ημερησίως μπορούν να ανέλθουν ακόμα υψηλότερα, δηλαδή περίπου μεταξύ του ποσού των 300 έως 500 ευρώ. Σχετικά με τις ελάχιστες οικονομικές απολαβές που μπορούν τα παιδιά να έχουν ημερησίως, βρέθηκε ότι λίγα παιδιά δήλωσαν ότι έχουν απολύτως μηδενικές εισπράξεις, ενώ τα περισσότερα παιδιά δήλωσαν ότι το ελάχιστο χρηματικό ποσό που μπορούν να κερδίσουν σε μια μέρα κυμαίνεται περίπου μεταξύ 10 έως 20 Ευρώ. Ανάλογα ποσά δόθηκαν και από τα παιδιά που συμμετείχαν σε όλες τις ομάδες εστίασης. Αν ληφθεί υπόψη ότι τα περισσότερα εργαζόμενα παιδιά, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα, ακολουθούν ένα εντατικό πρόγραμμα εργασίας και εργάζονται κάθε μέρα ή σχεδόν κάθε μέρα, όπως και ότι τα αδέρφια των παιδιών, επίσης, εργάζονται και συνεισφέρουν οικονομικά στον οικογενειακό προϋπολογισμό, καθίσταται εμφανές ότι τα παιδιά εξασφαλίζουν συνολικά ένα αξιοσημείωτο μηνιαίο εισόδημα και είναι σε θέση να συντηρήσουν τις οικογένειες τους.

Επομένως φαίνεται ότι η οικονομική δραστηριότητα της πώλησης αντικειμένων στο δρόμο, στην οποία τα συμμετέχοντα παιδιά εμπλέκονται αποτελεί μία πολύ προσοδοφόρα εργασιακή δραστηριότητα, η οποία τους αποφέρει ένα σημαντικό μηνιαίο εισόδημα και τους εξασφαλίζει ικανοποιητικά κέρδη, που αναμφισβήτητα δεν μπορούν να θεωρηθούν αμελητέα και να αγνοηθούν.

Στην συνέχεια, παρατίθεται πίνακας με τις ημερήσιες εισπράξεις των νεαρών Ρομά ενηλίκων από τις εργασιακές δραστηριότητες τους στο δρόμο, κατά την παιδική τους ηλικία:

Πίνακας 24

ΌΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΕΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	ΗΜΕΡΗΣΙΕΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ	ΜΕΓΙΣΤΟ	ΕΛΑΧΙΣΤΟ
1.Αρίφ	Μουσουλμάνος Ρομά	19	Σχεδόν κάθε μέρα	5.000 δρχ. (μεταφορική εταιρεία)60 Ευρώ (καφετέρια)		
2. Αϊχάν	Μουσουλμάνος Ρομά	21	Κάθε μέρα	40.000 δρχ.	100.000 δρχ.	15.000 δρχ.
3. Τασίμ	Μουσουλμάνος Ρομά	21	Σχεδόν κάθε μέρα	40.000 δρχ.	150.000-200.000 δρχ.	20.000 δρχ.
4.Ντεριάν	Μουσουλμάνο Ρομά	21	Κάθε μέρα	30.000 δρχ.	150.000 δρχ.	15.000 δρχ.

Όπως φαίνεται από τον πίνακα για τους τρεις νεαρούς Ρομά ενήλικες Αϊχάν, Τασίμ και Ντεριάν, που επιτελούσαν οικονομικές δραστηριότητες πώλησης μικροαντικειμένων στο δρόμο, οι ημερήσιες οικονομικές απολαβές τους από τις εργασιακές δραστηριότητες τους κυμαίνονταν κατά μέσο όρο στο ποσό των 40.000 δρχ. Επίσης, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, το μεγαλύτερο ποσό που μπορούσαν να κερδίσουν ημερησίως ανερχόταν περίπου στις 150.000 δρχ., ενώ οι ελάχιστες οικονομικές απολαβές που μπορούσαν να έχουν σε μία μέρα ήταν περίπου 15.000 δρχ. Όπως και στην περίπτωση των περισσότερων συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών, οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες, εργάζονταν κάθε μέρα ή σχεδόν κάθε μέρα. Επομένως, συνάγεται ότι οι ενήλικες εξασφάλιζαν ένα ικανοποιητικό μηνιαίο εισόδημα.

Ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ, όπως έχει αναφερθεί δεν εργαζόταν στο δρόμο, αλλά είχε επιτελέσει διάφορες άλλες οικονομικές δραστηριότητες όπως: υπάλληλος σε μεταφορική εταιρεία και σερβιτόρος σε καφετέρια. Ο ενήλικας, όπως δήλωσε αμειβόταν με το ποσό των 5.000 δρχ. ημερησίως από την μεταφορική εταιρεία που εργαζόταν και με το ποσό των 60 Ευρώ (συμπεριλαμβανομένων και των πουρμπουάρ) ημερησίως από την εργασία του σε καφετέρια της περιοχής της Αθήνας.

Ακολουθεί πίνακας με τις ημερήσιες εισπράξεις των Ρομά γονέων από την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία:

Πίνακας 25

ΟΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΕΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	ΗΜΕΡΗΣΙΕΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ	ΜΕΓΙΣΤΟ	ΕΛΑΧΙΣΤΟ
1.Μεσούτ	Μουσουλμάνος Ρομά	28	Παρασκευή-Σάββατο-Κυριακή	40.000 δρχ.	80.000 δρχ.	10.000 δρχ.
2.Άχμετ	Μουσουλμάνος Ρομά	30	Κάθε μέρα	40.000 δρχ.	90.000 δρχ.	15.000 δρχ.
3.Τζανσέ (2)	Μουσουλμάνο Ρομά	28	Κάθε μέρα	50.000 δρχ.	100.000 δρχ.	15.000 δρχ.

Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των Ρομά γονέων ο μέσος όρος των ημερησίων εισπράξεων τους από τις οικονομικές δραστηριότητες τους στο δρόμο, κυμαινόταν περίπου στο ποσό των 40.000 δρχ., ενώ το μέγιστο ποσό που μπορούσαν να επιτύχουν ημερησίως ανερχόταν περίπου μεταξύ των 80.000-100.000 δρχ., και οι ελάχιστες οικονομικές απολαβές που μπορούσαν να έχουν ήταν περίπου 15.000 δρχ. την μέρα.

Επίσης, οι συμμετέχοντες νεαροί Ρομά ενήλικες, αλλά και οι Ρομά γονείς ισχυρίστηκαν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι η περίοδος που εργάζονταν στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία, ήταν πολύ περισσότερο προσοδοφόρα, σε σχέση με την σημερινή εποχή. Αυτό το απέδωσαν στο ότι η Ελλάδα βρισκόταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση, με αποτέλεσμα το κοινό να αγοράζει με ευκολία τα μικροαντικείμενα που πωλούσαν στο δρόμο, και μάλιστα συχνά να δίνει πολύ περισσότερα χρήματα στα εργαζόμενα παιδιά, με αποτέλεσμα τα παιδιά να εξασφαλίζουν πολύ υψηλότερα κέρδη σε σχέση με τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο την σημερινή εποχή.

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι αναφορές των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών και νεαρών Ρομά ενηλίκων για το πώς διέθεταν τα χρήματα που κερδίζουν ή κέρδιζαν από την εργασία τους στο δρόμο.

6.7 Πως τα εργαζόμενα παιδιά και οι νεαροί Ρομά ενήλικες διαθέτουν ή διέθεταν τα χρήματα από την εργασία τους

Βάσει των προσωπικών μαρτυριών των παιδιών, βρέθηκε ότι η συντριπτική πλειοψηφία τους, δίνουν τα χρήματα που κερδίζουν από την εργασία τους στο δρόμο στους γονείς τους ή τα συγγενικά τους πρόσωπα, συνεισφέροντας στην συντήρηση και επιβίωση των οικογενειών τους και στην αγορά του εμπορεύματος που πρόκειται να πωλήσουν στο δρόμο (λόγου χάριν λουλούδια, μπαλόνια, μπρελόκ κλπ.). Παρατίθεται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«Τα δίνω στην μαμά μου και αγοράζει φαΐ και λουλούδια» (Συριάν (1), 12 ετών).

«Δίνω τα λεφτά στην γιαγιά μου. Αγοράζουμε φαΐ για να φάμε και λουλούδια για να πουλήσουμε» (Σεριάν, 11 ετών).

«Δίνω τα λεφτά στην αδερφή μου... η αδερφή μου αγοράζει φαγητό και με μερικά από τα λεφτά που μένουν αγοράζει αρώματα και πάει κάθε σαββατοκύριακο στην αγορά και τα πουλάει» (Ελένη, 10 ετών).

«Τα δίνω στον πατέρα μου και έχουμε ένα μωράκι και του παίρνουμε γάλατα, κρέμες, μπεμπιλίνα...» (Σεριφέ, 12 ετών).

«Τα δίνω στην μαμά μου και η μαμά μου πάει στο σουπερμάρκετ και παίρνει φαΐ...» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

Ωστόσο, κάποια παιδιά υποστήριξαν ότι οι γονείς τους ή τα συγγενικά τους πρόσωπα, μπορεί να μην να επωμίζονται τις απολαβές των παιδιών τους, αλλά τους παραχωρούν κάποιο μικρό ποσό από τα κέρδη τους ως χαρτζιλίκι, τα οποία συνήθως τα παιδιά διαθέτουν για την αγορά κάποιου πρόχειρου φαγητού ή γλυκίσματος ή για την είσοδο και παραμονή τους σε κάποιο internet cafe.

«Τα δίνω στην μαμά μου όλα και μετά η μαμά μου, μου δίνει 5-6 ευρώ και αγοράζω σουβλάκι ή παγωτό» (Ντενίς (2), 9 ετών).

«Τα δίνω στην μάνα μου, γιατί αυτή κάνει το φαγητό στο σπίτι... η μαμά μου, μου δίνει από μόνη της λίγα λεφτά να έχω...» (Βιζνιάν, 13 ετών).

«Μου δίνει ο μπαμπάς μου 50 ευρώ και αυτός κρατάει τα περισσότερα και πάω στο ίντερνετ και παίζω 1-2 ώρες...» (Παναγιώτης, 10 ετών).

«Τα έδινα στον πατέρα μου, καμιά φορά στην μητέρα μου, αγοράζαμε ρούχα, μου έδινε και εμένα ο πατέρας μου κάποια λίγα λεφτά και αγοράζα κάνα παγωτό, πατατάκια...» (Γιώργος, 13 ετών).

Ομοίως, και στις πέντε ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν, όταν τα συμμετέχοντα παιδιά, ρωτήθηκαν να φανταστούν πώς πιστεύουν ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά, διαθέτουν τα χρήματα που κερδίζουν από την εργασία τους στο δρόμο, όλα τα παιδιά και στις πέντε ομάδες εστίασης, υποστήριξαν ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά παραχωρούν όλα τα κέρδη τους στους γονείς τους ή τα συγγενικά τους πρόσωπα, προκειμένου να αγοράσουν φαγητό και να τραφεί όλη η οικογένεια. Ωστόσο, ένα παιδί δήλωσε ότι τα απεικονιζόμενα παιδιά κρατάνε από τα κέρδη τους ένα μικρό ποσό των 1-2 ευρώ και αγοράζουν κάποιο πρόχειρο φαγητό. Για παράδειγμα:

«Τα δίνουν στην μητέρα τους και η μαμά τους αγοράζει φαγητό ή πηγαίνει και τους παίρνει να φάνε...» (Πουνάρ, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«... Ε εντάξει τα παιδιά μπορεί να κρατάνε και 1-2 ευρώ για να αγοράσουν ένα σουβλάκι και όλα τα άλλα τα δίνουν στους γονείς τους...» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδας Εστίασης, 2).

«Τα δίνουν όλα στους γονείς τους, για να πάρουν φαΐ, να έχουν να φάνε» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και στις περιπτώσεις των τριών εκ των τεσσάρων συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων Τασίμ (21 ετών), Ντεριάν (21 ετών) και Αϊχάν (21 ετών), οι οποίοι υποστήριξαν ότι παρέδιδαν όλα τα χρήματα που κέρδιζαν από την εργασία τους στο δρόμο στους γονείς τους, και όταν ήθελαν να αγοράσουν κάτι οι γονείς τους έδιναν χρήματα ή τους παραχωρούσαν ένα πολύ μικρό ποσό από τα κέρδη τους, ως χαρτζιλίκι. Για παράδειγμα, όπως ανέφεραν:

«Τα έδινα όλα στον πατέρα μου και όταν ήθελε κάτι μου το έπαιρνε» (Τασίμ, 21 ετών).

«Τα έδινα όλα στην μαμά μου. Ψώνιζε για το σπίτι φαγητό και ό, τι χρειαζόταν και μου έδινε κάνα χαρτζιλίκι 100-200 δρχ. να πάρω κάτι» (Ντεριάν, 21 ετών).

«Τα δίναμε όλα τα χρήματα στην μάνα μου... καμιά φορά μας έδινε κανένα χαρτζιλίκι» (Αϊχάν, 21 ετών).

Ωστόσο, τρεις συμμετέχοντες εργαζόμενοι έφηβοι ο Γιοκάν (16 ετών), ο Μουσταφά (15 ετών) και ο Μαζούμ (12 ετών), υποστήριξαν ότι δίνουν ένα μέρος από τα κέρδη τους στους γονείς τους ή τα συγγενικά τους πρόσωπα, ενώ τα υπόλοιπα χρήματα τα κρατάνε εις γνώση των γονιών τους ή των συγγενικών τους προσώπων, και τα διαθέτουν για την κάλυψη των προσωπικών εξόδων και αναγκών τους. Για παράδειγμα, ο Γιοκάν ανέφερε ότι όταν έχει ανάγκη από χρήματα κρατάει το μισά κέρδη από τις ημερήσιες εισπράξεις του για τον εαυτό του, ενώ το υπόλοιπο ποσό το δίνει στους γονείς του. Ομοίως, ο Μουσταφά και ο Μαζούμ ισχυρίστηκαν ότι πάντοτε κρατούν ένα μερίδιο από τα κέρδη τους για τον ίδιο, ενώ τα υπόλοιπα χρήματα τα παραδίδουν στην γιαγιά τους. Όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«Από τα λεφτά όταν έχω ανάγκη... τα κρατάω μισά για μένα και μισά τα δίνω στους γονείς μου» (Γιοκάν, 16 ετών).

«Εντάξει εγώ κρατάω και για μένα καμιά 50άρα και τα υπόλοιπα τα δίνω στην γιαγιά μου, πληρώνει το ενοίκιο εκεί, τα φώτα, στην τράπεζα το δάνειο. Εντάξει, δεν κρατάω το πολύ 20-30 ευρώ άντε και μια 50άρα, άμα πιάσω...» (Μουσταφά, 15 ετών).

«Τα έδινα στην γιαγιά μου για να πληρώσει το ενοίκιο... κράταγα όμως και για μένα 20 ευρώ και έπαιρνα παπούτσια, παντελόνι, ζελέ, κάλτσες» (Μαζούμ, 12 ετών).

Επιπλέον, ορισμένα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι μερικές φορές δίνουν τις ημερήσιες εισπράξεις τους στους γονείς τους ή τα συγγενικά τους πρόσωπα, ενώ κάποιες άλλες φορές αποκρύπτουν ένα μέρος από τα κέρδη τους ή το σύνολο των κερδών τους, χωρίς οι γονείς τους να το γνωρίζουν, και τα διαθέτουν για τον εαυτό τους. Αυτό βρέθηκε να ισχύει στην περίπτωση του Μοχάμαντ (15 ετών) και της Γιωργίας (11 ετών):

«Μερικά τα κρύβω, μερικά τα δίνω στην γιαγιά μου... δεν λέω στην γιαγιά μου ότι κρύβω τα λεφτά... με αυτά που κρύβω αγοράζω ό, τι θέλω. Η γιαγιά μου δεν με ψάχνει καθόλου» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

«...Μερικές φορές δίνω τα λεφτά στην μαμά μου, μερικές φορές όχι. Μερικές φορές κρατάω όλα τα λεφτά για μένα και τα κρύβω κάπου» (Γιωργία, 11 ετών).

Εξαίρεση βρέθηκε να αποτελούν οι περιπτώσεις τεσσάρων συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών του Γιουνγκέρ (17 ετών), του Σερτζούκ (16 ετών) της Χρύσας (11 ετών), και της Συριάν (2) (12 ετών), οι οποίοι δήλωσαν ότι δεν διαθέτουν τα χρήματα που κερδίζουν από την εργασία τους στους γονείς τους, αλλά τα κρατούν και τα ξοδεύουν για την κάλυψη των προσωπικών τους εξόδων και την προσωπική τους συντήρηση ή τα αποταμιεύουν για την κάλυψη μελλοντικών αναγκών τους. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές τους:

«Αυτά που κερδίζω τα βάζω σε μια άκρη για ώρες ανάγκης και για τα έξοδα μου. Καπνίζω και το πακέτο κάνει 3 ευρώ... να πιείς κάνα καφέ, να παίξεις κάνα ίντερνετ, να πάρεις τσιγάρα, καμιά φορά μπορεί να βγεις με ένα φίλο αυτός μπορεί να μην έχει, να κεράσεις κάτι, το πρωί να φας μια τυρόπιτα, να πιείς κάτι...» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

«...Τα κρατάω για τα προσωπικά μου έξοδα, καφέ, ρούχα» (Σερτζούκ, 16 ετών).

«Δεν δίνω τα λεφτά στους γονείς μου. Τα βάζω στον κουμπαρά μου και όταν θέλω να αγοράσω κάτι παίρνω λεφτά από τον κουμπαρά μου» (Χρύσα, 11 ετών).

«Με τα λεφτά που έβγαλα δεν τα πήρε η μαμά μου και ο μπαμπάς μου και πήγα και αγόρασα παπούτσια και ρούχα» (Συριάν (2), 12 ετών).

Ομοίως, με τα τέσσερα προαναφερόμενα εργαζόμενα παιδιά, ο τέταρτος νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ (19 ετών), που έλαβε μέρος στην έρευνα ανέφερε ότι δεν έδινε τα χρήματα που κέρδιζε από την εργασία του στην οικογένεια του, αλλά τα κρατούσε για την κάλυψη των προσωπικών εξόδων του. Για παράδειγμα, όπως ισχυρίστηκε:

«Δεν τα έδινα στην οικογένεια μου ποτέ. Ψώνιζα για μένα, για καφέ πήγαινα, έπαιρνα κάτι να φάω, για τα έξοδα μου τα κρατούσα γενικά (Αρίφ, 19 ετών)».

6.8 Ευχάριστες πλευρές που τα παιδιά εντοπίζουν στην εργασία τους

Σε αυτή την υποενότητα γίνεται αναφορά στις προσωπικές απόψεις των παιδιών σχετικά με το τι τους αρέσει στην εργασία τους στο δρόμο και βρίσκουν αστείο ή διασκεδαστικό.

Πολλά συμμετέχοντα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι αυτό που τους αρέσει και απολαμβάνουν κατά την εργασία τους στο δρόμο, είναι ότι τους δίνεται η δυνατότητα να βλέπουν τους φίλους τους ή συγγενικά τους πρόσωπα (λόγου χάριν αδέρφια, ξαδέρφια), τα οποία επίσης εργάζονται στο δρόμο, και να κάνουν πλάκα μεταξύ τους, να αστειεύονται ή να παίζουν. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών.

«...Μου αρέσει που πουλάς, κάνεις παρέες, γνωριμίες με τον κόσμο, κάνεις πλακίτσες με αυτόν που θέλεις να κάνεις, πολλά πράγματα, βγαίνεις με φίλους έξω. Δηλαδή, πάω να πουλήσω και βγαίνω να πουλήσω και βλέπω τους φίλους μου, πάμε έξω για καφέ και αν τελειώσω και αν δεν τελειώσω πάλι πάω για καφέ. Έχει γέλιο» (Γιοκάν, 16 ετών).

«...Που έρχονται οι φίλες μου και με κάνουν να γελάσω οι φίλες μου...οι φίλες μου και αυτές πουλάνε έτσι πιάτα, κούπες, ρούχα. Με τις φίλες πηγαίνουμε στο πάρκο κάποιες φορές παίζαμε...παίζουμε και με την μεγάλη μου την αδερφή και γελάμε... γενικά μου αρέσει αυτό...» (Δήμητρα, 8 ετών).

«Κάνω πλάκα με τον αδερφό μου και γελάμε» (Χρήστος, 10 ετών).

«Όταν πάω Παρασκευή, Σάββατο στην δουλειά κάνω παρέα με τους φίλους μου, γελάμε, τρώμε...»(Γιουνγκέρ, 17 ετών).

«Μου άρεσε που έπαιζα με άλλα παιδιά στο Μοναστηράκι» (Κώστας, 8 ετών).

«Καμιά φορά μπορεί να έκανα καμιά πλάκα με τους φίλους μου και να έσκαγα στα γέλια και να μην έκανα δουλειά μετά... έβλεπα τους φίλους μου, καθόμουν λίγο, έβλεπα τους ανθρώπους» (Γιώργος, 13 ετών).

Ομοίως, τα περισσότερα παιδιά που έλαβαν μέρος στην πρώτη, τρίτη, τέταρτη και πέμπτη ομάδα εστίασης, ανέφεραν ότι αυτό που θα αρέσει στα απεικονιζόμενα παιδιά των εικόνων και θα βρίσκουν ευχάριστο στην εργασία τους, είναι ότι συναντούν τους φίλους τους στο δρόμο, αστειεύονται μεταξύ τους, γελούν και αν έχουν χρόνο μπορεί να παίξουν. Για παράδειγμα:

«Τους αρέσει που βλέπουν τις φίλες τους και μπορεί να πουν αστεία και αν προλάβουν να παίξουν λίγο» (Ναργκίς, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης, 3).

«...Που βρίσκουν τους φίλους τους και μπορεί να πουν κάτι αστείο μεταξύ τους και να γελάσουν» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης, 5).

Επίσης, κάποια παιδιά σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, δήλωσαν ότι τους αρέσει και βρίσκουν ως ευχάριστο, την επικοινωνία που αναπτύσσουν με τους πελάτες και την γενικότερη επαφή τους με τον κόσμο, κατά την προσπάθεια τους να πωλήσουν το εμπόρευμα τους, όπως και η δυνατότητα που τους δίνεται να κάνουν νέες γνωριμίες. Μάλιστα, ορισμένα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι οι υλικές απολαβές που κάποιες φορές τυγχάνει να έχουν από τον κόσμο (όπως λόγου χάριν, παγωτά, σοκολάτες κλπ.) είναι κάτι που απολαμβάνουν. Έτσι, οι ευκαιρίες κοινωνικοποίησης που δίνονται στα παιδιά μέσω της επιτέλεσης της εργασίας τους, φαίνεται ότι θεωρείται από τα ίδια ως μια θετική πτυχή της εργασίας τους, που απολαμβάνουν ιδιαίτερος και τα ευχαριστεί. Για παράδειγμα, όπως ορισμένα παιδιά ανέφεραν:

«...Ναι, μου αρέσει στην δουλειά ότι γελάω με τους κυρίους (πελάτες), καμιά φορά εγώ τους βαράω και τους λέω τσιγκούνηδες και φεύγω και πάω αλλού και μετά ξαναπάω εκεί που τους είπα τσιγκούνηδες και τους λέω θα πάρετε κάτι; Και αυτοί γελάνε και μετά παίρνουν» (Κατερίνα, 10 ετών).

«Ναι, μου αρέσει όταν πηγαίνω για δουλειά και έχει βαφτίσια, γάμο και χορεύουν και βλέπω την νύφη» (Ντενίς (2), 9 ετών).

«Όταν βγαίνω για δουλειά, μου αρέσει που μου παίρνουν παγωτό, σοκολάτα, γαριδάκια, τρώω. Περνάω πολύ ωραία» (Συριάν (1), 12 ετών).

«Μου παίρνουν όλο παγωτά (ο κόσμος)...και εγώ δεν θέλω και μου λένε πάρε... αυτό μου αρέσει» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

«Οι πελάτες με κοροϊδεύουνε, μου λένε από πού πήρες αυτά τα λουλούδια από τα νεκροταφεία; Με παίζουν πλάκα, μου λένε θα σε πάρω στο γιο μου. Με παίζουν πλάκα οι πελάτες και εγώ γελάω, μου λένε πολύ όμορφη είσαι και παίρνουν λουλούδια από μας» (Σεριφέ, 12 ετών).

Επιπλέον, ορισμένα άλλα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι αυτό που βρίσκουν αστείο κατά την εργασία τους στο δρόμο, τους αρέσει και τα κάνει να γελούν, είναι οι παραστάσεις που τυγχάνει να δίνονται στο δρόμο από διάφορους πλανόδιους καλλιτέχνες και τα παιδιά συχνά τυγχάνει να παρακολουθούν. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές των παιδιών:

«Ο Κινέζος. Είναι ένας Κινέζος που κάνει σαν τσίρκο, και είναι στο δρόμο και πατάει πάνω σε ένα σχοινί, κοιμάται, πέφτει κάτω. Δίνει παράσταση και με κάνει να γελάω πάρα πολύ» (Ελένη, 10 ετών).

«Ναι, στο Μοναστηράκι εκεί έπαιζε ένας κλόουν και εγώ εκεί χάζενα και μου άρεσε, γέλαγα...» (Μαζούμ, 12 ετών).

«Είναι ένας κύριος με ένα μικρό κοριτσάκι και χορεύουν και παίζουν μουσική για να μαζέψουν λεφτά. Αυτός είναι στο Θησείο... μου αρέσει γιατί βλέπω αυτόν που χορεύει με το μικρό κοριτσάκι και γελάω» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

Επίσης, ορισμένα παιδιά δήλωσαν ότι γελούν με κάποιους περαστικούς που τυγχάνει να συναντούν τακτικά στο δρόμο λόγω της εξωτερικής τους εμφάνισης και σωματικής διάπλασης ή λόγω της μη επαφής τους με την πραγματικότητα. Επίσης, ένα κορίτσι δήλωσε ότι γελάει με άλλα εργαζόμενα παιδιά από την Αλβανία επειδή τα βλέπει να εργάζονται στο δρόμο και είναι ξυπόλητα. Για παράδειγμα:

«...Οι Αλβανοί που βγαίνουν με τα μωρά στο δρόμο που είναι αγόρια 5-6 χρονών και βγαίνουν ξυπόλητοι. Γελάω όταν τους βλέπω» (Ντενίς (2), 9 ετών).

«Βλέπω συνέχεια έναν κοντό στο δρόμο, που είναι σαν νάνος που με κάνει να γελάω πάρα πολύ επειδή είναι κοντός... περαστικός είναι. Περνάει συνέχεια με κάτι αγόρια μαζί. Περνάνε από μπροστά μας και εμείς τον βλέπουμε και γελάμε. Η γιαγιά μου, η μάνα μου, όλοι τους είδαμε» (Συριάν (1), 12 ετών).

«Άμα δω κάποια χοντρή θα γελάσω» (Βιζντάν, 13 ετών).

«Είναι ένας τρελός εκεί στο Μοναστηράκι που τον έβλεπα συχνά και έχει ένα καρότσι από αυτό που βάζουν τα παιδιά μέσα και μάζεψε διάφορα πράγματα και φωνάζει μόνος του γιατί έχει τρελαθεί. Και εγώ έπαιζα μαζί του πλάκα και τον κορόιδευα με έναν φίλο μου, όποτε τον έβλεπα και γέλαγα πολύ» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

Για κάποια παιδιά, φαίνεται σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους ότι τα χρήματα που κερδίζουν από την εργασία τους στο δρόμο και οι οικονομικές απολαβές που έχουν είναι αυτό που τα ευχαριστεί ιδιαίτερος και τους αρέσει περισσότερο στην συγκεκριμένη δραστηριότητα.

«Αυτό που μου αρέσει είναι ότι βγάζω λεφτά» (Χρύσα, 11 ετών).

«Μου αρέσει για να βγάλουμε λεφτά, να πάρουμε φαγητό, να φάμε...» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

«Μου αρέσει ότι βγάζω λεφτά» (Ατνάν, 11 ετών).

«Ότι βγάζω λεφτά και πάμε οικογενειακώς βόλτες... ότι βγάζουμε λεφτά και όταν τελειώνουμε την δουλειά ξεκουραζόμαστε καμιά 2-3 ωρίτσες και μετά βγαίνουμε έξω και πάμε με τον πατέρα μου βόλτα και με όλη την οικογένεια με το αμάξι και πάμε σε καφενεία»(Χρήστος, 10 ετών).

Επίσης, ένα κορίτσι η Γιουζγιάν (9 ετών) ισχυρίστηκε ότι της αρέσει η εργασία της γιατί με τα χρήματα που κερδίζει, θα μπορεί να αγοράσει τσάντα και μολύβια, όταν θα ξεκινήσει να φοιτά στο σχολείο. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά:

«Μου αρέσει η δουλειά επειδή μου αρέσει...γιατί όταν εγώ θα πάω σχολείο, θα παίρνω μολύβια, τσάντα. Θέλω να αγοράσω όταν θα πάω σχολείο» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

Επίσης, ένα συμμετέχων αγόρι ο Παναγιώτης (10 ετών) δήλωσε ότι αυτό που του αρέσει στην δουλειά του είναι ότι έχει ένα μικρό μερίδιο από τις ημερήσιες εισπράξεις του, καθώς όπως ισχυρίστηκε το παιδί, ο πατέρας του, του δίνει ένα μικρό ποσό, ως χαρτζιλίκι και ο Παναγιώτης το διαθέτει για να παίζει ηλεκτρονικά παιχνίδια σε κάποιο internet cafe. Όπως ανέφερε:

«Μου αρέσει που ο πατέρας μου, μου δίνει 5 ευρώ και μετά πάω στο ίντερνετ (cafe) και παίζω (ηλεκτρονικά παιχνίδια) 1-2 ώρες» (Παναγιώτης, 10 ετών).

Επιπρόσθετα, ορισμένα άλλα παιδιά, υποστήριξαν ότι αυτό που τα ευχαριστεί στην εργασία τους και απολαμβάνουν είναι ότι ταυτόχρονα εκτός από τα χρήματα που κερδίζουν, τους δίνεται η ευκαιρία να έχουν μία διέξοδο. Με άλλα λόγια, μέσω της εργασίας που επιτελούν μπορούν να βγουν έξω από το σπίτι, να κάνουν την βόλτα τους, να αλλάξουν παραστάσεις, να πάρουν τον αέρα τους και να περάσουν την ώρα τους.

«...Μου αρέσει η δουλειά γιατί θέλω να κάνω βόλτες γιατί όταν μένω στο σπίτι με ξυπνάει εδώ ένας κόμπος και θέλω να βγω έξω, να πάρω αέρα και να πάμε στα μπαλόνια, γυρνάω, παίζω με τα μπαλόνια και περνάει η ώρα μου, μου αρέσει» (Σεριφέ, 12 ετών).

«Μου αρέσει που βγαίνω έξω, που κρατάω τα μπαλόνια και πηγαίνω βόλτα και δεν είμαι μέσα στο σπίτι» (Μπαριέ, 11 ετών).

«Εεεε... εντάξει μου αρέσει η δουλειά που κάνω, βγάζεις και τα λεφτά σου, κάνεις και την βόλτα σου... βλέπεις κόσμο περνάει η ώρα σου» (Μουσταφά, 15 ετών).

«Μου αρέσει γιατί και εγώ δουλεύω και κάνω βόλτα... ναι για αυτό μου αρέσει να βγω έξω να πάρω λίγο αέρα» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

Ένας συμμετέχων εργαζόμενος έφηβος, ο Σερτζούκ (16 ετών), ο οποίος κάθε Κυριακή εκθέτει πάγκο μαζί με τον πατέρα στην αγορά και πωλούν διάφορα παλιά αντικείμενα, ισχυρίστηκε ότι αυτό που του αρέσει στην εργασία του είναι ότι του δίνεται η ευκαιρία να βλέπει την κοπέλα με την οποία είναι ερωτευμένος, αλλά και γενικότερα να φλερτάρει με άλλα κορίτσια που έρχονται στην αγορά. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Είμαι ερωτευμένος με ένα κορίτσι και το κορίτσι αυτό έρχεται στην αγορά και την βλέπω. Το κορίτσι έρχεται στην αγορά για να αγοράσει και την βλέπω και αυτό μου αρέσει. Είναι και άλλα κορίτσια που τους αρέσω. Υπάρχει φλερτ στον αέρα. Περνάω καλά» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Εξαίρεση βρέθηκε να αποτελούν οι περιπτώσεις τριών συμμετεχόντων εργαζομένων κοριτσιών, της Ντενίς (1) (8 ετών), της Γιωργίας (11 ετών) και της Φούντα (7 ετών), οι οποίες δήλωσαν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι δεν υπάρχει τίποτα απολύτως που να τους αρέσει στην εργασία της ή να βρίσκουν αστείο και διασκεδαστικό. Για παράδειγμα, όπως τα κορίτσια ανέφεραν:

«Όχι, τίποτα» (Ντενίς (1), 8 ετών).

«Δεν μου αρέσει τίποτα απολύτως. Γιατί δεν μου αρέσει να δουλεύω» (Γιωργία, 11 ετών).

«Τίποτα δεν μου αρέσει, ούτε με κάνει να γελάω» (Φούντα, 7 ετών).

Εξαίρεση, επίσης, αποτέλεσαν τα τρία παιδιά που έλαβαν μέρος στη δεύτερη ομάδα εστίασης, όπου σύμφωνα με την ιστορία που επινόησαν, τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά, δεν βρίσκουν τίποτα ευχάριστο στην εργασία τους και δεν τους αρέσει να την επιτελούν, διότι όπως ισχυρίστηκαν τα παιδιά αισθάνονται άσχημα και ντρέπονται να εργάζονται. Όπως ο Μαχμούντ χαρακτηριστικά ανέφερε:

«Δεν θα τους αρέσει τίποτα. Ντρέπονται και αισθάνονται άσχημα και μπορεί να μην θέλουν να πάνε για δουλειά, αλλά επειδή θέλουν να ζήσουν το κάνουν...» (Μαχμούντ, 13 ετών, Ομάδας Εστίασης 2).

6.9 Δυσάρεστες πλευρές που τα παιδιά εντοπίζουν στην εργασία τους

Αρκετά παιδιά κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, υποστήριξαν ότι η κούραση που βιώνουν συχνά κατά την εργασία τους στο δρόμο και το γεγονός ότι πολλές φορές τυγχάνει να βαριούνται και να μην έχουν την διάθεση να πωλήσουν το εμπόρευμα τους, αποτελούν πλευρές της εργασίας τους στο δρόμο που δεν τους αρέσουν. Όπως ορισμένα παιδιά ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«Δεν μου αρέσει να δουλεύω, γιατί βαριέμαι να είμαι όλη την ώρα στο δρόμο! Αυτό δεν μου αρέσει! Κουράζομαι πολύ!...» (Σεριάν, 11 ετών).

«Κουράζομαι και βαριέμαι» (Χρήστος, 10 ετών).

«Δεν μου άρεσε να πάω για δουλειά. Κουραζόμουν και βαριόμουν» (Ντενίς (1), 8 ετών).

«Δεν μου άρεσε η δουλειά, κουραζόμουν και βαριόμουν. Όταν πήγαινα σπίτι κατευθείαν στον ύπνο» (Μαζούμ, 12 ετών).

Ομοίως, η κόπωση αναφέρθηκε και από όλα τα παιδιά που έλαβαν μέρος στην τέταρτη και πέμπτη ομάδα εστίασης. Τα συμμετέχοντα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι αυτό που τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά, βρίσκουν δυσάρεστο και δεν τους αρέσει στην εργασία είναι ότι θα κουράζονται ιδιαίτερος στο δρόμο και θέλουν να επιστρέψουν στο σπίτι και να ξεκουραστούν. Για παράδειγμα:

«Πονάνε τα πόδια τους, κουράζονται και ζαλίζονται» (Αλτίν, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

«Έχει πολύ ζέστη που περπατάνε και κουράζονται και όταν μιλάνε κουράζεται το σώμα τους και θέλουν να κοιμηθούν, να πιούν νερό... θέλουν να πάνε σπίτι να φάνε και να κοιμηθούν» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης, 5).

Σύμφωνα με τις αυτοαναφορές ορισμένων άλλων παιδιών, οι κίνδυνοι που διατρέχουν κατά την εργασία τους στο δρόμο, όπως ο κίνδυνος να πέσουν θύματα ληστείας των ημερήσιων εισπράξεων τους από επίδοξους ληστές, αλλά και ο κίνδυνος σύλληψης τους από την αστυνομία και η τοποθέτηση τους, όπως τα παιδιά πιστεύουν σε κάποιο ίδρυμα, συνιστούν πτυχές της εργασίας τους που βλέπουν αρνητικά και δεν τους αρέσουν. Για παράδειγμα, ορισμένα παιδιά δήλωσαν:

«Ήταν κάποιοι κλέφτες που κλέβανε και προσπαθούσαν να κλέψουν τα λεφτά των παιδιών που δούλευαν... αυτό δεν μου άρεσε στην δουλειά» (Κώστας, 8 ετών).

«...Όμως δεν μου αρέσει να ζητιανεύω και να κάθομαι στην εκκλησία και να ζητιανεύω... όχι δεν μου αρέσει αυτό. Γιατί μια φορά που ζητιανεύαμε ήρθε η αστυνομία και εμείς φύγαμε τρέχοντας. Άμα πιάσει εμάς, θα πάμε εκεί στο ίδρυμα. Άμα πιάσει την μαμά μου, θα την βάλει στην φυλακή για αυτό» (Δήμητρα, 8 ετών).

Ωστόσο, αναφέρεται ότι το προαναφερόμενο κορίτσι η Δήμητρα (8 ετών) εκτός από το να επαιτεί μαζί την μητέρα της, εκθέτει πάγκο μαζί με τον πατέρα της και πωλούν διάφορα αντικείμενα. Το παιδί όμως διαχώρισε τις δύο οικονομικές της δραστηριότητες δηλώνοντας ότι δεν υπάρχει κάτι που δεν της αρέσει όταν εκθέτει πάγκο μαζί με τον πατέρα της. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε όταν επαιτεί, θεωρεί ως αρνητικό τον κίνδυνο της σύλληψης της από την αστυνομία.

Ένα συμμετέχων κορίτσι η Κατερίνα (10 ετών) εκτός από την κούραση και τον κίνδυνο της σύλληψης της από την αστυνομία που επισήμανε ως αρνητικά στην εργασία της, πρόσθεσε ότι η εργασία της στο δρόμο δεν της επιτρέπει να μπορεί να παρακολουθήσει στο σχολείο. Το παιδί δήλωσε ότι θα πρέπει να εργάζονται οι γονείς και όχι τα παιδιά και μάλιστα όπως προκύπτει από την αυτοαναφορά της, θεωρεί ότι είναι άδικο να εργάζονται τα παιδιά. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Δεν μου αρέσει γιατί δεν είναι δίκαιο για να δουλέψουν τα μικρά παιδιά. Κουράζομαι και δεν πάω σχολείο. Πεινάω και με πονάει η κοιλιά μου... η αστυνομία μπορεί να πιάσει το παιδάκι που δουλεύει και να το βάλει φυλακή... πρέπει να δουλέψουν οι μεγάλοι, οι μαμάδες... αυτοί πρέπει να δουλέψουν και όχι τα μικρά παιδιά» (Κατερίνα, 10 ετών).

Επιπλέον, κάποια συνεντευξιαζόμενα παιδιά έκαναν λόγο για την υποτιμητική συμπεριφορά και την προσβλητική αντιμετώπιση που τυγχάνει να έχουν από ορισμένους πελάτες και γενικότερα τον κόσμο, κατά την προσπάθειά τους να πουλήσουν τα μικροαντικείμενα τους. Τα παιδιά σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, υποστήριξαν ότι η αρνητική στάση που έχουν ορισμένοι πελάτες απέναντι τους κάποιες φορές, είναι κάτι που τα δυσαρεστεί και τα ενοχλεί στην εργασία τους στο δρόμο. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που φανερώνουν τα παραπάνω:

«...Όταν ο κόσμος που πάω να πουλήσω μου μιλάει άσχημα και με βρίζουν» (Χρύσα, 11 ετών).

«Δεν μου αρέσει να δουλεύω γιατί όλοι σε κοροϊδεύουν και οι πελάτες και όλος ο κόσμος» (Γιωργία, 11 ετών).

«Υπάρχουν μερικοί που μου μιλάνε σπαστικά, άσχημα... μου λένε είσαι μικρός για να πουλήσεις λουλούδια, εσύ πρέπει να πας σχολείο, ενώ δεν ξέρουν αυτοί τι τραβάω εγώ και τέτοια» (Γιοκάν, 16 ετών).

«...Όταν με βρίζουν και με λένε γύφτο...» (Μαζούμ, 12 ετών).

«Όταν πετάνε τα λουλούδια κάτω και τα πατάνε» (Συριάν (1), 12 ετών).

Ανάλογες απαντήσεις έδωσαν και τα περισσότερα παιδιά που έλαβαν μέρος στην πρώτη και τρίτη ομάδα εστίασης, όπου σύμφωνα με τις ιστορίες που έπλασαν, τα εργαζόμενα παιδιά που απεικονίζονται στις εικόνες, αντιμετωπίζονται εχθρικά και υποτιμητικά από τους πελάτες και τον κόσμο, γεγονός που θα τα δυσαρεστεί και δεν θα τους αρέσει. Λόγου χάριν:

«...Ναι, ξέρεις τι; Δεν τους αρέσει όταν πάνε (στον κόσμο) και λένε θα πάρετε ένα λουλούδι και τους φωνάζουνε. Αυτό καθόλου δεν τους αρέσει σε αυτή την δουλειά...» (Γκιούλα, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«...Όταν οι πελάτες είναι κακοί και τους βρίζουνε μερικές φορές ή τους σπρώχνουν να φύγουν» (Φετιέ, 10 ετών).

Επίσης, ένα συμμετέχων αγόρι, ο Σερτζούκ (16 ετών) ισχυρίστηκε ότι αυτό που δεν του αρέσει στην εργασία του, είναι όταν κάποιες φορές ο πατέρας του, με τον οποίο εκθέτουν μαζί πάγκο στο Μοναστηράκι και εργάζονται μαζί τυγχάνει να του μιλάει άσχημα και όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος, του φωνάζει και τον υποτιμά. Ουσιαστικά, ο πατέρας του Σερτζούκ είναι και ο εργοδότης του. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά ο Σερτζούκ:

«Όταν ο πατέρας μου, μου φωνάζει. Δεν μου αρέσει αυτό και μου την σπάει. Σκέφτομαι ότι ζύπνησα για αυτόν και ο πατέρας μου, μου φωνάζει. Μου την σπάει αυτό. Δεν μου αρέσει να μου φωνάζει» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Ομοίως, ένα κορίτσι η Μιουσντέ (11 ετών) που έλαβε μέρος στην πρώτη ομάδα εστίασης, ισχυρίστηκε ότι αυτό που δεν θα αρέσει στα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά των εικόνων είναι ότι ο πατέρας των παιδιών θα φωνάζει στα παιδιά να κερδίσουν περισσότερα χρήματα, ενώ ο ίδιος δεν θα πηγαίνει να εργαστεί και θα απαιτεί από τα παιδιά του να το κάνουν. Για παράδειγμα, όπως το κορίτσι ανέφερε:

«Όταν τους μαλώνει ο πατέρας τους γιατί θέλουν να βγάλουν και άλλα λεφτά και δεν πάει ο πατέρας για δουλειά, στέλνει τα παιδιά...» (Μιουσντέ, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

Για κάποια συμμετέχοντα παιδιά σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους, φανερώνεται ότι μεταξύ άλλων οι χαμηλές ή μηδενικές ημερήσιες εισπράξεις που μπορεί μερικές φορές να συμβεί να έχουν για διάφορους λόγους, είναι κάτι που τους προκαλεί μεγάλη δυσαρέσκεια, έντονο άγχος και τα στενοχωρεί ιδιαίτερω στην εργασία τους. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών:

«Όταν δεν βγάζω λεφτά... στεναχωριέμαι» (Ελένη, 10 ετών).

«Όταν δεν βγάζω λεφτά στεναχωριέμαι πάρα πολύ» (Μπαριέ, 11 ετών).

«Είναι ένας σκύλος εκεί (στο δρόμο) και τρώει τις μπουρμπουλήθρες, και δεν με αφήνει να βγάλω λεφτά. Αυτό δεν μου αρέσει...» (Ατνάν, 11 ετών).

Μάλιστα, ένα συμμετέχων κορίτσι η Σεριφέ (12 ετών) δήλωσε ότι βιώνει έντονο άγχος για το αν θα καταφέρει ή όχι να κερδίσει χρήματα από την εργασία της στο δρόμο. Η αίσθηση της ευθύνης που αισθάνεται το παιδί εκ των προτέρων ότι πρέπει οπωσδήποτε να βγάλει χρήματα και το άγχος που νιώθει για το αν θα μπορέσει ή όχι να αποφέρει κέρδη είναι σύμφωνα με την ίδια αυτό που την δυσαρεστεί και δεν της αρέσει στην εργασία της. Επίσης, η Σεριφέ ανέφερε ότι ακόμα και στις περιπτώσεις που τυγχάνει να νυστάζει κατά την διάρκεια της εργασίας της στο δρόμο, είναι κάτι που την στενοχωρεί ιδιαίτερω, καθώς αισθάνεται ότι η νύστα που νιώθει την παρεμποδίζει να εργαστεί αποτελεσματικά, με αποτέλεσμα να καταπιέζει τον εαυτό της να συνεχίσει την εργασία της, παρόλο που ο πατέρας της, της ζητάει να σταματήσει και να ξεκουραστεί. Για παράδειγμα, η Σεριφέ ανέφερε:

«... Όταν έχω ύπνο... ε ο πατέρας μου με καταλαβαίνει και μου λέει μην γυρνάς, πήγαινε πίσω και να κοιμηθείς και εγώ λέω όχι θα γυρίσω... αυτό δεν μου αρέσει όταν έχω ύπνο και νυστάζω και δεν μπορώ να δουλέψω όπως θέλω... και λέω θα βγάλω λεφτά δεν θα βγάλω λεφτά; Με αγχώνει αυτό... Τι να κάνω; Πρέπει να βγάλω λεφτά! Αυτό δεν μου αρέσει καθόλου» (Σεριφέ, 12 ετών).

Επίσης δύο συμμετέχοντα παιδιά η Βιζντάν (13 ετών) και η Τζανσέ (1) (10 ετών), υποστήριξαν ότι αυτό που δεν τους αρέσει στην εργασία τους, είναι ότι υπάρχει ανταγωνισμός από άλλα παιδιά που, επίσης, εργάζονται στο δρόμο και πωλούν μικροαντικείμενα. Ο οικονομικός ανταγωνισμός που υπάρχει φαίνεται να απειλεί αναπόφευκτα τα ημερήσια κέρδη των παιδιών από την εργασία τους και δημιουργεί ένταση ανάμεσα στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο. Για παράδειγμα, τα κορίτσια ανέφεραν:

«Δεν μου αρέσει γιατί πάνε κάποιες φορές πολλά άτομα στου Ψυρρή και δεν σε αφήνουν να δουλέψεις και εσύ λίγο. Είναι και άλλοι που πουλάνε και δεν σε αφήνουν...» (Βιζντάν, 13 ετών).

«Υπάρχουν άλλοι που πουλάνε χαρτομάντιλα, βραχιόλια ...»(Τζανσέ (1), 10 ετών).

Ορισμένα εργαζόμενα αγόρια, ισχυρίστηκαν ότι αυτό που δεν τους αρέσει στην εργασία τους στο δρόμο, είναι ότι δεν τους επιτρέπει να έχουν ελεύθερο προσωπικό χρόνο για να βγουν κάποια βόλτα το σαββατοκύριακο ή να κάνουν κάποια άλλη δραστηριότητα που επιθυμούν. Για παράδειγμα, ο Μοχάμαντ (15 ετών) και ο Μουσταφά (15 ετών) ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«Μερικές φορές δεν μου αρέσει η δουλειά επειδή θέλω να κάνω κάτι και δεν έχω χρόνο για κάτι άλλο... όπως να δω κανένα φίλο μου, να πάω καμιά βόλτα και δεν μπορώ... όπως τώρα έχω ένα φίλο μου έχει μια γκόμενα λέει και θέλει αυτός ο φίλος μου να γνωρίσω την κοπέλα του και εγώ δεν μπορώ...» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

«...Εντάξει ότι με χαλάει, με χαλάει η δουλειά. Δεν μου αρέσει και τόσο πολύ. Ένα σαββατοκύριακο αντί να βγαίνεις καμιά βόλτα, βγαίνεις για δουλειά... εντάξει να είχα και ένα σαββατοκύριακο ελεύθερο...» (Μουσταφά, 15 ετών).

Επίσης, ένα κορίτσι η Ντενίς (2) (9 ετών) δήλωσε ότι αυτό που βρίσκει ενοχλητικό κατά την εργασία της στο δρόμο, είναι όταν τυγχάνει να δέχεται πειράγματα από άλλα παιδιά που επίσης εργάζονται στο δρόμο, με αποτέλεσμα να εκνευρίζεται. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Με ενοχλεί όταν εγώ πουλάω τα μπαλόνια και τα παιδιά να έρχονται πίσω μου και να πειράζουν τα μπαλόνια, να με τραβάνε, με νευριάζουν...ή όταν πάω να πω νερό και έρχεται το άλλο παιδί και με πειράζει...» (Ντενίς (2), 9 ετών).

Επίσης, τα παιδιά που έλαβαν μέρος στην τρίτη ομάδα εστίασης, δήλωσαν κατά τις ιστορίες που αφηγήθηκαν, ότι τα εργαζόμενα παιδιά των εικόνων θα αισθάνονται άβολα που εργάζονται, και θα νιώθουν ντροπή επειδή εκτίθενται στο κοινό.

«... Ντρέπονται να τους βλέπει ο κόσμος. Νιώθουν έτσι ότι δεν είναι ωραίο, να πουλάνε λουλούδια ή να τεντώνουν το χέρι και να ζητιανεύουν» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης, 2).

Εξαίρεση βρέθηκε να αποτελούν τρία εργαζόμενα παιδιά, ο Γιουνγκέρ, η Γιουζγιάν και ο Παναγιώτης, τα οποία σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, δεν υπάρχει κάτι που δεν τους αρέσει στην εργασία τους στο δρόμο και γενικότερα είναι ευχαριστημένα με την συγκεκριμένη οικονομική τους δραστηριότητα.

«Γενικά, είμαι ευχαριστημένος» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

«Όχι, μου αρέσει όλη η δουλειά» (Γιουζγιάν, 9 ετών)

«Μου αρέσουν όλα» (Παναγιώτης, 10 ετών).

6.10 Νεαροί Ρομά ενήλικες: οι απόψεις τους για τις ευχάριστες και δυσάρεστες πλευρές της εργασίας τους κατά την παιδική τους ηλικία

Ανάλογες απόψεις με τα συμμετέχοντα παιδιά εξέφρασαν και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες σχετικά με το τι τους άρεσε στην εργασία τους ή έβρισκαν διασκεδαστικό και τι τους δυσάρεστουσε και δεν τους άρεσε.

Συγκεκριμένα, οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες Τασίμ, Αρίφ και Αϊχάν δήλωσαν κατά τις αυτοαναφορές τους ότι αυτό που έβρισκαν διασκεδαστικό και τους έκανε να γελούν κατά την εργασία τους, είναι ότι έκαναν πλάκα είτε με τα συγγενικά τους πρόσωπα, με τα οποία εργάζονταν μαζί, είτε με τους φίλους τους που επίσης εργάζονταν, είτε με τους περαστικούς και γενικότερα με τον κόσμο. Για παράδειγμα:

«...Ε, γελάγαμε βασικά μεταξύ μας, με τα αδέρφια μου, κάναμε πλάκα μεταξύ μας και με τον κόσμο... γελάγαμε και μεταξύ μας γιατί ήμασταν σαν λέτσοι εμείς, φοράγαμε κάτι παντόφλες και πηγαίναμε για δουλειά, κοιτάγαμε ο ένας τον άλλο και λέγαμε πως είσαι έτσι;... υπήρχε πάρα πολύ κόσμος και γελάγαμε ακόμα γιατί βλέπαμε τον κόσμο και λέγαμε κοίτα αυτός πως είναι έτσι και κοροϊδεύαμε ο ένας τον άλλο να καταλάβεις» (Αϊχάν, 21 ετών).

«...Ναι, στη δουλειά τη συγκεκριμένη βασικά επειδή εντάξει δεν ήμασταν και μεγάλα ήμασταν και μικρά κάναμε διάφορα που γελάγαμε μεταξύ μας, δηλαδή έκανα πλάκα με τον αδερφό μου» (Τασίμ, 21 ετών).

«Ναι, είχε πολύ χαβαλέ με τα παιδιά, με τους φίλους μου και γελάγαμε πάρα πολύ...» (Αρίφ, 19 ετών).

Επιπλέον, οι δύο εκ των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενηλίκων που συμμετείχαν στην έρευνα, Τασίμ και Αρίφ, δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι υπήρχαν πράγματα που τους άρεσαν κατά την εργασία τους. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του Τασίμ, η επικοινωνία, η συναναστροφή και η επαφή που ανέπτυξε με τον κόσμο, τους ιδιοκτήτες και το προσωπικό των καφετεριών και εστιατορίων και το ενδιαφέρον που λάμβανε από αυτούς ή και σε κάποιες περιπτώσεις τα δώρα που του έκαναν, αποτελούσαν πλευρές της εργασίας του που του άρεσαν. Επιπλέον, ο Τασίμ πρόσθεσε ότι του άρεσε το γεγονός ότι στα μπαρ που πήγαινε να εργαστεί, είχε την ευκαιρία να βλέπει πολλές κοπέλες και να φλερτάρει. Στην περίπτωση του Αρίφ, αυτό που του άρεσε κατά την εργασία του στην μεταφορική εταιρεία ήταν ότι έκανε πλάκα με τους φίλους του, ενώ κατά την εργασία του ως σερβιτόρος αυτό που του άρεσε είναι ότι έκανε καινούριες γνωριμίες, δημιούργησε παρέα και περνούσε ευχάριστα. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές τους που υποδηλώνουν τα παραπάνω:

«Εντάξει, αυτό που μου άρεσε ήταν ότι έκανα πλάκα με τους φίλους μου και γελάγαμε όταν δούλευα στη μεταφορική... όταν δούλευα σερβιτόρος βρήκα παρέα εκεί στη

καφετέρια, γνώρισα παιδιά από εκεί που κάναμε φιλία και ήταν πολύ συμπαθητικά» (Αρίφ, 19 ετών).

«Μου άρεσε ότι υπήρχε μια επικοινωνία με τους γύρω μας. Με ρωτάγανε πάντα δηλαδή για μένα, με ρωτάγανε πόσο είμαι, τι κάνω γιατί το κάνω, δείχνανε ενδιαφέρον... μου άρεσε ότι υπήρχε ένα ενδιαφέρον για μένα δηλαδή... ακόμα επειδή βασικά κάθε μέρα ήμουν στα ίδια μαγαζιά και με είχαν συμπαθήσει, μου έδιναν διάφορα δώρα, οπότε ήταν κάτι που ήθελα να ξαναπάω ...κάτι άλλο που μου άρεσε είναι επειδή πήγαινα και στα μπαράκια για δουλειά έβλεπα πολλές κοπέλες και αυτό ήταν ωραίο γιατί φλέρταρα» (Τασίμ, 21 ετών).

Αντίθετα με τον Αρίφ και τον Τασίμ, οι δύο νεαροί ενήλικες Ντεριάν και Αϊχάν δήλωσαν ότι δεν υπήρχε απολύτως τίποτα που να τους αρέσει στην εργασία τους στο δρόμο. Ειδικότερα, η Ντεριάν υποστήριξε ότι αυτό που δεν της άρεσε είναι ότι επειδή εργαζόταν στερείτο την παιδική της ανεμελιά και την παιδικότητα της, καθώς όπως υποστήριξε η εργασία της στο δρόμο δεν της επέτρεπε να έχει χρόνο για να παίξει, να κοιμηθεί, να πάει βόλτα ή να κάνει κάποια άλλη δραστηριότητα που επιθυμούσε. Στην περίπτωση του Αϊχάν, αυτό που δεν του άρεσε όταν πήγαινε να πουλήσει μικροαντικείμενα στο δρόμο ήταν ότι οι πελάτες και ο κόσμος κάποιες φορές τύγγανε να τον κοιτούν με υποτίμηση ή οίκτο επειδή εργαζόταν στο δρόμο. Επιπλέον, ο Αρίφ εργάστηκε και ως παλιατζής και έκθετε πάγκο πουλώντας παλιά αντικείμενα. Κατά την εργασία του ως παλιατζής, αυτό που δεν του άρεσε είναι η ίδια η εργασία, καθώς θεωρούσε ότι έχει χαμηλό status και η επιτέλεση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας τον υποβάθμιζε και έχανε το κύρος του και τον αυτοσεβασμό του. Για παράδειγμα, όπως η Ντεριάν και ο Αϊχάν ανέφεραν:

«...Βασικά, δεν μου άρεσε τίποτα. Καταρχήν σαν παιδί δεν έπαιζες... δεν είχες την παιδική ανεμελιά. Δεν μου άρεσε τίποτα όσο το σκέφτομαι. Από τη στιγμή που πήγα για δουλειά δεν θυμάμαι να είπα στον εαυτό μου αχ τι ωραία που πήγα για δουλειά... δεν μπορούσες να βγεις... δεν είχες χρόνο να παίζεις, να πας για μπάνιο, να κοιμηθείς, δεν είχες τίποτα. Ήσουν σαν ένα ρομπότ που το κουρδίζουν. Στερούμεν την παιδικότητα μου» (Ντεριάν, 21 ετών).

«Κοίταζε όταν πούλαγα λουλούδια ή νερά στο δρόμο δεν ήταν κάτι ωραίο. Δεν μου άρεσε ότι σε βλέπουν όλοι και σε λυπόντουσαν... οι άνθρωποι σε κοιτάζουν έτσι λίγο περίεργα βασικά... υπήρχαν και μερικά άτομα μέσα στα αμάξια που σου λέγανε όχι δεν θέλουμε και σε κοιτάζανε με λύπηση ή ότι είσαι ένα τίποτα. Όταν δούλευα σαν παλιατζής δεν μου άρεσε τίποτα πάλι, γιατί δεν είναι κάτι το οποίο μου πρέπει να το κάνω. Δεν το άξιζα... δεν σέβεσαι τον εαυτό σου έτσι, δεν τον σέβεσαι άμα πηγαίνεις να δουλέψεις παλιατζής, δεν τον σέβεσαι. Ήταν ένα επάγγελμα με χαμηλό status...πρέπει να σεβαστείς λίγο τον εαυτό σου...» (Αϊχάν, 21 ετών).

Επιπρόσθετα, ο Τασίμ ανέφερε ότι αυτό που δεν του άρεσε κατά την εργασία του στο δρόμο ήταν η κούραση που βίωνε διότι εργαζόταν όπως ισχυρίστηκε ως αργά το βράδυ, με αποτέλεσμα να ξενυχτάει και επιπλέον αναφέρθηκε στην άσχημη αντιμετώπιση που

κάποιες φορές τύγγανε να έχει από πελάτες, οι οποίοι του μιλούσαν απότομα και με άσχημο τρόπο:

«...Με ενοχλούσε το βράδυ γιατί από ότι ξέρω τώρα πια η ηλικία ήταν πολύ μικρή και δεν άντεχα το βράδυ. Κουραζόμουν πάρα πολύ. Οπότε αυτό δεν μου άρεσε... ακόμα δεν μου άρεσε όταν πήγαινα να πουλήσω και είχα την απόρριψη. Απόρριψη δεν εννοώ ότι δεν αγόραζαν εννοώ ότι σου μιλάνε και λίγο άσχημα. Έχει ο άλλος τα νεύρα του, έχει γίνει κάτι και σου μιλάνε απότομα και σου λένε διάφορα...» (Τασίμ, 21 ετών).

6.11 Τι τα εργαζόμενα παιδιά θα επιθυμούσαν να αλλάξουν στην εργασία τους

Σε ερώτηση που έγινε στα συμμετέχοντα παιδιά για το αν υπάρχει κάτι που θα ήθελαν να αλλάξουν στην εργασία τους, αρκετά ήταν τα παιδιά, που δήλωσαν ότι θα ήθελαν να σταματήσουν να εργάζονται στο δρόμο και γενικότερα ανέφεραν ότι θα επιθυμούσαν να μην εργάζονται καθόλου. Μάλιστα, τα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι αντί της εργασίας τους προτιμούν να φοιτούν στο σχολείο, να διαβάζουν τα μαθήματά τους, να παίζουν ή να μένουν στο σπίτι τους. Ακολουθούν ορισμένα αποσπάσματα από τις αναφορές των παιδιών:

«Να μην δουλεύω...να μένω στο σπίτι, να παίζω με τα παιδιά, να πάω σχολείο, να διαβάσω τα μαθήματά μου» (Ελένη, 10 ετών).

«Να μην δουλεύω καθόλου και να πηγαίνω σχολείο» (Συριάν (1), 12 ετών).

«Να μην δουλεύω και να δουλεύουν οι μεγάλοι και δεν πρέπει να δουλέψουμε εμείς, να καθόμαστε σπίτι, να παίζουμε, να κάνουμε...» (Κατερίνα, 10 ετών).

Ανάλογη άποψη εξέφρασαν και τα παιδιά που έλαβαν μέρος στην δεύτερη τέταρτη, πέμπτη ομάδα εστίασης, τα οποία σύμφωνα με τις ιστορίες που δημιούργησαν για τα απεικονιζόμενα παιδιά, υπέθεσαν ότι τα παιδιά θα επιθυμούσαν να σταματήσουν να εργάζονται, προκειμένου να έχουν χρόνο να παρακολουθούν στο σχολείο, να μην κουράζονται και να παίζουν με τους φίλους τους. Για παράδειγμα:

«...Αυτό που θα άλλαζαν είναι να μην ξαναπάνε ποτέ για δουλειά και να παίζουν και να πηγαίνουν σχολείο...» (Φετιέ, 10 ετών, Ομάδα Εστίασης, 2).

«Να μην βγαίνουν καθόλου για δουλειά και να σταματήσουν γιατί έτσι δεν θα κουράζονται και θα παίζουν και θα πηγαίνουν στο σχολείο» (Φικρί (2), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

«...Να μην πηγαίνουν καθόλου για δουλειά. Να σταματήσουν... και να παίζουν με τους φίλους τους στο σπίτι ή στην θάλασσα ή να πηγαίνουν στο σχολείο» (Αθηνά, 8 ετών Ομάδα Εστίασης 5).

Τα παιδιά αν και όπως ισχυρίστηκαν δεν επιθυμούν να εργάζονται, όπως φαίνεται από τις αυτοαναφορές τους, νιώθουν ότι έχουν την ευθύνη να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα και την υποχρέωση να βοηθήσουν στην επιβίωση των οικογενειών τους. Για παράδειγμα, η Σεριφέ (12 ετών) ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Εγώ δεν θέλω να πουλήσω λουλούδια, αλλά έρχονται στιγμές που δεν έχουμε λεφτά και μένουμε έτσι χωρίς φαγητό, δεν έχουμε λεφτά, δεν έχει το μωρό γάλα και στεναχωριέμαι και αυτό πολύ με στενοχωρεί και για αυτό σου λέω όταν δεν βγάζουμε λεφτά πολύ στεναχωριέμαι» (Σεριφέ, 12 ετών).

Μάλιστα, δύο κορίτσια η Μπαριέ (11 ετών) και η Σεριφέ (12 ετών) υποστήριξαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι θα ήθελαν να είναι όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν Ελληνίδες και όχι Τουρκάλες Μουσουλμάνες Ρομά, όπως αυτοπροσδιορίζουν τους εαυτούς τους. Και αυτό διότι όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές τους, τα κορίτσια πιστεύουν ότι οι Ελληνίδες μη Ρομά έχουν διαφορετική κουλτούρα και τρόπο ζωής, μέσα στο οποίο δεν περιλαμβάνεται η εργασία στο δρόμο, όπως συμβαίνει στην δική τους φυλή και κουλτούρα. Για παράδειγμα όπως δήλωσαν:

«...Να γίνω... Ελληνίδα... γιατί τις βλέπω τις Ελληνίδες κάνουν βόλτες, έχουν ποδήλατο πολύ μου αρέσουν και τα παιδιά παίζουν και δεν δουλεύουν» (Μπαριέ, 11 ετών).

«...Ναι, αλλά εγώ θα ήθελα να είμαι όπως είσαι εσύ έτσι να είμαι...να μην δουλεύω. Ήθελα να τελειώσω το σχολείο μου... δηλαδή να είμαστε κάθε μέρα στην Ξάνθη, να μείνουμε στην Ξάνθη γιατί είναι η γιαγιά μου εκεί, ο παππούς μου και θέλω να είμαι μαζί και να μην είμαστε χωριστά από αυτούς... να εμένα μου αρέσει πολύ η ζωή σου» (Σεριφέ, 12 ετών).

Επιπλέον, κάποια συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά βρέθηκε σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, να επιθυμούν για διάφορους λόγους ο καθένας, να αλλάξουν την οικονομική δραστηριότητα που επιτελούν και να σταματήσουν να εργάζονται πλέον στο δρόμο πουλώντας μικροαντικείμενα. Για παράδειγμα, δύο συμμετέχοντα αγόρια, ο Γιοκάν (16 ετών) και ο Γιουνγκέρ (17 ετών) ισχυρίστηκαν ότι αισθάνονται ντροπή στην ηλικία που βρίσκονται, να βγαίνουν στο δρόμο και να πωλούν λουλούδια, και για τον λόγο αυτό θα ήθελαν να βρουν μία άλλη εργασία που θα τους εξασφαλίζει ένα σταθερό μηνιαίο εισόδημα, θα μπορούν να εργάζονται κάθε μέρα, και έτσι θα μπορούν να αισθάνονται κοινωνικά αποδεκτοί:

«Ήθελα να αλλάξω, να μην πουλάω λουλούδια, να ήμουν ναυτικός. Τώρα δεν μου αρέσει αυτή η δουλειά με τα λουλούδια, πριν μου άρεσε όταν ήμουν πιο μικρός. Τώρα ντρέπομαι να με βλέπουν τα παιδιά. Λένε φτάνει τόσο μεγάλωσες να δεις την ζωή σου λέει από εδώ και πέρα και τώρα ντρέπομαι να πουλήσω. Τώρα κάποιος φίλος μου με βλέπουν έξω λέει

Γιοκάν εσύ μεγάλωσες και είσαι ακόμα με τα λουλούδια, αυτό εκείνο το άλλο, βρες μια σταθερή δουλειά και ντρέπομαι» (Γιοκάν, 16 ετών).

«...Θα ήθελα να αλλάξω δουλειά. Να έχω μια δουλειά να πηγαίνω κάθε μέρα στην δουλειά... οτιδήποτε εκτός από τα λουλούδια.. Μου αρέσει αυτό που κάνω, αλλά και σε αυτή την ηλικία τώρα που έχω έρθει ντρέπομαι κιόλας. Θέλω να έχω μια δουλειά, να πηγαίνω κάθε μέρα στην δουλειά μου, να έχω δικά μου χρήματα... τώρα που είμαι 17 βλέπω πως δεν μου αρέσει αυτή η δουλειά, Παρασκευή, Σάββατο που πουλάω λουλούδια, έχω βαρεθεί... θέλω να δουλέψω, να πάω σε μια δουλειά όχι με τα λουλούδια. Να δουλέψω σε ένα γκαράζ, σε ένα καφενείο σερβιτόρος. Θέλω να κάνω κάτι άλλο, να πιστεύω ότι κάνω μια δουλειά, ότι δεν πουλάω λουλούδια, να κάνω μια τέχνη κιόλας» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

Επιπρόσθετα, ο Μοχάμαντ (15 ετών), ισχυρίστηκε ότι θα ήθελε επίσης να αλλάξει εργασία, καθώς όπως εξήγησε θα ήθελε να αποφύγει τον κίνδυνο της πιθανής εμπλοκής του σε εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών ή σε χρήση ναρκωτικών ουσιών, που όπως πιστεύει η εργασία του στο δρόμο ενέχει. Όπως δήλωσε:

«Θέλω να μην την κάνω καθόλου αυτή τη δουλειά. Θέλω για να μην μπλέξω σε πρεζάκια και τέτοια να βρω μια δουλίτσα... ό, τι δουλειά έτσι να ήταν, ό, τι δουλειά να έβρισκα εκτός από τα λουλούδια...» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

Επίσης, δύο παιδιά ισχυρίστηκαν ότι θα ήθελαν να αλλάξουν την δουλειά που κάνουν, διότι αισθάνονται ότι κουράζονται και έχουν βαρεθεί.

«Δεν θα ήθελα να δουλεύω σε αυτή την δουλειά. Δεν μου αρέσει αυτή η δουλειά, κουράστηκα και βαριέμαι. Μπορώ να κάνω κάποια άλλη δουλειά εκτός από τα λουλούδια» (Μαζούμ, 12 ετών).

«Θα ήθελα να αλλάξω από τα λουλούδια, γιατί βαριέμαι... να γίνω νοσοκόμα, μου αρέσει να βοηθάω τα παιδιά» (Βιζντάν, 13 ετών).

Ορισμένα παιδιά όταν ρωτήθηκαν αν υπάρχει κάτι που θα ήθελαν να αλλάξουν στην οικονομική δραστηριότητα που επιτελούν, αναφέρθηκαν σε πρακτικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν λόγω του είδους του εμπορεύματος που πωλούν, και για αυτό τον λόγο θα επιθυμούσαν να αλλάξουν το εμπόρευμα που πωλούν. Λόγου χάριν, η Φούντα (7 ετών) δήλωσε κατά την συνέντευξη μαζί της ότι θα επιθυμούσε να σταματήσει να πουλάει λουλούδια, γιατί της προκαλούν φαγούρα και θα ήθελε να πουλάει μόνο σβούρες. Επίσης, ο Ατνάν (11 ετών) υποστήριξε ότι θα ήθελε να πουλάει μόνο μπαλόνια και να σταματήσει να πουλάει μπουρμπουλήθρες, καθώς θεωρεί ότι είναι περισσότερο κουραστικό για εκείνον, καθώς όλοι οι ενδιαφερόμενοι πελάτες του ζητούν να τους αλλάξει το υγρό. Ομοίως, η Ντενίς (2) (9 ετών), ανέφερε ότι θα ήθελε να πουλά μόνο σβούρες και ροκάνες και να σταματήσει να πουλά μπαλόνια και λουλούδια, καθώς έχει διαπιστώσει ότι ο κόσμος αγοράζει πιο εύκολα σβούρες και ροκάνες, παρά λουλούδια και μπαλόνια:

«...Ναι θέλω να πουλήσω μπαλόνια. Δεν θέλω να πουλάω μπουρμπουλήθρες γιατί όλο θέλουν να αλλάξω τα τέτοια τους... (το νερό) ...και δεν μπορώ με κουράζει» (Ατνάν, 11 ετών).

«...Ναι, θέλω να πουλάω μόνο σβούρες, γιατί δεν θέλω να πουλάω λουλούδια γιατί παθαίνω φαγούρα από τα λουλούδια» (Φούντα, 7 ετών).

«Να μην πουλάω μπαλόνια και λουλούδια και να είμαι κάθε μέρα στην πλατεία με σβούρες και ροκάνες... γιατί αγοράζουν πιο πολύ τις σβούρες και τις ροκάνες και δεν θέλουν τόσο να αγοράσουν μπαλόνια και λουλούδια» (Ντενίς (2), 9 ετών).

Ακόμα, ένα συμμετέχων παιδί υποστήριξε ότι αυτό που θα άλλαζε στην εργασία του, είναι να εργάζεται λιγότερες μέρες και ώρες, ακολουθώντας ένα πιο χαλαρό πρόγραμμα εργασίας και όχι να εργάζεται με εντατικούς ρυθμούς γιατί, όπως ανέφερε, το εντατικό ωράριο εργασίας του, είχε ως αποτέλεσμα να κουράζεται και να βαριέται. Για παράδειγμα όπως ανέφερε:

«Εεε... να μην έβγαινα στη δουλειά τόσο πολύ. Θα ήθελα να δουλεύω λιγότερο γιατί βαριόμουν και κουραζόμουν» (Γιώργος, 13 ετών).

Επίσης, τα παιδιά που έλαβαν μέρος στην πρώτη ομάδα εστίασης, σύμφωνα με τις ιστορίες που φαντάστηκαν για τα απεικονιζόμενα παιδιά, ανέφεραν ότι αυτό που θα άλλαζαν στην εργασία τους, είναι να μην έχουν αρνητική αντιμετώπιση από τους πελάτες και τον κόσμο και να μην υπάρχουν στο δρόμο χρήστες ναρκωτικών ουσιών και αστυνομικοί, διότι θεωρούν ότι τα παιδιά απειλούνται τόσο από τους χρήστες όσο και από την αστυνομία. Για παράδειγμα:

«Να μην τους φωνάζουνε ο κόσμος» (Γκιούλα, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης, 1).

«Να μην τους μαλώνουνε ο κόσμος» (Πατούς 7 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«Να μην έχει αστυνομία και πρεζάκια στο δρόμο που πάνε για δουλειά, γιατί τα παιδιά θα φοβούνται πολύ» (Πουνάρ, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

Παρόλα αυτά, αρκετά παιδιά υποστήριξαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους ότι είναι ευχαριστημένα από την εργασία τους στο δρόμο και δεν θα ήθελαν να αλλάξουν κάτι σε αυτήν, παρόλο που κάποιες φορές μπορεί να βιώνουν κόπωση.

«Εντάξει κουράζομαι, αλλά δεν θα ήθελα να αλλάξω κάτι» (Χρύσα, 11 ετών).

«Τίποτα, δεν θα ήθελα να αλλάξω. Είμαι ευχαριστημένος» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Μάλιστα, ένας συμμετέχων εργαζόμενος έφηβος, ο Μουσταφά (15 ετών) υποστήριξε ότι είναι ικανοποιημένος από την εργασία που επιτελεί στο δρόμο και δεν θα επιθυμούσε να αλλάξει κάτι. Σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, φαίνεται να θεωρεί την εργασία στο δρόμο πιο εύκολη, σε σχέση με την «κανονική δουλειά», που περιλαμβάνει άλλες απαιτήσεις, όπως συνέπεια και είναι κατά την άποψη του πιο δύσκολη και απαιτητική. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά:

«...Όχι εντάξει, δεν θα ήθελα να αλλάξω κάτι. Γιατί είναι και η άλλη η δουλειά, η κανονική δουλειά είναι δύσκολη, εντάξει δεν είναι ότι η κανονική δουλειά δεν είναι δύσκολη...» (Μουσταφά, 15 ετών).

6.12 Είναι η δουλειά «καλό πράγμα»; Οι προσωπικές αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για την εργασία στο δρόμο

Στην παρούσα ενότητα γίνεται αναφορά στις προσωπικές απόψεις των συμμετεχόντων παιδιών για την εργασία τους στο δρόμο, και ειδικότερα στις προσωπικές εκτιμήσεις τους για το πώς αντιλαμβάνονται την συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα που επιτελούν ή επιτέλεσαν στο παρελθόν.

Συγκεκριμένα, σε ερώτηση που έγινε στα συμμετέχοντα παιδιά για το αν πιστεύουν ότι η εργασία στο δρόμο είναι «καλό πράγμα» ή «κακό πράγμα», αρκετά παιδιά σύμφωνα με τις προσωπικές τους μαρτυρίες, φάνηκε να αντιλαμβάνονται την εργασία τους στο δρόμο ως κάτι εξ ολοκλήρου αρνητικό και όχι ως κάτι θετικό. Αναλυτικότερα, τα παιδιά εξέφρασαν την άποψη ότι η εργασία τους στο δρόμο, παρεμποδίζει την ομαλή φοίτηση τους στο σχολείο και συντελεί στην διακοπή της φοίτησης τους και/ή στην εγκατάλειψη του σχολείου, τα στιγματίζει και ενέχει διάφορους κινδύνους που απειλούν την σωματική τους ακεραιότητα και υγεία όπως για παράδειγμα: τον κίνδυνο της σύλληψης τους από την αστυνομία και την τοποθέτηση τους σε ίδρυμα, ατυχήματα, τον κίνδυνο πιθανής απαγωγής τους, με σκοπό την δολοφονία τους και το εμπόριο πώλησης των οργάνων τους, την κόπωση. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«...Όχι δεν είναι καλό πράγμα (η δουλειά)... γιατί τώρα πάω σχολείο και δεν θα το σταματήσω, ενώ πριν δεν πήγαινα σχολείο που δούλευα... και δεν είναι καλό να σε δουν αυτοί που είναι στο σχολείο (συμμαθητές και εκπαιδευτικοί)» (Κώστας, 8 ετών).

«...Δεν το πιστεύω ότι είναι και ό, τι καλύτερο... εεε το παιδί θα βαριέται που δουλεύει, μπορεί να πάθει κάτι εκεί στο δρόμο, ενώ αν δεν πηγαίνει για δουλειά, θα πηγαίνει σχολείο, έχει τους φίλους του στο σπίτι, δεν θα κουράζεται» (Γιώργος, 13 ετών).

«...Δεν είναι καλό πράγμα. Το πρώτον μπορούν να σε κλέψουν, το δεύτερο μπορεί από πίσω σου να έρχονται αλήτες και το τρίτο δεν είναι καλό για τα μικρά παιδιά να δουλεύουν γιατί κουράζονται και βαριούνται...» (Μαζούμ, 12 ετών).

«Δεν είναι καλό γιατί όταν η αστυνομία άμα περάσει παίρνει τα παιδιά» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

«...Όχι γιατί περνάνε πολύ αστυνομία, ασφαλίτες εκεί στο δρόμο... και σε πιάνουν σε βάζουν μέσα στο ίδρυμα και δεν είναι ωραίο πράγμα να πουλάς λουλούδια... δηλαδή εσύ ως πούμε κάθεσαι πολύ μακριά, 200 μέτρα πιο μακριά είσαι από το παιδί σου και δεν το

βλέπεις, όπως και η θεία μου κάθεται, κάθεται, το παιδί της τριγυρνάει μετά χάνεται και κλαίει η μάνα» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

«Όχι, δεν είναι καλό πράγμα, γιατί άμα πάθει ένα ατύχημα και πέσει μπορεί να κοπεί η μέση του και μπορεί να μείνει στον τόπο ο άνθρωπος» (Χρήστος, 10 ετών).

Επίσης, ένας συμμετέχων εργαζόμενος έφηβος ο Γιουνγκέρ (17 ετών), υποστήριξε ότι όταν ήταν μικρότερος σε ηλικία, αντιλαμβανόταν την εργασία του στο δρόμο σε θετικούς όρους. Παρόλα αυτά, καθώς μεγάλωσε όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος, άρχισε να αλλάζει γνώμη και βάσει της εμπειρίας του άρχισε να αντιλαμβάνεται την εργασία στο δρόμο σε αρνητικούς όρους. Όπως δήλωσε:

«...Αν είναι μικρό το παιδί δεν είναι καλό πράγμα η δουλειά, μπορεί να το κλέψουν, μπορεί να πάθει κανένα ατύχημα... όταν ήμουν μικρός πίστευα ότι είναι καλό πράγμα να δουλεύεις, αλλά τώρα όπως πάει δεν το πιστεύω... άλλαξα γνώμη επειδή μεγάλωσα... όχι για ένα μικρό παιδί πιστεύω να πάει σχολείο, να μάθει γράμματα, να διαβάζει, να κάνει» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

Ένα άλλο συμμετέχων παιδί, η Βιζντάν (13 ετών) ανέφερε ότι εκτός του ότι θεωρεί την εργασία στο δρόμο ως επικίνδυνη για την σωματική ακεραιότητα ενός παιδιού, φαίνεται να την αντιλαμβάνεται και ως εκμετάλλευση που υφίσταται από τους γονείς της. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Δεν είναι καλό γιατί είναι σαν να πεις ότι εκμεταλλεύεσαι το παιδί σου ρε πούστη και αυτό δεν είναι καλό! Δηλαδή, σαν να μας εκμεταλλεύονται ρε πούστη...» (Βιζντάν, 13 ετών).

Επίσης, η ίδια αρνητική άποψη για την εργασία, εκφράστηκε και από τα παιδιά που έλαβαν μέρος σε όλες τις ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν, όπου σύμφωνα με τις ιστορίες που οι συμμετέχοντες δημιούργησαν για τα απεικονιζόμενα παιδιά, η εργασία αποτελεί «κακό πράγμα» για ένα παιδί. Ειδικότερα, τα παιδιά θεωρούν ότι η εργασία επηρεάζει αρνητικά την ομαλή φοίτηση στο σχολείο και κατ' επέκταση την μελλοντική επαγγελματική ζωή τους, προκαλεί μεγάλη κόπωση, περιλαμβάνει κινδύνους για την ζωή των παιδιών, και τα στιγματίζει. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης:

«...Όχι, (η δουλειά) είναι πολύ κακό, πάρα πολύ κακό! Γιατί πρέπει το παιδί να πάει σχολείο, να σπουδάσει, όχι να πουλάει λουλούδια...» (Μιουσντέ, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«...Δεν είναι καλό η δουλειά... κουράζεται και δεν αντέχει το παιδί. Μπορεί να συμβεί κάτι πάρα πολύ κακό στο παιδί όταν είναι στο δρόμο... τα παιδιά (των εικόνων) θα νομίζουν ότι είναι κακό πράγμα η δουλειά» (Πατούς, 7 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«...Η δουλειά δεν είναι καλό πράγμα γιατί τα παιδιά ντρέπονται που τα βλέπουν οι άλλοι και δεν αισθάνονται ωραία...» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«...Όχι, είναι κακό θα νομίζουν τα παιδιά (των εικόνων) η δουλειά... Θα κουράζονται, μπορεί να πάθουν κάτι κακό, και δεν θα πηγαίνουν σχολείο (Αλτίν, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

«...Είναι κακή η δουλειά γιατί (τα παιδιά) δεν θα μπορούν να πάνε σχολείο καθόλου». (Φικρί (2), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης, 4).

«...Είναι πολύ κούραση να πηγαίνουν κάθε μέρα για δουλειά. Θα πονάνε τα πόδια τους και θα ζαλίζονται...» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης, 5).

Από την άλλη πλευρά, μία αρκετή μερίδα συμμετεχόντων παιδιών, φαίνεται να αντιλαμβάνεται την εργασία τους στο δρόμο εξολοκλήρου σε θετικούς όρους, χωρίς να προσάπτει κάτι αρνητικό στην επιτέλεση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας. Πιο αναλυτικά, ορισμένα παιδιά, φαίνεται να αντιμετωπίζουν θετικά την εργασία τους, για τον λόγο ότι είναι παραγωγικά, καταφέρνουν να κερδίζουν χρήματα μέσα από την επιτέλεση των εργασιακών δραστηριοτήτων τους, και έτσι κατά αυτόν τον τρόπο μπορούν να συνδράμουν οικονομικά στον οικογενειακό προϋπολογισμό και να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην επιβίωση των οικογενειών τους και την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων που έχουν. Για παράδειγμα, όπως ορισμένα παιδιά δήλωσαν:

«...Η δουλειά είναι καλό πράγμα γιατί βγάζω χρήματα και βοηθάω τους γονείς μου. Η δουλειά δεν είναι κακή, είναι καλό πράγμα γιατί βγάζεις χρήματα...» (Χρύσα, 11 ετών).

«Ναι, η δουλειά είναι καλή γιατί δουλεύουμε και πουλάμε και ο κόσμος μας δίνει λεφτά όταν αγοράζει αυτά που πουλάμε στο δρόμο και στις καφετέριες και μετά τα δίνουμε στους γονείς μας και παίρνουν φαΐ να φάμε και παίρνουν να πιούμε και να ζήσουμε...» (Σεριφέ, 12 ετών).

«...Είναι καλό πράγμα γιατί βγάζουμε λεφτά και βοηθάμε τους γονείς μας, που έχουμε ανάγκη από λεφτά και έχουμε προβλήματα και έξοδα» (Μπαριέ, 11 ετών).

«Ναι, η δουλειά είναι καλή γιατί μαζεύουμε χρήματα για την μαμά μου που είναι άρρωστη» (Φούντα, 7 ετών).

Μάλιστα, για ένα συμμετέχων κορίτσι, την Ντενίς (2) (9 ετών) αποκαλύπτεται σύμφωνα με την αυτοαναφορά της, ότι η εργασία της στο δρόμο συνιστά στοιχείο της κουλτούρας της φυλής της, και μάλιστα φαίνεται να διαχωρίζει τον εαυτό της από τους Έλληνες και να θεωρεί δικαίωμα της να εργάζεται. Επίσης, το παιδί αντιλαμβάνεται και αξιολογεί την οικονομική δραστηριότητα της θετικά, καθώς όπως ισχυρίστηκε της αποφέρει διττό όφελος. Από την μία πλευρά, συνεισφέρει στο οικογενειακό εισόδημα και συμβάλλει στην ευημερία της οικογένειάς της, από την άλλη πλευρά το παιδί θεωρεί ως χρήσιμο και θετικό ότι μπορεί να αποταμιεύει χρήματα και να τα χρησιμοποιεί σε ώρα ανάγκης. Λόγου χάριν, το παιδί δήλωσε χαρακτηριστικά:

«Ναι, λέμε εγώ είμαι τσιγγάνα, εσύ είσαι Ελληνίδα. Εσύ δεν θέλεις να δουλέψεις, εσύ λες σιχαίνομαι την δουλειά, δεν θέλω να δουλέψω. Εγώ λέω ότι ξέρεις ότι η δουλειά είναι

καλό; Ούτε την οικογένεια σου αφήνεις έτσι, ούτε να πεθαίνεις από την πείνα... δουλεύεις τα βάζεις στην τράπεζα και ώρα ανάγκης παίρνεις» (Ντενίς (2), 9 ετών).

Επίσης, ένα άλλο συμμετέχων παιδί, ο Σερτζούκ (16 ετών), εξήγησε κατά την συνέντευξη μαζί του, ότι αντιμετωπίζει την εργασία του θετικά, καθώς αφενός του εξασφαλίζει την δυνατότητα να έχει το δικό του προσωπικό εισόδημα, και να μην επιβαρύνει οικονομικά τους γονείς του, αφετέρου τον απαλλάσσει από την διαδικασία να ζητάει χρήματα από τον πατέρα του, και ως εκ τούτου του, η εργασία του, του διασφαλίζει οικονομική ανεξαρτησία. Όπως υποστήριξε:

«Εντάξει... η δουλειά είναι καλό πράγμα... Από την μια πλευρά σκέφτομαι ότι δεν θα είμαι βάρος στους γονείς μου και από την άλλη πλευρά θα έχω τα δικά μου τα λεφτά και δεν θα χρειάζεται να δίνω λογαριασμό σε κανένα. Εντάξει, η δουλειά είναι καλό πράγμα...» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Επιπλέον, για ένα συμμετέχων κορίτσι την Συριάν (2) (13 ετών), η εργασία της στο δρόμο γίνεται αντιληπτή ως απαραίτητη και χρήσιμη προετοιμασία για το μέλλον της και την ενήλικη ζωή της. Συγκεκριμένα, το κορίτσι εξέφρασε την άποψη ότι δουλεύοντας από μικρή ηλικία θα έχει συνηθίσει και θα έχει μάθει να επιτελεί το συγκεκριμένο είδος οικονομικής δραστηριότητας, και αυτό θα την καθιστά ικανή να μπορεί αργότερα όταν παντρευτεί και δημιουργήσει οικογένεια, να επιβιώσει και να ανταπεξέλθει οικονομικά, στην περίπτωση που ο σύζυγος της δεν θα επιθυμεί ή θα αρνείται να εργαστεί και θα είναι άεργος. Όπως το παιδί ισχυρίστηκε:

«Ναι, πιστεύω είναι καλό πράγμα... γιατί θα έχεις μάθει την δουλειά από μικρή, θα την ξέρεις να την κάνεις καλά και όταν μεγαλώσεις ο άντρας σου θα θέλει να κοιμάται, θα τον χωρίσεις και θα έχεις δηλαδή την δική σου ζωή, θα δουλεύεις στο δρόμο, και τα λεφτά σου θα έχεις και το ενοίκιο σου θα πληρώνεις...» (Συριάν (2), 13 ετών).

Η ίδια περίπου άποψη εκφράστηκε επίσης από ένα ακόμα παιδί τον Παναγιώτη (10 ετών), ο οποίος σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, φαίνεται να αντιμετωπίζει την εργασία του θετικά και να την αντιλαμβάνεται ως απαραίτητη προετοιμασία για το μέλλον του και την μελλοντική ενήλικη επαγγελματική ζωή του. Για παράδειγμα, το παιδί ανέφερε:

«Ναι, καλό πράγμα είναι η δουλειά... γιατί όταν γίνω μεγάλος θα έχω συνηθίσει αυτή την δουλειά, θα την έχω μάθει και θα ξέρω να την κάνω και θα βγάζω λεφτά...» (Παναγιώτης, 10 ετών).

Επιπρόσθετα, για ορισμένα άλλα παιδιά, η εργασία στο δρόμο αξιολογείται θετικά, καθώς φαίνεται να προσλαμβάνεται ως μία ευχάριστη διέξοδος, που τους παρέχει την δυνατότητα να κερδίσουν χρήματα και ταυτόχρονα να βγουν έξω από το σπίτι, να κάνουν την βόλτα τους, να αλλάξουν παραστάσεις, να δουν κόσμο και να «πάρουν αέρα».

«Ξέρεις κάτι; Είναι καλό πράγμα η δουλειά. Εμένα μου αρέσει... γιατί εγώ δουλεύω και κάνω βόλτα... ναι για αυτό μου αρέσει να βγω έξω να πάρω λίγο αέρα, να δω κόσμο.

Καλό πράγμα είναι η δουλειά και βγάζεις λεφτά και παίρνεις τον αέρα σου...» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

«Πώς δεν είναι καλό πράγμα η δουλειά; ... βγάζεις και τα λεφτά σου, έχεις και τα λεφτά σου στην τσέπη, παίρνεις και κατιτίς εκεί πέρα, κάνεις και την βόλτα σου...» (Μουσταφά, 15 ετών).

Ορισμένα παιδιά, σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, βρέθηκε να εντοπίζουν στην εργασία τους στο δρόμο και θετικές πλευρές και αρνητικές πλευρές, και να μην προσλαμβάνουν την εργασία τους ως κάτι εξολοκλήρου θετικό ή ως κάτι εξολοκλήρου αρνητικό, αλλά ως μία δραστηριότητα που περιλαμβάνει τόσο οφέλη όσο και ζημιά. Για παράδειγμα, ένα συμμετέχων κορίτσι η Ελένη (10 ετών) δήλωσε ότι αντιλαμβάνεται ως θετική πτυχή στην εργασία της στο δρόμο, ότι κερδίζει χρήματα και έτσι μπορεί να ενισχύει οικονομικά την οικογένειά της, αλλά από την άλλη πλευρά το παιδί αντιλαμβάνεται ως μειονέκτημα της εργασίας στο δρόμο την κόπωση που βιώνει και την εχθρική στάση και λεκτική βία που υφίσταται από ορισμένους πελάτες και το κοινό κατά την εργασία της στο δρόμο:

«...Εεε, η δουλειά είναι καλή γιατί σου δίνουν λεφτά και αγοράζουν αυτά που πουλάς και βγάζεις λεφτά και δίνω στους γονείς μου... αλλά πολλές φορές οι άνθρωποι δεν αγοράζουν και μερικές φορές οι άνθρωποι είναι κακοί και οι πελάτες σου λένε να φύγεις, και σε βρίζουν και σου λένε θα φέρω την αστυνομία... και δεν είναι τόσο καλό πράγμα η δουλειά για αυτό και γιατί κουράζομαι στη δουλειά (Ελένη, 10 ετών).

Επιπλέον, ο Ατνάν (11 ετών) αναγνωρίζει όπως και η Ελένη ως πλεονέκτημα της εργασίας του ότι αποτελεί μια προσοδοφόρα δραστηριότητα που του επιτρέπει να κερδίζει χρήματα και να στηρίζει οικονομικά τον παππού και την γιαγιά του. Παρόλα αυτά, το παιδί αντιλαμβάνεται ότι η εργασία στο δρόμο περιλαμβάνει διάφορους κινδύνους που απειλούν την ζωή του:

«...Η δουλειά είναι καλό πράγμα γιατί βγάζω λεφτά και έχω λεφτά και τα δίνω στον παππού μου και την γιαγιά μου, επειδή είμαστε φτωχοί και ο παππούς μου δεν έχει λεφτά. Αλλά, μπορεί και να σε «κλέψουν» στην δουλειά, να σε κυνηγήσουν αλήτες και πρεζάκια ...» (Ατνάν, 11 ετών).

Ομοίως, ο Γιοκάν (16 ετών) αναγνωρίζει ότι στην εργασιακή δραστηριότητα στο δρόμο, υπάρχουν τα «υπέρ» και τα «κατά». Πιο αναλυτικά, το παιδί πιστεύει ότι η εργασία του τον βοήθησε σε προσωπικό επίπεδο, στο να γίνει εργατικός, «δουλευταράς» όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, να μάθει να δουλεύει και να συνειδητοποιήσει την δυσκολία με την οποία αποκτούνται τα χρήματα. Συνάμα, τον κατέστησε ικανό να υποστηρίξει οικονομικά τους γονείς του, και να συμβάλει στην αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων και την κάλυψη των αναγκών της οικογένειάς του. Ωστόσο, το παιδί αναγνωρίζει ως μειονέκτημα, ότι η εργασία του τον παρεμπόδιζε από το να κάνει διάφορα πράγματα που επιθυμούσε, όπως το να παρακολουθεί τακτικά στο σχολείο και έπαιξε ρόλο στο να εγκαταλείψει το σχολείο. Για παράδειγμα:

«...Εντάξει, η δουλειά έχει και καλά και κακά. Εγώ ας πούμε έχω μάθει πολλά πράγματα, να δουλεύω, να φτιάχνω, έγινα με λίγα λόγια δουλευταράς και βοήθησα τους δικούς μου που είχαν ανάγκη από λεφτά και κατάλαβα ότι βγαίνουν δύσκολα τα λεφτά ας πούμε... αλλά όμως από την άλλη ήθελα να κάνω πολλά πράγματα, αλλά επειδή δούλευα με εμπόδιζε η δουλειά, όπως δεν μπορούσα να πάω κάθε μέρα σχολείο, δεν γινόταν και σταμάτησα» (Γιοκάν, 16 ετών).

Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζονται οι προσωπικές εκτιμήσεις των συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων για την εργασία στο δρόμο.

6.13 Νεαροί Ρομά ενήλικες: Είναι η δουλειά «καλό πράγμα»; Οι προσωπικές αντιλήψεις τους

Στην ίδια ερώτηση που πραγματοποιήθηκε στους τέσσερις συμμετέχοντες νεαρούς Ρομά ενήλικες, σχετικά με τις αντιλήψεις τους για την εργασία των παιδιών στο δρόμο, και στο πώς αξιολογούν ειδικότερα τις προσωπικές εργασιακές εμπειρίες τους, οι τρεις εκ των τεσσάρων ενηλίκων, Τασίμ, Ντεριάν και Αρίφ φαίνεται να αντιλαμβάνονται αρνητικά την εργασία των παιδιών στο δρόμο και γενικότερα την παιδική εργασία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους ενήλικες Τασίμ και Ντεριάν, ένα εργαζόμενο παιδί στερείται την παιδικότητα του, την παιδική του ανεμελιά, καθώς όπως ισχυρίστηκαν η ευθύνη που αισθάνεται ένα εργαζόμενο παιδί για να θρέψει την οικογένεια του και να την συντηρήσει οικονομικά, αποτελεί «βαρύ φορτίο» για ένα παιδί. Επιπλέον, η Ντεριάν πρόσθεσε ότι η εργασία αναστέλλει την ομαλή φοίτηση του εργαζόμενου παιδιού στο σχολείο, και ενέχει διάφορους κινδύνους για την ζωή του. Όπως οι δύο ενήλικες ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«..Για ένα παιδί δεν είναι καλό γιατί δεν ζει σαν παιδί. Οπότε όταν είσαι μικρός και είσαι υπεύθυνος να θρέψεις την οικογένεια ε... είναι λίγο βαρύ στις πλάτες... το παιδί χάνει την παιδική του ηλικία... κυρίως τα παιδιά όταν δουλεύουν από μικρά τους λείπει αυτό να είναι παιδιά. Έτσι, πιστεύω εγώ δεν είναι καλό πράγμα η δουλειά για ένα παιδί» (Τασίμ, 21 ετών).

«Όχι, βέβαια! Δεν είναι καλό για τα παιδιά να δουλεύουν... το παιδί χάνει την παιδική του ηλικία, εκτίθεται σε κινδύνους και άσε που δεν πηγαίνει και σχολείο. Δεν μπορεί να πάει σχολείο άμα δουλεύει. Είναι δύσκολο να παρακολουθεί» (Ντεριάν, 21 ετών).

Ομοίως, ο Αρίφ θεωρεί ότι εργασία στο δρόμο αποτελεί ζημία για ένα παιδί, και αυτό διότι όπως πιστεύει, η συγκριμένη δραστηριότητα περιλαμβάνει κινδύνους για το εργαζόμενο παιδί, και ειδικότερα τον κίνδυνο να εμπλακεί σε παράνομες δραστηριότητες, όπως είναι το εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών. Ακόμα, ο Αρίφ όπως και η Ντεριάν ισχυρίστηκε, ότι η εργασία κατά την παιδική ηλικία δυσχεραίνει την τακτική φοίτηση του εργαζόμενου παιδιού στο σχολείο και το θέτει

εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, κάτι που έχει αρνητικές επιπτώσεις για το μέλλον του παιδιού. Όπως δήλωσε:

«Όχι, δεν είναι καλό πράγμα η δουλειά για ένα παιδί... υπάρχουν πάρα πολλοί κίνδυνοι και το παιδί είναι καλύτερα να πάει στο σχολείο, για να κάνει κάτι στην ζωή του στο μέλλον. Αν δουλεύει δεν μπορεί να παρακολουθεί στο σχολείο. Ανεξαρτήτως ηλικίας που είναι κάποιο παιδί μπορεί να το πλησιάσουν για διακίνηση ναρκωτικών ουσιών... μπορεί να μπλέξει δηλαδή... παρασέρνεται γενικότερα από τους φίλους, από τη δουλειά και να μπλέξει σε πάρα πολλά πράγματα όπως ναρκωτικά και εμπόριο» (Αρίφ, 19 ετών).

Διαφορετική άποψη εκφράστηκε από τον τέταρτο συμμετέχοντα νεαρό Ρομά ενήλικα Αϊχάν (21 ετών), ο οποίος σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, θεωρεί ότι ένα παιδί έχει οφέλη όταν εργάζεται, με την προϋπόθεση όμως, όπως ισχυρίστηκε, ότι ξεκινάει την εργασία του από την ηλικία των 12 ετών και άνω, αφού δηλαδή πρώτα έχει ολοκληρώσει την φοίτηση του στο Δημοτικό Σχολείο. Ο ενήλικας είναι αρνητικός στο να εργάζονται τα παιδιά σε μικρότερες ηλικίες, δηλαδή κάτω των 12 ετών, διότι θεωρεί ότι η εργασία στο δρόμο μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την ψυχολογία τους και τα παιδιά να αποκτήσουν ψυχολογικά προβλήματα. Αντίθετα, υποστήριξε ότι η εργασία μερικής απασχόλησης από την ηλικία των 12-13 ετών και άνω, αποτελεί χρήσιμη εμπειρία και προσφέρει πλεονεκτήματα στα παιδιά όπως: του ότι τα βοηθάει να αντιληφθούν το νόημα της ζωής, να αισθανθούν ικανά ότι μπορούν να κερδίσουν χρήματα, να συνειδητοποιήσουν την δυσκολία με την οποία αποκτούνται τα χρήματα, να γίνουν υπεύθυνα, να αποκτήσουν πολύτιμες γνώσεις, ενώ τα αποτρέπει από την αεργία ή την εμπλοκή τους σε παράνομες δραστηριότητες όπως είναι: η χρήση και το εμπόριο ναρκωτικών ουσιών. Ακολουθεί απόσπασμα από την αναφορά του:

«...Εγώ πιστεύω ότι τα παιδιά από τα 12 και μετά πρέπει να πηγαίνουν να δουλεύουν... εντάξει όταν το παιδί είναι στο Δημοτικό είναι μικρό. Στο Δημοτικό μπορείς να το βοηθήσεις και να του δίνεις λεφτά γιατί είναι μικρός. Αλλά όταν περάσει το Δημοτικό και πάει στο Γυμνάσιο τότε πρέπει να ξεκινάει και να βγάζει μόνος του το χαρτζιλίκι του. Να βρουν όχι δουλειά κανονική, αλλά να πηγαίνουν part time, ή στα φυλλάδια που πάνε όλα τα παιδιά και βγάζουν χαρτζιλίκια δικά τους. Έτσι, μαθαίνουν σιγά σιγά να μπαίνουν στο νόημα της ζωής. Ότι ξέρεις κάτι; Εγώ μπορώ να καταφέρω να βγάλω λεφτά... αλλά πρέπει να μάθει ένα παιδί να δουλεύει σου είπα γιατί θα του κάνεις καλό. Δεν θα του δίνεις λεφτά, και δεν θα μπορέσει να γίνει πρεζόνι, θα καταλάβει πως βγαίνουν τα λεφτά... γιατί όταν ο άνθρωπος δεν δουλεύει μπορεί να γίνει πρεζάκιας, μαυράκιας, μπορεί να μπλέξει, να γίνει οτιδήποτε... ακόμα θα μάθει πράγματα. Η δουλειά πιστεύω ότι είναι καλή με την έννοια ότι παίρνεις και άλλα πράγματα μαθαίνεις. Όσο δουλεύεις μαθαίνεις γιατί κάθε μέρα διαφορετικά πράγματα βλέπεις... όσο δουλεύεις παίρνεις γνώση από διαφορετικά πράγματα και από διαφορετικούς ανθρώπους και αυτό είναι καλό... παίρνεις ένα μάθημα ζωής» (Αϊχάν 21 ετών).

Ο Αϊχάν επισήμανε ότι μετά την ηλικία των 18 ετών, είναι «αργά» για ένα παιδί να ξεκινήσει να εργάζεται διότι όπως πιστεύει, το παιδί θα έχει ήδη μάθει σε ένα χαλαρό μοτίβο ζωής που θα τα βρίσκει όλα έτοιμα, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να

συνειδητοποιήσει το νόημα της ζωής, και πιθανόν να έχει ήδη παρασυρθεί από παρέες και να έχει εμπλακεί σε παράνομες δραστηριότητες, διότι θα έχει «καλομάθει» από τους γονείς του που θα του προσφέρουν έτοιμα χρήματα. Έτσι, όπως δήλωσε, ένα παιδί που έχει συνηθίσει σε ένα πιο χαλαρό τρόπο ζωής, είναι δύσκολο μετά να αλλάξει. Για παράδειγμα, όπως ανέφερε:

«...Μετά τα 18 θα είναι αργά ένα παιδί να μάθει την δυσκολία που βγαίνουν τα λεφτά. Γιατί το παιδί θα έχει μάθει αλλιώς και μπορεί να έχει μπλεχτεί από τις παρέες και να γίνει πρεζόνι... να μπλεχτεί να κλέβει, να κάνει πράγματα... Δεν μπορείς να το πιάσεις αυτό το παιδί μετά γιατί το έχεις καλομάθει, του δίνεις λεφτά... Δεν έχει μάθει το παιδί να βγάζει λεφτά. Έχει μάθει μόνο να κάθεται, να κάνει παρέες, να καπνίζει, να ράνει... Είναι καλό να το μάθεις το παιδί να δουλεύει» (Αϊχάν, 21 ετών).

Όταν οι συμμετέχοντες νεαροί Ρομά ενήλικες ρωτήθηκαν για το πώς αξιολογούν τις προσωπικές τους εργασιακές εμπειρίες ως εργαζόμενα παιδιά, και οι τέσσερις ενήλικες φάνηκε να αναγνωρίζουν ότι έχουν αποκομίσει τόσο θετικά όσο και αρνητικά από την εργασιακή εμπειρία τους και δεν αντιμετωπίζουν την εργασία τους ως κάτι εξολοκλήρου αρνητικό.

Ειδικότερα, οι τρεις ενήλικες Τασίμ, Ντεριάν και Αϊχάν σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους συγκαταλέγουν στα θετικά που έχουν κερδίσει από την εργασία τους στο δρόμο, το γεγονός ότι η εργασιακή εμπειρία τους, τους έχει καταστήσει περισσότερο δυνατούς στο να αντιμετωπίζουν και να χειρίζονται δύσκολες καταστάσεις και προβλήματα και συνάμα, τους έχει κάνει περισσότερο ανθεκτικούς και υπομονετικούς σε διάφορες δυσκολίες και αντιξοότητες που συναντούν στην ζωή τους. Επίσης, οι τρεις Ρομά ενήλικες πρόσθεσαν ότι η εργασιακή εμπειρία τους, τους βοήθησε να συνειδητοποιήσουν το πώς αποκτούνται τα χρήματα, να σταθούν στα πόδια τους, και έτσι να κατανοήσουν ότι η «αληθινή» ζωή δεν είναι εύκολη, αλλά περιλαμβάνει δυσκολίες. Παρατίθεται αποσπάσματα από τις αναφορές τους:

«...Ναι, κοίτα αυτό ότι έχω γίνει πιο δυνατός, το ότι αντέχω καλύτερα τα προβλήματα και ό,τι κάποιος μου πει και τις δυσκολίες ας πούμε... εντάξει είδα και πως είναι η ζωή, κατάλαβα πως βγαίνουν τα λεφτά ας πούμε» (Τασίμ, 21 ετών).

«...Ότι γίνεσαι πιο δυνατός, έχεις πιο πολύ υπομονή, μαθαίνεις πως βγαίνουν τα λεφτά... με έχει κάνει η ζωή πιο σκληρή, να έχω πιο υπομονή, να μάθω πως βγαίνουν τα λεφτά...» (Ντεριάν, 21 ετών).

«...Πήρα γνώσεις, μάζεψα πράγματα από διάφορους ανθρώπους, από διάφορες πάστες, διάφορες φάτσες και αυτά μου δώσανε να καταλάβω ότι αυτή είναι η ζωή, έτσι έχουν τα πράγματα... αυτή η δουλειά μου πρόσφερε να σταθώ καλά στα πόδια μου, να δω πράγματα και πως είναι η αληθινή ζωή. Γιατί υπάρχει και η ψεύτικη ζωή, δηλαδή να είμαι μαμάκας, καλομαθημένος. Ξέρω ανθρώπους που παίρνουν από την μάνα τους και τον πατέρα τους λεφτά και μου λέγανε εσύ γιατί δεν το κάνεις αυτό;... είδα πως βγαίνουν τα λεφτά και με έκανε αυτό πιο δυνατό, να σταθώ στα πόδια μου, να καταλάβω ότι η ζωή είναι δύσκολη» (Αϊχάν, 21 ετών).

Επιπλέον, οι δύο νεαροί ενήλικες Τασίμ και Αϊχάν δήλωσαν ότι η εργασιακή τους εμπειρία, τους παρείχε την ευκαιρία να γνωρίσουν νέα άτομα και να κάνουν φίλιες που τις έχουν ακόμα κρατήσει, κάτι που εντοπίζουν ως θετικό που έχουν αποκομίσει από την εργασιακή τους δραστηριότητα:

«... Εντάξει ένα άλλο καλό της δουλειάς ήταν ότι γνώρισα άτομα και μου έχει προσφέρει φίλους σε μαγαζιά που πήγαινα να πουλήσω, εκτός μαγαζιών που γνώριζα γενικά στο δρόμο. Έκανα κάποιους καλούς φίλους, με τους οποίους τα λέμε ακόμα καλά και έχουμε επαφή» (Τασίμ, 21 ετών).

«... Γνώρισα παιδιά, έκανα παρέες και γίναμε φίλοι. Μερικά παιδιά ήταν πολύ καλά και κάνουμε παρέα» (Αρίφ, 19 ετών).

Σχετικά με τα αρνητικά που οι συμμετέχοντες ενήλικες εντοπίζουν στις εργασιακές εμπειρίες τους, οι δύο ενήλικες Ντεριάν και Τασίμ υποστήριξαν ότι η εργασία τους στο δρόμο, τους εμπόδισε στο να απολαύσουν την παιδική τους ηλικία και να ζήσουν ως παιδιά, δηλαδή να παίζουν, να είναι ξένοιαστοι και ανέμελοι χωρίς ευθύνες και άγχος και να έχουν ελεύθερο χρόνο. Για παράδειγμα, όπως ανέφεραν:

«...Αυτό που μου έχει λείψει και το βλέπω ως αρνητικό από την όλη ιστορία είναι ότι μου έχει λείψει η παιδική μου ηλικία. Αυτό τα λέει όλα. Μόνο δουλειά και τίποτα άλλο. Ξέρεις τι είναι ένα παιδί να δουλεύει και να έχεις μόνο αυτό στο μυαλό σου και τίποτα άλλο;... μα ποτέ δεν έχω παίξει, ποτέ δεν έχω γελάσει... να πάω να παίξω ένα παιχνίδι με τις φίλες μου ρε παιδί μου... αυτή τη στιγμή είμαι 21 χρονών και νομίζω ότι είμαι 41... νιώθω ότι έχω κουραστεί και έχω ζήσει πρόωρα. Γιατί πλήρωνα το νοίκι, το φως, το νερό... να πληρώνω το ένα το άλλο. Να ανησυχώ για τους γονείς μου, για τα αδέρφια μου τι θα κάνουν άμα δεν πληρώσουμε το νοίκι, θα μας πετάξουν έξω» (Ντεριάν, 21 ετών).

«Εντάξει, δεν έζησα σαν παιδί επειδή δούλευα και αυτό δεν ήταν καλό... έβλεπα μερικά παιδιά που ήταν με τους γονείς τους και βγαίνανε έξω βόλτα ή έπαιζαν χωρίς ρε παιδί μου να έχουν έγνοιες στο μυαλό τους... μου έχει λείψει δηλαδή να είμαι παιδί» (Τασίμ, 21 ετών).

Ακόμα, οι δύο νεαροί Ρομά ενήλικες Αρίφ και Αϊχάν αναφέρθηκαν στο γεγονός ότι η εργασία τους, παρεμπόδισε την ομαλή φοίτηση τους στο σχολείο, με αποτέλεσμα να έχουν άτακτη φοίτηση.

«...Ναι εντάξει αρνητικό από την δουλειά ήταν ότι με πήγε πίσω στο σχολείο, στο να μάθω πράγματα, τα οποία δεν ήξερα και τα έμαθα αργότερα που πήγα σχολείο. Η αλήθεια είναι ότι επειδή δούλευα δεν μπορούσα να πάω κάθε μέρα στο σχολείο. Δεν μου ήταν εύκολο δηλαδή να παρακολουθώ κάθε μέρα. Αυτό δεν ήταν καλό ας πούμε...» (Αϊχάν, 21 ετών).

«Μου έκανε κακό στο σχολείο. Δηλαδή δεν πήγαινα σχολείο κάθε μέρα. Κάποιες μέρες δεν πήγαινα καθόλου και έκανα πάρα πολλές απουσίες και έχανα την χρονιά. Αυτό ήταν

το άσχημο της υπόθεσης. Εντάζει, από την άλλη όμως τώρα συνειδητοποίησα την αξία του σχολείου» (Αρίφ, 19 ετών).

Ο νεαρός ενήλικας Αϊχάν πρόσθεσε ως αρνητικό της εργασιακής του εμπειρίας ότι υπέστη λεκτική βία από τους πελάτες και γενικότερα τον κόσμο στο δρόμο, με αποτέλεσμα να αισθάνεται υποτιμητικά και μειονεκτικά, κάτι που όπως ισχυρίστηκε, λειτούργησε αρνητικά στην αυτοπεποίθηση του και την αυτοεκτίμηση του, και τον έκανε να έχει χαμηλή αυτοπεποίθηση και να πιστεύει ότι δεν μπορεί να κάνει κάτι διαφορετικό από αυτό που κάνει, δηλαδή να πουλάει μικροαντικείμενα στο δρόμο. Για παράδειγμα, όπως δήλωσε:

«...Εεε τα κακά που κέρδισα εγώ ήταν το βρισίδι που έφαγα από κάποιους πελάτες, από άτομα μέσα στα αμάξια που περνούσαν, από τον κόσμο γιατί υπήρχαν διάφορες πάστες. Αυτό δεν ήταν καλό! Γιατί ξέρεις κάτι; Σαν να σε υποτιμάνε. Δεν μου άρεσε να με υποτιμάνε. Και το πίστευα ότι ήμουν πιο κάτω και δεν είχα αυτοπεποίθηση. Ένιωθα έτσι σαν να είμαι ένα άτομο, το οποίο δεν θα μπορέσω να καταφέρω στη ζωή μου τίποτα παρά μόνο αυτό που κάνω... με αντιμετώπιζαν σαν κατώτερο... δεν με σεβόντουσαν για αυτό το πράγμα που έκανα... ο κόσμος μου το μετέδιδε αυτό δηλαδή ότι δεν μπορείς να κάνεις τίποτα» (Αϊχάν, 21 ετών).

6.14 Ρομά Γονείς: Είναι η δουλειά «καλό πράγμα»; Οι προσωπικές αντιλήψεις τους

Στην υποενότητα αυτή γίνεται αναφορά στις προσωπικές απόψεις των δύο Ρομά γονέων Μεσούτ και Άχμετ για το τι πιστεύουν για την εργασία των παιδιών στο δρόμο και στο πως οι ίδιοι αξιολογούν τις προσωπικές εργασιακές εμπειρίες τους ως παιδιά. Αναφέρεται ότι το συγκεκριμένο θέμα δεν καλύφθηκε από την τρίτη Ρομά γονέα Τζανσέ (2), διότι η ίδια δεν ήταν σε νηφάλια κατάσταση κατά την διάρκεια της συνέντευξης και έτσι η συνέντευξη μαζί της υπήρξε ημιτελής.

Ο γονέας Μεσούτ (28 ετών) σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, φαίνεται να αντιλαμβάνεται την εργασία των παιδιών στο δρόμο εξολοκλήρου σε αρνητικούς όρους. Ειδικότερα, ο Μεσούτ εξέφρασε την άποψη ότι η παιδική εργασία στερεί από τα παιδιά την δυνατότητα να φοιτήσουν στο σχολείο, με αποτέλεσμα να θέτονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας και να επηρεάζεται αρνητικά η μελλοντική επαγγελματική ζωή τους:

«...Όχι η δουλειά δεν είναι καλό για ένα παιδί γιατί ένα παιδί που δουλεύει χάνει την εκπαίδευση του, όπως την έχασα εγώ... Ας πούμε το βλέπω από μένα. Αν είχα το απολυτήριο του Δημοτικού ή του Γυμνασίου τώρα θα ήμουν σε άλλη δουλειά. Λοιπόν πρέπει όλη η νεολαία η δικιά μας που έχει κάνει οικογένεια να φύγει από αυτή την μιζέρια και να μην στέλνει τα παιδιά για δουλειά. Αυτό το συμπέρασμα έχω βγάλει...» (Μεσούτ, 28 ετών).

Ομοίως, ο γονέας Άχμετ (30 ετών) φαίνεται να θεωρεί την εργασία από πολύ μικρή ηλικία ως ζημία για ένα παιδί, καθώς όπως ισχυρίστηκε, η εργασία παρεμποδίζει το παιδί να ζήσει ξέγνοιαστα και ανέμελα χωρίς ευθύνες και υποχρεώσεις, και του στερεί την δυνατότητα να απολαύσει την παιδική του ηλικία, καθώς το εργαζόμενο παιδί αναλαμβάνει χρέη ενήλικου:

«...Δεν είναι κακό να δουλεύει κάποιος άτομο. Αλλά για τα παιδιά είναι κακό. Δηλαδή να τα βάλεις σώνει και καλά από πιτσιρίκια... εντάξει η αλήθεια είναι ότι χάνουν τα παιδιά πολλά άμα δουλεύουν, όπως δεν μπορούν να πάνε μια βόλτα, να πάνε εκδρομές, να έχουν τους φίλους τους ας πούμε και να παίζουν...» (Άχμετ, 30 ετών).

Παρόλα αυτά, και οι δύο Ρομά γονείς, όπως και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες φαίνεται να θεωρούν ότι έχουν αποκομίσει και θετικά και αρνητικά από την εργασιακή εμπειρία τους κατά την παιδική τους ηλικία, και φαίνεται να μην αντιλαμβάνονται την συγκεκριμένη εμπειρία τους αποκλειστικά σε αρνητικούς όρους. Για παράδειγμα, ο Μεσούτ θεωρεί πολύτιμη την συγκεκριμένη εμπειρία, και αυτό διότι μέσα από την επαφή του με τον κόσμο και τις γνωριμίες που έκανε διδάχθηκε πράγματα και γνώσεις. Έτσι, όπως υποστήριξε:

«...Η εμπειρία που έμαθα, έμαθα πράγματα, έμαθα ζωή. Για αυτό λέω ανάλογα με τι ανθρώπους έχεις κάνει παρέα λέει μια παροιμία με όποιο δάσκαλο θα κάτσεις τέτοια γράμματα θα μάθεις. Εγώ με τους δασκάλους που έκατσα εκεί πέρα αυτά τα γράμματα έμαθα. Κέρδισα πρώτον δεν έχω μπλέξει στα ναρκωτικά που θα μπορούσα πολύ εύκολα να μπλέξω αφού ήμουν στην νύχτα μέσα. Δεύτερον, δεν έχω βάλει ποτέ το χέρι μου να κλέψω γιατί ήξερα πως έβγαине το μεροκάματο...» (Μεσούτ, 28 ετών).

Όσον αφορά στα αρνητικά των εργασιακών εμπειριών τους, ο Ρομά γονέας Μεσούτ θεωρεί ότι η εργασία του στο δρόμο λειτούργησε ανασταλτικά στην φοίτηση του στο σχολείο, με αποτέλεσμα να μείνει εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας και να αδυνατεί ή να δυσκολεύεται ως ενήλικας να διεκδικήσει κάποια άλλη εργασία που απαιτεί γραμματικές γνώσεις και περιλαμβάνει καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές. Όπως χαρακτηριστικά δήλωσε:

«Έχω χάσει την εκπαίδευση το πιο βασικό... αν είχα το απολυτήριο του Δημοτικού ή του Γυμνασίου τώρα θα ήμουν σε άλλη δουλειά... αν γύριζα το χρόνο πίσω θα πήγαινα σχολείο και έστω αν δεν πήγαινα να σπουδάσω ας έβγαζα το Δημοτικό το Γυμνάσιο... από τη δουλειά έχω χάσει ότι δεν πήγα σχολείο» (Μεσούτ, 28 ετών).

Από την άλλη πλευρά, ο Ρομά γονέας Μεσούτ εξέφρασε την άποψη ότι η εργασία του στο δρόμο ως παιδί, του στέρησε την ευκαιρία να απολαύσει την παιδική του ηλικία και να μεγαλώσει ανέμελα με άλλα λόγια να παίξει, να πάει εκδρομές, να περάσει χρόνο με τους φίλους του, καθώς όπως υποστήριξε, αισθανόταν ότι είχε αναλάβει χρέη ενήλικου και ότι είχε ευθύνη να κερδίσει χρήματα και να συνεισφέρει στο οικογενειακό εισόδημα και την κάλυψη των προσωπικών του αναγκών. Για παράδειγμα, όπως ανέφερε:

«...Εντάξει, εδώ που τα λέμε έχω χάσει και εγώ πολλά. Δεν είχα ας πούμε να πάω στο σπίτι μου, να διαβάσω να έχω τους φίλους μου, να πάω εκδρομές, να πάω κάπου μια βόλτα, να βγω μια Κυριακή μεσημέρι έξω, δεν τα έχω δει αυτά. Μόνο στο στρατό που πήγαμε 2-3 φορές εκδρομές. Είχα χάσει να παίζω, να γελάσω γιατί ήμουν σαν υπεύθυνος, σαν μεγάλος το αισθανόμουν» (Αχμετ, 30 ετών).

6.15 Συζήτηση

Όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών, τα περισσότερα παιδιά υποστήριξαν ότι εργάζονται στο δρόμο για οικονομικούς λόγους, προκειμένου να κερδίσουν χρήματα, έτσι ώστε να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα και να συνδράμουν στην επιβίωση των οικογενειών τους, οι οποίες βρίσκονται σε ιδιαίτερα δυσχερή οικονομική κατάσταση. Σε διάφορες έρευνες αποκαλύπτεται ότι η ανάγκη για οικονομική συνεισφορά στην οικογένεια, λόγω της επισφαλούς κατάστασης που βρίσκεται και η φτώχεια παρακινούν την εργασία των παιδιών (Δασκαλάκη, 2009, Camacho, 1999, Helleiner, 2003, Invernizzi, 2005, Pantea, 2009, Woodhead, 1998, Tsourtou et al, 2014).

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η εργασία στο δρόμο για πολλά παιδιά φαίνεται να είναι προϊόν απαίτησης ή προσδοκίας των γονέων τους, προκειμένου να συμβάλλουν με αυτό τον τρόπο στο οικογενειακό εισόδημα, και όχι αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής τους. Όπως βρέθηκε, ορισμένα παιδιά εξέφρασαν ανοικτά ότι δεν επιθυμούν να εργάζονται στο δρόμο, αλλά κατόπιν απαίτησης και σε ορισμένες περιπτώσεις πίεσης από τους γονείς τους, αναγκάζονται να βγουν στο δρόμο και να επιτελέσουν την συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα. Επομένως, σε αυτές τις περιπτώσεις παιδιών η εργασία τους, είναι προϊόν επιβολής ή προσδοκίας από τους γονείς τους. Αντίθετα, ορισμένα άλλα συμμετέχοντα παιδιά αποδίδουν την εργασία τους στην προσωπική τους βούληση, προκειμένου να ενισχύσουν οικονομικά τις οικογένειες τους και παρουσιάζουν την εργασία τους ως προσωπική επιλογή τους. Τα παιδιά, φαίνεται να συμμερίζονται τις άσχημες οικονομικές συνθήκες που οι οικογένειες τους βιώνουν, με αποτέλεσμα να αισθάνονται ότι έχουν χρέος και παράλληλα ευθύνη απέναντι στους γονείς τους να εργαστούν, προκειμένου να συμβάλλουν στην επιβίωση των οικογενειών τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα παιδιά παρουσιάζονται να εσωτερικεύουν την απόφαση τους για εργασία ως δική τους και αποδίδουν την εργασία τους σε όρους προσωπικής αυτονομίας. Ωστόσο, σε δεύτερη φάση παρουσιάζεται η επίδραση της δυναμικής της οικογένειας. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα ευρήματα της έρευνας της Pantea (2009).

Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις φαίνεται ότι τα παιδιά επωμίζονται έναν γονικό ρόλο και η εργασία τους φέρει το νόημα της συνεισφοράς και του καθήκοντος στις οικογένειες τους και συνιστά βασικό όρο δέσμευσης των παιδιών στην οικογένεια τους. Τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά φαίνεται να αισθάνονται υπεύθυνα για τις

οικογένειες τους και ότι έχουν το χρέος να συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με τα ευρήματα των ερευνών της Δασκαλάκη, (2009) και των Tsourtu et al, (2014). Η υψηλή αίσθηση του χρέους και της ευθύνης που αισθάνονται τα παιδιά απέναντι στους γονείς τους, αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στις αυτοαναφορές των δύο συμμετεχόντων εργαζομένων κοριτσιών Σεριφέ και Μπαριέ, οι οποίες δήλωσαν ότι στεναχωριούνται στις περιπτώσεις που τα ημερήσια κέρδη τους είναι χαμηλά ή μηδενικά και βιώνουν έντονο άγχος για το αν θα καταφέρουν να είναι παραγωγικά, όπως και για το πώς οι οικογένειες τους θα μπορέσουν να εξασφαλίσουν τα προς το ζην.

Επίσης, ορισμένα εργαζόμενα αγόρια απέδωσαν την εργασία τους στην προσωπική τους βούληση να βοηθήσουν τους γονείς τους, όχι για οικονομικούς λόγους, αλλά διότι θεωρούν ότι οι γονείς τους κουράζονται. Όπως τα παιδιά ισχυρίστηκαν, τα ίδια προσφέρθηκαν να εργαστούν, καθώς όπως για παράδειγμα ο Χρήστος ανέφερε η μητέρα του αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα υγείας και αισθάνεται ότι θέλει να την ξεκουράζει, όπως και ο Παναγιώτης, ο οποίος θεωρεί ότι μέσω της προσωπικής του συνδρομής, ο πατέρας του κουράζεται λιγότερο.

Επομένως, φαίνεται ότι τα παιδιά πιστεύουν ότι η επιβίωση των οικογενειών τους εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την προσωπική οικονομική συμβολή τους, και αυτή η αντίληψη φαίνεται ότι έχει καλλιεργηθεί στα παιδιά από τους ίδιους τους γονείς τους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τις αυτοαναφορές των επαγγελματιών, που ισχυρίστηκαν ότι οι Ρομά γονείς, έχουν περάσει στα παιδιά τους το μήνυμα ότι η επιβίωση των οικογενειών τους, βρίσκεται στα ίδια τα χέρια των παιδιών, είτε διότι οι ίδιοι αδυνατούν να εργαστούν για ποικίλους λόγους (όπως λόγω προβλημάτων υγείας), είτε διότι τα παιδιά τους μπορούν να κερδίσουν περισσότερα χρήματα σε σχέση με τους ίδιους. Έτσι, τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία μαθαίνουν ότι έχουν υποχρέωση να εργάζονται και αισθάνονται ότι έχουν το καθήκον να συμμετέχουν οικονομικά στο οικογενειακό εισόδημα, διότι διαφορετικά οι οικογένειες τους θα καταρρεύσουν.

Όπως βρέθηκε στα σοβαρά οικονομικά προβλήματα και την κακή οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους, απέδωσαν επίσης οι τρεις συμμετέχοντες νεαροί Ρομά ενήλικες, Τασίμ, Ντεριάν και Αϊχάν, όπως και οι Ρομά γονείς Μεσούτ, Αχμετ και Τζανσέ (2) την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία. Οι νεαροί ενήλικες, αλλά και οι γονείς ισχυρίστηκαν ότι οι σοβαρές οικονομικές δυσκολίες των οικογενειών τους, αποτελούν παράγοντα που εξηγεί την εργασιακή εμπειρία τους κατά την παιδική τους ηλικία. Μάλιστα, όπως και στην περίπτωση των περισσότερων συμμετεχόντων παιδιών, οι τρεις νεαροί ενήλικες δήλωσαν ότι η εργασία τους στο δρόμο αποτελούσε περισσότερο προσδοκία και απαίτηση των γονέων τους, και δεν ήταν προϊόν προσωπικής τους απόφασης. Οι ενήλικες υποστήριξαν ότι δέχονταν άμεση ή έμμεση πίεση από τους γονείς τους να εργαστούν στο δρόμο. Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και για την Ρομά γονέα Τζανσέ (2), η οποία υποστήριξε ότι ύστερα από τις έντονες πιέσεις της μητέρας της, εξαναγκάστηκε να ξεκινήσει να εργάζεται στο δρόμο.

Παρόλα αυτά, οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες δήλωσαν ότι ενώ από την μία πλευρά, η εργασία τους στο δρόμο αποτελούσε προσδοκία και απαίτηση των γονέων τους, από την άλλη πλευρά ως μέλη των οικογενειών τους ενστερνίζονταν τις οικονομικές δυσκολίες και βίωναν εκ των έσω τα προβλήματα που οι γονείς τους αντιμετώπιζαν, με αποτέλεσμα να αισθάνονται ότι έχουν προσωπική υποχρέωση να εργαστούν, για να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειες τους. Μάλιστα, και οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες αναγνώρισαν, ότι συχνά αισθάνονταν τύψεις να αρνηθούν στους γονείς τους να εργαστούν, καθώς θεωρούσαν ότι η προσωπική τους συνεισφορά αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση των προς το ζην. Ομοίως, οι Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ ισχυρίστηκαν ότι οι ίδιοι προσφέρθηκαν να εργαστούν, καθώς βιώνοντας την άσχημη οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους, επιθυμούσαν να βοηθήσουν.

Οι επαγγελματίες βάσει των προσωπικών εμπειριών τους, επιβεβαιώνουν ότι ο παράγοντας της φτώχειας και η δυσμενή οικονομική κατάσταση που οι περισσότερες Ρομά οικογένειες βρίσκονται, αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα που εξηγεί την παρουσία των παιδιών στο δρόμο. Όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι οι περισσότερες Ρομά οικογένειες, διαβιούν κάτω από το όριο της φτώχειας και αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Επομένως, όσα περισσότερα μέλη των οικογενειών συμμετέχουν στον αγώνα για την επιβίωση, τόσο καλύτερα. Όπως φαίνεται, η εργασία των παιδιών αποτελεί μια οικονομική δραστηριότητα που επιτελείται σε άμεση συνάρτηση με την λειτουργία της οικογένειας τους και συνιστά μια στρατηγική επιβίωσης, κάτι που επιβεβαιώνεται και από σχετικές έρευνες (Δασκαλάκη, 2009, Helleiner, 2003, Pantea, 2009, Tsourtou et al, 2014). Μάλιστα, όπως αποκαλύπτεται από τις αυτοαναφορές των παιδιών, είναι χαρακτηριστικό ότι αρκετά παιδιά όταν ρωτήθηκαν για το λόγο που βγαίνουν στο δρόμο να πωλήσουν μικροαντικείμενα, απάντησαν χρησιμοποιώντας τον πληθυντικό αριθμό και όχι τον ενικό (λόγου χάριν «για να βγάλουμε λεφτά», «να φάμε»), κάτι που φανερώνει ότι πρόκειται για μια συλλογική δραστηριότητα, στην οποία συμμετέχουν ανεξαιρέτως από μικρή ηλικία όλα τα μέλη της οικογένειας και εντάσσεται στο εσωτερικό πλαίσιο της οικογένειας τους.

Επιπλέον, όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές των παιδιών, αλλά και από τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο, η συντριπτική πλειοψηφία τους, εργάζεται στο δρόμο με συνοδεία είτε από τους γονείς τους, που επίσης εργάζονται στο δρόμο ή μπορεί απλώς να τα επιβλέπουν, είτε από πρόσωπα του ευρύτερου συγγενικού τους κύκλου. Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και για τους τρεις νεαρούς Ρομά ενήλικες Τασίμ, Ντεριάν και Αϊχάν. Τα περισσότερα παιδιά δήλωσαν ότι δεν πηγαίνουν ποτέ να εργαστούν στο δρόμο, χωρίς συνοδεία. Επομένως, φαίνεται ότι τα παιδιά εργάζονται κυρίως για λογαριασμό των οικογενειών τους, και στην πλειοψηφία των περιπτώσεων συνοδευόμενα από μέλη των οικογενειών τους, ενώ η εργασία τους στο δρόμο αποτελεί κυρίως μία στρατηγική οικογενειακής επιβίωσης. Το γεγονός ότι τα παιδιά εργάζονται κυρίως για την ευημερία των οικογενειών τους, επιβεβαιώνεται και από το πώς διαθέτουν τα χρήματα που κερδίζουν από την εργασία τους. Η πλειοψηφία τους βρέθηκε να εναποθέτουν το

σύνολο των ημερήσιων εισπράξεων τους στους γονείς τους ή τα συγγενικά τους πρόσωπα, συμβάλλοντας στην οικογενειακή συντήρηση, ενώ παράλληλα συνεισφέρουν στην αγορά του εμπορεύματος που πρόκειται να πωλήσουν στο δρόμο. Ωστόσο, κάποια εργαζόμενα παιδιά όπως και οι τρεις συμμετέχοντες νεαροί Ρομά ενήλικες ισχυρίστηκαν ότι τους παραχωρείται από τους γονείς τους ένα μικρό μερίδιο από τα κέρδη τους ως χαρτζιλίκι, το οποίο συνήθως το διαθέτουν για τον εαυτό τους και την κάλυψη των προσωπικών αναγκών τους.

Παρόλα αυτά, οι συμμετέχοντες επαγγελματίες επισημαίνουν ότι η εργασία των παιδιών δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στον παράγοντα της φτώχειας. Έχει διαπιστωθεί, ότι ο παράγοντας της φτώχειας παίζει ρόλο στο φαινόμενο της παιδικής εργασίας, αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο μόνος καθοριστικός παράγοντας, που οδηγεί τις οικογένειες να στείλουν τα παιδιά τους να εργαστούν (ILO-IPEC, 2013a). Όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές των επαγγελματιών, η φτώχεια και οι άσχημες οικονομικές συνθήκες που οι Ρομά οικογένειες αντιμετωπίζουν, δεν αποτελούν τον μοναδικό παράγοντα που μπορεί να εξηγήσει τις εργασιακές εμπειρίες των παιδιών, αλλά ένας συνδυασμός παραγόντων σπρώχνει τα παιδιά να εργαστούν το δρόμο.

Ερευνητές έχουν επισημάνει ότι όλα τα παιδιά που προέρχονται από φτωχές οικογένειες δεν πηγαίνουν να εργαστούν στο δρόμο (Densley and Joss, 2000), ενώ ο αριθμός των παιδιών που εργάζονται στο δρόμο δεν έχει καμία σχέση με τον αριθμό των φτωχών παιδιών (Invernizzi, 2001). Επομένως, η εργασία των παιδιών δεν μπορεί απλώς να κατανοηθεί σε σχέση με την φτώχεια της οικογένειας (Morrow, 1994) και μία εξήγηση που εστιάζει αποκλειστικά στην φτώχεια είναι εσφαλμένη (Densley and Joss, 2000). Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα της έρευνας, καθώς όπως βρέθηκε για ορισμένους εργαζόμενους εφήβους, όπως για παράδειγμα ο Γιокάν, ο Μουσταφά και ο Γιουνγκέρ, η οικονομική δυσχέρεια των οικογενειών τους δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα που εξηγεί την εργασία τους στο δρόμο. Οι έφηβοι απέδωσαν την εργασία τους κυρίως στην επιθυμία τους να βρίσκονται έξω από το σπίτι, στην προσωπική ανάγκη τους για κοινωνικοποίηση, ενώ παράλληλα εξασφαλίζουν ένα εισόδημα. Οι συμμετέχοντες έφηβοι φαίνεται να αισθάνονται ότι δεν έχουν κάποια άλλη επιλογή, δεδομένου μάλιστα ότι βρίσκονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Έτσι, παρόλο που αρχικά ξεκίνησαν να εργάζονται για να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειες τους, εξακολουθούν να εργάζονται στο δρόμο, παρόλο που οι οικογένειες τους, μπορεί να μην χρειάζονται πλέον την οικονομική συμβολή τους.

Επίσης, το κίνητρο για απόκτηση οικονομικής ανεξαρτησίας και προσωπικής αυτονομίας, βρέθηκε να αποτελεί παράγοντα που εξηγεί την εργασιακή εμπειρία ενός συμμετέχοντος παιδιού, αλλά και την δεύτερη εργασία που επιτέλεσε ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ ως σερβιτόρος σε καφετέρια. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας ορισμένα παιδιά, διαθέτουν όλα τα κέρδη από την εργασία τους για την κάλυψη των προσωπικών τους εξόδων ή τα αποταμιεύουν για την κάλυψη των μελλοντικών αναγκών τους και δεν συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, όπως παρατηρήθηκε να συμβαίνει με τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά. Σε διάφορες έρευνες,

φανερώνεται ότι μεταξύ άλλων, η επιθυμία για οικονομική ανεξαρτησία και για απόκτηση μίας αίσθησης αυτονομίας, όπως και η δυνατότητα που δίνεται στα παιδιά μέσω της εργασίας τους να αγοράζουν και να κάνουν πράγματα, χωρίς να χρειάζεται να ζητούν χρήματα από τους γονείς τους, αποτελούν παράγοντες που σπρώχνουν τα παιδιά να εργαστούν (Leonard, 2007, Morrow, 1994, Pole, 2007, Tagliaventi, 2007).

Επιπλέον, ορισμένα παιδιά απέδωσαν την εργασία τους στο δρόμο στο γεγονός ότι έβλεπαν άλλα παιδιά να εργάζονται στο δρόμο, με αποτέλεσμα να ζηλεύουν και να επιθυμούν και εκείνα να εργαστούν. Ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ απέδωσε την πρώτη οικονομική του δραστηριότητα σε μεταφορική εταιρεία στην παρακίνηση που είχε από τους μεγαλύτερους σε ηλικία φίλους του, που επίσης εργάζονταν στην ίδια εταιρεία, ενώ η επιθυμία του για οικονομική ανεξαρτησία, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω εξηγεί την μετέπειτα εργασία του ως σερβιτόρος σε καφετέρια. Έρευνες έχουν δείξει ότι η σχέση με τους συνομηλίκους, αποτελεί έναν παράγοντα που μπορεί να ενθαρρύνει την εργασία των παιδιών και αποτελεί μία εξήγηση του φαινομένου. (Beazley, 2003, Lucchini, 1994).

Επομένως, αποκαλύπτεται ότι η εργασιακή δραστηριότητα των συμμετεχόντων παιδιών και εφήβων δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στην ανάγκη για συνεισφορά στο οικογενειακό εισόδημα, λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης των οικογενειών τους. Μολονότι, τα περισσότερα παιδιά εργάζονται για να παρέχουν οικονομική στήριξη στις οικογένειές τους, όπως βρέθηκε υπάρχουν περιπτώσεις παιδιών, όπου διαφορετικοί παράγοντες παρακινούν την εργασία τους και εξηγούν τις εργασιακές δραστηριότητες τους όπως: η προσωπική ανάγκη τους για κοινωνικοποίηση και η έλλειψη εναλλακτικών, η επιθυμία για απόκτηση οικονομικής ανεξαρτησίας και προσωπικής αυτονομίας, αλλά και η σχέση τους με τους συνομηλίκους.

Η παιδική εργασία ως στοιχείο της κουλτούρας των Ρομά, αποτελεί επίσης έναν σημαντικό παράγοντα που οδηγεί τα παιδιά που προέρχονται από τις συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες να εργαστούν και εξηγεί την παρουσία τους στο δρόμο. Οι Ρομά ξεκινούν τον αγώνα για τον επιούσιο από πολύ νωρίς (Βαξεβάνογλου, 2001, Δαφέρμος, 2013) και η οικονομική συμμετοχή των παιδιών στο εισόδημα της οικογένειας αποτιμάται θετικά (Δασκαλάκη, 2009). Έτσι, είναι σύνηθες τα παιδιά να συμμετέχουν στις εργασιακές πρακτικές της οικογένειάς τους (Βασιλειάδου κα, 1988). Ο παράγοντας της κουλτούρας επισημάνθηκε ιδιαίτερος από τους δύο νεαρούς Ρομά ενήλικες, Ντεριάν και Τασίμ, αλλά και από όλους τους συμμετέχοντες επαγγελματίες, οι οποίοι υποστήριξαν ότι η συνεισφορά των παιδιών στο οικογενειακό εισόδημα, αποτελεί χαρακτηριστικό της κουλτούρας των ρόμικων πληθυσμών και αντιμετωπίζεται, ως κάτι δεδομένο και απόλυτα φυσιολογικό από αυτούς τους πληθυσμούς. Οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι πρόκειται για ένα μοτίβο που επαναλαμβάνεται, καθώς οι περισσότεροι Ρομά γονείς εργάζονταν, επίσης, κατά την παιδική τους ηλικία και επιτελούσαν την δραστηριότητα της πώλησης μικροαντικειμένων στο δρόμο. Έχει βρεθεί ότι η εργασιακή ιστορία της οικογένειας,

διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο είδος της εργασίας που τα παιδιά εισάγονται και στον καθορισμό των αξιών της εργασίας (Camacho, 1999).

Το γεγονός ότι η παιδική εργασία αποτελεί χαρακτηριστικό της κουλτούρας των Ρομά, αντανακλάται, επίσης, έντονα στις αυτοαναφορές των δύο συμμετεχόντων εργαζομένων κοριτσιών Μπαριέ και Σεριφέ, που όταν ρωτήθηκαν αν υπάρχει κάτι που θα ήθελαν να αλλάξουν στην εργασία τους, υποστήριξαν ότι θα ήθελαν να είναι Ελληνίδες και όχι Τουρκάλες Μουσουλμάνες Ρομά, διότι στην φυλή που ανήκουν είναι σύνηθες και αναμενόμενο τα παιδιά να εργάζονται. Καθίσταται εμφανές ότι τα δύο κορίτσια δεν επιθυμούν να εργάζονται και θα ήθελαν να ανήκουν σε άλλη πληθυσμιακή ομάδα, όπου η παιδική εργασία δεν συναντάται. Όπως φαίνεται, τα κορίτσια αντιλαμβάνονται και προσδιορίζουν τον εαυτό τους ως διαφορετικό από τα παιδιά της κυρίαρχης κουλτούρας. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα ευρήματα της έρευνας των Tsourtou et al, (2014).

Τα Ρομά παιδιά από πολύ νωρίς αναλαμβάνουν ρόλους και επωμίζονται ευθύνες που για τα μη Ρομά παιδιά της ίδιας ηλικίας δεν συμβαίνει (Βασιλειάδου κα, 1988). Οι δύο νεαροί Ρομά ενήλικες Ντεριάν και Τασίμ, αλλά και όλοι οι συμμετέχοντες επαγγελματίες, ανέφεραν ότι σε αυτούς τους πληθυσμούς τα παιδιά τείνουν να αντιμετωπίζονται ως ενήλικες και προσδοκάται από αυτά να αναλάβουν υποχρεώσεις και ευθύνες από πολύ νωρίς, όπως είναι η συνεισφορά στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Είναι σύνηθες τα παιδιά να αναλαμβάνουν έναν γονικό ρόλο, και πολύ συχνά να αποτελούν τα κύρια και μόνα πρόσωπα που συντηρούν τις οικογένειες τους. Επομένως, φαίνεται ότι δεν υπάρχουν ευδιάκριτα όρια μεταξύ των παιδιών και των ενηλίκων και τα συμμετέχοντα παιδιά και οι ενήλικες γονείς τους λειτουργούν ως ομόλογοι. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε συμφωνία και με άλλες έρευνες (Δασκαλάκη, 2009, Tsourtou et al, 2014).

Οι επαγγελματίες υποστήριξαν, ότι ένας ακόμα παράγοντας που εξηγεί την παρουσία των παιδιών στο δρόμο, σχετίζεται με το ότι οι περισσότεροι Ρομά γονείς είναι αναλφάβητοι και στο αξιακό τους σύστημα η εκπαίδευση ιεραρχείται χαμηλά. Ο σχολικός θεσμός δεν περιλαμβάνεται στο αξιακό σύστημα των Ρομά (Ι.Δ.ΕΚ, 2011) και η μακροχρόνια εκπαίδευση προσκρούει με την πρακτική των Ρομά για την πρόωρη εισαγωγή τους στην εργασία (Δαφέρμος, 2013, Δασκαλάκη, 2009), ενώ η σχολική επιτυχία θεωρείται σε αυτούς τους πληθυσμούς ότι παρεμποδίζει την πρόσκτηση των δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την επαγγελματική ενασχόληση της ομάδας τους (Ι.Δ.ΕΚ, 2011). Ως εκ τούτου, οι γονείς δεν θεωρούν ότι η εκπαίδευση είναι σημαντική για τα παιδιά τους. Σε έρευνες έχει φανεί ότι οι Ρομά γονείς δεν ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να φοιτήσουν στο σχολείο (Tsourtou et al, 2014). Μη έχοντας συνειδητοποιήσει την αξία της εκπαίδευσης, οι γονείς θεωρούν ότι δεν υπάρχουν άλλες επιλογές για τα παιδιά τους, και έτσι θέτουν ως προτεραιότητα να εργαστούν, προκειμένου να είναι παραγωγικά και να κερδίζουν χρήματα. Επιπρόσθετα, χαρακτηριστικό της κουλτούρας των Ρομά πληθυσμών είναι ότι λόγω του αναλφαβητισμού και της επισφαλούς οικονομικής κατάστασης που βρίσκονται, επικεντρώνονται στο παρόν και ενδιαφέρονται κυρίως για το «σήμερα», χωρίς να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για το

μέλλον. Έτσι, δεν θέτουν τις σωστές βάσεις για ένα έχουν ένα καλύτερο αύριο και στηρίζονται στην εργασία των παιδιών τους.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, ένας πρόσθετος παράγοντας που εξηγεί την εργασία των παιδιών στο δρόμο, σχετίζεται με το ότι τα παιδιά κερδίζουν ικανοποιητικά ποσά. Σχετικά με τις ημερήσιες εισπράξεις των παιδιών, όπως αποκαλύπτεται από τις αυτοαναφορές τους, πρόκειται αναμφισβήτητα για μια πολύ κερδοφόρα οικονομική δραστηριότητα, που τους αποφέρει σημαντικά κέρδη, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι τα περισσότερα παιδιά εργάζονται κάθε μέρα ή σχεδόν κάθε μέρα. Οι περισσότεροι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι οι Ρομά γονείς έχουν επαναπαυτεί στην εργασία των παιδιών τους στο δρόμο, καθώς πρόκειται για μια πολύ προσοδοφόρα δραστηριότητα και έχουν μάθει να βιοπορίζονται με τα χρήματα που τα παιδιά τους κερδίζουν. Οι γονείς έχουν αντιληφθεί ότι τα παιδιά τους είναι πολύ περισσότερο παραγωγικά και έχουν πολύ υψηλότερα κέρδη σε σύντομο χρονικό διάστημα, σε σύγκριση με τους ίδιους που είναι ενήλικες. Και αυτό διότι τα παιδιά κινούν περισσότερο το συναίσθημα του κοινού. Έχει βρεθεί ότι οι Ρομά οικογένειες εμπλέκουν παιδιά μικρής ηλικίας στην δραστηριότητα της πώλησης στο δρόμο, διότι αναγνωρίζουν ότι τα παιδιά μικρότερης ηλικίας είναι περισσότερο αποδοτικά στην επαιτεία ή στην πώληση μικροαντικειμένων στους δρόμους (Pantea, 2009). Επομένως, οι γονείς δυσκολεύονται να σταματήσουν τα παιδιά τους από την επιτέλεση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας, και παράλληλα δεν καταβάλλουν οι ίδιοι προσπάθειες για να εργαστούν.

Επίσης, οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι οι Ρομά γονείς, έρχονται γενικότερα αντιμέτωποι με μια σειρά από δυσκολίες στην εύρεση και άσκηση εργασίας, όπως είναι ο αναλφαβητισμός που χαρακτηρίζει τους περισσότερους, η άρνηση τους να ενταχθούν στο εργασιακό προφίλ της κυρίαρχης κουλτούρας, ο ρατσισμός που υπάρχει από τους εργοδότες, αλλά και προβλήματα γλώσσας και νομικής υπόστασης. Στην βιβλιογραφία εντοπίζονται τα παραπάνω εμπόδια που συναντούν οι Ρομά στην ένταξη τους στην αγορά εργασίας (Διβάνη, 2001, Έξαρχος, 1998, Λαμπρίδης, 2004, Μάρκου, 2008, Ντούσας, 1997). Οι δυσκολίες αυτές εγκλωβίζουν τους Ρομά γονείς στην άσκηση των παραδοσιακών τους επαγγελμάτων, όπως του πλανόδιου πωλητή ή του παλιατζή, που και αυτά όμως τείνουν να φθίνουν. Η εξέλιξη της τεχνολογίας οδήγησε στην κατάργηση των παραδοσιακών επαγγελμάτων των Ρομά. Έτσι, αναγκαστικά προσανατολίζονται στο γυρολογικό εμπόριο που και αυτό όμως φθίνει (Έξαρχος, 1998, Λυδάκη, 2002). Επομένως, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα παραδοσιακά τους επαγγέλματα δεν υφίστανται και μη έχοντας κάποια άλλη τεχνογνωσία για να εξασκήσουν κάποιο άλλο επάγγελμα, καταφεύγουν στην εργασία των παιδιών τους, που αποτελεί μια κερδοφόρα δραστηριότητα για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Τα παραπάνω αντανακλώνονται στις περιπτώσεις των δύο Ρομά γονέων Άχμετ και Τζανσέ (2), που όπως ανέφεραν εξακολουθούν να εργάζονται και ως ενήλικες στο δρόμο πουλώντας μικροαντικείμενα. Ο Άχμετ, απέδωσε την εργασία του στο δρόμο, στο ότι δυσκολεύεται να βρει κάποια άλλη εργασία, ενώ η Τζανσέ (2) απέδωσε την εργασία της, στο ότι ο σύζυγος της δεν έχει σταθερή απασχόληση και η οικογένεια της

αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες. Επιπλέον, για τον λόγο ότι είναι αναλφάβητη, δυσκολεύεται να επιτελέσει κάποιο άλλο επάγγελμα.

Από την άλλη πλευρά, οι επαγγελματίες αναφέρθηκαν στην αδυναμία της ελληνικής Πολιτείας να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την ένταξη των ρόμικων πληθυσμών, που αποτελούν μια κοινωνικά περιθωριοποιημένη ομάδα (Διβάνη, 2001). Το ελληνικό κράτος έχει προχωρήσει στην υιοθέτηση αναποτελεσματικών στρατηγικών όπως είναι: η χορήγηση επιδομάτων και οι αποσπασματικές ενέργειες, ενισχύοντας την κατάσταση απραξίας των Ρομά. Επομένως, οι Ρομά αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ένταξης, και όντας στο περιθώριο για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, έχουν μάθει να στηρίζονται στην επαιτεία και τον οίκτο του κοινού, προκειμένου να βιοπορίζονται. Παρά τις προσπάθειες που καταβάλλονται από την Πολιτεία για την καταπολέμηση της κοινωνικής περιθωριοποίησης τους και την επίλυση των προβλημάτων τους, οι Ρομά παραμένουν μια κοινωνικά αποκλεισμένη ομάδα (Μάρκου, 2008).

Επίσης, σύμφωνα με τις αυτοαναφορές των επαγγελματιών, το ελληνικό κράτος, αδυνατεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το φαινόμενο της παιδικής εργασίας και το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στο δρόμο, ενώ παράλληλα απουσιάζουν οι απαραίτητες κοινωνικές δομές που θα στηρίξουν τις Ρομά οικογένειες και θα τις βοηθήσουν να απομακρύνουν τα παιδιά τους από το δρόμο. Επιπλέον, οι επαγγελματίες έκαναν λόγο για την έλλειψη ενημέρωσης του κοινού, που επιβραβεύει τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο δίνοντας τους χρήματα, ενισχύοντας το φαινόμενο της παιδικής εργασίας.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, φανερώνεται ότι τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά αποδεικνύονται ικανά να συζητούν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των εργασιακών καταστάσεων και εμπειριών τους, όπως και να διαχωρίζουν τις ευχάριστες από τις δυσάρεστες πλευρές στις οικονομικές δραστηριότητες τους στο δρόμο, κάτι που επιβεβαιώνεται και από άλλες σχετικές έρευνες (Leonard, 2007, Pantea, 2009, Tagliaventi, 2007, Woodhead, 1998). Επομένως, αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά συχνά διαθέτουν πολύ περισσότερες ικανότητες από τις υποθέσεις των ενηλίκων και αποτελούν ικανούς συντελεστές και ενεργούς κοινωνικούς δρώντες στις εργασιακές σχέσεις τους.

Η πλειοψηφία των παιδιών, εντοπίζουν ευχάριστες πτυχές στις εργασιακές εμπειρίες τους. Σχετικά με το τι αρέσει στα συμμετέχοντα παιδιά στην εργασία τους, όπως βρέθηκε πολλά παιδιά απολαμβάνουν την ευκαιρία που έχουν στο δρόμο να συναντούν φίλους τους ή συγγενικά τους πρόσωπα, τα οποία επίσης εργάζονται στο δρόμο και να αστειεύονται, ή να παίζουν μαζί τους. Επιπλέον, κάποια παιδιά, βρέθηκε να θεωρούν ως ευχάριστη πτυχή της εργασίας τους, την δυνατότητα που τους παρέχεται στο δρόμο για κοινωνικοποίηση. Τα παιδιά δήλωσαν ότι βρίσκουν ευχάριστη την αλληλεπίδραση τους με το κοινό και την επικοινωνία που αναπτύσσουν με τους πελάτες, ενώ παράλληλα η δυνατότητα που τους δίνεται να κάνουν νέες γνωριμίες και οι υλικές απολαβές που τυγχάνει να έχουν κάποιες φορές από το κοινό είναι κάτι που τα ευχαριστεί. Έρευνες έχουν δείξει ότι η κοινωνικοποίηση με φίλους, η πρόμιμη

κοινωνική επαφή με ενήλικες και η διασκέδαση αποτελούν ευχάριστες πτυχές που εντοπίζουν τα παιδιά στην εργασία τους (Pole, 2007, Tagliaventi, 2007, Woodhead, 1998). Ομοίως, όπως βρέθηκε και οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες Τασίμ, Αρίφ και Αϊχάν, υποστήριξαν ότι η συναναστροφή τους κατά την εργασία τους στο δρόμο με φίλους τους, συγγενικά τους πρόσωπα που επίσης εργάζονταν, αλλά και η επαφή τους με το κοινό και τα δώρα που κάποιες φορές λάμβαναν, αποτελούσαν πτυχές που τους άρεσαν στην εργασία τους και τους ευχαριστούσαν. Επιπλέον, η ευκαιρία για φλερτ με κορίτσια βρέθηκε να αποτελεί για τον εργαζόμενο έφηβο Σερτζούκ, όπως και για τον νεαρό Ρομά ενήλικα Τασίμ ευχάριστη πτυχή της εργασίας τους.

Ορισμένα άλλα παιδιά δήλωσαν ότι τους αρέσει και βρίσκουν ευχάριστο να παρακολουθούν τις καλλιτεχνικές παραστάσεις που δίνονται από πλανόδιους καλλιτέχνες στο δρόμο όπως ζογκλέρ ή κλόουν, ενώ κάποια άλλα παιδιά υποστήριξαν ότι γελούν με κάποιους περαστικούς που συμβαίνει να συναντούν συχνά στο δρόμο, των οποίων η εξωτερική εμφάνιση ή νοητική κατάσταση παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα, που τα παιδιά βρίσκουν ως αστείο.

Επίσης, σε έρευνες φανερώνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά εντοπίζουν ως ικανοποιητικές πλευρές της εργασίας τους, την οικονομική υποστήριξη των οικογενειών τους και την συνεισφορά στα έξοδα του σπιτιού (Pantea, 2009, Woodhead, 1998). Όπως βρέθηκε για αρκετά συμμετέχοντα παιδιά, αποκαλύπτεται ότι οι οικονομικές απολαβές από την εργασία τους στο δρόμο, είναι αυτό που τους αρέσει και τα ευχαριστεί. Τα παιδιά ικανοποιούνται από το γεγονός ότι είναι παραγωγικά και κερδίζουν χρήματα, και έτσι μπορούν να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, ή μπορούν να έχουν ένα χαρτζιλίκι από τις εισπράξεις τους, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του Παναγιώτη.

Επίσης, κάποια άλλα παιδιά βρέθηκε να θεωρούν ως ευχάριστη πτυχή της εργασίας τους το γεγονός ότι αποτελεί μία διέξοδο για τα ίδια, πέραν των χρημάτων που κερδίζουν. Έτσι, τα παιδιά φαίνεται να νιώθουν ικανοποίηση από την δυνατότητα που τους παρέχεται μέσω της επιτέλεσης της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας, να πάνε μία βόλτα, να βγουν έξω από το σπίτι, να αλλάξουν παραστάσεις, να περάσουν την ώρα τους, και να αποφορτιστούν από τα προβλήματα των οικογενειών τους. Έχει βρεθεί ότι η συμμετοχή των παιδιών σε ένα περιβάλλον σχέσεων διαφορετικό από αυτό της οικογένειας ή των φίλων, η άμεση και χειροπιαστή ικανοποίηση, η απόκτηση μεγαλύτερης ανεξαρτησίας, όπως και η ευκαιρία που παρέχεται να περιηγηθούν στο κέντρο της πόλης, αποτιμώνται θετικά από τα εργαζόμενα παιδιά (Pantea, 2009, Tagliaventi, 2007).

Επομένως, τα συμμετέχοντα παιδιά και οι νεαροί Ρομά ενήλικες, αναγνωρίζουν ως ευχάριστες πλευρές των εργασιακών τους καταστάσεων και πραγματικοτήτων, την δυνατότητα για κοινωνικοποίηση, την χειροπιαστή διασκέδαση, την συνεισφορά στα έξοδα του σπιτιού, την συμμετοχή σε ένα περιβάλλον διαφορετικό από αυτό της οικογένειας που λειτουργεί αγχολυτικά και ως διέξοδος, και το φλερτ με το άλλο φύλο.

Σχετικά με τις μη ευχάριστες πτυχές της εργασίας τους, όπως βρέθηκε η κόπωση και η μη πάντοτε διάθεση για εργασία, αποτελούν για αρκετά παιδιά δυσάρεστες πτυχές της εργασίας τους στο δρόμο. Αρκετά συμμετέχοντα παιδιά δήλωσαν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι κουράζονται πολύ κατά την διάρκεια της εργασία τους και πολλές φορές τυγχάνει να μην έχουν την διάθεση και να βαριούνται να εργαστούν. Επίσης, όπως αποκαλύφθηκε η κόπωση ως δυσάρεστη πτυχή της εργασίας του, αναφέρθηκε επίσης και από τον νεαρό Ρομά ενήλικα Τασίμ, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι επειδή ξενυχτούσε ως αργά το βράδυ λόγω της εργασίας του, κουραζόταν πολύ. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με τα ευρήματα της έρευνας των Altanis and Goddard (2004).

Επίσης, κάποια άλλα παιδιά ανέφεραν ως μη ευχάριστες πτυχές της εργασίας τους, τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο, όπως τον κίνδυνο να πέσουν θύματα ληστείας των χρημάτων τους και τον κίνδυνο που διατρέχουν να συλληφθούν από την αστυνομία. Σύμφωνα με τα ευρήματα διαφόρων ερευνών, τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο πέφτουν συχνά θύματα χρηματικής απόσπασης και επίθεσης από ενήλικες και συνομηλικούς (Altanis and Goddard, 2004, Chowdhury et al, 2017, Ikechebelu et al, 2008, Nada and Suliman 2010, Oino et al, 2013). Επίσης, σε διάφορες έρευνες στην χώρα μας (Altanis and Goddard, 2004, Tsourtou et al, 2014, UNICEF, 2001), αλλά και σε διεθνές επίπεδο αποκαλύπτεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο αντιλαμβάνονται ως απειλή την αστυνομία, διότι γνωρίζουν ότι η εργασία τους είναι παράνομη και επομένως είναι πιθανό να συλληφθούν, να έρθουν σε αντιπαράθεση ή και να καταδυναστευθούν από αστυνομικούς (Chowdhury et al, 2017, Lugalla and Mbwambo, 1999, O' Kane, 2003, Takai, 2006).

Επιπρόσθετα, η εχθρική στάση και η αρνητική αντιμετώπιση από το ευρύ κοινό και ορισμένους πελάτες βρέθηκε να αποτελούν δυσάρεστες πλευρές της εργασίας τους στο δρόμο για κάποια παιδιά. Κάποια εργαζόμενα παιδιά υποστήριξαν ότι τους συμβαίνει κατά την εργασία τους στο δρόμο, να αντιμετωπίζονται υποτιμητικά από ορισμένους πελάτες, οι οποίοι είναι εχθρικοί απέναντι τους, με αποτέλεσμα τα παιδιά να πέφτουν θύματα λεκτικής βίας και εμπαιγμού. Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και στην περίπτωση των δύο συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων Αϊχάν και Τασίμ, που υποστήριξαν ότι αυτό που δεν τους άρεσε κατά την εργασία τους στο δρόμο ήταν ότι ορισμένοι πελάτες και κάποιες φορές το ευρύτερο κοινό, τους αντιμετώπιζαν με οίκτο ή υποτίμηση και είχαν εχθρική συμπεριφορά απέναντι τους. Σε πολυάριθμες έρευνες έχει αποκαλυφθεί ότι τα παιδιά που ζουν και /ή εργάζονται στο δρόμο αντιμετωπίζονται αρνητικά από την πλειονότητα της κοινωνίας (Artekar and Heinonen, 2003, Beazley, 2002, Connolly, 1990, Connolly and Ennew, 1996, O' Kane, 2003). Τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου στιγματίζονται και υπόκεινται σε συμβολική και πραγματική βία (Rizzini, 1996), διότι η παρουσία τους στο δρόμο έρχεται σε αντίθεση με αντιλήψεις για την κοινωνική τάξη και τις ιδεολογικές αξίες της οικογένειας και προσλαμβάνονται ως κίνδυνος και απειλή για την δημόσια τάξη (Artekar and Heinonen, 2003, Beazley 2003, Glauser, 1997). Αυτό επιβεβαιώνεται και μέσα από την αυτοαναφορά του νεαρού Ρομά ενήλικα Αϊχάν, που ανέφερε ότι κατά την εργασία

του ως παλιατζής δεν του άρεσε η ίδια η φύση της εργασίας, διότι θεωρούσε ότι έχει χαμηλό status.

Επιπλέον, αρκετά παιδιά ανέφεραν ότι οι χαμηλές ή οι μηδενικές εισπράξεις που τυγχάνει κάποιες φορές να έχουν από την εργασία τους, είναι κάτι που τα δυσαρεστεί. Όπως αποκαλύπτεται, τα παιδιά επιθυμούν να είναι παραγωγικά, και να έχουν όσο το δυνατόν υψηλότερα κέρδη, για να μπορούν να συνεισφέρουν αποτελεσματικά στα έξοδα του σπιτιού. Επομένως, στις περιπτώσεις που δεν τα καταφέρνουν στεναχωριούνται και αγχώνονται. Αυτό αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην αυτοαναφορά του συμμετέχοντος παιδιού Σεριφέ, που όπως ισχυρίστηκε αισθάνεται μεγάλο άγχος να καταφέρει να κερδίσει χρήματα, καθώς νιώθει την ευθύνη να είναι παραγωγική και αποδοτική στην εργασία της. Μάλιστα, ακόμα και όταν βιώνει κόπωση ή νυστάζει, στεναχωριέται, διότι αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι σε θέση να εργαστεί αποτελεσματικά. Στο ίδιο πλαίσιο, ορισμένα παιδιά ανέφεραν ως δυσάρεστη πτυχή της εργασίας τους τον οικονομικό ανταγωνισμό που δημιουργείται με άλλους εργαζόμενους ενήλικες ή παιδιά στο δρόμο, με αποτέλεσμα τα εργαζόμενα παιδιά να αισθάνονται ότι απειλούνται τα κέρδη τους και να μην μπορούν να επιτύχουν το ύψος των εισπράξεων που θα επιθυμούσαν. Έχει φανεί ότι συχνά αναπτύσσεται ανταγωνισμός μεταξύ των παιδιών που εργάζονται και/ή ζουν στο δρόμο και των ενηλίκων ή ανηλίκων που επίσης δραστηριοποιούνται οικονομικά στο δρόμο (VanBeers, 1996).

Επίσης, κάποια άλλα παιδιά αναφέρθηκαν στην έλλειψη ελεύθερου προσωπικού χρόνου ως δυσάρεστη πτυχή της εργασίας τους. Δεδομένου, ότι τα περισσότερα παιδιά εργάζονται παρατεταμένες ώρες και κυρίως τα σαββατοκύριακα και τις εορταστικές περιόδους που αποτελούν και τις πιο κερδοφόρες μέρες, τα παιδιά δεν έχουν ελεύθερο προσωπικό χρόνο για να τον διαθέσουν στην επιτέλεση κάποιας άλλης δραστηριότητας ή σε οτιδήποτε άλλο θα επιθυμούσαν, καθώς είναι δεσμευμένα να εργαστούν. Η έλλειψη ελεύθερου προσωπικού χρόνου επισημάνθηκε επίσης και από την νεαρή Ρομά ενήλικα Ντεριάν, ως δυσάρεστη πτυχή της εργασίας της στο δρόμο κατά την παιδική της ηλικία. Η Ντεριάν ισχυρίστηκε ότι λόγω της εργασίας της δεν είχε χρόνο για παιχνίδι, ύπνο, ξεκούραση ή βόλτα όπως τα άλλα παιδιά. Σύμφωνα με την αυτοαναφορά της, η εργασία της την παρεμπόδιζε να ζήσει την παιδικότητα της και να είναι ανέμελη.

Όπως αποκαλύπτεται η κόπωση και η μη πάντοτε διάθεση για εργασία, οι κίνδυνοι που διατρέχουν τα παιδιά κατά την εργασία τους στο δρόμο να πέσουν θύματα ληστείας των χρημάτων τους, αλλά και σύλληψης από την αστυνομία, η εχθρική στάση και η αρνητική αντιμετώπιση τους από το ευρύ κοινό, τα χαμηλά ή μηδενικά κέρδη και η έλλειψη ελεύθερου προσωπικού χρόνου, αναγνωρίζονται από τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά και νεαρούς Ρομά ενήλικες ως δυσάρεστες πλευρές των εργασιακών τους καταστάσεων.

Παρατηρείται ότι στις περιπτώσεις των παιδιών που η εργασιακή τους δραστηριότητα είναι περισσότερο αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής και απόφασης τους, δίνουν

μεγαλύτερη βαρύτητα στις ευχάριστες πλευρές της εργασίας τους, παρά στις δυσάρεστες. Αντίθετα, στις περιπτώσεις των παιδιών που η εργασία τους είναι περισσότερο προϊόν απαίτησης ή επιβολής από τους γονείς τους, δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις δυσάρεστες πλευρές της εργασίας τους (Tagliaventi, 2007). Επομένως, ο παράγοντας της πιθανότητας της επιλογής για εργασία, φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο που τα παιδιά αντιλαμβάνονται την εργασία τους. Επιπλέον, παρατηρείται ότι η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, διαδραματίζει επίσης σημαντικό ρόλο στον τρόπο που τα παιδιά προσλαμβάνουν και νοηματοδοτούν τις εργασιακές δραστηριότητες τους. Διαπιστώνεται, ότι τα εργαζόμενα παιδιά που ανήκουν σε οικογένειες που βρίσκονται σε ιδιαίτερα δυσχερή οικονομική κατάσταση, φαίνεται να αντιμετωπίζουν την εργασία τους κυρίως ως αναπόφευκτο καθήκον, και η οικονομική τους δραστηριότητα αποκτά περισσότερο επιτακτική μορφή. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά που ανήκουν σε οικογένειες που αντιμετωπίζουν μικρότερα οικονομικά προβλήματα, αντιλαμβάνονται την οικονομική τους δραστηριότητα περισσότερο σε ευνοϊκούς όρους, καθώς δεν αισθάνονται πίεση να εργαστούν, διότι έχουν την ευχέρεια της επιλογής για την επιτέλεση της εργασίας, όπως και για την διάρκεια της. Επομένως, τα εργαζόμενα παιδιά και οι έφηβοι δεν αποδίδουν το ίδιο νόημα στην εργασία τους. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με τα ευρήματα της έρευνας της Δασκαλάκη (2009).

Μολονότι, τα εργαζόμενα παιδιά αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν ευχάριστες πλευρές στην εργασιακή τους δραστηριότητα, βρέθηκε ότι για τα περισσότερα παιδιά δεν αποτελεί μία δραστηριότητα που τα ικανοποιεί πλήρως και την επιτελούν με ευχαρίστηση. Τα περισσότερα παιδιά όταν ρωτήθηκαν τι θα ήθελαν να αλλάξουν στην εργασία τους, αναφέρθηκαν σε διάφορες αλλαγές που θα ήθελαν να κάνουν, ενώ λίγα ήταν τα παιδιά που δήλωσαν ότι δεν θα έκαναν καμία αλλαγή. Ειδικότερα, αρκετά από τα συμμετέχοντα παιδιά θα επιθυμούσαν να σταματήσουν να εργάζονται, και αντί αυτού να φοιτούν στο σχολείο, να παίζουν ή να μένουν σπίτι τους. Τα παιδιά αυτά δήλωσαν ότι θέλουν να απέχουν από οποιαδήποτε είδος εργασιακής δραστηριότητας. Ωστόσο, φαίνεται ότι κατά κάποιο τρόπο νιώθουν εγκλωβισμένα και ότι δεν έχουν άλλη επιλογή, καθώς αισθάνονται ότι έχουν την ευθύνη για την συντήρηση των οικογενειών τους. Φαίνεται ότι τα παιδιά θέτουν σε προτεραιότητα και δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην συλλογική ευημερία της οικογένειας τους, ενώ η προσωπική επιλογή για εργασία φαίνεται ότι αντιμετωπίζεται από τα παιδιά αυτά ως δευτερευούσης σημασίας. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα ευρήματα της έρευνας των Tsourtou et al, (2014).

Κάποια άλλα παιδιά ανέφεραν ότι θα επιθυμούσαν να αλλάξουν αντικείμενο εργασίας για διάφορους λόγους το καθένα και να επιτελέσουν κάποια άλλη οικονομική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, οι δύο συμμετέχοντες εργαζόμενοι έφηβοι Γιokάν και Γιουνγκέρ, δήλωσαν ότι αισθάνονται ντροπή στην ηλικία που βρίσκονται 16 και 17 ετών αντίστοιχα να συνεχίζουν να εργάζονται στο δρόμο. Οι έφηβοι θεωρούν ότι δεν γίνονται πλέον κοινωνικά αποδεκτοί από το κοινό να πωλούν λουλούδια στο δρόμο, και ενώ σε μικρότερες ηλικίες αισθάνονταν ικανοποιημένοι με την επιτέλεση της συγκεκριμένης δραστηριότητας, πλέον στην ηλικία που έχουν περιέλθει

αισθάνονται άβολα και επιθυμούν να επιτελέσουν κάποια άλλη εργασία που θα τους παρέχει σταθερές μηνιαίες αποδοχές, θα εργάζονται σε καθημερινή βάση, και θα χαίρουν κοινωνικής αποδοχής. Έχει βρεθεί ότι το κοινό αλλάζει στάση απέναντι στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο με την πάροδο της ηλικίας (Beazley, 2003). Τα εργαζόμενα παιδιά καθώς εισέρχονται στην εφηβεία αντιλαμβάνονται ότι το κοινό ανέχεται λιγότερο την παρουσία τους στο δρόμο (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Σε πλήθος ερευνών αποκαλύπτεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, για τον λόγο ότι η κοινωνία διαφοροποιεί την στάση της απέναντι τους καθώς μεγαλώνουν, μεταστρέφουν τις αντιλήψεις τους για την εργασία τους και την ζωή τους στο δρόμο (Aptekar, 1988, Boyden and Holden, 1991, Felsman, 1989, Visano, 1990).

Επίσης, ορισμένα άλλα παιδιά δήλωσαν ότι θα ήθελαν να αλλάξουν αντικείμενο εργασίας, προκειμένου να αποφύγουν τον κίνδυνο της πιθανής εμπλοκής τους σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες, όπως χαρακτηριστικά υποστηρίχθηκε από τον συμμετέχοντα εργαζόμενο έφηβο Τάσο. Σε έρευνες ανά τον κόσμο φανερώνεται ότι τα παιδιά που ζουν και /ή εργάζονται στο δρόμο εμπλέκονται σε αποκλίνουσες δραστηριότητες και έρχονται αντιμέτωπα με το νόμο (Karabanow, 2003, Kufeldt and Nimmo, 1987), όπως επίσης σε πλήθος ερευνών αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου εμπλέκονται σε επιζήμιες για την υγεία τους δραστηριότητες (deCarvalho et al, 2006, Embleton et al, 2013, Kayembe et al, 2008, Sherman et al, 2005, Towe et al, 2009). Επιπλέον, κάποια άλλα παιδιά δήλωσαν ότι λόγω κόπωσης και έλλειψης διάθεσης θα ήθελαν να σταματήσουν να πωλούν λουλούδια στο δρόμο και να ενασχοληθούν με κάποια άλλη εργασιακή δραστηριότητα που θα είναι λιγότερο κοπιαστική.

Ορισμένα άλλα παιδιά, ισχυρίστηκαν ότι αυτό που θα ήθελαν να αλλάξουν στην εργασία τους είναι το είδος του εμπορεύματος που πωλούν, προκειμένου να διευκολύνονται περισσότερο στην επιτέλεση της οικονομικής δραστηριότητας της πώλησης αντικειμένων στο δρόμο, έτσι ώστε να μπορούν να έχουν υψηλότερα κέρδη, ενώ ένα παιδί ανέφερε ότι αυτό που θα ήθελε να αλλάξει στην εργασία του είναι να ακολουθεί ένα λιγότερο εντατικό ωράριο εργασίας, διότι κουράζεται.

Κάποια παιδιά ισχυρίστηκαν ότι δεν υπάρχει κάτι που θα ήθελαν να αλλάξουν στην εργασία τους. Μάλιστα, όπως βρέθηκε στην περίπτωση του συμμετέχοντος εφήβου Μουσταφά θεωρεί ότι η εργασία του στο δρόμο είναι πιο εύκολη σε σύγκριση με την «κανονική δουλειά», η οποία είναι πιο δύσκολη σε όρους συνέπειας και απαιτήσεων.

Επομένως, όπως αναδύεται από τις αυτοαναφορές των εργαζομένων παιδιών, τα περισσότερα παιδιά επιθυμούν να σταματήσουν να εργάζονται, αλλά αισθάνονται ότι δεν έχουν άλλη εναλλακτική, καθώς η συμμετοχή τους στο οικογενειακό εισόδημα είναι αναγκαία. Κάποια άλλα παιδιά, δήλωσαν ότι θα ήθελαν να αλλάξουν αντικείμενο εργασίας λόγω ηλικίας, κόπωσης, αλλά και πιθανού κινδύνου να εμπλακούν σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες. Επιπλέον, ορισμένα παιδιά βρέθηκε ότι θα επιθυμούσαν να αλλάξουν το είδος του εμπορεύματος που πωλούν, έτσι ώστε να έχουν υψηλότερες απολαβές, όπως και το εντατικό ωράριο εργασίας τους.

Σχετικά με τις αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για την εργασία στο δρόμο, αποκαλύπτεται ότι οι απόψεις τους μοιράζονται ανάμεσα στα παιδιά που αντιλαμβάνονται την εργασία στο δρόμο, εξολοκλήρου σε αρνητικούς όρους και αξιολογούν ότι γενικά «η δουλειά δεν είναι καλό πράγμα» για ένα παιδί, και τα παιδιά που προσλαμβάνουν την εργασία εξολοκλήρου σε θετικούς όρους και εκτιμούν ότι «η δουλειά είναι καλό πράγμα» για ένα παιδί. Ωστόσο, ορισμένα παιδιά βρέθηκε να εντοπίζουν ότι στην συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα της πώλησης αντικειμένων στο δρόμο, συνυπάρχουν τόσο θετικές όσο και αρνητικές πλευρές και δεν αντιμετωπίζουν την εργασία στο δρόμο αποκλειστικά σε θετικούς ή αρνητικούς όρους για ένα παιδί. Τα συμμετέχοντα παιδιά αποδεικνύονται ότι είναι ειδικοί των εργασιακών ζωνών τους και καταστάσεων και ενεργοί κοινωνικοί συντελεστές, όπως και ικανά να εκφράζουν τεκμηριωμένες απόψεις και να επιδεικνύουν κριτική σκέψη. Επομένως, αποδεικνύεται ότι τα παιδιά δεν είναι παθητικοί δέκτες και οι ικανότητές τους δεν θα πρέπει να υποτιμούνται.

Τα παιδιά που αξιολογούν ότι «η δουλειά δεν είναι καλό πράγμα» για ένα παιδί, αιτιολόγησαν τις απόψεις τους, υποστηρίζοντας ότι η εργασία στο δρόμο καθιστά προβληματική την φοίτηση των εργαζομένων παιδιών στο σχολείο και οδηγεί στην εγκατάλειψη του σχολείου. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα ευρήματα άλλων σχετικών ερευνών στην χώρα μας, όπου αποκαλύπτεται ότι η συνεισφορά των Ρομά παιδιών στο οικογενειακό εισόδημα παρεμποδίζει την ομαλή φοίτηση τους στο σχολείο και οδηγεί σε κακή σχολική σταδιοδρομία (Altanis and Goddard, 2004, Γκότοβου, 2007, Δαφέρμος, 2013, Tsourtou et al, 2014, UNICEF, 2000, UNICEF, 2001, Χουντουμάδη, 2002). Παράλληλα, ένα συμμετέχων παιδί, ο Κώστας εξέφρασε την άποψη ότι ένα εργαζόμενο παιδί στιγματίζεται σε περίπτωση που οι συμμαθητές του και οι εκπαιδευτικοί τον δουν να εργάζεται στο δρόμο. Έχει διαπιστωθεί ότι οι κοινωνικές κατασκευές που διαχωρίζουν τα παιδιά στα σπίτια και τα παιδιά στο δρόμο οδηγούν σε στιγματισμό των εργαζομένων παιδιών (Rizzini, 1996) και τα εργαζόμενα παιδιά έχουν επίγνωση ότι λόγω της εργασίας τους, η κυρίαρχη κοινωνία τα ετικετοποιεί (Pantea, 2009).

Επιπλέον, ορισμένα άλλα παιδιά βρέθηκε να αξιολογούν την εργασία στο δρόμο αρνητικά, διότι θεωρούν ότι περιλαμβάνει ποικίλους κινδύνους που απειλούν την σωματική ακεραιότητα και υγεία ενός εργαζομένου παιδιού όπως: τον κίνδυνο της σύλληψης από την αστυνομία, της απαγωγής του για εμπόριο πώλησης των οργάνων του, τον κίνδυνο να πέσει θύμα φυσικών ατυχημάτων και τραυματισμών, όπως και του ότι βιώνει κόπωση. Τα ευρήματα αυτά βρίσκονται σε συμφωνία με τα πορίσματα σχετικών ερευνών, όπου φανερώνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο δηλώνουν ότι διατρέχουν τους κινδύνους της σύλληψης τους από την αστυνομία (Altanis and Goddard, 2004, Chowdhury et al, 2017, Takai, 2006, Tsourtou et al, 2014, UNICEF, 2001), των φυσικών τραυματισμών και ατυχημάτων (Pinzon-Random et al, 2009), τον κίνδυνο της απαγωγής τους και βιώνουν κόπωση (Altanis and Goddard, 2004).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του συμμετέχοντα εφήβου Γιουνγκέρ (17 ετών), που δήλωσε ότι άλλαξε γνώμη για την εργασία του στο δρόμο με την πάροδο της ηλικίας.

Σε μικρότερη ηλικία ο έφηβος θεωρούσε ότι η εργασία στο δρόμο είναι «καλό πράγμα», αλλά πλέον στην ηλικία που βρίσκεται αντιλαμβάνεται ότι η εργασία στο δρόμο ενέχει διάφορους κινδύνους για ένα παιδί, καθώς μπορεί να πέσει θύμα φυσικών ατυχημάτων ή απαγωγής και επιπλέον παρεμποδίζει σημαντικά την φοίτηση του στο σχολείο. Ο έφηβος φαίνεται ότι σε μικρότερη ηλικία δεν είχε συνειδητοποιήσει τα παραπάνω. Επιπλέον, ένα συμμετέχων κορίτσι η Βιζντάν βρέθηκε να αντιλαμβάνεται την εργασία αρνητικά, διότι θεωρεί ότι αποτελεί εκμετάλλευση των παιδιών από τους γονείς τους.

Οι απόψεις των εργαζομένων παιδιών που αξιολογούν την εργασία στο δρόμο αρνητικά, συνάδουν με τις απόψεις που εκφράστηκαν από τους τρεις νεαρούς Ρομά ενήλικες Τασίμ, Ντεριάν και Αρίφ, αλλά και από τους δύο Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ, που διάκεινται αρνητικά απέναντι στην εργασία των παιδιών στο δρόμο. Οι γονείς και οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες, επιβεβαιώνουν ότι η παιδική εργασία επηρεάζει αρνητικά την τακτική φοίτηση των παιδιών στο σχολείο και κατ' επέκταση την μελλοντική επαγγελματική ζωή τους, ενώ παράλληλα ενέχει κινδύνους για ένα εργαζόμενο παιδί, όπως τον κίνδυνο της εμπλοκής του σε παράνομες δραστηριότητες. Επιπλέον, οι νεαροί Ρομά ενήλικες Τασίμ και Ντεριάν, όπως και ο Ρομά γονέας Άχμετ, ισχυρίστηκαν ότι η εργασία στερεί από ένα εργαζόμενο παιδί την δυνατότητα να ζήσει ξέγνοιαστα την παιδική του ηλικία, απαλλαγμένο από υποχρεώσεις και ευθύνες, καθώς επωμίζεται με χρέη ενηλίκων.

Επομένως, σύμφωνα με τις απόψεις των παραπάνω συμμετεχόντων (παιδιών, γονέων και νεαρών Ρομά ενήλικων) η εργασία στο δρόμο δεν είναι «καλό πράγμα» για ένα παιδί, διότι θέτει το εργαζόμενο παιδί εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας με μακροπρόθεσμη ζημία στην ενήλικη επαγγελματική ζωή του, το στιγματίζει και επίσης, το εκθέτει σε μια σειρά από κινδύνους που απειλούν την σωματική του ακεραιότητα και υγεία και το φέρνουν αντιμέτωπο με το νόμο. Επιπλέον, η εργασία αποστερεί από ένα παιδί την δυνατότητα να βιώσει ανέμελα την παιδική του ηλικία.

Από την άλλη πλευρά, μία αρκετή μερίδα παιδιών βρέθηκε, να αξιολογούν την εργασία στο δρόμο θετικά και να εκφράζουν την άποψη ότι στην επιτέλεση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας υπάρχουν μόνο οφέλη. Όπως αποκαλύφθηκε για τα παιδιά αυτά η εργασία γενικά είναι «καλό πράγμα» για ένα παιδί, γιατί τα εργαζόμενα παιδιά κερδίζουν χρήματα και μπορούν με αυτό τον τρόπο να συμμετέχουν οικονομικά στο οικογενειακό εισόδημα, κάτι που επιβεβαιώνεται από σχετικές μελέτες (Pantea, 2009, Woodhead, 1998). Τα παιδιά φαίνεται ότι θεωρούν ως ιδιαίτερα σημαντικό την οικονομική υποστήριξη της οικογένειας και πιστεύουν ότι μέσω της συνεισφοράς τους, επιτυγχάνεται η διασφάλιση της ευημερίας των οικογενειών τους. Έτσι, αντιμετωπίζουν την εργασία στο δρόμο σε θετικούς όρους, καθώς προωθείται το συλλογικό «καλό» της οικογένειας, το οποίο θέτουν σε πρώτη γραμμή.

Μάλιστα, ένα συμμετέχων κορίτσι η Ντενίς (2), αναφέρθηκε στο δικαίωμα της στην εργασία και διαχωρίζει τον εαυτό της από τους Έλληνες. Σύμφωνα με την αυτοαναφορά του παιδιού, η εργασία στο δρόμο συνιστά χαρακτηριστικό της

κουλτούρας στην οποία ανήκει και θεωρεί ότι η άποψη της να εργάζεται μπορεί να διαφέρει από την προσωπική μου άποψη που είμαι Ελληνίδα. Ωστόσο, μέσα από την αυτοαναφορά του παιδιού αναδύεται ότι επιθυμεί να γίνει σεβαστή η άποψη της, όπως και η οικονομική δραστηριότητα που επιτελεί. Καθίσταται εμφανές ότι το παιδί διαχωρίζει τον εαυτό της από τα παιδιά της κυρίαρχης κουλτούρας και αντιλαμβάνεται ότι υπάρχουν διαφορές στις παιδικές ηλικίες. (Tsourtou et al, 2014).

Ορισμένα άλλα παιδιά βρέθηκε να αξιολογούν την εργασία στο δρόμο «καλό πράγμα» για ένα παιδί, διότι όπως υποστήριζαν υπάρχει διττό όφελος. Αφενός, ένα εργαζόμενο παιδί είναι σε θέση να συνεισφέρει στα έξοδα του σπιτιού, αφετέρου μέσω της εργασίας του, του παρέχεται η δυνατότητα να αποταμιεύει χρήματα για μελλοντικές ανάγκες που θα προκύψουν, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε το συμμετέχων παιδί Ντενίς (2). Έτσι, το παιδί φαίνεται να αποτιμά ως θετικό ότι μέσω της εργασίας της βοηθά στην επιβίωση της οικογένειάς της, ενώ συγχρόνως αποκτά μία αίσθηση αυτονομίας, αλλά και ασφάλειας για το μέλλον. Παράλληλα, η ευκαιρία που της παρέχεται μέσω της εργασίας να ενεργεί σαν ενήλικας αξιολογείται θετικά (Leonard, 2007). Στο ίδιο πλαίσιο, ορισμένα άλλα παιδιά, αξιολογούν την εργασία στο δρόμο θετικά για τον λόγο ότι εκτός του ότι τους αποφέρει κέρδη, τους δίνεται η ευκαιρία να έχουν μία διέξοδο και να απομακρυνθούν από τα προβλήματα των οικογενειών τους. Επομένως, φαίνεται ότι τα παιδιά πέραν της οικογενειακής και προσωπικής επιβίωσης που εξασφαλίζει η εργασία, αξιολογούν επίσης ως θετικό ότι ταυτόχρονα τα εργαζόμενα παιδιά συνδυάζουν την εξασφάλιση ενός εισοδήματος με την διασκέδαση και την χειροπιαστή ικανοποίηση, την ευκαιρία να ξεχωρίσουν από τους άλλους, αποκτώντας ένα βαθμό αυτονομίας που σπάνια συναντούν κάπου αλλού. Έτσι, η εργασία παρέχει μία αίσθηση απόκτησης κοινωνικής ταυτότητας που μερικές φορές δεν μπορούν να βρουν σε άλλα περιβάλλοντα (Hungerland, 2007, Pole, 2007, Tagliaventi, 2007).

Στην περίπτωση του συμμετέχοντος εργαζομένου παιδιού Σερτζούκ, ο οποίος αξιολογεί την εργασία σε θετικούς όρους, υποστήριξε βάσει της εργασιακής εμπειρίας του, ότι η εργασία είναι «καλό πράγμα» για ένα παιδί, διότι του παρέχει οικονομική ανεξαρτησία και εξασφάλιση ενός εισοδήματος, και έτσι τα εργαζόμενα παιδιά δεν χρειάζεται να ζητούν χρήματα από τους γονείς του και παύουν να αποτελούν οικονομικό βάρος για αυτούς. Το παιδί φαίνεται να πιστεύει ότι τα εργαζόμενα παιδιά μέσω της οικονομικής τους δραστηριότητας λειτουργούν αυτόνομα. Έχει βρεθεί ότι η απόκτηση οικονομικής ανεξαρτησίας και αυτονομίας, όπως και η οικονομική ελάφρυνση των οικογενειών τους, αξιολογούνται θετικά από τα εργαζόμενα παιδιά (Leonard, 2007, Morrow, 1994, Pole, 2007, Tagliaventi, 2007).

Ορισμένα άλλα παιδιά, βρέθηκε να αξιολογούν την εργασία στο δρόμο ως σημαντικό πλεονέκτημα, καθώς θεωρούν ότι αποτελεί χρήσιμη προετοιμασία και απαραίτητο εφόδιο για την ενήλικη επαγγελματική ζωή τους. Έτσι, αντιλαμβάνονται ότι η εργασία τους στο δρόμο είναι «καλό πράγμα» γιατί προσφέρει μακροπρόθεσμα οφέλη. Τα παιδιά θεωρούν ότι επιτελώντας την συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα από μικρή ηλικία, τους παρέχεται η δυνατότητα να μαθαίνουν και να συνηθίζουν από νωρίς να εργάζονται και παράλληλα να προετοιμάζονται καταλλήλως, έτσι ώστε να

καταστούν ικανά να την επιτελέσουν αποτελεσματικά και στην ενήλικη ζωή τους, να είναι παραγωγικά και να επιβιώσουν, απέναντι σε οποιαδήποτε δυσκολία μπορεί να τους προκύψει. Επομένως, φαίνεται ότι τα παιδιά νοηματοδοτούν την εργασία στο δρόμο ως μία πολύτιμη πηγή μάθησης και επένδυσης για το μέλλον, δίνοντας έμφαση στις παιδαγωγικές πλευρές της οικονομικής δραστηριότητας που επιτελούν, ενώ παράλληλα οι οικονομικές απολαβές προσλαμβάνονται ως εκπαιδευτικός παράγοντας. Η εργασία αποτελεί μία μορφή άτυπης εκπαίδευσης και αντιμετωπίζεται από τα παιδιά αυτά ως χρήσιμη προετοιμασία για το μέλλον τους. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα πορίσματα διαφόρων σχετικών μελετών (Δασκαλάκη, 2009, Hungerland, 2007, Morrow, 1994, Invernizzi, 2003, Invernizzi, 2005, Pole, 2007, Woodhead, 1998).

Στο ίδιο πλαίσιο, ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αϊχάν, σε αντίθεση με τους τρεις νεαρούς Ρομά ενήλικες και συμμετέχοντες γονείς, εξέφρασε την άποψη ότι η εργασία είναι «καλό πράγμα» για ένα παιδί, από την ηλικία όμως των 12 ετών και άνω, καθώς αποτελεί μία πολύτιμη πηγή μάθησης. Όπως ανέφερε, η εργασία μερικής απασχόλησης άνω των 12 ετών, αποτελεί μάθημα ζωής για ένα παιδί, διότι το βοηθά να αποκτήσει πολύτιμες γνώσεις, να καταστεί υπεύθυνο, να συνειδητοποιήσει το νόημα της ζωής και την δυσκολία που αποκτούνται τα χρήματα, ενώ παράλληλα συμβάλλει στο να μην εμπλακεί σε παράνομες δραστηριότητες. Επίσης, το καθιστά εργατικό και το αποτρέπει από την αεργία. Ο ενήλικας Αϊχάν πιστεύει ότι από την ηλικία των 12 ετών και κάτω είναι «κακό» να εργάζεται ένα παιδί, διότι μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά η ψυχολογία του και να αποκτήσει ψυχολογικά προβλήματα.

Επομένως, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των συμμετεχόντων, η εργασία στο δρόμο είναι «καλό πράγμα» διότι διασφαλίζει την οικογενειακή και προσωπική επιβίωση, παρέχει την δυνατότητα για αποταμίευση χρημάτων, όπως και την ευκαιρία για διέξοδο-«διάλλειμα» από τα προβλήματα του σπιτιού, προσφέρει οικονομική ανεξαρτησία και αυτονομία, και αποτελεί μία μορφή άτυπης εκπαίδευσης και χρήσιμης προετοιμασίας για την ενήλικη επαγγελματική ζωή των εργαζομένων παιδιών.

Ορισμένα άλλα παιδιά βρέθηκε να μην αξιολογούν την εργασία στο δρόμο ως «καλό πράγμα», αλλά και ούτε και «ως κακό πράγμα». Τα παιδιά αυτά, δεν τάσσονται ούτε υπέρ ούτε κατά της παιδικής εργασίας, αλλά όπως αναδύεται από τις μαρτυρίες τους, αναγνωρίζουν ότι η εργασία στο δρόμο περιλαμβάνει τόσο πλεονεκτήματα όσο και μειονεκτήματα για ένα παιδί. Τα παιδιά συγκαταλέγουν στις θετικές πλευρές της εργασίας στο δρόμο ότι αναμφισβήτητα αποτελεί μια προσοδοφόρα δραστηριότητα, μέσω της οποίας ένα εργαζόμενο παιδί συνεισφέρει στο οικογενειακό πορτοφόλι, συμβάλλοντας στην οικογενειακή ευημερία. Επιπλέον, όπως βρέθηκε ένας συμμετέχων εργαζόμενος έφηβος ο Γιοκάν, συγκαταλέγει στις θετικές πτυχές της εργασίας του, ότι έχει συνειδητοποιήσει την δυσκολία με την οποία κερδίζονται τα χρήματα, και έμαθε μέσω της εργασιακής του εμπειρίας να είναι εργατικός. Επομένως, θεωρεί ότι ένα εργαζόμενο παιδί μαθαίνει να είναι εργατικό και καθίσταται ώριμο, καθώς συνειδητοποιεί την δυσκολία που αποκτούνται τα χρήματα Σύμφωνα με διάφορες έρευνες, η εκμάθηση και η ανάπτυξη δεξιοτήτων ως πολύτιμη εμπειρική γνώση για το μέλλον που μέσω της εργασίας τους τα παιδιά αποκτούν, αποτιμάται

θετικά από τα εργαζόμενα παιδιά (Δασκαλάκη 2009, Woodhead, 1998). Στις αρνητικές πλευρές της εργασίας, οι συμμετέχοντες συγκαταλέγουν την κόπωση, την λεκτική βία από ορισμένους πελάτες, τους κινδύνους που ελλοχεύουν για την σωματική ακεραιότητα των παιδιών, και την κακή σχέση με το σχολικό θεσμό.

Ομοίως, μολονότι οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες Τασίμ, Ντεριάν και Αρίφ, όπως και οι συμμετέχοντες Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ, υποστήριξαν όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ότι γενικά η εργασία δεν είναι «καλό πράγμα» για ένα παιδί, και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες, όπως και οι συμμετέχοντες Ρομά γονείς δεν καταδικάζουν τις προσωπικές εργασιακές εμπειρίες τους κατά την παιδική τους ηλικία, αλλά και ούτε τις αντιμετωπίζουν εξολοκλήρου ευνοϊκά. Αναγνωρίζουν ότι η εργασιακή εμπειρία τους, τους έχει προσφέρει τόσο θετικά όσο και αρνητικά.

Στα οφέλη που οι νεαροί Ρομά ενήλικες έχουν αποκομίσει εντοπίζουν ότι έγιναν περισσότερο ανθεκτικοί, δυνατοί και υπομονετικοί απέναντι στις δυσκολίες της ζωής. Επίσης, η εργασιακή εμπειρία τους, τους βοήθησε να συνειδητοποιήσουν την δυσκολία με την οποία αποκτούνται τα χρήματα, να σταθούν στα πόδια τους και να αντιληφθούν ότι η πραγματική ζωή περιλαμβάνει αντιξοότητες. Φαίνεται, ότι η εργασιακή εμπειρία τους, μολονότι περιλάμβανε δυσκολίες, τους εφοδίασε με αυτοδυναμία, ανεξαρτησία και αυτοπεποίθηση, και τους κατέστησε ικανούς να στηρίζονται και να έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και τις προσωπικές τους ικανότητες, όπως και να μπορούν να ανταπεξέρχονται στις δύσκολες καταστάσεις της ζωής. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα ευρήματα της έρευνας του Kidd (2003). Ομοίως, ο Ρομά γονέας Μεσούτ ισχυρίστηκε ότι η εμπειρία του, αποτέλεσε πολύτιμο μάθημα ζωής, καθώς απέκτησε γνώσεις και διδάχθηκε πράγματα, με αποτέλεσμα να «μάθει» την ζωή και να αποκτήσει κάποιες ηθικές αρχές, όπως να μην εμπλακεί σε παράνομες δραστηριότητες, γιατί συνειδητοποίησε την μεγάλη δυσκολία που κερδίζονται τα χρήματα. Επιπλέον, σύμφωνα με τους ενήλικες Τασίμ και Αϊχάν στα οφέλη που αποκόμισαν από την εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία, συγκαταλέγουν επίσης ότι έκαναν γνωριμίες και ανέπτυξαν δυνατές φιλίες. Έχει βρεθεί σε έρευνες ότι η κοινωνικοποίηση με φίλους και οι φιλίες αποτελούν πτυχές που αξιολογούνται θετικά από τα εργαζόμενα παιδιά (Pole, 2007, Woodhead, 1998).

Οι νεαροί Ρομά ενήλικες αποτιμούν ως αρνητικά των εργασιακών εμπειριών τους, ότι η εργασία τους, τους αποστέρησε την παιδική ξεγνοιασιά, το παιχνίδι και τον ελεύθερο χρόνο. Αισθάνονται ότι είχαν αναλάβει χρέη ενηλίκων και είχαν επωμιστεί με υψηλές ευθύνες που δεν θα έπρεπε να έχουν ως παιδιά. Η ίδια άποψη εκφράστηκε και από τον Ρομά γονέα Άχμετ, που αξιολογεί ως μειονέκτημα της εργασίας του ότι του στερήθηκε η ευκαιρία να απολαύσει την παιδική του ηλικία. Επιπλέον, οι Ρομά ενήλικες ισχυρίστηκαν ότι η εργασία τους επηρέασε αρνητικά την τακτική φοίτηση τους στο σχολείο. Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και στην περίπτωση του Ρομά γονέα Μεσούτ, που ισχυρίστηκε ότι η εργασία του, τον έθεσε εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, με αποτέλεσμα να έχει περιορισμένες επαγγελματικές προοπτικές. Ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αϊχάν συνυπολογίζει επίσης στα αρνητικά της εργασιακής εμπειρίας του, ότι

υπέστη λεκτική βία από τους πελάτες, με αποτέλεσμα να έχει χαμηλή αυτοπεποίθηση, να νιώθει υποδεέστερος και να πιστεύει ότι στερείται εναλλακτική στην ζωή του.

6.16 Σύνοψη

Από τα παραπάνω συνάγεται, ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών έχουν εισαχθεί στην δραστηριότητα της πώλησης στο δρόμο αντικειμένων από μικρή ηλικία, από μέλη των οικογενειών τους και το κίνητρο τους είναι η συνεισφορά στο οικογενειακό εισόδημα, λόγω της επισφαλούς οικονομικής κατάστασης που βρίσκονται οι οικογένειες τους. Τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτουν την αλληλεξάρτηση της εργασιακής δραστηριότητας των παιδιών με τις ζωές των οικογενειών τους. Η εργασία των παιδιών εντάσσεται στο εσωτερικό πλαίσιο της οικογένειας τους και αποτελεί κυρίως μια στρατηγική οικογενειακής επιβίωσης, η οποία επιδοκιμάζεται από τις πολιτισμικές παραδόσεις και τις προσδοκίες των γονέων τους. Τα εργαζόμενα παιδιά φαίνεται να αντιμετωπίζουν την εργασιακή εμπειρία τους, ως αναπόφευκτο κομμάτι της παιδικής ηλικίας και ως κάτι φυσιολογικό.

Πολλά παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται την εργασία τους στο δρόμο ως απαίτηση ή προσδοκία των γονέων τους, και η εργασία τους αποτελεί προϊόν επιβολής ή προσδοκίας από τους γονείς τους. Παράλληλα, ορισμένα άλλα παιδιά αποδίδουν την εργασία τους στην προσωπική τους βούληση να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειες τους και εσωτερικεύουν την απόφαση τους για εργασία ως δική τους. Τα παιδιά αυτά φαίνεται να κατανοούν ότι λόγω των σοβαρών οικονομικών προβλημάτων των οικογενειών τους, δεν έχουν επιλογή και η οικονομική συμμετοχή τους, καθίσταται επιτακτική για την διασφάλιση της προσωπικής και οικογενειακής επιβίωσης. Ωστόσο, κοινή βάση αποτελεί ότι τα παιδιά θεωρούν τους εαυτούς τους υπεύθυνους να συνδράμουν στην οικογενειακή επιβίωση, και η εργασία φέρει για την συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών το νόημα του καθήκοντος και τους χρέους της συνεισφοράς στο οικογενειακό εισόδημα, και συνδέεται άμεσα με τις προσδοκίες των γονέων τους και την οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους. Οι γονείς των παιδιών έχουν μεταλαμπαδεύσει στα παιδιά τους, ότι η οικονομική συμμετοχή των τελευταίων στα έξοδα του σπιτιού, είναι αναγκαία και συνιστά βασική προϋπόθεση για την συντήρηση των οικογενειών τους.

Τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτουν ότι μολονότι η ανάγκη για συνεισφορά στα έξοδα του σπιτιού και η δυσχερή οικονομική κατάσταση της οικογένειας, σπρώχνει τα περισσότερα συμμετέχοντα Ρομά παιδιά να εργαστούν στο δρόμο, υπάρχουν περιπτώσεις παιδιών, όπου διαφορετικά κίνητρα παρακινούν την εργασιακή δραστηριότητα τους όπως: η επιθυμία τους για κοινωνικοποίηση, η έλλειψη εναλλακτικών, το κίνητρο για απόκτηση οικονομικής ανεξαρτησίας και προσωπικής αυτονομίας και η σχέση τους με τους συνομηλίκους.

Επομένως, η εργασία των παιδιών δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στον παράγοντα της φτώχειας και τις κακές οικονομικές συνθήκες των οικογενειών τους. Αποκαλύπτεται ότι ένας συνδυασμός μίας ποικιλίας παραγόντων εξηγεί την παρουσία των παιδιών στο δρόμο, που κυρίως σχετίζονται με την κουλτούρα των πληθυσμιακών ομάδων που ανήκουν τα παιδιά. Οι Ρομά ξεκινούν τον αγώνα για την βιοπάλη από νωρίς και η οικονομική συμμετοχή των παιδιών στις εργασιακές πρακτικές της οικογένειας τους είναι σύνηθες και αποτιμάται θετικά. Σε αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες, προσδοκάται από τα παιδιά να αναλάβουν ρόλους και ευθύνες, όπως είναι η οικονομική συνεισφορά στα έξοδα του σπιτιού. Τα παιδιά τείνουν να αντιμετωπίζονται περισσότερο ως ενήλικες και αναλαμβάνουν έναν γονικό ρόλο, ενώ αντιλαμβάνονται και προσδιορίζουν τον εαυτό τους ως διαφορετικό από τα παιδιά της κυρίαρχης κουλτούρας. Επιπλέον, καθώς η εκπαίδευση βρίσκεται εκτός του αξιακού συστήματος των Ρομά, οι γονείς προωθούν τα παιδιά τους στην εργασία από νωρίς. Ακόμα, οι δυσκολίες που συναντούν οι Ρομά στην ένταξη τους στην αγορά εργασίας, όπως και του ότι παραμένουν για χρόνια μία κοινωνικά περιθωριοποιημένη ομάδα στην χώρα μας με σοβαρά προβλήματα ένταξης, σε συνδυασμό με το ότι η εργασία των παιδιών τους αποτελεί μία ιδιαίτερα προσοδοφόρα δραστηριότητα, αποτελούν παράγοντες που συμβάλλουν στην εργασία των παιδιών στο δρόμο. Επιπρόσθετα, η αδυναμία του ελληνικού κράτους να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την καταπολέμηση του φαινομένου της παιδικής εργασίας στο δρόμο και η απουσία κατάλληλων κρατικών υποστηρικτικών δομών, όπως και η έλλειψη ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του κοινού, ενισχύουν το φαινόμενο της εργασίας των παιδιών στο δρόμο.

Τα συμμετέχοντα παιδιά αποδεικνύονται ικανά να διαχωρίζουν τις ευχάριστες από τις δυσάρεστες πλευρές της εργασίας τους στο δρόμο. Στις ευχάριστες πλευρές, αναγνωρίζουν την δυνατότητα που τους παρέχεται για κοινωνικοποίηση, την άμεση και χειροπιαστή διασκέδαση, την συνεισφορά στο οικογενειακό εισόδημα, την συμμετοχή σε ένα περιβάλλον διαφορετικό από αυτό της οικογένειας που λειτουργεί ως διέξοδος και ευχάριστο διάλειμα από τα προβλήματα του σπιτιού, και το φλερτ με το άλλο φύλο. Στις δυσάρεστες πλευρές της εργασίας τους, εντοπίζουν την κόπωση και την μη πάντοτε διάθεση για εργασία, τους κίνδυνους που διατρέχουν να πέσουν θύματα ληστείας των εισπράξεων τους και της σύλληψης από την αστυνομία, την αρνητική αντιμετώπιση που λαμβάνουν από το ευρύ κοινό, τα χαμηλά ή μηδενικά κέρδη και την έλλειψη ελεύθερου προσωπικού χρόνου.

Οι παράγοντες της πιθανότητας για επιλογή για εργασία, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, αλλά και η ηλικία των παιδιών επηρεάζουν τον τρόπο που τα παιδιά αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν την εργασία τους. Επομένως, τα νοήματα που τα παιδιά αποδίδουν στην εργασία τους ποικίλουν. Στις περιπτώσεις που η εργασία είναι αποτέλεσμα επιβολής από τους γονείς τους, τα παιδιά επικεντρώνονται περισσότερο στις αρνητικές πτυχές της εργασίας τους, ενώ στις περιπτώσεις που η εργασία είναι αποτέλεσμα προσωπικής πρωτοβουλίας, τα παιδιά εστιάζουν περισσότερο στα θετικά της εργασίας τους. Τα παιδιά των οικογενειών που αντιμετωπίζουν οξύ πρόβλημα επιβίωσης νοηματοδοτούν την εργασία τους ως αναγκαίο καθήκον, ενώ τα παιδιά των

οικογενειών που δεν αντιμετωπίζουν σοβαρές οικονομικές δυσκολίες, αντιμετωπίζουν την εργασία τους περισσότερο θετικά, διότι έχουν την ευχέρεια της επιλογής. Επίσης, με την πάροδο της ηλικίας, τα εργαζόμενα παιδιά προσλαμβάνουν την εργασία τους στο δρόμο περισσότερο αρνητικά, διότι το κοινό δείχνει μικρότερη ανοχή στην παρουσία τους στο δρόμο και καθώς εισέρχονται στην εφηβεία γίνονται λιγότερο παραγωγικά σε σχέση με τα παιδιά μικρότερης ηλικίας.

Τα περισσότερα παιδιά μολονότι δεν επιτελούν την εργασιακή τους δραστηριότητα με ευχαρίστηση και επιθυμούν να σταματήσουν να εργάζονται, θέτουν σε προτεραιότητα το συλλογικό συμφέρον της οικογένειας τους και έτσι η προσωπική επιλογή για εργασία αξιολογείται από τα παιδιά ως λιγότερο σημαντική.

Τα συμμετέχοντα παιδιά αποδεικνύονται ότι είναι ειδικοί των εργασιακών τους καταστάσεων και ικανά να συζητούν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της οικονομικής δραστηριότητας στο δρόμο και να αξιολογούν κριτικά την εργασία των παιδιών στο δρόμο. Οι απόψεις τους μοιράζονται ανάμεσα στα παιδιά που εκτιμούν την εργασία «ως καλό πράγμα» για ένα παιδί και στα παιδιά που αξιολογούν την εργασία «ως κακό πράγμα» για ένα παιδί, όπως και στα παιδιά που έχουν μία διφορούμενη αντίληψη αναγνωρίζοντας ότι στην συγκεκριμένη δραστηριότητα υπάρχουν ταυτόχρονα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Οι συμμετέχοντες που κρίνουν ότι η εργασία στο δρόμο δεν είναι «καλό πράγμα» για ένα παιδί, αιτιολογούν τις απόψεις τους, υποστηρίζοντας ότι το εργαζόμενο παιδί τίθεται εκτός του σχολικού θεσμού με μακροπρόθεσμες αρνητικές συνέπειες στην ενήλικη επαγγελματική ζωή του, πέφτει θύμα στιγματισμού και εκτίθεται σε ποικίλους κινδύνους που απειλούν την ζωή και υγεία του και το φέρνουν σε σύγκρουση με το νόμο. Επιπλέον, το εργαζόμενο παιδί στερείται της δυνατότητας να ζήσει την παιδική του ηλικία ξέγνοιαστα και απαλλαγμένο από υποχρεώσεις και ευθύνες ενηλίκων. Οι συμμετέχοντες που αντιλαμβάνονται την εργασία στο δρόμο ως «καλό πράγμα» για ένα παιδί, αναφέρθηκαν στο ότι η εργασία ενός παιδιού συμβάλλει στην οικογενειακή επιβίωση και ευημερία και επιτρέπει την αποταμίευση χρημάτων για την κάλυψη μελλοντικών αναγκών. Επίσης, παρέχει την ευκαιρία για διέξοδο από το φορτισμένο κλίμα της οικογένειας, προσφέρει οικονομική ανεξαρτησία και αυτονομία, δυνατές φιλίες και λειτουργεί ως μία μορφή προετοιμασίας για την ενήλικη επαγγελματική ζωή, και παράλληλα ως πηγή απόκτησης χρήσιμων δεξιοτήτων και πολύτιμης εμπειρικής γνώσης για το μέλλον.

Το κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζει τις προσωπικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων παιδιών για το εργασιακό περιβάλλον τους, το δρόμο.

7^ο Κεφάλαιο: Εργαζόμενα Ρομά Παιδιά- Αντιλήψεις και Χρήσεις του Χώρου του Δρόμου

Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στις προσωπικές αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών για το περιβάλλον που επιτελούν τις οικονομικές δραστηριότητες τους, που δεν είναι άλλο από το φυσικό χώρο του δρόμου. Αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν το δρόμο για την εξυπηρέτηση ποικίλων σκοπών τους. Το κεφάλαιο βασίζεται σε ερευνητικά δεδομένα που προέρχονται από τις συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν με τα εργαζόμενα παιδιά στους δύο ΜΚΟ, όπως και σε οπτικό υλικό που παράχθηκε από 12 παιδιά του ΜΚΟ 1, μέσω της παιδοκεντρικής συμμετοχικής ερευνητικής μεθόδου που υιοθέτησα, και σε συζητήσεις που επακολούθησαν μαζί με τα παιδιά για τις φωτογραφίες που παρήγαγαν. Μέσω της παιδοκεντρικής ερευνητικής μεθόδου που χρησιμοποίησα, προσπάθησα να δώσω ένα ενεργό ερευνητικό συμμετοχικό ρόλο στα παιδιά, αναγνωρίζοντας τους ως ειδικούς των εργασιακών καταστάσεων και ζωών τους και ως ικανούς συντελεστές και ενεργούς κοινωνικούς δρώντες. Τα συμμετέχοντα παιδιά, χρησιμοποιώντας φωτογραφικές μηχανές μίας χρήσης, όπως και την προσωπική μου ψηφιακή φωτογραφική μηχανή, παρήγαγαν φωτογραφίες από τις περιοχές που δραστηριοποιούνται οικονομικά, με θέμα «πράγματα που τους αρέσουν στο δρόμο» και «πράγματα που δεν τους αρέσουν στο δρόμο», και ακολούθησε συζήτηση μαζί τους για τις φωτογραφίες που παρήγαγαν και τα νοήματα που αποδίδουν στο χώρο του δρόμου.

7.1 Ο δρόμος ως πεδίο κοινωνικοποίησης

Τα περισσότερα παιδιά σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους εντοπίζουν στα θετικά του «δρόμου», ότι τους παρέχεται η δυνατότητα για κοινωνικοποίηση και αλληλεπίδραση. Τα παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται το περιβάλλον του δρόμου ως ένα πεδίο που μπορούν να κάνουν νέες γνωριμίες, να συναναστραφούν με καινούρια άτομα, όπως μεταξύ άλλων με ιδιοκτήτες καταστημάτων εστίασης, με ιδιοκτήτες ή εργαζομένους εμπορικών καταστημάτων και γενικότερα να αλληλοεπιδράσουν με το ευρύτερο κοινό. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τις αναφορές των παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«Αυτό που μου αρέσει στο δρόμο είναι μιλάω για παράδειγμα σήμερα με σένα, περνάω πάλι αύριο και λέμε ένα γεια...κάνω παρέες δηλαδή μου αρέσει αυτό, γνωρίζω παιδιά, που έχουν μπαράκια, ταβέρνες και μιλάμε, με κερνάνε τους κερνάω. Μου αρέσει γιατί γνωρίζω κόσμο, πιάνουμε την κουβέντα λέμε διάφορα. Γνωρίζω καινούρια άτομα...» (Γιοκάν, 16 ετών).

«Μου αρέσει που βλέπω κόσμο, που μου μιλάνε, που μου λένε γεια... που βλέπω μαγαζιά γενικά, που μου μιλάει ο κόσμος και που μιλάω εγώ με τον κόσμο (Φούντα, 7 ετών).

« Μου αρέσει που είδα από εδώ από το κέντρο που έρχομαι μία κοπελιά και είχα καιρό να την δω. Μου αρέσει γενικά που βλέπω κόσμο, μιλάμε, κουβεντιάζουμε. Να γνωρίζω άτομα δηλαδή μου αρέσει αυτό πολύ στο δρόμο...» (Συριάν (2), 12 ετών).

Επίσης, η ευκαιρία που παρέχεται για φλερτ με το άλλο φύλο, αποτελεί για ένα κορίτσι την Βιζντάν (13 ετών), κάτι που της προκαλεί ευχαρίστηση όταν βρίσκεται στο δρόμο. Όπως το κορίτσι δήλωσε:

«Μου αρέσει που βλέπω στο δρόμο ωραίους άντρες, αγόρια. Και μου αρέσει δηλαδή να πηγαίνω στο δρόμο για να τους βλέπω και να κοιταζόμαστε...» (Βιζντάν , 13 ετών).

Ο δρόμος ως πεδίο ανάπτυξης και δημιουργίας γνωριμιών και ως χώρος κοινωνικοποίησης, αναδύθηκε επίσης έντονα και από τα περισσότερα παιδιά που έλαβαν μέρος και στις πέντε ομάδες εστίασης. Για παράδειγμα:

«... Ε, πιστεύω θα αρέσει πολύ στα παιδιά που μιλάνε με κόσμο και που βλέπουν κόσμο να πηγαίνει από εδώ και από εκεί. Θα μιλάνε με κάποιους που έχουν μαγαζιά και πουλάνε ρούχα, πράγματα... θα χαιρετιούνται και θα λένε γεια σου, τι κάνεις;» (Μιουσντέ, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«...Θα τους αρέσει στο δρόμο γιατί θα βλέπουν, μαμάδες, μπαμπάδες με τα παιδάκια τους και πολύ κόσμο θα βλέπουν και θα μιλάνε για λίγο, και θα ξέρουν κάποιους που μπορεί να πουλάνε και αυτοί ή να έχουν σουβλατζίδικο ή μαγαζί με σάντουιτς ή τυροπιτάδικο και θα μιλάνε με αυτούς γιατί θα τους βλέπουν κάθε μέρα και θα ξέρουν ο ένας τον άλλο...» (Αλτίν, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

Ακόμα, πολλά παιδιά που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις, αλλά και πολλά από τα παιδιά που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστίασης, ισχυρίστηκαν ότι στο δρόμο τους δίνεται, επίσης, η ευκαιρία να συναντήσουν τους φίλους τους που ήδη γνωρίζουν, ή συγγενικά τους πρόσωπα (όπως ξαδέρφια) και να αστερευτούν, να κάνουν πλάκα, ή να παίξουν μαζί τους:

«... Ε μου αρέσει γιατί βλέπω φίλους μου, πειραζόμαστε μεταξύ μας, λέμε διάφορα, γελάμε. Μου αρέσει δηλαδή που συναντάω φίλους μου, έτσι και άλλα παιδιά που τα ξέρω και δουλεύουν και τα λέμε, σπάμε πλάκα... (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

«Μου αρέσει που βλέπω τις φίλες μου και χαίρομαι γιατί μπορούμε να παίζουμε για λίγο και γελάμε, να παίζουμε σχοινάκι, να χορέψουμε για πλάκα, να παίζουμε κνηνητό, κρυφτό. Είναι και οι φίλες μου που δουλεύουν και όταν εγώ πάω στο δρόμο τις βλέπω και γελάμε και παίζουμε μερικές φορές...» (Κατερίνα, 10 ετών).

«... Ε, θα βλέπουν και τις φίλες τους ή τα ξαδέρφια τους που δουλεύουν και μπορεί να πηγαίνουν και μαζί για δουλειά, θα λένε τα νέα τους, θα γελάνε με κάτι αστείο που θα βλέπουν...» (Σιμπέλ 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

«... Θα συναντάνε και άλλους φίλους τους στο δρόμο και θα μιλάνε, θα κάνουν λίγο παρέα και μπορεί να περπατάνε μαζί ή να σπάνε πλάκα... (Φικρί (2), 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

Οι φωτογραφίες που παρήγαγαν τα παιδιά από τον εργασιακό τους χώρο, βρίσκονται σε συνάφεια με τις αυτοαναφορές των παιδιών που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης, και επιβεβαιώνουν ότι τα παιδιά εκτός των άλλων, αντιλαμβάνονται το φυσικό χώρο του δρόμου ως ένα πεδίο κοινωνικοποίησης. Παρατίθενται ένα μέρος από τις φωτογραφίες που παρήγαγαν τα παιδιά, όπου αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά εκτός των άλλων, χρησιμοποιούν το φυσικό περιβάλλον του δρόμου για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους για κοινωνικοποίηση.

Εικόνα 1 «Αυτός είναι ο καλύτερος μου φίλος και τον συναντάω στο δρόμο και παίζουμε μαζί» (Αλή, 10 ετών).

Εικόνα 2 «Μου αρέσει στο δρόμο γιατί συναντάω την αγαπημένη μου ξαδέρφη και τους φίλους μου και παίζουμε μαζί» (Σαμπιχά, 11 ετών).

Εικόνα 3 «Αυτός που έχει την ταβέρνα είναι καλός και είναι φίλος μου και με αφήνει να κάθομαι εδώ και μιλάμε» (Αϊσέ, 9 ετών).

Εικόνα 4 «Έχουμε γίνει φίλοι με αυτόν που έχει το περίπτερο και κάθε φορά που περνάω χαιρετιόμαστε και μιλάμε» (Οζάν, 12 ετών).

Εικόνα 5 «Είναι φίλη μου αυτή που έχει τον πάγκο με τα σκουλαρίκια και μιλάμε. Την ξέρω και την βλέπω όταν βγαίνω στο δρόμο και μου αρέσει αυτό» (Χατιτζέ, 13 ετών).

Εικόνα 6 «Αυτός που έχει το μαγαζί αυτό, έχουμε γίνει φίλοι γιατί περνάω από μπροστά και έχουμε γνωριστεί, τα λέμε γελάμε» (Μπιλάλ, 11 ετών).

Εικόνα 7 «Μου αρέσει στο δρόμο ότι συναντάω τους φίλους μου και μαζί με τον μεγαλύτερο αδερφό μου και καμιά φορά πάμε βόλτα εδώ και κάνουμε πλάκα» (Μεχμέτ, 9 ετών).

Εικόνα 8 «Μου αρέσει που κάθομαι εδώ καμία φορά με την φίλη μου και άλλα παιδιά και πίνουμε πορτοκαλάδα και βλέπουμε τον κόσμο» (Χουλιά, 10 ετών).

Εικόνα 9 « Στο δρόμο μου αρέσει πολύ που βλέπω κόσμο» (Ναζλή, 10 ετών).

Εικόνα 10 «Μου αρέσει πολύ που όταν είμαι στο δρόμο που βλέπω κόσμο στο δρόμο, να πηγαίνει πάνω κάτω» (Μπεκίρ, 11 ετών).

Όπως αναδύεται από τις φωτογραφίες των συμμετεχόντων παιδιών, τα παιδιά επέλεξαν να φωτογραφίσουν από τον εργασιακό τους χώρο, φίλους τους και ξαδέφια τους, τα οποία συναντούν στο δρόμο κατά την εργασία τους και συναναστρέφονται μαζί τους, αλλά και διάφορα μέρη, στα οποία περνούν χρόνο με τους φίλους τους ή τα συγγενικά του πρόσωπα. Επιπλέον, όπως αναδύεται από τις φωτογραφίες, τα συμμετέχοντα παιδιά επέλεξαν να φωτογραφίσουν επίσης διάφορα εστιατόρια, εμπορικά καταστήματα, περίπτερο, αλλά και πάγκους πλανόδιων μικροπωλητών, εξηγώντας ότι με τους αντίστοιχους ενήλικες ιδιοκτήτες τους, έχουν γνωριστεί κατά την επιτέλεση των οικονομικών δραστηριοτήτων τους στο δρόμο, βρίσκονται σε επαφή και έχουν αναπτύξει φιλία μαζί τους. Ακόμα, τα παιδιά όπως φαίνεται από τις φωτογραφίες τους, απολαμβάνουν την ευκαιρία που τους δίνεται στο χώρο του δρόμου, να βλέπουν κόσμο και να βρίσκονται σε μία αλληλεπίδραση μαζί τους.

Ομοίως, και οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες Τασίμ, Ντεριάν και Αϊχάν που εργάζονταν στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία, όπως και οι συμμετέχοντες Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ, αξιολόγησαν ως θετικό του φυσικού περιβάλλοντος του δρόμου, την δυνατότητα που τους προσέφερε για κοινωνικοποίηση, όπως και την ευκαιρία για την δημιουργία γνωριμιών και ανάπτυξη φιλιών. Για παράδειγμα, όπως η νεαρή Ρομά ενήλικας Ντεριάν και ο Ρομά γονέας Άχμετ ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«...Να σου πω μου άρεσε γιατί έβλεπα κόσμο, μου άρεσε που ο κόσμος πηγαينوερχόταν και με μερικούς μιλούσα... μου άρεσε γιατί έκανα και φίλους. Ας πούμε ήταν μια κοπέλα που έφτιαχνε βραχιολάκια και τέτοια διάφορα και όταν πούλαγα λουλούδια και περίμενα

τον πατέρα μου, πήγαινα σε αυτή την κοπέλα και καθόμουν και τα λέγαμε. Έκανα φίλια με αυτή την κοπέλα. Είχε μαγαζί. Είχα κάνει φίλια και μου άρεσε να πηγαίνω να την βλέπω... γενικά μου άρεσε να μιλάω με τον κόσμο...» (Ντεριάν, 21 ετών).

«...Μου άρεσε να μιλάω με τον κόσμο, οι γνωριμίες, οι φίλιες που είχα κάνει πολύ καλές λες και ήταν αδέρφια, πατέρες, μητέρες...» (Ρομά γονέας Άχμετ, 30 ετών).

7.2 Ο δρόμος ως πεδίο ψυχαγωγίας, διασκέδασης και παιχνιδιού

Πολλά παιδιά, όπως αναδύεται από τις αυτοαναφορές τους, αλλά και από τις φωτογραφίες που παρήγαγαν, φαίνεται να αντιμετωπίζουν το εργασιακό τους πλαίσιο, ως ένα φυσικό χώρο που τους παρέχει την ευκαιρία, εκτός από το να κερδίσουν χρήματα και να κοινωνικοποιηθούν, να παίξουν και να διασκεδάσουν με τα συγγενικά τους πρόσωπα ή άλλα παιδιά που επίσης δραστηριοποιούνται οικονομικά στο δρόμο. Ο δρόμος αποτελεί ένα χώρο που τους προσφέρει ποικίλες επιλογές για απεριόριστη διασκέδαση. Έτσι, τα παιδιά φαίνεται να ικανοποιούν στο περιβάλλον του δρόμου τις ανάγκες τους για παιχνίδι και ψυχαγωγία και να αντιμετωπίζουν το φυσικό περιβάλλον του δρόμου, ως ένα πεδίο διασκέδασης και ελεύθερου χώρου για παιχνίδι. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τις αυτοαναφορές των παιδιών:

«...Μου αρέσει στο δρόμο... ότι στο δρόμο παίζουμε με τον μικρό αδερφό μου και μου αρέσει πολύ να παίζω, παίζουμε διάφορα παιχνίδια» (Δήμητρα, 8 ετών).

«... Ε μου αρέσει στο δρόμο όταν είμαι γιατί παίζω κάποιες φορές με άλλα παιδιά και με την μεγάλη μου αδερφή παίζω κουτσό... σταματάμε λίγο κάποιες φορές από την δουλειά και πάμε τρώμε κανένα σουβλάκι και παίζουμε με την πόρτα στο μαγαζί... ή τρέχουμε μερικές φορές για πλάκα και κάνουμε διαγωνισμό ποιος θα φτάσει πρώτος ή ρίχνουμε νερό ο ένας πάνω στα μούτρα του άλλου και γελάμε μετά...» (Παναγιώτης, 10 ετών).

Επιπλέον, στο ίδιο πλαίσιο κάποια άλλα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι βρίσκουν ευχάριστο και διασκεδαστικό στο δρόμο να παρακολουθούν καλλιτεχνικές παραστάσεις που δίνονται από διάφορους καλλιτέχνες του δρόμου όπως ζογκλέρ ή κλόουν, ή να διασκεδάζουν παρακολουθώντας διάφορα παιχνίδια που τυγχάνει να πωλούν άλλοι ενήλικες μικροπωλητές στο δρόμο. Για παράδειγμα:

«...Μου αρέσει ένα παιχνίδι που είναι στο δρόμο και μοιάζει σαν ντομάτα . Το πουλάει ένας μεγάλος Πακιστανός και πάω εκεί και το βλέπω και μου αρέσει να το βλέπω. Είναι και αυτοί που κάθονται σαν παγωμένοι, που φοράνε άσπρα ρούχα σαν σεντόνια και στήνονται σαν αγάλματα και δεν κουνιούνται καθόλου. Φαίνονται σαν φαντάσματα. Γελάω με αυτούς... τους βλέπω κάθε μέρα εκεί μπροστά στο Μοναστηράκι, στο Θησείο, στο Σύνταγμα...» (Κώστας, 8 ετών).

«Μου αρέσει ένας που κάθεται σαν άγαλμα, πάω τον κοιτάζω και πάω να του μιλήσω και να τον πειράξω, αλλά αυτός δεν κουνιέται καθόλου και δεν μιλάει, μόνο τα μάτια του κουνιούνται... και εγώ γελάω πολύ όταν τον βλέπω και πάω και κάθομαι μπροστά του» (Ντενίς (1), 8 ετών).

Ορισμένα άλλα παιδιά, βρέθηκε να βρίσκουν διασκεδαστικό όταν βρίσκονται στο δρόμο να παίζουν με ζώα, όπως σκυλιά που συμβαίνει να συχνάζουν στον εργασιακό τους χώρο. Για παράδειγμα, όπως η Έφη ανέφερε:

«Στο δρόμο μου αρέσει που παίζω με τους σκύλους... είναι πολύ σκύλοι στο δρόμο και πάω τους χαϊδεύω και μου αρέσει στο δρόμο γιατί παίζω με ένα σκυλί που το αγαπώ πολύ και αυτό με αγαπά...» (Έφη, 9 ετών).

Η χρήση του περιβάλλοντος του δρόμου για παιχνίδι και διασκέδαση, αναφέρθηκε επίσης από πολλά παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν. Τα παιδιά έπλασαν ιστορίες ότι τα παιδιά των εικόνων, θα απολαμβάνουν την ευκαιρία που τους δίνεται να διασκεδάσουν και να παίζουν με τα μικρότερα ή μεγαλύτερα αδέρφια τους, ή με φίλους τους ή παρακολουθώντας καλλιτεχνικές παραστάσεις που διαδραματίζονται στο φυσικό περιβάλλον του δρόμου κατά την διάρκεια της εργασίας τους. Ακολουθούν ορισμένα αποσπάσματα από τις αυτοαναφορές των παιδιών που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης:

«... Θα παίζουν στο δρόμο, με τις φίλες τους, θα γελάνε, μπορεί να σταματάνε λίγο την δουλειά και να παίζουν κνηγητό ή κρυφτό ή να σπρώχνονται μεταξύ τους για πλάκα ή να γελάνε με κανένα που περνάει και τα ρούχα που φοράει...» (Φετιέ, 10 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«... Ε θα τους αρέσει που μπορεί να παίζουν ή να βλέπουν κλόουν στο δρόμο να χορεύουν ή άλλους που παίζουν κιθάρα και τραγουδάνε και μπορεί να ακούνε το τραγούδι και να χορεύουν και να γελάνε (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης, 5).

Στην συνέχεια, παρουσιάζεται ένα μέρος του οπτικού υλικού που παράχθηκε από τα παιδιά που συμμετείχαν στην παιδοκεντρική ερευνητική μέθοδο της παραγωγής φωτογραφιών. Από το φωτογραφίες των παιδιών, αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν το φυσικό χώρο του δρόμου για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους για παιχνίδι και διασκέδαση και αντιμετωπίζουν τον εργασιακό τους χώρο ως ένα πεδίο παιχνιδιού και αναψυχής.

Εικόνα 11 «Μου αρέσει πολύ το τρένο να το βλέπω, έχει πλάκα. Καμία φορά ανεβαίνω και κάνω και βόλτα και σκάω στα γέλια» (Μπαχάρ, 9 ετών).

Εικόνα 12 «Γελάω με αυτό το παιχνίδι γιατί είναι σαν ντομάτα» (Μεχμέτ, 9 ετών).

Εικόνα 13 «Πάμε και παίζουμε με τις φίλες μου εδώ με τα βραχιόλια και γελάμε και σκάμε στα γέλια» (Φατίμα, 11 ετών).

Εικόνα 14 «Πάω με τις φίλες μου και μιλάμε σε αυτή την κούκλα για πλάκα. Είναι μεγάλη κούκλα σαν άνθρωπος ζωντανός» (Ναζλή, 10 ετών).

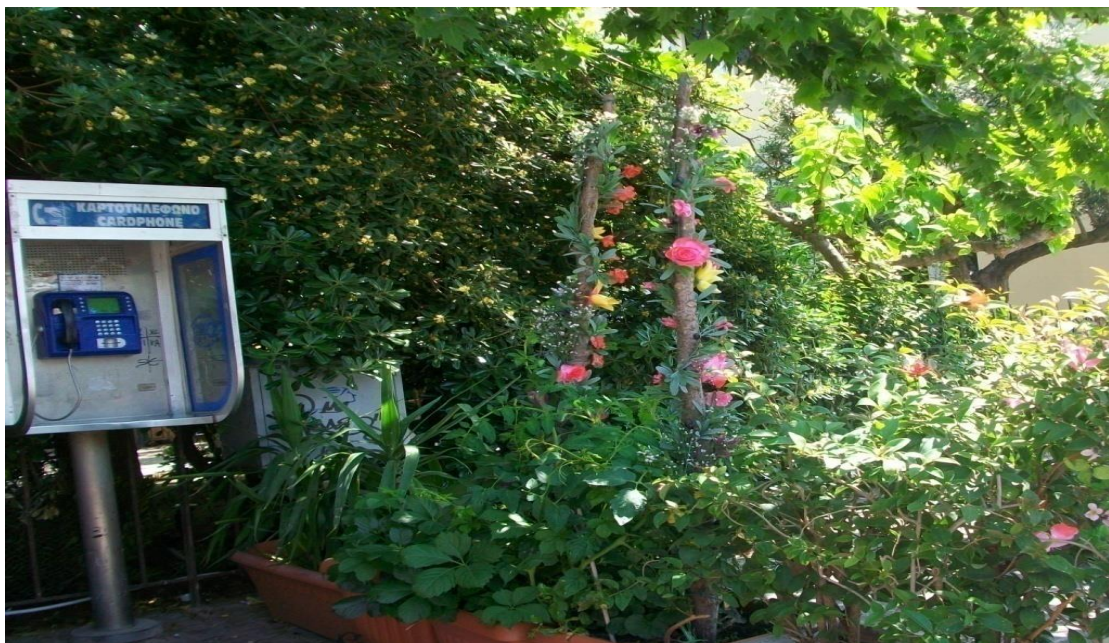
Εικόνα 15 «Μου αρέσει ότι κοιτάμε τους κολιέδες και γελάμε και μερικές φορές κάνουμε πλάκα ότι είμαστε κυρίες και θα τα φορέσουμε» (Χατιτζέ, 13 ετών).

Εικόνα 16 «Μιλάμε στις κούκλες για γέλιο και κοιτάμε τα ρούχα που φοράνε» (Σαμπιχά, 11 ετών).

Εικόνα 17 «Μου αρέσει στο δρόμο πολύ αυτό το μαγαζί γιατί αυτός που έχει το μαγαζί βάζει στο τέρμα την μουσική και μερικές φορές όταν περνάω απέξω ακούω τα τραγούδια και χορεύω για πλάκα λίγο» (Μπιλάλ, 11 ετών).

Εικόνα 18 «Παίζουμε καμιά φορά εδώ με τις φίλες μου μπροστά στο καρτοτηλέφωνο και κάνουμε ότι παίρνουμε τηλέφωνο» (Αϊσέ, 9 ετών).

Εικόνα 19 «Παίζω με τους σκύλους στο δρόμο. Έχει πλάκα. Τα σκυλιά είναι πολύ καλά» (Μπεκίρ, 11 ετών).

Εικόνα 20 «Παίζουμε καμιά φορά μέσα στο μετρό και κάνουμε ότι βγαίνουμε και μπαίνουμε και ότι είναι σπίτι μας και σκάμε στα γέλια» (Αλή, 10 ετών).

Όπως φαίνεται τα παιδιά επέλεξαν να αποτυπώσουν στις φωτογραφίες που έβγαλαν, διάφορα πράγματα και μέρη του εργασιακού τους περιβάλλοντος, τα οποία αξιοποιούν για παιχνίδι και την δική τους προσωπική ευχαρίστηση και διασκέδαση. Στις φωτογραφίες τους αποτυπώνονται το τουριστικό τρένο από την περιοχή του Μοναστηρακίου, αντικείμενα που πωλούν άλλοι μικροπωλητές στο δρόμο και τα παιδιά βρίσκουν ως αστείο, αλλά και διάφορα εμπορικά καταστήματα που συναντούν στο φυσικό περιβάλλον της εργασίας τους με είδη ρουχισμού, κοσμήματα, μουσικούς δίσκους, όπου τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διασκεδάζουν με τα είδη των εμπορευμάτων που πωλούν (βραχιόλια, κοσμήματα, κούκλες βιτρινών εμπορικών καταστημάτων) και να επιδοθούν σε συμβολικό παιχνίδι ή και να χορέψουν. Επίσης, τα παιδιά παίζουν με τους σκύλους που συναντούν στο δρόμο, ενώ μεταμορφώνουν με την φαντασία τους διάφορους χώρους όπως το μετρό, αλλά και αντικείμενα που συναντούν στο εργασιακό τους περιβάλλον όπως το καρτοτηλέφωνο, και τα χρησιμοποιούν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους για παιχνίδι και ψυχαγωγία.

7.3 Ο δρόμος ως πεδίο προσωπικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας

Αρκετά από τα συμμετέχοντα παιδιά φαίνεται σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους ότι όταν βρίσκονται στο περιβάλλον του δρόμου, αποκτούν μία έντονη αίσθηση ενός είδους ελευθερίας και προσωπικής αυτονομίας. Όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες τους αλλά και το οπτικό υλικό που παρήγαγαν, στο περιβάλλον του δρόμου δίνεται η ευκαιρία στα παιδιά να λειτουργήσουν περισσότερο ανεξάρτητα και να δράσουν αυτόνομα, να περιηγηθούν ελεύθερα σε διάφορα μέρη και σημεία, και να εξερευνήσουν χώρους της ευρύτερης περιοχής που εργάζονται. Φαίνεται ότι ο φυσικός χώρος του δρόμου, λειτουργεί για τα παιδιά αυτά ως μια πλούσια πηγή έμπνευσης και υψηλού ενδιαφέροντος, καθώς τους επιτρέπει να επιδοθούν ελεύθερα σε μία ευρεία γκάμα δραστηριοτήτων της αρέσκειας τους, χωρίς περιορισμούς, και να αναλάβουν διάφορες πρωτοβουλίες αποκτώντας μία αίσθηση ελευθερίας και ανεξαρτησίας, που ενισχύει την αυτοπεποίθησή τους και τους επιφέρει ικανοποίηση και διασκέδαση. Έτσι, ο δρόμος για τα παιδιά αυτά αντιμετωπίζεται ως ένα πεδίο προσωπικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας. Για παράδειγμα:

«...Αυτό που μου αρέσει όταν είμαι στο δρόμο είναι που πηγαίνω από εδώ, πηγαίνω από εκεί, δηλαδή πηγαίνω όπου θέλω, στην πλατεία, πιο κάτω στα φανάρια, φτάνω μέχρι το Σύνταγμα. Δηλαδή, μου αρέσει στο δρόμο γιατί γυρίζω από εδώ, από εκεί χωρίς να δίνω λογαριασμό. Δεν μου αρέσει όμως να δουλεύω στο δρόμο, μου αρέσει μόνο να είμαι μόνος μου και να πηγαίνω δεξιά και αριστερά» (Μαζούμ 12, ετών).

«Μου αρέσει πολύ να περπατάω και να τραγουδάω στο δρόμο, να πηγαίνω πάνω κάτω και να τραγουδάω από μέσα μου ή και λίγο πιο δυνατά δεν με πειράζει να με ακούνε και

άλλοι... δεν μου αρέσει να δουλεύω όταν είμαι στο δρόμο. Μου αρέσει όμως να είμαι στο δρόμο, έξω στην πλατεία να γυρίζω, γύρω από τα μαγαζιά, τις καφετέριες και να τραγουδάω χωρίς να πουλάω και ούτε να δουλεύω...» (Ελένη, 10 ετών).

«... Μου αρέσει γιατί στο δρόμο μπορώ να πηγαίνω και να κοιτάζω τα μανάβικα με τα φρούτα και να δοκιμάζω κάποιο φρούτο που μου αρέσει ή να πηγαίνω και να παίρνω παγωτά από το περίπτερο και να τρώω... μερικές φορές μου αρέσει να κάθομαι για λίγο σε μια μάντρα όρθιος να ανεβαίνω πάνω και να λέω στους φίλους μου κοιτάζτε με και να μην πέφτω ή να πηγαίνω στην πλατεία στο Σύνταγμα να βρίσκω κάποιους φίλους μου... και να γελάμε» (Χρήστος, 10 ετών)

Η αντιμετώπιση του δρόμου ως ενός φυσικού χώρου που επιτρέπει στα παιδιά να εκφραστούν ελεύθερα και να ενεργήσουν ανεξάρτητα χωρίς κανένα περιορισμό, αποτυπώθηκε και στις αυτοαναφορές των παιδιών που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστίασης. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τις ιστορίες που έπλασαν:

«...Πιστεύω θα τους αρέσει ότι θα πηγαίνουν και βόλτα και θα κοιτάζουν τις βιτρίνες με τα ρούχα, θα κοιτάζουν τα μαγαζιά που είναι στο δρόμο δεξιά και αριστερά και μπορεί να μπαίνουν και μέσα στην Ακρόπολη καμιά φορά όταν θα σταματάνε για λίγο από την δουλειά... και θα μαθαίνουν τους δρόμους και θα γυρνάνε όπου τους αρέσει και έχουν όρεξη να πάνε... και θα γελάνε γιατί μπορεί να πηγαίνουν μαζί με άλλα παιδιά και θα έχει πλάκα...» (Μαχμούντ, 13 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

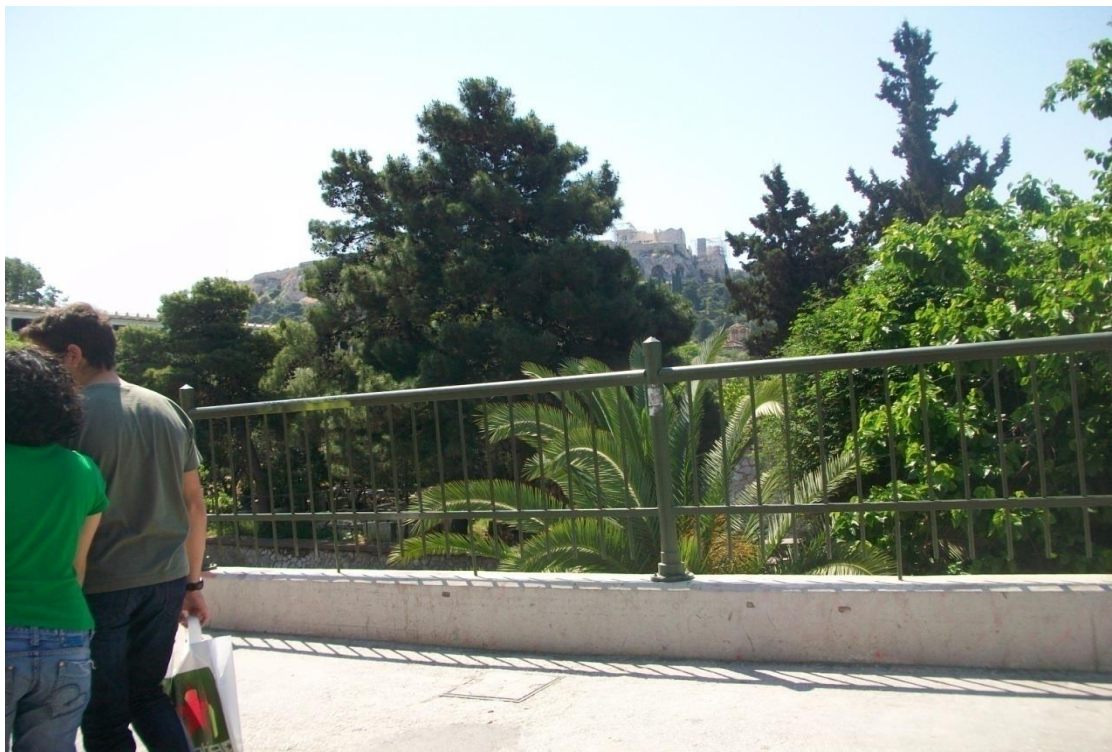
«...Ε θα τους αρέσει στο δρόμο ότι θα κάνουν ό,τι θέλουν και θα παίζουν με ό,τι τους αρέσει ή μπορεί να πηγαίνουν καμιά φορά μέσα στα μαγαζιά για πλάκα και μετά να βγαίνουν πάλι έξω ή μπορεί να κάθονται σε κανένα παγκάκι και να πίνουν πορτοκαλάδα ή να μπαίνουν μόνα τους μέσα στα Everestή στο Γρηγόρη και να παίζουν με τους φίλους τους... ή μέσα στην εκκλησία να μπαίνουν και να ανάβουν κερί... ή να παίρνουν τον ηλεκτρικό και να πηγαίνουν στην παρακάτω στάση και να βγαίνουν στην Ομόνοια, στο Σύνταγμα... (Σεριφέ, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

«... Θα τους αρέσει να πηγαίνουν εκεί που έχει ασανσέρ και να μπαίνουν μέσα και να πατάνε το κουμπί και να πηγαίνουν με το ασανσέρ πάνω κάτω... όπως το μετρό έχει μέσα ασανσέρ και τα Ζαγαπου πουλάνε ρούχα έχουν ασανσέρ... και όταν μπαίνουν στο μετρό δεν θα κόβουν εισιτήριο και θα μπαίνουν μέσα στο βαγόνι και θα μιλάνε με όποιον θέλουν και θα κάνουν πλάκα... (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 5).

Η αντιμετώπιση του φυσικού χώρου του δρόμου ως ενός πεδίου προσωπικής ελευθερίας, αυτενέργειας και ανεξαρτησίας αποτυπώνεται και στις φωτογραφίες που παρήγαγαν τα παιδιά που έλαβαν μέρος στην παιδοκεντρική ερευνητική μέθοδο. Παρατίθενται ένα μέρος από τις φωτογραφίες των παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

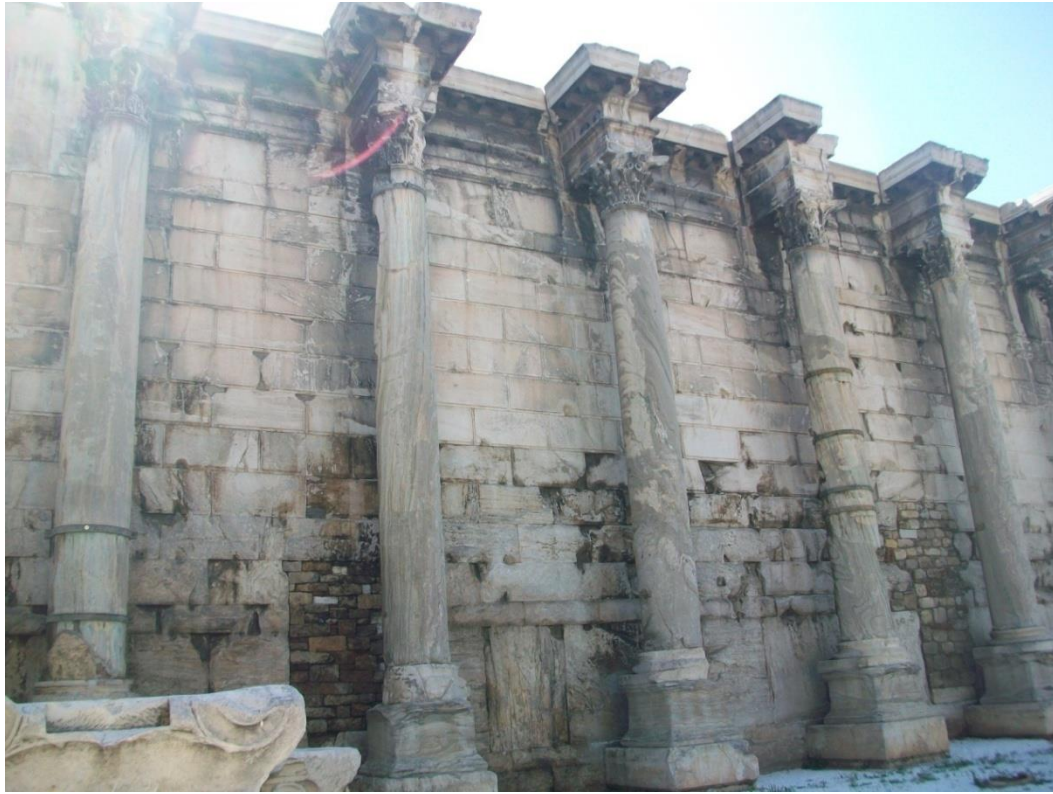
Εικόνα 21 «Μου αρέσει πολύ στην πλατεία γιατί είναι μεγάλη και μπορώ να τρέξω πολύ και να πηγαίνω πάνω κάτω» (Μεχμέτ, 9 ετών).

Εικόνα 22 «Μου αρέσει να περπατάω πάνω κάτω σε αυτό το δρόμο και να γελάω» (Ναζλή, 10 ετών).

*Εικόνα 23 «Μου αρέσει να έρχομαι εδώ και να περπατάω και να κάθομαι για λίγο»
(Οζάν, 12 ετών).*

Εικόνα 24 «Μου αρέσει να βλέπω τα αρχαία και να πηγαίνω κοντά και να ερχόμαστε εδώ με τους φίλους μου και να τα ακουμπάμε με τα χέρια μου και να γελάμε» (Μπεκίρ, 11 ετών).

Εικόνα 25 «Μου αρέσει στο δρόμο όταν είμαι η Ακρόπολη να την βλέπω και να μπαίνω μέσα» (Χουλιά, 10 ετών).

Εικόνα 26 «Μου αρέσει το τρένο γιατί μπορώ να το πάρω και να πάω όπου θέλω και να κατέβω σε όποια στάση θέλω» (Μπιλάλ, 12 ετών).

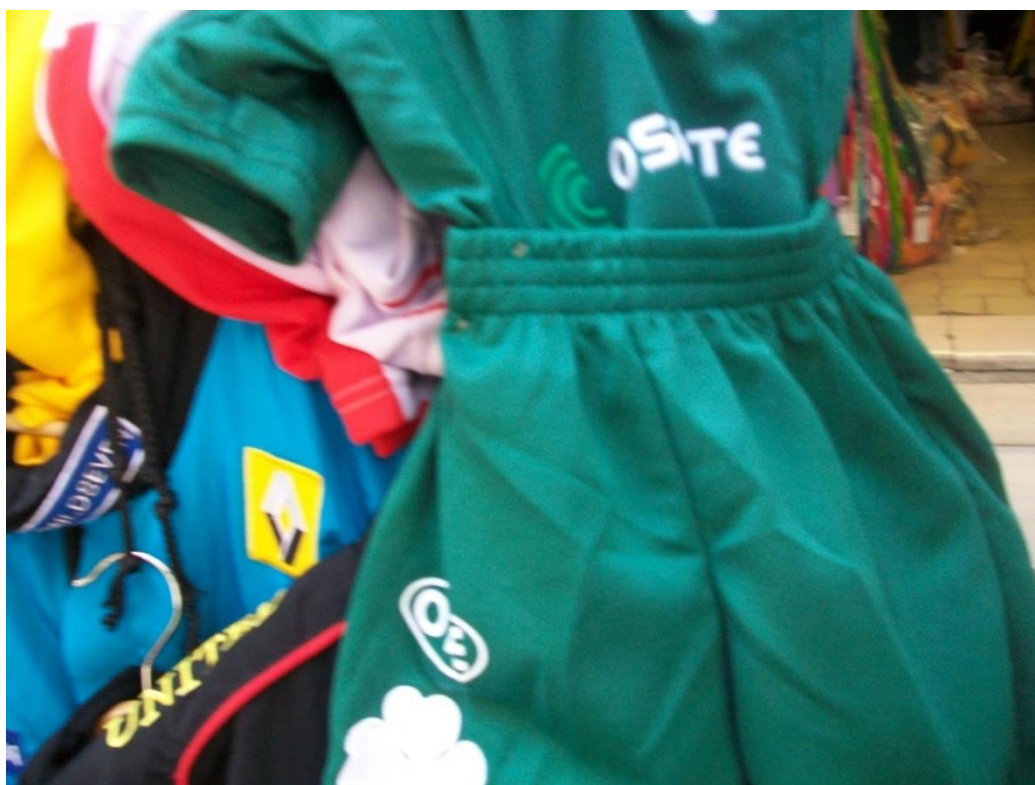
Εικόνα 27 «Έχει πλάκα να βλέπω τα γυαλιά και μου αρέσει να έρχομαι εδώ και να χαζεύω τα γυαλιά και να τα δοκιμάζω» (Ναζλή, 10 ετών).

Εικόνα 28 «Μου αρέσει να βλέπω τις βιτρίνες με τα πέδιλα και να σταματάω λίγο να βλέπω τα μαγαζιά» (Χατιτζέ, 13 ετών).

Εικόνα 29 «Μου αρέσει να έρχομαι εδώ και να βλέπω τις χάντρες και μου αρέσει να τις πιάνω κρυφά γιατί έχουν ωραία χρώματα και μου αρέσει να τις ακουμπάω» (Μπαχάρ, 9 ετών).

Εικόνα 30 «Μου αρέσει να περνάω από αυτό το μαγαζί και να βλέπω και να πιάνω την στολή του Παναθηναϊκού γιατί είμαι Παναθηναϊκός» (Αλή, 10 ετών).

Όπως αποκαλύπτεται, τα παιδιά αποτύπωσαν στις φωτογραφίες που τράβηξαν διάφορους χώρους και μέρη όπως: την πλατεία του Μοναστηρακίου, δρόμους τους οποίους απολαμβάνουν να περπατούν, την Ακρόπολη, αρχαιολογικά εκθέματα, όπου τα παιδιά όπως ανέφεραν κατά τις συζητήσεις μαζί τους, αξιολογούν θετικά στο εργασιακό τους περιβάλλον, καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να δράσουν ελεύθερα, να κινηθούν αυτόνομα και να εξερευνήσουν και να περιηγηθούν σε όλους αυτούς τους ανοικτούς χώρους, αναζητώντας την διασκέδαση και αποκτώντας μία αίσθηση προσωπικής αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Επιπρόσθετα, τα παιδιά τράβηξαν φωτογραφίες στις οποίες απεικονίζεται το τρένο του ΗΣΑΠ, το οποίο σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, αποτιμούν θετικά διότι αισθάνονται ότι ανά πάσα στιγμή έχουν την ελευθερία να το χρησιμοποιήσουν για να μετακινηθούν όπου επιθυμούν, όπως επίσης τράβηξαν φωτογραφίες με βιτρίνες διαφόρων εμπορικών καταστημάτων, στις οποίες εκθέτονται γυαλιά ηλίου, γυναικεία υποδήματα, χάντρες αλλά και είδη ρουχισμού, τις οποίες αρέσει στα παιδιά να σταματούν και να κοιτούν.

7.4 Ο δρόμος ως πεδίο κινδύνων, βίας και θυματοποίησης

Όπως αναδύεται από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών, τα παιδιά αναγνωρίζουν ότι στον εργασιακό τους χώρο δεν υπάρχουν μόνο θετικές πλευρές, αλλά εντοπίζουν ότι υπάρχουν εξίσου και αρνητικές πλευρές. Έτσι, τα παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται το εργασιακό περιβάλλον του δρόμου με διφορούμενο τρόπο, με άλλα λόγια ως ένα χώρο που περιλαμβάνει τόσο πλεονεκτήματα όσο και μειονεκτήματα. Ο δρόμος σύμφωνα με τους ισχυρισμούς και τις φωτογραφίες των παιδιών, είναι ένας χώρος που δεν αποτελεί μόνο πηγή κοινωνικοποίησης, διασκέδασης, παιχνιδιού, ελευθερίας και ανεξαρτησίας, αλλά ταυτόχρονα πρόκειται και για έναν δημόσιο χώρο που εκθέτει τα παιδιά σε μία σειρά από ποικίλους σοβαρούς κινδύνους, ενώ παράλληλα η παρουσία τους στο περιβάλλον του δρόμου, φαίνεται ότι οδηγεί στον στιγματισμό και την κοινωνική περιθωριοποίηση τους.

Πολλά παιδιά εντόπισαν κατά τις αυτοαναφορές τους ως αρνητική πλευρά του εργασιακού τους χώρου, την παρουσία χρηστών ναρκωτικών ουσιών. Τα παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται ότι κινδυνεύουν από τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών που τυγχάνει να συναντούν καθημερινά στους δρόμους που εργάζονται, καθώς όπως ανέφεραν μπορεί να πέσουν θύματα χρηματικής απόσπασης των ημερήσιων εισπράξεων τους, αλλά και θύματα σωματικής βίας ή ακόμα και δολοφονίας τους. Για παράδειγμα:

«... Στο δρόμο δεν μου αρέσουν καθόλου τα πρεζάκια... είναι παντού τα πρεζόνια όπου και να πάω δηλαδή τα βλέπω μπροστά μου. Τα πρεζάκια έχουν τρελαθεί, δεν έχουν τα λογικά τους και έρχονται να μας πάρουν τα λεφτά, να μας κλέψουν, και άμα δεν τους τα δίνουμε μπορεί να μας χτυπήσουν χαστούκια δυνατά, να μας πατάνε κάτω, να μας κλωτσάνε... δεν μου αρέσει όταν βλέπω στο δρόμο πρεζάκια... μπορεί να με σκοτώσουν...» (Γιωργία, 11 ετών)

«... Ε βλέπω πολλά πρεζάκια... πάρα πολύ... και όλο έρχονται και μου ζητάνε λεφτά, πάνε να μου βουτήξουν λεφτά... μία φορά είχε έρθει ένα και πήγε να μου ρίξει κλωτσιά για να μου πάρει τα λεφτά... ρίχνουν και ξύλο τα πρεζάκια... και μας ακολουθούν... δεν μου αρέσει αυτό καθόλου...» (Ατνάν, 11 ετών).

Η πρόσληψη των χρηστών ναρκωτικών ουσιών ως κινδύνου που διατρέχουν τα παιδιά κατά την εργασία τους στο χώρο του δρόμου, επιβεβαιώθηκε επίσης και από αρκετά παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης. Για παράδειγμα:

«... Δεν τους αρέσει στο δρόμο επειδή είναι τα πρεζόνια και μπορεί να κυνηγάνε τα παιδιά για να τους πάρουν τα λεφτά τους... και τα πρεζόνια θα βρίζουν τα παιδιά και θα τους λένε ότι αν δεν τους δώσουν τα λεφτά θα τους ρίξουν ξύλο...» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«... Τα πρεζόνια δεν είναι καθόλου καλό πράγμα γιατί μπορεί να κάνουν μεγάλο κακό στα παιδιά και να τους πάρουν τα λεφτά τους με το ζόρι και να τα χτυπήσουν... και τα παιδιά να δουλεύουν όλη μέρα τσάμπα...» (Φικρί (2), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

Κάποια άλλα παιδιά, φαίνεται να προσλαμβάνουν το περιβάλλον του δρόμου ως ένα πεδίο γενικότερων κινδύνων, καθώς όπως υποστήριξαν στο χώρο του εργασιακού τους περιβάλλοντος, υπάρχουν διάφοροι επίδοξοι ληστές και ως εκ τούτου νιώθουν ότι απειλούνται τα κέρδη τους, αλλά και διάφοροι μη προβλέψιμοι κίνδυνοι με αποτέλεσμα να βιώνουν μία γενικότερη αίσθηση ανασφάλειας και φόβου ότι μπορεί να τους συμβεί το οτιδήποτε στο χώρο του δρόμου. Για παράδειγμα:

«... Υπάρχουν πολλοί κλέφτες... πολλά κλεφτρόνια και κοιτάνε να μας κλέψουν τα λεφτά που έχουμε βγάλει από την δουλειά... μας παρακολουθούν κρυφά και περιμένουν την ώρα να μας κλέψουν και όλο τον κόσμο... Όλους προσπαθούν να τους κλέψουν... αφού είναι αλήτες... ε είναι πολλά στους δρόμους... που ξέρεις τι μπορεί να συμβεί;» (Μουσταφά, 15 ετών).

« Υπάρχουν και κάποιοι που πίνουν, είναι μεθυσμένοι δηλαδή και σε βρίζουν από πίσω σου, μπορεί να σε κλέψουν, μπορεί να με χτυπήσουν, να σου πάρουν τα λεφτά... πολλά μπορούν να κάνουν...» (Γιοκάν, 16 ετών).

Ορισμένα άλλα παιδιά, ανέφεραν ως μειονέκτημα του φυσικού χώρου του δρόμου ότι γίνονται μάρτυρες παράνομων δραστηριοτήτων στο περιβάλλον του δρόμου και συγκεκριμένα εμπορίου διακίνησης ναρκωτικών ουσιών:

«... Ε δεν μου αρέσει που βλέπω που πουλάνε ναρκωτικά... παντού πάνε και πουλάνε ναρκωτικά... τους έχω δει πολλές φορές να πουλάνε και μετά βάζουν τα λεφτά γρήγορα στην τσέπη τους και φεύγουν...» (Φούντα, 7 ετών).

Επιπρόσθετα, πολλά παιδιά βρέθηκε να αντιμετωπίζουν τον χώρο του δρόμου ως ένα πεδίο επικίνδυνο λόγω της αστυνομίας. Τα παιδιά θεωρούν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να συλληφθούν λόγω της παράνομης εργασίας τους στο δρόμο ή ακόμα και να κακοποιηθούν λεκτικά και σωματικά από αστυνομικούς. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τις αυτοαναφορές των παιδιών:

«... Αυτό που δεν μου αρέσει είναι ότι έχω δει πολλές φορές μπάτσους να δέρνουν Πακιστανούς στο δρόμο... μιλάμε για πολύ ζύλο, μπουνιές, τους βρίζουν, τους σπρώχνουν, τους κλωτσάνε τους Πακιστανούς, χαμός γίνεται!... κρύβομαι όταν τους έβλεπα. Πώς να στο πω; Μου χαλάει η μέρα και στρίβω... μπορεί και μένα να με έπιαναν να με βάλουν μέσα επειδή δουλεύω, να φάω ζύλο, να με βρίσουν... πολλά μπορεί να κάνει ένας μπάτσος... όχι η αστυνομία είναι χάλια... δεν μπορώ...» (Χρήστος, 10 ετών).

«... Ε είναι και η αστυνομία, μπορεί να με πιάσει επειδή δουλεύω στο δρόμο και να με κλείσει στην φυλακή... την φοβάμαι την αστυνομία πολύ... δεν είναι καλοί οι αστυνόμοι χτυπάνε και βάζουν τα παιδιά στην φυλακή μέσα...» (Γιότζα, 10 ετών).

Η αντιμετώπιση του περιβάλλοντος του δρόμου ως ενός πεδίου επικίνδυνου λόγω της παρουσίας των αστυνομικών, επιβεβαιώθηκε και από πολλά παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης. Για παράδειγμα:

«... Στο δρόμο είναι αστυνομικοί που πάνε πάνω κάτω και τα βλέπουν τα παιδιά που δουλεύουν και τα παιδιά δεν το θέλουν αυτό... οι αστυνομικοί μπορεί να τα πιάσουν και μετά τα παιδιά να κλαίνε...» (Ναργκίς, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

«... Δεν θα τους αρέσει στο δρόμο επειδή θα έχει πολλή αστυνομία και θα τους φωνάζουν να μην δουλεύουν και να πάνε σπίτια τους και θα τους ρίχνουν χαστούκια και θα βρίζουν και θα τους λένε να κάθονται στα σπίτια τους... και μπορεί να βάλουν τα παιδιά μέσα στην φυλακή...» (Φικρί (2), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

Επιπλέον, αρκετά παιδιά αναφέρθηκαν στο ότι στο χώρο του δρόμου πέφτουν συχνά θύματα λεκτικής βίας από ορισμένους πελάτες ή ιδιοκτήτες καταστημάτων εστίασης ή εμπορικών καταστημάτων, οι οποίοι τείνουν να τα υποτιμούν και να επιδεικνύουν μια ιδιαίτερα επιθετική και προσβλητική στάση απέναντι τους. Επίσης, τα παιδιά δήλωσαν ότι κάποιες φορές διατρέχουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σωματικής βίας από το ευρύτερο κοινό. Για παράδειγμα:

«Με ενοχλούσε αυτοί που περνάνε που είναι πολύ πλούσιοι και έχουν χάσει το μυαλό τους από τα πολλά λεφτά... και βρίζανε και λέγανε φύγε από εδώ παλιογύφτο! Δεν μου αρέσει αυτό γιατί βρίζουν χωρίς λόγο... δηλαδή περνάνε από δίπλα με βλέπουν και βρίζουν... δεν τους έκανα και τίποτα...» (Μαζούμ, 12 ετών).

«... Δεν μου αρέσει που μου μιλάνε άσχημα κάποιοι πελάτες, που μου φωνάζουν και τραβάνε τα λουλούδια από τα χέρια μου και τα πετάνε κάτω... είναι και μερικοί που έχουν ταβέρνες και καφετέριες και με βλέπουν και με διώχνουν... μπορεί να με χτυπήσουν, να με χαστουκίσουν στο πρόσωπο...» (Συριάν (1), 12 ετών).

Η επιθετική και εχθρική στάση ορισμένων πελατών, αλλά και ιδιοκτητών καταστημάτων εστίασης, αναδύθηκε επίσης και από τις αυτοαναφορές αρκετών παιδιών που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστίασης.

«... Κάποιες φορές θα τα διώχνουν τα παιδιά αυτοί που έχουν τα μαγαζιά, θα τους φωνάζουν να φύγουν και θα τα βρίζουν και θα τους λένε να μην τα ξαναδούν μπροστά τους γιατί θα τους ρίξουν ξύλο...» (Πατούς 7 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«... Θα τα βρίζουν τα παιδιά μερικοί πελάτες και δεν θα τους μιλάνε καλά και θα τους λένε να φύγουν...» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 5).

Ομοίως, και οι τρεις συμμετέχοντες νεαροί Ρομά ενήλικες ανέφεραν ως αρνητική πλευρά του δρόμου, την λεκτική βία και επιθετική συμπεριφορά που εισέπρατταν από ορισμένους πελάτες και το ευρύτερο κοινό στο εργασιακό τους περιβάλλον. Παρατίθεται απόσπασμα από την αυτοαναφορά του νεαρού Ρομά ενήλικα Αϊχάν:

«...Με εκνεύριζε γιατί βλέπαμε τους ανθρώπους που μας υποτιμάγανε... εντάξει ό, τι και να λέμε τώρα είχαμε ρατσισμό από τον κόσμο... μας κοιτάγανε με μισό μάτι, μας κοροΐδευαν, άλλοι μας έβριζαν στα μούτρα μας, χωρίς να τους έχουμε κάνει κάτι ... λες και κάναμε δεν ξέρω και εγώ τι... και ακόμα πολλοί το έχουν αυτό το μάτι... σαν να ήμουν κατώτερος με κοιτούσαν μερικοί, άλλοι μπορεί να χτυπούσαν και τα παιδιά... αναλόγως που θα πέφταμε κάθε φορά... Ειδικά οι Έλληνες δεν δέχονται το κάτι διαφορετικό. Δεν ξέρω γιατί το έχουν αυτό... Τους φαίνεται ότι είμαστε κάτι περίεργο και τους την σπάμε... Γιατί ας πούμε αυτός να είναι έτσι και να δουλεύει;... Γύφτο φύγε πήγαινε σπίτι... αλλά δεν μπορούσαν να καταλάβουν γιατί εγώ ας πούμε δουλεύω» (Αϊχάν, 21 ετών).

Ορισμένα άλλα συμμετέχοντα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι η ηχορύπανση και ο συνωστισμός που επικρατεί στο φυσικό περιβάλλον του δρόμου, τους προκαλεί ενόχληση και δυσφορία με αποτέλεσμα να έχουν πονοκέφαλο:

«...Επειδή έχει πολύ κόσμο μερικές φορές και πολύ μεγάλη φασαρία και μερικές φορές ζαλίζομαι. Χτυπάνε κόρνες από τα αμάξια, ακούς πολλές φωνές, έχει πολύ φασαρία από τις φωνές και τα αμάξια και κάποιες φορές με πιάνει το κεφάλι μου... και αυτό δεν μου αρέσεις το δρόμο...» (Συριάν (2), 12 ετών).

Επίσης, ορισμένα άλλα παιδιά, όπως και ο νεαρός Ρομά ενήλικας Τασίμ αντιλαμβάνονται το χώρο του δρόμου ως ένα πεδίο επικίνδυνο, διότι διατρέχουν τον κίνδυνο των αυτοκινητιστικών ατυχημάτων. Για παράδειγμα:

« Δεν μου αρέσει στο δρόμο ότι μπορεί να με χτυπήσει κανένα αμάξι γιατί μερικά αμάξια περνάνε γρήγορα και μπορεί να πέσει κανένα αμάξι πάνω μου και μετά να μου σπάσει το πόδι, να πάω στο νοσοκομείο ή να με σκοτώσει και να πεθάνω...» (Ντενίς (2), 9 ετών).

«...Κοίταξε δεν μου άρεσε στο δρόμο ότι επειδή ήμουν πολλές ώρες πάνω στο δρόμο, κάπου ζαλιζόμουν και μετά δεν μπορούσα να είμαι πολύ προσεκτικός και να έχω το νου μου, οπότε μπορεί εύκολα να με χτύπαγε και κανένα αμάξι» (Τασίμ, 21 ετών).

Κάποια άλλα συμμετέχοντα παιδιά, αναφέρθηκαν στην κόπωση και την πείνα που κάποιες φορές βιώνουν στο εργασιακό τους περιβάλλον. Για παράδειγμα:

«... Ε δεν μου αρέσει γιατί μερικές φορές κουράζομαι στο δρόμο... κουράζομαι και με πονάνε τα πόδια μου» (Ελένη, 10 ετών).

«...Κουράζομαι και μερικές φορές με πιάνει πείνα, κούραση και πεινάω...» (Γιωργία, 11 ετών).

Η κόπωση αναφέρθηκε επίσης και από τον συμμετέχοντα Ρομά γονέα Μεσούτ, ως αρνητική πλευρά του δρόμου:

«... Το μόνο που δεν μου άρεσε στο δρόμο όταν ήμουν σαν παιδί και πήγαινα για δουλειά, ήταν ότι για κάποια στιγμή ήταν κουραστικό, πολύ κουραστικό, κουραζόμουν δηλαδή...» (Γονέας, Μεσούτ, 28 ετών)

Οι κίνδυνος των αυτοκινητιστικών ατυχημάτων όπως και η κόπωση αναφέρθηκαν επίσης ως αρνητικές πλευρές του φυσικού χώρου του δρόμου από αρκετά παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης. Για παράδειγμα:

«...Μπορεί να τα χτυπήσει κανένα αμάξι ή μηχανάκι στο δρόμο γιατί μερικές φορές τα αμάξια τρέχουν στο δρόμο πολύ γρήγορα και να πέσουν πάνω τους...» (Φετιέ, 10 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«...Θα κουράζονται τα παιδιά στο δρόμο και αυτό δεν τους αρέσει... γιατί από την κούραση μπορεί και να τα πονάνε τα πόδια τους και τα γόνατα τους...» (Ναργκίς, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

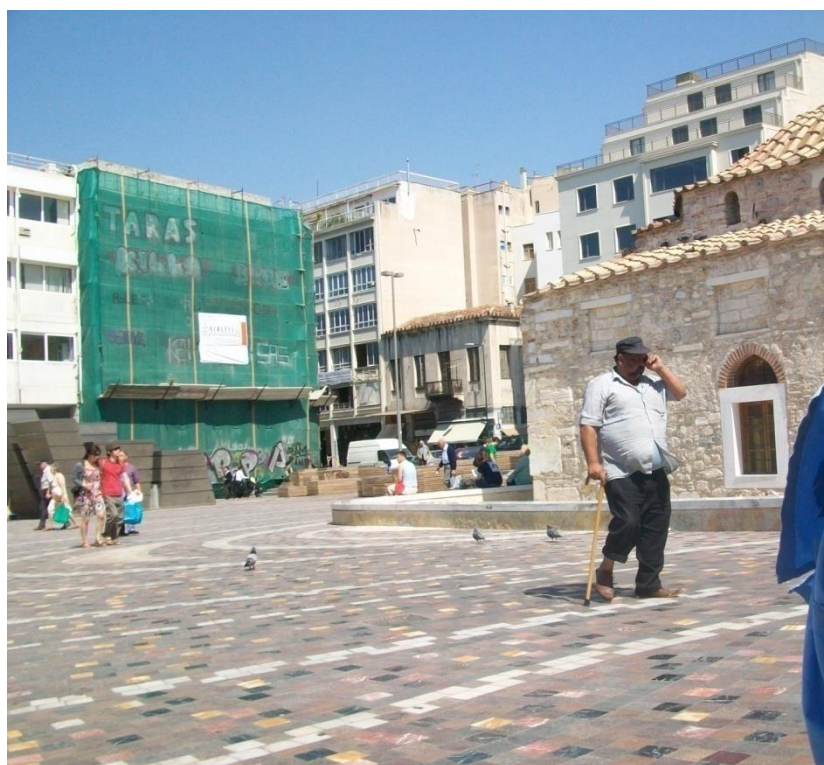
Ακολουθεί ένα δείγμα από τις φωτογραφίες των παιδιών, στις οποίες αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται επίσης τον φυσικό χώρο του δρόμου, ως ένα πλαίσιο κινδύνων, βίας και θυματοποίησης. Οι φωτογραφίες και οι συζητήσεις που επακολούθησαν μαζί τους στον ΜΚΟ, βρίσκονται σε συμφωνία με τις αυτοαναφορές των παιδιών που έλαβαν μέρος στις ατομικές συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης.

Εικόνα 31 «Δεν μου αρέσει καθόλου η αστυνομία στο δρόμο όταν είμαι. Μπορεί να με πιάσουν και να με βάλουν μέσα» (Μπιλάλ, 11 ετών).

Εικόνα 32 «Αυτοί οι σεκιουριτάδες μερικές φορές με διώχνουν να μην μπω μέσα και δεν μου μιλάνε καλά» (Φατίμα, 11 ετών).

Εικόνα 33 «Είναι αυτός στο δρόμο συνέχεια που όποτε με βλέπει με βρίζει και δεν μου μιλάει καλά και μου λέει να φύγω» (Μεχμέτ, 9 ετών).

Εικόνα 34 «Αυτός που έχει το μαγαζί με διώχνει όταν με βλέπει και με βρίζει και δεν με αφήνει να πάω να πουλήσω και μου λέει θα φέρει την αστυνομία» (Ναζλή, 10 ετών).

Εικόνα 35 «Αυτός με διώχνει που έχει το μαγαζί και μου λέει να μην κάθομαι μπροστά, μια φορά είχε πάει και να με χαστουκίσει» (Οζάν, 12 ετών).

Εικόνα 36 «Αυτή που έχει το μαγαζί είναι κακιά και μου λέει να φεύγω και μια φορά πήγε να με χτυπήσει χωρίς να της κάνω και τίποτα» (Σαμπιχά, 11 ετών).

Εικόνα 37 «Εδώ μαζεύονται πολλά πρεζάκια και πάνε να μας κλέψουν» (Μεχμέτ, 9 ετών).

*Εικόνα 38 «Εδώ γύρω από την εκκλησία κάθονται πολλά πρεζάκια και δεν μου αρέσει»
(Χουλιά, 10 ετών).*

*Εικόνα 39 «Τα μηχανάκια δεν είναι καλά στο δρόμο γιατί μπορεί να με πατήσουν»
(Χατιτζέ, 13 ετών).*

Εικόνα 40 «Μερικά αυτοκίνητα τρέχουν και μπορεί να με χτυπήσουν όταν δουλεύω» (Αλή, 10 ετών).

Όπως φαίνεται, στις φωτογραφίες των παιδιών απεικονίζονται αστυνομικοί, το προσωπικό φύλαξης του μετρό, αλλά και διάφοροι ενήλικες και καταστήματα εστίασης και εμπορικά καταστήματα. Τα παιδιά ανέφεραν κατά τις συζητήσεις μαζί τους, ότι αντιλαμβάνονται ως απειλή την αστυνομία διότι διατρέχουν τον κίνδυνο της σύλληψης τους. Ακόμα, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους υπόκεινται σε λεκτική και σωματική βία, αλλά και σε στιγματισμό λόγω της παρουσίας τους στους δρόμους και των εργασιακών δραστηριοτήτων που επιτελούν από διάφορους ενήλικες όπως: το προσωπικό φύλαξης του μετρό, άλλους ενήλικες που τυγχάνει επίσης να βρίσκονται στο δρόμο, ιδιοκτήτες που διαθέτουν εμπορικά καταστήματα και ταβέρνες στις περιοχές που τα παιδιά δραστηριοποιούνται οικονομικά. Επίσης, στις φωτογραφίες των παιδιών απεικονίζονται συγκεκριμένα μέρη από το εργασιακό περιβάλλον τους, στα οποία σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους συχνάζουν χρήστες ουσιών. Οι χρήστες αξιολογούνται αρνητικά από τα παιδιά, διότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα ληστείας, αλλά και σωματικής βίας. Επιπρόσθετα, όπως φαίνεται από τις φωτογραφίες των παιδιών, τα παιδιά αξιολογούν ως αρνητική πλευρά του χώρου του δρόμου, ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της παράσυρσής τους από διερχόμενα οχήματα κατά την εργασία τους στους δρόμους.

7.5 Συζήτηση

Έχει παρατηρηθεί ότι έρευνες που επικεντρώνονται αποκλειστικά στις προσωπικές αντιλήψεις των παιδιών για τον χώρο είναι περιορισμένες (Vanderbeck and Johnsons, 2000). Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, η μετατόπιση του επιστημονικού

υποδείγματος για την εργασία και τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, λαμβάνει υπόψη εκτός της έννοιας του χρόνου και την έννοια του χώρου. Έτσι, τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους παύουν να αντιμετωπίζονται ως εγκαταλελειμμένα θύματα και παραβάτες και εκλαμβάνονται ως ενεργοί κοινωνικοί παράγοντες που κατασκευάζουν νοήματα για τους χώρους του δρόμου που χρησιμοποιούν, ενώ παράλληλα αναπτύσσουν υποστηρικτικά δίκτυα στο δρόμο (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Τα παιδιά αυτά είναι ευάλωτα, αλλά διαθέτουν ικανότητες (Ennew, 1994). Η εστίαση στα περιβάλλοντα της παιδικής ηλικίας, επιτρέπει στον ερευνητή να αντιμετωπίσει τα παιδιά «ως ενεργούς κοινωνικούς δρώντες των οποίων οι σχέσεις με οποιαδήποτε περιβάλλον περιλαμβάνουν έναν αριθμό ποικίλων πιθανοτήτων» (Connolly and Ennew, 1996, σελ:134). Τα παιδιά ως ενεργοί κοινωνικοί δρώντες και ικανοί συντελεστές αναπτύσσουν διαφορετικές σχέσεις με τα καθημερινά τους περιβάλλοντα, καθώς αλληλεπιδρούν με ποικίλους χώρους και τόπους (Philo, 2000).

Ο χώρος και η χρήση του αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που πηγάζουν μέσω της διαπραγμάτευσης των νοημάτων με τους ενήλικες (Rizzini and Buttler, 2003). Τα παιδιά αποκλείονται από τους δημόσιους χώρους εξαιτίας της ανηλικότητας τους και περιθωριοποιούνται από την κοινωνία, καθώς αντιμετωπίζονται ως άστεγα και παραβάτες. Παρόλα αυτά, η ιδιαίτερη σχέση που αναπτύσσουν τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, με το φυσικό χώρο του δρόμου αποτελεί συμφυές στοιχείο της προσωπικής τους ταυτότητας (Hecht, 1995). Η ευφυής και ποικιλόμορφη χρήση του αστικού τους περιβάλλοντος έχει αποκαλυφθεί σε διάφορες έρευνες (Young, 2003).

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, τα συμμετέχοντα παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται το περιβάλλον του δρόμου με ένα διαφορούμενο τρόπο και να το εκφράζουν, αλλά και να το οπτικοποιούν ως ένας χώρο που είναι ευχάριστος και συναρπαστικός, αλλά ταυτόχρονα και επικίνδυνος. Παρόλα αυτά, τα παιδιά φαίνεται να αντισταθμίζουν τους κινδύνους που ενέχει το περιβάλλον του δρόμου με τα οφέλη που τους παρέχει, καθώς σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους και το οπτικό υλικό που παρήγαγαν, ο δρόμος αποτελεί μία πολύτιμη πηγή κοινωνικοποίησης, διασκέδασης και ψυχαγωγίας, παιχνιδιού, προσωπικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των παιδιών, αλλά και τις φωτογραφίες που παρήγαγαν από το εργασιακό περιβάλλον τους, φανερώνεται ότι πολλά παιδιά κάνουν χρήση του δρόμου για να ικανοποιήσουν τις κοινωνικές ανάγκες τους και τις σχεσιακές επιθυμίες τους. Όπως βρέθηκε, οι συμμετέχοντες αναγνωρίζουν στις θετικές πλευρές του φυσικού χώρου του δρόμου, ότι τους παρέχεται η δυνατότητα για κοινωνικοποίηση, για ανάπτυξη και δημιουργία νέων γνωριμιών και αλληλεπίδραση μαζί τους, όπως και η δυνατότητα για φλερτ με το άλλο φύλο. Επιπλέον, τα παιδιά πέραν της δημιουργίας γνωριμιών με ιδιοκτήτες καταστημάτων εστίασης, το ευρύτερο κοινό και γενικότερα με διάφορους ενήλικες που, επίσης, είναι χρήστες του δρόμου, υποστήριξαν ότι στο χώρο του δρόμου, τους παρέχεται, επίσης, η δυνατότητα να συναντήσουν φίλους τους, που ήδη γνωρίζουν εκ των προτέρων, να συναναστραφούν και να περάσουν χρόνο μαζί

τους. Σε διάφορες έρευνες, έχει βρεθεί ότι τα παιδιά στο πλαίσιο του δρόμου ικανοποιούν ποικίλες ανάγκες τους, όπως κοινωνικές, υλικές και συναισθηματικές (Lucchini, 1994) και ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου κάνουν χρήση των δημοσίων χώρων για ποικίλους σκοπούς, όπως για κοινωνικοποίηση, προσωπικό πλουτισμό, διασκέδαση, επιβίωση και μάθηση (Connolly and Ennew, 1996, Swart-Kruger, 1997, vanBeers, 2003). Για τον λόγο αυτό, θα πρέπει να δίνεται βαρύτητα στην υποκειμενική σχέση του παιδιού με το δρόμο (Invernizzi, 2001). Όπως προκύπτει από τις φωτογραφίες των παιδιών, αλλά και από τους ισχυρισμούς τους τα παιδιά στο πλαίσιο του χώρου του δρόμου δεν αλληλεπιδρούν μόνο με τους ανήλικους φίλους τους ή με άλλα παιδιά, αλλά έρχονται σε καθημερινή άμεση επαφή και αλληλεπίδραση και με ενήλικες, όπως για παράδειγμα με ιδιοκτήτες εστιατορίων, πλανόδιους μικροπωλητές που, επίσης, δραστηριοποιούνται οικονομικά στο δρόμο και εκθέτουν πάγκους με το εμπόρευμα τους, με ιδιοκτήτες τουριστικών καταστημάτων, ιδιοκτήτες περιπτέρων. Τα παιδιά επηρεάζουν και επηρεάζονται από τους ενήλικες στο περιβάλλον του δρόμου και υπάρχει συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Επομένως, είναι σφάλμα να θεωρηθεί ότι υπάρχει πλήρης διαχωρισμός μεταξύ των παιδιών και των ενηλίκων στο χώρο του δρόμου (Ο'Kane, 2003). Έτσι, τα συμμετέχοντα παιδιά φαίνεται να βιώνουν διαφορετικές εμπειρίες παιδικής ηλικίας, καθώς υπάρχουν στα όρια μεταξύ του κόσμου των παιδιών και του κόσμου των ενηλίκων.

Επιπλέον, τα εργαζόμενα παιδιά φαίνεται ότι στο φυσικό χώρο του δρόμου ικανοποιούν επίσης τις ανάγκες τους για παιχνίδι και διασκέδαση. Τα παιδιά αντιλαμβάνονται το εργασιακό περιβάλλον του δρόμου, ως ένα πεδίο που τους δίνει την ευκαιρία να συνδυάσουν την εργασία τους και τον αγώνα τους για επιβίωση, με το παιχνίδι και την διασκέδαση. Έτσι, τα παιδιά κάνουν επίσης χρήση των δημοσίων χώρων για ψυχαγωγικούς σκοπούς. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, τα εργαζόμενα παιδιά επιδίδονται σε μία σειρά από δραστηριότητες για να διασκεδάσουν και να ικανοποιήσουν τους εαυτούς τους όπως: παιχνίδι με τα μικρότερα ή μεγαλύτερα αδέρφια τους ή με τους φίλους τους στο δρόμο ή με διάφορα ζώα, χρήση του τουριστικού τρένου, παρακολούθηση καλλιτεχνικών παραστάσεων που διαδραματίζονται στο εργασιακό περιβάλλον τους, ακρόαση μουσικής. Επίσης, όπως φαίνεται από το οπτικό υλικό, τα παιδιά φαίνεται ότι χρησιμοποιούν τους δημόσιους χώρους και για συμβολικό παιχνίδι, και έτσι οι χώροι αυτοί μεταμορφώνονται μέσα από την σφαίρα της φαντασίας των παιδιών σε οτιδήποτε τα παιδιά επιθυμούν. Για παράδειγμα, όπως απεικονίζεται στις φωτογραφίες τα παιδιά χρησιμοποιούν το χώρο του μετρό, μεταμορφώνοντας τον με την φαντασία τους σε σπίτι και παίζουν ή χρησιμοποιούν το καρτοτηλέφωνο συμβολικά, επινοώντας τις δικές τους ιστορίες, και αισθάνονται χαρά και ικανοποίηση.

Επιπρόσθετα, αρκετά από τα συμμετέχοντα παιδιά βρέθηκε να εντοπίζουν και να αποτιμούν ως θετική πλευρά του εργασιακού τους χώρου, ότι ο δρόμος τους παρέχει την ευκαιρία να δράσουν ελεύθερα και να λειτουργήσουν ανεξάρτητα. Όπως φαίνεται από τις φωτογραφίες και τις αυτοαναφορές των παιδιών, ο δρόμος αποτελεί για τα παιδιά έναν επιτρεπτικό χώρο που τους επιτρέπει ελευθερία. Σε αντίθεση με τους

περιοριστικούς χώρους του σπιτιού, ο δρόμος εμφανίζεται να είναι ένας ξέγνοιαστος ανοικτός χώρος, όπου τα παιδιά μπορούν να επιλέξουν να επιδοθούν σε μία ποικιλία δραστηριοτήτων της αρέσκειας τους, και σε οτιδήποτε φαίνεται να είναι απαγορευτικό σε άλλους χώρους (Rizzini and Buttler, 2003). Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη, ότι τα περισσότερα από τα συμμετέχοντα παιδιά στερούνται ιδιωτικού χώρου και ιδιωτικής ζωής στα σπίτια που διαμένουν με τις οικογένειες τους, καθώς πολυμελείς οικογένειες μοιράζονται το ίδιο δωμάτιο, καθίσταται εμφανές ότι τα παιδιά είναι εύλογο να απολαμβάνουν και να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην αίσθηση της ελευθερίας που τους παρέχει το περιβάλλον του δρόμου. Έχει βρεθεί ότι ο δρόμος μπορεί να λειτουργήσει ως το μέρος, που επιτρέπει στο παιδί που ζει και/ή εργάζεται στο δρόμο να δραπετεύσει από την έλλειψη της ιδιωτικής ζωής που βιώνει στην οικογένεια (Lucchini, 1997, Artekar and Abebe, 1997). Επομένως, ο δρόμος αντιμετωπίζεται από τα συμμετέχοντα παιδιά ως ένα ελεύθερο πεδίο με απεριόριστες ευκαιρίες για διασκέδαση και πολυάριθμες επιλογές και λειτουργεί ως μία πηγή ελευθερίας και πλούσιας έμπνευσης. Έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου, ενδέχεται να έχουν περισσότερες επιλογές σε σχέση με άλλα περιβάλλοντα (Connolly and Ennew, 1996).

Η διασκέδαση φαίνεται να είναι βασική στην έννοια της ελευθερίας που αναζητείται από τα παιδιά στο δρόμο. Τα παιδιά, όπως αναδύεται μέσα από τις φωτογραφίες τους και τις αυτοαναφορές τους, έχουν την δυνατότητα στο φυσικό χώρο του δρόμου, να εξερευνηθούν είτε μόνοι τους είτε μαζί με φίλους τους περιοχές και χώρους, να περιηγηθούν ελεύθερα σε διάφορα σημεία του δρόμου, σε πλατείες, αρχαιολογικούς χώρους όπως είναι η Ακρόπολη, να σταθούν και να χαζέψουν μπροστά σε βιτρίνες διαφόρων εμπορικών καταστημάτων που υπάρχουν στον εργασιακό τους χώρο, να χρησιμοποιήσουν τα μέσα μαζικής μεταφοράς όπως τον ΗΣΑΠ και να μετακινηθούν σε γειτονικές περιοχές, χωρίς να επικυρώσουν εισιτήριο και γενικότερα να αναλάβουν μια σειρά από πρωτοβουλίες, χωρίς την άμεση επίβλεψη των ενήλικων γονέων τους. Σύμφωνα με τα πορίσματα σχετικών ερευνών, τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην σπουδαιότητα της ελευθερίας ως προσωπικής αυτονομίας στο δρόμο, ενώ παράλληλα η προσωπική ελευθερία με την μορφή της δραπέτευσης από τους περιορισμούς των ενηλίκων, αξιολογείται υψηλά (Beazley, 2003, Hecht, 1998, Rizzini and Buttler, 2003).

Οι δραστηριότητες αυτές των παιδιών αν και για τους ενήλικες θεωρούνται άναρχες και ανούσιες, διότι στερούνται δομής και οργάνωσης, εντούτοις έχουν τις δικές τους ιεραρχίες και δομές. Οι δραστηριότητες αυτές δεν μπορούν να θεωρηθούν άναρχες και χαοτικές, καθώς ο δρόμος για τα παιδιά αυτά σε κεντρικές εμπορικές περιοχές όπως είναι το Μοναστηράκι, το Θησείο, το Σύνταγμα αντιπροσωπεύει μία σειρά από πεδία που διαμορφώνονται από τις δραστηριότητες των παιδιών. Έτσι, τα παιδιά μπορούν να αντισταθμίσουν σε αυτό το πεδίο την έλλειψη εξουσίας που έχουν σε άλλες σφαίρες και περιβάλλοντα (Connolly and Ennew, 1996). Επομένως, φανερώνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά αναπτύσσουν τις δικές τους μοναδικές κοινωνικοχωρικές σχέσεις στο περιβάλλον του δρόμου και μεταμορφώνουν τον κοινωνικό χώρο του δρόμου (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Διάφορες μελέτες έχουν αποκαλύψει την σημασία

της σχέσης των παιδιών με τα λιγότερα δομημένα πεδία των αστικών περιβαλλόντων (Lucchini, 1996). Το σχολείο, η οικογένεια, οι διάφοροι σύλλογοι οργανώνουν τις ζωές των παιδιών μέσα από επίσημες διαδικασίες, οι οποίες οργανώνονται από τους ενήλικες. Στο δρόμο τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να δράσουν ελεύθερα και να αυτενεργήσουν (Connolly and Ennew, 1996).

Από την μια πλευρά, ενώ ο δημόσιος χώρος του δρόμου, αντιμετωπίζεται από τα συμμετέχοντα παιδιά ως πεδίο κοινωνικοποίησης, διασκέδασης, παιχνιδιού, ελευθερίας και αυτονομίας, όπου τα παιδιά μπορούν να ικανοποιήσουν τις κοινωνικές και σχεσιακές ανάγκες τους, όπως και τις ανάγκες τους για παιχνίδι, ψυχαγωγία, διασκέδαση και ελεύθερη έκφραση, από την άλλη πλευρά φαίνεται ότι το περιβάλλον του δρόμου προσλαμβάνεται ταυτόχρονα και ως ένα πεδίο που περιλαμβάνει ποικίλους σοβαρούς κινδύνους, αλλά και ως μία πηγή βίας, θυματοποίησης και ως πεδίο κόπωσης. Επομένως, τα παιδιά εκτός από τα πλεονεκτήματα που τους παρέχει ο χώρος του δρόμου, αναγνωρίζουν ότι παράλληλα στο περιβάλλον του δρόμου υπάρχουν επίσης και μειονεκτήματα.

Οι αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών όπως και οι φωτογραφίες που παρήγαγαν, μαρτυρούν ότι τα παιδιά καλούνται να αντιμετωπίσουν ποικίλους κινδύνους στο χώρο του δρόμου, όπως τον κίνδυνο να πέσουν θύματα ληστείας των χρημάτων τους από τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών και από επίδοξους ληστές, τον κίνδυνο να πέσουν θύματα λεκτικής και σωματικής βίας από αστυνομικούς, υποψήφιους πελάτες, ιδιοκτήτες καταστημάτων εστίασης και εμπορικών καταστημάτων, αλλά και γενικότερα από ενήλικες που κάνουν επίσης χρήση του δρόμου. Επιπρόσθετα, τα παιδιά αντιλαμβάνονται το δρόμο ως ένα πεδίο επικίνδυνο, καθώς όπως υποστήριζαν, διατρέχουν τον κίνδυνο των αυτοκινητιστικών ατυχημάτων στο δρόμο και, επίσης, αντιμετωπίζουν το περιβάλλον του δρόμου ως ένα πλαίσιο που τα στιγματίζει και τα περιθωριοποιεί, ενώ παράλληλα τους προκαλεί κόπωση και κάποιες φορές δυσφορία λόγω του συνωστισμού και της ηχορύπανσης που επικρατούν στο περιβάλλον του δρόμου.

Η παρουσία των χρηστών ναρκωτικών ουσιών στο δημόσιο χώρο του δρόμου ως αρνητική πλευρά του περιβάλλοντος του δρόμου, εκφράζεται έντονα σε όλες τις αυτοαναφορές των παιδιών που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα. Οι χρήστες αποτελούν για τα παιδιά αυτά πηγή φόβου και κινδύνου, καθώς μπορεί να τους επιτεθούν λεκτικά και σωματικά για να τους αποσπάσουν χρήματα. Επιπλέον, αναδύεται ότι τα παιδιά αντιμετωπίζουν το φυσικό περιβάλλον του δρόμου ως ένα πεδίο γενικότερων απρόβλεπτων κινδύνων, καθώς θεωρούν ότι μπορεί να τους συμβεί το οτιδήποτε. Σε πολυάριθμες έρευνες έχει βρεθεί ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους εκτίθενται καθημερινά σε διάφορα είδη θυματοποίησης και σε υψηλή βία στο δρόμο, ενώ πέφτουν συχνά θύματα λεκτικής και σωματικής κακοποίησης ή επίθεσης, όπως και ληστείας των εισπράξεων τους από ενήλικες και συνομηλικούς στο περιβάλλον του δρόμου (Altanis and Goddard, 2004, Banerjee 2001, Chowdhury et al, 2017, Ikechebelu et al, 2008, Inciardi and Surrat, 1997, Kudrati et al, 2008, Nada and Suliman 2010, Oino et al, 2013, Ribeiro, 2008, UNICEF, 2001).

Επίσης, όπως αποκαλύφθηκε τα παιδιά στο περιβάλλον του δρόμου γίνονται μάρτυρες διαφόρων περιστατικών βίας, όπως και παράνομων δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα να θυματοποιούνται.

Τα παιδιά που εργάζονται και/ή ζουν στους δρόμους, θεωρούνται ότι καταπατούν τα φυσιολογικά όρια της παιδικής ηλικίας, καθώς βρίσκονται εκτός του περιβάλλοντος του σπιτιού ή του σχολείου (Ennew, 1995), και έτσι γίνονται αντιληπτά ως παιδιά «εκτός τόπου» (Connolly and Ennew, 1996, σελ: 133). Έχει παρατηρηθεί ότι η δημόσια εικόνα των παιδιών αυτών δεν λαμβάνει υπόψη τις προσωπικές αντιλήψεις τους για τις καταστάσεις και τις πραγματικότητες των ζώων τους (VanBeers, 1996), και έτσι τα παιδιά γίνονται αντιληπτά ως εγκληματίες ή παραβάτες και στιγματίζονται (Rugevo and Bourdillon, 2003). Όπως αποκαλύφθηκε από τις αυτοαναφορές των παιδιών, αλλά και το οπτικό υλικό που παρήγαγαν, τα παιδιά αναγνωρίζουν ως αρνητική πλευρά του δρόμου, ότι πέφτουν θύματα στιγματισμού και κοινωνικής περιθωριοποίησης τους, λόγω της παρουσίας τους στο δρόμο και των οικονομικών δραστηριοτήτων που επιτελούν και λαμβάνουν επιθετικής και εχθρικής μεταχείρισης από το ευρύτερο κοινό. Όπως βρέθηκε, τα παιδιά παρήγαγαν φωτογραφίες στις οποίες απεικονίζονται εστιατόρια και βιτρίνες διαφόρων εμπορικών καταστημάτων από τον εργασιακό τους χώρο, όπως και διάφοροι ενήλικες χρήστες του δρόμου, όπου σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των παιδιών, οι ιδιοκτήτες των καταστημάτων, αλλά και διάφοροι ενήλικες που τυγχάνει να βρίσκονται στους δρόμους, τα αντιμετωπίζουν ως παρίες, τα απειλούν, και ασκούν λεκτική ή και σωματική βία εις βάρος τους, με σκοπό να τα απομακρύνουν. Έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου εκτίθενται σε τρεις κατηγορίες εχθρότητας: την ποινική εχθρότητα, την δημόσια εχθρότητα και την πολιτισμική εχθρότητα. Η πολιτισμική εχθρότητα σχετίζεται με την έλλειψη κατανόησης του τρόπου ζωής των φτωχότερων οικογενειών (Apteekar and Abebe, 1997). Η πολιτισμική εχθρότητα που βιώνουν τα παιδιά, αντανακλάται έντονα στην αυτοαναφορά του συμμετέχοντος αγοριού Γιάννη, που υποστήριξε ότι οι πλούσιοι πελάτες τον εξυβρίζουν, υποδηλώνοντας ότι οι πλούσιοι αδυνατούν να αντιληφθούν και να κατανοήσουν τον δικό του τρόπο ζωής. Έτσι, το παιδί φαίνεται να αντιλαμβάνεται και να προσδιορίζει τον εαυτό του ως διαφορετικό από εκείνους που εντάσσονται στις οικονομικά εύπορες τάξεις.

Τα κέντρα των πόλεων θεωρούνται ότι είναι κατά κύριο λόγο χώροι για τους ενήλικες και οι θέσεις των παιδιών είναι σχετικά περιορισμένες όπως για παράδειγμα: να πηγαίνουν στο σχολείο ή να χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής μεταφοράς ή να συνοδεύονται πάντοτε από τους γονείς τους, οι οποίοι παρέχουν στα παιδιά τους μικρές δυνατότητες για περαιτέρω δράση ή εξερεύνηση (Connolly and Ennew, 1996). Η ελευθερία που τα εργαζόμενα παιδιά επιδεικνύουν στο πλαίσιο του δρόμου αντιμετωπίζεται ως απειλή από τις μεσαίες και ανώτερες τάξεις για το μέγεθος των δικών τους παιδιών (Apteekar, 1988). Έτσι, τα εργαζόμενα παιδιά στο φυσικό χώρο του δρόμου γίνονται στόχος διακρίσεων. Οι σχέσεις που αναπτύσσουν τα παιδιά με το δρόμο και η χρήση των δρόμων του κέντρου της πόλης, επηρεάζονται από τους τρόπους που οι χώροι αυτοί οργανώνονται θεσμικά και κοινωνικά (Lucchini, 1996).

Έχει βρεθεί ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους εντοπίζουν και χρησιμοποιούν τις δικές τους αστικές γωνιές για την δική τους προσωπική ευχαρίστηση και ασφάλεια και συχνά ανταγωνίζονται με τους ενήλικες για τον χώρο, κερδίζοντας τις δικές τους θέσεις και κατασκευάζοντας υποκουλτούρες και ταυτότητες που είναι πολλαπλές και ρευστές (Beazley, 2003, Lucchini, 1996). Σε πολλές μελέτες που επικεντρώνονται στην εξέταση της κοινωνικής μεταχείρισης και ανταπόκρισης στα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, επισημαίνεται η βία που ασκείται κατά των παιδιών και ο στιγματισμός τους (Beazley, 2003).

Η παρουσία των παιδιών στο δρόμο και οι οικονομικές δραστηριότητες που επιτελούν, καθιστούν την παρουσία τους αισθητή (Ennew and Swart-Kruger, 2003), και ως εκ τούτου προκαλεί την προσοχή της αστυνομίας, αλλά και την δημιουργία φόβου ανάμεσα στους ενήλικες (White, 1990). Ο φόβος για την αστυνομία διαποτίζει όλες τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών και αποτυπώνεται και στις φωτογραφίες τους. Τα παιδιά φαίνεται ότι είναι ενήμερα του ανταγωνισμού που υπάρχει ανάμεσα στα ίδια και την ελληνική κοινωνία, καθώς όπως βρέθηκε εξέφρασαν φόβο ότι μπορεί να συλληφθούν, ή να πέσουν θύματα σωματικής βίας από τους αστυνομικούς, που πραγματοποιούν περιπολίες στους δρόμους που τα παιδιά εργάζονται. Τα συμμετέχοντα παιδιά φαίνεται ότι έχουν αναπτύξει μία αίσθηση της περιθωριακής θέσης τους στους δημόσιους χώρους που καταλαμβάνουν στο κέντρο της Αθήνας, ενώ ο κίνδυνος της σύλληψης τους από την αστυνομία απαιτεί να βρίσκονται σε διαρκή εγρήγορση. Όπως αναδύεται, τα παιδιά είναι ενήμερα των αρνητικών τρόπων που προσλαμβάνονται από την αστυνομία, το προσωπικό φύλαξης του μετρό, αλλά και το ευρύτερο κοινό και η καταφρόνηση και παρενόχληση που βιώνουν στο χώρο του δρόμου, αποτελεί όπως φαίνεται κομμάτι της καθημερινότητας τους και κάτι που τα παιδιά υπομένουν, αλλά και παράλληλα τα δυσαρεστεί. Σε πλήθος ερευνητικών μελετών, αποκαλύπτεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά στους δρόμους αναγνωρίζουν ως αρνητική πλευρά του χώρου του δρόμου την αστυνομία και συχνά υπόκεινται σε λεκτική και σωματική βία και καταδυνάστευση από αστυνομικούς (Altanis and Goddard, 2004, Chowdhury et al, 2017, Lugalla and Mbwambo, 1999, O' Kane, 2003, Takai, 2006, UNICEF, 2001).

Ο δρόμος αποτελεί, επίσης, ένα φυσικό περιβάλλον που ενέχει διαφόρους κινδύνους για την υγεία των παιδιών και την σωματική ακεραιότητα τους, όπως μεταξύ άλλων ρύπους και τον κίνδυνο των αυτοκινητιστικών ατυχημάτων και τραυματισμών (VanBeers, 1996). Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, τα συμμετέχοντα παιδιά αναγνωρίζουν ως αρνητική πλευρά του χώρου του δρόμου ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της παράσυρσής τους από διερχόμενα οχήματα (αυτοκίνητα και μηχανάκια) και του τραυματισμού τους κατά την παραμονή τους στο δρόμο, και αυτό αποτυπώθηκε και στις φωτογραφίες που παρήγαγαν. Σε διάφορες έρευνες φανερώνεται ότι τα παιδιά αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο των αυτοκινητιστικών ατυχημάτων και φυσικών τραυματισμών τους στο περιβάλλον του δρόμου (Pinzon-Random et al, 2009). Ακόμη, οι ανθυγιεινές συνθήκες που επικρατούν στο περιβάλλον του δρόμου όπως μεταξύ άλλων, η έκθεση σε υψηλούς θορύβους και ο συνωστισμός, αποτελούν επίσης

δυσάρεστες πτυχές που εντοπίζουν τα συμμετέχοντα παιδιά στο φυσικό χώρο του δρόμου και αξιολογούν αρνητικά. Επομένως, είναι αναμενόμενο τα παιδιά να καθίσταται επιρρεπή σε διάφορες μολύνσεις ή ασθένειες (Altanis and Goddard, 2004, Ayaya and Esamai 2001, Pantea, 2009, Salen and Abdel-Latif, 2002, UNICEF, 2006b, UNICEF, 2001, Woodhead, 1998). Ο δρόμος επίσης, γίνεται αντιληπτός από τα παιδιά και ως ένα πεδίο κόπωσης, καθώς τα παιδιά εργάζονται παρατεταμένες ώρες για να καταφέρουν να εξασφαλίσουν το εισόδημα τους και για να επιτύχουν υψηλά κέρδη (Altanis and Goddard, 2004).

7.6 Σύνοψη

Συνοψίζοντας, φανερώνεται ότι ο φυσικός χώρος του δρόμου διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις ζωές των εργαζομένων παιδιών (Shanahan, 2003) και η σχέση που αναπτύσσουν τα παιδιά με το περιβάλλον του δρόμου συνδέεται άμεσα με το σύστημα της ταυτότητας τους. Τα παιδιά φαίνεται ότι αντιλαμβάνονται το χώρο του δρόμου ως ένα πεδίο που τους παρέχει σημαντικά οφέλη, αλλά και συνάμα αναγνωρίζουν ότι ο χώρος του δρόμου έχει αρνητικές πλευρές. Ο χώρος αυτός, παρέχει στα παιδιά χρήσιμες πηγές, όπως είναι η δυνατότητα για κοινωνικοποίηση και αλληλεπίδραση, και η εμπειρία της κοινότητας ανάμεσα στους ενήλικες ή ανάμεσα στα παιδιά. Τα παιδιά στο περιβάλλον του δρόμου βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση με τους ενήλικες. Επιπλέον, το περιβάλλον του δρόμου και οι δημόσιοι χώροι λειτουργούν για τα παιδιά αυτά ως ανοικτές αρένες άφθονης διασκέδασης, απεριόριστης ψυχαγωγίας και παιχνιδιού, παρέχοντας τους την δυνατότητα πολλαπλών επιλογών, ενώ παράλληλα τους επιτρέπουν να έχουν προσωπική αυτονομία και ελευθερία που σπάνια μπορούν να επιτύχουν σε άλλα περιβάλλοντα. Έτσι, τα παιδιά στο δημόσιο χώρο του δρόμου ικανοποιούν τις κοινωνικές ανάγκες τους, όπως και τις ανάγκες τους για διασκέδαση και προσωπική αυτονομία. Παρόλα αυτά, τα παιδιά αντιλαμβάνονται επίσης το δημόσιο χώρο του δρόμου ως μία πηγή φόβου, κινδύνων, αλλά και ως πεδίο κοινωνικής περιθωριοποίησης και θυματοποίησης τους. Τα παιδιά εκτίθεται σε λεκτική και σωματική βία στο περιβάλλον του δρόμου, όπως και σε στιγματισμό, καθώς η παρουσία τους στο δρόμο προσλαμβάνεται ως απειλή για την δημόσια τάξη, με αποτέλεσμα τα παιδιά να στιγματίζονται, να υπόκεινται σε κοινωνική περιθωριοποίηση και να γίνονται αντιληπτά ως πρόβλημα δημόσιας τάξης. Επιπλέον, στις αρνητικές πλευρές του δρόμου συγκαταλέγουν την κόπωση και τις ανθυγιεινές συνθήκες. Ωστόσο, τα παιδιά φαίνεται να αντισταθμίζουν τα μειονεκτήματα που εντοπίζουν στο περιβάλλον του δρόμου με την έλλειψη εξουσίας και ελευθερίας που έχουν σε άλλα περιβάλλοντα.

Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι προσωπικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων παιδιών για τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο.

8^ο Κεφάλαιο: Κίνδυνοι των Εργαζομένων Ρομά Παιδιών στο Δρόμο

Στο παρόν κεφάλαιο εκθέτονται οι προσωπικές απόψεις των συμμετεχόντων εργαζομένων Ρομά παιδιών για τους κινδύνους που διατρέχουν κατά την εργασία τους στο δρόμο, όπως και οι στρατηγικές που υιοθετούν για να αντιμετωπίσουν τις επικίνδυνες καταστάσεις που συναντούν. Στην συνέχεια, παρουσιάζονται οι απόψεις των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενηλίκων βάσει των προσωπικών εργασιακών εμπειριών τους, όπως και οι απόψεις των Ρομά γονέων επί του θέματος. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στις αντιλήψεις των εργαζομένων παιδιών και των νεαρών Ρομά ενηλίκων για τις σχέσεις τους με τους πελάτες και το κοινό, κατά τις συνδιαλλαγές μαζί τους. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται οι κίνδυνοι που διατρέχουν τα παιδιά όσον αφορά την υγεία τους. Επίσης, εκθέτονται οι απόψεις των Ρομά γονέων και των επαγγελματιών και γίνεται αναφορά στις συνθήκες διαβίωσης των συμμετεχόντων παιδιών.

8.1 Κίνδυνοι κατά την εργασία στο δρόμο. Οι προσωπικές απόψεις των παιδιών

Η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων Ρομά παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι έρχονται αντιμέτωπα με διάφορους κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο.

Παρόλα αυτά, εξαίρεση βρέθηκε να αποτελούν δύο εργαζόμενα Ρομά παιδιά ο Γιουνγκέρ (17 ετών) και η Συριάν (2) (12 ετών), οι οποίοι αναγνωρίζουν ότι σε γενικές γραμμές ένα εργαζόμενο παιδί εκτίθεται σε διάφορους κινδύνους στο δρόμο, αλλά οι ίδιοι φαίνεται να αισθάνονται ότι σε προσωπικό επίπεδο δεν διατρέχουν κινδύνους κατά την εργασία τους. Ειδικότερα, ο Γιουνγκέρ ανέφερε ότι βρίσκεται στην ηλικία των 17 ετών, και εκτιμά ότι είναι αρκετά μεγάλος ηλικιακά, ώστε να είναι σε θέση να προστατέψει τον εαυτό του από ενδεχόμενους κινδύνους. Ως εκ τούτου, θεωρεί ότι δεν κινδυνεύει σε σχέση με ένα εργαζόμενο παιδί που βρίσκεται σε πολύ μικρότερη ηλικία. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε:

«...Δεν αντιμετωπίζω κανένα κίνδυνο... σε αυτή την ηλικία που είμαι εγώ τώρα δεν μπορούν να μου κάνουν κάτι, αλλά αν είναι 5 χρονών παιδάκι μπορούν» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

Επιπλέον, η Συριάν (2) (12 ετών) θεωρεί ότι η ίδια δεν διατρέχει κάποιο κίνδυνο για τον λόγο ότι συνοδεύεται κατά την εργασία της στο δρόμο από φίλες της, που επίσης εργάζονται μαζί της. Έτσι, το παιδί φαίνεται να αισθάνεται προστατευμένο από τους κινδύνους. Για παράδειγμα, ανέφερε:

«...Δεν με άφηναν οι φίλες μου. Ημασταν συνέχεια μαζί...» (Συριάν (2), 12 ετών).

Επίσης, ένα εργαζόμενο κορίτσι η Γιουζγιάν (9 ετών) φαίνεται να έχει άγνοια των κινδύνων που ενδέχεται να αντιμετωπίζει, και ανέφερε ότι συνοδεύεται πάντοτε από την μητέρα της.

«Δεν ξέρω. Με την μαμά μου εγώ πάω...» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

Στην συνέχεια, παρουσιάζονται οι κίνδυνοι που τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά δήλωσαν ότι διατρέχουν κατά την εργασία τους στο δρόμο.

8.1.1 Απαγωγή

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων συνεντευξιαζόμενων παιδιών, εξέφρασαν τον φόβο για πιθανή απαγωγή τους, με σκοπό την αφαίρεση της ζωής τους και την πώληση των ζωτικών οργάνων των σωμάτων τους. Τα παιδιά κατά τις αυτοαναφορές τους, χρησιμοποίησαν τον όρο «να μας κλέψουν» και ύστερα από διευκρινήσεις που τους ζήτησα σχετικά με το τι εννοούν με τον συγκεκριμένο όρο, φάνηκε από τις απαντήσεις τους ότι αναφέρονται σε απαγωγή, που αποσκοπεί στην αφαίρεση και την πώληση των οργάνων τους.

«Θέλουν να μας κλέψουν ...» (Ατνάν, 11 ετών)

«Θέλουν να μας κλέψουν να πάρουν τα όργανα μας και να τα πουλήσουν...» (Σεριφέ, 12 ετών)

«Ναι, μπορεί να με κλέψουν και να μου πάρουν τα όργανα και να τα πουλήσουν...» (Κατερίνα, 10 ετών).

Ωστόσο, για ένα κορίτσι την Συριάν (2) (12 ετών) η έννοια της απαγωγής φαίνεται να φέρει διαφορετικό νόημα. Ειδικότερα, η Συριάν (2) θεωρεί ότι ένα παιδί διατρέχει τον κίνδυνο της απαγωγής του, με σκοπό την εργασιακή του εκμετάλλευση και όχι την δολοφονία του και την πώληση των οργάνων του, όπως πιστεύουν τα υπόλοιπα παιδιά. Για παράδειγμα, η Συριάν (2) ανέφερε:

«Πιστεύω ότι ένας κλέφτης, χασικλής, ναρκομανής να το κλέψει το παιδί, να πει ψέματα ότι θα το φροντίζει, ενώ αυτός θα κάθεται θα βάζει τα πόδια του στο τραπέζι αν έχει σπίτι και το παιδί θα δουλεύει. Αυτός θα τρώει και το παιδί θα του φέρνει λεφτά και θα τον κοιτάζει στα μάτια του» (Συριάν (2), 12 ετών).

Σύμφωνα με τις προσωπικές αυτοαναφορές των παιδιών, κανένα παιδί δεν έχει πέσει θύμα απαγωγής και ούτε γνωρίζει προσωπικά κάποια άλλη περίπτωση παιδιού ή φίλου του, που έχει πέσει θύμα απαγωγής. Με εξαίρεση τρεις περιπτώσεις κοριτσιών (της Γιωργίας, της Συριάν (1) και της Κατερίνας, όπου τα δύο κορίτσια δήλωσαν ότι αποπειράθηκαν να τις «κλέψουν» στο δρόμο, ενώ το τρίτο κορίτσι ότι αποπειράθηκαν να «κλέψουν» την αδερφή της, τα υπόλοιπα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι δεν έχουν βιώσει ανάλογη εμπειρία. Για παράδειγμα, η Γιωργία (11 ετών) υποστήριξε ότι πολλές φορές

της έχει συμβεί να την προσεγγίσουν στο δρόμο για να την «κλέψουν» και η ίδια, όπως ανέφερε διέφυγε του κινδύνου γιατί ξεκίνησε να τρέχει. Η Γιωργία δήλωσε κατά την συνέντευξη της, ότι δεν ήθελε να αναφέρει περισσότερες πληροφορίες για την συγκεκριμένη εμπειρία της, και έτσι αποφάσισα να σεβαστώ την επιθυμία της. Ομοίως, η Συριάν (1) (12 ετών), ισχυρίστηκε ότι έχουν προσπαθήσει να την «κλέψουν», αλλά κατάφερε να διαφύγει γιατί ξεκίνησε επίσης να τρέχει. Επιπλέον, η Κατερίνα (10 ετών), υποστήριξε ότι δεν έχει συμβεί στην ίδια να προσπαθήσουν να την «κλέψουν», αλλά αναφέρθηκε στο ακόλουθο περιστατικό που έχει συμβεί στην μικρότερη αδερφή της, που επίσης εργάζεται στο δρόμο:

«...Όχι, την αδερφή μου έχουν προσπαθήσει να κλέψουν. Όταν δούλευα μαζί με την μικρότερη αδερφή μου αυτή πήγε μπροστά και εγώ έμεινα πίσω και μετά την άρπαξαν ένας γέρος και μια γριά και εγώ καθόμουν στο δρόμο και έκλαιγα. Και η θεία μου, η μεγαλύτερη αδερφή μου, η ζαδέρφη μου πήγαν να την ψάξουν και η μεγαλύτερη αδερφή μου έλεγε θα σας πάω στην αστυνομία και η μικρότερη αδερφή μου έλεγε άφησε με να πάω στην αδερφή μου» (Κατερίνα, 10 ετών).

Για τα περισσότερα παιδιά, φαίνεται ότι ο φόβος για πιθανή απαγωγή τους, με σκοπό το εμπόριο οργάνων τους, βασίζεται σε ιστορίες που είτε έχουν πληροφορηθεί από φίλους τους ή συγγενικά τους πρόσωπα ότι συνέβησαν σε άλλα παιδιά ή σε γεγονότα που έχουν κατά καιρούς παρακολουθήσει στα ΜΜΕ, όπως στην τηλεόραση. Ως εκ τούτου, τα παιδιά φοβούνται και αντιλαμβάνονται ότι μπορεί να τους συμβεί να βιώσουν ανάλογη εμπειρία. Για παράδειγμα, τα παιδιά Μαζούμ και Μπαριέ υποστήριξαν ότι έχουν πληροφορηθεί κατά καιρούς από την τηλεόραση για παιδιά που έχουν πέσει θύματα απαγωγής, με σκοπό το εμπόριο οργάνων των σωμάτων τους:

«...Χίλιες φορές το είπαν στις ειδήσεις, κλέβουν τα παιδιά, τους μαχαιρώνουν, βγάζουν τα όργανα και τα πουλάνε στους γιατρούς» (Μαζούμ, 12 ετών).

«Και βλέπουμε στην τηλεόραση τα παιδιά που τους παίρνουν τα όργανα... και παίρνουν τα όργανα και μετά τα αφήνουν» (Μπαριέ, 11 ετών).

Κάποια άλλα παιδιά ανέφεραν ότι συγγενικά τους πρόσωπα ή φίλοι τους, τους έχουν διηγηθεί περιστατικά για περιπτώσεις παιδιών που έπεσαν θύματα απαγωγής:

«Μου έχει πει η θεία μου ότι ένα κοριτσάκι το έκλεψαν» (Ντενίς (1), 8 ετών).

«Στην Κομοτηνή άκουσα ότι έγινε αυτό και κλέψανε ένα παιδί, ένας ταξιτζής...» (Γιοκάν, 16 ετών).

Οι απόψεις των συνεντευξιζόμενων παιδιών για τον κίνδυνο της πιθανής απαγωγής τους, συνάδουν επίσης με τις αναφορές σχεδόν όλων των παιδιών που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης και ανέφεραν ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά διατρέχουν τον κίνδυνο να απαχθούν, με σκοπό την πώληση των οργάνων των σωμάτων τους. Για παράδειγμα:

«...Κινδυνεύουν να τα κλέψουν, να τους βγάλουν τα όργανα και να τα πουλήσουν...» (Πουνάρ, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«Μπορεί να τους κλέψουν, να πάνε στο εξωτερικό τα όργανα τους...» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«... Μπορεί να τα κλέψουν και να τα αρπάξουν, και να τα σκοτώσουν και να τους πουλήσουν τα όργανα...» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα εστίασης 5).

8.1.2 Σεξουαλική κακοποίηση. Ομοφυλοφιλική παρενόχληση

Σύμφωνα με τις αυτοαναφορές των παιδιών, σχεδόν τα μισά παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, βρέθηκε να αντιλαμβάνονται ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της σεξουαλικής κακοποίησης είτε από πελάτες, είτε από ομοφυλόφιλους, είτε από τρανσέξουαλ, είτε από άλλες πληθυσμιακές ομάδες που τυγχάνει να εργάζονται και/ή να ζουν στο δρόμο.

Ειδικότερα, αρκετά κορίτσια δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σεξουαλικής κακοποίησης. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων κοριτσιών:

«Θέλουν να μας κάνουν σεξ...» (Φούντα, 7 ετών).

«...Ναι, να μας βιάσουν...» (Συριάν (1), 12 ετών).

«...Μπορεί να μας κάνουν σεξ...» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

Επιπλέον, πολλά κορίτσια δήλωσαν ότι έχουν σεξουαλικά παρενοχληθεί στο δρόμο. Ωστόσο, κανένα από τα συμμετέχοντα κορίτσια δεν δήλωσε ότι έχει πέσει θύμα σεξουαλικής κακοποίησης. Παρόλα αυτά, πολλά κορίτσια ανέφεραν ότι γνωρίζουν περιπτώσεις άλλων εργαζομένων κοριτσιών στο δρόμο που έχουν δεχτεί να κάνουν σεξ με ενήλικες άνδρες, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα κάποιο χρηματικό ποσό ή έχουν πέσει θύματα βιασμού χωρίς χρηματικό αντίτιμο. Για παράδειγμα, η Σεριάν (11 ετών) ισχυρίστηκε ότι έχει βιώσει την εμπειρία της απόπειρας βιασμού της, αλλά κατάφερε να ξεφύγει. Ειδικότερα, το παιδί περιέγραψε τα ακόλουθα περιστατικά που της συνέβησαν, όπου στην πρώτη περίπτωση κατάφερε να διαφύγει με την βοήθεια μιας κυρίας που τύγχανε να είναι παρούσα στο περιστατικό, ενώ στην δεύτερη περίπτωση το παιδί διέφυγε του κινδύνου της σεξουαλικής κακοποίησης με την συνδρομή της γιαγιάς της, που παρευρισκόταν:

«...Ναι πήγα στην Λένορμαν και ήταν ένας Πακιστανός που ήθελε να με πιάσει και να με βάλει στο σπίτι του. Μου είπε έλα σπίτι μου θα σου δώσω 20 ευρώ και θα σε γαμήσω. Ήμουν μόνη μου. Ήταν μια κυρία που τον άκουσε και φώναξε. Η κυρία έμενε στον πάνω όροφο και του είπε άφησε το κορίτσι ήσυχο θα πάρω την αστυνομία και ο Πακιστανός

με άφησε να φύγω και έφυγα. Με είχε αρπάξει από το χέρι και δεν με άφηνε να φύγω. Η κυρία μου είπε κοριτσάκι μου φύγε και έφυγα... Προχθές πάλι πήγαμε για δουλειά και ένας αλήτης έπινε μπύρα και είχε πάρει και ναρκωτικά. Καθώς έπινε έχυσε το ποτό κάτω και ήθελε να σκοτώσει την γιαγιά μου με το μπουκάλι και φώναζε ότι θέλει να με γαμήσει. Αυτό έγινε χθες όταν τελειώναμε την δουλειά και ήμασταν έτοιμοι να γυρίσουμε σπίτι. Η γιαγιά μου του φώναξε και αυτός έφυγε» (Σεριάν, 11 ετών).

Στην περίπτωση ενός άλλου κοριτσιού της Συριάν (1) (12 ετών), η σεξουαλική παρενόχληση όπως περιέγραψε το παιδί, πραγματοποιήθηκε εν παρουσία του πατέρα της, ο οποίος εργαζόταν μαζί της στο δρόμο και την συνόδευε και χάρις την παρέμβαση του, το παιδί κατάφερε να διαφύγει του κινδύνου:

«...Μια φορά που πήγα με τον μπαμπά μου για δουλειά ένας κύριος μου λέει πως ήθελε να με γαμήσει και ο μπαμπάς μου του έδωσε μία. Αλλά αυτός πάλι ερχόταν μαζί μας και πήγε ο μπαμπάς μου να πάρει σουβλάκι για μας και αυτός ήρθε μέσα και πάλι ο μπαμπάς μου του έδωσε μία και ο μπαμπάς μου έφερε αστυνομία... και τότε αυτός έτρεξε και έφυγε» (Συριάν (1), 12 ετών).

Τα κορίτσια Ντενίς (2) (9 ετών) και Φούντα (7 ετών) οι οποίες είναι αδερφές, περιέγραψαν περιστατικό, όπου ηλικιωμένος άνδρας παρενοχλούσε σεξουαλικά την μητέρα τους, αλλά προσπαθούσε να προσεγγίσει και τις ίδιες είτε ακολουθώντας τις, είτε προσφέροντας τους παιχνίδια, με απώτερο σκοπό, όπως οι ίδιες ισχυρίστηκαν να κάνει σεξ μαζί τους. Όπως η Φούντα (7 ετών) ανέφερε:

«Είναι ένας άντρας που είναι γέρος και λέει στην μαμά μου έλα να κάνεις παιδιά μένα. Και η αδερφή μου η Ντενίς (2) είχε πάει να ψωνίσει και από πίσω της αυτός την ακολουθεί... Εμένα μου έχει πει έλα να σου δώσω κούκλες, τέτοια και εγώ δεν πηγαίνω...» (Φούντα, 7 ετών).

Αν και κανένα από τα συμμετέχοντα κορίτσια, όπως προαναφέρθηκε, δεν ισχυρίστηκε ότι έχει πέσει θύμα σεξουαλικής κακοποίησης και ότι έχει δεχτεί σχετικές προτάσεις που τις έχουν γίνει, ωστόσο οι παρατηρήσεις μου στο πεδίο με κάνουν να πιστεύω ότι ίσως ορισμένα εργαζόμενα κορίτσια να προσφέρουν σεξ σε άνδρες έναντι χρηματικού αντιτίμου, αλλά να μην θέλησαν να το παραδεχτούν κατά την συνέντευξη τους είτε από ταμπού, είτε επειδή θα ήταν άβολο και θα έρχονταν σε δύσκολη θέση. Για παράδειγμα, η Χρύσα (11 ετών) κατά την συνέντευξη που είχα μαζί της, ανέφερε ότι έχει προσεγγιστεί από ενήλικες άνδρες στο δρόμο, με σκοπό να κάνει σεξ μαζί τους και ως αντάλλαγμα να λάβει χρήματα, αλλά όπως υποστήριξε αρνήθηκε και δεν δέχτηκε. Παρόλα αυτά, κατά την παραμονή μου στο πεδίο, συνέβη μία φορά να βρίσκομαι μαζί με την Χρύσα και μια εθελόντρια και να καθόμαστε στα Everest στην πλατεία Μοναστηρακίου και να συνομιλούμε. Τότε πέρασε ένα αυτοκίνητο, μέσα στο οποίο βρίσκονταν δύο άνδρες (που φαίνονταν περίπου ηλικίας 40 ετών) και το αυτοκίνητο στάθηκε για λίγα λεπτά στο σηματοδότη επειδή ήταν κόκκινος. Οι νεαροί άνδρες κοιτούσαν έντονα προς το μέρος μας, χαμογελούσαν και φάνηκε να σχολιάζουν μεταξύ τους. Απόρησα και αρχικά υπέθεσα ότι θέλουν να φλερτάρουν. Τότε ο συνοδηγός μου

έκανε νόημα να μιλήσω στην Χρύσα που στεκόταν με πλάτη προς το μέρος τους για να γυρίσει να τους δει. Ήταν εμφανές ότι οι δύο άνδρες γνώριζαν το παιδί. Ενημέρωσα την Χρύσα σχετικά και το παιδί γύρισε να τους κοιτάξει, τους χαιρέτησε πολύ φευγαλέα, αλλά παρατήρησα ότι κοκκίνισε, αισθάνθηκε αμήχανα που έτυχε να είμαστε παρούσες και προσπάθησε να τους αποφύγει. Όταν την ρωτήσαμε αν γνωρίζει τους δύο άνδρες έδωσε αρνητική απάντηση και άλλαξε θέμα. Επίσης, η εθελόντρια μου ανέφερε ότι είχε δει την Χρύσα κάποια άλλη φορά να μπαίνει μέσα σε σουβλατζίδικο στο Μοναστηράκι μαζί με έναν άντρα και να συνομιλούν.

Ομοίως, αρκετά αγόρια δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι προσλαμβάνουν ως απειλή τους ομοφυλόφιλους και ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σεξουαλικής κακοποίησης. Για παράδειγμα ο Γιοκάν (16 ετών) και ο Μαζούμ (12 ετών) ανέφεραν:

«...Ναι μπορεί να με πλησιάσει κάποιος ανώμαλος και να θέλει να κάνουμε σεξ... Φοβόμουν να μη γίνω σαν αυτούς που κυκλοφορούν δηλαδή gay...» (Γιοκάν, 16 ετών).

«...Κυνηγάνε και τα αγόρια για σεξ. Είναι gay...» (Μαζούμ, 12 ετών).

Όλα τα αγόρια που ισχυρίστηκαν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της σεξουαλικής κακοποίησης, δήλωσαν ότι έχουν σεξουαλικά παρενοχληθεί στο δρόμο από ομοφυλόφιλους, ενώ ένα αγόρι ανέφερε ότι έχει σεξουαλικά παρενοχληθεί από τρανσέξουαλ. Ειδικότερα, τα εργαζόμενα αγόρια ισχυρίστηκαν ότι πολλές φορές τους έχει συμβεί να προσεγγιστούν στο δρόμο από ομοφυλόφιλους, οι οποίοι τους έχουν προτείνει να κάνουν σεξ μαζί τους, έναντι χρηματικού αντιτίμου. Μάλιστα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των εργαζομένων αγοριών, οι ομοφυλόφιλοι προκειμένου να πείσουν τα παιδιά να κάνουν σεξ μαζί τους, εκτός του χρηματικού ποσού που τους υπόσχονται, τους αναφέρουν ότι κατά την επιτέλεση της σεξουαλικής πράξης, τα παιδιά θα είναι αυτά που θα έχουν τον ενεργητικό ρόλο και οι ίδιοι τον παθητικό, κάτι όμως που στην πράξη δεν συμβαίνει τουλάχιστον πάντοτε. Για παράδειγμα, ο Μοχάμαντ (15 ετών) περιέγραψε τον τρόπο προσέγγισης του από ομοφυλόφιλο:

«...Εγώ ας πούμε είμαι ο πούστης και εσύ είσαι το αγόρι. Εγώ έρχομαι κοντά σου, σου λέω τι κάνεις, πως περνάς και σου λέω στα ίσια να σου δώσω για παράδειγμα 400 ευρώ να σου γλείψω το τέτοιο ξέρεις τώρα... Και σου λένε μόνο εσύ θα με γαμήσεις για να σε πάρουν... Παντού έρχονται. Τους καταλαβαίνω ότι είναι πούστης από την φωνή...» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

Επίσης, όλα τα συνεντευξιαζόμενα αγόρια υποστήριξαν ότι δεν έχουν ενδώσει στις προτάσεις που τους έχουν γίνει από ομοφυλόφιλους και αρνήθηκαν να συννευρεθούν μαζί τους και να λάβουν χρήματα. Παρόλα αυτά, όλα τα αγόρια δήλωσαν ότι γνωρίζουν πολλές περιπτώσεις άλλων αγοριών, που τους έχουν εκμυστηρευτεί ότι έχουν δεχτεί να κάνουν σεξ με ενήλικες άνδρες και ως αντάλλαγμα έλαβαν κάποιο χρηματικό ποσό. Μάλιστα, ο Μουσταφά (15 ετών) ισχυρίστηκε ότι πολλά από τα αγόρια που επισκέπτονταν τον ΜΚΟ και τώρα έχουν ενηλικιωθεί συνήθιζαν να είναι θετικοί στις προτάσεις που τους γίνονταν και πρόσφεραν σεξ σε ενήλικες άνδρες. Όπως δήλωσε:

«...Εντάξει τα δικά μας τα παιδιά τα μεγάλα, όλα ξέρω εγώ έκαναν μαλακίες, πήγαιναν από εδώ από εκεί. Οποιος τους έλεγε πήγαιναν, λέγανε ναι. Τους έπαιρνε αυτός με το αμάξι και αντί να κάνει αυτός τι είναι να κάνει, έκαναν αυτά...» (Μουσταφά, 15 ετών).

Οι παρατηρήσεις μου στο πεδίο με κάνουν να πιστεύω ότι όπως και στην περίπτωση των εργαζομένων κοριτσιών, ίσως κάποια συμμετέχοντα εργαζόμενα αγόρια να έχουν ενδώσει σε προτάσεις που τους έχουν γίνει και έχουν δεχτεί να προσφέρουν σεξ, έναντι κάποιου χρηματικού ποσού ή δώρου. Ωστόσο, τα παιδιά ενδεχομένως δεν επιθυμούσαν να το αναφέρουν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, γιατί ήταν κάτι που θα τους έφερνε σε δύσκολη θέση. Συγκεκριμένα, κατά την παραμονή μου στο πεδίο και ειδικότερα κατά την διάρκεια της εθελοντικής μου εργασίας, στον ένα εκ των δύο ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, βρέθηκα παρούσα αρκετές φορές μπροστά σε καβγάδες και διενέξεις που εκτυλίσσονταν μεταξύ ορισμένων Ρομά αγοριών εντός του χώρου του ΜΚΟ. Ειδικότερα, τα αγόρια πολλές φορές εμπλέκονταν σε σφοδρές διενέξεις μεταξύ τους για διάφορους λόγους, ασκώντας λεκτική και σωματική βία, και αφήνοντας υπονοούμενα ο ένας στον άλλο ότι δέχονται να κάνουν σεξ με κάποιον ηλικιωμένο ενήλικα άνδρα. Μάλιστα, κάθε φορά που προσπαθούσαμε με τα μέλη του ΜΚΟ, να χωρίσουμε τα παιδιά που τσακώνονταν και τα ρωτούσαμε να μας εξηγήσουν τι συμβαίνει σχετικά με όλα όσα ανέφεραν και κατηγορούσαν ο ένας τον άλλο, τα παιδιά σταματούσαν να μιλούν ελληνικά μεταξύ τους και συνέχιζαν να τσακώνονται, μιλώντας στην γλώσσα τους την ρομανί, προκειμένου να μην μπορούμε να καταλάβουμε, καθώς δεν γνωρίζαμε την ρομανί. Επίσης, όπως αναφέρθηκε πολύ συχνά τα παιδιά κατά την διάρκεια των τσακωμών που είχαν ασκούσαν σωματική βία και πιάνονταν στα χέρια, γυρίζοντας ο ένας τον άλλο μπρούμυτα, ασκώντας συμβολικά την σεξουαλική πράξη. Επομένως, τα παραπάνω επεισόδια καβγάδων μεταξύ ορισμένων αγοριών και οι συμπεριφορές τους, υποδηλώνουν ότι τα παιδιά είναι εξοικειωμένα με την σεξουαλική πράξη και αφήνουν χώρο για υπόνοιες ότι κάποια εργαζόμενα Ρομά παιδιά έχουν πέσει θύματα σεξουαλικής κακοποίησης.

Ο κίνδυνος της σεξουαλικής κακοποίησης αναφέρθηκε και από αρκετά παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης. Τα συμμετέχοντα παιδιά θεωρούν ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά διατρέχουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα βιασμού. Για παράδειγμα:

«...Εντάξει, μπορεί και να τα βιάσουν δεν ξέρεις...» (Μαχμούντ, 13 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«...Μπορεί και να τα κυνηγήσουν για σεξ και για βιασμό» (Πουνάρ, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

8.1.3 Χρήστες ναρκωτικών ουσιών

Πολλά από τα συμμετέχοντα παιδιά εξέφρασαν φόβο για τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών που βρίσκονται στο δρόμο και αποτελούν μέρος της καθημερινότητας των

παιδιών κατά την επιτέλεση των οικονομικών δραστηριοτήτων τους. Ειδικότερα, κάποια παιδιά προσλαμβάνουν τους χρήστες ως κίνδυνο, καθώς θεωρούν ότι μπορεί να πέσουν θύματα ληστείας των ημερησίων εισπράξεων τους από τους χρήστες, προκειμένου να αγοράσουν την δόση τους.

«...Τα πρεζάκια μπορεί να μου κλέψουν τα χρήματα...» (Χρύσα, 11 ετών).

«Φοβάμαι τα πρεζάκια γιατί μπορεί να μας κλέψουν...» (Σεριφέ, 12 ετών).

Μάλιστα, ορισμένα παιδιά, ισχυρίστηκαν ότι τους έχουν επιτεθεί χρήστες ουσιών στο δρόμο, με σκοπό να ληστέψουν τα χρήματα τους, αλλά κατάφεραν με διάφορους τρόπους να ξεφύγουν. Για παράδειγμα, η Έφη (9 ετών) ανέφερε:

«...Τα πρεζάκια εμένα με κυνήγησαν να με κλέψουν, αλλά έτρεξα γρήγορα...» (Έφη, 9 ετών).

Επίσης, ο Μουσταφά (15 ετών) κατά την αναφορά του διηγήθηκε το ακόλουθο περιστατικό, όπου χρήστης αποπειράθηκε να ληστέψει τα χρήματα που κέρδισε μαζί με τον ξάδερφο του από τα κάλαντα. Ο Μουσταφά όπως ισχυρίστηκε, άσκησε σε συνεργασία με τον ξάδερφο του σωματική βία στον χρήστη και έτσι κατάφεραν να διατηρήσουν τα χρήματα τους.

«...Στα κάλαντα μου έχει τύχει αυτό με τον ξάδερφο μου. Μόλις τελειώσαμε τα κάλαντα ξενυχτήσαμε από τις 12 την νύχτα μέχρι το πρωί... Ξημερώματα γυρίζαμε και ήταν ένας πρεζάκιος και λέει βγάλε τα λεφτά σου του ξάδερφου μου. Ο ξάδερφος μου λέει όχι και είχε εκεί πέρα ένα ζύλο και ο ξάδερφος μου του χώνει μία και έπεσε κάτω. Τον μαυρίσαμε, του πήραμε και τα λεφτά και το κινητό. Καλά του κάναμε! Γιατί να μας τα πάρει αυτός και να μην του τα πάρουμε εμείς;» (Μουσταφά, 15 ετών).

Για ένα κορίτσι, την Ελένη (10 ετών) βρέθηκε ότι οι χρήστες ναρκωτικών ουσιών αποτελούν κίνδυνο γιατί την ανταγωνίζονται στην εργασία της στο δρόμο, δεδομένου ότι ορισμένοι πωλούν επίσης μικροαντικείμενα σε καφετέριες, με αποτέλεσμα να την παρεμποδίζουν στην επιτέλεση της εργασιακής της δραστηριότητας. Για παράδειγμα:

«...Μερικά πρεζάκια πηγαίνουν στις καφετέριες και πουλάνε ρολόγια, αρώματα και δεν με αφήνουν να δουλέψω και με διώχνουν...» (Ελένη, 10 ετών).

Οι αναφορές των παιδιών συνάδουν με τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Κατά την παραμονή μου στο πεδίο, είχα γίνει μάρτυρας ορισμένων περιστατικών, όπου χρήστες έκαναν απόπειρες να ληστέψουν τα χρήματα των εργαζομένων παιδιών. Για παράδειγμα, μου συνέβη στην πλατεία Μοναστηρακίου να αντιληφθώ χρήστη, ο οποίος παρατήρησα ότι είχε εντοπίσει εργαζόμενο κορίτσι ηλικίας 5 ετών και το ακολουθούσε, προκειμένου να ληστέψει τις εισπράξεις του. Μάλιστα, ο χρήστης ζητούσε επίμονα από το παιδί να του παραδώσει τα χρήματα του, ενώ το παιδί τρόμαζε και άρχισε να περπατάει γρήγορα, προκειμένου να διαφύγει. Τότε πλησίασα το παιδί και το κράτησα από το χέρι φέρνοντας το προς το μέρος μου. Στην συνέχεια, ο χρήστης φανερά εκνευρισμένος από την κίνηση μου, και στην προσπάθειά του να καλύψει τον

εαυτό του άρχισε να φωνάζει δυνατά μπροστά σε όλους, κατηγορώντας με ότι είμαι η μητέρα του παιδιού και ότι θα έπρεπε να ντρέπομαι που στέλνω το παιδί μου να εργαστεί στο δρόμο.

Επιπλέον, ορισμένα παιδιά εξέφρασαν τον φόβο να πέσουν θύματα σωματικής κακοποίησης από χρήστες που συναντούν στο δρόμο και μπορεί να βρίσκονται σε κατάσταση κρίσης, επειδή δεν έχουν πάρει την δόση τους. Μάλιστα, ορισμένα παιδιά πιστεύουν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να χάσουν ακόμα και την ζωή τους, καθώς πολλοί χρήστες όπως ισχυρίστηκαν μπορεί να είναι οπλισμένοι. Δύο παιδιά η Έφη (9 ετών ετών) και ο Μοχάμαντ (15 ετών) υποστήριξαν κατά τις συνεντεύξεις τους ότι έχουν γίνει αυτόπτες μάρτυρες εγκληματικών ενεργειών στο δρόμο, όπου θύτες υπήρξαν χρήστες και θύματα περαστικοί ή άλλοι χρήστες. Για παράδειγμα, ο Μοχάμαντ (15 ετών) ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Παθαίνουν κρίση τα πρεζάκια. Κρίση όταν δεν πίνεις τα ναρκωτικά τρέμεις, βγαίνουν σάλια από το στόμα, τα πάντα γίνονται. Σκοτώνονται ο ένας με τον άλλο, με μαχαίρια σκοτώνονται, τσακώνονται, τα πάντα γίνονται στο δρόμο... Αυτοί έχουν μαχαίρια, τα πάντα έχουν, έχουν πιστόλια ό,τι θέλεις έχουν... Ναι και την ζωή σου δηλαδή μπορεί να την χάσεις για 5-10 Ευρώ. Και όταν βλέπουν πάνω σου λεφτά και δεν τους τα δίνεις κατευθείαν σε βουτάνε και μπορεί να σε μαχαιρώσουν και να σε σκοτώσουν» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

Κατά την παραμονή μου στο πεδίο και συγκεκριμένα κατά την διεξαγωγή της Δράσης «Δράση στο Δρόμο» μας είχε προσεγγίσει χρήστης ουσιών στην περιοχή του Θησείου, ο οποίος φαινόταν ότι βρισκόταν σε κατάσταση κρίσης, είχε ανοιχτές πληγές στα χέρια του, και μας ζητούσε επίμονα να του δώσουμε χρήματα. Ο χρήστης φαινόταν να βρίσκεται σε πολύ άσχημη σωματική και ψυχολογική κατάσταση και παρόλο που αρχικά προσπαθήσαμε να τον αποφύγουμε, αναφέροντας του ότι δεν έχουμε χρήματα, ο ίδιος αρνιόταν να φύγει και επέμενε ότι δεν πρόκειται να αποχωρήσει αν δεν του δώσουμε έστω ένα ευρώ. Προκειμένου να απομακρυνθεί, του έδωσα το πακέτο με τα τσιγάρα μου, το οποίο είχα αγοράσει πριν λίγες ώρες. Ο χρήστης πήρε το πακέτο, φάνηκε να ηρέμησε και απομακρύνθηκε.

Επίσης, σχεδόν όλα τα παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης δήλωσαν ότι αντιλαμβάνονται τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών ως απειλή, καθώς σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, φοβούνται ότι οι χρήστες μπορεί να ληστέψουν τα χρήματα των απεικονιζομένων εργαζομένων παιδιών, να ασκήσουν σωματική βία εις βάρος τους και ακόμα και να τους αφαιρέσουν την ζωή, προκειμένου να τους αποσπάσουν τα χρήματα τους. Για παράδειγμα:

«...Τα πρεζάκια πάνε να τους κλέψουν την τσάντα με τα λεφτά...» (Γκιούλα, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«Ένας πρεζάκιας μπορεί να σκοτώσει ένα κορίτσι για να του πάρει τα λεφτά» (Φικρί (2), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

8.1.4 Αστυνομία

Επιπλέον, πολλά παιδιά δήλωσαν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της σύλληψης τους από την αστυνομία, καθότι γνωρίζουν ότι η εργασία τους στο δρόμο είναι παράνομη. Έτσι, τα παιδιά αντιλαμβάνονται τους αστυνομικούς ως απειλή για τα ίδια αλλά και για τους γονείς τους, καθώς φαίνεται να πιστεύουν ότι αν συλληφθούν θα απομακρυνθούν από τις οικογένειες τους, θα τοποθετηθούν σε κάποιο ίδρυμα και οι γονείς τους θα μπουκ στην φυλακή. Για τον λόγο αυτό, όταν τα παιδιά βλέπουν αστυνομικούς κατά την ώρα της εργασίας τους, απομακρύνονται και τρέχουν για να κρυφτούν. Για παράδειγμα:

«...Όταν βλέπω αστυνομία κρύβομαι... σε πιάνουν σε βάζουν μέσα στο ίδρυμα» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

«...Μια φορά που ζητιανεύαμε ήρθε η αστυνομία και εμείς φύγαμε τρέχοντας και η αστυνομία μας ακολουθούσε. Άμα με πιάσει θα πάω εκεί στο ίδρυμα. Άμα πιάσει την μαμά μου θα την βάλει στην φυλακή για αυτό...» (Δήμητρα, 8 ετών).

«...Η αστυνομία μπορεί να σε πιάσει και να σε βάλει στο Χαμόγελο. Μια φίλη μου την έπιασε η αστυνομία και την έβαλε στο Χαμόγελο και όταν η μαμά της ήρθε άφησαν την φίλη μου να φύγει... Η μαμά μου είναι στην Αλβανία και αν με βάλουν στο Χαμόγελο δεν θα μπορούν να με βγάλουν...» (Ελένη, 10 ετών).

Οι αναφορές των παιδιών συμπίπτουν με τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Αρκετές φορές κατά την υλοποίηση της Δράσης «Δράση στο Δρόμο», όπου πραγματοποιούταν στην πλατεία του Μοναστηρακίου με την βοήθεια εθελοντών από τον ένα ΜΚΟ, και τα εργαζόμενα παιδιά μπορούσαν να έρθουν και να συμμετάσχουν σε διάφορες δραστηριότητες (ζωγραφική, παιχνίδι κλπ.) σε συνεργασία με τους εθελοντές, είχα διαπιστώσει ότι κάθε φορά που οι αστυνομικοί έκαναν περιπολία, τα παιδιά έτρεχαν έντρομα να κρυφτούν και επέστρεφαν μόνο όταν οι αστυνομικοί είχαν απομακρυνθεί. Μάλιστα, πολλές φορές συνέβαινε τα παιδιά να έχουν ξεκινήσει να κάνουν κάποια ζωγραφιά ή να παίζουν σχοινάκι και εν όψει της παρουσίας των αστυνομικών εγκατέλειπαν την δραστηριότητα που μόλις μπορεί να είχαν ξεκινήσει και την απολάμβαναν και φρόντιζαν να απομακρυνθούν. Επίσης, άλλες φορές συνέβαινε να μην συναντάμε καθόλου παιδιά στην περιοχή του Μοναστηρακίου και Θησείου, και κάνοντας βόλτες προς αναζήτηση τους στους δρόμους της ευρύτερης περιοχής, συναντούσαμε κάποια παιδιά που μας ενημέρωναν ότι πριν λίγο έκαναν περιπολία κάποιοι αστυνομικοί, και για τον λόγο αυτό δεν μπορούν να έρθουν και να συμμετάσχουν στις δραστηριότητες.

Παρόλα αυτά, με εξαίρεση ένα παιδί τον Μουσταφά, κανένα από τα συμμετέχοντα παιδιά δεν δήλωσε ότι έχει συλληφθεί από την αστυνομία κατά την εργασία του στο δρόμο. Ωστόσο, ο Μουσταφά (15 ετών) ανέφερε ότι του έχει συμβεί κάποιες φορές όταν ήταν στο δρόμο να τον σταματήσουν αστυνομικοί για εξακρίβωση στοιχείων, όπως και ότι έχει συλληφθεί μία φορά από αστυνομικό, ο οποίος άσκησε σωματική βία

εις βάρος του και στην συνέχεια οδήγησε το παιδί στο πλησιέστερο αστυνομικό τμήμα της περιοχής. Ο Μουσταφά, κατά την αναφορά του ισχυρίστηκε ότι δεν γνώριζε τον λόγο που ο αστυνομικός άσκησε βία εις βάρος του και τον οδήγησε στο τμήμα. Ωστόσο, το παιδί ανέφερε ότι γνώριζε τον διευθυντή του αστυνομικού τμήματος, ο οποίος «τιμώρησε» τον αστυνομικό και επέτρεψε στο παιδί να φύγει. Παρατίθεται το σχετικό περιστατικό που περιέγραψε κατά την συνέντευξη του:

«...Εντάξει, καμιά φορά μας σταματάνε οι μπάτσοι για ταυτότητες και αυτά. Του λέω δεν έχω ταυτότητα. Μου λέει να πας να βγάλεις. Ναι, ναι του λέω εντάξει... Έχω φάει μια φορά και σφαλιάρα και κλωτσιά (από αστυνομικό). Δεν ξέρω γιατί. Ξέρω εγώ; Γυρνάγαμε από την Ομόνοια πηγαίναμε προς το Θησείο και εκεί μου λέει ο μπάτσος έλα εδώ μου λέει. Ορίστε κ. αστυνόμε του λέω τι έγινε; Μπαμ μου σκάει και σφαλιάρα και μια κλωτσιά. Λέω τι έγινε; Ε, εντάξει μετά πήγα μέσα. Τους μίλησε εκεί ο διευθυντής εκεί που ξέρουμε και κάποιους. Ξέρουμε και κάποιους από εκεί και τον έβαλε μετά (τον αστυνομικό) να σκουπίζει (γέλια). Εντάξει!...» (Μουσταφά, 15 ετών).

Για ένα εργαζόμενο παιδί την Κατερίνα (10 ετών), βρέθηκε σύμφωνα με την αναφορά της ότι η αστυνομία αποτελεί κίνδυνο όχι μόνο για ενδεχόμενη σύλληψη της επειδή εργάζεται στο δρόμο, αλλά και για άσκηση σωματικής κακοποίησης. Όπως το παιδί δήλωσε:

«...Και η αστυνομία φοβάμαι μήπως με βαρέσουν με τις ζώνες. Αν με πιάσουν θα μεβάλουν φυλακή και θα με χτυπήσουν με τις ζώνες» (Κατερίνα, 10 ετών).

Ορισμένα παιδιά δήλωσαν κατά τις αναφορές τους ότι πολλές φορές έχουν υπάρξει μάρτυρες βίαιων επεισοδίων στο δρόμο, όπου αστυνομικοί εκδήλωναν σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, άκρως επιθετική και βίαιη συμπεριφορά σε διάφορες εθνοτικές ομάδες, ασκώντας λεκτική και σωματική κακοποίηση εις βάρος τους. Επομένως, κάποια παιδιά φαίνεται να έχουν σχηματίσει την εικόνα ότι η αστυνομία συνιστά κίνδυνο, καθώς είναι πιθανό να πέσουν θύματα σωματικής κακοποίησης από τους αστυνομικούς, όπως έχουν δει να συμβαίνει σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες στο δρόμο. Για παράδειγμα, ο Μουσταφά (15 ετών) ανέφερε:

«...Ειδικά οι Πακιστανοί και αυτοί από την Αίγυπτο κάθε μέρα τρώνε ξύλο (από τους αστυνομικούς). Εντάξει, όταν είχα πάει στην Ομόνοια να αγοράσω κινητό πιάνουν ένα Πακιστανό τέσσερα άτομα, μπάτσοι, τον ξεγύμνωσαν, άλλος του έβαλε στον κώλο το ρόπαλο να τσεκάρουν αν μετέφερε ναρκωτικά...» (Μουσταφά, 15 ετών).

Η πρόσληψη της αστυνομίας ως κίνδυνο εκφράστηκε επίσης από τα περισσότερα παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης. Σύμφωνα με τις αναφορές τους, τα παιδιά αντιλαμβάνονται ως κίνδυνο την αστυνομία για τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά, καθώς γνωρίζουν ότι η εργασία τους στο δρόμο είναι παράνομη και για τον λόγο αυτό φοβούνται μήπως συλληφθούν και εν συνεχεία τοποθετηθούν σε ίδρυμα.

«Η αστυνομία μπορεί να τα πάρει και να τα βάλει μέσα στο ίδρυμα...» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«Η αστυνομία μπορεί να την βάλει στο ίδρυμα, άμα την πιάσει. Να πάρει τα λουλούδια της και να τα σπάσει... (Πατούς, 7 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«Η αστυνομία θα τους πιάσει...» (Ναργκίς, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

« ...Η αστυνομία να τα πιάσει και να τα πάει στο νοσοκομείο και μετά στο ίδρυμα και η μάνα να τα ψάχνει και η μάνα να λέει τσάμπα τα έστειλα! Τι ήθελα και εγώ και το έκανα! ...» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 5).

8.1.5 Εμπλοκή σε Παράνομες και Βλαβερές Δραστηριότητες: Εμπόριο διακίνησης Ναρκωτικών Ουσιών, Κλοπές

Ορισμένα από τα συμμετέχοντα παιδιά εξέφρασαν τον φόβο για πιθανή εμπλοκή τους σε εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών ή κλοπές όπως και του ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να γίνουν χρήστες ναρκωτικών ουσιών. Για παράδειγμα, ο Γιοκάν και η Συριάν (2) ανέφεραν:

«...Να μπλέξω να πουλάω ναρκωτικά... να πίνω ό, τι να είναι ναρκωτικά, τέτοια πράγματα...»(Γιοκάν, 16 ετών)

«...Ένα παιδί μπορεί να μπλέξει σε ναρκωτικά, να πουλάει και να πίνει, σε κλέφτη, πολλά συμβαίνουν...» (Συριάν (2), 12 ετών).

Σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους, τα παιδιά κατά την εργασία τους στο δρόμο έχουν γίνει πολλές φορές μάρτυρες εμπορίου διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, ενώ ορισμένα παιδιά δήλωσαν ότι χρήστες τα έχουν πλησιάσει ζητώντας τους να τους προμηθεύσουν ναρκωτικές ουσίες. Για παράδειγμα, η Τζανσέ (1) (10 ετών) ισχυρίστηκε ότι αρκετές φορές την έχουν προσεγγίσει χρήστες, ζητώντας της να τους πωλήσει ναρκωτικές ουσίες, έναντι οποιαδήποτε χρηματικού αντιτίμου.

«...Ένας αλήτης τράβαγε από την μύτη κόκα και από μένα ζήτησε κόκα. Του είπα πήγαινε αλλού που έχουν... Ναι τεντώνουν το χέρι τους και μου λένε δώσε μου λίγη κόκα και θα σου δώσω όσα λεφτά θέλεις» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

Επιπλέον, ένα ακόμα παιδί ο Μουσταφά (15 ετών) δήλωσε ότι αρκετές φορές τον έχουν προσεγγίσει, με σκοπό να εμπλακεί σε διακίνηση ναρκωτικών ουσιών και ως αντάλλαγμα να λάβει ένα ποσοστό από τα συνολικά κέρδη, αλλά ο ίδιος αρνήθηκε. Παρόλα αυτά, ο Μουσταφά υποστήριξε ότι γνωρίζει περιπτώσεις φίλων του που ήταν θετικοί σε σχετικές προτάσεις που τους έγιναν και εμπλέκονται σε εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών:

«Μου έχουν πει όμως δεν θέλω να κάνω τέτοια πράγματα. Δηλαδή, μου έχουν πει από το 100% θα πάρεις το 40%... Ένας φίλος μου, δέχτηκε, πούλαγε ξέρω εγώ τέτοιες παπαριές

και τον είδα μια μέρα πέρναγα από εκεί και βλέπω στα χέρια του τέτοια πράγματα. Τι είναι αυτά ρε του λέω; Μου λέει πουλάω. Παίρνω το 50% μου λέει...» (Μουσταφά, 15 ετών).

Επιπλέον, κατά την παραμονή μου στο πεδίο, είχα παρατηρήσει ότι ορισμένα εργαζόμενα Ρομά αγόρια που επισκέπτονταν τον ένα ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα κάπνιζαν, ενώ ορισμένα παιδιά κατανάλωναν αλκοόλ και μάλιστα συχνά εις γνώση των γονέων τους.

Σημειώνεται ότι ο κίνδυνος της εμπλοκής σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες δεν αναφέρθηκε από κανένα παιδί που συμμετείχε στις ομάδες εστίασης.

8.1.6 Παράσυρση από Διερχόμενο Όχημα-Φυσικά Ατυχήματα

Επιπλέον, κάποια παιδιά ανέφεραν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να παρασυρθούν από διερχόμενο όχημα κατά την εργασία τους στο δρόμο, με αποτέλεσμα να τραυματιστούν ή ακόμα και να χάσουν την ζωή τους. Για τον λόγο ότι τα παιδιά εργάζονται στο δρόμο, η επιχείρησή τους να διασχίσουν απέναντι δρόμους και να περάσουν σταυροδρόμια αποτελεί μέρος της καθημερινότητας τους. Με εξαίρεση ένα παιδί τον Χρήστο (11 ετών), ο οποίος δήλωσε ότι έχει πέσει θύμα παράσυρσης από διερχόμενο όχημα και τραυματίστηκε, τα υπόλοιπα παιδιά δήλωσαν ότι δεν έχουν βιώσει ανάλογη εμπειρία, ωστόσο θεωρούν ότι διατρέχουν τον συγκεκριμένο κίνδυνο. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«Μπορεί να με χτυπήσει αμάξι και να πεθάνω» (Μπαριέ, 11 ετών)

«...Ναι, με τα αμάξια όταν περνάνε και τρέχουν τα αμάξια με κόκκινο και εμείς περνάμε... μια φορά με είχε χτυπήσει ένα αμάξι επειδή πέρασε με κόκκινο και δεν είχα πάθει τίποτα μόνο το χέρι μου είχα σπάσει...» (Χρήστος, 11 ετών).

«...Μπορεί εσύ να πας να ζητήσεις λεφτά να φύγεις από το πεζοδρόμιο και ένα αυτοκίνητο να έχει πει και να σε κόψει ...» (Συριάν (2), 12 ετών).

«Καμιά φορά αντιμετώπιζα ξέρω εγώ να περάσω απέναντι, μπορεί να περάσει ένα αμάξι και να με χτυπήσει... (Γιώργος, 13 ετών).

Οι αναφορές των παιδιών συνάδουν και με τις αναφορές ορισμένων παιδιών που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης και υποστήριζαν ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά, διατρέχουν τον κίνδυνο να παρασυρθούν από διερχόμενο όχημα και να τραυματιστούν, στην προσπάθειά τους να διασχίσουν απέναντι σταυροδρόμια:

«...Μπορεί να τις χτυπήσει ένα αμάξι άμα είναι μεθυσμένος...» (Πατούς, 7 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«...Μπορεί να τους χτυπήσει κανένα αυτοκίνητο κατά λάθος...» (Μαχμούντ, 13 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

Επίσης, ορισμένα παιδιά δήλωσαν ότι κινδυνεύουν από φυσικά ατυχήματα που μπορεί να τους συμβεί να έχουν στο δρόμο, με συνέπεια τον πιθανό τραυματισμό τους. Για παράδειγμα, δύο παιδιά ανέφεραν:

«...Μπορεί να σκοντάψω και να πέσω. Την άλλη φορά σκόνταψα, έπεσα αλλά δεν χτύπησα ...» (Γιότζα, 10 ετών).

«...Χτύπησα μια φορά το πόδι μου, το έσπασα και ζαναπήγα στη δουλειά όταν έγινα καλά ...» (Παναγιώτης, 10 ετών).

8.1.7 Σωματική Βία

Αρκετά από τα συμμετέχοντα συνεντευξιαζόμενα παιδιά υποστήριξαν ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σωματικής βίας κατά την εργασία τους στο δρόμο. Για παράδειγμα, τα παιδιά Φούντα, Γιώργος και Γιοκάν ανέφεραν:

«...Μπορεί να με βαρέσουν ...» (Φούντα, 7 ετών)

«...Μπορεί κάποιος να σε χτυπήσει...» (Γιώργος, 13 ετών).

«...Μεθυσμένοι μπορεί να σε χτυπήσουν...» (Γιοκάν, 16 ετών).

Σύμφωνα με τις αναφορές των παιδιών η άσκηση σωματικής βίας σε βάρος τους, μπορεί να εκδηλωθεί είτε από πελάτες και ιδιοκτήτες καφετεριών, εστιατορίων και νυχτερινών κέντρων διασκέδασης, είτε από χρήστες ναρκωτικών ουσιών όπως αναφέρθηκε, είτε από αστυνομικούς, είτε από επίδοξους ληστές, είτε από άλλα εργαζόμενα παιδιά ή ενήλικους στο δρόμο, που τυχάνει να δραστηριοποιούνται οικονομικά στην ίδια περιοχή, και ως εκ τούτου δημιουργείται ανταγωνισμός ανάμεσα τους. Για παράδειγμα, η Βιζντάν (13 ετών) και η Τζανσέ (1) (10 ετών) ισχυρίστηκαν ότι επειδή υπάρχουν και άλλα εργαζόμενα παιδιά που προσπαθούν να πωλήσουν στο δρόμο αντικείμενα συχνά δημιουργούνται διαπληκτισμοί ανάμεσα στα παιδιά που μπορούν να απολήξουν στην δημιουργία έντασης και στην άσκηση σωματικής βίας.

«...Υπάρχουν και άλλοι που πουλάνε χαρτομάντιλα και βραχιόλια και μπορεί να μας χτυπήσουν...» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

«...Κάποιες φορές πάνε πολλά άτομα στου Ψυρρή και δεν σε αφήνουν να δουλέψεις και εσύ λίγο. Είναι και άλλοι που πουλάνε και δεν σε αφήνουν και τσακωνόμαστε...» (Βιζντάν, 13 ετών).

Επίσης, ένα αγόρι ο Κώστας (8 ετών) ανέφερε ότι έχει χαστουκιστεί από άλλο εργαζόμενο παιδί στο δρόμο λόγω ανταγωνισμού που δημιουργήθηκε μεταξύ τους

στην προσπάθεια τους να πουλήσουν τα μικροαντικείμενα τους στους πελάτες της ίδιας καφετέριας:

«...Με έχει χαστουκίσει ένα παιδί που πούλαγε και αυτό και τότε τον χαστούκισα και εγώ πίσω...» (Κώστας, 8 ετών).

Ο κίνδυνος της σωματικής βίας εκφράστηκε επίσης από κάποια παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης. Μέσα από τις ιστορίες που δημιούργησαν, φαίνεται ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά διατρέχουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σωματικής βίας είτε από πελάτες, είτε από άλλους κατοίκους του δρόμου. Για παράδειγμα, τα παιδιά Σιμπέλ (9 ετών) και Φικρί (2) (8 ετών) ανέφεραν:

«...Κανένας μπορεί να πάει να τους χτυπήσει και να τους κάνει κάτι...» (Σιμπέλ, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

«...Ένας πελάτης άμα είναι μεθυσμένος, μπορεί να τις χτυπήσει και να τους δώσει μια σφαλιάρα και να τους ρίξει ξύλο...» (Φικρί (2), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

8.1.8 Ληστεία Χρημάτων και Προσωπικών Αντικειμένων

Ένας ακόμα κίνδυνος που πολλά από τα συμμετέχοντα παιδιά εξέφρασαν ότι αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο, είναι να πέσουν θύματα ληστείας των χρημάτων τους και/ ή των προσωπικών τους αντικειμένων, από επίδοξους ληστές, κάτι που σύμφωνα με ορισμένα παιδιά η προσπάθεια τους να διατηρήσουν τα χρήματά τους και/ ή τα προσωπικά τους αντικείμενα, μπορεί να τους στοιχίσει τον τραυματισμό τους ή ακόμα και την απώλεια της ζωής τους. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών:

«...Υπάρχουν και οι αλήτες μας κυνηγάνε για να μας πάρουν τα λεφτά...» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

«...Να με σκοτώσουν και να μου πάρουν τα λεφτά...» (Εφη, 9 ετών).

«...Κάποιοι δεν έχουν λεφτά και έρχονται και ζητιανεύουν από μας και εμείς λέμε δεν έχουμε λεφτά είμαστε φτωχές και αυτοί λέει και εμείς είμαστε φτωχοί λέει και λέει άμα έχετε λεφτά, άμα μαζεύετε να περάσετε από εδώ να μου δώσετε και αυτοί μπορεί να μας ληστέψουν...» (Δήμητρα, 8 ετών).

Επιπλέον, ορισμένα παιδιά περιέγραψαν κατά τις αυτοαναφορές τους περιστατικά που έχουν βιώσει στο δρόμο, όπου κλέφτες προσπάθησαν να τα ληστέψουν, αλλά κατόρθωσαν να διατηρήσουν τα προσωπικά τους αντικείμενα και τα χρήματά τους. Για παράδειγμα, ο Σερτζούκ (16 ετών) και ο Χρήστος (10 ετών) ανέφεραν:

«...Μια μέρα που περπατούσα στο δρόμο ήταν πέντε άτομα και προσπάθησαν να μου κλέψουν το κινητό. Αλλά επειδή έχω κάνει μαθήματα kickboxing για πέντε χρόνια

κατάφερα να κρατήσω το κινητό μου τηλέφωνο και να μην τους το δώσω. Φαντάσου ότι ο ένας από αυτούς κρατούσε μαχαίρι...» (Σερτζούκ, 16 ετών).

«...τους κλέφτες. Μια φορά έκλεψαν της μαμάς μου την τσάντα, αλλά εγώ δεν τους άφηνα. Έπιασα της μαμάς μου την τσάντα και δεν την άφηνα και έπεσε από το μηχανάκι αυτός...» (Χρήστος, 10 ετών).

Ωστόσο, κάποια άλλα παιδιά αναφέρθηκαν σε περιστατικά όπου έπεσαν θύματα ληστείας των χρημάτων τους και των προσωπικών τους αντικειμένων και δεν κατόρθωσαν να διαφύγουν του κινδύνου. Για παράδειγμα, η Έφη (9 ετών) αφηγήθηκε το ακόλουθο περιστατικό:

«...Εμείς μια φορά πήγαμε για λουλούδια... και κάναμε 500 ευρώ όλη την μέρα και μετά φύγαμε εμείς και έκρυσα τα λεφτά στην σακούλα και ο μπαμπάς μου πήγε με τον αδερφό μου να αγοράσουν να φάνε. Εγώ δεν ήθελα να φάω και έμεινα με την μαμά μου. Αλλά η μαμά μου πήγε για λίγο στο αμάξι να πάρει και άλλα τριαντάφυλλα. Και εγώ έμεινα μόνη μου για λίγο και έρχεται κάποιος από πίσω μου και σκέφτηκα ότι είναι ο αδερφός μου γιατί δεν είχα δει. Αλλά δεν ήταν ο αδερφός μου, ήταν κλέφτης και μου λέει φέρε τα λεφτά και παίρνει την σακούλα με τα λεφτά και φεύγει και πάνε τα 500 ευρώ. Μας έκλεψε και το τηλέφωνο, και τα λεφτά και τα κλειδιά. Και μετά πουλήσαμε εμείς με τον αδερφό μου και κάναμε 20-10 ευρώ και μετά φύγαμε...» (Έφη, 9 ετών).

Ο κίνδυνος ληστείας των χρημάτων επιβεβαιώνεται και από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που έλαβαν μέρος στις ομάδες εστίασης που πραγματοποιήθηκαν. Ειδικότερα, ορισμένα από τα συμμετέχοντα παιδιά δήλωσαν ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα ληστείας των χρημάτων τους από επίδοξους ληστές και ακόμα και να τους αφαιρέσουν την ζωή για τον σκοπό αυτό. Για παράδειγμα, η Μιουσντέ (11 ετών) και ο Χασάν (12 ετών) ανέφεραν:

«...Ναι, εγώ νομίζω ότι βλέπουν αλήτες στο δρόμο και φοβούνται αυτούς τους αλήτες, μπορεί να έρθουν από πίσω τους, να τα κυνηγήσουν, να πάρουν τα λεφτά τους, να τα σκοτώσουν μπορεί ...» (Μιουσντέ, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

«...ή μπορεί όπως είναι στο δρόμο να πάει ένας κλέφτης να τα χτυπήσει και να πάρει τα λεφτά και τα πράγματα τους...» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

Συνοψίζοντας, τα συμμετέχοντα παιδιά σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, διατρέχουν κατά την εργασία τους στο δρόμο, τους ακόλουθους κινδύνους: απαγωγή, σεξουαλική και σωματική κακοποίηση, χρήστες ουσιών, αστυνομία, εμπλοκή σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες, αυτοκινητιστικά ατυχήματα και φυσικά ατυχήματα, ληστεία χρημάτων και προσωπικών αντικειμένων.

8.2 Νεαροί Ρομά Ενήλικες: Οι απόψεις τους για τους κινδύνους που διέτρεχαν κατά την εργασία τους στο δρόμο

Οι προσωπικές απόψεις των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενηλίκων αναφορικά με τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν όταν εργάζονταν στο δρόμο, συνάδουν με τις απόψεις των εργαζομένων Ρομά παιδιών που παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες υποστήριξαν κατά τις συνεντεύξεις τους, ότι διέτρεχαν τον κίνδυνο της σεξουαλικής κακοποίησης κατά την εργασία τους στο δρόμο. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές τους:

«...Επειδή υπάρχουν διάφοροι ανώμαλοι στον κόσμο και εντάξει τι να πω; Μπορεί να είναι gay δεν ξέρω τι μπορεί άλλο να είναι και να με χρησιμοποιήσουν ως ξέρω εγώ τι... να κάνω σεξ μαζί τους...» (Τασίμ, 21 ετών).

«...Πιο πολύ φοβόμουν μήπως με βιάσουν... Ένα παιδί μπορεί να το βιάσουν...» (Ντεριάν, 21 ετών).

«Μπορεί να σε πάρουν να κάνουν σεξ και τέτοιες μαλακίες... Υπάρχουν πολλοί τέτοιοι άνθρωποι που είναι gayκαι ανώμαλοι...» (Αρίφ, 19 ετών).

«...Μπορεί να σε βιάσουν...» (Αϊχάν, 21 ετών).

Επιπλέον, και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες δήλωσαν ότι έχουν πέσει θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης και περιέγραψαν κατά τις αυτοαναφορές τους περιστατικά, όπου πολλές φορές είχαν προσεγγιστεί από ενήλικες άνδρες, οι οποίοι τους είχαν κάνει προτάσεις να συννευρεθούν, με αντάλλαγμα την λήψη χρημάτων, αλλά όπως οι ενήλικες ισχυρίστηκαν αρνήθηκαν και δεν δέχτηκαν. Για παράδειγμα, οι ενήλικες Αϊχάν και Ντεριάν, ανέφεραν:

«Ναι, πάρα πολλές φορές μου έχει τύχει να με πλησιάσουν gayκαι να μου δώσουν χρήματα. Εγώ τους απέφυγα. Τι να κάνω; Να πάω μαζί τους να κολλήσω καμιά αρρώστια; Πολλοί gayμου είχαν πει έλα μαζί μου γιατί μου αρέσεις και πάρε τόσα και τους είχα πει όχι ...» (Αϊχάν, 21 ετών).

«Ναι, ήταν ένας κύριος που με κοίταγε, ήθελε να... με προκαλούσε δηλαδή μου έλεγε θέλεις λεφτά; Να πάμε να σου πάρω αυτό, να σου κάνω αυτό και όταν του είπα όχι δεν του άρεσε που του είπα όχι...» (Ντεριάν, 21 ετών).

Επίσης, και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες, υποστήριξαν ότι γνωρίζουν πολλές περιπτώσεις άλλων εργαζομένων Ρομά παιδιών, που υπήρξαν θετικά σε σχετικές προτάσεις που τους έγιναν και ενέδωσαν να προσφέρουν σεξ έναντι χρηματικού αντιτίμου. Ωστόσο, ο νεαρός ενήλικας Τασίμ (21 ετών) κατά την πρώτη φάση της συνέντευξης του, ισχυρίστηκε ότι δεν γνωρίζει περιπτώσεις παιδιών που έχουν προσφέρει σεξ με αντάλλαγμα χρήματα. Παρόλα αυτά, κατά την δεύτερη φάση της συνέντευξης μαζί του, παραδέχτηκε ότι γνωρίζει περιπτώσεις εργαζομένων αγοριών

που και αρνήθηκαν να συνενρευθούν με ενήλικες άντρες και ενέδωσαν, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα κάποιο χρηματικό ποσό. Ωστόσο, ο Τασίμ δήλωσε ότι δεν επιθυμούσε να επεκταθεί περισσότερο επί του θέματος και έτσι σεβάστηκε την επιθυμία του. Επίσης, η Ντεριάν (21 ετών) ανέφερε ότι συμβαίνει πολύ συχνά τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο να προσεγγίζονται, για τον σκοπό αυτό, καθώς όπως υποστήριξε έχουν ανάγκη τα χρήματα, ή στην προσπάθειά τους να αυξήσουν τα κέρδη τους και να γίνουν περισσότερο παραγωγικά, υποκύπτουν σε τέτοιου είδους προτάσεις και πέφτουν θύματα σεξουαλικής κακοποίησης. Έτσι, τα εργαζόμενα παιδιά αποτελούν «εύκολη λεία» για τους ενδιαφερόμενους:

«...Ναι, ναι ξέρω περιπτώσεις αγοριών που έχουν κάνει σεξ με άντρες για να πάρουν λεφτά. Ξέρω φίλο μου και συγγενή μου που το έκαναν. Και τα μεγαλύτερα κορίτσια το κάνουν κάποια. Το κάνουν και μεγάλοι και μικρά παιδιά γιατί θέλουν τα λεφτά... μόνο για λεφτά πηγαίνουν. Το κάνουν ναι, υπάρχει και αυτό δυστυχώς... Γιατί τα βλέπουν τα παιδιά και σου λέει αυτά είναι εύκολα, έχουν ανάγκη από λεφτά θα το κάνουν... Σου λέει εφόσον θα μου δώσει λεφτά θα πετάξω τα λουλούδια θα κάνω αυτό και θα πάω σπίτι μου ή θα τα κρατήσω τα λεφτά και θα πάω να πουλήσω λουλούδια να βγάλω και άλλα από εκεί...» (Ντεριάν, 21 ετών).

Επίσης, ο νεαρός ενήλικας Αρίφ (21 ετών) ανέφερε εκτός του ότι γνωρίζει πολλά εργαζόμενα Ρομά αγόρια που είχαν δεχτεί να συνενρευθούν με ομοφυλόφιλους άντρες και αμείφθηκαν χρηματικά για τις υπηρεσίες τους, ότι πρόσφατα του έγινε ανάλογη πρόταση στον ΜΚΟ από κάποιο άλλο Ρομά ενήλικα, ο οποίος του πρότεινε να τον προωθήσει σε κάποιον ομοφυλόφιλο άντρα, για να κάνουν σεξ και να λάβει χρήματα. Παρατίθεται απόσπασμα από την αναφορά του:

«...Πάρα πολλές περιπτώσεις για αγόρια ξέρω, για κορίτσια δεν ξέρω. Στην ηλικία μου να σου πω 19 χρονών από τον ΜΚΟ από τον κύκλο μου. Μια μέρα τι γυρνάει και μου λέει ένας τύπος; Εδώ ήμασταν να σου πω λέει θέλεις να σε στείλω με έναν gay και να πάρεις λεφτά; Μου το είπε άτομο από εδώ από τον ΜΚΟ. Είναι μεγάλος έρχεται μερικές φορές εδώ στον ΜΚΟ είναι τσιγγάνος 19 χρονών. Έμεινα δηλαδή... λέω τι μου λες; Και έμεινα δηλαδή τώρα που το σκέφτομαι... ακόμα που το σκέφτομαι δεν μπορώ να μιλήσω. Αυτό έγινε φέτος...» (Αρίφ, 19 ετών).

Ακόμα, οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες, Τασίμ, Αρίφ και Αϊχάν ανέφεραν ότι διέτρεχαν τον κίνδυνο κατά την εργασία τους στο δρόμο, να εμπλακούν σε παράνομες δραστηριότητες όπως χρήση ναρκωτικών ουσιών, εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών ή διάφορες κλοπές. Για παράδειγμα, ο Αρίφ ανέφερε:

«...Μπορείς να μπλέξεις σε πάρα πολλά πράγματα, όπως να πουλάς ναρκωτικά και να πίνεις... μπορεί σε κλεψιές διάφορα...» (Αρίφ, 19 ετών).

Μάλιστα, οι δύο νεαροί Ρομά ενήλικες, Αρίφ και Αϊχάν ανέφεραν ότι έχουν προσεγγιστεί με σκοπό να εμπλακούν σε εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, αλλά και σε χρήση ουσιών. Ωστόσο, σύμφωνα με τις αναφορές τους αρνήθηκαν. Επίσης, οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες, Τασίμ, Αρίφ και Αϊχάν, δήλωσαν ότι γνωρίζουν

άλλα παιδιά που ενεπλάκησαν σε εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών για οικονομικούς λόγους. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές του Αρίφ και του Αϊχάν:

«Ναι, με έχουν πλησιάσει για να πουλήσω ναρκωτικά, αλλά εγώ αρνήθηκα. Εννοείται, δηλαδή έχω δει με τα μάτια μου τι συμβαίνει. Έχω χάσει φίλους μου πάρα πολλούς από αυτό ήταν μπλεγμένοι» (Αρίφ, 19 ετών).

«Και μου έτυχε και αυτό να μου δώσει κάποιος ένα σακουλάκι μαύρο, το οποίο εγώ δεν ήξερα τι είναι, ήμουν πολύ μικρός. Μου το έδωσε σε μένα και το έδωσα εγώ στον αδερφό μου που ήταν πιο μεγάλος από μένα και ήξερε περισσότερα πράγματα. Του το έδωσα και του είπα μου το έδωσαν από ένα αμάξι και ο αδερφός μου λέει αυτό γρήγορα να το πετάξουμε. Μου το έδωσαν από το αυτοκίνητο για να το πιω...» (Αϊχάν, 21 ετών).

Επιπρόσθετα, οι χρήστες ναρκωτικών ουσιών σύμφωνα με τις αναφορές των τεσσάρων νεαρών ενηλίκων αναγνωρίζονται ως ένας ακόμα κίνδυνος στο δρόμο, καθώς μπορεί να ληστέψουν τις ημερήσιες εισπράξεις των εργαζομένων παιδιών ή και να ασκήσουν σωματική βία εις βάρος τους, όταν βρίσκονται σε κατάσταση κρίσης.

«Οι ναρκομανείς είναι ένας κίνδυνος με την έννοια ότι μπορεί να σου κλέψουν τα λεφτά, να πάθουν κρίση» (Τασίμ, 21 ετών).

«...Οι ναρκομανείς μπορεί να σου πάρουν τα λεφτά...» (Ντεριάν, 21 ετών).

Μάλιστα, ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αϊχάν ανέφερε ότι έχει πέσει θύμα ληστείας των ημερησίων εισπράξεων του από χρήστη ναρκωτικών ουσιών:

«...Έγινε αυτό. Ήθελαν να μου κλέψουν την τσάντα. Ήταν πρεζάκιας αυτός και μου πήρε την τσάντα και εκείνη την μέρα είχα βγάλει αρκετά χρήματα...» (Αϊχάν, 21 ετών).

Επιπλέον, οι ενήλικες Τασίμ και Αϊχάν ανέφεραν ότι αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο να τραυματιστούν ή και να χάσουν την ζωή τους λόγω παράσυρσης τους από διερχόμενο όχημα, καθώς όπως ισχυρίστηκαν οι παρατεταμένες ώρες εργασίας τους στο δρόμο, τους προκαλούσε κόπωση, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να είναι συγκεντρωμένοι και προσεκτικοί με τα διερχόμενα οχήματα. Για παράδειγμα, ο Τασίμ ανέφερε:

«...Επειδή στο δρόμο ήταν πολλές οι ώρες πάνω στο πόδι και κουραζόσουν πάρα πολύ, οπότε κάποιες στιγμές δεν ήμουν τόσο πολύ συγκεντρωμένος ότι υπάρχουν αυτοκίνητα... οπότε όλο αυτό είναι επικίνδυνο... θα μπορούσε να με χτυπήσει κανένα αυτοκίνητο» (Τασίμ, 21 ετών).

Επίσης, ο νεαρός ενήλικας Αϊχάν πρόσθεσε ότι αντιλαμβανόταν την αστυνομία ως κίνδυνο, διότι γνώριζε ότι η εργασία του στο δρόμο ήταν παράνομη και φοβόταν μήπως συλληφθεί, κάτι που αναφέρθηκε και από αρκετά συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά. Μάλιστα, ανέφερε ότι είχε συλληφθεί από αστυνομικούς κατά την εργασία του στο δρόμο και είχε οδηγηθεί στο κρατητήριο, χαρακτηρίζοντας την συμπεριφορά των αστυνομικών απαράδεκτη, καθώς όπως ισχυρίστηκε υπέστη λεκτική κακοποίηση από

τους αστυνομικούς. Ο ίδιος υποστήριξε ότι δεν του έχει τύχει να βιαιοπραγήσει αστυνομικός σε βάρος του, αλλά έχει συμβεί σε φίλους του:

«...Εγώ την έβλεπα σαν κίνδυνο την αστυνομία γιατί σε αυτή την ηλικία φοβάσαι μήπως σε πάρουν μέσα γιατί είναι παράνομη η εργασία. Με είχαν πάρει κιόλας μέσα και το τι συστάσεις έφαγα άστα να πάνε! Η αστυνομία έχει μια συμπεριφορά απαράδεκτη! Το τι βρισίδι έφαγα μέσα στο κρατητήριο!...Δεν με έχει χτυπήσει αστυνομικός αλλά έχει τύχει σε φίλους μου» (Αϊχάν, 21 ετών).

Ο κίνδυνος της απαγωγής αναφέρθηκε από τους δύο ενήλικες την Ντεριάν και το Αϊχάν, που υποστήριξαν ότι ένα εργαζόμενο παιδί διατρέχει τον κίνδυνο της απαγωγής, με σκοπό είτε την πώληση των ζωτικών οργάνων του, είτε τον βιασμό. Για παράδειγμα, ο Αϊχάν ανέφερε:

«...Μπορούν ακόμα να σε κλέψουν, να σε βουτήξουν με σκοπό ή να σε βιάσει ή να σε σκοτώσει και να σου πουλήσει τα όργανα...» (Αϊχάν, 21 ετών).

Οι δύο νεαροί Ρομά ενήλικες Τασίμ και Ντεριάν εξέφρασαν την άποψη ότι την νύχτα το εργασιακό περιβάλλον των παιδιών, καθίσταται περισσότερο επικίνδυνο σε σχέση με την μέρα, και θεωρούσαν ότι αντιμετωπίζουν περισσότερους κινδύνους κατά την διάρκεια της νύχτας:

«...Την νύχτα ναι είναι περισσότερο επικίνδυνο πιστεύω γιατί δεν ξέρεις τι μπορεί να σου συμβεί...πολλά γίνονται την νύχτα παράξενα. Και οι γονείς δεν βρίσκονται ακριβώς δίπλα στα παιδιά, μπορεί να είναι απέναντι και να κάθονται. Οπότε τι να κάνουν από εκεί που κάθονται;» (Τασίμ, 21 ετών).

«Φοβόσουν την νύχτα. Εγώ ας πούμε φοβόμουν την νύχτα...» (Ντεριάν, 21 ετών).

Επίσης, ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ (19 ετών), εξέφρασε την άποψη ότι τα παιδιά δεν θα πρέπει να εργάζονται σε μικρές ηλικίες και ειδικότερα κάτω από την ηλικία των 15 ετών, καθώς όπως πιστεύει δεν έχουν την ωριμότητα να διαχειριστούν τους κινδύνους που διατρέχουν, διότι έχουν άγνοια του κινδύνου, είναι περισσότερο επιρρεπή και μπορούν να παρασυρθούν ευκολότερα, σε σχέση με τα παιδιά που βρίσκονται σε ηλικίες των 15 και άνω ετών. Ωστόσο, ο Αρίφ διευκρίνισε ότι και σε μεγαλύτερες ηλικίες τα εργαζόμενα παιδιά δεν παύουν να αντιμετωπίζουν κινδύνους, αλλά είναι σε θέση να προστατέψουν τον εαυτό τους αποτελεσματικότερα, σε σχέση με τα παιδιά μικρότερων ηλικιών, επειδή είναι πιο ώριμα. Ακολουθεί απόσπασμα από την αναφορά του:

«...Σε ηλικίες 7-15 είναι κακό, επικίνδυνο. Από τα 15 και πάνω δεν είναι. Να σου πω και την αλήθεια μπορεί να είναι και τότε κακό... Αλλά από 15 χρονών και κάτω δεν έχουν τα παιδιά πολύ μυαλό και δεν μπορούν να σκεφτούν πάρα πολλά πράγματα α! Θα μου γίνει αυτό! Το παιδί θα σκεφτεί μόνο ότι ο πατέρας είπε ότι χρειαζόμαστε λεφτά και να δουλέψεις πρέπει. Και αυτό θα σκεφτεί να βγάλω πιο παραπάνω λεφτά να του φέρω του πατέρα μου και έτσι πιστεύω. Από τα 15 και πάνω έχει πιο πολύ μυαλό...» (Αρίφ, 21 ετών).

Επίσης, και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες εξέφρασαν την άποψη ότι το εργασιακό περιβάλλον των παιδιών παραμένει επικίνδυνο, ακόμα και όταν τα εργαζόμενα παιδιά συνοδεύονται από τους γονείς τους και/ή άλλα συγγενικά πρόσωπα κατά την εργασία τους στο δρόμο. Και αυτό διότι οι γονείς όταν τα παιδιά εργάζονται δεν βρίσκονται ακριβώς δίπλα τους, αλλά συνήθως τα περιμένουν σε ένα προσυμφωνημένο σημείο ή μέρος στην ίδια περιοχή ή εργάζονται και αυτοί πουλώντας αντικείμενα σε άλλες καφετέριες ή καταστήματα. Επομένως, το εργαζόμενο παιδί κατά τις συνδιαλλαγές του με τους πελάτες και τον κόσμο βρίσκεται μόνο του. Ως εκ τούτου, το παιδί κινδυνεύει, δεδομένου ότι μέχρι να αντιληφθούν οι γονείς του ή τα συγγενικά του πρόσωπα ότι βρίσκεται σε κίνδυνο χρειάζεται να μεσολαβήσει κάποιος χρόνος, μέσα στον οποίο μπορεί να συμβεί το οτιδήποτε στο παιδί.

«... Και οι γονείς δεν βρίσκονται ακριβώς δίπλα στα παιδιά, μπορεί να είναι απέναντι και να κάθονται. Οπότε τι να κάνουν από εκεί που κάθονται;» (Τασίμ, 21 ετών).

«...Ναι το εργασιακό περιβάλλον των παιδιών είναι επικίνδυνο γιατί εντάξει ο άλλος (γονέας) μπορεί να είναι απέναντι σου και εσύ εκεί. Αλλά όσο να είναι ο άλλος μπορεί να σε αρπάξει και πώς να πηδήξει ο άλλος(γονέας) και να έρθει να σε πάρει; Πώς να προλάβει;» (Αϊχάν, 21 ετών).

Στην συνέχεια, παρουσιάζονται οι στρατηγικές που βασίζονται τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά για να προστατέψουν τον εαυτό τους από τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο. Επίσης, γίνεται αναφορά στις στρατηγικές που βασίστηκαν οι νεαροί Ρομά ενήλικες όταν εργάζονταν κατά την παιδική τους ηλικία.

8.3 Στρατηγικές των συμμετεχόντων παιδιών και νεαρών ενηλίκων για την αντιμετώπιση των κινδύνων

Σύμφωνα με τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων Ρομά παιδιών και νεαρών Ρομά ενηλίκων προκύπτει ότι τα εργαζόμενα παιδιά στην συντριπτική τους πλειοψηφία, αισθάνονται ικανά να μπορούν να διαχειριστούν, τουλάχιστον ως ένα βαθμό τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο.

Αρκετά από τα συμμετέχοντα παιδιά, όταν ρωτήθηκαν για το πως προστατεύονται από τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν, φάνηκε ότι βασίζονται στην συνοδεία των γονέων τους ή άλλων συγγενικών τους προσώπων κατά την εργασία τους στο δρόμο. Ειδικότερα, τα περισσότερα παιδιά υποστήριξαν ότι δεν πηγαίνουν να εργαστούν μόνο τους, αλλά συνοδεύονται πάντοτε από τους γονείς τους ή συγγενικά τους πρόσωπα. Για παράδειγμα, η Γιουζγιάν (9 ετών) και η Έφη (9 ετών) ανέφεραν:

«Με την μαμά μου εγώ πάω. Η μαμά μου, μου λέει έλα εδώ μαζί μου, μην πας πολύ... με προσέχει η μαμά μου...» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

«...Μέχρι την Ομόνοια που κατεβαίνουμε για να βγούμε από το τρένο εγώ πιάνω από το χέρι την μαμά μου» (Έφη, 9 ετών).

«...Αν με βαρέσουν θα το πω στον μπαμπά μου» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

Ένα κορίτσι η Σεριφέ (12 ετών) υποστήριξε κατά την αυτοαναφορά της ότι η συνοδεία από τους γονείς της λειτουργεί προστατευτικά για την ίδια από τους ενδεχόμενους κινδύνους. Παρόλα αυτά, το παιδί φαίνεται ότι έχει αναλάβει ένα γονικό ρόλο, καθώς δήλωσε ότι εφιστά την προσοχή στους γονείς της και ειδικότερα στον πατέρα της, προκειμένου ο πατέρας της να παρκάρει το όχημα που την μεταφέρει όσο τον δυνατόν πλησιέστερα της, για να μπορεί να υπάρξει αποτελεσματική προστασία της. Ακολουθεί απόσπασμα από την αναφορά του εργαζόμενου κοριτσιού:

«...Όταν πάμε για δουλειά πάμε με τους γονείς μας. Ο πατέρας μου αφήνει μακριά το αμάξι και λέω στον πατέρα μου μην αφήνεις μακριά το αμάξι γιατί φοβάμαι. Αν βγει ένας μεγάλος δηλαδή και βγαίνει ένας να μας κλέψουν ή να μας χτυπήσουν ή να μας πάρουν τα όργανα ή να πεθάνουμε τι θα γίνει λέω; Εσύ θα με βλέπεις; Και αυτός (ο πατέρας της) λέει όχι καλά λες. Και τραβάει μετά το αμάξι μπροστά στην ταβέρνα» (Σεριφέ, 12 ετών).

Οι δύο νεαροί Ρομά ενήλικες Αρίφ (19 ετών) και Αϊχάν (21 ετών) απέδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην προστασία τους από τους κινδύνους στο γεγονός ότι είχαν επικοινωνία με τους γονείς τους και συζητούσαν μαζί τους σε καθημερινή βάση τις εμπειρίες τους στο δρόμο. Έτσι, η ανοικτή συζήτηση και η καθημερινή επαφή με τους γονείς τους, βοήθησε τους νεαρούς Ρομά ενήλικες στην διαχείριση των κινδύνων που αντιμετώπιζαν και στην προστασία τους. Παρατίθενται, αποσπάσματα από τις αναφορές των δύο ενηλίκων:

«...Γιατί εμείς όταν πηγαίναμε στο σπίτι λέγαμε αυτό μου έχει συμβεί, αυτό μου είπε ο άλλος και έτσι ανταλλάζαμε γνώσεις. Αλλάζαμε γνώμες και μας έλεγε η μάνα μου αυτό θα κάνεις και έτσι προσέχαμε...» (Αϊχάν, 21 ετών).

«...Και από την οικογένεια μου είχαμε πάρει κάποιες αρχές. Συζητούσαμε πάντοτε με τους γονείς μου...» (Αρίφ, 19 ετών).

Επίσης, η συνοδεία κατά την εργασία από φίλους ή φίλες που επίσης εργάζονται φαίνεται να αποτελεί για ορισμένους συμμετέχοντες στρατηγική προστασίας τους από τους κινδύνους. Για παράδειγμα, ένα συμμετέχων κορίτσι η Συριάν (2) (12 ετών) υποστήριξε ότι οι εργαζόμενες φίλες της, με τις οποίες εργάζεται μαζί τους στο δρόμο, λειτουργούν ως ασπίδα προστασίας για την ίδια από τους κινδύνους που ελλοχεύουν. Μάλιστα, όπως φάνηκε από την αυτοαναφορά της, το παιδί πιστεύει ότι η συνοδεία είτε από συγγενικά πρόσωπα είτε από φίλους, όπως στην περίπτωση της είναι ζωτικής σημασίας για την προστασία ενός εργαζόμενου παιδιού στο δρόμο από τους κινδύνους.

«...Ήμασταν συνέχεια μαζί με τις φίλες μου... οι φίλες μου δεν με άφηναν... Άμα (ένα παιδί) δεν είναι με τους γονείς ή άμα δεν είναι οι φίλοι του μπορεί (κάποιος) να το πιάσει. Άμα είναι ένα μάτσο παιδιά θα πάνε στην αστυνομία και όλα μια χαρά, ενώ αν είσαι μόνος σου...» (Συριάν (2), 12 ετών).

Η ίδια άποψη με την Συριάν (2) (12 ετών) εκφράστηκε και από τον νεαρό Ρομά ενήλικα Αρίφ (19 ετών), ο οποίος απέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι φίλοι του, όσον αφορά στην προστασία του από τους κινδύνους που αντιμετώπιζε όταν εργαζόταν κατά την παιδική του ηλικία. Ειδικότερα, ο Αρίφ ισχυρίστηκε ότι η παρέα του απαρτιζόταν από πολύ καλά παιδιά, τα οποία τον προστάτευαν από τους κινδύνους (όπως για παράδειγμα τον κίνδυνο της σεξουαλικής κακοποίησης) και από την εμπλοκή του σε παράνομες δραστηριότητες (όπως την διακίνηση ναρκωτικών ουσιών). Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε:

«...Είχα την παρέα μου και επειδή ήμουν μικρός στην παρέα μου κανένας δεν μπορούσε να με πλησιάσει. Ήταν πολύ καλή παρέα. Ήταν πολύ καθαρά παιδιά, δηλαδή μπορεί να κάνανε μαλακίες, να μην πηγαίνανε σχολείο και τέτοια αλλά ναρκωτικά και τέτοια όχι... Μπορεί να μην πηγαίνανε σχολείο και να κάνανε μαλακίες, αλλά ήταν πάρα πολύ καλά παιδιά, δηλαδή μου μάθανε πάρα πολλά πράγματα...» (Αρίφ, 19 ετών).

Μάλιστα, ο νεαρός ενήλικας Αρίφ (19 ετών) όπως προκύπτει από την αναφορά του, πιστεύει ότι οι «καλοί» φίλοι και η συνοδεία στο δρόμο είτε από φίλους είτε από συγγενείς, αποτελούν αποτελεσματικές στρατηγικές προστασίας ενός εργαζόμενου παιδιού στο δρόμο από τους κινδύνους που ελλοχεύουν:

«...Αν ένα παιδί έχει βρει μια καλή παρέα δεν κινδυνεύει. Αλλά αν δεν έχει βρει καλή παρέα ή πηγαίνει μόνο του για δουλειά κινδυνεύει πιο πολύ...» (Αρίφ, 19 ετών).

Η συνοδεία από γονείς, συγγενικά πρόσωπα ή εργαζόμενους φίλους κατά την εργασία στο δρόμο, αναφέρθηκε επίσης από όλα τα παιδιά που συμμετείχαν και στις πέντε ομάδες εστίασης ως στρατηγική προστασίας των εργαζομένων παιδιών. Μέσα από τις ιστορίες που έπλασαν τα παιδιά για τα απεικονιζόμενα παιδιά, φαίνεται ότι η παρουσία των γονέων/συγγενικών προσώπων ή των φίλων τους, κάνει τα απεικονιζόμενα παιδιά να αισθάνονται προστασία και μεγαλύτερη ασφάλεια από τους κινδύνους που διατρέχουν. Για παράδειγμα:

«...Είναι οι γονείς τους εκεί δίπλα και τα βλέπουν για να μην πάθουν κάτι...» (Ναργκίς, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

«Είναι μαζί με τις φίλες τους και έτσι θα τις βοηθήσουν άμα πάθουν κάτι...» (Μιουσοντέ, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης, 1).

Για ορισμένα συμμετέχοντα εργαζόμενα αγόρια, φάνηκε από τις αυτοαναφορές τους ότι αισθάνονται ατρόμητα μπροστά στους κινδύνους που αντιμετωπίζουν και δήλωσαν ότι δεν νιώθουν φόβο ή ανασφάλεια. Τα συγκεκριμένα παιδιά φαίνεται να αισθάνονται ότι είναι ικανά να διαχειριστούν τους κινδύνους που ελλοχεύουν κατά την εργασία τους στο δρόμο, καθώς βασίζονται, όπως υποστήριξαν στην εμπειρία που έχουν αποκτήσει από την εργασία τους. Έτσι, τα παιδιά αισθάνονται ότι μπορούν να ελέγξουν τις επικίνδυνες καταστάσεις, καθώς βρίσκονται σε θέση να αντιληφθούν άμεσα τον σκοπό που κάποιος μπορεί να τα πλησιάσει και να προστατεύσουν τον εαυτό τους.

Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές των εργαζομένων αγοριών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«...Όταν είμαι στο δρόμο δεν στενοχωριέμαι καθόλου, ούτε φοβάμαι. Το παίρνω ότι είναι κόσμος. Ας πούμε είμαι στο σκοτάδι δεν φοβάμαι με τίποτα... Τον καταλαβαίνω κάποιον τι είναι όπως πούστης... και εγώ τους καταλαβαίνω...» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

«...Και να έρθουν σε μένα τους βγάζω το μάτι και να έρθουν εγώ κάνω ότι έτσι κοιτάζω το παπούτσι μου και τους βλέπω έτσι από πίσω και αλλάζω μπαμ δρόμο... βλέπω κάποιον και τον καταλαβαίνω τι είναι και κόβω δρόμο... Εγώ δεν φοβάμαι. Ξέρεις από που φοβάμαι μόνο; Από το Θεό. Από αυτόν μόνο φοβάμαι» (Μαζούμ, 12 ετών).

«...Έχω εμπειρία... δεν πίστευα ότι θα έρθει ένας και θα μου κάνει ό, τι θέλει. Πήγαινα (για δουλειά) και αν και μπορεί να φοβόμουν δεν το έβαζα κάτω. Λέω αν θα έρθει ένας θα μαλώσουμε ή θα με δείρει ή θα τον δείρω. Φοβόμουν, αλλά πήγαινα. Έλεγα από μέσα μου τα έχουμε ανάγκη τα λεφτά, πρέπει να πάω και αν συμβεί κάτι θα συμβεί» (Γιοκάν, 16 ετών).

Ωστόσο, ο Γιοκάν (16 ετών) πρόσθεσε ότι αισθανόταν περισσότερο προστατευμένος όταν πήγαινε να εργαστεί στο δρόμο μαζί με τον ξάδερφο του, σε σχέση με όταν πήγαινε μόνος του, χωρίς συνοδεία.

«...Ναι, σίγουρα. Έλεγα από μέσα μου τώρα είμαστε δύο. Δεν μπορούν να μας κάνουν τίποτα» (Γιοκάν, 16 ετών).

Ομοίως με τα τρία προαναφερόμενα εργαζόμενα αγόρια, η νεαρή Ρομά ενήλικας (Ντεριάν, 21 ετών) που συμμετείχε στην έρευνα, όταν ρωτήθηκε για τις στρατηγικές που υιοθετούσε όταν εργαζόταν στο δρόμο ως παιδί για να προστατέψει τον εαυτό της, υποστήριξε ότι στην αρχή δεν είχε αίσθηση του φόβου ή των κινδύνων που μπορεί να εγκυμονούσαν. Ωστόσο, ισχυρίστηκε ότι αργότερα βασιζόταν στην εμπειρία που είχε αποκτήσει κατά την εργασία της στο δρόμο, και αισθανόταν ότι ήταν ικανή να ψυχανεμιστεί τον σκοπό που κάποιος την προσεγγίζει και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις επικίνδυνες καταστάσεις που συναντούσε:

«...Δεν είχα αίσθηση του φόβου και του κινδύνου γιατί επειδή ήμασταν από μωρά στους δρόμους, είχαμε μάθει στην νύχτα και δεν φοβόμασταν τίποτα. Ξέραμε αν ο άλλος γιατί μας πλησιάζει, γιατί θα έρθει, τι θέλει αυτός από μένα. Εγώ έτσι πιστεύω...» (Ντεριάν, 21 ετών).

Αντίθετα, ο νεαρός Ρομά ενήλικα Τασίμ (21 ετών) κατά την αυτοαναφορά του δήλωσε ότι ο φόβος ήταν αυτός που τον προστάτευε από τους κινδύνους που αντιμετώπιζε στο δρόμο, και ειδικότερα από τον κίνδυνο να πέσει θύμα σεξουαλικής κακοποίησης. Ο Τασίμ, ισχυρίστηκε ότι όταν εργαζόταν στο δρόμο ως παιδί είχε προσεγγιστεί με σκοπό να προσφέρει σεξ έναντι χρηματικού αντιτίμου, αλλά ο φόβος που αισθανόταν τον εμπόδισε, όπως ισχυρίστηκε, να υποκύψει στις προτάσεις που του έγιναν. Για παράδειγμα ανέφερε:

«...Αλλά ότι υπήρχαν κάποια άλλα που μου είχαν τύχει, αλλά επειδή κάθε μικρό παιδί έχει και ένα φόβο... δεν πήγα ...με σταμάτησε ο φόβος» (Τασίμ, 21 ετών).

Αρκετά συμμετέχοντα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι είναι σε θέση να αυτοπροστατεύουν τον εαυτό τους από τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο. Για παράδειγμα, ο Σερτζούκ (16 ετών), ισχυρίστηκε ότι αισθάνεται ικανός να αυτοπροστατευτεί από τους κινδύνους που απειλούν την σωματική του ακεραιότητα, καθώς όπως δήλωσε έχει παρακολουθήσει μαθήματα kickboxing για πέντε χρόνια, και έτσι αισθάνεται ότι βρίσκεται σε θέση να προστατεύσει τον εαυτό του στην περίπτωση που δεχτεί επίθεση με σκοπό την ληστεία των χρημάτων του ή των προσωπικών του αντικειμένων.

«...Έχω κάνει μαθήματα kickboxing για πέντε χρόνια...» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Επιπλέον, δύο συμμετέχοντα εργαζόμενα κορίτσια η Σεριφέ (12 ετών) και η Μπαριέ (11 ετών) ισχυρίστηκαν ότι αυτοπροστατεύουν τον εαυτό τους από τον κίνδυνο της παράσυρσης από διερχόμενο όχημα στο δρόμο, με το να κάνουν νόημα στους οδηγούς να μειώσουν την ταχύτητα τους, προκειμένου να τους επιτρέψουν να διασχίσουν το δρόμο απέναντι και να μην τις παρασύρουν. Για παράδειγμα, η Μπαριέ ανέφερε:

«...Όταν πάει να μας χτυπήσει το αμάξι εμείς κάνουμε έτσι (τεντώνουμε το χέρι) και περιμένει να περάσουμε» (Μπαριέ, 12 ετών).

Ομοίως, ένα συμμετέχων κορίτσι, η Ελένη (10 ετών) υποστήριξε ότι προστατεύει η ίδια τον εαυτό της από τους κινδύνους που αντιμετωπίζει, με το να είναι ιδιαίτερα προσεκτική κατά την εργασία της στο δρόμο. Μάλιστα, δήλωσε ότι ακόμα και στην περίπτωση που αισθάνεται ότι είναι άρρωστη αναλαμβάνει την πρωτοβουλία να επιστρέψει στο σπίτι, προκειμένου να ξεκουραστεί και να πάρει φάρμακα για να αισθανθεί καλύτερα. Ακολουθεί απόσπασμα από την αναφορά της:

«...Είμαι προσεκτική με τα αυτοκίνητα, μήπως κάποιο αμάξι με χτυπήσει... είμαι προσεκτική σε όλα... Αν είμαι άρρωστη πηγαίνω σπίτι και παίρνω χάπια για να γίνω καλύτερα και μετά κοιμάμαι αυτά...» (Ελένη, 10 ετών).

Επίσης, ορισμένα συμμετέχοντα παιδιά υποστήριξαν ότι στις περιπτώσεις που τους έχει συμβεί να κινδυνεύσουν ή να αισθανθούν απειλή για την σωματική τους ακεραιότητα αντιδρούν και καταφεύγουν είτε στην άσκηση σωματικής βίας και στην αντεπίθεση ή αρχίζουν και τρέχουν προκειμένου να απομακρυνθούν και να διαφύγουν των επικίνδυνων καταστάσεων που έρχονται αντιμέτωπα. Παρατίθεται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών:

«... Εντάξει, όταν έρχεται ένα πρεζάκι ή κάποιος άλλος ή κανένας gay ξέρω εγώ να με χτυπήσει για να με κλέψει ή να μου κάνει κάτι άλλο κακό θα ρίξω και εγώ ξύλο... Τι μόνο αυτός θα μου τις ρίχνει;» (Μουσταφά, 15 ετών).

«...Ας πούμε όταν είχαν πάει να με κλέψουν ξεκίνησα να τρέχω...» (Γιωργία, 11 ετών).

«...Μια φορά είχαν πάει να κλέψουν της μαμάς μου την τσάντα, αλλά εγώ δεν τους άφηνα. Έπιασα της μαμάς μου την τσάντα και δεν την άφηνα και έπεσε από το μηχανάκι ο κλέφτης ...» (Χρήστος, 10 ετών).

Όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές των παιδιών και νεαρών Ρομά ενηλίκων, τα παιδιά φαίνεται να βασίζονται για την προστασία τους από τους κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο, στην συνοδεία που έχουν από τα συγγενικά τους πρόσωπα ή από φίλους τους που επίσης εργάζονται ή παρευρίσκονται στην περιοχή και τα επιβλέπουν. Οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται ότι ένα εργαζόμενο παιδί διατρέχει πολύ μεγαλύτερο κίνδυνο στην περίπτωση που εργάζεται μόνο του στο δρόμο, χωρίς καμία συνοδεία ή επίβλεψη. Επιπλέον, ορισμένοι συμμετέχοντες φαίνεται να αισθάνονται ατρόμητοι και να μην νιώθουν φόβο, καθώς βασίζονται στην εμπειρία που έχουν αποκτήσει στο δρόμο και έτσι μπορούν να διακρίνουν εύκολα πότε η ζωή τους βρίσκεται σε κίνδυνο ή απειλή. Κάποια παιδιά φαίνεται ότι στηρίζονται στον εαυτό τους, προκειμένου να προστατευτούν από τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν και είναι πολύ προσεκτικά, υιοθετώντας μια γονική ή περισσότερο «ενήλικη» στάση. Επίσης, όπως φάνηκε ορισμένα παιδιά αντιδρούν στους κινδύνους που αντιμετωπίζουν, χρησιμοποιώντας την άσκηση βίας για να υπερασπίσουν τον εαυτό τους ή τρέχουν για να διαφύγουν του κινδύνου.

8.4 Σχέσεις των Εργαζομένων Ρομά Παιδιών με τους Πελάτες

Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων εργαζομένων Ρομά παιδιών φαίνεται να διαχωρίζει τους πελάτες στο δρόμο σε «καλούς» και «κακούς» πελάτες. Τα παιδιά αντιλαμβάνονται ως «καλούς» τους πελάτες εκείνους, που αγοράζουν τα μικροαντικείμενα που πωλούν στο δρόμο, τους δίνουν χρήματα, τους αγοράζουν φαγητό και τους μιλούν και τους συμπεριφέρονται με ευγένεια και σεβασμό. Αντίθετα, οι «κακοί» πελάτες είναι αυτοί που μιλούν στα παιδιά με άσχημο ή απότομο τρόπο και με την στάση τους τα υποτιμούν.

«Κάποιοι είναι καλοί. Με ρωτάνε πόσο κάνει ο αναπτήρας. Μερικοί είναι καλοί, αλλά μερικοί είναι κακοί και λένε φύγε δεν θέλω!». (Ελένη, 10 ετών).

«Κάποιοι ήταν καλοί και κάποιοι όχι. Οι καλοί μου έδιναν λεφτά, αυτοί που δεν ήταν καλοί μου έλεγαν έξω τώρα!». (Κώστας, 8 ετών).

«...Ναι, ένας κύριος το λουλούδι μου πήρε και το πέταξε κάτω και το πάτησε. Και εγώ τον έβρισα. Όταν είναι καλοί, μου δίνουν λεφτά, μου αγοράζουν» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

Ωστόσο, εξαίρεση φάνηκε να αποτελεί ένα κορίτσι, όπου σύμφωνα με την αυτοαναφορά της, όλοι ανεξαιρέτως οι πελάτες στο δρόμο, ήταν «κακοί» απέναντι της και δεν αναγνωρίζει βάσει της προσωπικής της εργασιακής εμπειρίας ότι υπάρχουν και «καλοί» πελάτες. Το παιδί ισχυρίστηκε ότι δεν έχει εξυβριστεί ούτε έχει σωματικά

κακοποιηθεί από κάποιον πελάτη, αλλά αισθάνεται ότι όλοι πελάτες και το ευρύτερο κοινό την υποτιμούσαν και την ενέπαιζαν, επειδή όπως πιστεύει βγαίνει στο δρόμο να εργαστεί, κάτι που την έκανε να αισθάνεται άσχημα και να θέλει να σταματήσει να εργάζεται. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά:

«...Ήταν όλοι τους χάλια! Όλος ο κόσμος και όλοι οι πελάτες με κορόιδευαν που πήγαινα για δουλειά...» (Γιωργία, 11 ετών).

Επιπλέον, ο Σερτζούκ (16 ετών) ο οποίος κάθε Κυριακή εκθέτει μαζί με τον πατέρα του πάγκο στο Μοναστηράκι και πουλάνε διάφορα αντικείμενα χαρακτήρισε τους πελάτες ως ιδιότροπους, καθώς όπως ισχυρίστηκε προσπαθούν να του κάνουν παζάρια προκειμένου να αγοράσουν τα αντικείμενα που πουλά σε χαμηλότερη τιμή.

«...Μερικοί είναι ιδιότροποι...» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Σύμφωνα με τις προσωπικές αυτοαναφορές των παιδιών αποκαλύπτεται ότι τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά έχουν βιώσει λεκτική κακοποίηση από τους πελάτες, κατά τις συνδιαλλαγές μαζί τους. Πολλά παιδιά δήλωσαν ότι αρκετές έως πολλές φορές κάποιιοι πελάτες είναι ιδιαίτερος αρνητικοί και εχθρικοί απέναντι τους και τα έχουν εξυβρίσει ή τους έχουν μιλήσει απότομα ή υποτιμητικά, καθώς τα αντιμετωπίζουν ως ενόχληση. Για παράδειγμα, η Σεριάν (11 ετών) ανέφερε:

«...Με έχουν βρίσει πολλές φορές και μου έχουν πει κακές λέξεις...» (Σεριάν, 11 ετών).

Ακόμα, ένα παιδί ισχυρίστηκε ότι του έχει συμβεί ορισμένοι πελάτες να τον κοιτάζουν επίμονα με υποτιμητικό τρόπο, επειδή πουλάει μικροαντικείμενα στο δρόμο. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά:

«...Εντάξει, είναι και σπαστικό καμιά φορά ο άλλος να σε βλέπει έτσι!...Να κάθεται ξέρω εγώ σε καμιά καφετέρια και να σε βλέπει έτσι στα μάτια. Δεν είναι σπαστικό; Και λέω τι κοιτάς έτσι; Τίποτα, τίποτα μου λέει. Άμα δεν τους δώσεις και την απάντηση που θέλουν δεν το κόβουν... (εννοεί να κοιτάζουν έντονα και υποτιμητικά)» (Μουσταφά, 15 ετών).

Επίσης, αρκετά από τα συμμετέχοντα παιδιά, δήλωσαν ότι έχουν βιώσει σωματική βία από κάποιους πελάτες, ενώ δύο παιδιά που δεν έχουν ανάλογη εμπειρία, ανέφεραν ότι γνωρίζουν άλλες περιπτώσεις φίλων τους που εργάζονται στο δρόμο και έχουν πέσει θύματα σωματικής βίας από πελάτες. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που υποδηλώνουν τα παραπάνω:

«...Έχει τύχει κάποιιοι να με σπρώχνουν δυνατά έτσι για να φύγω...» (Έφη, 9 ετών).

«Κάποιοι με σπρώχνουν δυνατά, μου λένε φύγε από εδώ στο διάολο! Και εγώ τους λέω να πας εσύ και να μην γυρίσεις γιατί πολύ στενοχωριέμαι όταν μου λένε φύγε από εδώ στο διάολο να πας και με σπρώχνουν και φωνάζουν» (Σεριφέ, 12 ετών).

«...Με χτύπησε ένας πελάτης και μετά ήρθε ο παππούς μου και χτύπησε αυτόν που με χαστούκισε» (Ατνάν, 11 ετών).

Επιπλέον, ένα κορίτσι η Βιζντάν 13 ετών, δήλωσε ότι της έχει συμβεί να χαστουκιστεί από ιδιοκτήτη καφετέριας, ο οποίος όπως το παιδί υποστήριξε επιτίθεται σωματικά και λεκτικά σε οποιαδήποτε εργαζόμενο παιδί που τυγχάνει να στέκεται μπροστά από το κατάστημα του και να προσπαθεί να πουλήσει μικροαντικείμενα στους πελάτες της καφετέριας ή σε περαστικούς. Όπως το παιδί ανέφερε:

«Ναι είναι ένας τρελός στον Ψυρρή και έχει δική του καφετέρια και όποιος πάει να πουλήσει λουλούδια εκεί πάει να τον χτυπήσει και εμένα μια φορά με είχε χτυπήσει και σηκώνομαι και του λέω κάτσε τι κάνεις εσύ; Με μικρό παιδί του λέω δεν τα βάζουν. Και του λέω με αγόρια γιατί δεν τα βάζεις; ... Τόσο πούστης λέω δεν γίνεται να είσαι! ...» (Βιζντάν , 13 ετών).

Επιπλέον, το ίδιο παιδί η Βιζντάν (13 ετών) και ένα ακόμα κορίτσι η Ντενίς (2) (9 ετών) ανέφεραν ότι τους έχει συμβεί να παρενοχληθούν σεξουαλικά από πελάτη. Για παράδειγμα, η Βιζντάν στην προσπάθειά της να πείσει κάποιον πελάτη να αγοράσει λουλούδια που πωλούσε σε κάποιο μπαρ, ο πελάτης της πρότεινε να της δώσει χρήματα με αντάλλαγμα να κάνουν σεξ. Το παιδί, σύμφωνα με την αναφορά της, αντέδρασε έντονα και αρνήθηκε την πρόταση που της έγινε από τον πελάτη. Παρατίθεται απόσπασμα από την αναφορά του παιδιού που αφηγείται αναλυτικά το περιστατικό:

«...Ναι με έχουν χουφτώσει. Μου το είχαν κάνει στα μπαράκια επειδή εγώ πήγαινα να δουλέψω και πήγαινε κάποιος να με πιάσει και να με κάνει κινήσεις. Και εγώ του λέω τι κάνεις; Αν ήμουν μεγάλη να κάναμε τίποτα εσύ τώρα λέω για μικρό κοριτσάκι με είχε πιάσει κλάμα. Και εντάξει λέει συγγνώμη και μου λέει έλα θα σου δώσω όσα χρήματα θέλεις και λέω έλα πάρε τα χρήματα σου και κάνε τα ό, τι θέλεις και τα σκίζω και τα πετάω πάνω στο πρόσωπο του. Αυτός γέρος ήταν. Αλλά με έπιασε και μετά τρελάθηκα εγώ με έπιασε κρίση, τον έβριζα, τον έκανα, τον έρανα του πήρα το ποτό για να του το χύσω» (Βιζντάν , 13 ετών).

Παρόλα αυτά, ορισμένα από τα συμμετέχοντα παιδιά, χαρακτήρισαν τις σχέσεις τους με τους πελάτες ως καλές, υποστηρίζοντας ότι δεν έχουν βιώσει κάποια δυσάρεστη ή αρνητική εμπειρία κατά τις συνδιαλλαγές μαζί τους, και ότι δεν τους έχει συμβεί ποτέ κάποιος πελάτης να τους προσβάλλει, να τους εξυβρίσει ή να ασκήσει σωματική βία εις βάρος τους. Για παράδειγμα, η Συριάν (2) (12 ετών) ισχυρίστηκε ότι οι πελάτες ήταν πάντοτε πολύ φιλικοί απέναντι της, και αυτό το αποδίδει στο ότι η ίδια ήταν πάντοτε ευγενική μαζί τους. Ομοίως, ο Γιουνγκέρ (17 ετών) ανέφερε ότι δεν πιέζει τους πελάτες να αγοράσουν τα λουλούδια που πουλάει και τους αφήνει ελεύθερους στην διάθεση τους να του δώσουν όσα χρήματα έχουν ευχαρίστηση. Όπως τα παιδιά δήλωσαν χαρακτηριστικά:

«...Πολλοί καλοί ήταν. Δεν είχα κανένα πρόβλημα... Εγώ πιστεύω ότι οι άνθρωποι είναι ευγενικοί αν δεν τους πεις καμιά κακή λέξη δεν θα σου πουν και αυτοί καμιά κακή λέξη, ενώ αν είσαι ευγενική δεν συμβαίνει τίποτα. Αν είσαι ευγενική, όλα μια χαρά» (Συριάν (2), 12 ετών).

«Όχι, μου μιλάνε καλά. Μου λένε τι κάνεις; Καλά, κάθομαι και πίνω πορτοκαλάδα, με κερνάνε παίρνουν τα λουλούδια μου, μου δίνουν ό, τι θέλουν. Εγώ δεν τους λέω δώσε μου 5 ευρώ. Δεν τους πιέζω. Αυτοί που δεν θέλουν λουλούδια φεύγω, αυτοί που θέλουν πάω...» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

Ανάλογες είναι και οι απόψεις των εργαζομένων Ρομά παιδιών που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης για τις σχέσεις τους με τους πελάτες και τον κόσμο. Όλα τα παιδιά διαχώρισαν τους πελάτες σε «καλούς» και «κακούς». Για παράδειγμα, η Γκιούλα (11 ετών) ανέφερε:

«...Είναι κακοί και καλοί γιατί είναι άνθρωποι που είναι καλοί και κακοί. Οι καλοί θαμίλαγαν με ωραίο τρόπο, θα έλεγαν δεν θέλω τα λουλούδια. Δεν θα της φώναζαν άγρια (στο απεικονιζόμενο κορίτσι). Οι κακοί θα έλεγαν δεν θέλουμε, δεν έχουμε γυναίκες και θα έλεγαν άγρια φύγε μωρέ!...» (Γκιούλα, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

Επίσης, η πλειοψηφία των παιδιών που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης ισχυρίστηκαν ότι οι πελάτες, συνήθως εξυβρίζουν τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά και τους συμπεριφέρονται με άσχημο και υποτιμητικό τρόπο. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τις αναφορές τους:

«Τους διώχνουν και τους βρίζουν...» (Φετιέ, 10 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«...Δεν τους μιλάνε καλά» (Ναργκίς, 8ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

«...Μπορεί και μερικές φορές να τους βρίζουν, να τους κάνουν, να τους κοροϊδεύουν μπορεί και όχι» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 5)

Ακόμα, όλα τα παιδιά που συμμετείχαν στις ομάδες εστίασης ανέφεραν ότι πολλές φορές οι πελάτες θα έχουν ασκήσει σωματική βία σε βάρος των απεικονιζόμενων εργαζομένων παιδιών:

«...Ναι, θα τα έχουν χτυπήσει» (Χασάν, 12 ετών, Ομάδα Εστίασης, 2).

«...Πολλές φορές θα τα έχουν χτυπήσει και χαστουκίσει οι πελάτες» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 5).

Οι απόψεις των παιδιών για την εχθρική στάση που κάποιοι πελάτες, και γενικότερα το ευρύτερο κοινό (σερβιτόροι, ιδιοκτήτες καφετεριών και καταστημάτων) έχουν απέναντι τους, βρίσκονται σε συμφωνία με τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Κάποιες φορές τύχαινε να βρίσκομαι στην περιοχή του Μοναστηρακίου και του Θησείου ως πελάτισσα σε κάποια καφετέρια, όπου και συναντούσα τυχαία ορισμένα από τα παιδιά να εργάζονται στην περιοχή. Τα παιδιά δεδομένου της σχέσης που είχε αναπτυχθεί μεταξύ μας, έρχονταν να με χαιρετήσουν στο τραπέζακι της καφετέριας που καθόμουν και στέκονταν για λίγα λεπτά να μιλήσουμε. Αρκετές φορές είχα παρατηρήσει ότι οι ιδιοκτήτες και οι σερβιτόροι των καφετεριών, φαίνονταν να ενοχλούνται από την παρουσία των παιδιών δίπλα μου, και να τα κοιτούν με εχθρικό και καχύποπτο τρόπο ζητώντας τους μετά από λίγο να απομακρυνθούν. Ομοίως, ορισμένοι πελάτες που

τύχαινε να κάθονται σε διπλανά τραπέζια, φαίνονταν ότι δυσαρεστούνταν από την παρουσία των εργαζομένων παιδιών και την προσπάθεια τους να τους πουλήσουν τα μικροαντικείμενα τους, ενώ παράλληλα με κοιτούσαν με καχυποψία επειδή μιλούσα με τα παιδιά.

Επίσης, κατά την παραμονή μου στο πεδίο παραθέτω και το ακόλουθο περιστατικό, που συνέβη, το οποίο μαρτυρεί την εχθρική στάση ή το ρατσισμό που τα Ρομά εργαζόμενα παιδιά συχνά υφίστανται από το ευρύ κοινό. Κάποια μέρα, ύστερα από την ολοκλήρωση μιας δραστηριότητας στον ένα ΜΚΟ που έλαβε μέρος η έρευνα, προθυμοποιηθήκαμε με μία εθελόντρια να συνοδεύσουμε τα παιδιά ως το σπίτι τους γιατί εκείνη την μέρα είχε απεργία ο ΗΣΑΠ και τα παιδιά δεν γνώριζαν να επιστρέψουν στο σπίτι με άλλο μέσο μαζικής μεταφοράς και ούτε υπήρχε το ενδεχόμενο να έρθουν οι γονείς τους να τα παραλάβουν από τον ΜΚΟ. Έτσι, αποφασίσαμε να πάρουμε ταξί όλοι μαζί και να μην αφήσουμε τα παιδιά να επιστρέψουν στο σπίτι μόνα τους. Ωστόσο, παρατηρήσαμε ότι σε δύο ταξί που έτυχε να περνούν και να είναι διαθέσιμα, όταν οι οδηγοί αντιλήφθηκαν ότι ήμασταν μαζί με τα παιδιά και τα συνοδεύαμε, αρνήθηκαν να μας εξυπηρετήσουν και έφυγαν. Έτσι, αποφασίσαμε να μετακινηθούμε με λεωφορείο.

8.5 Νεαροί Ρομά Ενήλικες και οι σχέσεις τους με του Πελάτες

Οι προσωπικές εμπειρίες των τεσσάρων συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων όσον αφορά στις σχέσεις τους με τους πελάτες, συνάδουν με τις εμπειρίες των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών. Ειδικότερα, με εξαίρεση την περίπτωση του νεαρού Ρομά ενήλικα Αρίφ (19 ετών), ο οποίος δεν είχε πωλήσει μικροαντικείμενα στο δρόμο, αλλά έχει επιτελέσει διάφορες άλλες εργασίες και οι τρεις συμμετέχοντες ενήλικες κατά τις αναφορές τους, διαχωρίζουν τους πελάτες στο δρόμο σε «καλούς» και «κακούς». Όπως ανέφερε ο Τασίμ (21 ετών):

«Οι περισσότεροι ήταν καλοί αλλά υπήρχαν και κάποιοι που δεν ήταν έτσι όπως θα έπρεπε να είναι. Αυτοί που δεν ήταν καλοίμίλαγαν άσχημα, βρίζανε» (Τασίμ, 21 ετών).

Και οι τρεις Ρομά νεαροί ενήλικες (Τασίμ, 21 ετών Ντεριάν, 21 ετών και Αϊχάν, 21 ετών) κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους περιέγραψαν περιστατικά, όπου ορισμένοι πελάτες είχαν αρνητική στάση απέναντι τους και τους είχαν εξυβρίσει. Για παράδειγμα, ο Αϊχάν (21 ετών) δήλωσε:

«Δεν φερόντουσαν καλά όχι. Με βρίζανε κιόλας ας πούμε. Λέγανε εσύ τι δουλειά έχεις τώρα εδώ; Τι κάνεις εδώ; Δεν πας σπίτι σου; Μας βρίζανε κιόλας από πάνω! Μας ρίχνανε κάτι βρισίδια! Δηλαδή, αυτό το πράγμα τι είναι; Αυτή η εμπειρία δηλαδή δεν θέλω να την ζήσει κανένας» (Αϊχάν, 21 ετών).

Επίσης, ο ενήλικας Αρίφ μολονότι δεν είχε ανάλογη εμπειρία διότι δεν εργαζόταν στο δρόμο, υποστήριξε ότι έχει πληροφορηθεί από πολλούς φίλους του που εργάζονταν στο δρόμο πουλώντας διάφορα μικροαντικείμενα, ότι είχαν υποστεί λεκτική κακοποίηση από ορισμένους πελάτες.

Επίσης, και οι τρεις νεαροί Ρομά ανήλικες ανέφεραν ότι δεν είχαν βιώσει την εμπειρία της άσκησης σωματικής βίας από πελάτες εις βάρος τους, αλλά γνωρίζουν φίλους τους ή άλλα παιδιά που έχουν πέσει θύματα σωματικής βίας από πελάτες κατά την εργασία τους στο δρόμο. Ωστόσο, ο Τασίμ κατά την αυτοαναφορά του, αναφέρθηκε σε περιστατικό όπου κάποιοι πελάτες είχαν επιτεθεί λεκτικά και σωματικά στον πατέρα του και τον μεγαλύτερο αδερφό του, για τον λόγο ότι τον έστελναν να εργάζεται στο δρόμο. Επίσης, η Ντεριάν (21 ετών) ανέφερε ότι δεν έχει βιώσει σωματική βία από κάποιον πελάτη, αλλά από σερβιτόρο καφετέριας, ο οποίος φάνηκε να ενοχλήθηκε από την παρουσία της Ντεριάν, που προσπαθούσε να προσεγγίσει τους πελάτες της καφετέριας, προκειμένου να τους πουλήσει λουλούδια.

«...Να θυμηθώ μια φορά ήταν ένας σερβιτόρος και πούλαγα λουλούδια και δεν με άφηνε να πουλήσω και είχα το μπουκάλι στα χέρια μου, και κράταγα στην αγκαλιά μου τα λουλούδια και κάνει έτσι με το χέρι του και με χτύπησε και μου ήρθε το μπουκάλι στην μύτη, με χτύπησε και άρχισε και έτρεχε αίμα...» (Ντεριάν, 21 ετών).

Επιπλέον, όσον αφορά την συμπεριφορά των πελατών και του ευρύτερου κοινού οι ενήλικες Ντεριάν και Τασίμ, βάσει των προσωπικών εργασιακών εμπειριών τους, παρατήρησαν ότι η στάση του κοινού απέναντι τους άρχισε να αλλάζει, με το πέρασμα του χρόνου, καθώς τα παιδιά μεγάλωναν και εισέρχονταν στην εφηβεία. Ειδικότερα, ο Τασίμ ανέφερε ότι όταν ήταν σε μικρή ηλικία, ο κόσμος ήταν περισσότερο φιλικός μαζί του και τον αντιμετώπιζε διαφορετικά σε σχέση με το όταν ήταν έφηβος, όπου ο κόσμος και οι πελάτες τον αντιλαμβάνονταν ως ένα μεγάλο παιδί που δεν θα έπρεπε πλέον να εργάζεται στο δρόμο πουλώντας λουλούδια, αλλά θα έπρεπε να αναζητήσει και να επιτελέσει κάποιο άλλο είδος «σοβαρής» οικονομικής δραστηριότητας. Επίσης, η Ντεριάν, παρατήρησε ότι σε μικρότερη ηλικία ο κόσμος και οι πελάτες την αντιμετώπιζαν ως παιδί, αλλά καθώς άρχισε να εισέρχεται στην εφηβεία και να αναπτύσσεται το σώμα της, η συμπεριφορά και η στάση των πελατών μεταστράφηκε, καθώς πλέον γινόταν αντιληπτή ως γυναίκα και όχι ως παιδί. Έτσι, οι πελάτες την προσέγγιζαν ως γυναίκα και της έκαναν προτάσεις σεξουαλικού περιεχομένου. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές των δύο νεαρών ενηλίκων που μαρτυρούν την αλλαγή της στάσης των πελατών και του κοινού απέναντι τους με την είσοδο τους στην εφηβεία:

«...Εντάξει, όταν ήμουν μικρός δεν μου λέγανε τόσα όσα μου έχουν πει όταν ήμουν μεγάλος. Όταν ήμουν μεγάλος, μου λέγανε είσαι μεγάλο παιδί και ότι πρέπει να πάω να πιάσω καμιά πιο σοβαρή δουλειά...ναι με βλέπανε διαφορετικά» (Τασίμ, 21 ετών).

«Όσο ήσουν μικρή (ο κόσμος) σε αντιμετώπιζε καλά. Όταν άρχιζες και μεγάλωνες και το σώμα σου αναπτυσσόσουν σαν κοπέλα ο κόσμος σε αντιμετώπιζε λίγο κάπως. Σου έλεγε

θέλεις να σου πάρω το λουλούδι και να σου κάνω αυτό ή να σου πάρω ένα γλυκό;... Ο κόσμος με έβλεπε περισσότερο σαν γυναίκα. Δεν σε έβλεπε σαν παιδί που βγήκε να δουλέψει για να βγάλει λεφτά...» (Ντεριάν, 21 ετών).

8.6 Εργαζόμενα Ρομά Παιδιά: Κίνδυνοι που απειλούν την Υγεία τους

Η ενότητα αυτή αναφέρεται στους κινδύνους που διατρέχουν τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά όσον αφορά την υγεία τους:

Πολλά συμμετέχοντα παιδιά ανέφεραν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι αισθάνονται κούραση κατά την εργασία τους στο δρόμο, κάτι που εξέφρασαν ως παράπονο ή δυσαρέσκεια. Ακολουθούν ορισμένα αποσπάσματα από τις αναφορές τους:

«Κουράζομαι πολύ όταν πάω για δουλειά...» (Σεριάν, 11 ετών).

«...Κουράζομαι και με πονάνε τα πόδια μου» (Μπαριέ, 11 ετών).

«Κουράζομαι, πεινάω, θέλω να πάω σπίτι να κοιμηθώ...» (Κατερίνα, 10 ετών).

Στην συνέχεια, παρατίθεται αναλυτικός πίνακας με τις μέρες και ώρες που δήλωσαν τα συμμετέχοντα παιδιά ότι αφιερώνουν στην εργασία τους στο δρόμο:

Πίνακας 26

ΟΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΜΕΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	ΩΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
1. Ελένη	Αλβανίδα Ρομά	10	Κάθε Σάββατο	11.00 έως 17.00
2. Κώστας	Αλβανός Ρομά	8	Σχεδόν κάθε μέρα	15.00 ή 17.00 έως 22.00 ή 00.00
3. Γιώργος	Αλβανός Ρομά	13	Κάθε μέρα	Καθημερινές 13.00 έως 18.00. Τα σ/κ από τις 13.00 έως 01.00
4. Κατερίνα	Αλβανίδα Ρομά	10	Σχεδόν κάθε μέρα	12.00 έως 18.00
5. Γιωργία	Αλβανίδα Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	13.00 έως 17.00

6. Χρύσα	Αλβανίδα Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	10.00 ή 11.00 έως 22.00 ή 00.00
7. Έφη	Αλβανίδα Ρομά	9	Σχεδόν κάθε μέρα	13.00 έως 18.00
8. Ντενίς (1)	Μουσουλμάνα Ρομά	8	Σχεδόν κάθε μέρα	Μεσημέρι έως αργά το βράδυ
9. Ντενίς (2)	Μουσουλμάνα Ρομά	9	Σχεδόν κάθε μέρα.	Καθημερινές 15. 00 έως 20.00. Σ.Κ 20.00 έως 02.00
10. Φούντα	Μουσουλμάνα Ρομά	7	Κάθε μέρα	21.00 έως 01.00 ή 02.00
11. Μουσταφά	Μουσουλμάνος Ρομά	15	Παρασκευή, Σάββατο, Κυριακή	10.00 ή 11.00 έως 00.00
12. Συριάν (1)	Μουσουλμάνα Ρομά	12	Κάθε μέρα	Απόγευμα έως αργά το βράδυ
13. Μαζούμ	Μουσουλμάνος Ρομά	12	Κάθε μέρα	13.00 έως 22.00
14. Γιότζα	Μουσουλμάνα Ρομά	10	Κάθε μέρα	10.00 έως 00.00
15. Βιζντάν	Μουσουλμάνα Ρομά	13	Σχεδόν κάθε μέρα	Καθημερινές 20. 00 έως 22.00. Το σ/κ από 20.00 έως ξημερώματα
16. Γιουνγκέρ	Μουσουλμάνος Ρομά	17	Παρασκευή και Σάββατο	17.00 έως 22.00
17. Τζανσέ (1)	Μουσουλμάνα Ρομά	10	Κάθε μέρα	Καθημερινές από τις 20.00 ή 21.00 έως 22.00. Το σ/κ από τις 20.00 έως ξημερώματα
18. Γιουζγιάν	Μουσουλμάνα Ρομά	9	Σχεδόν κάθε μέρα	Ότι ώρα να ναι. Όταν νυστάζω και είναι αργά
19. Χρήστος	Αλβανός Ρομά	11	Κάθε μέρα	17.00 έως 22.00-23.00

20. Παναγιώτης	Αλβανός Ρομά	10	Κάθε μέρα	15.00 έως 22.00-00
21. Δήμητρα	Αλβανίδα Ρομά	8	Σχεδόν κάθε μέρα	8.00 έως 15.00 (εκθέτει πάγκο). Επαιτεία 21.00 έως 01.00 ή ξημερώματα
22. Ατνάν	Μουσουλμάνος Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	Καθημερινές 15.00 έως 22.00 Σ/Κ 17.00 έως 02.00
23. Σεριφέ	Μουσουλμάνα Ρομά	12	Σάββατο και Κυριακή	Σάββατο 22.00 έως 05.00. Κυριακή 15.00 έως 22.00
24. Μπαριέ	Μουσουλμάνα Ρομά	11	Σάββατο και Κυριακή	Σάββατο 20.00 έως 00.00. Κυριακή 12.00 έως 00.00
25. Συριάν (2)	Μουσουλμάνα Ρομά	12	Παρασκευή, Σάββατο	19.00 έως 02.00
26. Γιοκάν	Μουσουλμάνος Ρομά	16	Σάββατο και Κυριακή	21.00 έως 03.00 ή 04.00
27. Σερτζούκ	Μουσουλμάνος Ρομά	16	Κυριακή	05.00 έως 16.00
28. Σεριάν	Μουσουλμάνα Ρομά	11	Σχεδόν κάθε μέρα	Καθημερινές 15.00 έως 23.00. ΣΚ από 15.00 έως ξημερώματα
29. Μοχάμαντ	Μουσουλμάνος Ρομά	15	Σχεδόν κάθε μέρα	19.30 έως 00.00

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα, τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά υποστήριξαν ότι εργάζονται στο δρόμο σχεδόν σε καθημερινή βάση ($n=13$), δηλαδή από 5 έως 6 μέρες την εβδομάδα, ενώ αρκετά ήταν τα παιδιά ($n=8$) που ισχυρίστηκαν ότι εργάζονται στο δρόμο κάθε μέρα. Επίσης, σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα ορισμένα παιδιά ($n=6$) ανέφεραν ότι πηγαίνουν για εργασία μόνο κατά τα σαββατοκύριακα δηλαδή 2 μέρες την εβδομάδα, ενώ μόνο δύο παιδιά η Ελένη (10 ετών) και ο Σερτζούκ (16 ετών) δήλωσαν ότι εργάζονται μόνο μία μέρα την εβδομάδα.

Παρόλα αυτά, η Ελένη έχει θεαθεί και από μένα προσωπικά αλλά και από άλλους εθελοντές του ΜΚΟ, να εργάζεται περισσότερες από μία ημέρες την εβδομάδα.

Σχετικά με το ωράριο εργασίας των συμμετεχόντων παιδιών, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, παρατηρείται ότι οι ώρες που αφιερώνουν κάθε μέρα ή σχεδόν κάθε μέρα στην εργασία τους στο δρόμο, κυμαίνονται το ελάχιστο από 2 ώρες έως 14 ώρες το μέγιστο την ημέρα, με μέσο όρο περίπου 7- 8 ώρες την ημέρα.

Σημειώνεται, ότι οι ώρες που τα παιδιά ξοδεύουν στην εργασία τους στο δρόμο είναι κατά προσέγγιση, δεδομένου ότι όλα τα παιδιά ανέφεραν ότι στην περίπτωση που έχει κόσμος και κερδίζουν χρήματα, θα παραμείνουν να εργαστούν στο δρόμο για περισσότερες ώρες και θα ξενυχτήσουν ως αργά το βράδυ, προκειμένου να αυξήσουν το ημερήσιο εισόδημα τους. Ωστόσο, τα παιδιά ανέφεραν ότι και στην περίπτωση που για διάφορους λόγους μία μέρα μπορεί να μην έχουν κερδίσει αρκετά χρήματα ή καθόλου χρήματα, θα επιδιώξουν να εργαστούν επιπλέον ώρες, προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους που έχουν θέσει αναφορικά με τις ημερήσιες εισπράξεις τους. Κατά την παραμονή μου στο πεδίο, συνέβαινε συχνά να συναντούμε εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, που ισχυρίζονταν ότι παρόλο που είχαν ξεκινήσει να εργάζονται από το πρωί δεν είχαν κερδίσει καθόλου χρήματα ή είχαν χαμηλές εισπράξεις, με αποτέλεσμα να θέλουν να παραμείνουν στο δρόμο για να εργαστούν επιπλέον ώρες και να κερδίσουν χρήματα, ανεξαρτήτως της κόπωσης που μπορεί να βίωναν. Επιπρόσθετα, κατά τους θερινούς μήνες, αλλά και την περίοδο των εορτών (λόγου χάριν Χριστουγέννων, Πάσχα, πανηγυριών), το ωράριο εργασίας των παιδιών αλλάζει και εντατικοποιείται κατά πολύ σε σχέση με τους χειμερινούς μήνες. Έτσι τα παιδιά ιδίως κατά την θερινή περίοδο ή τις εορτές εργάζονται παρατεταμένες ώρες και ξενυχτούν, καθώς πρόκειται για ιδιαίτερα προσοδοφόρες χρονικές περιόδους, δεδομένου ότι ο κόσμος βγαίνει πιο συχνά έξω το καλοκαίρι παρά το χειμώνα, όπως συμβαίνει και στις εορταστικές περιόδους. Επίσης, αρκετά παιδιά κατά τους θερινούς μήνες μετακινούνται οικογενειακώς για να εργαστούν σε παραθαλάσσια μέρη ή νησιά, όπου και το ωράριο εργασίας τους αυξάνεται ιδιαίτερω.

Καθίσταται σαφές ότι οι παρατεταμένες ώρες εργασίας στο δρόμο σχεδόν σε καθημερινή βάση και το ξενύχτι ως αργά το βράδυ, έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να στερούνται επαρκούς ύπνου και ξεκούρασης, και να βιώνουν κόπωση, γεγονός που ενδέχεται να έχει αρνητικές επιδράσεις στην σωματική και ψυχολογική τους υγεία.

Πέραν της κόπωσης και της έλλειψης επαρκούς ύπνου, που τα περισσότερα παιδιά βιώνουν λόγω της συχνότητας της εργασίας τους και των παρατεταμένων ωρών εργασίας τους στο δρόμο, η φτωχή διατροφή που ακολουθεί η πλειοψηφία των συμμετεχόντων παιδιών, αποτελεί έναν επιπρόσθετο επιβαρυντικό παράγοντα στην υγεία τους. Ειδικότερα, σχετικά με την διατροφή των συμμετεχόντων εργαζομένων Ρομά παιδιών, οι απαντήσεις τους μαρτυρούν ότι η συντριπτική πλειοψηφία δεν τρέφεται υγιεινά ή ακόμα και σε κάποιες περιπτώσεις υποσιτίζεται. Ειδικότερα, τα περισσότερα παιδιά δήλωσαν κατά τις αυτοαναφορές τους, ότι τρώνε φαγητό στο σπίτι, αλλά όταν πηγαίνουν να εργαστούν και βρίσκονται στο δρόμο αγοράζουν με τα

χρήματα που κερδίζουν πρόχειρο φαγητό από έξω, λόγω χάριν κάποιο σάντουιτς, σουβλάκι ή τους αγοράζει πρόχειρο φαγητό ο κόσμος ή τα συγγενικά τους πρόσωπα που τα συνοδεύουν. Επίσης, αρκετά εργαζόμενα Ρομά παιδιά που επισκέπτονταν τον ένα ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, ανέφεραν ότι τρώνε στον ΜΚΟ μεσημεριανό γεύμα τις καθημερινές μέρες. Ο συγκεκριμένος ΜΚΟ εκτός των άλλων υπηρεσιών που προφέρει, παρέχει στα παιδιά και δωρεάν σίτιση (πρωινό και μεσημεριανό γεύμα). Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών:

«Τρώω σπίτι. Όταν πηγαίνω για δουλειά μου αγοράζει ο μπαμπάς μου πίτσα, τυρόπιτες, κόκα κόλα...» (Δήμητρα, 8 ετών).

«Ο κόσμος μου αγοράζει φαΐ, μερικές φορές αγοράζω φαΐ μόνη μου με τα λεφτά που βγάζω και τρώω» (Ελένη, 10 ετών).

«Όταν πάω για δουλειά αγοράζω τυρόπιτα, σουβλάκι και τέτοια» (Έφη, 8, 5 ετών).

Επίσης, δύο παιδιά η Χρύσα (11 ετών) και ο Γιοκάν (16 ετών) ισχυρίστηκαν ότι τις περισσότερες φορές δεν τρώνε στο σπίτι, αλλά αγοράζουν πρόχειρο φαγητό από έξω. Για παράδειγμα, ο Γιοκάν ανέφερε:

«Πιο πολύ έξω ταβέρνες, σάντουιτς, τέτοια. Λίγες φορές έτρωγα σπίτι» (Γιοκάν, 16 ετών).

Αν ληφθεί υπόψη, ότι τα περισσότερα παιδιά εργάζονται σχεδόν κάθε μέρα στο δρόμο, ενώ αρκετά εργάζονται σε καθημερινή βάση, καθίσταται εμφανές ότι τα περισσότερα παιδιά καταναλώνουν κάθε μέρα ή σχεδόν κάθε μέρα πρόχειρο φαγητό, κάτι που θέτει σε κίνδυνο την σωματική τους ανάπτυξη και υγεία.

Αναφέρεται ότι οι απαντήσεις των παιδιών βρίσκονται σε συμφωνία με τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της Δράσης «Δράση στο Δρόμο», πολλές ήταν οι φορές που συναντούσαμε εργαζόμενα παιδιά, τα οποία γνωρίζαμε από την συμμετοχή τους στις δραστηριότητες των ΜΚΟ και φαίνονταν εξωτερικά κουρασμένα και σε πολλές περιπτώσεις ταλαιπωρημένα και εξαντλημένα ή κάποια από αυτά είχαν κόκκινα μάτια από την κόπωση, την έλλειψη επαρκούς ύπνου ή λόγω οφθαλμολοιμώξης. Επίσης, πολλά παιδιά μας εξέφραζαν ευθέως παράπονα ότι νιώθουν κούραση. Ακόμα, πολλές φορές αρκετά παιδιά που συναντούσαμε στο δρόμο παραπονούνταν ότι πεινούν ή διψούν και έτσι συχνά συνέβαινε να τους αγοράζουμε πρόχειρο φαγητό για να φάνε. Μάλιστα, πολλές φορές ρωτούσαμε με τους εθελοντές τα παιδιά που συναντούσαμε στο δρόμο, αν έχουν φάει κάτι από το πρωί και τα παιδιά είτε έδιναν αρνητική απάντηση, είτε ανέφεραν ότι έχουν φάει κάτι πρόχειρο, όπως λόγω χάριν ένα σουβλάκι ή ένα κρουασάν ή ένα παγωτό. Επιπλέον, παρατήρησα ότι στο πέρασμα των μηνών ορισμένα παιδιά που συναντούσα στο δρόμο φαίνονταν να έχουν χάσει βάρος και να έχουν αδυνατίσει, ενώ σε αρκετά παιδιά που συναντούσαμε, είχα παρατηρήσει ότι τα δόντια τους φαίνονταν χαλασμένα και σε κακή κατάσταση.

Ακόμα, οι καιρικές συνθήκες που εκτίθενται τα εργαζόμενα παιδιά, αποτελεί ένα ακόμα παράγοντα που λειτουργεί εις βάρος της υγείας τους. Το πλαίσιο εργασίας των εργαζομένων παιδιών είναι ο δρόμος, και ως εκ τούτου τα παιδιά βρίσκονται εκτεθειμένα σε χαμηλές θερμοκρασίες το χειμώνα και σε πολύ υψηλές θερμοκρασίες κατά την διάρκεια των θερινών μηνών και μάλιστα για παρατεταμένες ώρες. Για παράδειγμα, ένα παιδί η Συριάν (2) (12 ετών) ανέφερε κατά την αυτοαναφορά της ότι αντιμετωπίζει τον κίνδυνο του κρυολογήματος λόγω των καιρικών συνθηκών.

«...Όταν βρέχει και κάνει κρύο το παιδί μπορεί να κρυώσει» (Συριάν (2), 12 ετών)

Κατά την παραμονή μου στο πεδίο είχε συμβεί αρκετές φορές να συναντήσουμε παιδιά στο δρόμο, τα οποία εξέφραζαν παράπονα ότι έχουν πονοκέφαλο λόγω της ζέστης. Μάλιστα, παρατήρησα ότι πολλά παιδιά εργάζονταν κάτω από υψηλές θερμοκρασίες, χωρίς να έχουν λάβει τα απαραίτητα μέτρα προστασίας τους από τον ήλιο, όπως για παράδειγμα να φορούν καπέλο, γυαλιά ηλίου ή να καταναλώνουν ανά τακτά χρονικά διαστήματα υγρά.

Επιπλέον, τα περισσότερα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά εκτίθενται σχεδόν καθημερινά σε ένα περιβάλλον που είναι ανθυγιεινό, και ελλοχεύει κινδύνους για την υγεία τους. Ειδικότερα, τα παιδιά εκτίθενται σε ηχορύπανση, μικρόβια, καυσαέρια αυτοκινήτων, σκόνη και γενικότερα σε μια μολυσμένη ατμόσφαιρα, γεγονός που ενδέχεται να λειτουργεί αρνητικά στην υγεία τους και να αποτελεί κίνδυνο για την ευημερία τους. Μάλιστα, το γεγονός ότι τα περισσότερα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά είτε δεν έχουν ποτέ εμβολιαστεί είτε είναι ανεπαρκώς εμβολιασμένα, τα καθιστά περισσότερο επιρρεπή σε νοσήματα, ασθένειες και μολύνσεις.

8.7 Ρομά Γονείς: Οι αντιλήψεις τους για τους κινδύνους που ενέχει η εργασία των παιδιών στο δρόμο

Στο τμήμα αυτό παρουσιάζονται οι απόψεις των δύο Ρομά γονέων (πατέρων, Μεσούτ και Άχμετ), που συμμετείχαν στην έρευνα για τους κινδύνους που τα εργαζόμενα παιδιά αντιμετωπίζουν στο δρόμο. Αναφέρεται ότι στην έρευνα έλαβε μέρος και ένας ακόμα Ρομά γονέας (μητέρα, Τζανσέ (2)). Παρόλα αυτά, η συνέντευξη με την Ρομά μητέρα υπήρξε ημιτελής, καθώς η ίδια δεν ήταν σε νηφάλια κατάσταση κατά την διάρκεια της συνέντευξης, και έτσι το συγκεκριμένο ζήτημα δεν μπόρεσε να καλυφθεί κατά την αυτοαναφορά της. Επίσης, δυστυχώς δεν υπήρξε η δυνατότητα να συνεχιστεί η συνέντευξη μαζί της κάποια άλλη χρονική στιγμή. Ως εκ τούτου, παρουσιάζονται οι απόψεις των δύο Ρομά πατέρων, Μεσούτ και Άχμετ. Οι δύο πατέρες εκθέτουν τις απόψεις τους βάσει των προσωπικών τους εμπειριών, καθώς ως παιδιά εργάστηκαν στο δρόμο πουλώντας μικροαντικείμενα, ενώ οι δύο από τους τρεις γονείς που συμμετείχαν στην έρευνα (ο Άχμετ και η Τζανσέ (2)) εξακολουθούν να εργάζονται στο δρόμο, πουλώντας μικροαντικείμενα μαζί με τα παιδιά τους.

Ο Μεσούτ είναι 28 ετών και γονέας τεσσάρων παιδιών. Ξεκίνησε να εργάζεται στο δρόμο περίπου στην ηλικία των 11 ετών πουλώντας λουλούδια. Εργάστηκε συνολικά 5 χρόνια μέχρι την ηλικία των 16 ετών, όπου και σταμάτησε (1995-2000). Ισχυρίστηκε ότι εργαζόταν τρεις μέρες την εβδομάδα, κάθε Παρασκευή, Σάββατο και Κυριακή, σε συγκεκριμένες περιοχές, στις περιοχές της Πλάκας και του Ψυρρή. Τα πρώτα 4 χρόνια πήγαινε για εργασία πάντοτε συνοδευόμενος από τα μεγαλύτερα του αδέρφια, τα οποία επίσης εργαζόνταν. Ωστόσο, τον τελευταίο χρόνο της εργασίας του ανέφερε ότι πήγαινε μόνος του να δουλέψει χωρίς συνοδεία στις περιοχές Πανόρμου και Κολωνάκι. Σχετικά με το ωράριο εργασίας του ανέφερε ότι εργαζόταν περίπου από τις 18.00 έως τις 22.00.

Ο συγκεκριμένος γονέας, βάσει της εργασιακής του εμπειρίας, δήλωσε ότι δεν αντιμετώπισε κάποιο κίνδυνο κατά την εργασία του στο δρόμο. Ωστόσο, θεωρεί ότι ένα παιδί που εργάζεται στο δρόμο διατρέχει πολλούς κινδύνους και ανέφερε ότι έχει πληροφορηθεί για περιπτώσεις εργαζομένων Ρομά παιδιών που έχουν κινδυνεύσει, και ειδικότερα έχουν πέσει θύματα ληστείας των χρημάτων τους, όπως και θύματα σωματικής κακοποίησης.

«...Πολλούς κινδύνους μπορεί να αντιμετωπίσει ένα παιδί που δουλεύει στο δρόμο. Σε μένα προσωπικά δεν έχει συμβεί ποτέ. Σου μιλάω ειλικρινά. Αν είχε συμβεί θα το έλεγα, θα πήγαινα στην αστυνομία. Αλλά έχω ακούσει και για πολλά άλλα παιδάκια, τους έχουν πάρει λέει τα λεφτά, τα έχουν κλέψει δηλαδή, τους έχουν ρίξει ξύλο. Αφού στα τόσα χρόνια δεν έχουν απαγάγει παιδάκια από τα δικά μας παιδιά και δεν έχουν σκοτώσει παιδιά εκεί πάλι καλά....»

Ο Μεσούτ πιστεύει ότι την συγκεκριμένη εποχή ένα παιδί που εργάζεται στο δρόμο διατρέχει πολύ περισσότερους κινδύνους σε σχέση με την χρονική περίοδο 1992-1998. Και αυτό διότι, όπως υποστήριξε λόγω της οικονομικής κρίσης και της υψηλής ανεργίας που βιώνει η χώρα μας, έχει αυξηθεί η εγκληματικότητα, με αποτέλεσμα τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, να κινδυνεύουν περισσότερο σε σύγκριση με τα παιδιά που εργαζόνταν στο δρόμο μια δεκαετία πριν.

«Πιο πολύ για αυτή την εποχή μιλάω. Αν σε πάω κάποια χρόνια πίσω για παράδειγμα το 92-94 έως και το 97 και το 98 τότες δεν υπήρχαν κίνδυνοι. Τώρα μπορούν να συμβούν πολλοί κίνδυνοι. Τότες άντε να βρεθεί κανένας μεθύστακας μέσα σε ένα μαγαζί να πει δεν παίρνω και να σε βρίσει, να σε κάνει, αλλά για τώρα ναι. Τότες δεν υπήρχαν τόσοι κίνδυνοι. Τώρα γίνανε χειρότερα τα πράγματα γιατί όταν ο άλλος δεν έχει λεφτά, και έχει πέσει ανεργία, σου λέει άμα δεις και ένα παιδάκι που πουλάει λουλούδια θα έχει και 20-30 Ευρώ να πάω να του τα πάρω»

Επιπλέον, ο γονέας πιστεύει ότι η συνοδεία των παιδιών από τους γονείς τους ή τα συγγενικά τους πρόσωπα κατά την εργασία τους στο δρόμο, είναι απαραίτητη και λειτουργεί προστατευτικά για τα παιδιά από τους κινδύνους που διατρέχουν. Αντιθέτως, θεωρεί ότι τα παιδιά που εργάζονται μόνα τους στο δρόμο και δεν συνοδεύονται από συγγενικά πρόσωπα, αντιμετωπίζουν περισσότερους κινδύνους,

καθώς μπορεί να αποτελέσουν εύκολο στόχο για κάποιον που επιδιώκει με οποιαδήποτε τρόπο να τα βλάψει.

«...Το παιδί μπορεί να κινδυνέψει αν είναι μόνο του χωρίς συνοδεία. Αν το παιδί είναι μόνο του χωρίς συνοδεία μπορεί να το κλέψουν, λένε ότι τους παίρνουν τα λεφτά, τα σκοτώνουν, τα βιάζουν, τα κάνουν... Τα παιδάκια δεν πρέπει να πηγαίνουν ποτέ μόνα τους. Όταν έχεις ας πούμε ένα παιδάκι 7-9 χρονών και πουλάει λουλούδια το μεσημέρι και το φέρνει ο πατέρας του 10-11 σίτι το βράδυ δεν έχει φόβο γιατί επιβλέπεται από τους γονείς. Δηλαδή, δεν πηγαίνουν να κάνουν κακό σε ένα παιδί άσχετα. Το βλέπει ο άλλος 7-8 χρονών ότι είναι μόνο του και πάει να του κάνει κακό, αλλά όταν όμως υπάρχουν πίσω γονείς δεν κινδυνεύει»

Ο ίδιος υποστήριξε ότι δεν επιθυμεί να στέλνει τα παιδιά του για δουλειά για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων, είναι και το γεγονός ότι κατά την γνώμη του, ιδίως την συγκεκριμένη εποχή το εργαζόμενο παιδί στο δρόμο κινδυνεύει περισσότερο.

«Δεν υπάρχει περίπτωση σε αυτή την εποχή να στείλω τα παιδιά μου για λουλούδια. Θεωρώ ότι κινδυνεύει από πολλά πράγματα. Εδώ βλέπουμε κάθε Παρασκευή που βγάζει η Νικολούλη παιδάκια που τα κλέβουν και τα σκοτώνουν και τα κάνουν. Δεν είναι τώρα το παιδάκι να πάει εκεί...Για αυτό εγώ τα δικά μου, τα παιδιά δεν πρόκειται να τα στείλω ποτέ για δουλειά πρώτον γιατί κινδυνεύουν στην εποχή που φτάσαμε...»

Σχετικά με την συμπεριφορά των πελατών και γενικότερα του κόσμου απέναντι του, ισχυρίστηκε ότι όλοι οι πελάτες ήταν πάντοτε πολύ φιλικοί και ευγενικοί μαζί του και δεν αντιμετώπισε ποτέ κάποιο πρόβλημα κατά τις δοσοληψίες που είχε μαζί τους. Ειδικότερα, ανέφερε ότι κανένας πελάτης δεν τον είχε ποτέ εξυβρίσει, ούτε είχε ασκήσει σωματική βία εις βάρος του. Μάλιστα, ο Μεσούτ, φαίνεται να είχε αναπτύξει στενή σχέση με ορισμένους πελάτες που είχε γνωρίσει, καθώς σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, πολλοί πελάτες τον στήριζαν οικονομικά και ψυχολογικά και μάλιστα περισσότερο, όπως ανέφερε ο ίδιος, και από τους γονείς του. Για παράδειγμα, ανέφερε:

«...Εγώ δεν είχα ποτέ πρόβλημα με πελάτες, ποτέ μα ποτέ! Εμένα σαν Μεσούτ με αντιμετώπισαν πολύ καλά!...έπεσα σε πολύ καλά χέρια ανθρώπων που εμένα ειδικά με λατρέψαν, με αγαπήσαν, ακόμα μου είχαν αγοράσει και πράγματα και ρούχα και παπούτσια και οτιδήποτε... είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένος γιατί έπεσα σε πάρα πολύ καλούς ανθρώπους, που ήταν κοινωνικοί, που είχαν και αυτοί παιδιά και με βοήθησαν πάρα πολύ και οικονομικά και ψυχικά και από τους γονείς μου να το πω και περισσότερο».

Σχετικά με τους κινδύνους της σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης, όπως και της εμπλοκής σε εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, ισχυρίστηκε ότι δεν είχε ποτέ κάποια τέτοια ανάλογη εμπειρία και ούτε γνωρίζει περιπτώσεις παιδιών που έχουν πέσει θύματα σεξουαλικής κακοποίησης ή έχουν εμπλακεί σε παράνομες δραστηριότητες, όπως το εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών. Παρόλα αυτά, δεν το αποκλείει ότι μπορεί να έχει συμβεί σε εργαζόμενα παιδιά. Ωστόσο, θεωρεί ότι

επειδή πρόκειται για λεπτά ζητήματα, τα θύματα δεν θέλουν να τα συζητάνε με τα άτομα που ανήκουν στον ίδιο πληθυσμό λόγω ταμπού και ότι πιο εύκολα θα εκμυστηρευτούν τέτοιες εμπειρίες σε άτομα που ανήκουν εκτός του πληθυσμού.

«...Δεν είναι ότι δεν έχει συμβεί σε οικογένειες ή ότι δεν θα μπορούσε να συμβεί να του πασάρουν κάτι να πουλήσει ή να του πουν πολλά...Μα καταρχήν ντρέπονται να μιλάνε, σε μας μεταξύ μας δεν τα λένε αυτά. Δηλαδή, πιο πολύ θα ανοιχτεί σε σένα παρά σε μένα. Είναι και κλειστό κύκλωμα δεν λένε...»

Ο Άχμετ είναι 30 ετών και είναι γονέας 3 παιδιών. Ξεκίνησε να εργάζεται στο δρόμο και να πουλάει λουλούδια περίπου από την ηλικία των 8 ετών μέχρι την ηλικία των 15 ετών. Πωλούσε λουλούδια σχεδόν σε καθημερινή βάση. Εργαζόταν κυρίως από τις 23.00 έως τις 01.00. Στην ηλικία επίσης των 13 έως 15 ετών εργάστηκε παράλληλα με τα λουλούδια και ως σερβιτόρος σε πιτσαρία, ενώ από την ηλικία των 15 έως 20 ετών εργάστηκε ως σερβιτόρος σε καφετέρια.

Στην παρούσα φάση πουλάει μπαλόνια και παιχνίδια στο δρόμο, μαζί με τα παιδιά του και την σύζυγο του. Εργάζεται κατά κύριο λόγο κάθε Παρασκευή, Σάββατο και Κυριακή από τις 08.00 ή 09.00 έως τις 23.00 και επίσης εργάζεται κατά τις εορταστικές περιόδους (Πάσχα, Χριστούγεννα).

Ο Άχμετ ανέφερε ότι οι πελάτες τον αντιμετώπιζαν πολύ ευγενικά και μάλιστα ήταν ιδιαίτερος γενναϊόδωροι μαζί του, καθώς του έδιναν περισσότερα χρήματα από αυτά που ο Άχμετ πουλούσε τα λουλούδια.

«Καλά με αντιμετώπιζαν... Με συμπαθούσαν γιατί με έβλεπαν μικρό με τα σακάκια μου, τις γραβατούλες μου, τα αρωματάκια μου... Τότες ήταν τα χρόνια αλλιώς. Τους έλεγε 100δρχ η γαρδένια και σου δίνανε 500 δρχ... Και μου βγάζανε αντί για 10 χιλιάρικα που πούλαγα τις 20 γαρδένιες μου δίνανε 25 χιλιάρικα, δηλαδή 15 χιλιάρικα παραπάνω... Τώρα εδώ τους λες 5 ευρώ ένα μπαλόνι που έχει και σου λέει έλα μωρέ το παίρνεις 1 ευρώ και το πουλάς 5;»

Ο ίδιος υποστήριξε ότι δεν αντιμετώπιζε κινδύνους κατά την εργασία του στο δρόμο ως παιδί, καθώς πήγαινε μαζί με τα μεγαλύτερα του αδέρφια και επιπλέον είχε κάνει γνωριμίες με τους πελάτες και τον κόσμο, καθώς πήγαινε να εργαστεί σε συγκεκριμένα μαγαζιά και περιοχές. Ως εκ τούτου, οι γνωριμίες που έκανε με τους πελάτες και τους ιδιοκτήτες των καταστημάτων, αλλά και το γεγονός ότι εργαζόταν μαζί με τα μεγαλύτερα αδέρφια του, λειτούργησε προστατευτικά για αυτόν.

Ωστόσο, θεωρεί ότι δεν μπορούν οι γονείς των εργαζομένων παιδιών να γνωρίζουν αν το παιδί τους θα κινδυνεύσει κατά την εργασία του στο δρόμο. Παρόλα αυτά, πιστεύει ότι αν ένα παιδί πηγαίνει να εργαστεί χωρίς συνοδεία αντιμετωπίζει κινδύνους και υπάρχει μεγαλύτερος φόβος να κινδυνεύσει σε αντίθεση με ένα παιδί που συνοδεύεται και επιβλέπεται από τους γονείς του ή συγγενικά του πρόσωπα. Επιπλέον, σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, θεωρεί ότι και τα άλλα εργαζόμενα παιδιά που

δραστηριοποιούνται οικονομικά στην ίδια περιοχή που τυγχάνει να εργάζεται ένα παιδί, λειτουργούν προστατευτικά.

«Κανείς δεν το ξέρει ότι θα κινδυνέψει. Πηγαίνει το παιδί και σου λέει θα βρει 5-10 συναδέλφους εκεί της δουλειάς με τα λουλούδια και θα δουλέψουν και θα πιούνε ένα καφέ, αν είναι μεγάλα τα παιδιά θα συζητήσουν... Άλλο τώρα αν πηγαίνει μόνος του... Δεν πιστεύω ότι υπάρχει φόβος, να φοβάται ο μπαμπάς. Για παράδειγμα, ποιος ο λόγος να αφήσω τον γιο μου να πάει μόνος του. Κοίτα μαζί του θα πάω ή εγώ ή η γυναίκα...»

8.8 Επαγγελματίες: Οι προσωπικές απόψεις τους για τους κινδύνους που διατρέχουν τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο

Στην ενότητα αυτή γίνεται αναφορά στις αντιλήψεις των συμμετεχόντων επαγγελματιών για τους κινδύνους που τα εργαζόμενα παιδιά αντιμετωπίζουν κατά την εργασία τους στο δρόμο. Όλοι οι επαγγελματίες εξέφρασαν κατά τις αυτοαναφορές τους, την άποψη ότι τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο έρχονται αναμφισβήτητα αντιμέτωπα με διάφορους κινδύνους και πολλές είναι οι φορές, όπου έχουν βιώσει απειλή για την σωματική τους ακεραιότητα ή έχουν πέσει θύματα διαφόρων κινδύνων.

«...Γιατί σίγουρα τα παιδιά έχουν εμπειρίες που δεν μπορούμε να τις φανταστούμε και ακόμα και αν δεν το βγάζουν προς τα έξω. Δηλαδή, μπορώ να φανταστώ ότι και φόβο έχουν βιώσει και απειλή...γιατί και απειλή έχουν δεχτεί ακόμα και αν δεν το εκφράζουν, φαντάζομαι ένας δχρονος δουλεύοντας από το πρωί ως το βράδυ δεν μπορεί να έχει νιώσει ότι απειλείται...» (Επαγγελματίας 7).

«...Ε, βέβαια τους έχουν συμβεί περιστατικά άπειρα και για σεξουαλική παρενόχληση και τους έχουν μιλήσει άσχημα άνθρωποι που κάθονται στις καφετέριες και πίνουν το καφεδάκι τους. Λογικό...» (Επαγγελματίας 2).

«Λογικό είναι να υπάρχουν κίνδυνοι και περισσότερο στο λεκτικό» (Επαγγελματίας 10).

Σχετικά με τον κίνδυνο της σεξουαλικής κακοποίησης, οι περισσότεροι επαγγελματίες φάνηκε να θεωρούν δεδομένο ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, παρενοχλούνται σεξουαλικά και διατρέχουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σεξουαλικής κακοποίησης. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις τα παιδιά για οικονομικούς λόγους και στην προσπάθεια τους να κερδίσουν χρήματα και να αυξήσουν τα κέρδη τους, είναι δεκτικά στην σεξουαλική παρενόχληση που τους γίνεται και δέχονται να προσφέρουν σεξ έναντι χρηματικού αντιτίμου. Ακολουθούν ορισμένα αποσπάσματα από τις αναφορές των συμμετεχόντων επαγγελματιών:

«...Πιστεύω ότι είναι αρκετά συχνό, αλλά δεν το ομολογούν τα παιδιά τόσο εύκολα. Πιστεύω ότι είναι πολύ συχνό στα δικά μας τα παιδιά και φαίνεται από τις συμπεριφορές τους...» (Επαγγελματίας 3).

«... Και πολλές φορές ας πούμε η φρίκη που έχουμε πάθει όταν έχουμε δει τα παιδιά μέσα στην ανάγκη να εξελίσσονται να κερδίσουν παραπάνω χρήματα καταφεύγουν ας πούμε σε άλλους τρόπους. Για παράδειγμα, η Ντενίς (2) την πρώτη φορά που την είχαμε αντικρύσει είχε έρθει και μας είχε χαϊδέψει τα μαλλιά, τους ώμους, αλλά το έκανε με όλους και με μας που είμαστε κοπέλες και στο διπλανό τραπέζι που ήταν αγόρια. Αυτό μας είχε τρομάξει ας πούμε... Δεν είναι ότι δεν το αντιμετωπίζουν. Με όσα έχω εγώ παρατηρήσει σε αυτά τα σημεία και με τους πελάτες θεωρώ αδύνατον να μην έχουν έρθει σε επαφή με τέτοιους ανθρώπους» (Επαγγελματίας 8).

«...Και πολλές φορές τους μιλάνε προτάσεις, αγγίγματα πιασίματα και στις γυναίκες και στα παιδιά. Και οι γυναίκες και τα παιδιά πολλές φορές το ανέχονται για να πουλήσουν τα λουλούδια. Διότι τώρα λένε άστον να πιάσει θα του πάρω το πεντοχίλιο, δηλαδή δέχονται αυτή την παρενόχληση» (Επαγγελματίας 1).

Μάλιστα, όλοι οι επαγγελματίες συνέδεσαν το ζήτημα της σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών με την σεξουαλικότητα τους. Ειδικότερα, οι επαγγελματίες ανέφεραν, ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ρομά οικογενειών συνήθως διαμένει σε ένα δωμάτιο και γονείς και παιδιά μοιράζονται τον ίδιο χώρο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τα παιδιά να γίνονται κοινωνοί των σεξουαλικών πράξεων των γονιών τους, και έτσι να αναπτύσσουν από μικρή ηλικία μια εξοικείωση με τη σεξουαλική πράξη και ενδεχομένως να αναπτύσσεται ο σεξουαλισμός τους λάθος.

«Τα παιδιά αυτά ζουν μαζί με τις οικογένειες τους και μένουν όλα τα μέλη πολλές φορές σε ένα δωμάτιο... Ενημερώνονται πολύ γρήγορα για το σεξ με αποτέλεσμα ο ψυχισμός τους να διαφοροποιείται ίσως... Οι σεξουαλικές παρορμήσεις διαστρεβλώνονται γιατί ζουν πιο ελεύθερα. Μάλιστα, λόγω της διαστροφής στην κοινωνία και λόγω οικονομικών δυσκολιών πέφτουν εύκολα θύματα σεξουαλικής κακοποίησης. Και είναι μεγάλο το ποσοστό των παιδιών που πέφτει θύμα σεξουαλικής κακοποίησης» (Επαγγελματίας 11).

«...Είναι μπερδεμένα με την σεξουαλικότητα τους. Προσανατολίζονται από πολύ μικρά προς την σεξουαλική ζωή γιατί βλέπουν τους γονείς τους να κάνουν σεξ μπροστά τους γιατί μένουν στο ίδιο δωμάτιο» (Επαγγελματίας 1).

Οι παραπάνω απόψεις των επαγγελματιών βρίσκονται σε συμφωνία με τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Ακολουθεί ένα περιστατικό από την παραμονή μου στο πεδίο που επιβεβαιώνει τα παραπάνω. Κατά την επιτέλεση μιας δημιουργικής δραστηριότητας στο ένα ΜΚΟ που διεξήχθη η έρευνα, συμμετείχαν αρκετά παιδιά. Επειδή ήταν καλοκαίρι, τα συμμετέχοντα παιδιά είχαν ιδρώσει με αποτέλεσμα η ατμόσφαιρα να μυρίζει. Στα μέσα της δραστηριότητας, μπήκε ξαφνικά ένα συμμετέχων Ρομά κορίτσι στην αίθουσα που υλοποιούταν η δραστηριότητα και έκανε την εξής ερώτηση προς όλους μας: « Γιατί μυρίζει έτσι; Ποιος έκανε σεξ;». Το παραπάνω περιστατικό υποδηλώνει ότι τα παιδιά φαίνεται να είναι εξοικειωμένα με την σεξουαλική πράξη από μικρή ηλικία, καθώς οι περισσότερες Ρομά οικογένειες διαμένουν σε ένα δωμάτιο και όλα τα μέλη μοιράζονται τον ίδιο χώρο.

Ωστόσο, δύο επαγγελματίες από τον δεύτερο ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα δήλωσαν ότι δεν έχουν υπόνοια για κάποιο από τα παιδιά που επισκέπτονται τον ΜΚΟ ότι έχει πέσει θύμα σεξουαλικής κακοποίησης. Ωστόσο, οι επαγγελματίες ανέφεραν ότι τα παιδιά το θεωρούν ταμπού να μιλήσουν για τέτοια ζητήματα.

«...Εμείς δεν έχουμε καταλάβει κάτι τέτοιο. Ούτε καν υπόνοια σε κανένα παιδί... το θεωρούν ντροπή να μιλήσουν για τέτοια πράγματα. Τα παιδιά εδώ δεν εμπλέκονται. Οι γονείς μπορεί. Τα παιδιά όχι» (Επαγγελματίας 10).

«Δεν νομίζω τουλάχιστον με αυτά τα παιδιά που έχουμε δει εδώ, που συνεργάζομαι εγώ μαζί τους ότι έχει (σεξουαλικά κακοποιηθεί). Δεν έχω παρατηρήσει κάποιο παιδί... Βάσει της συμπεριφοράς αυτών των παιδιών δεν μπορώ να πω ότι έχω παρατηρήσει κάτι τέτοιο...» (Επαγγελματίας 9).

Επίσης, όλοι οι επαγγελματίες επισήμαναν το κενό του κρατικού μηχανισμού όσον αφορά στο ζήτημα της σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών. Οι επαγγελματίες από τον ένα ΜΚΟ που διεξήχθη η έρευνα ισχυρίστηκαν ότι οι καταγγελίες για σεξουαλική κακοποίηση σύμφωνα με το σύστημα στην Ελλάδα πρέπει να είναι επώνυμες κάτι που τους προκαλεί μεγάλη δυσκολία, δεδομένου ότι σε περίπτωση που το θύμα δεν το παραδεχτεί, ο μάρτυρας βρίσκεται εκτεθειμένος και δεν καλύπτεται η ανωνυμία του. Επίσης, σε όλη την Ελλάδα, ο επίσημος κρατικός φορέας που ασχολείται με τέτοια ζητήματα είναι ο εισαγγελέας ανηλίκων. Ωστόσο, σε όλη την Ελλάδα, υπάρχουν μόνο δύο εισαγγελείς ανηλίκων που χειρίζονται τέτοια ζητήματα, αλλά όπως υποστήριξαν ορισμένοι επαγγελματίες η διαδικασία είναι πολύ χρονοβόρα.

Μάλιστα μία επαγγελματίας ισχυρίστηκε ότι ο συγκεκριμένος κρατικός μηχανισμός δείχνει ανοχή και αδιαφορία για τα Ρομά παιδιά, καθώς υποστήριξε ότι σε κάποιες περιπτώσεις που απευθύνθηκαν στον εισαγγελέα ανηλίκων δεν υπήρξε ανταπόκριση και η απάντηση ήταν ότι πρόκειται για Ρομά παιδιά που βιοπορίζονται με αυτόν τον τρόπο.

«...Και σε ορισμένες περιπτώσεις που έχουμε προσπαθήσει να λύσουμε τέτοια θέματα όταν απευθυνθήκαμε στον αρμόδιο φορέα που είναι ο εισαγγελέας ανηλίκων στην συγκεκριμένη περίπτωση ο κρατικός μηχανισμός δηλαδή αδιαφορεί για τα συγκεκριμένα παιδιά, λέγοντας ότι είναι Ρομά και άρα έτσι ζουν και έτσι βιοπορίζονται και αυτό είναι η κουλτούρα τους και ο τρόπος ζωής τους... Υπάρχει τεράστια ανοχή και διάκριση πολύ μεγάλη σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά. Νομίζω ότι αν ένα παιδί μη Ρομά αν γινόταν μια καταγγελία για ένα τέτοιο παιδί η αντιμετώπιση θα ήταν πολύ διαφορετική από ότι για ένα παιδί Ρομά...» (Επαγγελματίας 3).

Σχετικά με τον φόβο που εκφράστηκε από τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά για πιθανή απαγωγή τους, με σκοπό το εμπόριο των οργάνων τους, όλοι οι συμμετέχοντες επαγγελματίες ισχυρίστηκαν βάσει της προσωπικής τους εμπειρίας, ότι δεν γνωρίζουν κάποιο από τα παιδιά που συνεργάζονται ότι έχει πέσει θύμα trafficking. Μάλιστα, οι επαγγελματίες από τον ένα ΜΚΟ, που συνεργάζονται με παιδιά Ρομά από την Αλβανία,

ισχυρίστηκαν ότι όλα τα παιδιά με τα οποία έρχονται σε επαφή και συνεργάζονται, βρίσκονται στην Ελλάδα μαζί με τις οικογένειές τους και δεν έχουν έρθει ασυνόδευτα.

«...Κοίταξε συζητιέται αυτό, αλλά δεν είναι όμως κάποιος ειδικά που ξέρω ότι έχει χαθεί. Αυτά συζητιούνται ότι πουλάνε τα όργανα... δεν είναι όμως ότι έχω ακούσει ότι συνέβη σε κάποιο παιδί. Δηλαδή, ακούω ξέρεις που χάνονται παιδιά, που χάνονται άνθρωποι... αλλά από αυτούς (τον συγκεκριμένο πληθυσμό) δεν μου έχει πει ένας ότι έχασε κάποιον» (Επαγγελματίας 1).

«...Δεν το έχουμε δει εμείς αυτό γιατί θα είχε ακουστεί ότι κάποιος εξαφανίστηκε. Τόσα παιδιά είναι και δεν έχει εξαφανιστεί κανένα» (Επαγγελματίας 10).

Παρόλα αυτά, οι περισσότεροι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο, μπορούν κατά την εκτίμηση τους, να αποτελέσουν εύκολο στόχο για να πέσουν θύματα trafficking, με την έννοια ότι ξοδεύουν πολλές ώρες στο δρόμο και κατά κάποιο τρόπο βρίσκονται περισσότερο εκτεθειμένα σε σχέση με κάποιο άλλο παιδί που δεν εργάζεται στο δρόμο, και ενδεχομένως είναι περισσότερο προστατευμένο. Για παράδειγμα, δύο επαγγελματίες ανέφεραν:

«...Δεν το θεωρώ και αδύνατον να μην γίνει κάτι τέτοιο γιατί αυτά τα παιδιά κυρίως για μένα θα ήταν μεγαλύτερος στόχος. Θεωρώ ότι σε αυτή την κοινότητα είναι και λίγο πιο πιθανό να γίνει γιατί είναι λίγο πιο ανεξέλεγκτα. Δηλαδή, αν σε άλλη κοινότητα το παιδί δεν το αφήνεις από τα μάτια σου, γενικά εδώ τα έχουν και φιλοελεύθερα έτσι; Πιο πιθανό να γίνει ας πούμε» (Επαγγελματίας 8).

«...Αλλά δεν μου φαίνεται απίθανο να μπορεί να συμβεί. Φυσικά και όχι διότι όπως είπαμε είναι το περιβάλλον τους τέτοιο και είναι πολύ εύκολο να συμβεί και εφόσον υπάρχουν κρούσματα trafficking στην Ελλάδα τα πρώτα θύματα θα μπορούσαν να είναι αυτά τα παιδιά, τα οποία είναι στους δρόμους. Δηλαδή, ποιο άλλο θα ήταν; Το παιδί που είναι όλη την ώρα στο σπίτι με την μητέρα του; Όχι, προφανώς...» (Επαγγελματίας 3).

Ωστόσο, μία επαγγελματίας υποστήριξε ότι τα παιδιά που είναι πιο εύκολο να πέσουν θύματα trafficking είναι τα παιδιά που βρίσκονται στην Ελλάδα χωρίς τους γονείς τους, και στην προκειμένη περίπτωση τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο από Αλβανία, με τα οποία συνεργάζονται οι επαγγελματίες βρίσκονται στην Ελλάδα με τις οικογένειές τους.

«...Από αυτά τα παιδιά εδώ είναι με τις οικογένειές τους εδώ. Τα παιδιά που είναι πιο εύκολο να πέσουν θύματα trafficking είναι παιδιά που δεν είναι εδώ με τις οικογένειές τους, όχι με τις οικογένειές τους, με την μαμά και τον μπαμπά...» (Επαγγελματίας 10).

Όλοι οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι ο φόβος των παιδιών για πιθανή απαγωγή τους με σκοπό την πώληση των οργάνων τους, βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα που έχουν συμβεί όχι απαραίτητα στους συγκεκριμένους πληθυσμούς, αλλά σε άλλους πληθυσμούς. Έτσι, οι γονείς των παιδιών έχουν πληροφορηθεί για περιπτώσεις παιδιών που έχουν πέσει θύματα trafficking και το έχουν μεταφέρει στα εργαζόμενα παιδιά τους, προκειμένου με αυτό τον τρόπο να τα έχουν υπό έλεγχο και να τα

τρομοκρατήσουν, ώστε να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο προσεκτικά. Οι συμμετέχοντες επαγγελματίες που συνεργάζονται με Ρομά παιδιά από την Αλβανία, ανέφεραν ότι έχουν υπάρξει περιστατικά στην Αλβανία, όπου παιδιά έχουν πέσει θύματα trafficking, το οποίο κάποια στιγμή πήρε διαστάσεις στα ΜΜΕ.

«...Είναι ο χειρότερος φόβος διότι ένα παιδί μπορείς να το απειλήσεις με πάρα πολλούς τρόπους αλλά αυτή είναι η άμεση απειλή για την ζωή του...Και στην Αλβανία υπάρχουν περιστατικά. Υπάρχουν περιστατικά και για αρπαγής για όργανα και υπάρχουν και περιστατικά εσκεμμένου ακρωτηριασμού για επαιτεία. Οπότε μου φαίνεται πολύ λογικό, ώστε τα παιδιά να το θεωρούν ως νούμερο ένα φόβο. Έχουν περιπτώσεις στην χώρα τους σίγουρα... ε κάπου είχε καταγραφεί ένα, δύο περιστατικά. Αυτό έγινε ένας εθνικός μύθος, αλλά πραγματικά παρόλο ότι είναι δύσκολο να αποδειχθούν συμβαίνουν...» (Επαγγελματίας 12).

«...Από την άλλη εγώ νομίζω ότι και ένας μύθος, μία μέθοδος χειραγώγησης που αναπτύσσεται από τους γονείς... Είναι ένας μύθος όλο αυτό που κάθε μύθος έχει μια βάση στην πραγματικότητα. Δεν αναπτύσσεται έτσι από το πουθενά... ότι υπάρχουν περιστατικά που έχουν γίνει απαγωγές παιδιών υπάρχουν...» (Επαγγελματίας 7).

Επιπλέον, δύο επαγγελματίες υποστήριξαν βάσει της προσωπικής τους εμπειρίας ότι για τους Αλβανούς γονείς ο κίνδυνος της απαγωγής για εμπόριο οργάνων είναι κάτι που λέγεται από τους γονείς πολύ συχνά στα παιδιά τους, και συνιστά μία συνηθισμένη πρακτική, στην οποία καταφεύγουν για να ελέγξουν τα παιδιά τους, προκειμένου να είναι περισσότερο προσεκτικά. Κάποιοι άλλοι Αλβανοί γονείς αναφέρονται στο συγκεκριμένο κίνδυνο για να απειλήσουν τα παιδιά τους, προκειμένου να κερδίσουν περισσότερα χρήματα κατά την εργασία τους στο δρόμο και να γίνουν περισσότερο παραγωγικά.

«Εγώ το βλέπω αν πάω εγώ στα παιδικά μου χρόνια όταν ήμασταν δηλαδή στα 6 που μόλις αρχίζαμε και απομακρυνόμασταν από το σπίτι ας πούμε, αυτό που επικρατούσε κάθε μέρα από το πρωί ως το βράδυ ήταν ότι αν απομακρυνθείτε και ήσαστε μόνοι σας, θα σας κλέψουν και θα σας πουλήσουν τα όργανα. Ήταν μέσα στην νοοτροπία δηλαδή (των γονιών μας) πως να κάνεις το παιδί να μην απομακρυνθεί και να είναι υπεύθυνο και έλεγε διάφορες ιστορίες. Σου λέω δηλαδή λίγο το πόσο φυσιολογικό ήταν για μας... σε μας πάντως είναι πολύ συνηθισμένο να σου πουν ότι θα σε κλέψουν και θα σε πουλήσουν» (Επαγγελματίας 8).

«...Εγώ θυμάμαι είχα περίπτωση οικογένειας όπου απειλούσε ο πατέρας το παιδί με αυτό τον τρόπο, ότι αν δεν μου φέρεις πολλά λεφτά θα σε πουλήσω, θα πουλήσω τα όργανα σου» (Επαγγελματίας 12).

Σχετικά με τον φόβο που εξέφρασαν πολλά συμμετέχοντα παιδιά για την αστυνομία, οι απόψεις των επαγγελματιών συνάδουν με τις απόψεις των συμμετεχόντων παιδιών. Αναλυτικότερα, όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι η εργασία τους στο δρόμο είναι παράνομη και έρχεται σε αντίθεση με τον νόμο. Επομένως, είναι ευνόητο τα εργαζόμενα παιδιά να αντιμετωπίζουν την αστυνομία ως

απειλή, καθώς διατρέχουν τον κίνδυνο να συλληφθούν από τους αστυνομικούς, να οδηγηθούν στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής, και παράλληλα να μπουν σε μια διαδικασία και οι γονείς των παιδιών, οι οποίοι θα πρέπει να προσέλθουν στο αστυνομικό τμήμα, να παραλάβουν το παιδί τους και να πληρώσουν πρόστιμο.

«...Ένα παιδί το οποίο δουλεύει στο δρόμο είναι παράνομο για την αστυνομία, οπότε θα συλληφθεί, θα πάει στο αυτόφωρο το ίδιο, η οικογένεια του. Άρα θα έχει μπλεξίματα, άρα η αστυνομία είναι ένας άμεσος κίνδυνος για αυτούς και τρέχουν να γλιτώσουν όποτε τους βλέπουν. Είναι λογικό...» (Επαγγελματίας 3).

«...Είναι όλη η διαδικασία θα περάσουν ένα βράδυ στο αυτόφωρο, θα πληρώσουν οι γονείς τόσα χρήματα και τα χρήματα τα πονάνε. Αυτοί θα τα βγάλουν, δεν θα τα βγάλει κανένας άλλος. Οπότε, είναι φόβος για αυτούς...» (Επαγγελματίας 10).

Επιπλέον, όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι γνωρίζουν πολλές περιπτώσεις εργαζόμενων Ρομά παιδιών που έχουν συλληφθεί κατά την εργασία τους στο δρόμο και έχουν βιώσει την εμπειρία της κράτησης.

«...Περιστατικά με την αστυνομία έχουμε πολλά. Δηλαδή, πολλά παιδιά μας λένε με έπιασε η αστυνομία πήγα αυτόφωρο πέρασα, ήρθε η μαμά πλήρωσε 300 Ευρώ και βγήκα» (Επαγγελματίας 10).

Μάλιστα, κάποιοι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι έχουν υπάρξει ορισμένα περιστατικά, όπου αστυνομικοί έχουν ασκήσει λεκτική και σωματική βία σε βάρος των συλληφθέντων εργαζομένων παιδιών. Έτσι, τα εργαζόμενα παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται ως κίνδυνο την αστυνομία, καθώς θεωρούν ότι σε περίπτωση σύλληψης τους, ενδέχεται να πέσουν θύματα λεκτικής και σωματικής κακοποίησης, όπως έχει συμβεί σε άλλα εργαζόμενα παιδιά και το έχουν πληροφορηθεί.

«...Όσους έχουν πιάσει τους έχουν φερθεί ρατσιστικά και τους έχουν κακοποιήσει σωματικά. Εντάξει, αυτό μπορεί να είναι τρία περιστατικά, αυτά τα τρία όμως έχουν κυκλοφορήσει και εξαπλώνονται» (Επαγγελματίας 2).

Ωστόσο, δύο επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι σε κάποιες περιπτώσεις η στάση των αστυνομικών απέναντι στα εργαζόμενα παιδιά είναι αντιφατική, με αποτέλεσμα τα παιδιά να εισπράττουν διπλά μηνύματα. Ειδικότερα, οι συγκεκριμένοι επαγγελματίες ανέφεραν ότι σύμφωνα με μαρτυρίες ορισμένων παιδιών, υπάρχουν αστυνομικοί που κάνουν περιπολία στο δρόμο και συναντούν εργαζόμενα παιδιά και δεν τα συλλαμβάνουν, αλλά τους δίνουν χρήματα. Επίσης, σε κάποιες άλλες περιπτώσεις τα παιδιά συλλαμβάνονται και αφήνονται ελεύθερα. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές των δύο επαγγελματιών:

«...Αλλά μας έχουν πει παιδιά ότι πάνε οι αστυνομικοί μας δίνουν λεφτά μόνοι τους στο δρόμο. Ζουν μαζί τους. Δουλεύουν στον ίδιο χώρο. Αυτοί δουλεύουν έτσι και αυτοί δουλεύουν αλλιώς» (Επαγγελματίας 9).

«Επίσης, εγώ έχω μιλήσει με παιδιά που έχουν εμπειρία κράτησης και το αναφέρουν ως credit...ότι εμένα ο αστυνομικός δεν μου λέει τίποτα, απλά μου λέει φύγε. Δηλαδή, είναι διπλά μηνύματα αυτά για τα παιδιά... δηλαδή είναι ο αστυνομικός που τον φοβάμαι και είναι και ο αστυνομικός ο τάδε που τον κουμαντάρω ή θα του κάνω την τσιριμόνια και θα μου πει όχι...Και έχεις τον άλφα αστυνομικό που του λέει άντε φύγε από εδώ τώρα, τον βήτα αστυνομικό που έρχεται και σε μαζεύει...Έχει διπλά μηνύματα αυτό το παιδί. Αυτά τα διπλά μηνύματα δεν έχουν καμία χροιά προστασίας στο τέλος» (Επαγγελματίας 7).

Σύμφωνα επίσης με τους συμμετέχοντες επαγγελματίες, ένας ακόμα παράγοντας που τα εργαζόμενα παιδιά προσλαμβάνουν την αστυνομία ως κίνδυνο είναι ότι αφενός τα παιδιά ξοδεύουν πολλές ώρες στο δρόμο λόγω της εργασίας τους, και αφετέρου μένουν σε περιοχές στο κέντρο της Αθήνας, όπου υπάρχει καθημερινή αστυνόμευση. Ως εκ τούτου, τα παιδιά έχουν υπάρξει μάρτυρες διαφόρων επεισοδίων άσκησης αστυνομικής βίας σε άλλους πληθυσμούς. Τα περιστατικά αυτά είναι εύλογο να κάνουν τα παιδιά να αισθάνονται ότι κινδυνεύουν από τους αστυνομικούς.

«...Ναι τώρα τους Πακιστανούς δεν τους χτυπάει η αστυνομία;» (Επαγγελματίας 1).

«Πιστεύω... όπως και για τους περισσότερους πολίτες είναι πλέον ένας υπαρκτός κίνδυνος η αστυνομία με τον τρόπο που συμπεριφέρεται και έχει μάθει να αντιμετωπίζει τις καταστάσεις...» (Επαγγελματίας 3).

«Σαφέστατα και έχουν δει τέτοια σκηνικά (αστυνομικής βίας)...Σε ώρες που είμαστε εμείς σπίτι μας τα παιδιά είναι έξω και δουλεύουν άρα έχουν δει και πράγματα που εμείς δεν έχουμε δει που λίγο ως πολύ αν τα ψάξεις σε όλους μας έχουμε δει τέτοια περιστατικά αστυνομικής βίας... ή και το άλλο που μένουμε; Δηλαδή, όταν μένω στον Κολωνό θα έχω δει αστυνομικό να χτυπάει, να φέρεται άσχημα, να κάνει σκούπα τα έχουν δει αυτά...» (Επαγγελματίας 7).

8.9 Καριέρα στο δρόμο-Ο Παράγοντας της αυξανόμενης Ηλικίας

Ορισμένοι από τους συμμετέχοντες επαγγελματίες, ισχυρίστηκαν βάσει της προσωπικής εμπειρίας τους, ότι έχουν παρατηρήσει ότι τα εργαζόμενα παιδιά, καθώς εξελίσσονται και εισέρχονται στην εφηβεία, αρχίζουν να εμπλέκονται σε διάφορες παράνομες δραστηριότητες, όπως λόγω χάριν: μικροκλοπές, εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, εκπόρνευση. Και αυτό διότι τα παιδιά, τόσο τα εργαζόμενα αγόρια όσο και τα κορίτσια, κυρίως από την ηλικία των 12 ετών και άνω διαπιστώνουν ότι, καθώς μεγαλώνουν σε ηλικία, γίνονται λιγότερο παραγωγικά και κερδίζουν λιγότερα χρήματα σε σχέση με όταν βρίσκονταν σε μικρότερες ηλικίες. Αυτό συμβαίνει, διότι η στάση του ευρύτερου κοινού αρχίζει να αλλάζει απέναντι τους και ο κόσμος παύει να αντιμετωπίζει τους εργαζόμενους εφήβους, ως αθώα και

χαριτωμένα παιδιά, που έχουν ανάγκη από χρήματα. Η αλλαγή της στάσης του κοινού στα εργαζόμενα παιδιά με βάση την ηλικία τους, αποκαλύφθηκε, επίσης, και από τις αυτοαναφορές των δύο συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων Τασίμ και Ντεριάν, που παρουσιάστηκαν σε προηγούμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου. Έτσι, σύμφωνα με τους επαγγελματίες, οι εργαζόμενοι έφηβοι, μη έχοντας άλλη επιλογή, προσπαθούν να εξεύρουν άλλους τρόπους και λύσεις, και αρχίζουν συχνά να προσανατολίζονται στην επιτέλεση παράνομων δραστηριοτήτων, προκειμένου να κερδίσουν χρήματα και να αποκτήσουν ένα εισόδημα. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές δύο επαγγελματιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«Το αγόρι που μέχρι τα 11-12 ή πιο μικρό ξέρω εγώ έβγαζε λεφτά ζαφνικά μόλις γίνει ένας νεαρός του λέει (ο πελάτης), άντε φύγε ρε που θα μου πουλήσεις το λουλούδι! Και τα αγόρια απογοητεύονται γιατί όταν σαν παιδάκι βγάζεις λεφτά και χαιρέσαι για αυτό, μόλις όμως μεγαλώνεις σε διώχνουν» (Επαγγελματίας 1).

«...Εμείς δουλεύαμε και θυμάμαι πως άλλαξε η συμπεριφορά των παιδιών αλλάζοντας ηλικία. Βλέπαμε ας πούμε τα κοριτσάκια μέχρι κάποια ηλικία που πούλαγαν μικροπραγματάκια... και από κάποια ηλικία και μετά τα βλέπαμε και πηγαίνανε και καθόντουσαν στα πόδια των πελατών με γαρδένιες και λουλουδάκια. Το βλέπεις, δηλαδή, αυτό το πράγμα πως αλλάζει... Και δεν είναι μόνο τα κορίτσια, βλέπεις ότι και τα αγόρια αλλάζουν καριέρα. Βλέπεις δηλαδή ότι τα αγοράκια παίζουν κάποιο οργανάκι και μετά πάνε στο ότι επιβλέπουν τα πιο μικρά ή πουλάνε κλεμμένα αντικείμενα και μπορεί να πάνε και σε πολύ πιο σκληρά αδικήματα. Αλλά ούτως ή άλλως αν αυτή είναι η μόνη τους λύση. Δεν έχουν άλλη επιλογή» (Επαγγελματίας 12).

«...Ναι, παρατηρούμε ότι τα αγόρια μετά τα 13 περνάνε στην φάση λίγο της παραβατικότητας. Ήδη, ας πούμε έχουμε πάρει αρκετές μαρτυρίες για τα αγόρια κυρίως, που γύρω στα 11, 12 ξεκινάει αυτό. Αντί δηλαδή να κερδηθούν τα χρήματα πουλώντας ή παίζοντας μουσική, κλέβουν κινητά... αυτό είναι πάρα πολύ συνηθισμένο πλέον. Σαν συμμορίες να το πούμε έτσι και συμμετέχουν από τα 12 και μετά και αρχίζουν και οργανώνονται σε ομάδες, σε συμμορίες και εμπλέκονται σε πολλά ζητήματα από εκεί και πέρα. Τώρα έχουμε ένα αρκετά μεγάλο αριθμό που φτάνουν στους επιμελητές με τον κίνδυνο μετά να πάνε στις φυλακές ανηλίκων... Αλλά και με τα κορίτσια. Έχει υπάρξει δηλαδή περίπτωση που κορίτσι έχει πάει για κλοπή τσάντας, πορτοφόλι. Έρχονται συχνά σε επαφές με εύκολο χρήμα, με το οργανώνομαι σε γκρουπ, με το θέλω να ελέγγω, το θέλω να καταφέρω παραπάνω και έρχονται μετά και σε δελεασμό από άλλες προτάσεις, δηλαδή σε άλλα επίπεδα πλέον που είναι δηλαδή ο δρόμος γεμάτος προκλήσεις να το πούμε έτσι, ότι άμα κάνεις αυτό θα κερδίσεις παραπάνω χρήματα, μπορεί να πάνε στο dealing, σε μικροκλοπές σε διάφορα δηλαδή» (Επαγγελματίας 8).

Όπως αναδύεται, ο παράγοντας της αυξανόμενης ηλικίας φαίνεται ότι διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις εργασιακές εμπειρίες των παιδιών και επηρεάζει τις εργασιακές τους καταστάσεις, αλλά και τις πραγματικότητες που βιώνουν. Οι εργαζόμενοι Ρομά έφηβοι παύοντας να είναι παραγωγικοί από την πώληση αντικειμένων στο δρόμο, διότι το κοινό μεταστρέφει τις αντιλήψεις του απέναντι τους, συνειδητοποιούν ότι δεν

μπορούν πλέον να εξασφαλίσουν ένα εισόδημα από την εργασία τους στο δρόμο και αρχίζουν να εμπλέκονται στην επιτέλεση παράνομων δραστηριοτήτων, προκειμένου να κερδίσουν χρήματα, οι οποίες τους φέρνουν σε σύγκρουση με το νόμο.

8.10 Κίνδυνοι για την Υγεία των Εργαζομένων Παιδιών: Οι απόψεις των επαγγελματιών

Στην ενότητα αυτή γίνεται αναφορά στις απόψεις των επαγγελματιών για τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα παιδιά όσον αφορά στην υγεία τους.

Σχετικά με το ζήτημα της διατροφής, όλοι οι επαγγελματίες ανέφεραν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών ακολουθεί φτωχή διατροφή, καθώς έχουν συνηθίσει να αγοράζουν και να τρώνε πρόχειρο φαγητό από έξω, δεδομένου ότι ξοδεύουν αρκετές έως πολλές ώρες στο δρόμο, λόγω της εργασίας τους. Έτσι, τα παιδιά εξαναγκαστικά θα καταναλώσουν σε καθημερινή ή σχεδόν καθημερινή βάση, πρόχειρο φαγητό από έξω. Αυτό αναπόφευκτα, έχει αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία των παιδιών, με πιο έκδηλη έκφραση εκτός των άλλων, τα οδοντικά προβλήματα και τα στομαχικά προβλήματα. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων επαγγελματιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«Τα παιδιά αυτά έχουν μάθει να τρώνε σουβλάκια και ό, τι τους παίρνουν οι πελάτες. Δεν ξέρουν τι είναι το γάλα, δεν ξέρουν τι είναι τα φρούτα, τα λαχανικά... τα περισσότερα παιδιά έχουν προβλήματα με τα δόντια τους, έχουν προβλήματα με το στομάχι τους...» (Επαγγελματίας 10).

«Ναι, τα περισσότερα παιδιά έχουν χαλασμένα δόντια αφού η διατροφή τους είναι χάλια, αφού στην ουσία όλη μέρα τρώνε κρουασάν, πατατάκια, σουβλάκια, κόκα κόλες, χάμπουργκερ... σε πολλές περιπτώσεις παιδιών έχουν γίνει εξετάσεις αίματος και βλέπεις χοληστερίνη, βλέπεις το ένα βλέπεις το άλλο...» (Επαγγελματίας 8).

Επιπλέον, οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι η πλειοψηφία των Ρομά γονέων δεν ακολουθεί επίσης υγιεινή διατροφή, λόγω άγνοιας και αναλφαβητισμού, καθώς δεν αντιλαμβάνεται την σημασία της υγιεινής διατροφής. Επιπλέον, οι επαγγελματίες βάσει των εμπειριών τους, ισχυρίστηκαν ότι έχουν παρατηρήσει ότι η πλειοψηφία των Ρομά γονέων είναι χαλαρή όσον αφορά την σωστή διατροφή των παιδιών τους και δεν το θεωρούν ως κάτι σημαντικό. Μάλιστα, είναι σύνηθες σε περιπτώσεις που το παιδί αρνείται να φάει μαγειρευτό φαγητό στο σπίτι, οι γονείς δεν επιμένουν και του επιτρέπουν να αγοράσει και να καταναλώσει έτοιμο φαγητό από έξω.

«...Τα παιδιά τα έχουν κακομάθει. Αν σου αρέσει φάει, αν δεν σου αρέσει δεν με νοιάζει πήγαινε και πάρε ένα παγωτό έξω. Το έχουν λιγάκι αυτό. Δεν είναι όπως η Ελληνίδα μαμά να φάει το παιδί να μεγαλώσει. Υγιεινή διατροφή δεν έχει...». (Επαγγελματίας 9).

«...Οι γονείς μας λένε εγώ τους δίνω (φαγητό) αλλά δεν θέλουν, προτιμούν τα έτοιμα. Οι γονείς δεν μαθαίνουν τα παιδιά στην σωστή διατροφή, δεν τα κυνηγάνε. Τα παιδιά κάνουν ό, τι θέλουν» (Επαγγελματίας 8).

Επιπλέον, όλοι οι συμμετέχοντες επαγγελματίες ανέφεραν ότι οι περισσότεροι Ρομά γονείς δεν δείχνουν την πρέπουσα προσοχή ή το απαιτούμενο ενδιαφέρον για την υγεία των παιδιών τους, αλλά και την δική τους. Ειδικότερα, αυτό κατά την γνώμη τους, οφείλεται πρωτίστως στην έλλειψη παιδείας και την άγνοια που χαρακτηρίζει τους περισσότερους Ρομά σε θέματα υγείας, με αποτέλεσμα να μην θέτουν σε προτεραιότητα την υγεία των παιδιών τους, αλλά και την δική τους. Με άλλα λόγια, θα επισκεφτούν τον γιατρό μόνο σε περίπτωση που αντιμετωπίζουν κάποιο εξαιρετικά σοβαρό πρόβλημα ή βιώνουν κάποια μεγάλη ενόχληση.

«...Δεν τους νοιάζει η υγεία. Αν δεν έχουν σοβαρό πρόβλημα, σοβαρό πρόβλημα ας πούμε πεθαίνω δεν θα πάνε στο γιατρό. Δεν έχουν μάθει αυτό να το κάνουν. Θα πάω να κάνω μια εξέταση προληπτικά για ποιο λόγο; Καλά είμαι...» (Επαγγελματίας 2).

«Οι γονείς δεν δείχνουν κανένα ενδιαφέρον. Παίζει σημαντικό ρόλο σε αυτό η άγνοια, ο αναλφαβητισμός, δεν το βάζουν σε προτεραιότητα» (Επαγγελματίας 11).

Επίσης, μία επαγγελματίας η οποία συνεργάζεται και με άλλους πληθυσμούς υποστήριξε ότι έχει διαπιστώσει ότι οι Ρομά γονείς σε αντίθεση με άλλες πληθυσμιακές ομάδες, είναι περισσότερο «χαλαροί» σε θέματα υγείας των παιδιών τους και δεν ανησυχούν, διότι όπως πιστεύει και οι ίδιοι οι γονείς έχουν μεγαλώσει κατά αυτόν τον τρόπο. Επομένως, πρόκειται για ένα μοντέλο ζωής που επαναλαμβάνεται:

«...Δεν υπάρχει σαν β' ή γ' προτεραιότητα. Δεν υπάρχει σαν προτεραιότητα...Γιατί έχω την αίσθηση ότι το έχουν βιώσει και οι ίδιοι όμως. Είναι ένα μοντέλο που αναπαράγεται και κάνει ένα φαύλο κύκλο συνέχεια και προχωράει. Δεν έχει το παιδί μου δόντια ούτε και εγώ έχω δόντια... Δεν έχω κάνει εγώ εμβόλια ούτε το παιδί μου χρειάζεται να κάνει. Αφού δεν έχω εγώ δεν χρειάζεται να έχεις και εσύ... Δεν ξέρω αν είναι χαρακτηριστικό γενικά της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, αλλά εγώ δεν το έχω δει σε άλλες ομάδες. Και δουλεύω και με άλλους πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν τις ίδιες δυσκολίες και δεν το βλέπω αυτό...». (Επαγγελματίας 7).

Το παραπάνω επιβεβαιώνεται και από τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο, όπου πολύ συχνά οι ΜΚΟ αναλάμβαναν τον εμβολιασμό των Ρομά παιδιών που τους επισκέπτονταν και μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις οι γονείς δεν ήταν πάντα συνεπείς ή δεν παρευρίσκονταν.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τις αυτοαναφορές των επαγγελματιών οι περισσότεροι Ρομά συναντούν δυσκολίες στην πρόσβαση τους σε υπηρεσίες υγείας, καθώς συνιστούν ένα «ξένο» χώρο για αυτούς και επιπλέον τυγχάνει κάποιες φορές να λαμβάνουν ρατσιστική αντιμετώπιση, με αποτέλεσμα να αποθαρρύνονται. Επιπλέον, η πλειοψηφία των Ρομά αντιλαμβάνονται την επαφή τους και την επίσκεψη τους σε νοσοκομεία και κέντρα υγείας, ως μία χρονοβόρα και γραφειοκρατική διαδικασία που

θα ήθελαν να αποφύγουν, διότι αισθάνονται ότι δεν μπορούν να ανταποκριθούν λόγω αναλφαβητισμού ή στην περίπτωση των Αλβανών Ρομά δυσκολεύονται διότι δεν γνωρίζουν την γλώσσα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, η πλειοψηφία των Ρομά παιδιών να είναι ανεμβολίαστα ή να υπόκειται σε ανεπαρκή εμβολιασμό.

«...Οι γιατροί ίσως να μην αρνούνται να τους εξυπηρετήσουν, αλλά δεν υπάρχει ας πούμε τόση φροντίδα... Δηλαδή, ένας γονέας ή ένα παιδί, που απορρίφθηκαν ίσως στην είσοδο ενός νοσοκομείου δεν θα ξαναπάνε τόσο εύκολα...» (Επαγγελματίας 11).

«Κάποιοι κάνουν τα εμβόλια στα παιδιά τους. Κάποιοι δυσκολεύονται στην πρόσβαση στην ουσία. Έχουμε πάρει αρκετές μαρτυρίες ότι ναι πάνε μέχρι το σημείο ας πούμε, αλλά είναι αδιάφορη η υπηρεσία και δεν τους ακούει. Τους διώχνει στην ουσία... Πολλές φορές οι εργαζόμενοι μπορεί να κουράζονται, η αντιμετώπιση δεν είναι ό,τι καλύτερο και ναι βεβαίως ελάτε να σας κάνουμε εμβόλια και εξετάσεις, αλλά και φέρε μας και αυτό ή θέλουμε και αυτό και αυτοί (οι Ρομά) να μην καταλαβαίνουν τι θέλει και να φεύγουν ας πούμε, με αποτέλεσμα να μένουν τα παιδιά χωρίς εμβόλια. Με τα θέματα υγείας δύσκολο και όταν δεν μιλάς και την γλώσσα και να πας στο νοσοκομείο πως θα βγάλεις άκρη; Αφού ξέρουμε ελληνικά και χανόμαστε. Όταν δεν ξέρεις και είσαι και Ρομά και είσαι έτσι και σε βλέπουν και σε σπρώχνουν και σε διώχνουν χωρίς εξηγήσεις...» (Επαγγελματίας 8).

Επίσης, μία επαγγελματίας αναφέρθηκε και στις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι Ρομά γονείς για την αγορά των φαρμάκων:

«...Είναι και το οικονομικό. Φυσικά, τα δημόσια νοσοκομεία δεν έχουν οικονομική επιβάρυνση, αλλά και μόνο που θα τους γράψουν τα φάρμακα στο βιβλιάριο άντε αυτοί μετά να τα πάρουν. Δηλαδή, και το οικονομικό παίζει ένα σχετικό ρόλο, πολύ μικρότερο όμως» (Επαγγελματίας 11).

Επομένως, αν ληφθεί υπόψη η κακή διατροφή που ακολουθεί η πλειοψηφία των εργαζομένων Ρομά παιδιά, σε συνδυασμό με το ότι τα περισσότερα εργαζόμενα Ρομά παιδιά εργάζονται παρατεταμένες ώρες στο δρόμο και εκτίθενται σε ένα μολυσματικό περιβάλλον, χωρίς εμβολιασμό ή με ανεπαρκή εμβολιασμό, καθίσταται σαφές ότι η υγεία τους τίθεται σε κίνδυνο.

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απόψεις των επαγγελματιών για τους λόγους που τα εργαζόμενα παιδιά αισθάνονται ότι διατρέχουν κινδύνους, παρά το γεγονός ότι στην συντριπτική τους πλειοψηφία συνοδεύονται από τους γονείς τους ή συγγενικά τους πρόσωπα κατά την εργασία τους στο δρόμο.

8. 11 Οι προσωπικές αντιλήψεις των Επαγγελματιών για το γεγονός ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο αισθάνονται ότι κινδυνεύουν παρόλο που συνοδεύονται

Οι επαγγελματίες απέδωσαν σε διάφορους λόγους το γεγονός ότι τα εργαζόμενα παιδιά παρόλο που συνοδεύονται από τους γονείς τους είτε από συγγενικά τους πρόσωπα κατά την εργασία τους στο δρόμο, αισθάνονται ότι αντιμετωπίζουν κινδύνους. Ειδικότερα, όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι τα παιδιά μπορεί από την μια πλευρά να συνοδεύονται από τους γονείς τους κατά την εργασία τους στο δρόμο, ουσιαστικά όμως δεν υπάρχει επαρκής επίβλεψη και οι γονείς δεν είναι πάντοτε παρόντες κατά τις προσωπικές συνδιαλλαγές των παιδιών τους με τους πελάτες και τον κόσμο. Συγκεκριμένα, τα παιδιά συνήθως έχουν ορίσει με τους γονείς τους ένα προσυμφωνημένο μέρος για να συναντηθούν όταν τελειώσουν την εργασία τους και να επιστρέψουν στο σπίτι. Ως εκ τούτου, οι γονείς περιμένουν τα παιδιά να τελειώσουν και να εμφανιστούν στο σημείο αναφοράς που έχουν προσυμφωνήσει ή σε περιπτώσεις που και οι γονείς εργάζονται στο δρόμο, χωρίζονται με τα παιδιά και πηγαίνουν σε διαφορετικές καφετέριες ή εστιατόρια για να εργαστούν. Σε κάθε περίπτωση, οι γονείς δεν βρίσκονται πάντοτε ακριβώς δίπλα στα παιδιά, με αποτέλεσμα τα παιδιά να αισθάνονται κίνδυνο και έλλειψη προστασίας. Για παράδειγμα, οι επαγγελματίες 8 και 10 ανέφεραν:

«...Γιατί ο γονέας μπορεί να βρίσκεται στην πλατεία στο Μοναστηράκι και το παιδί να δουλεύει στο Σύνταγμα. Αυτό δεν σημαίνει ότι το επιβλέπει. Οι γονείς δίνουν ένα σημείο, μια βάση για να συναντιούνται και τα παιδιά γυρνάνε στην βάση. Αλλά μπορεί να τους τύχει το καθετί και οι γονείς να μην το ξέρουν, να μην προλάβουν να αντιδράσουν ας πούμε...» (Επαγγελματίας 8).

«...Δηλαδή, τι συζητάει κάθε παιδί με τον εκάστοτε πελάτη κανένας δεν μπορεί να το ξέρει παρά μόνο αυτοί οι δύο, οπότε εκεί μπορεί να ειπωθούν πολλά τα οποία εμείς δεν ξέρουμε και δεν μπορούμε να φανταστούμε. Μας έχουν πει πολλά παιδιά ότι μας λένε το ένα, μας λένε το άλλο, έλα από εδώ έλα από εκεί, έλα να συναντηθούμε το βράδυ και οι γονείς πολλές φορές μπορεί να είναι η μάνα εδώ και το παιδί να είναι στο σουβλατζίδικο, στην καφετέρια που είναι παραδίπλα και να τσακωθεί με κάποιο άλλο παιδί, να τσακωθεί με κάποιον πελάτη» (Επαγγελματίας 10).

Επίσης, η υπεύθυνη του ενός εκ των δύο ΜΚΟ που διεξήχθη η έρευνα, εξέφρασε την άποψη ότι τα παιδιά αισθάνονται ότι κινδυνεύουν μολονότι συνοδεύονται από συγγενικά τους πρόσωπα, διότι τα παιδιά έχουν την αίσθηση ότι δεν μπορούν να μοιραστούν με τους γονείς τους, τις ανησυχίες τους και την ανασφάλεια που νιώθουν στο δρόμο ή τις δυσάρεστες εμπειρίες που μπορεί να αποκτήσουν, διότι δεν πρόκειται να βρουν ανταπόκριση. Οι γονείς δεν θέλουν να γνωρίζουν ότι τα παιδιά τους κινδυνεύουν, ώστε να μην αισθάνονται ενοχές και ευθύνη για ό, τι κακό μπορεί να τους συμβεί. Έτσι, σύμφωνα με την άποψη της, το εργαζόμενο παιδί αισθάνεται ακόμα

περισσότερο ότι κινδυνεύει, καθώς οι γονείς δεν θα το υπερασπίσουν και θα χρεώσουν στο ίδιο την δυσάρεστη εμπειρία που μπορεί να βιώσει. Ακολουθεί απόσπασμα από την αναφορά της:

«...Αν το πουν και στους γονείς τους μπορεί να τους δώσει και καμιά φάπα. Διότι επειδή οι γονείς δεν θέλουν να αισθάνονται τις ενοχές για αυτά δεν θέλουν και να ξέρουν. Νομίζω ότι κάνουν τάχα ότι δεν καταλαβαίνουν οι γονείς, ότι κάπου δεν θέλουν πολλά να ξέρουν διότι αν ξέρεις πρέπει κάπως να τον υπερασπίσεις. Και στο τέλος μπορεί αν του πει τι έκανες εσύ! Εσύ φταις, εσύ τα έκανες, εσύ έφταιγες. Οπότε τον βολεύει να το παίζει ανήξερρος, να καθησυχάσει τις τύψεις του και να του πει άντε ρε μήπως ήθελες εσύ να σε αυτόσουν και να σε κάνουν; Δηλαδή, να ενοχοποιήσει το παιδί. Γιατί αντί να το υποστηρίζει, να του πει ότι τάχα πήγες κιόλας γυρεύοντας! Και το παιδί είναι φοβισμένο δεν μιλάει...» (Επαγγελματίας 1).

Ωστόσο, μία επαγγελματίας εξέφρασε αντίθετη άποψη και ανέφερε ως πρόσθετο παράγοντα, ότι οι γονείς των εργαζομένων παιδιών, προετοιμάζουν τα παιδιά όταν ξεκινούν να εργάζονται στο δρόμο για τους κινδύνους που ελλοχεύουν και τους τονίζουν ότι πρέπει να προσέχουν. Έτσι, τα παιδιά παρόλο που συνοδεύονται από συγγενικά πρόσωπα επηρεάζονται από τις επιστημάνσεις των γονιών τους, οι οποίοι φροντίζουν διαρκώς να τους υπενθυμίζουν ότι υπάρχουν πολλοί κίνδυνοι:

«Δεν νομίζω δηλαδή ότι και οι ίδιοι οι γονείς την ώρα που τα στέλνουν στο δρόμο τους βάζουν την φιλοσοφία ότι όλα έξω στο δρόμο είναι ωραία και όμορφα. Πιστεύω ότι από την αρχή που ξεκινάνε (τα παιδιά) είναι ήδη προετοιμασμένα από τους γονείς ότι έξω είναι πολύ δύσκολα τα πράγματα, δηλαδή πολλοί κίνδυνοι. Οι ίδιοι οι γονείς τους το τονίζουν... και τους το λένε και συνέχεια δηλαδή για να μην ηρεμούν» (Επαγγελματίας 8).

Επίσης, όλοι οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι τα εργαζόμενα παιδιά βάσει των προσωπικών τους εμπειριών, είναι εύλογο να αποκτούν ανησυχίες και να αισθάνονται ότι διατρέχουν κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο, δεδομένου ότι όλα τα εργαζόμενα παιδιά έχουν βιώσει κίνδυνο και κάποια έχουν πέσει θύματα, παρόλο που μπορεί να συνοδεύονται. Με άλλα λόγια, η αίσθηση των παιδιών ότι κινδυνεύουν βασίζεται στις προσωπικές τους εμπειρίες και σε χειροπιαστά γεγονότα που είτε έχουν βιώσει, είτε έχουν πληροφορηθεί να συμβαίνουν σε άλλα παιδιά.

«...Από την άλλη από την εμπειρία τους μετά αποκτούν τις ανησυχίες αυτές. Γιατί βλέπουν τους κινδύνους από τους πελάτες, ας πούμε αστυνομικοί είναι κίνδυνος...» (Επαγγελματίας 10).

Κάποιοι επαγγελματίες αναφέρθηκαν στην φύση της δουλειάς των παιδιών η οποία από μόνη της ενέχει πολλούς κινδύνους, καθώς τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, επειδή μετακινούνται συνεχώς από την μια καφετέρια στην άλλη για να πωλήσουν τα μικροαντικείμενα τους, και δεδομένου ότι οι γονείς δεν βρίσκονται πάντοτε δίπλα τους, είναι περισσότερο εκτεθειμένα σε κινδύνους και μπορούν ευκολότερα να πέσουν θύματα οποιαδήποτε κινδύνου. Για παράδειγμα, η Επαγγελματίας 3 ανέφερε:

«... Δηλαδή μια εργασία την νύχτα για οποιονδήποτε είναι πολύ επικίνδυνη... Το άλλο είναι ότι και η φύση της δουλειάς τους πέρα από το ότι είναι νύχτα και η ίδια από μόνη της και πάλι έχει πολλές επικινδυνότητες. Είναι διαφορετικό να δουλεύεις σερβιτόρος σε ένα μαγαζί νυκτερινό για παράδειγμα και διαφορετικό να γυρνάς από μαγαζί σε μαγαζί πουλώντας λουλούδια. Πολύ πιο εύκολα μπορούν να σε αποπλανήσουν, να σε κλέψουν, να σε ασελήσουν πάνω σου οτιδήποτε...» (Επαγγελματίας 3).

Ακόμα, όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι τα παιδιά γνωρίζουν ότι η εργασία τους στο δρόμο συνιστά μία παράνομη δραστηριότητα που έρχεται σε αντίθεση με τον νόμο και διώκεται ποινικά. Επομένως, τα εργαζόμενα παιδιά γνωρίζουν ότι επιτελούν κάτι παράνομο και αυτό αυτόματα τους θέτει σε μια θέση κινδύνου και στην ανάπτυξη ψυχολογίας θύματος. Για παράδειγμα, η Επαγγελματίας 7 ανέφερε:

«... Και νομίζω ότι σε ένα ψυχολογικό επίπεδο είναι λίγο δική μου η αίσθηση αυτή ότι γνωρίζοντας ότι κάνουν κάτι παράνομο πως είναι δυνατόν να νιώσουν προστατευμένοι; Και στο κάτω κάτω υπάρχει αυτό, γνωρίζοντας ότι κάνω κάτι παράνομο πως με προστατεύει αυτός που θα έπρεπε να με προστατεύσει; Γιατί αυτό υπάρχει» (Επαγγελματίας 7).

«Νιώθουν τα παιδιά ανασφάλεια. Αυτά είναι συναισθήματα που γεννιούνται στα παιδιά... από αυτό που οι γονείς τους του βάζουν να κάνουν γιατί είναι παράνομο» (Επαγγελματίας 2).

Επίσης, ένας επαγγελματίας εξέφρασε την άποψη ότι το εργαζόμενο παιδί μπαίνει στην ψυχολογία του θύματος, καθώς σύμφωνα με την γνώμη της, οι γονείς ή τα συγγενικά πρόσωπα που επιβλέπουν τα παιδιά έχουν μια διπλή ιδιότητα. Ειδικότερα, οι γονείς θεωρητικά λειτουργούν ως προστάτες των εργαζομένων παιδιών τους, αλλά ταυτόχρονα είναι και «τσεκαδόροι» των παιδιών, δηλαδή αυτοί που θα ελέγξουν αν το παιδί εργάζεται και θα ασκήσουν εξουσία πάνω του. Επομένως, το εργαζόμενο παιδί, μπορεί από την μια πλευρά να συνοδεύεται, αλλά από την άλλη πλευρά δεν μπορεί ουσιαστικά να αισθανθεί ότι προστατεύεται. Παρατίθεται απόσπασμα από την αναφορά της:

«...Δηλαδή, πέρα από το πρακτικό ότι οι μητέρες είναι σημείο αναφοράς είναι και τσεκαδόροι στην πραγματικότητα. Άρα οι γονείς έχουν μια διπλή ιδιότητα. Από την μια είναι αυτός που με προστατεύει από την άλλη είναι και τσεκαδόρος μου. Δηλαδή αν εγώ κάθομαι θα έρθει και θα με σκουντήσει να συνεχίσω. Άρα μπαίνεις στην ψυχολογία του θύματος με τον θύτη, ότι υπάρχει αυτή η σχέση μίσους και πάθους ας πούμε. Υπάρχουν και τα δύο συναισθήματα και να μεν εκφράζονται με την έννοια εντάξει εδώ παρακάτω είναι η μαμά μου, ο αδερφός μου, ο μπαμπάς μου, η νύφη μου...αλλά είναι και αυτός που θα μου ασκήσει και την εξουσία. Άρα πιο πολύ μπαίνουμε στην ψυχολογία του θύματος παρά στο ότι ελεύθερα μπορώ να πω ότι α! νιώθω προστατευμένος» (Επαγγελματίας 7).

Η άποψη της συγκεκριμένης επαγγελματία συνάδει με τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο. Κατά την συμμετοχή μου στην Δράση «Δράση στο Δρόμο», είχε συμβεί πολλές φορές να συναντούμε ορισμένα παιδιά, τα οποία από την συμπεριφορά τους φαινόταν ότι

αντιλαμβάνονται τα συγγενικά τους πρόσωπα ως «τσεκαδόρους» τους. Συγκεκριμένα, ορισμένα παιδιά που τύγγανε να σταματήσουν για λίγο την εργασία τους, είτε για να συζητήσουν μαζί μας, είτε για να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που υλοποιούνταν στο πλαίσιο της Δράσης «Δράση στο Δρόμο», τα παιδιά μας ζητούσαν να αποκρύψουμε από τους γονείς τους, σε περίπτωση που τους συναντήσουμε, ότι τα είδαμε και ότι ξόδεψαν χρόνο μαζί μας. Και αυτό διότι, όπως τα παιδιά μας εξηγούσαν, οι γονείς τους θα τα επέπλητταν, επειδή θα θεωρήσουν ότι χαζολογούν. Επιπλέον, κατά την παραμονή μου στο πεδίο, είχα παρατηρήσει ότι τα εργαζόμενα παιδιά διέθεταν κινητό τηλέφωνο, μέσω του οποίου οι γονείς τους ή τα συγγενικά πρόσωπα που τα επέβλεπαν, μπορούσαν να επικοινωνήσουν μαζί τους ανά πάσα στιγμή και να τα ρωτήσουν για την πρόοδο των ημερήσιων εισπράξεων τους. Είχε συμβεί να υπάρξω μάρτυρας σε περιστατικό στο δρόμο, όπου ένα εργαζόμενο κορίτσι σταμάτησε για λίγο την εργασία της και κάθισε μαζί μας, προκειμένου να ξεκουραστεί και να πιει πορτοκαλάδα για να δροσιστεί. Εκείνη την στιγμή συνέβη να την καλέσει στο κινητό τηλέφωνο, η μεγαλύτερη ενήλικη αδερφή της, η οποία συνήθως την περίμενε στην πλατεία στο Μοναστηράκι. Το κορίτσι, απάντησε αναφέροντας στην αδερφή της ότι εργάζεται και δεν έχει σταματήσει.

8. 12 Συνθήκες διαβίωσης των εργαζομένων Ρομά παιδιών

Στην υποενότητα αυτή γίνεται αναφορά στις συνθήκες διαβίωσης των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών, των νεαρών Ρομά ενηλίκων κατά την παιδική τους ηλικία, αλλά και στην παρούσα φάση, όπως και των συμμετεχόντων μουσουλμάνων Ρομά γονέων. Επίσης, παρουσιάζονται οι απόψεις των επαγγελματιών βάσει της εμπειρίας τους, όπως και δεδομένα που προέρχονται από την παρατήρηση μου στο πεδίο, και ειδικότερα από τις προσωπικές μου επισκέψεις σε ορισμένα σπίτια των συμμετεχόντων παιδιών και Ρομά μουσουλμάνων γονέων.

Τα περισσότερα παιδιά όταν ρωτήθηκαν για το που κοιμούνται κάθε βράδυ, απάντησαν ότι μένουν σε σπίτι μαζί με τους γονείς τους, τα αδέρφια τους ή και σε αρκετές περιπτώσεις μένουν μαζί και με τις οικογένειες των συγγενικών τους προσώπων (λόγου χάριν: οικογένειες παντρεμένων αδερφών, παππού, γιαγιά). Πολλά παιδιά ανέφεραν ότι τα σπίτια που διαμένουν αποτελούνται κυρίως από ένα έως τρία δωμάτια, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μοιράζονται το ίδιο δωμάτιο με τα υπόλοιπα μέλη των πολυμελών οικογενειών τους και του ευρύτερου συγγενικού τους κύκλου, και ως εκ τούτου να στερούνται του προσωπικού τους χώρου. Για παράδειγμα:

*«Μένουμε όλοι μαζί σε ένα μεγάλο δωμάτιο, οι γονείς μου και οι τρεις αδερφές μου...»
(Συριάν (1), 12 ετών).*

*«Ναι, μένω μαζί με τους γονείς μου και τα αδέρφια μου και τις οικογένειες τους σε σπίτι.
Μένουμε 10 άτομα στο σπίτι σε δύο δωμάτια» (Κώστας, 8 ετών).*

«Μένω σε σπίτι στον Άγιο Νικόλαο, σε σπίτι που έχει 3 δωμάτια. Μένω με την μαμά μου, τον μπαμπά μου, τις τρεις αδερφές μου, με τους δύο αδερφούς μου και την νύφη μου. Κοιμάμαι στο πάτωμα» (Κατερίνα, 10 ετών).

Ωστόσο, κάποια παιδιά δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι την παρούσα χρονική περίοδο διαμένουν σε αυτοκίνητο μαζί με την οικογένεια τους και όχι σε σπίτι, ενώ ένα κορίτσι η Συριάν (1) (12 ετών), υποστήριξε ότι μένει μαζί με την οικογένεια της σε σπίτι, αλλά από την επόμενη μέρα θα μετακινηθούν και θα μένουν σε αυτοκίνητο. Επίσης, ένα ακόμα κορίτσι η Δήμητρα (8 ετών), ισχυρίστηκε ότι διαμένει μαζί με την οικογένεια της σε πρόχειρο παράπηγμα που έχουν οι γονείς της κατασκευάσει. Όταν τα παιδιά ρωτήθηκαν για τους λόγους που μένουν σε αυτοκίνητο αναφέρθηκαν σε σοβαρά οικονομικά προβλήματα που οι γονείς τους αντιμετωπίζουν, με αποτέλεσμα είτε να δυσκολεύονται να πληρώσουν το ενοίκιο και να τους έχει γίνει έξωση από τους ιδιοκτήτες, είτε να μην έχουν την οικονομική δυνατότητα να νοικιάσουν σπίτι την παρούσα περίοδο, είτε να τους ζητείται από τους ιδιοκτήτες αύξηση του ενοικίου που οι γονείς τους αδυνατούν να ανταποκριθούν. Για παράδειγμα:

«...Μένουμε σε αμάξι. Μερικοί πάνω στο αμάξι, μερικοί έξω από το αμάξι. Εγώ και τα αδέρφια μου κοιμόμαστε μέσα και ο παππούς μου με την γιαγιά μου έξω από το αμάξι» (Μαζούμ, 12 ετών).

«Μένουμε όλοι μαζί σε ένα μεγάλο δωμάτιο, οι γονείς μου και οι 3 αδερφές μου. Αλλά από αύριο μας διώχνουν από το σπίτι και θα κοιμόμαστε μέσα στο αμάξι» (Συριάν (1), 12 ετών).

«Μένουμε σε παράγκα που έχουμε φτιάξει εμείς... είμαστε 6 παιδιά και οι γονείς μου» (Δήμητρα, 8 ετών).

Επίσης, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων παιδιών δήλωσε ότι δεν έχουν σταθερή κατοικία και ότι συμβαίνει πολύ συχνά οι οικογένειες τους να αλλάζουν κατά καιρούς σπίτια και να μετακινούνται από το ένα σπίτι στο άλλο, κυρίως λόγω οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν, με συνέπεια να αναζητούν φθηνότερη κατοικία ή λόγω ρατσισμού που μπορεί να υφίστανται από τους γείτονες. Λόγου χάριν, τα παιδιά Παναγιώτης (10 ετών) και η Συριάν (2) (12 ετών) ανέφεραν χαρακτηριστικά:

«Εμείς πολλές φορές αλλάζαμε σπίτια γιατί στην γειτονιά μου που μέναμε κανείς δεν μας άφηνε να μένουμε» (Χρήστος, 10 ετών).

«Όχι, αλλάζαμε σπίτια. Γιατί μέναμε ας πούμε εκεί 2 χρόνια, αλλά πληρώναμε 200 ευρώ το νοίκι και μετά ο ιδιοκτήτης ήθελε να κάνει το νοίκι 300 ευρώ και εμείς δεν είχαμε τόσα λεφτά! Από πού θα τα πάρουμε; Και εμείς αλλάζαμε σπίτι, τα αφήνουμε και πάμε σε άλλα σπίτια...» (Συριάν (2), 12 ετών).

Σημειώνεται ότι αρκετά από τα συμμετέχοντα παιδιά που δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους ότι διαμένουν σε σπίτι ανέφεραν ότι τους έχει συμβεί στο παρελθόν να χρειαστεί να κοιμηθούν για κάποιες μέρες ή και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα είτε στο δρόμο, όπως για παράδειγμα: σε πλατείες, παγκάκια μαζί με τις

οικογένειες τους ή μόνοι τους, είτε σε σκηνή κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, είτε σε αυτοκίνητο. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«...Ναι, πριν από 7 μήνες, ήμουν στην Κρήτη για δουλειά μόνος μου και δεν είχα λεφτά να πληρώσω για το ενοίκιο, έμενα μόνος μου και μου λέει ο ιδιοκτήτης άμα δεν πληρώσεις θα φύγεις. Του λέω δεν έχω λεφτά, άμα του λέω περιμένεις 1-2 μέρες θα σε πληρώσω και λέει όχι θα φύγεις. Και δεν ήταν εκεί θείοι μου, σόϊ μου, είχαν φύγει στην Ξάνθη και κοιμήθηκα σε μια πλατεία της Ιεράπετρας για δύο μέρες και μετά έφυγα από εκεί...» (Γιοκάν, 16 ετών).

«...Ναι, πιο παλιά είχαμε μείνει για κάποιο καιρό στο αμάξι, γιατί δεν είχαμε λεφτά να πληρώσουμε το νοίκι και κοιμόμασταν μέσα στο αμάξι όλοι...» (Έφη, 9 ετών).

«Ναι, πιο παλιά κοιμόμασταν σε μια πλατεία γιατί δεν είχαμε λεφτά για σπίτι» (Βιζντάν, 13 ετών).

«Αυτό το καλοκαίρι είχαμε μείνει σε σκηνή γιατί είχαμε πάει για δουλειά σε νησιά και κοιμόμασταν σε σκηνή. Εντάξει, και κάποια άλλα καλοκαίρια που πάμε σε νησιά, σε σκηνή μέναμε ή κάποιες φορές σε αμάξι» (Κατερίνα, 10 ετών).

Επίσης, δύο αγόρια υποστήριξαν ότι τους έχει συμβεί κάποιες νύχτες να κοιμηθούν στο δρόμο περιμένοντας τα συγγενικά τους πρόσωπα να τελειώσουν την δουλειά και να φύγουν μαζί τους τις πρώτες πρωινές ώρες ή έχουν κοιμηθεί για κάποιες ώρες της νύχτας σε internet cafe για να ξεκουραστούν για λίγο από την δουλειά. Αυτό βρέθηκε να ισχύει στις περιπτώσεις των παιδιών Μουσταφά και Μοχάμαντ.

«Στο δρόμο όχι δεν έχω κοιμηθεί. Αλλά σε internet cafe ναι, όταν ξενυχτάγαμε που δουλεύαμε ξέρεις πηγαίναμε έτσι και καθόμασταν μέσα σε κανένα internet cafe και κλείναμε τα μάτια μας καμιά ωρίτσα για να ξεκουραστούμε...» (Μουσταφά, 15 ετών).

«...Έχει τύχει να κοιμηθώ στο δρόμο ναι. Μερικές φορές που πήγαινε η γιαγιά μου για δουλειά και εγώ δεν πήγαινα μαζί της, αργούσε όλο το βράδυ πούλαγε και εγώ έπεφτα να κοιμηθώ εκεί κοντά σε μια εκκλησία και την περίμενα μέχρι να τελειώσει τα ξημερώματα...» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

Ακόμα, ένα συμμετέχων κορίτσι, η Ελένη δήλωσε ότι παρόλο που έμεναν σε σπίτι μαζί με την οικογένεια της, έχει τύχει στο παρελθόν κάποιες νύχτες να τις περάσουν στην πλατεία της περιοχής που έμεναν, διότι όπως το παιδί ισχυρίστηκε ήταν καλοκαίρι και λόγω αφόρητης ζέστης αδυνατούσαν να κοιμηθούν στο σπίτι που είχαν νοικιάσει. Όπως το παιδί δήλωσε:

«Που και που όταν μέναμε με την οικογένεια μου στα Πετράλωνα, έκανε πολύ ζέστη και υπήρχε εκεί μια πλατεία και κάποιες φορές κοιμόμασταν στην πλατεία και παίρναμε μαζί τα ρούχα μας και το πρωί πηγαίναμε στο σπίτι. Είχε πολύ ζέστη για αυτό και δεν αντέχαμε να κοιμηθούμε στο σπίτι» (Ελένη, 10 ετών).

Ανάλογες καταστάσεις περιέγραψαν ότι έχουν βιώσει και οι τέσσερις συμμετέχοντες νεαροί Ρομά ενήλικες κατά την παιδική τους ηλικία. Οι ενήλικες ισχυρίστηκαν ότι οι οικογένειες τους άλλαζαν σχετικά συχνά διάφορα σπίτια, τα οποία κατά κύριο λόγο απαρτίζονταν από ένα έως στην καλύτερη περίπτωση τρία δωμάτια και έτσι παιδιά και γονείς μοιράζονταν τον ίδιο χώρο. Με εξαίρεση την νεαρή Ρομά ενήλικα Ντεριάν, η οποία ανέφερε ότι πολλές φορές διέμενε σε σπίτια ή υπαίθριους χώρους που στερούνταν παροχής ηλεκτρικού ρεύματος και νερού, οι υπόλοιποι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες, Τασίμ, Αρίφ και Αϊχάν, ισχυρίστηκαν ότι τα σπίτια που κατά καιρούς διέμεναν διέθεταν ηλεκτροδότηση και υδροδότηση και ήταν στοιχειωδώς επιπλωμένα. Επιπλέον, η Ντεριάν και ο Αϊχάν δήλωσαν ότι άλλαζαν συχνά σπίτια λόγω οικονομικής δυσχέρειας των γονιών τους. Αντίθετα, οι ενήλικες Τασίμ ισχυρίστηκε ότι άλλαζαν συχνά κατοικία, διότι έμεναν σε παλιά κτίρια, τα οποία γκρεμίζονταν για να χτιστούν πολυκατοικίες ή καταστήματα. Επίσης, ο Αρίφ, ανέφερε ότι άλλαζαν σπίτια, διότι οι ιδιοκτήτες ενδιαφέρονταν να τα πουλήσουν.

Οι δύο νεαροί Ρομά ενήλικες Ντεριάν και Αϊχάν, υποστήριξαν ότι κατά την παιδική τους ηλικία, τους έχει συμβεί να κοιμηθούν στο δρόμο. Συγκεκριμένα, η Ντεριάν ανέφερε ότι σχετικά πρόσφατα αναγκάστηκε με την οικογένειά της, να μείνουν κάτω από μια γέφυρα για περίπου μια εβδομάδα, καθώς ο ιδιοκτήτης του σπιτιού που έμεναν τους ζήτησε να εγκαταλείψουν το σπίτι, διότι δεν είχαν χρήματα να πληρώσουν το ενοίκιο, και τους διέκοψε την υδροδότηση για να τους εξαναγκάσει να φύγουν. Επίσης, πρόσθεσε ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα έχει διαμένει σε σκηνή μαζί με την οικογένειά της σε υπαίθριο χώρο. Στην περίπτωση του Αϊχάν, φαίνεται ότι οι συχνοί καβγάδες και η κακή σχέση μεταξύ των γονιών του, οδήγησαν την μητέρα του και τα αδέρφια του, να φύγουν από το σπίτι και να κοιμηθούν για ένα βράδυ στο δρόμο. Για παράδειγμα, όπως οι ενήλικες ισχυρίστηκαν:

«...Πήγαινα σχολείο τότε, είχα τελειώσει το Γυμνάσιο και μας πέταξαν έξω γιατί δεν είχαμε να πληρώσουμε το νοίκι... μας έσπασε την βρύση, την σωλήνα και δεν είχαμε νερό για να μας εξαναγκάσει να φύγουμε... αναγκαστικά κοιμηθήκαμε καμιά βδομάδα περίπου στο δρόμο κάτω από μια γέφυρα, άσχημες συνθήκες, να βρέχει πάνω σου... να μην έχεις νερό, να μην έχεις πλυθεί, να βρωμάς» (Ντεριάν, 21 ετών).

«Ναι, αυτό έγινε όταν ήμουν στο Γυμνάσιο και είχαν τσακωθεί η μάνα μου και ο πατέρας μου και δεν ήθελε η μαμά μου να μείνουμε στο σπίτι και κοιμηθήκαμε στο δρόμο για ένα βράδυ και είχαμε σκεπαστεί με χαρτόνια» (Αϊχάν, 21 ετών).

Επίσης, ο νεαρός Ρομά ενήλικας Τασίμ, ανέφερε ότι κατά την παιδική του ηλικία κάθε καλοκαίρι για περίπου τρεις μήνες συνήθιζε να διαμένει μαζί με την οικογένειά του σε αυτοκίνητο, για τον λόγο ότι μετακινούνταν οικογενειακώς σε νησιά και διάφορα παραθαλάσσια μέρη για να εργαστούν, με αποτέλεσμα όλη η οικογένειά του να διαμένει σε όχημα. Αντίθετα, ο τέταρτος συμμετέχων νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ ανέφερε ότι δεν έχει κοιμηθεί ποτέ στο δρόμο, ούτε σε αυτοκίνητο ή σκηνή.

«Ναι, κάθε καλοκαίρι πηγαίναμε σε παραθαλάσσια μέρη για δουλειά και μέναμε τρεις μήνες στο αμάξι όλοι» (Τασίμ, 21 ετών).

Στην παρούσα φάση, οι νεαροί Ρομά ενήλικες με εξαίρεση τον Τασίμ, ο οποίος δήλωσε ότι μένει μόνος του σε σπίτι που έχει νοικιάσει, υποστήριξαν ότι μένουν σε σπίτια μαζί με τους γονείς τους και τα ανύπαντρα αδέρφια τους, όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι ικανοποιητικές. Ωστόσο, ο νεαρός ενήλικας Αϊχάν δήλωσε ότι αναμένεται να αλλάξουν ξανά σπίτι γιατί, όπως εξήγησε δυσκολεύονται να πληρώσουν το ενοίκιο, διότι η μητέρα του δεν αμείβεται τακτικά από την εργασία της.

Σχετικά με τους τρεις μουσουλμάνους Ρομά γονείς που έλαβαν μέρος στην έρευνα, Μεσούτ (28 ετών), Άχμετ (30 ετών) και Τζανσέ (2) (28 ετών), οι δύο γονείς Μεσούτ και Τζανσέ (2) δήλωσαν ότι διαμένουν σε σπίτι, ενώ ο γονέας Άχμετ δήλωσε ότι την παρούσα περίοδο επειδή βρίσκεται σε δυσχερή οικονομική κατάσταση, διαμένει μαζί με την γυναίκα του και τα τρία παιδιά τους, σε αυτοκίνητο που ανήκει στο πεθερό του. Μάλιστα, όπως ανέφερε, η σύζυγος του είναι έγκυος στο τέταρτο παιδί τους.

Αναφέρεται ότι κατά την παραμονή μου στο πεδίο επισκέφτηκα μία φορά τα σπίτια των δύο μουσουλμάνων Ρομά γονέων Μεσούτ και Τζανσέ (2). Η Τζανσέ (2) διαμένει μαζί με τον άντρα της και τα τέσσερα παιδιά τους σε ισόγειο ενός παλαιού εγκαταλελειμμένου κτιρίου στον Κολωνό, όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι ιδιαίτερος χαμηλές. Ουσιαστικά, όλη η οικογένεια διαμένει σε ένα δωμάτιο, όπου δεν υπάρχει απολύτως καμία επίπλωση και όλα τα μέλη κοιμούνται στο πάτωμα. Μάλιστα, κάποιες φορές στερούνται ηλεκτρικού ρεύματος ή νερού, λόγω οικονομικών δυσκολιών. Αντίθετα, ο γονέας Μεσούτ μένει μαζί με την γυναίκα του και τα τέσσερα παιδιά του, σε διαμέρισμα πολυκατοικίας στον Κολωνό, όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι καλές. Το σπίτι αποτελείται από τρία δωμάτια, είναι επιπλωμένο και διαθέτει ηλεκτρικό ρεύμα και νερό. Ωστόσο, ο Μεσούτ, δήλωσε κατά την συνέντευξη μαζί του, ότι θα ήθελε να αλλάξει περιοχή διαμονής, καθώς θεωρεί ότι η περιοχή του Κολωνού και γενικότερα το κέντρο της Αθήνας, έχει υποβαθμιστεί αρκετά σε σχέση με το παρελθόν, και υπάρχουν πλέον κυρίως μόνο μετανάστες που μένουν στην ευρύτερη περιοχή, όπως και πολλοί οίκοι ανοχής, κάτι που καθιστά την περιοχή επικίνδυνη, και για τον λόγο αυτό θα ήθελε τα παιδιά του να μεγαλώσουν σε ένα καλύτερο και ασφαλέστερο περιβάλλον. Για παράδειγμα, όπως ο Μεσούτ ανέφερε:

«...Θα ήθελα να ήμουν σε ένα καλύτερο περιβάλλον, να ήμουν σε αυτή την περιοχή.... Φοβάσαι να κοιμάσαι τα βράδια, έχει εγκληματικότητα, είναι και όλο μετανάστες γύρω είναι και οι οίκοι ανοχής. Και στις γύρω περιοχές στο κέντρο δεν θα βρεις Έλληνα πλέον, αλλά αλλοδαπούς... θα ήθελα να είχα ένα δικό μου σπίτι σε μια άλλη γειτονιά στην Καισαριανή ας πούμε στο Βύρωνα...» (Γονέας Μεσούτ, 28 ετών).

Οι συμμετέχοντες επαγγελματίες που συνεργάζονται με τον πληθυσμό που είναι Μουσουλμάνοι Ρομά, επιβεβαιώνουν ότι η πλειοψηφία των οικογενειών που προέρχεται από τον συγκεκριμένο πληθυσμό, ακολουθούν την τακτική να αλλάζουν συχνά κατοικία και συνήθως αναζητούν και νοικιάζουν φθηνά σπίτια στις περιοχές

γύρω από το κέντρο της Αθήνας, όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι άθλιες. Συνήθως, διαμένουν σε ισόγεια ή υπόγεια εγκαταλελειμμένων ή υπό κατάρρευση παλαιών κτιρίων, τα οποία επιλέγουν εξ ανάγκης λόγω των σοβαρών οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν, και σε πολλές περιπτώσεις πολυμελείς οικογένειες μένουν όλοι μαζί σε ένα δωμάτιο. Συχνά, οι οικογένειες στερούνται πρόσβασης σε ηλεκτροδότηση και υδροδότηση, ενώ τα σπίτια τους συνήθως δεν διαθέτουν τουαλέτα όπως και καμία επίπλωση, και συμβαίνει συχνά όλα τα μέλη της οικογένειας να κοιμούνται στο πάτωμα. Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες, έχουν ως αποτέλεσμα να μην τηρούνται οι βασικοί κανόνες υγιεινής. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις οι ιδιοκτήτες των σπιτιών διώχνουν τις οικογένειες από τα σπίτια που έχουν νοικιάσει, επειδή οι γονείς αδυνατούν να πληρώσουν το ενοίκιο, και έτσι αρκετές οικογένειες εξαναγκάζονται να φύγουν και να μείνουν σε αυτοκίνητα, κάτι που καθιστά τις συνθήκες διαβίωσης τους ακόμα χειρότερες. Για παράδειγμα:

«...Οι πιο πολλοί από το συγκεκριμένο πληθυσμό ζούνε σε άθλιες συνθήκες. Δεν έχουν νερό, ηλεκτρικό... μένουν σε ερειπωμένα σπίτια που είναι παλιά και τα νοικιάζουν... και συνέχεια αλλάζουν σπίτια. Υπάρχουν πολλά παιδιά που δεν έχουν καν σπίτι, μένουν σε αμάξια πολυμελείς οικογένειες, όπου εκεί είναι πολύ πιο δύσκολα τα πράγματα... ε φυσικά και τα σπίτια που μένουν είναι άθλια. Είναι ένα δωμάτιο που μπορεί να είναι η κουζίνα μας εμάς σε μέγεθος και μένουν εκεί πολυμελείς οικογένειες, χωρίς έπιπλα, χωρίς ηλεκτρικό, χωρίς τουαλέτα μέσα στο σπίτι πολλές φορές, χωρίς ζεστό νερό, χωρίς κουζίνα... κοιμούνται όλοι μαζί» (Επαγγελματίας 3).

Αναφέρεται ότι κατά την διάρκεια της εθελοντικής μου εργασίας στον ένα εκ των δύο ΜΚΟ που λειτουργεί ως κέντρο ημέρας και συνεργάζεται κατά κύριο λόγο με Μουσουλμάνους Ρομά από την Ξάνθη, είχα παρατηρήσει ότι πολλά παιδιά από τον πληθυσμό έκαναν συστηματικά μπάνιο στο ΜΚΟ, και τους παρέχονταν καθαρά ρούχα, καθώς είτε έμεναν με τις οικογένειες τους σε αυτοκίνητο, είτε σε σπίτια που στερούνταν υδροδότησης και έτσι δεν είχαν την δυνατότητα να κάνουν μπάνιο στο σπίτι τους. Μάλιστα, από το προσωπικό του ΜΚΟ είχε οριστεί συγκεκριμένη μέρα κάθε εβδομάδα που πραγματοποιούνταν η συγκεκριμένη δράση και η προσέλευση των παιδιών ήταν ιδιαίτερος μεγάλη.

Οι συμμετέχοντες επαγγελματίες από τον ΜΚΟ που συνεργάζονται με παιδιά Ρομά από την Αλβανία, υποστήριξαν βάσει της εμπειρίας τους, ότι οι συνθήκες διαβίωσης για τις περισσότερες οικογένειες που τουλάχιστον οι ίδιοι συνεργάζονται μαζί τους είναι σχετικά καλές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και οικογένειες που διαβιούν σε άθλιες συνθήκες. Οι περισσότεροι αναζητούν φθηνά και παλαιά σπίτια και συνήθως νοικιάζουν ισόγεια διαμερίσματα σε πολυκατοικίες γύρω από το κέντρο της Αθήνας. Μπορεί να μην οι οικογένειες να μένουν σε μικρά διαμερίσματα και όλα τα μέλη να μοιράζονται τον ίδιο χώρο, αλλά τα σπίτια τους διαθέτουν ηλεκτρικό ρεύμα, νερό, τουαλέτα, είναι στοιχειωδώς επιπλωμένα και τηρούνται οι βασικοί κανόνες υγιεινής. Για παράδειγμα:

«Ότι ναι ψάχνουν σπίτια που να είναι φθηνά αλλά είναι παλιά. Για να είναι φθηνά σημαίνει ότι στο ίδιο δωμάτιο θα κοιμόνται και τα παιδιά ας πούμε αλλά γενικά από ότι έχω παρατηρήσει είναι σε καλή κατάσταση, δηλαδή νοικοκυρεμένα θέλω να πω, καθαρά, τακτοποιημένα... Δηλαδή, αν πω εγώ ότι έχω δει 10 οικογένειες ας πούμε οι 7 μένουν σε τέτοιες συνθήκες. Είναι σε σπίτια δηλαδή και μέσα έχουν τα απαραίτητα, ψυγείο, τηλεόραση, καναπέ ξέρω εγώ και είναι καθαρά... Ζουν σε φτώχεια, αλλά είναι αξιοπρεπές. Καλές συνθήκες υγιεινής. Αυτό ήταν το πρώτο που έβλεπα δηλαδή ότι ήταν περιποιημένα, καθαρά τα σπίτια...» (Επαγγελματίας 8).

Κατά την παραμονή μου στο πεδίο είχα επισκεφτεί δύο σπίτια συμμετεχόντων παιδιών Ρομά από την Αλβανία, τα οποία επισκέπτονταν τον ένα ΜΚΟ, που πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Τα παιδιά διέμεναν σε ισόγεια διαμερίσματα πολυκατοικιών στην περιοχή του Αγίου Νικολάου, όπου παρατήρησα ότι οι συνθήκες διαβίωσης τους βρίσκονται σε συμφωνία με όσα οι επαγγελματίες ανέφεραν. Με άλλα λόγια, τα σπίτια των παιδιών ήταν επιπλωμένα, καθαρά και τηρούνταν οι βασικοί κανόνες υγιεινής.

Οι αντίξοες συνθήκες διαβίωσης που πολλά παιδιά βιώνουν και το ανθυγιεινό περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνουν, έχουν ως αποτέλεσμα να απειλούν την υγεία τους και συχνά να θέτουν σε κίνδυνο ακόμα και την σωματική τους ακεραιότητα. Για παράδειγμα, η Επαγγελματίας 11 που έλαβε μέρος στην έρευνα και έχει συνεργαστεί με τον συγκεκριμένο πληθυσμό, απέδωσε διάφορες λοιμώξεις του δέρματος και μολύνσεις από τις οποίες ο συγκεκριμένος πληθυσμός συχνά πάσχει, όπως και εξωτερικούς τραυματισμούς, κυρίως στις χαμηλές συνθήκες διαβίωσης τους, αλλά και στην άγνοια των γονέων. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις η θεραπευτική αγωγή των δερματολογικών νοσημάτων και μολύνσεων, προϋποθέτει νερό και άλλαγμα ρούχων, κάτι που σε πολλές οικογένειες δεν υφίσταται. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά:

«... Πάσχουν συνήθως από δερματολογικά νοσήματα, τα οποία είναι συνήθως και τα πιο εύκολα στην θεραπεία που ξεκινάνε από τις απλές ψείρες, η ψώρα... διάφορες μολύνσεις, λοιμώξεις του δέρματος και εξωτερικούς τραυματισμούς... τις παιδικές ασθένειες τις περνάνε αδιάγνωστες με επιπλοκές. Όλα αυτά προέρχονται από τον τρόπο διαβίωσης τους, αλλά και από την άγνοια των ίδιων των γονέων... οι συνθήκες διαβίωσης είναι κάπως περίεργες... στο μωρό ας πούμε θα δεις τα συγκάματα, τους ερεθισμούς του δέρματος γιατί δεν το περιποιούνται τόσο πολύ γιατί δεν μπορούν να το περιποιηθούν. Η ψώρα ας πούμε έχει μια θεραπεία σχετικά εύκολη, χρειάζεται νερό, σαπούνι και άλλαγμα ρούχων επί 3 μέρες, και όχι μόνο του παιδιού που προσβλήθηκε από ψώρα, αλλά και αυτών που μένουν μαζί με το παιδί. Αν δεν έχουν νερό;» (Επαγγελματίας 11).

Οι παρατηρήσεις μου στο πεδίο βρίσκονται σε συμφωνία με την αυτοαναφορά της Επαγγελματία 11. Ειδικότερα, κατά την διάρκεια της προσφοράς της εθελοντικής μου εργασίας στο ένα ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, ένα παιδί το οποίο απουσίαζε για μεγάλο χρονικό διάστημα από τον ΜΚΟ, όταν επέστρεψε μας ενημέρωσε ότι είχε ερεθισμό σε όλο του το σώμα, και ύστερα από συνοδεία του παιδιού στο γιατρό από εθελοντή του ΜΚΟ, ο γιατρός γνωμάτευσε ότι το παιδί πάσχει από ψώρα λόγω των δυσμενών συνθηκών διαβίωσης του. Μάλιστα, αναφέρεται ότι προσβλήθηκα από το

συγκεκριμένο δερματολογικό νόσημα από το παιδί, καθώς είναι μεταδοτικό και χρειάστηκε για δύο εβδομάδες να υποβληθώ σε θεραπευτική αγωγή και να αποσυρθώ από το πεδίο.

8.13 Συζήτηση

Όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών, τα εργαζόμενα παιδιά στην πλειονότητα τους, δήλωσαν ότι διατρέχουν διάφορους κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο όπως: τον κίνδυνο απαγωγής τους με σκοπό το εμπόριο των οργάνων τους, τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σεξουαλικής κακοποίησης, αλλά και σωματικής κακοποίησης από πελάτες και ιδιοκτήτες καταστημάτων εστίασης, από χρήστες ναρκωτικών ουσιών, από αστυνομικούς, από επίδοξους ληστές ή άλλα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, λόγω του ανταγωνισμού που δημιουργείται μεταξύ τους. Επίσης, τα συμμετέχοντα παιδιά ανέφεραν ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα ληστείας των ημερήσιων εισπράξεων τους ή και των προσωπικών τους αντικειμένων, τον κίνδυνο της σύλληψης τους από την αστυνομία, την εμπλοκή τους σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες, όπως εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, κλοπές, χρήση ναρκωτικών ουσιών. Επιπλέον, αρκετά παιδιά υποστήριξαν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της παράσυρσης τους από διερχόμενο όχημα κατά την εργασία τους στο δρόμο, με αποτέλεσμα τον πιθανό τραυματισμό τους ή και την απώλεια της ζωής τους, ενώ ορισμένα παιδιά ανέφεραν ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο των φυσικών ατυχημάτων που είναι πιθανό να τους συμβούν κατά την διάρκεια της εργασίας τους, όπως για παράδειγμα να σκοντάψουν και να τραυματιστούν. Οι κίνδυνοι που δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν οι νεαροί Ρομά ενήλικες όταν εργάζονταν στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία, βρίσκονται σε συμφωνία με τους κινδύνους που αναφέρθηκαν από τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά. Επιπλέον, όλοι οι συμμετέχοντες επαγγελματίες υποστήριξαν ότι τα εργαζόμενα παιδιά αναμφισβήτητα έρχονται αντιμέτωπα με διάφορους κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο.

Ο Ρομά γονέας Μεσουτ θεωρεί ότι ένα εργαζόμενο παιδί στις μέρες μας διατρέχει πολύ πιο αυξημένους κινδύνους λόγω της οικονομικής κρίσης και της υψηλής ανεργίας που χαρακτηρίζει την χώρα μας, και υποστήριξε ότι έχει πληροφορηθεί για περιπτώσεις εργαζομένων παιδιών που έχουν κινδυνεύσει και έχουν πέσει θύματα διαφόρων κινδύνων όπως σωματικής κακοποίησης, αλλά και ληστείας των χρημάτων τους. Αντίθετα, ο Ρομά γονέας Άχμετ εξέφρασε την άποψη ότι οι γονείς δεν μπορούν να γνωρίζουν αν το παιδί τους θα κινδυνεύσει κατά την εργασία του στο δρόμο. Παρόλα αυτά, θεωρεί ότι στην περίπτωση που ένα παιδί εργάζεται χωρίς συνοδεία από συγγενείς ή φίλους αναμφισβήτητα διατρέχει κινδύνους.

Εξαίρεση βρέθηκε να αποτελούν ορισμένα συμμετέχοντα παιδιά, τα οποία φαίνεται να αντιλαμβάνονται ότι δεν διατρέχουν κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο για

διαφορετικούς λόγους το καθένα. Για παράδειγμα, ο Γιουνγκέρ θεωρεί ότι στην ηλικία των 17 ετών που βρίσκεται δεν κινδυνεύει σε σχέση με ένα εργαζόμενο παιδί μικρότερης ηλικίας. Επίσης, η Συριάν (2) φαίνεται να θεωρεί ότι δεν αντιμετωπίζει κινδύνους κατά την εργασία της στο δρόμο, καθώς συνοδεύεται πάντοτε από εργαζόμενες φίλες της, ενώ η Γιουζγιάν φαίνεται να έχει άγνοια των κινδύνων, καθώς, όπως ανέφερε δεν γνωρίζει αν αντιμετωπίζει κινδύνους.

Όπως βρέθηκε, τα περισσότερα παιδιά ανέφεραν ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα απαγωγής με σκοπό το εμπόριο των οργάνων τους. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα ευρήματα της έρευνας των Altanis and Goddard (2004). Σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τόσο των παιδιών όσο και των επαγγελματιών, κανένα παιδί δεν έχει πέσει θύμα απαγωγής. Παρόλα αυτά, όπως βρέθηκε οι περισσότεροι επαγγελματίες εκτιμούν ότι τα παιδιά αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν εύκολο στόχο για να πέσουν θύματα απαγωγής, καθώς αφιερώνουν πολλές ώρες στο δρόμο λόγω της εργασίας τους και στερούνται επαρκούς επίβλεψης των ενηλίκων. Όπως φάνηκε, ο συγκεκριμένος φόβος των παιδιών πηγάζει από πραγματικά γεγονότα που έχουν συμβεί και τα έχουν πληροφορηθεί. Από την άλλη, ο κίνδυνος αυτός μεταφέρεται από τους γονείς στα παιδιά, προκειμένου να τα καταστήσουν περισσότερα υπεύθυνα και προσεκτικά κατά την εργασία τους στο δρόμο. Επίσης, όπως φάνηκε από τις αυτοαναφορές ορισμένων επαγγελματιών που συνεργάζονται με Αλβανούς Ρομά, ο φόβος αυτός αποτελεί μια συνηθισμένη πρακτική χειραγώγησης των Αλβανών Ρομά γονέων, οι οποίοι τον χρησιμοποιούν ως απειλή, προκειμένου να πιέσουν τα παιδιά τους να κερδίσουν περισσότερα χρήματα.

Επίσης, σύμφωνα με τις μαρτυρίες όλων των συμμετεχόντων στην έρευνα, φανερώνεται ότι τα συμμετέχοντα παιδιά εκτίθενται καθημερινά σε σεξουαλική παρενόχληση και σεξουαλική βία και αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα σεξουαλικής κακοποίησης, κάτι που επιβεβαιώνεται και από άλλες έρευνες στην χώρα μας (Altanis and Goddard, 2004, UNICEF, 2001). Σχεδόν τα μισά συμμετέχοντα παιδιά ανέφεραν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να βιαστούν είτε από πελάτες, είτε από άλλες πληθυσμιακές ομάδες που τυγχάνει να εργάζονται και /ή να ζουν στο δρόμο. Μάλιστα, όπως βρέθηκε ορισμένα παιδιά δήλωσαν ότι έχουν αποπειραθεί να τα βιάσουν, αλλά κατάφεραν να διαφύγουν, ενώ πολλά παιδιά ισχυρίστηκαν ότι έχουν σεξουαλικά παρενοχληθεί. Σε ένα μεγάλο αριθμό ερευνών σε διεθνές επίπεδο, αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά που ζουν και/ ή εργάζονται στο δρόμο εκτίθενται σε σεξουαλική βία, σεξουαλική εκμετάλλευση, βιασμό και πορνεία και πέφτουν συχνά θύματα σεξουαλικής κακοποίησης από ενήλικες και συνομηλίκους (Ahmadkhanliha et al, 2007, Aral et al, 2005, Bal et al, 2010, Chowdhury et al, 2017, deCarvalho et al, 2006, Hillis et al, 2012, Ikechebelu et al, 2008, Nada and Suliman, 2010, Oino et al, 2013, Owoaje and Uchendu, 2009, Pagare et al, 2005, Pinto et al, 1994, Ribeiro, 2008, Stojadinovic et al, 2015, Taffa, 1998, Turkmen et al, 2004).

Επίσης, όπως αποκαλύπτεται από τις αυτοαναφορές πολλών συμμετεχόντων παιδιών, τις αυτοαναφορές των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενηλίκων και των περισσότερων επαγγελματιών, τόσο τα εργαζόμενα κορίτσια όσο και τα αγόρια προσεγγίζονται συχνά

από ενήλικες άνδρες, με σκοπό να προσφέρουν σεξουαλικές υπηρεσίες έναντι χρηματικού αντιτίμου ή κάποιου δώρου. Παρόλα αυτά, αν και κανένα από τα συμμετέχοντα παιδιά και νεαρούς Ρομά ενήλικες δεν δήλωσαν ότι έχουν υποκύψει σε τέτοιου είδους προτάσεις, όλα τα παιδιά και οι τέσσερις νεαροί Ρομά ενήλικες, υποστήριξαν ότι γνωρίζουν περιπτώσεις φίλων τους ή άλλων παιδιών που έχουν εμπορευτεί ή εμπορεύονται σεξουαλικές χάρες έναντι χρηματικού αντιτίμου. Μάλιστα, οι παρατηρήσεις μου στο πεδίο και οι συμπεριφορές ορισμένων παιδιών, τουλάχιστον στον ένα ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, αφήνουν υπόνοιες ότι αρκετά συμμετέχοντα παιδιά ενδέχεται να εμπλέκονται στο ανταλλάξιμο σεξ ή σεξ επιβίωσης. Το ανταλλάξιμο σεξ στην βιβλιογραφία, έχει περιγραφεί ως μια στρατηγική επιβίωσης που καταφεύγουν τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, προκειμένου να εξασφαλίσουν τις βασικές τους ανάγκες: φαγητό, χρήματα και σε μερικές περιπτώσεις προστασία (Kombarakaran, 2004, Greene et al, 1999).

Μάλιστα, όπως η νεαρή Ρομά ενήλικας Ντεριάν και οι περισσότεροι επαγγελματίες υποστήριξαν, είναι σύνηθες τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο να καταφεύγουν σε αυτή την πρακτική και να δέχονται να συνευρεθούν με ενήλικες άνδρες, καθώς έχουν ανάγκη τα χρήματα και επιθυμούν να αυξήσουν το εισόδημα τους. Ωστόσο, λόγω ταμπού είναι δύσκολο να το παραδεχτούν και δεν θα το αποκαλύψουν εύκολα. Σε πλήθος ερευνητικών μελετών αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο επιδίδονται στο σεξ επιβίωσης ή ανταλλάξιμο σεξ (Altanis and Goddard, 2004, Anarfi and Antwi, 1995, Anderson et al, 1994, Campos et al, 1994, Clementsatal, 1997, Greenblatt and Robertson, 1993, Kipke et al, 1995, Lugalla and Mbwambo, 1999, McCarthy and Hagan, 1992, Ntozi et al, 2003, Owoaje and Uchendu, 2009, Raffaelli et al, 1995, Robins et al, 2010, Shakarishvili et al, 2005, Stojadinovic et al, 2015, Sullivan, 1996, Tahmina and Moral, 2004, Towe et al, 2009, Weber et al, 2002).

Από την στιγμή που το σεξ προσφέρεται ως μία συναλλαγή για χρήμα ή συναισθηματικές απολαβές, όπως η ασφάλεια, τα παιδιά αυτά εξαναγκάζονται να δεχτούν σεξουαλικές συμπεριφορές που είναι επιζήμιες για την υγεία τους (Lugalla and Mbwambo, 1999). Αν ληφθεί υπόψη, η έλλειψη πληροφόρησης που είναι διαθέσιμη σε αυτό τον πληθυσμό σχετικά με το ασφαλές σεξ και η δυναμική της εξουσίας που υπάρχει σε μία σεξουαλική σχέση που περιλαμβάνει παιδιά και ενήλικες ή μεγαλύτερα παιδιά, η διαπραγμάτευση της χρήσης προφυλακτικών μέτρων καθίσταται σχεδόν απίθανη για οποιαδήποτε άτομο, και ιδίως για ένα παιδί που ζει σε ένα πλαίσιο φτώχειας, διάκρισης και ευαλωτότητας. Σύμφωνα με τα πορίσματα ερευνών σε διάφορες χώρες του κόσμου, τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου κατά κύριο λόγο, έχουν άγνοια ή ανεπαρκή γνώση για τις μεθόδους αντισύλληψης και προφύλαξης τους από τις σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες και τον ιό του HIV/AIDS (Baybuga and Celik, 2004, Kayembe, 2008, Sorsa et al, 2002). Πολλές έρευνες αποκαλύπτουν ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου έχουν ενεργή σεξουαλική ζωή, ενώ η χρήση προφυλακτικών μέτρων απέναντι σε σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες και ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη κατά κύριο λόγο δεν συνηθίζεται (deCarvalho et al, 2006, DeMatteo et al, 1999, Goodwin et al, 2004, Kissin et al, 2007, Olley, 2006, Sherman

et al, 2005, Sorsa et al, 2002, Stojadinovic et al, 2015, Towe et al, 2009, Wutoh et al, 2006). Έχει βρεθεί ότι ανταλλάξιμο σεξ θεωρείται ως μία από τις πιο επικίνδυνες μορφές σεξουαλικής συμπεριφοράς που σχετίζεται με την μόλυνση από τον ιό του AIDS (Bokhari et al, 2007, Dunkle et al, 2004, Nkosana and Rosenthal, 2007). Έρευνες σε διάφορες Ασιατικές χώρες φανερώνουν ότι οι άνδρες που κάνουν σεξ με άνδρες, αποτελούν υψηλή ομάδα κινδύνου μόλυνσης από τον συγκεκριμένο ιό (CDC, 2006, Setia et al, 2006).

Επομένως, καθίσταται εμφανές ότι τα παιδιά που εμπλέκονται στο ανταλλάξιμο σεξ διατρέχουν τον σοβαρό κίνδυνο να μολυνθούν από το ιό του AIDS, όπως και να προσβληθούν από σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες ή να βιώσουν ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη. Σύμφωνα με ένα μεγάλο αριθμό ερευνών, φανερώνεται ότι σε πολλές χώρες του κόσμου τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου αποτελούν μία ομάδα υψηλού κινδύνου για μόλυνση από τον ιό του HIV/ AIDS, ενώ οι σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες, και η ηπατίτιδα A, B και C θεωρούνται σύνηθες ανάμεσα τους (Anarfi, 1997, Avila et al, 1996, Boivin et al, 2005, Beech et al, 2003, Boyden and Holden, 1991, deCarvalho et al, 2006, Fallah et al, 2008, Goodwin et al, 2004, Kayembe et al, 2008, Kombarakaran, 2004, Lambert et al, 2005, Noell et al, 2001, Njord et al, 2008, Noto et al, 1997, Olley, 2006, Pinto et al, 1994, Porto et al, 1994, Razani and Kudrati, 1996, Roy et al, 1999, Turkmen et al, 2004, Vahdani et al, 2006).

Έχει παρατηρηθεί ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στους δρόμους έχουν πρόωρη έναρξη της σεξουαλικής δραστηριότητας και εναλλάσσουν ένα αρκετό αριθμό ερωτικών συντρόφων ή έχουν περισσότερους από έναν σεξουαλικούς συντρόφους, ενώ στην πλειοψηφία τους δεν λαμβάνουν προστατευτικά μέτρα κατά την συνεύρεση (Kayembe et al, 2008, Korra and Haile, 1999, Nada and Suliman, 2010, Stojadinovic et al, 2015). Όπως αποκαλύπτεται από τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο, αλλά και από τις αυτοαναφορές όλων των επαγγελματιών, τα παιδιά γίνονται κοινωνοί των σεξουαλικών πράξεων των γονιών τους, καθώς μοιράζονται τον ίδιο χώρο, και έτσι από πολύ νωρίς αναπτύσσουν μία εξοικείωση με την σεξουαλική πράξη και προσανατολίζονται από πολύ μικρή ηλικία προς την σεξουαλική ζωή, με αποτέλεσμα τα παιδιά να επηρεάζονται και ενδεχομένως να αναπτύσσουν μια πιο θετική στάση στο ανταλλάξιμο σεξ ή σεξ επιβίωσης. Ο Lucchini (1994) σε σχετική έρευνα που πραγματοποίησε για τα κορίτσια του δρόμου στο Μπουένος Άιρες, παρατήρησε ότι η έλλειψη της ιδιωτικότητας που χαρακτηρίζει την οικογενειακή ζωή, φέρνει από πολύ νωρίς τα παιδιά αντιμέτωπα με την σεξουαλική ζωή των ενηλίκων. Όπως παρατηρεί ο Lucchini (1994, σελ: 26): «κάποιος δεν μπορεί να γνωρίζει πως η πρόωγη αυτή εμπειρία επηρεάζει τις στάσεις των παιδιών στην σεξουαλικότητα». Η πρόωγη έναρξη της σεξουαλικής δραστηριότητας θέτει τα παιδιά σε σημαντικά υψηλότερο κίνδυνο να προσβληθούν από σεξουαλικά μεταδιδόμενες ασθένειες που είναι επιζήμιες για την υγεία τους και την ευημερία τους τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον (Sorsa et al, 2002, Stojadinovic et al, 2015). Η έλλειψη γνώσης των τρόπων μετάδοσης των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων και του ιού του HIV/AIDS, ενώ παράλληλα η

περιορισμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας ενδέχεται να αυξήσουν την ευαλωτότητα των παιδιών σε ασθένειες (Feldmann and Middleman, 2003, Klein et al, 2000).

Πλήθος μελετών φανερώνει ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου βιώνουν υψηλά επίπεδα βίας και διάφορα είδη θυματοποίησης στο δρόμο και αντιμετωπίζουν μία καθημερινή ρουτίνα εκμετάλλευσης και βίας (Chowdhury et al, 2017, Boivin et al, 2005, Kipke et al, 1997, UNICEF, 2001, Whitbeck et al, 1997). Όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές όλων των συμμετεχόντων, τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά αναμφισβήτητα εκτίθενται καθημερινά σε σωματική και λεκτική βία και διατρέχουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα επίθεσης και σωματικής κακοποίησης κατά την εργασία τους στο δρόμο, από τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών, το ευρύ κοινό, τους πελάτες, το προσωπικό και τους ιδιοκτήτες των καταστημάτων εστίασης, τους αστυνομικούς, επίδοξους ληστές, άλλα εργαζόμενα παιδιά ή ενήλικες στο δρόμο που δραστηριοποιούνται οικονομικά στην ίδια περιοχή και λειτουργούν ανταγωνιστικά, από πελάτες του σεξ. Έχει παρατηρηθεί ότι οι ενήλικες ή ανήλικοι που επιτελούν παρόμοιες δραστηριότητες με τα παιδιά στο δρόμο τα αντιμετωπίζουν ως ανταγωνιστές (VanBeers, 1996). Αυτό, για παράδειγμα επιβεβαιώνεται και από την αυτοαναφορά του συμμετέχοντος παιδιού Ελένης, που υποστήριξε ότι αντιλαμβάνεται τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών ως κίνδυνο, καθώς την ανταγωνίζονται κατά την εργασία της στο δρόμο. Μάλιστα, όπως φάνηκε για πολλά παιδιά οι χρήστες ναρκωτικών ουσιών αποτελούν κίνδυνο καθώς μεταξύ άλλων μπορούν να ασκήσουν σωματική βία εις βάρος των παιδιών. Επιπλέον, τα παιδιά, όπως ανέφεραν διατρέχουν τον κίνδυνο να πέσουν θύματα ληστείας των ημερήσιων εισπράξεων τους, όπως και των προσωπικών τους αντικειμένων από τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών ή επίδοξους ληστές. Τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά δήλωσαν ότι έχουν πέσει θύματα λεκτικής βίας, ενώ πολλά παιδιά υποστήριξαν ότι έχουν πέσει θύματα σωματικής βίας και επίθεσης κατά την εργασία τους στο δρόμο, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τις αυτοαναφορές των νεαρών Ρομά ενηλίκων. Τα ευρήματα της έρευνας βρίσκονται σε συμφωνία με τα ευρήματα πολλών άλλων ερευνών που φανερώνουν ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, πέφτουν συχνά θύματα σωματικής κακοποίησης ή επίθεσης, λεκτικής κακοποίησης και χρηματικής απόσπασης από συνομηλίκους και ενήλικες όπως: αστυνομικούς, γονείς ή άλλους συγγενείς, υποψήφιους πελάτες του σεξ, συμμορίες των παιδιών του δρόμου και το ευρύ κοινό (Altanis and Goddard, 2004, Banerjee 2001, Boivin et al, 2005, Chowdhury et al, 2017, Ikechebelu et al, 2008, Inciardi and Surrat, 1997, Kudrati et al, 2008, Nada and Suliman 2010, Oino et al, 2013, Ribeiro, 2008, Turkmen et al, 2004).

Επιπρόσθετα, από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών, φανερώνεται ότι η αστυνομία αποτελεί απειλή για αρκετά παιδιά, καθώς γνωρίζουν ότι η εργασία τους στο δρόμο είναι παράνομη και αντιλαμβάνονται ότι διατρέχουν τον κίνδυνο της σύλληψης τους, κάτι που τους προκαλεί άγχος. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα ευρήματα σχετικών ερευνών που διεξήχθησαν στον ελλαδικό χώρο (Altanis and Goddard, 2004, UNICEF, 2001). Επιπλέον, ορισμένα παιδιά δήλωσαν ότι φοβούνται ότι μπορεί να πέσουν θύματα σωματικής βίας από τους αστυνομικούς, δεδομένου ότι

έχουν υπάρξει πολλές φορές μάρτυρες άσκησης σωματικής βίας από αστυνομικούς σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες στο δρόμο, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τις αναφορές των επαγγελματιών. Από τους συμμετέχοντες, ο έφηβος Μουσταφά, υποστήριξε ότι έχει πέσει θύμα σωματικής βίας από αστυνομικό, όπως και ο νεαρός Ρομά ενήλικας Αϊχάν υποστήριξε ότι είχε συλληφθεί όταν εργαζόταν στο δρόμο κατά την παιδική του ηλικία, είχε βιώσει την εμπειρία της κράτησης και είχε υποστεί λεκτική κακοποίηση από αστυνομικούς, χαρακτηρίζοντας την συμπεριφορά τους απαράδεκτη. Μάλιστα, ο νεαρός ενήλικας ανέφερε ότι αν και ο ίδιος δεν έχει πέσει θύμα σωματικής βίας από αστυνομικούς, γνωρίζει περιπτώσεις εργαζομένων φίλων του που αστυνομικοί έχουν βιαιοπραγήσει εις βάρος τους. Επομένως, φαίνεται ότι τα παιδιά δεν αισθάνονται ότι προστατεύονται από την αστυνομία, εύρημα που επιβεβαιώνεται και από σχετική έρευνα των Tsourtou et al, (2014). Επιπλέον, όλοι οι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι γνωρίζουν πολλές περιπτώσεις εργαζομένων παιδιών που έχουν συλληφθεί, ενώ κάποιοι επαγγελματίες επιβεβαίωσαν ότι γνωρίζουν ορισμένες περιπτώσεις παιδιών που έχουν πέσει θύματα λεκτικής και σωματικής βίας από αστυνομικούς, οι οποίοι τα έχουν συλλάβει διότι εργάζονταν στο δρόμο. Έρευνες αποκαλύπτουν ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο συχνά κακοποιούνται σωματικά από αστυνομικούς (Chowdhury et al, 2017, Lugalla and Mbwambo, 1999, O' Kane, 2003, Takai, 2006), με αποτέλεσμα λόγω της παρενόχλησης που αντιμετωπίζουν από την αστυνομία να βιώνουν σωματική και συναισθηματική καταπόνηση (Inciardi and Surrat, 1997, Ribeiro, 2008, Seth et al, 2005). Μάλιστα, το κοινό γενικά παραμένει παθητικός θεατής ή υποστηρικτής τέτοιων παραβιάσεων (O' Kane, 2003).

Ακόμα, όπως βρέθηκε ορισμένα συμμετέχοντα παιδιά φαίνεται να αντιλαμβάνονται ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να εμπλακούν σε παράνομες και βλαβερές για την υγεία τους δραστηριότητες όπως: χρήση ναρκωτικών ουσιών, εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, κλοπές. Ο ίδιος κίνδυνος, αναφέρθηκε και από τους τρεις νεαρούς Ρομά ενήλικες Τασίμ, Αρίφ και Αϊχάν. Μάλιστα, ορισμένα από τα συμμετέχοντα παιδιά, αλλά και ορισμένοι νεαροί Ρομά ενήλικες δήλωσαν κατά τις αυτοαναφορές τους ότι έχουν προσεγγιστεί με σκοπό την εμπλοκή τους σε παράνομες δραστηριότητες, όπως εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών έναντι χρηματικού αντιτίμου, αλλά αρνήθηκαν. Παρόλα αυτά, δήλωσαν ότι γνωρίζουν περιπτώσεις άλλων παιδιών ή φίλων τους που εμπλέκονται ή ενεπλάκησαν στην επιτέλεση παράνομων δραστηριοτήτων για οικονομικούς λόγους. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με διάφορες έρευνες, στις οποίες αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου προσεγγίζονται με σκοπό την συμμετοχή τους σε παράνομες δραστηριότητες (Kufeldt and Nimmo, 1987) ενώ, πολλά παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο διαπράττουν μικροκλοπές ή ληστείες (Karabanow, 2003).

Έχει παρατηρηθεί ότι όσο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ένα παιδί ξοδεύει στο δρόμο τόσο περισσότερο πιθανό είναι να εμπλακεί σε παράνομες και αποκλίνουσες δραστηριότητες (Lave, 1995, Richter, 1988a). Όπως αναφέρθηκε από ορισμένους επαγγελματίες, τα εργαζόμενα παιδιά παύουν να είναι παραγωγικά κατά την περίοδο της εφηβείας και αρχίζουν εξαναγκαστικά να στρέφονται στην επιτέλεση παράνομων

δραστηριοτήτων, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα εισόδημα. Σύμφωνα με τον Agnelli (1986, σελ:112) «τα παιδιά του δρόμου αυτά καθ' αυτά δεν είναι παραβάτες, αλλά μόνο επικείμενοι υποψήφιοι για παραβατικότητα εάν οι ανάγκες τους δεν ικανοποιούνται». Επομένως, φαίνεται ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου εμπλέκονται σε παράνομες δραστηριότητες, κυρίως για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους και να διασφαλίσουν την επιβίωση τους (LeRoux and Smith, 1998). Μάλιστα, όσον αφορά τις ηθικές αξίες έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου φαίνεται να έχουν τις φιλοδοξίες και τις νόρμες του κυρίαρχου πληθυσμού και η ηθική στάση τους δεν διαφέρει από εκείνη των ατόμων της κυρίαρχης κοινωνίας και ότι δεν στερούνται ηθικής (Swart, 1990, Tyler et al, 1992). Αντίθετα, με την δημοφιλή αντίληψη ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου είναι παραβάτες και εγκληματίες, η έρευνα φανερώνει ότι ένα μικρό ποσοστό των παιδιών ενδέχεται να εμπλέκεται σε αποκλίνουσες και παράνομες δραστηριότητες, που όμως υπερτονίζονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και διογκώνονται από την κυρίαρχη κοινωνία (Aptekar, 1988, Baron, 1997, vanBeers, 1996).

Όπως προκύπτει από την συμμετοχική μου παρατήρηση, αλλά και από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών, ορισμένα παιδιά βρέθηκε να επιδίδονται σε βλαβερές για την υγεία τους δραστηριότητες, όπως: κάπνισμα και κατανάλωση αλκοόλ, και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις εις γνώση των γονέων τους. Επίσης, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως ορισμένα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι διατρέχουν τον κίνδυνο να γίνουν χρήστες ουσιών. Σύμφωνα με τα πορίσματα ενός μεγάλου αριθμού ερευνητικών μελετών σε διάφορες χώρες του κόσμου, τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου εμπλέκονται συχνά σε βλαβερές για την υγεία τους δραστηριότητες όπως: στην χρήση ουσιών, την κατανάλωση αλκοόλ, κάπνισμα (Altanis and Goddard, 2004, Ayaya and Esamai, 2001, deCarvalho et al, 2006, Embleton et al, 2013, Ensign and Bell, 2004, Kayembe et al, 2008, Kombarakaran, 2004, Noto et al, 1997, Roy et al, 2004, Sherman et al, 2005, Thapa et al, 2009, Towe et al, 2009). Μάλιστα, οι επαγγελματίες, ανέφεραν ότι οι Ρομά γονείς λόγω άγνοιας και έλλειψης παιδείας είναι δεκτικοί σε ό, τι αφορά το κάπνισμα και την κατανάλωση αλκοόλ από τα παιδιά τους. Σχετικά με την χρήση ουσιών, μολονότι κανένα από τα συμμετέχοντα παιδιά δεν δήλωσε ότι κάνει χρήση ναρκωτικών ουσιών, ορισμένα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι γνωρίζουν περιπτώσεις άλλων εργαζομένων παιδιών που είναι χρήστες. Έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου φαίνεται να επιδίδονται σε χρήση ουσιών για ποικίλους λόγους όπως: να προσαρμοστούν στο πλαίσιο του δρόμου και τις δυσκολίες στην ζωή στο δρόμο, να αντιμετωπίσουν την βία και/ή το σεξ επιβίωσης, την σεξουαλική κακοποίηση, να παρακινήσουν ή ένα εμποδίσουν τον ύπνο, να αντιμετωπίσουν την πείνα, τις δύσκολες καιρικές συνθήκες, τα άσχημα συναισθήματα, για ευχαρίστηση ή διασκέδαση (Elkoussi and Bakheet, 2011, Huang et al, 2004, Jutkowitz et al, 1997, Kudrati et al, 1998, Lee and Odie-Alie, 2000, Morakinyo and Odejide, 2003, Njord et al, 2010).

Έχει διαπιστωθεί ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου αναπτύσσουν διάφορες στρατηγικές αντιμετώπισης για την επιβίωση τους σε δύσκολες καταστάσεις,

και καταφέρνουν να ανταπεξέρχονται στις αντιξοότητες και κινδύνους που συναντούν στο δρόμο και να παρουσιάζουν ανθεκτικότητα (Aptekar, 1988, Felsman, 1981, Veale et al, 2000). Όπως βρέθηκε, για αρκετά συμμετέχοντα παιδιά η συνοδεία από γονείς ή συγγενικά πρόσωπα κατά την εργασία τους στο δρόμο, λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες και στρατηγική αντιμετώπισης των κινδύνων, με αποτέλεσμα τα παιδιά να αισθάνονται μεγαλύτερη ασφάλεια και προστασία όταν συνοδεύονται από γονείς ή συγγενικά πρόσωπα κατά την εργασία τους στο δρόμο. Το ίδιο βρέθηκε να ισχύει και για τους δύο συμμετέχοντες Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ, οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι κατά την εργασία τους στο δρόμο ως παιδιά, βασίζονταν στην συνοδεία από τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, με αποτέλεσμα να αισθάνονται ότι δεν κινδυνεύουν. Επίσης, όπως βρέθηκε οι νεαροί Ρομά ενήλικες Αρίφ και Αϊχάν ανέφεραν ότι η επικοινωνία και η ανοικτή συζήτηση με τους γονείς τους για τις εργασιακές εμπειρίες τους στο δρόμο, τους βοήθησαν στην αποτελεσματική διαχείριση των κινδύνων.

Επιπλέον, ορισμένα παιδιά, όπως και ο νεαρός ενήλικας Αρίφ, απέδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην συνοδεία από τους φίλους τους, κατά την εργασία τους στο δρόμο. Οι φίλοι τους που επίσης εργάζονται στο δρόμο αποτελούν ασπίδα προστασίας στους κινδύνους που ελλοχεύουν. Διάφορες έρευνες φανερώνουν ότι οι φίλοι αξιολογούνται θετικά από τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου και αποτελούν ένα σημαντικό παράγοντα που βοηθά τα παιδιά στην επιβίωση τους, καθώς οι φίλοι συνιστούν πηγή συναισθηματικής και χρηματικής στήριξης, αλλά και ασφάλειας και τα διδάσκουν πώς να επιβιώσουν στο δρόμο (Kidd, 2003, Kirke et al, 1997b, Kombarakaran, 2004, Unger et al, 1998, Whitbeck et al, 2000). Όπως φάνηκε, τα παιδιά θεωρούν ότι οι γονείς τους, οι συγγενείς τους ή οι φίλοι τους σε περίπτωση κινδύνου ή απειλής θα παρέμβουν και θα τα βοηθήσουν να διαφύγουν των επικίνδυνων καταστάσεων, ώστε να μην πέσουν θύματα. Μάλιστα, τα συμμετέχοντα παιδιά, οι νεαροί Ρομά ενήλικες, αλλά και οι συμμετέχοντες Ρομά γονείς, Μεσούτ και Άχμετ αποδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην συνοδεία ενός εργαζομένου παιδιού στο δρόμο από συγγενείς ή φίλους, ως αποτελεσματική στρατηγική προστασίας.

Επίσης, όπως βρέθηκε για τους δύο συμμετέχοντες Ρομά γονείς Μεσούτ και Άχμετ η ανάπτυξη στενής και φιλικής σχέσης με τους πελάτες, φαίνεται να λειτουργήσαν προστατευτικά για τους δύο συμμετέχοντες Ρομά γονείς στην εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική τους ηλικία, οι οποίοι όπως ανέφεραν εκτός από την συνοδεία από τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, βασίζονταν και στην επαφή και στενή διαπροσωπική σχέση που είχαν αναπτύξει με ορισμένους πελάτες, οι οποίοι τους στήριζαν και τους προστατεύαν από ενδεχόμενους κινδύνους.

Τα εργαζόμενα παιδιά δεν είναι παθητικοί δέκτες, αλλά ενεργοί κοινωνικοί συντελεστές που προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις δύσκολες συνθήκες εργασίας τους (Woodhead, 2004). Ορισμένα παιδιά όπως δήλωσαν, φαίνεται να αισθάνονται ικανά να αυτοπροστατευτούν από τις επικίνδυνες καταστάσεις που συναντούν κατά την εργασία τους στο δρόμο και να ασκήσουν έλεγχο των κινδύνων, καθώς στηρίζονται στην εκτεταμένη εμπειρία που έχουν αποκτήσει από την εργασία τους στο δρόμο. Ως εκ τούτου, συχνά υποτιμούν τους κινδύνους στην ζωή στο δρόμο. Το εύρημα αυτό

βρίσκεται σε συμφωνία με τα αποτελέσματα της έρευνας των Tsourtou et al, (2014). Έτσι, τα παιδιά λόγω της προσωπικής εμπειρίας τους ισχυρίστηκαν ότι μπορούν να διακρίνουν πότε η ζωή τους βρίσκεται σε κίνδυνο ή απειλή και να αντιληφθούν άμεσα τις καλές ή κακές προσθέσεις που κάποιος μπορεί να έχει όταν τα πλησιάζει. Επίσης, κάποια παιδιά φάνηκε να αναλαμβάνουν προσωπικά την ευθύνη να προστατέψουν τον εαυτό τους από τους κινδύνους που караδοκούν, και όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές τους, στηρίζονται αποκλειστικά στον εαυτό τους, αναλαμβάνουν συχνά ένα γονικό ρόλο και επιδεικνύουν ικανότητα και υπευθυνότητα να διαχειριστούν τους κινδύνους που διατρέχουν. Επίσης, όπως βρέθηκε ορισμένα παιδιά δήλωσαν ότι καταφεύγουν στην χρήση σωματικής βίας και στην απειλή όταν αισθάνονται ότι η ζωή τους βρίσκεται σε απειλή.

Σε διάφορες μελέτες αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου βρίσκονται στο περιθώριο της κυρίαρχης κοινωνίας και δεν υπάρχει σύνδεση μεταξύ τους (Beazley, 2000b, DeVenanzi, 2003, Rizzini, 1996). Μάλιστα, για τον λόγο ότι ζουν περιφερειακά της κοινωνίας, συχνά δημιουργείται μια εσφαλμένη εικόνα για αυτά (Richter, 1991a, Richter, 1991,b). Τα περισσότερα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά και οι τρεις νεαροί Ρομά ενήλικες Τασίμ, Ντεριάν και Αϊχάν, βάσει της εμπειρίας των συνδιαλλαγών τους με τους πελάτες και το κοινό και της αλληλεπίδρασης μαζί τους θεωρούν, ότι υπάρχουν «καλοί» και «κακοί» πελάτες. Όπως φάνηκε, τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά, αλλά και οι τρεις προαναφερόμενοι νεαροί Ρομά ενήλικες δήλωσαν ότι έχουν πέσει θύματα λεκτικής κακοποίησης από υποψήφιους πελάτες κατά την εργασία τους στο δρόμο, οι οποίοι τους έχουν εξυβρίσει και τους έχουν μιλήσει με προσβλητικό τρόπο, προκειμένου να τα απομακρύνουν. Επίσης, όπως αποκαλύπτεται από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων παιδιών και νεαρών Ρομά ενηλίκων, αρκετά παιδιά έχουν πέσει θύματα σωματικής βίας από κάποιους υποψήφιους πελάτες, αλλά και από ορισμένους ιδιοκτήτες ή σερβιτόρους καταστημάτων εστίασης, οι οποίοι φαίνεται να δυσαρεστούνται από την παρουσία των εργαζομένων παιδιών και να τα αντιμετωπίζουν ως ενόχληση. Όπως παρατηρεί ο VanBeers (1996), τα παιδιά του δρόμου γίνονται αντιληπτά από την πλειονότητα του ευρύτερου κοινού ως ενόχληση, καθώς ενοχλούν τους περαστικούς στην προσπάθειά τους να επαιτούν ή να πουλήσουν τα μικροαντικείμενα τους. Επιπρόσθετα, ορισμένα παιδιά όπως υποστήριξαν έχουν σεξουαλικά παρενοχληθεί από πελάτες, οι οποίοι τους έχουν προτείνει να συνευρεθούν έναντι χρηματικού αντιτίμου. Σε πλήθος ερευνητικών μελετών έχει φανεί ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου προσλαμβάνονται από το ευρύτερο κοινό σε αρνητικούς όρους και η πλειοψηφία της κοινωνίας και το κράτος τα αντιμετωπίζουν ως αποκλίνοντες (εγκληματίες), ενώ άλλες φορές γίνονται αντιληπτά ως θύματα μιας σκληρής κοινωνίας (Aptekar and Heinonen, 2003, Beazley, 1999, Beazley, 2000a, Beazley, 2002, Connolly, 1990, Connolly and Ennew, 1996, Konanc, 1989, LeRoux and Smith, 1998, Mangwana, 1992, Swart, 1988, Swart, 1988b, O' Kane, 2003). Οι Wilson and Arnold (1986, σελ: 7) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι «...υπάρχουν ελάχιστα δίκτυα ασφαλείας για αυτά (τα παιδιά του δρόμου), γιατί είναι αποξενωμένα από την κοινωνία μας και επειδή τα θεωρούμε ως «αποκλίνοντες» και «κοινωνικά σκουπίδια».

Πολλοί ερευνητές έχουν επισημάνει ότι για τον λόγο ότι τα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο βρίσκονται εκτός της οικιακής σφαίρας, θεωρούνται ότι διαπράττουν μια κοινωνική παραβίαση, καθώς η παρουσία τους στο δρόμο προσκρούει με τις ιδεολογικές αξίες της οικογένειας και με αντιλήψεις για την κοινωνική τάξη, και έτσι θεωρούνται ότι αποτελούν πρόβλημα δημόσιας τάξης (Artekar, 1988, Artekar, 1989, Artekar and Heinonen, 2003, Beazley 2003, Boyden, 1997, Holland, 1992). Όπως παρατηρεί ο Glauser (1997, σελ: 153), για μία μεγάλη μερίδα της κοινωνίας συμπεριλαμβανομένων και των υπευθύνων χάραξης πολιτικής τα παιδιά του δρόμου « διαταράσσουν την ηρεμία, την σταθερότητα και την ομαλότητα της κοινωνίας... τα παιδιά του δρόμου αντιπροσωπεύουν αποκλίσεις από τους φυσιολογικούς κανόνες». Αυτό διαφαίνεται έντονα από τις αναφορές των συμμετεχόντων παιδιών, αλλά και από την αναφορά του νεαρού Ρομά ενήλικα Τασίμ, όπου εκτός των άλλων ανέφερε ότι μπορεί ο ίδιος να μην είχε πέσει θύμα σωματικής βίας από πελάτες, αλλά πελάτες είχαν λεκτικά και σωματικά επιτεθεί στον πατέρα του και τον μεγαλύτερο αδερφό του, για τον λόγο ότι τον έστελναν να εργάζεται στο δρόμο. Το περιβάλλον των ενηλίκων είναι συνήθως εχθρικό απέναντι στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, καθώς ο δρόμος παραδοσιακά θεωρείται ότι δεν είναι το κατάλληλο πλαίσιο για τα παιδιά (Koller and Hutz, 2001, Schepel-Hughes and Hoffman, 1995), διότι οι προσδοκίες για αυτά είναι να βρίσκονται στο σχολείο ή στο σπίτι και όχι στους δρόμους χωρίς την επίβλεψη των ενηλίκων (DeMura, 2002). Έτσι, το κοινό αντιμετωπίζει με εχθρότητα και φόβο τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου, κάτι που τροφοδοτείται και διαιωνίζεται από την υπερβολή των ΜΜΕ και των επιλεκτικών αναφορών τους. (Artekar and Heinonen, 2003, Baron, 1997, Connolly and Ennew, 1996, LeRoux and Smith, 1998).

Όπως βρέθηκε τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά φαίνεται να έχουν επίγνωση των τρόπων που γίνονται αντιληπτά από το ευρύτερο κοινό. Συχνά βιώνουν καταφρόνηση και παρενόχληση από τους πελάτες και τους περαστικούς και στιγματίζονται. Αυτό απεικονίζεται χαρακτηριστικά στην αναφορά του συμμετέχοντα εφήβου Μουσταφά (15 ετών) που όπως υποστήριξε, ορισμένοι πελάτες, μπορεί να μην του επιτίθενται σωματικά, αλλά τον κοιτάζουν επίμονα με υποτιμητικό τρόπο, επειδή πουλάει μικροαντικείμενα στο δρόμο. Οι μη κολακευτικές απεικονίσεις των παιδιών από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης επηρεάζουν αρνητικά τις αντιλήψεις του κοινού για τα παιδιά του δρόμου (Nii-BoyeQuarsie, 2011) και τον τρόπο μεταχείρισης τους από την κοινωνία (Tipple and Speak, 2004), ενώ παράλληλα τα στιγματίζουν ως αποκλίνοντες, με αποτέλεσμα να καθίσταται πιθανό να τα σπρώχνουν ακόμα βαθύτερα σε αντικοινωνικές συμπεριφορές και να οδηγούν στην περαιτέρω περιθωριοποίηση τους από την κοινωνία, εντείνοντας την θυματοποίηση τους (LeRoux and Smith, 1998, Artekar, 1988, O' Connor, 1989, Olson et al, 1980, Alexander, 1987, Beazley, 2003). Τέτοιες απεικονίσεις είναι μη βοηθητικές για τα παιδιά (Ennew, 1994). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Lucchini (1993, σελ: 16): « Ο ορισμός του παιδιού του δρόμου μόνο σε όρους θυματοποίησης ή παραβατικότητας οδηγεί σε μια περιορισμένη αντίληψη μιας πραγματικότητας, η οποία ουσιαστικά είναι πολύ περισσότερο πολύπλοκη. Αυτή η διχοτομία δημιουργεί τον στιγματισμό του παιδιού».

Μάλιστα, η αντιμετώπιση των παιδιών αυτών ως παραβάτες της δημόσιας τάξης, έχει οδηγήσει πολλές φορές στην εκκαθάριση του δρόμου ή σε επιχειρήσεις «σκούπα», σε συλλήψεις, φυλάκιση και σε ορισμένες ακραίες περιπτώσεις σε βασανισμό και αφανισμό των παιδιών (Beazley, 1999, Beazley, 2000a, Beazley, 2000b, Beazley, 2002, Nieuwenhuys, 2001, LeRoux and Smith, 1998d). Επιπρόσθετα, έχει διαπιστωθεί ότι οι αρνητικές στάσεις και αντιλήψεις για τα παιδιά αυτά έχουν επηρεάσει αρνητικά τα προγράμματα που αποσκοπούν στην ευημερία τους (Connolly and Ennew, 1996, Boakye-Boaten, 2006), αλλά και την ορθή έρευνα των ζώων τους (Connolly and Ennew, 1996). Επίσης, η προσέγγιση σύμφωνα με την οποία, τα παιδιά του δρόμου αντιμετωπίζονται ως προβληματικά ή ως θύματα, αποτυγχάνει να λάβει υπόψη τις κοινωνικές δομές, την ανθεκτικότητα, τις πρωτοβουλίες και την εφευρετικότητα που τα παιδιά του δρόμου επιδεικνύουν στην προσπάθεια τους να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που συναντούν στο δρόμο (Panter-Brick, 2002).

Έχει διαπιστωθεί ότι καθώς τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου εισέρχονται στην εφηβεία, συνειδητοποιούν ότι η ζωή στον δρόμο γίνεται ακόμα σκληρότερη. Και αυτό διότι το κοινό μεταστρέφει τις αντιλήψεις του και αλλάζει στάση απέναντι στα παιδιά αυτά (Beazley, 2003). Η μεταστροφή της στάσης του κοινού με βάση την ηλικία των παιδιών, επιβεβαιώνεται από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων νεαρών Ρομά ενηλίκων Ντεριάν και Τασίμ, αλλά και από ορισμένους συμμετέχοντες επαγγελματίες, που όπως δήλωσαν βάσει της εμπειρίας τους, η στάση του ευρύτερου κοινού στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο παρουσιάζει μια μεταστροφή με βάση την ηλικία τους. Ειδικότερα, η Ντεριάν ισχυρίστηκε ότι όταν άρχισε να εισέρχεται στην εφηβεία και το σώμα της να αναπτύσσεται, το κοινό έτεινε να την αντιμετωπίζει ως γυναίκα και όχι ως παιδί, με αποτέλεσμα να παρενοχλείται σεξουαλικά από πελάτες. Ομοίως, ο Τασίμ κατά την αυτοαναφορά του, αναφέρθηκε στην διαφοροποίηση της στάσης του κοινού απέναντι του με βάση την ηλικία του. Ο Τασίμ, παρατήρησε ότι όσο βρισκόταν σε μικρή ηλικία το κοινό ήταν περισσότερο φιλικά διακείμενο μαζί του, ενώ όσο μεγάλωνε το κοινό θεωρούσε ότι δεν θα πρέπει να επιτελεί την συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα, αλλά ότι θα έπρεπε να επιτελέσει κάποια άλλη «σοβαρή» εργασία. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνητών τόσο στη Δύση όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες έχουν επισημάνει ότι οι αντιλήψεις των παιδιών του δρόμου για τις ζωές τους, αλλάζουν όταν φτάνουν στην εφηβεία, διότι αλλάζει η στάση της κοινωνίας απέναντι τους (Aptekar, 1988, Boyden and Holden, 1991, Felsman, 1989, Visano, 1990). Ειδικότερα, τα εργαζόμενα παιδιά καθώς μεγαλώνουν συνειδητοποιούν ότι η ανοχή του κοινού για την παρουσία τους στο δρόμο μειώνεται (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Έτσι, τα έφηβα αγόρια δεν προσλαμβάνονται πια ως χαριτωμένα και άξια λύπησης, αλλά αντίθετα θεωρούνται επικίνδυνα. Επιπλέον, τα έφηβα κορίτσια γίνονται αντιληπτά και εκτιμώνται σε σεξουαλικούς όρους (Aptekar and Heinonen, 2003).

Όπως παρατηρεί ο Lucchini (1994, σελ: 24) «στο δρόμο το κορίτσι είναι ταυτόχρονα ένα παιδί του δρόμου και μια γυναίκα». Έτσι, οι ενήλικες αντιλαμβάνονται το κορίτσι ως κορίτσι του δρόμου και ταυτόχρονα ως πόρνη. Επομένως, το κορίτσι που ζει και/ή

εργάζεται στο δρόμο στιγματίζεται διπλά, κάτι που δεν ισχύει για τα αγόρια. (Lucchini, 1994). Έχει βρεθεί ότι τα εργαζόμενα κορίτσια στο δρόμο αντιμετωπίζουν επιπρόσθετη σεξουαλική παρενόχληση, καθώς προσλαμβάνονται ως «δημόσια περιουσία» και διαθέσιμα σε πολιτισμικά πλαίσια, όπου οι προσδοκίες για τα κορίτσια είναι πρωτίστως να βρίσκονται σε ιδιωτικούς και όχι δημόσιους χώρους (O' Kane, 2003, σελ:10). Η παρουσία των κοριτσιών στο δρόμο προσκρούει με τις υπάρχουσες αξίες και νόρμες της κοινωνίας. Με βάση το φύλο η οικιακή σφαίρα θεωρείται ως το πιο κατάλληλο πλαίσιο για τα κορίτσια και τις γυναίκες, ενώ η δημόσια σφαίρα θεωρείται ως το πιο κατάλληλο πλαίσιο για τους άνδρες, αν και υπάρχουν διαφορές ανά περιοχή. Εξαιτίας της επικρατούσας αντίληψης ότι τα έφηβα κορίτσια δεν θα πρέπει να ζουν και/ή να εργάζονται στους δρόμους, τα φαινομενικά ασυνόδευτα κορίτσια που βρίσκονται στο δρόμο γίνονται αντιληπτά από το κοινό όχι ως εργαζόμενα κορίτσια, αλλά ως πόρνες (O' Kane, 2003, VanBeers, 1996). Μάλιστα, αρκετά συχνά ΜΚΟ και ερευνητές έχουν την τάση να ταυτίζουν τα κορίτσια του δρόμου με τις πόρνες (Beers, 1994), με αποτέλεσμα να υιοθετούνται παρεμβάσεις που τα στιγματίζουν (Ennew, 1994).

Η διαφορετική αντιμετώπιση από θύματα σε παραβάτες συμβαίνει καθώς ο χρόνος αλλάζει τα παιδιά σε νέους. Οι ρόλοι των παιδιών, επίσης, αλλάζουν με βάση την ηλικία τους. Τα μικρότερα σε ηλικία παιδιά μπορούν ευκολότερα να κερδίσουν χρήματα πουλώντας μικροαντικείμενα στο δρόμο ή επαιτώντας. Αντίθετα, όσο τα παιδιά μεγαλώνουν σε ηλικία και μέγεθος αντιλαμβάνονται ότι η δυνατότητα τους να κερδίσουν χρήματα, συνεχίζοντας να πωλούν μικροαντικείμενα περιορίζεται σημαντικά. Επίσης, παύοντας να είναι παραγωγικά ο ρόλος τους συχνά περιορίζεται στην προστασία και επίβλεψη των εργαζομένων παιδιών μικρότερης ηλικίας (Ennew and Swart-Kruger, 2003). Ορισμένοι συμμετέχοντες επαγγελματίες έκαναν λόγο για την *καριέρα* των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο, καθώς εξελίσσονται και μεγαλώνουν ηλικιακά. Όπως έχουν διαπιστώσει βάσει της εμπειρίας τους, τα εργαζόμενα παιδιά πριν την είσοδο τους στην εφηβεία λαμβάνουν μεγαλύτερης εύνοιας από το κοινό, διότι γίνονται αντιληπτά ως αθώα και χαριτωμένα παιδιά, που έχουν πέσει θύματα των δύσκολων συνθηκών που βιώνουν και έχουν ανάγκη τα χρήματα. Ως εκ τούτου, τα εργαζόμενα παιδιά μικρής ηλικίας προκαλούν περισσότερο τον οίκτο και την συμπόνια του κοινού, το οποίο θα τους δώσει ευκολότερα χρήματα. Για τον λόγο αυτό, όσο πιο μικρό ηλικιακά είναι ένα εργαζόμενο παιδί, τόσο πιο παραγωγικό είναι. Αντίθετα, τα εργαζόμενα παιδιά που βρίσκονται στην εφηβεία, παύουν να κερδίζουν χρήματα ή κερδίζουν λιγότερα χρήματα από την εργασία τους στο δρόμο, και είναι λιγότερο παραγωγικά, διότι η στάση του κοινού αλλάζει απέναντι τους και παύουν να αντιμετωπίζονται ως αθώα θύματα.

Έτσι, σύμφωνα με τους επαγγελματίες κατά την χρονική αυτή περίοδο, οι εργαζόμενοι έφηβοι αντιλαμβάνονται ότι δεν μπορούν πλέον να βασίζονται στην πώληση μικροαντικειμένων στο δρόμο για να κερδίσουν χρήματα, αρχίζουν να προσανατολίζονται συχνά σε παράνομες δραστηριότητες, όπως κλοπές, εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, εκπόρνευση, έτσι ώστε να εξασφαλίζουν ένα εισόδημα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, πολύ συχνά να έρχονται αντιμέτωποι με τον νόμο.

Ο Visano (1990, σελ 155), χαρακτηρίζει την εφηβεία στις ζωές των παιδιών του δρόμου στην Βόρεια Αμερική ως περίοδο «κρίσης καριέρας». Η έννοια της καριέρας και τα ποικίλα στάδια της αφομοίωσης στην ζωή στο δρόμο διευκολύνουν την διερεύνηση «των δραστηριοτήτων και σχέσεων των παιδιών του δρόμου που έχουν ως συνεπακόλουθο την κοινωνικοποίηση στο δρόμο» (Visano, 1990, σελ 142). Όπως αναφέρει ο Visano (1990), τα παιδιά του δρόμου κατά την εφηβεία υφίστανται μια κρίση καριέρας, καθώς καλούνται να αντιμετωπίσουν «σοκ της πραγματικότητας» για τον τρόπο ζωής τους και «αρχίζουν να βιώνουν μια αίσθηση αποξένωσης και ματαίωσης με την νομαδική ύπαρξη τους, καθώς η ιδανική εικόνα του παιδιού του δρόμου συγκρούεται με τον αγώνα τους για επιβίωση» (Visano, 1990 σελ: 155). Την περίοδο αυτή τα παιδιά του δρόμου σκέφτονται να επιστρέψουν στην κυρίαρχη κοινωνία και/ή να γυρίσουν στο σπίτι. Από την στιγμή που τα παιδιά αυτά δεν έχουν άλλη επιλογή από το να μείνουν στο δρόμο ή αποφασίζουν να μείνουν, αναγκάζονται να προσανατολιστούν σε εναλλακτικούς τρόπους απόκτησης εισοδήματος που συχνά περιλαμβάνουν την παρανομία (Beazley, 2003).

Η υγεία των παιδιών που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο σε παγκόσμιο επίπεδο έχει ανεπαρκώς μελετηθεί και δεν υπάρχουν επίσημες στατιστικές για την υγεία τους (Thapa et al, 2009, Woan et al, 2013). Παρόλα αυτά, σύμφωνα με πολυάριθμες έρευνες ανά τον κόσμο, φανερώνεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο αντιμετωπίζουν συχνά διάφορα προβλήματα υγείας και πάσχουν από διάφορα είδη ασθενειών που οδηγούν σε νοσηρότητα όπως: δερματικές ασθένειες (ψώρα), αναπνευστικά προβλήματα, γαστρεντερικά προβλήματα, κοιλιακό άλγος, οφθαλμικές λοιμώξεις, προβλήματα ακοής και όσφρησης, διαρροϊκές ασθένειες, ελονοσία-εμπύρετες ασθένειες, πονοκεφάλους, μολύνσεις, προσβολή ψειρών, οδοντικές ασθένειες, τραυματισμοί, πόνους στις αρθρώσεις και στο στήθος, κράμπες στα πόδια, ανοικτές πληγές (Ali and DeMuynck, 2005, Ayaya and Esamai, 2001, Beyene and Berhane, 1998, Blanc, 1994, Boivin et al, 2005, Chowdhury et al, 2017, Grant et al, 2007, Greksa et al, 2007, Lugalla and Mbwambo, 1999, Pinzon-Rondom et al, 2009, Rizk et al, 2017, Sorsa et al, 2002, Thapa et al, 2009).

Όπως βρέθηκε τα περισσότερα παιδιά δήλωσαν ότι εργάζονται στο δρόμο σχεδόν σε καθημερινή βάση, ενώ αρκετά παιδιά δήλωσαν ότι εργάζονται κάθε μέρα. Μάλιστα, όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές τους, αλλά και από τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο πολλά παιδιά ανέφεραν ότι βιώνουν μεγάλη κόπωση λόγω των παρατεταμένων ωρών εργασίας τους. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με τα ευρήματα της έρευνας των Altanis and Goddard (2004). Τα παιδιά εξέφραζαν συχνά παράπονα ότι βιώνουν πόνους και κράμπες στα πόδια, ενώ αρκετά παιδιά που συναντούσαμε στο δρόμο φαίνονταν εξαντλημένα, είχαν ερεθισμένα μάτια και παραπονούνταν ότι έχουν πονοκέφαλο. Το ωράριο της εργασίας των παιδιών είναι αρκετά εντατικό και αυξάνεται κατά τις περιόδους των εορτών και τους θερινούς μήνες. Οι παρατεταμένες ώρες εργασίας, η ορθοστασία σε ένα ανθυγιεινό πλαίσιο όπως είναι ο δρόμος, αλλά και το ξενύχτι, αναπόφευκτα επιδρούν αρνητικά στην υγεία και ανάπτυξη των παιδιών, καθώς στερούνται επαρκούς ύπνου και ξεκούρασης, ενώ παράλληλα τα παιδιά

καθίστανται περισσότερο επιρρεπή να πέσουν θύματα φυσικών τραυματισμών και ατυχημάτων (Pinzon-Random et al, 2009).

Αρκετά συμμετέχοντα παιδιά δήλωσαν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο των φυσικών τραυματισμών αλλά και ατυχημάτων λόγω παράσυρσης τους από διερχόμενα οχήματα. Σε έρευνα των Pinzon-Random et al (2009), στην Λατινική Αμερική βρέθηκε ότι τα παιδιά που ζουν και/ ή εργάζονται στο δρόμο αντιμετωπίζουν υψηλά ποσοστά φυσικών τραυματισμών. Το 40% των συμμετεχόντων παιδιών υποστήριξε ότι αντιμετωπίζει τραυματισμούς σχετικούς με την εργασία, όπως κοψίματα, γρατζουνιές, πληγές, εξαρθρώσεις, ακρωτηριασμό και ατυχήματα λόγω παράσυρσης τους από διερχόμενα οχήματα. Επίσης, τα παιδιά που εργάζονται ως διασκεδαστές στο δρόμο παρατεταμένες ώρες εργασίας διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο φυσικών τραυματισμών.

Τα εργαζόμενα παιδιά, δεδομένου ότι το πλαίσιο εργασίας τους είναι ο δρόμος, εκτίθενται σε καθημερινή βάση και για πολλές ώρες σε ένα μολυσματικό περιβάλλον, που αναπόφευκτα περιλαμβάνει ποικίλους κινδύνους για την υγεία τους και τα καθιστά ευάλωτα σε διάφορες ασθένειες και μολύνσεις. Επιπλέον, τα παιδιά δεν προστατεύονται από τις καιρικές συνθήκες και όπως βρέθηκε κατά την παραμονή μου στο πεδίο ορισμένα παιδιά παραπονούνταν ότι έχουν πονοκέφαλο λόγω της υψηλής θερμοκρασίας, ενώ ορισμένα άλλα δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο του κρυολογήματος σε περίπτωση κακοκαιρίας. Λαμβάνοντας επομένως υπόψη τις συνθήκες κάτω από τις οποίες τα συμμετέχοντα παιδιά εργάζονται όπως: συνωστισμό, πολύ υψηλές ή πολύ χαμηλές θερμοκρασίες, σκονισμένο περιβάλλον, ρύπους, βακτήρια, συμπλοκές μεταξύ τους, σωματική βία, είναι αναμενόμενο οι αναπνευστικές και δερματικές ασθένειες, όπως και οι τραυματισμοί να είναι σύνηθες ανάμεσα τους (Altanis and Goddard, 2004, Antoniadis and Tasaruk, 1998, Ayaya and Esamai 2001 , Benegal et al, 1998, Pantea, 2009, Salen and Abdel-Latif, 2002, UNICEF, 2006, UNICEF, 2001, Woodhead, 1998).

Έρευνες μαρτυρούν ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, συνήθως δεν αναζητούν ιατρική φροντίδα για τις ασθένειες ή τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν και λόγω της δυσκολίας πρόσβασης τους σε υπηρεσίες υγείας, αδυνατούν να λάβουν θεραπεία για πολλές ασθένειες από τις οποίες πάσχουν. Έτσι, είτε προτιμούν την αυτοθεραπεία, είτε αγνοούν τα συμπτώματα που έχουν. Οι συνθήκες αυτές οδηγούν στην αύξηση ποικίλων μεταδοτικών και μη μεταδοτικών ασθενειών (Anarfi, 1997, Lugalla and Mbwambo, 1999, Jugadish Kumar et al, 2017, Thapa et al, 2009). Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση των συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών. Η καθημερινή έκθεση των παιδιών σε κινδύνους, σε συνδυασμό με την έλλειψη πρόσβασης ή την περιορισμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες ιατρικής φροντίδας, τοποθετεί τα παιδιά σε υψηλότερο κίνδυνο επιβλαβών αποτελεσμάτων υγείας σε σύγκριση με τα συνομήλικα παιδιά που δεν ζουν και /ή εργάζονται στο δρόμο. Σε σχετικές μελέτες έχει φανεί ότι τα παιδιά σε καταστάσεις δρόμου δηλώνουν περιορισμένη πρόσβαση σε ιατρική φροντίδα για διάφορους λόγους όπως: κόστος, έλλειψη εμπιστοσύνης στην ποιότητα της παρεχόμενης φροντίδας, στιγματισμό από τους εκπροσώπους της ιατρικής φροντίδας, δυσκολία στην εύρεση χρόνου να

αναζητήσουν φροντίδα, διότι θα χάσουν το εισόδημα τους και της ανηλικότητας τους (Ali and deMuynck, 2005, Anarfi, 1997, Ruiz, 1997).

Η πλειοψηφία των Ρομά στερούνται το δικαίωμα τους στην ιατρική περίθαλψη και είναι χωρίς ασφάλιση (Διβάνη, 2001). Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες επαγγελματίες, η πλειοψηφία των Ρομά οικογενειών έχει περιορισμένη πρόσβαση σε ιατροφαρμακευτική φροντίδα, καθώς συναντούν διάφορα εμπόδια στην πρόσβαση τους σε υπηρεσίες υγείας που σχετίζονται με την ρατσιστική μεταχείριση που λαμβάνουν από τους εκπροσώπους υγείας, με προβλήματα αναλφαβητισμού, ζητήματα γραφειοκρατίας που θα ήθελαν να αποφύγουν, γλωσσικά εμπόδια στην περίπτωση των Αλβανών Ρομά, αλλά και με οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν για την αγορά φαρμάκων, παράγοντες που βρίσκονται σε συμφωνία και με άλλες έρευνες (Κοτρώτσιου και Σκεντέρης, 2014, Rechel et al, 2009). Οι επαγγελματίες βάσει της εμπειρίας τους, ανέφεραν ότι οι συγκεκριμένοι πληθυσμοί κυρίως λόγω άγνοιας και αναλφαβητισμού τηρούν μία περισσότερο χαλαρή στάση απέναντι σε θέματα υγείας που αφορούν τους ίδιους αλλά και τα παιδιά τους, διότι και οι ίδιοι έχουν μεγαλώσει κατ' αυτόν τον τρόπο. Έτσι, είναι σύνηθες αν δεν αισθάνονται μεγάλη δυσφορία ή πόνο να μην επισκέπτονται τον γιατρό και να αγνοούν το πρόβλημα υγείας που αντιμετωπίζουν ή να προσπαθούν να αυτοθεραπευτούν. Έτσι, είναι σύνηθες τα περισσότερα Ρομά παιδιά να είναι ανεμβολίαστα ή με ανεπαρκή εμβολιασμό. Έρευνες μαρτυρούν ότι το ποσοστό της εμβολιαστικής κάλυψης των Ρομά παιδιών είναι χαμηλό (Παραλίκα κα, 2005). Συνεπώς, αν ληφθεί υπόψη ότι τα παιδιά εργάζονται καθημερινά σε ένα ανθυγιεινό πλαίσιο, σε συνδυασμό με την περιορισμένη πρόσβαση τους σε υπηρεσίες υγείας και την έλλειψη εμβολιασμού ή τον ανεπαρκή εμβολιασμό τους, γίνεται εμφανές ότι τα παιδιά καθίστανται ευάλωτα σε διάφορες ασθένειες.

Η διατροφή επίσης των παιδιών αποτελεί ένα πρόσθετο παράγοντα που επιδρά αρνητικά στην υγεία τους. Όπως αποκαλύφθηκε, η πλειονότητα των συμμετεχόντων παιδιών ακολουθούν φτωχή διατροφή, γεγονός που λειτουργεί επιβαρυντικά στην υγεία και την ευημερία τους. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με την έρευνα των Altanis and Goddard (2004). Η διατροφή των παιδιών είναι ανεπαρκής σε ποιότητα και ποσότητα, και ουσιαστικά η πλειοψηφία των παιδιών δεν τρέφεται υγιεινά και υποσιτίζεται. Τα περισσότερα παιδιά δήλωσαν ότι εργάζονται στο δρόμο σχεδόν σε καθημερινή βάση, ενώ αρκετά συμμετέχοντα παιδιά υποστήριξαν ότι εργάζονται στο δρόμο κάθε μέρα. Έτσι, αναπόφευκτα τα περισσότερα παιδιά δεν τρέφονται υγιεινά, και έχουν συνηθίσει να καταναλώνουν έτοιμο φαγητό που αγοράζουν. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε κατά την παραμονή μου στο πεδίο και ειδικότερα στο πλαίσιο της δράσης «Δράση στο Δρόμο», πολλά παιδιά εξέφραζαν παράπονα ότι πεινούν ή διψούν, ενώ αρκετά παιδιά ήταν λιποβαρή και είχαν χαλασμένα δόντια. Οι συμμετέχοντες επαγγελματίες, επιβεβαίωσαν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών ακολουθεί ένα φτωχό διαιτολόγιο που έχει αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία και ανάπτυξη τους, με αποτέλεσμα εκτός των άλλων πολλά παιδιά να αντιμετωπίζουν οδοντικά και στομαχικά προβλήματα. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνών ανά τον κόσμο, αποκαλύπτει ότι τα παιδιά που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου, υποσιτίζονται και τρέφονται με

φαγητό που δεν περιλαμβάνει θρεπτικά συστατικά, με αποτέλεσμα να είναι λιποβαρή και η ανάπτυξη τους λόγω των κακών διατροφικών τους συνηθειών να παρεμποδίζεται και να είναι καχεκτική (Ali et al, 2004, Antoniadou and Tarasuk, 1998, Ayaya and Esamai, 2001, Booth, 2006, D' Abreu et al, 1999, Elazim Mohamed et al, 2011, Gross et al, 1996, Jugadish Kumar et al, 2017, Nzimakwe and Brooks, 1994, Olgar et al, 2008, Patriasih et al, 2010, Salen and Abdel-Latif, 2002, Thapa et al, 2009, Turkmen et al, 2004, Whitbeck et al, 2006, Wittig et al, 1997). Η κακή διατροφή που ακολουθούν τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο τα καθιστά ευάλωτα σε διάφορες ασθένειες (Antoniades and Tarasuk, 1998, Salen and Abdel-Latif, 2002), όπως για παράδειγμα διαρροϊκές ασθένειες (Sorsa et al, 2002) και αναιμία (Jugadish Kumar et al, 2017). Επιπλέον, σε έρευνες που εξετάζουν την οδοντιατρική υγεία των παιδιών που βρίσκονται σε καταστάσεις δρόμου φανερώνεται ότι τα δόντια των παιδιών βρίσκονται σε κακή κατάσταση, με πιο έκδηλα τα προβλήματα της τερηδόνας και την απώλεια δοντιών και τα παιδιά χρήζουν οδοντιατρικής φροντίδας (Ayaya and Esamai, 2001, Contreras-Bulnes et al, 2008, Dogan et al, 2006, Kahabuka and Mbwalla, 2006, Nzimakwe and Brooks, 1994, Thapa et al, 2009, Turkmen et al, 2007). Αναφέρεται επίσης, ότι τα συμμετέχοντα παιδιά δεν έχουν την συνήθεια να βουρτσίζουν τα δόντια τους.

Ωστόσο, σημειώνεται ότι σε διάφορες έρευνες στις αναπτυσσόμενες χώρες φανερώνεται ότι τα παιδιά που ζουν και/η εργάζονται στο δρόμο μπορεί να τρέφονται καλύτερα, να είναι υγιέστερα και πιθανόν να έχουν καλύτερη ανάπτυξη, σε σύγκριση με τα παιδιά που προέρχονται από φτωχά περιβάλλοντα και απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές. Κατά συνέπεια, τα παιδιά που ζουν και/η εργάζονται στο δρόμο δεν είναι απαραίτητα πιο ευάλωτα και δεν αποτελούν την πιο αποστερημένη ομάδα στην κοινωνία (Dobrowolska and Panter-Brick, 1998, Panter-Brick et al, 2001, Panter-Brick et al, 1998, Scanlon et al, 1998).

Η ακανόνιστη διαθεσιμότητα φαγητού, τα άτακτα εισοδήματα και οι δαπάνες σε θέματα υγείας προδιαθέτουν τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο σε υποσιτισμό (Elazim Mohamed et al, 2011, Thapa et al, 2009). Επιπλέον, οι συμμετέχοντες επαγγελματίες ανέφεραν ότι η πλειοψηφία των Ρομά γονέων λόγω άγνοιας και αναλφαβητισμού δεν αντιλαμβάνεται την σημασία της υγιεινής διατροφής, με αποτέλεσμα να ακολουθεί επίσης κακή διατροφή και να μην δίνει βαρύτητα στην σωστή διατροφή των παιδιών τους.

Οι χαμηλές συνθήκες διαβίωσης κάτω από τις οποίες τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά ζουν επιβαρύνουν την κακή κατάσταση της υγείας τους. Όλες οι ομάδες των Ρομά στερούνται μεταξύ άλλων το δικαίωμα τους στις στοιχειώδεις συνθήκες διαβίωσης (Εξαρχος, 1996), και αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ανεύρεση κατοικίας προς ενοικίαση (Μάρκου, 2008). Πολυμελείς οικογένειες μοιράζονται τον ίδιο χώρο, ενώ πολλές οικογένειες διαμένουν σε σπίτια που στερούνται πρόσβασης σε νερό, ηλεκτρικό ρεύμα και τουαλέτα και δεν διαθέτουν στοιχειώδη επίπλωση. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με τα ευρήματα άλλων σχετικών ερευνών (Altanis and Goddard, 2004, UNICEF, 2000). Οι συνθήκες υγιεινής των Ρομά είναι ανεπαρκείς (Παυλή-Κορρέ και Σιδέρη, 1990). Επίσης, όπως βρέθηκε αρκετά συμμετέχοντα παιδιά

διαμένουν σε αυτοκίνητο μαζί με τις οικογένειες τους, όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι ακόμα πιο άσχημες, ενώ ορισμένα παιδιά βρέθηκε να έχουν διανυκτερεύσει στο δρόμο. Η έλλειψη πρόσβασης σε τουαλέτα και μπάνιο και σε ιατρική φροντίδα επιδεινώνουν την κακή κατάσταση της υγείας των εργαζομένων παιδιών. Είναι προφανές, ότι οι κακές συνθήκες διαβίωσης και το μη συχνό άλλαγμα ρούχων, το άτακτο μπάνιο, παίζουν ρόλο στις δερματικές ασθένειες και μολύνσεις. Έχει βρεθεί ότι πολλές ασθένειες από τις οποίες οι Ρομά πληθυσμοί πάσχουν οφείλονται στις ανθυγιεινές συνθήκες κάτω από τις οποίες ζουν (Παπακωνσταντίνου κα, 2004, Rinne, 2002). Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο και την αυτοαναφορά της συμμετέχοντος γιατρού, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης που τα περισσότερα παιδιά βιώνουν, εκθέτουν σε κίνδυνο την υγεία τους και την σωματική ακεραιότητά τους. Όπως επισήμανε η γιατρός, ο συγκεκριμένος πληθυσμός πάσχει συχνά από δερματικές λοιμώξεις και διάφορες μολύνσεις, όπως και από εξωτερικούς τραυματισμούς λόγω των άθλιων συνθηκών διαβίωσης τους. Μάλιστα, οι οικογένειες συχνά αδυνατούν να ακολουθήσουν την προβλεπόμενη θεραπευτική αγωγή των δερματολογικών νοσημάτων και μολύνσεων, καθώς δεν διαθέτουν υδροδότηση και δεν προβαίνουν σε άλλαγμα ρούχων.

8. 14 Σύνοψη

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά εκτίθενται καθημερινά σε διάφορους κινδύνους κατά την εργασία τους στο δρόμο, που απειλούν την ευημερία τους, την σωματική τους ακεραιότητα και την προσωπική τους ασφάλεια και έρχονται αντιμέτωπα με δύσκολες καταστάσεις. Ο δρόμος ως εργασιακός χώρος για τα εργαζόμενα παιδιά αποτελεί πεδίο διαχείρισης σοβαρών κινδύνων. Η εργασία στο δρόμο περιλαμβάνει ποικίλους κινδύνους για τα συμμετέχοντα παιδιά όπως: απαγωγή με σκοπό το εμπόριο των οργάνων τους, σεξουαλική κακοποίηση και σωματική βία, σύλληψη από την αστυνομία, ληστεία των ημερήσιων εισπράξεων τους και των προσωπικών τους αντικειμένων, φυσικά ατυχήματα και τραυματισμούς, εμπλοκή σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες όπως: εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, χρήση ουσιών, κάπνισμα, κλοπές, πορνεία. Επιπρόσθετα, όπως βρέθηκε η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων παιδιών δεν αντιμετωπίζονται από το ευρύ κοινό ως άτομα με δικαιώματα και είναι περισσότερο πιθανό να αντιμετωπιστούν ως παραβάτες ή θύματα. Έτσι, τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών υπονομεύονται και αφήνονται απροστάτευτα στην εξευτελιστική μεταχείριση. Τα παιδιά στιγματίζονται ως παραβάτες και ανάξια άτομα, καθώς η παρουσία τους στο δρόμο δεν συμβαδίζει με τις ιδεολογικές αξίες της οικογένειας και με αντιλήψεις για την κοινωνική τάξη, με αποτέλεσμα συχνά να βιώνουν καταφρόνηση, να πέφτουν θύματα σωματικής και λεκτικής κακοποίησης από τους πελάτες και το ευρύ κοινό και να υπόκεινται σε συμβολική και πραγματική βία. Επίσης, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η ελληνική κοινωνία δείχνει μικρή ανοχή στα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο, καθώς μεγαλώνουν και φτάνουν στην εφηβεία. Τα παιδιά μικρότερης ηλικίας

αντιμετωπίζονται ως χαριτωμένα, αλλά καθώς φτάνουν στην εφηβεία, τα αγόρια γίνονται αντιληπτά ως παραβάτες και επικίνδυνα άτομα, ενώ τα κορίτσια, αντιμετωπίζονται με σεξουαλικούς όρους. Για τον λόγο αυτό, τα παιδιά μικρότερης ηλικίας είναι περισσότερο οικονομικά παραγωγικά, σε σχέση με τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας, τα οποία αναγκάζονται να εμπλακούν σε παράνομες εργασιακές δραστηριότητες για να διασφαλίσουν την επιβίωση τους.

Τα συμμετέχοντα παιδιά δεν είναι παθητικοί δέκτες, αλλά ενεργοί κοινωνικοί συντελεστές και προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις επικίνδυνες καταστάσεις που συναντούν. Τα παιδιά αναπτύσσουν στρατηγικές για την αντιμετώπιση των κινδύνων που συναντούν κατά την εργασία τους στο δρόμο και κατορθώνουν να ανταπεξέρχονται στις αντιξοότητες και να επιδεικνύουν ανθεκτικότητα. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες φαίνεται να στηρίζονται και να αποδίδουν βαρύνοντα ρόλο στην συνοδεία από συγγενικά πρόσωπα ή φίλους για την προστασία τους από τους κινδύνους που ελλοχεύουν και την αποτελεσματική διαχείριση των επικίνδυνων συνθηκών που αντιμετωπίζουν. Επίσης, ορισμένα παιδιά, βρέθηκε να βασίζονται στην εκτεταμένη προσωπική εργασιακή εμπειρία που έχουν αποκτήσει, με αποτέλεσμα να αισθάνονται ατρόμητα και ικανά να προστατέψουν τον εαυτό τους και, ως εκ τούτου υποτιμούν τους κινδύνους στην ζωή στο δρόμο. Κάποια παιδιά φάνηκε να αναλαμβάνουν έναν γονικό ρόλο, επιδεικνύοντας υπευθυνότητα και εφευρετικότητα στο να προστατέψουν τον εαυτό τους, ενώ ορισμένα παιδιά καταφεύγουν στην χρήση σωματικής βίας και την απειλή όταν απειλούνται. Επομένως, τα συμμετέχοντα παιδιά αποτελούν ενεργούς κοινωνικούς δρώντες και όχι παθητικούς δέκτες, που προσπαθούν να ανταπεξέλθουν στις δύσκολες εργασιακές συνθήκες και να ασκήσουν έλεγχο των επικίνδυνων καταστάσεων.

Το περιβάλλον του δρόμου ενέχει πολλούς κινδύνους που οδηγούν σε πολυάριθμα προβλήματα υγείας. Τα συμμετέχοντα παιδιά εκτίθενται σε καθημερινή βάση σε διάφορους παράγοντες που ενδέχεται να είναι επιζήμιοι για την υγεία τους όπως: κακή διατροφή, χρήση ναρκωτικών ουσιών, μη ασφαλείς σεξουαλικές πρακτικές, έκθεση στην βία, ανεπαρκή στέγαση, περιορισμένη πρόσβαση σε ιατρική φροντίδα, χαμηλά επίπεδα κοινωνικής στήριξης, παράγοντες που συνάδουν με τα πορίσματα και άλλων ερευνών (Noell et al, 2001, Rohde et al, 2001).

Επίσης, το εντατικό ωράριο εργασίας των παιδιών, οι παρατεταμένες ώρες εργασίας στο δρόμο σε καθημερινή βάση, το ξενύχτι, η έκθεση στις καιρικές συνθήκες, αλλά και σε ένα μολυσματικό περιβάλλον όπως είναι ο δρόμος, αναπόφευκτα καθιστούν τα παιδιά περισσότερο ευάλωτα σε διάφορες ασθένειες και θέτουν σε κίνδυνο την υγεία τους και την ανάπτυξη τους. Επίσης, οι παρατεταμένες ώρες εργασίας στο δρόμο καθιστούν τα παιδιά περισσότερο επιρρεπή να πέσουν θύματα ατυχημάτων και φυσικών τραυματισμών. Επιπλέον, οι κακές συνθήκες διαβίωσης που αντιμετωπίζουν τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά, σε συνδυασμό με την έλλειψη πρόσβασης ή περιορισμένης πρόσβασης σε υπηρεσίες ιατρικής φροντίδας καθώς και τον ανεπαρκή εμβολιασμό τους επιβαρύνουν την ήδη κακή κατάσταση της υγείας των παιδιών.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζεται η σχέση των συμμετεχόντων παιδιών με το σχολείο.

9^ο Κεφάλαιο: Εργαζόμενα Ρομά Παιδιά και η Σχέση τους με το Σχολείο

Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται στην σχέση που έχουν τα συμμετέχοντα εργαζόμενα Ρομά παιδιά με το σχολείο. Παρουσιάζονται στοιχεία για την φοίτηση των συμμετεχόντων παιδιών, όπως και οι προσωπικές απόψεις των παιδιών για τους παράγοντες που εξηγούν την άτακτη φοίτηση τους στο σχολείο, την καθυστέρηση στην φοίτηση τους, την διακοπή της φοίτησης τους, και την πλήρη αποχή τους από αυτό. Επίσης, γίνεται αναφορά στις μελλοντικές εκπαιδευτικές φιλοδοξίες και φιλοδοξίες καριέρας των παιδιών. Στην συνέχεια, παρουσιάζεται η σχέση των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενηλίκων που συμμετείχαν στην έρευνα με την εκπαίδευση, υπό την μορφή μελετών περίπτωσης. Ακολουθούν οι απόψεις των δύο μουσουλμάνων Ρομά γονέων υπό την μορφή μελετών περίπτωσης, επίσης. Ακόμα, παρουσιάζεται η οπτική των συμμετεχόντων επαγγελματιών και εκπαιδευτικών για τους παράγοντες που εξηγούν την προβληματική σχέση των Ρομά παιδιών με το σχολικό θεσμό, και γίνεται αναφορά στις προτάσεις τους για την επίτευξη της ένταξης και της τακτικής φοίτησης των Ρομά παιδιών στο σχολείο. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με συζήτηση των ευρημάτων της έρευνας και σύνδεση τους με την βιβλιογραφία. Το κεφάλαιο βασίζεται στις παρατηρήσεις μου στο πεδίο, στις συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης με τα παιδιά, και στις συνεντεύξεις με τους νεαρούς Ρομά ενήλικες, τους Ρομά γονείς, τους επαγγελματίες και εκπαιδευτικούς.

9.1 Φοίτηση των Συμμετεχόντων Εργαζομένων Ρομά Παιδιών στο Σχολείο

Όσον αφορά την φοίτηση των συμμετεχόντων εργαζομένων Ρομά παιδιών στο σχολείο, βρέθηκε ότι από τα 29 παιδιά που συμμετείχαν στις ατομικές συνεντεύξεις λιγότερα από τα μισά παιδιά φοιτούν στο σχολείο ($n=12$). Μάλιστα, από τα 12 παιδιά που δήλωσαν ότι πηγαίνουν στο σχολείο, τα 5 είναι αυτά που παρακολουθούν τακτικά ($n=5$), ενώ τα περισσότερα παρουσιάζουν άτακτη φοίτηση ($n=7$). Επίσης, βρέθηκε ότι 9 παιδιά δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ στο σχολείο, ενώ 8 παιδιά υποστήριξαν ότι έχουν διακόψει την φοίτηση τους και βρίσκονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Παρατίθεται αναλυτικός πίνακας που αναφέρεται στα στοιχεία της φοίτησης των συμμετεχόντων παιδιών στο σχολείο.

Πίνακας 27

ΟΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΤΑΞΗ ΦΟΙΤΗΣΗΣ	ΦΟΙΤΗΣΗ
1. Ελένη	Αλβανίδα Ρομά	10	Δ' Δημοτικού	Άτακτη
2. Κώστας	Αλβανός Ρομά	8	Β' Δημοτικού	Τακτική
3. Γιώργος	Αλβανός Ρομά	13	ΣΤ' Δημοτικού	Τακτική
4. Κατερίνα	Αλβανίδα Ρομά	10	Γ' Δημοτικού	Άτακτη
5. Γιωργία	Αλβανίδα Ρομά	11	Ε' Δημοτικού	Άτακτη
6. Χρύσα	Αλβανίδα Ρομά	11	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
7. Έφη	Αλβανίδα Ρομά	9	Γ' Δημοτικού	Άτακτη
8. Ντενίς (1)	Μουσουλμάνοι Ρομά	8	Β' Δημοτικού	Άτακτη
9. Ντενίς (2)	Μουσουλμάνοι Ρομά	9	Α' Δημοτικού	Άτακτη
10. Φούντα	Μουσουλμάνοι Ρομά	7	Α' Δημοτικού	Τακτική
11. Μουσταφά	Μουσουλμάνος Ρομά	15	-	Διακοπή στην Ε' Τάξη Δημοτικού
12. Συριάν (1)	Μουσουλμάνοι Ρομά	12	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
13. Μαζούμ	Μουσουλμάνος Ρομά	12	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
14. Γιότζα	Μουσουλμάνοι Ρομά	10	Γ' Δημοτικού	Τακτική
15. Βιζντάν	Μουσουλμάνοι Ρομά	13		Διακοπή στην Στ' Τάξη Δημοτικού
16. Γιουνγκέρ	Μουσουλμάνος Ρομά	17		Διακοπή στην Α' Τάξη Γυμνασίου

17.	Τζανσέ (1)	Μουσουλμάνα Ρομά	10	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
18.	Γιουζγιάν	Μουσουλμάνα Ρομά	9	Δεν έχει πάει ποτέ στο σχολείο	
19.	Χρήστος	Αλβανός Ρομά	11		Διακοπή στην Ε' Τάξη Δημοτικού
20.	Παναγιώτης	Αλβανός Ρομά	10		Διακοπή στην Δ' Τάξη Δημοτικού
21.	Δήμητρα	Αλβανίδα Ρομά	8	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
22.	Ατνάν	Μουσουλμάνος Ρομά	11	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
23.	Σεριφέ	Μουσουλμάνα Ρομά	12	Β' Δημοτικού	Τακτική
24.	Μπαριέ	Μουσουλμάνα Ρομά	11	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
25.	Συριάν (2)	Μουσουλμάνα Ρομά	12		Διακοπή στην ΣΤ' Τάξη Δημοτικού
26.	Γιοκάν	Μουσουλμάνος Ρομά	16		Διακοπή στην Α' Τάξη Γυμνασίου
27.	Σερτζούκ	Μουσουλμάνος Ρομά	16	Α' Γυμνασίου	Ανεπαρκής
28.	Σεριάν	Μουσουλμάνα Ρομά	11	Δεν έχει πάει ποτέ σχολείο	
29.	Μοχάμαντ	Μουσουλμάνος Ρομά	15		Διακοπή στην Α' Τάξη Δημοτικού

Όπως προκύπτει από τον πίνακα, κάποια παιδιά δεν φοιτούν στην τάξη που αντιστοιχεί στην ηλικία τους. Αυτό ισχύει στις περιπτώσεις τριών κοριτσιών, της Κατερίνας, η οποία είναι 10 ετών και παρακολουθεί στην Γ' Τάξη Δημοτικού, ενώ θα έπρεπε να φοιτά στην Δ' Τάξη, της Ντενίς (2)ς που είναι 9 ετών και φοιτά στην Α' Τάξη Δημοτικού, της Σεριφέ, 12 ετών που παρακολουθεί στην Β' Τάξη Δημοτικού. Ακόμα, σύμφωνα με την αυτοαναφορά του Γιώργου, 13 ετών, το παιδί φοιτά στην ΣΤ' Τάξη, ωστόσο δήλωσε ότι ξεκίνησε να παρακολουθεί για πρώτη φορά στο σχολείο με καθυστέρηση ξεκινώντας την φοίτηση του απευθείας στην Γ' Τάξη του Δημοτικού Σχολείου.

Σχετικά με τους τέσσερις νεαρούς Ρομά ενήλικες, που συμμετείχαν στην έρευνα και που οι τρεις εκ των τεσσάρων εργάζονταν ως παιδιά πουλώντας διάφορα μικροαντικείμενα στο δρόμο, βρέθηκε ότι οι τρεις ενήλικες, Αϊχάν, Τασίμ, και Ντεριάν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και έχουν προχωρήσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ ο νεαρός ενήλικας Αρίφ δεν έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και είναι μαθητής της Γ' Τάξης νυκτερινού Γυμνασίου. Για τον λόγο ότι ελάχιστα είναι τα Ρομά παιδιά που ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση και φτάνουν στην τριτοβάθμια βαθμίδα, οι περιπτώσεις αυτές των ενηλίκων επιλέχθηκαν σκόπιμα, προκειμένου να αποκτήσω μία περισσότερο εις βάθος εικόνα και να διαφωτιστούν ποικίλες πτυχές του ζητήματος. Η σχέση των τεσσάρων νεαρών Ρομά ενήλικων με την εκπαίδευση παρουσιάζεται εκτενέστερα υπό την μορφή μελετών περίπτωσης σε άλλη υποενότητα του παρόντος κεφαλαίου. Ακολουθεί σχετικός πίνακας με τα στοιχεία των νεαρών Ρομά ενήλικων και την εκπαίδευση τους.

Πίνακας 28

ΟΝΟΜΑ	ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ
1. Αρίφ	Μουσουλμάνος Ρομά	19	Δημοτικό Σχολείο	Άνεργος-Μαθητής Γ' Τάξης Νυκτερινού Γυμνασίου
2. Αϊχάν	Μουσουλμάνος Ρομά	21	ΤΕΕ Πτυχίο Νοσηλευτικής	Πρακτική Άσκηση
3. Τασίμ	Μουσουλμάνος Ρομά	21	ΤΕΕ	Υδραυλικός
4. Ντεριάν	Μουσουλμάνο Ρομά	21	ΤΕΙ Κοινωνικής Εργασίας	Φοιτήτρια

9.2 Οπτική των Παιδιών: Άτακτη Φοίτηση-Καθυστέρηση στην έναρξη Φοίτησης – Διακοπή Φοίτησης – Μη Φοίτηση

Στις ενότητες που ακολουθούν, παρουσιάζονται οι προσωπικές απόψεις των παιδιών για τους παράγοντες που σύμφωνα με την γνώμη τους, εξηγούν την άτακτη φοίτηση τους στο σχολείο, την καθυστέρηση στην φοίτηση τους, την εγκατάλειψη του σχολείου και την πλήρη αποχή τους από το θεσμό της εκπαίδευσης.

9.3 Άτακτη Φοίτηση

Όπως αναφέρθηκε από τα 12 παιδιά που παρακολουθούν στο σχολείο τα 7 παιδιά έχουν άτακτη φοίτηση. Για κάποια παιδιά, φαίνεται ότι η εργασία τους στο δρόμο συνδέεται με την άτακτη φοίτηση τους στο σχολείο. Συγκεκριμένα, ορισμένα παιδιά υποστήριξαν ότι δυσκολεύονται να ξυπνήσουν το πρωί και να πάνε στο σχολείο, διότι εργάζονται και κουράζονται. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ελένης (10 ετών), το παιδί ισχυρίστηκε ότι κάποια πρωινά αποκοιμείται και για τον λόγο αυτό δεν παρακολουθεί σε καθημερινή βάση. Μολονότι, το παιδί δεν δήλωσε ευθέως ότι σε αυτό ευθύνεται η εργασία του, σύμφωνα με ανεπίσημη συζήτηση που είχα με τους επαγγελματίες του ΜΚΟ 2, πληροφορήθηκα ότι ο μεγάλος αδερφός της Ελένης την πιέζει να εργάζεται στο δρόμο, και πολλές φορές δεν της επιτρέπει να επισκέπτεται ούτε τον ΜΚΟ, όπου μπορεί να λαμβάνει βοήθεια στην προετοιμασία των μαθημάτων της από τους εθελοντές. Για παράδειγμα, όπως η Ελένη ανέφερε:

«... Εεε επειδή κάποιες μέρες αποκοιμείμαι το πρωί και δεν ξυπνάω...» (Ελένη, 10 ετών).

Ομοίως, η Κατερίνα (10 ετών) δήλωσε ότι λόγω της εργασίας της στο δρόμο, βιώνει κούραση και έτσι αδυνατεί να παρακολουθεί κάθε μέρα στο σχολείο. Παρόλα αυτά, το παιδί ανέφερε ως επιπρόσθετο παράγοντα της άτακτης φοίτησης της στο σχολείο κατά τις τελευταίες δέκα μέρες, οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η οικογένειά της. Όπως, η Κατερίνα ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Κουράζομαι και δεν πάω σχολείο...» (Κατερίνα, 10 ετών).

Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση Γιωργίας (11 ετών), η οποία ανέφερε ότι λόγω της εργασίας της κουράζεται, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ξυπνήσει το πρωί και να παρακολουθήσει στο σχολείο. Ωστόσο, το παιδί πρόσθεσε ότι κάποιες φορές βρίσκει βαρετό το να φοιτά στο σχολείο.

«Μερικές φορές δεν ξυπνάω, μερικές φορές βαριέμαι να πάω...» (Γιωργία, 11 ετών).

Για ορισμένα άλλα παιδιά, σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους, φαίνεται ότι το σχολείο δεν είναι ελκυστικό, με αποτέλεσμα να μην βρίσκουν ενδιαφέρον να παρακολουθούν σε καθημερινή βάση και έτσι να έχουν άτακτη φοίτηση. Αυτό ισχύει για την Έφη, την

Ντενίς (1) και τον Σερτζούκ. Μάλιστα, ο Σερτζούκ ανέφερε ότι λόγω της ανεπαρκούς φοίτησης του στην Γ' Τάξη Γυμνασίου, έχασε την χρονιά και θα χρειαστεί να επαναφοιτήσει. Ωστόσο, από την επόμενη χρονιά, όπως ο Σερτζούκ δήλωσε, σκοπεύει να παρακολουθεί τακτικά. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές των παιδιών:

«Βαριέμαι να πηγαίνω και κάποιες φορές θέλω να πηγαίνω με τον πατέρα μου για δουλειά» (Εφη, 9 ετών).

«Βαριέμαι να πηγαίνω κάθε μέρα στο σχολείο» (Ντενίς (1), 8 ετών).

«Βαριόμουν και δεν είχα όρεξη να πηγαίνω κάθε μέρα στο σχολείο...» (Σερτζούκ, 16 ετών).

Επιπλέον, για ένα κορίτσι την Ντενίς (2) (9 ετών) οικονομικές δυσκολίες και ειδικότερα, το γεγονός ότι δεν διαθέτει όπως ανέφερε ρούχα, την παρεμποδίζουν, όπως δήλωσε η ίδια, να έχει τακτική παρακολούθηση στο σχολείο. Ωστόσο, η Ντενίς (2) είναι το μεγαλύτερο παιδί της οικογένειας της και σύμφωνα με ανεπίσημες συζητήσεις με τους επαγγελματίες του ΜΚΟ 1, η μητέρα της αντιμετωπίζει πρόβλημα υγείας και πολλές φορές δεν επιτρέπει στην Ντενίς (2) να παρακολουθεί τακτικά στο σχολείο για να μένει στο σπίτι μαζί της και να μπορεί να την βοηθάει στις δουλειές του νοικοκυριού.

«...Εντάξει, πηγαίνω σχολείο. Μόνο λίγες μέρες δεν πήγα επειδή δεν είχα ρούχα να φορέσω. Φέτος ξεκίνησα να πηγαίνω σχολείο» (Ντενίς (2), 9 ετών).

Όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές των παιδιών, η εργασία τους στο δρόμο και το γεγονός ότι δεν βρίσκουν το σχολείο ελκυστικό, αποτελούν τους δύο κύριους παράγοντες της άτακτης φοίτησης τους στο σχολείο. Επιπλέον, οικονομικές δυσκολίες των οικογενειών τους, και η ανάληψη ευθυνών για την φροντίδα του νοικοκυριού λόγω προβλημάτων υγείας των γονέων τους, σχετίζονται επίσης όπως φάνηκε με την άτακτη φοίτηση ορισμένων παιδιών, όπως της Ντενίς (2) και της Κατερίνας.

Επιπλέον, κατά την παραμονή μου στο πεδίο, παρατήρησα ότι τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά που φοιτούσαν στο σχολείο και επισκέπτονταν τους ΜΚΟ, για να λάβουν βοήθεια στα μαθήματα τους από τους εθελοντές, δεν είχαν σταθερή επισκεψιμότητα. Ειδικότερα, πολύ λίγα ήταν τα παιδιά που έρχονταν συστηματικά και λάμβαναν βοήθεια στα μαθήματα τους. Αυτό συνέβαινε είτε επειδή οι γονείς είχαν στείλει τα παιδιά να εργαστούν στο δρόμο και να κερδίσουν χρήματα, είτε επειδή είχαν μετακινηθεί οικογενειακώς για λόγους εργασίας και βρίσκονταν εκτός Αθηνών. Μάλιστα, ακόμα και όταν τα παιδιά επισκέπτονταν τους ΜΚΟ τις περισσότερες φορές, έδειχναν μεγάλη άρνηση και απροθυμία να διαβάσουν και να προετοιμαστούν για το μάθημα της επόμενης μέρας, προβάλλοντας διάφορες δικαιολογίες.

9.4 Καθυστέρηση στην Έναρξη Φοίτησης

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα ορισμένα παιδιά, δεν παρακολουθούν σε τάξη που αντιστοιχεί στην ηλικία τους. Αυτό ισχύει για τις περιπτώσεις τριών συμμετεχόντων εργαζομένων παιδιών, της Κατερίνας (10 ετών), της Ντενίς (2) (9 ετών) και της Σεριφέ (12 ετών). Επίσης, ένα ακόμα παιδί ο Γιώργος (13 ετών) αν και φοιτά σε τάξη αντίστοιχη της ηλικίας του, υποστήριξε ότι δεν ξεκίνησε εγκαίρως την φοίτηση του στο σχολείο, αλλά καθυστέρησε και όπως ανέφερε ξεκίνησε για πρώτη φορά να φοιτά απευθείας στην Γ' Τάξη του Δημοτικού Σχολείου.

Τα τρία παιδιά Κατερίνα, Ντενίς (2) και Γιώργος απέδωσαν την μη έγκαιρη φοίτηση τους στο σχολείο στην εργασία τους στο δρόμο. Ειδικότερα, η Κατερίνα, η οποία είναι 10 ετών και φοιτά στην Γ' Τάξη του Δημοτικού Σχολείου, υποστήριξε ότι τα προηγούμενα χρόνια εργαζόταν κάθε μέρα μαζί με την αδερφή της στο δρόμο και ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να εγγραφεί εγκαίρως και να φοιτήσει στο σχολείο. Ομοίως, η Ντενίς (2) που είναι 9 ετών και φοιτά στην Α' Τάξη Δημοτικού σχολείου, ισχυρίστηκε ότι καθυστέρησε να ξεκινήσει την φοίτηση της στο σχολείο, λόγω της εργασίας της στο δρόμο. Ειδικότερα, το παιδί ισχυρίστηκε ότι τα προηγούμενα χρόνια εργαζόταν πιο εντατικά, με αποτέλεσμα να κουράζεται και να αδυνατεί να παρακολουθήσει στο σχολείο. Επίσης, ο Γιώργος 13 ετών, δήλωσε κατά την αυτοαναφορά του, ότι αδυνατούσε να παρακολουθήσει στο σχολείο, διότι εργαζόταν στο δρόμο και δεν διέθετε το χρόνο για να είναι σε θέση να φοιτά. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές των παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

« Ε... δεν πήγα σχολείο αμέσως. Άργησα να πάω γιατί πήγαινα για δουλειά μαζί με την αδερφή μου» (Κατερίνα, 10 ετών).

«Φέτος, ξεκίνησα να πηγαίνω σχολείο. Πιο παλιά δεν πήγαινα στο σχολείο γιατί κουραζόμουν από την δουλειά. Δούλευα πιο πολύ παλιά» (Ντενίς (2), 9 ετών).

«...Επειδή δεν προλάβαινα από την δουλειά ξεκίνησα να πηγαίνω σχολείο πρώτη φορά από την Γ' Δημοτικού» (Γιώργος, 13 ετών).

Αντίθετα με τα τρία προαναφερόμενα παιδιά, η Σεριφέ (12 ετών) υποστήριξε ότι καθυστέρησε να φοιτήσει στο σχολείο, διότι σε πρώτη φάση δεν διέθετε πιστοποιητικό γέννησης. Ωστόσο, το παιδί πρόσθεσε ότι όταν εκδόθηκε το πιστοποιητικό γέννησης της, επισκέφτηκε μαζί με την γιαγιά της το σχολείο, προκειμένου να εγγραφεί. Παρόλα αυτά, ο διευθυντής του σχολείου τους ενημέρωσε ότι τα τμήματα είναι πλήρη και αρνήθηκε να εγγράψει το παιδί. Μάλιστα, όπως η Σεριφέ ανέφερε, ο διευθυντής παρότρυνε την γιαγιά της, η εγγραφή του παιδιού να πραγματοποιηθεί από την επόμενη σχολική χρονιά. Ύστερα, από αυτές τις δυσκολίες, η Σεριφέ ανέφερε ότι η μητέρα της απευθύνθηκε στην Υπεύθυνη του ΜΚΟ 1, που συμμετείχε στην έρευνα, και βοήθησε στο να εγγραφεί το παιδί στο σχολείο και να ξεκινήσει να παρακολουθεί. Παρατίθεται απόσπασμα από την αναφορά του παιδιού:

«...Δεν είχαμε πιστοποιητικά γεννήσια για αυτό. Και μετά ο θεός μου έστειλε τα πιστοποιητικά γεννήσια... Πήγαμε στον Άη-Γιώργη να με γράψει η γιαγιά μου και ο διευθυντής είπε να πάμε του χρόνου. Γιατί είπε ήταν πολλά παιδιά και δεν χωράμε και έτσι μας είπε, και δεν γραφήκαμε. Και μετά τα έλεγα στην μάνα μου και η μάνα μου είπε θα πάμε στην (Υπεύθυνη του ΜΚΟ) για να σε βάλει στο σχολείο (Σεριφέ, 12 ετών).

9.5 Διακοπή Φοίτησης

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των παιδιών, 8 παιδιά υποστήριξαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι έχουν διακόψει την φοίτηση τους και έχουν εγκαταλείψει το σχολείο. Ποικίλοι λόγοι δόθηκαν από τα παιδιά για την διακοπή της φοίτησης τους.

Πιο αναλυτικά, δύο εργαζόμενα κορίτσια, η Βιζντάν (13 ετών) και η Συριάν (2) (12 ετών) ισχυρίστηκαν ότι επειδή οι φίλες τους δεν παρακολουθούσαν στο σχολείο, έπαιξε σημαντικό ρόλο στο να επηρεαστούν, να ζηλεύουν και να επιθυμούν και οι ίδιες να διακόψουν την φοίτηση τους. Υπενθυμίζεται ότι και τα δύο κορίτσια φοίτησαν, όπως ισχυρίστηκαν, για σύντομο χρονικό διάστημα στην ΣΤ' Τάξη του Δημοτικού Σχολείου, και στην συνέχεια εγκατέλειψαν το σχολείο. Όπως η Βιζντάν ανέφερε:

«Παλιά δεν ήθελα καθόλου γιατί είχα φίλες με αυτές πέρναγα την ώρα μου. Εγώ στο σχολείο ζήλευα αυτούς που έπαιζαν στην Λένορμαν και λέω α, τι ωραία! Να τα παρατήσω στο σχολείο. Ζήλευα επειδή οι φίλοι μου δεν πήγαιναν σχολείο και έπαιζαν, ενώ εγώ πήγαινα σχολείο. Η μάνα μου με σήκωνε για το σχολείο, αλλά εγώ δεν σηκωνόμουν» (Βιζντάν, 13 ετών).

Ομοίως, η Συριάν (2) (12 ετών), ισχυρίστηκε ότι έβρισκε το σχολείο εξαιρετικά απαιτητικό, με αποτέλεσμα να αισθάνεται ότι κουράζεται και πιέζεται και να μην της μένει ελεύθερος χρόνος για να συναναστραφεί με τις φίλες της, οι οποίες δεν φοιτούσαν στο σχολείο και είχαν περισσότερο χαλαρό πρόγραμμα και ελεύθερο χρόνο. Από την αναφορά του παιδιού, προκύπτει να ζηλεύει τις φίλες της, που μπορούσαν να πάνε βόλτα, ενώ η ίδια είχε πιο αυστηρό πρόγραμμα και έπρεπε να διαβάσει.

«Κουράστηκα γιατί ξύπναγα στις 7.00 και πήγαινα στο σπίτι στις 18.00, στις 17.00. Δεν μπορούσα το σχολείο τελειώνει στις 13.00 και μετά ερχόμουν εδώ (εννοεί στο ΜΚΟ), έκανα τα διαβάσματα μου και μετά πήγαινα στην γιαγιά μου και αντί εκεί να παίζω, να κάτσω, έβγαζα Ιστορία διάβαζα... δηλαδή όλο το 24ωρο όλο διάβαζα. Δεν μπορούσα να έχω δική μου ελεύθερη ώρα. Δεν μου αρέσει να πηγαίνω στο σχολείο γιατί κουράζομαι. Δεν μπορούσα να δω τις φίλες μου... να έχω μία ελεύθερη ώρα, να πάω μία βόλτα. Θα πήγαινα βόλτες το σαββατοκύριακο, η άλλη φίλη μου θα πήγαινε Παρασκευή, Δευτέρα πάει για βόλτα, πάει για θάλασσα ας πούμε, πάει να κάνει βόλτες, ενώ εγώ σχολείο» (Συριάν (2) 12 ετών).

Όταν ρώτησα τα δύο κορίτσια αν θα ήθελαν να ξεκινήσουν ξανά να φοιτούν στο σχολείο, η Βιζντάν ήταν θετική και δήλωσε ότι θα επιθυμούσε να επιστρέψει. Αντίθετα,

η Συριάν (2) ήταν ιδιαιτέρως αρνητική στο ενδεχόμενο της επιστροφής της στο σχολείο, διότι θεωρεί ότι το πρόγραμμα του σχολείου είναι πολύ πιεστικό και οι απαιτήσεις υψηλές κάτι που την δυσαρεστεί και την κουράζει. Έτσι, προτιμά να μην συνεχίσει την φοίτηση της.

Για δύο άλλα παιδιά, τον Χρήστο (11 ετών), ο οποίος διέκοψε την φοίτηση του στην Ε' Τάξη του Δημοτικού Σχολείου και τον Παναγιώτη (10 ετών) που διέκοψε στην Δ' Τάξη του Δημοτικού, βρέθηκε σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους, ότι ο ρατσισμός που βίωναν στο σχολείο από τους συμμαθητές τους για τον λόγο ότι δεν είχαν επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας, όπως και επειδή ήταν Ρομά αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στην φοίτηση τους, και τα οδήγησε στην απόφαση τους να εγκαταλείψουν το σχολείο. Για παράδειγμα, ο Χρήστος ανέφερε:

«Μέχρι την Ε' Δημοτικού πήγα και σταμάτησα. Σταμάτησα γιατί τα παιδιά της Α' και της Δ' (Τάξης) με κοροϊδεύανε γιατί δεν ήξερα πολύ ελληνικά, με λέγανε γύφτο, με βρίζανε» (Χρήστος, 11 ετών).

Ωστόσο, και ο Παναγιώτης και ο Χρήστος, δήλωσαν ότι θα επιθυμούσαν να επιστρέψουν στο σχολείο και να συνεχίσουν την φοίτηση τους. Μάλιστα, τα παιδιά υποστήριζαν ότι η επιστροφή τους θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με την προϋπόθεση ότι θα σταματήσουν να εργάζονται στο δρόμο. Τα παιδιά πιστεύουν ότι η εργασία τους στο δρόμο παρεμποδίζει την φοίτηση τους στο σχολείο και για αυτό θα πρέπει να σταματήσουν να εργάζονται:

«Να σταματήσουμε την δουλειά. Και ο μπαμπάς μου και η μαμά μου να μπορούν να δουλεύουν μόνοι τους και να πάμε σχολείο» (Χρήστος, 11 ετών).

Στην περίπτωση του Γιουνγκέρ (17 ετών), ο οποίος έχει τελειώσει το Δημοτικό σχολείο, και φοίτησε για σύντομο χρονικό διάστημα στην Α' Τάξη Γυμνασίου όπου και διέκοψε, ο θάνατος της μητέρας του, αποτέλεσε σύμφωνα με τον ίδιο, λόγο για να πάρει την απόφαση να εγκαταλείψει το σχολείο. Όπως ο ίδιος εξήγησε κατά την συνέντευξη μαζί του, η απώλεια της μητέρας του, είχε ως αποτέλεσμα να στεναχωρήσει τόσο τον ίδιο όσο και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του, και να βρεθεί σε κακή ψυχολογική κατάσταση. Έτσι, όπως ισχυρίστηκε ο έφηβος δεν είχε την διάθεση να παρακολουθήσει στο σχολείο και αποφάσισε να σταματήσει. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Επειδή είχε συγχωρεθεί η μάνα μου, ο πατέρας μου έπινε κάθε μέρα και εγώ δεν είχα διάθεση να πάω σχολείο. Καθόμουν σπίτι» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

Ωστόσο, ο Γιουνγκέρ δήλωσε ότι πλέον θα επιθυμούσε να ξεκινήσει ξανά να φοιτά στο σχολείο, διότι έχει συνειδητοποιήσει ότι η εκπαίδευση είναι απαραίτητη και πολύτιμο εφόδιο, καθώς θα του προσφέρει γνώσεις, ώστε να μπορεί κοινωνικά να σταθεί.

«Τώρα ναι, πριν δεν ήθελα. Τώρα που ξέρω τα λίγα, θέλω να μάθω πιο πολλά. Δηλαδή, και ένας να μου πει τώρα κάτι να ξέρω μια απάντηση να του απαντήσω» (Γιουνγκέρ, 17 ετών).

Στην περίπτωση του Γιοκάν (16 ετών), που επίσης διέκοψε την φοίτηση στην Α' Τάξη Γυμνασίου, φαίνεται ότι οι συχνές μετακινήσεις της οικογένειας του για λόγους ανεύρεσης εργασίας σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, τον οδήγησαν σταδιακά να εγκαταλείψει το σχολείο. Το παιδί, που εργαζόταν μαζί με τα μέλη της οικογένειας του, ισχυρίστηκε ότι φοίτησε για κάποιες μέρες στην Α' Τάξη Γυμνασίου, αλλά επειδή το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα αποφάσισαν οι γονείς του να μετακινηθούν οικογενειακά στην Κρήτη για λόγους εργασίας, διέκοψε την φοίτηση του. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Είχαμε εκεί δουλειές, δουλεύαμε με λουλούδια, φεύγαμε από Κρήτη αλλού, ξέρω εγώ για αυτό δεν πήγα. Λέω τι? Θα πάω μια μέρα εκεί δυο μέρες εκεί; Με κούραζε...» (Γιοκάν 16 ετών).

Επίσης, όπως προκύπτει από την αναφορά του Γιοκάν, οι γονείς του δεν τον παρότρυναν να παρακολουθεί στο σχολείο, και δεν έθεταν την εκπαίδευση του παιδιού σε προτεραιότητα. Ειδικότερα, ο πατέρας του, του ανέφερε ότι επειδή διαρκώς μετακινούνται σε διάφορα μέρη για να εργαστούν, είναι δύσκολο να φοιτά στο σχολείο και τον αποθάρρυνε να συνεχίσει την φοίτηση του. Για παράδειγμα:

«Λέω πατέρα θέλω να αρχίσω πάλι σχολείο. Λέει θα τα αρχίσεις για 5-10 μέρες; Λέει άμα θέλεις να πας. Λέω θα πάω. Λέει για 5 μέρες θα πας; Λέω όχι. Λέει τότε αφού ξέρεις φεύγουμε λέει δεν καθόμαστε για καιρό σε ένα μέρος. Λέω εντάξει τότε. Αυτό είναι το πρόβλημα για το σχολείο επειδή φεύγουμε...» (Γιοκάν, 16 ετών).

Από την αναφορά του επίσης, φαίνεται ότι το παιδί είχε άτακτη έως ανεπαρκή φοίτηση όταν παρακολουθούσε στο σχολείο και αυτό το αποδίδει στην εργασία του, καθώς κουραζόταν και δεν μπορούσε να παρακολουθήσει σε καθημερινή βάση.

«Ναι, με εμπόδιζε πολύ. Στο σχολείο εκεί στην Ξάνθη πρέπει να σηκωθείς 8 η ώρα να πας σχολείο. Εγώ με σήκωναν στις 7.00 οι γονείς μου για να πάω στην δουλειά, φεύγαμε τις 8.00-7.00 η ώρα για δουλειά, ερχόμασταν στις 14.00-14.30. Μετά που να πας σχολείο; Κουραζόμουν» (Γιοκάν, 16 ετών).

Όταν ρώτησα τον Γιοκάν, αν θα επιθυμούσε να επιστρέψει στο σχολείο και να συνεχίσει την φοίτηση του, απάντησε ότι θα το ήθελε, καθώς έχει συνειδητοποιήσει ότι είναι απαραίτητο να τελειώσει τουλάχιστον την υποχρεωτική εκπαίδευση και ότι το Δημοτικό Σχολείο δεν αρκεί. Ωστόσο, πιστεύει ότι είναι δύσκολο να τα καταφέρει, διότι συνεχώς μετακινείται σε διάφορα μέρη για λόγους εργασίας.

«Ναι πολύ. Τώρα κατάλαβα την αξία του σχολείου. Τώρα ξέρω λίγα γράμματα, αλλά δεν μπορώ να τα βγάλω πέρα με λίγα γράμματα. Λέω θέλω κανονικά να πάω σχολείο τουλάχιστον να το τελειώσω, αλλά όπως βλέπω, ούτε θα το τελειώσω ούτε θα το αρχίσω γιατί όλο φεύγω μια Κρήτη, μια Ζάκυνθο, μια Πάτρα» (Γιοκάν, 16 ετών).

Από την άλλη πλευρά, ο Μοχάμαντ (15 ετών), ανέφερε ότι παρακολούθησε στην Α' Τάξη Δημοτικού Σχολείου για λίγες μέρες και αποφάσισε να διακόψει την φοίτηση του, γιατί όπως ισχυρίστηκε δεν έβρισκε το σχολείο ενδιαφέρον. Φαίνεται, επίσης ότι από τους γονείς του δεν είχε παρότρυνση να συνεχίσει την φοίτηση του.

«... Μόλις πήγα 2-3 μέρες κατευθείαν έφυγα γιατί ήταν βαρετά» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

Ομοίως, ο Μουσταφά (15 ετών) ανέφερε ότι διέκοψε την φοίτηση του στην Ε' Τάξη Δημοτικού Σχολείου, γιατί δεν έβρισκε το σχολείο ελκυστικό και επιπλέον λόγω της εργασίας του ξενυχτούσε, με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται να ξυπνήσει το πρωί και να συνδυάσει την εργασία του με την φοίτηση του στο σχολείο. Επίσης, το παιδί ανέφερε ότι πριν εγκαταλείψει το σχολείο είχε άτακτη φοίτηση για τον λόγο ότι εργαζόταν στο δρόμο. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Βαριόμουν. Άσε που το πρωί έπρεπε να πίνουμε καφέ γιατί ξενυχτάγαμε, κάναμε επειδή δουλεύαμε» (Μουσταφά, 15 ετών).

Επίσης, ο Μουσταφά δεν φάνηκε θετικός στο ενδεχόμενο να συνεχίσει την φοίτηση του και να επιστρέψει στο σχολείο. Όπως δήλωσε:

«Βαρετό είναι να ξεκινήσεις τώρα πάλι από την Ε' Δημοτικού. Δεν λέει... Εντάξει αν αρχίσεις από την Ε' Τάξη πάλι δεν λέει. Τα έχω ξεχάσει όλα» (Μουσταφά, 15 ετών).

Όπως φανερώνεται από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων παιδιών, διάφοροι παράγοντες οδήγησαν στην διακοπή της φοίτησης τους από το σχολείο όπως: οι παρέες τους που βρίσκονταν εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η βίωση ρατσισμού από συμμαθητές τους στο σχολείο, ο θάνατος οικογενειακού μέλους, οι συχνές μετακινήσεις των οικογενειών τους για λόγους ανεύρεσης εργασίας, η μη ενθάρρυνση από τους γονείς τους να παρακολουθήσουν στο σχολείο, η εργασία τους στο δρόμο και η αντιμετώπιση του σχολείου ως μη ελκυστικό.

9.6 Μη Φοίτηση-Πλήρη Αποχή από το Σχολείο

Όπως παρατηρείται από τον πίνακα, αρκετά παιδιά (n=9) που συμμετείχαν στην έρευνα, ανέφεραν ότι δεν έχουν φοιτήσει ποτέ στο σχολείο. Για τα περισσότερα παιδιά, σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους φαίνεται ότι η εργασία τους στο δρόμο από μικρή ηλικία, σχετίζεται με την πλήρη αποχή τους από το σχολείο. Για παράδειγμα, η Χρύσα (11 ετών) ισχυρίστηκε ότι επειδή εργάζεται και ξενυχτάει ως αργά το βράδυ, κουράζεται και δεν μπορεί να φοιτήσει στο σχολείο. Ομοίως, η Συριάν (1) (12 ετών), ανέφερε ότι επειδή εργάζεται σε καθημερινή βάση αδυνατεί να παρακολουθεί στο σχολείο.

«Ε... εντάξει δουλεύω ως αργά και κουράζομαι. Δεν γίνεται να πηγαίνω και στο σχολείο» (Χρύσα, 11 ετών).

«Πάω κάθε μέρα για δουλειά, να πουλήσω στο δρόμο. Δεν μπορώ να πάω σχολείο» (Συριάν (1), 12 ετών).

Ορισμένα παιδιά ισχυρίστηκαν ότι γραφειοκρατικά ζητήματα σε σχέση με την εγγραφή τους στο σχολείο, (όπως έλλειψη πιστοποιητικού γέννησης, απώλεια ατομικού δελτίου ταυτότητας του γονέα) αποτέλεσαν παράγοντα, που παρεμπόδισε την εγγραφή και την συμμετοχή τους στην σχολική ζωή, και οδήγησε στο να βρίσκονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές των παιδιών που μαρτυρούν τα παραπάνω:

«Ο μπαμπάς μου έχασε την ταυτότητα και δεν μπορούσα να πάω σχολείο» (Ατνάν, 11 ετών).

«...Όχι, δεν έχω πάει σχολείο γιατί δεν έχω γεννήσιο (πιστοποιητικό γέννησης). Είπε η μάνα μου θα το βγάλει το γεννήσιο και θα πάω» (Μπαριέ, 11 ετών).

Επίσης, ένα κορίτσι, η Δήμητρα (8 ετών) ανέφερε ότι οι γονείς της δεν γνώριζαν σε ποιο σχολείο πρέπει να εγγραφεί, και ποια είναι η ακριβής διαδικασία που πρέπει να ακολουθήσουν για να εγγράψουν το παιδί στο σχολείο. Ωστόσο, η Δήμητρα ισχυρίστηκε ότι μέλη του ΜΚΟ, θα βοηθήσουν τους γονείς της για να μπορέσει το να εγγραφεί στο σχολείο. Για παράδειγμα, όπως ανέφερε:

«Δεν ξέραμε που είναι το σχολείο για να πάω. Τώρα από εδώ (τον ΜΚΟ) θα μας πουν και θα με βάλουν στο σχολείο» (Δήμητρα, 8 ετών).

Όπως αναδεικνύεται από τις αναφορές των παιδιών, για τα περισσότερα παιδιά η εργασία τους στο δρόμο αποτελεί παράγοντα που σχετίζεται με την πλήρη αποχή τους από το θεσμό της εκπαίδευσης. Επιπλέον, φαίνεται ότι γραφειοκρατικά θέματα που συνδέονται με την εγγραφή τους στο σχολείο, όπως και η άγνοια των γονέων και η έλλειψη ενημέρωσης τους για την διαδικασία εγγραφής, αποτέλεσαν παράγοντες που παρεμπόδισαν την ένταξη ορισμένων παιδιών στο σχολείο. Παρόλα αυτά, όλα τα συμμετέχοντα παιδιά που δήλωσαν ότι δεν έχουν φοιτήσει ποτέ στο σχολείο, υποστήριξαν ότι θα επιθυμούσαν να εγγραφούν και να ξεκινήσουν να παρακολουθούν. Λόγου χάριν, η Συριάν (1) (12 ετών) ισχυρίστηκε ότι θα ήθελε να ξεκινήσει να παρακολουθεί στο σχολείο και να σταματήσει να εργάζεται στο δρόμο:

«Δεν θέλω να δουλέψω και θέλω να πάω σε ένα σχολείο να διαβάσω, να γράψω όπως κάνω εδώ» (Συριάν (1), 12 ετών).

Επίσης, από τις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν με τα παιδιά που έλαβαν μέρος στις πέντε ομάδες εστίασης, προκύπτει ότι τα συμμετέχοντα παιδιά θεωρούν, ότι η εργασία στο δρόμο αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει αρνητικά την φοίτηση των απεικονιζομένων παιδιών στο σχολείο, και τα θέτει εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αναλυτικότερα, όλα τα συμμετέχοντα παιδιά και από τις πέντε ομάδες εστίασης έπλασαν ιστορίες ότι τα εργαζόμενα παιδιά των εικόνων δεν έχουν φοιτήσει ποτέ στο σχολείο. Όταν ρώτησα τους συμμετέχοντες τον λόγο, η πλειοψηφία των παιδιών με εξαίρεση τα παιδιά που συμμετείχαν στην τέταρτη ομάδα εστίασης,

απάντησε ότι δεν προλαβαίνουν διότι εργάζονται σε καθημερινή βάση, με αποτέλεσμα να μην έχουν το χρόνο να παρακολουθήσουν στο σχολείο. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα των παιδιών από τις Ομάδες Εστίασης:

«Δουλεύουν κάθε μέρα και δεν μπορούν να πάνε...» (Πουνάρ, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης, 1).

«Δεν έχουν πάει ποτέ σχολείο γιατί πάνε για δουλειά...» (Μαχμούντ, 13 ετών, Ομάδα Εστίασης, 2).

«Δεν έχουν πάει ούτε μια μέρα σχολείο γιατί δουλεύουν...» (Αλτίν, 9 ετών, Ομάδα Εστίασης, 3).

«..δεν πάνε σχολείο όχι. Δεν έχουν πάει ποτέ γιατί δουλεύουν και κουράζονται και δεν γίνεται να πάνε...» (Αθηνά, 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 5).

Ωστόσο, ορισμένα παιδιά από την τέταρτη ομάδα εστίασης ανέφεραν διαφορετικούς παράγοντες για την μη φοίτηση των απεικονιζόμενων παιδιών στο σχολείο. Για παράδειγμα, η Μπαριέ (11 ετών) επικαλέστηκε για την μη φοίτηση των απεικονιζόμενων παιδιών γραφειοκρατικά θέματα, όπως την έλλειψη πιστοποιητικού γέννησης των παιδιών. Επιπλέον, ένα παιδί ο Φικρί (2) (8 ετών) επίσης από την ίδια ομάδα, απέδωσε την μη φοίτηση των εργαζόμενων παιδιών των εικόνων στο σχολείο, σε οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες τους, οι οποίες αδυνατούν να παρέχουν στα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά τα απαραίτητα σχολικά είδη όπως τσάντα, τετράδια και ρουχισμό για να φοιτήσουν στο σχολείο.

«Δεν έχουν γεννήσιο να γραφτούν στο σχολείο...» (Μπαριέ, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

«Δεν έχουν λεφτά οι γονείς. Δεν μπορούν να πάρουν στα παιδιά τους τσάντα, τετράδια ή πολλά ρούχα για να πηγαίνουν στο σχολείο» (Φικρί (2), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 4).

Ακόμα, σύμφωνα με τις αυτοαναφορές των παιδιών και στις πέντε ομάδες εστίασης αποκαλύπτεται ότι οι γονείς δεν ενθαρρύνουν τα παιδιά να εγγραφούν και να παρακολουθήσουν στο σχολείο. Αντίθετα, οι γονείς έχουν την απαίτηση τα παιδιά τους να εργαστούν και να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Παρατίθεται ενδεικτικά απόσπασμα από την αναφορά ενός παιδιού που συμμετείχε στην πρώτη ομάδα εστίασης:

«...Μπα όχι! Με τίποτα οι γονείς τους δεν τους λένε να πάνε στο σχολείο. Τους λένε πηγαίετε για δουλειά για να έχουμε λεφτά» (Μιουσντέ, 11 ετών, Ομάδα Εστίασης 1).

Επιπλέον, όλα τα συμμετέχοντα παιδιά και στις πέντε ομάδες εστίασης ανέφεραν ότι τα απεικονιζόμενα εργαζόμενα παιδιά, παρόλο που δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ στο σχολείο, θα επιθυμούσαν να εγγραφούν και να φοιτήσουν.

9.7 Φιλοδοξίες Σταδιοδρομίας

Σε ερώτηση που έγινε στα συμμετέχοντα παιδιά σχετικά με το πώς φαντάζονται τον εαυτό τους στο μέλλον και για τυχόν μελλοντικές φιλοδοξίες καριέρας που έχουν, φάνηκε ότι τα περισσότερα παιδιά δεν συγκαταλέγουν την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και την συνέχιση της φοίτησης τους στην τρίτοβάθμια εκπαίδευση μέσα στους μελλοντικούς στόχους τους. Με λίγες εξαιρέσεις, αποκαλύπτεται ότι τα περισσότερα παιδιά δεν αποδίδουν ιδιαίτερη αξία στη εκπαίδευση και δεν οραματίζονται να ασκήσουν επαγγέλματα στο μέλλον που απαιτούν ιδιαίτερες γραμματικές γνώσεις. Αντίθετα, τα περισσότερα παιδιά όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές τους, έχουν ως απώτερο μελλοντικό στόχο την σύναψη γάμου, την απόκτηση παιδιών και την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος, το οποίο θα τους εξασφαλίσει τα προς το ζην.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, αποκαλύπτεται ότι μόνο 5 από τα 29 συνεντευξιζόμενα παιδιά έχουν βλέψεις να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση, να σπουδάσουν και να ασκήσουν κάποιο επάγγελμα που προϋποθέτει την ολοκλήρωση της τρίτοβάθμιας εκπαίδευσης και την απόκτηση μόρφωσης. Για παράδειγμα, ο Γιώργος (13 ετών) ανέφερε:

«Θέλω να σπουδάσω ξέρω εγώ και μετά ό, τι γίνω. Θα μου άρεσε να γίνω ποδοσφαιριστής. Αλλά αν δεν γίνω ποδοσφαιριστής να γίνω μηχανικός». (Γιώργος, 13 ετών).

Το συγκεκριμένο παιδί ενδέχεται να θέλει να γίνει ποδοσφαιριστής, καθώς όπως υποστήριξε έχει κλίση στο ποδόσφαιρο και είναι στην ομάδα ποδοσφαίρου του σχολείου.

Επίσης, η Βιζντάν (13 ετών) ανέφερε ότι θα ήθελε να γίνει νοσοκόμα γιατί της αρέσει να βοηθάει τα παιδιά και προτιμά να αλλάξει την δουλειά που κάνει, δηλαδή να πουλάει λουλούδια στο δρόμο. Επίσης, δήλωσε ότι θα ήθελε να είναι παντρεμένη να έχει παιδιά και να είναι πλούσια. Επιπλέον, η Συριάν (1) (12 ετών) ισχυρίστηκε ότι θα ήθελε να γίνει δασκάλα ή αστυνομικός, να παντρευτεί και να αποκτήσει δύο παιδιά, ενώ η Ντενίς (1) (8 ετών) ισχυρίστηκε ότι θα ήθελε, είτε να γίνει δασκάλα, είτε να έχει την δική της επιχείρηση και να πουλάει διάφορα προϊόντα. Ακολουθούν αποσπάσματα από τις αναφορές των συγκεκριμένων παιδιών:

«Θα ήθελα να αλλάξω από τα λουλούδια να γίνω νοσοκόμα, μου αρέσει να βοηθάω τα παιδιά. Θα ήθελα να γίνω νοσοκόμα, να είμαι πλούσια, να είχα ρε πούστη μου και τα πάντα. Θέλω να έχω παιδιά, δηλαδή να είναι δικά μου και να με ζαλίζουν. Θέλω να είμαι παντρεμένη, να έχω τα παιδιά μου και να γίνω νοσοκόμα» (Βιζντάν, 13 ετών).

«Να γίνω δασκάλα ή αστυνομικός... γιατί θέλω να πιάσω αυτούς που κλέβουν και να τους βάλω φυλακή» (Συριάν (1), 12 ετών).

«Θέλω να έχω μαγαζί και να πουλάω πράγματα ή να γινόμουν δασκάλα» (Ντενίς (1), 8 ετών).

Επιπλέον, ένα ακόμα κορίτσι, η Σεριάν (11 ετών) δήλωσε επίσης ότι θα ήθελε να γίνει δασκάλα και να παντρευτεί και να κάνει οικογένεια. Μέσα από την αυτοαναφορά της, φαίνεται ότι το παιδί αποδίδει ιδιαίτερη αξία στην εκπαίδευση, καθώς θεωρεί ότι θα της εξασφαλίσει μία «καλή» εργασία, οικονομική άνεση και κατ' επέκταση ένα καλύτερο μέλλον και τρόπο ζωής.

«Θέλω να γίνω πλούσια, να πάω σχολείο... και να γίνω δασκάλα όταν μεγαλώσω. Να μάθω να διαβάζω και να γράφω μέχρι να μεγαλώσω και να βρω μια καλή δουλειά, όπως δασκάλα, όχι όλη την ώρα με τα λουλούδια... θέλω να γίνω πλούσια και να πάω στο σχολείο και θα ήθελα να γίνω δασκάλα» (Σεριάν, 11 ετών).

Για κάποια παιδιά φαίνεται ότι το μοτίβο ζωής των οικογενειών τους και τα επαγγέλματα των γονιών τους, λειτουργούν ως πρότυπο που επηρεάζει τις μελλοντικές επαγγελματικές φιλοδοξίες και στόχους τους και φαίνεται ότι οραματίζονται ότι θα επαναλάβουν τον ίδιο τρόπο ζωής των γονιών τους, και θα ασκήσουν το ίδιο επάγγελμα με αυτούς. Παρατίθενται αποσπάσματα από τις αναφορές ορισμένων παιδιών:

«Θέλω να γίνω τραγουδιστής» (Κώστας, 8 ετών). Ο πατέρας του Κώστα είναι τραγουδιστής.

«Θέλω μια γυναίκα να παντρευτούμε, να κάνουμε παιδιά, να δουλέψω οικοδομή σαν τον πατέρα μου και η γυναίκα μου σαν την μητέρα μου, να δουλέψει καθαρίστρια» (Παναγιώτης, 10 ετών).

«Τα ίδια πάλι θα δουλεύω εγώ, η γυναίκα μου, τα παιδιά μου, όπως είμαι και τώρα» (Γιοκάν, 16 ετών)

«Φαντάζομαι τον εαυτό μου μεγάλο, να έχω παρέα, να είμαι παντρεμένος και να δουλεύω. Θα μου άρεσε όταν μεγαλώσω να φτιάχνω αμάξια και η γυναίκα μου να μην δουλεύει και να προσέχει τα παιδιά» (Χρήστος, 11 ετών).

«Ο άντρας μου να δουλεύει και εγώ να μην δουλεύω. Εγώ να κάθομαι και να κοιτάζω τα παιδιά μου και αυτός να δουλεύει στα καράβια. Ο μπαμπάς μου τώρα άρχισε ένα χρόνο που δεν είναι στα καράβια, είναι ναυτικός και η μαμά μου καθόταν σπίτι και όταν ερχόταν μας έφερνε δώρα» (Συριάν (2), 12 ετών).

Επίσης, για κάποια παιδιά σύμφωνα με τις αυτοαναφορές τους, φαίνεται ότι στις μελλοντικές βλέψεις τους είναι ο γάμος, η δημιουργία οικογένειας και η εύρεση και επιτέλεση μιας οποιασδήποτε εργασίας, που δεν απαιτεί την απόκτηση μόρφωσης, και θα τους επιτρέπει να βιοπορίζονται και θα τους εξασφαλίζει ένα σταθερό εισόδημα για να συντηρούνται. Για παράδειγμα:

«Να παντρευτώ, να κάνω παιδιά και να έχω το δικό μου σπίτι και τα παιδιά μου να πηγαίνουν στο σχολείο και να κάνω ό, τι δουλειά να είναι για να βγάζω λεφτά» (Ελένη, 10 ετών).

«Εντάξει, μπορεί να είμαι παντρεμένος και να έχω δύο παιδιά, ένα κορίτσι και ένα αγόρι άμα μπορώ. Να πάρω τα σπίτια μου και όταν μεγαλώσω να πάρω για την κόρη μου ένα σπίτι δικό της και να κάνω κάποια δουλειά δηλαδή... ό, τι δουλειά να είναι ας πούμε για να μπορούμε να ζήσουμε και να φάμε» (Μαξούμ, 12 ετών).

«Να είμαι παντρεμένος, να έχω μια δουλειά και να έχω το δικό μου σπίτι (Γιουνγκέρ, 17 ετών). Ωστόσο, ο Γιουνγκέρ ανέφερε ότι θα επιθυμούσε να πάρει το απολυτήριο δημοτικού και να εργαστεί στα καράβια.

Επίσης, δύο κορίτσια η Γιουζγιάν (9 ετών) και η Τζανσέ (1) (10 ετών) ανέφεραν ότι φαντάζονται να αποκτήσουν παιδιά και να εργάζονται σε ένα οποιαδήποτε μαγαζί ή κατάσταση για να μπορούν να συντηρούν τα παιδιά τους.

«Να δουλέψω σε ένα μαγαζί για τα παιδιά μου θα το κάνω όχι για μένα» (Γιουζγιάν, 9 ετών).

«Να δουλέψω σε κάποιο σουπερμάρκετ για να έχω λεφτά για τα παιδιά μου» (Τζανσέ (1), 10 ετών).

Ωστόσο για δύο κορίτσια, την Κατερίνα (10 ετών) και την Δήμητρα (8 ετών) αποκαλύπτεται ότι ο γάμος και η δημιουργία οικογένειας δεν αποτελεί μελλοντική τους φιλοδοξία διότι, όπως εξήγησαν, φοβούνται ότι οι σύζυγοι τους θα ασκούν σωματική βία σε βάρος τους. Για τον λόγο αυτό, όπως υποστήριξαν δεν θα ήθελαν να μεγαλώσουν, αλλά να παραμείνουν παιδιά. Για παράδειγμα, όπως τα κορίτσια ανέφεραν:

«Εγώ δεν θέλω να παντρευτώ να κάτσω έτσι στην μαμά μου, να είμαι μικρή δεν θέλω να μεγαλώσω ποτέ. Δεν θέλω να πάρω άντρα γιατί είναι κακοί, βαράνε. Ο αδερφός μου βαράει την νύφη μου από πίσω, όχι στην κοιλιά γιατί είναι έγκυος...» (Κατερίνα, 10 ετών).

«Δεν θέλω άντρα γιατί είμαι μικρή, να μεγαλώσω δεν θέλω γιατί δεν μου αρέσει. Θα με μαλώνουν και δεν θέλω να είμαι μεγάλη. Θέλω να μείνω στην μαμά μου και να κάνω δουλειά με αυτή...» (Δήμητρα, 8 ετών).

Σύμφωνα με ανεπίσημες συζητήσεις που είχα με τους επαγγελματίες των ΜΚΟ, αλλά και από τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο, φαίνεται ότι στις περισσότερες Ρομά οικογένειες υπάρχει ενδοοικογενειακή βία. Ειδικότερα, είναι σύννητες οι Ρομά άντρες να ασκούν σωματική και λεκτική βία σε βάρος των συζύγων τους, ενώ η σωματική τιμωρία και η άσκηση λεκτικής βίας χρησιμοποιούνται πολύ συχνά και από τους δύο γονείς, ως ένας τρόπος διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους.

Επίσης, ορισμένα παιδιά η Ντενίς (2), ο Σερτζούκ και ο Μοχάμαντ συγκαταλέγουν μέσα στους μελλοντικούς στόχους τους τον γάμο, αλλά όχι σε μικρή ηλικία, όπως συνηθίζεται στην κουλτούρα των Ρομά. Για παράδειγμα, η Ντενίς (2) (9 ετών) πιστεύει ότι ο γάμος σε πολύ μικρή ηλικία δεν θα έχει ευοίωνες προοπτικές, διότι θεωρεί ότι ο σύζυγος της που θα είναι και αυτός σε μικρή ηλικία, θα απιστήσει και θα την εγκαταλείψει.

«Φαντάζομαι να μην παντρευτώ πολύ μικρή. Οι μικροί άντρες φεύγουν σε μια άλλη γυναίκα» (Ντενίς (2), 9 ετών).

Ο Σερτζούκ επίσης (16 ετών), υποστήριξε ότι θα ήθελε πρώτα να ζήσει την ζωή του, να υπηρετήσει στο στρατό, να είναι σε θέση να αγοράσει ένα αυτοκίνητο και αργότερα να παντρευτεί. Ομοίως, ο Μοχάμαντ (15 ετών), ανέφερε ότι θα ήθελε πρώτα να υπηρετήσει στο στρατό, να εργαστεί αρκετά χρόνια στα καράβια και έπειτα αφού θα έχει την οικονομική ευχέρεια, να αγοράσει αυτοκίνητο μαζί με τον φίλο του, να χτίσουν σπίτι στην Ξάνθη και έπειτα να παντρευτεί. Επίσης, ο Μοχάμαντ, δήλωσε ότι δεν θα ήθελε να κάνει πολλά παιδιά για οικονομικούς λόγους, αλλά και για να μπορεί να διαθέτει για τον εαυτό του περισσότερο χρόνο. Όπως δήλωσαν χαρακτηριστικά:

«Δεν θα ήθελα να παντρευτώ γιατί όλοι οι άνθρωποι σαν εμάς παντρεύονται πολλοί μικροί για παράδειγμα 11-12 χρόνων. Δεν θα ήθελα να παντρευτώ, αλλά θα ήθελα πρώτα να πάω στο στρατό, να μπορώ να αγοράσω ένα αυτοκίνητο. Δηλαδή, θέλω να ζήσω την ζωή μου και αργότερα όταν είμαι 26-27 χρονών, να παντρευτώ και να κάνω την οικογένεια μου. Έτσι φαντάζομαι τον εαυτό μου στο μέλλον» (Σερτζούκ, 16 ετών).

«Να δουλέψω, δεν θα ήθελα να παντρευτώ από μικρός. Εγώ στα 19 θα πάω φαντάρος, στα 28-29 θα μείνω στα καράβια, θα κάνω δουλειά για αρκετά χρόνια, θα αγοράσω ένα ωραίο αυτοκίνητο μαζί με τον φίλο μου, θα φτιάξουμε δικά μας σπίτια στην Ξάνθη, διώροφο, το ένα πάνω στο άλλο. Αυτός θα παντρευτεί και εγώ θα παντρευτώ. Δεν θέλω να κάνω πάνω από 2-3 παιδιά γιατί είναι έξοδα και ακόμα δεν θα μπορείς να κουνηθείς, μετά δεν μπορείς να βγεις από το σπίτι έξω» (Μοχάμαντ, 15 ετών).

Ωστόσο, αρκετά από τα συμμετέχοντα παιδιά, δήλωσαν κατά τις συνεντεύξεις μαζί τους, ότι δεν μπορούσαν να φανταστούν τον εαυτό τους στο μέλλον και φάνηκε να μην έχουν κάποια μελλοντική επαγγελματική φιλοδοξία ή τουλάχιστον να έχουν σκεφτεί κάποιο στόχο, που θα επιθυμούσαν να υλοποιήσουν στο μέλλον. Για παράδειγμα, η Γιωργία (11 ετών) ανέφερε:

« Δεν ξέρω. Δεν μπορώ να σκεφτώ» (Γιωργία, 11 ετών).

Επίσης, ο Μουσταφά (15 ετών) εξήγησε ότι δεν μπορεί να σκεφτεί τον εαυτό του στο μέλλον, διότι όπως πιστεύει το μέλλον είναι απρόβλεπτο και αβέβαιο, και για τον λόγο αυτό προτιμάει να επικεντρώνεται μόνο στο παρόν και να μην κάνει σχέδια για το μέλλον. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Δεν ξέρεις σε πέντε λεπτά μπορεί να βγούμε και να πέσουμε σε κανένα αμάξι. Αυτό δεν το μελετάμε ποτέ. Σκέφτομαι μόνο το παρόν ναι, ό, τι είναι να γίνει ας γίνει...» (Μουσταφά, 15 ετών).

Μολονότι όλα τα συνεντευξιαζόμενα παιδιά δήλωσαν στις συνεντεύξεις τους, ότι συγκαταλέγουν μέσα στις ανάγκες τους εκτός των άλλων, την φοίτηση τους στο σχολείο, από τις αυτοαναφορές τους φαίνεται ότι τα περισσότερα παιδιά δεν τοποθετούν το σχολείο και την εκπαίδευση υψηλά στην ιεραρχική τους κλίμακα. Τα περισσότερα παιδιά φαίνεται να έχουν απώτερο στόχο τον γάμο, την δημιουργία οικογένειας, την άσκηση επαγγελμάτων που δεν προϋποθέτουν την απόκτηση μόρφωσης και την αναπαραγωγή του τρόπου ζωής των οικογενειών τους. Επομένως, υποδηλώνεται ότι η χρησιμότητα του σχολείου και η αξία της μόρφωσης δεν έχουν μεταλαμπαδευτεί στην προσωπικότητα των παιδιών. Επιπλέον, αρκετά παιδιά δεν μπορούσαν να φανταστούν τον εαυτό τους στο μέλλον ή φάνηκε να μην έχουν θέσει μελλοντικούς στόχους, αλλά να εστιάζουν στο παρόν.

Ομοίως, η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών που συμμετείχαν και στις πέντε ομάδες εστίασης, έπλασαν ιστορίες για τα παιδιά των εικόνων, ότι στο μέλλον τα απεικονιζόμενα παιδιά θα παντρευτούν και θα δημιουργήσουν οικογένεια και θα επιτελούν οποιαδήποτε επάγγελμα για την εξασφάλιση των προς το ζην. Παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τις αυτοαναφορές τους:

«... Ε θα παντρευτούν... θα κάνουν παιδιά και θα πουλάνε λουλούδια ή θα κάνουν ό, τι δουλειά να είναι για να βγάλουν το ψωμί τους (Φετιέ, 10 ετών, Ομάδα Εστίασης 2).

«... Θα κάνουν ό, τι δουλειά μπορούν και ό, τι μπορέσουν να βρουν για να έχουν λεφτά και να ζήσουν... (Φικρί (1), 8 ετών, Ομάδα Εστίασης 3).

Οι παρατηρήσεις μου στο πεδίο επιβεβαιώνουν ότι τα περισσότερα παιδιά δεν έχουν συνειδητοποιήσει τα μορφωτικά αγαθά που παρέχει το σχολείο. Παρατίθεται περιστατικό από την παραμονή μου στο πεδίο που υποδηλώνει ότι τα παιδιά δεν αποδίδουν ιδιαίτερη αξία στην εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, κατά την διεξαγωγή μιας δημιουργικής δραστηριότητας στον ΜΚΟ 1, ζητήθηκε από τα παιδιά να δημιουργήσουν ένα ομαδικό κολλάζ με θέμα την επίπλωση του σπιτιού τους. Έτσι, τα παιδιά άρχισαν να επιλέγουν και να κόβουν με το ψαλίδι διάφορα αντικείμενα και έπιπλα από περιοδικά που προηγουμένως τους είχαμε μοιράσει και να τα κολλούν. Κανένα παιδί δεν επέλεξε να κόψει το έπιπλο της βιβλιοθήκης που απεικονιζόταν στα περιοδικά για να το κολλήσει στο κολλάζ. Όταν τα παιδιά ρωτήθηκαν γιατί δεν επιλέγουν την βιβλιοθήκη ένα παιδί πετάχτηκε και απάντησε « τι να την κάνουμε την βιβλιοθήκη;». Ωστόσο, επειδή κάποια παιδιά είχαν επιλέξει να κόψουν εικόνες με βιβλία, τους αναφέραμε ότι η βιβλιοθήκη χρειάζεται για να τοποθετήσετε τα βιβλία. Ωστόσο, δύο παιδιά εξήγησαν ότι: «εμείς κόψαμε τα βιβλία για να τα πετάξουμε στην σόμπα και να ανάψει εύκολα». Και τότε τα υπόλοιπα παιδιά συμφώνησαν.

Στην συνέχεια, παρουσιάζεται η σχέση των τεσσάρων νεαρών μουσουλμάνων Ρομά ενηλίκων με την εκπαίδευση, υπό την μορφή μελετών περίπτωσης. Οι τρεις εκ των

τεσσάρων ενηλίκων, Τασίμ, Ντεριάν και Αϊχάν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και έχουν προχωρήσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αντίθετα, ο τέταρτος νεαρός Ρομά ενήλικας Αρίφ είναι μαθητής της Γ΄ Τάξης Γυμνασίου.

9.8 Νεαροί Ρομά Ενήλικες – Η σχέση τους με την εκπαίδευση

9.8.1 Η Περίπτωση του Τασίμ (21 ετών)

Ο Τασίμ έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, και στην συνέχεια φοίτησε σε επαγγελματικό Λύκειο, όπου και ακολούθησε την ειδικότητα του υδραυλικού. Έτσι, σήμερα ασκεί το συγκεκριμένο επάγγελμα. Όπως ανέφερε, ξεκίνησε να εργάζεται από την ηλικία των 8 έως 14 ετών, πουλώντας διάφορα μικροαντικείμενα στο δρόμο.

Η φοίτηση του στο Δημοτικό Σχολείο πραγματοποιήθηκε με καθυστέρηση, διότι όπως δήλωσε η εργασία του στο δρόμο σχεδόν σε καθημερινή βάση, τον παρεμπόδιζε να ξεκινήσει εγκαίρως την φοίτηση του στο σχολείο. Στην ηλικία των 13 ετών εγγράφηκε για πρώτη φορά στο σχολείο και ξεκίνησε να παρακολουθεί. Σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, τοποθετήθηκε απευθείας στην Ε΄ Τάξη Δημοτικού. Ως εκ τούτου, αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες. Πριν ξεκινήσει την φοίτηση του στο σχολείο γνώριζε στοιχειωδώς γραφή και ανάγνωση, διότι επισκεπτόταν τον ένα ΜΚΟ που διεξήχθη η έρευνα και είχε διδαχθεί από τους εθελοντές τα στοιχειώδη. Η φοίτηση του στο Δημοτικό Σχολείο υπήρξε άτακτη, επειδή όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος, εργαζόταν κάθε μέρα, με αποτέλεσμα να κουράζεται πολύ και να δυσκολεύεται να παρακολουθήσει στο σχολείο σε τακτική βάση. *«Πιο πριν πήγαινα στο Δημοτικό και το είχα τελειώσει, αλλά δεν είχα πάει κάθε μέρα. Είχα αρχίσει από την Ε΄ Δημοτικού, ήμουν μεγάλος... Έπρεπε να δουλέψω και κουραζόμουν και δεν μπορούσα. Σχολείο δεν πήγαινα, αλλά προσπαθούσα, αλλά πήγαινα μέρα παρά μέρα όταν μπορούσα δηλαδή. Ναι, κάθε μέρα δεν μπορούσα να πάω λόγω της δουλειάς».*

Ο Τασίμ ανέφερε ότι στην ηλικία των 14 ετών σταμάτησε να εργάζεται στο δρόμο και αυτό συνέβη με την συνδρομή ορισμένων μελών από τον ΜΚΟ 1. *«Κατάφερα και σταμάτησα γιατί είχα πλάτες. Με βοήθησε σε αυτό η κα... η κα... η κα... η κα... ήταν πάρα πολλοί από τον ΜΚΟ. Κατά την πορεία όταν μεγάλωνα άρχιζα και έφευγα από το σπίτι σιγά-σιγά. Έμενα στην κα... (εθελόντρια στον ΜΚΟ) και με συμπάθησε και με πήρε σπίτι της. Έφυγα δηλαδή από την οικογένεια μου».*

Ο νεαρός ενήλικας, όπως ισχυρίστηκε άρχισε να έχει τακτική φοίτηση στην ηλικία των 15 ετών, όταν ξεκίνησε να παρακολουθεί στην Α΄ Τάξη Γυμνασίου. Μάλιστα, όπως ανέφερε στην ηλικία των 15 ετών άρχισε να επισκέπτεται συστηματικότερα τον ΜΚΟ, όπου τα μέλη του προσωπικού τον ενθάρρυναν να συνεχίσει την φοίτηση του στο Γυμνάσιο. Ο Τασίμ αναγνωρίζει ότι η παρότρυνση και η υποστήριξη που έλαβε από τους επαγγελματίες και εθελοντές του ΜΚΟ, έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην συνέχιση της φοίτησης του. Όταν ο Τασίμ ήταν 15 ετών, οι γονείς του αποφάσισαν να

επιστρέψουν στην Ξάνθη, διότι εκεί είχαν δικό τους σπίτι. Η Υπεύθυνη του ΜΚΟ και το προσωπικό πρότειναν στον Τασίμ να μείνει σε οικοτροφείο στην Αθήνα και να μην διακόψει την φοίτηση του στο Γυμνάσιο. Έτσι, ο ενήλικας δεν ακολούθησε την οικογένεια του στην Ξάνθη και μέχρι να διαμείνει στο οικοτροφείο φιλοξενήθηκε για διάστημα τριών μηνών στο σπίτι εθελόντριας του ΜΚΟ. Ο Τασίμ διέμεινε στο οικοτροφείο 4 χρόνια και λάμβανε βοήθεια στην προετοιμασία των μαθημάτων του από το προσωπικό του οικοτροφείου, αλλά και από τα μέλη του ΜΚΟ. Έπειτα συνέχισε και ολοκλήρωσε την φοίτηση του σε επαγγελματικό Λύκειο.

Ο Τασίμ ανέφερε ότι οι γονείς του ήταν ιδιαίτερος αρνητικοί και έφεραν μεγάλες αντιρρήσεις στην απόφαση του να συνεχίσει την φοίτηση του στο Γυμνάσιο. Και αυτό διότι οι γονείς του επιθυμούσαν να παντρευτεί και να διακόψει την φοίτηση του. Ωστόσο, ο ενήλικας διευκρίνισε ότι οι γονείς του δεν έφεραν αντιρρήσεις για την φοίτηση του στο Δημοτικό Σχολείο, αλλά δεν συμφωνούσαν με την συνέχιση της φοίτησης του στο Γυμνάσιο. *«Μέχρι την Ε' και ΣΤ' Τάξη Δημοτικού δεν το καταλάβαιναν, δεν έλεγαν δηλαδή να σταματήσω... αλλά όταν είχα αρχίσει Γυμνάσιο και ενδιαμέσσω τους έλεγα ότι είμαι εντάξει ότι τα πάω πολύ καλά και αφού είχαν γίνει κάποια επεισόδια με παντρείες και τέτοια, μετά είχαν εμπεδώσει ότι εγώ δεν θα παντρευτώ σε μικρή ηλικία...».*

Ο ενήλικας ισχυρίστηκε ότι επέμεινε στην απόφαση του να συνεχίσει την φοίτηση του στο Γυμνάσιο, και μάλιστα για περίπου έξι μήνες οι σχέσεις του με τους γονείς του είχαν ψυχρανθεί και αναγκάστηκε να φύγει από το σπίτι. *«Μου λέγανε να σταματήσω το σχολείο. Εγώ απαντούσα ότι δεν πρέπει να σταματήσω και ότι πρέπει να συνεχίσω και ότι δεν θέλω να παντρευτώ γιατί βλέπω τον αδερφό μου με παραδείγματα και τέτοια, αλλά αυτοί εκεί επέμεναν πάρα πολύ. Οπότε σηκώθηκα και έφυγα. Είχα να μιλήσω περίπου μισό χρόνο μαζί τους...»*

Επίσης, ο Τασίμ ανέφερε ότι τα υπόλοιπα αδέρφια του φοίτησαν για σύντομο χρονικό διάστημα στο Δημοτικό Σχολείο, γιατί επίσης εργάζονταν στο δρόμο και στην συνέχεια εγκατέλειψαν το σχολείο γιατί παντρεύτηκαν σε μικρή ηλικία. *«Πήγαν πολύ λίγο, ελάχιστα γιατί δουλεύανε και αυτοί και ήταν και η νοοτροπία... ε μετά παντρεύτηκαν μικρά...».*

Όσον αφορά τις σχέσεις με τους συμμαθητές του, ο νεαρός ενήλικας ανέφερε ότι στο Δημοτικό Σχολείο είχε βιώσει ρατσισμό από τους συμμαθητές του επειδή ήταν Ρομά και διέφερε από τα υπόλοιπα παιδιά όσον αφορά στην ενδυμασία, την γλώσσα. Αυτό τον έκανε να αισθάνεται άσχημα και να στενοχωριέται, αλλά όπως ισχυρίστηκε δεν έδινε σημασία. Ωστόσο, ανέφερε ότι στο Γυμνάσιο αντιμετώπιζε σε πολύ λιγότερο βαθμό ρατσιστικές συμπεριφορές από τους συμμαθητές του, ενώ στο Λύκειο δεν βίωσε καμία εκδήλωση ρατσιστικής συμπεριφοράς από συμμαθητές. Επίσης, τις σχέσεις του με τους εκπαιδευτικούς τις χαρακτήρισε άριστες.

Σχετικά με τις μελλοντικές επαγγελματικές του φιλοδοξίες και στόχους, ο ενήλικας φαντάζεται τον εαυτό του στο μέλλον να είναι πρωτίστως υγιής, να είναι πολύ καλός στο επάγγελμα του και να δημιουργήσει οικογένεια.

Σύμφωνα με την γνώμη του Τασίμ, τα περισσότερα Ρομά παιδιά δεν φοιτούν στο σχολείο αφενός λόγω της εργασίας τους στο δρόμο, και αφετέρου λόγω του ότι γονείς των παιδιών δεν θεωρούν το σχολείο προτεραιότητα για τα παιδιά τους. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά: *«Είναι και η δουλειά είναι και οι γονείς. Δεν το θεωρούν προτεραιότητα το σχολείο».*

Επίσης, σύμφωνα με την άποψη του, τα παιδιά του πληθυσμού θα μπορούσαν να ενταχθούν στο σχολείο και να έχουν τακτική παρακολούθηση, μόνο αν υπάρξει σχετική ενημέρωση και εκπαίδευση των γονέων, προκειμένου να συνειδητοποιήσουν την αξία και την χρησιμότητα του σχολικού θεσμού. *«...Η μόνη λύση είναι παιδεία στους γονείς. Και αν δεν αλλάζουν να ξεκινήσουν καταγγελίες...».*

Όπως φαίνεται στην περίπτωση του Τασίμ, η εργασία του στο δρόμο σε καθημερινή βάση συνδέεται με την καθυστέρηση στην έναρξη της φοίτησης του στο σχολείο, και με την άτακτη φοίτηση του στο Δημοτικό, καθώς ο ενήλικας επειδή εργαζόταν κουραζόταν, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να έχει τακτική παρακολούθηση. Επίσης, αποδίδει την συνέχιση της φοίτησης του στο Γυμνάσιο και Λύκειο, στην υποστήριξη και ενθάρρυνση που έλαβε από τα μέλη του ΜΚΟ που επισκεπτόταν. Ο Τασίμ ξεκίνησε να έχει τακτική φοίτηση στο Γυμνάσιο, αφού είχε σταματήσει την εργασία του, και είχε απομακρυνθεί από την οικογένεια του και διέμενε σε οικοτροφείο. Από την αυτοαναφορά του, φαίνεται ότι οι γονείς του δεν έθεταν το σχολείο σε προτεραιότητα, και έδιναν βαρύτητα στην σύναψη γάμου. Μάλιστα, τα αδέρφια του ενήλικα, τα οποία φοίτησαν στο Δημοτικό για σύντομο χρονικό διάστημα επειδή εργάζονταν, διέκοψαν στην συνέχεια την φοίτηση τους γιατί παντρεύτηκαν.

9.8.2 Η Περίπτωση της Ντεριάν (21 ετών)

Η Ντεριάν, είναι φοιτήτρια στο ΤΕΙ Κοινωνικής Εργασίας και συγχρόνως εργάζεται. Η νεαρή ενήλικας εργαζόταν σε καθημερινή βάση στο δρόμο για 10 χρόνια, ξεκινώντας από την ηλικία των 5 ετών μέχρι την ηλικία των 15 ετών και πωλούσε μικροαντικείμενα.

Όπως και στην περίπτωση του Τασίμ, η Ντεριάν δήλωσε ότι δεν ξεκίνησε να φοιτά εγκαίρως στο σχολείο, αλλά ξεκίνησε για πρώτη φορά να παρακολουθεί στην ηλικία των 12 ετών, και φοίτησε απευθείας στην Ε' Τάξη Δημοτικού για σύντομο χρονικό διάστημα. Όπως ανέφερε, εντάχθηκε σε ενισχυτικό τμήμα του σχολείου για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις. Η ίδια αποδίδει την καθυστέρηση της φοίτησης της αφενός στην εργασία της στο δρόμο, και αφετέρου στο γεγονός ότι το σχολείο δεν αποτελούσε προτεραιότητα για τους γονείς της. *«...Πήγα αργά στο σχολείο γιατί δούλευα. Οι γονείς δεν το βάλανε σε προτεραιότητα να πάω σχολείο γιατί ήταν και*

τόσα μικρά παιδιά... τι σχολείο; Μα δεν ξέρανε τι είναι το σχολείο! Απλά ήταν η ευκαιρία μου που γνώρισα τον ΜΚΟ και έκανα μια πορεία και άλλαξα».

Ωστόσο, επειδή δυσκολεύτηκε αρκετά στην Ε' Τάξη, φοίτησε για κάποιο χρονικό διάστημα και έπειτα διέκοψε. Την επόμενη χρονιά όμως εντάχθηκε στην ΣΤ' Τάξη και πήρε το απολυτήριο του Δημοτικού Σχολείου. Στην συνέχεια, φοίτησε στο Γυμνάσιο και το Λύκειο και έδωσε εξετάσεις και εισήχθη στο ΤΕΙ Κοινωνικής Εργασίας. Βοήθεια για τα μαθήματα της λάμβανε και εξακολουθεί να λαμβάνει από τους εθελοντές του ΜΚΟ.

Στην ηλικία των 12 ετών, όπου και ξεκίνησε την φοίτηση της στο Δημοτικό Σχολείο, άρχισε να επισκέπτεται τον ένα εκ των δύο ΜΚΟ που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, και όπως υποστήριξε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην απόφαση της να ξεκινήσει να φοιτά στο σχολείο, αλλά και γενικότερα στην ζωή της και διεύρυνε τους ορίζοντες της. Σύμφωνα με την αυτοαναφορά της, αναδεικνύεται ότι το προσωπικό του ΜΚΟ και η συμμετοχή της Ντεριάν στις δραστηριότητες του, λειτούργησαν σαν ερέθισμα για την ίδια και την παρακίνησαν να θέλει να εγγραφεί και να παρακολουθήσει στο σχολείο και να θέσει στόχους στην ζωή της. Επίσης, η επαφή της με τον ΜΚΟ την βοήθησε όπως υποστήριξε, να συνειδητοποιήσει ότι διαθέτει και άλλες ικανότητες, εκτός από το να πουλάει λουλούδια στο δρόμο. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά: *«Η ζωή μου εμένα ξεκίνησε να αλλάζει όταν ήρθα στον ΜΚΟ. Όταν ήρθα στον ΜΚΟ φεύγει η μια Ντεριάν και έρχεται η άλλη... με λίγα λόγια, εδώ μέσα άνοιξε το μάτι μου. Πώς να στο πω;... Ζωγραφίζαμε και ήθελα να μάθω γράμματα, ήθελα να πάω σχολείο, ήθελα να γίνω δασκάλα, μου άρεσε αυτό το πράγμα, ήθελα να αλλάξω... Δεν μου άρεσε αυτή η κλεισούρα, το να σου επιβάλλουν να κάνεις αυτό που θέλουν εκείνοι (οι γονείς της), δηλαδή να μην κάνεις τίποτα... Έβλεπα ότι είχα ικανότητες για άλλα πράγματα εκτός από το να πουλάω λουλούδια».*

Η Ντεριάν υποστήριξε ότι αντιμετώπιζε το σχολείο αφενός ως διέξοδο από την καθημερινότητα της και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η οικογένειά της, και αφετέρου ως κάτι που κάνει για τον εαυτό της. Όπως δήλωσε: *«Όταν πήγαινα σχολείο γλίτωνα από όλους. Δεν ήθελα να τους βλέπω! Έκανα κάτι για μένα και με ικανοποιούσε αυτό το πράγμα!... Και από την άλλη ξέφευγα λίγο από τα προβλήματα της οικογένειάς μου».* Επίσης, η ενήλικας ανέφερε ότι είχε γενικά τακτική φοίτηση στο σχολείο, παρόλο που εργαζόταν και αυτό το αποδίδει στην μεγάλη επιθυμία της να παρακολουθεί.

Οι γονείς της ήταν αντίθετοι στην φοίτηση της στο σχολείο και αντέδρασαν αρνητικά, καθώς είχαν άγνοια για τον σχολικό θεσμό και δεν μπορούσαν να αντιληφθούν τη χρησιμότητα του. *«Οι γονείς μου δεν ήθελαν. Γιατί θα πας στο σχολείο; Τι θα κάνεις τώρα στο σχολείο; Μου έλεγε ο πατέρας μου. Τι θα μάθεις στο σχολείο; Τι σου δίνει το σχολείο; Δεν καταλαβαίνουν τι είναι το σχολείο».* Μάλιστα, ανέφερε ότι ο πατέρας της προσπαθούσε να την αποτρέψει να παρακολουθεί στο σχολείο χρησιμοποιώντας διάφορους τρόπους, συμπεριλαμβανομένων και την χρήση σωματικής βίας: *«Έτρωγα ζύλο επειδή ήθελα να πάω σχολείο, αλλά εγώ εκεί δεν με ένοιαζε. Όσο αυτοί λέγανε όχι,*

εγώ πιο πολύ. Ξύπναγα το πρωί κανονικά, δούλευα το βράδυ και το πρωί 6.00, 6.30, 7.00 ήμουν ξύπνια. Ξύπναγα, πλενόμουν, φτιαχνόμουν και πήγαινα στο σχολείο. Δεν με ένοιαζε ό, τι και να λέγανε! Ο πατέρας μου, μου είχε πετάξει και τα βιβλία, μου τα είχε κάψει, αλλά εγώ συνέχιζα να πηγαίνω και χωρίς βιβλία. Και βλέπανε ότι δεν μπορούν να κάνουν κάτι εφόσον το έχω βάλει στόχο δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι». Η Ντεριάν ισχυρίστηκε ότι οι γονείς της δεν είχαν επισκεφτεί ποτέ το σχολείο για να ρωτήσουν για την πρόοδο της ή να πάρουν τους βαθμούς της. Τους βαθμούς της, τους παραλάμβαναν πάντοτε οι εθελοντές από τον ΜΚΟ.

Η ενήλικας αποδίδει πρωτίστως την φοίτηση της στο σχολείο στην προσωπική της βούληση και επιμονή, αλλά ωστόσο αναγνωρίζει και την σημαντική βοήθεια και παρακίνηση που είχε από τα μέλη του ΜΚΟ στο να ξεκινήσει να παρακολουθεί στο σχολείο, αλλά και να συνεχίσει την φοίτηση της. *«Αλλά μην ξεχνάμε εγώ ξεκίνησα να πηγαίνω σχολείο γιατί το ήθελα. Ο ΜΚΟ ήταν μια σημαντική βοήθεια για να ξεκινήσω, να πάω μπροστά. Βοήθησε και ο ΜΚΟ, αλλά το ήθελα και εγώ».*

Η Ντεριάν υποστήριξε ότι οι σχέσεις της με τους εκπαιδευτικούς ήταν και είναι πολύ καλές. Ωστόσο, ανέφερε ότι οι σχέσεις της με τους συμμαθητές της κυρίως στην Ε' Τάξη, όταν ξεκίνησε για πρώτη φορά να φοιτά στο σχολείο, δεν ήταν τόσο στενές και στο θρανίο καθόταν μόνη της. Είχε αισθανθεί ότι ορισμένοι συμμαθητές της, την αντιμετώπιζαν ρατσιστικά. Ωστόσο, στην ΣΤ' Τάξη, οι σχέσεις με τους συμμαθητές της βελτιώθηκαν, καθώς η Ντεριάν έμαθε την γλώσσα και έτσι μπορούσε να συναναστραφεί πιο εύκολα με τα υπόλοιπα παιδιά και να αλληλοεπιδράσει μαζί τους. *«Κοίτα να δεις με τον δάσκαλο μου είχα πολύ καλές σχέσεις στην ΣΤ' Τάξη... Και με τα παιδιά είχα καλή σχέση., όχι την καλύτερη. Όταν πήγα στην Ε' Δημοτικού είχα έτσι ρατσισμό από τα παιδιά, όχι από τον δάσκαλο δεν μπορώ να πω. Με τα παιδιά δεν με παίζανε, με βλέπανε έτσι μελαχρινή, δεν μου δίνανε και πολύ σημασία, δεν ήξερα και εγώ την γλώσσα καλά για να μπορώ να τους πλησιάσω, αλλά στην ΣΤ' Τάξη επειδή ήξερα να μιλάω δεν είχα τόσο έντονα θα έλεγα... Αλλά ένιωθα ότι με αντιμετώπιζαν κάπως! Είχα ακούσει το γυφτάκι, το μαυράκι. Στο θρανίο καθόμουν μόνη μου. Αλλά, στο Γυμνάσιο, Λύκειο και τώρα που είμαι φοιτήτρια δεν είχα κανένα πρόβλημα».* Επιπλέον, μέσα από την αυτοαναφορά της φαίνεται ότι η Ντεριάν μάλλον αισθανόταν μειονεκτικά στο Δημοτικό Σχολείο για την οικογένειά της και για το γεγονός ότι ήταν Ρομά, κάτι που την έκανε στην αρχή επιφυλακτική στο να πλησιάσει τους συμμαθητές της. *«...Τώρα να τους πω ότι είμαι από εκεί και οι γονείς μου είναι αυτοί; Σαν να ντρεπόμουν για αυτό που είμαι; Μπορεί».* Η Ντεριάν ανέφερε ότι μπορούσε να διαχειριστεί τα αρνητικά σχόλια των συμμαθητών της και η ρατσιστική τους συμπεριφορά την παρακινούσε ακόμα περισσότερο να συνεχίσει την φοίτηση της στο σχολείο. Ωστόσο, στο Γυμνάσιο, το Λύκειο και στο Πανεπιστήμιο δεν αντιμετώπισε καμία ρατσιστική συμπεριφορά από συμμαθητές και συμφοιτητές.

Όταν ρωτήθηκε η Ντεριάν για τους μελλοντικούς της στόχους, ανέφερε ότι θα επιθυμούσε να ολοκληρώσει τις σπουδές της και ότι απώτερος στόχος της είναι να είναι επιτυχημένη στο επάγγελμα της και να δημιουργήσει οικογένεια.

Όπως και ο Τασίμ, η Ντεριάν υποστήριξε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ρομά παιδιών βρίσκονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, διότι το σχολείο δεν περιλαμβάνεται μέσα στην κουλτούρα των Ρομά και έτσι οι γονείς δεν ενδιαφέρονται να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Λύση στο πρόβλημα θα μπορούσε να δοθεί μόνο μέσω της σχετικής ενημέρωσης των Ρομά γονέων, προκειμένου σταδιακά να αλλάξει η νοοτροπία τους και ο τρόπος σκέψης τους.

Από την αυτοαναφορά της Ντεριάν, αναδεικνύεται όπως και στην περίπτωση του Τασίμ, ότι η καθυστέρηση στην φοίτηση της στο σχολείο οφείλεται στην εργασία της στο δρόμο και στο ότι το σχολείο δεν αποτελούσε προτεραιότητα για τους γονείς της. Όπως η ίδια υποστήριξε, οι γονείς της δεν είχαν συνειδητοποιήσει την χρησιμότητα του σχολείου και είχαν άγνοια τι είναι το σχολείο και τι προσφέρει. Η Ντεριάν αποδίδει την φοίτηση της στο σχολείο στην προσωπική της θέληση και επιμονή, αλλά και στην επαφή της με τον ΜΚΟ και τα ερεθίσματα που δέχτηκε και την παρακίνηση που είχε από τα μέλη του προσωπικού.

9.8.3 Η Περίπτωση του Αϊχάν (21 ετών)

Ο Αϊχάν είναι απόφοιτος Τεχνικού Επαγγελματικού Λυκείου (ΤΕΕ), όπου και ακολούθησε την ειδικότητα της νοσηλευτικής. Την χρονική περίοδο που πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη μαζί του, έκανε πρακτική άσκηση σε νοσοκομείο της Αθήνας. Ο ενήλικας, που ξεκίνησε να δουλεύει περίπου από την ηλικία των 9 ετών μέχρι και την ενηλικίωση του, έχει επιτελέσει διάφορες οικονομικές δραστηριότητες στο δρόμο όπως: πλανόδιος πωλητής, παλιατζής, διανομέας διαφημιστικών φυλλαδίων και επίσης έχει εργαστεί ως οικιακός φροντιστής ηλικιωμένης κυρίας.

Αντίθετα με τους δύο προηγούμενους νεαρούς Ρομά ενήλικες Τασίμ και Ντεριάν, ο Αϊχάν ανέφερε ότι ξεκίνησε να φοιτά στο Δημοτικό Σχολείο χωρίς καθυστέρηση. Ωστόσο, η φοίτηση του στο Δημοτικό, αλλά και το Γυμνάσιο υπήρξε μη τακτική. Στο Δημοτικό σχολείο, όπως εξήγησε αδυνατούσε να παρακολουθήσει σε καθημερινή βάση, καθώς έπρεπε παράλληλα να εργάζεται στο δρόμο, για να συνεισφέρει οικονομικά στην επιβίωση της οικογένειάς του, η οποία είχε περιέλθει σε άσχημη οικονομική κατάσταση. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά: *«Δεν μπορούσα να πάω κάθε μέρα στο Δημοτικό... Δούλευα κάθε μέρα και δεν γινόταν».*

Αφού ολοκλήρωσε την φοίτηση του στο Δημοτικό Σχολείο, υποστήριξε ότι ύστερα με δική του πρωτοβουλία, ξεκίνησε να φοιτά στο Γυμνάσιο με καθυστέρηση στην ηλικία των 14 ετών, και όχι στην προβλεπόμενη ηλικία των 13 ετών. Σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, αποκαλύπτεται ότι ο ενήλικας αποφάσισε για μία σχολική χρονιά να βρεθεί εκτός σχολείου, και να διανείμει φυλλάδια στο δρόμο, παράλληλα με την εργασία του ως φροντιστής ηλικιωμένης κυρίας. Αυτό συνέβη διότι ήθελε να κερδίσει περισσότερα χρήματα και να έχει προσωπικό χαρτζιλίκι, καθώς τα περισσότερα χρήματα που κέρδιζε από την εργασία του, ως φροντιστής τα έδινε στην μητέρα του.

Επίσης, δήλωσε ότι στο Γυμνάσιο είχε άτακτη φοίτηση και έκανε πολλές απουσίες διότι κυρίως έβρισκε βαρετό να παρακολουθεί σε τακτική βάση, και κάποιες φορές προτιμούσε αντί να παρακολουθεί στο σχολείο, να διανείμει φυλλάδια για να κερδίζει περισσότερα χρήματα. *«Βαριόμουνα να. Οι πιο πολλές απουσίες ήταν επειδή βαριόμουνα, αλλά όταν έφτανα στο όριο των απουσιών και μου λέγανε έχεις το όριο αυτό και με πέντε απουσίες θα μείνεις πήγαινα. Δεν πήγαινα δηλαδή κάθε μέρα, πήγαινα στα φυλλάδια πάλι».* Ο Αϊχάν συνδύαζε την φοίτηση του στο σχολείο με την εργασία του. Ωστόσο, αναγνώρισε ότι η εργασία του έπαιξε ρόλο στο να μην έχει τακτική φοίτηση.

Ο Αϊχάν, απέδωσε την συνέχιση της φοίτησης του στην παρότρυνση της μητέρας του, η οποία τον ενθάρρυνε να συνεχίσει στο Γυμνάσιο και το Επαγγελματικό Λύκειο, και μάλιστα η παρότρυνση της όπως ανέφερε αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα. Επιπλέον, πρόσθεσε ότι στην απόφαση του να συνεχίσει την φοίτηση του, συνηγόρησε σημαντικά και το γεγονός ότι λάμβανε σε τακτική βάση ειδική στήριξη από ψυχολόγο του ΜΚΟ, που επισκεπτόταν. Βοήθεια στα μαθήματα του λάμβανε από τα μέλη του ΜΚΟ, όπως και οι δύο προηγούμενοι ενήλικες. Παρόλα αυτά, αντιμετώπιζε δυσκολίες, κυρίως επειδή ο ίδιος δεν ήταν επιμελής και δεν είχε τακτική παρακολούθηση, αλλά τελικά κατάφερνε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις.

Ανέφερε ότι με τους συμμαθητές του είχε πάντοτε πολύ καλές σχέσεις. Ωστόσο, ισχυρίστηκε ότι κάποιοι εκπαιδευτικοί είχαν ρατσιστική συμπεριφορά απέναντι του και τον αντιμετώπιζαν υποτιμητικά. *«Ποτέ δεν είχα πρόβλημα με τους συμμαθητές, αλλά στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο είχα πρόβλημα με τους καθηγητές γιατί ήταν ρατσιστές. Ήταν κάποιοι που μου μιλούσαν υποτιμητικά».*

Ο ενήλικας όταν ρωτήθηκε για το πώς φαντάζεται τον εαυτό του στο μέλλον ανέφερε ότι θα ήθελε να έχει το δικό του σπίτι και να αποκτήσει επιπλέον γνώσεις από μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους, καθώς όπως ισχυρίστηκε πάντοτε περνούσε χρόνο με άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, και όπως πιστεύει αυτό ήταν πολύ εποικοδομητικό για τον ίδιο, διότι αποκτούσε πολύτιμες γνώσεις που τον βοηθούσαν να γίνεται ώριμος.

Ο Αϊχάν απέδωσε την κακή σχέση της πλειοψηφίας των Ρομά παιδιών με το σχολείο σε διάφορους παράγοντες όπως: στην νοοτροπία των Ρομά γονέων, οι οποίοι ουσιαστικά δεν ενδιαφέρονται να φοιτήσουν τα παιδιά τους στο σχολείο, σε οικονομικές δυσκολίες των γονέων, με αποτέλεσμα να στέλνουν τα παιδιά τους να εργαστούν για να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, στις παρές των παιδιών που δεν παρακολουθούν στο σχολείο και βρίσκονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, στο ρατσισμό που μπορεί να βιώσουν από εκπαιδευτικούς, αλλά και στο ίδιο το παιδί ... *«Εντάξει, μπορεί να είναι πολλοί οι λόγοι. Αυτό οφείλεται στους γονείς που δεν πηγαίνουν κάθε μέρα σχολείο ή δεν τα στέλνουν... Και οι γονείς δεν ενδιαφέρονται τόσο πολύ να πάνε τα παιδιά τους σχολείο όσο και να λένε το παιδί μου, το παιδί μου άστα αυτά! Εντάξει, είναι και κάποιοι γονείς που δεν έχουν λεφτά να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Από την άλλη, είναι και η παρέα. Μπλέκονται με παρέες. Ας πούμε δεν θα πάει η παρέα σχολείο, άρα δεν θα πάω και εγώ... Εντάξει, μπορεί και οι καθηγητές κάποιες φορές να είναι ρατσιστές και τα παιδιά να μην θέλουν*

να πηγαίνουν στο σχολείο και να το σταματήσουν ή να έχουν ακούσει από άλλα παιδιά ότι οι καθηγητές είναι ρατσιστές και να μην θέλουν να πάνε. Εντάξει, είναι και στο ίδιο το παιδί αν δεν θέλει να πάει, όσο και να του λένε οι γονείς...»

Ο ενήλικας πρότεινε ότι για να ενταχθούν και να παρακολουθούν τα Ρομά παιδιά στο σχολείο, θα πρέπει να ενημερωθούν οι γονείς για την αξία της εκπαίδευσης και των μορφωτικών αγαθών που το σχολείο παρέχει.

Τα δύο μεγαλύτερα αγόρια αδέρφια του Αϊχάν, ολοκλήρωσαν την υποχρεωτική εκπαίδευση και στην συνέχεια σταμάτησαν. Η μεγαλύτερη αδερφή του τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο και δεν συνέχισε στο Γυμνάσιο γιατί παντρεύτηκε, ενώ τα υπόλοιπα αδέρφια του έχουν τελειώσει μόνο το Δημοτικό Σχολείο και η μικρότερη αδερφή του φοιτά στο Δημοτικό.

Και στην περίπτωση του Αϊχάν, φαίνεται ότι η εργασία του στο δρόμο και η ανάγκη να συνεισφέρει στο οικογενειακό εισόδημα, εξηγεί την άτακτη φοίτηση του στο Δημοτικό Σχολείο. Ωστόσο, ο ενήλικας υποστήριξε ότι ξεκίνησε να φοιτά με καθυστέρηση ενός έτους στο Γυμνάσιο, καθώς επέλεξε να εργαστεί ως διανομέας φυλλαδίων, και να ξεκινήσει την φοίτηση του ένα έτος αργότερα. Ο Αϊχάν, απέδωσε την άτακτη φοίτηση του στο Γυμνάσιο κυρίως στο γεγονός ότι δεν έβρισκε το σχολείο ενδιαφέρον, αλλά και στο ότι προτιμούσε να διανέμει φυλλάδια και να κερδίζει χρήματα, παρά να έχει τακτική παρακολούθηση. Μολονότι, ο Αϊχάν από την ηλικία των 13 ετών έως την ηλικία των 17 ετών, εργαζόταν ως φροντιστής ηλικιωμένης κυρίας, λαμβάνοντας δωρεάν σίτιση και στέγη, και δεν παρουσιάζεται να έχει οικονομικές δυσκολίες, φαίνεται ότι η εργασία του ήταν προσωπική του επιλογή για να κερδίζει χρήματα. Επιπλέον, αποδίδει την συνέχιση της φοίτησης του στο Επαγγελματικό Λύκειο, στην παρότρυνση που είχε από την μητέρα του και στην ψυχολογική στήριξη που λάμβανε από Ψυχολόγο στο ΜΚΟ.

9.8.4 Η Περίπτωση του Αρίφ (19 ετών)

Ο Αρίφ είναι ο τέταρτος συμμετέχων νεαρός Ρομά ενήλικας. Κατά την διάρκεια της έρευνας, δήλωσε ότι ήταν άνεργος και βρισκόταν σε διαδικασία αναζήτησης εργασίας. Αντίθετα με τους τρεις προηγούμενους Ρομά ενήλικες, ο Αρίφ, δεν έχει εργαστεί στο δρόμο κατά την παιδική του ηλικία, αλλά έχει επιτελέσει διάφορες άλλες οικονομικές δραστηριότητες όπως: υπάλληλος σε μεταφορική εταιρία και σερβιτόρος. Παρόλο που ο Αρίφ δεν έχει εργαστεί στο δρόμο, η αυτοαναφορά του κρίθηκε χρήσιμη να συμπεριληφθεί, καθώς προέρχεται από τον συγκεκριμένο πληθυσμό και βάσει της εμπειρίας του, συνεισέφερε σημαντικά στην έρευνα.

Ο Αρίφ έχει τελειώσει το Δημοτικό Σχολείο και παρακολουθεί στην Γ' Τάξη νυκτερινού Γυμνασίου. Ωστόσο, λόγω του μεγάλου αριθμού απουσιών που έχει κάνει, έχει χάσει την χρονιά και θα χρειαστεί να επαναφοιτήσει, κάτι που όπως δήλωσε, οι γονείς του ακόμα δεν γνωρίζουν. Τον μεγάλο αριθμό απουσιών απέδωσε στο γεγονός

ότι την τρέχουσα χρονιά αγόρασε αυτοκίνητο και μαζί με τους φίλους του πήγαιναν βόλτες και περνούσαν χρόνο μαζί, με αποτέλεσμα να έχει ανεπαρκή φοίτηση.

Ο ενήλικας δήλωσε ότι οι γονείς του πάντοτε, τον ενθάρρυναν να παρακολουθεί στο σχολείο και να έχει τακτική φοίτηση, αλλά ο ίδιος ήταν αυτός που δεν επιθυμούσε να παρακολουθεί τακτικά. Ειδικότερα, ανέφερε ότι τα πρώτα χρόνια της φοίτησης του στο Δημοτικό Σχολείο, όπου και ξεκίνησε εγκαίρως, είχε τακτική παρακολούθηση, αλλά τα επόμενα χρόνια είχε άτακτη φοίτηση. Ο λόγος είναι, όπως ισχυρίστηκε ότι ξενυχτούσε τα βράδια ως αργά παρακολουθώντας τηλεόραση, με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται το πρωί να ξυπνήσει και να μην μπορεί να πάει στο σχολείο. Επίσης, πρόσθεσε ότι δεν παρακολουθούσε τακτικά διότι έβρισκε το σχολείο βαρετό. Ωστόσο, όπως ανέφερε, παρόλο που οι γονείς του προσπάθησαν, ώστε το παιδί να μην παρακολουθεί ως αργά τηλεόραση και να κοιμάται νωρίς, ο Αρίφ εξακολούθησε να έχει άτακτη φοίτηση και αρνιόταν να πάει κάθε μέρα στο σχολείο, γιατί όπως εξήγησε δεν το έβρισκε ενδιαφέρον.

Όταν τελείωσε το Δημοτικό σχολείο δεν συνέχισε την φοίτηση του απευθείας στο Γυμνάσιο, αλλά ξεκίνησε να φοιτά με καθυστέρηση, δηλαδή στην ηλικία των 16 ετών. Την καθυστερημένη φοίτηση του στο Γυμνάσιο, την απέδωσε αφενός στο ότι είχε φίλους που δεν παρακολουθούσαν στο σχολείο, και εργάζονταν με αποτέλεσμα να ζηλεύει και να μην θέλει και ο ίδιος να παρακολουθεί, αλλά να εργάζεται όπως οι φίλοι του, και αφετέρου υποστήριξε ότι δεν έβρισκε το σχολείο ελκυστικό. *«Ζήλευα και δεν πήγαινα και εγώ σχολείο... Βαριόμουν ξέρω εγώ συνέχεια μαθήματα... να γράψουμε, να διαβάσουμε (2) και τέτοια.... Δεν μου άρεσε να πηγαίνω γιατί δεν υπήρχε χαβαλές μέσα συνέχεια διάβασμα, συνέχεια θα κάνεις αυτές τις ασκήσεις...»*.

Στην ηλικία των 16 ετών, όταν ξεκίνησε να φοιτά στο Γυμνάσιο, ο ενήλικας δήλωσε στην μητέρα του, ότι επιθυμεί να είναι οικονομικά ανεξάρτητος, αλλά παράλληλα να παρακολουθεί στο σχολείο. Η μητέρα του, του υπογράμμισε ότι θα μπορεί να εργάζεται με την προϋπόθεση ότι θα έχει τακτική φοίτηση. Έτσι, ο Αρίφ ξεκίνησε να εργάζεται ως σερβιτόρος σε καφετέριες, προσπαθώντας να συνδυάσει την εργασία του με την φοίτηση του στο Γυμνάσιο. Ο ενήλικας εργαζόταν ως σερβιτόρος μέχρι πρόσφατα. Ωστόσο, όπως δήλωσε κάποιες μέρες της εβδομάδας λόγω της εργασίας του δεν παρακολουθούσε στο Γυμνάσιο και είχε άτακτη φοίτηση.

Ο ενήλικας ανέφερε ότι πάντοτε περνούσε χρόνο και έκανε παρέες με παιδιά που ήταν μεγαλύτερα της ηλικίας του, τα οποία εργάζονταν και δεν φοιτούσαν στο σχολείο. Έτσι, παρασυρόταν από την παρέα του, και ήθελε και ο ίδιος να εργάζεται όπως και οι φίλοι του, να μην παρακολουθεί στο σχολείο και να αποταμιεύει χρήματα, ώστε το καλοκαίρι να πηγαίνει διακοπές μαζί με τους φίλους του. Αυτός ήταν και ο κύριος λόγος που αποδίδει την άτακτη φοίτηση του στο Γυμνάσιο, πέραν του ότι έβρισκε το σχολείο μη ελκυστικό. *«Πήγαινα και έβλεπα τους φίλους μου, από μένα είχα πάντα μεγαλύτερους φίλους, έβλεπα τους φίλους μου δουλεύανε και δεν πηγαίνανε σχολείο, κάνανε χαβαλέ, κάνανε έτσι παρέα και παρασυρόμουν και εγώ μαζί με αυτούς. Ημουν και μικρός κιόλας 14 στα 15»*. Ο Αρίφ επιτέλεσε διάφορες οικονομικές δραστηριότητες,

όπως και οι φίλοι του, οι οποίες αποτελούσαν προσωπική του επιλογή και απόφαση, κάποιες από τις οποίες δεν γνώριζαν οι γονείς του.

Ο ενήλικας ανέφερε ότι οι γονείς του δυσαρεστήθηκαν και έφεραν μεγάλες αντιρρήσεις όταν ο ίδιος δεν ήθελε να συνεχίσει απευθείας την φοίτηση του στο Γυμνάσιο και προσπάθησαν να τον πείσουν να αλλάξει γνώμη χρησιμοποιώντας διάφορους τρόπους, αλλά χωρίς να υπάρξει αποτέλεσμα: «...Αντέδρασαν πάρα πολύ άσχημα. Μου φώναζαν πάρα πολύ και με τιμώρησαν, δηλαδή να σου πω πάρα πολλά πράγματα εκτός να με δείρουν, μου φώναζαν πάρα πολύ...»

Ο Αρίφ ισχυρίστηκε ότι είχε πολύ καλές σχέσεις με τους συμμαθητές του στο σχολείο και με τους εκπαιδευτικούς. Βοήθεια στα μαθήματα του λάμβανε από την μητέρα του, η οποία έχει τελειώσει το Δημοτικό Σχολείο και ήταν σε θέση να τον βοηθήσει, όπως και από το προσωπικό του ΜΚΟ.

Σχετικά με τους μελλοντικούς στόχους του, ο ενήλικας ανέφερε ότι δεν έχει καταλήξει ακόμα στο επάγγελμα που θα επιθυμούσε να εξασκήσει, καθώς του αρέσει να δοκιμάζει διάφορα επαγγέλματα. Παρόλα αυτά, δήλωσε ότι θα ήθελε να τελειώσει το σχολείο και να βοηθήσει τους ανθρώπους που έχουν ανάγκη.

Ο ενήλικας έχει τρία αδέρφια, εκ των οποίων τα δύο έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, και έπειτα διέκοψαν την φοίτηση τους, διότι ο αδερφός του παντρεύτηκε, ενώ η αδερφή του αποφάσισε να βοηθήσει την μητέρα της στις δουλειές του νοικοκυριού, επειδή αντιμετώπιζε πρόβλημα υγείας. Η μικρότερη αδερφή του έχει τελειώσει το Δημοτικό Σχολείο, αλλά όπως ανέφερε δεν έχει την διάθεση να συνεχίσει στο Γυμνάσιο.

Ο Αρίφ, αποδίδει το γεγονός ότι τα περισσότερα Ρομά παιδιά δεν φοιτούν στο σχολείο, στην νοοτροπία των γονέων τους. Ειδικότερα, υποστήριξε ότι έχει διαπιστώσει ότι η πλειοψηφία των Ρομά γονέων δεν ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να φοιτούν στο σχολείο, διότι η εκπαίδευση δεν περιλαμβάνεται στην κουλτούρα τους και μάλιστα αναφέρθηκε στην περίπτωση μιας φίλης του ανήλικης Ρομά, η οποία φοιτούσε στο σχολείο, αλλά το εγκατέλειψε διότι παντρεύτηκε. Ωστόσο, ο Αρίφ ανέφερε ως πρόσθετο παράγοντα και τις οικονομικές δυσκολίες ορισμένων οικογενειών, που οδηγούν τα παιδιά τους να εργάζονται στο δρόμο και να μην φοιτούν στο σχολείο. Όπως υποστήριξε, έχει πληροφορηθεί από κάποιους φίλους του ότι αδυνατούν να παρακολουθήσουν στο σχολείο, διότι οι οικογένειες τους αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα και τα παιδιά αισθάνονται την υποχρέωση να εργαστούν και να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Όπως δήλωσε: «Εγώ πιστεύω το πρόβλημα είναι οι γονείς. Οι γονείς φταίνε. Δεν τους νοιάζει να πάνε τα παιδιά τους σχολείο. Εγώ αυτό που έχω δει είναι ότι υπήρχαν κάποια παιδιά από εδώ που πηγαίνανε σχολείο για παράδειγμα μια κοπελίτσα που την ξέρω... η οποία ήθελε να πάει σχολείο, αλλά παντρεύτηκε επειδή της είπαν οι γονείς της... εντάξει μπορεί και κάποιες οικογένειες να έχουν οικονομικά προβλήματα και να μην έχουν λεφτά... δηλαδή έχω ακούσει από φίλους μου, ήταν ένας

κολλητός μου και είχανε οικονομικά προβλήματα. Και μου λέει δεν μπορώ να πάω σχολείο. Πρέπει να δουλέψω. Χρειαζόμαστε λεφτά λέει...»

Προκειμένου να επιτευχθεί η ένταξη και η τακτική φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο, ο ενήλικας πρότεινε ότι θα ήταν σημαντικό να υπάρξει ενημέρωση για την αξία της εκπαίδευσης και την σπουδαιότητα της σχολικής γνώσης τόσο προς τους γονείς, όσο και προς τα ίδια τα παιδιά... *«Πρέπει να μιλήσεις στα παιδιά και στους γονείς για να καταλάβουν, να τους πεις που χρειάζεται το σχολείο, ότι οι δουλειές είναι πολύ αυστηρές... δηλαδή να βάλεις σε σκέψη τα παιδιά και τους γονείς, να πούνε ναι δηλαδή έχεις δίκιο, αύριο μεθαύριο εγώ δεν θέλω να πουλάω λουλούδια...»*

Από την αυτοαναφορά του Αρίφ, προκύπτει ότι είχε άτακτη φοίτηση στο Δημοτικό Σχολείο αφενός διότι παρακολουθούσε ως αργά τηλεόραση, με συνέπεια να δυσκολεύεται να ξυπνήσει το πρωί και να πάει σχολείο, αφετέρου δεν έβρισκε το σχολείο ελκυστικό. Ωστόσο, στην περίπτωση του Αρίφ φαίνεται ότι ο κυριότερος παράγοντας που έπαιξε ρόλο στην καθυστέρηση της φοίτησης του στο Γυμνάσιο, και στην ανεπαρκή φοίτηση του σε αυτό, είναι η παρέα του, που απαρτιζόταν πάντοτε από παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας, που δεν φοιτούσαν στο σχολείο και εργάζονταν. Όπως ο ίδιος αναγνώρισε, παρασυρόταν από τους φίλους του και ζήλευε που δεν παρακολουθούν στο σχολείο. Έτσι, ο Αρίφ κατά την διάρκεια της φοίτησης του στο Γυμνάσιο και έπειτα εργαζόταν ως σερβιτόρος, με αποτέλεσμα κάποιες μέρες να παρουσιάζει άτακτη φοίτηση. Επίσης, πρόσθεσε ότι δεν έβρισκε το Γυμνάσιο ενδιαφέρον και έτσι δεν ήθελε να παρακολουθεί. Όπως και στην περίπτωση του Αϊχάν, οι γονείς του Αρίφ τον ενθάρρυναν να φοιτά στο σχολείο, αλλά ο ίδιος ήταν αυτός που δεν επιθυμούσε.

Στην συνέχεια, παρουσιάζονται οι απόψεις των δύο μουσουλμάνων Ρομά γονέων Μεσούτ και Άχμετ για το σχολείο. Το συγκεκριμένο θέμα δεν μπόρεσε να καλυφθεί από την τρίτη Ρομά γονέα, Τζανσέ (2) που έλαβε μέρος στην έρευνα. Η παρουσίαση της οπτικής των δύο γονέων γίνεται υπό την μορφή μελετών περίπτωσης. Όπως θα φανεί, ο γονέας Μεσούτ, φαίνεται να έχει συνειδητοποιήσει την αξία της εκπαίδευσης, ενώ στην περίπτωση του γονέα Άχμετ φαίνεται να ισχύει το αντίθετο.

9.9 Οπτική Γονέων

Ο Μεσούτ είναι 28 ετών και είναι γονέας τεσσάρων παιδιών. Εργάζεται σε μία κατασκευαστική εταιρεία και έτσι καταφέρνει να συντηρεί την οικογένεια του. Το μεγαλύτερο παιδί του είναι 7 ετών και φοιτά στην Β' Τάξη Δημοτικού, ο δεύτερος γιος του είναι 5 ετών και φοιτά στο νηπιαγωγείο. Το τρίτο παιδί του είναι 4 ετών και το μικρότερο παιδί του είναι 6 μηνών. Ο ίδιος ισχυρίστηκε ότι έχει φοιτήσει μέχρι την Δ' Τάξη Δημοτικού Σχολείου και στην συνέχεια διέκοψε την φοίτηση του. Ανέφερε ότι είχε άτακτη φοίτηση στο σχολείο και αυτό το αποδίδει στο ότι εργαζόταν στο δρόμο, με αποτέλεσμα να κουράζεται και να μην μπορεί να ξυπνήσει το πρωί για να

παρακολουθήσει στο σχολείο. Επίσης, μεγαλύτερη βαρύτητα για την ελλειμματική φοίτηση του και την απόφαση του να διακόψει το σχολείο, αποδίδει στο γεγονός ότι δεν είχε συνειδητοποιήσει την χρησιμότητα της σχολικής γνώσης. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά: «...Όπως και όλα τα παιδιά ας πούμε άντε να ξυπνήσεις τώρα 7 η ώρα, να σε ετοιμάσει η μάνα σου, να σε κάνει και να είσαι 8 η ώρα στο σχολείο. Δεν μπορούσαμε να ξυπνήσουμε και νωρίς γιατί δουλεύαμε και το βράδυ, και κουραζόμασταν και παρόλο νωρίς πηγαίναμε και πάλι κουραζόμασταν, αλλά δεν μπορούσαμε και να ξυπνήσουμε και το πρωί. Εγώ δεν μπορούσα να ξυπνήσω και το πρωί. Δεν μου άρεσαν και τα γράμματα... Δεν είχα συνειδητοποιήσει την αξία των γραμμάτων ότι θα με βοηθήσει αύριο μεθαύριο ένα απολυτήριο... αλλά οι γονείς μου με πίεζαν να πάω».

Ο Μεσούτ, ισχυρίστηκε ότι οι γονείς του τον παρότρυναν να παρακολουθεί στο σχολείο, αλλά ο ίδιος ήταν αυτός που είχε άρνηση. «...Εγώ πολύ πιεζόμουν, από το κρεβάτι με ρίχνανε οι γονείς μου για να πάω σχολείο, έπαιρνα την τσάντα πήγαινα και έπαιζα στην παιδική χαρά μπάσκετ και γύριζα σπίτι...»

Ωστόσο, σύμφωνα με την αυτοαναφορά του, με το πέρασμα των χρόνου, συνειδητοποίησε την αξία της εκπαίδευσης, καθώς διαπίστωσε ότι δυσκολεύεται να βρει εργασία χωρίς το απολυτήριο του Δημοτικού ή του Γυμνασίου. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά: «...Έλα όμως που μετά από χρόνια συνειδητοποίησα ότι αν έχω ένα απολυτήριο... όπως τώρα έχει προκήρυξη στο Δήμο. Αν είχα το Γυμνάσιο αυτή την στιγμή και με 4 παιδιά που έκανα, θα έκανα την αίτηση και θα έμπαινα... Μετά από κάποια ηλικία όμως όταν ωρίμασα... μετά σε κάποια στιγμή έλεγα κοίτα να δεις τώρα που χρειάζομαι και γράμματα».

Ο συγκεκριμένος γονέας στέλνει τα παιδιά του στο σχολείο και ενδιαφέρεται να παρακολουθούν τακτικά, καθώς όπως ανέφερε βάσει της προσωπικής του εμπειρίας, θεωρεί ότι η εργασία των παιδιών παρεμποδίζει την τακτική φοίτηση τους στο σχολείο, με αποτέλεσμα να χάνουν την εκπαίδευση τους και την δυνατότητα για καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές και ένα καλύτερο μέλλον. Όπως ανέφερε: «...Πρώτον ένα παιδί (όταν δουλεύει) χάνει την εκπαίδευση του, το σχολείο που την έχασα εγώ. Δεύτερον, χάνει αυτά που έχασα εγώ τόσα χρόνια γιατί αν είχα το απολυτήριο του Δημοτικού ή του Γυμνασίου τώρα θα ήμουν σε άλλη δουλειά. Λοιπόν θα πρέπει όλη η νεολαία η δικιά μας που έχει κάνει οικογένεια να φύγει από αυτή την μιζέρια και να μην στέλνει τα παιδιά για δουλειά. Αυτό το συμπέρασμα έχω βγάλει και το έχω πει και σε πολλούς...»

Επίσης, ο Μεσούτ απέδωσε την περιθωριακή σχέση των Ρομά παιδιών με το σχολείο στις συχνές μετακινήσεις των οικογενειών τους, για λόγους ανεύρεσης εργασίας: «Οι μετακινήσεις παίζουν μεγάλο ρόλο...». Πρόσθεσε ακόμα, ότι η πρόωρη εισαγωγή των παιδιών στην εργασία, έχει ως αποτέλεσμα το παιδί να συνηθίζει σε ένα άλλο μοτίβο, και να δυσκολεύεται αργότερα να ξεκινήσει να φοιτά στο σχολείο και να προσαρμοστεί στο πρόγραμμα του σχολείου. Όπως ισχυρίστηκε: «Όταν ένα παιδί το βάζεις 7 χρονών στο φανάρι και πάει και πουλάει και σε κάποια στιγμή του λες να πάει σχολείο δεν γίνεται...».

Όπως προκύπτει, ο γονέας Μεσούτ απέδωσε την άτακτη φοίτηση του στο Δημοτικό Σχολείο και την απόφαση του να το εγκαταλείψει στην εργασία του στο δρόμο, αλλά κυρίως στο ότι δεν είχε αντιληφθεί την σημασία της εκπαίδευσης. Από την μαρτυρία του φαίνεται, ότι ο συγκεκριμένος γονέας συνειδητοποίησε αργότερα την χρησιμότητα του σχολείου, καθώς συναντά δυσκολίες στο να αλλάξει επάγγελμα, δεδομένου ότι δεν έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση. Ο γονέας, αποδίδει ιδιαίτερη αξία στην εκπαίδευση και θεωρεί ότι η εργασία των παιδιών στο δρόμο, ιδίως από μικρή ηλικία, αλλά και οι συχνές μετακινήσεις των οικογενειών για λόγους ανεύρεσης εργασίας, λειτουργούν εις βάρος της ομαλής φοίτησης των παιδιών στο σχολείο. Για τον λόγο αυτό, στέλνει τα παιδιά του στο σχολείο και επιθυμεί να φοιτούν, καθώς πιστεύει ότι η μόρφωση θα τους διασφαλίσει ένα καλύτερο επαγγελματικό μέλλον, θα διευρύνει τις ορίζοντες τους, και παράλληλα θα τα βοηθήσει να αλλάξουν το *statustους*. *«Θα μου πεις οι δικοί σας δεν τα στέλνουν τα παιδιά να πάνε σχολείο. Ναι, δεν τα στέλνουν. Εγώ τα στέλνω, θέλω να πάνε και Αγγλικά να μάθουνε. Γιατί να μην μάθουνε; Εγώ δεν ξέρω ούτε να διαβάσω ούτε να μιλάω αγγλικά. Γιατί να μην πάει το δικό μου παιδί να μάθει και μια ξένη τέχνη, μια ξένη γλώσσα; Εγώ για παράδειγμα δεν έχω πάει Αγγλία, Γερμανία. Γιατί να μην πάει και το παιδί μου να δει λίγο Ευρώπη; Εγώ είμαι 28 χρονών Βοτανικό, δουλειά, Βοτανικό, Ξάνθη, τίποτα άλλο δεν ξέρω. Γιατί να μην ξέρει το παιδί μου να μάθει 5 πράγματα, να έχει μια κοπελιά, να είναι μορφωμένος που να τον βλέπει ο άλλος, και να μην φαίνεται μίζερος, να μην φαίνεται γύφτος...»*

Ο Άχμετ είναι ο δεύτερος μουσουλμάνος Ρομά γονέας που συμμετείχε στην έρευνα. Είναι 30 ετών και πουλάει λουλούδια και μπαλόνια στο δρόμο κάθε Παρασκευή, Σάββατο και Κυριακή, γιατί οι καθημερινές μέρες, όπως ισχυρίστηκε δεν είναι παραγωγικές. Επίσης, εκθέτει πάγκο περιστασιακά σε διάφορες εκδηλώσεις, όπως σε γάμους και βαπτίσεις. Ο Άχμετ έχει 3 παιδιά, δύο κόρες, 7 και 5 ετών και ένα γιο 4 ετών, ενώ η σύζυγος του είναι έγκυος στο τέταρτο παιδί τους. Κατά το χρονικό διάστημα, που πραγματοποιήθηκε η έρευνα, διέμενε μαζί με την οικογένεια του σε αυτοκίνητο. Ανέφερε ότι δεν έχει μια σταθερή εργασία που να μπορεί να του εξασφαλίζει ένα σταθερό εισόδημα, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες.

Τα παιδιά του δεν φοιτούν στο σχολείο. Όταν τον ρώτησα τους λόγους, υποστήριξε ότι αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά προβλήματα, ότι δεν έχει βρει σπίτι για να μπορεί να διαμένει και θέτει σε προτεραιότητα την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων που βιώνει και την έκδοση των απαιτούμενων δικαιολογητικών για να μπορεί να λαμβάνει το επίδομα απορίας. *«...Απλώς και εγώ δεν μπορώ γιατί δεν έχω τακτοποιηθεί με το σπίτι με το νοίκι, είμαι εδώ εκεί, το μυαλό μου πάει παντού»*. Ισχυρίστηκε ότι σκοπεύει να στείλει τα παιδιά του στο σχολείο την επόμενη χρονιά.

Ο ίδιος δεν έχει παρακολουθήσει ποτέ στο σχολείο γιατί ξεκίνησε να δουλεύει από την ηλικία των 7 ετών. Ωστόσο, από την αυτοαναφορά του φαίνεται ότι δεν αποδίδει καμία αξία στην εκπαίδευση, καθώς πιστεύει ότι και αυτοί οι οποίοι έχουν φοιτήσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, είναι άνεργοι και δυσκολεύονται να βρουν κάποια εργασία. Κατά την γνώμη του, η επένδυση στην μόρφωση δεν έχει αποτέλεσμα, καθώς κάποιος

χρειάζεται να ξοδέψει αρκετά χρήματα για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα, χωρίς να υπάρχει αντίκρισμα. Όπως ισχυρίστηκε: «...Άλλοι λένε γιατί δεν έβγαλες το σχολείο, γιατί δεν έμαθες πέντε γράμματα να ξέρεις. Εδώ υπάρχουν άλλοι που ξέρουν και πήγαν και ξοδεύτηκαν οι μπαμπάδες τους για να πάει ο γιος τους Αμερική σε κάποιο πανεπιστήμιο που πληρώνουν για 5-10 χρόνια, και ούτε δικηγόρος μπορεί να βγει ούτε εργάτης, να πάει να βρει δουλειά δεν μπορεί και είναι άνεργος για χρόνια που έχει βγάλει κάποιο πτυχίο και έχει ξοδέψει κάποια λεφτά».

Ο ίδιος δεν θεωρεί ότι υπάρχει κάποιο όφελος στο να φοιτήσει στο σχολείο ή κάποιο νόημα στο να μάθει γράμματα, καθώς αισθάνεται ότι έχει το «μυαλό» που τον καθιστά ικανό να μπορεί να χειρίζεται καταστάσεις και άτομα που είναι μορφωμένα και μάλιστα να υπερτερεί. Σύμφωνα με την γνώμη του, αυτό που έχει βαρύτητα όπως ανέφερε χαρακτηριστικά είναι « το μυαλό» και ο τρόπος αντίληψης των πραγμάτων. Μάλιστα, όπως αποκαλύπτεται, από τα λεγόμενα του, ο ίδιος έχει αναλάβει να κοινωνικοποιήσει και να διδάξει στα παιδιά του τρόπους συμπεριφοράς και γνώσεις. «...Το μυαλό παίζει ρόλο, ο εγκέφαλος. Θα πάρεις πέντε κουβέντες και μετά θα δώσεις απαντήσεις. Αυτό θέλω να εξηγήσω εγώ τώρα στα παιδιά μου, τους έχω πει πράγματα και πως θα μιλάνε, η συμπεριφορά τους πως θα είναι, πως δεν θα είναι άσχημη...»

Ο Άχμετ, ενώ από την μια πλευρά ανέφερε ότι θεωρεί ότι είναι σημαντικό να φοιτήσουν τα παιδιά του στο σχολείο, από την άλλη φαίνεται ότι σε αυτό που αποδίδει αξία είναι το «μυαλό», και όχι το σχολείο και η εκπαίδευση. Μάλιστα, θεωρεί ότι τα παιδιά που προέρχονται από το συγκεκριμένο πληθυσμό είναι πολύ έξυπνα και υπερτερούν των υπολοίπων: « Εγώ τα θεωρώ τα παιδιά τα δικά μας πανέξυπνα, τσακάλια είναι τα δικά μας. Εμάς η δική μας η φυλή, βάλε 2-3 Ευρωπαίους, έναν Έλληνα και την φάρα την δική μας. Μέχρι και τα ανέκδοτα βγαίνουν από τα παιδιά τα δικά μας. Όλοι είναι οργανοπαίχτες...»

Επίσης, ο γονέας ανέφερε ότι τα παιδιά του τον συνοδεύουν κατά την εργασία του στο δρόμο, γιατί όπως υποστήριξε αρνούνται να μείνουν στο σπίτι και διαμαρτύρονται να τον ακολουθήσουν. Δήλωσε ότι τα παίρνει μαζί του γιατί δεν έχει κάποιο πρόσωπο να τα φροντίσει κατά την διάρκεια που εκείνος εργάζεται. Μάλιστα, ισχυρίστηκε ότι αφού τα παιδιά του πηγαίνουν μαζί του, τον βοηθούν. Ωστόσο, διευκρίνισε ότι δεν τα πιέζει, ούτε απαιτεί από τα παιδιά του να εργαστούν, αλλά από τη στιγμή που παρευρίσκονται, τα παιδιά συμμετέχουν στην εργασία του που επιτελείται από τον ίδιο, την οποία συνδυάζουν με παιχνίδι.

Όπως φάνηκε, ο συγκεκριμένος γονέας απέδωσε την πλήρη αποχή του από το θεσμό του σχολείου, στο γεγονός ότι εργαζόταν από την ηλικία των 7 ετών. Από την αναφορά του, φαίνεται ότι αναμφισβήτητα αντιμετωπίζει δυσχερείς οικονομικές συνθήκες και σοβαρά προβλήματα διαβίωσης. Ωστόσο, οι οικονομικές δυσκολίες δεν συνιστούν τον βασικό λόγο που τα παιδιά του δεν παρακολουθούν στο σχολείο. Ο γονέας όπως προκύπτει από την αυτοαναφορά του, δεν θέτει σε προτεραιότητα το σχολείο για τα παιδιά του, και δεν έχει πειστεί για την αξία της σχολικής γνώσης και της εκπαίδευσης, καθώς θεωρεί ότι είναι «χάσιμο» χρόνου και χρημάτων. Ο γονέας φαίνεται να θεωρεί

τις γνώσεις που μεταδίδει ο ίδιος στα παιδιά του ως πιο σημαντικές και χρήσιμες από τις γνώσεις που παρέχει το σχολείο. Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι στηρίζεται οικονομικά στην συνεισφορά των παιδιών του και στην λήψη επιδομάτων για την επιβίωση της οικογένειάς του.

Στην συνέχεια, παρουσιάζονται οι απόψεις των επαγγελματιών και των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα.

9. 10 Οπτική Επαγγελματιών και Εκπαιδευτικών

Οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί και επαγγελματίες των ΜΚΟ, δήλωσαν ότι έχουν διαπιστώσει ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ρομά παιδιών παρουσιάζει άτακτη φοίτηση και χαμηλή επίδοση, ενώ πολλά είναι τα Ρομά παιδιά που διακόπτουν την φοίτηση τους ή δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ στο σχολείο. Οι συμμετέχοντες απέδωσαν σε διάφορους παράγοντες την προβληματική σχέση των Ρομά παιδιών με την εκπαίδευση, που σχετίζονται αφενός με την κουλτούρα και τον τρόπο ζωής των Ρομά πληθυσμών, αφετέρου με τις αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος και τις αποσπασματικές κινήσεις της Πολιτείας.

Όλοι οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι η εργασία των παιδιών αποτελεί αναμφισβήτητα έναν από τους σημαντικούς παράγοντες, που επηρεάζει αρνητικά την ομαλή φοίτηση τους στο σχολείο, δεδομένου ότι τα παιδιά λόγω της εργασίας τους, κουράζονται, ξενυχτούν και δεν μπορούν να παρακολουθήσουν στο σχολείο σε καθημερινή βάση. Επιπλέον, η άτακτη φοίτηση οδηγεί στην απόκτηση μαθησιακών κενών και κατ' επέκταση στην χαμηλή επίδοση των παιδιών στο σχολείο. Ακολουθούν ορισμένα αποσπάσματα από τις αναφορές τους:

«...Βέβαια, όταν το παιδί πάει για δουλειά, ξενυχτάει, κουράζεται, νυστάζει και δεν μπορεί να ξυπνήσει το πρωί και να πάει σχολείο...» (Επαγγελματίας 6).

«Δεν πηγαίνουν κάθε μέρα...η εργασία σίγουρα παίζει κάποιο ρόλο...» (Επαγγελματίας 4).

«Δεν πηγαίνουν κάθε μέρα στο σχολείο γιατί αν έχουν δουλέψει το βράδυ θα είναι κουρασμένα και δεν θα πάνε το πρωί στο σχολείο» (Επαγγελματίας 7).

«...Κάποιοι γονείς δεν στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο γιατί τα παιδιά δουλεύουν. Δηλαδή, αν πάνε σχολείο θα πρέπει να διαβάσουν το απόγευμα σύμφωνα με τα δεδομένα του σχολείου, άρα δεν θα μπορούν να πάνε και να δουλέψουν. Δηλαδή, δεν είναι μόνο ότι θα αλλάξει η κουλτούρα τους είναι ότι θα σταματήσουν και να δουλεύουν, χάνουν και το εισόδημα τους» (Επαγγελματίας 2).

«Τα παιδιά αυτά βιώνουν καθημερινά το δικό τους πρόβλημα και δεν τους ενδιαφέρει το σχολείο, αλλά το πώς θα αποκτήσουν χρήματα... Ο μαθητής είναι περιστασιακός

εργάτης, έχοντας και αυτός ως όνειρο να κάνει την ίδια δουλειά που κάνουν και οι γονείς του...» (Διευθυντής Σχολείου 2).

«...Έχω και πάρα πολλούς Ρομά μαθητές που δουλεύουν και δεν έρχονται στο σχολείο το πρωί. Έρχονται στις 10.00, στις 11.00 γιατί δεν μπορούν να ξυπνήσουν...» (Διευθυντής Σχολείου 1).

«...Δηλαδή όταν ένα παιδί εργάζεται τόσες ώρες στο δρόμο, με ποια δυνατότητα να πάει να διαβάσει λίγο; Δηλαδή, και θέληση να έχει δεν προλαβαίνει...» (Επαγγελματίας 9).

Επιπλέον, σύμφωνα με την αυτοαναφορά μέλους του ΜΚΟ 1 που ασχολείται με την σχολική ένταξη των Ρομά παιδιών, υπάρχουν παιδιά που αισθάνονται ότι έχουν χρέος και ευθύνη να εργαστούν και να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, και ως εκ τούτου, νιώθουν ότι αδυνατούν να παρακολουθήσουν στο σχολείο. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«...Εγώ έχω δει παιδιά που λένε εγώ πρέπει να δουλεύω και δεν μπορώ να πάω σχολείο...» (Επαγγελματίας 4).

Επίσης, όλοι οι συμμετέχοντες δήλωσαν ως πρόσθετο σημαντικό παράγοντα της κακής σχέσης των Ρομά παιδιών με το σχολικό θεσμό, ότι η εκπαίδευση δεν αποτελεί προτεραιότητα στο αξιακό σύστημα των Ρομά πληθυσμών, κάτι που όπως φάνηκε επιβεβαιώνεται και από τις μαρτυρίες των περισσότερων συμμετεχόντων παιδιών, αλλά και από τις αυτοαναφορές των νεαρών Ρομά ενηλίκων και Ρομά γονέων. Οι Ρομά γονείς δεν έχουν αντιληφθεί την αξία και την χρησιμότητα του σχολείου, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία τους, δεν έχει φοιτήσει ποτέ στο σχολείο και είναι αναλφάβητοι. Το ότι η εκπαίδευση δεν συμπεριλαμβάνεται στην κουλτούρα τους, εξηγεί εν μέρει την άτακτη φοίτηση των παιδιών τους, την καθυστέρηση στην έναρξη της φοίτησής τους, την διαρροή των παιδιών από το σχολείο και την πλήρη αποχή τους από αυτό. Οι περισσότεροι Ρομά γονείς, δεν ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να παρακολουθούν σε καθημερινή βάση ή δεν το θεωρούν απαραίτητο να φοιτήσουν τα παιδιά τους στο σχολείο.

«Ούτε για αστέιο δεν θεωρούν το σχολείο προτεραιότητα! Σε αυτές τις ομάδες είναι άλλες οι αξίες που έχουν προτεραιότητα. Το σχολείο και η μόρφωση δεν έχει καμία σημασία...» (Επαγγελματίας 9).

«Είναι θέμα κουλτούρας. Δεν το έχουν βιώσει στην κουλτούρα τους να έχουν το σχολείο σαν πρώτη και μοναδική προτεραιότητα ενός παιδιού... Οπότε μία μέρα δεν αισθάνομαι καλά ή δεν ξυπνάω καλά το πρωί, εντάξει κάτσε (λένε οι γονείς στο παιδί) δεν πειράζει. Δεν το βλέπουν σαν προτεραιότητα καθόλου ή μια μέρα έχουν μια δουλειά να πάνε κάπου, να μαζέψουν κάτι θα πάρουν και τα παιδιά. Έλα και εσύ να βοηθήσεις ας πούμε...» (Επαγγελματίας 10).

«Σίγουρα, δεν είναι προτεραιότητα γιατί δεν το έχουν μάθει. Αυτοί οι άνθρωποι δεν το έχουν μάθει, οπότε σίγουρα δεν το θεωρούν προτεραιότητα...» (Επαγγελματίας 3).

*«...Δεν υπάρχει και ενίσχυση από τον γονέα λόγω κουλτούρας και λόγω βόλεψης...»
(Επαγγελματίας 2).*

Μάλιστα, οι συμμετέχοντες υποστήριξαν ότι ελάχιστοι είναι οι Ρομά γονείς που επισκέπτονται το σχολείο για να έρθουν σε επαφή με τους εκπαιδευτικούς των παιδιών τους και να ενημερωθούν για την πρόοδο και την επίδοση τους, ή να παραλάβουν τους βαθμούς τους. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των συμμετεχόντων, αλλά και τις παρατηρήσεις μου στο πεδίο, τα μέλη των ΜΚΟ είναι τα πρόσωπα που επισκέπτονται το σχολείο για να παραλάβουν τους βαθμούς των Ρομά μαθητών και να ρωτήσουν τους εκπαιδευτικούς για την πρόοδο τους. Κάτι που σύμφωνα με τις απόψεις τους, μαρτυρεί ότι οι Ρομά γονείς δεν αποδίδουν ιδιαίτερη αξία στο θεσμό της εκπαίδευσης. Επίσης, κάποιοι εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι οι περισσότεροι γονείς δεν ενδιαφέρονται να μάθει το παιδί τους γράμματα και το στέλνουν στο σχολείο, απλά και μόνο για να λάβουν το επίδομα φοίτησης ή για να αφήσουν τα παιδιά τους σε κάποιο προστατευμένο χώρο για κάποιες ώρες.

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, ένας ακόμα παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει στην κακή σχολική σταδιοδρομία και στην εγκατάλειψη του σχολείου είναι η καθυστερημένη φοίτηση. Η συντριπτική πλειοψηφία των Ρομά παιδιών δεν φοιτά στο νηπιαγωγείο, καθώς οι γονείς δεν μπορούν να αντιληφθούν την χρησιμότητα του νηπιαγωγείου. Πολλά παιδιά καθυστερούν να ξεκινήσουν την φοίτηση τους στο Δημοτικό σχολείο, με αποτέλεσμα να τοποθετούνται είτε σε μικρότερες τάξεις βάσει του γνωστικού τους επιπέδου, είτε σε μεγαλύτερες τάξεις βάσει της ηλικίας τους. Και στις δύο περιπτώσεις, τα παιδιά αισθάνονται ότι μειονεκτούν. Αφενός, στην πρώτη περίπτωση τα παιδιά δεν μπορούν να συμβαδίσουν ηλικιακά, συναισθηματικά και σωματικά με τους συμμαθητές τους. Αφετέρου, στην δεύτερη περίπτωση το παιδί μεγαλύτερης ηλικίας που εγγράφεται στο σχολείο τοποθετείται σε τάξη που δεν αντιστοιχεί στο γνωστικό του επίπεδο, με συνέπεια το παιδί να δυσκολεύεται να ανταποκριθεί, να απογοητεύεται και είτε να εγκαταλείπει το σχολείο, είτε να προβιβάζεται χαριστικά μέχρι την ΣΤ' Τάξη Δημοτικού, για να πάρει το απολυτήριο Δημοτικού.

Επιπλέον, κάποιοι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στις συχνές μετακινήσεις που χαρακτηρίζουν τις Ρομά οικογένειες σε διάφορες περιοχές για λόγους ανεύρεσης εργασίας. Τα συχνά ταξίδια αποτελούν έναν ακόμα παράγοντα που αναστέλλει την τακτική φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο, και επηρεάζει αρνητικά την επίδοσή τους, ενώ συχνά οδηγεί στην εγκατάλειψη του σχολείου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του συμμετέχοντα εφήβου Γιοκάν (16 ετών) που παρουσιάστηκε, όπου όπως ανέφερε σταμάτησε να φοιτά στο σχολείο, λόγω των συχνών μετακινήσεων της οικογένειάς του. Ο παράγοντας των συχνών μετακινήσεων αναφέρθηκε, επίσης, και από τον Ρομά συμμετέχοντα γονέα Μεσούτ.

«...Λόγω των μετακινήσεων τους, τα παιδιά έχουν ανεπαρκή φοίτηση και επιπλέον τους δημιουργούνται κενά με αποτέλεσμα να μην μπορούν να παρακολουθήσουν... Μετακινούνται συχνά από την μια πόλη στην άλλη ή από την μια περιοχή στην άλλη, με

αποτέλεσμα να έχουν ελλιπή φοίτηση και να επηρεάζει την επίδοσή τους και να μένουν με κενά, ώστε να μην μπορούν να παρακολουθήσουν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες είναι εύκολο να εγκαταλείψουν το σχολείο, διότι είναι κουραστικό να αλλάζουν συνέχεια σχολείο...» (Επαγγελματίας 6).

Ακόμα, κάποιοι συμμετέχοντες υποστήριξαν ότι αναμφισβήτητα υπάρχουν Ρομά οικογένειες που αντιμετωπίζουν πολύ σοβαρά προβλήματα επιβίωσης και βρίσκονται σε ιδιαίτερα δυσχερή οικονομική κατάσταση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να μην τοποθετούν σε προτεραιότητα την φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο, αλλά να θέτουν σε πρώτη βάση την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων τους και την επιβίωση τους. Αυτό βρέθηκε να ισχύει στην περίπτωση του Ρομά γονέα Άχμετ, που παρουσιάστηκε προηγουμένως.

«...Υπάρχουν γονείς που πραγματικά δεν τους ενδιαφέρει αν θα πάει το παιδί τους σχολείο κάθε μέρα ή τους είναι μεγάλος μπελάς και για τους ίδιους να ασχοληθούν με αυτό όταν με δυσκολία βγάζουν το φαΐ τους ή δεν έχουν σπίτι. Αυτό που το βάζεις; Αμα δεν έχω σπίτι ας πούμε και μένω στο αυτοκίνητο ή μένω στο δρόμο... σκασίλα μου αν πάει το παιδί μου στο σχολείο, να πάρω το επίδομα αν μπορέσω και όποτε παρακολουθήσει στο σχολείο...» (Επαγγελματίας 4).

Επιπλέον, οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στις πρακτικές δυσκολίες που τα περισσότερα Ρομά παιδιά βιώνουν όσον αφορά τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης τους. Τα παιδιά δεν έχουν τον προσωπικό τους χώρο στο σπίτι, για να είναι σε θέση να διαβάσουν και να προετοιμαστούν για τα μαθήματά τους. Είναι σύνηθες όλα τα μέλη μιας Ρομά οικογένειας να διαμένουν σε ένα δωμάτιο χωρίς στοιχειώδη επίπλωση, ή να μην έχουν πρόσβαση σε ηλεκτροδότηση και υδροδότηση, κάτι που δυσχεραίνει την φοίτησή τους στο σχολείο, αλλά και την επίδοσή τους.

«...Τα περισσότερα παιδιά μένουν σε ένα δωμάτιο με τους γονείς τους. Δεν έχουν τον προσωπικό τους χώρο για να διαβάσουν ακόμα και να θέλουν. Δεν έχουν στο σπίτι που να βάλουν τα βιβλία τους ή οι περισσότερες οικογένειες δεν έχουν νερό και ρεύμα. Κουβαλάνε όλα τα τετράδια στην τσάντα τους που είναι πολύ μεγάλο βάρος γιατί ακριβώς φοβούνται να μην τα χάσουν στο σπίτι...» (Επαγγελματίας 6).

Επίσης, όλοι οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι τα περισσότερα Ρομά παιδιά δεν διαθέτουν πιστοποιητικό γέννησης, καθώς οι γονείς πολλές φορές δεν έχουν δηλώσει την γέννηση των παιδιών τους ή υπάρχουν πολλά λάθη σε ληξιαρχικές πράξεις γέννησης, με αποτέλεσμα να δημιουργείται πρόβλημα στην εγγραφή των παιδιών στο σχολείο. Οι Ρομά γονείς αποφεύγουν να μπουν στην διαδικασία έκδοσης πιστοποιητικών, δεδομένου ότι είναι αναλφάβητοι, και οποιοδήποτε γραφειοκρατικό ζήτημα αποτελεί για αυτούς μία δύσκολη διαδικασία και ιδίως για τους Αλβανούς Ρομά, που συνήθως θέλουν να αποφύγουν. Έτσι, πολλές φορές επειδή οι γονείς «σκοντάφτουν» σε γραφειοκρατικά ζητήματα για την εγγραφή των παιδιών τους στο σχολείο, αποφασίζουν να μην τα στείλουν, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μένουν εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Επίσης, όπως δήλωσε επαγγελματίας του ΜΚΟ 2, υπάρχει

εξαιρετική δυσκολία με πολλές οικογένειες στην συνεργασία ως προς αυτό το θέμα. Παρόλο, που οι επαγγελματίες έχουν έρθει σε επαφή με τις Ρομά οικογένειες από Αλβανία ενημερώνοντας τες ότι μπορούν να παρέμβουν και να βοηθήσουν στην έκδοση πιστοποιητικών γέννησης των παιδιών τους, οι γονείς δεν συνεργάζονται.

Ωστόσο, όλοι οι συμμετέχοντες επισήμαναν ότι αφενός οι Ρομά πληθυσμοί λόγω κουλτούρας και τρόπου ζωής, έχουν πολλές δυσκολίες που παρεμποδίζουν την ένταξη και την ομαλή φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο, αφετέρου από την πλευρά του ελληνικού κράτους και του εκπαιδευτικού συστήματος, υπάρχουν βασικές ελλείψεις που συνεισφέρουν στην κακή σχέση των Ρομά παιδιών με το σχολικό θεσμό. Όπως τόνισε χαρακτηριστικά μέλος του ΜΚΟ 1 που ασχολείται με την σχολική ένταξη των Ρομά παιδιών:

«...Δηλαδή, αυτός ο πληθυσμός έχει μεν πάρα πολλές δυσκολίες ο ίδιος που δυσχεραίνουν την ένταξη των παιδιών στο σχολείο, από την άλλη η άλλη πλευρά της κρατικής οργάνωσης είναι τρομερά ελλιπής για να μπορεί να στηρίζει οτιδήποτε τέτοιο. Δηλαδή, ένα σχολείο το οποίο έχει πάρα πολλές απαιτήσεις δεν προσφέρει καμία βοήθεια στην οικογένεια, και ούτε έχει τους βασικούς θεσμούς που έχουν θεσπιστεί και υπάρχουν ...» (Επαγγελματίας 4).

Ειδικότερα, όλοι οι συμμετέχοντες τόνισαν ως αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν λάβει κάποια ειδική κατάρτιση ή εκπαίδευση για να μπορούν να συνεργαστούν με τα παιδιά που προέρχονται από τους συγκεκριμένους πληθυσμούς και να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους και τις ιδιαιτερότητες τους. Έγκειται στην προσωπική θέληση και το ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών να ενημερωθούν σχετικά. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο ένας συμμετέχων διευθυντής Δημοτικού σχολείου 1:

«...Οπότε είναι στην δική μας καλή θέληση, να ενημερωθούμε να γνωρίσουμε να μάθουμε» (Διευθυντής Σχολείου 1).

Επιπλέον, τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι επαγγελματίες των ΜΚΟ που ασχολούνται με την ένταξη των Ρομά παιδιών στο σχολείο, υποστήριξαν ότι ειδικά Ενισχυτικά τμήματα, που έχουν θεσπιστεί για την ενίσχυση της φοίτησης των παιδιών στο σχολείο και την βελτίωση της επίδοσης τους, όπως είναι οι Τάξεις Ένταξης και οι Τάξεις Υποδοχής, στα περισσότερα σχολεία του κέντρου της Αθήνας έχει σταματήσει η λειτουργία τους για οικονομικούς λόγους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να παρεμποδίζεται η ένταξη των παιδιών στο σχολείο και να μην υποστηρίζεται η παραμονή τους στο σχολικό περιβάλλον.

«Το εκπαιδευτικό σύστημα δεν λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των παιδιών αυτών αλλά και όλων των παιδιών. Θεωρητικά έχουν ληφθεί μέτρα όπως η σύσταση ενισχυτικών τμημάτων, που στην πράξη όμως δεν υλοποιούνται. Στο Δήμο Αθηναίων δεν λειτουργούν Τάξεις Υποδοχής, όπου συναντάται ένας πολύ μεγάλος πληθυσμός Ρομά και λειτουργούν Τάξεις Υποδοχής σε άλλες περιοχές της Αθήνας» (Επαγγελματίας 3).

«Ναι μεν υπάρχει το νομικό πλαίσιο για την διευκόλυνση της φοίτησης και της ένταξης των παιδιών αυτών στο σχολείο, αλλά σε πρακτικό επίπεδο δεν υπάρχει εφαρμογή. Κάποια σχολεία δεν γνωρίζουν για την κάρτα φοίτησης του μετακινούμενου μαθητή. Επίσης, σε πολλά σχολεία δεν λειτουργούν Τάξεις Ένταξης και Τάξεις Υποδοχής, όπως προβλέπεται...» (Επαγγελματίας 4).

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, η μη λειτουργία Ενισχυτικών Τμημάτων, έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να μένουν χωρίς υποστήριξη στο σχολείο. Μάλιστα, δεδομένου ότι η πλειοψηφία των γονέων είναι αναλφάβητοι τα παιδιά αυτά δεν μπορούν να έχουν βοήθεια ούτε από τους γονείς τους, στην προετοιμασία των μαθημάτων τους. Έτσι, είναι σύννητες τα παιδιά αδυνατώντας να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του σχολείου, να απογοητεύονται και να εγκαταλείπουν το σχολείο. Επιπλέον, η μη λειτουργία των Ενισχυτικών Τμημάτων σύμφωνα με τους συμμετέχοντες καθιστά και τους εκπαιδευτικούς ανήμπορους να καλύψουν τις ανάγκες των παιδιών αυτών, δεδομένου ότι σε κάθε τάξη υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός μαθητών με διαφορετικές ανάγκες και οι εκπαιδευτικοί είναι υποχρεωμένοι να καλύψουν την ύλη.

«...Τα παιδιά δεν μπορούν να έχουν την βοήθεια που χρειάζονται από το σχολείο καθώς οι δάσκαλοι έχουν ένα μεγάλο αριθμό μαθητών μέσα στην τάξη και ο κάθε μαθητής έχει διαφορετικές ανάγκες, με αποτέλεσμα οι δάσκαλοι πολλές φορές να είναι ανήμποροι και να αναγκάζονται να προχωρήσουν και να καλύψουν την ύλη χωρίς να μπορούν να ακολουθήσουν τα Ρομά παιδιά και κατ' επέκταση να μην μπορούν να βοηθηθούν...» (Επαγγελματίας 3).

«Οι εκπαιδευτικοί προχωρούν την ύλη με γρήγορο ρυθμό και τα παιδιά δυσκολεύονται δεδομένου ότι είναι δίγλωσσα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να συμβαδίσουν με τα υπόλοιπα παιδιά και να ακολουθήσουν στον ίδιο ρυθμό... ο δάσκαλος της τάξης δεν μπορεί να ασχοληθεί εκτενώς με όλους τους μαθητές γιατί τα παιδιά είναι πολλά» (Επαγγελματίας 5).

Επίσης, όλοι συμμετέχοντες τόνισαν ότι το εκπαιδευτικό σύστημα, όσον αφορά τα σχολικά εγχειρίδια και τον τρόπο διδασκαλίας των μαθημάτων, δεν λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των δίγλωσσων παιδιών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των Ρομά παιδιών:

«Το εκπαιδευτικό σύστημα δεν λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των παιδιών αυτών, στο τρόπο που διδάσκονται τα μαθήματα, που είναι γραμμένα τα βιβλία. Το σύστημα απευθύνεται σε ανθρώπους που έχουν μία μητρική γλώσσα και αυτή είναι τα ελληνικά...» (Επαγγελματίας 7).

«Τώρα το άλλο το πρόβλημα είναι ότι προφανώς τα βιβλία και το σύστημα δεν προβλέπουν τέτοιου είδους παιδιά...» (Επαγγελματίας 5).

Κάποιοι συμμετέχοντες ανέφεραν ως πρόσθετο παράγοντα της κακής σχέσης των Ρομά παιδιών με το σχολικό θεσμό το ότι το ίδιο το κρατικό σύστημα δεν αναζητά τα παιδιά που δεν φοιτούν στο σχολείο. Υποστήριξαν ότι δεν υπάρχει καμία επίβλεψη από

κανένα κρατικό φορέα όσον αφορά αυτό το ζήτημα. Έγκειται επομένως στο χέρι του διευθυντή και των εκπαιδευτικών να ενδιαφερθούν για το αν τα παιδιά αυτά παρακολουθούν. Επίσης, δεν υπάρχει κάποιος κρατικός ελεγκτικός μηχανισμός που να ελέγχει τις Ρομά οικογένειες που επιδοτήθηκαν για την φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο.

«Δεν υπάρχει πίεση από κανένα φορέα, δεν υπάρχει επίβλεψη και δεν υπάρχει συσχέτιση της επιδοματικής πολιτικής με πραγματικά αυτό για το οποίο έγινε. Δηλαδή, παίρνουν λεφτά, παίρνουν διάφορα επιδόματα και κανένας δεν ελέγχει αν τα πράγματα είναι όντως έτσι ή αν τα παιδιά παρακολουθούν στο σχολείο καθόλη την διάρκεια. Αν δεν ενδιαφερθεί ο διευθυντής, ο δάσκαλος, δεν ενδιαφέρει κανέναν ότι το παιδί δεν έρχεται στο σχολείο...» (Επαγγελματίας 4).

Επίσης, ορισμένοι συμμετέχοντες τόνισαν ότι δεν υπάρχει κάποιος θεσμός που να συνδέει και να φέρνει σε επαφή το σχολείο με την Ρομά οικογένεια, να στηρίζει την οικογένεια και να ενημερώνει τους γονείς για την αξία της εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών και Ρομά γονέων. Οι γονείς δεν ενημερώνουν τους εκπαιδευτικούς για τυχόν προβλήματα που τα παιδιά τους αντιμετωπίζουν.

«Και από την άλλη δεν υπάρχει στο σχολείο ένας θεσμός που να επικοινωνεί με την οικογένεια, να είναι φτιαγμένος για να στηρίζει την οικογένεια, να εκπαιδεύει τους γονείς... ό, τι πει και νομίζει ο κάθε δάσκαλος και μέχρι εκεί όπου εκείνος θα ενδιαφερθεί...» (Επαγγελματίας 4).

«...Εκεί είναι και το πρόβλημα ότι οι γονείς δεν μιλάνε πολλές φορές στους δασκάλους για τα παιδιά, να μας πουν ποια προβλήματα αντιμετωπίζουν, να ξέρουμε τι συμβαίνει. Δεν υπάρχει επαφή μεταξύ δασκάλων και γονέων που θα έπρεπε να υπάρχει ένα τρίγωνο μεταξύ μαθητή, δασκάλου και γονέα. Πολλοί λίγοι είναι οι γονείς που έρχονται να ρωτήσουν...» (Εκπαιδευτικός Σχολείου 2).

Επίσης, οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στον ρατσισμό που τα Ρομά παιδιά βιώνουν εντός του σχολείου από μη Ρομά συμμαθητές τους, και δήλωσαν ότι αποτελεί έναν από τους παράγοντες που μπορεί να αναστείλει την φοίτηση των παιδιών και να τα οδηγήσει στην απόφαση τους να εγκαταλείψουν το σχολείο. Κάποιοι επαγγελματίες ισχυρίστηκαν ότι γνωρίζουν περιπτώσεις Ρομά παιδιών που έχουν αποφασίσει να διακόψουν την φοίτηση τους, επειδή οι συμμαθητές τους τα υποτιμούσαν ή τα κοροϊδεύαν:

«Είναι θέματα ρατσισμού που βιώνουν τα παιδιά στο σχολείο από τους ίδιους τους συμμαθητές τους... Υπάρχουν δηλαδή πολλά παιδιά που έχουν επιλέξει να μην πάνε σχολείο λόγω αυτού, ότι τα άλλα παιδιά τα πειράζουν...» (Επαγγελματίας 8).

«Επίσης, έχω περιπτώσεις παιδιών που πηγαίνουν σχολείο, αλλά επειδή τους κοροϊδεύαν (κάποιοι μη Ρομά συμμαθητές τους), είσαι τσιγγάνος, είσαι γύφτος κλπ., έχουν σταματήσει να πηγαίνουν. Διότι γύριζαν πίσω και έκλαιγαν στο σπίτι και οι γονείς είπαν

εντάξει δεν θέλουμε να δημιουργείται τραύμα στο παιδί. Συμβαίνει και αυτό...» (Επαγγελματίας 5).

Ένας συμμετέχων επαγγελματίας, ισχυρίστηκε ότι τα παιδιά αυτά βιώνουν ρατσισμό στο σχολείο από μη Ρομά συμμαθητές τους, είτε επειδή είναι Ρομά είτε επειδή οι συμμαθητές τους τα έχουν δει να εργάζονται στο δρόμο. Η ίδια ισχυρίστηκε ότι:

«...Πολύ συχνά τα παιδιά μου αναφέρουν περιστατικά όπου οι συμμαθητές τους τα σχολιάζουν επειδή τα έχουν δει να δουλεύουν στο δρόμο ή επειδή είναι Ρομά...» (Επαγγελματίας 10).

Ωστόσο, κατά την αυτοαναφορά της, η Υπεύθυνη του ενός εκ των δύο ΜΚΟ υποστήριξε βάσει της εμπειρίας της ότι στο Δημοτικό Σχολείο τα Ρομά παιδιά βιώνουν πιο έντονο ρατσισμό σε σχέση με το Γυμνάσιο, καθώς στο Δημοτικό τα παιδιά τείνουν να επηρεάζονται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τους γονείς τους και να αναπαράγουν τα στερεότυπα των γονιών τους. Αντίθετα, στο Γυμνάσιο τα παιδιά αποφασίζουν περισσότερο ελεύθερα, βρίσκονται στην εφηβεία και οι γονείς τους, ασκούν μικρότερη επίδραση στα ίδια. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Κοίταξε στο Γυμνάσιο αλλάζουν λίγο τα πράγματα. Ξέρεις στο Δημοτικό είναι πιο πολύ ο ρατσισμός γιατί είναι και οι γονείς. Τα παιδιά επηρεάζονται πιο πολύ από τους γονείς τους, ενώ στο Γυμνάσιο το παιδί αρχίζει και επαναστατεί με το γονιό του, και αν λέει ο γονιός του δεν θα μιλάς με τους τσιγγάνους θα πει (το παιδί) εμένα μου αρέσουν. Δηλαδή, δεν ακούει τον γονιό πια, το παιδί αποφασίζει μόνο του ...» (Επαγγελματίας 1).

Επιπλέον, οι περισσότεροι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στις χαμηλές προσδοκίες ή την αδιαφορία των εκπαιδευτικών απέναντι στα Ρομά παιδιά και στην ρατσιστική συμπεριφορά που κάποιοι εκπαιδευτικοί εκδηλώνουν είτε άμεσα είτε έμμεσα με διάφορους τρόπους. Η αρνητική ή η αδιάφορη στάση των εκπαιδευτικών δυσχεραίνει την φοίτηση των Ρομά μαθητών και παρεμποδίζει την παραμονή τους στο σχολείο.

«...Υπάρχει μία νοοτροπία από άλλους συναδέλφους όχι του σχολείου, μιλάω γενικά απέναντι προς τα παιδιά που είναι Ρομά ότι εντάξει γιατί να ασχοληθώ επειδή είναι ξένα, ας μάθουν την γλώσσα και τι ήρθαν εδώ να κάνουν και δεν πολυασχολούνται κάποιοι δάσκαλοι. Αυτό το πράγμα συμβαίνει...» (Εκπαιδευτικός Σχολείου 2).

«...Και υπάρχουν και κάποιοι δάσκαλοι οι οποίοι θέλουν απλά να το ξεφορτωθούν το παιδί, θα του πουν να πάει να παίξει με υπολογιστές, για να μην το έχουν στην τάξη, θα κάνουν διάφορα. Δεν θα το ρωτάνε ποτέ για τις ασκήσεις αν τις έχει έτοιμες, δεν θα του δίνουν κάποιο ειδικό ασκησιολόγιο να κάνει στο επίπεδο του» (Επαγγελματίας 5).

Επιπλέον, κάποιοι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι έχουν παρατηρήσει βάσει της εμπειρίας τους, ότι ορισμένοι διευθυντές σχολείων, είναι απρόθυμοι να εγγράψουν τα Ρομά παιδιά στα σχολεία τους, ισχυριζόμενοι ότι τα παιδιά δεν διαθέτουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά, όπως για παράδειγμα ληξιαρχική πράξη γέννησης, πιστοποιητικό μόνιμης κατοικίας. Ωστόσο, τα γραφειοκρατικά αυτά ζητήματα βάσει νόμου μπορούν

να παρακαμφθούν και σύμφωνα με την γνώμη τους αποτελούν προφάσεις, που υποδηλώνουν ρατσισμό απέναντι στα Ρομά παιδιά:

«...Όσον αφορά την εγγραφή υπάρχουν γραφειοκρατικά θέματα, τα οποία βάσει νόμου μπορούν να παραλειφθούν, οι διευθυντές όμως θα το χρησιμοποιήσουν ως πρόφαση για να μην εγγράψουν το παιδί στο σχολείο λόγω ρατσισμού... Θέλω να πω ότι όλα αυτά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά για την εγγραφή τους δεν είναι πραγματικά προβλήματα. Είναι προφάσεις που βρίσκουν οι διευθυντές για να μην γράψουν τα παιδιά στο σχολείο γιατί υπάρχει ρατσισμός» (Επαγγελματίας 3).

«...Σε κάποια άλλα σχολεία υπάρχει μία άρνηση... παιδευόμαστε να τα γράψουμε (τα Ρομά παιδιά)...ζήτηνε όλα αυτά τα χαρτιά... πολλοί λένε δεν έχουμε θέσεις διότι έχουμε κλείσει, δεν θέλουν πολλά παιδιά να μπουν στην Α' Τάξη γιατί είναι δύσκολη τάξη και συνήθως αντιδρούν οι δάσκαλοι όταν είναι πιο πολλά...» (Επαγγελματίας 4).

Οι προφάσεις που βρίσκουν οι διευθυντές για να μην εγγράψουν τα παιδιά στο σχολείο, λειτουργούν αποθαρρυντικά για τους περισσότερους Ρομά γονείς που ούτως ή άλλως το σχολείο βρίσκεται εκτός της κουλτούρας τους, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζουν διάφορα άλλα σοβαρά προβλήματα. Έτσι, οι γονείς συχνά εγκαταλείπουν την προσπάθεια και δεν διεκδικούν την εγγραφή των παιδιών τους, με αποτέλεσμα τα παιδιά τους να μένουν εκτός του σχολικού θεσμού.

Ωστόσο, επαγγελματίας της ΜΚΟ που ασχολείται με την ένταξη των Ρομά παιδιών στο σχολείο υποστήριξε ότι ναι μεν υπάρχει ρατσισμός από πλευράς ορισμένων διευθυντών και εκπαιδευτικών απέναντι στα Ρομά παιδιά, αλλά έχει διαπιστώσει ότι και οι Ρομά γονείς και τα παιδιά είναι συχνά καχύποπτοι στους εκπροσώπους του σχολικού θεσμού και έχουν την άποψη ότι οι μη Ρομά είναι εναντίον τους και ότι οι εκπαιδευτικοί αδιαφορούν για τα Ρομά παιδιά, κάτι που δεν ισχύει πάντοτε:

«Έχουν και μία άποψη ότι όλοι είναι εναντίον μας, και οι δάσκαλοι δεν προσέχουν τα παιδιά και κάτι τέτοια που αυτό δεν είναι πάντοτε αληθές. Αλλά γενικότερα έχουν μία άποψη ότι σε μας δεν φέρονται καλά όλοι. Δηλαδή, ακόμα και σε μία περίπτωση που έτσι θα φέρονταν σε οποιαδήποτε παιδί εκείνοι θα το μεταφράσουν ότι ο δάσκαλος φέρεται έτσι γιατί είμαστε τσιγγάνοι... ενώ μπορεί (οι δάσκαλοι) να φέρονται έτσι στον οποιαδήποτε που δεν τους βολεύει» (Επαγγελματίας 4).

Όπως φαίνεται σύμφωνα με τις απόψεις των επαγγελματιών και των εκπαιδευτικών, η εργασία των παιδιών στο δρόμο αναμφισβήτητα αποτελεί έναν βασικό παράγοντα που συνεισφέρει στην ελλειμματική φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο, στην καθυστέρηση της φοίτησής τους, την διαρροή ή την πλήρη αποχή από το σχολείο. Ωστόσο, οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν σε επιπλέον παράγοντες που οδηγούν στην προβληματική σχέση των Ρομά παιδιών με την εκπαίδευση όπως: το ότι το σχολείο δεν αποτελεί προτεραιότητα στην κουλτούρα των Ρομά πληθυσμών, την καθυστέρηση στην έναρξη της φοίτησης, τις συχνές μετακινήσεις των οικογενειών, τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα των οικογενειών, τις χαμηλές συνθήκες διαβίωσης, γραφειοκρατικά θέματα. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν σε αδυναμίες του

εκπαιδευτικού συστήματος και σε κενά του κρατικού μηχανισμού που συμβάλλουν στην άτακτη φοίτηση των παιδιών και στον εκπαιδευτικό αποκλεισμό τους όπως: έλλειψη ειδικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών, μη λειτουργία ενισχυτικών τμημάτων στα σχολεία, ανελαστικότητα και μη ανταπόκριση του εκπαιδευτικού συστήματος στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των Ρομά μαθητών όσον αφορά τα σχολικά εγχειρίδια και τον τρόπο διδασκαλίας, απουσία ενός κρατικού ελεγκτικού μηχανισμού, έλλειψη σύνδεσης μεταξύ εκπαιδευτικών και Ρομά γονέων, ρατσισμό και αρνητική στάση από μη Ρομά συμμαθητές, εκπαιδευτικούς και διευθυντές σχολείων.

9. 11 Μη φοίτηση στο Γυμνάσιο

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες εκπαιδευτικούς και επαγγελματίες ελάχιστα είναι τα Ρομά παιδιά που συνεχίζουν την φοίτηση τους στο Γυμνάσιο και ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση. Παρακάτω, συνοψίζονται οι λόγοι που σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, τα Ρομά παιδιά στην πλειοψηφία τους δεν παρακολουθούν στο Γυμνάσιο:

- Τα παιδιά έχουν πολλά μαθησιακά κενά, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες στο Γυμνάσιο και να μην μπορούν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του Γυμνασίου, όπου η ύλη γίνεται ακόμα δυσκολότερη από αυτή του Δημοτικού Σχολείου. Ως εκ τούτου, τα παιδιά απογοητεύονται και εγκαταλείπουν το σχολείο.

- Επίσης, λόγω των ματαιώσεων που τα παιδιά έχουν ήδη βιώσει στο Δημοτικό Σχολείο, διστάζουν να συνεχίσουν την φοίτηση τους στο Γυμνάσιο, διότι αντιλαμβάνονται ότι θα αντιμετωπίσουν μεγάλες δυσκολίες και δεν θα καταφέρουν να ανταποκριθούν. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά επαγγελματίας του ΜΚΟ που βοηθά τα παιδιά στην προετοιμασία των μαθημάτων τους στο σχολείο «...Εντάξει, φταίνε και όλες αυτές οι ματαιώσεις από το Δημοτικό έτσι; Βλέπουν ότι έχουν αυτά τα κενά, οπότε για ποιο λόγο να συνεχίσουν στο Γυμνάσιο; Δεν βλέπουν κάτι θετικό σε αυτή την προσπάθεια...» (Επαγγελματίας 6).

- Επιπλέον, το Γυμνάσιο είναι περισσότερο απρόσωπο σε σχέση με το Δημοτικό Σχολείο, όπου υπάρχει ένας εκπαιδευτικός και έρχεται σε συχνότερη επαφή με τους μαθητές. Στο Γυμνάσιο, οι εκπαιδευτικοί εναλλάσσονται και δεν έχουν την δυνατότητα να ασχοληθούν εκτενώς με τον κάθε μαθητή, με αποτέλεσμα αυτό να λειτουργεί ανασταλτικά στην φοίτηση των παιδιών.

- Οι χαμηλές προσδοκίες των Ρομά γονέων, επίσης παίζουν ρόλο. Οι περισσότεροι γονείς θεωρούν ότι είναι αρκετό για τα παιδιά τους να αποκτήσουν τις βασικές δεξιότητες ανάγνωσης και γραφής και στην καλύτερη περίπτωση να τελειώσουν το Δημοτικό Σχολείο.

-Ακόμα, οι Ρομά γονείς στην συντριπτική πλειοψηφία τους, δεν επιθυμούν τα παιδιά τους να προχωρήσουν στο Γυμνάσιο και να σπουδάσουν, καθώς πιστεύουν ότι έτσι θα

ξεφύγουν από την κουλτούρα τους, δεν θα παντρευτούν και με αυτό τον τρόπο θα χάσουν τον έλεγχο της κατάστασης. «Οι γονείς φοβούνται ότι αν το παιδί συνεχίσει στο Γυμνάσιο και το Λύκειο και μορφωθεί δεν θα μπορούν πια να ελέγχουν την κατάσταση και ότι το παιδί δεν θα παντρευτεί. Με άλλα λόγια θα ξεφύγει από την κουλτούρα τους» (Επαγγελματίας 4).

- Επιπρόσθετα πολλοί Ρομά γονείς αντιμετωπίζουν το Γυμνάσιο ως απειλή για τα παιδιά τους, καθώς κυκλοφορούν διάφοροι μύθοι γύρω από το Γυμνάσιο, όπως για παράδειγμα ότι γίνεται διακίνηση ναρκωτικών ουσιών και ότι υπάρχει «αλητεία». Έτσι, οι γονείς φοβούνται και είναι αρνητικοί να στείλουν τα παιδιά τους στο Γυμνάσιο, διότι θεωρούν ότι τα παιδιά τους θα εκτεθούν σε κινδύνους.

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι έχουν διαπιστώσει διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα όσον αφορά την φοίτηση των Ρομά παιδιών στο Γυμνάσιο. Ειδικότερα, το Γυμνάσιο φαίνεται να αποτελεί περισσότερο επιλογή για τα αγόρια, αλλά όχι για τα κορίτσια που σύμφωνα με την κουλτούρα των Ρομά πληθυσμών, τα κορίτσια από την ηλικία των 13-14 ετών, θα αρχίσουν να προετοιμάζονται για να παντρευτούν, και να δημιουργήσουν την δική τους οικογένεια. Έτσι, το κορίτσι θα μείνει στο σπίτι για να μάθει τις δουλειές του νοικοκυριού, να βοηθήσει την μητέρα της στις δουλειές του σπιτιού, ή να επωμιστεί την φροντίδα των μικρότερων αδερφιών που εργάζονται. Για παράδειγμα επαγγελματίας ανέφερε: «...Τα κορίτσια δεν πάνε έτσι και αλλιώς στο Γυμνάσιο. Δεν υπάρχει αυτή η επιλογή. Υπάρχει διαφορά στο φύλο. Το αγόρι ναι, να πάει άμα μπορεί. Αν δεν μπορεί εντάξει. Το κορίτσι ας πούμε μετά τα 13-14 το πολύ σου λέω εγώ τώρα, θα κάτσει μετά στο σπίτι να αρχίσει να ετοιμάζεται, να μάθει τις δουλειές γιατί θα παντρευτεί, θα κάνει δική της οικογένεια για να μπορεί να ανταπεξέλθει και να βοηθήσει και την μαμά της ή να προσέχει τα μικρότερα αδέρφια που δουλεύουν ας πούμε. Γιατί μετά τα 13 που αναπτύσσεται και το σώμα σταματάνε τα κορίτσια...» (Επαγγελματίας 8).

Επιπλέον, ένας ακόμα λόγος που οι Ρομά γονείς αρνούνται να στείλουν τα κορίτσια τους να παρακολουθήσουν στο Γυμνάσιο, είναι ότι φοβούνται ότι μπορεί να φλερτάρουν και να συνάψουν σχέση, με αποτέλεσμα να χάσουν την παρθενιά τους, κάτι που έχει υψηλή αξία στην κουλτούρα των Ρομά πληθυσμών και αποτελεί βασική προϋπόθεση, προκειμένου τα κορίτσια να παντρευτούν.

Αντίθετα, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες τα Ρομά αγόρια έχουν μικρότερη πίεση από τους γονείς τους να παντρευτούν, και για τον λόγο αυτό οι γονείς είναι πιο ανοικτοί στο ενδεχόμενο της φοίτησης τους στο Γυμνάσιο. Ωστόσο, τα περισσότερα αγόρια δεν συνεχίζουν στο Γυμνάσιο, γιατί δεν έχουν αντιληφθεί την αξία της εκπαίδευσης και επίσης εισάγονται στην εφηβεία, οπότε είναι δύσκολο να συνεχίσουν. Επίσης, τα αγόρια έχοντας χαμηλές προσδοκίες τείνουν να προσανατολίζονται κυρίως σε επαγγέλματα που το απολυτήριο Δημοτικού Σχολείου αρκεί. Για παράδειγμα, επαγγελματίας του ΜΚΟ ανέφερε: «Τώρα τα αγόρια παρόλο που δεν υπάρχει τόσο μεγάλη πίεση από τους γονείς να σταματήσουν στο Γυμνάσιο, σταματάνε τα περισσότερα βέβαια. Και νομίζω ότι είναι θέμα της ηλικίας τους γιατί δεν έχουν συνειδητοποιήσει ότι

είναι τόσο σημαντικό το σχολείο. Αλλά βέβαια αναγκάζονται να βρουν δουλειά, να πάνε στα καράβια πολλές φορές, οπότε ένα Απολυτήριο Δημοτικού τους αρκεί για να κάνουν τις δουλειές που θέλουν να κάνουν, οπότε μένουν εκεί...» (Επαγγελματίας 10).

9. 12 Προτάσεις Επαγγελματιών και Εκπαιδευτικών για την επίτευξη της τακτικής φοίτησης των Ρομά παιδιών στο σχολείο

Οι συμμετέχοντες κατά τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν ρωτήθηκαν για τις ενέργειες που θα μπορούσαν κατά την γνώμη τους να βοηθήσουν, προκειμένου τα Ρομά παιδιά να έχουν τακτική φοίτηση στο σχολείο. Παρακάτω, συνοψίζονται οι προτάσεις τους:

-Οργάνωση ειδικών επιμορφωτικών σεμιναρίων και υποχρεωτική παρακολούθηση από τους εκπαιδευτικούς των σχολείων, προκειμένου να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις ανάγκες, τις ιδιαιτερότητες και τα ενδιαφέροντα των Ρομά παιδιών στις τάξεις τους.

«...Θα έπρεπε να υπάρχουν επιμορφωτικά σεμινάρια στα σχολεία και τους δασκάλους, αλλά και γενικώς θα έπρεπε να υπάρχει και μια ειδίκευση ως προς τις ιδιαιτερότητες των παιδιών, όποιες και αν είναι αυτές που δεν την έχουν οι δάσκαλοι... Πρέπει το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα να επιβάλλει την επιπλέον επιμόρφωση σε ειδικά θέματα εφόσον οι ανάγκες το απαιτούν...» (Διευθυντής Σχολείου 1).

- Οργάνωση ειδικών σεμιναρίων με σκοπό την ενημέρωση των Ρομά γονέων για το θεσμό του σχολείου και την αξία και την σπουδαιότητα των μορφωτικών αγαθών που το σχολείο παρέχει.

«...Όλα ξεκινάνε από την φιλοσοφία των γονιών. Πιστεύω ότι εκεί είναι η απάντηση και η λύση. Όσο και να θέλεις να δουλέψεις με τα παιδιά δεν μπορείς γιατί η απόφαση δεν είναι στα χέρια τους. Αυτό που πιστεύω ότι θα μπορούσε να αποδώσει είναι μια δουλειά με τους γονείς, ατομικά, ομαδικά σεμινάρια, ώστε να αλλάξει ο τρόπος σκέψης τους...» (Επαγγελματίας 10).

-Λειτουργία Ενισχυτικών Τμημάτων σε όλα τα σχολεία, προκειμένου τα παιδιά με ρόμικο υπόβαθρο, να μπορούν να έχουν την δυνατότητα να λαμβάνουν πρόσθετη βοήθεια στα μαθήματα τους, να καλύπτουν τις αδυναμίες τους και τα κενά που έχουν, έτσι ώστε να ενισχύεται η φοίτηση τους στο σχολείο και να βελτιώνεται η επίδοσή τους.

-Συσχέτιση της επιδοματικής πολιτικής με την φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο και δημιουργία ενός κρατικού ελεγκτικού μηχανισμού που θα επιβλέπει αν τα παιδιά των Ρομά οικογενειών που επιδοτούνται για την φοίτησή τους στο σχολείο, πράγματι παρακολουθούν στο σχολείο.

-Δημιουργία ενός πιο ευέλικτου και ελαστικού εκπαιδευτικού συστήματος που θα λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο και τις δύσκολες συνθήκες που αντιμετωπίζουν.

-Οργάνωση κάποιου τύπου κοινωνικής υπηρεσίας που θα ενασχολείται με την εγγραφή των Ρομά παιδιών, την έκδοση των απαιτούμενων δικαιολογητικών για την εγγραφή τους και θα έρχεται σε επαφή με τους γονείς των παιδιών και το σχολείο.

-Παρέμβαση του κράτους για διασφάλιση μόνιμης εργασίας στους Ρομά γονείς, προκειμένου να μην μετακινούνται για λόγους ανεύρεσης εργασίας, και έτσι τα παιδιά τους να μπορούν να παρακολουθούν τακτικά στο σχολείο.

-Μετεκπαίδευση των πολιτικών, προκειμένου να γνωρίσουν τον πολιτισμό των Ρομά πληθυσμών, και να επιφέρουν αλλαγές στο Εκπαιδευτικό Σύστημα και στο Αναλυτικό Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα, όπως αλλαγή των σχολικών εγχειριδίων.

«...Το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να αλλάζει και να διαμορφωθεί κοντά στις ανάγκες των παιδιών... Θα πρέπει να είναι λίγο πιο ευέλικτο και λίγο πιο κοντά στις ανάγκες του πληθυσμού που η μητρική του γλώσσα δεν είναι τα ελληνικά είτε αυτό αφορά μετανάστες, είτε αυτό αφορά Ρομά, είτε αυτό αφορά πρόσφυγες» (Επαγγελματίας 7).

9.13 Συζήτηση

Στην ελληνική βιβλιογραφία, σε σημαντικό αριθμό ερευνών για τους Ρομά αναδεικνύονται το ζήτημα της υποεκπαίδευσης του συγκεκριμένου πληθυσμού και η σχέση των υψηλών ποσοστών σχολικής διαρροής τους με τις συνθήκες κοινωνικής περιθωριοποίησης τους (Δασκαλάκη, 2010). Σε μεγάλο αριθμό μελετών και εκθέσεων έχουν αναδειχτεί τα σοβαρά προβλήματα της εκπαίδευσης των Ρομά, όπως η ελλειμματική φοίτηση, η διαρροή από την υποχρεωτική εκπαίδευση, η ελλιπής συμμετοχή στις δραστηριότητες της σχολικής ζωής, οι χαμηλές σχολικές επιδόσεις (Βεργίδης, 1996, Unesco-Council of Europe, 2007). Στην παρούσα έρευνα, τα περισσότερα συμμετέχοντα εργαζόμενα Ρομά παιδιά βρέθηκε να μην φοιτούν στο σχολείο. Μάλιστα, από τα 12 παιδιά που φοιτούν, τα περισσότερα παρουσιάζουν άτακτη φοίτηση ($n=7$), ενώ 8 παιδιά έχουν εγκαταλείψει το σχολείο και 9 παιδιά δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ στο σχολείο. Επιπλέον, ορισμένα παιδιά δεν φοιτούν σε τάξη αντίστοιχη της ηλικίας τους και βρέθηκε να έχουν καθυστέρηση στην έναρξη της φοίτησης τους. Η περιθωριακή σχέση των παιδιών με το σχολείο, αποδίδεται κατά τους συμμετέχοντες σε μια ποικιλία παραγόντων.

Όπως αποκαλύφθηκε, τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά απέδωσαν την άτακτη φοίτηση τους, την διαρροή τους από το σχολείο, την καθυστέρηση στην φοίτηση τους και την πλήρη αποχή τους από το θεσμό της εκπαίδευσης σε διάφορους παράγοντες όπως: στην εργασία τους στο δρόμο, στο ότι δεν βρίσκουν το σχολείο ελκυστικό, σε οικονομικές δυσκολίες των οικογενειών τους, στην ανάγκη για παροχή βοήθειας στις

δουλειές του νοικοκυριού λόγω προβλημάτων υγείας των γονέων τους, στην επίδραση των εξωσχολικών φίλων τους που βρίσκονται εκτός του σχολικού θεσμού, στην βίωση ρατσισμού από τους μη Ρομά συμμαθητές τους, στον θάνατο οικογενειακού μέλους, στις συχνές μετακινήσεις των οικογενειών τους για λόγους ανεύρεσης εργασίας, στην μη ενθάρρυνση από τους γονείς τους να παρακολουθήσουν στο σχολείο, σε γραφειοκρατικά ζητήματα που λειτούργησαν ως τροχοπέδη για την εγγραφή τους στο σχολείο, στην μη συνειδητοποίηση της αξίας της εκπαίδευσης από πλευράς των παιδιών.

Επιπλέον, όπως φάνηκε για τους συμμετέχοντες νεαρούς Ρομά ενήλικες και Ρομά γονείς, η εργασία τους στο δρόμο κατά την παιδική και εφηβική τους ηλικία, φαίνεται να διαδραμάτισε αρνητικό ρόλο στην τακτική φοίτηση τους και εξηγεί εν μέρει την καθυστερημένη φοίτηση είτε στο Δημοτικό είτε στο Γυμνάσιο ή την πλήρη αποχή τους από το θεσμό της εκπαίδευσης. Άλλοι ανασταλτικοί παράγοντες που αναδύθηκαν από τις μαρτυρίες των νεαρών Ρομά ενηλίκων και γονέων και βρίσκονται σε συμφωνία με τους παράγοντες που αναφέρθηκαν από τα συμμετέχοντα εργαζόμενα παιδιά είναι: η μη συνειδητοποίηση των μορφωτικών αγαθών της εκπαίδευσης από πλευράς τους, η έλλειψη παρότρυνσης από τους γονείς τους να φοιτήσουν στο σχολείο, και η συναναστροφή με παιδιά που βρίσκονταν εκτός του σχολικού περιβάλλοντος και δεν παρακολουθούν στο σχολείο.

Σημειώνεται ότι ο παράγοντας της επίδρασης που ασκούν οι παρέες των συνομηλίκων και οι φίλες των παιδιών στα ίδια όσον αφορά την φοίτηση τους στο σχολείο, αποτελεί ένα ενδιαφέρον εύρημα που δεν έχει μελετηθεί. Όπως φάνηκε για ορισμένα συμμετέχοντα παιδιά, αλλά και για τον νεαρό Ρομά ενήλικα Αρίφ, οι εξωσχολικοί φίλοι τους, που βρίσκονταν εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας και εργαζόνταν, αποτέλεσαν τον κύριο παράγοντα της άτακτης φοίτησης τους στο σχολείο και της απόφασής τους να το εγκαταλείψουν, δεδομένου ότι τα παιδιά και ο ενήλικας, όπως δήλωσαν παρασύρονταν από τους φίλους τους και ζήλευαν επειδή δεν φοιτούσαν στο σχολείο. Το θέμα αυτό, το οποίο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον χρήζει περαιτέρω έρευνας. Ωστόσο, βρίσκεται εκτός του πλαισίου της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

Σύμφωνα με τις προσωπικές αναφορές όλων των συμμετεχόντων (εργαζομένων Ρομά παιδιών, νεαρών Ρομά ενηλίκων, γονέων, εκπαιδευτικών και επαγγελματιών), η εργασία των παιδιών στο δρόμο, αναδύεται να συνιστά έναν από τους βασικούς παράγοντες που αναστέλλει την ομαλή φοίτηση των παιδιών στο σχολείο, καθώς τα παιδιά λόγω της εργασίας τους ξενυχτούν, κουράζονται, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν στο σχολείο σε καθημερινή βάση. Επιπλέον, όπως φάνηκε για αρκετά συμμετέχοντα παιδιά η εργασία στο δρόμο φαίνεται να σχετίζεται και με την καθυστερημένη φοίτηση, την διαρροή από το σχολείο και την πλήρη αποχή των παιδιών από το θεσμό της εκπαίδευσης. Οι αυτοαναφορές των παιδιών, αλλά και οι προσωπικές ιστορίες των νεαρών Ρομά ενηλίκων και Ρομά γονέων, μαρτυρούν ότι τα εργαζόμενα παιδιά στην συντριπτική τους πλειοψηφία, δυσκολεύονται ή αδυνατούν να συνδυάσουν την εργασία τους στο δρόμο με την

φοίτηση τους στο σχολείο, κάτι που όπως φάνηκε επιβεβαιώνεται και από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών και επαγγελματιών.

Η αρνητική επίδραση που ασκεί η εργασία των παιδιών στην συμμετοχή τους στην σχολική ζωή, επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα άλλων σχετικών μελετών που έχουν διεξαχθεί στον ελλαδικό χώρο. Για παράδειγμα, σε έρευνα της Χουντουμάδη (2002), για την διερεύνηση των μαθησιακών αναγκών των παιδιών μουσουλμανικών οικογενειών του Μεταξουργείου, διαπιστώνεται ότι η εργασία των Ρομά παιδιών οδηγεί αναγκαστικά στην περιορισμένη επαφή τους με το σχολικό θεσμό. Τα παιδιά στηρίζουν οικονομικά τις οικογένειες τους, όπως προσδοκάται από αυτά. Στην έρευνα της φανερώνεται ότι η άτακτη φοίτηση αποδίδεται εν μέρει στο ότι πολλά από τα παιδιά αυτά εργάζονται ως αργά το βράδυ, και έτσι το πρωί αδυνατούν να ξυπνήσουν και να πάνε στο σχολείο. Ομοίως, σε έρευνα των Tsourtou et al, (2014), για τα εργαζόμενα παιδιά και εφήβους στους δρόμους της Αθήνας, αποκαλύπτεται ότι τα εργαζόμενα παιδιά θεωρούν ως πιο σημαντικό να εργαστούν και να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειες τους, από την συμμετοχή τους στην σχολική ζωή. Επίσης, φανερώνεται ότι τα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο θα ήθελαν να παρακολουθήσουν στο σχολείο, αλλά αντιλαμβάνονται ότι αυτό δεν είναι εφικτό, λόγω της εργασίας τους. Επίσης, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας των Altanis and Goddard (2004), για τα παιδιά τους δρόμου στην Αθήνα, βρέθηκε ότι η πλειοψηφία των παιδιών του δρόμου (95%) βρίσκεται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Το 65% υποστήριξε ότι έχει εγκαταλείψει το σχολείο, ενώ το 35% δήλωσε ότι δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ στο σχολείο.

Επιπλέον, σε έρευνα της UNICEF (2000) για τα παιδιά του δρόμου στην Ελλάδα, που πραγματοποιήθηκε σε 75 γεωγραφικούς τομείς του Λεκανοπεδίου Αττικής, βρέθηκε ένα μικρό ποσοστό των παιδιών να παρακολουθεί στο σχολείο (20%), ενώ ένα άλλο 20% βρέθηκε ότι επιθυμεί, αλλά δεν μπορεί να παρακολουθεί στο σχολείο. Σε άλλη σχετική έρευνα της UNICEF (2001), για την παιδική εκμετάλλευση στην χώρα μας, που διεξήχθη σε τρεις κατηγορίες πληθυσμού στο γενικό κοινό, στους μετανάστες και τους τσιγγάνους, βρέθηκε ότι το 71, 88% των εργαζομένων τσιγγανοπαίδων φοιτά στο σχολείο «μερικές φορές την εβδομάδα», ενώ καθημερινή φοίτηση στο σχολείο έχει μόνο το 34, 62% των παιδιών. Με βάση, επίσης, τους ερωτηθέντες τσιγγάνους γονείς η σχολική φοίτηση των παιδιών τους είναι αρκετά προβληματική. Ως πρώτο πρόβλημα, οι τσιγγάνοι ερωτηθέντες γονείς δήλωσαν «τη διάκριση/απομόνωση των παιδιών τους από τους συμμαθητές τους» (36, 7%), ενώ, ως δεύτερο πρόβλημα εντοπίζουν «τα μαθησιακά προβλήματα» (32, 7%). Επίσης, σχετικά με τους μετανάστες βρέθηκε ότι 4 στα 10 εργαζόμενα παιδιά δεν φοιτούν καθόλου στο σχολείο. Το 22, 7% των ερωτηθέντων μεταναστών γονέων δήλωσαν πως το ελληνικό κράτος θα πρέπει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα που θα εξασφαλίσουν την φοίτηση όλων των παιδιών των μεταναστών στο σχολείο.

Σε διάφορες μελέτες έχει αποδειχθεί ότι ένα μεγάλο μέρος της διαρροής των Ρομά παιδιών από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και γενικότερα η κακή σχολική σταδιοδρομία τους, οφείλεται στην εργασία των Ρομά παιδιών από μικρή ηλικία. Σε

πολλές περιπτώσεις οι Ρομά μαθητές παρουσιάζουν ελλειμματική φοίτηση ή εγκαταλείπουν το σχολείο για να εργαστούν σε διάφορες εποχιακές εργασίες ή οικογενειακές επιχειρήσεις, προκειμένου να συνεισφέρουν στο ήδη χαμηλό οικογενειακό εισόδημα (Γκότοβου, 2007, Δαφέρμος, 2013, Παυλή και Σιδέρη, 1990, Τσιώκος κα, 1998). Εδώ και πάρα πολλά χρόνια, τα περισσότερα Ρομά παιδιά αναγκάζονται να εργάζονται για να συμβάλλουν στην επιβίωση των οικογενειών τους, ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός, η έλλειψη τυπικής εκπαίδευσης και η ένδεια οδηγούν σε φαύλο κύκλο (Μαυρομμάτης, 2008).

Σε διεθνές πλαίσιο, σχετικά με την εργασία των παιδιών και την επίδραση που ασκεί στην συμμετοχή τους στην σχολική ζωή, διαπιστώνεται η ύπαρξη μίας διαφοροποιημένης εικόνας. Έρευνες αποκαλύπτουν ότι τα περισσότερα παιδιά που ζουν και/ή εργάζονται στο δρόμο, απέχουν από το σχολείο (Kombarakaran, 2004, Artekar, 1988). Ωστόσο, σύμφωνα με άλλες μελέτες αποκαλύπτεται ότι μία μεγάλη μερίδα εργαζομένων παιδιών στις αναπτυσσόμενες χώρες, επιτυγχάνει να συνδυάζει την εργασία με την σχολική φοίτηση (Akabayashi and Psacharopoulos, 1999, Anker, 2000, Cigno and Rosati, 2002, Patrinos and Psacharopoulos, 1995, Woodhead, 1998).

Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε σύμφωνα με τις απόψεις των συμμετεχόντων η εργασία των παιδιών δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα που εξηγεί την προβληματική σχέση των εργαζομένων Ρομά παιδιών με το σχολείο. Οι μαρτυρίες των παιδιών και των νεαρών Ρομά ενηλίκων, οι παρατηρήσεις μου στο πεδίο και οι συνεντεύξεις με τους γονείς, τους επαγγελματίες και εκπαιδευτικούς, φανερώνουν ότι η εκπαίδευση δεν αποτελεί προτεραιότητα στην κουλτούρα του συγκεκριμένου πληθυσμού και ότι γενικότερα οι περισσότεροι Ρομά γονείς δεν έχουν συνειδητοποιήσει την αξία και την χρησιμότητα του σχολείου, ενώ λίγοι είναι αυτοί που ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να φοιτούν στο σχολείο. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από την έρευνα των Tsoutou et al (2014), όπου φανερώνεται ότι τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά στερούνται παρότρυνσης από τους γονείς τους, να παρακολουθήσουν στο σχολείο ή να διαβάσουν για το σχολείο. Ο σχολικός θεσμός βρίσκεται εκτός του αξιακού συστήματος των Ρομά. Για τους ρόμικους πληθυσμούς το σχολείο αποτελεί έναν ξένο θεσμό που δεν έχει παράδοση στην δική τους κοινωνική οργάνωση, επειδή προβάλλει αξίες ξένες και πολλές φορές αντίθετες με την κουλτούρα των Ρομά (Ι.Δ.ΕΚ,Ε., 2011). Η μακροχρόνια εκπαίδευση έρχεται σε αντίθεση με την διαδεδομένη πρακτική των Ρομά για την πρόωρη ενσωμάτωση τους στην εργασία (Δαφέρμος, 2013, Δασκαλάκη, 2009). Παράλληλα, για τους Ρομά δεν υπάρχει συσχετισμός μεταξύ σχολικής και οικονομικής ή κοινωνικής επιτυχίας και αντίθετα πολλές φορές αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην πρόσκτηση εκείνων των δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για τις επαγγελματικές ενασχολήσεις της ομάδας στην οποία ανήκουν τα παιδιά, ενώ ταυτόχρονα αντιμετωπίζουν και προβλήματα ενσωμάτωσης στη δική τους ομάδα (Ι.Δ.ΕΚ,Ε., 2011). Όπως βρέθηκε, ο μη συσχετισμός μεταξύ σχολικής και οικονομικής επιτυχίας, αντανάκλαται έντονα στην αυτοαναφορά του συμμετέχοντος Ρομά γονέα Άχμετ, ο οποίος δεν συνδέει την μόρφωση με την οικονομική επιτυχία.

Σημειώνεται, επίσης, ότι στις περισσότερες κοινότητες των Ρομά απουσιάζουν τα παραδείγματα που οδηγούν τους γονείς και τα παιδιά στην σύνδεση μεταξύ σχολικής επίδοσης και κοινωνικής και οικονομικής επιτυχίας (Μαυρομάτης, 2008). Επίσης, η σχολική επιτυχία ενός παιδιού με τα κριτήρια της κυρίαρχης κοινωνίας, σημαίνει ως ένα βαθμό την απομάκρυνση του από την οικογένεια, κάτι που αποδυναμώνει την κοινωνική συνοχή, που είναι απαραίτητη για την διατήρηση της Ρομά κοινωνίας. Επισημαίνεται, ακόμα, ότι για τους Ρομά η σχολική επιτυχία ή αποτυχία δεν έχει την ίδια βαρύτητα που έχει για τους μη Ρομά (Ι.Δ.ΕΚ, Ε., 2011). Συχνά οι Ρομά γονείς δηλώνουν ότι το σχολείο παρέχει στα παιδιά τους γνώσεις, που ουσιαστικά δεν τους είναι χρήσιμες και δεν πρόκειται να χρησιμοποιήσουν (Levinson and Sparkers, 2005, Βασιλειάδου, 2000, Δικαίου, 1990), κάτι το οποίο αναδύεται και από την αυτοαναφορά του συμμετέχοντος Ρομά γονέα Άχμετ.

Στην καλύτερη περίπτωση, οι περισσότεροι Ρομά γονείς έχουν χαμηλές προσδοκίες από τα παιδιά τους, όσον αφορά την εκπαίδευση και αρκούνται στο να αποκτήσουν στοιχειώδεις δεξιότητες ανάγνωσης και γραφής. Σε έρευνα της η Lukacs (2008), φανερώνει ότι οι Ρομά θεωρούν την οικογένεια και την κοινότητα ως πρωταρχική πηγή γνώσης και αυτό που τους ενδιαφέρει από το σχολείο, είναι απλώς να μάθουν τα παιδιά τους γραφή και ανάγνωση, καθώς θεωρούν ότι μόνο αυτές οι δεξιότητες είναι αναγκαίες για το μέλλον των παιδιών τους. Όπως προκύπτει από την αυτοαναφορά του νεαρού Ρομά ενήλικα Γασίμ (21 ετών), οι γονείς του ήταν περισσότερο θετικοί στο να φοιτήσει στο Δημοτικό σχολείο και να αποκτήσει τις στοιχειώδεις γνώσεις γραφής και ανάγνωσης, ενώ την συνέχιση της φοίτησης του στο Γυμνάσιο την θεωρούσαν ως κάτι περιττό και ήταν ιδιαίτερα αρνητικοί.

Ομοίως, σε έρευνα της η Δασκαλάκη (2013), όπου μελέτησε τις εκπαιδευτικές πρακτικές δύο διαφορετικών ρόμικων ομάδων, μίας αποκλειστικά ελληνόφωνης Ρομά ομάδας και μίας δίγλωσσης αλβανόφωνης Ρομά ομάδας, παρατήρησε ότι και οι δύο πληθυσμιακές ομάδες αντιμετωπίζουν το σχολείο και την σχολική γνώση εργαλειακά. Η εργαλειακή αυτή προσέγγιση φαίνεται να συνδέεται με τις υποχρεώσεις και την θέση των παιδιών μέσα στην οικογένεια. Η μη φοίτηση ή η ελλιπής φοίτηση των ελληνόφωνων Ρομά παιδιών στο σχολείο αναδεικνύεται να οφείλεται στη διαιώνιση άτυπων διαδικασιών μετάδοσης και αναπαραγωγής της γνώσης που πραγματοποιείται μέσα στα συγγενικά τους δίκτυα και όχι στο σχολικό περιβάλλον.

Σχετικά με την εκπαιδευτική πορεία των Ρομά παιδιών στην δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, καθώς το Υπουργείο Παιδείας δεν συλλέγει τέτοια στοιχεία. Εκτιμάται ότι ένας πολύ περιορισμένος αριθμός Ρομά παιδιών συνεχίζει την φοίτηση του στο Γυμνάσιο, ενώ όσον αφορά την φοίτηση των Ρομά μαθητών σε τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν υπάρχει καμία εκτίμηση (Μαυρομάτης, 2008). Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, οι συμμετέχοντες επαγγελματίες και εκπαιδευτικοί, υποστήριξαν ότι ένας πολύ μικρός αριθμός Ρομά παιδιών συνεχίζει την φοίτηση του στο Γυμνάσιο, και μάλιστα όπως φάνηκε διαπιστώνουν διαφυλικές διαφορές. Το Γυμνάσιο φαίνεται να αποτελεί επιλογή για τα αγόρια, αλλά όχι τόσο για τα κορίτσια, τα οποία κατά την προ εφηβεία θα αρχίσουν να

προετοιμάζονται για να παντρευτούν. Οι περισσότεροι Ρομά γονείς αντιμετωπίζουν το σχολείο ως κάτι ξένο από την κουλτούρα τους, και ειδικότερα το Γυμνάσιο ως απειλή, υπό την έννοια ότι τα παιδιά τους θα αλλάξουν νοοτροπία, θα ξεφύγουν από την κουλτούρα τους και δεν θα παντρευτούν ή ότι θα εμπλακούν σε παράνομες δραστηριότητες ή ότι τα κορίτσια τους θα συνάψουν ερωτικές σχέσεις. Στην έρευνα των Tsourtu et al (2014), αποκαλύπτεται ότι ο σχολικός θεσμός και οι πρακτικές του θεωρούνται ως απειλή από τις Ρομά οικογένειες για την κουλτούρα, την ταυτότητα τους, την γλώσσα τους, την θρησκεία τους.

Από τη στιγμή που όπως σύμφωνα με τους συμμετέχοντες επαγγελματίες και εκπαιδευτικούς, οι περισσότεροι Ρομά γονείς δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ στο σχολείο και δεν αποδίδουν αξία στην εκπαίδευση, αναμένει κανείς ότι οι μορφωτικές προσδοκίες τους από το εκπαιδευτικό σύστημα θα είναι χαμηλές και οι χαμηλές αυτές προσδοκίες θα έχουν μεταφερθεί και στα παιδιά τους, επηρεάζοντας προς το αρνητικό την φοίτηση και επίδοση τους στο σχολείο. Αυτό αντανακλάται στις απαντήσεις που δόθηκαν από τα συμμετέχοντα Ρομά παιδιά, όταν ρωτήθηκαν για τις μελλοντικές επαγγελματικές φιλοδοξίες τους και αιώτερους στόχους. Όπως φάνηκε, τα παιδιά στην πλειοψηφία τους δεν αναγνωρίζουν την χρησιμότητα της σχολικής γνώσης και με εξαίρεση λίγες περιπτώσεις παιδιών, αποκαλύπτεται ότι η αξία της εκπαίδευσης δεν έχει μεταβιβαστεί στην προσωπικότητα τους, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μην μπορούν να συλλογιστούν πιθανές εναλλακτικές προοπτικές επαγγελματικού προσανατολισμού και οι μελλοντικές βλέψεις τους να περιορίζονται στην άσκηση οποιονδήποτε επαγγέλματος, που δεν απαιτούν ιδιαίτερες γραμματικές γνώσεις, στην σύναψη γάμου και την δημιουργία οικογένειας, και ουσιαστικά στην επανάληψη του τρόπου ζωής των γονιών τους. Έτσι, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Έχει βρεθεί ότι μορφωτικές προσδοκίες των γονέων αποτελούν σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει το επαγγελματικό και εκπαιδευτικό μέλλον των παιδιών τους, επειδή ακριβώς επιδρούν από την μια πλευρά στην διαμόρφωση των φιλοδοξιών των παιδιών, από την άλλη πλευρά στην λήψη των τελικών αποφάσεων γύρω από την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους ζωή (Marjoribanks, 1998). Από την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας προκύπτει ότι από τις εκπαιδευτικές προσδοκίες των γονέων, που επηρεάζουν τις φιλοδοξίες των παιδιών μπορεί να προβλεφθεί με έναν από τους καλύτερους τρόπους η σχολική επίδοση τους ή η πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου (Behnke et al, 2004).

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των συμμετεχόντων επαγγελματιών και εκπαιδευτικών, η κουλτούρα, αλλά και οι κακές συνθήκες διαβίωσης και γενικότερα ο τρόπος ζωής των Ρομά οικογενειών είναι ανταγωνιστικός προς το σχολείο. Έρευνες έχουν δείξει ότι ο τρόπος ζωής των Ρομά, δεν συνάδει με την σχολική εκπαίδευση και ότι πολύ συχνά οι εξαθλιωμένες συνθήκες διαβίωσης τους, και παράλληλα η δυσκολία τους να καλύψουν τις βασικές βιοτικές ανάγκες τους, λειτουργούν ανασταλτικά στην ομαλή φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο (Δαφέρμος, 2013, Ντούσας, 1997, Παπαδημητρακόπουλος, 2013). Επιπλέον, οι συχνές μετακινήσεις των οικογενειών αποτελούν χαρακτηριστικό του τρόπου ζωής των Ρομά πληθυσμών (Βασιλειάδου κα, 1988). Οι λόγοι της συχνής

μετακίνησης τους σχετίζονται μεταξύ άλλων, με την ανάγκη εύρεσης εργασίας ή με την φύση των επαγγελμάτων που επιδίδονται (Βαξεβάνογλου, 2001, Μάρκου, 2008). Έτσι, η μη σταθερότητα της εργασίας, που χαρακτηρίζει τους πληθυσμούς αυτούς και τα συχνά ταξίδια, έχουν ως αποτέλεσμα να παρεμποδίζουν την συμμετοχή των παιδιών τους στα εκπαιδευτικά δρώμενα και να αναστέλλουν την φυσιολογική σχολική εξέλιξη τους (Παπαδημητρακόπουλος, 2013). Όπως βρέθηκε, ο παράγοντας των συχνών μετακινήσεων για λόγους ανεύρεσης εργασίας της οικογένειας του, αντανακλάται έντονα στην αυτοαναφορά του συμμετέχοντος παιδιού Γιοκάν (17 ετών), που όπως υποστήριξε τον οδήγησε να εγκαταλείψει το σχολείο.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας της Χουντουμάδη (2002), οι Ρομά μουσουλμάνες μητέρες μεταξύ άλλων απέδωσαν την μη φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο στις συχνές μετακινήσεις των οικογενειών τους, που αποτελεί συνηθισμένη πρακτική. Παρόλα αυτά, όπως δήλωσαν οι συμμετέχοντες επαγγελματίες και εκπαιδευτικοί, τα παιδιά αν και μετακινούνται θα μπορούσαν να φοιτήσουν στο σχολείο εξασφαλίζοντας τα απαραίτητα πιστοποιητικά, όπως είναι η κάρτα φοίτησης μετακινούμενου μαθητή. Ωστόσο, η έλλειψη γνώσης για την απαιτούμενη γραφειοκρατία και η αντιμετώπιση του σχολείου ως κάτι μη σημαντικό, επηρεάζει αρνητικά την συμμετοχή των παιδιών στην σχολική ζωή (Χουντουμάδη, 2002). Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι οι Ρομά έχουν κακή σχέση με την γραφειοκρατία και πολύ συχνά έχουν εκκρεμότητες ως δημότες και πολίτες. Για παράδειγμα, δεν έχουν εγγραφεί σε δημοτολόγια, στερούνται εκλογικού βιβλιαρίου, δεν έχουν δηλωθεί στο Ληξιαρχείο ή δεν έχουν ταυτότητα ή άλλο ανάλογο πιστοποιητικό (Διβάνη, 2001).

Σχεδόν όλοι οι παράγοντες που αποδόθηκαν από τα συμμετέχοντα παιδιά, τους γονείς και τους νεαρούς Ρομά ενήλικες για την περιθωριακή σχέση τους με το σχολικό θεσμό, επιβεβαιώνονται από τις αυτοαναφορές των επαγγελματιών και εκπαιδευτικών. Παρόλα αυτά, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί και επαγγελματίες πρόσθεσαν και υπογράμμισαν ότι και από την πλευρά του κράτους και του εκπαιδευτικού συστήματος σημειώνονται σημαντικές ελλείψεις και υπάρχουν σοβαρές αδυναμίες που δυσχεραίνουν την ένταξη και ομαλή φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο.

Η Ελληνική Πολιτεία για πολλά χρόνια αδιαφόρησε για την εγγραφή και την τακτική φοίτηση των Ρομά παιδιών στο σχολείο (Γκότοβος, 2003). Η κεντρική εκπαιδευτική πολιτική δεν προσέγγισε τους Ρομά πληθυσμούς για την αποτελεσματική παιδαγωγία τους. Έτσι, η σχολική κοινότητα δεν έθεσε σε προτεραιότητα την εκπαίδευση των εν λόγω πληθυσμών, με αποτέλεσμα συχνά οι Ρομά γονείς να έχουν ελλιπή ή καθόλου ενημέρωση για το σχολικό θεσμό, με συνέπεια να οδηγούνται στην απαξίωση του (Παπαδημητρακόπουλος, 2013). Η περιορισμένη εξοικείωση των Ρομά γονέων με το σχολείο επηρεάζει τόσο τις στάσεις τους, όσο και τις γνώσεις τους για αυτό (Χουντουμάδη, 2002). Από την άλλη πλευρά, ο τρόπος επιβίωσης των Ρομά είναι ανταγωνιστικός προς το σχολείο. Για τον λόγο αυτό, η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι αναλφάβητη και κατά συνέπεια ο κοινωνικο-οικονομικός αποκλεισμός των Ρομά διαιωνίζεται (Διβάνη, 2001). Κατά τον Μάρκου (2010), παρά το γεγονός ότι το 1996 υιοθετήθηκε η διαπολιτισμική προσέγγιση, η εκπαίδευση στην χώρα μας εξακολουθεί

να χαρακτηρίζεται από μονοπολιτισμικό χαρακτήρα. Η εισαγωγή της διαπολιτισμικής διάστασης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα απαιτεί μια προσπάθεια σε συστηματικό επίπεδο, η οποία εντάσσεται «στο πλαίσιο της γενικότερης εκπαιδευτικής πολιτικής για τον εκσυγχρονισμό και την ποιοτική αναβάθμιση της ελληνικής εκπαίδευσης» (Παρθένης, 2011, σελ: 251).

Όπως φάνηκε από τις αυτοαναφορές των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών και επαγγελματιών, η παραμονή των Ρομά παιδιών στο σχολείο δεν υποστηρίζεται και ουσιαστικά, το σχολείο μετατρέπεται σε ένα περίπου εχθρικό ή μη ελκυστικό περιβάλλον για τα παιδιά αυτά. Η νομοθεσία περί υποχρεωτικής φοίτησης δεν εφαρμόζεται στην πράξη. Οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στην έλλειψη σχετικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών και στις χαμηλές προσδοκίες τους από τους Ρομά μαθητές, όπως και στον ρατσισμό που αρκετές φορές εκδηλώνεται απέναντι στα Ρομά παιδιά είτε άμεσα από συμμαθητές τους στο σχολείο, είτε έμμεσα από ορισμένους εκπαιδευτικούς που αντιμετωπίζουν τα Ρομά παιδιά με αδιαφορία, αλλά και από ορισμένους διευθυντές σχολείων, όπου για να αποφύγουν την εγγραφή και παρουσία των Ρομά παιδιών στα σχολεία τους, βρίσκουν διάφορες προφάσεις λόγου χάριν, έλλειψη απαραίτητων δικαιολογητικών για την εγγραφή τους. Επίσης, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί και επαγγελματίες τόνισαν ως βασική αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος την μη λειτουργία των Ενισχυτικών Τμημάτων στα περισσότερα σχολεία στο κέντρο της Αθήνας, που έχουν θεσπιστεί για την ενίσχυση της φοίτησης των μαθητών, καθιστώντας έτσι τους εκπαιδευτικούς ανήμπορους και τα Ρομά παιδιά αβοήθητα. Κατά τον Μαυρομμάτη (2008, σελ:217-218), παρά τις προσπάθειες που έχουν κατά καιρούς καταβληθεί από διάφορα Προγράμματα για την ένταξη των Ρομά παιδιών στο σχολείο «δεν υπάρχουν στοιχεία που να πιστοποιούν ότι στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα έχουν εγκατασταθεί βιώσιμες δομές που να εξασφαλίζουν στην πλειονότητα των παιδιών Ρομά την δυνατότητα ολοκλήρωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης».

Όπως βρέθηκε, οι συμμετέχοντες επαγγελματίες και εκπαιδευτικοί υπογράμμισαν κατά τις αυτοαναφορές τους την διαπίστωση ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί στερούνται σχετικής κατάρτισης και θεωρούν απαραίτητη την επιμόρφωση τους, προκειμένου να καταστούν ικανοί να ανταποκριθούν στις ιδιαίτερες ανάγκες των Ρομά μαθητών στις τάξεις τους και να συνεργαστούν μαζί τους. Η ανάγκη για συνεχή επιμόρφωση και μετεκπαίδευση των εκπαιδευτικών συνιστά αίτημα όχι μόνο των ίδιων των επαγγελματιών εκπαίδευσης, αλλά και των επίσημων φορέων που ασχολούνται με αυτή και ενισχύεται από τις συνεχείς μεταβολές στα περιβάλλοντα των κοινωνιών της μάθησης. Έχει διαπιστωθεί ότι η βελτίωση της κατάρτισης των εκπαιδευτικών αποτελεί βασική προτεραιότητα για την διασφάλιση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης (Δούκας κα, 2008). Μάλιστα, ειδικά για τους εκπαιδευτικούς που έχουν στις τάξεις τους μαθητές από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι οι Ρομά, η ανάγκη επιμόρφωσης καθίσταται ακόμα περισσότερο επιτακτική, καθώς χρειάζονται εξειδικευμένα προγράμματα κατάρτισης των εκπαιδευτικών που να βασίζονται σε σύγχρονες εκπαιδευτικές αντιλήψεις για τη συνεκπαίδευση και την

αποτελεσματική ένταξη των μαθητών που μειονεκτούν λόγω προσωπικών, κοινωνικών, πολιτισμικών, οικονομικών συνθηκών στο εκπαιδευτικό σύστημα. (ΥΠΑΔΒΜΘ, 2011).

Τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτουν ότι υπάρχουν παιδιά που έχουν παρεμποδιστεί από διευθυντές σχολικών μονάδων στην εγγραφή τους στο σχολείο, όπως για παράδειγμα το συμμετέχων παιδί Σεριφέ (12 ετών), και οι συμμετέχοντες επαγγελματίες και εκπαιδευτικοί, ανέφεραν ότι έχουν συναντήσει περιπτώσεις εκπαιδευτικών, οι οποίοι αδιαφορούν για τα Ρομά παιδιά στο σχολείο. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι μαθητές Ρομά εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν διακρίσεις στην εγγραφή τους και να υφίστανται ρατσιστικές συμπεριφορές μέσα και έξω από την τάξη, τόσο από συμμαθητές τους, όσο και από εκπαιδευτικούς και διευθυντές (Παπαδημητρακόπουλος, 2013, Helleiner, 2003, Χουντουμάδη, 2002). Στα πλαίσια ενός σχολικού συστήματος ή μιας σχολικής τάξης η ανάπτυξη διαπροσωπικής επικοινωνίας που κατά κανόνα είναι εμποτισμένη με συναισθηματικά και αξιακά στοιχεία είναι πολύ σημαντική για την επιτυχία της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Τζίφρα, 2008). Η αρνητική στάση των στελεχών της εκπαίδευσης όσον αφορά την επιτυχή εγγραφή των Ρομά μαθητών στο σχολείο, αλλά και των εκπαιδευτικών κατά την διάρκεια του σχολικού έτους, οδηγεί στην αποθάρρυνση πολλών Ρομά μαθητών και παρεμποδίζει την φοίτησή τους. Μάλιστα, ακόμα και οι συμμαθητές των παιδιών Ρομά, επηρεασμένοι από το γενικότερο αρνητικό κλίμα προκατάληψης δεν καταβάλλουν προσπάθειες να εντάξουν τους Ρομά συμμαθητές τους στις ομάδες τους (Γκότοβου, 2007, Δαφέρμος, 2006).

Επιπλέον, σήμερα που το σχολείο εκχωρεί ένα μεγάλο μέρος των ευθυνών του στην οικογένεια, καθίσταται σαφές ότι οι Ρομά μαθητές βρίσκονται σε δυσχερέστατη θέση, καθώς οι γονείς τους αισθανόμενοι συχνά ανασφαλείς και ανεπαρκείς δυσκολεύονται να εκφράσουν τις απόψεις τους στους εκπαιδευτικούς των παιδιών τους, ενώ αρκετές φορές δεν αντιμετωπίζονται με τον απαιτούμενο σεβασμό (Χουντουμάδη, 2002). Κάτω από αυτές τις συνθήκες, είναι εύλογο οι Ρομά μαθητές να νιώθουν ανεπιθύμητοι, να απογοητεύονται και να εγκαταλείπουν το σχολείο. «Σε ένα τέτοιο διαγραφόμενο εκπαιδευτικό τοπίο, η σχολική ένταξη των μαθητών Ρομά, δηλαδή η πρόσβαση στην παιδεία, την οποία έχει υποχρέωση να μεταδώσει το εκπαιδευτικό σύστημα με το «άνοιγμα» του σχολείου σε όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως εθνικότητας, γλώσσας, θρησκευτικών αντιλήψεων και πολιτιστικών/πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, έμμεσα καταργείται» (Παπαδημητρακόπουλος, 2013, σελ: 86).

Η διαμόρφωση συναισθηματικών δεσμών μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών αλλά και μαθητών μεταξύ τους, αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερα βαρύνουσα παράμετρος στα εκπαιδευτικά δρώμενα (Γκούσια-Ρίζου, 2004). Η ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ εκπαιδευτικού-μαθητή έχει αποδειχθεί ότι διευκολύνει την ανάπτυξη της μάθησης, την ανάπτυξη κινήτρων και την αυτονομία του μαθητή (Ryan and Powelson, 1991). Οι μαθητές που αισθάνονται συνδεδεμένοι με τους άλλους στο σχολικό περιβάλλον, έχουν αυτοπεποίθηση σχετικά με την επιτυχία τους στο σχολείο και αυξάνουν τις πιθανότητες να έχουν μακροχρόνια καλή επίδοση (Furrer and Skinner,

2003). Η έλλειψη κινήτρων σε συνδυασμό με την χαμηλή αυτοεκτίμηση των μαθητών συνδέεται με χαμηλή επίδοση (Κυπριανού, 2009) και υψηλά ποσοστά διαρροής στο σχολείο (Νικολάου, 2009). Πλήθος ερευνών στο εξωτερικό έχουν αποδείξει ότι τα αποτελεσματικότερα σχολεία είναι εκείνα τα οποία δίνουν βαρύτητα στην αυτοεκτίμηση και το σχολικό κλίμα και αυτό γιατί η έμφαση στην αυτοεκτίμηση ενδυναμώνει το περιβάλλον της μάθησης, μειώνει τις συγκρούσεις μεταξύ των συμμαθητών και δημιουργεί περισσότερο επιθυμητές συνθήκες διδασκαλίας (Σίμου και Παπάνης, 2007).

Το 2008 το Υπουργείο Παιδείας με την Εγκύκλιο Φ1Τ.Υ/1254/126877/Γ1/3-10-2008 «Προγράμματα για την ενεργό ένταξη παλιννοστούντων, αλλοδαπών και Ρομά μαθητών στο εκπαιδευτικό μας σύστημα», προβλέπει ότι η διαπολιτισμική εκπαίδευση παρέχεται στα σχολεία με τους θεσμούς των Τάξεων Υποδοχής I και II και των Φροντιστηριακών Τμημάτων, και ότι σε αυτούς τους θεσμούς εντάσσονται πλέον και οι Ρομά μαθητές. Έτσι, ύστερα από πολλά χρόνια οι μαθητές Ρομά εντάχθηκαν στην ίδια διαπολιτισμική ομάδα με τους αλλοδαπούς και τους παλιννοστούντες και προβλέπεται ότι θα αντιμετωπίζονται με όλες τις πρόσθετες δράσεις της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Η δημιουργία Φροντιστηριακών Τμημάτων ή Τμημάτων Ενίσχυσης στα σχολεία, όπου φοιτά μεγάλος αριθμός Ρομά μαθητών αποτελεί ένα βασικό θεσμό ενίσχυσης της φοίτησης των μαθητών με ρόμικο υπόβαθρο. Ο θεσμός αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός γιατί οι μαθητές με αδυναμίες μπορούν να εκφράσουν τις απορίες τους, να καλύψουν τα κενά τους, και να δεχτούν επιπλέον βοήθεια, όπου χρειάζεται από κάποιον επαγγελματία και με περισσότερες γνώσεις από τον γονιό (Γρηγοριάδου, 2010). Έχει παρατηρηθεί ότι η ανάθεση κατ' οίκον εργασιών σε μαθητές που προέρχονται από χαμηλό κοινωνικό, οικονομικό και μορφωτικό υπόβαθρο μπορεί να απολήξει σε κοινωνική ανισότητα και πιθανό κοινωνικό αποκλεισμό (Krivolec and Buell, 2000) και ότι «οι μαθητές (αυτοί)... δεν έχουν τις αναγκαίες και απαραίτητες συνθήκες επιτέλεσης των κατ' οίκον εργασιών» (Φύκαρης, 2008, σελ: 31). Μάλιστα, στην περίπτωση που οι γονείς είναι αναλφάβητοι ή για κάποιους λόγους αδυνατούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους στην διεκπεραίωση των εργασιών τους, τότε τα παιδιά μένουν χωρίς υποστήριξη, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν χαμηλή σχολική επίδοση και πολλές φορές να αποτυγχάνουν πλήρως στο σχολείο (Βαφειάδου, 2010). Επισημαίνεται, ότι σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας τα περισσότερα συμμετέχοντα Ρομά παιδιά δεν λαμβάνουν κάποια πρόσθετη βοήθεια στο σπίτι από τους γονείς τους, καθώς οι περισσότεροι γονείς δεν είναι σε θέση ή μπορούν να προσφέρουν ελάχιστη βοήθεια εξαιτίας χαμηλού μορφωτικού και εκπαιδευτικού επιπέδου και έτσι τα εργαζόμενα παιδιά που φοιτούν στο σχολείο λάμβαναν βοήθεια στην προετοιμασία των μαθημάτων τους από τα μέλη του προσωπικού των ΜΚΟ.

Επιπλέον, η συχνή πρακτική που ακολουθείται από ορισμένα σχολεία, του να εντάσσονται τα παιδιά σε σχολικές τάξεις βάσει της ηλικίας τους και όχι του γνωστικού τους επιπέδου, όπως παρατηρήθηκε στις περιπτώσεις ορισμένων συμμετεχόντων παιδιών και των δύο νεαρών Ρομά ενηλίκων Τασίμ και Ντεριάν, μπορεί να αποβεί

μοιραίο για τον Ρομά μαθητή καθώς, έχει ως αποτέλεσμα το παιδί να δυσκολεύεται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις, με αποτέλεσμα να απογοητεύεται, και να βιώνει αρνητικά την συμμετοχή του στην εκπαιδευτική διαδικασία και έτσι να οδηγείται στην εγκατάλειψη του σχολείου (Χουντουμάδη, 2002).

Επίσης, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί και επαγγελματίες υποστήριξαν ότι το εκπαιδευτικό σύστημα δεν λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των συγκεκριμένων παιδιών που είναι δίγλωσσα όσον αφορά τον τρόπο διδασκαλίας και τα σχολικά εγχειρίδια. Επιπρόσθετα, υπογράμμισαν την απουσία ενός κρατικού ελεγκτικού μηχανισμού που θα αναζητά τα παιδιά που δεν φοιτούν στο σχολείο και θα επιβλέπει τις Ρομά οικογένειες που επιδοτούνται για την φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο. Ακόμα, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί και επαγγελματίες υπογράμμισαν την απουσία σύνδεσης μεταξύ του σχολείου και των Ρομά γονέων.

Το ελληνικό σχολείο παρουσιάζεται ανέτοιμο να αντιμετωπίσει την ανομοιογένεια στη σχολική τάξη, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ανταποκριθεί στις μαθησιακές ανάγκες των μαθητών με ελάχιστες ή καθόλου γνώσεις της ελληνικής γλώσσας (Χουντουμάδη, 2002). Ο ελληνικός σχολικός θεσμός βασίζεται σε στρατηγικές μάθησης όπως είναι η αποστήθιση, η μηχανική αναπαραγωγή εξειδικευμένων γνώσεων, ο διδακτικός φορμαλισμός και η πρακτική της αντικατάστασης των καθημερινών εννοιών από τις σχολικές γνώσεις. Οι στρατηγικές αυτές μάθησης του σχολικού θεσμού λειτουργούν αρνητικά στην φοίτηση των Ρομά παιδιών, καθώς δεν υπάρχει σύνδεση μεταξύ σχολικής γνώσης και πρότερης γνώσης. Οι βιωματικές εμπειρίες των παιδιών παραγκωνίζονται στις σχολικές πρακτικές και επικρατεί η τάση να απορρίπτονται ή να αντικαθίστανται οι «εσφαλμένες» εμπειρικές τους παραστάσεις, χωρίς να επιδιώκεται ο δημιουργικός μετασχηματισμός τους (Δαφέρμος, 2013). Ωστόσο, η πρακτική γνώση που αναπτύσσεται στην καθημερινή ζωή των Ρομά μαθητών έρχεται σε αντίθεση με τον φορμαλιστικό χαρακτήρα της σχολικής γνώσης (Luria, 1995). Οι γνώσεις και οι δεξιότητες που αναπτύσσουν τα Ρομά παιδιά από την καθημερινότητα τους και τις συνθήκες ζωής τους θεωρούνται ως πιο σημαντικές και χρήσιμες από την γνώση που τους παρέχει το σχολείο, καθώς έχουν άμεση και πρακτική εφαρμοσιμότητα και τους βοηθούν στον αγώνα για την επιβίωση τους τον οποίο, οι Ρομά ξεκινούν από μικρή ηλικία (Βαξεβάνογλου, 2001).

Έτσι η σχολική γνώση με τις στρατηγικές που μεταδίδεται αποτελεί για τους πληθυσμούς αυτούς ένα σύνολο από αφηρημένες έννοιες που δεν έχουν άμεσο, πρακτικό και εφαρμόσιμο χαρακτήρα (Luria, 1995), και ως εκ τούτου το σχολείο καθίσταται μη ελκυστικό για τα παιδιά αυτά (Χουντουμάδη, 2002). Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι αρκετά συμμετέχοντα παιδιά ανέφεραν ως παράγοντα που εξηγεί την κακή σχέση τους με το σχολείο, το γεγονός ότι δεν το βρίσκουν ελκυστικό και βαριούνται. Ομοίως, σε έρευνα της, η Helleiner (2003) για τα παιδιά των Ταξιδευτών στην Ιρλανδία, φανερώνει ότι το Αναλυτικό Πρόγραμμα και οι στρατηγικές μάθησης δεν σχετίζονται με τις ζωές των παιδιών των Ταξιδευτών, ενώ η φοίτηση τους στο σχολείο δεν έχει εξαλείψει την ανάγκη των παιδιών να εργάζονται. Επομένως, προκειμένου το σχολείο να καταστεί ελκυστικό για όλους τους μαθητές, θα πρέπει η

διδασκαλία να αποκτήσει δημιουργικό περιεχόμενο (Δαφέρμος, 2006) και το Αναλυτικό Πρόγραμμα και η μαθησιακή διαδικασία να εμπλουτιστεί και να αναπροσαρμοστεί, βάσει των ιδιαίτερων πολιτισμικών γνώσεων των μαθητών (Wilkin et al, 2009).

Η ανασκόπηση της παιδαγωγικής βιβλιογραφίας μαρτυρεί ότι η σχολική επιτυχία των μαθητών είναι άμεσα συνυφασμένη με τις μεθόδους διδασκαλίας που χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση. Είναι σημαντικό για τους εκπαιδευτικούς να κατανοήσουν πρωτίστως ότι διδάσκουν σε ανομοιογενείς ομάδες μαθητών και επομένως, πρωταρχικής σημασίας είναι η υιοθέτηση μεθόδων διδασκαλίας που θα βασίζονται στα διαφορετικά επίπεδα των μαθητών (Κουζάλης, 2006), και θα λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες κλίσεις, ταλέντα, ανάγκες και ενδιαφέροντα τους (Βαστάκη, 2010). Αποτελεσματικές μέθοδοι που φαίνεται ότι ανταποκρίνονται καλύτερα στα δύο αυτά ζητούμενα είναι η ομαδοσυνεργατική, η μέθοδος project, η διαθεματικότητα, η εξατομίκευση, η δυνατότητα σύνδεσης ζωής και μάθησης, μάθησης και εργασίας καθώς και παιχνιδιού και σχολικής εργασίας (Κοσσυβάκη, 2003, Τριλιανός, 1998). Έρευνες φανερώνουν ότι όταν οι πολιτισμικές ανταλλαγές γίνονται επιτρεπτές στο σχολείο, τα στερεότυπα ότι τα Ρομά παιδιά έχουν λιγότερες ικανότητες στη σχολική διαδικασία και ότι μειονεκτούν στις σχολικές επιδόσεις, μπορούν να μεταβληθούν (Χρονάκη, 2013).

Όπως αναφέρθηκε, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί και επαγγελματίες επισήμαναν την έλλειψη συνεργασίας τους με τους περισσότερους γονείς των Ρομά μαθητών που φοιτούν στα σχολεία τους και την απουσία σύνδεσης μεταξύ τους, ως παράγοντα που επηρεάζει αρνητικά την ομαλή φοίτηση των εργαζομένων παιδιών. Σύμφωνα με την Νήμα (2007), η συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας σήμερα είναι επίσημα θεσμοθετημένη, προκειμένου να επιτυγχάνονται κατά το μέγιστο δυνατό οι σκοποί της αγωγής και της εκπαίδευσης. Η γονική εμπλοκή στην εκπαίδευση αποτελεί μια σημαντική παράμετρο για την εκπαιδευτική επιτυχία των μαθητών που επιφέρει θετικά αποτελέσματα σε πάρα πολλές όψεις της μαθησιακής διαδικασίας (Νόβα-Καλτσούνη, 2004). Τα σχολεία που επιτυγχάνουν υψηλά ποσοστά συνεργασίας με τους γονείς των μαθητών έχει αναφερθεί ότι έχουν και υψηλότερα ποσοστά επίδοσης των μαθητών που φοιτούν σε αυτά, σε σύγκριση με τα σχολεία που δεν έχουν συνεργασία με τις οικογένειες των μαθητών (Keith, 2011). Οι Henderson και Mapp (2002), αναφέρουν μεταξύ άλλων βελτίωση της συμπεριφοράς των μαθητών των οποίων οι γονείς συνεργάζονται με το σχολείο, τόσο στο σπίτι όσο και στο σχολείο, όπως επίσης και καλύτερες κοινωνικές δεξιότητες και καλύτερα επίπεδα προσαρμογής στις απαιτήσεις των σχολικών εργασιών. Η εύρεση αποτελεσματικών τρόπων για την γονική εμπλοκή στην εκπαιδευτική διαδικασία θα μπορούσε να βοηθήσει στην καταπολέμηση της σχολικής διαρροής (Χουντουμάδη, 2002).

Η μη φοίτηση ή η πρόωγη εγκατάλειψη του σχολείου, επιφέρει μια σειρά συνεπειών, τόσο οικονομικών, όσο και κοινωνικών και ψυχολογικών (Παλαιοκρασάς κα, 1996). Οι οικονομικές συνέπειες είναι άμεσες για το άτομο και διακρίνονται ήδη στους χαμηλότερους μισθούς (Μαγούλα, 1999), ενώ τα άτομα που δεν ολοκληρώνουν την

υποχρεωτική εκπαίδευση αντιμετωπίζουν επίσης προβλήματα στην ανεύρεση εργασίας και στην επαγγελματική αποκατάσταση (Παλαιοκρασάς κα, 1996). Οι οικονομικές συνέπειες οδηγούν με την σειρά τους σε μια σειρά κοινωνικών συνεπειών όπως στην εκμετάλλευση, την περιθωριοποίηση και την άνοση του νεανικού εγκλήματος (Duhman and Alpert, 1987), αλλά και μια σειρά ψυχολογικών συνεπειών όπως: χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση, κατάθλιψη, έλλειψη ενδιαφέροντος ως προς την συμμετοχή στα κοινά δρώμενα, στοιχεία που γίνονται περισσότερο εμφανή στην ενηλικίωση (Σοφινίδου, 2000).

Κατά την Ennew (2000), το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες χάνονται για τα παιδιά του δρόμου, ενδέχεται να τα εγκλωβίσει στην ανειδίκευτη απασχόληση και να περιορίσει σημαντικά τις επαγγελματικές εναλλακτικές τους στο μέλλον. Όπως βρέθηκε, αυτό αντανακλάται ιδιαίτερα στην αυτοαναφορά του συμμετέχοντος Ρομά γονέα Μεσούτ, ο οποίος όπως ισχυρίστηκε η απόφαση του να διακόψει το σχολείο, τον έχει οδηγήσει στο να έχει εξαιρετικά περιορισμένες επαγγελματικές επιλογές. Τα παιδιά του δρόμου εκτίθενται σε ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον, το οποίο δεν μπορεί να συγκριθεί με τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες που είναι διαθέσιμες για τα παιδιά που ζουν στο σπίτι τους σε μία υποστηρικτική οικογένεια. Μολονότι, τα παιδιά που ζουν και /ή εργάζονται στο δρόμο μπορεί να αναπτύξουν βασικές δεξιότητες για την επιβίωση τους, δεν παύουν να είναι εκπαιδευτικά περιορισμένα. Παρόλο που έχει βρεθεί ότι η πλειοψηφία των παιδιών του δρόμου επιθυμούν να συμμετέχουν στο σχολικό περιβάλλον ή να επιστρέψουν στο σχολείο, έχει βρεθεί ότι όταν το παιδί περνάει μεγάλες χρονικές περιόδους στους δρόμους, είναι περισσότερο πιθανό να επηρεαστεί αρνητικά η γνωστική και συναισθηματική του λειτουργία (Le Roux, 1996). Το παιδί του δρόμου, καθώς φτάνει στην εφηβεία και γίνεται γονέας, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν είναι μορφωμένο και δεν έχει τα απαιτούμενα τυπικά προσόντα, θα είναι δύσκολο να εξασφαλίσει μια θέση εργασίας και ενδέχεται να στείλει το παιδί του να εργαστεί στο δρόμο. Έτσι, επαναλαμβάνεται ένας φαύλος κύκλος (Densley and Joss, 2000).

9. 14 Σύνοψη

Τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτουν ότι η εργασία των συμμετεχόντων εργαζομένων Ρομά παιδιών στο δρόμο, αναμφισβήτητα διαδραματίζει αρνητικό ρόλο στην συμμετοχή τους στα εκπαιδευτικά δρώμενα και αναστέλλει την ομαλή φοίτηση των περισσότερων παιδιών στο σχολείο. Στην πλειονότητά τους, τα εργαζόμενα παιδιά βρέθηκε να έχουν μία περιθωριακή σχέση με την εκπαίδευση, ενώ τα περισσότερα συμμετέχοντα παιδιά βρίσκονται εκτός της σχολικής ζωής και της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η εργασιακή δραστηριότητα των παιδιών στο δρόμο, αποτελεί έναν σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα, στον οποίο μπορεί να αποδοθεί η ελλειμματική φοίτηση, η πλήρης αποχή από το σχολείο, και η κακή σχολική σταδιοδρομία των συμμετεχόντων παιδιών. Παρόλα αυτά, διαπιστώνεται ότι εντοπίζονται και άλλοι παράγοντες που διαδραματίζουν αρνητικό

ρόλο και παρεμποδίζουν σημαντικά την ομαλή φοίτηση των παιδιών στο σχολείο. Το εργαζόμενο Ρομά παιδί φαίνεται από την μία πλευρά να μην έχει ενθάρρυνση για την φοίτηση του στο σχολείο από την πλευρά της οικογένειάς του, καθώς οι περισσότεροι Ρομά γονείς έχουν αδιάφορη στάση απέναντι στο σχολικό θεσμό, κάτι που έχει μεταβιβαστεί και στα παιδιά τους και αξιολογούν την εργασία ως πιο σημαντική από τα μορφωτικά αγαθά που παρέχει η εκπαίδευση.

Επιπλέον, παρατηρείται ότι ο τρόπος ζωής των ρόμικων οικογενειών που περιλαμβάνει συχνές μετακινήσεις, οι χαμηλές συνθήκες διαβίωσης, το αξιακό τους σύστημα και στοιχεία της κουλτούρα τους, όπως η συμμετοχή όλων των μελών της οικογένειας στην εξασφάλιση της επιβίωσης, αποτελούν παράγοντες που έρχονται σε σύγκρουση με τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου. Τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτουν ότι από την άλλη πλευρά, το εργαζόμενο Ρομά παιδί δεν έχει κίνητρο για την συμμετοχή του στα εκπαιδευτικά δρώμενα, ούτε από την πλευρά του σχολείου, καθώς το εκπαιδευτικό σύστημα και ο τρόπος λειτουργίας του, δεν υποδέχεται τους Ρομά μαθητές στο σχολείο και αδυνατεί να υποστηρίξει την παραμονή τους στο σχολικό περιβάλλον. Επιπρόσθετα, αποκαλύπτεται ότι η νομοθεσία περί υποχρεωτικής εκπαίδευσης δεν βρίσκει εφαρμογή στην πράξη, ενώ διαπιστώνονται μία σειρά από αδυναμίες και ελλείψεις του υπάρχοντος ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί στις ανάγκες των Ρομά μαθητών. Συχνά παρατηρείται μία αρνητική στάση από τους διευθυντές των σχολικών μονάδων να φοιτήσουν τα Ρομά παιδιά στα σχολεία τους, όπως και από τους εκπαιδευτικούς που επιδεικνύουν αδιαφορία απέναντι στους Ρομά μαθητές τους. Από τη στιγμή που το εργαζόμενο Ρομά παιδί στερείται παρότρυνσης από την οικογένεια του, ενώ παράλληλα η ανελαστικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος και οι άκαμπτες στρατηγικές μάθησης που βασίζεται ο σχολικός θεσμός, δεν συνάδουν με τις ανάγκες, τις εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών, καθίσταται εύλογο ότι σε ορισμένες περιπτώσεις το εργαζόμενο Ρομά παιδί θα αποφασίσει να επιλέξει την εργασία του εις βάρος της σχολικής γνώσης. Ως εκ τούτου, το εργαζόμενο Ρομά παιδί τίθεται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας και το δικαίωμα του στην εκπαίδευση παραβιάζεται.

10. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα έρευνα στόχευε να διερευνήσει τις προσωπικές αντιλήψεις που τρέφουν τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά για την εργασία τους στο δρόμο, όπως και τις προσωπικές απόψεις τους για τους κινδύνους που διατρέχουν κατά την επιτέλεση των οικονομικών δραστηριοτήτων τους στους δρόμους. Επίσης, η έρευνα διερεύνησε την σχέση των εργαζομένων Ρομά παιδιών με το σχολικό θεσμό. Η ερευνητική μελέτη είχε ως κύριο σκοπό να διερευνηθούν τα παραπάνω ζητήματα μέσα από την οπτική των ίδιων των παιδιών και να έρθουν στο προσκήνιο οι προσωπικές τους απόψεις για τις εργασιακές τους εμπειρίες και πραγματικότητες. Η έρευνα έχει ως αφετηρία ότι τα παιδιά αποτελούν ενεργούς κοινωνικούς δρώντες και όχι παθητικούς δέκτες και είναι ειδικοί των εργασιακών ζώων τους και καταστάσεων.

Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών εργάζεται στο δρόμο, με σκοπό την συνεισφορά στο οικογενειακό εισόδημα, λόγω της επισφαλούς οικονομικής κατάστασης των οικογενειών τους. Τα παιδιά έχουν εισαχθεί από μικρή ηλικία στην οικονομική δραστηριότητα της πώλησης μικροαντικειμένων στο δρόμο από μέλη των οικογενειών τους. Αποκαλύπτεται η αλληλεξάρτηση της εργασίας των παιδιών με τις ζωές των οικογενειών τους. Η εργασία των παιδιών αποτελεί κυρίως μία στρατηγική οικογενειακής επιβίωσης, η οποία εντάσσεται στο εσωτερικό πλαίσιο των οικογενειών τους. Τα παιδιά φαίνεται να αντιμετωπίζουν την εργασία τους στο δρόμο ως κάτι φυσιολογικό και αναπόφευκτο και αποτιμάται θετικά από τις πολιτισμικές παραδόσεις τους και τους γονείς τους.

Για πολλά παιδιά η εργασία τους αποτελεί περισσότερο προϊόν προσδοκίας ή απαίτησης των γονέων τους, ενώ κάποια άλλα παιδιά αποδίδουν την εργασία τους στο δρόμο στην προσωπική επιλογή τους, να συμβάλλουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό και εσωτερικεύουν την απόφαση για εργασία ως δική τους. Τα παιδιά αυτά φαίνεται να συμμερίζονται την άσχημη οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους και αντιλαμβάνονται ότι η οικονομική συνεισφορά τους είναι αναγκαία. Ωστόσο, κοινή βάση αποτελεί ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων παιδιών αισθάνονται ότι έχουν υψηλή ευθύνη και χρέος να συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό, και για τα περισσότερα παιδιά η εργασία τους φέρει το νόημα του καθήκοντος και του χρέους της συνδρομής στην οικογενειακή επιβίωση και σχετίζεται με την οικονομική κατάσταση και τις προσδοκίες των γονέων τους. Οι γονείς έχουν καλλιεργήσει στα παιδιά τους την άποψη ότι εργασία τους είναι απαραίτητη για την οικογενειακή ευημερία.

Ωστόσο, αποκαλύπτεται ότι η ανάγκη για συνεισφορά στο οικογενειακό εισόδημα αποτελεί κίνητρο για την εργασία των περισσότερων συμμετεχόντων παιδιών, αλλά όχι όλων. Τα ευρήματα της έρευνας φανερώνουν ότι υπάρχουν περιπτώσεις παιδιών που αποδίδουν την εργασία τους σε διαφορετικούς παράγοντες όπως: στην επιθυμία τους για κοινωνικοποίηση, στην έλλειψη εναλλακτικών, στο κίνητρο για απόκτηση

οικονομικής ανεξαρτησίας και προσωπικής αυτονομίας και στην σχέση τους με τους συνομηλίκους. Κατά συνέπεια, ο παράγοντας και μόνο της φτώχειας δεν μπορεί να εξηγήσει τις εργασιακές εμπειρίες όλων των παιδιών.

Ένας συνδυασμός μιας ποικιλίας παραγόντων σπρώχνει τα παιδιά να εργάζονται στο δρόμο, που από την μια πλευρά σχετίζονται με την κουλτούρα των Ρομά, ενώ από την άλλη με την αδυναμία της Ελληνικής πολιτείας να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το φαινόμενο. Ο παράγοντας της κουλτούρας, μεταξύ άλλων ενέχει έναν καίριο ρόλο. Οι Ρομά ξεκινούν τον αγώνα για τον επιούσιο από νωρίς και η οικονομική συμμετοχή των παιδιών στις εργασιακές πρακτικές της οικογένειας τους, αξιολογείται θετικά και θεωρείται αναμενόμενη. Έτσι, τα παιδιά των ομάδων αυτών αναλαμβάνουν ρόλους και χρέη ενηλίκων και αντιλαμβάνονται ότι διαφέρουν από την κυρίαρχη κουλτούρα. Επιπλέον, το γεγονός ότι η εκπαίδευση ιεραρχείται χαμηλά σε αυτούς τους πληθυσμούς, σε συνδυασμό με το ότι οι Ρομά αποτελούν την πιο περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα στην Ελλάδα που αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα ένταξης, αποτελούν παράγοντες που παρακινούν την παρουσία των παιδιών στο δρόμο. Ταυτόχρονα, η εργασία των παιδιών αποτελεί μία ιδιαίτερα κερδοφόρα οικονομική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα οι γονείς να επαναπαύονται και να μην καταβάλλουν ιδιαίτερη προσπάθεια να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, η έλλειψη κατάλληλων κρατικών δομών και η ανεπάρκεια της ελληνική πολιτείας να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το φαινόμενο των εργαζομένων παιδιών στο δρόμο ενισχύει την συντήρηση του φαινομένου.

Τα εργαζόμενα παιδιά διαχωρίζουν τις ευχάριστες από τις δυσάρεστες πλευρές των εργασιακών τους δραστηριοτήτων στο δρόμο. Τα παιδιά εντοπίζουν στις ευχάριστες πλευρές, την δυνατότητα που τους παρέχεται για κοινωνικοποίηση, την άμεση διασκέδαση, την συνεισφορά στον οικογενειακό προϋπολογισμό, την συμμετοχή σε ένα περιβάλλον διαφορετικό από αυτό της οικογένειας, που λειτουργεί ως διέξοδος από τα προβλήματα του σπιτιού, και το φλερτ με το άλλο φύλο. Στις δυσάρεστες πλευρές της εργασίας τους αναγνωρίζουν την κόπωση, τις χαμηλές ή μηδενικές εισπράξεις, την έλλειψη ελεύθερου προσωπικού χρόνου, την αρνητική στάση του κοινού, αλλά και διάφορους κίνδυνους που διατρέχουν όπως: να πέσουν θύματα ληστείας των χρημάτων τους και να συλληφθούν από την αστυνομία.

Οι παράγοντες της πιθανότητας για επιλογή για εργασία, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, αλλά και η ηλικία των παιδιών, βρέθηκαν να επηρεάζουν τον τρόπο που τα παιδιά αντιλαμβάνονται την εργασία τους στο δρόμο. Επομένως, τα νοήματα που τα παιδιά αποδίδουν στις οικονομικές τους δραστηριότητες είναι ποικίλα. Στις περιπτώσεις που η εργασία των παιδιών είναι αποτέλεσμα επιβολής από τους γονείς τους, τα παιδιά εστιάζουν περισσότερο στις αρνητικές πλευρές της εργασίας τους, ενώ αντίθετα στις περιπτώσεις που η εργασία των παιδιών είναι προϊόν προσωπικής τους επιλογής, τα παιδιά επικεντρώνονται περισσότερο στις θετικές πλευρές της εργασίας τους. Τα παιδιά των οικογενειών που βρίσκονται σε δυσχερή οικονομική κατάσταση, αντιμετωπίζουν την εργασία τους ως αναπόφευκτο καθήκον, ενώ τα παιδιά των οικογενειών που δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα οικονομικά προβλήματα,

αντιλαμβάνονται την εργασία τους περισσότερο θετικά, διότι έχουν την ευχέρεια της επιλογής. Επίσης, τα εργαζόμενα παιδιά καθώς μεγαλώνουν σε ηλικία, αντιλαμβάνονται την εργασία τους στο δρόμο περισσότερο αρνητικά, διότι το κοινό παύει να αποδέχεται την παρουσία τους στο δρόμο και τα παιδιά, καθώς εισέρχονται στην εφηβεία γίνονται λιγότερο παραγωγικά. Τα περισσότερα παιδιά μολονότι επιθυμούν να σταματήσουν να εργάζονται, θέτουν σε προτεραιότητα το συλλογικό συμφέρον της οικογένειάς τους, και έτσι η προσωπική επιλογή για εργασία αξιολογείται από τα παιδιά ως λιγότερο σημαντική.

Τα παιδιά αποδεικνύονται ικανά να συζητούν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της εργασίας τους στο δρόμο και να επιδεικνύουν κριτική σκέψη. Οι απόψεις τους μοιράζονται ανάμεσα στα παιδιά που αξιολογούν την εργασία «ως καλό πράγμα» για ένα παιδί και στα παιδιά που εκτιμούν την εργασία «ως κακό πράγμα», όπως και στα παιδιά που αναγνωρίζουν ότι συνυπάρχουν ταυτόχρονα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Τα παιδιά που εκτιμούν ότι η εργασία στο δρόμο δεν είναι «καλό πράγμα», αιτιολόγησαν τις απόψεις τους, αναφέροντας ότι η εργασία αναστέλλει την φοίτηση του παιδιού στο σχολείο με μακροπρόθεσμες αρνητικές συνέπειες στο μέλλον του, στιγματίζει το παιδί και το εκθέτει σε διάφορους κινδύνους, ενώ του στερεί την δυνατότητα να ζήσει ξέγνοιαστα την παιδική του ηλικία. Τα παιδιά που αντιλαμβάνονται την εργασία στο δρόμο ως «καλό πράγμα» για ένα παιδί, αιτιολόγησαν τις απόψεις τους, αναφέροντας ότι η εργασία ενός παιδιού συνεισφέρει στην οικογενειακή επιβίωση, παρέχει την δυνατότητα για διέξοδο από το φορτισμένο κλίμα της οικογένειας, προσφέρει οικονομική ανεξαρτησία και δυνατές φιλίες και λειτουργεί ως μία μορφή άτυπης εκπαίδευσης και ως πηγή απόκτησης χρήσιμων δεξιοτήτων για το μέλλον και την ενήλικη επαγγελματική ζωή.

Τα εργαζόμενα παιδιά κάνουν χρήση του φυσικού χώρου του δρόμου για την εξυπηρέτηση ποικίλων σκοπών τους, ενώ η σχέση που αναπτύσσουν με το δημόσιο χώρο του δρόμου αποτελεί συμφυές στοιχείο της ταυτότητάς τους. Αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά δεν αντιλαμβάνονται το περιβάλλον του δρόμου μόνο ως πηγή εξασφάλισης εισοδήματος. Τα παιδιά αναγνωρίζουν ότι ο χώρος του δρόμου τους παρέχει σημαντικά οφέλη, αλλά παράλληλα ενέχει και αρνητικές πλευρές. Τα ευρήματα της έρευνας φανερώνουν ότι τα εργαζόμενα παιδιά προσλαμβάνουν το φυσικό χώρο του δρόμου ως ένα πεδίο κοινωνικοποίησης, ψυχαγωγίας, διασκέδασης και παιχνιδιού, όπως και ως ένα πεδίο που τους παρέχει προσωπική ελευθερία, ανεξαρτησία και την δυνατότητα πολλαπλών επιλογών, που σπάνια μπορούν να επιτύχουν σε άλλα περιβάλλοντα. Έτσι, τα παιδιά χρησιμοποιούν το φυσικό χώρο του δρόμου για να ικανοποιήσουν τις κοινωνικές και σχεσιακές ανάγκες τους, όπως και τις ανάγκες τους για διασκέδαση, παιχνίδι και απόκτηση προσωπικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας. Ωστόσο, τα παιδιά αντιλαμβάνονται, επίσης, ότι ο χώρος του δρόμου περιλαμβάνει και μειονεκτήματα και αποτελεί πεδίο διαχείρισης σοβαρών κινδύνων, βίας και θυματοποίησης τους. Τα παιδιά στο φυσικό χώρο του δρόμου, υπόκεινται σε λεκτική και σωματική βία από διάφορους ενήλικες και το ευρύτερο κοινό και στιγματίζονται, καθώς η παρουσία τους στο δρόμο γίνεται αντιληπτή ως πρόβλημα και απειλή για την δημόσια τάξη. Τα

παιδιά γίνονται αντιληπτά είτε ως παραβάτες είτε ως θύματα από το ευρύτερο κοινό, με αποτέλεσμα να στιγματίζονται και να υπόκεινται σε κοινωνική περιθωριοποίηση. Μάλιστα, τα παιδιά φαίνεται ότι έχουν αναπτύξει μία αίσθηση της περιθωριακής θέσης τους στους δημόσιους χώρους. Επίσης, τα εργαζόμενα παιδιά συγκαταλέγουν στις αρνητικές πλευρές του περιβάλλοντος του δρόμου, τον κίνδυνο των αυτοκινητιστικών ατυχημάτων, αλλά και την κόπωση, την πείνα που κάποιες φορές βιώνουν και τις ανθυγιεινές εργασιακές συνθήκες. Παρόλα αυτά, τα παιδιά φαίνεται να αντισταθμίζουν τα μειονεκτήματα που εντοπίζουν στο περιβάλλον του δρόμου με την έλλειψη εξουσίας και ελευθερίας που έχουν σε άλλα περιβάλλοντα.

Σχετικά με τους κινδύνους που τα εργαζόμενα παιδιά αντιμετωπίζουν κατά την επιτέλεση των οικονομικών δραστηριοτήτων τους στο δρόμο, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, αποκαλύπτεται ότι εκτίθενται καθημερινά σε ένα ευρύ φάσμα κινδύνων που απειλούν την σωματική και ψυχική τους ευημερία. Τα εργαζόμενα παιδιά δήλωσαν ότι διατρέχουν τους κινδύνους να πέσουν θύματα απαγωγής με σκοπό το εμπόριο των οργάνων τους, θύματα σεξουαλικής κακοποίησης και σωματικής βίας, σύλληψης τους από την αστυνομία, ληστείας των ημερήσιων εισπράξεων τους και των προσωπικών τους αντικειμένων. Επίσης, τα παιδιά δήλωσαν ότι διατρέχουν τον κίνδυνο των αυτοκινητιστικών ατυχημάτων και φυσικών ατυχημάτων και τραυματισμών, και τον κίνδυνο της εμπλοκής τους σε παράνομες και βλαβερές δραστηριότητες όπως: εμπόριο διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, χρήση ουσιών, κάπνισμα, κλοπές, πορνεία.

Όσον αφορά τις σχέσεις των εργαζομένων παιδιών με τους πελάτες, βρέθηκε ότι στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν αντιμετωπίζονται από το ευρύ κοινό ως άτομα με δικαιώματα και είναι περισσότερο πιθανό να αντιμετωπιστούν ως παραβάτες ή θύματα. Αποκαλύπτεται ότι τα παιδιά πέφτουν συχνά θύματα λεκτικής και σωματικής κακοποίησης από τους πελάτες και το ευρύτερο κοινό, που τείνουν να τα αντιμετωπίζουν ως ενόχληση ή παρίες, με αποτέλεσμα τα παιδιά να βιώνουν συμβολική και πραγματική βία. Έτσι, τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών υπονομεύονται και αφήνονται απροστάτευτα στην εξευτελιστική μεταχείριση. Τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο στιγματίζονται ως παραβάτες και ανάξια άτομα. Επιπλέον, αποκαλύπτεται ότι η ελληνική κοινωνία μεταστρέφει τις αντιλήψεις της για τα εργαζόμενα παιδιά στο δρόμο με την πάροδο της ηλικίας τους, και δείχνει μικρή ανοχή στην παρουσία των εφήβων εργαζομένων παιδιών. Τα παιδιά μικρότερης ηλικίας αντιμετωπίζονται ως περισσότερο χαριτωμένα και αθώα, καθώς κινούν περισσότερο το συναίσθημα του κοινού. Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι καθώς τα εργαζόμενα παιδιά εισέρχονται στην εφηβεία, τα αγόρια γίνονται αντιληπτά ως παραβάτες και επικίνδυνα άτομα, ενώ τα κορίτσια αντιμετωπίζονται σε σεξουαλικούς όρους. Έτσι, τα εργαζόμενα παιδιά εφηβικής ηλικίας καθίστανται λιγότερο παραγωγικά σε σχέση με τα εργαζόμενα παιδιά μικρότερης ηλικίας και υφίστανται μία κρίση καριέρας. Οι έφηβοι εργαζόμενοι αναγκάζονται συχνά να εμπλακούν στην επιτέλεση παράνομων δραστηριοτήτων για να εξασφαλίσουν το εισόδημα τους.

Τα παιδιά αναπτύσσουν στρατηγικές αντιμετώπισης των κινδύνων που συναντούν στο δρόμο και κατορθώνουν να ανταπεξέρχονται στις επικίνδυνες καταστάσεις και να παρουσιάζουν υψηλή ανθεκτικότητα. Για τα περισσότερα παιδιά φαίνεται ότι η συνοδεία τους από συγγενικά πρόσωπα ή φίλους τους, λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας των κινδύνων που ελλοχεύουν κατά την εργασία τους στο δρόμο. Ορισμένα άλλα παιδιά βασίζονται στην εκτεταμένη προσωπική εμπειρία που έχουν αποκτήσει στο περιβάλλον του δρόμου, με συνέπεια να αισθάνονται ατρόμητα, να υποτιμούν τους κινδύνους στην ζωή στο δρόμο και να αισθάνονται ικανά να προστατέψουν τους εαυτούς τους. Επίσης, τα παιδιά φάνηκε να αναλαμβάνουν έναν γονικό ρόλο, επιδεικνύοντας υπευθυνότητα και εφευρετικότητα όσον αφορά την αυτοπροστασία τους, ενώ ορισμένα άλλα παιδιά καταφεύγουν στην αντεπίθεση και την άσκηση σωματικής βίας όταν απειλούνται.

Το περιβάλλον του δρόμου ενέχει επίσης πολλούς κινδύνους που επιβαρύνουν την ήδη κακή κατάσταση της υγείας των εργαζομένων παιδιών. Αποκαλύπτεται ότι τα περισσότερα παιδιά ακολουθούν κακή διατροφή, ενώ οι παρατεταμένες ώρες εργασίας στο δρόμο σχεδόν σε καθημερινή βάση, το ξενύχτι και η έλλειψη επαρκούς ύπνου και ξεκούρασης, αναπόφευκτα επηρεάζουν αρνητικά την υγεία και ανάπτυξη τους. Επιπλέον, οι εργασιακές συνθήκες των παιδιών στο δρόμο όπως: η έκθεση τους στις καιρικές συνθήκες, σε ηχορύπανση, αλλά και σε ρύπους και μικρόβια, αναπόφευκτα καθιστούν τα παιδιά περισσότερο ευάλωτα σε διάφορες ασθένειες και απειλούν την υγεία τους. Μάλιστα, οι χαμηλές συνθήκες διαβίωσης που τα περισσότερα εργαζόμενα παιδιά βιώνουν, σε συνδυασμό με την περιορισμένη πρόσβαση ή την έλλειψη πρόσβασης σε υπηρεσίες ιατρικής φροντίδας και τον ανεπαρκή εμβολιασμό των παιδιών επιδεινώνουν την κακή κατάσταση της υγείας τους.

Όσον αφορά την σχέση των εργαζομένων Ρομά παιδιών με το σχολείο, αποκαλύπτεται ότι το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση παραβιάζεται και τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά στην συντριπτική τους πλειοψηφία βρίσκονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τα ευρήματα της έρευνας φανερώνουν ότι η εργασία των παιδιών στο δρόμο, αναμφισβήτητα αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα, που επηρεάζει αρνητικά την ομαλή φοίτηση των παιδιών στο σχολείο και παρεμποδίζει την συμμετοχή τους στα εκπαιδευτικά δρώμενα. Η εργασία των παιδιών σχετίζεται με την άτακτη φοίτηση τους, την καθυστέρηση στην έναρξη φοίτησης, την εγκατάλειψη του σχολείου και την πλήρη αποχή από τον θεσμό της εκπαίδευσης. Τα περισσότερα εργαζόμενα παιδιά έχουν κακή σχέση με το σχολικό θεσμό και ισχυρίστηκαν ότι αδυνατούν να συνδυάσουν την εργασία τους στο δρόμο με την φοίτηση τους στο σχολείο.

Ωστόσο, αποκαλύπτεται ότι η εργασία των παιδιών στο δρόμο, δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα που δυσχεραίνει την φοίτηση των παιδιών στο σχολείο και δεν μπορεί να εξηγήσει πλήρως την προβληματική σχέση τους με την εκπαίδευση. Διάφοροι παράγοντες εμπλέκονται. Από την μια πλευρά, τα περισσότερα εργαζόμενα Ρομά παιδιά στερούνται παρότρυνσης από τους γονείς τους να φοιτήσουν στο σχολείο, καθώς οι περισσότεροι Ρομά γονείς έχουν απαξιωτική στάση στα μορφωτικά αγαθά που παρέχει το σχολείο, κάτι που έχει μεταλαμπαδευτεί και στα παιδιά τους. Έτσι, οι

γονείς θέτουν σε προτεραιότητα για τα παιδιά τους να εργαστούν και δεν ενδιαφέρονται να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Μάλιστα, φάνηκε ότι τα περισσότερα εργαζόμενα παιδιά δεν έχουν υψηλές επαγγελματικές βλέψεις για την μελλοντική ενήλικη ζωή τους, και οραματίζονται να ασκήσουν οποιαδήποτε επάγγελμα στο μέλλον, που δεν απαιτεί την απόκτηση ιδιαίτερων γραμματικών γνώσεων και που θα μπορεί να τους εξασφαλίσει ένα εισόδημα.

Από την άλλη πλευρά, αποκαλύπτεται ότι το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας και ο τρόπος που λειτουργεί, δεν υποδέχεται τους Ρομά μαθητές στο σχολείο και η παραμονή των Ρομά εργαζομένων παιδιών στο σχολικό περιβάλλον ουσιαστικά δεν υποστηρίζεται. Οι άκαμπτες στρατηγικές μάθησης που στηρίζεται το ελληνικό σχολείο, αλλά και η ανελαστικότητα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος βρίσκονται συχνά σε σύγκρουση με τα προσωπικά ενδιαφέροντα και τις εργασιακές εμπειρίες των παιδιών και δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τα εργαζόμενα Ρομά παιδιά να στερούνται κινήτρου για την συμμετοχή τους στην εκπαίδευση και από την πλευρά του σχολείου. Επομένως, κάτω από αυτό το πρίσμα το εργαζόμενο Ρομά παιδί μπορεί να επιλέξει την εργασία του στο δρόμο εις βάρος της απόκτησης σχολικής γνώσης και της φοίτησης του στο σχολείο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση:

Adams, C. and van Manen, M. (2008) Phenomenology in Given, L., M. (Ed), *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol. 2, pp: 614-619), Thousand Oaks, CA: Sage

Adams, G. , Gullota, T. , Clancy MA (1986) Homeless adolescents, *Adolescence*, 20, 715-724

Aderinto, A., A. (2000) Social correlates and coping measures of street- children: A comparative study of street and non-street children in south-western Nigeria, *Child Abuse & Neglect*, 24(9), 1199-1213

Agnelli, S. (1986) *Street children: A growing urban tragedy*, London: Weidenfeld and Nicolson

Ahmadkhaniha, H., R., Shariat, S., V., Torkaman-nejad, S. , Hoeseini Moghadam, M., M. (2007) The frequency of sexual abuse and depression in a sample of street children of one of deprived districts of Tehran, *Journal of Child Sexual Abuse*, 16(4), 23-35

Aitken, S. C. and Wingate, J. (1993) A preliminary Study of the Self-Directed Photography of Middle-Class, Homeless and Mobility-Impaired Children, *Professional Geographer*, 45(1), 65-72

Akabayashi, H. and Psacharopoulos, G. (1999) The trade-off between child labour and human capital formation: A Tanzanian case study, *The Journal of Development Studies*, 35(5), 120-140

Alderson, P. (2000) *Young Children's Rights Exploring Beliefs, Principles and Practice*, London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers

Alderson, P. (2004) Ethics in Fraser, S., Lewis, V., Ding, S., Kellett, M., Robinson, C. (eds) *Doing Research with Children and Young People*, (pp: 97-112), London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications

Alderson, P. (2005) Designing ethical research with children in Farrell, A. (eds) *Ethical Research with Children*, (pp: 27-36), Maidenhead: Open University Press

Alderson, P., and Morrow, V. (2004) *Ethics, social research and consulting with children and Young People*, Ilford: Barnardo's

Alexander, M. (1987) *Street children: Towards global awareness and action. A study of resources available to homeless children in Guatemala*, C., A. Unpublished honors dissertation, Newcomb College, Tulane University

- Ali, M. , Shahab, S. , Ushijima, H. , de Muynck, A. (2004) Street children in Pakistan: A situational analysis of social conditions and nutritional status, *Social Science & Medicine*, 59, 1707-1717
- Ali, M. , Shahab, S. , Ushijima, H. , de Muynck, A. (2004) Street children in Pakistan: A situational analysis of social conditions and nutritional status, *Social Science & Medicine*, 59 (8), 1707-1717
- Ali, M. and Muynck, A. (2005) Illness incidence and health seeking behaviours among street children in Rawalpindi and Islamabad, Pakistan-a qualitative study, *Child: care, health and development*, 31 (5), 525-532
- Altanis, P. and Goddard, J. (2004) Street Children in Contemporary Greece, *Children & Society*, 18, 299-311
- Altheide, D. and Johnson, J., M. (1994) Criteria for accessing interpretive Validity in Qualitative Research in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (eds) *Handbook of qualitative research*, (pp: 485-499), Thousand Oaks, CA: Sage
- Altheide, D., and Johnson, J., M., C. (1998) Criteria for assessing interpretive validity in qualitative research, in Denzin, N., K., and Lincoln, Y., S. (2nd edition) *Collecting and interpreting qualitative materials*, (pp: 283-312), Thousand Oaks, CA: Sage
- Anarfi, J., K. (1997) Vulnerability to sexually transmitted disease: street children in Accra, *Health Transition Review: the cultural, social, and behavioural determinants of health*, 7, 281-306
- Anarfi, J.. K. and Antwi, P. (1995) Street youth in Accra city: Sexual networking in a high-risk environment and its implications for the spread of HIV/AIDS, *Health Transition Review*, 5, 131-152
- Anderson, J., E., Freese, T., E., Pennbridge, J., N. (1994) Sexual risk behaviors and condom use among street youth in Hollywood, *Falm Plann Respect*, 26 (6), 22-25
- Aneci, Rosa, C. , S. , Borba, E. , S. , Ebrahim, G. , J. (1992) The street children of Recife: a study of their background, *Journal of Tropical Pediatrics*, 38 (1), 34-40
- Angrosino, M. (2007) *Doing ethnographic and observational research. The SAGE qualitative research kit*, London: Sage Publications
- Anker, R. (2000) The economics of child labour: A framework for measurement, *International Labour Review*, 139 (3), 257-280
- Anthias, F. and Lazaridis, G. (1999) *Into the Margins: Migration and Exclusion in Southern Europe*, Alderthot: Ashgate
- Antoniades, M. and Tarasuk, J., (1998) A survey of food problems experienced by Toronto street youth, *Canadian Journal of Public Health*, 89 (6), 371-375

- Aptekar, L. (1988) *Street Children of Cali*, London: Duke University
- Aptekar, L. (1989) Family Structure in Colombia: It's Impact on Understanding Street Children, *The Journal of Ethnic Studies*, 17 (1), 97-110
- Aptekar, L. (1991) Are Colombian street children neglected? The contributions of ethnographic and ethnohistorical approaches to the study of children, *Anthropology & Education Quarterly*, 22(4), 326-349
- Aptekar, L. and Abebe, B. (1997) Conflict in the Neighbourhood: Street and Working Children in the Public Space, *Childhood*, 4, 477-490
- Aptekar, L. and Heinonen, P. (2003) Methodological Implications of Contextual Diversity in Research on Street Children, *Children, Youth and Environments*, 13 (1), (no page numbers)
- Aral, S., O., Lawrence, J., S., Dyatlov, R., Kozlov, A. (2005) Commercial sex work, drug use, and sexually transmitted infections in St. Petersburg, Russia, *Social science & medicine*, 60 (10), 2181-2190
- Arthur, S. and Nazroo, J. (2003) Designing Fieldwork Strategies and Materials in Ritchie, J. and Lewis, J. (eds) *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers*, (pp: 109-137), Great Britain: Sage Publications
- Atkinson, P. and Coffey, A. (1997) Analyzing documentary realities in Silverman, D. (eds) *Qualitative research: Theory, method and practice*, (pp: 45-62), Thousand Oaks, CA: Sage
- Avila, M., M., Casanueva, E., Piccardo, C., Liberatore, D., Cammarieri, G., Cervellini, M., Gojman, I., Libonatti, O. (1996) HIV-1 and Hepatitis, B virus infections in adolescents lodged in security institutes of Buenos Aires, *Pediatric AIDS and HIV infection*, 7 (5): 346-349
- Ayaya, S. , O. , and Esamai, F. ,O. (2001) Health problems of street children in Eldoret, Kenya, *East African Medical Journal*, 78 (12), 624-629
- Baker, R., Panter-Brick, C., Todd, A. (1996) Methods used in research with street children in Nepal, *Childhood*, 3, 171-193
- Bal, B., Mitra, R., Mallick, A., H., Chakraborti, S., Sarkar, K. (2010) Non tobacco substance use, sexual abuse HIC, and sexually transmitted infection among street children in Kolkata, India, *Substance Use and Misuse*, 45 (10), 1668-1682
- Baltsiotis, L. (2015) Balkan Roma immigrants in Greece: An initial approach to the traits of a migration flow, *International Journal of Language, Translation and Intercultural Communication*, 2, 14-30, διαθέσιμο online στο : <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/latic/article/viewFile/2746/2510.pdf> , ημερομηνία ανάκτησης: 17/8/2018

- Banerjee, S., R. (2001) Physical abuse of street and slum children in Kolkata, *Indian pediatrics*, 38(10), 1163-1170
- Banks, M. (2001) *Visual Methods in Social Research*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Banks, M. (2007) *Using visual data in qualitative research*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Barbour, R. (2008) *Introducing Qualitative Research: a student guide to the craft of doing qualitative research*, London: Sage
- Barker, G. and Knaul, F., Cassaniga, N., Schrader, A. (2000) *Urban Girls Empowerment in Especially Difficult Circumstances*, London: Intermediate Technology Publication
- Baron, A. (1997) Criminalizing Survival: Images and Reality of Street Children, *Journal of Social Policy*, 29 (1), 63-78
- Barusch, A. Gringeri, C., George, M. (2011) Rigor in Qualitative Social Work Research: A Review of Strategies Used in Published Articles, *Social Work Research*, 35 (1), 11-19, διαθέσιμο online στο: <http://amandabarusch.com/wp-content/uploads/Barusch-Gringeri-George-2011-Rigor-in-Qualitative-SW-Research.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 12/10/2017
- Basit, T., N. (2003) Manual or Electronic? The role of Coding in Qualitative Data Analysis, *Educational Research*, 45 (2), 143-154
- Baybuga, M. , S. and Celic, S. , S. (2004) The level of knowledge and views of the street children/youth about AIDS in Turkey, *International Journal of Nursing Studies*, 41 (6), 591-597
- Bazeley, P. (2002) The Evolution of a Project Involving and Integrated Analysis of Structured Qualitative and Quantitative Data: from N3 to NVivo, *International Journal of Social Research Methodology*, 5(3), 229-243
- Bazeley, P. (2007) *Qualitative data analysis with NVivo*, London: Sage Publications
- Beazley, H. (1997) *Street children's conception and use of space: subcultures of resistance in Indonesia*, paper presented at the Urban Childhood Conference, Trondheim, Norway 9-12 June 1997
- Beazley, H. (1999) *A Little but Enough: Street Children's Subcultures in Yogyakarta, Indonesia*, Australian National University: Canberra
- Beazley, H. (2000a) Home sweet home? Street children's sites of belonging in Holloway, S. and Valentine, G. (Eds) *Children's geographies: playing, living, learning*, (pp: 194-210), London, New York: Routledge

- Beazley, H. (2000b) Street Boys in Yogyakarta: Social and Spatial Exclusion in the Public Spaces of the City, in Watson, S. and Bridges, G. (eds) *Companion to the City*, (pp: 472-488), London: Blackwell
- Beazley, H. (2002) "Vagrants Wearing Makeup": Negotiating Spaces on the Streets of Yogyakarta, Indonesia, *Urban Studies*, 39(9), 1665-1683
- Beazley, H. (2003) The Construction and Protection of Individual and Collective Identities by Street Children and Youth in Indonesia, *Children, Youth and Environments*, 13 (1), (no page numbers)
- Becker, H. (1995) Visual sociology, documentary photography and photojournalism: it's (almost) all a matter of context, *Visual Sociology*, 10, 5-14
- Beech, B., M., Myers, L., Beech, D., J., Kernick, N., S. (2003) Human immunodeficiency syndrome and hepatitis B and C infections among homeless adolescents, *Seminars in Pediatric infectious diseases*, 14 (1), 12-9
- Beers, H.v. (1994) *In Search of the Girl: A Critical Review of the Literature on Girlhood in the South*, Occasional Paper No 2, Amsterdam: Institute for Development Research (InDRA)
- Behnke, A. O., Piercy, K.W., Diversi, M. (2004). Educational and occupational aspirations of Latino youth and their parents, *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 26, 16-35
- Bemak, F. (1996) A new paradigm redefining future research with street children, *Childhood*, 3, 147-156
- Benegal, V., Bhusan, K., Seshadri, S., Karrot, M. (1998) *Drug abuse among street children in Bangalore*, National Institute of Mental Health and Neurosciences. Bangalore Forum for Street and Working Children, διαθέσιμο online στο: <http://www.nimhans.ac.in/cam/sites/default/files/Publications/27.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 3/5/2018
- Beneker, T., Sanders, R. Tani, S., Taylor, L. (2010) Picturing the city: Young people's representations of urban environments, *Children's Geographies*, 8(2), 123-140
- Bennette, S., Hart, S., N., Svevo-Cianci, K., A. (2009) The need for a General Comment for Article 19 of the UN Convention on the Rights of the Child: Toward enlightenment and progress for child protection, *Child Abuse & Neglect*, 33, 783-790
- Beresford, B. (1997) Personal accounts: Involving Disabled Children in Research. Social Policy Research Unit
- Berg, B., L. (2008) Social Sciences, Qualitative Research In, in Gidens, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods* (Vol, 2, pp: 826-831), Thousand Oaks, CA: Sage

- Beyene, Y. and Berhane, Y. (1998) Health and social problems of street children, *Ethiopian Journal of Health Development*, 12 (1), 51-55
- Black, M. (1993) *Street and Working Children-Summary Report*, Florence, UNICEF/Innocenti Studies, N.56
- Black, M. (1997) *Child Domestic Workers: A handbook for research and action*, London, διαθέσιμο online στο: <http://www.antislavery.org/wp-content/uploads/2017/01/cdwresearchhandbook.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 7/5/2018
- Blaikie, A. (2001) Photographs in the Cultural Account: Contested Narratives and Collective Memory in the Scottish Islands, *Sociological Review*, 49, 345-367
- Blanc, C. (1991) *Street and Working Children-Field Perspectives*. Innocenti Update, no. 10. International Child Development Centre: UNICEF, Florence
- Blanc, C., S. (1994) *Urban Children in Distress: Global Predicaments and Innovative Strategies*, Amsterdam, Netherlands: Gordon and Breach Publishers
- Bloor, M. (2001) Techniques of validation in qualitative research: A critical commentary in Emerson, R., M. (eds), *Contemporary field research*, (pp: 383-396), Prospect Heights, IL: Waveland Press
- Blumer, H. (1969) *Symbolic interactionism*, Berkley: University of California Press
- Boakye-Boaten, A. (2006) An Examination of the Phenomenon of Street Children in Selected Communities in Accra-Ghana. Doctoral dissertation, Ohio University
- Boivin, J., F., Roy, E., Haley, N., Galband du Fort, G. (2005) The health of street youth: a Canadian perspective, *Canadian Journal of Public Health*, 96 (6), 432-437
- Bokhari, A., Nizamani, N., M., Jackson, D., J., Rehan, N., E., Rahman, M., Muzaffar, R., Mansoor, S., Raza, H., Qayum, K., Girault, P., Pisani, E., Thaver, I. (2007) HIV risk in Karachi and Lahore, Pakistan: an emergic epidemic in injecting and commercial sex networks, *International Journal of STS & AIDS*, 18 (7), 486-492
- Booth, S. (2006) Eating rough: food sources and acquisition practices of homeless young people in Adelaide, South Australia, *Public Health Nutrition*, 9 (2), 212-218
- Bourdillon, M. , F. , C. (1994) Street children in Harare, Africa, *Journal of the International African Institute*, 64 (4), 516-532
- Boyden, J. (1990) Childhood and Policy Makers: A Comparative perspective on the Globalisation of Childhood, in James, A. and Prout, A. *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, (pp: 184-215), London, New York, Philadelphia, Falmer Press
- Boyden, J. (1994) *The Relationship Between Education and Child Work*. UNICEF, Innocenti Papers

- Boyden, J. (1997) Childhood and the Policy Makers in James, A. and Prout, A. (eds) *Constructing and Reconstructing Childhood* (pp: 190-229), London, New York: Routledge Falmer
- Boyden, J. and Holden, P. (1991) *Children of the Cities*, London: Zed Books Ltd
- Boyden, J., Ling, B., Myers, W. (1998) *What Works for Working Children*, Stockholm: Radda Barnen, UNICEF
- Braun, V. and Clarke, V. (2006) Using thematic content analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2),77-101
- Breuner, C. , Barry, P. , J. , Kepmer, K. , J. (1998) Alternative medicine use by homeless youth, *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 152(11), 1071-1075
- Bringer, J., D., Johnston, L., H., Brackenridge, C., H. (2006) Using Computer Assisted Qualitative Data Analysis Software to Develop a Grounded Theory Project, *Field Methods*, 18, 245-266
- Brod, M., Tesler, L. E., Christensen, T., L. (2009) Qualitative Research and Content Validity: Developing Best Practices Based on Science and Experience, *Quality of Life Research*, 18 (9), 1263-1278
- Bryman, A. (1988) *Quantity and Quality in Social Research*, London: Unwin Hyman
- Bryman, A. (1989) *Research Methods and Observation Studies*, London: Routledge
- Bryman, A. (2001) *Social Research Methods*, Oxford: Oxford University Press
- Bryman, A. (2004) *Social Research Methods* (2nd edition), United States (New York): Oxford University Press
- Burgess, R. (1985) *Issues in educational research: Qualitative methods*, London: Falmer Press
- Burnman, E. (1996) Local, global or globalized? Child development and international child rights legislation, *Childhood*, 3 (1), 45-67
- Burr, V. (2003) *Social Constructionism*, (2nd edition), London: Routledge
- Camacho, A., Z., V. (1999) Family, Child Labour and Migration: Child domestic workers in Metro Manila, *Childhood*, 6 (1), 57-73
- Campell, A. (1991) *The girls in the Gang*, Oxford, Blackwell
- Campos, R., Raffaelli, M., Ude, W., Greco, M, Ruff, A., Rolf, J., Antures, C., M., Halsey, N., Greco, D., Jeronymo, M., Kendall, C., Payne Merritt, A., Pinto, A., Siqueira, E., de Zalmondo, B. (1994) Social networks and daily activities of street youth in Belo Horizonte, Brazil, *Child Development*, 65 (2), 319-330

Cappello, M. (2005) Photo Interviews: Eliciting Data through Conversations with Children, *Field Methods*, 17 (2), 170-182

Casa Alianza (2000) *Exploitation of Children-A Worldwide Outrage*, διαθέσιμο online στο: http://www.childtrafficking.com/Docs/casa_allianza_statistics_7.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 7/5/2018

Centers for Disease Control and Prevention (CDS) (2006) HIV prevalence among populations of men who have sex with men_ Thailand, 2003 and 2005, *MMWR. Morbidity and mortality weekly report*, 55 (31): 844-848

Chambers, E. (2000) Applied Ethnography in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (eds) *Handbook of Qualitative Research*, (2nd edition), (pp: 851-869), Thousand Oaks, CA: Sage

Charmaz, K. (2000) Grounded Theory. Objectivist and Constructivist Methods, in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (Eds) *Handbook of Qualitative Research*, (2nd edition) (pp: 509-535), Thousand Oaks, CA: Sage

Charmaz, K. (2006) *Constructing Grounded Theory: a Practice Guide through Qualitative Analysis*, London: Sage

Charmaz, K. and Bryant, A. (2008) Grounded Theory, in Given, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol 1, pp: 374-377), Thousand Oaks, CA: Sage

Charmaz, K. and Mitchell, R., G. (2001) Grounded Theory in Ethnography in Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J., Lofland, L. (Eds) *Handbook of Ethnography*, (pp: 160-174), Thousand Oaks, CA: Sage

Cheng, F. (2008) *Negotiating exclusion: an ethnographic study of the street children in Shanghai, China*, A Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Hong Kong, διαθέσιμο online στο: <http://hub.hku.hk/bitstream/10722/52611/6/FullText.pdf?accept=1>, ημερομηνία ανάκτησης: 9/5/2017

Chowdhury, S., Chowdhury, A., S., Huq, K., E., Jahan, Y., Chowdhury, R., Ahmed, T., Rahman, M., M. (2017) Life Style and Risk Behaviour of Street Children in Bangladesh: A Health Perspective, *Health*, 9, 577-591

Christensen, P. and James, A. (2008a) Childhood Diversity and Commonality. Some Methodological Insights, in Christensen, P. and James, A. (2nd eds) *Research With Children. Perspectives and Practices* (pp: 156-172), New York, London: Routledge

Christensen, P. and James, A. (2008b) Introduction. Researching Children and Childhood. Cultures of Communication in Christensen, P. and James, A. (2nd eds) *Research With Children. Perspectives and Practices* (pp: 1-9), New York, London: Routledge

Christensen, P. and Prout, A. (2005) Anthropological and Sociological Perspectives on the Study of Children, in Greene, S. and Hogan, D. (Eds) *Researching Children's Experience. Methods and Approaches*, (pp: 42-60), Thousand Oaks, CA: Sage

Cigno, A. and Rosati, F., C. (2002) Child labour Education, Fertility and Survival in Rural India, *Pacific Economic Review*, 7, 1-15

Clark, C. D. (1996) Interviewing children in qualitative research: A show and tell, *Canadian Journal of Market Research*, 15, 74-79

Clements, K., Gleghorn, A., Garcia, D., Katz, M., Marx, R. (1997) A risk profile of street youth in northern California: implications for gender-specific human immunodeficiency virus prevention, *The Journal of Adolescent Health*, 20 (5), 343-353

Close, P. (2009) Making Sense of Child Labour in Modern Society, in Qvortup J. (eds) *Sociological Studies of Children and Youth: Structural, Historical, and Comparative Perspectives*, (pp: 167-194), Bingley: Emerald Group Publishing

Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2005) *Research Methods in Education* (5th edition), London, New York: Routledge Falmer

Committee on the Rights of the Child (CRC) (2002) *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention :Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece*. CRC/C/15/Add.170, 2 April 2002

Committee on the Rights of the Child (CRC) (2011) *Implementation of the Convention on the Rights of the Child: List of Issues concerning additional and updated information related to the second and third combined report of Greece*. (CRC/C/GRC/Q/2-3), 13 July 2011

Committee on the Rights of the Child (CRC) (2012) *Consideration of the reports submitted by State Parties under Article 44 of the Convention. Concluding observations: Greece*. CRC/C/GRC/CO/2-3, 15 June 2012.

Committee on the Rights of the Child (CRC) (2017) *General Comment No.21 (2017) on children in street situations*, διαθέσιμο online στο : https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/GC%20%23%2021%20%282017%29_Street%20Children.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 5/6/2019

Connolly, M. (1990) A drift in the city: A comparative study of street children in Bogota, Colombia, and Guatemala City, in Boxhill, B (Ed) *Homeless children: The watchers and the waiters* (pp: 129-149), New York: Haworth Press

Connolly, M. and Ennew, J. (1996) Introduction: Children out of Place, *Childhood*, 3 (2), 131-146

- Connolly, P. (2008) Race, Gender and Critical Reflexivity in Research with Young Children, in Christensen, P. and James, A. (Eds) *Research With Children. Perspectives and Practices*, (2nd edition) (pp: 173-188), New York, London: Routledge
- Conrad, P. (1990) Qualitative research on chronic illness: A commentary on method and conceptual development, *Social Science and Medicine*, 30, 1257-1263
- Contreras-Bulnes, R., Reyes-Silveyra, L., J., Fuentes-Alvarez, T., Escamilla-Rodriguez, F., Rodriguez-Vilchis, L., E. (2008) Dental caries and treatment needs in street children in Toluca, Mexico, *International dental journal*, 58 (3), 134-138
- Copp, M., A. (2008) Emotions in Qualitative Research in Gidens, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol, 1, pp: 249-252)
- Corsaro, A., W. (2011) *The Sociology of Childhood* (3rd edition), Thousand Oaks, California: Pine Forge Press
- Corsaro, W., A. and Molinary, L. (2008) Entering and Observing in Children's Worlds: a Reflection on a Longitudinal Ethnography of Early Education in Italy, in Christensen, A. and James, A. (2nd eds) *Research with children: Perspectives and practices*, (pp: 239-259), New York, London: Routledge
- Council of Europe, (1994) *Final Report, Research Programme in the Social Field Study: Group on Street children*, Steering Committee on Social Policy (CDPS). Council of Europe Press: Strasbourg
- Craig, T. , K. , J. , and Hudson, S. (1998) Homeless youth in London: Childhood antecedents and psychiatric disorder, *Psychological Medicine*, 28 (6), 1379-1388
- Cree, V., E., Kay, H., Tisdall, K. (2002) Research with children: Sharing the dilemmas, *Child and Family Social Work*, 7, 47-56
- Creswell, J., W. (2007) *Qualitative Inquiry & Research Design. Choosing Among Five Approaches*, (2nd edition), Thousand Oaks, CA: Sage Publications
- Creswell, J., W. and Miller, D., L. (2000) Determining validity in qualitative inquiry, *Theory into Practice*, 39, 124-130
- D' Abreu, R., C., Mullis, A., K., Cook, L., R. (1999) The resiliency of street children in Brazil, *Adolescence*, 34 (136), 745-751
- Dallape, F. (1996) Urban Children: A challenge and an opportunity, *Childhood-Children out of place: Special issue on working and street children*, 3, 131-145
- Darbyshire, P. Macdougall, C. Schiller, W. (2005) Multiple methods in qualitative research with children: more insight or just more? *Qualitative Research*, 5 (4) 417-436
- Davies, C., A. (1999) *Reflexive Ethnography: A guide to researching selves and others*, London: Routledge

Davis, J. Watson, N. Cunningham-Burley, S. (2008) *Disabled Children, Ethnography and Unspoken Understandings: the Collaborative Constructions of Diverse Identities*, in Christensen, P. and James, A. (2nd edition) *Research with children: Perspectives and practices*, (pp: 220-238), New York, London: Routledge

Davis, J., M. (1998) Understanding the meanings of children: A reflexive process, *Children & Society*, 12(5), 325-335

De Carvalho, F., T., Neiva-Silva, L., Ramos, M., Evans, J., Koller, S., H., Piccinini, C., A., Page-Shafer, K., (2006) Sexual and drug use risk behaviors among children and youth in street circumstances in Porto Alegre, Brazil, *AIDS and behavior*, 10 (4), 57-66

De Clark, C. (1999) The autodrivn interview: a photographic viewfinder into children's experience, *Visual Sociology*, 14, 39-50

De Mura, L, S. (2002) The Social Construction of Street Children: Configuration and Implications, *British Journal of Social Work*, 32, 353-367

De Souza, E., Koller, S., Hutz, C., Foster, L. (1995) Preventing depression among Brazilian street children, *Interamerican Journal of Psychology*, 29 (2), 261-265

De Venanzi, A. (2003) Street children and the excluded class, *International Journal of Comparative Sociology*, 44 (5), 472-494

Defence for Children International (DCI) (2007) *Children in the Street: The Palestinian Case*, διαθέσιμο online στο: <http://www.oijj.org/en/docs/report/children-in-the-street-the-palestinian-case>, ημερομηνία ανάκτησης: 15/2/2017

deLise, E. (2013) *Situating Street Kids: An Ethnography of Nomadic Street Kids in Portland, Oregon*, Anthropology Department Honors Papers, Paper 6, διαθέσιμο online στο: <http://www.streetchildrenresources.org/wp-content/uploads/2014/09/Situating-Street-Kids-An-Ethnography-of-Nomadic-Street-Kids-in-Portland-Oregon.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 11/12/2017

DeMatteo, D., Major, C., Block, B., Coates, R., Fearon, M., Goldberg, E., King, S., M. (1999) Toronto street youth and HIV/AIDS: prevalence, demographics, and risks, *The Journal of Adolescent Health*, 25 (5), 358-366

Denscombe, M. (2002) *Ground Rules for Good Research: a 10 point guide for social researchers*, Maidenhead: Open University Press

Denscombe, M. (2010) *The Good Research Guide. For small-scale social research projects* (4th edition), Maidenhead: Open University Press

Densley, M. , K. and Joss, D. , M. (2000) Street children: Causes, consequences, and innovative treatment approaches, *Global Health Issues*, 15 (3), 217-225

Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (2000) Introduction. The Discipline and Practice of Qualitative Research in Denzin, N., K., and Lincoln, Y., S. (ed) *Handbook of Qualitative Research*, (2nd edition), (pp: 1-28), Thousand Oaks, CA: Sage

Diamond, J. (2012) *The World Until Yesterday: What Can We Learn From Traditional societies*, New York, Penguin Books

Dikaiou, M. (1990) Illiteracy and Tsiggani Minority Children in Northern Greece: An Exploration of Parents and Children Views, *International Migration*, XXVIII (1), 47-69

Dobrowolska, H. and Panter-Brick, C. (1998) How much does lifestyle matter? Growth status and cortisol variation in Ethiopian children, *Social Biology and Human Affairs*, 63 (1), 11-21

Dodman, D. R. (2003) Shooting in the city: an autophotographic exploration of the urban environment in Kingston, Jamaica, *Area*, 35(3), pp: 293-304

Doek, J. (2002) The vulnerable child: from charity to entitlement, *Child Abuse & Neglect*, 26, 587-617

Doek, J., E. (2009) The UN Convention on the Rights of the Child. An analysis of Treaty Provisions and Implications of US Ratification, J.Todres, M.E. Wojcik, C.R. Revaz(Eds.) Trans-National Publishers, Inc. Ardsley, NY (2006), *Child Abuse & Neglect*, 33, 846-848

Dogan, M., C., Haylac., M., C., Ozali, O., Seydaoglu, G., Yoldas, O., Oztunc, H. (2006) The oral health status of street children in Adana, Turkey, *International dental journal*, 56 (2), 92-96

Donald, D. and Swart-Kruger, J. (1994) The South African Street Child: Developmental Implications, *South African Journal of Psychology*, 24 (4), 169-174

Dowling, M. (2008) Reflexivity in Gidens, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol, 2, pp: 747-748), Thousand Oaks, CA: Sage

Drane, M. (2010) Street children as unaccompanied minors with specialized needs: deserving recognition as a particular social group, *New England Law Review*, 44, 909-933, διαθέσιμο online στο: <http://www.nesl.edu/userfiles/file/lawreview/Vol44/4/Drane.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 3/4/2017

Drew, C., J., Hardman, M., L., Hosp, J., L. (2008) *Designing and Conducting Research in Education*, USA: Sage Publications

Dube, L. (1999) *Street children: A part of Organised society?* Ph.D. Dissertation. University of Zimbabwe, Harare

Duhman, R.G. & G.P. Alpert (1987) Keeping Juvenile Delinquents in School: A Prediction Model» *Adolescence* 22:46-57 στο: Νικολάου Σ.Μ. (2009) «Η εγκατάλειψη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Στοιχεία και προβληματισμοί» Σύγχρονη Κοινωνία, Εκπαίδευση και Ψυχική Υγεία: τεύχος 2° Σεπτέμβριος 2009: 285 – 305

Dunkle, K., L., Jewkes, R., K., Brown, H., C., Gray, G., E., McIntyre, J., A., Harlow, S., D. (2004) Transactional sex among women in Soweto, South Africa: prevalence risk factors and association with HIV infection, *Social science & medicine*, 59 (8), 1581-1592

Earls, F. and Carlson, M. (1999) Children at the margin of society: research and practice, *New Directions for Child and Adolescent Development*, 85, 71-82

Early, D. , W. (2005) An empirical investigation of the determinants of street homelessness, *Journal of Housing Economics*, 14, 27-47

Ebigbo, P. , O. (2003) Street Children: The Core of Child Abuse and Neglect in Nigeria, *Children, Youth and Environments*, 13, (no page numbers)

Eder, D. and Corsaro, W. (1999) Ethnographic studies of children and youth, *Journal of Contemporary Ethnography*, 28 (5), 520-531

Edwards, M. (1996) New approaches to children and development: Introduction and overview, *Journal of International Development*, 8 (6), 813-827

Eide, P., J. (2008) Recruiting Participants in Gidens, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol, 2, pp: 743-745), Thousand Oaks, CA: Sage

Einarsdóttir, J. (2007) Research with children: methodological and ethical challenges, *European Early Childhood Education Research Journal*, 15 (2), 197-211

Elazim Mohamed, A., A., Adly Labeeb, S., El Hafnawy, T., M., Mohamed, A., G. (2011) Health status and risk factors of street children in Beni-Suief City, *Assint University Bulletin for Environmental Researches*, 14 (2), 109-130

Elkoussi, A. and Bakheet, S. (2011) Volatile substance misuse among street children in upper Egypt, *Substance Use & Misuse*, 46 (Suppl 1), 35-39

Ellis, C. (1991) Sociological introspection and emotional experience, *Symbolic Interaction*, 14 (1), 23-50

Ely, M. Anzul, M., Friedman, T., Garner, D., Steinmetz, A., C. (1991) *Doing qualitative research: Circles within circles*, New York: Falmer Press

Embleton, L., Mwangi, A., Vreeman, R., Ayuku, D., Braitstein, P. (2013) The epidemiology of substance use among street children in resource-constrained settings: a systematic review and meta-analysis, *Addiction*, 108 (10), 1722-1733

Emerson, R. (1988) *Contemporary Field Research: A Collection of Readings*, Prospect Heights, IL: Waveland Press

Emerson, R., Fretz, R., Shaw, L. (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*, Chicago: Chicago University Press

Emond, R. (2005) Ethnographic Research Methods with Children and Young People, in Greene, S. and Hogan, D. (eds) *Researching children's experience. Methods and Approaches*, (pp: 123-139), Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage Publications

Ennew, J. (1994) *Street and working children. A Guide to Planning*. (Development Manual 4), London: Save the Children

Ennew, J. (1994a) Parentless friends: A Cross-Cultural Examination of Networks Among Street Children and Street Youth, in Nestmann, F. and Hirrelmann, K. (Eds) *Social Networks and Social Support in Childhood and Adolescence*, (pp: 409-428), Berlin, New York: Walter de Gruyter

Ennew, J. (1994b) Defining the Girl Child: Sexuality, Control and Development, *VENA Journal*, 6(2) ['The Girl Child', Leiden: Leiden University-Women and Autonomy Centre (VENA).]

Ennew, J. (1995) Outside childhood: street children's rights in Franklin, B. (eds) *The Handbook of Street Children's Rights*, (pp: 201-215), London: Routledge

Ennew, J. (1996) The Child Business: Comments on the Management of International Policies for Children, *Journal of International Development*, 8, 458-849

Ennew, J. (2000) *Street and working children. A guide to planning*, (2nd edition) London: Save the Children

Ennew, J. (2000) Why the Convention is not about Street Children, in Fottrell, D. (eds) *Revising Children's Rights: 10 years of the UN Convention on the Rights of the Child*, (pp: 169-182), The Hague, London, Boston: Kluwer Law International

Ennew, J. (2002) Outside childhood Street children's rights, in Franklin, B. *The New Handbook of Children's Rights. Comparative Policy and Practice*, (pp: 338-403) London, New York, Routledge

Ennew, J. and Milne, B. (1996) *Methods of Research with Street and Working Children: An Annotated Bibliography*, Stockholm, Sweden: Radda Barnen

Ennew, J. and Swart-Kruger J. (2003) Introduction: Homes, Places and Spaces in the Construction of Street Children and Street Youth, *Children, Youth and Environments*, 13 (1), (no page numbers)

- Ennew, J., Myers, W., E., Plateau, D., P. (2005) Defining Child Labor as if Human Rights Really Matter in Weston, B., H. *Child Labor and Human Rights. Making Children Matter*, (pp:27-54) Boulder, London, Lynne Rienner Publishers
- Ensign, J. and Bell, M. (2004) Illness experiences of homeless youth, *Qualitative Health Research*, 14 (9), 1239-1254
- Eriksson, P. and Kovalainen, A. (2008) *Qualitative methods in business research*, London, England: Sage
- Erlandson, D., A., Harris, E., L., Skipper, B., L., Allen, S., D. (1993) *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*, Newbury Park, CA: Sage
- Etherington, K. (2007) Ethical research in reflexive relationships, *Qualitative Inquiry*, 13, 598-616
- Evans, R. (2002) Poverty, HIV, and barriers to education: street children's experiences in Tanzania, *Gender and Development*, 10 (3), 51-62
- Ezzy, D. (2002) *Qualitative Analysis, Practice and Innovation*, New South Wales: Allen and Unwin
- Fallah, , F., Karimi, A., Eslami, G., Tabatabaïi, S., Gouzarzi, H., Morodi, R., R., A., Malekan, M., Navidinia, M., Golnabi, A., Gholinejad, A., Gholinejad, Z., Golshani, M. (2008) The homeless youth and their exposure to hepatitis B and hepatitis C among in Tehran, Iran, *Gene Therapy and Molecular Biology*, 12, 95-100
- Farrell, A. (2005) New times in ethical research with children in Farrell, A. (eds) *Ethical Research with Children*, (pp: 166-175), Maidenhead: Open University Press
- Fattore, T., Mason, J., Sidoti, C. (2005) Working Seriously Towards New Partnerships. An Introduction (pp: 15-27) in Manson, J. and Fattore, T. *Children Taken Seriously in Theory, Policy and Practice*, London, Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers
- Faulstich Orellana, M. (1999) Space and place in an urban landscape: learning from children's views of their social worlds, *Visual Sociology*, 14, 73-88
- Feldmann, J. and Middleman, A., B. (2003) Homeless adolescents: common clinical concerns, *Seminars in pediatric infectious diseases*, 14 (1), 6-11
- Felsman, J., K. (1989) Risk and Resiliency in Childhood: The Lives of Street Children, in Dugan, T. and Coles, R. (eds) *The Child in Our Times: Studies in the Development of Resiliency*, (pp: 56-80), New York: Brunner/Mazel
- Felsman, K. (1981) Street urchins of Colombia, *Natural Histories*, 41-48
- Fetterman, D., M. (1996) *Ethnography: Step by step*, (2nd edition), Thousand Oaks, CA: Sage

Fetterman, D., M. (2008) Ethnography in Gidens, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol 1, pp: 288-292), Thousand Oaks, CA: Sage

Fetterman, D., M. (2010) *Ethnography: Step-by step*, (3rd edition), Thousand Oaks, CA: Sage

Fielding, N. and Lee, R. (1998) *Computer Analysis of Qualitative Research*, London: Sage Publications

Fine, G..A. and Sandstrom, K., L. (1998) *Knowing children: Participant observation with minors*, (Sage University Paper Series on Qualitative Research Methods, 15), Beverly Hills, CA: Sage

Firestone, W., A. (1993) Alternative arguments for generalizing from data as applied to qualitative research, *Educational Researcher*, 22, 16-23

Flick, U. (2009) *An Introduction to Qualitative Research*, (4th edition), Thousand Oaks, CA: Sage

Frederiksen, L. (1999) Child and Youth Employment in Denmark. Comments on children's work from their own perspective, *Childhood*, 6 (1), 101-112

Freeman, M. (1998) The sociology of childhood and children's rights, *The International Journal of Children's Rights*, 6, 433-444

Furrer, C., Skinner, E. (2003) Sense of relatedness as a factor in children's academic engagement and performance, *Journal of Educational Psychology*, 95: 148-162

Fyfe, A. and Jankanish, M. (1996) *Trade Unions & Child Labour: A Guide to Action (ILO Child labour collection)*, Geneva, International Labour Office

Gabe, J., Calnan, M., Bury, M. (2004) *The Sociology of the health service*, London: Routledge

Garley, D. , Gallop, R., Johnston, N., Piptone, J. (1997) Children of the mentally ill: A qualitative focus group approach, *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 4, 97-103

Gazenave, P. (2012) *Protecting Migrant Children in a Freedom of Movement Area*, Budapest: Terre des Hommes, διαθέσιμο online στο: https://destination-unknown.org/wp-content/uploads/1554_Tdh_english_improved_original.pdf,

ημερομηνία ανάκτησης: 1/6/2019

Geertze, C. (1973) *The interpretation of cultures*, London: Hutchinson of London

Gergen, M, M. and Gergen, K., J. (2000) Qualitative Inquiry. Tensions and Transformations in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (Eds) *Handbook of Qualitative Research*, (2nd edition) (pp: 1025-1046), Thousand Oaks, CA: Sage

Giddens, A. (1976) *New Rules of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretive Sociologies*, London: Hutchinson

Giddens, A. (1993a) *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies*, (2nd edition), Cambridge: Polity Press

Giddens, A. (1993b) *Sociology* (2nd edition), Oxford: Blackwell Publishers

Glaser, B. And Strauss, A. (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Chicago: Aldine

Glauser, B. (1990) Street Children: Deconstructing a Construct in James, A. and Prout, A.(eds), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, (pp: 138-156), London, New York, Philadelphia, Falmer Press

Glauser, B. (1997) Street Children: Deconstructing a Construct in James, A. and Prout, A. (2nd edition) *Constructing and Reconstructing Childhood*, (pp: 145-165), London, New York: Routledge Falmer

Glesne, C. and Peshkin, A. (1992) *Becoming qualitative researchers: An introduction*, White Plains, NY: Longman

Gold, R., L. (1958) Roles in Sociological Fieldwork, *Social Forces*, 36, 217-223

Goodwin, R., Kozlova, A., Nizharadze, G., Polyakova, G. (2004) HIV/AIDS among Adolescents in Eastern Europe: Knowledge of HIV/AIDS, Social Representations of Risks and Sexual Activity among School Children and Homeless Adolescents in Russia, Georgia, and the Ukraine, *Journal of Health Psychology*, 9 (3), 381-396

Graneheim, U., H. and Lundman, B. (2004) Qualitative Content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness, *Nurse Education Today*, 24, 105-112

Grant, R., Bowen, S., McLean, D., E., Berman, D., Redlener, K., Redlener, I. (2007) Asthma among homeless children in New York City: an update, *American Journal of Public Health*, 97 (3), 448-450

Greenblatt, M. and Robertson, M., J. (1993) Life-styles, adaptive strategies, and sexual behaviors of homeless adolescents, *Hospital & community psychiatry*, 44 (12), 1177-1180

Greene, J., M., Ennett, T., Ringwalt, C., L. (1999) Prevalence and Correlates of Survival Sex Among Runaway and Homeless Youth, *American Journal of Public Health*, 89(9), 1406-1409, διαθέσιμο online στο: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1508758/pdf/amjph00009-0102.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 3/5/2018)

Greene, S. and Hill, M. (2005) Researching Children's Experience: Methods and Methodological Issues in Greene, S. and Hogan, D. (eds) *Researching Children's Experience. Methods and Approaches*, (pp: 1-21), London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications

Greksa, L., P., Rie, N., Islam, A., B., Maki, U., Omori, K. (2007) Growth and health status of street children in Dhaka, Bangladesh, *American Journal of human biology: the official Journal of the Human Biology Council*, 19 (1), 51-60

Gross, R. , Landfried, B. , Herman, S. (1996) Height and weight as a reflection of the nutritional situation of school-aged children working and living in the streets of Jakarta, *Social Science Medicine*, 43 (4), 453-458

Guba, E., G. and Lincoln, Y. S. (1994) Competing Paradigms in qualitative research in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (eds) *Handbook of qualitative research*, (pp: 105-117), Thousand Oaks, CA: Sage

Guba, E., G., and Lincoln, Y., S. (1990) Can there be a human science, *Person Centered Review*, 5 (2), 130-154

Haig, B., D. (1997) Feminist research methodology in Keeves, J., P. (eds) *Educational Research, Methodology, and Measurement: An International Handbook*, (2nd eds), (pp: 180-185), Oxford: Elsevier

Hammersley, M. (1992) *What's Wrong with Ethnography? Methodological Explorations*, London: Routledge

Hammersley, M. and Atkinson, P. (1995) *Ethnography: principles in practice*, (2nd edition), London: Routledge

Hammersley, M. and Atkinson, P. (2007) *Ethnography: principles in practice*, (3rd edition), London: Routledge

Hardman, C. (1973) Can there be an anthropology of children? *Journal of the Anthropology Society Oxford*, 4 (1), 85-99

Hecht, T. (1995) In search of street children: maloqueiros and mothers, *Cambridge Anthropology*, 18 (3), 56-67

Hecht, T. (1998) *At Home in the Street: Street Children in Northeast Brazil*, Cambridge: Cambridge University Press

Hedican, E., J. (2006) Understanding Emotional Experience in Fieldwork: Responding to Grief in a Northern Aboriginal Village, *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), διαθέσιμο online στο: https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_1/PDF/HEDICAN.PDF, ημερομηνία ανάκτησης: 23/11/2015

Hedican, E., J. (2008) Empathy in Gidens, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol, 1, pp: 252-253)

Helleiner, J., (2003) "The Politics of Traveller 'Child Begging' in Ireland, *Critique of Anthropology*, 23 (1), 17-33

Henderson, A., T. and Mapp, K., L. (2002) *A New Wave of Evidence. The Impact of School, Family, and Community Connections on Student Achievement*. Annual Synthesis 2002, Austin, Texas: National Centre for Family and Community Connections with Schools

Hennessy, E. and Heary, C. (2005) Exploring Children's Views through Focus Groups in Greene, S. and Hogan, D. (eds) *Researching Children's Experience. Methods and Approaches*, (pp: 236-252), London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications

Heptinstall, E. (2000) Gaining access to looked after children for research purposes: lessons learned, *British Journal of Social Work*, 30 (6), 867-872

Hey, V. (1997) *The company she keeps: An ethnography of girls' friendship groups*, Buckingham: Open University Press

Hill, M. (1997) "Participatory Research with Children", *Research Review, Child and Family Social Work*, 2 (3), 171-183

Hill, M. (2005) Ethical Considerations in Researching Children's Experiences in Greene, S. and Hogan, D. (eds) *Researching Children's Experience: Methods and Approaches*, (pp: 61-86), London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage

Hill, M. and Tisdall, K. (1997) *Children and Society*, London: Prentice Hall

Hillis, S., D., Zapata, L., Robbins, C., L., Kissin, D., M., Skipalska, H., Yorick, R., Finnerty, E., Marchbanks, P., A., Jamieson, D., J. (2012) HIV seroprevalence among orphaned and homeless youth: no place like home, *AIDS*, 26 (1), 105-110

Hixon, A., L. (1993) Social correlates of malnutrition among Filipino street children, *Connecticut Medicine*, 57(6), 373-376

Hodder, I. (2000) The Interpretation of documents and material culture in Denzin, N., K. and Lincoln, Y. (2nd eds), *Handbook of Qualitative Research*, (pp: 703-715), United States of America: Sage Publications

Hoelscher, P. (2004) *A thematic study using transnational comparisons to analyze and identify what combination of policy responses are most successful in preventing and reducing high levels of child poverty*, Final Report, Submitted to: European Commission DG Employment and Social Affairs, University of Dortmund, Germany, διαθέσιμο online στο:

http://www.ilocarib.org.tt/projects/childlabour/library/child_poverty_study_en.pdf.

ημερομηνία ανάκτησης: 23/11/2018

Hogan, D. (2005) Researching “the Child” in Developmental Psychology in Greene, S. and Hogan, D. (Eds) *Researching Children’s Experience. Methods and Approaches*, (pp: 22-41), Thousand Oaks, CA: Sage

Holland, P. (1992) *What is a Child?*, London: Virago

Holloway, S. and Valentine, G. (eds) (2000) *Children’s geographies*, London: Routledge

Huang, C., C., Barreda, P., Menzoza, V., Guzman, L., Gilbert, P. (2004) A comparative analysis of abandoned street children and formerly abandoned street children in La Paz, Bolivia, *Archives of disease in childhood*, 89 (9), 821-826

Huggins, M. and de Castro, M. (1996) Exclusion, civic invisibility and impunity as explanations for youth murders in Brazil, *Childhood*, 3(1), 77-98

Human Rights Watch (2010) *Fields of Peril: Child Labor in US Agriculture*. New York: Human Rights Watch, διαθέσιμο online στο: at www.hrw.org

Hungerland, B. (2007) Work: A Way to Participative Autonomy for Children, in Hungerland, B., Liebel, M., Milne, B., Wihstutz, A. (Eds) *Working to Be Someone. Child-focused research and practice with working children*, (pp: 167-175), London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers

Hunter, A., J. and Chandler, G., E. (1999) Adolescent resilience, *Image: Journal of Nursing Scholarship*, 31, 243-247

Hutson, S. and Liddiard, M. (1994) *Youth Homelessness, The Construction of a Social Issue*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London, Mackmillan Press

HWR (Human Rights Watch) (2006) *What future? Street children in the Democratic Republic of Congo*, 18 (2) (A), διαθέσιμο online: http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/drc0406webwcover_0.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 3/5/2018

ICLS (2008) *Resolution concerning statistics of child labour*. Eighteenth International Conference of Labour Statisticians, Geneva, November-December 2008. Geneva: ILO διαθέσιμο online στο: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_112458.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2013

Ikechebelu, J., I., Udigwe, G., O., Ezechukwu, C., C., Ndinechi, A., G., Joe-Ikechebelu, N., N. (2008) Sexual abuse among juvenile female street hawkers in Anambra State, Nigeria, *African Journal of reproductive health*, 12 (2), 111-119

ILAB (2014a) *Findings on the worst forms of Child Labor*, διαθέσιμο online στο: https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2017/russia.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 24/8/2018

ILAB (2014b) *Findings on the worst forms of Child Labor*, διαθέσιμο online στο: <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/serbia>, ημερομηνία ανάκτησης: 24/8/2018

ILAB (2017b) *Findings on the worst forms of Child Labor*, διαθέσιμο online στο: https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2017/BosniaHerzegovina.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 12/6/2019

ILAB (U.S. Department of Labor's) (2017) *Findings on the Worst Forms of the Child Labour*, διαθέσιμο online στο: https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2017/ChildLaborReport.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 1/10/2018

ILO (2002) *Decent work and the informal economy. Sixth item on the agenda*, Geneva: ILO

ILO (2006) *The end of child labour: Within reach*. Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. Geneva: ILO, διαθέσιμο online στο: <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc95/pdf/rep-i-b.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2013

ILO (2010) *Accelerating action against child labour*. Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work 2010. Geneva: ILO, διαθέσιμο online στο: <http://www.ilo.org/ipeinfo/product/viewProduct.do?productId=13853>, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2013

ILO (2017) *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016*, διαθέσιμο online στο: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 22/8/2018

ILO (2017b) *Global estimates of modern slavery: forced labour and forced marriage*, διαθέσιμο online στο: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 22/8/2018

ILO (χ.χ.) *Child labour in Europe*, διαθέσιμο online στο: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_decl_fs_47_en.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 24/8/2018)

ILO and INSTAT (2012) *Working Children in the Republic of Albania. The Results of the 2010 National Child Labour Survey*, Budapest, ILO, IPEC, INSTANT, διαθέσιμο online στο:

[file:///C:/Users/User/Downloads/Albania_NCLS_Report_En_Web%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Albania_NCLS_Report_En_Web%20(1).pdf),

ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2013

ILO- Special Action Programme to Combat Forced Labour (SAP-FL) (2012) *ILO Global Estimate of Forced Labour. Results and Methodology*, Geneva: ILO, διαθέσιμο στο:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_182004.pdf,

ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2013

ILO-IPEC & UNICEF (2009) *Training manual to fight trafficking in children for labour, sexual and other forms of exploitation. Textbook 1: Understanding child trafficking*, Geneva: ILO

ILO-IPEC (2010) Diallo, Y., Hagemann, F., Etienne, A., Gurbuzer, Y., Mehran, F. *Global child labour developments: Measuring trends from 2004 to 2008*, Geneva: ILO, διαθέσιμο online στο:

<http://www.ilo.org/ipeinfo/product/viewProduct.do?productId=13313>,

ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2013

ILO-IPEC (2013a) *Marking Progress against child labour. Global estimates and trends 2000-2012*, Geneva: ILO, διαθέσιμο online στο :

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipeinfo/documents/publication/wcms_221513.pdf,

ημερομηνία ανάκτησης 19/11/2018

ILO-IPEC (2013b), Diallo, Y., Etienne, A., Mehran, F. *Global child labour trends 2008 to 2012*, Geneva: ILO, διαθέσιμο online στο :

<http://www.ilo.org/ipeinfo/product/viewProduct.do?productId=23015>,

ημερομηνία ανάκτησης 19/11/2013

ILO-IPEC (2013c) *World Report on child labour: Economic vulnerability, social protection and the fight against child labour*, Geneva: ILO, διαθέσιμο online στο:

www.ilo.org/ipeinfo/product/download.do?type=document&id=19565,

ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2013

Inciardi, J., A. and Surratt, H., L. (1997) Children in the streets of Brazil: drug use, crime, violence, and HIV risks, *Substance Use and Misuse*, 33 (7), 1461-1480.

Invernizzi, A. (2001) *StraBenkinder in Africa, Asien und Osteuropa Eine Kommentierte Bibliographie*, Bonn, Projecte Zentralstelle Weltkirche

Invernizzi, A. (2003) Street-Working Children and Adolescents in Lima: Work as an Agent of Socialization, *Childhood*, 10 (3), 319-341

- Invernizzi, A. (2005) Perspectives on children's work in the Algarve (Portugal) and their implications for social policy, *Critical Social Policy*, 25 (2), 198-222
- Jackson, S. and Scott, S. (2000) Childhood in Payne, G. (Ed) *Social divisions*, (pp: 79-96), London: Falmer Press
- Jadot, S. (2013) *Street Children: A conceptual approach*, διαθέσιμο online στο: <http://www.creer-africa.org/street-children-a-conceptual-approach/>, ημερομηνία ανάκτησης: 9/11/2019
- James, A. (1999) Researching children's social competence: Methods and models in Woodhead, M., Faulkner, D., Littleton, K. (eds), *Making Sense of Social Development*, (pp: 231-249), London: Routledge
- James, A. and James, A. (2012) *Key Concepts in Childhood Studies*, (2nd edition) London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage
- James, A., Jenks, C., Prout, A. (1998) *Theorizing Childhood*, Cambridge: Polity Press
- James-Wilson, D. (2007) *Building Bridges to Mainstream Opportunities. Displaced Children & Orphans Fund Guidance on Funding Priorities and Parameters for Street Children Programming*, Washington: USAID
- Jenks, C. (1996) *Childhood*, London, New York: Routledge
- Johnson, V., Hill, J., Ivan-Smith, E. (1995) *Listening to Smaller Voices: Children in an Environment of Change*, London: Actionaid
- Jones, L. (1998) A typology of Adolescent Runaways, *Child and Adolescent Social Work*, 5, 16-29
- Jootun, D., McGhee, G., Marland, G., R. (2009) Reflexivity: Promoting rigor in qualitative research, *Nursing Standard*, 23, 42-46
- Jugadish Kumar, K. Chetak, K., B., Rama, H., V., Bhaktavatsala, H., R., Vikash, V. (2017) Prevalence of anemia and undernutrition among street children in Mysuru, India, *Sri Lanka Journal of Child Health*, 46 (1), 44-47
- Jutkowitz, J., M., Spielmann, H., Koehler, U., Lohani, J., Pande, A. (1997) Drug use in Nepal: The view from the street, *Substance Use & Misuse*, 32 (7-8), 987-1004
- Kahabuka, F., K., and Mbawalla, H., S. (2006) Oral health knowledge and practices among Dar es Salaam institutionalized former street children aged 7-17 years, *International journal of dental hygiene*, 4 (4), 174-178
- Kaime-Atterhog, W. (2012) *From Children of the Garbage Bins to Citizens: A reflexive ethnographic study on the care of "street children"*. Acta Universitatis Upsaliensis. Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Medicine 790, διαθέσιμο online στο: <http://uu.diva->

portal.org/smash/get/diva2:542215/FULLTEXT01.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 20/3/2017

Karabanow, J. (2003) Creating a culture of hope: lessons from street children agencies in Canada and Guatemala, *International Social Work*, 46 (3), 369-386

Kayembe, P., K., Mapatano, M., A., Fatuma, A., B., Nyandwe, J., K., Mayala, G., M., Kokolomani, J., I., Kibungu, J., P. (2008) Knowledge of HIV, sexual behavior and correlates of risky sex among street children in Kinshasa, Democratic Republic of Congo, *East African Journal of Public Health*, 5 (3), 186-192

Keegan, S. (2008) Photographs in Qualitative Research in Gidens, L., M. (Ed), *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol, 2, pp: 619-622), Thousand Oaks, CA: Sage

Kefyalew, F. (1996) The reality of child participation in research: Experience from a capacity-building programme, *Childhood*, 3, 203-213

Keith, K.L. (2011) *Parent Involvement in Schools. Ideas for Supporting Your Child's Achievement in School*, διαθέσιμο online στο: <http://childparenting.about.com/cs/parentinvolvement/a/parentschool.htm>, ημερομηνία ανάκτησης: 22/7/2018

Kidd, S., A. (2003) Street Youth: Coping and Interventions, *Child and Adolescent Social Work Journal*, 20 (4), 235-261

King, M. (2004) The Child, Childhood and Children's Rights Within Sociology, *The King's College Law Journal*, 15, 273-299

King, R. (2000) *The Mediterranean passage: migration and new cultural encounters in Southern Europe*, Liverpool: Liverpool University Press

Kipke, M., D., O'Connor, S., Palmer, R., MacKenzie, R., G. (1995) Street youth in Los Angeles: profile of a group at high risk for human immunodeficiency virus infection, *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 149 (5), 513-519

Kipke, M., D., Simon, T., R., Montgomery, S., B., Unger, J., B., Iversen, E., F. (1997a) Homeless youth and their exposure to and involvement in violence while living on the streets, *Journal of Adolescent Health*, 20 (5), 360-367

Kipke, M., D., Unger, J., B., O'Connor, S., Palemer, R., F., LaFrance, S., R. (1997b) Street Youth, their peer group affiliation and differences according to residential status, subsistence patterns, and use of services, *Adolescence*, 32, 665-669

Kissin, D., M., Zapata, L., Yorick, R., Vinogradova, G., N., Volokova, G., V., Cherkassova, E., Lynch, A., Leigh, J., Jamieson, D., J., Marchbanks, P., A., Hillis, S. (2007) HIV seroprevalence in street youth, St., Petersburg, Russia, *AIDS*, 21 (7), 2333-2340

- Klein, J., D., Woods, A., H., Wilson, K., M., Prospero, M., Greene, J., Ringualt, C. (2000) Homeless and runaway youth's access to health care, *The Journal of adolescent health*, 27 (5), 331-339
- Kleinman, S. and Copp, M., A. (1993) *Emotions and fieldwork*, Newbury Park, CA: Sage
- Kombarakaran, F. , A. (2004) Street children of Bombay: their stresses and strategies of coping, *Children and Youth Services Review*, 26 (9), 853-871
- Konanc, E. (1989) Street children and children working in the street: Preliminary results of a field study in Turkey, *The Child Care Worker*, 7 (11), 13-15
- Kopoka, A. (2000) *The Problem of Street Children in Africa: An Ignored Tragedy*. Paper Presented at the International Conference on Street Children and Street Children's Health in East Africa, Dar-es-Salaam, Tanzania.
- Korra, A. and Haile, M. (1999) Sexual behavior and level of awareness on reproductive health among youths: Evidence from Harar, eastern Ethiopia, *Ethiopian Journal of Health Development*, 13 (2), 107-113
- Kravolec, E., and Buell, J. (2000) *The End of Homework. How Homework disrupts Families, overburdens Children and Limits Learning*, Boston: Beacon Press
- Krueger, R. A. (1994) *Focus groups: A practical guide for applied research*, (2nd edition) Thousand Oaks, CA: Sage
- Krueger, R., A. and Casey, M., A. (2000) *Focus groups: A practical guide for applied research*, (3rd edition) Thousand Oaks, CA: Sage
- Krueger, R., A. and Casey, M., A. (2008) *Focus groups: A practical guide for applied research*, (4th edition) Thousand Oaks, CA: Sage
- Kudrati, M. Plummer, M., L., Yousif, N., D., (2008) Children of the sag: A study of the daily lives of street children in Khartoum, Sudan, with intervention recommendation, *Child Abuse & Neglect*, 32 (4), 439-448
- Kufeldt, K., and Nimmo, M. (1987) Youth on the street: Abuse and neglect in the eighties, *Child Abuse & Neglect*, 11 (4), 531-543
- Kuper, A. (1999) *Culture: The anthropologists' account*, Cambridge: Harvard University Press
- Lacey, A. and Luff, D. (2001) *Trent Focus for Research and Development in Primary Health Care: An Introduction to Qualitative Analysis*, Trent Focus, διαθέσιμο online στο http://med-fom-familymed-research.sites.olt.ubc.ca/files/2012/03/Trent_Universtiy_Qualitative_Analysis7800.pdf, ημερομηνία ανάκτησης:10/6/2017

- Lalor, K., J. (1999) Street children: A comparative perspective, *Child Abuse & Neglect*, 23 (8), 759-770
- Lambert, M., L., Torrico, F., Billot, L., Mazina, D., Marleen, B., Van Der Stuyft, P. (2005) Street youth are the only high-risk group for HIV in a low-prevalence South American Country, *Sexually Transmitted diseases*, 52 (4), 240-242
- Lansdown, G. (1994) Children's Rights in Mayall, B. *Children Childhoods Observed and Experienced*, (pp: 33-34) London, Washington: The Falmer Press
- Lavalette, M., Hobbs, S., Lindsay, S., Mckechnie, J. (1995) Child Employment in Britain: policy, myth and reality, *Youth and Policy*, 47, 1-15
- Lave, T. (1995) Breaking the cycle of despair: Street children in Guatemala city, *Columbia Human Rights Law Review*, 27 (1), 57-121
- Le Roux , J. and Smith, C, S. (1998d) Public perceptions of, and reactions to street children, *Adolescence*, 33 (132), 901-913
- Le Roux, J. (1996) The worldwide phenomenon of street children: conceptual analysis, *Adolescence*, 31 (124), 965-971
- Le Roux, J. and Smith, C, S. (1998) Is the street child phenomenon synonymous with deviant behavior? *Adolescence*, 33 (132), 915-925
- Le Roux, J. and Smith, C. , S. (1998) Causes and characteristics of the street child phenomenon: a global perspective, *Adolescence*, 33 (131), 683-688
- Le Roux, J. and Smith, S., C. (1998) Is the Street Phenomenon Synonymous with Deviant Behaviour?, *Adolescence*, 33 (132), 915-916
- Lee, J., A., B. and Odie-Ali, S. (2000) Carry me home: A collaborative study of street children in Georgetown, Guyana, *Journal of Research and Evaluation: An International Publication*, 1 (2), 185-196
- Lee. Y. & Svevo-Cianci, K., A. (2009) Twenty years of the Convention on the Rights of the Child: Achievements and Challenges for Child Protection, *Child Abuse & Neglect*, 33, 767-770
- Legard, R. Keegan, J., Ward, K. (2003) In- depth Interviews, in Ritchie, J. and Lewis, J. (eds) *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers*, (pp: 138-169), Great Britain: Sage Publications
- Leonard, M. (2007) Child Employment in Northern Ireland: Myths and Realities in Hungerland B., Liebel, M., Milne, B., Wihstutz, A. (Eds) *Working to be someone. Child-focused research and practice with working children*, (pp: 145-150), London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers

- Levine, I., S. and Zimmerman, J. D. (1996) Using qualitative data to inform public policy: Evaluating “choose to defuse”, *American Journal of Orthopsychiatry*, 66, 363-377
- Levine, R., A. (2007) Ethnographic Studies of Childhood: A Historical Overview, *American Anthropologist*, 109 (2), 247-260
- Levinson, M. , P. and Sparkers, A., C. (2005) Gypsy children, space, and the school environment, *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 18 (6), 751-772
- Liebel, M. (2004) *A Will of their Own: Cross-Cultural Perspectives on Working Children*, London, New York, Zed Books
- Lieten, K and Neverveen-Meerkerk, E. (2011) Child Labour’s Global Past 1650-2000 in K. Lieten and E. van Neverveen-Meerkerk (eds) (p 11-34) *Child Labour Global Past 1650-2000*, Bern, Switzerland: Peter Lang
- Lincoln, Y., S. and Guba, E. (1985) *Naturalistic Inquiry*, Beverly Hills, Calif: Sage
- Lincoln, Y., S. and Guba, E., G. (2000) Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S.(Ed) *Handbook of qualitative research*, (2nd edition), (pp: 163-188), Thousand Oaks, CA: Sage
- Lindsay, G. (2000) Researching children’s perspectives: ethical issues in Lewis, A. and Lindsay, G. (eds) *Researching children’s perspectives*, (pp: 3-20), Buckingham, Philadelphia: Open University Press
- Lofland, J. and Lofland, L., H. (1995) *Analyzing Social Settings*, (3rd edition), Belmont, CA: Wadsworth
- Lofland, J., Snow, D., Anderson, L., Lofland, L., H. (2006) *Analyzing Social Setting: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*, (4th edition), Belmont, CA: Wadsworth
- Lowry, C. (1997) *Street Children in the Developing world*, Unpublished document, CIDA, Canada
- Lucchini, R. (1993) *Street-Child and Drug Consumption in Brazil: Thoughts about Addiction*, Working Paper No 231, Stocklin: Daniel
- Lucchini, R. (1994) *The Street girl. Prostitution Family and Drug*, Working Paper N. 243
- Lucchini, R. (1996) The Street and Its Image, *Childhood*, 3, 235-246
- Lucchini, R. (1997) *Between Running Away and Eviction: the child leaving for the street*, Working Paper of Institute for economic and social sciences, University of Fridbourg

- Lugalla, J., L., P. and Mbwambo, J., K. (1999) Street Children and Street Life in Urban Tanzania: The Culture of Surviving and its Implications for Children's Health, *International Journal of Urban and Regional Research*, 23 (2), 329-344, διαθέσιμο online στο: <https://pdfs.semanticscholar.org/c1da/ab565340278f8814f09d026456ab37e00015.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 3/5/2018
- Lukacs, V. (2008) Me, My Future and The School: Gypsy Pupils' Perception of Formal Education in Hungary, *Taiwan International Studies Quarterly*, 4 (1): 127-171
- Luthar, S., S. (2003) *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge: Cambridge University Press
- MacDonald, K. and Tipton, C. (1996) Using documents in Gilbert, N. (ed) *Researching Social Life*, (pp: 187-200), London: Sage
- Mahon, A., Glendinning, C., Clarke, K., Graig, G. (1996) Researching Children: Methods and Ethics, *Children and Society*, 10 (2), 145-154
- Mandell, N. (1998) The least-adult role in studying children, *Journal of Contemporary Ethnography*, 16, 433-467
- Mangwana, T. (1992) Working with street children. Hints for child care workers, *The Child Care Worker*, 10 (5), 14-15
- Manning, C. (2000) *The Economic Crisis and Child Labour in Indonesia*, Geneva: ILO/IPEC Working Paper
- Marjoribanks, K. (1998) Environmental and individual influences on Australian Students' likelihood of attending University, *The Journal of Genetic Psychology*, 159 (3), 261-272
- Marrengula, M., L. (2010) *Addressing Socio-cultural animation a community based social work with street children in Maputo, Mozambique*, PHD Dissertation, University of Tampere, Department of Social Work Research, Finland
- Marvasti, A., B. (2004) *Qualitative Research in Sociology. An Introduction*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications
- Mason, J. (1996) *Qualitative Researching*, London: Sage
- Masten, A., S. (2001) Ordinary magic: resilience processes in development, *American Psychologist*, 56 (3), 227-238
- Matchinda, B. (1999) The impact of home background on the decision of children to run away: the case of Yaounde city street children in Cameroon, *Child Abuse & Neglect*, 23, 245-255

- Matza, D. (1969) *Becoming Deviant*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Mauthner, M. (1997) Methodological aspects of collecting data from children: Lessons from three research projects, *Children & Society*, 11, 16-28
- Mavunga, R. (2013) A Critical Assessment of the Minimum Age Convention 138 of 1973 and the Worst Forms of Child Labour Convention 182 of 1999, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, 16 (5), 122-168
- Mayall, B. (1994) *Children's childhoods: Observed and experienced*, London: Falmer Press
- Mayall, B. (2000) The sociology of childhood in relation to children's rights, *The International Journal of Children's Rights*, 8, 243-259
- Mayall, B. (2008) Conversations with Children: Working with Generational Issues in Christensen, P. and James, A. (2nd edition) *Research with children: Perspectives and practices*, (pp: 109-124), New York, London: Routledge
- Mays, N. and Pope, C. (1995) Rigour and qualitative research, *British Medical Journal*, 311, 109-112, διαθέσιμο online στο : <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2550154/pdf/bmj00600-0043.pdf> , ημερομηνία ανάκτησης: 13/10/2017
- McCarthy, B. and Hagan, J. (1992) Surviving on the street: the experiences of homeless youth, *Journal of Adolescent Research*, 7 (4), 412-430
- McKechnie, J. and Hobbs, S. (1999) Child Labour. The view from the North, *Childhood*, 6 (1), 89-100
- McQueen, R. and Knussen, C. (2002) *Research Methods for Social Science: An Introduction*, Essex: Pearson Educational Limited
- Melton, G., B. (1991) Preserving the dignity of children around the world: The U.N Convention on the rights of the child, *Child Abuse & Neglect*, 15, 343-350
- Menter, I., Elliot, D., Hulme, M., Lewin, J., Lowden, K. (2011) *A Guide to Practitioner Research in Education*, London: Sage Publications
- Miles, M., B. and Huberman, A., M. (1994) *Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods*, (2nd edition), Thousand Oaks, CA: Sage
- Miljeteig, P. (1999) Introduction. Understanding child labour, *Childhood*, 6 (1), 5-12
- Miller, F., A. and Alvarado, K. (2005) Incorporating Documents into Qualitative Nursing Research, *Journal of Nursing Scholarship*, 37 (4), 348-353
- Minority Rights Group (χ.χ.) Albania. Roma, διαθέσιμο online στο : <https://minorityrights.org/country/albania/>, ημερομηνία ανάκτησης: 12/9/2018

- Mizen, P. (2007) Exploring Children's Work Through Pictures in Hungerland, B., Liebel, M., Milne, B., Wihstutz, A. (Eds) *Working to Be Someone. Child-focused research and practice with working children*, (pp: 233-240), London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers
- Mogalakwe, M. (2006) The use of Documentary Research Methods in Social Research, *African Sociological Review*, 10 (1), 221-230
- Monteiro, J. Campos, M., Dollinger, S. (1998) An autophotographic study of poverty, collective orientation, and identity among street children, *Journal of School Psychology*, 138 (3), 403-406
- Morakinyo, J. and Odejide, A., O. (2003) A community based study of patterns of psychoactive substance use among street children in a local government area of Nigeria, *Drug and alcohol dependence*, 71 (2), 109-116
- Morgan, D., L. (1988) *Focus Groups as Qualitative Research*, Newbury Park, CA: Sage
- Morrow, V. (1994) Responsible Children? Aspects of Children's Work and Employment Outside School in Contemporary UK, in Mayall, B. (Ed) *Children's Childhoods: Observed and Experienced*, (pp: 128-143), London, New York: Routledge Falmer
- Morrow, V. (2001) Using qualitative methods to elicit young people's perspectives on their environments: some ideas for community health initiatives, *Health Education Research*, 16 (3), 255-268
- Morrow, V. (2007) Challenges for Social Research and Action with Working Children, in Hungerland, B., Liebel, M., Milne, B., Wihstutz, A. (Eds) *Working to be someone. Child-focused research and practice with working children*, (pp: 213-217), London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers
- Morrow, V. (2009) *The Ethics of Social Research with Children and Families in Young Lives: Practical Experiences*, Working Paper No 53, UK: Young Lives
- Morrow, V. (2010) Should the world really be free of 'child labour'? Some reflections, *Childhood*, 14(4), 435-440
- Morrow, V. and Richards, M. (1996) The Ethics of Social Research with Children: An Overview, *Children & Society*, 10 (2), 90-105
- Morse, J., M. and Field, P. G. (1996) *Nursing Research: The application of qualitative approaches*, (2nd edition), Cheltenham: Stanley Thornes Ltd
- Morse, J., M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., Spiers, J. (2002) Verification Strategies for Establishing Reliability and Validity in Qualitative Research, *International Journal of Qualitative Methods*, 1 (2), διαθέσιμο online στο:

https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/1_2Final/pdf/morseetal.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 13/10/2017

Morse, N., C. and Weiss, R., C. (1955) The Function and Meaning of Work and the Job, *American Sociological Review*, 20 (2), 191-198

Myers, W. (1999) Considering Child Labour. Changing terms, issues and actors at the international level, *Childhood*, 6 (1), 13-26

Myers, W.E. (2001) Valuing Diverse Approaches to Child Labour (p 27-48) in Lieten, K. and White, B. (eds) *Child Labour: Policy Options*, Amsterdam: Aksant

Nada, K., H. and Suliman, El, D., A. (2010) Violence, abuse alcohol and drug use, and sexual behaviors in street children of Greater Cairo and Alexandria, Egypt, *AIDS*, 24 (suppl 2), 39-44

Nieuwenhuys, O. (1994) *Children's Life worlds: Gender, Welfare and Labour in the Developing World*, London: Routledge and New Delhi: Social Science

Nieuwenhuys, O. (1996) The paradox of child labour and Anthropology, *Annual Review of Anthropology*, 25, 237-251

Nieuwenhuys, O. (2001) By the Sweat of their Brow? Street Children, NGOs, and Children's Rights in Addis Ababa, *Africa*, 71(4), 539-557

Nii-Boye Quarshire, E. (2011) *Public's Perceptions on the Phenomenon of Street children: A Qualitative Study of Students and Shopkeepers in Accra, Ghana*. Master Thesis, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim

Nikolaidis, G. and Petroulaki, K. (2010) Real world research on child abuse and neglect (CAN): the case of Greece and the Balkans, in North, E., Kalverboer, J., Knot-Dicksesheit, M., E. (eds), *Inside Out: How interventions in child and family work. An international source book* (pp: 81-83), Antwerp, the Netherlands: Garant Publication

Njord, L., Merrill, R., M., Njord, R. (2010) Drug use among street children and non-street children in the Philippines, *Asia-Pacific journal of public health*, 22 (2), 203-211

Njord, L., Merrill, R., M., Njord, R., Pachano, J., D., Hackett, A. (2008) Characterizing health behaviors and infectious disease prevalence among Filipino street children, *International Journal of adolescent medicine and health*, 20 (3), 367-374

Nkosana, J. and Rosenthal, D. (2007) The dynamics of intergenerational sexual relationships: the experience of school girls in Botswana, *Sex Health*, 4 (3), 181-187

Noell, J., Rohde, P., Ochs, L., Yovanoff, P., Alter, M., J., Schmid, S., Bulland, J., Black, C. (2001) Incidence and prevalence of Chlamydia, herpes, and viral hepatitis in a homeless adolescent population, *Sexually transmitted diseases*, 8 (1), 4-10

- Norum, K., E. (2008) Reality and multiple realities in Given, L., M. (Ed) *The SAGE encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol. 2, pp: 737-739), Thousand Oaks, CA: Sage
- Noto, A., R., Nappo, S., A., Galduroz, J., C., Mattei, R., Carlini, E., A. (1997) Use of drugs among street children in Brazil, *Journal of psychoactive drugs*, 29 (2), 185-192
- Ntozi, J., P., Najjumba, I., M., Ahimbisibwe, F., Ayiga, N., Odwee, J. (2003) Has the HIV/AIDS epidemic changed sexual behavior of high risk groups in Uganda? *African health sciences*, 3 (3), 107-116
- Nutbrown, C. (2010) Naked by the pool? Blurring the image? Ethical issues in the portrayal of young children in arts-based educational research, *Qualitative Inquiry*, 17, 3-14
- Nzimakwe, D. and Brookes, H. (1994) An investigation to determine the health status of institutionalized street children in place of safety in Durban, *Curationis*, 17 (1), 27-31
- O' Connor, I. (1989) *Our homeless children: Their Experiences*. Report to the National Inquiry into Homeless Children by the Human Rights and Equal Opportunity Commission. Sydney: The Printing Place
- O' Donnell, O., Van Doorslaer, E., Rosati, F., C. (2002) *Child labour and health: evidence and research issues*, Florence, ILO/UNICEF/World Bank, Understanding Children's Work Project
- O' Donoghue, T. (2007) *Planning Your Qualitative Research Project: An Introduction to Interpretivist Research in Education*, Abingdon: Routledge
- O' Kane, C. (2008) The Development of Participatory Techniques. Facilitating Children's Views about Decisions which Affect Them, in Christensen, P. and James, A. (2nd edition) *Research With Children. Perspectives and Practices* (pp: 125-155), New York, London: Routledge
- O'Kane, C. (2003) Street and Working Children's Participation in Programming for their Rights, *Children, Youth and Environments*, 13 (1), (no page numbers)
- Ochola, L. (1996) Eviction and Homelessness: the impact on African children, *Development in Practice*, 6 (4), 340-347
- OHCHR (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner) (2011) *Protection and Promotion of the rights of children working and or/living on the street*, Geneva: United Nations high Commissioner for Human Rights, διαθέσιμο online στο: http://www.streetinvest.org/control/uploads/files/1377096243~_UnitedNations_OHCHRBrochureStreetChildren.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 10/2/2019

Oino, P., G., Sorre, B., M., Bor, E., K. (2013) The Influence of Social Organization among Street Children on their Survival on the Streets, *International Journal of Science and Research*, 2 (7), 202-207

OIT-IPEC (2005) *Good Practices and Lessons learned on child and adolescent domestic labour in Central America and the Dominican Republic: A gender perspective*, San Jose: ILO, διαθέσιμο στο: <http://www.ilo.org/ipecinfor/product/viewProduct.do?productId=1682> , ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2018

Olgar, S. Oktem, F., Dindar, A., Kilbas, A., Turkoglu, U., D. , Centin, H., Altuntas, I., Yilmaz, R., Uz, E., Ertugrul, T., Omeroglu, R., Aydogan, U. (2008) Volatile solvent abuse caused glomerulopathy and tubulopathy in street children, *Human & Experimental toxicology*, 27 (6), 477-483

Olley, B., O. (2006) Social and health behaviour in youth of the streets of Ibadan, Nigeria, *Child Abuse & Neglect*, 30 (3), 271-282

Olson, L., Liebow, E., Mannino, F., V., Shore, M., F. (1980) Runaway children twelve years later: A follow up, *Journal of Family Issues*, 1 (2), 176-185

Owoaje, E., and Uchendu, O., C. (2009) Sexual risk behavior of street youths in Southwest Nigeria, *East African Journal of Public Health*, 6 (3), 274-279

Pagare, D., Meena, G., S., Jihola, R., C., Singh, M., M. (2005) Sexual abuse of street children brought to an observation home, *Indian pediatrics*, 42 (2), 134-139

Pais, M.S., & Bissell, S. (2006) Overview on implementation of the UN Convention on the Rights of the Child, *Lancet*, 367, 689-690

Palenski, L. and Launder, H. (1987) The process of running away: a redefinition, *Adolescence*, 22, 347-362

Pantea, M. (2009) Performing the border of child labour: Roma working children, *Romani Studies*, 19 (1), 19-48

Pantea, M. (2009) Performing the border of child labour: Roma working children, *Romani Studies*, 19 (1), 19-48

Panter-Brick, C. (2002) Street Children, Human Rights, and Public Health: A Critique and Future Directions, *Annual Review Anthropology*, 31, 147-171

Panter-Brick, C., Lunn, P., G., Baker, R., Todd, A. (2001) Elevated acute-phase protein in stunted Nepali children reporting low morbidity: different rural and urban profiles, *British Journal of Nutrition*, 85 (1), 125-131

- Panter-Brick, C., Todd, A., Baker, R. (1996) Growth status of homeless Nepali boys. Do they differ from rural and urban controls? *Social Science & Medicine*, 43 (4), 441-451
- Papathodorou, C. (2014) Economic crisis, poverty and deprivation in Greece: The impact of neoliberal remedies, in Mavroudeas, M. (Ed) *Greek capitalism in crisis: Marxist analyses*, (pp: 179-195) London: Routledge
- Parkinson, D., D. (2001) Securing trustworthy data from an interview situation with young children: Six integrated interview strategies, *Child Study Journal*, 31 (3), 137-155
- Patriasih, R. Widiaty, I. Dexi, M., Sukandar, D. (2010) Nutrient intake and nutritional status of street children in Bandung, *Journal of Nutrition and Food*, 5 (3), 177-183
- Patrinou, H., A. and Psacharopoulos, G. (1995) Educational Performance and child labour in Paraguay, *International Journal of Educational Development*, 15 (1), 47-60
- Pattison, PB. (1999) *Street-living Children in India* UEA Social work Monographs: Norwich
- Patton, M., Q. (2002) *Qualitative Research and Evaluation Methods* (3rd edition), London: Sage Publications
- Patton, M., Q. (2015) *Qualitative Research & Evaluation Methods*, (4th edition), United States of America: Sage Publications
- Percy, M. S. (1995) Children from Homeless Families Describe What is Special in Their Lives, *Holistic Nursing Practice*, 9 (4), 24-33
- Percy-Smith, B. (1999) *Multiple childhood geographies: giving voice to young people's experience of place*, PhD Thesis, University College Northampton
- Petmesidou, M. (2013) Crisis and austerity: A painful watershed for the Greek welfare state, *Political Insight*, Political Studies Association (8 November 2013), διαθέσιμο online στο : <https://www.psa.ac.uk/insight-plus/blog/crisis-and-austerity-painful-watershedgreek-welfare-state>, ημερομηνία ανάκτησης: 20/2/2019
- Phelan, S. and Kinsella, E., A. (2013) Picture This...Safety, Dignity, and Voice. Ethical Research With Children: Practical Considerations for the Reflexive Researcher, *Qualitative Inquiry*, 19 (2), 81-90
- Phillips, W., S., K. (1992) *Street children of Indore: a situational analysis*, New Delhi: National Labour Institute
- Philo, C. (2000) The Cornerstones of my world, *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 7, 243-256

- Pinto, J., A., Ruff, A., J., Paiva, J., V., Antunes, C., M., Adams, I., K., Halsey, N., A., Greco, D., B. (1994) HIV risk behavior and medical status of underprivileged youth in Belo-Horizonte, Brazil, *The Journal of adolescent health*, 15 (2), 179-185
- Pinzon-Rondom, A., M., Koblinsky, S., A., Hofferth, S., L., Pinzon-Florez, C., E., Briceno, L. (2009) Work-related injuries among child street-laborers in Latin America: Prevalence and predictors, *Revista panamericana de salud publica=Pan American journal of public health*, 26 (3), 235-243
- Pole, C. (2007) Vocabularies, Motives, and Meanings-School-Age Workers in Britain: Towards a Synthesis? , in Hungerland, B., Liebel, M., Milne, B., Wihstutz, A. (Eds) *Working to Be Someone. Child-focused research and practice with working children*, (pp: 151-169), London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers
- Porto, S., O., B., Cardoso, D.,D., P., Queiroz, D., A., O., Rosa, H., Andrade, A., L., Zicker, F., Martelli, C., M. (1994) Prevalence and risk factors for HBV infection among street youth in central Brazil, *The Journal of adolescent health*, 15 (7), 577-581
- Powdermaker, H. (1996) *Stranger and Friend: the way of an anthropologist*, New York: Norton
- Prior, L. (2003) *Using documents in social research*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Prior, L. (2004) Documents in Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F., Silverman, D. (eds) *Qualitative Research Practice*, (pp: 345-360), London: Sage
- Prosser, J. (2011) Visual methodology: Toward a more seeing research, in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (eds), *The Sage Handbook of Qualitative Research*, (4th edition), (pp: 479-495), Thousand Oaks, CA: Sage,
- Prosser, J. and Schwartz, D. (1998) Photographs within the sociological research process in Prosser, J (ed). *Image-based research*, (pp: 115-130), London: Falmer
- Prout, A. (2002) Researching children as social actors: an introduction to the children 5-16 programme, *Children & Society*, 16 (2), 67-76
- Prout, A. and James, A. (1997) A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems, in James, A. and Prout, A. (eds), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, (2nd edition), (pp: 7-33), London, New York: Routledge Falmer
- Punch, K., F. (2014) *Introduction to Social Research. Quantitative and Qualitative Approaches*, (3rd edition), Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage
- Punch, S. (1998) *Negotiating independence: young people growing up in rural Bolivia*, PhD Dissertation, Department of Geography, University of Leeds.

- Punch, S. (2002) Research with children. The same or different from research with adults?, *Childhood*, 9 (3), 321-341
- Raffaelli, M., Siqueira, E., Payne-Merritt, A., Campos, R., Ude, W., Greco, M., Greco, D., Ruff, A., Halsey, N. (1995) HIV-related knowledge and risk behaviours of street youth in Belo-Horizonte, Brazil, *AIDS education and prevention*, 7(4), 287-297
- Rajani, R. and Kudrati, M. (1996) The varieties of sexual experience of the street children of Mwanza, Tanzania, in Zeidenstein, S., and Moore, K. (eds) *Learning about sexuality: a practical beginning*, (pp: 301-323), New York: The Population International Women's Health Coalition
- Rasmussen, K. and Smidt, S. (2003) Children in the Neighborhood in Christensen, P. and O' Brien, M. (eds) *Children in the City: Home, Neighbourhood and Community*, (pp: 82-100), London: Routledge Falmer
- Ray, P., Davey, C., Nolan, P. (2011) *Still on the Street-Still Short of Rights. Analysis of policy and programmes related to street involved children*, Consortium for Street Children, Plan UK
- Reale, D (2008) *Away from home: Protecting and supporting children on the move* London: Save the Children UK, διαθέσιμο online στο: http://www.unicef.org/socialpolicy/files/Away_from_Home_LR.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 5/3/2018
- Rechel, B. Blackburn, C., M., Spencer, N., J., Rechel, B. (2009) Access to health care for Roma children in Central and Eastern Europe : findings from a qualitative study in Bulgaria, *International Journal for Equity in Health*, 8-24, διαθέσιμο online στο: <https://equityhealthj.biomedcentral.com/track/pdf/10.1186/1475-9276-8-24>, ημερομηνία ανάκτησης: 19/10/2018
- Reddy, N. (1992) *Street children of Bangalore*, New Delhi: UNICEF
- Reinharz, S. (1992) *Feminist Methods in Social Research*, New York: Oxford University Press
- Renold, E., Holland, S., Ross, N., J., Hillman, A. (2008) “Becoming participant”: Problematizing “informed consent” in participatory research with young people in care, *Qualitative Social Work*, 7, 427-477
- Ribeiro, M., O. (2008) Street children and their relationship with the police, *International Nursing Review*, 55 (1), 89-86
- Rich, M. and Chalfen, R. (1999) Showing and telling asthma: children teaching physicians with visual narrative, *Visual Sociology*, 14, 51-72
- Richards, L. and Morse, J., M. (2007) *Readme First for a User's Guide to Qualitative Methods*, (2nd edition), Thousand Oaks, CA: Sage

- Richards, T. (2002) An Intellectual History of NUD*IST and NVivo, *International Journal of Social Research Methodology*, 5 (3), 199-214
- Richter, L. (1988a) Street children: The nature and scope of the problem in Southern Africa, *The Child Care Worker*, 6 (7), 11-14
- Richter, L. (1991a) Street children in South Africa: General theoretical introduction-Society, family and childhood, *The Child Care Worker*, 9 (8), 7-9
- Richter, L. (1991b) Street children in South Africa: Street children in rich and poor countries, *The Child Care Worker*, 9 (9), 5-7
- Richter, L. , M. , and Kruger, S. (1995) Aids-risk among street children and youth: implications for intervention, *South African Journal of psychology*, 25 (1), 31-38
- Riessman, C., K. (1990) Strategic uses of narrative in the presentation of self-illness: A research note, *Social Science and Medicine*, 30, 1195-1200
- Rinne, C. (2002) The Situation of the Roma in Greece, Vol 1 No 6, διαθέσιμο online στο: <http://www.domresearchcenter.com/journal/16/greece6.html>, ημερομηνία ανάκτησης: 10/9/2018
- Rizk, H., I., El Rifai, N., M., Aboulgar, H., M., (2017) Health problems among street children seeking care in the Center for Social and Preventive Medicine in Egypt, *World Journal of Pediatrics*, 5 (13), 503-507
- Rizzini, I and Lusk, M. , W. (1995) Children in the Streets: Latin America's Lost Generation, *Children and Youth Services Review* , 17 (3), 391-400
- Rizzini, I. (1996) Street Children: An Excluded Generation in South America, *Childhood*, 3 (1), 215-234
- Rizzini, I. and Butler, U., M. (2003) Life Trajectories of Children and Adolescents Living on the Streets of Rio de Janeiro, *Children, Youth and Environments*, 13 (1) (no page numbers)
- Robbins, C., Zapata, L., Kissin, D., Shevchenko, N., Yorick, R., Skipalska, H., Finnerty, E., Ornstein, T., Marchbanks, P., A., Jamieson, D., J., Hillis, S., D. (2010) Multicity HIV seroprevalence in street youth, Ukraine, *International Journal of STI & AIDS*, 21 (7), 489-496
- Roberts, H. (2008) Listening to Children: and Hearing Them in Christensen, P. and James, A. (2nd eds) *Research with Children. Perspectives and Practices*, (pp: 260-275), New York, London: Routledge
- Robson, C. (2002) *Real world Research*, Oxford: Blackwell
- Robson, C. (2011) *Real World Research. A Resource for Users of Social Research Methods in Applied Settings*, (3rd edition), Chichester: John Wiley and Sons Ltd

- Rogers, A., G., Casey, M., Ekert, J., Holland, J. (2005) Interviewing Children using an Interpretive Poetics, in Greene, S. and Hogan, D. (eds) *Researching Children's Experience. Methods and Approaches*, (pp: 158-174), London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications
- Rohde, P., Noell, J., Ochs, L., Seeley, J., R. (2001) Depression, suicidal ideation and STD-related risk in homeless older adolescents, *Journal of Adolescence*, 24 (4), 447-460
- Rolfe, G. (2006) Validity, trustworthiness and rigour: quality and the idea of qualitative research, *Journal of Advanced Nursing*, 53 (3), 304-310
- Rosier, K. (2009) Children as problems, problems of children, in Qvortrup, J., Corsaro, W., Honig, M. (Eds) *The Palgrave handbook of childhood studies* (pp: 256-272), Basingstoke, UK: Palgrave
- Rosier, K. (2009) Children as problems, problems of children, in Qvortrup, J., Corsaro, W., Honig, M. (Eds), *The Palgrave handbook of childhood studies*, (pp: 256-276), Basingstoke, UK: Palgrave
- Roy, E., Haley, N., Leclerc, P., Sochanski, B., Boudreau, J., F., Boivin, J., F. (2004) Mortality in cohort of street youth in Montreal, *JAMA*, 292 (5), 624-626
- Roy, E., Haley, N., Lemire, N., Francois Boivin, J., Leclerc, P., Vincelette, J. (1999) Hepatitis B virus infection among street youths in Montreal, *CMAJ*, 161 (6), 689-693
- Rubin, H., J. and Rubin, I., S. (1995) *Qualitative Interviewing: The art of hearing data*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Rudestam, K. and Newton, R. (1992) *Surviving your dissertation: a comprehensive guide to content and process*, Newbury Park CA: Sage Publications
- Ruiz, J. (1994) Street youth in Colombia: Lifestyle, attitudes and knowledge, *AIDS Health Promotion exchange*, 1, 12-14
- Rurevo, R. and Bourdillon, M. (2003) Girls: The Less Visible Street Children of Zimbabwe, *Children, Youth and Environments*, 13 (1), (no page numbers)
- Ryan R. M. and Powelson C., (1991). Autonomy and Relatedness as Fundamental to Motivation in Education, *Journal of Experimental Education*, 60 (1): 49-66
- Salen, E., M. and Abd el-Latif, F. (2002) Sociodemographic characteristics of street children in Alexandria, *Eastern Mediterranean health journal*, 8 (1), 64-73
- Saumure, K. and Given, L., M. (2008) Convenience Sample, in Gidens, L., M (Ed). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, (Vol, 1, pp: 124-125), Thousand Oaks, CA: Sage

- Sauve, S. (2003) Changing Paradigms for Working with Street Youth: The Experience of Street Kids International, *Children, Youth and Environments*, 13 (1), (no page numbers)
- Scanlon, T., J., Tomkins, A., Lynch, M., A., Scanlon, F., (1998) Street children in Latin America, *British Medical Journal*, 316 (7144), 1596-1600
- Schenk, K. and Williamson, J. (2005) *Ethical Approaches to Gathering Information from Children and Adolescents in International Settings: Guidelines and Resources*, Washington, DC: Population Council, διαθέσιμο online στο: <http://www.unicef.org/tdad/ethicalapproacheshorizons.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 14/12/2017
- Schlemmer, B. (2000) General Introduction (p:1-18), in Schlemmer, B. (eds) *The exploited child* London, New York, Zed Books, I' Institut de Recherche pour le Development, PARIS
- Schwandt, T. (2007) *Dictionary of Qualitative Inquiry*, (3rd edition), Thousand Oaks, CA: Sage
- Schwandt, T., A. (2000) Three Epistemological Stances For Qualitative Inquiry. Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (ed), (2nd Edition) (pp: 189-213), Thousand Oaks, CA: Sage
- Scott, J. (1990) *A Matter of Record*, Cambridge: Polity
- Seale, C. (1999a) *The Quality of Qualitative Research*, Oxford: Blackwell
- Seale, C. (1999b) Quality in qualitative research, *Qualitative Inquiry*, 5, 465-478
- Seelig, J. , and Tesfaye, A. (1994) Child welfare in Ethiopia, *International Social work*, 37, 221-237
- Seth, R., Kotwal, A., Ganguly, K., K. (2005) Street and working children of Delhi, India, misusing toluene: an ethnographic exploration, *Substance use & misuse*, 40 (11), 1659-1679
- Setia, M., S., Lindan, C., Jerajani, H., R., Kumta, S., Ekstrand, M., Gogate, A., Kavi, A., R., Anad, V., Klausner, J., D. (2006) Men who have sex with men and transgenders in Mumbai, India: an emerging risk group for STIs and HIV, *Indian journal of dermatology, venereology, and leprology*, 72(6): 425-431
- Shakarishvili, A., Dubovskaya, L., K., Zohrabyan, L., S., St., Lawrence, J., S., Aral, S., O., Dugasheva, L., G., Okan, S., A., Lewis, J., S., Parker, K., A., Ryan, C., A. (2005) Sex work, drug use, HIV infection, and spread of sexually transmitted infections in Moscow, Russian Federation, *Lancet*, 366 (9479), 57-60

- Shanahan, F., P. (2003) Street versus Elites: Tensions, Trade-offs, and Treaties with Street Children in Accra, Ghana, *Children, Youth and Environments*, 13 (1) (no page numbers)
- Sharp, L. (1996) The Work Ideology of Malagasy Children: Schooling and Survival in urban Madagascar, *Anthropology of work Review*, 17, 35-42
- Shenton, A., K. (2004) Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects, *Education for Information*, 22, 63-75
- Sherman, S., S., Plitt, S., ul Hassan, S., Cheng, Y., Zafar, S., T. (2005) Drug use, street survival, and risk behaviours among street children in Lahore, Pakistan, *Journal of Urban Health: bulletin of the New York Academy of Medicine*, 82(3 supp 4): iv 113-124
- Silverman, D. (2001) *Interpreting qualitative data: methods for analyzing and interaction*, (2nd edition), London: Sage
- Skinner, J. (eds) (2013) *The interview: An ethnographic approach*, New York, NY: Bloomsbury
- Snape, D. and Spencer, L. (2003) The foundations of Qualitative Research in Ritchie, J. and Lewis, J. (eds) *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers*, (pp: 1-23), London: Sage
- Sorsa, S. Kidanemariam, T., Erosie, L. (2002) Health problems of street children and women in Awassa, Southern Ethiopia, *Ethiopian Journal of Health Development*, 16 (2), 129-137
- Spradley, J., P. (1980) *Participant Observation*, New York: Holt, Rinehart and Winston
- Spyrou, S. (2011) The limits of children's voices: From authenticity to critical, reflexive representation, *Childhood*, 18 (2), 151-165
- Stella, A. (2000) Introduction: A History of Exploited Children in Europe (p 21-38) in Schlemmer, B. *The Exploited Child*, London, New York: Zed Books, I' Intitut de Recherche pour le Development Paris
- Stephenson, S. (2001) Street children in Moscow: Using and creating social capital, *The Sociological Review*, 49 (4), 530-547
- Stojadinovic, A. , Batrnek Antonic, D., Perinovic, M., Roncevic, N. (2015) Sexual Behaviour of Street Children, *Medicinski pregled*, 68 (7-8), 245-250
- Strauss, A. and Corbin, J. (1998a) Grounded Theory Methodology. An Overview, in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (Eds) *Strategies of Qualitative Inquiry*, (pp: 158-183), London: Sage

- Strauss, A. and Corbin, J. (1998b) *Basics of qualitative research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, (2nd edition), London: Sage
- Sullivan, T., R. (1996) The challenge of HIV prevention among high-risk adolescents, *Health & social work*, 21 (1), 58-65
- Svevo-Cianci, K., A., Hart, S., N., Rubinson, C. (2010) Protecting children from violence and maltreatment: A qualitative comparative analysis assessing the implementation of U.N. CRC Article 19, *Child Abuse & Neglect*, 34, 45-46
- Swart, J. (1988b) Community Perceptions of street children in Hillbrow, *The Child Care Worker*, 6 (6), 11-13
- Swart, J. (1990) *Malunde: the street children of Hillbrow*, Johannesburg, Witwatersand: University Press
- Swart-Kruger, J. (1997) Situated Learning: ‘Tiekie-Dice’ among Street Children in South Africa, *Journal of Psychology in Africa*, 1, 1-11
- Taffa, N. (1998) Sexual activity of out- of school youth, and their knowledge and attitude about STDs and HIV/AIDS in southern Ethiopia, *Ethiopian Journal of Health Development*, 12 (1), 17-22
- Tagliaventi, M., T. (2007) Child Work and Child Labour in Italy: The Point of View of the Children, in Hungerland, B., Liebel, M., Milne, B., Wihstutz, A. (Eds) *Working to Be Someone. Child-focused research and practice with working children*, (pp: 161-166), London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers
- Tahmina, Q., and Moral, S. (2004) *Sex workers in Bangladesh, livelihood, at what Price?* Mirpur, Bangladesh: Society for Environment and Human Development
- Takai, A. (2006) *Between nurturing and nurtured childhood. Children Working on the Streets of Hanoi*, MA Dissertation, International School for Humanities and Social Sciences, Universiteit van Amsterdam
- Tedlock, B. (2000) Ethnography and Ethnographic Representation in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (eds) *Handbook of Qualitative Research*, (2nd edition), (pp: 455-486), Thousand Oaks, CA: Sage
- Thapa, K., Chatane, S. Rimal, S., P. (2009) Health problems among street children of Dharan municipality, *Kathmandu University Medical Journal*, 7(3), 272-279.
- Thomas de Benitez, S. (2007) *State of the World’s Street Children: Violence*, Street children Series 1, London: Consortium for Street Children, διαθέσιμο online στο: http://www.streetchildren.org.uk/uploads/publications/state_of_the_world_-_violence.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 20/3/2018

- Thomas de Benitez, S. (2011) *State of the World's Street Children: Research*, Street Children Series 2, London: Consortium for Street Children, διαθέσιμο online στο: http://www.streetinvest.org/control/uploads/files/1352898954~_CSC_State_of_the_Worlds_Street_Children_Research.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 20/3/2018
- Thomas, N. and O' Kane, C. (2000) Discovering what children think, *British Journal of Social Research Methodology Theory & Practice*, 1 (4), pp: 297-213
- Thomas, N., and O'Kane, C. (1998) The ethics of participatory research with children, *Children & Society*, 12 (5), pp: 336-348
- Thorne, B. (1993) *Gender play: Girls and boys in school*, Buckingham: Open University Press
- Thornton, S. (1995) *Club cultures: Music, media and subcultural capital*, Oxford: Polity Press
- Tipple, G. and Speak, S. (2004) *Attitudes to and interventions in Homelessness: Insights from an International Study*, διαθέσιμο online στο: downloaded from: [file:///C:/Users/user/Downloads/Attitudes to and Interventions in Homelessness Ins.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Attitudes%20to%20and%20Interventions%20in%20Homelessness%20Ins.pdf), ημερομηνία ανάκτησης: 15/1/2019
- Towe, V., L., ul Hasan, S., Zafar, S., T.,M, Sherman, S., G. (2009) Street Life and Drug Risk Behaviors Associated with Exchanging Sex Among Male Street Children in Lahore, Pakistan, *Journal of Adolescent Health*, 44 (3), 222-228
- Tracy, S., J. (2010) Qualitative Quality: Eight "Big Tent" Criteria for Excellent Qualitative Research, *Qualitative Inquiry*, 16 (10), 837-851
- Tsourtou, V., Hatzinikolaou, K., Chatzinikolaou, C. (2014) Action research with children and adolescents working on the streets of Athens, Greece, *Development in Practice*, 24 (3), 313-326
- Turkmen, M. Okyay, P., Ata, O., Okuyanoglu, S. (2004) A descriptive study on street children living in a southern city of Turkey, *The Turkish journal of pediatrics*, 46 (2), 131-136
- Tuttle, C. (2011) Why do Countries Use Children to Industrialize? in Lieten, K. and Neverveen-Meerkerk, E. (eds), *Child Labour Global Past 1650-2000*, (pp: 56-75) Bern, Switzerland: Peter Lang
- Tyler, F., B., Tyler, S., L., Tommasello, A., Connolly, M., R. (1992) Huckleberry Finn and Street Youth Everywhere: an approach to primary prevention in Albee, G., W., Bond, L., A., Cook Monsey, T., V.(Eds) *Improving Children's Lives: Global Perspectives on Prevention*, (pp: 200-212), Newbury Park, CA: Sage
- UCW (2012a) *Understanding children's work and youth employment outcomes in Indonesia*. UCW Programme Country Report Series (Rome), διαθέσιμο online στο:

http://www.ucw-project.org/attachment/Child_labour_Youth_employment_Indonesia20120625_162630.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017

UCW (2011) *Understanding the Brazilian success in reducing child labour: Empirical Evidence and Policy lessons. Drawing policy lessons from the Brazilian experience.* UCW Programme Country Report Series (Rome), διαθέσιμο online στο: http://www.ucw-project.org/attachment/Brazil_20june1120110622_103357.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017

UCW (2012b) *The Mexican experience in reducing child labour: Empirical evidence and policy lessons.* UCW Programme Country Report Series (Rome), διαθέσιμο online στο: http://www.ucwproject.org/attachment/Report_Child_Labour_trends20130308_111116.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017

Umbima, K. (1991) Regulating Foster Care Services: The Kenyan situation, *Child Welfare*, 70 (2), 169-174

Unesco-Council of Europe (2007) *Education of Roma Children in Europe. Towards Quality Education for Roma Children: Transition from Early Childhood to Primary Education*, Final Report, Paris

Unger, J., B., Kipke, M., D., Simon, T., R., Johnson, C., J., Montgomery, S., B., Iverson, E. (1998) Stress, coping and social support among homeless youth, *Journal of Adolescent Research*, 13, 134-157

UNICEF (2002) *The State of the World's Children 2003*, New York: UNICEF, διαθέσιμο online στο: <http://www.unicef.org/sowc03/contents/pdf/SOWC03-eng.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017

UNICEF (2005) *The State of the World's Children 2006. Excluded and Invisible*, New York: UNICEF, διαθέσιμο online στο: http://www.unicef.org/sowc06/pdfs/sowc06_fullreport.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017

UNICEF (2006) *Children on the brink: A focused situation analysis of vulnerable, excluded and discriminated children in Romania*, UNICEF Bucuresti: Vanemonde, διαθέσιμο online στο: http://www.unicef.org/ceecis/06-rom-sitan_en.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017

UNICEF (2006b) *Children and young people living or working on the streets: The missing face of the HIV Epidemic in Ukraine*, διαθέσιμο online στο: https://www.unicef.org/ukraine/4_Street_children_and_young_people_en.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 3/5/2018

UNICEF (2009) *Progress for Children. A Report Card on Child Protection*. Number 8. New York: UNICEF, διαθέσιμο online στο:

[http://www.unicef.org/protection/files/Progress_for_Children-No.8_EN_081309\(1\).pdf](http://www.unicef.org/protection/files/Progress_for_Children-No.8_EN_081309(1).pdf) , ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017

UNICEF (2011) *The State of The World's Children 2011. Adolescence. An Age of Opportunity*, New York: UNICEF, διαθέσιμο online στο: http://www.unicef.org/sowc2011/pdfs/SOWC-2011-Main-Report_EN_02092011.pdf ημερομηνία ανάκτησης: 19/11/2017)

UNICEF (2011b) *Social inclusion data for children in Albania. Roma communities*, διαθέσιμο online στο: <http://www.sidalbania.org/romacom.html>. ημερομηνία ανάκτησης: 10/5/2019

UNICEF (2016) *The state of the world's children 2016. A fair Chance for every child*, διαθέσιμο online στο : https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_SOWC_2016.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/7/2018)

UNICEF, (1986) *Exploitation of working children and street children*. Executive Board, United Nations Children's Fund

Vahdani, P., Hosseini-Moghaddam, S., M., Gachkar, L., Sharafi, K. (2006) Prevalence of hepatitis B, hepatitis C, human immunodeficiency virus, and syphilis among street children residing in southern Tehran, Iran, *Archives of Iranian medicine*, 9 (2): 153-155

Van Beers, H. (1996) A Plea for a Child-Centered Approach in Research With Street Children, *Childhood*, 3 (2), 195-201

Van Maanen, J. (1998) *Tales of the field: on writing ethnography*, Chicago: University of Chicago Press

van Manen, M. (1990) *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*, Albany: State University of New York Press

Vanderbeck, R. and Johnson, J. (2000) That's the only place where you can hang out: urban young people and the space of the mall, *Urban Geography*, 21 (1), 5-25

Vaughn, S., Schumm, J., S., Sinagub, J. (1996) *Focus group interviews in education and psychology*, London: Routledge

Veale, A., Taylor, M., Linehan, C. (2000) Psychological perspectives of “abandoned” and “abandoning” street children, in Panter-Brick, C. AND Smith, M., T., (Eds), *Abandoned Children*, (pp: 131-145), Cambridge, UK: Cambridge: University Press

Vidich, A., J. and Lyman, S., M. (2000) Qualitative Methods. Their History in Sociology and Anthropology in Denzin, N., K. and Lincoln, Y., S. (eds), *Handbook of Qualitative Research*, (2nd edition), (pp: 37-84), Thousand Oaks, CA: Sage

- Visano, L. (1990) The Socialisation of Street Children: the development and transformation of identities, *Sociological Studies of Child Development*, 3, 139-161
- Volpi, E. (2003) Street Children. Promising Practices and Approaches, *Children, Youth and Environments*, 13(1)
- Wade, A. and Westcott, H., L. (1997) No easy answers: Children's perspectives on investigative interviews in Westcott, H., L. and Jones, J. (eds) *Perspectives on the memorandum: Policy, practice and research in investigative interviewing* (pp: 51-65), Aldershot: Arena
- Waitzkin, H. (1990) On studying the discourse of medical encounters: a critique of quantitative and qualitative methods and a proposal for reasonable compromise, *Med Care*, 28, 473-488
- Walker, R. (1993) Finding a silent voice for the researcher: using photographs in evaluation and research in Schratz, M. (ed) *Qualitative voices in educational research*, (pp: 74-92), London: Falmer
- Warin, J. (2011) Ethical mindfulness and reflexivity: Managing a research relationship with children and young people in a 14-year qualitative longitudinal research (QLR) Study, *Qualitative Inquiry*, 17, 805-814
- Weber, A., E., Boivin, J., F., Blais, L., Haley, N., Roy, E. (2002) HIV risk profile and prostitution among female street youths, *Journal of Urban Health*, 79(4), 525-535
- Weber, M. (1968) *Economy and Society: an outline of interpretive sociology*, New York: Bedminister Press
- Weiner, M. (1991) *The Child and the State in India: Child Labour and Education Policy in Comparative Perspective*, Princeton: Princeton University Press
- Weithorn, L., A. and Sherer, D. G. (1994) Children's involvement in research participation decisions: Psychological considerations in Grodin, M., A, and Glantz, L., H. (eds) *Children as research subjects* (pp: 133-180), New York: Oxford University Press
- Wernham, M. (2001) Consortium on Street Children, Background Paper on Street Children and Violence, διαθέσιμο online στο: <http://www.streetchildrenresources.org/wp-content/uploads/2013/08/background-paper-street-children-violence.pdf> , ημερομηνία ανάκτησης 10/3/2019
- West, A. (2003) *At the margins: Street Children in Asia and the Pacific*. Poverty and Social Development Papers. Asian Development Bank, διαθέσιμο online στο: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29163/margins.pdf> , ημερομηνία ανάκτησης: 25/8/2018

- Westcott, H., L. and Littleton, K. S. (2005) Exploring meaning in interviews with children in Greene, S. and Hogan, D. (eds) *Researching Children's Experience. Methods and Approaches*, (pp: 141-157) London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publications
- Westcott, H., L., Davies, G., M., Bull, R., H., C. (2002) *Children's testimony: Psychological research and forensic practice*, Chichester: Wiley
- Whitbeck, L., B. Chen, X. , Johnson, K., D. (2006) Food insecurity among homeless and runaway adolescents, *Public Health Nutrition*, 9 (1), 47-52
- Whitbeck, L., B., Hoyt, D., R., Bao, W. (2000) Depressive symptoms and co-occurring depressive symptoms, substance abuse, and conduct problems among runaway and homeless adolescents, *Child Development*, 71, 721-732
- White, B. (1996) Globalization and the Child Labour Problem, *Journal of International Development*, 8 (6), 829-839
- White, B. (1999) Defining the Intolerable, Child Work, global standards and cultural relativism, *Childhood*, 6 (1), 133-144
- Whitebeck, L., B., Hoyt, D., Ackely, K. (1997) Abusive family backgrounds and later victimization among run-away and homeless adolescents, *Journal of Research on Adolescence*, 7(4), 375-392
- Wilkin, A., Derrington, C., Foster, B., White, R., Martin, K. (2009) *Improving Educational Outcomes for Gypsy, Roma and Traveller Pupils. What Works? Contextual Influences and Constructive Conditions that may influence Pupil Achievement*, London: National Foundation for Educational Research
- Williams, J., P. (2008) Symbolic Interactionism in Gidens, L., M. (Ed) *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods* (Vol, 2, pp: 848-853), Thousand Oaks, CA: Sage
- Williamson, H. and Butler, I. (1995) No one ever listen to us: Interviewing children and young people in Cloke, C. and Davies, M. (eds), *Participation and empowerment in child protection* (pp: 61-79), London: Pitman Publishing
- Willow, C. (1996) *Children's Rights and Participation in Residential Care*, London, National Children's Bureau Enterprises
- Wilson, P. and Arnold, J. (1986) *Street kids: Australia's alienated young*, Victoria: Collins Dove
- Wittig, M.,C., W., Wright, J., D., Kaminsky, D., C. (1997) Substance use among street children in Honduras, *Substance use & Misuse*, 32 (7&8), 805-827

- Woan, J., Lin, J., Auerswald, C. (2013) The health status of Street Children and Youth in Low-and Middle-Income Countries: A Systematic Review of the Literature, *Journal of Adolescent Health*, 53, 314-321
- Wolff, S. (2004) Analysis of Documents and Records in Flick, U. Kardorff, E., V., Steinke, I. (eds) *A Companion to Qualitative Research*, (pp: 284-290), London: Sage
- Wondimu, H. (1996) *Research Papers on the Situation of Children and Adolescents in Ethiopia*, Addis Ababa, Addis Ababa University
- Wong, L., P. (2008) Data Analysis in Qualitative Research: a Brief Guide to Using NVivo, *Malaysian Family Physician*, 3 (1), 14-20
- Woodhead, M. (1998) *Children's Perspectives on their Working Lives. A Participatory Study in Bangladesh, Ethiopia, The Philippines, Guatemala, El Salvador and Nicaragua*, Stockholm: Radda Barnen
- Woodhead, M. (1999) Combating Child Labour. Listen to what children say, *Childhood*, 6 (1), 27-49
- Woodhead, M. (2004) Psychosocial impacts of child work: a framework for research, monitoring and intervention, *The International Journal of Children's Rights*, 12 (4), 321-377
- Woodhead, M. and Faulkner, D. (2008) Subjects, objects or participants? Dilemmas of psychological research with children in Christensen, P. and James, A. (2nd edition) *Research with children: Perspectives and practices* (pp: 10-39), New York, London: Routledge
- Wutoh, A., K., Kumoji, E., K., Xue, Z., Campusano, G., Wutoh, R., D., Ofosu, J., R. (2006) HIV knowledge and sexual risk behaviours of street children in Takoradi, Ghana, *AIDS and behavior*, 10 (2), 209-215
- Young, L and Barrett, H. (2001b) Adapting visual methods: action research with Kampala street children, *Area*, 33 (2), pp: 141-152
- Young, L. (2003) The "place" of street children in Kampala, Uganda: marginalization, resistance, and acceptance in the urban environment, *Environment and Planning D: Society and Space*, 21 (5), 607-627
- Young, L. and Barrett, H. (2001a) Issues of access and identity: Adapting research methods with Kampala street children, *Childhood*, 28 (5), 520-531
- Ziller, R. C. (1990) *Photographing the self: methods for observing personal orientations*, London: Sage

Ελληνόγλωσση:

Αβραμοπούλου, Ε. και Καρακατσάνης, Λ. (2001) *Διαδρομές της Ταυτότητας: Από τη δυτική Θράκη στο Γκάζι. Αναστοχασμοί και συγκρούσεις στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων. Η περίπτωση των τουρκόφωνων μουσουλμάνων στο Γκάζι*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (ΚΕΜΟ), διαθέσιμο online στο: <http://www.kemo.gr/index.php?sec=show&item=36>, ημερομηνία ανάκτησης: 12/5/2018

Αναγνώστου, Ν. και Κανδύλα, Α. (2015) *Καταπολεμώντας τις νέες μορφές εμπορίας σε παιδιά Ρομά. Εθνική Έκθεση: Ελλάδα*, CONFRONT, ΕΛΙΑΜΕΠ, διαθέσιμο online στο: <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2015/03/CONFRONTGR.pdf> , ημερομηνία ανάκτησης: 10/6/2019

Αριές, Φ. (1990) *Αιώνες Παιδικής Ηλικίας*, (Μτφ: Αναστοπούλου, Γ.), Αθήνα: Εκδόσεις Γλάρος

ΑΡΣΙΣ (2007α) Δελτίο Τύπου. 12 Ιουνίου Παγκόσμια Ημέρα κατά της Παιδικής Εργασίας 12/06/07, Διαθέσιμο online στο: www.arsis.gr/dt_12.6.07 , ημερομηνία ανάκτησης: 15/7/2019

ΑΡΣΙΣ (2007b) 12 Ιουνίου Παγκόσμια Ημέρα κατά της Παιδικής Εργασίας. Η Άρσις Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων την αφιερώνει...στα παιδιά που εργάζονται στο δρόμο στην Ελλάδα-ΦΑΚΕΛΟΣ

ΑΡΣΙΣ (2008) Δελτίο Τύπου. 12 Ιουνίου Παγκόσμια Ημέρα κατά της Παιδικής Εργασίας 26/06/08, διαθέσιμο online στο: www.arsis.gr/dt_w.d.against%20child%20labour_08.doc, ημερομηνία ανάκτησης: 15/7/2019

ΑΡΣΙΣ (2009) Δελτίο Τύπου. 12 Ιουνίου Παγκόσμια Ημέρα κατά της Παιδικής Εργασίας 12/06/09, διαθέσιμο online στο: http://www.arsis.gr/dt_against_child_labour_09.htm, ημερομηνία ανάκτησης: 18/7/2019

ΑΡΣΙΣ (2014) 20 Νοεμβρίου Παγκόσμια Ημέρα των Δικαιωμάτων του Παιδιού, διαθέσιμο online στο: <http://arsis.gr/20-noemvriou-pagkosmia-imera-ton-dikeomaton-tou-pediou/> ημερομηνία ανάκτησης: 13/8/2018

ΑΡΣΙΣ (2018) Τα παιδιά θύματα διακίνησης και εμπορίας, διαθέσιμο online στο: <http://arsis.gr/deltio-typou-ta-pedia-thymata-diakinisis-ke-eborias/>, ημερομηνία ανάκτησης: 13/8/2018

Βαξεβάνογλου, Α. (2001) *Έλληνες Τσιγγάνοι Περιθωριακοί και Οικογενειάρχες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Βασιλειάδου, Μ. (2000) Ανάλυση δεδομένων της έρευνας. Πρακτικά Συνεδρίου: *Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην Εκπαίδευση των Τσιγγάνων*, (σελ: 58-67), Αθήνα: Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης

Βασιλειάδου, Μ., Γενιατάκη, Ε., Δρόσος, Α., Κοτσιώνης, Π., Μαρσέλος, Π. (1988) *Μελέτη για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Τσιγγάνων*, Αθήνα: ΓΓΛΕ

Βαστάκη, Μ. Σ. (2010) Η διαφοροποίηση στη διδασκαλία, *Επιστημονικό Βήμα*, τεύχος:12, Ιανουάριος 2010 :122 – 135

Βαφειάδου, Α.Κ. (2010) *Οι κατ'οίκον εργασίες στην Πρωτοβάθμια και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Απόψεις Εκπαιδευτικών*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Βεργίδης, Δ. (1996) *Ο εξωσχολικός αναλφαβητισμός των τσιγγανοπαίδων στην Κάτω Αχαΐα-Η έρευνα-δράση ως μέθοδος αξιολόγησης*, Διεθνές Συμπόσιο Εκπαίδευση Τσιγγάνων: Ανάπτυξη διδακτικού υλικού, ΓΓΛΕ, Αθήνα

Βουλή των Ελλήνων. (2010) *Σύνταγμα της Ελλάδας. Όπως αναθεωρήθηκε με το Ψήφισμα της 27^{ης} Μαΐου 2008 της Η' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων*, Βουλή των Ελλήνων

Γιακουβάκη, Ε. (2018). *Τα παιδιά του δρόμου*, διαθέσιμο online στο: http://fairplanet.gr/cms/index.php?option=com_content&view=article&catid=7%253A--&id=135%253A2009-11-14-15-36-56&lang=el, ημερομηνία ανάκτησης: 5/6/2019

Γκότοβος, Α., Ε. (2003) *Εκπαίδευση και Ετερότητα: Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα: Μεταίχμιο

Γκότοβου, Α. (2007) *Μελέτη για την καταπολέμηση της σχολικής διαρροής: Η περίπτωση των Τσιγγανοπαίδων*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Δανία: University of Aalborg

Γκούσια – Ρίζου, Μ. (2004) Η σχολική τάξη ως κοινότητα ενδιαφέροντος, *Επιστημονικό Βήμα*, τεύχος 3, Απρίλιος 2004: 57-67

Γρηγοριάδου, Κ. (2010) *Ολοήμερο Σχολείο*, διαθέσιμο online στο: [http://paidorama.com/%CE/AB/CE%B\\$BF/%CA/](http://paidorama.com/%CE/AB/CE%B$BF/%CA/), ημερομηνία ανάκτησης: 25/7/2018

Δασκαλάκη, Η. (2009) Παιδική και εφηβική εργασία «στο δρόμο»: εθνογραφικές προσεγγίσεις στους δρόμους της Αθήνας, *Αριάδνη*, 15, 267-303

Cohen, L. And Manion, L. (1997) *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, Μπφρ: Μητσοπούλου, Χ. και Φιλοπούλου, Μ., Αθήνα: Εκδόσεις Έκφραση: Εκπαιδευτική Βιβλιοθήκη

Δασκαλάκη, Η. (2010) Τσιγγάνοι και σχολείο-Προς μια ερμηνευτική αναθεώρηση των εκπαιδευτικών πρακτικών των Τσιγγάνων και των Ρομά στην Ελλάδα, *Δοκίμες*, τχ 15-16, σ. 29-60

Δασκαλάκη, Η. (2013) Εκπαίδευση και ανισότητες. Μια συγκριτική προσέγγιση των εκπαιδευτικών πρακτικών δύο διαφορετικών τσιγγάνικων πληθυσμών στο Λυδάκη, Α. (επιμ.) *Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα*, (σελ: 39-63), Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Δασκαλάκη, Η. (2013) Εκπαίδευση και ανισότητες. Μια συγκριτική προσέγγιση των εκπαιδευτικών πρακτικών δύο διαφορετικών τσιγγάνικων πληθυσμών στο Λυδάκη, Α. (επιμ.) *Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα*, (σελ: 39-63), Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Δασκαλάκης, Γ. Δ. (1930) Τα εργαζόμενα κορίτσια, *Εργασία*, 21-06-1930

Δασκαλάκης, Δ. (2009) *Εισαγωγή στη Σύγχρονη Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Παπαζήση

Δασκαλάκης, Δ. (2011) *Η παιδική ηλικία και τα δικαιώματα του παιδιού*, στο Δασκαλάκης, Δ. και Γκίβαλος, Μ. (επιμ.) *Παιδική ηλικία και τα δικαιώματα του παιδιού*, (σελ: 20-45), Αθήνα: Λιβάνη

Δαφέρμος, Μ. (2006) *Περιθωριοποίηση και εκπαιδευτική ένταξη. Η περίπτωση των Τσιγγάνων του Ηρακλείου Κρήτης*. Αθήνα: Ατραπός

Δαφέρμος, Μ. (2013) Πλαισιοθετημένη μάθηση και τσιγγανόπαιδες. Επιστημολογικοί και παιδαγωγικοί προβληματισμοί στο Λυδάκη, Α. (επιμ.) *Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα*, (σελ: 65-84) Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Διβάνη, Α. (2001) *Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνική Δημοκρατία. Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Dausien, Β. (2013) Η ανακατασκευή του «φύλου» μέσα από τη «βιογραφία». Προοπτικές της βιογραφικής έρευνας στο Τσιώλης, Γ. και Σιούτη, Ε. (επιμ.), *Βιογραφικές (ανα)κατασκευές στην ύστερη νεωτερικότητα. Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της βιογραφικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, (μτφρ. Τσιώλης, Γ. και Τάσης, Θ.) (σελ: 223-250), Αθήνα: Νήσος

Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ). (2003) *Ένα μέλλον χωρίς παιδική εργασία*, Αθήνα: Οδυσσέας

Δούκας, Χ., Βαβουράκη, Α., Θωμοπούλου, Μ., Κούτρα, Χ., Σμυρνωτοπούλου, Α. (2008) Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών στο Βλάχος, Δ. (επιμ.) *Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση* (σελ: 357-435). Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Δώδος, Δ. (1994) *Η εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων*, Αθήνα: Έξαντας

Εγκύκλιος ΥΠ. Ε.Π.Θ.-Φ.1 Τ.Υ/1254/126877/Γ1/3-10-2008

ΕΛΣΤΑΤ (2019) *Απρίλιος-Ιούνιος 2019*, διαθέσιμο online στο: http://www.statistics.gr/documents/20181/1515741/GreeceInFigures_2019Q2_GR.pdf/6dec9800-0b7b-877d-0a5f-6469ccb5504a, ημερομηνία ανάκτησης: 18/7/2019

Έξαρχος, Γ. (1996) *Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι. Ιστορία, Δημογραφία, Πολιτισμός*, Αθήνα: Γαβριηλίδης

Έξαρχος, Γ. (1998) Κοινωνικός Αποκλεισμός των Τσιγγάνων στο Κασιμάτη, Κ. (επιμ.) *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία*, (σελ:193-220) Αθήνα: Gutenberg

ΕΣΥΕ (2006) Δελτίο Τύπου. Έρευνα Εργατικού Δυναμικού Γ' Τρίμηνο 2006, Πειραιάς 19 Δεκεμβρίου 2006

Ζεγκίνης, Ε., Χ. (1994) *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου

Guy, W, (2009) *Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα για την κοινωνική ένταξη των ΡοΜ*. Συγκεφαλαιωτική Έκθεση, διαθέσιμο online στο: file:///C:/Users/User/Downloads/PR%20Greece%2009_synthesis%20report_EL.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 19/5/2019

Human Rights Watch (2009) *Αφημένα στη Μοίρα τους*, διαθέσιμο online στο: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece1208grweb.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 19/5/2019

Invernizzi, A. (2011) *Παιδιά και έφηβοι από τη Βουλγαρία σε κίνδυνο εκμετάλλευσης και εμπορίας στην Ελλάδα. Μια μελέτη περιπτώσεων για τις στρατηγικές επιβίωσης στο δρόμο, στη Θεσσαλονίκη*. Πρόγραμμα Mario σε συνεργασία με την ARSIS, Βουδαπέστη

Ιωσηφίδης, Θ. (2008) *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική

Καρανάτση, Ε. (2010) *Η ανθρωπογεωγραφία των τσιγγάνων στο Λεκανοπέδιο*, 2.6.2010- Καθημερινή, διαθέσιμο online στο: <http://www.kathimerini.gr/395000/article/epikairothta/ellada/h-an8rwpogewgrafia-twn-tsigganwn-sto-lekanopedio>, ημερομηνία ανάκτησης: 19/5/2019

Κέντρο Συμπαράστασης Παιδιών και Οικογένειας (2009a) *Ταυτότητα του πληθυσμού που εξυπηρετείται από το Κέντρο*, Κέντρο Συμπαράστασης Παιδιών και Οικογένειας

Κέντρο Συμπαράστασης Παιδιών και Οικογένειας (2009b) *General views on the Center's cooperation with parents for the children's schooling procedure?*, Κέντρο Συμπαράστασης Παιδιών και Οικογένειας

Κόμης, Κ. (1998) *Τσιγγάνοι: Ιστορία, Δημογραφία, Πολιτισμός*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Κοτρώτσιου, Σ. και Σκεντέρης, Ν. (2014) Οι πεποιθήσεις των Ρομά για την υγεία και η επίπτωση αυτών στην φροντίδα υγείας, *Διεπιστημονική Φροντίδα Υγείας*, 6 (1), 18-23

Κοτταρίδη, Γ., Βαλάση-Αδάμ, Ε., Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (2007) *Μεγαλώνοντας στην Αθήνα. Ποιότητα ζωής παιδιών και εφήβων, Επίκαιρα Θέματα*, τ. 1. 1-70

Κουζάλης, Α. (2006) Κήρυξη έναρξης των εργασιών του Παγκύπριου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου με θέμα *Διαφοροποίηση εργασίας στη σχολική τάξη*, 13 Μαΐου, 2006

Κυπριανού, Δ. (2009) *Υποκειμενοποίηση και Υποκειμενικότητα ως αποτέλεσμα διαμεσολαβητικών διαδικασιών σε συνθήκες μετανάστευσης. Μια ερευνητική προσέγγιση σε γηγενείς μαθητές και μαθητές πολιτισμικά διαφορετικών ομάδων σε Ελλάδα και Κύπρο*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Κυριαζή, Ν. (2006) *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των μεθόδων και των Τεχνικών*, (ί έκδοση), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Λαμπρίδης, Ε. (2004) *Στερεότυπο, Προκατάληψη, Κοινωνική Ταυτότητα. Μελετώντας τις Δυναμικές της Κοινωνικής Αναπαράστασης για τους Τσιγγάνους*. Αθήνα: Gutenberg

Ληξουριώτης, Γ. (2006) Παιδική εργασία: διεθνείς ρυθμίσεις και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας, στο Λουμάκου, Μ, Μπεζέ, Λ. (επιμ.) *Το παιδί και τα δικαιώματά του* (σελ: 199-223), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Λιθοξόου, Δ. (2006) *Μειονοτικά ζητήματα και εθνική συνείδηση στην Ελλάδα. Ατασθαλίες της ελληνικής ιστοριογραφίας*, Αθήνα: Μπατάβια

Λιοφάγου, Χ. (2008) *Παράνομη παιδική εργασία- Η περίπτωση των παιδιών Ρομά*. Διπλωματική Εργασία. Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Μεθοδολογία και Εφαρμογές στην Κοινωνική Πολιτική. Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής. Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθήνα

Λουλέ-Θεοδωράκη, Ν. (1991) *Εμείς οι Τσιγγάνοι*, Αθήνα: Καραμπερόπουλος

Λυδάκη, Α. (2001) *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, (ε' έκδοση), Αθήνα: Καστανιώτη

Λυδάκη, Α. (2002) Τσιγγάνοι και Παράδοση, στο Αυδίκος, Ε., Γκότοβος, Α., Ζαφείρης, Κ., Ν., Hunt, Y., Κοζαίτης, Κ., Α., Κοππάση-Οικονομέα, Ε., Δ., Λιάπης, Α., Ξηροτύρης, Ν., Ι., Παπαπαύλου, Μ., Ταμπάκη, Π., Χατζηθεοδούλου- Λουϊζίδου, Π., Χριστοπούλου, Ν., Α. *Οι Ρομά στην Ελλάδα*, (σελ: 231-249), Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας

Luria, A., R. (1995) *Γνωστική Ανάπτυξη*, Μτφρ: Τερζίδου, Μ., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Μαγούλα, Θ. (1999) *Οι συνέπειες από τη σχολική διαρροή στον ατομικό μισθό των Ελληνίδων και ο κοινωνικός αποκλεισμός των αναλφάβητων* στο: Κωνσταντίνου, Χ. και Πλείος, Γ. (επιμ.) *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, συνέπειες και αντιμετώπιση*. (σελ: 319-331) Πρακτικά Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος – Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Μακρυνιώτη, Δ. (2001) *Παιδική Ηλικία*, Αθήνα: Νήσος

Μακρυνιώτη, Δ. (2003) Ζητήματα διαχείρισης της παιδικής ηλικίας: Ασάφειες και αντινομίες στο Μακρυνιώτη, Δ. (Επιμ.), *Κόσμοι της Παιδικής Ηλικίας, Τοπικά Δ'* (σελ: 23-48), Αθήνα: Ε.Μ.Ε.Α,

Μάρκου, Γ. (2008) Η προσπάθεια ανάπτυξης μιας εθνικής πολιτικής για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των Τσιγγάνων, στο Τρουμπέτα, Σ.(επιμ.) *Οι Ρομά στο Σύγχρονο Ελληνικό Κράτος. Συμβιώσεις, αναρρέσεις, απουσίες*, (σελ: 153-188) Αθήνα: Κριτική

Μάρκου, Γ. (2010) *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Παν/μιο Αθηνών

Μαυρομαμάτης, Γ. (2008) Παιδιά Ρομά στο Ελληνικό Δημόσιο σχολείο στο Τρουμπέτα, Σ. (επιμ) *Οι Ρομά στο Σύγχρονο Ελληνικό Κράτος. Συμβιώσεις, αναρρέσεις, απουσίες*, (σελ: 199-223) Αθήνα: Κριτική

Μπερερής, Π., Μ. και Δελλατόλα, Μ.Φ. (2011) *Τσιγγάνοι. Ιστορική, Κοινωνιολογική, Πολιτισμική και Εκπαιδευτική Προσέγγιση*, Αθήνα: Χρυσοβίτσα Press

Mason, J. (2003) *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Μτφρ: Δημητριάδου, Ε., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Μπούζας, Ν. (2006) Παιδιά που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά στην Ελλάδα: μια πρώτη διερεύνηση των χαρακτηριστικών τους, στο Πρακτικά Συνεδρίου 22/23 Σεπτεμβρίου 2005 Λαύριο *Φτώχεια, Αποκλεισμός & Κοινωνικές Ανισότητες*, (σελ:99-107), Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής

Μπούζας, Ν. (2007) Τα φτωχά παιδιά στην Ελλάδα: αναζήτηση πολιτικών στο Κετσετζοπούλου, Μ, Κικίλιας, Η. Μουρίκη, Α. ΠαπαΜουσταφά, Γ. Τζωρτζοπούλου, Μ., Φρονίμου, Ε. (επιμ.) *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2006*, (σελ: 89-96), Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.

Μπούζας, Ν. (2010) Η παιδική φτώχεια στην Ελλάδα: «μικρός τόπος μεγάλα προβλήματα» στο Ναούμη, Ν., Παπαμουσταφά, Γ., Σπυροπούλου, Ν.. Φρονίμου, Ε.

- Χρυσάκης, Μ. (επιμ.), *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2010*, (σελ71-81), Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής
- Μωραΐτου, Μ. (2013) Η υγεία των Ρομά που ζουν στην Ελλάδα. Μελέτες και εφαρμογές, στο Λυδάκη, Α. (επιμ.), *Ρομά Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα*, (σελ: 131-150) Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική
- Νήμα, Ε. (2007) *Οικογενειακό περιβάλλον και σχολικές επιδόσεις σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες*. Εισήγηση στην επιμορφωτική δράση Κοινωνικές σχέσεις μαθητών με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες σε ελληνικές τάξεις, Θεσσαλονίκη: 1, 5 & 8 Δεκεμβρίου 2007
- Νικολάου, Σ.-Μ. (2009) *Η εγκατάλειψη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Στοιχεία και προβληματισμοί*, Σύγχρονη Κοινωνία. Εκπαίδευση και Ψυχική Υγεία: 285-305
- Νόβα – Καλτσούνη, Χρ. (2004) Συνεργασία σχολείου – οικογένειας: δυνατότητες και περιορισμοί, *Επιστήμες της Αγωγής*, (4): 21-33
- Ντούσας, Δ. (1997) *Rom και Φυλετικές Διακρίσεις. Στην Ιστορία, την Κοινωνία, την Κουλτούρα, την Εκπαίδευση και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Αθήνα: Gutenberg
- Ομάδα εργασίας Ι.Δ.ΕΚ.Ε. (2011) (επιμ.) «“Όποιος ξέρει πολλά, πολλά τραβάει” αλλά επίσης “Όποιος τραβάει πολλά, πολλά ξέρει”», Αθήνα: Ι.ΝΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ.: 52
- Ομπρέλα (2010) *Εκστρατεία για την ενημέρωση και την αντιμετώπιση της σεξουαλικής εμπορίας παιδιών και νέων*, διαθέσιμο στο: www.obrela.gr
- Παλαιοκρασάς, Στ., Π. Ρουσέας, Β. Βρετάκου (1996) *Η Γυμνασιακή Σχολική Διαρροή στην Ελλάδα: ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία* άρθρο που δημοσιεύτηκε στα Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συμποσίου για τη Σχολική Αποτυχία, Αθήνα 8-10 Δεκεμβρίου 1996, σελ: 68-76
- Παπαγεωργίου, Γ. (1986) *Η μαθητεία στα Επαγγέλματα (16^{ος}-20^{ος} αι.)*, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς
- Παπαδημητρακόπουλος, Β. (2013) Η φοίτηση των Ρομά. Η δύσκολη αρχή και ...οι διαμορφωθείσες συνθήκες, στο Λυδάκη, Α. (επιμ) *Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα*, (σελ: 85-103), Αθήνα, Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια
- Παπαθεοδώρου, Χ. και Δαφέρμος, Γ. (2010) *Δομή και τάσεις της οικονομικής ανισότητας και της φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1995-2008*, διαθέσιμο online στο: <https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2014/08/report2.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 7/5/2019
- Παπακωνσταντίνου, Γ. Βασιλειάδου, Μ., Παυλή-Κορρέ, Μ. (2004) *Οικονομική-Κοινωνική-Πολιτισμική κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα*, Πρώτη (1998) και

δεύτερη (1999) δεύτερη φάση της έρευνας. Ιωάννινα: ΥΠ.Ε.Π.Θ. και Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Παραλίκας, Θ. , Τζαβέλας, Γ., Παπαθανασίου, Ι., Λαχανά, Ε., Κυπαρίση, Γ., Ραφτόπουλος, Β. (2005) Διερεύνηση της συμπεριφοράς των Τσιγγάνων της Θεσσαλίας σε θέματα υγείας, *Νοσηλευτική*, 44 (3), 364-371

Παρθένης, Χ. (2011) *Η Αναγκαιότητα Διαπολιτισμικών Παρεμβάσεων στην Εκπαίδευση* στο Μάρκου, Γ. και Παρθένης, Χ. (επιμ.) *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Θεωρία και Πράξη*, (σελ: 246-259), Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παυλή, Μ. και Σιδέρη, Α. (1990) *Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης

Παυλή-Κορρέ, Μ. (2000) Τελικά Συμπεράσματα, στο: *Ο Ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην Εκπαίδευση των Τσιγγάνων: Πρακτικά Συνεδρίου(Αθήνα 1999)*, (σελ. 68-74). Αθήνα: Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης

Πετράκη, Γ. (1998) Η κοινωνική διάρθρωση της μουσουλμανικής μειονότητας στο *Ο Πολίτης* τχ 46, 9/1/1998

Πολίτου, Ε. (2008) Οι Έλληνες Ρομά στη δεκαετία του 1940 μέσα από προφορικές και γραπτές μαρτυρίες, στο Τρουμπέτα, Σ.(επιμ.) *Οι Ρομά στο Σύγχρονο Ελληνικό Κράτος. Συμβιώσεις, αναιρέσεις, απουσίες*, (σελ:127-152), Αθήνα: Κριτική

Ράντης, Μ. (2008) Οι μορφές οργάνωσης των Ελλήνων Τσιγγάνων στο Πλαίσιο του Ελληνικού Κράτους στο Τρουμπέτα, Σ.(επιμ), *Οι Ρομά στο Σύγχρονο Ελληνικό Κράτος. Συμβιώσεις, αναιρέσεις, απουσίες*, (σελ: 189-198), Αθήνα: Κριτική

Ρέπουλης, Εμμ. (1912) *Μελέτη μετά σχεδίου νόμου περί μεταναστεύσεως*, Αθήνα: Υψηλάντης

Ρήγα, Α. Β. (2003) *Το κουτί της Πανδώρας. Οικογένεια και η διαπολιτισμική της ταυτότητα σήμερα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Ρηγίνος, Μ. (1995) *Μορφές Παιδικής Εργασίας στη Βιομηχανία και τη Βιοτεχνία 1870-1940*, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς

Σίμου, Β., Παπάνης, Ευ. (2007) *Αυτοεκτίμηση μαθητών*, διαθέσιμο online στο: http://epapanis.blogspot.gr/2007/09/blog-post_26.html, ημερομηνία ανάκτησης: 30/7/2018

Σοφιανίδου, Ε. (2000) *Η διακοπή της υποχρεωτικής φοίτησης. Ένα πρόγραμμα πρόληψης στο δημοτικό σχολείο*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ

Στατιστικές εγκληματικότητας της Ελληνικής Αστυνομίας, ετών 2008-2011, διαθέσιμο στο: www.astynomia.gr

Σύγχρονη Νομοθεσία (2012a) *Αστικός Κώδικας και Εισαγωγικός Νόμος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα

Σύγχρονη Νομοθεσία (2012b) *Ποινικός Κώδικας (Π.Δ 283/1985)*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα

Συνήγορος του Παιδιού (2010) *Ενημέρωση της Βουλής για την παιδική εργασία*, διαθέσιμο online στο: <http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/nea/enimerosi-tis-boylis-gia-tin-paidiki-ergasia>, ημερομηνία ανάκτησης: 7/5/2019

Συνήγορος του Πολίτη (2012). *Έκθεση προς την Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Παιδιού του ΟΗΕ. Διαπιστώσεις και Προτάσεις της Ανεξάρτητης Αρχής για την Εφαρμογή των Δικαιωμάτων του Παιδιού στην Ελλάδα (Ιούλιος 2003 -Δεκέμβριος 2011)*. Απρίλιος 2012, διαθέσιμο online στο: <http://www.synigoros.gr/resources/docs/ek8esh-pros-thn-epitroph-dikaiwmatwn-toy-paidioy-toy-ohe.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 10/4/2019

Τζίφρα, Κλ. (2008) *Σχολικές σχέσεις και δραστηριότητες μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών Ε' και ΣΤ' Δημοτικού*, Πανεπιστήμιο Πατρών: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Τριλιανός, Θ. Α. (1998) *Μεθοδολογία της Σύγχρονης Διδασκαλίας – Καινοτόμες επιστημονικές προσεγγίσεις στη Διδακτική Πράξη*, τόμος Α', Αθήνα: Αυτοέκδοση

Τρίμη, Δ. (1989) Η ενσωμάτωση στο Γκάτσι, περιοδικό *Σχολιαστής*, τχ 36, Μάρτιος 1989

Τρουμπέτα, Σ. (2001) *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*, Αθήνα: Κριτική & ΚΕΜΟ

Τρουμπέτα, Σ. (2008) Εισαγωγή. Η αναζήτηση των Ρομά στις υποσημειώσεις της Ιστορίας και στα πρωτοσέλιδα της Πολιτικής, στο Τρουμπέτα, Σ (επιμ), *Οι Ρομά στο Σύγχρονο Ελληνικό Κράτος. Συμβιώσεις, αναιρέσεις, απουσίες*, (σελ: 11-76), Αθήνα: Κριτική

Τσακίρης, Δ. Ν. (2004) *Πολιτική ευρωπαϊκών κρατών και Τσιγγάνοι –Rom. Μια ιστορική επισκόπηση*, Ιωάννινα, διαθέσιμο online στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/284/18/284.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 5/3/2019

Τσιώκος, Γ., Βεργίδης, Δ., Νικολακόπουλος, Η. (1998) *Πανελλήνια Έρευνα για τον αναλφαβητισμό*, διαθέσιμο online στο: http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-A110/246/1823,5877/extras/texts/indexb_1_analfavit_ekebi.pdf, ημερομηνία ανάκτησης: 13/1/2018

Τσιώλης, Γ. (2014) *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Τσουβέλας, Γ. (2011) Παιδική Εργασία, στο Γιωτάκος, Ο., Τσιλιάκου, Μ., Τσίτσικα, Α. (Επιμ.), *Κακοποίηση Παιδιού & Εφήβου* (σελ: 134-170), Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο

ΥΠΔΒΜΘ – Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης (2011) *ΕΠ “Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση” Σχέδιο Δράσης. Για την εκπόνηση προγραμμάτων σπουδών και την Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών στο Νέο Σχολείο*, διαθέσιμο online στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/5653/1528.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 6/8/2018

Φύκαρης, Ι. (2008) *Οι κατ’ οίκον εργασίες ως διδακτική στρατηγική. Θεωρητική προσέγγιση και εμπειρική διερεύνηση*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Χατζησαββίδης, Σ. (2007) Οι Ρομ στην ιστορία της ανθρωπότητας και στην Ελλάδα. Κεφάλαιο 3 στο *Ετερότητα στη Σχολική Τάξη και Διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας και των Μαθηματικών: Η περίπτωση των Τσιγγανοπαίδων*. Επιμορφωτικός Οδηγός: Πρόγραμμα *Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο σχολείο*, Υπ. Ε.Π.Θ/ ΕΠΑΕΚ Π. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, σελ: 39-63, διαθέσιμο online στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/906/156.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 5/3/2019

Χουντουμάδη, Α. (2002) «...στην πισίνα, να τρώω κορόμηλα...». *Διερευνώντας τις μαθησιακές ανάγκες των παιδιών μουσουλμανικών οικογενειών του Μεταξουργείου*, Αθήνα: Κέντρο Παιδαγωγικής και Καλλιτεχνικής Επιμόρφωσης «Σχεδία»

Χριστίδου, Μ. (2013) *Στο δρόμο ζουν 6000 παιδιά στην Ελλάδα*. Συνέντευξη στην *Εφημερίδα TVXS*, διαθέσιμο online στο: <https://www.protothema.gr/greece/article/270489/sto-dromo-zoyn-6000-paidia-sthn-ellada/>, ημερομηνία ανάκτησης: 20/6/2019

Χρονάκη, Α. (2013) Το «δικαίωμα» στο δικαίωμα της εκπαίδευσης. Ο απόηχος ενός εθνογραφικού πειράματος για τα σχολικά μαθήματα στο Λυδάκη, Α. (επιμ) *Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα Στερέοτυπα*, (σελ: 105-130) Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

UNICEF (2000) *Τα παιδιά του δρόμου στην Ελλάδα*. Έρευνα της ALKO για λογαριασμό της UNICEF, διαθέσιμο στο: <http://www.unicef.gr/reports/alko/street.php>

UNICEF (2001) *Η Παιδική Εκμετάλλευση στην Ελλάδα*. Έρευνα της ΚΑΠΑ RESEARCH για λογαριασμό της UNICEF, διαθέσιμο στο: <http://www.unicef.gr/reports/exploit.php>

UNICEF (2012) *Έκθεση, Η Κατάσταση των Παιδιών στην Ελλάδα 2012*, διαθέσιμο online στο: <http://unicef.gr/pdfs/Children in Greece 2012.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 10/6/2018

UNICEF (2014) Έκθεση, Η Κατάσταση των Παιδιών στην Ελλάδα 2014. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά, διαθέσιμο online στο: <https://www.platform.gr/downloads/unisefchildreningreece2014.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 19/7/2019

UNICEF (2017) Έκθεση, Η Κατάσταση των Παιδιών στην Ελλάδα 2017. Τα παιδιά της Κρίσης, διαθέσιμο online στο: [file:///C:/Users/User/Downloads/children-in-greece-20171%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/children-in-greece-20171%20(4).pdf), ημερομηνία ανάκτησης: 15/7/2019

Ιστοσελίδες:

www.antislavery.org

www.childtrafficking.com

www.ilo.org

www.dol.gov

www.hrw.org

www.streetchildren.org.uk

www.streetinvest.org

www.streetchildrenresources.org

www.unicef.org

www.unicef.gr

www.arsis.gr

www.astynomia.gr

www.eliamep.gr

www.kemo.gr

www.minorityrights.org

www.obrela.gr

www.statistics.gr

www.0-18.gr

www.synigoros.gr

Νομοθεσία:

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθμ 1837 Για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις*, (ΦΕΚ 85/Α/23-3-1989)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθ. 2909 Ρυθμίσεις θεμάτων εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και άλλες διατάξεις*, (ΦΕΚ 90/Α/2-5-2001)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθ 2101 Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού*, (ΦΕΚ 192/Α/2-12-1992)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθ 3144 Κοινωνικός διάλογος για την προώθηση της απασχόλησης και την κοινωνική προστασία και άλλες διατάξεις*, (ΦΕΚ 111/Α/8-5-2003)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθ. 3080 Κύρωση του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σε σχέση με την ανάμιξη παιδιών σε ένοπλη σύρραξη*, (ΦΕΚ 312/Α/10-12-2002)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθ. 2918 Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης εργασίας 182 για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους*, (ΦΕΚ 119/Α/15-6-2001)

Εφημερίς Της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθ. 3850 Κύρωση του Κώδικα νόμων για την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων*, (ΦΕΚ 84/Α/2-6-10)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθμ 1182 Περί Κυρώσεως της ψηφισθείσης εις Γενεύην κατά το έτος 1973 υπ' αριθμ. 138 Διεθνούς Συμβάσεως «περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν και προσαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας προς τα διατάξεις αυτής»*, (ΦΕΚ 193/Α'/24-07-1981)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος Υπ' αριθμ 3625 Κύρωση, Εφαρμογή του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις*, (ΦΕΚ 290/Α'/24-12-2007)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Νόμος. ΓΦΚΔ' 3524 Περί μεταλλείων*, (ΦΕΚ 11/Α/13-1-1910)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Προεδρικό Διάταγμα 62. Μέτρα για την προστασία των νέων κατά την εργασία, σε συμμόρφωση με την οδηγία 94/33/ΕΚ*, (ΦΕΚ 67/Α/26-3-1998)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. *Υπουργική Απόφαση Αριθ. 130627/90 Καθορισμός επικίνδυνων, βαριών ή ανθυγιεινών εργασιών για την απασχόληση ανηλίκων*, (ΦΕΚ 620/Β/27-9-90)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως. Υπουργική Απόφαση Αριθ.οικ 130621 Εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται οι ανήλικοι, (ΦΕΚ 875/Β/2-7-2003)